Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

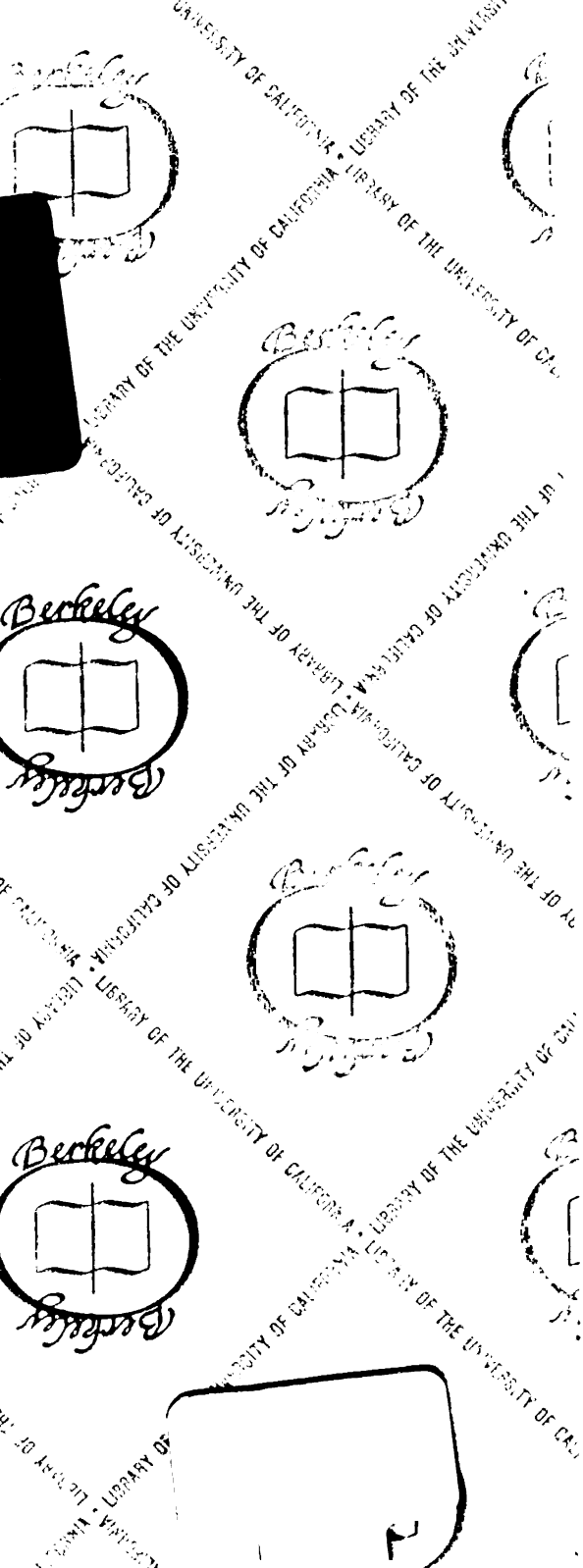
Digitized by Google

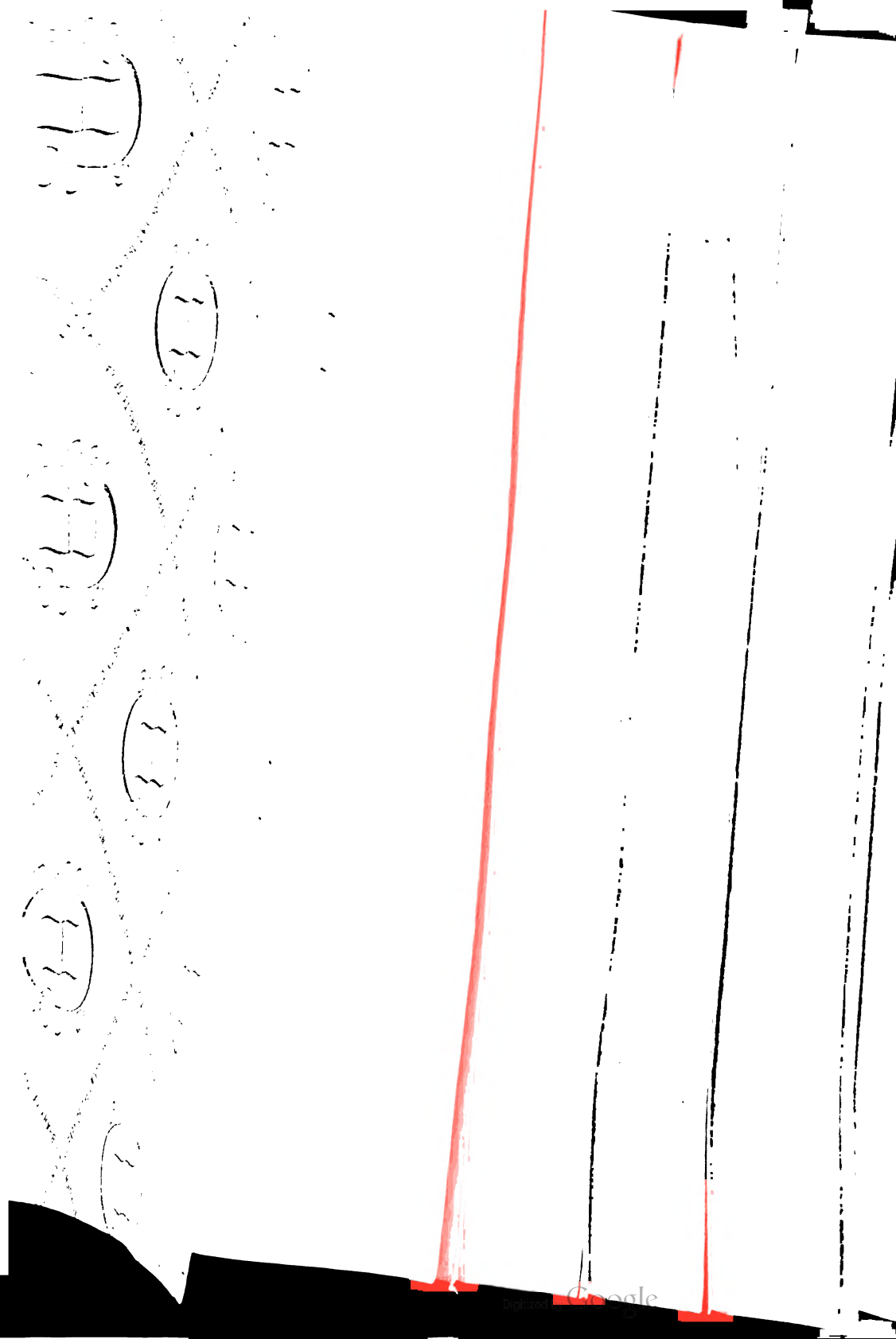

Digitized by Google

Digitized by Google

Berkeley
UNIVERSITY OF CALIFORNIA • LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

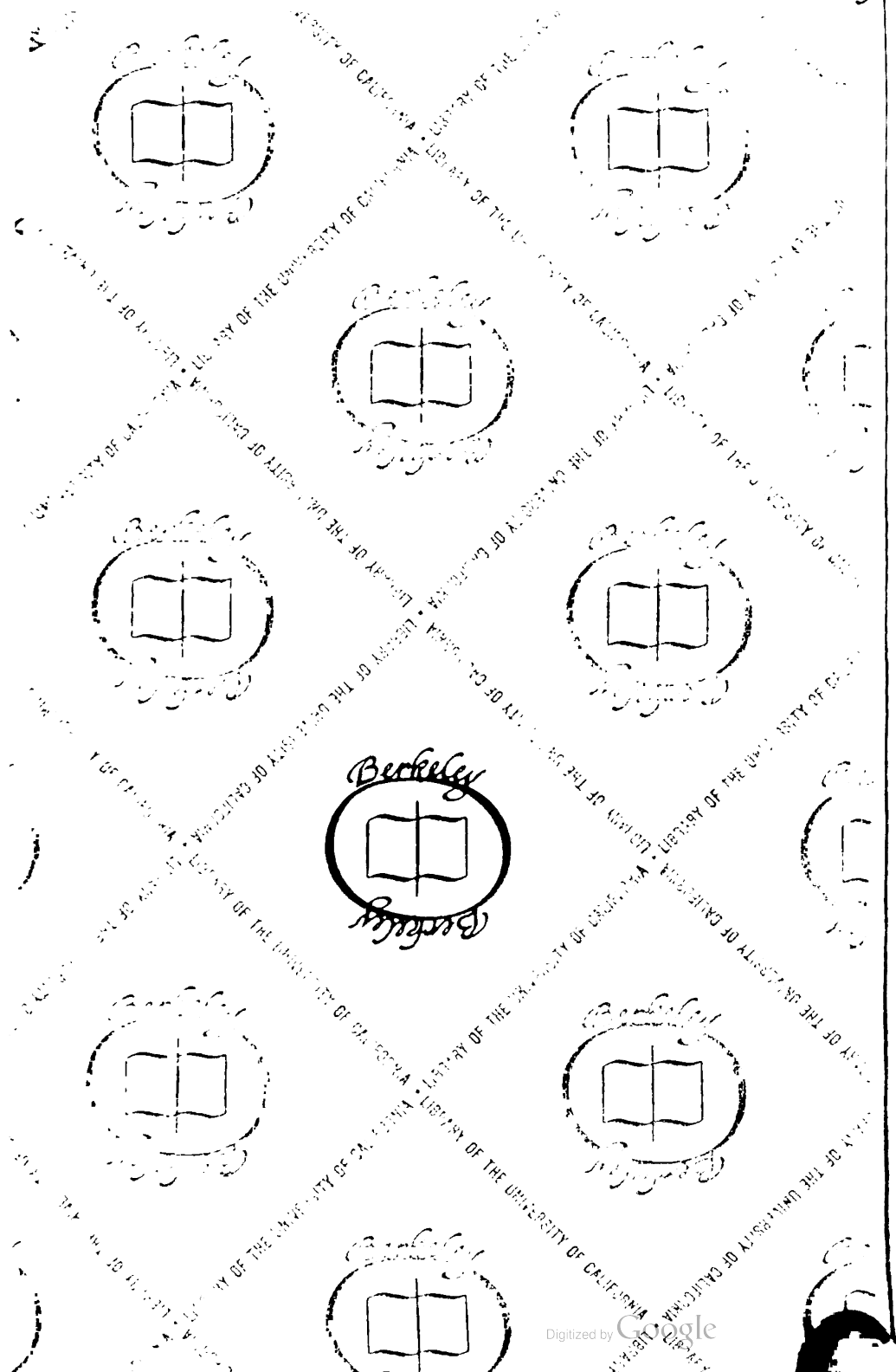
Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

P3526908
8 Q V.

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

FEB 24 1981

10
1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčič, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 300 dinara. Za inostranstvo 600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu: Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780.

Štampa: OOUR Štamparija »Slobodan Jović«, Beograd, Stojana Protića 52.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXIII 1980 Broj 10

Tema broja:

Participacija, samoupravljanje, socijalizam 3

Hamid Ait Amara
Karakteristike kolektivnog proizvodnog sektora alžirske poljoprivrede 6

Ken Coates — Tony Topham
Radnička kontrola i samoupravljanje u Velikoj Britaniji 22

Parimal Ghosh
Participacija, samoupravljanje i socijalizam u Indiji 43

Kiro Gligorov
Društveno-ekonomski osnovi socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji 53

Leslie Goonewardene
Primenljivost samoupravljanja na državna proizvodna preduzeća u Šri Lanki 69

Zdravko Grebo
Samoupravljanje i država 77

Pierre Hureau
Stavovi CFDT o samoupravljanju i socijalizmu 98

D. A. Kerimov
Socijalno planiranje u SSSR: teorija, praksa, perspektive 107

Max Mmuya
Ujamaa i participacija 115

Miloš Nikolić
Teorijske osnove razvoja socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji 126

Mounir Shafiq
Samoupravljanje u istorijskom iskustvu arapsko-islamskih društava 150

Su Shaozhi
Neka pitanja socijalističke privredne izgradnje Kine 158

Jaroslav Vanek
Pionirska uloga Jugoslavije za globalno društvo 171

Oscar Waiss
Aktuelna privlačnost ideje samoupravljanja 189

Augustin Wajda — Mieczyslaw Szyszko
Radničko samoupravljanje i razvoj socijalističke demokratije u Poljskoj 206

Polemika

Radovan Draškovič
Institucionalizacija našeg društva i hiperprodukcija (proliferacija) državnih i samoupravnih akata 221

Aleksandar Sekulović
Odnos partija — klasa kao ključno pitanje države u socijalizmu 245

Digitized by Google

Содержание

Тема выпуска:

СОУЧАСТИЕ, САМОУПРАВЛЕНИЕ, СОЦИАЛИЗМ 3

Гамид Аит Амара
Характеристики коллективного производственного сектора сельского хозяйства в Алжире 6

Кен Кэтес — Тони Тофам
Рабочий контроль и самоуправление в Великобритании 22

Паримал Гош
Соучастие, самоуправление и социализм в Индии 43

Киро Глигоров
Общественно-экономические основы социалистического самоуправления в Югославии 53

Лесли Гуневарденэ
Возможности осуществления самоуправления в государственных производственных предприятиях в Шри Ланке 69

Здравко Гребо
Самоуправление и государство 77

Пьер Гуро
Позиции КФДТ по вопросу о самоуправлении и социализме 98

Д.А. Керимов
Социальное планирование в СССР: теория, практика, перспективы 107

Макс Ммуя
Уямаа и соучастие 115

Милош Николич
Теоретические основы развития социалистического самоуправления в Югославии 126

Мунир Шафик
Самоуправление в историческом опыте арабско-исламских обществ 150

Су Чжао-Ши
Некоторые вопросы социалистического хозяйственного строительства Китая 158

Ярослав Ванек
Пионерская роль Югославии в деле глобального общества 171

Оскар Вайс
Актуальная привлекательность идеи самоуправления 189

Августин Вайда — Мьечеслав Шишко
Рабочее самоуправление и развитие социалистической демократии в Польше 206

ПОЛЕМИКА

Радован Драшкович
Институционализация нашего общества и перепроизводство (пролиферация) государственных и самоуправленческих бумаг 221

Александр Секулович
Соотношение партия — класс как коренной вопрос государства при социализме 245

Contents

Topic of the Number:

PARTICIPATION, SELF-MANAGEMENT, SOCIALISM 3

Hamid Ait Amara
Characteristics of the Collective Sector of Production in Algerian Agriculture 6

Ken Coates — Tony Topham
Worker Control and Self-Management in Great Britain 22

Parimal Ghosh
Participation, Self-Management and Socialism in India 43

Kiro Gligorov
The Socio-Economic Foundations of Socialist Self-Management in Yugoslavia 53

Leslie Goonewardene
The Applicability of Self-Management to State Enterprises of Production in Sri Lanka 69

Zdravko Grebo
Self-Management and the State 77

Pierre Hureau
Positions of the CFDT Regarding Self-Management and Socialism 98

D.A. Kerimov
Social Planning in the USSR: Theory, Practice, Prospects 107

Max Mmuya
Ujamaa and Participation 115

Miloš Nikolić
Theoretical Foundations of Development of Socialist Self-Management in Yugoslavia 126

Mounir Shafiq
Self-Management in the Historical Experience of Arab-Islamic Societies 150

Su Shaozhi
Some Questions of Socialist Economic Development in China 158

Jaroslav Vanek
The Pioneer Role of Yugoslavia for Global Society 171

Oscar Weiss
The Current Attractiveness of the Idea of Self-Management 189

Augustin Wajda — Mieczyslaw Szyszko
Worker Self-Management and Development of Socialist Democracy in Poland 206

POLEMICS

Radovan Draškovič
Institutionalization of Our Society and Hyper-Production (Proliferation) of State and Self-Management Acts 221

Aleksandar Sekulović
Relation of Party and Class as Key Question of the State in Socialism 245

Digitized by Google

Participacija, samoupravljanje, socijalizam

Međunarodna tribina „Socijalizam u svetu", čiji su osnivači časopisi „Socijalizam", „Aktuelna pitanja socijalizma" i „Marksizam u svetu", organizovala je peti okrugli sto od 22. do 27. septembra 1980. u Cavtatu. Tema Okruglog stola 80. bila je: „Participacija, samoupravljanje, socijalizam".

Kao i ranijih godina, i ovogodišnji skup je okupio marksiste i druge socijalističke mislioce i borce za socijalizam iz celoga sveta. Interesovanje za ovogodišnji skup bilo je izuzetno veliko, o čemu svedoči i podatak da je podneto 55 referata i da mu je prisustvovalo preko 130 inostranih učesnika.

Po želji učesnikâ skupa, prva sednica bila je posvećena misli i delu predsednika SFRJ i predsednika SKJ Josipa Broza Tita. Ova prva sednica, kojoj je predsedavao dr Aleksandar Grličkov, član Saveta Međunarodne tribine „Socijalizam u svetu" i glavni i odgovorni urednik časopisa „Socijalizam", trajala je znatno duže nego što se očekivalo, a u 20 izlaganja učesnikâ sa svih kontinenata dominirala su velika priznanja Titu: za njegov doprinos i uspešno rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom; za uvođenje i razvoj samoupravljanja; za osnivanje i jačanje pokreta nesvrstanosti. Bilo je to još jedno priznanje tvorcu i neimaru socijalističke Jugoslavije,

Digitized by Google

priznanje njegovom celokupnom životnom delu, njegovoj borbi za mir i ravnopravne međunarodne odnose, njegovom traganju za novim međunarodnim alternativama u kojima je težnja za nezavisnošću i ravnopravnošću narodâ pretočena u pokret narodâ sveta koji je izrastao i afirmisao se kao nezaobilazan i veoma značajan međunarodni faktor.

Radni deo skupa otvorio je Milojko Drulović, predsednik Saveta Međunarodne tribine „Socijalizam u svetu", a zatim je održano osam sednica.

Prva rasprava je vođena o temi: „Istorijski smisao i teorijske osnove participacije i samoupravljanja". U raspravi su pokrenuta brojna pitanja: država i samoupravljanje; političke partije radničke klase i činioci razvitka ideje i prakse participacije i samoupravljanja; samoupravljanje kao alternativa svetu u krizi; marksizam i ideja samoupravljanja; društveno-istorijski izvori, subjekti i činioci razvitka ideje i prakse participacije i samoupravljanja; radnička participacija u različitim društvenim sistemima itd.

Druga rasprava se odnosila na temu: „Ideja i praksa participacije i samoupravljanja u pojedinim zemljama". Učesnici skupa imali su mogućnost da se upoznaju sa iskustvima zemalja koje su uvele participaciju ili samoupravljanje u različitim oblicima. O tim iskustvima, problemima i teškoćama govorili su učesnici iz Alžira, Belgije, Brazila, Francuske, Indije, Jugoslavije, Kine, Poljske, Rumunije, SSSR-a, Šri Lanke, Velike Britanije, Zimbabvea itd.

Na inicijativu inostranih učesnika skupa održan je poseban razgovor jugoslovenskih naučnih i političkih radnika sa gostima iz inostranstva o jugoslovenskom samoupravljanju. Na brojna pitanja o teoriji i praksi socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji odgovarali su istaknuti jugoslovenski naučnici i politički radnici.

Pored osnovne rasprave, održana su i tri posebna okrugla stola s temama: „Participacija, samoupravljanje, ekonomski odnosi, privredni razvoj"; „Participacija, samoupravljanje, klasna borba, politički odnosi i institucije"; i „Politička misao i teorije o participaciji i samoupravljanju", na kojima je učešće bilo fakultativno.

Međunarodna tribina „Socijalizam u svetu" i Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja „Edvard Kardelj" iz Ljubljane organizovali su, u okviru ovog skupa, razgovor inostranih učesnika Okruglog stola 80. sa Radničkim savetom Industrije alata u Trebinju.

Po tradiciji, časopis „Socijalizam", kao jedan od osnivača Međunarodne tribine „Socijalizam u svetu", svoj oktobarski broj posvećuje ovom skupu. Zbog ograničenog prostora, međutim, nismo u mogućnosti da objavimo sva saopštenja (tim

Digitized by Google

više što neka nisu ni prevedena jer su organizatoru predata na samom skupu). Redakcija se zato ograničila na uži izbor, nastojeći da čitaocima prezentira različite teorijske i idejne pristupe i društveno-ekonomske i političke pretpostavke participacije i samoupravljanja, kao i na jedan broj referata koji govore o konkretnoj praksi participacije i samoupravljanja u pojedinim zemljama.

Digitized by Google

Hamid Ait Amara

Karakteristike kolektivnog proizvodnog sektora alžirske poljoprivrede

Ostvarenjima »agrarne revolucije« dovršava se proces agrarne reorganizacije, koji je započeo odmah posle sticanja nezavisnosti, vraćanjem kolonijalnih imanja datih pod zakup i uvođenjem radničkog samoupravljanja. Zemljište nacionalizovano u martu 1963. i novembru 1971. godine pretežno je bilo namenjeno proletarizovanim delovima seoskog stanovništva i stvaranju kolektivnih dobara zadružnog i samoupravnog karaktera. Tako je učinjen pokušaj da se nove strukture prilagode uslovima ljudske sredine i tehničkim ciljevima poljoprivredne modernizacije sadržanim u različitim planovima razvoja.

Naš cilj u ovom radu je da, kroz opšte uslove primene agrarnih zakona, ispitamo društvene i tehničke karakteristike koje se nalaze u osnovi opredeljenja i teškoća samoupravnog i zadružnog sektora poljoprivrede.

1. Sadržaj zakona donetih u oktobru 1963. i novembru 1971. godine

Zakoni doneti u oktobru 1963. i novembru 1971. godine okončali su vek pravnom režimu svojine koji je kolonijalni sistem bio usta-

Digitized by Google

novio gotovo sto godina ranije. Uvođenje privatne svojine na osnovu čuvenog zakona Warnier (1873) i primena francuskog Građanskog zakonika predstavljali su efikasan instrument izmene vlasništva nad zemljom i nametali su individualističko shvatanje svojine, ali su još uvek ostavljali netaknutim dve kategorije zemljišta obuhvaćene pretkolonijalnim režimom svojine:

— takozvana melk zemljišta, koja su podlegala propisima muslimanskog prava i imala sve odlike individualne privatne svojine i

— takozvana arh zemljišta, koja su bila u kolektivnom posedu i postepeno prelazila u privatne ruke.

Nasuprot takozvanoj pofrancuženoj zemlji na koju su primenjivane odredbe francuskog Građanskog zakonika i čiji su vlasnici imali isprave o zemljišnoj svojini, melk i arh zemljišta po pravilu nisu držana na osnovu isprava o vlasništvu.

Dva nova agrarna zakona izraz su radikalnog preobražaja struktura i režima svojine i određuju nove uslove korišćenja zemlje.

Zakon od 1. oktobra 1963. godine proglašava »državnim dobrima« sva poljoprivredna imanja u vlasništvu fizičkih ili pravnih lica koja u tom trenutku ne poseduju alžirsko državljanstvo. Ova mera je usledila za odredbama o konfiskaciji određenih dobara državljana od 26. jula 1963. godine.[1] Ove nacionalizacije prenele su u državno vlasništvo zemljišnu svojinu od nekih 2.450.000 hektara: 2.300.000 hektara kolonijalne zemlje i 150.000 hektara na osnovu zakona od 26. jula 1963.

Zakon od 8. novembra 1971. godine o »agrarnoj revoluciji« proširio je nacionalizaciju u korist Nacionalnog fonda agrarne revolucije (FNRA)[2] na još dva kompleksa zemljišne svojine:

— dobra poljoprivrednog karaktera u vlasništvu javnih tela: opština, vilaja i države, zatim zemlju u kolektivnom posedu (*arh*) i dobra verskih zadužbina (*abu*);

— dobra poljoprivrednih vlasnika koji direktno i lično ne obrađuju svoje zemljište i dobra onih koji imaju zemljište čija je površina veća od utvrđenog maksimuma.

Praksa i propisi doveli su do toga da se preciziraju i razlikuju dva pojma između kojih zakon ne povlači razliku. Reč je o pojmovima neeksploatatorskog i odsutnog vlasnika.

Neeksploatatorski vlasnik je svaki onaj koji, mada živi na selu, ima vanpoljoprivredni prihod veći od 9.000 alžirskih dinara godišnje (13.000 u slučaju da ima bar dvoje dece). Odsutni vlasnik je onaj koji ne živi u opštini gde se nalazi njegovo imanje, bez obzira na to kakvi su poreklo i visina njegovih prihoda. Kriterijum direktnog i ličnog rada kojim se služi zakon osetno je ublažen u korist kriterijuma visine vanpoljoprivrednih prihoda i mesta

[1] „Proglašavaju se za državnu svojinu sva pokretna i nepokretna dobra koja su bila opljačkana, oduzeta ili konfiskovana u korist kaida, aga i bašaga."

[2] „Sve zemljište uneseno u Nacionalni fond agrarne revolucije svojina je države. Ono je neotuđivo, neustupivo, nezaplenljivo i svojina nad njim ne podleže zastarevanju."

Digitized by Google

stanovanja. No, svojina ipak ostaje vezana za opštu obavezu direktnog i ličnog rada i za pretežnu upotrebu porodične radne snage na imanju, dok plaćena radna snaga ima samo dopunsku ulogu.

Kriterijumi za maksimum privatne svojine utvrđeni su na osnovu čistog godišnjeg prihoda, uzimajući u obzir razlike u zemljištu, tehničkim sistemima obrađivanja zemlje i klimatskim uslovima. Taj prihod može biti najviše 9.000 alžirskih dinara, eventualno uvećan do 13.000 u slučaju porodičnih obaveza. On odgovara trostrukom prihodu jednog korisnika FNRA kome se dodeljuje zemljište tako da može da ostvari godišnji prihod od 3.000 alžirskih dinara.

Prenos zemljišta iz prve i druge mase izvršen je u dvema različitim, ali sukcesivnim fazama.

Pošto su primenjene mere agrarne revolucije, svojina u javnom sektoru iznosila je više od 40 odsto površine obradivog zemljišta, što je, uzimajući u obzir kvalitet kolonijalnih imanja koja su pripala državi, predstavljalo više od 50 odsto potencijala poljoprivredne proizvodnje.

Podela obradivog zemljišta po sektoru svojine

30. jun 1978.

	Zakon od oktobra 1963.	Zakon od novembra 1971. 1. faza	2. faza	Ukupno u jav. vl.	U priv. vlasn.
Zemljište pod obradom	2.084.580	683.326	438.774	3.206.580	4.504.230
Zemljište koje treba osposobiti za obradu	—	540.920	71.552	612.472	—

Zakon od novembra 1971. godine nastojao je da ustanovi »jedan jedini tip privatne svojine«. On je razradio postupak za utvrđivanje prava svakog vlasnika na osnovu novih pravnih normi. Glavne odredbe imale su za cilj da se omogući provera prava vlasnika, da se dodeli *isprava o vlasništvu* u slučajevima gde postupak koji je bio na snazi pre 1971. godine još nije bio primenjen i da se uvede moderan sistem oglašavanja zemljišnih transakcija.

Uporedo s tim preduzete su mere da se strogo kontrolišu poslovi s nekretninama. Svaka prodaja mora biti praćena vlasnikovom izjavom pred opštinskim vlastima, koje joj obezbeđuju javnost putem javnog oglašavanja. Osim toga, država zadržava pravo preče kupovine (u korist zadruga) svakog zemljišta koje vlasnik želi da proda.

Stalna kontrola nad poslovnim transakcijama praćena je merama koje imaju za cilj da se izbegne suvišno rasparčavanje zemljišta usled nasleđivanja. Deoba zajednice ne sme da dovede do stvaranja parcela čija je površina manja od onih koje se u datoj opštini dodeljuju korisnicima FNRA.

Digitized by Google

»Kada deoba nasledstva dovede do stvaranja imanja manje površine od površine korisničke parcele, naslednici su obavezni da održe ekonomsko jedinstvo imanja, bilo tako što će se udružiti u zadrugu (zadrugu-zajednicu) bilo tako što će veći deo nasledstva dobiti jedan ili više njih.«

2. Ponuda i potražnja zemlje

Površine koje su nacionalizovane na osnovu drugog agrarnog zakona mogu izgledati nedovoljne u svetlosti činjenica o stanovništvu i o nezaposlenosti na selu. Ovo tim pre što površina korisničkih parcela (13 hektara u proseku) dozvoljava Nacionalnom fondu da ima samo relativno mali broj korisnika svog zemljišta i što prvi agrarni zakon nije doneo velike izmene u strukturi zaposlenosti posle uvođenja radničkog samoupravljanja na velikim kolonijalnim imanjima.

U stvari, uslovi zapošljavanja na selu znatno su se izmenili tokom decenije — od 1963. do 1973. godine. Planovi industrijalizacije i izgradnje, kao i proširenje ekonomskih i upravnih aktivnosti države, doveli su do važnih promena u strukturi delatnosti seoskog stanovništva. Popis poljoprivrednika iz 1973. godine pokazao je da se javila nova kategorija seoskih radnika koji kombinuju rad na zemlji i plaćeni rad izvan poljoprivrede, Drugim rečima, znatan deo starog seoskog proletarijata i parcelnog seljaštva danas je zaposlen izvan poljoprivrede koja, za većinu seoskog stanovništva, sve više postaje marginalna delatnost, jer ona obezbeđuje samo jedan, i to najmanji deo posla i prihoda seoskih domaćinstava.

Izvori prihoda nezavisnih poljoprivrednika (u procentima ukupnog prihoda)

Poreklo prihoda	1960	1968	1973
Poljoprivredno	87,2	69,1	40
Nepoljoprivredno	12,8	30,9	60
Ukupno	100	100	100

Ova evolucija još više je naglašena posle 1973. godine i potvrđena je rezultatima opšteg popisa stanovništva iz 1977. godine.

Čisto poljoprivredno stanovništvo koje se bavi pre svega poljoprivredom i ostvaruje glavni prihod od nje — seljaci, plaćeni poljoprivredni radnici, udruženi radnici na samoupravnim imanjima i u poljoprivrednim zadrugama — čini svega 23 do 25 odsto ukupno zaposlenog stanovništva.

Većinu seoskog stanovništva čine zaposleni izvan poljoprivrede (650 hiljada) i oni koji delimično rade u poljoprivredi (jedan milion). Ova opšta evolucija rada i zapošljavanja objašnjava stav seoskog sveta prema obradi zemlje i nove oblike koje je dobila kriza poljoprivrede.

Digitized by Google

Niska produktivnost poljoprivrednog rada i nesrazmera razvoja između poljoprivrede i industrije doveli su do toga da ljudi okrenu leđa obradi zemlje. Zahtev za plaćenim radom izvan poljoprivrede postepeno zamenjuje zahtev za zemljom i radom u poljoprivredi. Uostalom, za one koji ostaju na zemlji problemi su pre ekonomske i tehničke prirode (cena poljoprivrednih proizvoda, visina nadnica i prihoda, raspoloživost kapitala, niska produktivnost tla) nego svojinske prirode.

Ova evolucija nam objašnjava zbog čega znatan deo parcelnog seljaštva, proletarizovanih seljaka, zaposlenih uglavnom izvan poljoprivrede, nije pokazao mnogo interesovanja za dodeljivanje zemljišta preko Nacionalnog fonda agrarne revolucije.

Broj kandidata za dodeljivanje zemlje upisanih u opštinske spiskove iznosio je 270.529. Kandidatske komisije zadržale su svega 150 hiljada. Jedan broj kandidata bio je eliminisan jer nije odgovarao postavljenim kriterijumima zbog godina starosti, ili nesposobnosti za rad na zemlji, ili zbog svojih ranijih aktivnosti.[3] No, treba reći da su podaci o načinu raspodele zemlje iz Nacionalnog fonda agrarne revolucije nepotpuni, bar kada su u pitanju prve dve godine. Ipak, izgleda da relativnu nezainteresovanost seljaka za agrarnu reformu ne treba u celini pripisivati novim društvenim stavovima prema zemlji.

Nesklonost za rad na zemlji i odsustvo vlasnika zaposlenih u drugim delatnostima oslobodili su veliki deo zemlje u korist jednog sloja seljaka koji su tako došli u položaj da, u situaciji oskudice namirnica, povećaju obradive površine, nabave poljoprivredne mašine i obezbede znatniju kontrolu nad proizvodnjom. Očigledno je da je agrarna reforma zaustavila proces stvaranja seoske buržoazije i da je znatan deo zajedničkog zemljišta podeljenog reformom otrgnut od njene neposredne ili posredne kontrole. Zakon, pored ostalog, propisuje da svako novo oslobađanje zemljišta može biti samo u korist lokalnog zadružnog sistema.

Društvena evolucija poslednjih decenija išla je na ruku stvaranju sloja imućnih seljaka s većim površinama zemlje od prosečnih, s mogućnostima da nabave odgovarajuću opremu i da uzmu u najam zemlju koju nisu mogli da obrađuju sitni ili parcelni seljaci zbog nedostatka sredstava za rad.[4]

Tako su postepeno stvoreni uslovi u kojima je sitnoj buržoaziji bio osiguran dominantan položaj u seoskoj privredi.

Neosporno je da je ova buržoazija koristila svoj položaj u lokalnoj vlasti da ograniči potražnju za zemljom i da umanji važnost nacionalizovanog zemljišta. Jedan deo zemljišta koje je podlegalo nacionalizaciji nije mogao da bude unesen u Nacionalni fond agrarne revolucije bilo zbog neadekvatnosti administrativ-

[3] Dobrovoljno povlačenje takvih lica posle pristupanja zadrugama ipak dopušta da ona budu zamenjena kandidatima koji će bolje odgovarati kriterijumima sposobnosti za rad na zemlji.

[4] 700 hiljada hektara zajedničkog zemljišta uglavnom je dato u zakup najimućnijim vlasnicima putem javnog dodeljivanja.

Digitized by Google

nog postupka bilo zbog toga što su se vlasnici koristili različitim sredstvima da bi izbegli mere maksimiranja svojine. Nepostojanje katastra i informacija o pravom ekonomskom položaju vlasnikâ od početka je predstavljalo prepreku, koja ipak nije smatrana dovoljno ozbiljnom da bi se opravdalo odlaganje donošenja ili primenjivanja Zakona o agrarnoj reformi.

Najzad, do sad postignutim rezultatima doprineli su i uslovi primene Zakona. Sprovođenje agrarne reforme započeto je s vrlo decentralizovanom upravom, koja je poveravala važne zadatke lokalnim državnim organima u okviru opštinskih i oblasnih (vilaje) narodnih skupština. Naročito su opštinske skupštine dobile ključnu ulogu u sastavljanju spiskova odsutnih i neeksploatatorskih vlasnika, zatim kandidata za korisnike Nacionalnog fonda agrarne revolucije. No, ova decentralizacija ipak je bila praćena »čistkom« u opštinskim skupštinama, kako bi se iz njih izbacili elementi skloni da se suprotstave ispravnoj primeni agrarne reforme[5] i bili zamenjeni predstavnicima siromašnih seljaka (član 175).

Uporedo s tim centralna vlast podržavala je stvaranje »seljačkog saveza«, organizacije za mobilisanje siromašnih seljaka, i aktivnost snažnog studentskog i omladinskog pokreta, koji se odlučno zalagao za agrarnu revoluciju. Akcija hiljada studenata, čiji je pokret bio institucionalizovan već prve godine sprovođenja Zakona o agrarnoj reformi, imala je znatnog uticaja na tok agrarne reforme.[6]

Ove korektivne mere institucionalnog i političkog prilagođavanja omogućile su da se izbegne preterana birokratizacija administrativnog aparata zaduženog za primenu Zakona i da se učvrsti poverenje siromašnih seljaka, pozvanih da se uključe u nove strukture, u agrarnu revoluciju. One su isto tako ograničile uticaj koji je još mogla da ima sitna seoska buržoazija u državnom aparatu. Dejstvo tih mera moglo se osetiti zbog toga što Zakon ovlašćuje zadružne organizacije i same seljake da uzmu u svoje ruke trajnu kontrolu nad primenom odredaba Zakona koje se tiču odsutnih vlasnika i direktnog rada vlasnika na zemlji. Osim toga, provera prava vlasnika i izdavanje isprava o vlasništvu, koje trenutno spro-

[5] Član 174: „Lica koja treba da učestvuju u ostvarivanju agrarne revolucije ne smeju imati nikakve interese koji bi mogli biti pogođeni merama potpune ili delimične nacionalizacije zemlje određenim ovim zakonom."

[6] Predsednik Bumedijen je u jednom cirkularu od 4. marta 1978. godine dao krajnje povoljnu ocenu o studentskoj akciji: „Duboko nadahnuta idealima socijalističke revolucije i prožeta veličinom predstojećih zadataka, studentska omladina je rešena da otkrije sve propuste i nedostatke i ona je, u velikoj meri, doprinela da agrarna revolucija ne postane obična mera rutinske politike. I više od toga, njena povećana budnost i izoštrena svest o opasnostima koje u svakom trenutku prete konkretizaciji ovog velikog revolucionarnog dela omogućile su joj da ukaže na sva skretanja i sve manevre usmerene na to da osujete njegovo ostvarenje. Od tog trenutka dobrovoljni rad je pomogao da se otkriju i reše mnogobrojni problemi, pa je, za nekoliko godina, postao prava institucija širom zemlje, koja se oslanjala na odgovarajuće nacionalne i univerzitetske strukture...".

Digitized by Google

vode tehničke službe Ministarstva finansija, ostavljaju mogućnost da se sastavljaju novi, dodatni spiskovi za nacionalizaciju.

Posmatrano u celini, bilans napravljen 30. juna 1978. godine veoma je pozitivan, jer su gotovo svi kandidati za dodelu zemlje bili ili zadovoljeni ili na putu da budu zadovoljeni, mada ponegde to znači preseljenje iz jedne oblasti u drugu usled nejednake raspoloživosti zemljišta.

Broj kandidata	Zadržani kandidati[7]	Zadovoljeni kandidati	Kandidati koje treba tek zadovoljiti
270.529	142.116	107.185[8]	34.931

(Situacija 30. juna 1978)

3. Način raspodele zemlje iz Nacionalnog fonda

Zakon se nije toliko opredelio za individualnu raspodelu i povećanje broja malih imanja koliko za kolektivnu raspodelu zemljišta, izdeljenog na imanja srednje veličine. To je učinjeno zbog toga što su veliki deo korisnika Fonda činili poljoprivredni radnici, čije su aspiracije pre bile okrenute poboljšanju uslova rada i većim prihodima nego samom posedovanju zemlje.

U trenutku sticanja nezavisnosti proletarijat i subproletarijat predstavljali su značajan deo stanovništva (40% aktivnog seoskog stanovništva). Tada se smatralo da je broj seljaka bez zemlje bio oko 550 hiljada. Seoski radnici delili su se na dve kategorije: jednoj su pripadali stalni nadničari na velikim kolonijalnim imanjima (120 hiljada) i imanjima Alžiraca (70 hiljada), a drugu je činila rezervna radnička armija, lutajuća radna snaga (s mnogo nezaposlenih) od oko 360 hiljada sezonskih radnika.

Nacionalizacija kolonijalnih imanja omogućila je da se u sistem radničkog samoupravljanja integriše 120 hiljada stalno zaposlenih radnika u tom trenutku i da se zadrži znatan deo privremenih radnika (100 hiljada), čiji su se uslovi rada i nagrađivanja zatim postepeno približavali faktički stalnoj zaposlenosti. Dekretom od decembra 1968. godine ukinuta je razlika između stalnih i sezonskih radnika. Globalno uzevši, to je značilo da je samoupravljanjem obuhvaćeno 230 do 240 hiljada poljoprivrednih radnika na površini od 2.300 hiljada hektara, dakle, u proseku jedan radnik na 10 hektara.

Zakon od 8. novembra 1971. godine svedoči o istoj brizi da se obezbedi stalno boravište radnicima koji obrađuju nacionalizovanu zemlju, »bilo da je reč o prostim nadničarima ili o zakupcima,

[7] Velika razlika između broja kandidata registrovanih 1972. godine i broja prihvaćenih kandidata objašnjava se činjenicom da mnogi nisu ispunjavali zakonom utvrđene kriterije za kandidate.

[8] Od ove brojke treba oduzeti one koji su se dobrovoljno povukli (oko 12.000).

Digitized by Google

napoličarima, kamesima ili rukovodiocima imanja vezanim za proizvod žetvi posredstvom ugovora sklopljenih na bilo koji način« (član 120).

Zadruge koje su prve osnovane bile su vrlo heterogene po društvenom statusu svojih članova: u njima je bilo punopravnih članova, nezaposlenih, stalnih ili privremenih plaćenih poljoprivrednih radnika, kamesa, nepoljoprivrednih nadničara, sitnih funkcionera, seljaka — zakupaca nacionalizovane zemlje. Međutim, uslovi rada i nagrađivanja u okviru zadruga najzad su obezbedili da u članstvu preovlađuju poljoprivredni radnici i proletarizovani seljaci. Samo mali deo nekadašnjih napoličara ili zakupaca nacionalizovane zemlje zadržao je svoja prava u novom sistemu korisničkih zadruga.

Od ukupnog broja stanovnika koji se bave poljoprivredom (milion u 1977. godini) novi sistem obuhvata oko 32 odsto, zaposlenih na 40 odsto zajedničke zemlje (SAU).

Samoupravni sektor	Zadružni sektor	Ukupno
230.000	97.000	327.000

Prema tome, prestrukturiranje poljoprivrede u celini vrši se tako što ono obuhvata homogenu masu radnika, seljaka proletarizovanih u bar jednoj do dve generacije, koji od novog sistema očekuju da poboljša uslove njihovog rada i nagrađivanja.[9]

Ako je ova odlika agrarne reforme omogućila da se izbegne problem zemljišne svojine, ona istovremeno predstavlja opasnost za *stabilnost* radničkih kolektiva usled jake konkurencije između industrijskih i poljoprivrednih zaposlenja.

Urbani i industrijski rast na selektivan način pogađaju seosko stanovništvo, odvlačeći stanovnike okolnih krajeva, a birajući među njima najmlađe, najizgrađenije i za moderan način rada najsposobnije ljude.

Otuda, seoski proletarijat i potproletarijat predstavljaju grupu koja je najizloženija konkurenciji nepoljoprivrednog i poljoprivrednog zapošljavanja. Ovaj proces posebno utiče na socijalne karakteristike radnika na samoupravnim imanjima i u korisničkim zadrugama.

Stopa odlaska poljoprivrednih radnika, naročito *stalnih radnika*, znatno je viša nego prosečna stopa odlaska sa sela. Stalni radnici u samoupravnom sektoru napuštaju posao godišnjim ritmom od 10 odsto, što teorijski pretpostavlja potpunu obnovu kadra u tom sektoru svakih deset godina. Reč je o selektivnim odla-

[9] Važna grupa koju čine minifundije uglavnom nije uključena u proces agrarne reforme. Zakon, ipak, predviđa mogućnost da sitni seljaci pristupe zadružnom sistemu agrarne reforme.

Digitized by Google

scima, koji su najčešći kod mladih od 20 do 40 godina, kod najkvalifikovanijih stručnjaka, vozača traktora, rukovodećeg osoblja...

Na zemlji ostaju najstariji, oni što nemaju nikakvih drugih mogućnosti osim da pokazuju iznuđenu vernost poljoprivrednom radu ili mladi koji su tek došli na berzu rada, isključeni iz sistema obrazovanja i prisiljeni da čekaju, a i njihov je postepeni odlazak gotovo siguran.

Poljoprivredni radnici su prilično stari u poređenju s izrazitom mladošću celokupnog stanovništva. Njihova prosečna starost iznosi 42,6 godina za članove korisničkih zadruga, a 39,6 za radnike na samoupravnim imanjima.

Konkurencija nepoljoprivrednog rada ozbiljno ugrožava sastav i stabilnost poljoprivrednih radnih kolektiva, naročito u najbogatijim delovima priobalnih ravnica, gde je neophodna mnogobrojna i kvalifikovana radna snaga i gde je stopa investiranja po hektaru najviša.

4. Struktura poljoprivrednih dobara

Agrarni zakoni preneli su najveći deo nacionalizovanog zemljišta u sistem velikih imanja, doduše, ispravljajući u zadružnom sistemu preteranu zemljišnu koncentraciju samoupravnih dobara. Raspodela zemlje pojedincima bila je vrlo retka i u samoj agrarnoj revoluciji obuhvatila je svega 12.488 korisnika, odnosno 13 odsto njihovog ukupnog broja.[10]

Ustanovljena su dva organizaciona sistema: radničko samoupravljanje na bivšim velikim kolonijalnim imanjima i proizvodne seljačke zadruge na zemljištu Nacionalnog fonda agrarne revolucije.

Kolonijalna imanja nacionalizovana 1963. godine već su, najvećim delom, predstavljala velika poljoprivredna preduzeća s nadničarima i od njih su stvorena samoupravna poljoprivredna dobra. Prvih godina je izvršeno određeno pregrupisavanje oko centara koje su činila najveća imanja, u cilju smanjenja broja proizvodnih jedinica. To je izvršeno na osnovu susedstva, pri čemu su za centre uzeta najjača imanja, ona koja su posedovala proizvodne pogone, magacine, radionice za održavanje i opravku opreme. Uputstva izdata onima koji su bili odgovorni za sprovođenje ove operacije ukazuju na to da je veličina dobra trebalo da bude oko 600 hektara za intenzivne kulture (vinovu lozu, južno voće i povrće), a 1.500 do 2.000 hektara za ekstenzivne kulture, tj. žitarice. Broj imanja, koji je iznosio 22 hiljade na površini od 2.470.608 hektara, sveden je na 2.050, s prosečnom površinom od 1.235 hektara po imanju. Najveći među žitnim sistemima imaju više od 2.000 hektara, dok je u oblastima gde se gaji više kultura i gde je zastupljeno stočarstvo površina oko 600 hektara.

[10] Vidi studiju AARDES-a, *Les attributions de la révolution agraire*, februar 1978, Alžir.

Digitized by Google

Dobra po veličini	Broj dobara	% ukupne površine	% stalnih i privremenih radnika u odnosu na ukupnu radnu snagu
Manje od 100 ha	106	0,2	2,5
100 do 500 ha	479	6,9	20,5
500 do 1.000 ha	634	22,6	37,0
1.000 do 2.000 ha	554	37,2	28,7
Više od 2.000 ha	221	33,1	7,3
	1.994	100	100

Izvor: *L'agriculture algérienne à travers les chiffres*, mart 1970, str. 87.

Zadružne strukture uvedene u toku agrarne revolucije zamišljene su u skladu s planom postepene kolektivizacije zemlje i rada. Na inicijativu vlasti zaduženih za uvođenje zadružnog sistema ustanovljeni su postupni oblici zadružnog udruživanja.

Na zemljištu slabije vrednosti, gde su neophodna znatna prethodna ulaganja države, uvedeni su sledeći takozvani predzadružni oblici, GMV, odnosno GEP:

Udruživanje radi podizanja vrednosti, u okviru kojeg korisnici imaju status plaćenih radnika sve do početka proizvodnje na zemlji; ovaj proces može trajati više godina, a kada se okonča, korisnici mogu da izaberu jedan od predviđenih zadružnih oblika.

Udruživanje seljaka radi uzajamnog pomaganja predstavlja širok okvir za udruživanje, koji ne podrazumeva zajednicu zemlje ili rada, već pruža mogućnost seljacima da zajednički istupaju u kontaktima s poljoprivrednim ustanovama.

Uvedeni su i sledeći zadružni oblici, gde su sredstva za proizvodnju delimično ili potpuno zajednička:

Zadruga za zajedničku eksploataciju (CAEC) koja predstavlja oblik delimičnog udruživanja sredstava za proizvodnju i rada, ostvarenog na inicijativu članova zadruge.

Proizvodna poljoprivredna zadruga u kojoj je ostvarena potpuna kolektivizacija sredstava za proizvodnju i rada i u kojoj se čist poljoprivredni proizvod deli na članove prema uloženom radu.

Ovaj plan horizontalnog zadružnog udruživanja prvog stepena upotpunjen je vertikalnom zadružnom strukturom drugog stepena: složenom opštinskom uslužnom zadrugom (CAPCS).

U sastav opštinskih poljoprivrednih uslužnih zadruga mogu da uđu predzadružne organizacije, zadruge, organizacije za uzajamno potpomaganje, samoupravna dobra, pa čak privremeno i individualna imanja. Uslužne zadruge treba da obezbede sva neophodna sredstva i usluge proizvodnim jedinicama u svojoj opštini i da doprinesu normalnom funkcionisanju poljoprivrednih imanja. Opštinske uslužne zadruge integrisane su u privredni sistem pre-

Digitized by Google

ko niza državnih službi koje su specijalizovane za određenu delatnost ili granu proizvodnje, na primer za žitarice, mleko, vino itd.

U načelu, ovaj plan ne predviđa nikakvu prinudu. Pristupanje zadrugama ostaje slobodno i dobrovoljno za individualne proizvođače u privatnom sektoru. Nasuprot ovome, korisnici Nacionalnog fonda agrarne revolucije (FNRA) obavezni su da se udruže u zadrugu i da pristupe odgovarajućoj uslužnoj zadruzi.

Inicijativa za izbor određenog oblika zadruge uglavnom dolazi od vlasti (tehničkih poljoprivrednih službi) zaduženih da osnuju zadrugu. One su se u najvećem broju slučajeva odlučile za oblik *proizvodnih poljoprivrednih zadruga korisnika* (CAPRA).

Zadružni oblik	CAPRA	CAEC	GMV	GEP/GAI	CAPS
Broj jedinica	4.892	887	797	635	600

(Stanje na dan 30. septembra 1979)

Međutim, zadruge imaju znatno manju površinu od samoupravnih dobara — u proseku 180 hektara — s radnom snagom od 15 do 20 zadrugara.

S ekonomske tačke gledišta, agrarna reforma je donela povećanje broja velikih i srednjih imanja i tako bitno izmenila zemljišnu strukturu imanja.

Ako stavimo na stranu imanja parcelnih seljaka koji su potpuno ili delimično prestali da se bave poljoprivrednim radom i koja zajedno imaju manje od 700 hiljada hektara (tj. predstavljaju 9 odsto ukupne površine zajedničkog zemljišta), poljoprivredna imanja dele se posle primene agrarnih zakona na tri grupe:

Podela imanja po veličini

Grupe po površini	Broj imanja	Površina zaj. zemljišta u ha	% zajedničkog zemljišta
5 do 10 ha	147.056	950.000	12,0
10 do 100 ha	166.000	2.854.230	37
100 i više ha	6.300	3.252.680	42
Ukupno	321.300	7.055.230	90
— od ha	400.000	700.000	9

Više od 90 odsto zemlje koja se obrađuje zahvataju imanja veća od 5 hektara, 78 odsto imanja veća od 10 hektara, a 40 odsto imanja veća od 100 hektara.

Tako je ekonomska teškoća koju stvaraju suviše mala imanja u suštini prebrođena, jer imanja koja se smatraju nerentabilnim,

Digitized by Google

ona koja imaju manje od 10 hektara, zahvataju svega 22 odsto površine zajedničkog zemljišta.

5. Samoupravljanje i zadruga

Nazivi »samoupravljanje« i »zadruga«, sadržani u alžirskom pravu, sugeriraju ako ne različitu prirodu, a ono bar različite oblike samoorganizovanja radnika (ili različite tipove upravljanja).

Prava samoupravljača su kolektivna prava koja se uživaju u onoj meri u kojoj je neko član radnog kolektiva. To, preciznije rečeno, znači da neko mora dokazati da je radio bar 200 dana godišnje da bi se mogao naći na spisku članova kolektiva. Radni kolektiv, čije je članstvo podložno reviziji svake godine, postoji nezavisno od preduzeća, od celine dobara koja pripadaju državi i nalaze se pod njenom kontrolom. Kolektiv može da bude raspušten ili da prava njegovih članova budu suspendovana, a da privredno preduzeće ne prestane da funkcioniše. Država zadržava za sebe pravo da fuzioniše ili deli preduzeća i da im menja način upravljanja. Tako, zakonodavstvo podvlači razliku između udruženja radnika (radnog kolektiva) i samog preduzeća.

Status radnih kolektiva postepeno je evoluirao od statusa kolektivnog upravljača za račun države s pravom na deobu plodova rada (dekret od maja 1963) do statusa radne zadruge (»sindikalizam korisnika«) s pravom proste kontrole nad preduzećem, koje je odvojeno od udruženja radnika i približava se položaju državnog preduzeća.[11]

Država određuje norme i ciljeve preduzeća na osnovu kojih se reguliše funkcionisanje proizvodnje, korišćenje sredstava i globalna suma namenjena nagrađivanju radnika. Kolektiv deli zadatke svojim članovima, utvrđuje radnu disciplinu i određuje svakome platu prema radu.[12]

Organizacija rada umnogome podseća na gradilište gde se stalno stvaraju nove ekipe za obavljanje pojedinih zadataka.

Udruženje radnika uspešno funkcioniše. Problemi koji se razmatraju na radničkim zborovima pretežno se tiču uslova rada i nagrađivanja, raspoređivanja na radna mesta, discipline na radu; izabrani komiteti i predsednik vrše funkciju posrednika između države i radnika.

U slučaju da preduzeće ostvari višak, da mu prihodi budu veći od rashoda, država vrši dodatnu podelu dohotka, koja ne može preći visinu dvomesečne plate.

---

[11] Takvu evoluciju sistema radničkog udruživanja, zadružnih sistema ili samoupravnih sistema zapažamo u svim slučajevima u kojima preduzeće uspeva da nametne sopstvene ciljeve članovima udruženja svojih radnika. Tako u velikom broju zemalja nalazimo paradoksalnu situaciju da zadrugari ili radnici, udruženi sa svojinskim pravima na svoje preduzeće, štrajkuju protiv njega.

[12] Na taj način se ponovo vraćaju stari oblici rada „na akord", za koje posebni „agenti" regrutuju radnike poveravajući im specijalizovane poslove kao što su berba, žetva itd. za paušalnu sumu ugovorenu između poslodavaca i šefa ekipe.

Digitized by Google

Predsednik udruženja radnika najpre je imao moć rukovodećeg organa (dekret od marta 1963), zatim prosto moć kontrole (propis od decembra 1968) i najzad opet moć rukovodećeg organa za račun države (propis iz 1975).

Opredeljujući se za oblike zadruge u fazi agrarne revolucije, država je želela da se oslobodi dvosmislenosti sistema radničkog samoupravljanja i da favorizuje nov tip odnosa između radnika i njihovog preduzeća.

Formalni postupci pri osnivanju zadruga naglašavali su lični karakter prava na uživanje, prenosivih direktnim naslednicima, a prilikom otvaranja zadruge svakom zadrugaru zvanično je priznat taj status. Udruživanje ovih individualnih prava je ono što je izraženo aktom o osnivanju zadruge.

Uprkos javnoj prirodi svojine, zadruge su decentralizovana i nedržavna preduzeća, čiji članovi raspolažu više nego dovoljnom moći upravljanja. Kontrola države svodi se na običnu kontrolu zakonitosti, koja ne dovodi u pitanje autonomno funkcionisanje proizvodne jedinice.

Preduzete su mere da bi se izbegla suviše velika finansijska zavisnost od banaka, naročito u periodu lansiranja zadruga. Seljaci-zadrugari oslobođeni su svih dugova zemljoposednicima, koji su napravljeni pre pristupanja zadruzi. Osim toga, država daje »početnu pomoć« u novcu i stvarima koja treba da delimično pokrije troškove potrošnje tokom prve godine obrađivanja zadružnog zemljišta.

S druge strane, utičući na određivanje veličine imanja (u proseku 180 hektara) i broja radnika (oko petnaest), država je želela da se stvore bolji odnosi među članovima zadruge i da se poveća direktno učešće zadrugara u upravljanju njihovom proizvodnom jedinicom.

Međutim, treba ipak reći da »samoupravljanje« i »zadružno udruživanje« predstavljaju primene istog principa samoorganizovanja radnika i da dva naziva ne izražavaju razliku u prirodi učešća radnika u upravljanju proizvodnom jedinicom. Uostalom, proizvodna jedinica je pod uticajem tipa odnosa koji postoji između države i kolektiva radnika.

6. Odnosi države s proizvođačima

Odnosi radnikâ s njihovim preduzećem ipak su određeni prirodom ekonomskog i tehničkog planiranja, preko kojeg država utiče na funkcionisanje i internu organizaciju poljoprivrednih dobara.

Ciljevi poljoprivredne modernizacije i intenziviranja poljoprivredne proizvodnje utvrđeni su različitim nacionalnim planovima.

Na *ekonomskom planu* to su:

uklanjanje vinograda iz ravnica, gajenje stočne hrane, uvođenje stočnih vrsta koje daju velike količine mleka, stvaranje plantaža voća itd.

Digitized by Google

Na *tehničkom planu* to su:

uklanjanje ugara, izbor useva za naizmeničnu setvu, uvođenje novih kultura, izbor veštačkih đubriva i opreme itd.

U celini posmatrano, prilikom ostvarivanja ovih ciljeva posredstvom administrativnog upravljanja i planiranja došlo je do niza poremećaja u organizaciji proizvodnje i opštoj ravnoteži sistema poljoprivrednih dobara.

Uplitanje tela koja sudeluju u ostvarivanju državnih investicija — banaka, zatim službi za poljoprivredni materijal, za seosku izgradnju, tehničku pomoć i tako dalje — dovodi do ozbiljnih poremećaja u godišnjem prinosu poljoprivrednih dobara, koja bivaju pogođena izmenama tehničkih i ekonomskih programa usvojenim od strane državnih organa.

Problem prilagođavanja tih programa postojećim agro-ekološkim uslovima još nije rešen. Kako nema aktivnog istraživačkog rada u agronomiji, odgovarajuće tehničke pomoći i motivacije samih proizvođača da koriste nove tehnike i da ih prilagođavaju, predložene inovacije šire se putem obavezne »tehničke norme« koja prati uvođenje novih zemljoradničkih i stočarskih sistema: utvrđena gustina i vreme sejanja, zatim tip kulture, količina veštačkog đubriva i vreme njegovog korišćenja, učestalost plevljenja, vreme obrade itd.

Tako se nove investicije ostvaruju na vrlo niskom nivou tehničke efikasnosti, i to pobuđuje sumnje u njihovu ispravnost. Posmatrano iz drugog ugla, promene u sistemima proizvodnje sprovedene su bez dovoljno svesti o njihovim posledicama po tlo, zaposlenost i dohodak. Nedovoljno savladane na tehničkom planu, nove delatnosti su imale negativne posledice po finansijsku stabilnost poljoprivrednih dobara. Odsustvo kvalifikovanih kadrova, primena administrativnih metoda i teškoće pri organizaciji proizvodnje znatno su povećali troškove ostvarenja novih planova, čija amortizacija ostaje na teretu proizvođačima. Najzad, niska rentabilnost novih zemljoradničkih i stočarskih sistema dovela je većinu proizvodnih jedinica do trajne finansijske nestabilnosti.

Najdrastičniji primer svakako je gajenje stoke radi proizvodnje mleka, koje je u jakom opadanju u privatnom sektoru usled suviše niskih cena u odnosu na troškove i nedostatak stočne hrane, ali je zato u punoj ekspanziji u socijalističkom sektoru.

Troškovi proizvodnje mleka iznose od 2 do 3,5 alžirska dinara po litru, dok je prodajna cena koju je odredila država 1,5 dinar, što u proseku daje gubitak od 1 dinara po litru. Slična je situacija i s većinom drugih novih pokušaja: industrijskim kulturama, plantažama voća itd.

Na taj način, finansijski rezultati ne dopuštaju da se ide dalje od sistema mesečnih plata i ne ostavljaju nikakvu drugu mogućnost do da se zadrži fiksno nagrađivanje po radnom mestu bez obzira na postignute rezultate. U dužoj perspektivi ovaj sistem se pokazuje kao smetnja rastu produktivnosti i većoj motivisanosti radnika. Da bi se otklonile ove teškoće, pokušano je s finansijskom

Digitized by Google

decentralizacijom proizvodnih jedinica i davanjem izvesne autonomije u korišćenju tekućeg budžeta. To je poboljšalo položaj stotinak preduzeća, ali nije bitno izmenilo sistem nagrađivanja na većini poljoprivrednih dobara. Deoba dobiti na kraju godine suviše je daleka i neizvesna perspektiva da bi se time mogli motivisati radnici. Utoliko pre što se godišnjim bilansom meri rad svih članova kolektiva bez obzira na to koliki je bio stvarni doprinos svakog od njih. Organizacija rada i odnos prema zemlji moraju se duboko izmeniti pre nego što bude moguće uvesti sistem sa direktnom zainteresovanošću pojedinačnog radnika, u kojem bi se uzimao u obzir individualni doprinos i stimulisao porast produktivnosti.

Bez sumnje, trebalo bi pokušati da se, kao u SSSR-u, maloj grupi radnika dodele iste parcele na stalnu obradu (»Zveno«), kako bi se olakšalo merenje rada svakog pojedinca i bolje vezala nagrada za učinak, bez pribegavanja zaobilaznom sistemu teških i komplikovanih izračunavanja.

Posmatrano iz ovog ugla, organizacija poljoprivrednih zadruga predstavlja korak napred u poređenju sa samoupravnim dobrima. Ograničeni broj zadrugara omogućava da se postignu bitne prednosti zajedničkog rada i olakša sprovođenje direktne kolektivne kontrole nad proizvodnjom.

Sistem proizvodnje uveden na znatnom delu nacionalizovanog zemljišta uzima u obzir socijalne karakteristike seoskih radnika u čiju su korist doneseni agrarni zakoni. On nije pokušao da vrati u »seljačko stanje« većinom proletarizovanu radnu snagu, ni da iscepka na mala individualna imanja već postojeća poljoprivredna dobra koja mogu bolje da odgovore ciljevima racionalnog razvoja poljoprivrede. Zaobilazni put koji bi predstavljala distributivna agrarna reforma svakako bi doveo do nazadovanja na društvenom i ekonomskom planu i gubitka proizvodnog instrumenta neophodnog za planski razvoj privrede.

Kina nije bila ni pristupila raspodeli zemlje — 46 miliona hektara na ukupan broj od 65 do 100 miliona porodica — a već je morala da se suoči sa drugom etapom — etapom kolektivizacije. Poljska poljoprivreda, koja ima vrlo nisku stopu rasta, već 25 godina je izvor velikih društvenih napetosti koje periodično potresaju zemlju.

No, ipak ostaje tačno da problemi kolektivne poljoprivrede, a pre svega pitanje odnosa države s proizvođačima, moraju brzo da se rešavaju. Načini državnog intervenisanja u funkcionisanje poljoprivrednih dobara i posledice razvoja koji nije dovoljno kontrolisan na globalnom planu[13] predstavljaju glavne izvore teškoća s kojima se trenutno suočavaju proizvodne jedinice. Izgleda jasno da država mora da u celini iznova promisli i uredi svoje odnose

[13] Posebno imamo u vidu činjenicu da se industrija nedovoljno brine za posledice industrijalizacije, kako na zemljišnom planu tako i na planu zapošljavanja u poljoprivredi, i za opšta ograničenja koja ona nameće razvoju poljoprivrede.

Digitized by Google

s proizvodnjom i da stvori uslove u kojima bi proizvođači stvarno vladali svojim preduzećima.

To u prvom redu kad je reč o formulisanju i sprovođenju mera poljoprivredne modernizacije i njihovim posledicama po proizvodnju. Navodnjavanje treba da prethodi osnivanju stočarskih jedinica, njihovom opremanju i osposobljavanju, uvozu krava muzara. Zatim, kad je reč o ekonomskoj problematici, moraju se uzeti u obzir ekonomski interesi radnika i tačno proračunati finansijski rizici koji prate svaku tehničku inovaciju u oblasti proizvodnje.

Najzad, odnosi države i proizvodnje su važni i sa stanovišta društvenih odnosa; zato se mora promeniti stav »državne birokratije« prema radnim kolektivima i prema seljaštvu u celini, koje je ona još previše sklona da smatra masom nesposobnom da kreira svoju sopstvenu budućnost.

(S francuskog *Cvijeta Jakšić*)

Digitized by Google

Ken Coates — Tony Topham

Radnička kontrola i samoupravljanje u Velikoj Britaniji

Izgleda da britansku istoriju tokom ovog veka karakteriše široko nezadovoljstvo, što neprestano stvara veliko interesovanje za ideje o industrijskoj demokratiji i radničkoj kontroli.[1] Prvu trećinu ovog veka, čiju kulminaciju predstavlja generalni štrajk iz 1926. godine, karakterišu uspon Laburističke partije, predratni »veliki nemir« i obilje akcija sindikalista, gildsocijalista i industrijskih unionista. Posle poraza 1926. godine, sindikalni pokret se morao braniti, odbori radničkih poverenika (Shop Stewards) bili su uzdrmani i razbijeni u mnogim privrednim granama, a sindikati su počeli da osvajaju neka od prava koja su ranije imali tek posle uvođenja politike naoružavanja i izbijanja samog rata. Sve do 1940. godine broj nezaposlenih dostizao je milionsku brojku, te je sindikatima trebalo nekoliko godina da, uporedo s punom zaposlenošću, povrate nekadašnje samopouzdanje.

Kad je 1945. godine na vlast došla Laburistička partija, poziv na uvođenje industrijske demokratije obično se izjednačavao s

[1] O ovome smo naveli dosta podataka u našem delu *Industrial Democracy in Great Britain*, Spokesman (četiri toma). Obuhvaćen je razvoj ideje o industrijskoj demokratiji tokom dvadesetog veka.

Digitized by Google

programom nacionalizacije, mada su u to vreme mnogi dalekovidi sindikalisti primećivali da je to pogrešna politika. Pišući u trenutku kada je to razočaranje bilo već jasno izraženo, A. Flanders uočava istorijsko opredeljenje sindikalnog pokreta:

»Rast sindikalizma... nesumnjivo je doprineo tome da zaposleni postanu svesniji svog dostojanstva i značaja, a to se izrazilo kroz zahteve za sve većim najamninama i za više slobodnog vremena. Britanski sindikati imaju dugu tradiciju učešća radnika u upravljanju i kontroli privrednih grana u kojima su zaposleni, kao i u određivanju najamnina i uslova rada.«[2]

U godinama posle pada laburističke vlade (1951. godine) uočeno je stalno jačanje snage i odgovornosti sindikata na nivou preduzeća, a od kraja pedesetih godina upadljivo je raslo zanimanje za širok krug propisa kojima se reguliše demokratija u privredi.

Zahtev u tom smislu oduvek je bio revolucionaran u svojim implikacijama. Na samom početku ovog veka James Connolly ga je jasno izrazio u svom delu *Socialism Made Easy* (Lako ostvarljiv socijalizam)[3]; to klasično delo je često štampano u izdanju irskog Sindikata transportnih i opštih radnika (Irish Transport and General Workers' Union). Connolly je prihvatio izreku: »Političke institucije nisu prilagođene da upravljaju privredom« i uperio ju je protiv onih koji su je koristili kao konzervativnu odbranu moći svojine. Razvio je tezu o davanju punih prava privredi, čime bi se zamenila podela vlasti na kojoj se temelje savremene države.

»Prenošenje funkcija vlasti na predstavnike koje biraju određeni okruzi, države ili teritorije«, pisao je on, »ne predstavlja prirodnu podelu koja odgovara zahtevima savremenog društva, već je ostatak vremena kad su teritorijalni uticaji bili jači od privrednih. Otuda to nikako ne odgovara potrebama novog društvenog poretka koji se mora zasnivati na privredi ... Socijalisti smatraju da će upravljanje poslovima u socijaldemokratskom društvu biti povereno predstavnicima raznih privrednih grana; da će se radnici iz radionica i fabrika organizovati u sindikate, pri čemu bi svaki sindikat obuhvatio sve radnike date privredne grane; da će takvi sindikati demokratski kontrolisati sve što se događa u toj grani, birati sve predradnike itd. i regulisati način rada u grani, tako da on bude podređen potrebama društva u celini, potrebama udruženih sindikata i delovima privrede kojima taj sindikat pripada; da će se predstavnici, izabrani u raznim delovima grane, okupljati i tako formirati privrednu ili nacionalnu upravu u zemlji«.

Godine 1908. došlo je do masovnog otpuštanja drvodeljaca i do nacionalnog štrajka radnika u industriji pamuka. Tokom sledeće dve godine izbili su veliki sukobi u rudarstvu. Zatim, takođe 1910. godine, poslodavci su obustavili rad kazandžija (boilermakers). Jedna po jedna privredna grana dolazile su u takav položaj da je

---

[2] Allan Flanders, *Trade Unions*, Hutchinson University Library, 1957, str. 118.

[3] Izvodi iz ovog dela uneti su u prvi tom našeg zbornika *Industrial Democracy in Great Britain*, str 30—34.

Digitized by Google

postajalo sve jasnije da neće biti nikakve koristi od neposrednog parlamentarnog predstavništva ako samo članstvo ne pokrene akciju u cilju samoodbrane. Uporedo sa širenjem tog saznanja rastao je talas štrajkova, koji je bio sve agresivniji, zbijeniji i čvršći. U 1911. godini postizana je pobeda za pobedom, zahvaljujući štrajkovima pomoraca, lučkih radnika, železničara i ostalih radnika. Nije bilo slučajno što su industrijski unionisti i sindikalisti imali vodeću ulogu u tim burnim zbivanjima.

Uporedo s isticanjem zahteva za demokratizacijom privrede i društva sindikalni agitatori su nastojali da racionalizuju nasleđenu sindikalnu strukturu. Godine 1909. bilo je 1.168 posebnih sindikalnih organizacija, te nije čudno što je poziv na ujedinjavanje i konsolidaciju naišao na tako veliki odziv.

Izbijanje rata je, kako se moglo i očekivati, oslabilo široki štrajkački pokret. Ali ono je, iako to zvuči paradoksalno, povećalo zahteve za radničkom kontrolom u svakodnevnoj raspravi na nivou fabrike, posebno u mašinskoj industriji koja je radila punom parom da bi zadovoljila neiscrpne zahteve za municijom u situaciji kad su se osećali ogromni nedostaci radne snage. Zvanična sindikalna rukovodstva zaključila su s vladom sporazume koji su značili slabljenje kvalifikacione strukture radne snage (odricanje od tradicionalnog stručnog obrazovanja i pripravničkog staža), proglašavanje štrajkova nezakonitim, usmeravanje radne snage i ukidanje mnogih sindikalnih zaštitnih mera. To je izazvalo bezbrojne žalbe i duboke promene u radnim uslovima upravo najkvalifikovanijeg i najpotrebnijeg dela radne snage. Pokret radničkih poverenika ogromno je narastao i pod takvim pritiskom pokazao se vrlo prijemčivim za ideje industrijskog unionizma, sindikalizma i njihove pomodne varijante — gildsocijalizma.

Sve te struje borile su se međusobno za uticaj, ali su i jačale u procesu kritike i strasne rasprave. Deo tih stavova dokumentovali smo u našem posebnom radu, ali oni se mogu sasvim jasno uočiti u raznim istupanjima njihovih pristalica u rudnicima uglja; neki od njih su zahtev za državnom svojinom povezivali s nizom podrobno razrađenih predloga za uvođenje narodne samouprave, dok su drugi »reformističkim« predlozima za nacionalizaciju suprotstavljali zahtev za potpunom revolucionarnom promenom. Pre nego što je okončan prvi svetski rat, ruska revolucija 1917. godine još više je podgrejala nade i oživela ideju o sovjetima ili fabričko-zavodskim komitetima, što je umnogome bilo nalik na predloge koje je zastupao James Connolly. On sam je bio u međuvremenu streljan zbog učešća u uskršnjem ustanku 1916. godine u Dablinu. Vanredna konferencija održana u Lidsu 1917. okupila je sva krila britanskog socijalističkog pokreta i mnogobrojne ključne sindikalne rukovodioce; skup je pozdravio rusku revoluciju i izjasnio se za uvođenje radničkih i vojničkih veća i u Velikoj Britaniji.[4] Činilo se da u prvim godinama mlada sovjetska vlast sledi put dosta

[1] *What Happened at Leeds?*, u zborniku: *British Labour and the Russian Revolution;* uredio Ken Coates, Spokesman, 1972.

Digitized by Google

sličan onome koji je naznačio Connolly; to je mnoge industrijske unioniste, gildsocijaliste i sindikaliste privuklo novoj Komunističkoj partiji koja se razvijala početkom dvadesetih godina.[5]

U atmosferi razbuktalih strasti, Laburistička partija je usvojila svoj novi Program (1918), koji je uključivao opredeljenje za »najostvarljiviji sistem narodne kontrole« nad granama u javnoj svojini.

Revolucija je bila u vazduhu, mada je Will Thorne, jedan od sindikalnih vođa, posle Konferencije u Lidsu ubeđivao kralja Georgea V da se neće desiti ništa strašno. Međutim, Thorne je takođe rekao kralju da će »tokom narednih godina morati da se izvrše mnoge promene u privredi i u politici«[6]. U tim uslovima Whitleyjeva komisija, koju je imenovala vlada, predlaže široko eksperimentisanje sa zajedničkim konsultacijama (1917), a dve godine kasnije, tj. 1919, Sankeyjeva komisija se izjasnila u prilog nacionalizacije rudnika. Međutim, umesto reforme i industrijskog mira, sindikati su morali da se suoče sa dugotrajnom masovnom nezaposlenošću, zatvaranjem fabrika i raznim pritiscima na radničku klasu. Odluka poslodavaca 1922. godine da se obustavi rad u preduzeću mašinske industrije označila je da uprava ima apsolutne prerogative. Dugački redovi nezaposlenih pružili su većini poslodavaca mogućnost da uvedu »konsultacije« kakve su njima bile po volji. A onda je poraz generalnog štrajka 1926. godine označio početak dugotrajnog moratorijuma što se tiče sindikalnih pritisaka za uvođenje veće kontrole na radnim mestima.

Time ne želimo reći da je bila ugašena želja za industrijskom demokratijom. Naprotiv: tokom tridesetih godina na laburističkim godišnjim konferencijama stalno se raspravljalo o radničkoj kontroli. Čak i posle formalne pobede Morrisonovog modela nacionalizacije (zasnovanog na iskustvu Herberta Morrisona u stvaranju birokratizovanog upravljanja, tj. londonske Uprave za putnički saobraćaj, kao i na upornom pozivanju na primer menadžerskog upravljanja u Staljinovoj Rusiji)[7] i dalje je postojala odlučna opozicija koja je oživljavala ideje sindikalizma, gildsocijalizma i sličnih škola industrijske demokratije. To je ponekad poprimalo krvave oblike, a ponekad se znatno razvodnjavalo u raznim kompromisnim predlozima. Međutim, u vreme kada je laburistička vlada došla na vlast (1945) ta opozicija je bila u izrazitoj manjini.

Nacionalizacija proizvodnje uglja, gasa, električne energije, zatim železnice, drumskog transporta, vazdušnog saobraćaja i proizvodnje čelika stavila je otprilike petinu britanske privrede pod javnu kontrolu i dovela do stvaranja krupnih centralizovanih korporacija. Ideji o industrijskoj demokratiji učinjena su dva

[5] Videti: Raymond Postgatevo, *The Bolshevik Theory*, Grant Richards, 1920.

[6] S. R. Graubard, *British Labour and the Russian Revolution*, OUP, str. 41.

[7] Herbert Morrison, *Socialisation and Transport*, Constable, 1933, str. 208—210.

Digitized by Google

ustupka: u nacionalne upravne odbore tih privrednih grana obično su imenovani ugledni sindikalisti, a u Zakon o nacionalizaciji uneta je klauzula o obavezi stvaranja mreža odbora za zajedničko konsultovanje. Prvi ustupak je bio bez nekog većeg značaja. Direktori koji su došli iz sindikata uskoro su ličili na ostale direktore jer nisu zavisili od toga da li će ih izabrati sindikalna organizacija, niti su joj bili odgovorni. O sličnoj situaciji, samo drugim povodom, George Orwell je ovako pisao: »Životinje su gledale u svinju pa u čoveka, u čoveka pa u svinju, opet u svinju pa u čoveka, ali više se nije znalo ko je ko.«

Drugi ustupak je u početku više obećavao: ima podataka da su menadžeri u samom početku bili spremni da poklone veliku pažnju ulozi koju je zakonodavac davao institucijama zajedničkog konsultovanja; mnogi odbori za zajedničko konsultovanje započeli su svoj posao s velikim oduševljenjem. U jednom slučaju upravnik ugljenokopa preneo je vlast odlučivanja na takav odbor — sve dok sudskom presudom (spor je, razume se, odmah pokrenut) nije odlučeno da je njegova zakonska odgovornost neprenosiva, bez obzira na zahteve za demokratijom.

Ograničavanje zajedničkog konsultovanja

Bez obzira na nade koje su se počele gajiti, zajedničko konsultovanje je u takvoj atmosferi uskoro počelo da se shvata kao neodgovarajući instrument ili bar kao pozitivna pretnja koja sprečava sindikate da svoje članstvo štite onako odlučno kako bi to mogli. Odbori su retko bili u poziciji da utiču na politiku. Međutim, oni su obično bili nadležni za određenu vrstu personalnih stvari (teški slučajevi disciplinskih prekršaja, apsentizam), te su tako radili ono što bi inače činili branioci sindikata u procesima koje pokreće uprava.

U stvari, institucije konsultovanja imale su različit značaj u pojedinim oblastima: tamo gde su sindikati bili odlučni da igraju ulogu protivnika mogli su to i činiti, ali tamo gde su pristajali da vrše neznatne političke funkcije čule su se žalbe da se sindikat kompromitovao. S druge strane, takvo stanje je imalo i pozitivna obeležja: radnicima je često bilo omogućeno da obaveste (ili da priprete da će to učiniti) višu upravu o nekim propustima srednje uprave, što je ponekad dovodilo da stvaranja humanijih uslova rada. Međutim, to je češće bio rezultat paternalističke brige, te ga je teško nazvati demokratskim samoregulisanjem.

Prelomni trenutak u proizvodnji uglja (kad je izvršena nacionalizacija) nastupio je početkom 1947. godine: već 1948. konsultovanje je očigledno postalo manje nego »najbolji ostvarljiv sistem narodnog upravljanja i kontrole«, o čemu se govori u programu Laburističke partije. Otuda je izraženo znatno nezadovoljstvo na godišnjim konferencijama Laburističke partije i TUC (Kongresu tredjuniona).

Digitized by Google

U to vreme se već iskristalisalo međunarodno svrstavanje koje je dominiralo svetom posle 1945. godine: već je besneo hladni rat, a jedan od njegovih nuzproizvoda bilo je ograničavanje komunističkog delovanja u nizu sindikata. Neki od njih doneli su odluke kojima se članovima Komunističke partije zabranjuje obavljanje bilo kakvih funkcija. Na Konferenciji Sindikata opštih i transportnih radnika (TGWU) 1949. godine — odluka o takvoj zabrani doneta je sa 426 prema 208 glasova. Zanimljivo je da je Konferencija istovremeno, sa 433 prema 170 glasova, zaključila da »sindikalni predstavnici treba da se nalaze u upravnim i izvršnim telima... pri čemu članstvo ima pravo da te predstavnike opozove kad to smatra za potrebno«[8].

Ove dve istovremene odluke svedoče o tome koliko su, u shvatanjima, obični članovi sindikata Jamesa Connollyja bili udaljeni od komunističkog učenja; one takođe pokazuju koliko su radnici i dalje želeli efikasno samoupravljanje, bez obzira na štetu koju je ugledu socijalizma mogla naneti nedemokratska evolucija SSSR-a. Paradoksalno zvuči, ali mnogi od onih koje je pogodilo proskribovanje bili su vatreni pobornici ideje o radničkoj kontroli, a postali su komunisti zato što su smatrali da sovjetske institucije najdoslednije poštuju načela industrijske demokratije. Ovo razdoblje karakteriše velika zbrka do koje je došlo zbog poplave pogrešnih informacija, te je o ovom pitanju veoma teško raspravljati.

Kad je TUC 1949. godine izveštavao o pitanjima koja je trebalo rešiti u reformi nacionalizacije, ograničio se na predloge za poboljšanje formalnog predstavništva u nacionalnim upravnim telima i na veće konsultovanje. Dve godine kasnije pala je laburistička vlada, a onda je temeljno demokratsko restrukturiranje nacionalizovanih privrednih grana prestalo biti neposredno praktično opredeljenje za sledećih trinaest godina.

U međuvremenu, isti onaj hladni rat koji je počeo da cepa britanske sindikate doveo je Jugoslaviju u sukob sa SSSR, te tako stvorio preduslove da ta mala zemlja izvrši izvanredne eksperimente u oblasti industrijske demokratije.[9]

Sadržina novog pokreta

Pokret za industrijsku demokratiju u Britaniji poprimio je tokom ovog razdoblja tri povezana oblika: prvo, došlo je do snaženja mehanizma pregovaranja na nivou fabrika i do neposrednije kontrole nekih specifičnih uslova zapošljavanja; drugo, stvoreno je dosta snažno javno mnjenje koje se zalagalo za demokratskije oblike javnog vlasništva, i, treće, usled sve većih teškoća britanske privrede i zahteva za uvođenjem vladine politike dohodaka, stvorila se tendencija izgrađivanja sve razrađenijih mehanizama koji bi sindi-

[8] A. Flanders, isto, str. 121—122.

[9] Najbolji prikaz dat je u knjizi Milojka Drulovića: *Self-Management on Trial*, Spokesman, 1978.

Digitized by Google

kalne vođe uključili u određene oblike opšteg planiranja. Druga demokratska opredeljenja, poput snaženja zadružne ideje, sazrela su mnogo kasnije.

Taj savremeni pokret za industrijsku demokratiju morao se probijati kroz izuzetno zbrkanu terminologiju. »Radnička kontrola« je nejasan izraz zato što reč »kontrola« u engleskom jeziku ima niz različitih značenja. S jedne strane, govorimo o »kontrolorima britanske industrije«, misleći pri tome na najmoćnije vlasnike korporacija i na direktore, a, s druge, kontrola može značiti promenljiv odnos nadzora, nadgledanja i rukovođenja. Evropskim jezicima je, po pravilu, nepoznata ta teškoća: kontrola obično označava drugu vrstu delatnosti, dok se za opisivanje prve vrste koristi drugi izraz. Kad Francuz želi da govori o tome da su radnici odgovorni za privređivanje, on taj proces naziva »samoupravljanjem«[16]. Međutim, mnogi engleski sindikalisti govore o radničkoj kontroli kad žele da brane ideju o samoupravljanju, što ponekad izaziva određene nesporazume. Sve je veća saglasnost o tome da izraz »radnička kontrola« treba da obuhvata širenje neposredne vlasti radnih ljudi nad sredinom u kojoj rade. U tom smislu je najlakše shvatiti teze koje govore o rastu prava radnika na nivou fabrike. Philip Higgs, sindikalni funkcioner preduzeća vazduhoplovne industrije iz Koventrija, prikazao je taj proces veoma rečito:

»Zarade su jedan od glavnih predmeta kontrole, ali nikako ne i jedini. Tokom minulih četiri ili pet godina, od kako sam postao sindikalni funkcioner, znatan deo vremena provodio sam, zajedno s ostalim sindikalnim poverenicima, u nastojanjima da podstaknem radnike odeljenja ili radionice da formiraju grupu, tj. da im u tome pomognem. To je moćno oružje u borbi za kontrolu, jer se poslodavac u tom slučaju ne može više obračunavati pojedinačno s radnicima, već mora da pregovara s kolektivom. Neki pogoni naše fabrike, kao što je pogon za završnu montažu motora, oduvek su bili organizovani tako da se radi i u grupama. To je bilo najbolje za kompaniju. Zaključili smo da ono što je u određenim uslovima najbolje za kompaniju mora biti najbolje i za nas. Tada su u pojedinim pogonima postojale velike razlike u primanjima, a nismo bili u poziciji da ravnopravno pregovaramo s onima koji su određivali norme; dodajmo tome da nismo imali nikakvu kontrolu nad određivanjem radnih obaveza. Momcima smo predložili naš stav: grupa predstavlja kolektiv u kome slabiji članovi mogu da steknu sigurnost; svako dobija istu zaradu; pojačava se kontrola nad uslovima rada; zarade se mogu povećati ako jedan čovek — demokratski izabran među članovima grupe — gotovo sve svoje vreme bude posvetio problemima normiranja i organizacije posla. Pošto su predradnici obično na sastancima na kojima se razrađuju problemi proizvodnje, odnosno popunjavaju formulare ili brinu o pravilnom odvijanju posla, čovek koji bude predstavljao grupu radnika biće u

[16] O tome smo podrobno raspravljali u delu *The New Unionism*, Penguin, 1972, glava IV.

Digitized by Google

položaju da utiče na raspored radnih zadataka. Razume se, takva organizacija radnog procesa, koju vrše sami radnici, pomaže kompaniji. Ali, kad se dostigne takav stepen da kompanija počne da gubi kontrolu nad organizacijom i zaradama, ona odmah reaguje.

Doduše, kompanija u početku nije reagovala i sistem rada po grupama počeo je da se širi. Obično bi najsposobniji pregovarač bio izabran za predstavnika grupe; on je vodio pregovore oko svih cena i upoznao bi normirca i njegov način mišljenja. Razume se, dešavale bi se i obrnute stvari, ali takav je život u fabrici i mi se ne hvatamo stalno za gušu. No, ipak, predstavnik grupe zna da iza njega stoji dvadeset, trideset ili četrdeset radnika. I ako on odluči da nekoga primi na posao, grupa će tom čoveku nadoknaditi nadnicu. Bilo je grupa u kojima je čovek dobio posao za dve nedelje. Svi članovi grupe su davali po nekoliko penija na sat da bi mu obezbedili nadnicu, a firma je na kraju morala da ga prihvati. Grupa je moćno oružje u rukama sindikata . . .«[11]

Takva politika je doprinosila bržem rešavanju sporova kada je kompanija bila zainteresovana da ne dođe do prekida u proizvodnji.

»U dobro organizovanoj fabrici, gde se strategija sastoji u postizanju ograničenih uspeha, nisu nužni dugotrajni i masovni štrajkovi. Razume se, ima prokletih uprava kompanija kojima je svejedno da li su u pravu i koje više vole potpuno zatvaranje fabrike nego kompromis.

Sa svakim takvim uspehom obezbeđujemo veću kontrolu, oduzimamo još malo menadžerskih funkcija od uprava.

Ništa se ne dobija bez borbe, a poslodavci vraćaju udarcima, pokušavajući da izmene pravila igre koja im izmiče iz ruku.«[12]

Britanski lučki radnici na isti način kontrolišu zapošljavanje i otpuštanje s posla; u toj privrednoj grani niko ne može biti otpušten niti zaposlen bez odobrenja predstavnika lučkih radnika. Nasuprot tome, radnici u fabrikama ne uživaju takvu sigurnost. Otuda bi se moglo opravdano govoriti o tome da lučki radnici imaju u tom pogledu veću kontrolu od radnika u fabrikama. Razume se, ni lučki ni fabrički radnici nisu ostvarili ništa što je makar nalik na samoupravljanje.

Dalje širenje vlasti

Ipak, sindikalni poverenici su poslednjih godina otišli daleko u odnosu na ono o čemu je govorio Philip Higgs: oni su počeli da utiču na odluke o nizu pitanja za koja se, relativno nedavno, smatralo da spadaju u isključivu nadležnost uprave. Kontrola radnika nad zapošljavanjem i otpuštanjem postala je kvalitativno nova stvar kad je razdoblje posleratne pune zaposlenosti počelo da ustupa mesto stalno visokom procentu nezaposlenosti. Posle pionirskih borbi radnika brodogradilišta Upper Clyde (1971), pokret zauzimanja fabrika postao je glavna pojava, čiji je početak bio obeležen neuspelim po-

[11] R. Fraser, *Work*, tom 2, Penguin, 1969, str. 116—117.
[12] Isto, str. 119.

Digitized by Google

kušajem da se spreče zatvaranja fabrika i otpuštanja viška radnika iz fabrika u Marseysideu.[13] Pod parolom »pravo na rad«, ta uzorna bitka dobila je sledbenike širom zemlje, tako da je tokom tri godine zabeleženo dve stotine takvih inicijativa.

Ponekad je to dovodilo do pokretanja pitanja zadružnog samoupravljanja, na koje ćemo se vratiti. Međutim, obično se sve svodilo na radničku kontrolu u užem smislu: bila je reč o pokušajima da se zajedničkom akcijom sindikata ograniči arbitrarna menadžerska vlast.

Razume se, otpor zatvaranju fabrika ili masovnom otpuštanju viška radne snage dovodi u pitanje odluke kojima se takva politika ostvaruje. Otuda niz pokušaja da se prioriteti investiranja, fazni proizvodi planiraju u okviru korporacije.[14] Početkom sedamdesetih godina Sindikat transportnih i opštih radnika počeo je da u svoje zahteve unosi zaštitu čovekove sredine.[15] Uskoro se pod lupom javnosti našla investiciona politika (ta politika je ponekad izazivala oštru opoziciju); sve je to bilo posledica činjenice da se zahtev za »otvaranjem knjiga« počeo isticati za pregovaračkim stolom, u političkoj akciji, a zatim i u zakonskim nacrtima.

Taj proces je dostigao vrhunac u dve vrste akcija: prvo, u političkom zahtevu da sē sklope sporazumi o planiranju, koji bi postali obavezni u glavnim multinacionalnim kompanijama čiji je položaj dominantan u britanskoj prerađivačkoj industriji. To bi podrazumevalo tripartitno pregovaranje između sindikata, poslodavaca i vlade o utvrđivanju niza strateških pitanja. Drugo, u alternativnom korporacijskom planu koji se pojavio kao odgovor sindikata na opasnost od znatnog smanjivanja broja zaposlenih u preduzeću Lucas.

Sporazumi o planiranju

O prvoj akciji podrobno se raspravlja u Programu Laburističke partije:

»Ključno u našem radu na planiranju jeste pitanje dominacije nekoliko vodećih preduzeća u privredi. Naime, ako naše napore us-

[13] Kratak pregled dat je u knjizi: K. Coates, *Work-ins, Sit-ins and Industrial Democracy*, Spokesman, 1979.

[14] Niz primera može se naći u zborniku *The Richt to Useful Work* (priredio K. Coates), Spokesman, 1978. Takođe videti sledeće publikacije: Vickers' National Combine Committee of Shop Stewards: *Building a Chieftain Tank and the Alternative*, Newcastle-upon Tyne, 1978; *Alternative Employment for Naval Shipbuilding Workers*, Barrow, 1978; *Economic Audit on Vickers Scotswood*, Newcastle-upon Tyne, 1979; *C. A. Parsons' Unions Explain*, Bilten u IWC, br. 36, str. 20; *An Alternative Strategy for Power Engineering: C. A. Parsons' Shop Stewards. Workers' Control*, Bilten IWC, nova serija, br. 1, str. 9.

[15] Videti, na primer, zahteve ICI od 1971. do 1974. godine. Prvi je objavljen u izdanju TGWU, i to pod naslovom *A Positive Employment Programme for ICI;* predlaže se osnivanje zajedničkih odbora za higijensko-tehničku zaštitu; ti odbori bi se bavili i problemima zaštite čovekove sredine.

Digitized by Google

merimo na ta preduzeća — a posebno na oko sto glavnih preduzeća u prerađivačkoj industriji — možemo obezbediti da naše planiranje bude neposredno i efikasno. Možemo neposredno obuzdati energije tih džinova, prepuštajući brojna manja preduzeća našoj opštijoj planskoj politici. Međutim, moramo razjasniti dve načelne stvari:

Prvo, u nastojanju da neposredno delujemo na aktivnost tih vodećih preduzeća mi nismo toliko zainteresovani za svakodnevne ili mesečne *taktike* koje ona moraju usvojiti — koliko treba da proizvedu, recimo, ovih ili onih roba — već za njihove srednjoročne i dugoročne *strategije*. Naime, mi težimo da oblikujemo i utičemo na njihove strateške programe investicija, lociranje, stručno obrazovanje, supstitucije uvoza i tako dalje.

Drugo, mi nećemo nastojati da ostvarimo određen niz podrobno formulisanih ekonomskih ciljeva, niti očekujemo da postignemo čudesan skok privrednog rasta. Razume se, namera nam je da ozbiljno radimo na planskim prognozama i da, zajedno s obe strane u industriji, utvrdimo jasne i raspoznatljive ciljeve. Međutim, naš *primarni* zadatak biće postizanje veoma krupnih ciljeva u pogledu zapošljavanja u određenim regijama, zahvaljujući investicijama ili podsticanju izvoza. Ostvarivanje tih ciljeva je od bitnog značaja za našu ekonomsku strategiju.«[16]

O tome kako se može pratiti ostvarivanje takvog cilja govori se u programu od sedam tačaka:

»Sistematsko i kontinuirano prikupljanje najnovijih informacija od svih kompanija u tom sistemu. Te informacije se tiču kako ostvarenih rezultata tako i programa za *budućnost* — programa čije ostvarivanje može biti kasnije kontrolisano pomoću postignutih rezultata. Informacije će obuhvatiti područja kao što su investicije, cene, proizvodni razvoj, marketing, izvoz i potrebe za uvozom. Korišćenjem tih informacija pomažemo Laburističkoj partiji da utvrdi i ostvari svoje planske ciljeve i da planira preraspodelu resursa, što je nužno za postizanje tih ciljeva.

Potpisivanje sporazuma o planiranju s preduzećima u sistemu, kojim se ona obavezuju da će pomoći vladi da ostvari neke tačno naznačene ciljeve (na primer, određen broj novih radnih mesta u oblastima koje treba da se razvijaju), ostavljajući pri tome samim kompanijama da usvoje *taktiku* koja će biti nužna za ostvarivanje tih ciljeva.

Redovna revizija tih sporazuma, u svetlosti iskustava i privrednih tokova.

Stvaranje osnove za usmeravanje namenske pomoći vlade onim preduzećima koja prihvate da nam omoguće ostvarivanje nacionalnih planskih ciljeva.

Izgraditi sistemsku osnovu koja omogućuje pozivanje na odgovornost kad je reč o ponašanju velikih kompanija, kao i vršenje određenih pritisaka kad one odbijaju saradnju (u tim slučajevima

[16] Program Laburističke partije, 1973.

Digitized by Google

treba koristiti široka ovlašćenja koja predviđa naš Nacrt zakona o odnosima u privredi, delovanje naših novih i postojećih preduzeća u javnom sektoru, kao i sredstva namenjena javnim nabavkama).

Štampati i reklamirati podroban godišnji izveštaj naciji o rezultatima poslovanja kompanija koje su u sistemu i o uspesima — ili neuspesima — u postizanju privrednih ciljeva nacije.«[17]

Naglašavala se potreba da sindikati »imaju pravo učešća« i u razradi planova koji će biti podneti vladi i u konsultacijama konačnih sporazuma. Kasnije su objavljeni planovi kojima je predviđano da do decembra 1976. takve sporazume potpišu trideset najznačajnijih kompanija, dok je za obavezno učešće stotinu najvećih preduzeća kao rok bio određen kraj 1978. godine. U beloj knjizi koja nosi naslov *The Regeneration of British Industry* (Ozdravljenje britanske industrije) naznačeno je dvadeset pitanja za diskusiju: (1) privredni izgledi; (2) glavna strategija i dugoročni ciljevi kompanija; (3) plasman u Ujedinjenom Kraljevstvu (plasman glavnih proizvoda i učešće kompanija); (4) izvoz; (5) investicije; (6) zapošljavanje i obrazovanje; (7) proizvodnost; (8) finansiranje; (9) politika cena; (10) odnosi između poslodavaca i radnika i dogovori o pregovaranju i konsultovanju; (11) interesi potrošača i zajednice; (12) kretanje proizvodnje.

Pošto su poslednjih pet tema složenije od prvih sedam, predloženo je da one ne budu razmatrane pre 1976. godine.[18]

U stvari, od toga ništa nije ostvareno jer je predsednik vlade, gospodin Wilson, lično intervenisao (posle rekonstrukcije svog kabineta, do čega je došlo nakon referenduma, 1975. godine, o članstvu u Evropskoj ekonomskoj zajednici), zahtevajući da sporazumi o planiranju budu »dobrovoljni«, a ne obavezni.[19] Samo jedan takav sporazum bio je zaključen — sa firmom Chrysler Motors — i to u trenutku propasti te firme i njenog spasavanja od strane vlade. Taj sporazum bio je jednostrano ukinut kad je nešto kasnije kompaniju otkupila francuska firma. Posle toga se uopšte nije čulo za takve sporazume.[20] Međutim, ideja o takvim sporazumima teško nestaje i ona se može opet pojaviti kad na vlast dođe vlada koja je spremna da nešto učini u pogledu proširenja obima privrednog planiranja i narodnog učešća.

Alternativno korporacijsko planiranje

Inicijativa do koje je došlo u slučaju preduzeća Lucas bila je razrađenija i dalekosežnija u odnosu na pomenuti fijasko. Sindikalni poverenici iz tog preduzeća sastali su se sa Tony Bennom, kad je

[17] Isto, str. 18.

[18] HMSO, avgust 1974.

[19] Videti: Tom Forester, *The Neutralisation of the Industrial Strategy*, u zborniku *What Went Wrong?* (priredio K. Coates), Spokesman, 1979.

[20] Videti: Chrysler, *The Workers' Answer, Workers' Control Bulletin*, br. 32, maj—jun 1976, str. 12. i dalje.

Digitized by Google

ovaj bio sekretar za privredu, i izneli mu svoju žalbu; tom prilikom je naglašeno da bi kresanje budžeta za naoružanje dovelo do ozbiljne nezaposlenosti ako se ne bi preduzele određene protivmere. Benn ih je pozvao da iznesu alternative, a sindikalni poverenici su, posle svestrane rasprave i istraživanja, na više od hiljadu stranica izneli veoma dobro dokumentovanu tezu o tome kako bi se alternative mogle primeniti.[21] To je podrazumevalo konsultovanje sa 180 vodećih autoriteta, s univerzitetima i institucijama izvan preduzeća, kao i znatne napore u samom preduzeću. Rezultat svega toga bio je predlog da se uvede najmanje 150 značajnih novih ili poboljšanih proizvoda. Svi ti proizvodi su raspoređeni u šest glavnih proizvodnih kategorija, od kojih su neke već bile uključene u proizvodni plan (pejsmejkeri ili uređaji za hemodijalizu, na primer), dok su ostale predstavljale primenu visoke tehnologije u oblastima nezadovoljenih društvenih potreba:

»Pre nego što smo počeli rad na korporacijskom planiranju, naši članovi iz fabrike u Vulverhemptonu posetili su centar za decu obolelu od paralize kičme i bili su zaprepašćeni kad su videli da ta deca mogu da se kreću jedino ako puze po zemlji. Zato su izradili projekt kolica koja su kasnije postala poznata pod imenom »Hobcart«. Bio je to veliki uspeh, te je australijsko Udruženje za obolelu decu želelo da naruči dve hiljade tih kolica. Lucas nije prihvatao tu narudžbinu, navodno zbog toga što je bila nespojiva s njegovim proizvodnim programom.«[22]

Isprobavani su i drugi modeli i neki od njih su pobudili interesovanje širom sveta. Među njima se nalazilo železničko-drumsko vozilo koje je moglo da se kreće i van šina, čime bi se mogli izbeći ogromni rashodi za polaganje šina kroz tunele ili useke; izgrađen je model motora koji je u stanju da konzervira energiju i da smanji buku i zagađivanje okoline; konstruisan je niz pumpi za vodu.

Kompanija je odbijala svaki pregovor o tom alternativnom korporacijskom planu, a vlada nije bila voljna da izvrši pritisak na kompaniju. U međuvremenu, rasprava je dostigla tačku kad je bilo nemoguće da se ministri ogluše o plan, te je Laburistička partija 1978. godine svesrdno prihvatila i podržala plan sindikalnih poverenika iz preduzeća Lucas.

Februara 1979. godine sindikalni poverenici iz preduzeća Lucas objavili su još jedan dokument na četiri stotine stranica: *Turning Industrial Decline into Expansion* (Pretvaranje privrednog pada u ekspanziju).[23] Posle znatnih početnih teškoća s nacionalnim funkcionerima raznih sindikata sindikalni poverenici su uspeli da taj plan prihvati Udruženje poslodavaca brodogradnje i mašinske industrije.

---

[21] Lucas Aerospace Combine Shop Stewards' Committee: *The Lucas Plan*, izdanje IWC, br. 58.

[22] Mike Colly, *Design, Technology and Production for Social Needs*, u zborniku *The Richt to Useful Work*, Spokesman, 1978, str. 201.

[23] Lucas Aerospace Confederation Trade Union Committee, Privremeni izveštaj, februar 1979 (Hayes, Middlesex).

Digitized by Google

postajalo sve jasnije da neće biti nikakve koristi od neposredno parlamentarnog predstavništva ako samo članstvo ne pokrene akciju u cilju samoodbrane. Uporedo sa širenjem tog saznanja rastao je talas štrajkova, koji je bio sve agresivniji, zbijeniji i čvršći. U 1911. godini postizana je pobeda za pobedom, zahvaljujući štrajkovima pomoraca, lučkih radnika, železničara i ostalih radnika. Nije bilo slučajno što su industrijski unionisti i sindikalisti imali vodeću ulogu u tim burnim zbivanjima.

Uporedo s isticanjem zahteva za demokratizacijom privrede i društva sindikalni agitatori su nastojali da racionalizuju nasleđenu sindikalnu strukturu. Godine 1909. bilo je 1.168 posebnih sindikalnih organizacija, te nije čudno što je poziv na ujedinjavanje i konsolidaciju naišao na tako veliki odziv.

Izbijanje rata je, kako se moglo i očekivati, oslabilo široki štrajkački pokret. Ali ono je, iako to zvuči paradoksalno, povećalo zahteve za radničkom kontrolom u svakodnevnoj raspravi na nivou fabrike, posebno u mašinskoj industriji koja je radila punom parom da bi zadovoljila neiscrpne zahteve za municijom u situaciji kad su se osećali ogromni nedostaci radne snage. Zvanična sindikalna rukovodstva zaključila su s vladom sporazume koji su značili slabljenje kvalifikacione strukture radne snage (odricanje od tradicionalnog stručnog obrazovanja i pripravničkog staža), proglašavanje štrajkova nezakonitim, usmeravanje radne snage i ukidanje mnogih sindikalnih zaštitnih mera. To je izazvalo bezbrojne žalbe i duboke promene u radnim uslovima upravo najkvalifikovanijeg i najpotrebnijeg dela radne snage. Pokret radničkih poverenika ogromno je narastao i pod takvim pritiskom pokazao se vrlo prijemčivim za ideje industrijskog unionizma, sindikalizma i njihove pomodne varijante — gildsocijalizma.

Sve te struje borile su se međusobno za uticaj, ali su i jačale u procesu kritike i strasne rasprave. Deo tih stavova dokumentovali smo u našem posebnom radu, ali oni se mogu sasvim jasno uočiti u raznim istupanjima njihovih pristalica u rudnicima uglja; neki od njih su zahtev za državnom svojinom povezivali s nizom podrobno razrađenih predloga za uvođenje narodne samouprave, dok su drugi »reformističkim« predlozima za nacionalizaciju suprotstavljali zahtev za potpunom revolucionarnom promenom. Pre nego što je okončan prvi svetski rat, ruska revolucija 1917. godine još više je podgrejala nade i oživela ideju o sovjetima ili fabričko-zavodskim komitetima, što je umnogome bilo nalik na predloge koje je zastupao James Connolly. On sam je bio u međuvremenu streljan zbog učešća u uskršnjem ustanku 1916. godine u Dablinu. Vanredna konferencija održana u Lidsu 1917. okupila je sva krila britanskog socijalističkog pokreta i mnogobrojne ključne sindikalne rukovodioce; skup je pozdravio rusku revoluciju i izjasnio se za uvođenje radničkih i vojničkih veća i u Velikoj Britaniji.[4] Činilo se da u prvim godinama mlada sovjetska vlast sledi put dosta

[4] *What Happened at Leeds?*, u zborniku: *British Labour and the Russian Revolution;* uredio Ken Coates, Spokesman, 1972.

Digitized by Google

sličan onome koji je naznačio Connolly; to je mnoge industrijske unioniste, gildsocijaliste i sindikaliste privuklo novoj Komunističkoj partiji koja se razvijala početkom dvadesetih godina.[5]

U atmosferi razbuktalih strasti, Laburistička partija je usvojila svoj novi Program (1918), koji je uključivao opredeljenje za »najostvarljiviji sistem narodne kontrole« nad granama u javnoj svojini.

Revolucija je bila u vazduhu, mada je Will Thorne, jedan od sindikalnih vođa, posle Konferencije u Lidsu ubeđivao kralja Georgea V da se neće desiti ništa strašno. Međutim, Thorne je takođe rekao kralju da će »tokom narednih godina morati da se izvrše mnoge promene u privredi i u politici«[6]. U tim uslovima Whitleyjeva komisija, koju je imenovala vlada, predlaže široko eksperimentisanje sa zajedničkim konsultacijama (1917), a dve godine kasnije, tj. 1919, Sankeyjeva komisija se izjasnila u prilog nacionalizacije rudnika. Međutim, umesto reforme i industrijskog mira, sindikati su morali da se suoče sa dugotrajnom masovnom nezaposlenošću, zatvaranjem fabrika i raznim pritiscima na radničku klasu. Odluka poslodavaca 1922. godine da se obustavi rad u preduzeću mašinske industrije označila je da uprava ima apsolutne prerogative. Dugački redovi nezaposlenih pružili su većini poslodavaca mogućnost da uvedu »konsultacije« kakve su njima bile po volji. A onda je poraz generalnog štrajka 1926. godine označio početak dugotrajnog moratorijuma što se tiče sindikalnih pritisaka za uvođenje veće kontrole na radnim mestima.

Time ne želimo reći da je bila ugašena želja za industrijskom demokratijom. Naprotiv: tokom tridesetih godina na laburističkim godišnjim konferencijama stalno se raspravljalo o radničkoj kontroli. Čak i posle formalne pobede Morrisonovog modela nacionalizacije (zasnovanog na iskustvu Herberta Morrisona u stvaranju birokratizovanog upravljanja, tj. londonske Uprave za putnički saobraćaj, kao i na upornom pozivanju na primer menadžerskog upravljanja u Staljinovoj Rusiji)[7] i dalje je postojala odlučna opozicija koja je oživljavala ideje sindikalizma, gildsocijalizma i sličnih škola industrijske demokratije. To je ponekad poprimalo krvave oblike, a ponekad se znatno razvodnjavalo u raznim kompromisnim predlozima. Međutim, u vreme kada je laburistička vlada došla na vlast (1945) ta opozicija je bila u izrazitoj manjini.

Nacionalizacija proizvodnje uglja, gasa, električne energije, zatim železnice, drumskog transporta, vazdušnog saobraćaja i proizvodnje čelika stavila je otprilike petinu britanske privrede pod javnu kontrolu i dovela do stvaranja krupnih centralizovanih korporacija. Ideji o industrijskoj demokratiji učinjena su dva

[5] Videti: Raymond Postgatevo, *The Bolshevik Theory*, Grant Richards, 1920.

[6] S. R. Graubard, *British Labour and the Russian Revolution*, OUP, str. 41.

[7] Herbert Morrison, *Socialisation and Transport*, Constable, 1933, str. 208—210.

Digitized by Google

ustupka: u nacionalne upravne odbore tih privrednih grana obično su imenovani ugledni sindikalisti, a u Zakon o nacionalizaciji uneta je klauzula o obavezi stvaranja mreža odbora za zajedničko konsultovanje. Prvi ustupak je bio bez nekog većeg značaja. Direktori koji su došli iz sindikata uskoro su ličili na ostale direktore jer nisu zavisili od toga da li će ih izabrati sindikalna organizacija, niti su joj bili odgovorni. O sličnoj situaciji, samo drugim povodom, George Orwell je ovako pisao: »Životinje su gledale u svinju pa u čoveka, u čoveka pa u svinju, opet u svinju pa u čoveka, ali više se nije znalo ko je ko.«

Drugi ustupak je u početku više obećavao: ima podataka da su menadžeri u samom početku bili spremni da poklone veliku pažnju ulozi koju je zakonodavac davao institucijama zajedničkog konsultovanja; mnogi odbori za zajedničko konsultovanje započeli su svoj posao s velikim oduševljenjem. U jednom slučaju upravnik ugljenokopa preneo je vlast odlučivanja na takav odbor — sve dok sudskom presudom (spor je, razume se, odmah pokrenut) nije odlučeno da je njegova zakonska odgovornost neprenosiva, bez obzira na zahteve za demokratijom.

Ograničavanje zajedničkog konsultovanja

Bez obzira na nade koje su se počele gajiti, zajedničko konsultovanje je u takvoj atmosferi uskoro počelo da se shvata kao neodgovarajući instrument ili bar kao pozitivna pretnja koja sprečava sindikate da svoje članstvo štite onako odlučno kako bi to mogli. Odbori su retko bili u poziciji da utiču na politiku. Međutim, oni su obično bili nadležni za određenu vrstu personalnih stvari (teški slučajevi disciplinskih prekršaja, apsentizam), te su tako radili ono što bi inače činili branioci sindikata u procesima koje pokreće uprava.

U stvari, institucije konsultovanja imale su različit značaj u pojedinim oblastima: tamo gde su sindikati bili odlučni da igraju ulogu protivnika mogli su to i činiti, ali tamo gde su pristajali da vrše neznatne političke funkcije čule su se žalbe da se sindikat kompromitovao. S druge strane, takvo stanje je imalo i pozitivna obeležja: radnicima je često bilo omogućeno da obaveste (ili da priprete da će to učiniti) višu upravu o nekim propustima srednje uprave, što je ponekad dovodilo da stvaranja humanijih uslova rada. Međutim, to je češće bio rezultat paternalističke brige, te ga je teško nazvati demokratskim samoregulisanjem.

Prelomni trenutak u proizvodnji uglja (kad je izvršena nacionalizacija) nastupio je početkom 1947. godine: već 1948. konsultovanje je očigledno postalo manje nego »najbolji ostvarljiv sistem narodnog upravljanja i kontrole«, o čemu se govori u programu Laburističke partije. Otuda je izraženo znatno nezadovoljstvo na godišnjim konferencijama Laburističke partije i TUC (Kongresu tredjuniona).

Digitized by Google

U to vreme se već iskristalisalo međunarodno svrstavanje koje je dominiralo svetom posle 1945. godine: već je besneo hladni rat, a jedan od njegovih nuzproizvoda bilo je ograničavanje komunističkog delovanja u nizu sindikata. Neki od njih doneli su odluke kojima se članovima Komunističke partije zabranjuje obavljanje bilo kakvih funkcija. Na Konferenciji Sindikata opštih i transportnih radnika (TGWU) 1949. godine — odluka o takvoj zabrani doneta je sa 426 prema 208 glasova. Zanimljivo je da je Konferencija istovremeno, sa 433 prema 170 glasova, zaključila da »sindikalni predstavnici treba da se nalaze u upravnim i izvršnim telima... pri čemu članstvo ima pravo da te predstavnike opozove kad to smatra za potrebno«[8].

Ove dve istovremene odluke svedoče o tome koliko su, u shvatanjima, obični članovi sindikata Jamesa Connollyja bili udaljeni od komunističkog učenja; one takođe pokazuju koliko su radnici i dalje želeli efikasno samoupravljanje, bez obzira na štetu koju je ugledu socijalizma mogla naneti nedemokratska evolucija SSSR-a. Paradoksalno zvuči, ali mnogi od onih koje je pogodilo proskribovanje bili su vatreni pobornici ideje o radničkoj kontroli, a postali su komunisti zato što su smatrali da sovjetske institucije najdoslednije poštuju načela industrijske demokratije. Ovo razdoblje karakteriše velika zbrka do koje je došlo zbog poplave pogrešnih informacija, te je o ovom pitanju veoma teško raspravljati.

Kad je TUC 1949. godine izveštavao o pitanjima koja je trebalo rešiti u reformi nacionalizacije, ograničio se na predloge za poboljšanje formalnog predstavništva u nacionalnim upravnim telima i na veće konsultovanje. Dve godine kasnije pala je laburistička vlada, a onda je temeljno demokratsko restrukturiranje nacionalizovanih privrednih grana prestalo biti neposredno praktično opredeljenje za sledećih trinaest godina.

U međuvremenu, isti onaj hladni rat koji je počeo da cepa britanske sindikate doveo je Jugoslaviju u sukob sa SSSR, te tako stvorio preduslove da ta mala zemlja izvrši izvanredne eksperimente u oblasti industrijske demokratije.[9]

Sadržina novog pokreta

Pokret za industrijsku demokratiju u Britaniji poprimio je tokom ovog razdoblja tri povezana oblika: prvo, došlo je do snaženja mehanizma pregovaranja na nivou fabrika i do neposrednije kontrole nekih specifičnih uslova zapošljavanja; drugo, stvoreno je dosta snažno javno mnjenje koje se zalagalo za demokratskije oblike javnog vlasništva, i, treće, usled sve većih teškoća britanske privrede i zahteva za uvođenjem vladine politike dohodaka, stvorila se tendencija izgrađivanja sve razrađenijih mehanizama koji bi sindi-

[8] A. Flanders, isto, str. 121—122.

[9] Najbolji prikaz dat je u knjizi Milojka Drulovića: *Self-Management on Trial*, Spokesman, 1978.

Digitized by Google

kalne vođe uključili u određene oblike opšteg planiranja. Druga demokratska opredeljenja, poput snaženja zadružne ideje, sazrela su mnogo kasnije.

Taj savremeni pokret za industrijsku demokratiju morao se probijati kroz izuzetno zbrkanu terminologiju. »Radnička kontrola« je nejasan izraz zato što reč »kontrola« u engleskom jeziku ima niz različitih značenja. S jedne strane, govorimo o »kontrolorima britanske industrije«, misleći pri tome na najmoćnije vlasnike korporacija i na direktore, a, s druge, kontrola može značiti promenljiv odnos nadzora, nadgledanja i rukovođenja. Evropskim jezicima je, po pravilu, nepoznata ta teškoća: kontrola obično označava drugu vrstu delatnosti, dok se za opisivanje prve vrste koristi drugi izraz. Kad Francuz želi da govori o tome da su radnici odgovorni za privređivanje, on taj proces naziva »samoupravljanjem«[10]. Međutim, mnogi engleski sindikalisti govore o radničkoj kontroli kad žele da brane ideju o samoupravljanju, što ponekad izaziva određene nesporazume. Sve je veća saglasnost o tome da izraz »radnička kontrola« treba da obuhvata širenje neposredne vlasti radnih ljudi nad sredinom u kojoj rade. U tom smislu je najlakše shvatiti teze koje govore o rastu prava radnika na nivou fabrike. Philip Higgs, sindikalni funkcioner preduzeća vazduhoplovne industrije iz Koventrija, prikazao je taj proces veoma rečito:

»Zarade su jedan od glavnih predmeta kontrole, ali nikako ne i jedini. Tokom minulih četiri ili pet godina, od kako sam postao sindikalni funkcioner, znatan deo vremena provodio sam, zajedno s ostalim sindikalnim poverenicima, u nastojanjima da podstaknem radnike odeljenja ili radionice da formiraju grupu, tj. da im u tome pomognem. To je moćno oružje u borbi za kontrolu, jer se poslodavac u tom slučaju ne može više obračunavati pojedinačno s radnicima, već mora da pregovara s kolektivom. Neki pogoni naše fabrike, kao što je pogon za završnu montažu motora, oduvek su bili organizovani tako da se radi i u grupama. To je bilo najbolje za kompaniju. Zaključili smo da ono što je u određenim uslovima najbolje za kompaniju mora biti najbolje i za nas. Tada su u pojedinim pogonima postojale velike razlike u primanjima, a nismo bili u poziciji da ravnopravno pregovaramo s onima koji su određivali norme; dodajmo tome da nismo imali nikakvu kontrolu nad određivanjem radnih obaveza. Momcima smo predložili naš stav: grupa predstavlja kolektiv u kome slabiji članovi mogu da steknu sigurnost; svako dobija istu zaradu; pojačava se kontrola nad uslovima rada; zarade se mogu povećati ako jedan čovek — demokratski izabran među članovima grupe — gotovo sve svoje vreme bude posvetio problemima normiranja i organizacije posla. Pošto su predradnici obično na sastancima na kojima se razrađuju problemi proizvodnje, odnosno popunjavaju formulare ili brinu o pravilnom odvijanju posla, čovek koji bude predstavljao grupu radnika biće u

[10] O tome smo podrobno raspravljali u delu *The New Unionism*, Penguin, 1972, glava IV.

Digitized by Google

položaju da utiče na raspored radnih zadataka. Razume se, takva organizacija radnog procesa, koju vrše sami radnici, pomaže kompaniji. Ali, kad se dostigne takav stepen da kompanija počne da gubi kontrolu nad organizacijom i zaradama, ona odmah reaguje.

Doduše, kompanija u početku nije reagovala i sistem rada po grupama počeo je da se širi. Obično bi najsposobniji pregovarač bio izabran za predstavnika grupe; on je vodio pregovore oko svih cena i upoznao bi normirca i njegov način mišljenja. Razume se, dešavale bi se i obrnute stvari, ali takav je život u fabrici i mi se ne hvatamo stalno za gušu. No, ipak, predstavnik grupe zna da iza njega stoji dvadeset, trideset ili četrdeset radnika. I ako on odluči da nekoga primi na posao, grupa će tom čoveku nadoknaditi nadnicu. Bilo je grupa u kojima je čovek dobio posao za dve nedelje. Svi članovi grupe su davali po nekoliko penija na sat da bi mu obezbedili nadnicu, a firma je na kraju morala da ga prihvati. Grupa je moćno oružje u rukama sindikata . . .«[11]

Takva politika je doprinosila bržem rešavanju sporova kada je kompanija bila zainteresovana da ne dođe do prekida u proizvodnji.

»U dobro organizovanoj fabrici, gde se strategija sastoji u postizanju ograničenih uspeha, nisu nužni dugotrajni i masovni štrajkovi. Razume se, ima prokletih uprava kompanija kojima je svejedno da li su u pravu i koje više vole potpuno zatvaranje fabrike nego kompromis.

Sa svakim takvim uspehom obezbeđujemo veću kontrolu, oduzimamo još malo menadžerskih funkcija od uprava.

Ništa se ne dobija bez borbe, a poslodavci vraćaju udarcima, pokušavajući da izmene pravila igre koja im izmiče iz ruku.«[12]

Britanski lučki radnici na isti način kontrolišu zapošljavanje i otpuštanje s posla; u toj privrednoj grani niko ne može biti otpušten niti zaposlen bez odobrenja predstavnika lučkih radnika. Nasuprot tome, radnici u fabrikama ne uživaju takvu sigurnost. Otuda bi se moglo opravdano govoriti o tome da lučki radnici imaju u tom pogledu veću kontrolu od radnika u fabrikama. Razume se, ni lučki ni fabrički radnici nisu ostvarili ništa što je makar nalik na samoupravljanje.

Dalje širenje vlasti

Ipak, sindikalni poverenici su poslednjih godina otišli daleko u odnosu na ono o čemu je govorio Philip Higgs: oni su počeli da utiču na odluke o nizu pitanja za koja se, relativno nedavno, smatralo da spadaju u isključivu nadležnost uprave. Kontrola radnika nad zapošljavanjem i otpuštanjem postala je kvalitativno nova stvar kad je razdoblje posleratne pune zaposlenosti počelo da ustupa mesto stalno visokom procentu nezaposlenosti. Posle pionirskih borbi radnika brodogradilišta Upper Clyde (1971), pokret zauzimanja fabrika postao je glavna pojava, čiji je početak bio obeležen neuspelim po-

[11] R. Fraser, *Work*, tom 2, Penguin, 1969, str. 116—117.
[12] Isto, str. 119.

Digitized by Google

kušajem da se spreče zatvaranja fabrika i otpuštanja viška radnika iz fabrika u Marseysideu.[13] Pod parolom »pravo na rad«, ta uzorna bitka dobila je sledbenike širom zemlje, tako da je tokom tri godine zabeleženo dve stotine takvih inicijativa.

Ponekad je to dovodilo do pokretanja pitanja zadružnog samoupravljanja, na koje ćemo se vratiti. Međutim, obično se sve svodilo na radničku kontrolu u užem smislu: bila je reč o pokušajima da se zajedničkom akcijom sindikata ograniči arbitrarna menadžerska vlast.

Razume se, otpor zatvaranju fabrika ili masovnom otpuštanju viška radne snage dovodi u pitanje odluke kojima se takva politika ostvaruje. Otuda niz pokušaja da se prioriteti investiranja, fazni proizvodi planiraju u okviru korporacije.[14] Početkom sedamdesetih godina Sindikat transportnih i opštih radnika počeo je da u svoje zahteve unosi zaštitu čovekove sredine.[15] Uskoro se pod lupom javnosti našla investiciona politika (ta politika je ponekad izazivala oštru opoziciju); sve je to bilo posledica činjenice da se zahtev za »otvaranjem knjiga« počeo isticati za pregovaračkim stolom, u političkoj akciji, a zatim i u zakonskim nacrtima.

Taj proces je dostigao vrhunac u dve vrste akcija: prvo, u političkom zahtevu da sē sklope sporazumi o planiranju, koji bi postali obavezni u glavnim multinacionalnim kompanijama čiji je položaj dominantan u britanskoj prerađivačkoj industriji. To bi podrazumevalo tripartitno pregovaranje između sindikata, poslodavaca i vlade o utvrđivanju niza strateških pitanja. Drugo, u alternativnom korporacijskom planu koji se pojavio kao odgovor sindikata na opasnost od znatnog smanjivanja broja zaposlenih u preduzeću Lucas.

Sporazumi o planiranju

O prvoj akciji podrobno se raspravlja u Programu Laburističke partije:

»Ključno u našem radu na planiranju jeste pitanje dominacije nekoliko vodećih preduzeća u privredi. Naime, ako naše napore us-

[13] Kratak pregled dat je u knjizi: K. Coates, *Work-ins, Sit-ins and Industrial Democracy*, Spokesman, 1979.

[14] Niz primera može se naći u zborniku *The Richt to Useful Work* (priredio K. Coates), Spokesman, 1978. Takođe videti sledeće publikacije: Vickers' National Combine Committee of Shop Stewards: *Building a Chieftain Tank and the Alternative*, Newcastle-upon Tyne, 1978; *Alternative Employment for Naval Shipbuilding Workers*, Barrow, 1978; *Economic Audit on Vickers Scotswood*, Newcastle-upon Tyne, 1979; *C. A. Parsons' Unions Explain*, Bilten u IWC, br. 36, str. 20; *An Alternative Strategy for Power Engineering: C. A. Parsons' Shop Stewards. Workers' Control*, Bilten IWC, nova serija, br. 1, str. 9.

[15] Videti, na primer, zahteve ICI od 1971. do 1974. godine. Prvi je objavljen u izdanju TGWU, i to pod naslovom *A Positive Employment Programme for ICI*; predlaže se osnivanje zajedničkih odbora za higijensko-tehničku zaštitu; ti odbori bi se bavili i problemima zaštite čovekove sredine.

Digitized by Google

merimo na ta preduzeća — a posebno na oko sto glavnih preduzeća u prerađivačkoj industriji — možemo obezbediti da naše planiranje bude neposredno i efikasno. Možemo neposredno obuzdati energije tih džinova, prepuštajući brojna manja preduzeća našoj opštijoj planskoj politici. Međutim, moramo razjasniti dve načelne stvari:

Prvo, u nastojanju da neposredno delujemo na aktivnost tih vodećih preduzeća mi nismo toliko zainteresovani za svakodnevne ili mesečne *taktike* koje ona moraju usvojiti — koliko treba da proizvedu, recimo, ovih ili onih roba — već za njihove srednjoročne i dugoročne *strategije*. Naime, mi težimo da oblikujemo i utičemo na njihove strateške programe investicija, lociranje, stručno obrazovanje, supstitucije uvoza i tako dalje.

Drugo, mi nećemo nastojati da ostvarimo određen niz podrobno formulisanih ekonomskih ciljeva, niti očekujemo da postignemo čudesan skok privrednog rasta. Razume se, namera nam je da ozbiljno radimo na planskim prognozama i da, zajedno s obe strane u industriji, utvrdimo jasne i raspoznatljive ciljeve. Međutim, naš *primarni* zadatak biće postizanje veoma krupnih ciljeva u pogledu zapošljavanja u određenim regijama, zahvaljujući investicijama ili podsticanju izvoza. Ostvarivanje tih ciljeva je od bitnog značaja za našu ekonomsku strategiju.«[16]

O tome kako se može pratiti ostvarivanje takvog cilja govori se u programu od sedam tačaka:

»Sistematsko i kontinuirano prikupljanje najnovijih informacija od svih kompanija u tom sistemu. Te informacije se tiču kako ostvarenih rezultata tako i programa za *budućnost* — programa čije ostvarivanje može biti kasnije kontrolisano pomoću postignutih rezultata. Informacije će obuhvatiti područja kao što su investicije, cene, proizvodni razvoj, marketing, izvoz i potrebe za uvozom. Korišćenjem tih informacija pomažemo Laburističkoj partiji da utvrdi i ostvari svoje planske ciljeve i da planira preraspodelu resursa, što je nužno za postizanje tih ciljeva.

Potpisivanje sporazuma o planiranju s preduzećima u sistemu, kojim se ona obavezuju da će pomoći vladi da ostvari neke tačno naznačene ciljeve (na primer, određen broj novih radnih mesta u oblastima koje treba da se razvijaju), ostavljajući pri tome samim kompanijama da usvoje *taktiku* koja će biti nužna za ostvarivanje tih ciljeva.

Redovna revizija tih sporazuma, u svetlosti iskustava i privrednih tokova.

Stvaranje osnove za usmeravanje namenske pomoći vlade onim preduzećima koja prihvate da nam omoguće ostvarivanje nacionalnih planskih ciljeva.

Izgraditi sistemsku osnovu koja omogućuje pozivanje na odgovornost kad je reč o ponašanju velikih kompanija, kao i vršenje određenih pritisaka kad one odbijaju saradnju (u tim slučajevima

[16] Program Laburističke partije, 1973.

Digitized by Google

treba koristiti široka ovlašćenja koja predviđa naš Nacrt zakona o odnosima u privredi, delovanje naših novih i postojećih preduzeća u javnom sektoru, kao i sredstva namenjena javnim nabavkama).

Štampati i reklamirati podroban godišnji izveštaj naciji o rezultatima poslovanja kompanija koje su u sistemu i o uspesima — ili neuspesima — u postizanju privrednih ciljeva nacije.«[17]

Naglašavala se potreba da sindikati »imaju pravo učešća« i u razradi planova koji će biti podneti vladi i u konsultacijama konačnih sporazuma. Kasnije su objavljeni planovi kojima je predviđano da do decembra 1976. takve sporazume potpišu trideset najznačajnijih kompanija, dok je za obavezno učešće stotinu najvećih preduzeća kao rok bio određen kraj 1978. godine. U beloj knjizi koja nosi naslov *The Regeneration of British Industry* (Ozdravljenje britanske industrije) naznačeno je dvadeset pitanja za diskusiju: (1) privredni izgledi; (2) glavna strategija i dugoročni ciljevi kompanija; (3) plasman u Ujedinjenom Kraljevstvu (plasman glavnih proizvoda i učešće kompanija); (4) izvoz; (5) investicije; (6) zapošljavanje i obrazovanje; (7) proizvodnost; (8) finansiranje; (9) politika cena; (10) odnosi između poslodavaca i radnika i dogovori o pregovaranju i konsultovanju; (11) interesi potrošača i zajednice; (12) kretanje proizvodnje.

Pošto su poslednjih pet tema složenije od prvih sedam, predloženo je da one ne budu razmatrane pre 1976. godine.[18]

U stvari, od toga ništa nije ostvareno jer je predsednik vlade, gospodin Wilson, lično intervenisao (posle rekonstrukcije svog kabineta, do čega je došlo nakon referenduma, 1975. godine, o članstvu u Evropskoj ekonomskoj zajednici), zahtevajući da sporazumi o planiranju budu »dobrovoljni«, a ne obavezni.[19] Samo jedan takav sporazum bio je zaključen — sa firmom Chrysler Motors — i to u trenutku propasti te firme i njenog spasavanja od strane vlade. Taj sporazum bio je jednostrano ukinut kad je nešto kasnije kompaniju otkupila francuska firma. Posle toga se uopšte nije čulo za takve sporazume.[20] Međutim, ideja o takvim sporazumima teško nestaje i ona se može opet pojaviti kad na vlast dođe vlada koja je spremna da nešto učini u pogledu proširenja obima privrednog planiranja i narodnog učešća.

Alternativno korporacijsko planiranje

Inicijativa do koje je došlo u slučaju preduzeća Lucas bila je razrađenija i dalekosežnija u odnosu na pomenuti fijasko. Sindikalni poverenici iz tog preduzeća sastali su se sa Tony Bennom, kad je

[17] Isto, str. 18.

[18] HMSO, avgust 1974.

[19] Videti: Tom Forester, *The Neutralisation of the Industrial Strategy*, u zborniku *What Went Wrong?* (priredio K. Coates), Spokesman, 1979.

[20] Videti: Chrysler, *The Workers' Answer, Workers' Control Bulletin*, br. 32, maj—jun 1976, str. 12. i dalje.

Digitized by Google

ovaj bio sekretar za privredu, i izneli mu svoju žalbu; tom prilikom je naglašeno da bi kresanje budžeta za naoružanje dovelo do ozbiljne nezaposlenosti ako se ne bi preduzele određene protivmere. Benn ih je pozvao da iznesu alternative, a sindikalni poverenici su, posle svestrane rasprave i istraživanja, na više od hiljadu stranica izneli veoma dobro dokumentovanu tezu o tome kako bi se alternative mogle primeniti.[21] To je podrazumevalo konsultovanje sa 180 vodećih autoriteta, s univerzitetima i institucijama izvan preduzeća, kao i znatne napore u samom preduzeću. Rezultat svega toga bio je predlog da se uvede najmanje 150 značajnih novih ili poboljšanih proizvoda. Svi ti proizvodi su raspoređeni u šest glavnih proizvodnih kategorija, od kojih su neke već bile uključene u proizvodni plan (pejsmejkeri ili uređaji za hemodijalizu, na primer), dok su ostale predstavljale primenu visoke tehnologije u oblastima nezadovoljenih društvenih potreba:

»Pre nego što smo počeli rad na korporacijskom planiranju, naši članovi iz fabrike u Vulverhemptonu posetili su centar za decu obolelu od paralize kičme i bili su zaprepašćeni kad su videli da ta deca mogu da se kreću jedino ako puze po zemlji. Zato su izradili projekt kolica koja su kasnije postala poznata pod imenom »Hobcart«. Bio je to veliki uspeh, te je australijsko Udruženje za obolelu decu želelo da naruči dve hiljade tih kolica. Lucas nije prihvatao tu narudžbinu, navodno zbog toga što je bila nespojiva s njegovim proizvodnim programom.«[22]

Isprobavani su i drugi modeli i neki od njih su pobudili interesovanje širom sveta. Među njima se nalazilo železničko-drumsko vozilo koje je moglo da se kreće i van šina, čime bi se mogli izbeći ogromni rashodi za polaganje šina kroz tunele ili useke; izgrađen je model motora koji je u stanju da konzervira energiju i da smanji buku i zagađivanje okoline; konstruisan je niz pumpi za vodu.

Kompanija je odbijala svaki pregovor o tom alternativnom korporacijskom planu, a vlada nije bila voljna da izvrši pritisak na kompaniju. U međuvremenu, rasprava je dostigla tačku kad je bilo nemoguće da se ministri ogluše o plan, te je Laburistička partija 1978. godine svesrdno prihvatila i podržala plan sindikalnih poverenika iz preduzeća Lucas.

Februara 1979. godine sindikalni poverenici iz preduzeća Lucas objavili su još jedan dokument na četiri stotine stranica: *Turning Industrial Decline into Expansion* (Pretvaranje privrednog pada u ekspanziju).[23] Posle znatnih početnih teškoća s nacionalnim funkcionerima raznih sindikata sindikalni poverenici su uspeli da taj plan prihvati Udruženje poslodavaca brodogradnje i mašinske industrije.

---

[21] Lucas Aerospace Combine Shop Stewards' Committee: *The Lucas Plan*, izdanje IWC, br. 58.

[22] Mike Colly, *Design, Technology and Production for Social Needs*, u zborniku *The Richt to Useful Work*, Spokesman, 1978, str. 201.

[23] Lucas Aerospace Confederation Trade Union Committee, Privremeni izveštaj, februar 1979 (Hayes, Middlesex).

Digitized by Google

Kampanja sindikalnih poverenika uspela je da spreči otpuštanje znatnog dela viška radne snage, obezbedila je sigurnost posla ostalima, dovela je do povećanja budžeta za stručno obrazovanje radnika u novoj fabrici u Hajtonu i, posle burnih i dugih rasprava, iznudila pristanak kompanije da se razmotre predlozi sindikalnih poverenika. U međuvremenu su se pojavili slični projekti kod Vikersa, pa i kod Parsonsa, velikog proizvođača generatora. Kod Parsonsa su vođeni konstruktivni i uspešni pregovori[24], i uprava je prihvatila mnoge predloge radnika.

Ako su to bili odgovori sindikalnih poverenika, kakav su stav zauzela centralna veća pojedinih sindikata?

Radnici-direktori i Bullockov izveštaj

Već od početka sedamdesetih godina TUC je sve dublje ulazio u raspravu o imenovanju radnikâ-direktorâ u upravne odbore kompanija, što je kao eksperiment primenjeno već 1966. godine. S obzirom na reakciju koju je izazvao poznati Nacrt pete direktive Evropske ekonomske zajednice (EEZ), objavljen 1972, kao i dokument EEZ o Nacrtu statuta evropskih kompanija, Generalno veće TUC moralo je da razrađuje sve podrobniji odgovor na ta pitanja. EEZ je predlagala da se širom Evrope sprovede ono što je, u stvari, bila varijanta nemačkog zakona o kompanijama. To je odredba kojom se predviđa imenovanje pogonskih saveta, sastavljenih od svih zaposlenih, bez obzira na to da li su sindikalno organizovani, kao i formiranje dvotrećinskih upravnih odbora (jednu trećinu čine predstavnici zaposlenih), pri čemu se »nadzorna« funkcija ili opštepolitička funkcija odvajaju od funkcije »menadžmenta«. Radnici bi birali manji broj direktora u nadzorna tela. Odgovarajući na molbu vlade da komentariše te predloge, Generalno veće TUC objavilo je (1974) izjavu o industrijskoj demokratiji.[25] U tom dokumentu se zahteva da u nadzornim organima kompanija, koje zapošljavaju više od dve hiljade radnika, ravnopravno učestvuju predstavnici radnih ljudi i akcionara; pri tome se insistira da radničke predstavnike bira »sindikalna mašinerija«.

Iako je Laburistička partija na izbore 1974. godine izašla s manifestima u kojima se otvoreno opredeljivala za industrijsku demokratiju »kako u privatnom tako i u javnom sektoru«, iako je obećavala da će »uvesti nove zakone«, do toga ipak nije došlo. Umesto toga, vlada je krajem 1975. godine osnovala Bullockov odbor u kome su se našli sindikalisti, industrijalci i nezavisni. Zadatak ovog odbora bio je da sagleda posledice uvođenja predstavnika radnih ljudi u odbore direktorâ. Odbor je sastavio izveštaj 1977. godine[26]

[24] *Workers' Control*, Bilten IWC, nova serija, br. 1, str. 9. i dalje.

[25] TUC: *Industrial Democracy*, prvo izdanje 1914. godine; drugo izdanje 1977. godine, a treće, izmenjeno i dopunjeno, 1979. godine.

[26] Cmnd 6706, januar 1977. Videti takođe: Coates — Topham, *A Shop Stewards' Guide to the Bullock Report*, Spokesmann, 1977.

Digitized by Google

i u njemu se založio da se u zakonskim propisima reguliše izbor radnikâ direktora; oni bi u upravnim odborima velikih kompanija činili jednu trećinu; »paritet« bi zahtevao jednak broj predstavnika radnika i akcionara. Doduše, predviđalo se formiranje jedne posredničke grupe direktora koji bi bili imenovani na osnovi zajedničke odluke obe strane ili bi to učinila Komisija za industrijsku demokratiju (ukoliko do sporazuma ne bi došlo). Ovo rešenje je bilo označeno formulom »2x+y«, gde je »x« predstavljalo jednak broj direktora koje biraju akcionari i radni ljudi, a »y« manju kvotu nezavisnih koji bi mogli uspostaviti ravnotežu u slučaju da između »x« ne dođe do sporazuma.

Obećanja da će ova materija biti zakonski regulisana stalno su ponavljana, sve dok nisu našla mesto u kraljičinom govoru kojim je otvoreno zasedanje Parlamenta 1978/79. Međutim, nikakvi zakonski propisi nisu doneti. Tokom tog razvlačenja razvodnjeni su predlozi sadržani u izveštaju tima lorda Bullocka; najzad se došlo do toga da je predloženo predstavništvo radnika koje je ispod nivoa za koji se zalagala direktiva EEZ (takav stav je zauzet u dokumentu objavljenom maja 1978).

U međuvremenu Bullockovi predlozi izazvali su živu raspravu među nacionalnim sindikalnim funkcionerima. Dok se Jack Jones, generalni sekretar TGWU, koji je bio član Bullockovog odbora, zalagao za to da iste godine bude izrađen nacrt zakona, dotle se Hugh Scanlon iz Združenih sindikata mašinskih radnika (AUEW) suprotstavljao izveštaju, pozivajući na »proširivanje kolektivnog pregovaranja čije nam granice nisu poznate«[27].

Teze koje su iznošene kretale su se oko tradicionalnog opredeljivanja za levicu i desnicu: tako je, na jednoj strani, došlo do ujedinjavanja frakcija (obično oštro podeljenog) AUEW, (desnog) Sindikata električara, elektroničara, radnika telekomunikacija i instalatera (EETPU) i (levog) Sindikata tehničkih crtača; sve ove organizacije izjasnile su se protiv predstavništva radnika u upravnim odborima kapitalističkih koncerna. Na drugoj strani su ujedinjene isto tako široke snage koje su, zajedno sa TGWU, bile za primenu Bullockovog izveštaja. Poraz Callaghanove administracije, do kojeg je došlo 1979. godine, okončao je taj spor, bar za sada. Naime, konzervativci nisu uopšte zainteresovani za zakonsko regulisanje stavova koji bi po bilo čemu nalikovali na ono što su predlagali TUC, Bullockov odbor, pa čak i izuzetno oprezan potkomitet Laburističke partije, zadužen za probleme industrijske demokratije.[28]

Ako sudbina predloga za uvođenje radnika direktora u privatna industrijska preduzeća nije bila baš ohrabrujuća za one koji su se zalagali za tu reformu, ona ipak baca svetlost na drugi problem. Razni ljudi su u prošlosti tvrdili da je došlo do potpunog raskida između vlasništva i kontrole u privredi, te da pojam vlasništva gubi

[27] „Morning Star", 27. januar 1977. godine.

[28] O tome govori TUC u *Industrial Democracy* (izdanje 1979): „Generalno veće smatra da vlada predlaže odveć dug rok za sprovođenje... skromnih ciljeva" (str. 58).

Digitized by Google

bilo kakav temeljni značaj u privrednom poslovanju. Razume se, koncentracija privrednih potencijala značila je da mnogi sitni i srednji akcionari nemaju pravo glasa u odlučivanju o upravljanju privredom. Međutim, taj proces je samo ilustrovao stvarnu snagu oligarhijske manjine vlasnika kontrolora.[29] Koliko je ta snaga značajna, moglo se videti po izuzetnom otporu na koji su od samog početka naišli Bullockovi predlozi (mada su ti predlozi morali izgledati veoma umereni svima koji su smatrali da je problem vlasništva irelevantan).

Taj problem se više ne postavlja u nacionalizovanim privrednim granama. Budući da su one formalno u društvenom vlasništvu, mnogi sindikalisti tvrde da nema razloga da se njima ne upravlja demokratski, sem ukoliko se ne smatra da su demokratski oblici upravljanja sami po sebi manjkavi. Izveštaj TUC, u kome je iznet predlog o paritetnom predstavništvu u upravnim odborima kompanija, takođe govori o problemu upravljanja javnim sektorom, te se zalaže da sindikalno članstvo bude zastupljeno s 50 odsto u svim telima koja donose značajne odluke. Drugu polovinu članova tih tela treba da »imenuje ministar, ali može se i dalje raspravljati o sastavu tih 50 odsto«, kaže se u izveštaju. Iako se u izbornom manifestu Laburističke partije iz oktobra 1974. godine govori o »podruštvljavanju« nacionalizovanih privrednih grana, Bullockov izveštaj isključuje tu mogućnost. Umesto toga, došlo je do posebne ankete čijim je sprovođenjem rukovodio Alan Lord, drugi sekretar u Ministarstvu finansija. Bio je to »privatan« pokušaj da se sagleda stanje participacije u raznim nacionalizovanim granama; na osnovu ankete sastavljen je memorandum koji daje pregled različitih stupnjeva participacije i iznosi stav da će biti teško primenjivati jedinstvenu politiku.[30]

Povodom nacionalne sindikalne inicijative razvila se kompleksna rasprava u okviru Sindikata rudara (NUM) i između tog sindikata i Uprave za ugalj[31]; istovremeno je postignut sporazum o uvođenju i početku delovanja eksperimentalne sheme nacionalnog sindikalnog predstavništva u poštanskoj službi. Međutim, stvarna zainteresovanost za promenu osetila se na nižim nivoima. Radnici iz nacionalizovanih privrednih grana, ili iz onih čija je nacionalizacija predstojala, sve više su se izjašnjavali za uvođenje neposrednih oblika samoupravljanja.

Možda je prvi takav predlog potekao od radnika čeličana; oni su sredinom šezdesetih godina raspravljali o ponovnoj nacionalizaciji proizvodnje čelika.[32] Posle nekoliko neformalnih seminara izrađen je nacrt programa. Na osnovu toga je 1967. godine sastavljen

[29] O tome govori P. Sargant Florence u knjizi *The Logic of British and American Industry*, Routledge, 1953 (videti posebno glavu V).

[30] John Elliot, *Conflict of Co-operation*, Kogan Page, 1978, glava 17.

[31] Te rasprave su dostigle kulminaciju na forumu u Harogejtu, decembra 1977. godine (*Workers' Control*, br. 37, str. 11. i dalje).

[32] Videti: Coates — Topham, *Workers' Control*, Panther, 1970, str. 385.

Digitized by Google

celovit program čiji je autor Koordinacioni odbor stručnih radnika crne metalurgije i proizvodnje čelika. U tom programu se, između ostalog, kaže:

1. Korporaciju treba da čine predsednik i dvanaest stalno zaposlenih članova koji nemaju drugih privatnih direktorskih dužnosti.

2. Ovaj odbor treba da preko ministra bude odgovoran Parlamentu.

3. Mandat članova traje najduže pet godina, ali oni mogu biti ponovo imenovani.

4. Potpredsednik i četiri člana imenuje ministar. On takođe imenuje i ostale članove, ali s liste imena za koja se dogovore sindikati te privredne grane.

5. Novi spiskovi imena moraju se podneti pre isteka mandata.

6. Ministar je odgovoran za povremeno izdavanje direktiva o cenama i investicionoj politici; pri tome se mora voditi računa o preporukama Saveta za nacionalni privredni razvoj (NEDC); ministar takođe ratifikuje predloge odbora u pogledu grupacijske pripadnosti korporacije.

Na nivou kombinata i grupacije

1. Nacionalni odbor će racionalizovati i reformisati nacionalizovane sektore stvaranjem grupacija i grupacijskih odbora. Ceni se da će biti oko šest grupacija sa otprilike trideset preduzeća u sledećim oblastima: Južni Vels, Midlend, Severozapadna Engleska, Šefild i Skantorp, Severoistočna Engleska i Škotska;

2. Nacionalni savet imenuje predsednika i izvršnog direktora izvršnog odbora. Tu odluku ratifikuje radnički savet grupacije.

Radnički savet grupacije bira se na sledeći način:

Polovinu njegovih članova neposredno biraju sindikati, srazmerno njihovoj brojčanoj zastupljenosti u kombinatu ili grupaciji; drugu polovinu posredno biraju pogonski, fabrički ili preduzetni odbori, odnosno odeljenjski odbori, zavisno od obima kombinata.

Radnički savet ima pravo da traži izveštaje o svim pitanjima i da zahteva podroban pregled troškova svih odeljenja.

Na nivou fabrike

1. Uvodi se odbor preduzeća ili fabrike.

2. Taj odbor se sastoji od predsedavajućeg preduzeća (izbor potvrđuje radnički savet), šest rukovodilaca odeljenja ili predradnika, čije imenovanje potvrđuju odbori odeljenja ili pogona, kao i od šest radnika koje bira radnički savet.

Na nivou pogona, fabrike ili preduzeća

1. Na nivou svih pogona, fabrika i preduzeća odbori treba da budu birani tajnim glasanjem koje organizuju sindikati.

Digitized by Google

U odbore treba da uđu predstavnici svih nemanuelnih i manuelnih radnika koji imaju pravo da biraju i da budu birani.

2. Ovi odbori odlučuju o postavljanju rukovodilaca pogona, rasporedu radne snage, unapređenjima, primanju i otpuštanju, o higijensko-tehničkoj zaštiti, zdravstvenoj i društvenoj zaštiti i o pitanjima discipline. U slučaju neslaganja, žalba se može uložiti višim odborima.

3. Tamo gde je to moguće odeljenjski ili fabrički odbori koje biraju odbori sindikalnih poverenika treba da imaju veća prava od pogonskih odbora i da budu posebno ovlašćeni za stručno obrazovanje i vaspitanje, kao i za druge poslove koje im poveri radnički savet kombinata ili grupacije.[33]

Ova nacionalizacija predstavljala je ponavljanje one s kraja četrdesetih godina; jedini izuzetak bilo je simbolično imenovanje »radnikâ direktora« koji nisu imali nikakvu specifičnu nadležnost, do čega je došlo u poslednjem trenutku. Te direktore je postavljala uprava preduzeća. Dvanaest takvih lica, izabranih s liste koju je podneo TUC, pri čemu nisu konsultovani radnici kojih se to neposredno ticalo, zaklelo se da će čuvati tajnu koju slučajno saznaju u vršenju svoje dužnosti. Međutim, i oni su uskoro došli do zaključka da uopšte nisu predstavnici sindikata.

Neuspeh u čeličanama nije sprečio druge da zahtevaju veća prava. Posle akcije radnika u brodogradilištu Upper Clyde, kad je Laburistička partija prihvatila zahtev da se nacionalizuje brodogradnja, grupa radnika iz Baroua sastala se sa svojim poslanikom Albertom Boothom i s njim raspravljala o planovima za uvođenje nove strukture upravljanja u domenu javnog vlasništva. Oni su se saglasili da u telima koja donose odluke radnici budu predstavljeni na paritetnoj osnovi.

Međutim, u vazduhoplovnoj industriji, koja je, prema odluci laburističke vlade iz 1974. godine, trebalo da bude nacionalizovana, radnici su podigli glas. Šest meseci pre povratka Harolda Wilsona u Dauning Strit bristolski radnici Britanske vazduhoplovne kompanije (BAC) objavili su celovit i podroban plan o upravljanju tom privrednom granom; plan je predviđao formiranje odbora radničkih poverenika koje biraju sindikalno organizovani radnici. Odbor bi postavljao i smenjivao upravu preduzeća. »Odbacujemo radnike direktore«, pisalo je u tom dokumentu, »jer suštinu našeg sistema čini to što radnici biraju upravu preduzeća sa zadatkom da rukovodi privređivanjem«[34].

Slične stavove izrazili su i lučki radnici Hala i Londona pripremajući svoj plan za nacionalizaciju luka. Svoje poglede na industrijsku demokratiju izneli su s kristalnom neposrednošću:

»Industrijska demokratija ne znači da

[33] *Can the Workers Run Industry?;* zbornik uredio Coates, Spokesman, 1968, str. 154—156.

[34] Bristol Aircraft Workers, *A New Approach to Public Ownership,* IWC Pamphlet, br. 43/1974, str. 10—11.

Digitized by Google

— u odborima direktorâ sede sindikalni funkcioneri (penzionisani ili ne) koji nemaju nikakve odgovornosti prema industrijskim radnicima;

— radnici direktori dobijaju blanko čekove, besplatne obroke i druge pogodnosti da bi se solidarisali sa činovnicima i da bi u zamenu za to krili od radnika tajne podatke o poslovanju;

— radnici direktori ili sindikalisti treba poslušno da prihvate udeo odgovornosti za odluke o otpuštanju viška radne snage ili o ubrzanju tempa rada;

— radnici i sindikati treba da prihvate »participaciju« kao »nagradu« za ukidanje stvarne sindikalne kontrole i pravila o radu koja utvrđuju radnici;

— menadžeri samo konsultuju radnike pošto su prethodno već doneli odluke.

Industrijska demokratija znači da

— radnici biraju i bivaju birani u radničke odbore ili u radnička predstavništva koja o svom radu moraju izveštavati svoje birače;

— radnička predstavništva i odbori mogu svakog trenutka biti opozvani od onih koji su ih izabrali;

— predstavnici radnika moraju imati uvid u sve poslovne knjige i komercijalne tajne;

— sindikalna sloboda mora biti poštovana i proširivana, odnosno ne smeju se ograničavati prava sindikalnih poverenika i pravo na štrajk.[35]

Nova radnička zadruga

Ako u novonacionalizovanim privrednim granama ni izbliza nije ostvareno bilo šta od toga, neki od tih zahteva su ipak realizovani u raznim oblicima udruženja, do čega je došlo posle 1974. godine. Mada započete u veoma nepovoljnim uslovima koji su obično dovodili do stečaja, razne akcije radnika (zauzimanje fabrika itd.) otvorile su put radničkim zadrugama. Tri najkrupnije takve zadruge osnovane su posle vladine intervencije, i to u listu »The Scottish Daily News« (Škotske novosti) u fabrici mašina i alata Kilkbi, kao i u fabrici motocikala »Trijumf« u Meridenu.[36] Početkom 1979. godine prve dve su propale usled nedovoljnog kapitala, a treća se izvukla, iako se nalazila na ivici sloma. Međutim, sve tri zadruge su izazivale simpatije, interesovanje i diskusije. Manje zadruge su bile uspešnije, posebno u tradicionalnim, radno intenzivnim preduzećima.[37]

---

[35] *The Dockers' Next Step*, IWC brošura, br. 12, str. 5. Takođe videti: Coates — Topham, *Workers' Control*, cit. izd., str. 428.

[36] Vidi zbornik *The New Worker Co-operatives*, priredio Coates, Spokesman, 1976.

[37] Videti: Harold Frayman u zborniku *Workers' Control*, nova serija, 1978, br. 2, str. 13. i dalje.

Digitized by Google

Tehnološka inovacija

Najnoviji podsticaj sindikalnom strateškom razmišljanju o kontroli rada i o industrijskoj demokratiji potekao je od uvođenja »nove tehnologije« u vidu mikroprocesa. Dva aspekta tog procesa imaju ozbiljne implikacije po sindikaliste — opasnost masovnog otpuštanja radnika, s vrlo slabim izgledima da se izlaz nađe u zapošljavanju tih radnika u neautomatizovanim granama i delatnostima, i opasnost svojevoljne kontrole menadžera u radu.

»Nova tehnologija nudi veće mogućnosti menadžerskoj kontroli. Ovo zbog toga što uređaj za mikroobradu podataka može biti tako programiran da automatski prati ritam rada. Stvarna brzina kojom ljudi rade može biti odmah uočena ili sačuvana za kasnije. To omogućuje upravi da izaziva sukob među radnicima. Drugim rečima, uprava raspolaže oruđem kojim iz radnika može isceditи brži tempo rada.«[38]

Ovi problemi su izazivali pravu poplavu sindikalne literature[39], u kojoj je glavna tema povezana s velikom raspravom što se šezdesetih i sedamdesetih godina vodila oko radničke kontrole. Sindikalne publikacije nastojale su ponuditi zajedničku strategiju, koja se može sagledati iz rezimea predloga TUC.[40]

TUC preporučuje da sindikati pregovaraju s kompanijama u cilju sklapanja sporazuma o novoj tehnologiji. U tom pogledu se kontroli daje lista ciljeva koje treba postići u tim pregovorima. Kao središni, mogu se uzeti sledeći ciljevi:

1. Prvi cilj mora biti da se promena vrši na temelju sporazuma.
2. U kompanijama ili privrednim granama gde kolektivni ugovori već sadrže odredbu o *statusu quo*, kojom se reguliše uvođenje novih procesa ili mašina, mora se obezbediti da sindikati mogu zahtevati i obezbeđivati doslednije sprovođenje tih ugovora.

TUC insistira i na potrebi potpune dostupnosti informacija o planovima uprave u pogledu uvođenja nove tehnologije, kao i na pregovorima o usvojenim planovima, a u cilju »održavanja i poboljšanja zaposlenosti«. Ne samo da ne bi trebalo otpuštati višak radne snage već »pregovarači moraju kritički gledati na predloge za korišćenje prirodnog škarta u cilju menjanja obima radne snage«... Osim toga, »pregovarači moraju zahtevati da zajednički timovi uprave i sindikata istražuju i pronalaze nova tržišta za postojeće proizvode, pa da predlažu alternativne proizvode i proširuju supstituciju uvoza...« (Ovde treba uočiti uticaj pionirske inicijative sindikalnih poverenika iz preduzeća Lucas). TUC takođe smatra

[38] TGWU, *Micro-Electronics: New Technology, Old Problems, New Opportunities*, 1979.

[39] Pored navedene brošure TGWU, takođe videti: APEX, *Office Technology: the Trade Union Response*, 1979; ASTMS, *Discussion Document-Technological Change and Collective Bargaining*, 1979; NUJ, *Journalists and New Technology*, 1978; POEU, *The Modernisation of Telecommunications*, 1979; AUEW/TASS *Commputer Technology and Employment*, 1978; TUC, *Employment and Technology*, 1979.

[40] TUC, isto.

Digitized by Google

da sindikati moraju pažljivo kontrolisati zdravstvene i sigurnosne aspekte nove tehnologije i da »individualni ili kolektivni radni učinak ne sme biti meren informacijama dobijenim pomoću sistemâ koji počivaju na kompjuterima...«

Među mnogobrojnim publikacijama pojedinih sindikata nalazi se tipski sporazum koji je sačinilo Udruženje profesionalnih, izvršnih kancelarijskih kadrova i kadrova koji rade na kompjuterima (ABECS). U tom dokumentu piše: »Ne sme doći do otpuštanja usled uvođenja raznih sistema.« Nacrt sporazuma koji je TGWU podneo firmi Reckitt i Colman u Halu (1979) govori o tome još jasnije:

»Uporedo s uvođenjem nove tehnologije... postojeća prava radnika biće u celini poštovana, zahvaljujući zajednički dogovorenom, postepenom uvođenju sledećih mera:

1. zapošljavanjem na drugim poslovima, uz punu mogućnost prekvalifikacije i zadržavanja postojećih zarada;

2. proširivanjem proizvodnje i plasmana postojećeg proizvodnog programa;

3. diverzifikacijom poslovanja kompanije u cilju proizvodnje i plasmana novih proizvoda, koji su društveno korisni i komercijalno prihvatljivi;

4. skraćivanjem radnog vremena
   a) povećavanjem godišnjih odmora
   b) skraćivanjem radne nedelje
   c) ranijem odlasku u penziju
   d) uvođenjem slobodne subote
   e) smanjivanjem sistematskog prekovremenog rada uz zadržavanje sadašnjeg nivoa zarada«.

U istom dokumentu se govori o zahtevima sindikata u pogledu kontrole radnog mesta:

»Sindikalni pregovarači moraju biti potpuno uključeni u planiranje uvođenja nove tehnologije.«

Ponovno programiranje mikroprocesa mora se vršiti jedino na temelju međusobnog sporazuma.

Prikupljanje i korišćenje podataka koji se odnose na lični učinak i na druge pojedinosti u vezi s radnom snagom moraju biti regulisani zajedničkim sporazumom.

Individualni ili kolektivni učinak ne sme se meriti na osnovu podataka prikupljenih pomoću sistema koji se zasnivaju na kompjuteru.

Takođe se veoma jasno određuju zahtevi TUC u pogledu opšte uzajamnosti i *statusa quo:*

»Kompanija i sindikat prihvataju da promena do koje dolazi uvođenjem nove tehnologije može biti jedino rezultat uzajamnog sporazuma.

Kompanija pristaje da ne uvodi novu tehnologiju pre nego što bude postignut sporazum o nizu pitanja pokrenutih u članovima 2—8. ovog sporazuma.«

Digitized by Google

I tako, pritisnuti praktičnim i gorućim problemima zaštite zaposlenja svojih članova i zadržavanja kontrole nad radom, sindikati su se ponovo okupili oko zahteva koji su veoma slični zahtevima za sklapanjem sporazuma o planiranju i za pregovaranjem o korporativnoj strategiji kompanija. Zahtevajući zadržavanje postojećeg nivoa zaposlenosti u kompaniji, sindikati na nov način skreću pažnju na društvene posledice odluka privatnih kompanija.

Sve te inicijative u pogledu radničke kontrole ili uvođenja integralnog samoupravljanja ukazuju na složene probleme i predstavljaju predmet veoma obimnog kritičkog proučavanja. U svemu tome je potpuno jasno da ni jedan od iznetih predloga ne može negativnim stavom rešiti probleme. Međutim, radni ljudi su nepokolebljivi u nadi da će sledeća inicijativa uspeti. Otuda, posle neuspeha novinarske zadruge u Glazgovu, jedan od prvih koraka novinarâ koji su bili otpušteni iz »Tajmsa« bio je naručivanje studije o mogućnostima zadružnog organizovanja preduzeća »Tajms«.[41]

Čini se da rasprava o industrijskoj demokratiji označava samo početak, da je spremna da uči na greškama koje će dati materijal za dalju analizu i razvijanje tih ideja.

(S engleskog *Ivana Zdravković*)

[41] Job Ownership Ltd., *Co-operative Possibilities for Times Newspapers Limited*, februar 1979.

Digitized by Google

Parimal Ghosh

Participacija, samoupravljanje i socijalizam u Indiji

Moja partija, Indijski nacionalni kongres, duboko je zahvalna organizatorima Međunarodne tribine »Socijalizam u svetu« što su joj uručili poziv da učestvuje u njenom radu. Organizatorima ovog skupa i njegovim učesnicima donosim dobre želje i tople pozdrave rukovodilaca moje partije.

Jules Renard je jednom rekao: »Socijalizam mora sići iz mozga i dopreti do srca.« Imam čast da predstavljam partiju koja je uložila veliki napor kako bi obezbedila da socijalistički ideali ne ostanu zatvoreni u glavama ljudi, već da uđu u njihova srca. Pokušaću da dam prikaz nastanka i postepenog primenjivanja koncepta socijalizma u našoj zemlji (participacija i samoupravljanje su sastavni deo tog koncepta); takođe ću nastojati da pružim što tačniju sliku o tome kako je usvajanje tog koncepta uticalo na nacionalni život Indije.

Pošto je protutnjala industrijska revolucija, evropski mislioci devetnaestog veka, saosećajući s ugnjetenim radnicima i uočavajući očajne uslove njihovog života, napregli su svoje umove kako bi pronašli efikasan lek: zaključili su da radnike treba osloboditi »zagrljaja« eksploatatorskih kapitalista, a industrijska preduzeća

Digitized by Google

predati državi koja bi njima upravljala u interesu masa i za to preuzela punu odgovornost. Tako je rođen koncept socijalizma. Evropski mislioci, poput Saint Simona, Fouriera i Roberta Owena, verovali su da će biti ostvarena jednaka raspodela bogatstva ukoliko država bude odgovorna za upravljanje industrijskim preduzećima, da će doći do stvaranja zaista demokratske strukture. Karl Marx je kasnije razvio njihove misli i u svojim spisima isticao da kapitalisti nemaju pravo da prisvajaju profite fabrika niti da ih monopolišu; ovo zbog toga što radnici stvaraju izvore kapitala. On je svu dotadašnju istoriju opisao kao »istoriju klasnih borbi« i predviđao da će nova klasa, proletarijat, imati da ukine vlast koju su kapitalisti stekli nad državom, da će pomoću svoje partije, tj. komunističke partije, uvesti svoju diktaturu. Ruska revolucija, koja je 1917. snažno potresla svet, kasnije stvaranje Sovjetskog Saveza i njegov napredak kao socijalističke zemlje mnogo su doprineli propagiranju i popularizaciji socijalističkih ideala.

Filozofi nekih drugih zemalja smatrali su, međutim, da socijalizam ne mora nužno biti uspostavljen putem revolucije i diktature, da rezultat može biti zadovoljavajući ako se socijalizam ostvari pomoću miroljubivijih i demokratskijih sredstava. Ta grupa disidenata takođe je zaključila da bi država morala imati punu kontrolu nad nacionalnom privredom, ali da nije ni nužno niti uputno nacionalizovati sve privredne grane. Tako su nastale dve glavne škole socijalističke misli: komunizam koji se temeljio na Marxovim uputama i demokratski socijalizam koji je utemeljen na zaključcima disidenata.

Mada je shvatanje Indijskog nacionalnog kongresa o socijalizmu uglavnom pod uticajem osnova evropske socijalističke misli, ono je prvenstveno indijsko i nastalo je na temelju indijske misli, a u kontekstu domaćih uslova i istorije ove zemlje.

Ogromna većina članova Kongresa poticala je prvih godina iz redova prosvećenih delova gornjih slojeva srednje klase; oni su slepo verovali u političku demokratiju zasnovanu na ličnoj slobodi, zakonitosti i slobodnim izborima. Bili su svesni dužnosti države prema radnim delovima stanovništva, a sebi su davali ulogu onih koji govore u ime zemlje. Takvo shvatanje navelo ih je da se usredsrede na razne probleme siromaštva koje je bilo posledica strahovitog dispariteta dohodaka. Na Drugoj godišnjoj konferenciji Kongresa, održanoj 1886. godine u Kalkuti, Dadabhey Naoroji govorio je o siromaštvu kao o »najvećem od svih zala« i koristio je tu ocenu stanja zemlje da bi obezbedio učešće Indijaca u zakonodavnim telima, tvrdeći da su jedino indijski predstavnici u stanju da kompetentno rešavaju ono što je u osnovi indijska pojava. Konferencija Kongresa je, u skladu s tim, usvojila 1886. rezoluciju u kojoj se s »najvećim žaljenjem« konstatuje sve veće osiromašenje naroda i izražava »čvrsto uverenje« da bi uvođenje predstavničkih institucija poboljšalo stanje. Bio je to prvi korak ka uspostavljanju čvrste povezanosti političkih i ekonomskih ciljeva Kongresa, koji je kasnije preduzeo mnogobrojne

Digitized by Google

korake kako bi podsticanjem radničke participacije i samoupravljanja održavao ekonomsku ravnotežu.

Jedina politička ličnost koja je crpla energiju iz masa i upućivala ih da učestvuju u radu na progresu i razvitku zemlje bio je Mahatma Gandhi. Uporedo s njegovom pojavom kao vrhovnog političkog vođa dvadesetih godina i s uvođenjem nenasilne borbe za slobodu sve veći i realniji postajao je interes Kongresa za probleme s kojima su se mase suočavale. Otuda je Jawaharlal Nehru pisao 1936. godine da je siromaštvo indijskog naroda nekada bila stvar knjiga i statistike, dok je Mahatma zaslužan za to što je taj problem »postao nešto živo, a mi sa zaprepašćenjem prvi put videli šta je Indija — masa gladnog, izgladnelog bednog naroda«.

U međuvremenu neki od mlađih vođa Kongresa nadahnjivali su se promenama koje su se događale u Sovjetskom Savezu posle revolucije 1917; među njima se najviše isticao Jawaharlal Nehru. Budući da su ga socijalističke ideje privlačile još od studentskih dana u Britaniji, njegovo aktivno učestvovanje u antikorporacijskom pokretu 1920—21. godine (što mu je omogućilo da postane svestan bednog položaja bespomoćnih masa) pripremilo je teren za njegovo kasnije divljenje socijalističkim idealima.

Prilikom svog putovanja u Evropu (1926—27.) Nehru je učestvovao na briselskom Kongresu ugnjetenih naroda. Takođe je posetio Sovjetski Savez posle desetogodišnjice Oktobarske revolucije. Ta putovanja ubedila su Nehrua da sámo okončanje britanske vladavine ili mere poput uvođenja tehničkog vaspitanja ili osnivanja kućne radinosti neće osloboditi sirotinju, mada su to bile mere u dobrom pravcu; smatrao je da je bitan radikalan preobražaj postojeće strukture.

Komitet Sveindijskog kongresa uneo je maja 1929. Nehruova razmišljanja u rezoluciju koja sadrži sledeće stavove: »Veliko siromaštvo i beda indijskog naroda nisu samo rezultat strane eksploatacije u Indiji, već i ekonomske strukture društva, koju podržavaju tuđinski upravljači kako bi se eksploatacija s njihove strane mogla produžiti. Dakle, da bi se uklonili to siromaštvo i ta beda i da bi se poboljšali uslovi života indijskih masa, bitno je izvesti revolucionarne promene sadašnje ekonomske i društvene strukture i ukloniti krupne nejednakosti.«

Na godišnjoj Konferenciji Kongresa održanoj decembra 1929. u Lahoreu Nehru je izjavio: »Moram iskreno priznati da sam socijalist i republikanac, da ne verujem u kraljeve i u savremene kraljeve industrije, koji imaju veću vlast nad životima i bogatstvom ljudi nego što su je imali starodrevni kraljevi; metodi ovih savremenih vlastodržaca su isto tako razbojnički kao i metodi stare feudalne aristokratije.«

Konferencija Kongresa održana 1931. u Karačiju usvojila je poznati Swaraj plan. Taj dokument je sadržavao neka prava i obaveze, a u njegovoj preambuli je zapisano sledeće: »Da bi se okončala eksploatacija masa, politička sloboda mora uključivati stvarnu ekonomsku slobodu izgladnelih miliona«. Karakteristično je da

Digitized by Google

su u tom dokumentu takođe priznati radnici kao obespravljena klasa i da je zahtevan pristojan životni standard za radnike. To znači pristojnu najamninu za industrijske radnike, ograničeno radno vreme, zdrave uslove rada, odgovarajući mehanizam rešavanja sporova između radnika i poslodavaca i zaštitu od posledica starosti, bolesti i nezaposlenosti. U rezoluciji iz Karačija se takođe isticalo da država treba da upravlja ključnim privrednim granama i uslužnim delatnostima ili da ih kontroliše (rudno bogatstvo, železnica, vodeni putevi, brodarstvo i druge grane saobraćaja).

Naterani na akciju oštrim zahtevima Kongresa, britanski upravljači su se obavezali da će ozbiljno poboljšati položaj većine običnog naroda. Dat je podsticaj sistemu zadruga, čime je posejano zrno radničke participacije. Broj pokrajinskih i centralnih zadružnih banaka iznosio je 1945—46. godine 614, s ukupno 226 hiljada članova. Kapital se povećao sa 6 miliona rupija u 1944—45. godini na 6.997.000 u 1945—46. godini. Broj poljoprivrednih zadruga porastao je sa 136.354 u 1944—45. na 146.958 u 1946. godini, a njihovo članstvo sa 5.013.000 na 5.501.000.

Pošto su napori miliona urodili plodovima, a zemlja se izborila za nezavisnost, novoformirana indijska vlada suočila se s ogromnim zadatkom da oživotvori ideale Kongresa uvođenjem pravedne raspodele nacionalnog bogatstva i podsticanjem zdravog privrednog rasta. Na Konferenciji Indijskog nacionalnog kongresa održanoj u Avadiju Nehru je kao cilj Indije postavio stvaranje »socijalističkog društva«. Praktično govoreći, Nehru je smatrao da takvo društvo treba da garantuje »pravo na život, pravo na rad koji zadovoljava životne potrebe i pravo da čovek dobije ono što je zaradio«.

U kasnijim istupanjima pred Savetom za nacionalni razvoj Nehru je to dalje razjasnio rekavši da »buduću Indiju« zamišlja kao »izrazito i apsolutno socijalističku sliku društva«. Govorio je da nema nameru da ukine privatna preduzeća, ali je istovremeno ukazivao da je nagon za prisvajanjem ne samo preživeo nego i da je nemoralan. Novo društvo treba da počiva na jednakosti, a cilj indijskog naroda — kako je to zapisano u indijskom Ustavu — treba da bude uspostavljanje države blagostanja u kojoj će pojedinac živeti za zajednicu, a zajednica za pojedinca. Na sednici Komiteta Sveindijskog kongresa održanoj 23. jula 1954. godine u Ajmeru usvojena je rezolucija u kojoj se kaže: »Cilj Kongresa jeste uspostavljanje zadružne zajednice i države blagostanja.« Od tog vremena reč »blagostanje« uglavnom je tumačena u ekonomskom smislu.

Otpočelo se s organizovanim privrednim planiranjem i prioritet je dat naučnoj obradi zemljišta, kako bi se povećali bedni prinosi i spaslo ono što su poštedele biljne i životinjske bolesti. Tragalo se za boljim semenom i veštačkim đubrivima, a da bi se zadovoljile osnovne potrebe ljudi za hranom, sve više su primenjivani postupci poput plodoreda i intenzivnog gajenja. Počelo se s uvođenjem boljeg marketinga i odgovarajućih sistema tran-

Digitized by Google

sporta. Pažnja je takođe poklanjana poboljšanju stočnog fonda. Svi ti koraci zahtevali su sate strpljivog objašnjavanja tradicijom opterećenim i nepismenim seljacima, kao i velike troškove. Međutim, to je učinjeno i Indija je uspešno krenula putem demokratskog socijalizma.

Prvi planski dokumenti sadržavali su takve smele planove kao što je projekt Bhakra Nangal. Da bi milioni ljudi mogli koristiti električnu energiju, potopljena su široka prostranstva. Izvršeno je poribljavanje tih novih vodenih površina, a određene količine vode su navodnjavale zelena polja da bi ona postala još zelenija. Projekt Bhakra Nangal, kanal Rajasthan i neke druge brane omogućili su navodnjavanje oko tri miliona akri zemljišta. Uporedo s pronalaženjem novih sorti semena i jevtinih veštačkih đubriva velika radost je preplavila poljoprivredne rejone zemlje u osvit »zelene revolucije«, koja je omogućila vladi da stvori rezerve što bi se koristile kad to bude potrebno.

Planska komisija za demokratsko planiranje jedno je od Nehruovih glavnih ostvarenja neposredno posle sticanja nezavisnosti Indije. On je mnogo vodio računa da indijski ljudi neposredno učestvuju u zadatku izgradnje nacije i da sve mere socijalne politike uživaju njihovu podršku, odnosno da oni sarađuju u sprovođenju tih mera kako bi se mogli izvući iz »uskih kolotečina mišljenja i delovanja, kako bi mogli misliti o međusobnoj povezanosti problema i bar donekle razviti širi pogled na saradnju«. Pojedinac ne bi bio prinošen kao žrtva na oltar socijalizma, već bi mu se pružala mogućnost da se razvija, pod uslovom da u tom procesu ne ugrožava krajnji cilj socijalizma. Nehru je smatrao da pogrešna sredstva nikad ne mogu dovesti do dobrih rezultata. Otuda je osećao da koncept socijalizma mora biti tako skrojen da odgovara indijskim uslovima, odnosno da ga valja davati u malim, okrepljujućim dozama. Socijalizam za njega nije bio samo ekonomska ideologija i način života, već i temelj određenog naučnog i racionalnog prilaza društvenim i ekonomskim problemima. Upravo u sklopu tog osnovnog prilaza indijski petogodišnji planovi težili su izgrađivanju mešovite privrede, koja nije bila konačni proizvod sjedinjavanja dve ideologije, već politika koju su diktirali indijska situacija i okolnosti. Težilo se kombinovanju dominirajućeg položaja javnog sektora sa stvaralačkim duhom privatnog sektora. Rado su prihvatane inostrane privatne investicije, a privatnim preduzećima je dodeljivana značajna uloga, podložna onome što je Nehru nazivao »strateškom kontrolom«. On je bio ubeđen da se u savremenom industrijskom sistemu jedino pomoću javnog vlasništva može popraviti ekonomski položaj masa, ali, kad to ne bi bilo izvodljivo, dopuštao je delovanje privatnih preduzeća, podložnih kontroli i zakonskim odredbama. Nehru je smatrao da postoji međusobna povezanost socijalizma, demokratije, planiranja i privrednog rasta. Ne može biti socijalizma bez privrednog rasta; ne može biti privrednog rasta bez planiranja i ne može biti planiranja bez socijalizma. A sva ta struktura može se izgra-

Digitized by Google

đivati jedino na demokratskim temeljima koji poštuju slobodu i dostojanstvo pojedinca.

Koncept participacije i samoupravljanja ljudi takođe je sastavni deo pokreta Sarvodaya, čiji je začetnik bio Vinoba Bhave. Taj pokret je svoju pažnju usredsredio na 550 hiljada sela u Indiji. Mahatma je jednom prilikom rekao: »Ako selo nestane, nestaće i Indija. Više neće biti Indije. Ugasiće se njena misija u svetu.« Pokret Sarvodaya teži oživljavanju seoskog života, pri čemu se naglašava stvaralačko razvijanje privrednih delatnosti na ručni pogon i izgrađivanje privrede koja bi bila usmerena na proizvodnju-potrošnju, za razliku od privrede čiji je prvenstveni cilj sticanje deviznih sredstava. Međutim, iako je Bhaveov pokret imao divno simbolično značenje, nije uvek bilo moguće ostvariti njegove zamisli, kao, recimo, masovnu preraspodelu zemlje. Mada je Bhaveov pokret proisticao uglavnom iz Mahatmine misli, on je takođe bio povezan s agrarnim reformama koje je Kongresna partija kasnije uključila u proces nacionalnog planiranja.

Indija je u osnovi poljoprivredna zemlja i gotovo 70 odsto njenog stanovništva živi na selu za koje se može reći da predstavlja okosnicu zemlje. Od samog početka istorije čovekova priroda je uvek težila za pravom vlasništva nad zemljom, a to osećanje je posebno izraženo u Indiji. Tokom vremena je doneto više zakonskih mera kako bi se izvršila odgovarajuća preraspodela zemlje, ali taj proces tek treba da bude dovršen. Takođe su preduzimane mere u cilju ograničavanja zemljišnog maksimuma, pre svega zbog ograničenih površina obradivog zemljišta, a i zbog daljeg pogoršavanja prostornih problema koje donosi brza stopa rasta stanovništva.

Povodom mera kojima se podstiče rasparčavanje zemljišta izražavana su razna mišljenja. Jedni smatraju da bi to moglo stvoriti nerentabilan posed, ali većina drži da, s obzirom na tehnološki napredak, mali posed može biti pogodniji ukoliko se koristi sistem ubiranja više prinosa tokom godine. Posedi u Japanu, Južnoj Koreji i Tajvanu nisu veliki, a postižu se zadivljujući rezultati kad se ima u vidu odnos obradive površine i ukupnog prinosa. Prednosti tog načina ogledaju se ne samo u tome što se njime ograničava veličina poseda već i u tome što daje sasvim određen smisao paroli: »Zemlja treba da pripada onima koji je obrađuju.«

Ulažu se napori da se povisi stepen angažovanja društva u svim sektorima. Tako je 2. oktobra 1952. godine usvojeno 55 projekata o seoskim zajednicama, koji su bili u skladu s indijskim idealom socijalističkog uređenja društva, utemeljenog na participaciji i samoupravljanju. Za te projekte se govorilo da predstavljaju planove naroda — donete od strane naroda i namenjene narodu. Računalo se da će oni postati ugledni projekti širom zemlje. Oko 64 odsto sredstava potrebnih za finansiranje tih projekata dali su ljudi u obliku novca, proizvoda ili običnog rada. Svaki projekt bio je podeljen na tri bloka, a svaki blok obuhvatao je po sto sela. Na nivou sela upravnik je bio radnik, a pomagao mu je magacioner. Za svaki blok bio je određen službenik koji je odgo-

Digitized by Google

varao za projekt. Okružni blagajnik vršio je dužnost zamenika funkcionera odgovornog za razvoj. Takva vrsta uređenja, još važećeg, podseća na pančajatu (panchayat), na sistem koji je bio u modi u stara vremena i u kome je postojala srećna podela društvenih i administrativnih odgovornosti, a svakodnevni posao je obavljan na temelju dobrovoljne kooperacije. Računa se da je krajem drugog planskog razdoblja sistem seoskih zajednica obuhvatao 60 odsto sela.

Čvrstu osnovu demokratskog socijalističkog uređenja, koju je položio Nehru, dalje je izgradila predsednik vlade Indira Gandhi, koja je stalno oslobađala svoju partiju od snaga što su se suprotstavljale socijalističkim programima. Čim je preuzela položaj predsednika vlade, ona je izjavila: »U Indiji smo izabrali socijalistički put. To znači da država preuzima odgovornost da iskoreni siromaštvo, da preduzima korake kojima će povećati proizvodnju, modernizovati našu privredu osnivanjem ključnih grana, uključiti u sve privredne delatnosti društveni cilj i svrhu, smanjiti razlike i ispraviti istorijske nejednakosti koje postoje među klasama i oblastima, a posebno kontrolisati i sprečavati rast monopola.«

Indira Gandhi stalno ponavlja da socijalizam nije fiksna, unapred propisana doktrina, već koncept koji se menja i koji mora biti u skladu s potrebama i težnjama nacije. Temeljno opredeljenje da u zemlji mora biti više jednakosti ostaje nepromenjeno i zauvek prihvaćeno. Da bi se sprečilo koncentrisanje ekonomske moći u malo ruku, indijska vlada se čvrsto drži stanovišta da samo javni sektor može vršiti krupna investiranja u sektorima od životnog značaja kao što su proizvodnja čelika, mašina, mašina-alatljika, energije, brodogradnja, petrohemija, proizvodnja goriva i lekova. Indira Gandhi pri tome polazi od tri načela u širenju javnog sektora: prvo, sticanje kontrole nad rukovodećim vrhovima privrede; drugo, podsticanje društvenog razvoja, a ne razvoja koji se zasniva prvenstveno na profitu, i treće, stvaranje tržišnih viškova pomoću kojih bi se finansirao dalji privredni razvoj.

Nacionalizacija je jedno od mnogih sredstava koja stoje na raspolaganju vladi za ograničavanje koncentracije ekonomske moći u privatnim rukama. Vlada Indije je tokom vremena nacionalizovala banke, osiguravajuća društva i proizvodnju uglja. Ona je preuzela i rukovođenje delovima industrije tekstila i jute, kao i mašinske industrije. Rezultat toga ogleda se u činjenici da javni sektor stalno raste i da sada ima dominantnu poziciju u odnosu na 50 odsto industrijskih proizvoda. On takođe nudi posebne usluge koje su od presudnog značaja za naciju. U javnom sektoru se nalaze proizvodnja uglja, lignita, rudarstvo, štampa, hidro i parne turbine, proizvodnja cisterni i kotlova, telefoni i teleprinteri, radio-industrija, brodogradnja, proizvodnja lokomotiva i vagona i filmska industrija. Što se tiče korporacija, prvih deset po veličini nalaze se u javnom sektoru, a od 25 najvećih kompanija 17 pripada javnom sektoru. Oko 70 odsto investicija u prvih sto kompanija korporacijskog sektora otpada na javne kompanije. Ukup-

Digitized by Google

ne investicije u javni sektor povećale su se sa 25 milijardi rupija od pre deset godina na više od 70 milijardi. Tokom drugog i trećeg petogodišnjeg plana na javni sektor trošeno je 40, odnosno 41 milijarda rupija, dok četvrti petogodišnji plan predviđa investicije u visini od 158,79 milijardi rupija u javni, a 89,76 milijardi u privatni sektor.

Uporedo sa širenjem javnog sektora povećavao se i broj zaposlenih. Broj zaposlenih u javnom sektoru povećao se sa 471 hiljade u 1965. na 1,5 milion u 1975, tj. svake godine se u preduzećima javnog sektora zapošljavalo 100 hiljada ljudi. Predsednik vlade Indira Gandhi saopštila je radnicima: »Vlada je preuzela obavezu da se brine za dobrobit radničkih klasa. To nije samo ljudski problem, već i ekonomski. Duboko smo svesni ljudske strane tog problema.« Da bi se odbranili interesi radnika u slučaju neopravdanih privremenih otkaza i pribegavanja uštedama na račun radne snage, dopunjen je Zakon o rešavanju radnih sporova, tako da se u nekim privrednim granama otpuštanju radnika može pribeći samo uz saglasnost vlade. Da bi ojačalo osećanje zadovoljstva i ponosa radnika zbog onoga šta rade, uveden je nov sistem radničke participacije na nivou pogona i fabrike. Taj sistem predviđa osnivanje pogonskih i zajedničkih saveta u industriji i rudarstvu.

Mi smo izbegli totalnu manipulaciju i kontrolu vlade nad industrijom, jer smo izvukli pouke iz načina industrijskog razvoja u Kini i Sovjetskom Savezu posle pobede komunističke revolucije u tim zemljama: apsolutno državno vlasništvo i dominacija nad svim proizvodnim delatnostima, uključujući poljoprivredu i industriju, doveli su u početku do poželjne stope rasta, koja je, uglavnom, bila rezultat stroge političke discipline. Međutim, ta stopa je opala posle izvesnog vremena, i to usled nedostatka inicijative. Takođe se pokazalo da motivisanost profitom ostaje vodeći faktor u svim poduhvatima ljudskih bića, budući da su ona u osnovi individualistički nastrojena. To je u Indiji osnovno uverenje, a takva verovanja se uočavaju i u socijalističkim zemljama, od kojih su mnoge počele da stimuliraju radničku klasu i da takođe dozvoljavaju izvestan stepen privatnog vlasništva.

Da bi išle ukorak sa tehnološkim i naučnim napretkom, socijalističke zemlje pozajmljuju od kapitalističkih *know-how*, uviđajući da je nemoguće slediti politiku »zatvaranja«. To pomeranje u odnosu na stroge marksističke norme samo dokazuje ispravnost pogledâ predsednika vlade Indire Gandhi, tj. shvatanja da socijalizam nije neka statična teorija, već oruđe koje se može menjati da bi odgovaralo potrebama koje se brzo menjaju i da bi se izvukao maksimum iz ograničenih resursa. Međutim, to ne znači da se pravila mogu toliko menjati da dozvole neograničenu inostranu ekspanziju.

Iako je Indija dostigla hvale vredan stepen industrijskog i poljoprivrednog rasta, ona još nije u položaju da apsorbuje posledice neograničenog delovanja multinacionalnih kompanija. Otu-

Digitized by Google

da indijska vlada nastoji da ograniči rast multinacionalnih kompanija samo na visokotehnološke oblasti u kojima zemlja oseća nedostatak *know-how*.

Osim toga, najnovija svetska zbivanja pokazuju sve jasnije da kapitalizam i komunizam doživljavaju izrazite promene koje dovode do ublažavanja njihovih suprotnosti. Na kraju može doći do srećne sinteze obe ideologije, pri čemu se društvene nejednakosti svode na minimum.

Sa usvajanjem socijalističkog uređenja društva i opredeljivanjem za državu blagostanja, kao priznatim ciljevima Indije, zakonodavna regulativa igra značajnu ulogu u otklanjanju veštačkih ekonomskih nejednakosti i otvara put izgrađivanju društva koje se temelji na pravdi i jednakosti. Indijski Ustav zabranjuje nedodirljivost (odnos prema najnižoj klasi u Indiji — prim. prev.) i tretira je kao zločin protiv države. Ulažu se svi mogući napori da se nedodirljivost iskoreni i da se deci najnižih kasti, plemena i zaostalog sveta pruže mogućnosti za obrazovanje. Hinduistički hramovi širom zemlje otvoreni su svima, a program Indire Gandhi od dvadeset tačaka ističe u prvi plan ostale društvene mere.

U oblasti privrede treba preduzeti mnoge korake kako bi se kod radnika usadilo osećanje stvarnog angažovanja. Velik deo krupnih privrednih preduzeća uključen je u javni sektor uglavnom zato da bi se izgradila široka osnova infrastrukture. To je bilo glavno obeležje ekonomske politike sve do vremena trećeg petogodišnjeg plana. Da bi se postigla maksimalna produktivnost, ostvarili viškovi i jednaka raspodela, nužno je da svako preduzeće bude motivisano za stvaranje profita. To bi podstaklo participaciju, samoupravljanje i oslanjanje na sopstvene snage, a to je krajnji cilj socijalizma. Participacija i samoupravljanje ne bi trebalo da budu ograničeni samo na sektor industrije, već ih treba proširiti i na poljoprivredu. A da bi samoupravljanje dobilo puniju sadržinu, proces planiranja bi trebalo uvesti i na selu; o planu bi trebalo raspravljati na nivou oblasti i države, pre nego što on poprimi konačni oblik na nacionalnom nivou.

Prvi, drugi i treći petogodišnji plan, posmatrani sa stanovišta privredne aktivnosti, omogućili su milionima ljudi bavljenje lukrativnim poslovima. Uvedeni su novi porezi da bi se izravnale razlike između bogatih i siromašnih. Državni porez, porezi na bogatstvo i troškove, predviđeni zakonskim propisima, uvedeni su da bi doveli do ravnopravne raspodele bogatstva. Vlada je uvela dopunski porez na visoke dohotke, kao i na ukupan dohodak. Niski dohoci uživaju poreske olakšice, dok se više i oštrije stope primenjuju na više dohotke. Dodatak na skupoću će i dalje ostati, a u većini slučajeva biće i povećan. To znatno povećava rashode nacionalnog budžeta, ali zadržava osmeh zadovoljstva na licima radničkih porodica koje primaju taj dodatak. Objektivno proučavanje podataka pokazuje da nije moguće premostiti jaz između bogatih i siromašnih. U Švedskoj, odnos između bogatih i siromašnih je 1 : 20, u Sovjetskom Savezu — 1 : 10, a u nekim industrijskim preduzećima Indije između viših i nižih grupa od-

Digitized by Google

nos je zadivljujući — 1 : 8. Michael Harrington je jednom rekao da »u državi blagostanja zapažamo temeljni paradoks, tj. činjenicu da ona nije stvorena za očajnike, već za one koji su već u stanju da pomognu sami sebi«. Osnovno se može reći da, ako bi i jedan od krupnih industrijskih resursa u Indiji mogao postići zadovoljavajuću privrednu stopu, i pored mnogih teškoća i problema koji prate svaki pokušaj promena, onda to može poći za rukom i ostalom delu nacije. Razume se, ukoliko kod ljudi postoji duh saradnje. Stoga bi bilo dobro da imamo na umu opasku predsednika vlade koja se tiče tog problema: »Siromaštvo se može ukloniti samo napornim radom, praćenim jasnom vizijom, gvozdenom voljom i najstrožom disciplinom.«

(S engleskog *Ivana Zdravković*)

Digitized by Google

Kiro Gligorov

Društveno-ekonomski osnovi socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji

1. Istorijski osvrt

Korene samoupravljanja u Jugoslaviji treba tražiti u karakteru naše revolucije, njenoj čvrstoj utemeljenosti u najširim radnim slojevima — radništvu i seljaštvu, uspešno izvedenim društvenim promenama i iskustvima stečenim u prvim godinama socijalističke izgradnje. U toku čitavog rata na oslobođenoj teritoriji delovali su narodnooslobodilački odbori, koji su vodili brigu o ekonomskim, obrazovnim i drugim društvenim potrebama. Njihov demokratski karakter, samostalnost i efikasnost u radu i odlučivanju predstavljali su svojevrsno i dragoceno iskustvo velikog broja učesnika revolucije, koje je kasnije omogućilo da se iz osnova grade novi državni i društveni temelji socijalističke zajednice, sa novim kadrovima i sa sopstvenim iskustvima. Otuda je izučavanje prakse narodnooslobodilačkih odbora u ratu i neposredno posle oslobođenja zemlje dragocen izvor saznanja o građenju novog društva odozdo, o ogromnom značenju njihove inicijative i metoda rada,

Digitized by Google

zasnovanih na mobilizaciji najširih narodnih masa i njihovom neposrednom učešću u revolucionarnim društvenim zbivanjima.

Nacionalizacijom gotovo svih značajnih sredstava za proizvodnju i izgradnjom nove državne vlasti uvedeno je administrativno upravljanje privredom. Razorenost zemlje i nužnost njene obnove uslovili su visok stepen centralizacije vlasti i upravljanja privredom, što se posebno izražavalo u centralizaciji akumulacije i svih finansijskih izvora, u centralizovanom i detaljnom planiranju, u davanju primata razvoju bazične industrije. Takva orijentacija je zahtevala punu mobilizaciju materijalnih i ljudskih resursa. Državna svojina nad sredstvima za proizvodnju, koncentrisana ekonomska moć, odlučivanje i raspolaganje u centru gotovo celokupnim nacionalnim dohotkom postali su materijalna osnova rastuće moći države i njenih organa u Federaciji, republikama i pokrajinama. Državni aparat se veoma brzo proširio i stekao je značajan uticaj u odlučivanju i regulisanju naročito privrednog života. Na razvoj produkcionih odnosa, zasnovanih na državnoj svojini, značajno je uticalo i iskustvo i primer prve zemlje socijalizma.

S obzirom na višenacionalni karakter jugoslovenske zajednice, različit stepen razvijenosti pojedinih republika i pokrajina i ogroman porast administracije, trend jačanja države, a posebno države u centru, morao je ubrzo izazvati značajne reperkusije na ekonomskom, političkom i nacionalnom planu. Od kritike centralizma, njegovih grešaka i uzurpacije ubrzo se prešlo na analizu prirode državne svojine i državnog upravljanja privrednim preduzećima i posledica koje iz toga proističu za karakter društvenih odnosa, za jačanje birokratizma i opasnosti da država postane sila iznad društva, pri čemu radnik i dalje ostaje u najamnom radnom odnosu, a od subjekta revolucije se pretvara u objekt svemoćne države.

Ni veoma značajni privredni rezultati postignuti u brzoj obnovi porušene zemlje i krupni početni uspesi u industrijalizaciji nisu potisnuli protivurečnosti u izgradnji socijalističkih društvenih odnosa. Višenacionalni karakter jugoslovenske zajednice i federalno uređenje morali su doći u sukob sa svakim činom jačanja države u centru. Taj fenomen, pak, praćen državnim upravljanjem privrednim preduzećima, jačanjem uloge države u celini, potisnuo je, na svim nivoima, u revoluciji raširenu praksu demokratskog odlučivanja i regulisanja najšireg kruga društvenih pitanja, što je izazvalo otpor radničke klase, radnih ljudi uopšte, revolucionarnih kadrova koje nije zahvatio proces birokratizacije i koji su navikli na mnogo samostalniji rad u skladu sa konkretnim uslovima, nacionalnim, kulturnim i socijalnim osobenostima sredine u kojoj su delovali.

U Komunističkoj partiji Jugoslavije i njenom rukovodstvu, posle prvih manifestacija birokratskog izrođavanja, otpočela je kritička ocena iskustva administrativnog upravljanja privredom, uloge države i partije, što je bio povod za vraćanje izvornim tekstovima i stavovima klasika marksizma o putevima oslobađanja radničke klase u njenoj borbi da, posle osvajanja vlasti, ovlada

Digitized by Google

celinom ekonomskih odnosa i društvene organizacije, da ona odlučuje o uslovima, sredstvima i rezultatima svoga rada.

Pri tom je sukob sa Informbiroom i bliže upoznavanje sa praksom izgradnje socijalizma u drugim zemljama bio dodatni činilac koji je ubrzao donošenje sopstvenih sudova i ocena pređenog perioda izgradnje socijalizma i poticao na traženje odgovora na sve prisutnije protivurečnosti u jugoslovenskom društvu. Sukob je imao svoje korene u ranijim periodima revolucionarnog pokreta u Jugoslaviji, u ratnom i poratnom periodu, naročito od dolaska druga Tita na čelo Partije, u specifičnosti jugoslovenske revolucije i njenim iskustvima.

U novoj situaciji sukoba sa Informbiroom i neizbežnosti potpunog oslanjanja na sopstvene snage u borbi za goli opstanak društvena misao, suočena sa potrebom da se traže rešenja za nastale protivurečnosti, intenzivno je i kritički razmatrala sva pitanja, odstranjujući tabue, oslobađajući se predrasuda i dogmi. Na bazi temeljite kritike etatizma, centralizma, državne svojine i najamnog položaja radnika, koji je privatnog kapitalistu zamenio državom kao novim upravljačem koji je u ime radnika preuzeo upravljanje sredstvima za proizvodnju, postepeno se rađala ideja o samoupravljanju.

2. Centralno pitanje: radnik — subjekt novih produkcionih odnosa

Pošto je nacionalizacijom i eksproprijacijom sredstava za proizvodnju kapitalistu učinio izlišnim u procesu proizvodnje, radnik je, kao subjekt novih produkcionih odnosa, zasnovanih na društvenoj svojini i samoupravljanju, učinio izlišnom i državu kao vlasnika sredstava za proizvodnju, upravljača privrednim preduzećima i subjekta prisvajanja i raspolaganja plodovima radnikovog rada. Time je omogućen istorijski proces da radnik upravlja društvenim sredstvima, celokupnom novostvorenom vrednošću i da se ostvari istorijska težnja radničke klase da se ukine dvojstvo u raspolaganju dohotkom — raspolaganje najamninom (i to ne ukupnom) od strane radnika i viškom rada od strane vlasnika.

Neophodno je ukazati na nekoliko najvažnijih ekonomskih i društvenih posledica predaje preduzećâ na upravljanje radnicima. Usled razvlašćivanja države nastaju bitne promene u karakteru svojine nad sredstvima za proizvodnju. Sredstva za proizvodnju kojima radnici upravljaju postaju društvena svojina. Nisu, dakle, niti grupna niti neka kolektivna svojina radnikâ, već svojina celog društva, a neposredno upravljanje, briga i odgovornost za njihovu upotrebu je u rukama radnika koji njima rade. Otuda se može reći da društvena svojina, za razliku od klasičnog poimanja privatno-kapitalističke ili državne svojine, pripada svima, celom društvu, ali ne pripada nikome kao pojedincu ili kolektivitetu. Tako shvaćena, svojina je u osnovi novih socijalističkih, samoupravnih odnosa u Jugoslaviji.

Digitized by Google

Društveni karakter sredstava za proizvodnju i rad radnika određuju njegov društveni položaj i omogućuju mu da ovlada celokupnim dohotkom. Sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini i dohodak predstavljaju materijalnu osnovu samoupravljanja i dominantne pozicije radnikâ u samoupravnom socijalističkom društvu. Bez toga on ne bi imao realnog temelja na kome može graditi svoju poziciju i uticaj u društvu. Tek tako prestaje da bude najamni radnik, materijalno zavisan, bez mogućnosti bitnog uticanja na tok društvenih zbivanja. Otuda jugoslovenski Ustav ova prava radnika naziva neotuđivim pravima, jer ona konstituišu njegovu materijalnu i društvenu poziciju. Ona ga čine određujućim subjektom društva.

Ostvarivanje neotuđivih prava radnika, naravno, ne završava se njihovim normativnim proklamovanjem. Njihovo osvajanje je društvena bitka i proces koji u Jugoslaviji traje punih trideset godina. Samoupravno društvo nije imuno od razvlašćivanja, posezanja u dohodak radnika, tehnokratskih uzurpacija i etatističkog uplitanja u samoupravni život. Otuda država sve više treba da se transformiše u zaštitnika neotuđivih prava radnika i samoupravnih produkcionih odnosa, a ne u neposrednog regulatora tih odnosa, koji sve više treba da se uređuju neposrednim sporazumevanjem samoupravnih činilaca. To je, po jugoslovenskom konceptu, put odumiranja države, odnosno njenog potiskivanja u sfere u kojima država obavlja i još dugo će obavljati određene funkcije (odbrana, bezbednost, spoljna politika, jedinstvo sistema itd.). Ali ni u tim sferama ona više nema isključive nadležnosti, jer se i u njima sve više interpolira samoupravni činilac (na primer, opštenarodna odbrana).

Šta je karakteristično i novo u organizaciji udruženog rada u odnosu na preduzeća kojima upravlja privatni vlasnik ili ona kojima upravlja država?

Organizaciju udruženog rada u jugoslovenskom sistemu samoupravljanja čine slobodno udruženi radnici — njihov rad i društvena sredstva. Na osnovi takvog udruživanja svaka organizacija stiče svoj puni ekonomski i pravni individualitet. Takav položaj organizacije udruženog rada posledica je neophodnosti uvažavanja društvene podele rada, ali i potreba da se što objektivnije utvrđuju rezultati rada i poslovanja svake pojedine organizacije, njen doprinos porastu društvenog proizvoda i društvene produktivnosti rada.

Pošto su sredstva za proizvodnju društvena, pravo upravljanja njima vezano je za obavezu i odgovornost očuvanja njihovog integriteta, njihovog reprodukovanja u prostom i proširenom razmeru. Iz toga proističe potreba punog poštovanja ekonomske funkcije sredstava za proizvodnju i obaveza racionalnog gospodarenja njima. Radni kolektiv može tim sredstvima raspolagati, zamenjivati ih i prodavati, ali uvek uz puno respektovanje i čuvanje njihove neokrnjene vrednosti. U protivnom, izgubljena vrednost se mora nadoknaditi iz dohotka kolektiva.

Digitized by Google

To važi i za vrednovanje udruženog tekućeg rada, koje ne može biti proizvoljno i mora počivati na principu raspodele prema radu. Kao i svaki samostalni privrednik, organizacija udruženog rada mora ostvarivati i višak rada, akumulaciju koja joj omogućuje da, sama ili u sprezi sa drugim zainteresovanim organizacijama, ulaže svoja, udružena ili pozajmljena sredstva u proširivanje proizvodnje uz proveru ekonomske opravdanosti ulaganja, odnosno sposobnosti da se ulaganja isplaćuju povećanim proizvodom i dohotkom. Jednom rečju, svi faktori proizvodnje moraju biti respektovani i sastavni deo cene, koja, u principu, mora odražavati opšte uslove privređivanja na domaćem i svetskom tržištu.

Svaka pojedina organizacija udruženog rada je kompletan privrednik, samostalan subjekt, koji se, u opštim uslovima privređivanja na osnovi plana i tržišta, svakodnevno bori za dohodak, iz koga će zadovoljavati lične potrebe, zajedničke potrebe radnikâ i opšte potrebe društva. Dohodak svake organizacije udruženog rada je istovremeno i društveni dohodak, jer je njegova raspodela u funkciji zadovoljavanja pomenutih potreba.

Država (od opštine do Federacije) ima ograničena prava određivanja poreza za pokriće opštih potreba društva, kao što su, na primer, odbrana, zaštita, izdržavanje administracije i sličnо, dok je sve ostalo predmet raspodele unutar privrede, u međusobnim odnosima — vraćanje zajmova i slično ili u isključivoj nadležnosti svakog pojedinog kolektiva, kad je reč o raspodeli čistog prihoda na lične dohotke i akumulaciju.

Po ovim svojim obeležjima organizacija udruženog rada u Jugoslaviji je subjekt koji je izborio autonomiju u odnosu na državu. Novi položaj radnika bazira se na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju i društvenom karakteru dohotka, omogućuje samostalnost organizacija udruženog rada, koje stiču i ekonomsku snagu upravljajući sredstvima, svojim radom i ostvarenim dohotkom i zbog toga i mogu imati neotuđiva prava samoupravljača, ali i odgovornost za svoju egzistenciju i napredak i razvoj čitave zajednice.

3. Ekonomske zakonitosti socijalističkog samoupravljanja

Novi produkcioni odnos bitno određuje karakter i transformaciju robne proizvodnje koja je nasleđe prošlosti, ali i neophodnost čitavog prelaznog perioda izgradnje socijalizma. Odmeravanje doprinosa svakog kolektiva stvaranju društvenog proizvoda odvija se na tržištu kroz cene, koje se formiraju shodno ekonomskim uslovima domaćeg i inostranog tržišta. Zanemarivanje tih objektivno datih uslova razvoja samoupravljanja vodilo bi u subjektivizam i potkopavalo samostalnost organizacija udruženog rada i mogućnost objektivnog utvrđivanja rezultatâ njihovog rada i poslovanja. Prema tome, robna proizvodnja i tržište su neizbežan činilac ekonomskih odnosa u samoupravnoj privredi na današnjem stepenu

Digitized by Google

razvoja proizvodnih snaga, činilac sa poznatim prednostima, ali i manama.

U vezi s tim treba istaći da su promenjeni produkcioni odnosi faktor koji omogućuje da se pre svega planiranjem, a zatim povezivanjem i udruživanjem organizacije udruženog rada u različite, šire oblike asocijacije stihijnost delovanja tržišta savlađuje ili bar potiskuje i umanjuje. Tako udruženi rad raspolaže moćnim sredstvima koja onemogućuju da delovanje robne proizvodnje dovede do izrođavanja samoupravljanja i njegovih subjekata u neke grupno-svojinske preduzimače koji se nadmeću na tržištu, a robna proizvodnja se pojavljuje kao bitan deo ukupnog privrednog mehanizma, jer podstiče inicijativu radnikâ i samoupravnih organizacija, omogućuje ekonomsko takmičenje radi sticanja većeg dohotka na osnovi veće proizvodnje, produktivnosti rada i kvaliteta proizvoda. Drugim rečima, sredstva za proizvodnju su socijalizirana, ali individualni i kolektivni doprinos radnika, odnosno njegove organizacije mora biti objektivno merljiv da bi ekonomski interes prozvođača došao što više do izražaja.

Plan, pri tom, treba da svojim sagledavanjem budućnosti uspostavlja uslove rada i sticanja dohotka koji ne mogu biti sagledani iz uže perspektive, da omogućuje ravnomerniji razvoj, da utvrđuje pretpostavke za prevladavanje ekonomskih i drugih protivurečnosti, podstičući ličnu inicijativu i zainteresovanost radnikâ i njihovu društvenu odgovornost za ukupan materijalni i društveni razvoj zajednice. Paralelno dejstvuju i objektivne ekonomske zakonitosti i proizvodne snage društva i sve razvijeniji samoupravni društveni odnosi, koji nasleđenim zakonitostima daju okvire, postepeno ih transformišu i menjaju, šireći prostor ispoljavanju i učvršćivanju novih kategorija i instituta samoupravnog socijalističkog produkcionog odnosa i sistema koji se na toj osnovi razvija. Gušenje robne proizvodnje, ili čak njeno eliminisanje, u sadašnjim uslovima i za duži period vodilo bi neizbežno etatizmu i ograničavanju samoupravnih prava radnikâ, što bi značilo i vraćanje od samoupravljanja ka državi i državnoj svojini.

Samoupravna socijalistička ekonomija u Jugoslaviji je orijentisana na uvažavanje podele rada, na najširu saradnju sa drugim ekonomijama. Otvaranje prema svetu se posmatra kao uslov bržeg napretka, pozitivnog uticaja više produktivnosti rada razvijenijih ekonomija i apsorbovanja dostignutog naučnog i tehnološkog napretka kroz saradnju, kooperaciju i razmenu na svetskom tržištu. U biti je njena orijentacija antiautarkična, jer uvažava potrebu što slobodnijeg prometa robe, znanja, tehnologije i finansijskih sredstava za razvoj.

Pri tom se, razume se, ne zaboravlja na neravnopravne odnose koje sadašnji međunarodni ekonomski poredak nosi sobom i na potrebu njegovog menjanja. Razvijenije ekonomije industrijskih zemalja koriste sadašnji ekonomski poredak radi očuvanja svojih privilegovanih pozicija, sticanja ekstraprofita i produžavanja monopolističkog položaja na svetskom tržištu, što sve upućuje na neophodnost neprekidnog nastojanja da se u domaćoj ekonomiji

Digitized by Google

podiže produktivnost rada i rentabilnost poslovanja, kako bi se smanjio stepen eksploatacije u razmeni sa inostranstvom, i angažovanja svih naprednih snaga u svetu, na najširem međunarodnom planu, u borbi za promenu postojećih nepravednih odnosa koji proističu iz postojećeg međunarodnog ekonomskog poretka.

Otuda je planiranje u domaćoj ekonomiji, ali sve više i kao činilac povezivanja na dugoročnoj osnovi sa drugim ekonomijama, naročito sa ekonomijama zemljama u razvoju, put i način da se postepeno utiče na promenu zatečenog stanja, da se povećaju i prošire vlastite snage zemalja koje imaju životni interes da menjaju zatečene nepravedne odnose, uspostavljajući i u međusobnim odnosima i na svetskom tržištu nove norme ponašanja, dajući praktičan doprinos promeni postojećeg ekonomskog poretka uvođenjem novih oblika poslovanja, ekvivalentnijih odnosa u razmeni, u korišćenju prirodnih izvora i transferu znanja. Razvoj i jačanje snage samoupravne ekonomije u Jugoslaviji su neodvojivi od takve orijentacije u svetskim ekonomskim odnosima.

4. Neposredno samoupravljanje i oblici asocijacija organizacija udruženog rada

Jedno od osnovnih pitanja u samoupravnoj organizaciji društva je veličina i karakter osnovne samoupravne ćelije — osnovne organizacije udruženog rada, — da li po svojoj veličini, pravima i odgovornostima omogućuje da radnik učestvuje neposredno u donošenju svih odluka bitnih za život i razvoj kolektiva i da li su za takvo odlučivanje stvoreni neophodni materijalni i društveni uslovi. Što se veličine osnovne organizacije tiče, uz uvažavanje ekonomskih i tehnoloških uslova za samostalnu egzistenciju, ona mora biti takva da radnik može da ima neposredan uvid u stanje i probleme osnovne organizacije.

Ekonomski i društveni uslovi su normativno osigurani u ustavnim odredbama da ostvareni dohodak pripada osnovnoj organizaciji udruženog rada, da se bez njenog pristanka ne može vršiti nikakva koncentracija akumulacije iz njenog dohotka i da sav dohodak ostvaren tako koncentrisanim sredstvima mora pripasti osnovnim organizacijama udruženog rada. Drugim rečima, koncentrisana sredstva pripadaju osnovnim organizacijama udruženog rada, kao i rezultati postignuti iz zajedničkog poslovanja tim sredstvima. Svaka eksproprijacija dohotka osnovnih organizacija udruženog rada je neustavan čin, kažnjiva uzurpacija. Samo u Ustavom utvrđenim granicama i na osnovu zakona može se, putem poreza, zahvatiti deo dohotka za opšte potrebe društva ili, takođe zakonom, utvrditi obaveza udruživanja sredstava kada se radi o nekoj izuzetnoj potrebi društva (recimo, za razvoj elektroprivrede).

U ovakvoj poziciji osnovne organizacije udruženog rada nije zanemarena niti negirana ekonomska i društvena nužnost stvaranja širih, složenijih asocijacija udruženog rada. Potreba stvaranja složenih organizacija i koncentracije akumulacije je nesumnji-

Digitized by Google

va. Utvrđivanjem karaktera i fizionomije osnovnih organizacija udruženog rada težilo se, pre svega, učvršćenju pozicije radnika i osnovne samoupravne ćelije da se ne bi dogodilo, kao što je bilo u prošlosti, da složene organizacije odlukama centralnih radničkih saveta eksproprišu prava radnika, da raspolažu dohotkom i akumulacijom, čime se degradira neposredno samoupravljanje radnikâ i otvara put da tehnomenadžeri preuzmu, obezbede za sebe najpretežniji uticaj prilikom donošenja odluka.

Radnici, organizovani u osnovne samoupravne ćelije, imaju prevashodan interes da se udružuju u one oblike asocijacija koji mogu doprineti da radnici u međusobnim odnosima, na osnovi samoupravnog sporazumevanja, vrše neophodnu koncentraciju akumulacije, da donose planove koji se odnose na zajednički razvoj i tako, udruženi, utiču i na druge društvene odluke koje se donose u okviru političkog sistema samoupravnog društva. Pri tom ostaje činjenica da su sve asocijacije izvan osnovne organizacije udruženog rada izvedene. Kao što koncentracija akumulacije može nastati samo na bazi samostalnih odluka osnovnih organizacija, kao što za odluku o njenoj upotrebi mora postojati saglasnost svih udruženih subjekata, tako isto o zajednički postignutim rezultatima i o podeli realizovanog dohotka odlučuju osnovne organizacije na principu da svakoj organizaciji pripadne deo dohotka srazmerno njenom doprinosu njegovom stvaranju.

Ovakvo mesto i uloga osnovnih organizacija udruženog rada ne vodi i ne sme voditi atomizaciji privrede i društva, nego još više ističe potrebu njihovog povezivanja i udruživanja. Bez snažnog procesa udruživanja ne bi bilo pravih osnova za koncentraciju, što je nužnost savremenog ekonomskog razvoja, koji iziskuje krupna ekonomska ulaganja na određenim punktovima i mnogo novčanih sredstava, koja ne može obezbediti jedna ili nekoliko osnovnih organizacija. Udruživanjem i stvaranjem krupnih asocijacija proširuju se mogućnosti planiranja, zajedničkog naučnoistraživačkog rada i samoupravnog regulisanja mnogih značajnih pitanja. Mnoge funkcije države može preuzeti udruženi rad preko svojih asocijacija. Samim tim mogućnosti i uticaj ovakvih asocijacija su mnogo veći. Najlakše se može manipulisati usitnjenim organizacijama udruženog rada, koje ni jedan svoj problem ne mogu rešiti bez posredstva države i njene arbitraže. Put odumiranja države kao dugoročan istorijski proces vezan je na taj način za neprekidno širenje sfere samoupravnog regulisanja odnosâ i postepeno prevladavanje zakonitosti robne proizvodnje.

Sve ekonomske odluke, razume se, ne mogu se donositi u okviru samoupravnih organizacija, makar one bile udružene na najširoj osnovi. One ekonomske odluke koje imaju širi društveni značaj, kao i sve druge odluke koje, neposredno ili posredno, utiču na poziciju udruženog rada, njegov dohodak ili položaj u društvu, moraju se donositi u institucijama političkog sistema, u delegatskom sistemu. Bitno je pri tom da se iz redova radnikâ osnovnih organizacija udruženog rada biraju delegacije i delegati koji će

Digitized by Google

u skupštinama društveno-političkih zajednica na svim nivoima (opštine, pokrajine, republike i Federacije) učestvovati u donošenju i najsuptilnijih odluka. Na taj način i politički sistem stiče svoje osnove u bazičnim samoupravnim ćelijama, samoupravljanje iz proizvodne sfere kao vladajući društveni odnos ulazi i u sve druge društvene delatnosti i politički sistem društva pretvara se u integralan društveni odnos.

Tako konstituisano, samoupravljanje se javlja i kao osnovna integrativna snaga jugoslovenskog društva. U uslovima višenacionalne zajednice, različitog ekonomskog, kulturnog i socijalnog razvoja pojedinih njenih delova ovaj je momenat od posebnog značaja kao element kohezije radničke klase, narodâ i narodnosti Jugoslavije. Na taj način, ovladavajući sredstvima za proizvodnju i dohotkom kao rezultatom svoga rada, radnici su izvojevali promenu političkog sistema društva. Demokratija u odnosima proizvodnje, u odnosima rada, proširena je na političku sferu, proizvodna demokratija postala je oslonac i okosnica političke demokratije u celini društva.

U samoupravnom sistemu jasno su razgraničeni upravljanje i odlučivanje na nivou radnih kolektiva i radničkih saveta od poslovodnih i izvršnih funkcija, koje imaju svoje mesto i ulogu u procesu proizvodnje i tekućem poslovanju privrednih organizacija. Poslovodni organi i direktor svake organizacije imaju punu samostalnost u vođenju tehnološkog procesa i u tekućem poslovanju, ali sve odluke vezane za razvoj, za podelu ostvarenog dohotka, za povezivanje sa drugim organizacijama, za planiranje — godišnje ili višegodišnje, rezervisane su, prema prirodi odluke, za ceo kolektiv, odnosno za radnički savet. Na toj osnovi direktor, predsednik poslovodnog organa i njegovi članovi imaju samostalne nadležnosti u oblasti izvršenja donetih odluka, posebno u proizvodnom i tehnološkom procesu, ali i jasno limitirana prava kad je reč o raspolaganju društvenim sredstvima, dohotkom i akumulacijom. Jasno razgraničenje prava jednih i drugih je neophodno da bi se sprečile uzurpacije prava samoupravljanja, da ne bi došlo do tehnobirokratske sprege i uzurpacije, a da pri tom normalno teče proces proizvodnje i razmene i da se izvršna funkcija ne dovodi u pitanje.

5. Sticanje i raspodela dohotka

Realizovani dohodak kojim osnovna organizacija udruženog rada može raspolagati je dohodak verifikovan na tržištu, pod pretpostavkom planskog usmeravanja razvoja i regulisanja osnovnih ekonomskih tokova. Jedinstveno jugoslovensko tržište pretpostavlja slobodno kretanje radnikâ, roba i svih sredstava na njemu. Organizacije udruženog rada slobodno i samostalno, ili preko svojih asocijacija, istupaju na domaćem i inostranom tržištu kao ekonomski i pravni individuumi, boreći se za veći dohodak, dinarski i devizni. Cene se formiraju na tržištu, u zavisnosti od odnosâ na

Digitized by Google

njemu i pod uticajem kretanja cena na svetskom tržištu. U meri u kojoj plan utiče na razvoj privrede i promenu njene strukture, zatim u zavisnosti od kretanja produktivnosti rada i efikasnosti poslovanja, to se pozitivno odražava na formiranje i kretanje cena i suzbijanje stihijnog delovanja tržišta.

S obzirom na stepen razvijenosti i dostignutu produktivnost rada, carinska, devizna i monetarna politika utvrđuju uslove pod kojima posluju sve organizacije udruženog rada, obezbeđujući neposrednu zaštitu domaće proizvodnje i uvažavajući pri tom dejstvo inostrane konkurencije i produktivnijih inostranih proizvođača na razvoj domaće proizvodnje. Pod tim uslovima svaka organizacija udruženog rada sama određuje svoje cene, polazeći od uslova na tržištu, ili na osnovi samoupravnog sporazuma o cenama, između zainteresovanih proizvodnih subjekata i potrošača. Organizacije udruženog rada koje svoje proizvode ne isporučuju direktno, preko tržišta, već u odnosima kooperacije kao isporučioci delova ili komponenti za proizvod koji izlazi na tržište, međusobnim dogovorom utvrđuju cene poluproizvoda ili delova ili participiraju u određenom procentu u ukupnom prihodu od zajedničke prodaje finalnog proizvoda, odnosno u zajednički ostvarenom dohotku, srazmerno svom učešću u njemu.

Država ima mogućnost intervenisanja u oblasti cena, radi stvaranja stabilnijih uslova poslovanja, suzbijanja inflacije ili zaštite potrošačâ od monopolskih i sličnih pojava. Ako takvo intervenisanje znači umanjivanje normalnog dohotka, onda takvom proizvođaču organ koji je limitirao ili snizio cenu mora obezbediti adekvatnu kompenzaciju.

Od tako ostvarenog prihoda svaka organizacija udruženog rada odbija sve materijalne troškove proizvodnje i amortizaciju utrošenih sredstava za proizvodnju, da bi došla do dohotka kojim može raspolagati. Znači, lični dohoci se ne odbijaju kao trošak proizvodnje, jer u uslovima samoupravljanja radnik se javlja u svojstvu upravljača društvenim sredstvima i onoga koji ulaže svoj rad. Doprinos svakog kolektiva nije samo u uloženom radu, već i u gospodarenju svim sredstvima kojima raspolaže. Podvojenost dohotka na nadnicu i profit iščezava, jer ni privatni vlasnik kapitala niti država kao vlasnik nisu interpolirani u proces proizvodnje. Doprinos tekućeg i doprinos minulog rada, oličeni u dohotku, pojavljuju se kao realizirana novostvorena vrednost, dohodak, kojim raspolaže radnik, odnosno njegov kolektiv. Dvojstvo u raspolaganju dohotkom, po osnovi kapitala i po osnovi rada, nestaje. Potreban rad i višak rada javljaju se u dohotku kao sintetičkom izrazu uspešnosti rada i poslovanja u samoupravnom socijalističkom društvu.

Iako su nestala klasna ograničenja koja su svodila radnika na najamni radni odnos i nadnicu, iako je radnik u poziciji da raspolaže dohotkom u celini, time nisu iščezle različite ekonomske funkcije pojedinih delova dohotka. Radnik mora voditi računa o ekonomskoj obavezi da jedan deo dohotka odvaja za potrošnju, a drugi za akumulaciju. Raspodela dohotka na akumulaciju i po-

Digitized by Google

trošnju nije proizvoljan, već je objektivno uslovljen čin i zavisi od dostignute produktivnosti rada, kad je reč o potrošnji, odnosno od stope akumulacije koja obezbeđuje dalji razvoj. Otuda pravo raspolaganja dohotkom od strane radnikâ pretpostavlja ekonomsku i društvenu odgovornost za njegovu raspodelu u skladu sa pomenutom potrebom da radni kolektiv akumulira.

Udruživanje više organizacija udruženog rada omogućuje zajedničko privređivanje na principu ostvarivanja zajedničkog prihoda ili zajedničkog dohotka. Na osnovu samoupravnog sporazuma udruženih proizvođača, zajednički prihod, odnosno dohodak raspodeljuje se prema kriterijumima koje oni sami utvrde, a koji odražavaju doprinos svakog učesnika stvaranju vrednosti zajedničkog proizvoda. Ovaj mehanizam udruživanja, sticanja i raspodele omogućuje prirodni tok koncentracije sredstava, podele rada i snošenje zajedničkog rizika u poslovanju i razvoju. Umesto posredovanja banaka ili države, same organizacije udruženog rada u dobroj meri obezbeđuju nesmetano kretanje društvenih sredstava i akumulacije širokog kruga međuzavisnih organizacija u procesu proizvodnje, razmene, transporta, naučnoistraživačkog rada i u sferi bankarstva.

Rezultati koje radnici postižu svojim radom i ukupnim poslovanjem osnova su za raspodelu prema radu, za individualno merenje svačijeg doprinosa. Kriterijumi i merila raspodele dohotka na lične dohotke i akumulaciju utvrđuju se samoupravnim sporazumima u kojima, pored organizacija udruženog rada, učestvuju i sindikati. Svaka radna organizacija, na osnovu dogovorenih opštih kriterijuma, svojim sporazumom predviđa konkretnu raspodelu, mereći svačiji individualni doprinos i u zavisnosti od ukupnog rezultata rada osnovne organizacije udruženog rada.

6. Solidarnost i uzajamnost u jugoslovenskom samoupravnom društvu

Robna proizvodnja, nejednaki organski sastav sredstava za proizvodnju kojima kolektivi upravljaju i rade, ekonomska motivacija radnikâ i raspodela prema rezultatima rada, uticaj inostranog i domaćeg tržišta, kao i nasleđene razlike u nivou razvijenosti među različitim regionima zemlje, neizbežno prouzrokuju razlike koje izazivaju i određene protivurečnosti u društvu. Otuda je solidarnost radničke klase, narodâ i narodnosti Jugoslavije bitan sastavni deo socijalističkog samoupravljanja. Bez toga bi se zaoštravale ekonomske i socijalne razlike i derogirali neki osnovni principi razvoja samoupravnog socijalističkog društva. Istovremeno, primena načela solidarnosti je jedan od uslova koji omogućuju da se u što većoj meri podstiče materijalna zainteresovanost radnikâ i uvažavaju ekonomske zakonitosti u razvoju, formiranju i raspodeli dohotka.

Digitized by Google

Granice solidarnosti, razume se, moraju biti jasno označene. Pre svega, mere solidarnosti ne smeju da dovedu u pitanje zainteresovanost svih subjekata za veće rezultate u radu, ne smeju se stvarati nerealne predstave o tome da društvo može ujednačavati razlike na uštrb inicijative i materijalne zainteresovanosti za višu produktivnost niti pothranjivati iluziju da se može trajno živeti i na račun solidarnosti drugih radnika. Prema tome, i solidarnost mora biti u funkciji podsticanja vlastitih snaga i naporâ, mora biti podrška prevazilaženju problemâ zaostalosti ili teškoća koje dolaze spolja, izvan mogućnosti uticaja radnog kolektiva.

Na toj osnovi, pored solidarnosti koja proističe iz sistema socijalnog osiguranja, obrazovanja, zdravstva itd., kojom je obuhvaćena cela radnička klasa, odnosno, u određenim aspektima, čitav narod, i nekih značajnih akcija solidarnosti kao što je solidarna izgradnja stanova itd., mogu se označiti tri osnovna Ustavom ili zakonom potvrđena oblika solidarnosti:

a) Razvoj nerazvijenih područja je problem dugoročnog karaktera, čijim se postepenim rešavanjem stvaraju ravnopravniji uslovi za sticanje dohotka radnikâ i za ekonomsku ravnopravnost narodâ i narodnosti, republika i pokrajina u Jugoslaviji. Ustavom je utvrđena obaveza formiranja Fonda federacije za brži razvoj privredno nedovoljno razvijenih područja, u kome participiraju sve organizacije udruženog rada u određenom procentu od društvenog proizvoda. Predviđena su i dopunska sredstva za razvoj društvenih službi na nerazvijenim područjima (školstvo, kultura, zdravstvo itd.), koja savezni budžet, na osnovi doprinosa republika i pokrajina, dodeljuje nerazvijenim područjima. Ukupna sredstva za sve namene u tekućem petogodištu prelaze 3% društvenog proizvoda Jugoslavije.

Ovaj mehanizam pomoći i solidarnosti, koji istovremeno znači i korekciju efekata koje tržište proizvodi, element je ubrzanog razvoja nerazvijenih područja, izraz solidarnosti radničke klase i bitan činilac kohezije zajednice jugoslovenskih naroda i narodnosti. On omogućava da samoupravljanje počiva na zdravim ekonomskim temeljima, a da istovremeno bivaju odstranjeni za socijalizam neprihvatljivi efekti tržišnog poslovanja, kao i da se premoste nasleđene istorijske razlike u razvoju. Paralelno sa tim politika bržeg razvoja nerazvijenih područja ima i krupne ekonomske efekte, koji se ogledaju u širenju jugoslovenskog tržišta, ravnomernijem razvoju privrede i njenom bržem ukupnom napretku.

b) Solidarnost u odnosima među radnim organizacijama ogleda se u pomoći pojedinim kolektivima, po pravilu uz povraćaj sredstava, a delom i bespovratno, kad god se gubici u pojedinim organizacijama javljaju usled zastarelosti sredstava i tehnologije ili drugih slabosti koje su dovele jedan kolektiv u situaciju da ne može da ostvaruje dohodak koji pokriva troškove reprodukcije i lične dohotke. Za tu svrhu služe rezervni fondovi radnih organizacija, čiji se jedan deo može udruživati i služiti za pomoć u prevazilaženju teškoća u pojedinim kolektivima, najčešće i uz asi-

Digitized by Google

stenciju i dodatne kredite banaka ili uz pomoć društveno-političkih zajednica. Takva solidarnost se ostvaruje na bazi sanacionog programa i realnih dokaza da će biti preduzete neophodne promene u proizvodnji, u tehnologiji i organizaciji rada i u kadrovskom sastavu. Na ovaj način se omogućuje kolektivima koji imaju realne izglede za izlaz iz teškoća da se reorganizuju i da radnici ne ostanu bez posla.

c) Solidarnost u slučaju prirodnih katastrofa, kao što su zemljotresi, poplave itd., proverena je već u praksi prilikom nekoliko razornih zemljotresa i velikih poplava. U takvim slučajevima sve organizacije udruženog rada, na osnovi posebnih zakona, doprinosile su i danas doprinose da se posledice elementarnih katastrofa lakše savlađuju.

7. Protivurečnosti samoupravnog privrednog i društvenog razvoja

a) Iako radnici upravljaju sredstvima za proizvodnju i raspolažu dohotkom, i sredstva za rad i dohodak, odnosno višak rada pripadaju društvu. Raspolaganje njima povereno je radnim kolektivima, imajući u vidu i njihove interese i potrebe, ali i potrebe i interese društva. To je veza između neotuđivih prava radnikâ samoupravljačâ i njihove odgovornosti pred društvenom zajednicom. Racionalno gospodarenje sredstvima za proizvodnju i dohotkom ne samo da nije u suprotnosti sa društvenim interesom, već je to cilj samoupravnog sistema. Time on pokazuje svoje vrednosti, takvim odnosom on polaže ispit pred istorijom, postaje realna alternativa, jedna od mogućih, na putu razvoja socijalizma u svetu.

Otuda je grupno-svojinsko ponašanje i privatizacija društvenih sredstava i dohotka antisamoupravan čin. Međutim, ova pojava i takve tendencije nisu plod sistema kao takvog, već su uzrokovani i pothranjivani robnom proizvodnjom i tržištem, u meri u kojoj oni zaoštravaju konkurenciju, zatim zaostalom svešću koja svojinu tretira na relaciji »moje« i »državno«, sitnosopstveničkim nasleđem prošlosti, kao i mnogim nedostacima u konkretnim mehanizmima privređivanja i nedovoljno razvijenim proizvodnim snagama. Svesni smo toga da će menjanje nasleđene svesti i iznalaženje pravih podsticaja koji će povezivati interese kolektiva i pojedinaca sa interesom društva biti dug i mukotrpan proces.

b) U odnosima upravljanja i odlučivanja u organizacijama udruženog rada dolazi do različitih tendencija, od kojih kao najznačajniju treba istaći tehnomenadžersku uzurpaciju, koja se ogleda u pokušajima manipulisanja samoupravnim organima, nametanja odluka, neadekvatnog informisanja, zaobilaženja nadležnosti kolektiva, odnosno radničkih saveta itd. Uzroci takvih pojava su u shvatanju da je stručnost i kompetentnost u poznavaju problema jedino odlučujuće prilikom donošenja odluka, dok se, u su-

Digitized by Google

štini, radi o pretenzijama na vlast i raspolaganje društvenim sredstvima i dohotkom bez radničkog odlučivanja. Pri tom se često koristi argumentacija o potrebi jedinstva komandi u proizvodnom procesu, o potrebi operativnog delovanja, o sporosti radničkog odlučivanja, o nekompetentnosti radnikâ itd. U stvari, nije u pitanju nesumnjiva kompetencija u upravljanju procesom proizvodnje i tekućim poslovanjem od strane poslovodnih organa i direktora niti je reč samo o stručnom prosuđivanju problemâ, već o ključnim pitanjima politike razvoja i raspodele dohotka, dakle — o eminentnim pitanjima sudbine kolektiva, o interesima radnikâ o čijoj se egzistenciji radi, kao i o kursu razvoja samoupravnog društva, o kojima se bez radnikâ i mimo njihove volje ne može odlučivati.

Zahtevom za adekvatnim i stalnim informisanjem radnikâ, delovanjem subjektivnog faktora u razjašnjavanju prirode problemâ pred kojima se kolektivi nalaze i, pre svega, živom praksom, iskustvom koje stiče radnička klasa u samoupravljanju postepeno se savlađuje ovaj problem.

c) Činjenica da su sredstva za proizvodnju društvena, da su dohodak i višak rada u rukama kolektivâ materijalna snaga koja koncentrisana može dati velike rezultate, često zavodi ekonomske i društvene činioce da usvajaju programe i ciljeve koji prevazilaze realne mogućnosti. Prilikom planiranja često se zaboravlja da sredstva pripadaju kolektivima, da njihova koncentracija može biti izvršena samo voljom kolektivâ, da krupni ciljevi i programi moraju da počivaju i da proizlaze iz planova pojedinih privrednih subjekata i da država ima ograničena prava u pogledu preraspodele nacionalnog dohotka. Usled toga još egzistira kao ozbiljna pojava subjektivizam u planiranju i programiranju razvoja, kao i voluntarizam u donošenju nekih državnih mera intervencije.

U stvari, to je tendencija da se društveno-svojinski pretvore u državno-svojinske odnose, a to je moguće jedino eksproprijacijom pravâ samoupravljanja radnikâ i radnih kolektiva. Posledice takvih pojava su trošenje preko mogućnosti i izazivanje nestabilnosti na tržištu i u odnosima cena. Istovremeno, pojave koncentracije akumulacije bez ili mimo volje radnikâ, hipertrofirano širenje kreditnog odnosa i raspolaganje bankarskim sredstvima mimo udruženog rada, ili u sprezi sa državnim i političkim faktorima, dovodi do pojava državnog kapitala i kapital-odnosa, sprege tehnomenadžera i birokratije.

d) U društvu koje uvažava pluralitet interesâ, usklađivanje pojedinačnih, zajedničkih i opštih interesa je od izuzetnog značaja za rešavanje protivurečnosti u društvu i za pravovremeno i efikasno odlučivanje. Jugoslavija je, pri tom, višenacionalna zajednica, što zahteva puno uvažavanje različitih nacionalnih potreba i interesâ. Nema sumnje da je slobodno izražavanje različitih interesa bitan uslov demokratizacije društva. Sistem samoupravljanja je društveni okvir u kome se različiti interesi radnikâ i radnih kolektiva u proizvodnji, prometu, u društvenim delatnostima i između njih,

Digitized by Google

svuda gde ljudi rade i žive od svoga rada, međusobno usklađuju putem samoupravnog sporazumevanja, na ravnopravnoj osnovi, s obzirom na to da svi rade sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini i da imaju jednak društveno-ekonomski položaj. Kao što vidimo, u okviru istog produkcionog odnosa i pri jednakom društvenom položaju radnih ljudi ima mnogo elemenata zajedništva koji radne ljude upućuju jedne na druge — to je dugoročni interes radničke klase da sačuva i razvije društvene odnose u kojima je rad dominantan činilac i da sebi i zajednici obezbedi materijalni i društveni progres. Neposredno sporazumevanje i dogovaranje o različitim i zajedničkim interesima postepeno potiskuje državnu intervenciju i čini državu izlišnom u mnogim domenima stvaranja i raspodele dohotka.

Delegatski sistem možemo nazvati nastavkom samoupravljanja u političkoj sferi, jer se oslanja na iste društvene činioce u izboru delegatâ, — oni se biraju u osnovnim samoupravnim ćelijama. Putem skupština na svim nivoima, od opštine do Federacije, treba da se razrešavaju različiti interesi koji izlaze iz okvira jedne ili više organizacija udruženog rada, pa i najširih asocijacija, ili oni koji tangiraju probleme i interese različitih društveno-političkih zajednica — opština, pokrajina, republika i Federacije.

Prisustvo Saveza komunista Jugoslavije i drugih političkih organizacija u delegatskom sistemu javlja se kao nesumnjiv faktor stvaranja atmosfere dogovaranja, demokratskog postupka i isticanja zajedničkih principijelnih pozicija koje omogućuju da se konkretna rešenja postižu kroz debatu, argumentaciju i isticanje zajedničkog i opšteg, kad god ono može doći u pitanje ili biti zapostavljeno.

To je, naravno, kao i u svakom društvu, mukotrpan proces, koji zavisi od svesti i opredeljenja ljudi, od razvijanja demokratskih tradicija, međusobnog uvažavanja i respektovanja različitih interesa.

e) Različit stepen razvijenosti pojedinih delova Jugoslavije, o čemu je bilo reči, objektivna je osnova stvaranja različitih interesa i pogledâ na pojedina pitanja, pa i ona od opštijeg značaja. Ta protivurečnost je suštinskog i dugoročnog karaktera i neizbežno će u političkom i društvenom životu igrati krupnu ulogu. Mesto razrešavanja ove protivurečnosti je takođe u delegatskom sistemu, u razumevanju tesne međuzavisnosti rešavanja ovog problema i bržeg opšteg napretka zemlje.

f) Jedinstveno jugoslovensko tržište je činilac od izvanrednog značaja za međusobno ekonomsko povezivanje privrede Jugoslavije, ali, kao i svako tržište, nosi sobom određene protivurečnosti i slabosti. U slučaju Jugoslavije negativne pojave se izražavaju u pojavama lokalističkog zatvaranja, parcelizacije tržišta, ograničavanja, posrednog ili neposrednog, slobodnog kretanja društvenih sredstava, odnosno u njihovom udruživanju pre svega u okviru užih društveno-političkih zajednica.

Digitized by Google

Razvoj privrede, ravnomerniji regionalni razvoj, stimuliranje podele rada, kooperacija i udruživanje među privrednim organizacijama iz različitih regiona, gde god za to ima ekonomskog opravdanja, šire razvijanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom put je otklanjanja sadašnjih pojava zatvaranja i ograničavanja tržišta. U tom smislu bi i ekonomska politika i promene u privrednom mehanizmu, koje bi favorizovale delovanje na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, doprinele jenjavanju tendencija zatvaranja tržišta u lokalne okvire.

Digitized by Google

Leslie Goonewardene

Primenljivost samoupravljanja na državna proizvodna preduzeća u Šri Lanki

Primena sistema samoupravljanja na državna proizvodna preduzeća u Šri Lanki (Cejlon) nije stvar koja ima samo akademski interes, već je pitanje koje će u narednom razdoblju, verovatno, dobijati sve veći značaj, i to zbog nekoliko razloga.

Prvo, u razdoblju 1970—75. godine izborom savetâ zaposlenih, sa ograničenim pravima, u velikom broju takvih preduzeća učinjen je korak u pravcu samoupravljanja.

Drugo, glavna sredstva za proizvodnju u zemlji su nacionalizovana, te će pitanje o tome kakav oblik treba da poprimi upravljanje tim sredstvima postati veoma realno pitanje.

I treće, u situaciji kada dolazi do sve većeg porasta inflacije, a troškovi života se stalno povećavaju, i to veoma ozbiljno, povećanje proizvodnje u državnom sektoru postaje stvar od ogromne važnosti u borbi protiv brzo rastućih troškova života. Uvođenje sistema samoupravljanja javlja se kao jedino praktično i realistično sredstvo za postizanje takvog rezultata.

Digitized by Google

Saveti zaposlenih, sa ograničenim pravima

Kad je *Lanka Sama Samaja Party* formirala 1964. godine koalicionu vladu sa *Sri Lanka Freedom Party* (Partija slobode Šri Lanke), izbor savetâ zaposlenih, sa ograničenim pravima, u državnim proizvodnim preduzećima predstavljao je jednu od prihvaćenih tačaka u programu vlade. Međutim, od toga ništa nije bilo pošto je vlada naložila Odboru stručnjakâ da joj podnese izveštaj, a koaliciona vlada je oborena nekoliko meseci pre nego što je taj odbor počeo da priprema svoj izveštaj.

Kad je sredinom 1970. godine formirana vlada Jedinstvenog fronta *Sri Lanka Freedom Party* (SLFP), *Lanka Sama Samaja Party* (LSSP) i Komunističke partije (KP), prišlo se ubrzano ostvarivanju predloga za osnivanje savetâ zaposlenih, što je dobilo značajno mesto u zajedničkom programu Jedinstvenog fronta.

Vlada je dozvolila osnivanje izbornih saveta zaposlenih, sa ograničenim pravima, u proizvodnim preduzećima kojima upravlja država. Krajnji cilj bio je uspostavljanje samoupravljanja. Osim toga, posebnim aktom je dato ovlašćenje ministrima da primenjuju tu odluku, uz odgovarajuće izmene gde su one bile potrebne, i da bez oklevanja osnivaju savete zaposlenih.

Pored davanja savetodavnog prava tim savetima, treba pomenuti još dva prava: uprava preduzeća je obavezna da dobije saglasnost saveta zaposlenih pre nego što uvede bilo kakvu inovaciju ili promenu u preduzeću iil uslužnoj delatnosti nad kojima ona vrši kontrolu. Ako ta saglasnost ne može biti dobijena, *uprava nema prava da izvrši tu promenu.* Ona to može učiniti samo pošto uloži žalbu ministru koji će sprovesti istragu, saslušati obe strane i doneti konačnu odluku. Drugo pravo dato savetima zaposlenih sastojalo se u tome da savet ima *pravo uvida u sve što se tiče preduzeća;* on to čini preko odbora koji osniva u tu svrhu, a uprava je obavezna da tom odboru pruži svaku pomoć u njegovom radu.

Može se postaviti pitanje: zašto u to vreme savetima zaposlenih nisu data sva prava? Dva su razloga tome. Prvo, svest radnikâ u to vreme nije bila dovoljno razvijena da bi opravdala takav korak. Drugo, SLFP nije u svom krilu imala značajne snage koje bi podržale takav predlog.

Drugo pitanje koje se može postaviti glasilo bi: zašto LSSP, koja je bila prvi pokretač predloga, nije odmah predložila Parlamentu nacrt zakona o osnivanju savetâ zaposlenih, već je umesto toga predložila da se to učini administrativnim putem? Razlog tome možemo odmah otkriti. Da se pokušalo osnivanje savetâ zaposlenih parlamentarnim putem, to jest donošenjem zakonskog propisa, to bi, svakako, trajalo nekoliko godina. Bilo je važno osnovati te savete što pre.

Naime, odmah posle izborne pobede iz 1970. godine radnički saveti su spontano osnovani u nekoliko depoa Cejlonske uprave

Digitized by Google

transporta, kao i u nekim industrijskim preduzećima za koja je nadležan ministar industrije. U svakom slučaju, bilo je značajno osnovati savete zaposlenih pre nego što iščili oduševljenje radnikâ.

U sklopu akcije koja je usledila, izabrani saveti zaposlenih najpre su zaživeli novembra 1970. godine u okviru Cejlonske uprave transporta. Za njima su kasnije došli takvi saveti u preduzećima pod nadležnošću ministra industrije, ministra brodogradnje, ministra građevina i stambene izgradnje i ministra za plantaže. Svi ti saveti su bili izabrani tajnim glasanjem zaposlenih.

Za većinu tako izabranih saveta može se reći da su bili uspešni. Na primer, saveti zaposlenih na železnici uveli su domaću proizvodnju vagonâ i savremen način osvetljenja vagona, a prvi put su u Šri Lanki proizveli automatska vrata na železnici i uveli niz drugih novina.

Saveti su u Cejlonskoj upravi transporta bili značajni činioci u uvođenju sistema stimulacije i raznih drugih reformi. Možda najvažniju promenu predstavlja sistem u kome visina dodatnih primanja zaposlenih zavisi od stepena rentabilnosti depoa. Treba uočiti da je to, u malom omeru, označavalo početak primene druge karakteristike samoupravljanja, to jest prava zaposlenih da raspolažu profitom koji su sami ostvarili. Takođe bismo mogli pomenuti da je osnovana specijalna škola u kojoj su članovi savetâ zaposlenih obučavani u poslovima upravljanja.

Razume se, ne tvrdimo da nije bilo i neuspehâ u radu savetâ zaposlenih koje je osnovala vlada Jedinstvenog fronta. Na primer, uprkos savetu ministara i rukovodilaca korporacija, postojala je tendencija da se za članove savetâ biraju ljudi ne na osnovu njihove podobnosti ili sposobnosti za vršenje tih funkcija, već prema listama koje su isticali razni sindikati, različite političke pripadnosti. Međutim, moramo reći da je prilikom drugih izbora za članove savetâ zaposlenih došlo do izvesnog poboljšanja u tom pravcu.

U Međunarodnom kongresnom domu, izgrađenom u spomen Solomona Bandaranaikea, otpočeo je 2. januara 1970. godine trodnevni seminar za predstavnike 200 savetâ zaposlenih. Radnici koji su učestvovali na tom seminaru, brižljivo i dugo pripremanom, ispoljili su veliko oduševljenje i visok stepen razumevanja. Rezolucije usvojene trećeg dana rada seminara našle su se na dnevnom redu sednice vlade (pet odgovarajućih ministara sastavili su poseban dokument). Međutim, posle izlaska iz vlade ministara, koji su inače članovi LSSP, (krajem 1975. godine), ništa nije učinjeno u tom pravcu.

Možemo izvući dve značajne pouke iz iskustva Šri Lanke u pogledu rada savetâ zaposlenih. Prvo, sistem samoupravljanja treba uvesti pre nego što iščili oduševljenje radnikâ. Drugo, umesto da se čeka na približavanje izborâ, treba znatno ranije razviti široku propagandu obrazovnog tipa.

Digitized by Google

Saveti zaposlenih pod sadašnjom vladom

Sadašnja vlada Jedinstvene nacionalne partije *(United National Party Government)* donela je zakon koji predviđa osnivanje savetâ zaposlenih, a sada je u toku primena tog zakona. Međutim, za žaljenje je što se to pokazalo ne kao korak napred, već kao korak nazad. Pre svega, ti saveti neće imati ni ona ograničena prava kojima su raspolagali raniji saveti. Ne samo što će ti saveti imati čisto savetodavnu ulogu, već će se njihovi predlozi odnositi posebno na mere higijensko-tehničke zaštite radnikâ. Najopasniju odredbu tog zakonskog teksta predstavlja član 38, stav 4. Prema toj odredbi izlazi da, ukoliko savet zaposlenih i uprava preduzeća postignu sporazum o nekom pitanju, uključujući i sporazum o sporovima između zaposlenih i uprave, taj sporazum će biti obavezan za sve radnike. Oni zaposleni koji bi se suprotstavili takvom sporazumu mogu biti zakonski gonjeni, a ukoliko se utvrdi njihova krivica, podležu kazni čiji maksimalni iznos dostiže 1.000 Ps ili biva zamenjen kaznom običnog ili strogog zatvora do šest meseci.

Imajući sve to u vidu, ne bi bilo pogrešno zaključiti da stvarni cilj Zakona o savetima zaposlenih koji je donela vlada Jedinstvene nacionalne partije jeste nanošenje snažnog udarca sindikalnom pokretu. Naime, ako savete zaposlenih, koji treba da budu osnovani, sačinjavaju provladini predstavnici, oni veoma lako mogu da se udruže sa upravom preduzeća i da donose odluke uperene protiv radničke klase. U tom slučaju radnici ne samo što moraju biti spremni da štrajkuju, već mogu da idu i u zatvor ako bi se borili protiv takvih odluka.

Neke partije i sindikati savetovali su svojim članovima da bojkotuju izbore za te savete. Međutim, drugi sindikati su na vreme objasnili pomenutu opasnost, sadržanu u vladinom zakonu, te su pozvali protivvladine delove radničke klase da se ujedine u preduzećima i ustanovama i da ističu jedinstvenu listu kandidata kako bi se sprečile mahinacije vlade Jedinstvene nacionalne partije. Srećom, nisu svi zaposleni poslušali partije koje su se zalagale za bojkot izborâ, te su protivvladine snage postigle znatne uspehe na izborima za savete zaposlenih. One su, u stvari, pobedile u većini korporacija.

Strukturne promene u Šri Lanki

Gornji prikaz ograničene participacije radnikâ u upravljanju državnim proizvodnim preduzećima, uz ukazivanje perspektive kretanja ka samoupravljanju, dovoljan je da ukaže kako ideja o samoupravljanju nije sasvim nova tim radnicima. U tome je, razume se, prednost. Međutim, to nikako nije glavni razlog našem zaključku da pitanje samoupravljanja nije u Šri Lanki samo akademsko pitanje, već i pitanje od velikog praktičnog značaja. Taj značaj proističe iz objektivnih faktora — naime, iz strukturnih promena koje su se dogodile u privredi, kao i iz imperativne po-

Digitized by Google

trebe da se podigne produktivnost, kako bi se povela borba protiv vrtoglavog skoka troškova života.

U privredi zemlje došlo je do značajnih promena posle 1956. godine, a posebno posle formiranja vlade Jedinstvenog fronta SLFP, LSSP i KP (1970). Pored razvijanja državnih bankarskih institucija, uvođenja veće kontrole nad inostranim komercijalnim bankama, daljeg uplitanja države u spoljnu trgovinu i brodogradnju, nacionalizacije nekoliko preduzeća, osnivanja niza državnih korporacija i nacionalizacije zemljišnih poseda (individualno vlasništvo i vlasništvo privatnih kompanija) iznad 50 akri (preko 2.000 ari), izvršena je nacionalizacija plantaža javnih kompanija (uključiv plantaže kompanija u britanskom vlasništvu), za koje se u Šri Lanki tradicionalno smatra da predstavljaju komandne poluge privrede. Ova poslednja nacionalizacija izvršena je u drugoj polovini 1975. godine i bila je rezultat pritiska koji je organizovala radnička klasa. Vlada je bila prisiljena da izađe u susret tom zahtevu, suočena sa opasnošću organizovanja štrajka na dan 31. januara te godine od strane sindikalnih federacija, predvođenih LSSP, KP i SLFP. Dalji pritisak koji su te organizacije izvršile u junu iste godine doveo je do odluke vlade da se u julu 1975. godine pristupi pripremi zahtevanog zakona, koji je usvojen u Parlamentu krajem godine.

Istina, vlada Jedinstvene nacionalne partije, koja je došla na vlast 1977. godine, izvršila je sužavanje javnog sektora u privredi, pokušavajući da to učini specifičnim denacionalizacijama. Međutim, to nije dovelo do kvalitativnih promena u mestu javnog sektora u privrednoj strukturi.

Kao što je ranije pomenuto, značajne strukturne promene izvršene su u privredi. Međutim, ne može se tvrditi da nacionalizovani sektor privrede funkcioniše na zadovoljavajući način. Razume se, desničari izjavljuju da je nacionalizacija bila promašaj, ali i levičari su prisiljeni da priznaju kako rezultati nacionalizacije nisu u skladu sa njihovim očekivanjima.

Upravljanje u preduzećima javnog sektora

Poslovni rezultati u državnom sektoru uglavnom su slabi. To dolazi kako usled propustâ u upravljanju, tako i zbog nepostojanja saradnje od strane zaposlenih. Međutim, potrebno je shvatiti neke od razloga takvog stanja. U socijalističkim zemljama, na primer, kolektivno vlasništvo nad glavnim sredstvima za proizvodnju uvedeno je *posle* osvajanja vlasti od strane masa, sa radnicima na čelu. U Šri Lanki, međutim, nacionalizacija glavnih sredstava za proizvodnju *prethodila* je tome. To je stvorilo posebne probleme. Svest radnikâ u nacionalizovanim koncernima malo se promeniła. Oni ta preduzeća ne smatraju svojima i pokazuju malo interesovanja da ih čuvaju i razvijaju.

Upravne odbore nacionalizovanih preduzeća postavlja odgovorni ministar. Direktori takvih upravnih odbora su u većini slu-

Digitized by Google

čajeva ljudi koji ništa ne znaju o takvom preduzeću ili lica koja pokušavaju iskoristiti taj položaj za svoje interese, odnosno lica koja, bez obzira na zahteve određenog preduzeća, pokušavaju (obično sa uspehom) da nađu posao ljudima, uzimajući u obzir lične ili političke razloge. U takvim uslovima ne iznenađuje to što niz nacionalizovanih preduzeća ne posluje na zadovoljavajući način, već to što ona uopšte funkcionišu.

Međutim, treba istaći da, iako se ministar zaista trudi da postavi odgovarajuće ljude u upravne odbore direktorâ nacionalizovanih koncerna, to ne predstavlja rešenje. S jedne strane zbog toga što je broj ljudi poštenih i podobnih za takva mesta jako ograničen, a s druge strane zato što su čak i pošteni ljudi podložni iskušenjima. Takođe treba reći da one koji dolaze sa strane, koji ne rade u preduzeću, birokratija preduzeća može lakše prevariti. Jedini način da se te opasnosti izbegnu jeste taj da zaposleni iz svojih redova biraju direktore. To je jedna od dve karakteristike sistema samoupravljanja u Šri Lanki.

Mada je upravljanje značajan aspekt samoupravljanja, isto tako je značajan i aspekt prava izabranog tela upravljanja da raspolaže profitom preduzeća. Stvarna zainteresovanost i saradnja zaposlenih u koncernu, posebno kad je reč o izboru odgovarajućih ljudi u upravne odbore, ne može se obezbediti bez tog materijalnog podsticaja. Treba istaći da su neke socijalističke zemlje koje su ranije smatrale da materijalna stimulacija predstavlja ustupak kapitalizmu i korak ka kapitalizmu — napustile to pogrešno stanovište.

Dakle, u takvom sistemu samoupravljanja proizvođači će videti da sami neposredno koriste plodove porasle produktivnosti i bolje rentabilnosti. Ovo zbog toga što će izabrani savet ili upravni odbor direktorâ u preduzeću raspolagati profitom koji preostane posle plaćanja poreza na dohodak i doprinosa odgovarajućim teritorijalnim vlastima. Takvo telo će, posle odgovarajućeg konsultovanja sa onima koji su ga izabrali, odlučiti da li će taj profit tako potrošiti što će ga podeliti radnicima kao povećanje njihovih dohodaka, ili će ga upotrebiti na društvene rashode, ili reinvestirati u preduzeće (i tako povećati budući profit) ili će kombinovati sva tri pomenuta načina njegove upotrebe.

Mada Šri Lanka nije iskusila revoluciju koja bi široke slojeve stanovništva dovela na visok nivo svesti (kao što se to dogodilo, na primer, u Jugoslaviji), ipak možemo reći da Šri Lanka, možda, uživa izvesne prednosti koje Jugoslavija nije imala u posleratnom razdoblju (tu mislimo na nivo pismenosti i na dugogodišnje iskustvo sa opštim pravom glasa). Otuda nema razloga za strah da će se radnici Šri Lanke, kad dobiju pravo da samoupravljaju, ponašati neodgovorno u pogledu profita ili viška koji stvaraju u svojim preduzećima.

U svakom slučaju, u situaciji kakva danas postoji u Šri Lanki samo sistem koji je neposredno povezan sa kolektivnim interesom može dovesti do znatnog — pa čak, možda, i izuzetnog — poboljšanja poslovanja preduzećâ iz državnog sektora.

Digitized by Google

Samoupravljanje i troškovi života

Narod Šri Lanke se danas suočava sa neobuzdanim porastom troškova života, čije rešenje predstavlja najglavniji i najaktuelniji zadatak pred kojim se nalazi. Taj problem se može rešiti jedino značajnim povećanjem proizvodnje. Procenjuje se da dve trećine nacionalnog bogatstva proizvodi državni sektor. Sam predsednik Šri Lanke je javno izjavio da *državni sektor* daje 60% proizvodnje. Iz svega toga proizlazi da, ukoliko nas ozbiljno zabrinjava problem povećanja proizvodnje, moramo najpre pronaći puteve i sredstva za povećanje proizvodnje u tom sektoru.

Stoga se pitanje uvođenja samoupravljanja u državnim proizvodnim preduzećima u Šri Lanki postavlja kao pitanje ne samo od izuzetnog značaja, već i kao veoma hitno. Nesumnjivo je da će uvođenje takvog sistema samoupravljanja predstavljati veliku pokretačku snagu znatnog povećanja proizvodnje. Zahvaljujući tako povećanoj proizvodnji, bilo bi moguće da se putem subvencija pruže potrošačima glavni proizvodi po razumnim cenama, čak i ukoliko bi inostrani dobavljači takvih roba povremeno povećavali cene. Takođe bi trebalo pomenuti da, ukoliko dođe do smanjenja količine inostranih zajmova koje dobijamo u svrhu razvoja, deo dohotka koji se ostvaruje na temelju povećane proizvodnje mogao bi se takođe koristiti radi kompenzacije takvog nedostatka kapitala.

Prilikom primene samoupravljanja na državna proizvodna preduzeća u Šri Lanki mogu se pojaviti mnoga praktična pitanja poput pitanja načina izračunavanja poreza na dohodak, kojim treba oporezovati takva preduzeća ili pitanja sprečavanja eksploatisanja potrošačâ samovlasnim podizanjem cena u onim oblastima u kojima samoupravna preduzeća imaju monopol itd. Međutim, kako su mnoga od tih pitanja drugostepenog značaja i kako cilj ovog referata nije iznošenje celovite problematike uvođenja samoupravljanja u državnim proizvodnim preduzećima u Šri Lanki, to i ne nameravamo da raspravljamo o tim pitanjima. Doduše, postoje dve stvari čije bi pojašnjavanje bilo poželjno.

Sistemu samoupravljanja se ponekad prigovara da može dovesti do poremećaja državnog plana privrednog razvoja. Ako je to tačno, to bi moglo da bude veoma ozbiljno za Šri Lanku. Naime, Šri Lanka ima ono što se popularno naziva uvozno-izvoznom privredom, koja je, pored toga, opterećena sistemom monokulture, nasleđenim od kolonijalizma, i to u vidu plantaža čaja koje donose 65% deviznih sredstava što ih zarađujemo kroz izvoz. Poremećaj državnog plana, to jest promena tog stanja usled diverzifikacije proizvodnje bila bi stoga veoma ozbiljna stvar.

Međutim, ta teza ne vodi računa o nizu mogućih korektivnih faktora.

Pre svega, ne bi trebalo smetnuti s uma da nova investiranja neće preduzimati jedino samoupravna preduzeća, već i država, a u uslovima Šri Lanke ova potonja se javlja kao daleko najveći investitor. Takođe treba imati na umu da investiranje samoupravnih

Digitized by Google

preduzeća mora uživati podršku banaka. Budući da banke sprovode državnu politiku, one će biti u stanju da spreče izvođenje projekata koji bi poremetili nacionalni plan privrednog razvoja.

Drugo, ponekad se izražava strahovanje da bi sistem samoupravljanja predstavljao udarac sindikalnom pokretu. U uslovima Šri Lanke sindikat će biti nužan čak i u sistemu samoupravljanja. Kao što se dešava danas, tako će i u sistemu samoupravljanja sindikati biti nužni da kroz kolektivno pregovaranje utvrđuju uslove i načine rada svojih članova; pregovaranje se obavlja sa upravnim odborima, čak i kad te odbore biraju razni sektori zaposlenih. Može doći do situacija u kojima je nužno braniti interese zaposlenih od upravnih odbora koje su oni sami imenovali. Stoga treba da postoje sindikati zaposlenih ne samo da bi vodili pregovore o takvim pitanjima, već i da bi organizovali štrajkove tamo gde je to nužno.

Kad smo već kod toga, možda je uputno dodati da nema razloga strahovanju da će politički pluralizam biti prepreka uvođenju sistema samoupravljanja u Šri Lanki. Narod Šri Lanke već dugo neguje politički sistem u kome se vlada bira tajnim glasanjem naroda, u kome se raznim političkim partijama daje mogućnost da dođu na vlast i da iznose pred narod razne političke programe. Stoga nije verovatno da bi narod dobrovoljno odbacio takav sistem. U svakom slučaju, niko do sad nije otvoreno izneo predlog za uvođenje iz osnova novog političkog sistema.

Digitized by Google

Zdravko Grebo

Samoupravljanje i država

Neće biti bez svakog osnova tvrdnja da u oblasti socijeteta i praktičnog uma, sasvim različito nego u domenu prirodnih nauka i tehnike, ljudska misao uvijek varira jednu ili nekoliko istovrsnih tema, koje u središtu imaju čovjekovu slobodu i sreću, ako to već nije jedno i isto. Stoga u okviru autentičnog socijalističkog društva nikakva principijelna novost nije ni moguća, osim, naravno, ako ne udari nekim putem koji radikalno kida sa komunističkom orijentacijom.

Otuda i naslovna tema nije nipošto nova. Njena novost se ne da dokazivati ni u okviru međunarodnog radničkog pokreta. „Vječnost" njenog postojanja, međutim, ne dokida njenu aktuelnost. Ili, obrnuto, planetarni proces etatizacije izgleda da je dilemu praktično riješio u korist državnosti kao jedinog mogućeg oblika organizovane društvenosti; ako ništa, za onaj dio vremena kojem idemo u susret, o kome se uopšte može nešto smisleno i pouzdano reći.

Međunarodni komunistički pokret, naravno, s drugom argumentacijom i, vjerovatno, drugačijom namjerom, misli slično. Izgleda da još samo rijetki ozbiljno drže do „odumiranja države".

Prije će biti da se u procesu vlastitog teorijskog samointerpretiranja pojmovi samoorganizovanja radničke klase u socijalizmu, socijalističke demokratije i socijalističke države, manje ili

Digitized by Google

više, i kategorijalno i kao konkretni istorijski oblici političkog organizovanja socijalističkog društva, jednače kao sinonimi, a sve izvan ovoga, u suštini političkog domena ostavlja se za neko daleko pokoljenje i njegov, tek tada, mogući „skok u carstvo slobode".

Mi ćemo na ovom mjestu tvrditi suprotno (s čim se, vjerovatno, neće saglasiti ni svi jugoslovenski drugovi): socijalistička država, socijalistička demokratija i socijalističko samoupravljanje teorijski (pojmovno) se ne poklapaju, obuhvatom su različiti i predstavljaju kategorije različitog ranga.

U svom aktuelnom vidu država i (tačnije je reći: ili) samoupravljanje predstavljaju političke programske oznake koje svjedoče o osnovnom socijalnom, ne usuđujem se upotrijebiti termin klasnom, sukobu na nivou vremena o čijem će ishodu zavisiti budućnost. Iza jednog ili drugog znamenja transparentno ili intimno, svjesno ili tek instinktom, oboružani respektabilnim sredstvima ili samo golom željom i htijenjem, svrstane su sve socijalističke snage, kako u nacionalnim tako i u internacionalnim okvirima. Ovako radikalno formulisana teza, svakako, traži objašnjenje. Kao što pod „državom" ili „samoupravljanjem" ne smatramo cjelovite socijalističke poretke, nego u socijalističkom biću, svuda i u svemu, prepoznajemo jednu ili drugu tendenciju, ili, možda, obje, kao što ni jednoj političkoj deklaraciji o vlastitoj prirodi ne namjeravam vjerovati na riječ, tako nam nije ni na kraj pameti da branimo ili propagiramo jugoslovensko samoupravno socijalističko iskustvo, kao što bi se to nestrpljivom čitaocu moglo učiniti. Duboko je istinita Kardeljeva misao da su „društveni smisao i ciljevi socijalističke izgradnje svuda isti. Ali putevi i sredstva za ostvarivanje tih ciljeva su uslovljeni veoma različitim faktorima i zbog toga nužno moraju biti više ili manje različiti u raznim vremenima i u raznim državama. U tom smislu se, na primer, konkretni oblici našeg sistema samoupravljanja i političkog sistema uopšte ne mogu šablonski prenositi na druge zemlje, a isto tako se ne može činiti ni obrnuto".

Iskreno smatram da i za jugoslovensko društvo važi ista politička formulacija problema: država ili samoupravljanje. Ono što će, međutim, ovlastiti djelimično „jugoslovenski obojenu" interpretaciju problema jeste puka činjenica o ekskluzivnosti pokušaja i stoga, bez obzira na sve manjkavosti konkretno-istorijske pojedinačnosti, jedino mogućnost sistematskije argumentacije na osnovu povijesne evidencije, koja se može porediti sa milenijumima bogaćenim iskustvom države.

*

Praktično ostvarivanje proleterskog programa kao konkretno-istorijsko razrješavanje odnosa čovjek—društvo mora prispjeti do onog rješenja koje će definitivno apsolvirati problem razotuđenja društvene moći i realizacije generičke suštine čovjeka. To bi, bar u

Digitized by Google

onoj struji mišljenja i političkog nastojanja koja baštini na klasičnom marksizmu, moralo biti opšte mjesto.

To, međutim, nije tako. Prije će biti da je upravo suprotno. Evidentnost zagovaranja različitih, čak direktno oprečnih, teorijskih shvatanja, koja se sva nesamokritično hoće ugurati pod znamenje autentičnog marksizma, raznolikost konkretno-istorijskih ostvarenja »političkog programa« proletarijata, koja takođe sva pretenduju na ortodoksiju u realizaciji Ideje, ako se i ne spomene skoro spektakularno „bogatstvo" Marx-interpretacija u građanskoj literaturi, koja tumači baš kako joj je ugodno i prigodno — govori da u poimanju države i oko njega, te i sa svim praktično-političkim konsekvencijama, nije baš sve i definitivno jasno i jednoznačno odlučeno.

Da li je tome razlog nekonzistentnost samog teorijskog izvora, njegova nedoraslost aktuelnim prilikama ili najprostija ideološka obmana, nije se tako lako odlučiti. Uostalom, to se i ne pokazuje odlučujuće. Za dokaz naše teze dostatno je podsjetiti šta je osnov Marksovog shvatanja države, šta on tvrdi o državi uopšte — naravno, u onoj mjeri u kojoj takav koncept u marksizmu uopšte ima nekog smisla.

Učenje o državi sigurno nije najznačajniji, a pogotovo nije jedini, sastavni element Marksovog društvenog shvatanja. U okviru marksističkog sistema sadržava se i antropološko-humanistički nauk, čiji značaj progresivno raste paralelno sa konkretno-istorijskim neumstvenim ozbiljenjem marksističkog Programa. Ali, učenje o državi je najjasnije formulisano učenje o životu *homo politicusa* i njegovih izdanaka, koji su, u današnjem horizontu, na žalost, još uvijek, sudbinske odrednice socijeteta uopšte.

Za Marksa je država fenomen istorijskog karaktera, izrastao na temeljima građanskog društva i njegovog načina života — oficijelni izraz građanskog društva. Ništa manje marksističko-teorijski nije važna ni programska konstatacija Komunističkog manifesta: „Država je organizovana sila jedne klase za ugnjetavanje druge klase." Država pretpostavlja posebnu javnu vlast izdvojenu od cjeline članova, od kojih se u datom trenutku sastoji. Država, kako to kaže Engels, može biti zvanični predstavnik čitavog društva, njegovo koncentrisanje u jednoj vidljivoj komponentni, samo utoliko ukoliko je ona organ jedne grupe koja u svojoj epohi zastupa čitavo društvo. Država, dakle, nije organ društvene zajednice niti je, s obzirom na to da je cijelu obuhvata, sama ta zajednica. Ona je surogat opšte zajednice, prividna zajednica, sasvim iluzorna zajednica — sve su to kvalifikativi države iz marksističkog arsenala.

Egzistencija države uspostavljena je i potrebovana razlozima suprotstavljanja; konkretnije, antagonističkim sukobima dualizama u samom društvu. Prvo, klasnom diferencijacijom i klasnom borbom, a ova traži arbitra koji će, milom ili silom, održati jedinstvo globalnog društva; i drugo, dualizmom samog čovjeka u građanskom društvu, čija se ličnost ili, bliže marksistički rečeno, rodno biće cijepa na individualnu i socijalnu ulogu, tako da je on kao građa-

Digitized by Google

nin države samo polubiće, dok druga polovina prebiva u sferi egoistične privatnosti, što već po sebi govori i o — najmanje — polubitnosti same države. Činjenica da se država transparentno najavljuje kao *res publicae* uslovljena je, s jedne strane, nemogućnošću da se funkcija gospodarenja uopšte uspostavi a da nema privid apstraktnosti i opštosti. S druge strane, ona se mora ideološki apstrahovati od zbiljskih prilika, kako kaže Marks, samo zato što i ukoliko se sama savremena država apstrahuje od zbiljskog čovjeka ili zadovoljava cijelog čovjeka samo na imaginaran način. Stoga politička država obuhvata samo dio društvenih odnosa, i to onaj koji je u neposrednoj relaciji sa vladavinom i potčinjavanjem; sve ostalo je stvar privatnog poslovodstva.

Država je samo istorijska životna forma društva, i to takva u kojoj je njena unutrašnja suprotnost skrivena iza spoljne solidarne forme tobožnjeg opšteg javnog interesa. Stoga Marks i veli da država svim svojim realnim pretpostavkama djeluje protivno svom idealnom uređenju, to jest da se političke pojavne forme društvenog života suprotstavljaju društvenoj strukturi koja im je u temeljima. Ono što je bitno jeste duboki uvid da te protivrječnosti i suprotstavljenosti nisu incidentalne, nego se u tom istorijskom obliku organizovanja društvenosti moraju nužno i nanovo javljati. Sljedstveno tome, doista bi bilo suvišno bilo šta dodavati onome što je još Marks jasno rekao: da, nasuprot poimanju države kao samostalnog bića, koje ima svoju vlastitu duhovnu, moralnu i slobodnu bazu, treba njenu osnovu potražiti u zbiljskim društvenim odnosima.

Država postaje i opstaje nužna upravo usljed klasnog suprotstavljanja. Čak je prema jednoj, dugo vremena oficijalnoj, varijanti marksizma, u društvu koje ne poznaje klasne suprotnosti takva tvorevina nepotrebna, još više, nemoguća; obrnuto, u klasnom društvu ona je nužna, neizbježna i jedino moguća. Kako se klasni jaz vremenom produbljuje, državna je vlast, veli Marks, sve više i više dobijala karakter javne sile za ugnjetavanje radničke klase, karakter mašine klasne vladavine. Poslije svake revolucije, koja označava izvjestan napredak klasne borbe, čisto ugnjetački karakter državne vlasti ispoljavao se sve otvorenije i otvorenije. Nema, dakle, mjesta nikakvoj sumnji o tome šta marksizam izriče o razlozima postojanja ove forme društvenosti. Smisao marksističkog stava o vrijednosti države možda je najjasnije izrazio Engels, neminovnošću socijalističke kritike svake države uopšte, jer svaka je država ne-slobodna i ne-narodna.

*

A Marks jetko i oštro veli: Njen, to jest države, najviši stepen je i njen najprostituisaniji oblik — forma one državne vlasti koju je građansko društvo još u vrijeme svog postanka stvorilo kao oruđe svog oslobođenja od feudalizma, a koju je buržoasko društvo, dostigavši svoj potpuni razvitak, pretvorilo u oruđe za ugnje-

Digitized by Google

tavanje rada od strane kapitala. Njena pokvarenost — parafrazirajući Marksa — može se mjeriti samo sa pokvarenošću društva i njegovih izdanaka koje ono spasava. Klasno pocijepano društvo, koje se temelji na eksploataciji i ugnjetavanju, mora trebati državu, a država, dok uopšte jeste, mora trebati klasno pocijepano društvo. To bi, mislim, bila jednostavna interpretacija Marksovog dubokog uvida u bit države.

Moguće je, međutim, pročitati i drugačija objašnjenja, čak i marksistička naslovljena. Ona, slobodno interpretirajući, idu za tvrdnjom da je država, kao institucija, neutralni instrument, te da je stoga klasnost njen specifikum samo u periodu klasno pocijepanog društva, ali da se u tom ne iscrpljuje totalitet njene funkcije i mogućnosti. Postoje i kompromisna određenja prema kojima je država, doduše, jedinstvena organizacija, ali su u njoj sjedinjene, u stvari spojene, dvije organizacije koje su duboko različite. Jedna je klasna organizacija, država u užem smislu, organizovana kao monopol fizičke sile. Druga organizacija je, naprotiv, opštedruštvena organizacija koja je predstavnik cijelog društva, nosilac njegovih opštih interesa. Bilo ovako ili onako, ovim povodom je potrebno nešto reći o takozvanoj opštedruštvenoj funkciji države. Ova bi se, prema stavu zastupanom i u jugoslovenskoj teoriji, sastojala u činjenici da se „dinamizmom državno-pravnog poretka, njegovom ulogom i efektima... realizuje društveni interes i istovremeno omogući ostvarenje antidruštvenog interesa". Prema jednoj zamisli, nužno povezanoj sa ovom pretpostavkom, društvo ne sačinjavaju samo međusobno suprotstavljeni elementi, jer se u tom slučaju ono nikada ne bi moglo uspostaviti. Sljedstveno tome, ni država ne može biti prost epifenomen tih neusklađenih elemenata. Klasna diferencijacija se odvija u društvenoj osnovi, a političko konstituisanje društva, putem države, u političkoj nadgradnji. Odatle bi izlazilo da „državno-pravni poredak" nije determinisan klasnom diferencijacijom, nego procesom političkog konstituisanja društva. To je bitna karakteristika ove osnovne organizaciono-normativne tvorevine, a sadržaj njene funkcije može biti klasni ili besklasni, već prema socijalnim prilikama u kojima se manifestuje.

Premda se iz ovih dvosmislenosti u tumačenju Marksovog poimanja državnosti mogu izvlačiti raznovrsni zaključci, ipak mi se klasna varijanta čini autentičnijom. U posljednje vrijeme popularno je govoriti — a time se bave kako domaći tako i strani, kako „istočni" tako i „zapadni" marksisti — o „odumiranju države" kao o političkoj utopiji u negativnom smislu. Savremeno društvo nije moguće bez organizacije, vele zastupnici ovog shvatanja, te bi stoga jedva bilo vrijedno ozbiljno se baviti ispitivanjem razaranja najmoćnije i najorganizovanije organizacije. Međutim, da li se zaista ne vidi različitost nivoa postavljenih pitanja: brkanje dva vida problema. Tvrdeći da je za Marksa država samo ona organizacija koja je klasno određena i koja funkcioniše samo klasno,

Digitized by Google

ništa ne govorimo o potrebi ili izlišnosti društvene organizacije uopšte.

Istinski smisao države Marks dokučuje njenim povratkom sa apstraktnog horizonta na njene realne temelje. Stvarne socijalne koordinate u kojima, po njemu, državu jedino vrijedi posmatrati i misliti jesu „građansko društvo", s jedne, i klasna borba, s druge strane. Sve izvan toga — na primjer, ono što se uobičajeno naziva „državnim oblicima" — može, doduše, biti od izvjesne važnosti, ali takvom uvidu neminovno izmiče punoća sadržaja državnog fenomena i njegova istorijska misija, te stoga ostaje, čak i puko teorijski — o praktičnim konsekvencijama ne treba ni misliti — u ravni efemerida.

*

Naredni korak valjalo bi učiniti propitivanjem o biti i političkom „pedigreu" države prelaznog perioda. Jer, ako prema tradicionalnom samorazumijevanju marksističke političke teorije organizacija društva za vrijeme „prelaznog perioda" mora biti realizovana kao „diktatura proletarijata", nužno je pitanje koji je oblik „vladanja" najprimjereniji. Ostavljajući za trenutak po strani kontroverze oko diktature proletarijata, koje u dobroj mjeri i danas daju biljeg raspravama na tradicionalnoj i novoj „ljevici", pitanje bismo mogli tretirati i u prostoru omeđenom klasičnim disparatnim kategorijama (socijalističke) demokratije i (proleterske) diktature. Uobičajene zamjerke klasičnom marksizmu smjeraju na njegovu, najmanje, dvosmislenost u ovom pogledu. Pri tome se polazi od stanovišta da je prvobitno nedvosmisleno socijalistička država „trebala da bude" demokratija, kao „vladavina većine u interesu većine". To je, nesumnjivo, intencija Komunističkog manifesta i njegove formulacije „uzdizanje proletarijata u vladajuću klasu: izvojevanje demokratije". Ova „politička teorija" je samo posljedica principijelne pretpostavke od koje polazi spomenuti programski spis, naime — mnjenja da „proletarijat, klasa koju buržoazija ugnjetava i eksploatiše, čini brojno pretežnu većinu stanovništva". Termin demokratija u ovom kontekstu, prema uobičajenim „demokratskim interpretacijama", trebao bi da znači: dominaciju većine nad manjinom uz poštovanje političkih prava svih građana. U proleterskoj državi stoga ne bi moglo doći — politički — do izražaja klasno gospodstvo jer su svi politički jednako ovlašteni.

Ali, primjećuje se, Marks i Engels proletersku državu nazivaju i diktaturom proletarijata. Diktatura, međutim, znači pojačani prinudni karakter gospodstva pojedinca ili manjine nad onima koji ne učestvuju u izgradnji „opšte volje". Realizacija socijalizma, s druge strane, moguća je samo na diktatorski način: nasilnim ugnjetavanjem buržoaske klase. Tako je, tvrde kritičari, koncept demokratije transformisan od vladavine većine nad manjinom u

Digitized by Google

vladavinu u interesu svih, koja treba da se ostvari kroz ugnjetavanje manjine od strane većine. Iz toga se zaključuje da u marksizmu postoje dva — najblaže rečeno — protivrječna koncepta demokratije.

Drugi pravac osporavanja upravljen je na shvatanje diktature proletarijata kao „oblika demokratije". Ako ni zbog čega drugog, to se opravdava nužnošću Marksovog energičnog odbacivanja bilo kakvog kontinuiteta između demokratije u kapitalizmu i demokratije u socijalizmu ili, što izlazi na isto, buržoaske i socijalističke demokratije. Primjećuje se, naime, da tvrdnja o nužnosti „razaranja" državne mašinerije, koju je Marks izrekao nakon iskustva Komune, nikako nije u saglasnosti sa „izvojevanjem demokratije" iz Komunističkog manifesta. U istom kontekstu utvrđuje se i nova protivrječnost. Prema tome, svi bitni postupci Komune mogu se svesti na vaspostavljanje „demokratsko-republikanskog uređenja sa izvjesnim elementima neposrednosti". Stoga se dalje tvrdi da sve mjere koje je opisao Marks — skraćeni mandat, opšte pravo glasa, izbornost i smjenljivost činovnikâ — ne znače ništa drugo do akceptiranje demokratskih principa u njihovom klasičnom vidu.

Čini mi se, ipak, da su za Marksa stvari jednostavnije: prvi korak u radničkoj revoluciji je „uzdizanje proletarijata u vladajuću klasu, izvojevanje demokratije". Ono bitno je, međutim, u kvalitativnoj razlici (i stoga pojmovnoj nesvodljivosti), jer „proleterska demokratija je antiteza buržoaskoj demokratiji". Nisu to uopšte iste „stvari": demokratija prosto naprosto. Uopšte je Marks pun gorkih riječi za demokratiju „u granicama policijski dopuštenog i logički nedopuštenog". On, valja to odmah reći, mnogo dublje misli „problem" demokratije nego što je to uobičajeno interpretirati. Sloboda nije jednaka demokratiji; demokratija nije tek „samoopredjeljenje slobodnog naroda". Sloboda država znači upravo ono što doslovna leksička analiza i sugeriše: slobodu države, a ne slobodu čovjeka. Suština je na drugoj strani: u realnoj mogućnosti slobode. Marks kaže: Sve dotle dok se poštovalo ime slobode, a sprečavalo se samo njeno istinsko ostvarenje — zakonskim putem, razumije se — sve dotle je ustavna egzistencija slobode ostajala neokrnjena, nedirnuta, ma koliko da je njena stvarna egzistencija bila ubijena.

Stoga ništa nije važnije od saznanja sadržaja one forme države koja se naziva demokratijom. Tek ono može opredijeliti njeno „jeste" i „nije". Demokratija nije forma države uopšte. Ona uvijek označava određenu formu države. Pojam demokratije kao takve nije ništa drugo do ideja jedne forme države pod određenim pretpostavkama, koje tek treba odrediti u svim njihovim socijalnim, ekonomskim, kulturnim itd. određenjima. Za marksističko mišljenje atributi „socijalistička" i „buržoaska" ipak nešto realno znače. Izvorni smisao demokratije — tačno je to — upućuje na samovladu naroda. Ono što se, međutim, ne rijetko zaboravlja jeste to

Digitized by Google

da u klasno pocijepanom društvu narod jednostavno ne postoji; bar ne u smislu „jedinstvenosti htijenja i djelovanja".

Sve dok je demokratija oslonjena na klasno raslojenu društvenu strukturu, ona teško da je i logički moguća. Valja se usuditi pa reći da ona nije moguća ni u jednom socijalnom sklopu koji je obilježen trajnijim i značajnijim interesnim sukobljavanjem. Konsekvencije su neizbježne, mada se rijetko susreću u eksplicitnom obliku. Solidarna zajednica slobodnih ljudi nije moguća ni u okvirima buržoaske ni u okvirima socijalističke države. Naravno, pri ovakvoj formulaciji obrnut je red uzrokâ i posljedicâ. Bitno je, međutim, da tako određena „samovlada naroda" jeste misaona anticipacija besklasnog društva ili „politički" oblik komunizma. Ovim svjesno rizikujemo terminološke nesporazume. Jer sasvim se opravdano može primijetiti da je besmisleno demokratiju, kao formu političkog uređenja života jedne zajednice, pripisivati solidarnoj zajednici. Primjedba je tačna utoliko što demokratija, dok jeste, jeste forma države. Odumiranje države, čija je pretpostavka solidarna zajednica, jeste i odumiranje demokratije.

Pri tome se ne treba preračunati u pogledu „prelazne faze" ka komunizmu. A tada ponovo (prividni) paradoks: Marks veli: budući da je (dok je) demokratija forma države, ona je diktatura. Kada nestane države, nestaće i demokratije, pošto se ljudi „tada" neće baviti politikom; oni će živjeti. Ali do „tada" i upravo zbog tog tada, postoji i traje diktatura proletarijata, koja je, jasno, klasna diktatura. Ovakva vrsta vladavine, precizno indicira Lenjin, neophodna je... „i za cijeli istorijski period koji odvaja kapitalizam od društva bez klasa".

Tačno je da i „sada" (u proleterskoj državi) politički vladajuća klasa drži u potčinjenosti politički potlačenu klasu. U tom smislu proleterska diktatura ništa ne mijenja u odnosu prema buržoaskoje diktaturi. Oblici klasne vladavine, time i demokratije, nisu nikada bili, nisu, niti će ikada biti mogući bez diktature. Tada diktatura proletarijata, kako to jednostavno kaže Adler, nije više ništa nečuveno, nego je — iako u formama političke demokratije — „smjena buržoaske proleterskom diktaturom". Ali proces se ne završava na tome. Proletarijat ne bi mogao biti politički vladajuća klasa a da istovremeno nije i ekonomski vladajuća klasa. Ovo drugo svojstvo, iako valja razlikovati puku nacionalizaciju od uspostavljanja stvarne ekonomske vlasti, proletarijat stiče „eksproprijacijom eksproprijatorâ". Povijesni novum sastoji se u tome što — budući da je proletarijat proizvođačka klasa — u „proleterskom" društvu (državi) nema druge klase u pravom smislu. Socijalna grupacija protiv koje je upravljeno ono diktatorsko diktature proletarijata jeste politički protivnik, a ne ekonomski potčinjena (eksploatisana) klasa. Pri svemu ovome nije uopšte teško diktaturu proletarijata predstaviti u okvirima demokratije. Proleterska vladavina pokazuje se kao pitanje upotrebe sile protiv (njemu) suprotnih socijalnih nastojanja. Otuda je za proletarijat država — zvala se diktaturom proletarijata ili proleterskom de-

Digitized by Google

mokratijom — svejedno, prolazna (i pomoćna) institucija kojom se on, kako se kaže uz *Kritiku Gotskog programa*, koristi „u borbi, u revoluciji, da bismo nasilno ugušili svoje protivnike...: dok je proletarijatu još potrebna država, ona mu je potrebna ne u interesu slobode, nego u interesu ugušivanja njegovih protivnika, a čim postane moguće govoriti o slobodi, prestaje država kao takva da postoji".

*

Izloženi marksistički politički brevijar htio je samo da naznači podsjetnik za temu. Namjera nije bila da se stvara argumentacija da ovaj ili onaj politički projekt u socijalizmu ima legitimnost autentičnog sljednika. Osim što to ne bi bio poduhvat vrijedan većeg nastojanja, on ne bi išao u prilog ni onim političkim snagama koje bi htjele da program revolucionarne izmjene svijeta brane citatima. Uostalom, uvijek valja skočiti tamo gdje je Rodos.

Namjera je bila upravo suprotna. Izloženi koncept bio je programsko-teorijski arsenal koji se istorijski zatekao u trenutku juriša na Zimski dvorac. Pa iako je tada izgledalo potpuno izvjesno da „državnost" nije domaće tlo marksizma, te da je politička emancipacija tek posljednji oblik emancipacije „u okviru dosadašnjeg pogleda na svijet", ali da preko nje „postoji još samo korak ka potpunoj ljudskoj emancipaciji kroz prevladavanje političke države, to jest kroz spajanje političkih sa društvenim snagama", tom iskoraku nismo bili svjedoci.

Socijalizam se politički ozbiljio kao država. „Novo pokoljenje izraslo u novim slobodnim životnim uslovima" ne samo da nije „odbacilo starudiju državnosti", nego ju je razvilo do takvih razmjera da se pojedini socijalistički državni organizmi slobodno mogu dičiti dovođenjem do praktične perfekcije same ideje države. U takvoj situaciji moguća su samo dva odgovora: ili je opšteljudska emancipacija puki utopijski koncept ili imamo posla sa „modernim (socijalističkim) *ancien regimeom*... jednog svjetskog poretka čiji su zbiljski heroji umrli".

Gruba skica savremenog svijeta: savremeni kapitalizam, i pored svih kozmetičkih i tehničkih poboljšanja, ostaje zatvoren u krugu blokiranih socijalnih promjena, te, izuzev proizvodnje profita i u njegovoj funkciji razvoja materijalnih proizvodnih snaga, nije u stanju da pruži zasnovan teorijski i praktično-politički okvir za rješavanje brojnih pitanja savremenosti. Iako daleko od samrtničke kome — u kojoj su ga vidjeli revolucionari sa početka ovog vijeka — on je svim svojim kapital-potencijama i njihovim socijalnim konsekvencijama ostao suštinski isti sa svojim „laissez faire" početkom. Otuda su „promjene u biću savremenog kapitalizma" netačna označavanja za „fenomenologiju kapitalizma", koje u svojim raznovrsnim pojavnim oblicima zadržavaju „prirodnu" principijelnu nemoć zadovoljavanja „rodnog bića".

Digitized by Google

Socijalizam u državnom ruhu, ukorijenjen u ekskluzivno državno prisvajanje i raspolaganje nacionalnim bogatstvom; jednostavnije, etatistički socijalizam čini posve ograničenu osnovu, kako teorijski tako i praktično, za promjenu bića rada, egzistencije čovjeka i njegovog odnosa prema strukturama društvene moći, prvenstveno države i njenih institucija. Birokratska „volja za moć" postaje osnovni akter produkcionih i društvenih odnosa uopšte, minimizirajući „ljudsku potrebu radnog čovjeka" u sferi privatnosti zarad „višeg cilja socijalizma", čija je misterioznost formulacije jedino u skladu sa nedogledom njegove realizacije. Kriterijum praktičnog oslobođenja radničke klase i čovjeka ni ovdje ne izdržava probu istorije.

Stoga samoupravljanje (nismo rekli jugoslovensko) vapijuće izrasta u alternativu razvoja savremenog svijeta. U savremenom svijetu mnogo toga već jeste samoupravno. Danas to već bez teškoća prepoznajemo kako u raznolikim nacionalnim oslobodilačkim nastojanjima onih zemalja koje bez valjanog razloga označavamo kvalifikativom „treći svijet" tako i u brojnim, bez obzira na to koliko parcijalnim, emancipatorskim i samoupravnim probojima u okvirima „prva dva svijeta". Smisao povijesnog slijeda, bez obzira na to koliko su konkretne istorijske okolnosti omogućavale da se samoupravljanje potvrdi kao duboko revolucionisanje društva, nagovara da je u samoupravljanju mogući odgovor na pitanja daljeg razvoja civilizacije i njenih istinskih vrijednosti. Ono kao human društveni odnos nudi okvir „ljudskoj emancipaciji" i time cjelovitu koncepciju za rješavanje protivrječnosti savremenog svijeta.

Na žalost, iza ovog stava stoji premalo konkretno-istorijske evidencije i praktično-političke argumentacije. Osim pionirskih i herojskih pokušaja u kojima je proletarijat, slijedeći svoj prirodni klasni osjećaj, organizovao svoje *forces propres* u revoluciji ili neposredno nakon nje, a koji su rušeni brutalnom silom kontrarevolucije ili involucijom unutar stabilizovanog socijalističkog poretka — jedini cjeloviti pokušaj jeste poduhvat jugoslovenske radničke klase da, kako se to kaže u Programu SKJ, „neposredno u svoje ruke uzmu upravljanje sve širim područjima društvenih poslova u privredi i drugim oblastima". Upitnim, naravno, ostaje posebičnost tog iskustva, to jest da li je njegova izuzetnost valjan osnov za povijesna uopštavanja. Na to pitanje nema nepristrasnog odgovora. Sve što se na ovom mjestu može reći a da se izbjegne opasnost „ideološkog imperijalizma" jeste to da ta ideja živi i funkcioniše kao autentično jugoslovensko iskustvo (već) trideset godina. U računanju vremena pobjedonosnog socijalizma, koje se još mjeri decenijama, to nije zanemarljiv podatak.

*

Šta se to dogodilo u socijalističkoj Jugoslaviji? Pobjedonosna revolucija se konstituisala kao država. Na dugo putovanje izgrad-

Digitized by Google

nje socijalističkih društvenih odnosa krenulo se sa „nespornom rukovodećom ulogom radničke klase u državnoj vlasti s Komunističkom partijom na čelu", to jest u klasičnoj ili, bolje, do tada službenoj formi diktature proletarijata. Država je postala vlasnik osnovnih sredstava za proizvodnju. „Eksproprijacija eksproprijatorâ" zahtijevala je revolucionarnu koncentrisanu upotrebu aparata vlasti da bi se presjekli korijeni kontrarevolucionarnom prevratu i oblikovali materijalni preduslovi za „socijalističku izgradnju" u jednoj zaostaloj zemlji, čiji su ekonomski i ljudski potencijali katastrofalno umišteni u tek završenom ratu. Istorijska nužnost, međutim, nije skrivala bitne nedostatke. Obnavljanje društveno-ekonomskih odnosa u njihovom najamnom vidu rađalo je neminovno birokratske deformacije, koje su radničku klasu, sada u njenoj vlastitoj državi, nanovo antagonizirale sa oficijelnim predstavnikom njenog interesa. U takvim uslovima, konstatovaće se u Programu SKJ deceniju docnije, „nastale su ili su se pojačale izvjesne negativne pojave u oblasti društvenog i političkog razvitka, kao što su slabljenje inicijative i nedovoljna kontrola radnih masa, administrativni šematizam, izvjesne opasne tendencije srastanja Partije s državnim aparatom, a prije svega birokratizam i s njim vezane tendencije ka tehnokratizmu i etatizmu, ka uspostavljanju određenih ekonomskih privilegija itd. Da su se te tendencije dalje razvijale i da su postale dominantne u našem društvenom životu, one su mogle ozbiljno ugroziti veze rukovodećih socijalističkih snaga, a u prvom redu Komunističke partije Jugoslavije, sa širokim radnim masama".

Država se ponovo mogla vaspostaviti kao sila iznad društva, „gospodar nad narodom". Zaoštrila se protivrječnost između društvenog karaktera proizvodnje društvenim sredstvima i monopola države kao samostalne ekonomske snage u oblasti upravljanja društvenom proizvodnjom i raspodjelom. Naravno, jednačenje sa buržoaskom državnom opresijom bilo bi neumjesno. Ali hrabro se istaklo da demokratski elementi socijalističke države „ipak imaju samo u višem stepenu socijalni karakter i ne predstavljaju u pravom smislu izraz socijalističke demokratije". Tada se dogodilo ono bitno. Pet godina nakon kraja oružanog dijela revolucije jugoslovenski komunisti će nedvosmisleno, na nivo svjesnog političkog opredjeljenja, dići ideju da radnička klasa nužno mora mijenjati ne samo klasnu strukturu društva, već „i društvene odnose u kojima ona postoji kao klasa", te da je „socijalistički napredak... isto tako nemogućan bez savlađivanja etatističkog birokratizma, kao posljednjeg izdanka starog klasnog sistema i kao najveće kočnice napretka socijalizma". Rodonačelnik revolucije, drug Tito, to će „nezadovoljstvo" revolucije samom sobom formulisati britkošću i jasnoćom svojstvenom samo njemu: „Mi iz dana u dan objašnjavamo da je preobražaj našeg društvenog života revolucionaran, da revolucija ne trpi polovičnosti... jednom riječju, da mi hoćemo da izgradimo socijalizam, a ne neki bastard društvenog socijalističkog uređenja". Predajom državnih preduzeća na upravlja-

Digitized by Google

nje radnim kolektivima 1950. godine, što je preskromna karakterizacija presudnog koraka u oslobođenju uslovâ razvoja socijalizma u slobodi u pravcu „slobodne asocijacije neposrednih proizvođača". Postalo je jasno da socijalizam ne smije da traći vrijeme nakon revolucije. Time je jugoslovenska revolucija učinila svoj „kopernikanski obrat" stavljajući u centar čovjeka i njegov rad, time je država bila prinuđena da učini svoj posljednij „samostalni akt kao država". Od tada do danas traje kontinuirani rast socijalističkog samoupravljanja kao istinski revolucionarnog očovječenja čovjeka kao bića prakse i rada. Taj proces, naravno, nije jednoznačan niti je tekao bez neravnina i potresa, o čemu valja i na ovom skupu detaljnije i kompetentnije raspravljati.

Teorijski, međutim, ostaje nesporna činjenica da državnost i samoupravnost ostaju dva disparatna koncepta društvene organizacije, koji na najbolji način pokrivaju cjelinu „političke drame" savremenosti. Stoga se aktuelne odrednice „političkog sistema socijalističkog samoupravljanja", koji tu dijalektičku napetost praktično živi, pokazuju paradigmatičnim.

*

Relativno normativnu zaokruženost politički sistem socijalističkog samoupravljanja dobio je temeljnim pravnim aktima (Ustav SFRJ, Zakon o udruženom radu) i njihovom političkom verifikacijom na X i XI kongresu SKJ. Osnovni principi tog sistema koji bilježe njegov socijalistički karakter su:

a) suverenost radničke klase, odnosno radnog naroda, kao izraz institucionalizovanja i funkcionisanja vlasti radničke klase u jugoslovenskom društvu;

b) nagrađivanje prema radu, kao izraz ukidanja eksploatacije ljudi, oslobađanja čovjeka svih oblika klasnog i najanimog ugnjetavanja i prava čovjeka da suvereno uživa »plodove svog slobodnog rada«.

Socijalizma, međutim, ima i bez samoupravljanja. Stoga specifikacija karaktera sistema zahtijeva dopunu načelom (socijalističkog) samoupravljanja, koje obezbjeđuje ostvarivanje interesâ čovjeka kao pojedinca i pripadnika zajednica različitog nivoa i karaktera kroz slobodno organizovanje ljudi i društvenih kolektiviteta u vršenju »vlasti« bez obzira na to da li je riječ o organizaciji udruženog rada, delegaciji ili delegatskoj skupštini, samoupravnoj interesnoj zajednici, mjesnoj zajednici, opštini, republici, pokrajini ili Federaciji. Ono, s druge strane, obezbjeđuje svojevrsnu sintezu ličnog, radnog, nacionalnog u »političkom« subjektivitetu čovjeka, što se može kvalifikovati kao pretpostavka za oslobođenje od ekonomskog i političkog, a zatim i svih drugih oblika potčinjavanja čovjeka kao pojedinca i pripadnika personalnih i teritorijalnih zajednica.

Opredeljenje sa kojim se u ovoj deceniji ušlo u fazu »udruženog rada« u razvoju socijalističkog samoupravljanja smjera na

Digitized by Google

definitivno prevladavanje jaza između ekonomske i političke sfere, njihovo integrisanje, odnosno neposredno izvođenje političkog sistema iz udruženog rada, tačnije, ukidanje posredničke uloge države između radnog čovjeka i institucija koje zadovoljavaju opštedruštvene i zajedničke potrebe.

Naravno da bi po logičnom redu uzrokâ i posljedicâ, ali i bukvalno hronološki prethodno »moralo doći« do osvajanja uloge vodeće društvene snage od strane radničke klase (udruženih proizvođača) i preuzimanja u njene ruke funkcije neposrednog upravljanja sredstvima društvene reprodukcije, ukupnim dohotkom, i proširenja materijalne osnove samoupravljanja. Na taj način, kao rezultat kontinuiranog demokratskog razvoja naše revolucije — ocijenio je drug Tito sumirajući 60-togodišnje iskustvo borbe jugoslovenskih komunista — »socijalističko samoupravljanje je postalo cjeloviti sistem društveno-ekonomskih i političkih odnosa. U njemu se izražavaju sloboda i neotuđivo pravo radnog čovjeka da, zajedno sa drugim radnim ljudima, slobodno i ravnopravno odlučuje o svim pitanjima svoga života i društvene zajednice u cjelini i da za to preuzima odgovornost. Takav društveni položaj omogućava našem čovjeku da se svestrano razvija kao slobodna, stvaralačka ličnost — da ispoljava sve svoje stvaralačke sposobnosti«. Na taj način je politički dobijena bitka u »afirmaciji radnika kao neposrednog nosioca vlasti, oslobođenja rada i stvaranja asocijacije slobodnih proizvođača. Time politički sistem socijalističkog samoupravljanja postaje istorijska negacija predstavničkog parlamentarizma, bilo u njegovoj buržoasko-pluralističkoj ili jednopartijskoj, etatističkoj varijanti... Stvoreni su uslovi za jačanje jedinstva društveno-ekonomskog i političkog sistema, rada i upravljanja«.

Čini se da je na izloženi način konačno prevladana i klasična dihotomija (politička) država — (građansko) društvo. Vraćajući sve otuđene socijalne potencije njihovom izvoru — čovjeku radniku, socijalističko samoupravljanje načelno apsolvira istorijsku tragediju *homo duplexa* pretvarajući »privatnost« čovjeka radnika u izvor cjelokupne opštosti javne sfere — budući da prava i slobode ne podaruje nikakva posredujuća sila, nego ih originerno ostvaruje oslobođeni rad u socijalističkim proizvodnim odnosima na društvenim sredstvima za proizvodnju. S druge strane, »javnost« postaje puki epifenomen »privatnosti« radnog čovjeka koji samostalno i suvereno, kako je formulisao drug Tito na XI kongresu, »ocjenjuje svoje materijalne i druge mogućnosti i sâm sebi postavlja realne ciljeve i zadatke koji odgovaraju njegovim potrebama i interesima, materijalnom, kulturnom i cjelokupnom društvenom razvoju. Ti ciljevi nisu, dakle, motivisani ni profitom, ni administrativno-tehnokratskim »višim ciljevima«, nego istinskim ljudskim htijenjima. Radni čovjek postaje svjestan i svoje odlučujuće uloge u svim društvenim poslovima i cjelokupnom razvoju društva. Na toj osnovi se ostvaruju i izražavaju stvarne slobode i prava čovjeka«.

Digitized by Google

Iz takve pozicije radnog čovjeka trebalo bi izvesti cjelokupnu konstituciju sistema socijalističkog samoupravljanja. Taj zadatak je, međutim, lakše postaviti nego realizovati. Izgradnja »opšte volje« je pravi izazov temi država i (ili) samoupravljanje. Jer, kako je to formulisao Kardelj, »problemi rada i društvenog položaja radnog čoveka se ne rešavaju samo u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim zajednicama. Naprotiv, rekao bih, najznačajnija pitanja te vrste, kao i mnogi drugi društveni problemi, rešavaju se u domenu političkog sistema — na nivou opština, republika i federacije. Zato i samoupravljanje i ekonomska kontrola radnika nad društvenim sredstvima za proizvodnju ne mogu i ne smeju da se završe u fabrici i u ekonomskom sistemu udruženog rada, već na nivoima društveno-političkih zajednica i vlasti u njima«.

Na putu »institucionalizacije« ove ideje čini se da stoje nepremostive prepreke: socijalističko društvo je interesno nehomogena zajednica. Njegova »interesna nesinhronizovanost« pristiže prvenstveno iz protivrječnosti ekonomskog položaja ljudi i njihovih asocijacija, kao posljedica društvene podjele rada, različitih uslova privređivanja, djelovanja zakona vrijednosti i čitavog niza okolnosti, koji se, bez obzira na svoje različite uzroke, javljaju kao objektivni osnov nepostojanja socijalnog konsensusa. Oni socijalistički poreci koji teorijski zatomljuju ovu »neprijatnu činjenicu» praktično-politički je manifestuju »državnim« rješenjem realno postojećih konflikata.

Demokratski način socijalističkog samoupravljanja je iz tog aspekta paradoksalan, jer je upravo suprotan. Izvodeći na javnu scenu »mnoštvo raznolikih potreba i interesa i čovjeka kao pojedinca, i njegove uže zajednice, i društva u cjelini... taj sistem obezbjeđuje da se ovi samoupravni interesi demokratski usklađuju na opštoj socijalističkoj osnovi i da na najbolji način budu sadržani u donesenim odlukama.. «

To je jedini put slobodne i samoupravne socijalne integracije, demokratske artikulacije i sinteze interesâ. Njegov organizacioni i funkcionalni okvir je delegatski sistem »od baze do vrha«, čije osnovne činioce predstavljaju delegacije udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica. Kardelj je pravi smisao delegatskog sistema prepoznao u tome da »interese radnih ljudi u skupštinama pre svega neposredno izražavaju i zastupaju njihovi delegati koji i dalje ostaju na svojim radnim mestima, to jest ne pretvaraju se u nekakve profesionalne političke predstavnike. Sem toga, delegatski sistem nije način izbora, a pogotovu nije klasični političko-predstavnički izborni sistem u užem smislu te reči, već, u stvari, oblik neposredne demokratije. Drugim rečima, delegacije su sastavni deo skupština, koje su preko njih radno vezane za samoupravnu društvenu bazu i odgovorne su toj bazi. To zahteva da bazu za izgradnju delegatskog sistema čine radne organizacije i druge samoupravne zajednice — u kojima su radni ljudi, već i zbog svog položaja, u velikoj većini svesni svojih pravih radnih i drugih društvenih interesa — a ne neki apstraktni politički građa-

Digitized by Google

nin koji neizbežno postaje objekt manipulisanja onih snaga koje stvarno drže vlast u društvu.

»... vlast ne pripada nekoj isključivo apstraktno idejno i politički izraženoj radničkoj klasi, već (da) ona pripada konkretno organizovanoj radničkoj klasi — onoj radničkoj klasi koja je organizovana u samoupravno udruženom radu i drugim samoupravnim zajednicama u kojima neposredno ostvaruje svoje radne i druge društvene i životne interese, onoj radničkoj klasi koja je organizovana u svojim klasnim, odnosno društveno-političkim organizacijama. Tako organizovani radni ljudi biraju onda svoje delegacije i delegate koji treba da odlučuju u organima državne vlasti, to jest da imaju direktnu kontrolu nad ključnim pozicijama te vlasti. Drugim rečima, delegatski sistem nije ništa drugo nego doslednije ostvarivanje Marksovog shvatanja pojma diktature proletarijata kao »radničke klase organizovane kao država«. A sadržina i cilj te vlasti jeste, u stvari, organizovanje i razvijanje društva kao slobodne zajednice proizvođača«.

Masovnost »političkog stvaralaštva« kome delegatski sistem pruža šansu načelno je neograničena. Na taj način formulisanje društveno relevantnih odluka postaje domen neposrednog odlučivanja, bez ikakvog patosa, milionskih masa.

Drugo neposredno demokratsko sredstvo izgrađivanja »političke volje naroda« jeste praksa samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja. Poštujući punu slobodu formulisanja i manifestovanja materijalnih, socijalnih i drugih interesa, praksa njihovog slobodnog i demokratskog sučeljavanja predstavlja osnovnu polugu izgradnje uređenog sklopa društvenih odnosa. Svijest o zajedništvu bilo kog stepena opštosti može se postići samo svjesnom i slobodnom odlukom samoupravnih subjekata u konstituisanju društva slobodne razmjene rada. To je doista problem na nivou vremena. Nužnost međuzavisnosti i uslovljenosti posebnih i zajedničkih interesa odvajkada je bila ideološka legitimacija državne vlasti, budući da se zdravom razumu, kao jedina alternativa, nudi sloboda gole anarhije.

Drugim riječima, problem glasi: da li je uopšte moguće biti podređen »poretku« a ipak biti slobodan? Paradoks ovako formulisane postavke može se izbjeći jedino ako se sloboda u organizovanom sistemu odnosâ shvati kao samoopredjeljenje koje se manifestuje u učestvovanju u stvaranju norme koja reguliše vlastito ponašanje, to jest ako je ono što »treba« da se čini u saglasnosti sa onim što »hoće« da se čini. Jednakoovlaštenost samoupravnih subjekata (koja je zasnovana na društveno-svojinskom temelju sistema socijalističkog samoupravljanja) jeste tako jedini istorijski značajan lijek protiv »muka heteronomije«.

Izložena instrumentalna i institucionalna rješenja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja kojima se želi prevladati država kao oficijelni politički reprezentant socijalizma — nije se teško dosjetiti — ne predstavljaju tvrdu garanciju da će cilj slijediti namjeru. Organizaciona i funkcionalna rješenja, oblici, postupci i institucije mogu, naravno, imati veću ili manju političku

Digitized by Google

upotrebnu vrijednost, ali nipošto ne jamče ostvarenje određenog i precizno društvenog i povijesnog cilja.

Gola odioznost »kovača vlastite sreće« prema državi, koja bi time zagovarala slobodan prostor za nesputanu igru svih socijalnih snaga i njihovih interesa, dovela bi ponovo da situacije u kojoj važi pravo jačeg. Revolucija se na takav način ne može poigravati svojim ugledom. Ako se ne želi istorijski vratiti na početak, kada prodiranje države u tijelo takozvanog slobodnog društva jedino može spriječiti i kočiti takve tendencije, radnička klasa i njena avangarda moraju imati ili izboriti precizno određeno mjesto u sistemu političkog odnošenja. S druge strane, socijalističko samoupravljanje se ne može na zadovoljavajući način odrediti kao poredak, nego kao revolucionarni pokret radničke klase upravljen na mijenjanje svijeta. Sistem je čak i (puko) neshvatljiv bez pokreta koji u njemu realizuje svoj program. Drugačiji pristup bi, osim opasnosti da svojom usmjerenošću na normativnu postavljenost sistema završi kao apologija, promašio, jer stavljanjem u zagrade političkih i socijalnih pokretača i kreatorâ sistema ostaje puka deskripcija. Istorijska je istina, takođe, da je sve što sistem uopšte jeste neosporna konsekvencija političkog angažmana onog bloka društvenih snaga koji u jugoslovenskoj terminologiji pokriva sintagma »organizovane socijalističke snage«, komunista prije svega. Stoga se samorazumijevanje vlastitog političkog subjektiviteta avangardnih političkih snaga socijalističkog samoupravljanja nipošto ne može prepustiti rješenju stihijskog razvitka ili ga svjesno degradirati na nivo dnevno-praktično-političkog poslovanja drugog reda. Ništa dalje od istine. Otuda je takav cilj transparentno proklamovan za jedno od centralnih, ako ne i najodlučnije pitanje opstanka sistema. Razlozi nipošto nisu samo teorijske prirode.

Polazeći od proklamovanog opredjeljenja da realni i povijesni interes radničke klase i radnih ljudi nikada nije bio niti može da bude u klasičnoj državno-političkoj strukturi i raskidanjem neprirodne partijsko-etatističke unije, ne rijetko se dospijevalo u prostore drugog ekstrema, na samu ivicu ponora liberalizma. Ta, u osnovi konzervativna i desna orijentacija izazvana je najčešće neadekvatnom ulogom i neprilagođenim metodom djelovanja subjektivnog faktora u cjelini sistema. Konsekvencije su bile dvostruko negativne. Na jednoj strani, dolazilo je do sektaštva komunistâ u odnosu na druge društveno-političke i samoupravne organizacije i institucije, a, na drugoj strani, takve zatvorene organizacije Saveza komunista ne rijetko su postajale predmetom manipulacije neformalnih, prvenstveno tehnokratskih centara moći, prirepak upravljačkih slojeva koji su ih koristili kao efikasnu transmisiju u realizovanju svojih parcijalnih, u biti antisamoupravnih interesa. Tako se, slobodno govoreći, formirala jedna »podzemna« politička struktura i njen sistem, koji po svojim ambicijama i apetitima nije bio ništa manje elitističan i sebičan od prevladanog birokratsko- etatističkog. Povećana opasnost rađala se iz činjenice da je u takvim situacijama masa radnih ljudi, pa i komunistâ, usljed ne-

Digitized by Google

moći i rezignacije, bila stvarno udaljena iz centara meritornih odlučivanja i sve se više distancirala od vitalnih pitanja i problema.

Svi ovi »ekscesi« nisu, međutim, doveli do nekakve katastrofalne ugroženosti cjelokupnog sistema, kako bi se to površnom pogledu moglo pričiniti. U prvom redu zato što su rečene tendencije svojim razmjerama tek simptomi, a potom — što negativne tendencije nisu uspjele da znatnije presijeku i onemoguće revolucionarno jezgro Saveza komunista i drugih socijalističkih subjektivnih faktora.

Otuda Savezu komunista nikada nije nedostajao motiv za odlučnu diferencijaciju od onih snaga koje u samoupravnoj oblandi i zloupotrebom autoriteta revolucionarne Partije djeluju, u bukvalnom smislu, kontrarevolucionarno. Budući avangardom revolucionarnog preobražaja, Savez komunista mora, bez ostatka, postati unutrašnjom snagom socijalističkog samoupravljanja. Stoga se radi o tome da se prilagođavanjem organizacionih oblika i, naročito, taktike i metoda djelovanja svih subjektivnih snaga u političkom sistemu omogući formiranje i manifestovanje istinske »narodne volje« i njena potpunija realizacija. Opštu tendenciju u tom pravcu mogli bismo — uz sve opasnosti od pojednostavljivanja — imenovati jednim terminom: demokratizacija. To, opet, ne znači da »nova« demokratija treba da se odrekne svog komunističkog atributa »borbene«, za razliku od građanske — »neutralne« demokratije. Otpočinjući »borbu za mase«, Savez komunista mora biti »prisutan« u svim oblicima samoupravnog organizovanja i delegatskog odlučivanja, i to na svim nivoima konstituisanja sistema. Promjene u političkom sistemu ogledale bi se prvenstveno u tome što se u njegov fokus postavlja, konkretno-istorijski tematizirana, stvarna čovjekova potreba i što se demokratski širi front odgovornosti za njeno zadovoljenje. Programi aktivnosti Saveza komunista u sadejstvu sa drugim društveno-političkim organizacijama na rješavanju konkretnih zadataka otuda moraju postati vjeran odraz slobodno izraženih htijenja radnih ljudi i građana. Takav rad zahtijeva povećane napore, više strpljenja i tolerancije, ali bez dovođenja u pitanje principijelnosti i odlučnosti u istrajavanju na vlastitom revolucionarnom programu. Avangarda zrelog socijalističkog samoupravnog društva mora računati i sa zrelošću samoupravljača. Razrađen i efikasan politički sistem koji hoće da do kraja odrazi političku strukturu društva u cijelom njenom bogatstvu nije stoga nikakav luksuz i demokratski dekor. Nervozne reakcije i prividno prijeki putevi neće na duži rok dati željene rezultate. Samoupravljanje je, kao sistem koji pretpostavlja najširi aktivizam radnih ljudi i građana, zato »teška« stvar. Savez komunista mora istinski postati dio većine naroda ili, drugim riječima, većina »mora« slobodno i odgovorno prihvatiti politiku Saveza komunista kao svoju. U tom smislu Savez komunista ostaje, slobodno parafrazirajući Marksa, »politički idealist«, predstavnik socijalnih potreba uopšte. Njegova misija čuvara povijesnog cilja radničke klase, koji se danas i ovdje konkretizuje ugradnjom njegovog osnovnog smi-

Digitized by Google

sla u rad delegacija, OUR-a i mjesnih zajednica, ostaje trajan zadatak. Njegova primarna uloga razvijanja svijesti o neodvojivosti pojedinačnih i opštih interesa i osiguravanja prevlasti interesâ radničke klase kao opštedruštvenih jeste aktuelna projekcija konačnog cilja za koju se valja hrabro, ali demokratski i argumentovano izboriti.

*

Da li su to odgovori za »pozitivnu mogućnost opšteljudske emancipacije«? Potvrdan odgovor bio bi, očigledno, nekritičan. Samoupravno socijalističko društvo sa povijesnog stanovišta čini tek prve korake, ostavljajući epohi da na ovaj ili neki sasvim drukčiji način emancipatorsku ideju dovede do kraja. »Nema nikakve sumnje«, veli Kardelj, »da će se sistem samoupravne demokratije jednog visoko razvijenog socijalističkog društva u mnogo čemu — kako po oblicima i unutrašnjoj strukturi, tako i po svom domašaju u pojedinim oblastima društvenog života — razlikovati od današnjeg. O tome se danas, dakako, mogu imati razne teorijske pretpostavke, kao što mogu i treba da se formulišu i dugoročni idejni i politički ciljevi«. To, naravno, ne znači da borba slobodne zajednice proizvođača za vlastito ozbiljenje nije već otpočela. Ili, preciznije, da slobodno organizovana društvenost već danas ne predstavlja cjelovit pokret koji *an bloc* protivrječi svim posredujućim oblicima organizacije društva. Otuda i tvrdnja o dijalektičkoj protivrječnosti vlasti u socijalističkom samoupravljanju, kojom se država i samoupravljanje žele dovesti u kakav-takav odnos, krije u sebi nebrojene zamke, od kojih je najbezbolnija ona ideološke prirode.

Iza ovog uvida ne stoji nikakva nestrpljivost anarhističke provenijencije. Kritika države može biti samo kritika njenih socijalno-ekonomskih pretpostavki. Koliko i njeno vaspostavljanje, toliko i njeno razvrgavanje može se mjeriti samo mjerom socijalne realnosti koja je izvan nje, duboko u društvenom tkivu.

U mehanizmu funkcionisanja sistema socijalističkog samoupravljanja postoje i »slabe tačke« sa kojima on ne rijetko nije u stanju sâm da izađe na kraj. Tako će biti sve dok socijalističko samoupravljanje ne izraste na vlastitim osnovama. Stoga borba za njegovu realizaciju ne može biti prepuštena golom odmjeravanju snaga radničke klase sa antisamoupravnim nastojanjima, dolazila ona kao refleks planetarnog klasnog odmjeravanja snaga ili se hranila na objektivnim ishodištima originernih protivrječnosti sistema. Istorijska neophodnost zaštite funkcije države protiv građanskih revandikacija vjerovatno će postojati do definitivnog okončanja bitke za socijalizam. Država kao »isturena pesnica revolucije«, kao »revolucionarni malj«, ali ni manje ni više od toga. Stoga valja udarati precizno i sa mjerom ili se počinje batinati nasumice ili, još prije, po vlastitom tijelu. Istorija socijalizma ne oskudijeva primjerima. Ili, u Kardeljevoj nešto blažoj formulaciji:

Digitized by Google

»U zemlji u kojoj je pobedila socijalistička revolucija ostaje, doduše, problem očuvanja vlasti radničke klase i radnog naroda. Ali u tom pogledu autentični politički interes radničke klase je jedinstven i ne postoje razlozi za njenu političku diferencijaciju . . .«

Međutim, čak i kao nužno rješenje država ostaje građansko rješenje, koje čuva sjećanje na mjesto svog postanka. Problem vlasti kao tendencije i prakse otuđenja od društva i organizovanih samoupravljača nipošto nije skinut s dnevnog reda istorije. Lukavstvo političkog uma, naime, nalazi nova polja za svoje povijesne igre. U toj oblasti, iskustvo uči, ništa ne valja uzimati zdravo za gotovo.

Tako pravim problemom postaje skrivanje države. Jer nije tako važno da li sve što još jeste državno postaje djelimično i postepeno i samoupravno, koliko je empirijski tačno da sve što je samoupravno po formi nije automatski i nedržavno. Rezistentnost države je neograničena, a njena imunološka odbrana samoupravnom legitimacijom dobija razmjere ideološke pošasti bez protivlijeka. Podržavljenje samoupravljanja stoga uopšte nije samo teorijsko pitanje. Odumiranje klasične države može stvarati prostore za nove, formalno samoupravne, centre otuđivanja društvene moći od radničke klase. Oni mogu biti sistemski i institucionalni, pa se protivno konceptualnoj namjeri ili zbog nedomišljenosti koncepta pretvarati u kvazidržavne instance ili do toga dolazi svjesnom uzurpacijom institucije i njene funkcije, kao što se mogu smjestiti izvan sistema ne gubeći time ništa od uticaja i moći. I pored dobre volje, zbilja političkog odnosa snaga gura na drugu stranu. Bilo ovako ili onako, ne bi bilo mudro ne prepoznati samoupravnu seobu države.

Politizacijom sebičnih interesa različitog nivoa konstituisanja, kojoj ne mora nedostajati samoupravna retorika sa demagoškom konotacijom, ponovo se, sasvim nezavisno od naivnosti zvaničnih ustavnih preskripata, uspostavlja država u svojoj moći i sjaju.

Državni i semidržavni mehanizmi zahvatanja dohotka stvaraju ekonomski onemoćalu radničku klasu, kojoj tada oslobođenje rada može ostati isto toliko iluzija ili, još više, jer joj je na dohvat ruke. »Svaka nova kriza«, koristeći Marksov način, »u klasnoj borbi između prisvajača i proizvođača bogatstva iznosi tu činjenicu u sve oštrijoj razlici.« I Kardelj o tome ima sasvim precizan iskaz: »No, postoje i konflikti koji imaju karakter klasnog sukoba ili koji bi mogli dobiti takav karakter, naime, konflikti između radničke klase i onog njenog dela koji je Marks nazvao njenom sopstvenom birokratijom kada ona prisvoji monopol raspolaganja društvenim kapitalom. U stvari, to je najozbiljnija protivrečnost savremenog socijalističkog društva. Iz nje izvire niz sukoba i deformacija u društvenoj praksi, kao i dubok ideološki i politički konflikt koji je karakterističan za savremeni socijalizam . . .«

Država, samim svojim postojanjem u ovom ili onom vidu, postaje izvor određenih protivrječnosti i deformacija u socijalističkom društvu. Otuda ostaje upitnom mogućnost pretvaranja drža-

Digitized by Google

ve u »specifičan organ« ili, u drugoj formulaciji, »istorijski instrument« socijalističkog samoupravljanja.

Revolucija koja završava u državi i postaje »normalna« nipošto ne oduzima vlasti, javnoj sferi »politički karakter«. Ona nije radikalna, opštečovječanska u Marksovom smislu, nego, naprotiv, »djelomična ... revolucija koja ostavlja stupove kuće«. Svaka posredujuća institucija sa političkom dušom mora se parazitski hraniti na »račun društva i kočiti njegovo slobodno kretanje«. »Radnička klasa ne može prosto uzeti gotovu državnu mašinu i staviti je u pokret za svoje sopstvene ciljeve« — napisao je Marks nakon Komune. Ona to ne smije, nakon stabilizovanja revolucije, učiniti ni sa »sopstvenom« državom. Stoga socijalističko samoupravljanje kao revolucionarni pokret, bez obzira na vlastitu neizraslost, državu mora spoznati kao nesiguran oslonac. To su, jednostavno, dva raznovrsna principa iza kojih stoje svrstani, dosta precizno prepoznatljivi, socijalni tabori koji teško da mogu jedan drugome pružiti ruku pomoći. Socijalističko samoupravljanje mora radikalno prekinuti sa državom. Neće biti tačno da je njegova osnovna istorijska muka to što ono u socijalizmu ujedno mora biti i na vlasti i u opoziciji. Lukač je tačno prepoznao da »zauzimanje stava poput »opozicije« znači samo da se postojeće prihvaća kao u biti nepromjenljiva osnova, a nastojanje »opozicije« usmjeruje se samo na to da se unutar oblasti važenja postojećeg postigne za radničku klasu koliko je moguće«. Uz malu promjenu naglaska, radnička klasa se, ako do svog povijesnog cilja ozbiljno drži, ne smije »organizovati kao država«.

Čak iako država »oktroiše« samoupravljanje — što je, uzgred, tobože, ubojiti argument protiv nespontanosti nastanka samoupravljanja u Jugoslaviji — ono joj ne duguje nikakvu zahvalničku lojalnost. Ostavljajući po strani pitanje: da li političko razotuđenje mora preći isti put kao i otuđenje? Da li samoupravljanje nastaje kao model iz konkretno-istorijske pragmatičke potrebe? — činjenica da od određenog trenutka postoje država i samoupravljanje kao dva nesvodljiva principa socijalne organizacije odrediće njihov daljnji odnos. Istorijska je istina da je revolucionarna avangarda u Jugoslaviji državnim aktom — budući da do tog trenutka sebe nije ni razlikovala od države — »uvela« samoupravljanje. Ali samim činom ona, ne, doduše, bezbolno i trenutno, mijenja vlastitu programsku usmjerenost. Njena istorijska zasluga je što je svjesno otvorila front prema državi. Za milione drugih proletera sama politička artikulacija istorijskog poprišta borbe ostaje još uvijek »željena fantazija«.

Ono što nakon toga ostaje u državi mora se, u času triježnjenja, osjetiti prevarenim, te od tog trena socijalističko samoupravljanje od države ne može očekivati nikakav dar, nego granice vlastitog domena mora širiti borbenim sredstvima.

Sve što time hoće da se kaže jeste misao koja je učestalom upotrebom postala parola: „Oslobođenje radničke klase mora biti njeno vlastito djelo." Drug Tito je to, povodom 60-togodišnjice na-

Digitized by Google

še Partije, isto toliko lijepo rekao: „Ako radnici nisu svjesni.. ako stvarno ne uzmu u svoje ruke odlučivanje o svim pitanjima svoga rada, onda se ti odnosi mogu svesti na formalnost, a stvarno odlučivanje biti u rukama raznih osamostaljenih centara ekonomske i političke moći."

„Uzeti" — to znači vlastitim naporom prisvojiti nešto što se nema ili još nema u potpunosti, a „u svoje ruke" — to je već toliko precizno da upozorenje da ni u najslobodnijoj interpretaciji ne može značiti ni državu ni druge „otuđene centre moći" svojom notornošću zvuči banalno. Parafrazirajući Marksova izvođenja o Komuni, moglo bi se ponoviti da radnička klasa, (doduše), ima da prođe kroz duge borbe, kroz čitav niz istorijskih procesa koji potpuno mijenjaju i ljude i okolnosti. (Ali) ona nema da ostvaruje nikakve ideale; ona ima samo da oslobodi elemente novog društva... Međutim, iako svjesna svog istorijskog zadatka i junački riješena da postupi kako priliči tom zadatku, ona ne može „mirno da se smješka".

Digitized by Google

Pierre Hureau

Stavovi CFDT o samoupravljanju i socijalizmu

1. Perspektive koje je skicirao Kongres CFDT

Za CFDT fundamentalni cilj borbe za ostvarivanje projekta jednog drukčijeg društva je u tome da se kapitalističko i tehnokratsko društvo zameni socijalističkim i demokratskim društvom, društvom koje će obezbediti svakom čoveku i svakoj ženi mogućnost da slobodno izgrađuju svoju ličnost kroz društvene odnose, strukture, tip proizvodnje i tip potrošnje, da ovladaju procesom njenog razvijanja i izgrađivanja; to će biti samoupravno društvo.

Samo takvo društvo moći će da na svim nivoima uspostavi odnose novog tipa između pojedinaca i grupa, da obezbedi jednakost šansi i da oslobodi ljude otuđenja koja sputavaju razvoj njihove ličnosti.

Eliminišući sve tragove socijalne, kulturne i rasne nejednakosti i nejednakosti među polovima ili segregacije, ono će moći da stvori privredu koja će biti solidarna s narodima trećeg sveta, bez imperijalizma i eksploatacije i da poštuje civilizacijski model koji ti narodi žele da usvoje.

Digitized by Google

Tri karakteristične odlike ovakvog društva (samoupravljanje, društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju i razmenu, demokratsko planiranje) mogu se ostvariti samo u socijalističkom društvu.

Ovde je reč upravo o jednoj perspektivi koja dobija svoj pravi smisao tek pošto se ostvare politički, ekonomski i socijalni preduslovi.

Iz ove perspektive ni jedan deo društva ne može ostati izvan samoupravljanja. Samoupravljanje znači upravljanje preduzećima od strane radnika, ali i upravljanje celinom privrednih i državnih poslova od strane naroda. Samoupravljanje odgovara fundamentalnoj potrebi radnikâ za odgovornošću, pravdom i slobodom; u njegovoj je prirodi da stvori novi tip društvenih odnosa zasnovanih na stvarnoj jednakosti i solidarnosti.

Radnici treba da ovladaju proizvodom svoga rada upravo počevši od samog preduzeća. Radnicima i onima koje su oni izabrali treba prepustiti odgovornost za donošenje ključnih odluka u vezi s opštom politikom preduzeća i dati im moć da imenuju i kontrolišu rukovodioce preduzeća, ali tako da se sindikati ne pretvore u upravljačku instituciju.

Na taj način promenom osnovâ vlasti i sistema odlučivanja svaki radnik će biti uključen u delatnost celog preduzeća.

Svojim slobodnim i odgovornim prisustvom u kolektivu on će ponovo zagospodariti prirodom, namenom i organizacijom svoga rada. On će isto tako steći mogućnost da sudeluje u organizovanju prirodnog prostora različitih mesta na kojima živi, kako u samom preduzeću, tako i izvan njega.

On će tako preuzeti odgovornost za ostvarenje načina života koji odgovara njegovim težnjama, njegovim potrebama i njegovim aktivnostima, kako individualnim, tako i kolektivnim.

Samoupravljanje

Opredeljujući se za samoupravljanje, CFDT je uzeo u obzir različita socijalistička iskustva, koja pokazuju da promena samo na političkom nivou, čak i praćena kolektivnim prisvajanjem sredstava za proizvodnju, nije dovoljna da bi se suštinski izmenio zavisan položaj radnikâ. U tom pogledu su značajna iskustva istočnoevropskih zemalja. Ona pokazuju da je razotuđenje radnikâ nužan uslov za eliminisanje birokratskih rešenja u sklopu funkcionisanja društva.

Opredeljujući se za samoupravljanje, CFDT je istovremeno odlučio da u ovom trenutku ne stvara model za organizaciju društva na apstraktan i intelektualan način. CFDT tvrdi da socijalističko društvo treba da izgrade svi i da svi treba njime da upravljaju. Ni centralizam, ni moć u rukama avangarde, ni moć prisvojena u ime znanja ni društvo organizovano na temelju hijerarhijskih struktura ne predstavljaju prihvatljiva rešenja.

Za CFDT samoupravno socijalističko društvo treba da, srazmerno stepenu svog razvoja, eliminiše sve pojave eksploatacije,

Digitized by Google

dominacije i otuđenja i da na taj način teži ka jednakoj raspodeli moći na sva ljudska bića. Ta moć odlučivanja o svim aspektima društvenog života podrazumeva fundamentalan preobražaj u prirodi i funkcijama države.

Samoupravljanje treba shvatiti kao praksu istinske demokratije i definisati ga kao kolektivno korišćenje moći. Ono nije samo izraz jedne socijalne težnje, nego i izraz konkretnih uslova napredovanja ka kolektivnoj moći. Samoupravljanje se ne može izgraditi bez produbljene kritike otuđene moći, slične Marxovoj kritici buržoaske privrede.

Samoupravljanje bi trebalo da bude promena subjekta moći, koji postaje kolektivan, ali njega isto tako treba shvatiti i kao umnožavanje centara moći, kao najveću moguću redistribuciju i decentralizaciju moći.

U okviru demokratskog planiranja samoupravljanje predstavlja korenitu izmenu celine društvenih odnosa na svim nivoima društva. Kako više nisu prosti prodavci svoje radne snage poslodavcima, radnici demokratski učestvuju u definisanju ciljeva proizvodnje i na taj način postaju gospodari proizvoda svoga rada i njegovog korišćenja. Daleko od toga da vodi ostvarenju cilja naknade za rad, samoupravljanje podrazumeva ukidanje najamnog rada u smislu društvenog sistema eksploatacije i potčinjenosti najamnog radnika poslodavcu.

Ono zahteva ne samo društveno prisvajanje sredstava za proizvodnju i razmenu, već i preobražaj organizacije društva i načina života. A to će omogućiti svakome da se slobodno samoodređuje i stiče stvaralačke sposobnosti za organizaciju društva.

Samoupravljanje uspostavlja kolektivno gospodarenje nad ekonomskim i društvenim životom. Ono podrazumeva demokratski donesen nacionalni plan ekonomskog i društvenog razvoja, koji usmerava proizvodnju u funkciji potreba. Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju i razmenu omogućava ostvarenje demokratskog plana ove vrste, dok samoupravljanje omogućava njegovu izradu, ostvarivanje i kontrolisanje na svim političkim i ekonomskim nivoima.

Samoupravljanje je tip kolektivnih odnosa koji se dâ ostvariti u informisanju, raspravljanju pre odlučivanja, odlučivanju i kontroli. Ono počiva na četiri principa:

— obradi, širenju i cirkulaciji informacija;

— donošenju odluka na što je više moguće decentralizovanom nivou;

— izboru, kontroli i opozivu odgovornih organa na odgovarajućim nivoima od strane zainteresovanih: ti organi sprovode kolektivno definisanu politiku;

— suočavanju različitih instanci kojih se tiče data odluka.

Samoupravno socijalističko društvo treba da predstavlja drukčiji oblik ekonomske organizacije, novi tip organizacije društva i društvenih odnosa, novu koncepciju kulture, novi tip razvoja.

Samoupravljanje nije svojstveno samo potpuno ostvarenom socijalizmu. Kao princip organizovanja i funkcionisanja socijali-

Digitized by Google

stičkog društva, ono već danas uslovljava sredstva kojima se gradi demokratski socijalizam. CFDT je bio jedan od pokretača u razvoju samoupravnih ideja i samoupravne prakse i doprineo je stvaranju samoupravne struje u Francuskoj.

CFDT će svojim delovanjem i dalje biti jedna od odlučujućih snaga u napredovanju ove struje:

— time što će predlagati njene objektivne prioritetne zahteve;

— time što će unaprediti svoju masovnu demokratsku sindikalnu praksu i tako omogućiti radnicima da stvarno ovladaju svojom situacijom i svojom evolucijom i postanu akteri već danas u nalaženju rešenjâ za svoje probleme, a sutra u izgradnji samoupravnog socijalističkog društva;

— time što će staviti na raspolaganje radnicima informacije koje poseduje sindikalna organizacija da bi mogli da odlučuju s punim poznavanjem činjenica i tako učiniti da sa svakom akcijom neodoljivo jača zahtev za odgovornošću.

Čineći ovo, CFDT će podići najčvršći bedem pred opasnošću stvaranja nove birokratije i nove tehnokratije u fazi izgradnje socijalizma:

— definisanjem ciljeva promene u vezi sa uslovima rada i organizacijom rada, namenom proizvodnje i tipom realizovanih proizvoda, strukturama moći i hijerarhijom prihoda, odnosom između zahtevâ o zapošljavanju i tipa razvoja itd., tako da će organizacije CFDT omogućiti radnicima da bolje shvate odnos između zahtevâ i društvenog preobražaja i usmere svoje akcije kako bi poslodavcima i političkoj vlasti nametnuli prioritete koji odgovaraju njihovim stvarnim potrebama;

— debatom sa sindikalnim organizacijama u Evropi i u zemljama trećeg sveta.

Celinom ovih akcija i zalaganjem za javnu debatu sa zainteresovanim organizacijama CFDT će doprineti objedinjavanju uslovâ za stvaranje jedne moguće alternativne politike, dajući priliku savezu narodnih snaga da se ostvari u akciji na novim osnovama, koje bi prevazilazile granice sporazumâ iz prošlosti.

Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju

Osnovni odnos kapitalističkog društva koji omogućava da novac bude izvor moći nad ljudima i nad stvarima mora biti slomljen.

Samoupravni socijalizam, za koji se opredelio CFDT, podrazumeva društveno prisvajanje sredstava za proizvodnju, razmenu, informisanje i obrazovanje i preobražaj organizacije društva i načina života.

Ovo podruštvljavanje omogućava radnicima u preduzećima i građanima u njihovim javnim telima, od opštine do države, da sami budu odgovorni i da odlučuju o ulaganjima. Javna odgovornost za ulaganja omogućava razradu i ostvarivanje nacionalnog plana ekonomskog i društvenog razvoja, koji će usmeriti proizvodnju u funkciji demokratski formulisanih odluka.

Digitized by Google

Istovremeno, ovo podruštvljavanje podrazumeva:

— eksproprijaciju sadašnjih vlasnika tih sredstava i povraćaj kolektivu njihove svojine i moći koje otuda proističu;

— prenos svojine na kolektiv, bez obzira na to da li je reč o nacionalizaciji krupnih sredstava za proizvodnju ili o regionalnoj i lokalnoj svojini, odnosno o zahtevu za izmenu u samom pojmu svojine. Tako, nacionalizaciju ne treba brkati sa podržavljenjem; ona podrazumeva da će moći odlučivanja biti razdeljene i organizovane, s jedne strane, na nivou različitih stupnjeva demokratskog planiranja, i, s druge, na nivou samih zainteresovanih radnika.

Društvenu svojinu praktično definišu odnosi između samoupravnih prava radnikâ u preduzećima i građana u različitim oblastima aktivnosti, na jednoj, i prava demokratskog planiranja u njegovim različitim instancama — lokalnim, regionalnim, sektorskim, nacionalnim — na drugoj strani. Njeno značenje se otkriva tek kada se definiše organizacija moći u društvu.

Opredeljujući se za zamenu privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju i razmenu društvenom svojinom, a ne samo državnim prisvajanjem, CFDT želi da podvuče nužnost decentralizovanja ekonomske moći kao garantiju demokratskog političkog sistema. CFDT je i ovde uzimao u obzir različita iskustva, činjenicu da isključivo državna svojina nad sredstvima za proizvodnju, moć poverena jednom jedinom centru odlučivanja, rađaju totalitarno i policijsko društvo, budući da onaj ko poseduje oruđe, taj poseduje i moć, svu moć.

Demokratski socijalizam, kojem je cilj da dâ stvarnu moć radnicima, treba, dakle, da svrši s privatnom svojinom nad sredstvima za proizvodnju, jednim od temelja moći kapitalistâ. Samoupravljanje tako podrazumeva eksproprijaciju kapitala. Ali, reći da treba eksproprisati kapitaliste, nije dovoljno; treba definisati način prisvajanja sredstava za proizvodnju i razmenu, dakle: tehnikâ proizvodnje i mašina — sistema organizacije rada — strukturâ informisanja — načina zapovedanja itd. To je smisao u kojem CFDT govori o društvenoj svojini.

Društvena svojina istovremeno se suštinski razlikuje i od:

— državne svojine koja prenosi glavninu moći na centralizovani nivo (kao što je slučaj u istočnoevropskim zemljama ili prilikom nacionalizacija pod kapitalističkim režimom);

— striktno kooperativne svojine koja se ograničava na to da svakog radnika pretvori u direktnog akcionara u preduzeću.

Za CFDT nije toliko u pitanju da se kapitalistički vlasnici zamene novim vlasnicima (pod datim okolnostima, državom) koliko da se, u okviru društva, radikalno izmeni smisao i sama priroda termina »svojina«, napuštanjem shvatanja svojine nasleđenog iz buržoaskog prava.

U stvari, u samoupravnom sistemu će različita prava vezana za svojinu, različite moći koje ona daje vlasnicima biti podeljeni na različite centre odlučivanja: preduzeće, oblast, plan.

Digitized by Google

U socijalizmu stvarnost korišćenja moći na različitim stupnjevima organizacije društva ne treba da bude sputana formalnim pristupom koji bi neminovno težio bilo da stvori državni socijalizam (centralizovanu kolektivnu svojinu) bilo da upadne u kolotečinu neke vrste narodnog kapitalizma. Ako se ne destrukturira svojina, samoupravljanje će oscilirati između etatizma i kooperativizma.

2. Smisao i sadržaj borbi

Perspektive koje smo utvrdili daju smisao i sadržaj borbama koje vode radnici.

U našoj zemlji te se borbe odnose na trajne ciljeve radničkog pokreta: odbranu kupovne moći i nadnica — pravo na rad — poboljšanje uslovâ rada — socijalne garantije — pravo na informisanje i obrazovanje. One se isto tako odnose na prava radnikâ i sindikalnih organizacija, što je za nas oblast od suštinskog značaja. Poslodavci, uprava, država — svi oni se služe znatnim sredstvima da bi se suprotstavili sindikalnim organizacijama. Oni se oslanjaju na pravosuđe da bi što više ograničili pravo na sindikalno organizovanje koje su najamni radnici izvojevali kroz često vrlo teške borbe.

Zato je neophodno dati nova prava radnicima i njihovim sindikalnim organizacijama.

Prava radnikâ i sindikalnih organizacija

Naši su ciljevi sledeći:

— Sindikalni ogranak u preduzeću treba do dobije sredstva za obavljanje svojih zadataka. Predstavnici sindikata treba da imaju obezbeđena prava neophodna za vršenje svog mandata: slobodu kretanja — kvote radnih sati itd.

— Sindikalna prava i slobode treba da budu prošireni na sva preduzeća, uključujući i ona s manje od 50 radnika. Pravo istupanja treba priznati delegatima svih radnika zaposlenih u preduzeću, bez obzira na njihovu pripadnost. Otklanjanje zapreka pravu na štrajk.

— Proširenje uloge fabričkog komiteta, koje bi mu omogućilo da vrši stvarnu kontrolu nad upravljanjem poslodavaca. Stvaranje zajedničkih komiteta na nivou trustova i velikih kompanija.

— Proširenje slobode udruživanja, izražavanja, kretanja za radnike-imigrante.

— Nova prava izražavanja i istupanja radnikâ na radnom mestu: 1% odrađenih sati treba da tokom samog radnog vremena bude posvećeno diskusiji o uslovima i organizaciji rada.

— Jačanje ovlašćenjâ inspekcije rada i obnova radnog pravosuđa.

Digitized by Google

Ovoj listi zahtevâ, čije bi zadovoljavanje osetno povećalo moć radnikâ i sredstva kontrole sindikalnih organizacija u svim sektorima aktivnosti, javnim ili privatnim, i u svim preduzećima dodajemo niz novih prava i moći u nacionalizovanim preduzećima ili u preduzećima koja bi vlada levice nacionalizovala po svom dolasku na vlast.

Nova posebna prava i moći u nacionalizovanim preduzećima

Podsetimo se da za CFDT nacionalizacije nisu cilj za sebe, nego sredstvo:

— za smanjenje ekonomske moći buržoazije;

— za podsticanje novog tipa razvoja zahvaljujući donošenju demokratskog plana;

— za otvaranje procesa podruštvljavanja moći u okviru preduzeća.

Prema tome, naši predlozi su zasnovani na sledećim principima:

— nacionalizacije ne treba da se pretvore u faktičku etatizaciju, već da se uklope u samoupravnu perspektivu, započinjući konkretan proces prisvajanja moći od strane radnikâ;

— radi suprotstavljanja svim tehnokratskim i birokratskim opasnostima neophodno je definisati nove decentralizovane strukture moći, jer je reč upravo o tome da se izmeni sama struktura moći;

— nacionalizovano preduzeće ne treba da bude odsečeno od društva; treba definisati nove odnose između preduzeća, njegovih postrojenja i teritorijalnih zajednica;

— različit karakter nacionalizovanih preduzeća ili preduzeća čija nacionalizacija predstoji navodi nas da odbacimo jedinstven i krut model njihovog funkcionisanja;

— socijalne garantije, prava i slobode, moći koje su dobijene — sve to ne treba da dovede do razdvajanja nacionalizovanih od privatnih preduzeća. Prema tome, nacionalizovanim preduzećima treba upravljati u skladu s nacionalnim kolektivnim ugovorom njihovog profesionalnog sektora.

Osim toga, neophodno je razjasniti ulogu sindikata u nacionalizovanom preduzeću. Sindikat ne treba da bude odgovoran za upravljanje. Sindikat vrši četiri funkcije:

— on sprovodi akcije za zadovoljavanje radničkih zahteva;

— on pregovara o svim elementima koji se tiču uslovâ života i rada;

— on kontroliše ekonomsku i socijalnu politiku preduzeća;

— on organizuje demokratsku debatu.

U okviru nacionalizovanog preduzeća treba razlikovati više tipova moći:

Digitized by Google

— moć opšteg usmeravanja i odlučivanja;

— izvršnu moć svakodnevnog upravljanja;

— moć kontrole, pravo na konsultovanje i informisanje;

— moć kontestiranja i pregovaranja.

Da bi se izbegle sve tehnokratske i birokratske opasnosti, institucije treba da omoguće koherentno i uravnoteženo organizovanje ovih različitih moći.

Na ovim osnovama moguće je definisati nekoliko velikih ciljeva u vezi sa strukturom nacionalizovanih preduzeća i njihovih postrojenja, pogona i službi.

Na nivou pogona ili službe: stvaranje savetâ pogona ili službe, izabranih od radnikâ, nadležnih za organizaciju i uslove rada u okviru ugovora sklopljenog sa savetom postrojenja il preduzeća, koji bi periodično određivali sredstva i ciljeve datog pogona ili službe. Moć ovih saveta odnosila bi se na izbor nove opreme, tenhološke promene, planove za obrazovanje kadrova, različite aspekte organizacije rada (radno vreme, bezbednost na radu, broj radnika itd.).

Članovi saveta treba redovno da polažu računa o svom radu pred opštim zborom pogona ili službe.

Na nivou preduzeća ili postrojenja:

Okosnice struktura upravljanja i funkcionisanja su sledeće:

— Nacionalizovana preduzeća neće nužno reprodukovati strukturu postojećih grupa preduzećâ koje treba da budu prestrukturirane.

— Struktura nacionalizovanih preduzeća treba da omogući funkcionisanje zasnovano na jasnom razlikovanju različitih moći.

— Ugovorom sklopljenim između Plana i nacionalizovanog preduzeća definisaće se glavni ciljevi preduzeća.

— Na nivou preduzeća biće osnovan savet preduzeća, koji će definisati njegovu opštu politiku, pregovarati s Planom o ugovoru preduzeća, a sa savetima postrojenjâ o njihovom ugovoru. Savet će imenovati upravu preduzeća i redovno polagati računa o svom radu savetima postrojenjâ.

— Na nivou postrojenja biće osnovan savet postrojenja, koji će o svom upravljanju redovno polagati računa radnicima na opštem zboru.

— Savet preduzeća i savete postrojenjâ čine izabrani radnici. Sindikalne organizacije davaće svoje mišljenje o predloženim listama i njihovim ciljevima da bi podstakle demokratsku debatu o načinu razvoja preduzeća i upravljanja njime.

— U izvesnim slučajevima može biti stvoren organ spoljašnje kontrole, sastavljen od predstavnikâ javnih vlasti, Plana, teritorijalnih zajednica i potrošačâ.

Digitized by Google

*

Strategija koju razvija CFDT da bi ostvario svoje ciljeve počiva na:

— samostalnosti sindikalne akcije i sindikalnih organizacija;

— razvoju društvenih borbi, kao motornoj snazi preobražaja društva;

— zahtevima koji se odnose na samoupravne transformacije;

— nastojanju da se postigne jedinstvo sindikalne akcije i jedinstvo narodnih snaga;

— konvergenciji sindikalnih ciljeva i sindikalne borbe na međunarodnom planu da bi se otvorio put novom tipu egalitarnog razvoja.

(S francuskog *Cvijeta Jakšić)*

Digitized by Google

D. A. Kerimov

Socijalno planiranje u SSSR: teorija, praksa, perspektive

Racionalno upravljanje društvom pretpostavlja pre svega da mora postojati kompleksno socijalno i ekonomsko planiranje koje obezbeđuje dinamičan, planski i proporcionalan razvoj svih osnovnih sfera životne aktivnosti društva. Ustav SSSR ukazuje na potrebu takvog planiranja na svim nivoima socijalne organizacije.* Tako je u članu 16. utvrđeno da se »rukovođenje ekonomikom ostvaruje na osnovu državnih planova ekonomskog i socijalnog razvoja, uzimajući u obzir teritorijalni i granski princip, povezujući centralizovano upravljanje s privrednom samostalnošću i inicijativom preduzećâ, integracionih celina i drugih organizacija«.

Pravno uobličavanje ovih planova ne samo što omogućuje unošenje uzajamne usaglašenosti u rad raznih grana i privrednih rejona, stalnosti i stabilnosti privrednih veza i odnosâ u realizovanju planskih zadataka, već i obezbeđuje organsko povezivanje proizvodnih zadataka sa socijalnim razvojem radnih kolektiva, grana i regionâ. Samim tim koristi se ono preimućstvo socijalističkog sistema koje, za razliku od buržoaskog društva, omogućuje

* Vidi članove 8, 16, 73, 77, 83, 108, 131, 143, 146. Ustava SSSR.

Digitized by Google

da se upravlja socijalnim i ekonomskim razvojem u skladu s višim ciljem društvene proizvodnje u socijalizmu — najpotpunijim zadovoljavanjem sve većih materijalnih i duhovnih potreba ljudi.

U izveštaju CK KPSS 25. kongresu Partije L. I. Brežnjev je istakao: »Naša zemlja je prva krenula putem planskog rukovođenja ekonomikom. Ovu složenu umetnost učile su od nas i uče desetine drugih država. Ali, i pred nama se sada postavio zadatak da podignemo nivo planskog rada, da ga dovedemo u sklad s novim razmerama i stanjem naše privrede, s novim zahtevima vremena.« Jedan od takvih zadataka je organsko sjedinjavanje ekonomskog planiranja sa socijalnim. Pošto je problem ekonomskog planiranja dosta detaljno osvetljen u našoj literaturi, zaustavićemo se prvenstveno na osnovnim pitanjima socijalnog planiranja, kako bismo mogli reljefnije zamisliti puteve i sredstva njihovog sjedinjavanja u jedinstvenu celinu, u skladu sa zahtevima novog Ustava SSSR.

Odmah posle pobede Velike oktobarske socijalističke revolucije mlada Sovjetska Republika postavila je pred sebe cilj da stvori osnove planske organizacije svih društvenih procesa, da realizuje mogućnost delovanja »po jedinstvenom opštem planu«. Učvršćenjem nove vlasti i nacionalizacijom najvažnijih sredstava za proizvodnju planska izgradnja socijalističkog društva poprimila je karakter ne samo teorijskog, već i praktičnog zadatka. Međutim, u prvo vreme, po Lenjinovim rečima, »nismo mogli znati ni forme preobražaja ni tempo razvoja konkretne organizacije«. Ali, već je »kao prvi korak napred u tom pravcu«, »pravi naučni plan«, plan GOELRO predviđao usmereno menjanje ne samo ekonomskih, već i socijalnih procesa. U njemu su bile predviđene duboke promene društvenih odnosa između grada i sela, između radničke klase i seljaštva.

Dalji korak u razvoju socijalnih aspekata planiranja bio je ostvaren prilikom razrade petogodišnjih planova razvoja privrede, kada je uporedo sa ekonomskim problemima postepeno proširivan krug planskih pokazatelja koji karakterišu planski razvoj obrazovanja, kulture i nauke.

Osobenost socijalnog planiranja na savremenoj etapi odlikuje se sledećim osnovnim obeležjima:

Prvo, na prethodnim etapama se plansko usavršavanje socijalnih odnosa pojavljivalo u znatnoj meri kao mogućnost čije su granice realizacije bile kruto zavisne od dostignutog nivoa razvoja proizvodnje. Sve veće mogućnosti društva osigurale su oštar zaokret ekonomike ka rešavanju zadataka vezanih za povećanje blagostanja i kulture trudbenikâ, porast njihovog obrazovanja i stručnosti, razvoj svih oblika socijalne aktivnosti. Sa svoje strane, pojačano povratno delovanje socijalnog faktora povećava efikasnost društvene proizvodnje, ubrzava tempo naučno-tehničke revolucije, ističe pred proizvodnju socijalne ciljeve i određuje pokazatelje društvenog progresa kojima mora biti potčinjena privredna delatnost preduzećâ i organizacija. Sve je to na novi način postavilo pitanje odnosa ekonomskih i socijalnih faktora: plani-

Digitized by Google

ranje socijalnih promena na savremenoj etapi postaje objektivno neophodan momenat bez koga je nemoguće normalno funkcionisanje i razvoj socijalističkog društva.

Drugo, razvijeno socijalističko društvo predstavlja složeni sistem sa više funkcija, koji se odlikuje time što uporedo s procesima izdvajanja i specijalizacije sfera društvene delatnosti postoje susretni procesi njihove integracije, produbljivanja i proširivanja njihove uzajamne povezanosti i uzajamne uslovljenosti. Sve osnovne vrste socijalne životne aktivnosti ljudi sintetizuju se u celinu, što određuje njihovo funkcionisanje i razvoj po zakonima te celine. Celovit i u sistem oblikovan karakter društvenog razvoja uslovljava neophodnost kompleksnog planiranja koje obuhvata kako tehničko-ekonomske, tako i socijalne procese i obezbeđuje harmoničan razvoj svih delova socijalnog organizma.

Treće, izmene u tehnostrukturi društvene proizvodnje, procesi industrijalizacije i urbanizacije dovode do visoke mobilnosti stanovništva, do radikalnih preokreta u oblicima delatnosti i komunikacije, do izmena u sadržaju i karakteru socijalne kontrole. Upravo kada postoji uzajamno delovanje formiranih, tradicionalnih oblika životne aktivnosti i novih uslova rada, spoznaje i komuniciranja, nastaje krug složenih problema koji iziskuju usmeravajuće delovanje od strane društva.

Četvrto, najnovija dostignuća društvenih nauka povećavaju mogućnosti upravljanja socijalnim procesima ne samo na mikro nivou, već i na mikro nivou. Socijalno planiranje otvara širok front za primenu naučnih zaključaka skoro svih društvenih nauka, a ne samo političke ekonomije na koju se oslanjalo proizvodno planiranje. Pri tom sve veći značaj dobija sociološka nauka koja obrazlaže primenu zakonâ istorijskog materijalizma na konkretne sfere društvenih odnosa. Sociološka istraživanja postaju neophodan izvor naučne informacije i znanjâ o socijalnoj stvarnosti.

Razrada socijalnih planova sa granskog i regionalnog aspekta znači da planska izmena društvenih odnosa postaje funkcija ne samo državnih organa upravljanja koji deluju u razmerama čitavog društva, već i lokalnih zajednica ljudi, proizvodnih kolektiva i teritorijalnih zajednica. A to proširuje sferu primene nauke kako sa horizontalnog, tako i sa vertikalnog aspekta.

Znači, priroda, karakter i mesto socijalnog planiranja, ono novo što ono unosi u tradicionalne metode upravljanja, mogu se u opštem obliku svesti na dva međusobno povezana zaključka: s jedne strane, proširila se predmetna oblast planiranja usled njegovog proširenja na socijalne sfere životne aktivnosti društva; s druge strane, sam mehanizam upravljanja, posmatran u razmerama cele zemlje, dopunjava se lokalnim sredstvima delovanja na pojedine karike društvenog sistema, koji obezbeđuju njihovo efikasnije funkcionisanje i razvoj.

Plansko rešavanje socijalnih problema dovelo je do značajnog ekonomskog i socijalnog efekta koji se izražava kako u kvantitativnim pokazateljima, tako i u kvalitativnim karakteristikama.

Digitized by Google

Što se tiče plana socijalnog razvoja kolektivâ preduzećâ, on danas predstavlja naučno obrazložen i materijalno obezbeđen sistem mera usmerenih na promišljenu izmenu strukture i uslovâ života proizvodnih kolektiva, na formiranje i najpotpunije zadovoljavanje materijalnih i duhovnih potreba ljudi, na svestrani razvoj radnih kolektiva, doprinoseći samim tim usavršavanju proizvodnje, podizanju produktivnosti rada i vaspitavanju radnikâ u duhu komunističkog odnosa prema svojoj dužnosti, drugovima i društvu u celini.

Realizacija ovih planova, kao što je pokazalo iskustvo vodećih grana industrije, pomaže da se blagovremeno pripreme radni kolektivi i svaki radnik za rešavanje kako tekućih, tako i perspektivnih proizvodnih zadataka, stvara uslove za najproduktivniji rad, povećava ekonomsku efikasnost na osnovu porasta tehničkog nivoa i kulture proizvodnje, kao i uvođenja naučne organizacije rada. Poboljšava se izbor, razmeštanje i vaspitavanje kadrova, stabilizuje se kontingent zaposlenih, smanjuju se gubici radnog vremena. Povećava se materijalno blagostanje trudbenikâ, raste njihov opšteobrazovni i kulturni nivo i stručna sprema. Jača proizvodna disciplina, stvara se atmosfera drugarstva i poverenja, uzajamnog poštovanja i strogih zahteva u međusobnim odnosima, raste aktivnost trudbenikâ u upravljanju proizvodnjom i u društveno-političkom životu zemlje. Tako je promišljeni dugoročni program socijalnog razvoja proizvodne integracije »Kirovskij zavod« doveo do stvaranja monolitnog radnog kolektiva u kome se koriste sve mogućnosti za njegov dalji efikasan razvoj. Usavršavanje nauke i tehnologije je uporedo s drugim faktorima dovelo do povećanja procenta kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika sa 78% u 1971. godini na 85% u 1975. godini. Na osnovu realizacije kompleksa mera predviđenih planom tehničkog progresa svake godine se postiže ekonomski efekat u iznosu od najmanje 10 miliona rubalja.

Savremena praksa socijalističkog privređivanja pokazuje da preduzeća koja duboko i svestrano koriste u upravljanju proizvodnjom planove socijalnog razvoja postižu ozbiljne rezultate. Koliko je velik ekonomski efekat od socijalnih mera, svedoče rezultati rada i drugih proizvodnih kolektiva. Porast produktivnosti rada u lenjingradskoj proizvodnoj integraciji »Krasnogvardejec« iznosio je na osnovu socijalnih faktora 35—40%, a u moskovskoj fabrici »Krasnij proletarij« ekonomski efekat od izvršenja plana socijalnog razvoja iznosi svake godine 650 hiljada rubalja.

Iskustvo iz rada pomenutih i mnogih drugih kolektiva svedoči o tome da uzimanje u obzir i pravilno korišćenje socijalnih rezervi u delatnosti radnih kolektiva nije u ekonomskom pogledu ništa manje značajno od traženja i korišćenja tehničkih i ekonomskih rezervi.

Prvi pokušaji planskog razvoja gradova pokazali su da i na tom nivou socijalne organizacije društva mogu postojati realne mogućnosti za povećanje efikasnosti i kvaliteta delatnosti. Postojeće iskustvo u rešavanju čak i posebnih socijalnih problema do-

Digitized by Google

velo je do postizanja visokih pokazatelja. Tako je eksperimenat u gradovima Ufi i Kalugi predstavljao ozbiljan korak na putu povećanja korišćenja radnih resursa. Njegova suština sastojala se u tome što je u ovim gradovima prijem radnih ljudi na rad u svim preduzećima i organizacijama počeo da se ostvaruje centralizovano, posredstvom gradskog biroa za zapošljavanje i informisanje stanovništva. Dvogodišnje iskustvo pokazalo je visoku efikasnost centralizovanog zapošljavanja. U tom periodu prosečan prekid u radu onih koji su tražili novi posao smanjen je u Ufi sa 24 na 13 dana, a u Kalugi na 16 kalendarskih dana. Procenat lica koja su s radnim mestom menjala i profesiju smanjio se u Ufi na 12%, a u Kalugi na 5%. Intenzivnost fluktuacije kadrova smanjila se u oba grada, i to sa 18,1 na 16,7% u prvom, odnosno sa 17 na 14,8% u drugom. U oba grada smanjio se broj preduzeća koja nisu bila kompletirana kadrovima ili čiji je broj zaposlenih bio iznan plana. Treba istaći da su rezerve na nivou grada sada postale rezerve proizvodnih kolektiva, što je uticalo na efikasnost njihovog rada na realizaciji kako ekonomskih, tako i socijalnih zadataka.

Novi aspekti u realizaciji ekonomskih i socijalnih zadataka otkrivaju se prilikom usavršavanja planiranja i na granskom nivou; oni još u znatnoj meri čekaju svoje rešenje i primenu u praktičnoj delatnosti ministarstava i resorskih uprava. Plansko regulisanje socijalnih procesa na datom nivou postalo je naročito potrebno u vezi s razradom (počev od 1973. godine) generalnih shema upravljanja, usmerenih na optimalizaciju međusobnog delovanja naučno-tehničkih, ekonomskih, socijalnih i organizacionih faktora razvoja industrijskih grana.

O važnosti granskog socijalnog planiranja svedoči iskustvo razvoja u pojedinim granama privrede. Tako, ako se za 3—4% poveća broj zaposlenih u crnoj metalurgiji, da bi se poboljšao kvalitet proizvodnje namenjene mašinogradnji i obradi metala, to znači da će se utrošak rada dopunski povećati za 33—34 hiljade radnika. Sa stanovišta crne metalurgije to je očigledno nepovoljno i donosi gubitke. Međutim, ako se istovremeno usled poboljšanja kvaliteta proizvodâ u crnoj metalurgiji smanji utrošak radne snage u preduzećima mašinogradnje i obrade metala za 1%, uštedeće se rad 93 hiljade ljudi, što je dva do tri puta više od »gubitka« crne metalurgije. Prema tome, i prilikom rešavanja granskih zadataka mora se poći pre svega od interesâ jedinstvene celine, privrede, a zatim i od interesâ pojedinih resora ili pojedinih industrijskih preduzeća.

Važno mesto u povećanju efikasnosti i kvaliteta planiranja zauzima određivanje ciljeva, svrhe svake planske mere kojom subjekt upravljanja treba da se rukovodi u toku ostvarivanja zacrtanih mera. Problem cilja ima ogroman teorijski i praktični značaj, jer od toga kako je formulisan cilj, koliko su tačno i jasno naznačene mogućnosti i putevi za njegovo postizanje, zavisi u znatnoj meri uspešno ovladavanje dostignućima naučno-tehničke revolu-

Digitized by Google

cije, održavanje visokog tempa razvoja, vešto korišćenje resursa i potencijalnih mogućnosti socijalističkog društva.

Opšti cilj socijalnog planiranja je realizacija socijalnog programa KPSS. Uporedo s tim ciljeve socijalnog planiranja treba definisati na osnovu takozvanog stabla ciljeva: neposredni, perspektivni i konačni; opšti, posebni i pojedinačni; fundamentalni i primenjeni; glavni i drugostepeni; predmetni i funkcionalni itd. Tako, na primer, opšte ciljeve formulisane u planovima socijalnog razvoja mi konkretizujemo u seriji posebnih ciljeva, koji se sa svoje strane dele na neposredne i perspektivne. Neposredni ciljevi izražavaju aktuelne zadatke socijalnog razvoja i podležu neposrednom ostvarenju, recimo, u prvoj godini petogodišnjeg planskog perioda. Perspektivni ciljevi zacrtavaju udaljenije socijalne rezultate koji se postižu posredstvom realizacije određene ukupnosti neposrednih ciljeva. S druge strane, ciljevi socijalnog planiranja mogu biti usmereni na postizanje određenog predmetnog rezultata (na primer, izgradnja sportskog objekta) ili funkcionalnog rezultata (na primer, jačanje radne discipline).

Plansko upravljanje socijalno-ekonomskim životom zemlje iziskuje ne samo da se odrede njegovi ciljevi, već i da se otkriju sredstva za njegovo postizanje, a to sa svoje strane pretpostavlja postojanje naučno obrazloženog prognoziranja. Socijalno planiranje sa tog aspekta predstavlja određivanje perspektiva razvoja društvenog sistema i njegovih podsistema, otkrivanje kompleksa mogućih varijanti tog razvoja, obrazloženje izbora najracionalnijeg i najoptimalnijeg postizanja cilja odgovarajućim sredstvima.

Veliki značaj u socijalnom planiranju ima određivanje rokova neophodnih za postizanje postavljenih ciljeva. Što je cilj složeniji, to je potrebno više vremena ne samo za svestrano naučno obrazloženje odluke koja se donosi, već i za njeno ostvarenje.

Prilikom planiranja socijalnih procesa važno je oslanjati se na realne mogućnosti za postizanje određenog nivoa razvoja ili obima proizvodnih radova. Pri tom je važno uzeti u obzir neposredno i posredno uzajamno dejstvo različitih faktora. Pre svega, pokazatelji plana socijalnog razvoja izračunavaju se na osnovi i u strogom skladu s tehničko-ekonomskim planovima (s planovima povecanja efikasnosti proizvodnje, uvođenja napredne tehnologije, mehanizacije i automatizacije proizvodnje, naučne organizacije rada, kapitalne izgradnje, rada i nagrađivanja, a isto tako s planiranjem fondova za ekonomsko stimulisanje).

Socijalni plan je sastavni deo jedinstvenog kompleksnog plana. Zato planski pokazatelji socijalnog razvoja moraju da se baziraju na čvrstom fundamentu realnih mogućnosti, postojećih resursa, sa kojima moraju biti usklađeni i na osnovu kojih se određuju karakter i sadržaj mera, načini, oblici i redosled njihovog ostvarivanja. Prilikom formulisanja planskih zadataka treba izbegavati kako isticanje socijalnih perspektiva koje ne odgovaraju objektivnom nivou ekonomskog potencijala objekta u planskom periodu, tako i formalno fiksiranje socijalnih posledica tehničko-ekonomskog razvoja datog objekta.

Digitized by Google

Samo ekonomski obrazložen plan socijalnog razvoja vrši plodonosno povratno dejstvo na proizvodnju, povećavajući njenu efikasnost i ubrzavajući tempo naučno-tehničkog progresa.

Učešće trudbenikâ u upravljanju proizvodnjom i u društveno-političkom životu predstavlja važnu rezervu u razvoju i usavršavanju teorije i prakse socijalnog planiranja. U uslovima kada je socijalno planiranje postalo stvar ne samo državnih organa, njegova uspešna primena na svim nivoima socijalne organizacije društva — u pojedinim proizvodnim kolektivima, selu, rejonu, gradu, oblasti, kraju, republici — obezbeđuje se sve aktivnijim uključivanjem radnih masa u upravljanje, a one se pojavljuju kao najviši suvereni subjekt socijalnog planiranja u socijalističkom društvu. »Ispravljanje, menjanje društvenih odnosa je, razume se, moguće, ali moguće je samo onda kada potiče od samih članova tih ispravljanih ili menjanih društvenih odnosa« — kaže Lenjin (*PSS*, tom I, str. 378—388).

Kada postavljamo pitanje o učešću masa u planiranju, znači li to da svi trudbenici moraju postati eksperti za planiranje? Nipošto. Problem se ne sastoji u tome da svi ljudi postanu stručnjaci za teoriju planiranja, već u tome da svi ljudi shvataju ciljeve i osnovni sadržaj planova razvoja. Svestrano razjašnjavanje ciljeva i suštine planova doprinosi kod ljudi proširenju njihovog vidokruga i nivoa znanja o socijalističkoj izgradnji. Po rečima Dž. Bernala, »odsustvo znanja samo po sebi znači odsustvo odgovornosti«.

Učešće masa u planiranju znači, takođe, da trudbenici moraju aktivno doprinositi izvršenju zacrtanih planova. Svaki član socijalističkog društva mora jasno sagledati šta on može učiniti za uspešnu realizaciju plana. Tim zahtevima u znatnoj meri odgovaraju socijalističke obaveze radnikâ i kolhoznikâ koje određuju lični doprinos svakog od njih u odnosu na godinu ili petoletku. Osim toga, učešće masa u planiranju znači da društvene organizacije u procesu socijalističke izgradnje stalno proširuju svoja prava. Danas one rešavaju pitanja ne samo svog unutrašnjeg razvoja, već i društvenog progresa u celini.

Sve to svedoči o tome da socijalno planiranje predstavlja ne samo jedno od efikasnih sredstava za povećanje životnog standarda naroda, za zadovoljavanje materijalnih i duhovnih potreba članova društva, već da je i faktor koji stimuliše dalji razvoj socijalističke demokratije.

Pogledajmo sada neke aktuelne, ali za sada još nerešene probleme teorije i prakse socijalnog planiranja.

Pre svega, u prvi plan se ističe zadatak stvaranja fundamentalne teorije socijalnog planiranja čiji nivo mora odgovarati savremenom stanju teorije ekonomskog planiranja. Oko metodoloških problema socijalnog planiranja već se dugo vode oštre diskusije, koje su dovele do toga da su mnoga sporna pitanja rešena i da su stvoreni jedinstveni pogledi. Na toj osnovi izgleda nam sasvim moguće i pravovremeno da se kolektivnim naporima stvori precizan sistem pojmovnog aparata teorije socijalnog planiranja. Sa

Digitized by Google

svoje strane, teorija ekonomskog planiranja mora biti obogaćena razradom niza socijalnih problema.

Kako nam ubedljivo potvrđuje iskustvo, socijalno planiranje donosi najefikasnije rezultate ako se uvodi na svim strukturnim nivoima organizacije društva. Tako se, na primer, prilikom izrade planova socijalnog razvoja preduzećâ često otkriva da radni kolektiv ima niz potreba koje se ne mogu potpuno zadovoljiti usled odsustva dovoljnih materijalnih sredstava i intelektualnih snaga. Očigledno je da će znatan deo tih i mnogih drugih teškoća biti otklonjen prilikom socijalnog planiranja društvenog sistema u celini, a takođe i njegovih podsistema. Radi toga je potreban pre svega kompleks tipskih metodika socijalnog planiranja. Danas se u našoj zemlji uspešno koristi metodika planiranja socijalnog razvoja kolektivâ preduzećâ koju su preporučili Savezno centralno veće sindikata, Gosplan SSSR i Državni komitet Saveta ministara SSSR za rad i socijalna pitanja. Pripremljene su, takođe, metodičke preporuke za planiranje socijalnog razvoja industrijske grane i grada. Te metodike moraju biti dopunjene i drugim metodikama (na primer, za poljoprivredu ili druge teritorijalne zajednice), a isto tako — što je naročito važno — moraju biti povezane među sobom i sa tehničko-ekonomskim metodikama.

Dalje usavršavanje, proširenje i sređivanje prakse socijalnog planiranja služiće visokom cilju — povećanju materijalnog blagostanja sovjetskog naroda i zadovoljavanju njegovih sve većih duhovnih potreba, intenzifikaciji socijalističke proizvodnje i razvoju socijalističke demokratije, harmoničnom razvoju ličnosti i uspešnom kretanju društva ka komunizmu.

(S ruskog *Mitar Popović*)

Digitized by Google

Max Mmuya

Ujamaa i participacija

(Iskustva i perspektive)

1. Uvod

Deklaracija iz Aruše, kojom je 1967. godine definisan put razvoja Tanzanije, postavila je čvrstu osnovu radnim masama da ostvare vlast nad svojim sopstvenim životom i svojim sopstvenim razvojem. Shodno toj deklaraciji, država je preuzela u svoje ruke glavna ekonomska preduzeća kako od inostranih tako i od domaćih kapitalista i tradicionalista koji su delovali u zemlji, dok je istovremeno seoski i seljački poljoprivredni sektor bio organizovan na novim osnovama u duhu *Ujamaa* života, uz svest da se kontrolom ekonomske strukture pruža *sine qua non* pomoć u praktičnoj primeni narodne vlasti.

Ali, uprkos značajnim promenama u vladi i administrativnoj mašineriji, vremenom je, a naročito oko 1971. godine, postalo jasno da je za narodne mase vlast i dalje bila u posedu drugih i samo je prividno bila u njihovo ime.

Postalo je, prema tome, nužno da se izgradi jedan dodatni institucionalni okvir koji bi omogućio masama da ostvare neposrednu vlast nad sredstvima za proizvodnju i da neposredno učestvuju u donošenju odluka o pitanjima koja utiču na njihov život.

Digitized by Google

U ovom kratkom tekstu teži se tome da se opišu neke odlučujuće lekcije koje je Tanzanija naučila u toku borbe za implementaciju ovog cilja. Prvi deo teksta ukratko se bavi osnovom i pozadinom na kojoj nalaze svoja objašnjenja pokušaji i iskustva iz perioda posle 1967. godine. Drugi deo prikazuje institucionalni okvir uspostavljen za prenošenje vlasti na mase. U trećem delu sumiraju se neka iskustva stečena u aktuelnoj praksi i, konačno, ovaj tekst se zaključuje jednim rezimeom glavne rasprave.

2. Pozadina uspostavljanja organa vlasti masa

U istorijskom razvoju Tanzanije mogu su identifikovati dve izrazito prelomne tačke, što omogućuje da se dobije prava perspektiva za činioce kojima se objašnjavaju kasniji pokušaji da se stvori ona vrsta institucija narodne vlasti kakve se danas sreću u Tanzaniji.[1] Prvi je period pre proklamovanja Deklaracije iz Aruše 1967. godine, a drugi je period od donošenja Deklaracije u Aruši i otprilike do 1971. godine, kada je došlo do proklamovanja *Mwongozo wa TANU* (Partijske smernice)[2].

Za prvi period moglo bi se reći da je to bila epoha snažnog kapitalističkog posedovanja Tanzanije, tokom koje je društvo bilo pod neposrednom vlašću nemačkog i britanskog kolonijalizma i koja je okončana efikasnim neokolonijalističkim uticajem koji je trajao od 1961. godine, kada je zemlja dobila formalnu nezavisnost, do 1967. godine. Nekoliko važnih karakteristika odlikuje ovu epohu. Kapitalizam je i tokom nemačke i tokom britanske kolonijalne ere težio da eksploatiše mase putem uvođenja tržišnih poljoprivrednih kultura za zadovoljenje imperijalnih potreba, a bio je osnovan takođe prerađivački i sitnouslužni sektor, kako bi mogao da služi kolonijalnoj ekonomiji. Sisal je bio kultura koja je gajena na velikim kapitalističkim plantažama, na kojima je zapošljavana lokalna najamna radna snaga duž obalnog pojasa. U hladnijim de-

[1] Da bi se dobila prava perspektiva događaja u Tanzaniji, treba hronološki ispitati razvoj zemlje kroz tri glavne faze: kolonijalna era do sticanja nezavisnosti 1961. godine; era od nezavisnosti do donošenja Deklaracije iz Aruše, februara 1967. godine; i period posle donošenja Deklaracije iz Aruše do današnjih dana.

Prva faza odnosi se na period nacionalne borbe i izvojevanja nacionalne nezavisnosti.

Na period od 1961. do 1967. godine uvek se ukazuje kao na period bremenit *ad hoc* programima i programima nemešanja države u ekonomiju. To je zaista bio period oformljavanja Partije i vlade. U pogledu ciljeva, programa i pravaca akcije, ovaj period se razlikuje od treće faze, koja je usledila posle donošenja Deklaracije iz Aruše, kada se mogao zapaziti jasniji i odlučniji pokušaj Partije da formuliše jedan dugoročan cilj i da stvori institucije koje će ispuniti taj cilj.

[2] *Mwongozo wa TANU* (Partijske smernice), koje je izradila Tanganjikanska nacionalna unija 1971. godine i koje su objavljene u *Government Printer*, razradile su, između ostalog, na specifičniji način pitanje uloge radnikâ i potrebe da se uspostavi ravnopravnost između rukovodilaca i radnikâ.

Digitized by Google

lovima u unutrašnjosti razvijana je sitna seljačka poljoprivreda, često kombinovana sa povećim imanjima, koja je bila posvećena proizvodnji čaja, kafe, oraščića i pamuka. U usamljenim gradovima duž obale i u unutrašnjosti radna snaga bila je zaposlena naročito na teškim fizičkim poslovima, kao što su kapitalna izgradnja i građevinarstvo, utovar i istovar robe, remontni poslovi itd. Ovaj trend nastavio se sve do vremena kada je Tanzanija dobila formalnu nezavisnost 1961. godine, tokom kojeg se kapitalistički uticaj proširio zahvaljujući povećanju njegovih delatnosti u zemlji. Sticanjem formalne nezavisnosti 1961. godine nije promenjena ekonomska struktura. Umesto toga, nova država nastavila je da se razvija pod diktatima međunarodnog kapitalizma putem neokolonijalističkog uplitanja.

Ovu epohu odlikuju dve vrlo značajne karakteristike koje se odnose na uspostavljanje narodne vlasti. U seoskim područjima snažno su se razvile poljoprivredne prodajne kooperative, preko kojih su seljaci nastojali da ostvare sopstvenu kontrolu nad kulturama koje su proizvodili, naročito u pogledu toga da ostvare povoljne cene koje bi bile srazmerne radu koji u te proizvode oni ulažu. U nekoliko gradova i na plantažama osnovani su radnički sindikati, koji su bili čvrsto rešeni da se izbore za pristojne nadnice za svoj rad i za poboljšanje radnih uslova. Ova dvosmerna borba radničkih masa ujedinjena je u jednu snažnu borbu protiv kolonijalizma i neokolonijalizma pod rukovodstvom radničko-seljačke partije TANU. Na taj način, do 1967. godine i donošenja Deklaracije iz Aruše, borba radnikâ i seljakâ da steknu vlast bila je koncentrisana oko radničkih sindikata i kooperativnih društava, kao njihovih sopstvenih institucija sa specifičnim ciljevima ostvarivanja pristojne nadnice za svoj rad, koje su nerazdvojno povezane sa širokom borbom protiv kolonijalizma i neokolonijalizma.

U toku drugog perioda, to jest od 1967. do 1971. godine, Deklaracija iz Aruše predstavljala je dokument kojim se otvaraju oči u pogledu srži borbe seljakâ i radnikâ za vlast. Shvatalo se da su sve do 1967. godine radne mase malo postigle u svojoj borbi za bolji položaj. A da bi se to postiglo, bilo je nužno prestrukturirati i reorganizovati ekonomiju, kako bi seljaci i radnici mogli da imaju u svom vlasništvu sredstva za proizvodnju. Tako su, kao što je ranije istaknuto, glavna sredstva za proizvodnju bila nacionalizovana tokom različitih faza od 1967. godine pa nadalje. Ovakvom odlukom i rešenjem vlada je u ključnim privrednim granama, kao što su banke i osiguranje, građevinski i projektantski radovi, transportna i komunikacijska preduzeća i slično, preuzela u svoje ruke 100% njihovih akcija. U drugim sektorima vlada je u ime masa prisvojila većinu akcija, a samo su neke manje značajne aktivnosti ostale u privatnim rukama.

U poljoprivrednom sektoru zemlja je stavljena pod državnu kontrolu još 1962. godine. Od 1967. godine naovamo reorganizacija sela odnosila se na korišćenje zemlje, dok se od seoskih masa

Digitized by Google

tražilo da zajednički obrađuju zemlju za zajedničko dobro u *Ujamaa* selima.

Državna kontrola nad glavnim sredstvima za proizvodnju smatrala se u to vreme kao jedan od nužnih preduslova da mase dobiju veći udeo u vlasti. Vladala je nada da će pod budnom prismotrom svoje vlade mase obrađivati zemlju i raditi u fabrikama, a da će im se rezultati njihovog rada u potpunosti vraćati.

Dok je ovo u opštem pogledu bilo tačno, *Ujamaa* politika iz 1967. godine otišla je dalje u smislu da poveže pitanje vlasništva nad sredstvima za proizvodnju sa demokratijom. U svojim mnogobrojnim radovima o Deklaraciji iz Aruše Mwalimu kaže na jednom mestu:

»Jedna država nije socijalistička samo zato što njena sredstva za proizvodnju i razmenu kontroliše ili poseduje vlada, bilo u celini ili delimično. Da bi jedna zemlja bila socijalistička, bitno je da njenu vladu izaberu i njom rukovode sami seljaci i radnici... Istinski socijalizam ne može postojati bez demokratije, koja takođe postoji u društvu...«[3]

Ovo teorijsko ostvarenje bilo je podržano aktuelnim događajima, naročito u državnim fabrikama u periodu od 1967. do 1970. godine. Suprotno onome što se očekivalo, radnici u nacionalizovanoj ekonomiji jedva da su mogli išta da kažu u pogledu poslovanja ekonomije i svoje uloge u njoj. Vlast nove uprave nazirala se visoko iznad njih. Rezimirajući ovaj trend, Partijske smernice iz 1971. godine beleže sledeće: »Mi smo ne samo nasledili kolonijalnu vladinu strukturu, nego smo takođe prihvatili kolonijalne radne navike i metode rukovođenja. Na primer, mi smo u vladi, preduzećima i drugim institucijama nasledili naviku po kojoj jedan čovek izdaje naredbe, a ostali im se samo pokoravaju. Ako ne uključite ljude u radne planove, ishod toga biće da oni neku nacionalnu instituciju neće osećati kao svoju i, shodno tome, radnici prihvataju navike učaurenih službenika.«[4]

Na osnovu duha politike *Ujamaa*, koja povezuje kontrolu nad sredstvima za proizvodnju i participaciju, a s obzirom na razvoj u državnim preduzećima posle 1967. godine, bilo je nužno da se oblikuju institucije koje bi povećale vlast masa.

3. Institucije narodne vlasti
(Seoski i radnički saveti)

Još znatno pre pomenutih kretanja bio je oblikovan širok institucionalni okvir, a te institucije bile su namenjene osiguranju učešća naroda u vođenju sopstvenih poslova.

Da bismo ih prikazali u sažetom obliku, može se zapaziti, na primer, da je vladajuća partija TANU još od svog osnivanja 1954.

[3] J. K. Nyerere, *Freedom and Socialism* (Sloboda i socijalizam), Oxford University Press, str. 234.

[4] Isto.

Digitized by Google

godine podsticala širenje svojih ogranaka u celoj zemlji. Ovi ogranci, kao što smo izneli u prikazu pozadine uvođenja narodne vlasti, predstavljali su i bazu i forume preko kojih su mase vodile antikolonijalnu borbu i borbu protiv neokolonijalizma. Što se tiče države, 1965. godine su usvojeni amandmani na Ustav Republike, da bi se dalo prostora jednopartijskom demokratskom uređenju, koje je u specifičnim uslovima Tanzanije omogućilo masama da učestvuju u delovanju vlade bez ozbiljnijih ograničenja kakva je nametalo višepartijsko uređenje. Nezavisni radnički sindikati ujedinili su se 1964. godine u jedinstven pokret, Nacionalnu uniju radnikâ Tanganjike (NUTA), koja je imala podružnice u celoj zemlji kao organe preko kojih su radnici mogli izražavati svoje zahteve i potrebe.

Ove i druge institucije, široke po svojoj prirodi, omogućile su masama da ostvare izvesnu vlast. One su nužne, ali, kao što su pokazale Partijske smernice, one nisu bile dovoljne kao organi za ostvarenje težnji masa za stvarnom vlašću. One se nisu bile dovoljno prilagodile stvarnoj situaciji i zbivanjima koja su se dešavala oko središta života ljudi, to jest proizvodnih centara.

Imajući u vidu ovu pozadinu, vredno je ispitati strukturu i ciljeve dve institucije — radničkih saveta, obrazovanih za radnike, i seoskih saveta, obrazovanih za seljake, da bi se videlo kakva im je namena i čemu treba da služe.

a) *Radnički savet i njegova uloga*

Određenim specifičnim razlozima objašnjava se uvođenje radničkih saveta. Među tim razlozima na prvom mestu se nalazi položaj i stav uprave u nacionalizovanim industrijskim granama prema samoj fabrici, ali naročito u pogledu položaja radničkih masa. Čak i posle nacionalizacije uprava je nastavila da rukovodi fabrikama na način kao da je to njeno vlasništvo i lična svojina. Postojale su tendencije ka prisvajanju fondova i zloupotrebi svojine radi lične koristi.

Programi i planovi fabrika bili su poznati samo upravnom timu. Uz ovo je išlo i jasno izraženo zapostavljanje radničkih masa. Na običnog radnika gledalo se samo kao na neko oruđe (odvojeno od humanog elementa), kome jednostavno treba zapovedati i reći mu šta da radi. Ovo je, naravno, zabilo klin u odnose i otuđilo rukovodstvo od većine naroda. Drugo, mase radnika nisu mogle ocenjivati ulogu institucija u kojima rade u smislu postavljenog cilja izgradnje *Ujamaa*. Naravno, većina radnika reagovala je tako što je odbijala da sarađuje u državnim preduzećima putem mnogobrojnih taktičkih oblika kao što su usporavanje rada, uništavanje javne imovine i slično.

Drugi glavni razlog za uvođenje radničkih saveta odnosi se na duh *Ujamaa*, odnosno na to kako on gleda na ličnost koju društvo predviđa da će imati. Kapitalizam je kolonijalističkim i

Digitized by Google

neokolonijalističkim mahinacijama potčinjavao i činio bezvrednom ličnost kolonijalizovanih ljudi. Tako je izgled bivšeg kolonijalnog radnika izražavao potpuni gubitak samopouzdanja, inicijative i javnog duha. Ovo se na radnim mestima manifestovalo u činjenici da su potpuno nedostajali organi preko kojih bi radnik mogao da izrazi svoje poglede. Postojala je i opšta tendencija ka anarhičnom ponašanju i odsustvu javnog smisla za pravilno usmeravanje.

Radi suprotstavljanja ovim opštim problemima bilo je nužno uspostavljanje takvih instrumenata za radnike koji bi podigli status radnika, a u isto vreme ga zaštitili od neograničene vlasti uprave. Ovaj instrument je radnički savet, ali se može zapaziti da su i pre njegovog uspostavljanja stvorene dve institucije koje bi trebalo da posluže kao organi narodne vlasti.

Na prvom mestu, posle osnivanja NUTA, 1964. godine, kao radničkog sindikalnog pokreta, osnovani su *radnički komiteti* kao oblik sindikalnih organizacija na nivou kompanije. Ovim komitetima stavljena je u nadležnost kao glavna funkcija to da se, prvo, konsultuju sa poslodavcem (pre nacionalizacije) o stvarima koje se odnose na održavanje discipline. Drugo, trebalo je da komiteti obezbede da dođe do porasta produktivnosti rada i efikasnosti na nivou fabrike.[5] Ali, kako se ispostavilo, komiteti su se pokazali kao neefikasni. Privatni poslodavac obično je manipulisao komitetom i koristio ga samo kao instrument održavanja radne discipline.

Druga važna institucija osnovana pre uspostavljanja radničkih saveta bili su partijski ogranci na radnim mestima. Statut TANU iz 1969. godine regulisao je pitanje osnivanja industrijskih partijskih ogranaka, to jest ogranaka u radnim organizacijama, uključujući i *Ujamaa* sela. Ovi partijski ogranci imali su da posluže kao forum za rasprave članova o pitanjima koja su od interesa za organizacije u kojima su ogranci delovali. Ovo je, naravno, bila reakcija na situaciju koja je vladala posle nacionalizacije 1967/ /68. godine. Partija je smatrala da je nužno podizati svest partijskog članstva tumačenjem i objašnjavanjem nove politike *Ujamaa* i oslanjanja na sopstvene snage, naročito zbog toga što se ovo odnosilo na radna mesta. Da bi se upotpunio ovaj napor i kao odgovor na ograničenja sa kojima su se suočavali radnički komiteti, uvedeni su radnički saveti na osnovu predsedničkog raspisa iz 1970. godine.[6]

Prema tom raspisu, javne korporacije i privatna preduzeća bila su dužna da reorganizuju svoje izvršne komitete i odbore direktorâ na takav način da do praktičnog izražaja dođe radnička zastupljenost i participacija u planiranju, proizvodnji i prodaji. Ranije, međutim, radnici nisu bili predstavljeni u tim organima. Očekivalo se da će korišćenjem ovih organa radnici postati gospo-

[5] Navedeno iz: P. Msekwa, *The Quest for Workers' Participation in Tanzania* (Težnja za radničkom participacijom u Tanzaniji), objavljeno u *Labour in Tanzania*, str. 69—84.

[6] Predsednički raspis broj 1 od 10. februara 1970. godine.

Digitized by Google

dari svoje vlastite sudbine. Neposrednom participacijom radnikâ u donošenju odluka proizvodnja bi se tako usmeravala da služi radniku. Neposredna participacija bi takođe podstakla stvaralaštvo i osećanje pripadništva organizaciji. Ona bi takođe ograničila ostatke birokratskih tendencija, na koje je ukazalo rukovodstvo iz perioda posle 1967. godine.

Slično onome što se dešavalo sa radničkim komitetima, primena raspisa o radničkim savetima tekla je sporim tempom, dok je u isto vreme postajao sve izraženiji jaz između radničkih masa i rukovodilaca. Ovo je ubrzalo stavljanje jednog novog naglaska toj situaciji (u *Mwongozo wa TANU* iz 1971. godine). Značaj *Mwongozoa* leži u tome što je do neslućenih visina podigao svest radnikâ.[7]

Radnici su ustali protiv pojava zapovedanja, odsustva konsultacija i paraderstva koje je pokazivala uprava. Noružani duhom *Mwongozoa*, radnici su otišli dalje u zahtevima za bržom demokratizacijom svojih institucija. Ovo je, kao što ćemo razmotriti nešto kasnije, podgrejalo borbu koja i danas traje.

b) *Seoski savet*[8]

Promene koje su se dešavale u preduzećima u urbanim područjima bile su u odgovarajućoj vezi sa promenama koje su uvedene u seoskim područjima. Tokom jednog dužeg perioda institucije vlasti seljakâ bile su kooperativna društva. Kao što je ranije rečeno, kooperativna društva nastala su u seoskim područjima kako bi se starala o prodaji tržišnih poljoprivrednih kultura. Očekivalo se da će seoske mase preko kooperativnih društava moći da se bore za ostvarenje svojih prava.

Ne ulazeći u detalje koji se odnose na razvoj kooperativnog pokreta, negde oko 1967. godine pokazalo se da se ta društva suočavaju sa dva glavna ograničenja. Prvo, kooperative su se bavile samo tržišnim kulturama koje su bile potrebne imperijalnim državama, a takođe samo njihovom prodajom. Drugo, samim društvima upravljali su prilično dobrostojeći farmeri, sitni trgovci i zajmodavci iz gradova. Tako su duboko unutar pokreta postojali jasni znaci da taj pokret nije bio oruđe stvarnog poljoprivrednog radnika, seljaka.

Deklaracija o stvaranju *Ujamaa* 1967. godine donela je kvalitativnu promenu u seoskim područjima. Reorganizacija sela posle 1967. godine iziskivala je izgrađivanje *Ujamaa* sela, dok se od seljakâ kao ravnopravnih članova seoske zajednice tražilo da zemlju obrađuju zajednički i da ravnopravno učestvuju u plodovima svog rada. *Ujamaa* selo sada je pružalo opšti okvir za organizovanu narodnu vlast. A posle početnog perioda, od 1971. do 1974. godine,

[7] Vidi: P. Msekwa, isto.

[8] Ofisi ya Waziri Mkuu, Sheria ya Kuandikisha Vijiji na Vijiji vya Ujamaa.

Digitized by Google

sveže inicijative Partije omogućile su seljacima da se nasele u selima širom zemlje.

Pošto su se seljaci naselili u *Ujamaa* selima, bilo je nužno da se mase naoružaju snažnim instrumentom vlasti. U ovoj svetlosti i treba posmatrati seoski savet.

Više nego radnički savet, seoski savet je vlada na lokalnom nivou, u kome svi oni koji pripadaju selu mogu neposredno da učestvuju u njegovim aktivnostima.

Jedna od najvažnijih karakteristika seoskog saveta sastoji se u tome što svi odrasli članovi sela (od 18 godina i stariji) konstituišu najviše telo saveta za utvrđivanje politike. Ovo svakom članu garantuje mogućnost da bude neposredno uključen u upravljanje svojim poslovima. Drugo, seoski savet podeljen je na različite komitete, koji se bave mnogobrojnim aktivnostima od interesa i koristi za stanovnike sela, uključujući proizvodnju, odbranu, kulturu itd. Treće, na sličan način kao bilo koja druga vlada, savet može da formuliše svoje podzakone u službi interesa masa. Četvrto, *Ujamaa* selo kao široka institucija može postati registrovano kooperativno društvo višestrukog karaktera, koje se bavi proizvodnjom, transportovanjem, prodajom ili bilo kojom drugom aktivnošću za koju njegovi članovi smatraju da im je od koristi.

Kao što se može videti, seoske mase imaju na taj način, u duhu *Ujamaa*, slično kao i njihovi pandani u urbanim područjima, organ preko koga mogu da ostvaruju vlast.

4. Delovanje radničkog i seoskog saveta[9]

Napori Tanzanije da prenese neposrednu vlast na radne mase doneli su mnogobrojna iskustva. Prvo iskustvo je u vezi sa jednom više apstraktnom pretpostavkom da će neposredna participacija radnih masa dovesti do povećanog slobodnog izražavanja svoje ličnosti. Pod ovim se očekuje da će naročito bivši kolonijalni radnik, između ostalog, steći osećanje pouzdanja, stvaralaštva i novatorstva.

Nije lako jasno prikazati razvoj ovih unutrašnjih i apstraktnih kvaliteta. Može se ipak reći da se na pozitivnoj strani bilansa nalazi to da su radnički i seoski saveti bili vrlo efikasna dopunska oruđa za razvoj ličnosti tanzanijskog radnika danas. Tanzanijski radnik i seljak predstavljao je takvu osobu koja se ponizno savijala i prihvatala zapovesti ili naređenja i koja ništa nije govorila Izveštaji sa sastanaka u selima i industrijskim preduzećima pokazuju da radnici, a i seljaci, danas stoje uspravno, zahtevaju objašnjenja i govore sami u svoje ime.[10] Naravno, postoje i drugi oblici

[9] Zasnovano na studentskim izveštajima o radu 10 nacionalizovanih preduzeća u Dar-es-Salamu, Aruši i Tangi od 1974. do 1979. godine; takođe i na izveštajima o napretku *Ujamaa* sela od 1974. do 1979. godine (na raspolaganju kod KIVUKONI CCM College).

[10] Izveštaj o selima u Tangi (1978) i Dodomi (1980), kao i izveštaj o Nacionalnoj mlinarskoj korporaciji (1979).

Digitized by Google

organizovanja koji su ovome doprineli (na primer, programi obrazovanja odraslih), ali je sigurno da su saveti poslužili kao opitna radionica u kojoj su radnici mogli da praktikuju ono što danas pokazuju na sastancima i drugim forumima.

Kad je reč o negativnoj strani, može se sa sigurnošću reći da je potrebno uraditi još mnogo toga da bi se pomoglo radniku da bude svoja sopstvena ličnost. Mora se izraziti zabrinutost u pogledu kvaliteta doprinosa masa u savetima. Njihova revnost da učestvuju u svim stvarima koje ih se tiču nije primerena potrebama i zahtevima moderne industrije ili složenostima transformacije sela. Tako njihov kreativni i novatorski potencijal tek treba da se još razvija.

Komentar iziskuje i jedan drugi cilj koji je postavljen prilikom osnivanja savetâ, a to je namera da se obuzda široka vlast rukovodilaca i da se u određenoj meri uspostavi jednakost između njih i onih kojima oni rukovode. Upravo kao i u vezi sa prethodnim pitanjem, iskustvo Tanzanije pokazuje dve strane ovog pitanja.

Prvo, ne postavlja se pitanje ostvarenja ovog cilja. Činjenica da naročito u preduzećima radnici imaju neposrednu participaciju i da su zastupljeni u najvišim organima izmenila je sistem organizacije vlasti. Uprava se sada mora konsultovati sa radnicima, jer oni žele da znaju programe i planove svojih preduzeća i objašnjenje koje stoji iza njih. Radnici, a i sama uprava, kroz ovakvo organizovanje sada znaju da vlast ne počiva isključivo u kancelarijama najviših izvršnih organa. Ovo je na određen način dovelo do znatnog obima ravnopravne odgovornosti dveju strana u pogledu sudbine institucije.

Metod i učestalost konsultacija i pružanja odgovora takođe su doveli do primetnog izraza skromnosti i poštenosti među najvišim rukovodiocima i ulili su osećanje odgovornosti kod onih kojima se rukovodi.

Ovde se može dodati da su saveti pokrenuli jednu novu svest u pogledu uloge radnikâ u državnim korporacijama. S obzirom na udeo u odgovornosti, radnici i seoske mase posmatraju preduzeća i sela kao nešto što pripada njima samima te se, prema tome, za njihovo sopstveno dobro ona moraju razvijati i zaštititi kad god je to potrebno. Naročito stanovnici sela danas govore o svojim planovima u raznim ekonomskim aktivnostima i o metodama koje će koristiti da bi ih ostvarili, što predstavlja nešto što se ranije nije moglo čuti.

Druga strana ovog pitanja ravnopravnosti pokazuje negativne znake. Gornje opažanje samo je ukazalo da je zabeležen izvestan obim ravnopravnosti. Međutim, sve do ovog trenutka postoje indicije da rukovodstvo nije ovo u potpunosti prihvatilo. Sámo rukovodstvo je u mnogobrojnim suštinskim pitanjima u raznim prilikama isključilo participaciju radnikâ. Za ovo se uvek nalazilo opravdanje kako je reč o tehničkim, a ne o političkim pitanjima, koja zahtevaju isključivo stručnu analizu. Na spoljnoj strani ponašanja postoje stare optužbe koje iznose radnici, naročito u polunacionali-

Digitized by Google

zovanim preduzećima, da uprava teško da ima ikakvog obzira prema radniku kao ljudskom biću. Odgovarajuće optužbe potiču i od poslodavaca da su radnici lenji besposličari, bez osećanja odgovornosti.

Ovo sugeriše da između dveju strana postoji određeni antagonizam i moguća konfrontacija, na koje je ranije ukazano, što isključuje ravnopravnost i uzajamno poštovanje.

Negativni aspekti koji su pomenuti u vezi sa ova dva pitanja delimično se mogu objasniti činjenicom da je većina radnih masa u gradovima, kao i u seoskim područjima, polupismena ili potpuno nepismena. Njima je zbog toga teško, kao što je ranije ukazano, da u potpunosti shvate zahteve moderne industrije i složenosti transformacije sela. Za njih je podjednako teško da prošire svoju vlast i da se zaštite od mogućih manipulacija i prevara od strane nepoštenih rukovodilaca. Očigledno je, prema tome, da se njihove stvaralačke i novatorske sposobnosti ne mogu iskazati. Zbog ovakvog očiglednog ograničenja, stvaranje savetâ išlo je ruku pod ruku sa pozivom na radničko obrazovanje u fabrikama i na programe opismenjavanja odraslih u selima, čiji doprinos tek treba da se proceni.

Osim ovog pitanja obrazovnog nivoa radnikâ, mora se takođe primetiti da su se zadržali ožiljci iz doba kolonijalnog rukovodstva, o čemu se govori u *Mwongozou*. Možda će se samo kroz neprestano podsećanje na to glave nekih rukovodilaca otarasiti ove bolesti.

Treća glavna pretpostavka odnosi se na to da će neposredna participacija dovesti do efikasnosti u radu i, otuda, do porasta produktivnosti. Iskustvo Tanzanije na ovom pitanju je negativno, srećom iz razloga koji nemaju nikakve veze sa uspostavljanjem organa narodne vlasti. Izvesno je da su poslednjih godina tanzanijski radnik i seljak pokazali veliku revnost i odlučnost, često i u vrlo ograničenim uslovima i mogućnostima; u normalnim prilikama produktivnost i proizvodnja bi se ogromno povećali. Ovo se retko dešavalo, pa su u sadašnjem trenutku i produktivnost i proizvodnja opali, kako u selima tako i u preduzećima.

Činjenice kojima se objašnjava ovaj trend izvan su moći radnih masa i njihovih institucija. Jedna čudna kombinacija suša i poplava pogodila je proizvodnju u seoskim područjima. Povećane cene nafte i mašina, naročito mašina alatljika, dovele su do toga da je teško obezbediti bitne potrebe za ulaganja i opremu.[11] Tako

[11] Zbog poplava i suša Tanzanija je morala da:

a) utroši najveći deo oskudnih deviznih rezervi za uvoz hrane (žita): 1973. ukupno 28,000.000 T.š., 1974. — 731,000.000 T.š.; 1975. — 551,000.000 T.š.

(Iz izveštaja S.D. Ksuya, ministra finansija, prilikom obrazloženja predračuna javnih prihoda i rashoda za 1975/76. godinu)

b) zbog povećane cene nafte Tanzanija koristi (1980) 50% svojih deviznih rezervi za uvoz nafte, te ima samo 50% za podjednako skupa industrijska i poljoprivredna ulaganja.

(Izveštaj Tanzanijske banke)

Digitized by Google

proizvodnja u fabrikama, kao i u seoskim područjima, opada. Ali, uprkos svim ovim nepovoljnim okolnostima, radne mase su, koristeći svoje forume, uvek raspravljale i pronalazile načina da se uhvate u koštac sa situacijom koja je mogla da vodi u propast.

Tako je neposredna participacija radnih masa u donošenju odluka i kontroli nad sredstvima za proizvodnju, kao što je pokazano u prikazu delovanja seoskih i radničkih saveta na prethodno iznetim područjima, njihovo neotuđivo pravo.

5. Zaključak

Ovaj tekst, zasnovan na iskustvu Tanzanije, deli mišljenje da jedno istinsko *Ujamaa* društvo mora da praktikuje demokratiju kao drugu polovinu svog bića. Vrsta demokratije o kojoj je reč mora uključiti radne ljude u neposrednu participaciju u svim stvarima koje imaju uticaja na njihov život.

Jer, kao što je to rekao Jaroslav Vanek, težnja ljudi da učestvuju u utvrđivanju rešenjâ i u donošenju odluka o aktivnostima u koje su oni lično i neposredno uključeni jeste jedna od najvažnijih društveno-ekonomskih pojava našeg vremena.

Trendovi u Tanzaniji, još iz vremena kolonijalne epohe, živo su demonstrirali ovu težnju masa. Ali, uprkos uvođenju institucija participacije u Tanzaniji, oni sugerišu da i dalje predstoji određena borba u kojoj radne mase tek treba da izvojuju pobedu.

(S engleskog *Teodor Olić*)

Digitized by Google

Miloš Nikolić

Teorijske osnove razvoja socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji

Istorijsko iskustvo pokazuje da je uspeh različitih oblika samoupravljanja, radničke kontrole i participacije zavisio, pre svega, od njihove utemeljenosti u klasnoj borbi eksploatatorskih i eksploatisanih klasa, upravo od odnosa snaga u toj borbi i, s tim u vezi, od toga koliko su se ti oblici razvijali kao sastavni deo strategije i prakse socijalističkih preobražaja društva.

Nije zato nimalo slučajno što su oni teoretičari i radnički borci koji su se ozbiljnije bavili idejom i praksom samoupravljanja isticali povezanost samoupravljanja s klasnom borbom i procesima revolucionarnih preobražaja. Karl Korsch je u svojim spisima o socijalizaciji istakao da su radnički saveti izraz »revolucionarne klasne borbe proletarijata protiv buržoazije« i to posebno pokazao u analizi razvoja radničkih saveta 1919—1920. u Nemačkoj.[1] Max Adler je istakao da »radnički saveti ne smeju biti ništa drugo nego... nove forme socijalističke klasne borbe«[2]. Henri Lefebvre

[1] K. Korsch, *Was ist sozialisierung* (1919) i K. Korsch, *Wandlungen des Problems der politischen Arbeiterräte in Deutschland* (1921).

[2] M. Adler, *Démocratie et conseils ouvriers*, F. Maspero, Paris, 1967, str. 83.

Digitized by Google

naglašava da se samoupravljanje »rađa u vidu aktuelnog i univerzalnog oblika... klasne borbe«[3]. Antonio Gramsci je pisao da fabrički saveti »teže za tim da dovedu radničku klasu do osvajanja industrijske vlasti«[4], a Georges Gurwitch kaže da je »radničke savete nemoguće odvojiti... od društvene revolucije«[5]. Itd.

Upravo imajući u vidu ovu bitnu uzajamnu vezu, ovi autori ideju samoupravljanja shvataju u okviru jedne opštije teorije revolucionarne izmene kapitalističkog društva. I poslednjih petnaestak godina se unutar intelektualnih i političkih struja koje reafirmišu ideju samoupravljanja naglašava neophodnost da se ova ideja šire teorijski utemelji. Tako, na primer, Albert Meister, jedan od najpoznatijih teoretičara i istraživača samoupravljanja, naglašava da je »participacija delotvorna jedino... u meri u kojoj biva stavljena u službu plana koji je širi od nje, u meri u kojoj je smatrana oruđem projekta novog društva«[6]. U diskusiji o samoupravljanju koja je 1979. godine vođena na stranicama teorijskog časopisa Socijalističke partije Italije »Mondoperaio« mnogi su autori takođe isticali neophodnost da se ideja, odnosno praksa samoupravljanja uklopi u jedan »globalni projekt društvene promene«[7].

I sve poznate ideje samoupravljanja, radničke kontrole i participacije i njima odgovarajuća praktična nastojanja potvrđuju ovu neizbežnost uklapanja te ideje u okvire širih društvenih teorija, odnosno u celovitije političke programe utemeljene u tim teorijama.

Sve rečeno čini teorijski legitimnim postavljanje pitanja odnosa ideje samoupravljanja i marksizma. Tim pre ako se složimo da je marksizam filozofski i naučno najutemeljenija i najrazvijenija i praktički najrasprostranjenija i najaktuelnija teorija radikalnog društvenog preobražaja.

---

[3] H. Lefebvre, *Problèmes théoriques de l'autogestion*, »Autogestion«, br. 1/1966, str. 67.

[4] A. Gramsci, *Sindikati i saveti* (II), »Ordine nuovo«, 12. jun 1920.

[5] Georges Gourvitch, *Les conseils ouvriers*, »Autogestion«, br. 1/1966, str. 53. — Frank Deppe i saradnici došli su do zaključka da »ostvarenje radničke kontrole mora biti... strateški povezano sa sveobuhvatnom koncepcijom ukidanja kapitala« (F. Deppe, J. V. Freyberg, Ch. Kievenheim, R. Meyer, F. Werkmeister, *Kritika saodlučivanja*, »Komunist«, 1974, str. 217). Yvon Bourdet i Allain Guillerm: »L'autogestion u'est pas une idée vagué, un ideal. Elle a des sources profondes dans l'histoire de l'humanité, dans l'action et la pensée révolutionaire du proletariat« (Y. Bourdet, A. Guillerm, *Clefs pour l'autogestion*, Seghers, 1975, str. 109).

[6] A. Meister, *Problèmes de l'autogestion*, »Autogestion«, br. 7/1968. (vidi antologiju *Samoupravljanje i radnički pokret*, »Komunist«, tom II, str. 218. i 222—226).

[7] Gino Giugni, *Autogestione e progetto socialiste;* Guiseppe Tamburano, *Autogestione e societa post-industriale;* Bruno Manghi, *Per un approccio esperimentale all'autogestione;* Roberto Guiducci, *L'antileviatano*, »Mondoperaio«, br. 3/1979, 5/1979. i 6/1979.

Digitized by Google

I

Istraživanje odnosa ideje samoupravljanja i marksizma otežano je postojanjem različitih teorijsko-metodoloških interpretacija marksizma. To je jedan od razloga zbog kojih neki teoretičari razdvajaju pitanje mogućeg teorijskog utemeljenja ideje samoupravljanja u Marxovoj misli od pitanja prisustva te ideje u istoriji marksizma.[8] I mi ćemo se prvo baviti pitanjem teorijskog utemeljenja ideje samoupravljanja u Marxovoj misli, a zatim njenom sudbinom u istoriji marksizma.

Teorijsko utemeljenje ideje samoupravljanja u Marxovoj misli

Poznato je da su mnogi anarhistički mislioci u daljoj i bližoj prošlosti razvijali svoj koncept revolucije i unutar njega ideju samoupravljanja suprotstavljajući se pojedinim bitnim aspektima Marxove misli ili celini te misli. I u novije vreme pojavili su se pojedini autori koji razvijaju ideju samoupravljanja nasuprot Marxu, nastojeći pri tome da pokažu kako je Marxova misao suprotna konceptu samoupravljanja, odnosno samoupravnog društva.[9] U ovim slučajevima reč je o autorima koji iz teorijskih, a nekad i ideološko-političkih razloga, odbacuju Marxovu misao; mnogi od njih je pri tome prikazuju jednostrano ili čak potpuno iskrivljeno.

Po našem mišljenju, svako ko je temeljitije proučavao Marxa a nije opterećen određenim ideološkim i drugim predrasudama prema ovom misliocu i onome ka čemu njegova teorija smera — može u Marxovom delu da otkrije teorijske temelje ideje samoupravljanja.

Pri tome treba odmah naglasiti jednu činjenicu. Marx je bio protivnik dogmatskih konstrukcija humanog društva budućnosti, iako je sva njegova misao usmerena ka saznanju istorijskih mo-

[8] Vidi, na primer: Maximilian Rubel, *Marx critique du marxisme*, Payot, 1974.

[9] Mislimo tu na Pierrea Rosanvallona, koji u svojoj poslednjoj knjizi *(Le capitalisme utopique)*, saglašavajući se sa »novim filozofima«, pokušava da pokaže kako »totalitarizam predstavlja... poslednju reč Marxove nauke«. Mislimo i na Franca Crespija, teoretičara Socijalističke partije Italije. Crespi se (slično Rosanvallonu) u referatu »Samoupravljanje i institucionalno posredovanje«, podnesenom na seminaru »Samoupravljanje u jugoslovenskom iskustvu«, koji je održan u Bolonji od 6. do 9. decembra 1979. godine, u organizaciji Instituta »Gramsci«, zalaže za raskidanje »povezanosti samoupravljanja i utopije«, »utopističkog finalnog modela«, koji je, po njegovom mišljenju, teorijski rezultat nastojanja da se samoupravno društvo koncipira u okviru Marxove ideje komunizma. S tim u vezi Crespi smatra da »jugoslovensko iskustvo potvrđuje... nepomirljivost« samoupravljanja i marksizma. U članku *Samoupravljanje kao političko opredeljenje* (»Mondoperaio«, br. 6/1979) Crespi detaljnije razvija ove teze i svoj koncept samoupravnog društva suprotstavlja Marxovom konceptu komunističkog društva (kako ga on shvata).

Digitized by Google

gućnosti i društvenih pretpostavki takvog društva i ka otkrivanju realnih snaga koje će ga svojom borbom ostvariti. Iz istih teorijsko-metodoloških razloga Marx nije ni konkretno razrađivao puteve nastajanja novog društva, znajući da novo u njegovoj konkretnosti i individualnosti može biti proizvod samo istorijske prakse.[10] Otuda će oni koji kod Marxa traže neke modele samoupravnog društva ili recepte za njegovo ostvarivanje ostati razočarani.

Pa ipak, kao što su pokazali mnogi marksistički teoretičari samoupravljanja, *celina Marxove misli* pruža najadekvatniji teorijski temelj i okvir ideji samoupravljanja.[11] Upravo je bitno, nasuprot pokušajima da se ideja samoupravljanja osloni samo na neke Marxove pojedinačne konkretno-istorijske analize i opservacije (što čine neki autori), sagledati vezu *celine* Marxove nauke i ideje samoupravljanja.

To, pre svega, podrazumeva da se razmotri Marxova nauka kao onaj neizbežni širi teorijski okvir, upravo kao *ona opšta teorija radikalne društvene promene unutar koje se tek otkrivaju suština, odnosno revolucionarne mogućnosti samoupravljanja.*

a) Marxovo filozofsko shvatanje čoveka u njegovom radom posredovanom odnosu prema prirodi i istoriji, Marxovo shvatanje istorijskog razvoja društva (istorijski materijalizam), njegova kritika političke ekonomije i, konačno, njegova teorija klasne borbe i proleterske revolucije pružaju onaj opšteteorijski okvir unutar koga je moguće saznati suštinu celine samoupravljanja i svih njegovih posebnih aspekata.

Time uopšte ne negiramo mogućnost da borba za ostvarenje participacije, radničke kontrole i određenih aspekata samoupravljanja bude u pojedinim etapama, s obzirom na socijalni i politički karakter njenih nosilaca i istorijske uslove, inspirisana i osmišljavana teorijskim i političkim konceptima različitim od Marxovog. Tu mogućnost savremena istorijska praksa neprestano potvrđuje. Međutim, stojimo na stanovištu da se celina emancipatorskih mogućnosti samoupravljanja kao jedinstva pokreta i cilja oslobodilačkih borbi ne može spoznati i realizovati (naročito kada na dnevni red dođu radikalne promene odnosâ u proizvodnji i, s tim u vezi, celokupne organizacije društva) nasuprot bitnim Marxovim saznanjima.

Ali, nije reč samo o tome da celina Marxove misli pruža samoupravljanju opštu teoriju koja je neophodna da bi se ono shvatilo i ostvarivalo kao bitan činilac strategije i prakse revolucionarnog preobražaja. Marxova misao potvrđuje tu svoju ulogu upravo zato što se neka njena posebna, ali bitna saznanja neposredno tiču suštine samoupravljanja. Reč je, pre svega, o dva uzajamno povezana saznanja unutar Marxove teorije klasne borbe i proleterske revolucije, saznanja koja imaju i dublje politekonomsko i filozofsko utemeljenje.

[10] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 7, str. 115.

[11] Vidi, na primer: Yvon Bourdet, *Pour l'autogestion*, »Anthropos«, 1974, str. 49—83. i dr.

Digitized by Google

Prvo saznanje tiče se konačnog, istorijskog cilja proleterske revolucije, čijim se ostvarenjem završava dosadašnja (pred)istorija i otpočinje razvoj komunističke zajednice ljudi, prave ljudske istorije. Drugo saznanje se odnosi na način ostvarivanja tog istorijskog cilja i sadržano je u tezi o samooslobođenju proletarijata.

b) Bitni istorijski cilj oslobodilačke borbe radničke klase je komunizam kao asocijacija slobodnih proizvođača. Komunizam podrazumeva uspostavljanje neposredovanih odnosa među oslobođenim »društvenim individuumima« zahvaljujući ukidanju svih onih socijalnih komunikacija koje su se u obliku klasa, robe, države, podele rada i slično od ljudi izdvojile, od njih otuđile i, razvijajući se po vlastitim zakonitostima neovisnim od svesti i htenja ljudi, njima nadredile (što Marx u *Nemačkoj ideologiji* naznačuje kao »jedan od glavnih momenata u dosadašnjem istorijskom razvitku«). Zato će u komunizmu »proces društvenog života ... kao proizvod slobodno udruženih ljudi« stajati »pod njihovom svesnom planskom kontrolom« (*Kapital*, tom I), što predstavlja osnovu za »udruživanje u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve« (*Komunistički manifest*), a i za »razvitak ljudske snage koji je svrha samom sebi« (*Kapital*, tom III). Tako shvaćen, komunizam je ono čemu istorijski smera samoupravljanje. *Komunizam su ostvarene revolucionarne mogućnosti samoupravljanja.*

Marx je istorijski cilj oslobodilačke borbe proletarijata izveo kritičkom analizom kapitalističkog društva. Taj teorijsko-metodološki postupak koji »iz vlastitih oblika postojeće stvarnosti razvija pravu stvarnost kao njeno trebanje i krajnji cilj« (Marx Rugeu 1843) odgovara samoj istorijskoj praksi, upravo istorijskoj dijalektici ukidanja starog, klasnog i uspostavljanja novog, besklasnog društva. Ova dijalektika revolucije podrazumeva tri bitna dijalektička jedinstva protivrečnosti.

Prvo dijalektičko jedinstvo protivrečnosti može se, po Marxu (posebno *Kritika Gotskog programa* i *Građanski rat u Francuskoj*) i samoj istorijskoj praksi, definisati na sledeći način: novo (besklasno) društvo nastaje iz nedara starog (klasnog) društva, i to posredstvom nekih odnosa i činilaca starog društva (robe, države, političke prinude, podele rada, partije, radničke *klase* i dr.), pa otuda ono u *toku svog nastajanja* »u svakom pogledu ... još nosi na sebi mladeže starog društva iz čije utrobe izlazi« (Marx). S obzirom na ovo dijalektičko jedinstvo nekih odnosa i činilaca starog i novog društva, revolucionarni proces nastajanja novog društva konstituiše se kao *istorijski period prelaza* iz klasnog u besklasno društvo — socijalizam tako predstavlja društvo prelaznog perioda, zapravo sam taj istorijski prelaz iz kapitalizma u komunizam.

Drugo dijalektičko jedinstvo protivrečnosti razvijanja socijalističke revolucije je dijalektičko jedinstvo revolucionarnog toka i njegovog konačnog, istorijskog cilja — dijalektika pokreta i cilja. Revolucija je, s obzirom na ovu dijalektiku, takav proces u kome

Digitized by Google

se njen konačni cilj ne ostavlja samo u magli budućnosti, nego se on postepeno ostvaruje, a istovremeno se i sa stanovišta tog cilja rešavaju konkretni zadaci u pojedinim revolucionarnim etapama. Da revolucionarni put ne bi bio bespuće, njegov cilj mora biti na samom putu.[12] Zato Marx i može o komunizmu da govori kao o pokretu. Da bi se do asocijacije slobodnih proizvođača uopšte stiglo, neophodno je u toku same revolucije što šire razvijati samoupravljanje i što pre otpočeti proces odumiranja države. Marxova, Engelsova i Lenjinova teza o odumiranju države direktno upućuje na neizbežnost samoupravljanja.

Dijalektika pokreta i cilja omogućava da se dijalektički odnos starog i novog razrešava u prilog novog. S druge strane, dijalektika starog i novog omogućava realnost dijalektike pokreta i cilja. Dok je u slučaju dijalektike starog i novog reč o kauzalnoj determinaciji datog istorijskog momenta revolucionarnog toka njegovom prošlošću, u slučaju dijalektike pokreta i cilja reč je o finalnoj determinaciji tog momenta revolucije njegovom budućnošću.

Ova dvostruka dijalektika revolucije određuje i razvoj socijalističkog samoupravljanja.

S jedne strane, samoupravljanje u prelaznom periodu zatiče još brojne odnose i činioce starog društva unutar kojih i posredstvom kojih se odvija reprodukcija socijalističkog društva. Radnici postepeno preuzimaju funkcije tih činilaca starog društva i, na mesto starih (kapitalističkih, odnosno etatističkih) odnosa, izgrađuju nove, samoupravne odnose. Za radnike je samoupravljanje uvek *praksa* kojom oni sami (a ne država, partija, birokratija, tehnokratija) sve potpunije odlučuju o svojim individualnim i društvenim potrebama, rešavaju sve probleme reprodukcije socijalističkog društva i time razvijaju socijalizam kao revolucionarni proces u pravcu komunističke asocijacije slobodnih proizvođača. Znači, samoupravljanje je za radništvo ne samo cilj (novo društvo, asocijacija slobodnih proizvođača), nego i sredstvo, to jest i oblik njihove borbe. Motivacije za samoupravljanje se kod radnikâ razvijaju i jačaju upravo u onoj meri u kojoj oni samoupravljanjem uspevaju da rešavaju svoje osnovne probleme, a to znači i osnovne probleme razvoja socijalističkog društva.[13] Upravo zato

[12] Ta dijalektika revolucije je, znači, suprotna Staljinovoj logici u polemici sa Engelsom na XVIII kongresu SKP(b) 1939. godine, logici po kojoj, da bi otpočeo proces odumiranja države, treba *najpre* slomiti kapitalističko okruženje, razviti materijalnu osnovu socijalizma itd. Istorija je pokazala da ta logika vodi likvidaciji revolucije. Zato nije nimalo slučajno što drug Tito u istorijskom govoru u Narodnoj skupštini 26. juna 1950, prilikom donošenja Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva (prvi zakon o samoupravljanju) polemiše upravo sa navedenom logikom u Staljinovom referatu na XVIII kongresu SKP(b).

[13] Serge Mallet je zastupao tezu da se motivacija za samoupravljanje javlja »samo u jednom delu radničke klase, onoj frakciji radničke klase koja je stvarno vezana za najnapredniji razvitak sa tehnološkog gledišta... to je sloj tehničara, stručnih kadrova...« (Lucien Goldman, Serge Mallet, *Débat sur l'autogestion*, »Autogestion«, br.

Digitized by Google

što i samoupravljanje treba neprestano da polaže ispit kao sredstvo rešavanja konkretnih problema i zadataka, posebno u prelaznom periodu, ono se ne može razvijati kao potpuno slobodno eksperimentisanje (za šta se zalažu neki teoretičari samoupravljanja).

Ali, da bi u datoj etapi borbe moglo rešavati svakodnevne zadatke i načinom i smislom rešavanja tih zadataka razvijati revolucionarni proces, samoupravljanje mora biti integrisano u protivrečne društvene odnose postojećeg društva, upravo društva prelaznog perioda. Da bi nadvladalo državu, robnu proizvodnju, podelu rada, partiju i slično i smestilo ih u »muzej starina«, samoupravljanje mora na novi način da reši one probleme radi kojih je istorija izgradila te odnose i institucije, ono ih ne ukida preko noći, nego pokreće i razvija proces njihovog odumiranja delujući i posredstvom njih.[14]

Zbog toga i razvoj samoupravljanja na sebi nosi neke »mladeže« starog društva, pa je i ono sámo proces koji u određenom istorijskom momentu izražava stepen do koga su radnici ovladali uslovima i rezultatima svog života i rada, »društvenom proizvodnjom svog života« (Marx). Zbog toga samoupravno socijalističko društvo doista nije homogeno, neprotivrečno društvo.[15]

7/1968). To je blisko onom shvatanju koje se, ne bez uticaja građanske nauke, javilo i u Jugoslaviji, shvatanju da nužnost samoupravljanja proizlazi iz same naučno-tehnološke revolucije, kao i stavovima Radovana Richte u njegovoj knjizi *Civilizacija na raskršću* (»Komunist«, 1972, str. 200, 201, 228—235. i dr.). Da naučno-tehnološka revolucija, pre svega kod menadžera, stvara snažnu motivaciju za autonomno odlučivanje, pokazao je John Galbraith u knjizi *Nova industrijska država* (»Stvarnost«, 1970, str. 69—80, 157—166. i dr.), tezom o tehnostrukturi kao »aparatu... za grupno odlučivanje« (str. 86) o samoupravljanju tehnostrukture iz koga su isključeni radnici. Polemišući sa S. Malletom, H. Lefebvre iznosi suprotnu hipotezu: »Iskustvo... pokazuje... da se upravljačke asocijacije — u svom najčešćem i najzanimljivijem obliku, što znači samoupravljanju — pojavljuju na *najslabijim punktovima* postojećeg društva« (*Problèmes theorique de l'autogestion*). Albert Meister (posebno u knjizi *Ou va l'autogestion yougoslave*) kao da zastupa »srednju« tezu: najjača je težnja za samoupravljanjem u sredinama koje se nalaze na prelazu iz nerazvijenosti u razvijenost. Sve ove teze otkrivaju pojedine aspekte problema, ali ne ukazuju na ono što je bitno: motivacije i nastojanja za samoupravljanjem javljaju se kao sastavni deo borbe radništva za ostvarivanjem njegovih interesa i potreba i postaju utoliko snažnije ukoliko posredstvom već uspostavljenih organa participacije, radničke kontrole i samoupravljanja radnici uspešnije ostvaruju svoje težnje. To je zaključak do koga su u svojim istraživanjima došli i Frank Deppe (vidi: *Kritika saodlučivanja*, »Komunist«, 1974, str. 172. i dr.) i Bruno Trentin (vidi: *Arbeiterdemokratie*, VSA-Verlag, Hamburg, 1978, str. 63—73). To potvrđuje i jugoslovensko iskustvo.

[14] Henri Lefebvre na to posebno ukazuje: »Samoupravljanje se mora suočiti i s problemima organizacije tržišta i rešavati ih. Njegov princip i njegova praksa ne sadrže negiranje zakona vrednosti... Ono teži da vrati prioritet upotrebnoj vrednosti... Dovodi u pitanje svet tržišne robe ne negirajući pri tome one zakone tog sveta kojima treba ovladati... Ako ograničavamo svet tržišne robe, to ne znači da želimo da ga se oslobodimo kao nekom čarolijom« (*Problèmes theoriques de l'autogestion*, »Autogestion«, br. 1/1966).

[15] U tom pogledu je samoupravna tradicija unutar marksizma i radničkog pokreta nesumnjivo grešila. Max Adler smatra da »radnič-

Digitized by Google

S druge strane, socijalističko samoupravljanje unutar sebe nosi istorijski cilj oslobodilačke borbe radničke klase; ono je, štaviše, jedini proces prelaznog perioda koji unutar sebe nosi i iz sebe oslobađa istorijski cilj revolucije. Ne samo država, roba, podela rada, svojina i slično, nego i partija i sama klasa predstavljaju elemente starog društva koji samo *posreduju* u rađanju novog; zato će ovi odnosi i institucije biti ukinuti, jedino će samoupravljanje, razvivši se u asocijaciju slobodnih proizvođača, ostati kao bitno obeležje komunističke zajednice ljudi.

Ali, samoupravljanje može da se razvija u pravcu komunističke asocijacije slobodnih proizvođača jedino ako svakodnevne probleme i bitne zadatke rešava i sa stanovišta konačnog cilja.

Iz ove dve bitne dijalektičke protivrečnosti socijalističke revolucije proizlazi i treća. Prelazni period između klasnog društva i komunizma, upravo da bi bio period *prelaza*, mora, u stvari, biti proces socijalističke revolucije. Socijalizam, izgradnja socijalizma je zapravo proces socijalističke revolucije. Marx socijalizam definiše kao »objavu permanentne revolucije«. U svim prelomnim momentima naše revolucije Tito je naglašavao ovo stanovište. Dvadeset devetog novembra 1951. godine, na pitanje urednika »Borbe« da li smo u pravu kada promene koje donosi samoupravljanje smatramo daljim razvijanjem revolucije, Tito je odgovorio: »Razumije se da smo u pravu, jer bez revolucionarnog razvitka nema ostvarenja socijalizma. Izgradnja socijalizma je revolucionarni proces.« Od tada do svojih poslednjih istupa Tito je više od tridesetak puta isticao ovu misao.

No, s druge strane, istorijski dug revolucionarni proces koji će uspešno ostvarivati jedinstvo etapnih i konačnih ciljeva zahteva — kako potvrđuje istorijska praksa — trajnije strukturiranje socijalističkih procesa i odnosâ u pojedinim etapama. Tako se prelazni period kao proces socijalističke revolucije javlja istovremeno i kao socijalističko društvo u razvoju. Znači, socijalizam je istovremeno i revolucionarni *proces* i odgovarajući *sistem društvenih odnosa*.[16]

---

ki saveti... uspostavljaju homogenost svake osnovne ekonomske jedinice« i »zajednicu s homogenim interesom« itd. (*Démocratie et conseils ouvriers*, F. Maspero, 1967, str. 98. i 99). Vidi i: Anton Pannekoek, *Worker's Councils*, Melbourne, 1950. (poglavlje »Organizacija saveta« — prevod u antologiji *Samoupravljanje i radnički pokret*, tom III, str. 14—15).

[16] Subjektivne socijalističke snage u Jugoslaviji nastojale su da deluju u skladu sa ovom dijalektikom. Jedna od potvrda za to su česte promene jugoslovenskog Ustava (1946, 1953, 1963, 1971, 1974, 1980). O tome Edvard Kardelj piše: »Glavni uzroci relativno čestih ustavnih promena u nas leže u dinamizmu naše revolucije i u karakteru našeg Ustava. Razvoj samoupravljanja biće bitka i napor cele jedne epohe, bitka interesâ i prakse radnog čoveka zajedno sa stvaralačkim naporima najnaprednije ideologije, nauke i politike. Pri tome je samoupravno socijalističko društvo moralo — a moraće i ubuduće — savlađivati najrazličitije otpore koji izviru iz pozicija preživelih klasnih, ekonomskih i drugih društvenih odnosa, kao i ideologije i politike koja je izraz tih odnosa... Jer i naša sopstvena praksa — a i praksa drugih soci-

Digitized by Google

Bez samoupravljanja razvijanog kao sistem društvenih odnosa radnici nikad ne bi mogli ovladati celinom organizacije društva, delovati na svim njenim nivoima i u svim njenim sferama. Samoupravljanje kao novi sistem društvenih odnosa zamenjuje državno-političku organizaciju socijalističkog društva. Henri Lefebvre je s razlogom to isticao još 1966. godine: »Ali, da bi se samoupravljanje utvrdilo i proširilo, ono mora zauzeti jake punktove društvene strukture, koji mu odmah pružaju otpor. Ono mora od privilegovanog sektora postati celina, globalnost, »sistem« ... da bi se generalizovalo, pretvorilo u sistem na nivou celokupnog društva — proizvodnih jedinica, teritorijalnih jedinica, podrazumevajući i takozvane više instance i nivoe — samoupravljanje ne može izbeći sukob sa »etatističko-političkim sistemom« ...«[17] U svetlosti ovog saznanja čudna je kritika koju Lefebvre trinaest godina docnije upućuje nama, Jugoslovenima: »Zabluda je Jugoslovena upravo u tome što samoupravljanje ne može biti neki izvedeni sistem, jer je samoupravljanje put, stalna borba, koja se stalno iznova rađa.«[18]

Tridesetogodišnji razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji potvrdio je da je samoupravljanje, pre svega, neprestana borba za osvajanje novih prostora ljudske slobode, borba koju su karakterisale i karakterišu ofanzive i stagnacije, uspesi, ali i porazi i kolebanja. Sistem samoupravnih socijalističkih odnosa koji smo razvijali, menjajući ga često, bio je doista samoupravni i socijalistički samo onda kada je omogućavao tu borbu Taj sistem odnosâ je radikalno drugojačiji od društvenih odnosa u kapitalizmu upravo po tome što se on ne razvija — kao što je to slučaj sa kapitalom — logikom vlastite samoreprodukcije. Dok je kapital, kao Marx ističe, subjekt kapitalističkog društva (a kapitalista je njegova personifikacija), samoupravni socijalistički odnosi nisu subjekt socijalističkog razvoja — subjekt su udruženi proizvođači.[19] Međutim,

---

jalističkih zemalja — veoma ubedljivo dokazuje da stagnacija u hodu revolucije, tj. tapkanje u mestu, ili pak vladavina ideologije pragmatizma ... može izazvati ozbiljne društvene deformacije i poremećaje« *(Socijalističko samoupravljanje u našem ustavnom sistemu,* »Svjetlost«, 1975, str. 63—64).

[17] H. Lefebvre, *Problèmes theoriques de l'autogestion,* »Autogestion«, br. 1/1966.

[18] Razgovor koji je sa Lefebvreom vodio Bruno Bernardi, objavljen u »La Nouvelle Critique«, br. 125/1979. Tu kritiku Lefebvre je izneo u članku *Povodom novog etatističkog modela,* objavljenom u »Dialectiques«, br. 37/1979. (vidi časopis »Naše teme«, br. 7/1979, str. 1446, 1447. i 1472).

[19] Upravo to, pod uticajem građanske stvarnosti i teorije, ne shvataju neki teoretičari samoupravljanja. Shvatajući samoupravno društvo po uzoru kapitalističkog društva, Jaroslav Vanek *(The General Theory of Labor — Managed Market Economies,* Cornell University Press, Ithaca, 1970), a za njim i Luciano Pellicani (*La nuova frontiera del socialismo,* »Mondoperaio«, br. 3/1979) traže unutar samoupravne ekonomije objektivne faktore njene samoreprodukcije, upoređujući tu ekonomiju sa radom motora. Međutim, dok Vanek te objektivne faktore samoreprodukcije shvata i kao faktore samoregulacije, Pellicani, koji je zainteresovan za socijalističko rešenje, ističe da je »harmonija interesâ i u samoupravnoj ekonomiji politički akt«, pa, otuda, i ta ekonomija zahteva jednu izvanekonomsku instituciju.

Digitized by Google

to uopšte ne znači da u Jugoslaviji, s obzirom na protivrečnosti društva prelaznog perioda, ne deluju objektivne tendencije usmerene protiv istorijskog subjektiviteta udruženih proizvođača.

c) Već smo naznačili da drugo Marxovo saznanje koje se neposredno odnosi na samoupravljanje jeste njegova teza o samooslobođenju radničke klase.

Marxova teza o samooslobođenju proletarijata (u *Nemačkoj ideologiji* definisana kao samodelatnost, u *Manifestu komunističke partije* kao »istorijska samoaktivnost«, »historische Selbstätigkeit«) je najpregnantnije izražena u čuvenoj prvoj rečenici Statuta Međunarodnog udruženja radnika: »Oslobođenje radničke klase mora da bude delo same radničke klase.«

Ta Marxova teza o samooslobođenju proletarijata nije puki zahtev ili parola. Ta teza, izražavajući istorijsku ulogu radničke klase i samu prirodu njene oslobodilačke borbe, proizlazi iz celine Marxove nauke kao jedan od njenih osnovnih teorijskih zaključaka.

Teza o samooslobođenju radničke klase podrazumeva da socijalistička revolucija može, ukidajući sve klasne odnose, ostvariti svoj konačni, istorijski cilj i dovesti ljudsko društvo na prag komunističke budućnosti jedino ako tu revoluciju izvodi, i to kao istinski *subjekt* istorije, *sama* radnička klasa, odnosno udruženi proizvođači (a ne država i partija, političke i intelektualne elite).

Marxovu tezu o samooslobođenju proletarijata je svojim dostignućima, ali i svojim promašajima, višestruko potvrdila istorijska praksa socijalističkih revolucija, a na osoben način i praksa antiimperijalističkih revolucija narodâ.

Teorijski utemeljujući samoupravljanje u Marxovoj tezi o samooslobođenju proletarijata, možemo zaključiti da je samoupravljanje, u svojoj suštini, pre svega *delatnost*, *praksa* radničke klase kao istorijskog subjekta revolucije — samoupravljanje je tako *delatnost samooslobođenja radničke klase*, delatnost kojom ona, oslobađajući sebe, oslobađa celo društvo.

Ali, iz Marxove teze proizlazi još jedan zaključak. Ako je samooslobođenje radničke klase bitna pretpostavka ostvarivanja istorijskih ciljeva socijalističke revolucije, onda ti ciljevi ne mogu biti ostvareni bez ovog ili onog oblika samoupravljanja — to je Marxova poruka.

Ideja samoupravljanja u istoriji marksizma

Kad je reč o odnosu ideje samoupravljanja i marksizma, odmah da naglasimo da se ne slažemo sa onima koji negiraju prisustvo ove ideje u razvoju marksizma od Marxovih vremena do danas. Ta negacija je razložna i razumljiva jedino ukoliko se svekoliko bogatstvo razvoja marksizma u poslednjih sto godina redukuje samo na neke marksističke orijentacije.

Poznato je da je još u okviru Druge internacionale, posebno u nemačkoj socijaldemokratiji, postala dominantna jedna pozити-

Digitized by Google

vistička interpretacija Marxa koja je, potiskujući Marxovu tezu o »istorijskoj samoaktivnosti« radničke klase, u prvi plan teorije i strategije klasne borbe i revolucije stavila državu. Uticaji te etatističke koncepcije socijalizma bitno su obeležili razvoj marksizma sve do današnjih dana, utoliko više ukoliko je pod uticajem staljinizma, s jedne, i socijaldemokratske prakse, s druge strane, ta koncepcija postala neprikosnovena u velikom delu komunističkog i socijaldemokratskog pokreta.

Međutim, nije samo ta orijentacija karakterisala razvoj marksizma u XIX i XX veku. Osamdesetih godina prošlog veka pod uticajem Pariske komune ideje samoupravljanja u Srbiji afirmiše i razvija Svetozar Marković. Pod uticajem Oktobarske revolucije i, posebno, masovnog pokreta radničkih veća, fabričkih saveta i revolucionarnih sovjeta u zapadnoevropskom radničkom pokretu neposredno posle Prvog svetskog rata čitava plejada istaknutih marksista i revolucionara razvija ideje samoupravljanja i ostavlja dubog trag u razvoju marksističke misli (A. Gramsci, G. Lukács, K. Korsch, Max Adler, A. Pannekoek, O. Bauer, E. Daüming, E. Lewine, R. Müller i dr.). Iz tih inspiracija proizlaze i pristalice Rätekommunismus (pored Korscha i Pannekoeka, to su i H. Gorter, O. Rühle, H. Wagner, P. Mattick i dr.), čija teorijska aktivnost, nesumnjivo, pripada istoriji marksizma. Posle Drugog svetskog rata u zapadnoj Evropi pojedini teoretičari marksističke orijentacije (nekad okupljeni i u grupe, kao u slučaju francuskog časopisa »Socialisme ou barbarisme«, 1950—1964) nastavljaju ovu antitetatističku, samoupravnu orijentaciju u razvoju marksizma. Po iskazu nekih francuskih autora (Y. Bourdet, P. Rosanvallon i dr.), u francuskoj marksističkoj i socijalističkoj literaturi se pedesetih godina prvi put učestanije javlja termin *samoupravljanje* da bi se njime označila bitna dimenzija socijalističke prakse u Jugoslaviji. Godina 1968. predstavlja novu, značajnu prekretnicu pre svega zato što je ideja samoupravljanja, kako je to rekao Lucien Goldman, iz knjige izašla na ulice. Među brojnim tekstovima u novopokrenutim časopisima (»Autogestion et socialisme«, 1966; »Il consiglio« i dr.) i knjigama sve je više onih koje su pisane sa marksističkih pozicija. I u nekim socijalističkim zemljama krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina samoupravljanje postaje predmet istraživanja i teorijskih rasprava (Poljska, Čehoslovačka, SSSR, Mađarska).

U Jugoslaviji se inspirisana upravo Marxom, kao proizvod jedne autentične socijalističke revolucije i njene samoupravne prakse, već tri decenije razvija marksistička teorija samoupravnog socijalizma. Sve to, i još mnogo drugog, dokazuje prisustvo ideje samoupravljanja u razvoju marksizma.

Kad je reč o odnosu marksizma i ideje samoupravljanja, za mnoge teoretičare samoupravljanja poseban problem predstavlja odnos te ideje i velikog Lenjinovog revolucionarnog dela. Nisu tako malobrojni oni teoretičari samoupravljanja koji tom delu u celini odriču jednu antietatističku, samoupravnu inspiraciju i usmerenost. Po našem mišljenju, Lenjinovo revolucionarno delo i misao karakteriše jedna osnovna protivrečnost. S jedne strane, Lenjino-

Digitized by Google

vo delo i misao razvijaju se pod izvesnim uticajem pozitivističke interpretacije Marxa karakteristične za marksizam Druge internacionale i, što je još značajnije, ono je delimično determinisano istorijskom zaostalošću carske Rusije i, posebno, krupnim teškoćama u kojima se našla mlada Sovjetska Republika s obzirom na spoljnu intervenciju, građanski rat i činjenicu da nije došlo do revolucije u razvijenim zemljama zapadne Evrope. Ti teorijski uticaji i konkretno-istorijske determinacije rezultirali su u pojedinim etapama Lenjinove delatnosti teorijskim stavovima i političkim opredeljenjima u kojima je *do izvesne mere* bila potisnuta revolucionarna, istorijska samoaktivnost proletarijata u prilog delatnosti partije i države.[20] S druge strane, mada je sve bilo usmereno na pripremu i ostvarenje proleterske revolucije, a protiv svakog oportunizma i reformizma i, posebno, izražavalo revolucionarnu praksu ruskog proletarijata i njegova stremljenja, Lenjinova misao u odgovarajućim istorijskim etapama biva *veoma snažno* obeležena poverenjem i oslanjanjem na revolucionarnu samodelatnost proletarijata i razvija se kao teorija i strategija te samodelatnosti.[21] I

[20] Tako Lenjin u svom delu *Šta da se radi* (1902) preuzima tezu Karla Kautskog koju je ovaj izrekao na II kongresu Austrijske socijaldemokratske partije 1901: »Ali, socijalizam i klasna borba nastaju jedno pored drugoga, a ne jedno iz drugoga i to pod različitim uslovima... Socijalistička svest je, dakle, nešto što je spolja uneseno... u klasnu borbu proletarijata, a ne nešto što je iz nje nastalo spontano...« (*Izabrana dela*, »Kultura«, 1960, tom 3, str. 256). Ta teza, koja je suprotna odgovarajućem Marxovom stanovištu (najrazvijenije iznesenom u *Bedi filozofije* i u *Manifestu komunističke partije*), jeste centralna teza u Lenjinovoj knjizi i iz nje on izvodi ostale teze u pogledu borbe radničke klase: »Spontani radnički pokret sam po sebi može stvoriti (i neizbežno stvara) samo tredjunionizam, a tredjunionistička politika radničke klase jest baš buržoaška politika radničke klase« (ibid., str. 305). »Učešće radničke klase u političkoj borbi i čak u političkoj revoluciji ne čini još nikako njenu politiku socijaldemokratskom« (ibid., str. 305) i slično; da bi zaključio: »Nijedan revolucionarni pokret ne može biti čvrst bez organizacije rukovodilaca. . takva organizacija se mora sastojati poglavito od ljudi koji se profesionalno bave revolucionarnom delatnošću« (ibid., str. 329). Ove ideje Lenjin konkretizuje i godinu dana docnije u *Pismu drugu o našim organizacionim zadacima*.

[21] Lenjin 1905. godine počinje u svojim tekstovima da koristi Marxov (iz *Nemačke ideologije*) pojam »samodelatnost«. Upravo revolucionarna zbivanja 1905. godine bitno utiču na promenu Lenjinovih stavova. U nizu tekstova iz tog perioda on zauzima stavove suprotne odgovarajućim stavovima iz knjige *Šta da se radi*. Tako u članku *Dve taktike* (februar 1905) on piše: »Socijaldemokrati su isticali parolu pripremanja ustanka još pre tri godine na osnovu opštih razmišljanja. Samodelatnost proletarijata došla je do iste parole pod uticajem neposrednih lekcija građanskog rata« (*Izabrana dela*, tom IV, str. 371). U knjizi *Dve taktike socijaldemokratije u demokratskoj revoluciji* (jul 1905) Lenjin piše: »Nema nikakve sumnje da će revolucija naučiti radničku masu u Rusiji socijaldemokratizmu« (tom V, str. 9—10). Novembra 1905. u jednom pismu iz Stokholma redakciji »Nova žizn« Lenjin piše: »Ako ih (radnike — prim. M. N.) socijaldemokratizmu nije naučila naša knjiga, naučiće ih naša revolucija« (tom V, str. 189). I u članku *O reorganizaciji partije* (novembar 1905), direktno suprotno tezi u knjizi *Šta da se radi*, Lenjin naglašava: »Radnička klasa je instinktivno, stihijski socijaldemokratska« (tom V, str. 189) itd.

Digitized by Google

to do te mere da on u jesen 1917. godine ističe: »Da narodno stvaralaštvo revolucionarnih klasa nije stvorilo sovjete, proleterska revolucija u Rusiji bila bi beznadežna.«[22]

Te dve teorijske i političke orijentacije razvijaju se i smenjuju, odnosno sukobljavaju unutar Lenjinovog dela u zavisnosti od istorijskog toka, od plime i oseke, uspehâ i teškoća revolucije. Usmerenost na revolucionarnu samodelatnost proletarijata, što znači na radničko samoupravljanje, dolazi do izražaja naročito u Lenjinovoj delatnosti 1905—1906, zatim 1917. i 1918. godine.[23] Zato svako ozbiljno marksističko promišljanje samoupravljanja može u odgovarajućim Lenjinovim tekstovima, pre svega u *Državi i revoluciji*, naći inspiracije i obogatiti se novim saznanjima.[24]

II*

Jugoslovenska strategija izgrađivanja i razvijanja socijalističkog društva na osnovama samoupravljanja i u oblicima slobodnog udruženog rada i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja inspirisana je Marxovom naukom i odgovarajućim iskustvima revolucionarnih radničkih borbi u raznim vremenima i prostorima, a proizašla je i proizlazi iz samog toka jugoslovenske socijalističke revolucije. Realizacijom te strategije socijalistička revolucija ulazi u novu etapu svog razvoja, u kojoj se bitno menjaju neki odnosi i činioci u globalnoj organizaciji socijalističkog društva. Celina tih promena znači, u stvari, *izgrađivanje samoupravne organizacije socijalističkog društva.*

Jednom prilikom je Marx istakao da društvo neće rešiti svoje probleme dok se ne bude okretalo oko sunca rada. Jugoslovenski koncept samoupravnog socijalističkog društva predstavlja nasto-

[22] V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, tom 11, str. 336.

[23] O uticaju na Lenjina revolucionarnih zbivanja 1905. godine i docnijih zbivanja vidi: Marcel Liebman, *Lenine en 1905*, »Les temps modernes«, april 1970; Yvon Bourdet, *La délivrance de Promethée*, »Anthropos«, Paris, 1970, str. 86; Lucio Magri, *Parlament ili savet* (u antologiji *Samoupravljanje i radnički pokret*, »Komunist«, tom II, str. 394); Oscar Anweiler, *Die Rätebewegung in Russland 1905—1921*, Leiden, 1958; Marcel Liebman, *Le Léninisme sous Lénine*, vol. I i II, Ed. du Seuil, 1973. i dr.

[24] Pored već pominjanih Lenjinovih tekstova iz 1905, vidi i sledeće tekstove: *Novi zadaci i nove snage* (1905), *Naši radnici i sovjet radničkih deputata* (1905), *Pobeda kadeta i zadaci radničke partije* (1906), *Pisma iz daleka* (1917), *Projekt platforme proleterske partije* (1917), *O zadacima proletarijata u sadašnjoj revoluciji* (1917), *Govor na skupu boljševika učesnika sveruskog savetovanja sovjeta radničkih i vojničkih deputata* (1917), *Da li će boljševici održati vlast* (1917), *Projekt uredbe o radničkoj kontroli* (1917), proglas *Stanovništvu* (7. novembar 1917), *Referat o reviziji programa i promeni naziva partije* (8. mart 1918), *Nacrt projekta programa* (mart 1918), *Izvojevano i zapisano* (1919) i dr.

* Ovde je, zbog ograničenog prostora, izostavljen deo u kome se rezimiraju osnovna iskustva razvoja socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji.

Digitized by Google

janje da se socijalističko društvo konstituiše i revolucionarno razvija utemeljeno u radu, upravo u procesu oslobađanja rada, nastojanje da se izgradi republika rada — kako je Marx nazvao herojski podvig pariskih komunara.

Pojam, zapravo praksa samoupravno udruženog rada socijalističko društvo konstituiše i razvija iz one delatnosti koja je u svim društvima bila i ostala najbitnija — iz proizvodnje.[25] Ali, sada ta delatnost, na mesto osnove eksploatacije, postaje osnova emancipacije.

Ako se teorijska misao probije iza sistema institucionalizovanih oblika unutar i posredstvom kojih se ostvaruje samoupravna organizacija socijalističkog društva, onda se kao suština te organizacije otkrivaju tri osnovna, uzajamno povezana i uslovljena procesa: *proces udruživanja rada, proces podruštvljavanja politike* i *proces kojim udruženi proizvođači, ovladavaju svim aktivnostima za zadovoljavanje njihovih raznovrsnih potreba* (obrazovanje, kultura, zdravstvena zaštita, snabdevanje, razonoda itd.).

Ta tri procesa predstavljaju, u stvari, procese postepenog ukidanja, prevazilaženja tri osnovna vida otuđenja koje socijalizam nasleđuje od kapitalizma: (a) *otuđivanje rada;* (b) *otuđivanje društvenih komunikacija i zajedničkih interesa u vidu političke vlasti, odnosno države* i (c) *otuđivanje duhovnih potencija rada od samog rada.* Dva poslednja otuđenja su rezultat onog prvog.

U daljem izlaganju ukazaćemo samo na neke aspekte prvog i drugog procesa.

Udruživanje rada

Prvo teorijsko ishodište pojma udruženi rad je Marxova, istorijskom praksom višestruko potvrđena, teza o procesu podruštvljavanja proizvodnje pod uticajem razvoja proizvodnih snaga. Za našu temu čini nam se posebno značajnim onaj deo Marxove analize kojim on otkriva »subjektivnu« i »objektivnu« stranu tog podruštvljavanja.[26] Subjektivnu stranu procesa podruštvljavanja čini, kako Marx ističe, akumulacija radnih snaga i njihova koncentracija na jednoj tački pod komandom kapitala, a zatim podela rada — reč je ovde o podruštvljavanju radnih snaga; objektivnu stranu čini podruštvljavanje materijalnih uslova proizvodnje i »novca kao općeg oblika bogatstva« *(Grundrisse).* Razvojem kapitala subjektivna strana podruštvljavanja gubi svoj subjektivitet: umesto da se »kombinovani ukupni radnik ili društveno radno telo pokazuje kao nadmoćni subjekt«, u kapitalističkom načinu proizvodnje je »sâm au-

[25] Vladimir Bakarić piše: Termin »udruženi rad« izražava suštinu samoupravljanja i označava na čemu se naše društvo teži organizirati. Naravno, mi smo na početku toga udruživanja i naš rad još nije »udružen«. Radi se o procesu udruživanja« (*Ekonomski i politički aspekti socijalističkog samoupravljanja,* »Svjetlost«, str. 119).

[26] K. Marx — F. Engels, *Dela,* tom 19, str. 399—403; tom 23, str. 224.

Digitized by Google

tomat subjekt, a radnici su pridodati samo kao svesni organi njegovim nesvesnim organima i s njima su potčinjeni centralnoj pokretačkoj snazi«[27]. A ta centralna pokretačka snaga je kapital koji je, zapravo, subjekt čitavog procesa (upravo *kapital*, a ne kapitalista). »Zato ni udruživanje radnika kako se ono pojavljuje u tvornici« — kaže Marx — »nisu postavili radnici, nego kapital... Kolektivna snaga rada, njegov karakter kao društvenog rada zato je *kolektivna snaga* kapitala.«[28] Sve je to eksplikacija Marxove teze da u kapitalističkim odnosima u proizvodnji ljudi postaju personifikacija društvenih odnosa, postaju kreature: kapital je tako subjektivna snaga, a kapitalista je njegova personifikacija, kao što je radnik personifikacija najamnog rada. To je, kako Marx ističe, »preokretanje subjekta u objekt i obratno«[29], preokretanje kojim su ljudi i njihovi društveni odnosi podređeni razvoju proizvodnih snaga kao kapitala. Znači, dolazi do postvarivanja ljudi, odnosno postvarivanja društvenih odnosa itd.

Međutim, Marx u Pariskoj komuni vidi embrion radikalnog preokretanja takvog, kapitalističkog podruštvljavanja proizvodnih snaga, vidi mogućnost društva u kome će biti izvršena »zamena ekonomskih uslova ropstva rada uslovima slobodnog i udruženog rada«[30], u kome će se »sredstva za proizvodnju... koja sada, pre svega, predstavljaju sredstva za porobljavanje i eksploataciju rada« transformisati u »oruđa slobodnog i udruženog rada«[31].

Pojam i praksa samoupravno udruženog rada (ili slobodnog udruženog rada) u nas smeraju upravo na to. Pri tome samoupravno udruženi rad u ovoj istorijskoj etapi još uvek zadržava subjektivnu i objektivnu stranu procesa podruštvljavanja. Samou-

---

[27] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 21, str. 371.

[28] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 19, str. 399. — S tim u vezi Vladimir Bakarić ukazuje na bitnu razliku između preduzeća i udruživanja OOUR-a. Evo te značajne distinkcije: »Poduzeće nije *stricto sensu* udruženi rad. Nije to u principu rad ujedinjen na tehnološkom procesu. To je ujedinjenje sredstava, kapitala. Ono zato može sadržavati samo jednu tehnološku cjelinu, ali može i više. Može sadržavati i takvih cjelina koje nemaju međusobne veze... Kod udruživanja rada to nije tako. Organizacija takve osnovne organizacije ima tehnološki proces za osnovicu. Nije moguća manja jedinica u takvoj djelatnosti. Taj tehnološki proces čini nužnom suradnju, odnosno kooperaciju. Ona može (i mora) ocijeniti doprinos pojedinca na skupnom djelu. Ali, ona može ocijeniti i svoj ukupni doprinos prema ostalim takvim organizacijama s kojima se udružila u poduzeće. Može ocijeniti da li se njen rad ispravno ocjenjuje (kao, npr., da li bi ona mogla s istim kapacitetom više proizvesti ili da li je njen dohodak prema uloženom trudu razmjerno manji ili veći nego u drugoj jedinici, uz jednake uloge). U toj se jedinici moraju reflektirati u zametku svi odnosi udruživanja rada. Mora sadržavati elemente suradnje, proširene reprodukcije, kredita itd. (*Ekonomski i politički aspekti socijalističkog samoupravljanja*, str. 137—138).

[29] K. Marx, *Rezultati neposrednog procesa proizvodnje* (rukopis neobjavljene šeste glave prve knjige *Kapitala*), »Komunist«, 1977, str. 18.

[30] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 28, str. 447.

[31] Ibid., str. 274.

Digitized by Google

pravno udruženi rad je u prvom redu *udruživanje radnika na bazi rada*. Znači, udruživanje koje nije političko, kao što je slučaj sa političkim organizacijama radničke klase, nego ekonomsko, koje u sebi ima političku dimenziju, s obzirom na to da ovo udruživanje razvija revolucionarni proces oslobađanja rada. Prema tome, subjekt udruživanja je radništvo (ne kapital, ne država).

Udružujući se sami na bazi rada, radnici udružuju svoj *živi rad*, ali — što je u ovoj etapi bitno — i svoj *minuli rad*. Prema tome, reč je o udruživanju *rada i sredstava* (pri čemu pojam sredstava podrazumeva proizvodne snage rada i, posebno, deo dohotka koji izražava višak rada u novčanom obliku). To istovremeno znači da udruživanje rada polazi od obe strane politekonomskog pojma rada: konkretnog i apstraktnog rada.[32] Kako se proizvodnja u ovoj etapi socijalističkog razvoja (s obzirom na stepen razvijenosti proizvodnih snaga, postignut stepen udruženosti rada, društvenu podelu rada, postojanje privatne svojine na bazi ličnog rada u poljoprivredi, međunarodne okolnosti i dr.) još uvek razvija kao robna proizvodnja, udruživanje sredstava (pre svega dohotka) je objektivan aspekt udruživanja. Objektivan jer on u proces udruživanja rada unosi ekonomske zakonitosti robne proizvodnje prelaznog perioda. Međutim, kako se udruženi rad bitno ostvaruje i razvija kao udruživanje radnika na bazi rada, udruženi radnici se, ovladavajući postepeno objektivnim ekonomskim zakonima (što znači, i menjanje karaktera njihovog objektiviteta), realizuju kao subjekti udruživanja rada. Time radnici sami prevladavaju i kapital i državu kao subjekte podruštvljavanja, likvidirajući sve oblike eksploatacije i dominacije. Jer i država kao subjekt podruštvljavanja (državna svojina) može da vodi ka restauraciji kapitala u obliku državnog kapitala, odnosno državnog kapitalizma.

Udruživanje rada tako omogućuje postepeno ovladavanje celinom materijalne proizvodnje, podrazumevajući *samoupravno sporazumevanje, samoupravno dogovaranje, samoupravno planiranje* i slično. To su oblici *neposrednog* povezivanja i komuniciranja udruženih proizvođača. Udruženi rad, šireći sferu neposrednog povezivanja proizvođača i omogućujući potpuniju, svesnu kontrolu nad

---

[32] Već se u formiranju OOUR-a polazi od te dve osnove. OOUR je udruživanje radnika koji proizvode predmete iste upotrebne vrednosti, ali predmete koji se na tržištu mogu vrednovati kao roba. To je bitno različito u odnosu na ono udruživanje koje čini preduzeće — formiranje preduzeća ima za osnovu sredstva za proizvodnju i kapital. Ova dvostruka osnova udruživanja rada postaje osobito značajna kada je reč o udruživanju OOUR-a u radne i složene organizacije udruženog rada. To udruživanje, opet, s jedne strane, polazi od upotrebnog karaktera proizvoda rada: udružuju se oni OOUR-i koje sam tehnološki proces proizvodnje upućuje na kooperaciju i razne oblike tehnološke integracije. S druge strane, to udruživanje se zasniva na dohodovnim odnosima, znači — polazi i od rada kao tvorca razmenske vrednosti. Ukoliko udruživanje rada ne polazi od tehnološke osnove rada i dohodovnih odnosa, nego samo od udruživanja sredstava (proizvodnih ili finansijskih) ili samo od kupoprodajnih, odnosno kreditnih odnosa, onda takvo udruživanje stvara povoljne okolnosti da se uslovi rada i dohodak otuđuju od proizvođača i da se produkuje kapital-odnos.

Digitized by Google

celinom materijalne proizvodnje, postaje istorijski put prevazilaženja robne proizvodnje (svakako, uz delovanje drugih bitnih faktora, pre svega razvoja proizvodnih snaga).

a) Iako su Marx i Engels jasno ukazali na razliku između podruštvljavanja proizvodnje u obliku državnog i u obliku društvenog socijalističkog vlasništva, ipak je unutar marksizma Druge i Treće internacionale preovladavalo shvatanje po kome se socijalističko vlasništvo bez ostatka izjednačavalo sa oblikom državnog vlasništva.[33] Od tada do danas u dêlu marksističke produkcije prisutna je, po našem mišljenju, nimalo bezopasna iluzija da je državna svojina trajno, konačno socijalističko rešenje podruštvljavanja proizvodnih snaga u prelaznom periodu.

Ipak, unutar marksizma postoji i druga tradicija. Prvi će Karl Korsch, u svojim spisima *O socijalizaciji* 1919. godine, reafirmisati i dalje razviti Marxovu i Engelsovu distinkciju između državne i društvene socijalističke svojine.[34] Na ovo Korschovo stanovište nadovezaće se pristalice Rätekommunismusa, a kasnije i mnogi drugi marksistički teoretičari do današnjih dana.

Međutim, iako je neposredno upravljanje preduzećima od strane radnikâ bitno obeležje društvene svojine, ova se u potpunosti realizuje samo tada kada *udruženi* radnici ovladavaju *celinom* društvenih materijalnih uslova proizvodnje.[35] Društvena svojina je, naime, globalni društveni odnos, što znači društveni odnos koji se *ne svodi* na odnos radnikâ jedne radne organizacije prema sredstvima kojima oni rade, nego podrazumeva i odnos *celine* proizvođačâ prema *celini* njihovih materijalnih uslova rada, pri čemu je taj odnos istovremeno i odnos među samim proizvođačima. Inače, ukoliko radnici u jednoj fabrici raspolažu samo sredstvima kojima oni rade, a nisu kao udruženi proizvođači ovladali celinom proizvodnih snaga, onda su, kako Marx ističe, »radnici kao asocijacija svoj sopstveni kapitalista, tj. primenjuju sredstva za proizvodnju radi oplođivanja vrednosti svog sopstvenog rada«[36]. Naravno, radnici jedne radne organizacije moraju, pre svega, da ovladaju sredstvima rada u njihovoj organizaciji. Ali, prosta suma takvih odnosa individualnih radnih organizacija ne daje društvenu, nego grupnu svojinu.

Tek udruživanje radnikâ na osnovi tekućeg i minulog rada dovodi sve veće celine proizvođačâ u situaciju da ovladavaju sve ve-

---

[33] Ta razlika je posebno izražena u obe skice i u konačnom tekstu Marxovog *Građanskog rata u Francuskoj*.

[34] K. Korsch, *Šta je socijalizacija* (Was ist Sozialisierung) u knjizi *Spisi o socijalizmu i marksizmu*, »Svjetlost«, 1978, str. 84; K. Korsch, *Socijalizacija i radnički pokret* (Sozialisierung und Arbeiterbewegung), ibid., str. 95.

[35] Ne mogu se svojinski odnosi izvoditi iz samog čina upravljanja, pa bilo ono i samo-upravljanje. Marx je i tu veoma jasan kada ističe: »Kapitalista nije kapitalista zato što upravlja industrijom, već postaje industrijskim zapovednikom zato što je kapitalista« (K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 21, str. 298).

[36] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 23, str. 373.

Digitized by Google

ćim celinama materijalnih i društvenih uslova proizvodnje i da time de fakto realizuju odnose društvene svojine. I Marx to izričito kaže govoreći da sredstva za proizvodnju »s razvitkom društvene proizvodnje prestaju biti sredstva privatne proizvodnje... i mogu biti još samo sredstva za proizvodnju u rukama udruženih proizvođača, stoga njihova društvena svojina«[37].

b) Koncept socijalizma u kome država ima bitnu ulogu podrazumeva da država putem centralnog planiranja ovladava celinom društvene proizvodnje i da na taj način društvo prevazilazi anarhičnost kapitalističke robne proizvodnje. Sam plan tako postaje osnovni instrument (za neke i osnovna zakonitost) socijalističke ekonomije. Podstaknute i nekim negativnim iskustvima izgradnje socijalizma, u toku poslednje tri decenije razvile su se diskusije oko toga kako izbeći subjektivizam, odnosno voluntarizam i druge negativne posledice državnog planiranja. Neki marksisti, kao i socijaldemokratski i drugi teoretičari socijalizma, na osnovu odgovarajućih teorijskih elaboracija i empiričkih argumentacija došli su do ispravnog zaključka da se voluntarizam i subjektivizam mogu nadvladavati samo poštovanjem zakonitosti tržišta. Tako je odnos plan — tržište postao centralno ekonomsko pitanje socijalizma u mnogim raspravama. U tim raspravama jedni dogmatski suprotstavljaju plan tržištu, dok se drugi zalažu i za plan i za tržište. Iako su, po našem mišljenju, ovi drugi bliže rešenju, ipak je sámo postavljanje relacije plan — tržište kao centralnog problema ekonomije socijalizma pogrešno. Pogrešno jer se u ovom slučaju kao centralni problem ekonomije prelaznog perioda postavlja jedna relacija čiji su relati *izvedeni:* zakoni tržišta, znači *razmene,* izvedeni su uvek iz zakoná istorijski datog oblika robne *proizvodnje,* a planiranje je uvek delatnost određenih društvenih subjekata i sastavni *deo određenih odnosa proizvodnje,* pa je ono tim odnosima i subjektima determinisano. Ova zamena osnovnih odnosa izvedenim nije, po našem mišljenju, nimalo (ideološki, socijalno-klasno) naivna, jer ovde nije reč o pukom metodološkom pitanju. Isticanjem tržišta u prvi plan se često, svesno ili nesvesno, nastoji zaobići pitanje najrazvijenijeg istorijskog oblika robne proizvodnje, kapitalističke robne proizvodnje, i ceo problem istorijski, društveno i klasno »neutralno« postaviti kao problem »modernog tržišta«, »razvijenog tržišta«. Međutim, pošto tako odnosima proizvodnje nedeterminisano tržište ne postoji niti može postojati, redukovanje celog problema na problem tržišta podrazumeva odustajanje od borbe za radikalnu promenu postojećih (kapitalističkih) odnosa proizvodnje.[38]

---

[37] Ibid., str. 373.

[38] Vladimir Bakarić, govoreći o takvim teorijskim nastojanjima koja su se i u nas javila, kaže: »Zahtjev za »modernim« i »razvijenim« tržištem... praktično znači zahtjev da se uvede tržište radne snage i »tržište kapitala«... Ni jedan ni drugi zahtjev nije na liniji onoga što je zacrtano u Programu SKJ kao zadatak ove etape« (*Ekonomski i politički aspekti socijalističkog samoupravljanja,* str. 126).

Digitized by Google

S druge strane, i isticanjem samog plana kao osnovnog sredstva ovladavanja tržištem i celinom proizvodnje izbegava se postavljanje pitanja samih odnosa proizvodnje, zapravo subjekata planiranja i osnovnih društvenih odnosa u kojima se ono ostvaruje. To izbegavanje nije slučajno jer ono proizlazi iz apriornog shvatanja da je država osnovni subjekt planiranja i razvoja proizvodnje u prelaznom periodu.

Tako se pokazuje da teorijski postavljena relacija plan—tržište kao osnovni problem zaobilazi pitanje radikalnih promena odnosa proizvodnje i pitanje subjekata socijalističkih procesa, i to najčešće zato što je rešenje tih pitanja već pretpostavljeno.

Slobodni udruženi rad, po našem mišljenju, i ovde nosi rešenje koje prevazilazi obe opasnosti — građanski liberalizam (tendenciju restauracije odnosa kapitala) i etatističke deformacije socijalizma. Udruženi rad podrazumeva da planiranje sve više postaje aktivnost koja proizlazi iz (samoupravnog) sporazumevanja proizvođača udruženih u sve veće tehnološke i ekonomske celine i (društvenog) dogovaranja njihovih delegata u okviru skupština teritorijalnih zajednica. Planiranje tako postaje sistem unutarnjih komunikacija, društveni odnos unutar jedne nove društvene organizacije proizvodnje života koja omogućuje radnicima da na osnovu udruživanja svoga rada sami ovladaju sve većim celinama društvene proizvodnje. Ta nova društvena organizacija se u sadašnjoj etapi konstituiše i razvija polazeći od proizvodnje koja ima oblik robne proizvodnje, što znači da planiranje udruženih proizvođača može biti društveno celishodno i efikasno samo ukoliko je usklađeno sa objektivnim determinacijama robne proizvodnje prelaznog perioda.

Podruštvljavanje politike

Drugi proces koji čini suštinu izgrađivanja samoupravne organizacije socijalističkog društva je proces ovladavanja područjem opštedruštvenih interesa i poslova, sferom politike, od strane udruženih proizvođača, upravo proces podruštvljavanja politike.

Reč je, pre svega, o onome što je još mladi Marx postavio kao zahtev: »Prije svega treba izbjeći da se »društvo« ponovo fiksira kao apstrakcija nasuprot individuumu.«[39] Ta apstrakcija je država. Reč je o odumiranju države o kome govore i Marx i Engels, a kasnije i Lenjin.

Odumiranje države je jedan od bitnih ciljeva samoupravljanja. Država ne nestaje u nekoj anarhiji, već biva zamenjena novom organizacijom društva, samoupravnom organizacijom socijalističkog društva.

Otpočinjanjem procesa samoupravno udruženog rada odumiranje države zapravo ulazi u novu fazu koju karakterišu dva uzajamno povezana procesa — intenziviranje procesa podruštvljavanja politike i bitno povezivanje, svojevrsno integrisanje ekonomske

[39] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 3, str. 239.

Digitized by Google

i političke sfere, što podrazumeva izvođenje političkog sistema direktno iz udruženog rada.

a) Marx je pokazao kako se u kapitalističkom društvu zajednički interesi kapitalista i zajednički interesi svih klasa u tom društvu moraju transformisati u opštepolitičke interese i tek se kao takvi, posredstvom političkih institucija u posebnoj političkoj sferi, dovoditi u jedinstvo.

Socijalizam nasleđuje ovu praksu, odnosno društvenu organizaciju, i u svojim prvim etapama takođe zajedničke interese konstituiše i rešava kao političke interese. Tek političkim sistemom socijalističkog samoupravljanja, utemeljenom u udruženom radu, ovo se menja. Unutar tog sistema zajednički interesi kao konkretni interesi udruženih proizvođača, koji se produkuju i reprodukuju u njihovom radu i životu, sve se manje konstituišu i ostvaruju tako što se najpre transformišu u opštepolitičke interese. Zajednički interesi udruženih proizvođača sada se *sučeljavaju kao konkretni interesi sa svojim stvarnim sadržajem* — kao interesi vezani za uslove i rezultat rada (dohodak), za obrazovanje, bolje stanovanje, bolje komunalne usluge, za bolnicu ili za pozorište itd. — i kao takvi se ostvaruju. »Specifični interesi u samoupravnom socijalističkom društvu« — piše Edvard Kardelj — »ne pretvaraju se najpre u političke formule koje služe borbi za vlast da bi se onda ponovo sveli na društvenu realnost o kojoj odlučuje vrh neke vladajuće partije. Ti interesi u sistemu socijalističkog samoupravljanja neposredno dolaze do izražaja, a odlučivanje o njima je pod stalnim i neposrednim uticajem i kontrolom radnih ljudi . . .«[40] Time se prevazilazi i ona razdvojenost čoveka u kapitalizmu koju Marx definiše kao razdvojenost *apstraktnog građanina* i *egoistične individue*.[41]

Zato ovaj proces podruštvljavanja politike, koji se intenzivira u samoupravnoj organizaciji socijalističkog društva, posmatran sa stanovišta odnosa individue i društva, predstavlja zbiljsku emancipaciju čoveka za koju Marx kaže: »Tek kada zbiljski individualan čovjek vrati u sebe apstraktnog građanina i kao individualan čovjek postane *rodno* biće u svom empirijskom životu, u svom individualnom radu, u svojim individualnim odnosima, tek kada čovjek spozna i organizira svoje »forces propres« kao *društvene* snage i stoga više ne bude dijelio društvenu snagu u obliku *političke* snage, tek tada će čovjekova emancipacija biti dovršena.«[42]

Pošto u socijalističkom društvu još postoje različiti, pa i protivrečni interesi, i na toj osnovi socijalni konflikti, opisani način konstituisanja i ostvarivanja opštih interesa koji karakteriše po-

[40] E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, »Komunist«, str. 90—91. Dvadesetak stranica docnije E. Kardelj će ponovo istaći: »U socijalističkom samoupravnom društvu većina interesa i problema upravljanja društvom ne politizira se kao u uslovima stranačkog političkog pluralizma i to iz prostog razloga što je rešavanje tih problema stvar samih samoupravljača« (ibid., str. 108).

[41] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 3, str. 143.

[42] Ibid., str. 144.

Digitized by Google

društvljavanje politike u sadašnjoj etapi našeg razvoja istovremeno znači, kako to definiše Edvard Kardelj, »postepeno prevladavanje pluralizma političkih monopola istinskim samoupravnim političkim pluralizmom, to jest pluralizmom autentičnih interesa samoupravnih subjekata«[43].

Iako će se sve više različitih interesa neposredno sučeljavati i ostvarivati, šireći tako sferu pluralizma samoupravnih interesa, ipak će u samoupravnom društvu i dalje jedan deo interesa morati da dobija političku formu da bi mogao da se realizuje, čime će se reprodukovati i određene forme političkog pluralizma. Reč je, pre svega, o interesima koji još nose klasna obeležja, kao i o onima koji su neposrednije ideološki utemeljeni, zatim o interesima koji se javljaju na području opredeljivanja opštih pravaca društvene politike na pojedinim područjima društvenog života i slično.

b) Već iz ovoga što je do sad rečeno vidi se da se između udruženog rada kao sfere ekonomije i opštedruštvenih poslova koji čine sferu politike uspostavljaju odnosi drukčiji od klasičnih odnosa ekonomije i politike kakve poznajemo u kapitalističkom društvu. U kapitalističkom društvu se proizvodnja, s jedne, i opštedruštveni poslovi, s druge strane, konstituišu, odnosno reprodukuju kao dve posebne i relativno samostalne i odvojene sfere društva — ekonomska i politička. Ovu podeljenost kapitalističkog društva uočili su, a zatim i definisali kao odnos »građanskog društva« i »političke države«, veliki ideolozi buržoaske epohe od Thomasa Hobsa i Johna Lockea, preko francuskih materijalista do Hegela, koji je u tom saznanju otišao najdalje. To teorijsko nasleđe, po samom Marxovom kazivanju (Predgovor *Prilogu kritici političke ekonomije),* bilo je polazište koje je Marxa dovelo do saznanja o takvoj globalnoj organizaciji klasnog i posebno kapitalističkog društva u kojoj se izdvajaju ekonomska struktura kao baza društva i političko-pravna i ideološka struktura kao nadgradnja nad tom bazom.

Podeljenost o kojoj govorimo podrazumevala je i određene funkcije ekonomske i političke sfere. Ekonomska sfera je sfera samoreprodukcije kapitalističkih odnosa proizvodnje, ali ona, s obzirom na sukobe protivrečnih interesa (sukobe koje je još Hobs definisao kao *bellum omnium contra omnes),* na klasnu borbu i anarhički karakter proizvodnje, nije sama u stanju da kapitalizam konstituiše i razvija kao relativno stabilno društvo. Otuda nužnost političke sfere kojom se obezbeđuje konstituisanje i reprodukcija kapitalizma kao društva i jedinstvo tog društva, ali tako što to društvo postaje država. Zato Marx i ističe: »Država je uređenje društva.«[44]

Nasuprot stihiji sukoba interesa i partikularizirane svesti u ekonomskoj sferi, svesna i organizovana delatnost u kapitalizmu moguća je samo kao politička delatnost, »jer se *samosvjesna djelatnost* koncentrira na *politički akt*« (Marx)[45]. (Otuda je velika ide

[43] E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja,* str. 113.
[44] K. Marx — F. Engels, *Dela,* tom 3, str. 168.
[45] Ibid., str. 143.

Digitized by Google

ja prosvetiteljskog racionalizma da se umom ovlada društvom završila u buržoaskim revolucijama kao *političkim* revolucijama i, konačno, u državnom kapitalizmu.)

Iako je Marx još u mladosti istakao neophodnost prevazilaženja podeljenosti društva na ekonomsku i političku sferu, a u poznim godinama, analizirajući Komunu, istakao kao njeno bitno obeležje »apsorbovanje državne vlasti od strane društva«, iako su on, Engels i Lenjin bili jasni u pogledu nužnosti odumiranja države, ipak je marksistička tradicija dugo smatrala (a i danas deo marksističke misli smatra) da je socijalističko rešenje ovog problema u tome da se putem države i cele političke sfere nadvlada stihija proizvodnje i sukobi interesa u ekonomskoj sferi. To pretpostavlja da se zadržava podeljenost društva na dve sfere, zadržava se, zapravo, stvarnost u kojoj ekonomija ostaje bez *unutarnjeg* svesnog regulisanja proizvodnog procesa, a kolektivna društvena svest (um) koncentriše se u političkoj delatnosti i političkim institucijama (kako bi rekao Marx), upravo u *državi* i *partiji*, da bi se, zatim, polazeći od takve podeljenosti, *iz* države njenim intervencijama *u* ekonomiju regulisao proizvodni proces, a pravac i sadržaj revolucionarne transformacije obezbeđivao direktno rukovodećom ulogom partije (što vodi etatizaciji i jačanju birokratskih i tehnokratskih odnosa i snaga). To je još uvek *par excellence* građansko rešenje (praktično do kraja ostvareno u državnom kapitalizmu). To rešenje podrazumeva da se društvo, u ovom slučaju socijalističko, konstituiše i razvija kao celina preko političke sfere, političkim jedinstvom i slično i njima odgovarajućim višepartijskim ili jednopartijskim sistemom političkog života.

Istina, socijalizam nužno startuje u okviru takvih političkih oblika i globalne organizacije da bi, da parafraziram Marxa, izgradio nove političke oblike unutar kojih je moguće ostvarivati proces ekonomskog oslobođenja rada, čime i ti novi oblici postepeno gube svoju političku artikulaciju. Otpočinjanje i razvijanje procesa oslobađanja rada zahteva konačno izlazak iz građanske relacije društvo — država, ekonomska — politička sfera. I tu je mladi Marx genijalno nazreo problem i rešenje: »Gdje počinje njegova *organizirana djelatnost*, gdje se javlja njegova *samosvrha*, njegova *duša*, tamo socijalizam odbacuje *politički* plašt.«[46] A šta je samosvrha socijalizma? To je Marx jasno zapisao u Statutu Internacionale: »Ekonomsko oslobođenje radnikâ je veliki cilj kome politički pokret kao sredstvo mora biti podređen.«[47]

Koncept i praksa udruženog rada i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, sa delegatskim sistemom putem koga se politički sistem *izvodi iz udruženog rada* (jer delegatski sistem nije samo institucija političkog sistema, nego i odnos udruženog rada), prevazilaze, svakako, kroz duži period (reč je o celoj etapi revolu-

[46] Ibid., str. 174.

[47] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 27, str. 430.

Digitized by Google

cije) dualizam ekonomske i političke sfere izvodeći celokupnu društvenu organizaciju iz *rada*, iz *procesa oslobađanja rada*.[48]

Integracija ekonomske i političke sfere u uslovima socijalističkog samoupravljanja znači, pre svega, da se društvene protivrečnosti i protivrečni interesi u sve većoj meri dovode u jedinstvo u samoj sferi udruženog rada ili uz prisustvo udruženog rada u predstavničkim telima posredstvom delegatskog sistema.

Delegatski sistem je, tako, u sadašnjoj etapi našeg socijalističkog razvitka glavni činilac procesa specifičnog integrisanja ekonomske i političke sfere. Delegatski sistem, naime, povezuje udruženi rad s područjem opštih interesa, što znači sa političkim sistemom, odnosno preko delegatskog sistema udruženi rad postaje osnova političkog sistema.[49]

c) U toku procesa integrisanja ekonomske i političke sfere, znači — u sistemu udruženog rada i u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja i dalje ostaju sa specifičnim zadacima neke političke institucije.

Tu je, najpre, država. Ona — što je bitno — prestaje da odlučuje o višku rada (i, s tim u vezi, o proširenoj reprodukciji) i uopšte o proizvodnji, prestaje da deluje kao posrednik između radnog čoveka i zadovoljavanja njegovih materijalnih i duhovnih potreba, prestaje da se javlja kao osnovni faktor povezivanja pojedinačnih i opštedruštvenih interesa (jer ovi poslednji sada proizlaze iz samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja udruženih proizvođača, odnosno njihovih pojedinačnih interesa). Ali, ona, pored odbrambenih i zaštitnih funkcija (koje se takođe dobrim delom podruštvljavaju sistemom opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, sistemom inspirisanim i Marxovom idejom o naoružanom narodu), svojom delatnošću obezbeđuje razvoj socijalističkog samoupravljanja. Njeno reducirano postojanje je, tako, izrazito u funkciji njenog odumiranja.

Tu je, zatim, Savez komunista Jugoslavije. Njegov prvenstveni zadatak je teorijsko prednjačenje u revolucionarnom procesu.

---

[48] Zahtev za prevazilaženje i razdvojenost društva na ekonomsku i političku sferu i pravac tog prevazilaženja drug Kardelj je teorijski postavio još u svom radu *Novi ustav* (1963. godine): »Za Marksa, kao i za Lenjina, proces odumiranja države trebalo je da se ostvari na takav način što bi se država postepeno tako reći spojila sa proizvodnim odnosima, odakle je proizašla, i u njima — u uslovima komunističkog društva — kao snaga vlasti i sile nestala« (*Problemi naše socijalističke izgradnje*, knj. VI, str. 64).

[49] E. Kardelj: »Pravi smisao delegatskog sistema je u tome da interese radnih ljudi u skupštinama, pre svega, neposredno izražavaju i zastupaju njihovi delegati koji i dalje ostaju na svojim radnim mestima, to jest ne pretvaraju se ni u kakve profesionalne političke predstavnike... Delegacije su sastavni deo skupština koje su preko njih radno vezane za samoupravnu društvenu bazu i odgovorne su toj bazi. To zahteva da bazu za izgradnju delegatskog sistema čine radne organizacije i druge samoupravne zajednice... a ne neki apstraktni politički građanin koji neizbežno postaje objekt manipulisanja onih snaga koje stvarno drže vlast u društvu« (*Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, str. 93).

Digitized by Google

Osim toga, delujući *unutar* udruženog rada i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja na *svest* radničke klase i svih radnih ljudi, Savez komunista idejno-politički osposobljava radničku klasu za ulogu istorijskog subjekta revolucionarnog procesa. To podrazumeva da se Savez komunista javlja kao posrednik u procesu sjedinjavanja neposrednih i istorijskih interesa radničke klase. S obzirom na tu funkciju, Savez komunista je nužan činilac *revolucionarnog* razvoja socijalističke zajednice i bitan kohezioni faktor njenog jedinstva. Jednom rečju, Savez komunista Jugoslavije ostaje avangarda radničke klase.

Tu su, konačno, društveno-političke organizacije (Socijalistički savez radnog naroda, sindikalna i omladinska organizacija i dr.) koje su svojim delovanjem takođe sastavni deo političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.

Država i Savez komunista svojim delovanjem ostvaruju još jednu značajnu funkciju. Posredstvom njih radnička klasa ostvaruje diktaturu proletarijata. Mi stojimo na Marxovom stanovištu da ono što čini smisao diktature proletarijata ostaje aktuelno za ceo prelazni period između kapitalizma i komunizma. Pri tome za nas je smisao diktature proletarijata u razvijanju takvog sistema društvenih odnosa i institucija koji obezbeđuje da se radnička klasa u prelaznom periodu, uprkos svim neizbežnim protivrečnostima socijalističkog razvoja, ostvaruje neposredno i potpuno kao vodeća snaga, kao osnovni subjekt revolucionarnog procesa. Upravo zato je samo samoupravljanje prvi i najvažniji faktor diktature proletarijata, jer se njime sama klasa neposredno ostvaruje kao vodeća snaga društva, kao subjekt revolucije.

Međutim, i ovde udruženi rad dovodi do jedne bitne promene. Edvard Kardelj je još 1962. godine rekao: Prema Marksu, sama radnička klasa treba da se organizuje kao država. Prema tome, sam proces društvenog rada i reprodukcije — načelno posmatrano — treba da postane okvir održavanja društva i nosilac neophodnog autoriteta i državnosti kao instrumenta društvene prinude. U tome je i najdublja društveno-politička sadržina Marksove teze o diktaturi proletarijata. U sklopu procesa udruživanja rada »sam proces društvenog rada i reprodukcije« stavlja radničku klasu u takav društveno-ekonomski položaj koji reprodukuje njenu vladajuću ulogu u društvu, ostvaruje je kao osnovnog subjekta socijalizma. Postepeno *prevazilazeći političke okvire i ostvarujući se kroz celinu organizacije socijalističkog društva*, diktatura proletarijata pokazuje svoju najdublju suštinu i stvara mogućnosti za sopstveno konačno ukidanje.

*

Na kraju, da završim još jednom parafrazom Marksa. I jugoslovenska radnička klasa »zna da zamena ekonomskih uslova ropstva rada uslovima slobodnog i udruženog rada može biti samo progresivno delo vremena«. Ali, ono što je bitno — ona se uputila tim revolucionarnim pravcem, čvrsto rešena da ostvari svoje istorijske interese.

Digitized by Google

Mounir Shafiq

Samoupravljanje u istorijskom iskustvu arapsko-islamskih društava*

Pitanje na koje želimo da odgovorimo u ovom radu glasi: u kojoj meri se može reći da su u istorijskoj tradiciji arapskih društava postojali odnosi samoupravljanja, saradnje i kolektivnog rada i kako se oni mogu uključiti u širi društveni okvir tako da se društvo razvija u skladu s njima i u njihovom pravcu, a ne u pravcu kapitalizma, što bi opet dovelo do traženja novog tipa društva?

Proučavanje ekonomskog sistema islamskih društava jasno pokazuje da imamo posla s tipom društva koji se suštinski razlikuje od evropskog tipa u svim njegovim fazama (robovlasništvo, feudalizam, kapitalizam). Ovde ćemo pokušati da sažeto utvrdimo koje su glavne odlike ovog arapsko-islamskog tipa društva.

Svojina društvenih jedinica

Sve do kolonijalne invazije početkom devetnaestog veka u arapsko-islamskoj istoriji svojina je bila postavljena na drukčije osno-

* Stavovi izneti u ovom radu predstavljaju lično autorovo mišljenje i nemaju nikakav zvaničan karakter.

Digitized by Google

ve nego svojina germanskog tipa o kojoj je govorio Marks, smatrajući je obrascem svojine u razvitku evropske civilizacije. U ovom delu sveta bili su poznati različiti oblici svojine, određeni i regulisani islamskim zakonodavstvom: svojina društvenih jedinica, zajednička i javna svojina, državna svojina, individualna svojina, vakuf (svojina koju čine verske zadužbine).

Društvena svojina poput svojine društvenih jedinica (na primer, zemlja koja pripada jednom plemenu, klanu, porodici, selu ili oblasti) pobuđuje pažnju zato što je tip svojine najbliži odnosima samoupravljanja, kolektivne proizvodnje i ravnopravne političke interakcije. Ovaj tip svojine je bio dominantan sve dok kolonijalne sile nisu prisilile Osmansku imperiju da donese zakone čiji je cilj bio uništenje društvene svojine, javne svojine i vakufa. Plemena o kojima ovde govorimo ne treba brkati s nomadskim beduinskim plemenima iz pretpoljoprivrednog doba. U ovom kraju sveta civilizacija nije išla grčkim ni rimskim putem, koji je prolazio kroz fazu robovlasništva; pleme je ostalo osnovna društvena jedinica koja živi u gradovima, bavi se zanatstvom ili trgovinom i učestvuje u političkom upravljanju, ili živi na selu, bavi se poljoprivredom i stočarstvom i proizvodi za tržište poljoprivredne proizvode.

Zato razvitak ovde nije krenuo putem pretvaranja društvene svojine u privatnu svojinu pojedinačnih vlasnika, s odsustvom bilo kakve svojine za većinu stanovnika. Kao opšta tendencija ostalo je da svojina i dalje bude u rukama društvene jedinice čiji su članovi u krvnim i srodničkim vezama. Vođa plemena ovde nije gospodar robova, nego glava društvene jedinice,. koja se brine o njenim pripadnicima, upravlja njenim poslovima i štiti njene ideale. Otuda odnos vođe s drugim pripadnicima društvene jedinice ne liči na odnos gospodara i robova, već se približava odnosu oca porodice s njenim članovima, mada to ne povlači ni »egalitarizam« ni ukidanje privilegija koje vođa uživa kao glava društvene jedinice. Ali, te privilegije ne počivaju ni na privatnoj svojini ni na zavisnosti proizvođačâ kao robova, kmetova ili najamnih radnika. Ovim je i uslovljena činjenica da se naš tip svojine zasniva na saradnji, samoupravljanju i kolektivnom radu. Ovde treba dodati da se ogromna svojina koja pripada jednom plemenu ili selu raspodeljuje različitim porodicama i pojedincima u skladu s utvrđenim kriterijima, dok se sama deoba vrši kockom. Međutim, ova raspodela se periodično proverava prema određenim kriterijima kako bi se obezbedilo da deoba bude pravedna i da omogući porodicama i pojedincima da raspolažu javnom svojinom. Ipak, porez, koji je iznosio jednu desetinu prihoda, plaćao se kolektivno, a ne individualno. Između države i pojedinca nije postojao direktan odnos; direktan odnos je postojao samo između vlasti i društvene jedinice.

Odnosi unutar društvene jedinice, bilo da je reč o odnosima između pojedinaca ili između poglavarâ (glavâ porodice ili manjih jedinica), počivali su na kolektivnim osnovama: pod ovim podrazumevamo da su tim odnosima upravljale utvrđene tradicije za-

Digitized by Google

jednice i da niko, pa čak ni sam vođa, nije mogao da dela protivno tim merilima. Na primer, vođa zajednice nije mogao da od svojih ličnih želja i interesâ pravi zakon kojim bi se regulisali njegovi odnosi s ostalim pripadnicima jedinice, kao što je činio evropski vlastelin, jer bi to moglo da ugrozi same temelje zajednice i čak da izmeni njenu prirodu, a time bi se dovelo u pitanje njeno funkcionisanje kao jedinstvene i homogene jedinice. Ako bi do toga ipak došlo, brzo se javljala reakcija kako bi se ponovo uspostavio *status quo*.

Ovaj sistem svojine, proizvodnih odnosa, društvenog i političkog života ne može se smatrati primitivnim u poređenju s robovlasništvom ili feudalizmom. Niti imamo prava da ga smatramo pretkapitalističkom etapom: ovim želimo da kažemo da nije reč o sistemu čija bi normalna evolucija dovela do više faze kapitalizma. Razlog leži u tome što zakoni arapsko-islamskog tipa društva podrazumevaju očuvanje i homogenost društvenih jedinica i prilagođavanje čitavog razvitka sredstava za proizvodnju i nauke održanju društvenih jedinica i njihove javne svojine. Drugim rečima, kolektiv, a ne pojedinačna klasa, predstavlja osnovu čitave ekonomske, političke i ideološke strukture društva. Zbog toga se ceo razvoj odvija uz očuvanje jedinstva zajednice i vodi višem nivou saradnje i kolektivnog rada. Tako, postaje neophodno osloboditi se simplifikacija često prisutnih u savremenoj literaturi kada su u pitanju termini poput »plemena«, »klana«, »porodice«, »sela«, »oblasti«, »radne jedinice«. Ovakve jedinice ne treba posmatrati kao primere nerazvijenosti, same po sebi štetne i protivne jedinstvu nacije. Naprotiv, treba ispitivati bogato istorijsko iskustvo u vezi s oblicima kolektivnog rada koje one sadrže, čak i u situacijama odmaklog ekonomskog i političkog razvoja. Precizno ispitivanje podele arapsko-islamskih društava na društvene jedinice u opštem okviru jedinstvene nacije (*Uma*, islamska nacija) otvara nam nove perspektive u vezi sa budućim razvojem i oblicima kolektivnog rada, uključujući i različite oblike svojine, samoupravljanja i društvene solidarnosti. Produbljeno istorijsko proučavanje ekonomskih i društvenih prilika u ovom delu sveta oslobodiće nas pogrešne teze da se čitava istorijska društveno-ekonomska evolucija odvija u skladu s modelom germanske privatne svojine, kroz etape robovlasništva, feudalizma i kapitalizma.

U stvari, istorijske činjenice pokazuju da se pravac razvoja arapsko-islamskih društava razlikuje od pravca razvoja evropskih društava. Istorijske činjenice isto tako pokazuju da je kolonijalna invazija na ova društva težila da uništi različite oblike zajedničke svojine i različite društvene jedinice, kako bi ih zamenila društveno-ekonomskim sistemom zavisnim od inostranstva i nemoćnim da se osamostali. Glavna odlika ovog pokušaja bilo je nametanje jednog tipa privatne svojine sličnog germanskom, uz uništenje kolektivne i društvene svojine i nastojanje da se razbiju društvene jedinice koje su činile okosnicu baze i nadgradnje tih društava. Tip društva koji postoji danas i čiji počeci datiraju od pritisaka evropskih sila na Osmansku imperiju da izmeni svoje

Digitized by Google

zakone o svojini (sve do 1840. godine 75% zemljišta u Osmanskoj imperiji bilo je u kolektivnoj svojini, dok je preostalih 25% odlazilo na oblike svojine koji su bili kolektivniji od privatne svojine germanskog tipa) predstavlja mešovitu tvorevinu koja ne proističe iz istorijskog razvoja tipičnog za naše zemlje ili karakterističnog za evropska kapitalistička društva: to je tip društva koji se odlikuje zavisnošću. Zbog toga ga ne treba nazivati kapitalističkim, da ga ne bismo pobrkali s tipom evropskog kapitalističkog društva. Njegov razvoj se može odvijati samo u skladu s jednom od dveju mogućnosti: ili potonuti u krajnju zavisnost ili se vratiti svojim počecima i krenuti samostalnim putem. Zbog toga sistem društvenih jedinica treba smatrati jednom od okosnica kolektivne svojine. On će omogućiti ukidanje današnje zavisne privatne svojine i razvoj ranijih svojinskih odnosa ka višem nivou raspodele i korišćenja kolektivne svojine i upravljanja njome, što će dovesti do viših oblika nezavisnosti i samoupravljanja.

Zato možemo reći da se reorganizacija svojine na društvenim osnovama dâ sprovesti na različite načine; neka društva mogu doći do nje putem privatne kapitalističke svojine, druga polazeći od današnje situacije zavisnosti, treća preko državne svojine.

Ravnoteža različitih tipova svojine

Svojina društvenih jedinica nije bila jedini preovlađujući tip tokom istorije arapsko-islamskih društava, jer bi to dovelo do protivrečnosti s oblikom šireg jedinstva karakterističnim za ova društva. Zato je ovaj tip svojine uravnotežavan posredstvom dvaju drugih tipova: prvo, nepodeljena zajednička svojina koja se razlikuje od svojine primitivnog perioda i obuhvata oblasti i zemljišta izvan vlasništva bilo koje određene društvene grupe ili države, oblasti i zemljišta koja pripadaju svakom članu društva u tom smislu što svaki član društva ima podjednako pravo da se njima koristi, na primer: šume, plaže i reke. Drugo, javna svojina kojom treba da upravljaju državne vlasti, na primer: prirodna bogatstva i rude (prirodni gas, nafta, gvožđe, bakar itd.) ili industrija pod kontrolom vlasti. Ravnoteža ovih dvaju tipova svojine sa svojinom društvenih jedinica omogućila je stvaranje šireg jedinstva na nivou čitave islamske nacije *(Uma)*. Tokom čitave istorije arapsko-islamskih društava isto tako je postojala i funkcionisala privatna svojina, mada ona nikada nije bila opšti i preovlađujući tip vlasništva. Naprotiv, ona je predstavljala samo činilac ravnoteže među različitim oblicima zajedničke svojine, između pojedinca unutar društvene jedinice i kolektiva i između pripadnikâ iste društvene jedinice. Zbog toga je privatna svojina morala da se javi u obliku koji nije narušavao jedinstvo drugih tipova svojine, a ne u obliku koji bi protivrečio saglasnosti s tim drugim tipovima. Ovo je tačno uprkos činjenici da se borba među različitim oblicima svojine javljala čak i u okviru iste društvene jedinice. To je pojedincima davalo mogućnost da u tačno utvrđenim granicama pove-

Digitized by Google

ćavaju svoju privatnu svojinu. Tako ovde imamo oblik privatne svojine koji bi mogao uspešno funkcionisati u okviru samoupravnih odnosa i društvene svojine i koji bi pojedincu davao više prilike da aktivno sudeluje u životu zajednice. Na isti način, svojina društvene jedinice ne narušava jedinstvo nacije, a javna i državna svojina predstavljaju činioce ravnoteže između celine i delova.

Naporedno postojanje ovih različitih tipova svojine pretpostavlja uspostavljanje određene ravnoteže između ekonomske snage i političke moći različitih društvenih jedinica, svake takve jedinice i njenih pripadnika i države i različitih društvenih jedinica i pojedinaca. Zbog toga su se sve borbe u arapsko-islamskoj istoriji odvijale u jednom od dvaju glavnih pravaca: ili za uništenje ili za očuvanje pravedne i tačno utvrđene ravnoteže između različitih jedinica, tipova i oblika. Ili je postojala volja za uspostavljanjem pravedne ravnoteže između celine i delova i između samih delova prilikom raspodele moći i sile unutar društva; ili je postojala težnja za uništenjem ove ravnoteže i njenom zamenom jedinstvom zasnovanim na prevlasti jednog dela ili tipa nad drugima, kako bi se stvorila situacija u kojoj su prava drugih ukinuta. To je dovodilo do krvavih građanskih ratova i do revolucija koje su želele da uspostave nekadašnji poredak bez kojeg je stabilnost bila teško zamisliva. Ovim možemo objasniti čuđenje Fridriha Engelsa koji je, analizirajući revoluciju sudanskog mahdija, rekao da se u ovom delu sveta svakih sto godina diže pobuna radi povratka veri i obaranja vladavine bogataša koji su, po Engelsovim rečima, utonuli u raskoš i zaboravili na šerijatske propise (Fridrih Engels, *Istorija ranog hrišćanstva*). U stvari, reč je o revoluciji koja treba da povrati izgubljenu ravnotežu. Ovo ćemo u potpunosti shvatiti ako se podsetimo da šerijat nastoji da zasnuje vrlo istančanu ravnotežu. Doista, on može da posluži kao oružje revolucionarnim snagama koje se bore protiv situacija nestabilnosti i neravnoteže preovlađujućih u društvenom životu usled despotizma, revolucionarnog sektaštva, pustošenja javne svojine i individualizma moći.

Opšta ravnoteža

Istorijsko iskustvo kolektivnog samoupravljanja u različitim društvenim jedinicama (plemenu, klanu, selu, četvrti, gradu, zajednici) pokazuje neophodnost sklada između svojine, političke moći, preovlađujuće ideologije i utvrđenih društvenih odnosa. Nije reč samo o tome da se kolektivno upravlja proizvodnjom i raspodelom: u pitanju je čitav način života u čijem okviru se obrazuju odnosi između zajednice i pojedinca, između zajednice i države i između pojedinca i pojedinca. Ako pokušamo da dublje analiziramo istorijsko iskustvo društvenih jedinica koje su kolektivno posedovale zemlju, kolektivno vršile kontrolu nad raspodelom zemlje i njenom obradom i kolektivno upravljale procesom proizvodnje i raspodelom prihodâ, videćemo, prvo, da je to bio uspešan eksperiment ko-

Digitized by Google

ji je trajao stotinama godina i nije bio napušten čak ni pošto je zapadni kolonijalizam silom nametnuo svoje tipove svojine i uprave — dovoljan dokaz je činjenica da otpor nikada nije prestao i da su različiti tipovi društva s privatnom svojinom doživeli neuspeh. Drugo, treba isto tako reći da kolektivni odnosi koje smo pominjali ne smeju biti ograničeni na oblast rada i proizvodnje, već treba da postanu putokaz za čitavu zajednicu, to jest treba da budu praćeni odgovarajućim promenama u oblasti unutrašnje politike i ideologije. Drugim rečima, samoupravljanje u sklopu ovih eksperimenata nikada nije bilo uspešno kada nije bilo integralni deo zajednice, njene ideologije, njenog morala i običajâ, njenih društveno-političkih odnosa. Ovde imamo posla s celovitim načinom života, s nečim što predstavlja putokaz. Pomenute društvene jedinice su kulturne isto koliko i društvene i političke ustanove; one su povrh toga i polunezavisne ekonomsko-vojne organizacije (pod datim okolnostima samoupravljanje je uvek bilo vezano za samoodbranu određenog društva ili društvene jedinice u političkim i vojnim borbama). Ono što im je pomoglo da to postanu u istorijskom iskustvu arapskog društva, to je činjenica da su društvene jedinice počivale na plemenskoj pripadnosti i na taj način su mogle da koriste osećanje zajedništva kako bi učvrstile svoje unutrašnje jedinstvo. Društvene jedinice ponekad se zasnivaju na srodničkim vezama, ponekad na ideološkim vezama, ponekad na geografskim vezama, ponekad na vezama stvorenim uspostavljanjem nove vlasti: posle promena izvršenih pod imperijalističkom hegemonijom pred arapske zemlje se postavlja pitanje: koji su nužni uslovi održanja društvene jedinice zasnovane na ideji samoupravljanja u svim odnosima ljudi unutar procesa proizvodnje? Može li se takva jedinica održati na osnovu susreta u fabrici ili na polju? Ili se ona mora oslanjati na dodatne uslove koji bi od nje napravili globalnu društvenu jedinicu, a ne samo jedinicu proizvodnje? Da li bi, recimo, takva jedinica bila odgovorna i za socijalno osiguranje, obezbeđivanje zaposlenja i zdravstvene usluge, ili da li bi bar priticala u pomoć u slučajevima katastrofa, nesreća, oskudice i potrebe, drugim rečima — da li bi predstavljala središte društvene simbioze među ljudima? Na taj način čovek ne bi bio prepušten sâm sebi kada treba da se suoči s državnim aparatom ili kada se nađe u teškoćama, ali bi zato bio odgovoran pred svojom društvenom jedinicom koja je s njim u neposrednom kontaktu i može mu pomoći da se suoči s najtežim životnim zadacima. Ona treba da podnese taj teret, jer joj to omogućuje da rukovodi procesom proizvodnje, da mobiliše ljude za ispunjavanje njihovih dužnosti. S druge strane, njeno postojanje ublažava napetost između pojedinaca i države, tako da se može uspostaviti saradnja u oblasti obezbeđivanja društvenih usluga i popuniti praznine koje postoje između države i društvenih jedinica. Ali, to se može postići samo ukoliko globalno sagledavamo situaciju kao celinu i ukoliko postoji istančana ravnoteža između njenih društvenih, ekonomskih i političkih aspekata.

Digitized by Google

U ovom kontekstu, arapsko-islamsko istorijsko iskustvo sadrži niz slučajeva gde su bili uspostavljeni komplementarni odnosi između društvenih jedinica, pojedinaca i države u pogledu raspodele svojine, bogatstva, moći, dužnosti i obaveza, kao i mnogo veći broj slučajeva gde je ravnoteža bila narušena otvaranjem puta prevlasti jednog dela nad ostalima. U slučajevima prvog tipa bio je postizan visok stepen jedinstva, stabilnosti, progresa i blagostanja, dok je u slučajevima drugog tipa društvo tonulo u neslogu, tiraniju i građanske ratove.

Samoupravljanje izvan procesa proizvodnje

Istorijsko iskustvo arapskih društava stavlja nas pred pitanje: da li odnosi saradnje u proizvodnoj jedinici i učestvovanje u njoj uz samoupravno rukovođenje moraju biti deo ideološki celovitog društvenog poretka, u tom smislu što pojedinci koji sudeluju u procesu proizvodnje treba da prošire svoju saradnju i na oblasti van polja ili fabrike i uspostave globalni poredak zasnovan na saglasnosti i saradnji kako bi se tako suočili s teškoćama i izvan procesa proizvodnje? Drugim rečima, moraju li ti pojedinci biti prožeti duhom saradnje, pripadnosti zajednici i požrtvovanja u ravni društvenog života uopšte, tako da se svaki pojedinac oseća odgovornim prema zajednici i zajednica prema svakom pojedincu na planu različitih društvenih odnosa i izvan procesa proizvodnje? Da li nam je, drukčije rečeno, potrebna određena ideologija koja bi posvetila odnose participacije i saradnje kako unutar procesa proizvodnje tako i izvan njega, koja bi obuhvatila i moralna pitanja i materijalne potrebe koje pojedinac ne može da zadovolji bez pomoći drugih: ideologija koja bi posvetila princip »svi za svakog pojedinca i svaki pojedinac za sve«, praktično ugrađen u ideologiju društvenih jedinica (plemena, klana, porodice, radne jedinice, četvrti, oblasti itd.). Ovaj princip trebalo bi da bude dopunjen sličnim principom koji bi se primenjivao na odnose između društvenih jedinica i društva kao celine. Ako na produbljeniji način posmatramo ideologiju prema kojoj se pojedinac oseća organskim delom jedinstvene simbiotičke zajednice učestvujući u svojini nad sredstvima za proizvodnju, u procesu proizvodnje i u suočavanju s različitim aspektima života, videćemo da je reč o nečemu što prevazilazi radni ugovor i predstavlja neku vrstu društvenog ugovora o životu, koji obuhvata kako male tako i velike stvari u životu pojedinca i zajednice. Ovaj komplementarni sistem omogućio je tim društvenim jedinicama da se održe vekovima i da se učvršćuju i u teškim danima i u danima pobeda i trijumfa; ta činjenica daje nam za pravo da postavimo pitanje: da li se tradicije prošlosti mogu razviti i iskoristiti za društvo budućnosti.

Arapsko-islamska istorijska praksa pokušala je da uspostavi izvesnu ravnotežu između nezavisnosti društvene jedinice i njenog postojanja kao dela celine na planu nacije. Ona je isto tako pokušala da uspostavi razumnu i celovitu ravnotežu između poje-

Digitized by Google

dinca i zajednice kako na planu male društvene jedinice tako i na planu nacije. Kad god se pitanje reši na štetu ma kojeg dela, činjenice pokazuju da situacija rađa haos i izmiče kontroli, dok se veliki uspeh postiže kad god se prizna relativna nezavisnost društvene jedinice kao dela veće celine i utvrdi pokornost pojedinaca njihovoj društvenoj jedinici, njihova ideološka pokornost uopšte: zato se postižu pozitivni rezultati kada se pitanje rešava polazeći od komplementarnosti dvaju delova, a ne polazeći od nijhove uzajamne negacije. Ovo se događalo u periodima velikih revolucionarnih pokreta i naročito u prvim trenucima pobede revolucija, ali bi se stvari menjale kada bi moćnici i bogataši počeli da se prepuštaju raskoši i da pribegavaju despotizmu.

Istorijsko iskustvo samoupravljanja, zajedničke svojine, saradnje i zajedničkog rada, kao i iskustvo iz pokušajâ da se oni izbegnu, može da doprinese saznanju o budućem procesu ili razvoju, tako da se učvrsti duh zajedništva i razviju odnosi među ljudima u okviru date zajednice, da bi se postigao sklad između duha celine i duha dela na planu te nacije i čitavog sveta.

Na kraju, treba reći da ova sažeta i na brzinu iznesena zapažanja o istorijskom iskustvu samoupravljanja u arapskim društvima nisu postulati, već predlozi za razmišljanje i proučavanje. Ako i nisu korisni sami po sebi, oni će dovesti do diskusija koje će moći da obogate svetsko iskustvo i da prokrče put ka jednom novom svetu kojem teže svi narodi.

(S engleskog *Cvijeta Jakšić*)

Digitized by Google

Su Shaozhi

Neka pitanja socijalističke privredne izgradnje Kine

Stanje u Kini, u celini uzev, brzo se razvija posle zbacivanja »bande četvoro«, do čega je došlo oktobra 1976, a posebno posle Trećeg plenuma Jedanaestog Centralnog komiteta Kineske komunističke partije, održanog decembra 1979. Na privrednom, političkom, kulturnom i vaspitnom polju došlo je do temeljitih promena i ostvaren je ogroman napredak.

Te promene i taj napredak bili su najavljeni ideološkim preduslovom — diskusijom u nacionalnim razmerama o kriteriju istine; ta diskusija je započela maja 1978. Diskusija je jasno potvrdila da je »praksa jedini kriterij provere istine", što je celovito temeljno načelo marksističke teorije saznanja, nasuprot dogmatizmu, kultu ličnosti, ideološkom okoštavanju i oslanjanju u svemu na knjige. To načelo teži oslobođenju uma, korišćenju sopstvene pameti, izvlačenju istine iz činjenica, povezivanju teorije sa praksom, zasnivanju svih postupaka na stvarnosti. Posledica toga bilo je oživljavanje marksističke dijalektičke materijalističke ideološke linije koja nam stvara uslove da srušimo sve dogme i predrasude, da ozbiljno rezimiramo prošlo iskustvo, da razvijemo snažne oslonce i ispravimo greške, da reformišemo privredni sistem i da

Digitized by Google

pokušamo pronaći ispravan put socijalističke izgradnje, koji odgovara karakteristikama naše zemlje i posebnostima ovog vremena.

Kratak pregled socijalističke izgradnje Kine tokom poslednjih trideset godina

Posle pobede kineske revolucije 1949. godine nacionalni privredni razvitak Kine prošao je uglavnom kroz pet etapa.

1. — Razdoblje obnove nacionalne privrede i razdoblje prvog petogodišnjeg plana. Uprkos nedostatku iskustva tokom tog razdoblja, realistički smo polazili od postojećih uslova, više ili manje poštujući objektivne zakonitosti i poklanjajući posebnu pažnju ukupnoj ravnoteži. Za nepune tri godine bile su isceljene rane što su ih nanele duge godine ratovanja, a finansijska i privredna situacija se iz osnova popravila. Socijalistički preobražaj vlasništva nad sredstvima za proizvodnju bio je u osnovi dovršen 1956. godine, a eksploatatorska klasa bila je u osnovi eliminisana kao klasa. Prvi petogodišnji plan bio je ostvaren pre roka, privreda je dosta brzo rasla i dostignuća su bila velika. Osmi nacionalni kongres Kineske komunističke partije, održan 1956, utvrdio je ispravnu partijsku liniju i zadatke, čime su pravilno razrešavane protivrečnosti u narodu, uvođeni u igru svi pozitivni faktori, snažno razvijane proizvodne snage, a Kina pretvarana u veliku socijalističku zemlju. Slabost u tom razdoblju ogledala se u tome što je iskustvo drugih zemalja kopirano bezrezervno i što je u celini uključivano u stvarne uslove Kine.

2. — Razdoblje »velikog skoka« i tri godine privrednih teškoća.

Godine 1956. predloženo je da pronađemo put privrednog razvitka koji bi odgovarao kineskim uslovima, što bi nam omogućilo da postignemo veće, brže, bolje i rentabilnije rezultate. To je kasnije postala čuvena parola. Nastojanja su bila ispravna. Međutim, preuveličana borba protiv desničarâ tokom 1957. godine (svi koji su pogrešno okarakterisani kao desničari rehabilitovani su 1979) i borba protiv »desnog skretanja« na privrednom planu negativno su delovale na načelo da se istina traži kroz činjenice, da postupamo u skladu sa našim sposobnostima. Tako se pojavio simptom »leve« tendencije. U vreme »velikog skoka« i pokreta za stvaranje narodnih komuna, do čega je došlo 1958, postalo je uobičajeno da se određuju visoki proizvodni zadaci, da se izdaju proizvoljne i neostvarljive direktive, da se raspiruje »komunistički vetar«. Ideja da se pokret masa iskoristi kao sredstvo za pretvaranje Kine u snažnu zemlju u što kraćem roku i ostvarivanje »prelaska« ka komunizmu što je brže moguće bili su u suprotnosti sa objektivnim zakonitostima i, u stvari, sprečili su nas da postignemo taj cilj. Došlo je do grešaka »levog« skretanja, do ozbiljne privredne poremećenosti, do ogromnih gubitaka i do trogodišnjeg razdoblja privrednih teškoća.

Digitized by Google

3. — Razdoblje strukturnih promena nacionalne privrede.

Ozbiljnost situacije uočena je u drugoj polovini 1960. U drugoj polovini 1961. usvojena je i počela je da se sprovodi politika od osam tačaka — restrukturiranje, konsolidacija, povećanje proizvodnje i prinosa. Nacionalna privreda ušla je u razdoblje restrukturiranja. Usvojen je niz mera, uključivši znatno smanjivanje učešća industrije, usklađivanje proizvodnje sa ljudskim, materijalnim i finansijskim resursima, uklanjanje »rupa« u privrednim planovima. Sve je to učinjeno kako bi se prevladale »leve« greške u privređivanju. Kako su te mere bile u skladu sa objektivnim ekonomskim zakonitostima, privredna situacija je krenula na bolje. Proizvodnja je povećana, a tržište je obogaćeno. Privredna situacija je opet postala povoljna tokom 1965—66. Ali i u tom razdoblju je bilo grešaka. Mada smo na privrednom planu doživljavali velike padove, to gorko iskustvo nije rezimirano niti je odbačen »levi« način mišljenja u vođenju privrede. Ocena, izneta 1962. godine, po kojoj »klase i klasna borba traju tokom celog istorijskog razdoblja socijalizma« sadržavala je teorijsku grešku; bila je to ocena koja je negirala ispravne zaključke Osmog nacionalnog kongresa Partije o tome da posle 1956. godine klasna borba nije više glavna protivrečnost socijalizma. Godine 1965. iskovan je nenaučni pojam — »kapitalistički putnici«; pogrešno je zaključeno da osnovnu teoriju i praksu u godinama posle osnivanja Narodne Republike čini borba između dve klase i dva puta. To je pripremilo teorijski teren za predstojeću »veliku kulturnu revoluciju«.

4. — Razdoblje »velike kulturne revolucije«.

U trenutku kad je nacionalna privreda počela da se popravlja i kad je zemlja prikupljala snagu, iznebuha je izbila »velika kulturna revolucija«. Tadašnja ocena stanja u Partiji i zemlji bila je suprotna stvarnosti. Napušteno je načelo demokratskog centralizma i usvojeni su pogrešni načini i politika borbe. Lin Biao i »banda četvoro«, kao i njima slični, počinili su ozbiljne greške, delimično uzurpirali vlast Partije i države, zasnovali i sprovodili ultralevičarsku liniju. Oni su potpuno negirali dostignuća ostvarena u prethodnom razdoblju privrednog restrukturiranja, suprotstavili su se načelu »od svakoga prema njegovom radu« i načelu privrednog računa, ustali su protiv ekonomske specijalizacije i koordinacije, protiv međunarodne trgovine i međunarodne privredne saradnje. Čak su pokušali da razvitak proizvodnih snaga zamene klasnom borbom, uvaljujući industrijska i trgovinska preduzeća, kao i celu zemlju, u pravi haos. Industrijska i poljoprivredna proizvodnja pretrpele su ogromnu štetu, a nacionalna privreda bila je dovedena na rub potpunog sloma. Velika nesreća obrušila se na kineski narod.

5. — Novo razdoblje izgradnje snažne socijalističke zemlje sa savremenom poljoprivredom, industrijom, nacionalnom odbranom, naukom i tehnologijom.

Pošto je oktobra 1976. razbijena »banda četvoro« i pošto je odbačena ultraleva linija i tendencija Lin Biaoa i »bande četvoro«,

Digitized by Google

nacionalna privreda je počela da se oporavlja i da raste. Međutim, u razdoblju neposredno posle zbacivanja »bande četvoro« nisu ispravljene neke pogrešne formulacije poput onih u kojima se kaže da »klase i klasna borba traju tokom celog istorijskog razdoblja socijalizma« i da »klasna borba treba da bude glavna karika«. Takođe je potcenjivana šteta koju su naneli Lin Biao i »banda četvoro«. Nije bio ispravljen ni trend »velikih poteza« i »postavljanja velikih ciljeva« u privredi, tako da je bilo mnogo problema u nacionalnoj privredi. Kina nije krenula ispravnim putem socijalističke izgradnje sve dok na Trećem plenumu Jedanaestog Centralnog komiteta Kineske komunističke partije nije u potpunosti ponovo utvrđena ispravna politička i ideološka linija Partije. Plenum je postavio zadatak pretvaranja Kine u snažnu, modernizovanu socijalističku zemlju, ponovo podvukao da su uglavnom okončane široke i burne klasne borbe masovnih razmera, da Partija i zemlja treba da težište rada prebace na privrednu izgradnju. Plenum je predložio ulaganje napora u pravcu prilagođavanja, restrukturiranja, konsolidacije i poboljšanja nacionalne privrede; to bi tokom nekoliko sledećih godina bila prva bitka na putu ka četiri modernizacije. Plenum se založio za unapređivanje demokratije, za oslobađanje umova ljudi, za sumiranje iskustva, za delovanje na temelju stvarnosti Kine i za izradu dugoročnih i petogodišnjih planova. Takođe se tražilo razrešavanje problema nasleđenih iz prošlosti, učvršćivanje socijalističke demokratije i jačanje socijalističkog pravnog sistema, što će Kini omogućiti da krene pravilnim putem socijalističke izgradnje.

Tokom prošlih trideset godina ostvarili smo ogromne uspehe. Uspostavili smo državnu vlast diktature proletarijata, kojom rukovodi radnička klasa i koja počiva na radničko-seljačkom savezu, eliminisali smo sistem eksploatacije, izgradili nezavisne i dosta celovite industrijske i privredne sisteme, unapredili nauku, vaspitanje i kulturu u interesu naroda. Ali, usled dva zaostajanja razvitak nacionalne privrede bio je prekinut, a izgubljeno je dragoceno vreme.

Osnovne pouke koje treba izvući iz tridesetogodišnjeg razdoblja privredne izgradnje

Dostignuća i neuspesi proteklih trideset godina privredne izgradnje omogućili su nam da izvučemo neke duboke pouke. Mislim da ih, uopšte govoreći, možemo razvrstati u sledeće osnovne tačke:

1. — Osnovni cilj socijalističke revolucije jeste oslobađanje proizvodnih snaga, stalno podizanje produktivnosti rada i zadovoljavanje potreba ljudi u njihovom materijalnom i kulturnom životu. Pošto proletarijat stekne političku vlast u čitavoj zemlji, on težište svog delovanja mora stalno upravljati na privrednu izgradnju, mora odlučno razvijati proizvodne snage i postepeno pobolj-

Digitized by Google

šavati životne uslove naroda, sem ukoliko ne izbije rat širokih razmera.

2. — Pošto proletarijat osvoji političku vlast, mora izvršiti naučnu analizu položaja klasa u zemlji i klasne borbe, analizu koja se temelji na savremenom stadiju društvenog razvitka i koja je u skladu sa objektivnom stvarnošću, mora usvojiti ispravnu politiku i mere kako bi održao nužnu političku stabilnost. Posle osnovnog dovršavanja socijalističkog preobražaja vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u Kini eksploatatorska klasa u Kini je eliminisana kao klasa. Mada klasna borba i dalje postoji u određenoj meri, ona nikad ne sme biti preuveličavana, a još manje je dozvoljeno izazivati klasnu borbu. Nužno je sprečiti sve pokušaje da se težište delovanja prenese sa privredne izgradnje, da se dopusti intervencija »političkih pokreta« i »klasne borbe«.

3. — U izgradnji socijalizma moramo se suprotstaviti voluntarizmu; moramo ulagati napore da delujemo u skladu sa objektivnim zakonitostima (uključivši ekonomske zakonitosti i zakone prirode). Što se tiče ekonomskih zakonitosti, prva i najvažnija jeste da odnosi u proizvodnji moraju odgovarati prirodi proizvodnih snaga; ne sme se pokušavati prevremeno menjanje odnosâ u proizvodnji i mora se ići u korak sa razvojem proizvodnih snaga. Zatim dolaze osnovne ekonomske zakonitosti socijalizma. Mora postati jasno da je cilj socijalističke proizvodnje zadovoljavanje, do najviše granice, potreba ljudi u njihovom materijalnom i kulturnom životu; ne sme se proizvoditi radi proizvođenja ili da bi se postigli viši planski zadaci. Treća zakonitost je planski i skladan razvitak. U privrednom planiranju se mora brižljivo održavati opšta ravnoteža kako bi se uspostavili ispravni odnosi između raznih sektora nacionalne privrede, između akumulacije i potrošnje, između naučnih, kulturnih i vaspitnih poduhvata, na jednoj strani, i privredne izgradnje kao celine, na drugoj strani. Nedozvoljeno je težiti jednostranom razvitku jednog sektora, na primer gvožđa i čelika. Četvrta zakonitost je pravilo »svakome prema radu«. Nužno je priznati načelo materijalne stimulacije, poštovati načelo »svakome prema radu, veća plata za veći rad i onaj ko ne radi ne treba ni da jede« i suprotstaviti se uravnilovci. Peta zakonitost je zakon vrednosti. Kako je u sadašnjoj fazi proizvodnja u Kini još robna, nužno je, do određenog stepena, priznati regulativnu ulogu zakona vrednosti u proizvodnji i razmeni, odnosno suprotstaviti se rukovođenju privredom isključivo administrativnim metodima umesto ekonomskim. Razume se, još ima ekonomskih zakonitosti kojih se treba pridržavati. Pobrojane zakonitosti su one koje su značajnije.

4. — U privrednoj izgradnji je bitno polaziti od kineske stvarnosti, a nikad od knjiga; ni marksističke teorije ne smemo tretirati kao dogme. Inostrano iskustvo ni u kom slučaju ne smemo slepo kopirati. Najizrazitije obeležje stvarnosti u Kini je činjenica da je Kina najmnogoljudnija zemlja na svetu i da su njene proizvodne snage i podruštvljena proizvodnja još na veoma niskom

Digitized by Google

stupnju razvitka. Kad se proučava socijalistička izgradnja Kine, ne sme se prevideti ta polazna tačka.

5. — Danas, kad se nauka i tehnologija skokovito razvijaju, o modernizaciji ne može biti ni reči ako neka zemlja ne učestvuje u međunarodnim ekonomskim odnosima. Otuda politika oslanjanja na sopstvene snage ne sme biti jednostrano i kruto shvatana, odnosno nikako ne sme značiti politiku zatvaranja zemlje, politiku odricanja od svih međunarodnih kontakata.

6. — Socijalističku izgradnju treba da osiguraju demokratija, politička i ekonomska demokratija. To je izuzetno značajno pitanje, tesno povezano sa podsticanjem entuzijazma i inicijative masa, sa suprotstavljanjem birokratiji i sa sprečavanjem da se vlast odveć koncentriše u rukama malog broja ljudi, što rađa pojedince koji samovlasno i proizvoljno donose odluke. Radni ljudi moraju imati pravo da sudeluju u upravljanju zemljom i preduzećima.

Istraživanje puta socijalističke izgradnje Kine

Socijalističko društvo, poput ostalih društava, mora proći kroz proces razvitka od niže ka višoj etapi. Prva etapa komunizma, onako kako je to predviđao Marx u svojoj *Kritici Gotskog programa*, jeste socijalizam u svojoj najvišoj, najzrelijoj etapi. Kina je pre oslobođenja bila siromašna i zaostala polukolonijalna i polufeudalna zemlja u kojoj je preovlađivala sitnoseljačka privreda, a naturalna privreda zauzimala dominantnu poziciju. Ona nije raspolagala podruštvljenom krupnom proizvodnjom koja bi joj pružila materijalnu osnovu, a nije poznavala ni buržoasku demokratiju. Posle osvajanja vlasti od strane proletarijata bio je nužan relativno dug prelazni period pre nego što bi se ušlo u socijalizam. Posle osnovnog dovršenja socijalističkog preobražaja vlasništva nad sredstvima za proizvodnju Kina je još zemlja u razvoju, njen socijalistički sistem je još nesavršen, a privreda i kultura nerazvijene. Ona je još zemlja sa ogromnim stanovništvom, ali skromnom privrednom osnovom. To su stvarnosti Kine.

Delujući u skladu sa načelom da je praksa jedini kriterij za proveru istine, rezimirajući iskustvo i pouke proteklih trideset godina socijalističke izgradnje, polazeći od stvarnosti Kine, a istovremeno se učeći na pozitivnom i negativnom iskustvu drugih zemalja, Kina istražuje i postepeno krči pravilan put socijalističke izgradnje, u skladu sa stvarnostima Kine, što se obično naziva kineskim putem modernizacije.

1. *Naše čvrsto opredeljenje jeste izgradnja snažne socijalističke zemlje pomoću četiri modernizacije*

Jedanaesti nacionalni kongres Partije i Prvo zasedanje Petog nacionalnog narodnog kongresa postavili su zadatak da do kraja ovog

Digitized by Google

veka modernizujemo našu poljoprivredu, industriju, narodnu odbranu, nauku i tehnologiju. Treći plenum Jedanaestog Centralnog komiteta Partije i Drugo zasedanje Petog nacionalnog narodnog kongresa odlučili su da težište rada Partije i nacije bude na socijalističkoj modernizaciji koja je otpočela 1979; Peti plenum Jedanaestog Centralnog komiteta Partije odlučio je da se ne sme gubiti vreme, odnosno da treba što brže rešiti takva značajna pitanja kao što su izrada dugoročnih planova nacionalnog privrednog razvitka i donošenje odluka o privrednim sistemima koji odgovaraju potrebama nacionalnog privrednog rasta. Sada pred nama stoji zadatak ujedinjavanja svih nacionalnosti i uvođenja u igru svih pozitivnih faktora kako bismo mogli jednodušno delovati, razvijati socijalističku privredu planski i ravnomerno radi ostvarivanja krupnijih, bržih, boljih i ekonomičnijih rezultata, radi izgrađivanja modernizovane, visokodemokratske, visokocivilizovane, moćne socijalističke zemlje.

Ostvarivanje četiri modernizacije znači postepeno pretvaranje poljoprivrede Kine u dobro razvijen poljoprivredni sistem sa racionalnom raspodelom i svestranim razvitkom ratarstva, šumarstva, dodatnih delatnosti i ribarstva, a sve u cilju zadovoljavanja potreba ljudi i proširivanja industrije. To znači osposobiti seoske oblasti da postepeno izrastaju u bogate baze koje kombinuju poljoprivredu, industriju i trgovinu. To znači postepeno pretvarati našu industriju u razvijen industrijski sistem koji je celovit i racionalan u svojoj strukturi, koji zadovoljava potrebe potrošačâ i ekspanziju čitave privrede. To znači osposobiti nauku i tehnologiju Kine da se približe razvijenom svetskom nivou ili da ga dostignu. To znači da će Kina podizati svoje nacionalne odbrambene sposobnosti uporedo sa svojim privrednim razvitkom, da će biti dovoljno jaka da očuva svoju bezbednost, da se suprotstavi inostranim agresorima i da ih porazi u slučaju savremenog rata. Tokom modernizacije Kina će postepeno zauzimati svoje mesto u prvim redovima na svetskom planu — u pogledu bruto nacionalnog proizvoda i proizvodnje glavnih proizvoda, tako da će naši ljudi, uporedo sa povećavanjem proizvodnje, osećati trajno i postepeno poboljšavanje svog materijalnog i kulturnog blagostanja. Procenjuje se da će krajem ovog veka prosečan bruto nacionalni proizvod po stanovniku biti povećan na oko 1.000 dolara, to jest četvorostruko u odnosu na sadašnji nivo.

2. *Dobro obaviti restrukturiranje nacionalne privrede*

Trenutno smo angažovani na prilagođavanju, restrukturiranju, konsolidovanju i poboljšavanju nacionalne privrede. Potrebno je pre svega dobro obaviti posao restrukturiranja. Usled sabotaže Lin Biaoa i »bande četvoro« disproporcionalnost u našoj nacionalnoj privredi još je veoma ozbiljna. U proizvodnji, kapitalnoj izgradnji, prometu i razmeni postoji i dalje ozbiljna zbrka. Stoga prilagođavanje znači uspostavljanje proporcionalnih odnosa. To podrazumeva skla-

Digitized by Google

dne odnose između poljoprivrede i industrije, u okviru same poljoprivrede i industrije, između akumulacije i potrošnje; to takođe podrazumeva sužavanje obima kapitalne izgradnje i promenu neostvarljivih visokih planskih zadataka.

Naše napore sada usredsređujemo na što brži razvitak poljoprivrede. Centralni komitet je objavio dva dokumenta koja se tiču politike u seoskim oblastima; njima se predviđa podizanje cena poljoprivrednim proizvodima, davanje proizvodnim timovima stvarne vlasti u pogledu odlučivanja, uvođenje politike istovremenog razvitka ratarstva, šumarstva, stočarstva, dodatnih delatnosti i ribarstva; taj razvitak treba da bude celovit i u skladu sa okolnostima. Postepeno se povećava inicijativa seljakâ u pogledu proizvodnje, a poljoprivredna proizvodnja beleži brži rast.

U industriji je ubrzan razvitak lake i tekstilne industrije, što im omogućuje rast brži od rasta teške industrije. U teškoj industriji je pojačan razvitak energije, saobraćaja i veza, kao i građevinarstva. U našim današnjim privrednim planovima uspostavljen je sledeći prioritet: energija, saobraćaj i veze, građevinarstvo, poljoprivreda, laka industrija i teška industrija. Takođe smo usvojili realističniju stopu rasta industrijske proizvodnje, pri čemu posebnu pažnju obraćamo kvalitetu, raznovrsnosti i standardima proizvoda, kao i tome da oni zadovoljavaju potrebe ljudi.

U pogledu odnosa između akumulacije i potrošnje, postepeno i srazmerno smo smanjili učešće akumulacije. Većina ekonomista drži da je 25% nacionalnog dohotka više-manje odgovarajuća cifra kad se radi o akumulaciji. Uporedo sa povećavanjem proizvodnje postepeno će se poboljšavati životni standard ljudi, uključujući više lične dohotke i bolje životne uslove, poput veće stambene izgradnje.

Kapitalna izgradnja je smanjena, kako u nizu projekata gde je to nužno i moguće, tako i u investicijama. Shodno tome, obim kapitalne izgradnje koju vrši država odgovaraće sadašnjoj radnoj snazi i finansijskim i materijalnim resursima države.

Problemi koje valja rešiti u sklopu restrukturiranja obuhvataju takođe proširivanje trgovinske mreže, razvijanje uslužnih delatnosti, proširivanje spoljne trgovine i turizma, rešavanje pitanja zapošljavanja, planiranje porodice, politiku plata i prilagođavanje cena.

U toku nepune dve godine privrednog restrukturiranja ostvareni su dosta dobri rezultati. Međutim, još ima nekih problema koje treba rešiti u sklopu restrukturiranja privrednog sistema.

3. *Orijentacija na restrukturiranje privrednog sistema*

Sprovodeći privredno restrukturiranje, suočavamo se sa krupnim problemom — sa činjenicom da sadašnji privredni sistem ne odgovara razvitku privrede. To zahteva postepenu reformu sadašnjeg privrednog sistema.

Digitized by Google

Smatramo da sprovođenje sadašnje reforme u privrednom sistemu treba posmatrati kao još jednu reformu istorijskog značaja u odnosima u proizvodnji, kao reformu koja dolazi posle, u osnovi dovršenog, socijalističkog preobražaja vlasništva nad sredstvima za proizvodnju (1956. godine).

U vezi sa reformom privrednog sistema vrše se na odabranim punktovima brojna istraživanja, proučavanje i eksperimenti. To je još u toku, a iskustva se stalno sumiraju. No, kako postoje mnogi složeni problemi, još nije donet celovit sistem programâ i mera. Međutim, eksperimenti koji se gotovo dve godine vrše na odabranim punktovima, kao i njihovi uspesi, pokazuju da primena nekih stavova daje zaista dobre rezultate. To je omogućilo da se reforma usmeri na sledeće aspekte:

1. — Jedno od osnovnih obeležja socijalizma u domenu vlasništva nad sredstvima za proizvodnju jeste pretvaranje privatnog u javno vlasništvo. Međutim, ocenu o tome da li je neki oblik vlasništva nad sredstvima za proizvodnju dobar ili loš ne treba donositi na osnovu stepena javnog vlasništva, već na osnovu toga da li je on u stanju da podstiče razvitak proizvodnih snaga. U uslovima Kine vlasništvo naroda nad sredstvima za proizvodnju (što je u sadašnjoj etapi jednako državnom vlasništvu), vlasništvo kolektiva i vlasništvo individualnih radnih ljudi koji ne eksploatišu druge koegzistiraće dosta dugo i uporedo se razvijati. To je u skladu sa sadašnjim nivoom razvitka proizvodnih snaga Kine. Budući da je Kina zemlja u kojoj su proizvodne snage nerazvijene, a privredni razvitak neuravnotežen, zapošljavanje predstavlja znatan problem. Mogućnosti zapošljavanja u gradovima biće veće ako pored narodnog vlasništva postoji kolektivno vlasništvo, i to razni oblici kolektivnog vlasništva, i ako se dozvoli postojanje vlasništva individualnih radnih ljudi koji ne eksploatišu druge. U seoskim oblastima kolektivno vlasništvo je čvrsto uvedeno u većini mesta. U nekim retko naseljenim, privredno zaostalim i siromašnim oblastima mogao bi se primeniti sistem proizvodne odgovornosti, tesno povezan sa količinom proizvodâ, uključujući određene kvote proizvodâ, zasnovane na grupama ili domaćinstvima; takođe bi trebalo dozvoliti brži razvitak privređivanja na okućnicama, kao i ostale oblike pomoćnog privređivanja. To će oživeti privredu. Razume se, to ne znači da individualni radni ljudi ne moraju da se organizuju u kolektive. To znači da kolektivizacija treba da bude neizbežan zahtev uporedo sa razvitkom proizvodnih snaga; ona mora biti sprovođena dobrovoljno, a ne administrativnim naredbama koje dolaze odozgo.

2. — U raspodeli postoji davnašnji problem koji se ogleda u tome što materijalne beneficije koje uživaju preduzeće i radnik nemaju nikakve veze sa tim da li preduzeće dobro ili loše posluje, odnosno da li radnik daje veći ili manji radni doprinos. To uveliko ograničava inicijativu preduzeća i individualnog radnika, kao i podizanje produktivnosti rada. Moramo priznati da je načelo materijalnih primanja osnovno istorijsko-materijalističko načelo i da na-

Digitized by Google

čelo »svakome prema radu«, povezano sa materijalnom stimulacijom, jeste socijalistička zakonitost koja upravlja raspodelom potrošnih dobara kad su u pitanju pojedinci. Materijalni interes uključuje danas u Kini trostrani odnos: država (centralna i lokalne vlasti) — kolektiv (preduzeće) — radni čovek. Interesi te tri strane moraju biti pravilno povezani. Mora postojati razlika u nagrađivanju i dohotku preduzećâ, zavisno od toga da li ona dobro ili loše posluju, odnosno između onih pojedinaca koji rade dobro ili loše. Nužno je uvesti sistem procentualnog učešća u profitu od strane preduzeća, a kad su u pitanju radnici — sistem »svakome prema radu, a veće primanje za više rada«, ovde treba uključiti plaćanje po komadu i sistem premija; takođe treba podsticati određene delove naroda i pojedine oblasti da, zahvaljujući tome što su dobili veći dohodak za veći rad, ostvaruju i veće blagostanje.

3. — Što se tiče odnosa između plana i tržišta, mi priznajemo da je socijalistička proizvodnja, na jednoj strani, planska privreda koju određuje javno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, dok, na drugoj strani, takođe priznajemo da je socijalistička proizvodnja još robna proizvodnja u kojoj se kao robe javljaju i sredstva neophodna za život i sredstva za proizvodnju. To je zato što u našem društvu još postoje narodno vlasništvo, kolektivno vlasništvo i radni pojedinci, a interesi čitavog naroda, preduzećâ i pojedinaca, kao i interesi sva ta tri faktora, ne mogu biti dobro koordinirani bez robne proizvodnje. Stoga smo promenili mišljenje koje suprotstavlja planiranje tržištu. Došli smo do shvatanja da je planski razvitak nemoguć bez državnog planiranja, ali da privredu nije moguće racionalno organizovati bez regulisanja koje vrši tržište. Otuda se predlaže da se pod rukovodstvom državnog planiranja u potpunosti koristi regulisanje koje vrši tržište. Kad jednom priznamo regulativnu ulogu tržišta, nužno je u određenoj meri priznati i regulativnu ulogu zakona vrednosti, odnosno dozvoliti određen stepen konkurencije.

4. — Ranije smo jednostrano smatrali da planska privreda u našem privrednom sistemu podrazumeva da se odozgo donose sveobuhvatni i obavezni planovi. Rezultat toga bio je da se privreda našla pod izuzetnom i krutom kontrolom. A pošto se privredom upravljalo u skladu sa administrativnim sistemom, oblastima i nivoima, na administrativan način, vlast je bila odveć koncentrisana, što je često dovodilo do pojave birokratije i do narušavanja objektivnih ekonomskih zakonitosti. Preduzeća nisu imala pravo donošenja odluka i morala su za svašta čekati naloge odozgo i odobrenje viših nivoa. Jako sputana preduzeća odgovarala su samo višim nivoima i planovima, dakle bila su otuđena od tržišta i od potreba ljudi. Otuda njihovi proizvodi nisu imali prođu, što je dovodilo do gomilanja zaliha, do gubitaka preduzeća i do ogromnog rasipanja. Otuda se predlaže davanje preduzećima većeg prava odlučivanja, razbijanje stega raznih odeljenja i administrativnih oblasti, odvajanje sistema privrednog upravljanja od administrativnog sistema, to jest predlaže se ukidanje metodâ povezivanja Par-

Digitized by Google

tije, vlade i preduzećâ u jednu celinu, odnosno organizovanje privrede u skladu sa ekonomskim zakonitostima i upravljanje privredom pomoću privrednih metoda. Organizovanje privrede u skladu sa ekonomskim zakonitostima zahteva specijalizovanje i koordiniranje preduzećâ, omogućavanje da dođu do izražaja prednosti lokalitetâ, organizovanje svih oblika integrisanja, razvijanje robne proizvodnje i proširivanje podruštvljavanja proizvodnje. Upravljanje privredom pomoću privrednih metoda zahteva da država reguliše privredu, koristeći svestrano regulativnu ulogu tržišta i takve faktore u robno-novčanim odnosima kao što su profit, nadnice, porezi i kamate; to takođe zahteva da preduzeća odgovaraju za svoje dobitke i gubitke, da ubuduće upravljaju svojim finansijama na temelju većih ovlašćenja u pogledu odlučivanja.

5. — Kad je reč o strukturi nacionalne privrede, ranije smo dugo jednostrano naglašavali značaj davanja prioriteta razvitku teške industrije i uzimali smo »čelik kao glavnu kariku«, malo razmišljajući o specijalizaciji i koordiniranju. Usled toga smo izgradili mnogo »krupnih i sveobuhvatnih« i »sitnih i sveobuhvatnih« preduzeća; tako smo stvorili neracionalnost u strukturi naše privrede. To se ispoljilo kroz disproporciju između industrije i poljoprivrede, u okviru industrije i poljoprivrede, između akumulacije i potrošnje, u preteranoj kapitalnoj izgradnji, u podizanju prevelikog broja istorodnih preduzeća, u niskoj stopi korišćenja opreme i u oštrom problemu zapošljavanja. Otuda je nužno uložiti velike napore kako bi se postigla ukupna ravnoteža, smanjila kapitalna izgradnja, ispravio nacionalni privredni plan tako da se prioritet obezbedi ovim redom: energija, saobraćaj i veze, građevinarstvo, poljoprivreda, laka industrija i teška industrija; osim toga, treba široko razvijati uslužne delatnosti. Tako bi se razni sektori nacionalne privrede razvijali skladno i koordinirano, postigla bi se racionalna distribucija proizvodnje, bili bi potpuno i racionalno iskorišćeni resursi radne snage, kao i materijalni i finansijski resursi, a takođe i prirodni resursi. Društvena reprodukcija bi se odvijala bez zapreke, te bi bio obezbeđen brži razvitak socijalističke izgradnje.

6. — Pridržavajući se politike oslanjanja na sopstvene snage, moramo se učiti na razvijenom iskustvu drugih zemalja, moramo energično uvoziti i koristiti razvijenu tehniku drugih zemalja i potpuno koristiti inostrane investicije. U današnjem svetu, kad se nauka i tehnologija brzo razvijaju i kad dolazi do sve tešnjeg privrednog kontakta među zemljama, međunarodna trgovina, uzajamni uvoz i korišćenje razvijene tehnologije, kao i upotreba inostranog kapitala u izgradnji, predstavljaju normalan ekonomski odnos među zemljama i nužan uslov ostvarivanja modernizacije. Kina je usvojila politiku korišćenja inostranog kapitala, koja ide od kupovine inostrane razvijene tehnike, mašina i opreme do prihvatanja inostranih zajmova i omogućavanja strancima da investiraju i da u određenoj meri posluju na temelju zajedničkih kineskih i inostranih investicija. To je značajna mera u cilju ubrzanja ostvarivanja mo-

Digitized by Google

dernizacije i velikog povećanja mogućnosti Kine da se osloni na sopstvene snage. Mi smo takođe istražili i proučili teorije, metode, iskustvo i pouke koje se tiču privredne reforme u drugim zemljama, što, razume se, može poslužiti samo kao referenca i ne treba da bude mehanički kopirano. Mi moramo ozbiljno proučiti sami sebe i pronaći takav privredni sistem koji zadovoljava potrebe razvitka proizvodnih snaga u Kini.

7. — Bez demokratije nema socijalizma; bez demokratije nema četiri modernizacije. Danas stojimo pred značajnim zadacima unapređenja socijalističke demokratije i poboljšanja socijalističkog pravnog sistema. Mase radnog naroda su gospodari zemlje i preduzećâ. Stoga je važno obezbediti da narod zaista ima pravo da upravlja poslovima države i preduzećâ. To je značajan faktor u sprečavanju zala birokratije.

Kina je dugo bila feudalna i autokratska zemlja. Na naše kadrove dublje je delovao feudalizam nego kapitalizam. Otuda je za unapređenje socijalističke demokratije nužno da se kadrovi i ljudi oslobode štetnog uticaja feudalnog despotizma i snage navika sitnih proizvođača. Kao socijalistička zemlja, moramo uspostaviti temeljno demokratski sistem, moramo zaista primenjivati demokratski centralizam, moramo se suprotstavljati patrijarhalnosti, moramo sprečavati koncentrisanje vlasti u rukama malog broja ljudi, moramo kadrove na raznim nivoima stavljati pod nadzor naroda i cele zemlje, moramo stvarati zaista živ i snažan politički život. Kineska komunistička partija proučava kako se efikasno može rešiti problem demokratskog centralizma u okviru sistema partije i države. Ona je osnovala disciplinske komitete i odlučila da *de facto* ukine sistem doživotnih funkcija kadrova. U Ustavu Kine se jasno kaže da se »država pridržava načelâ socijalističke demokratije i obezbeđuje ljudima pravo učestvovanja u upravljanju državnim poslovima i u svim privrednim i kulturnim pothvatima, kao i pravo nadzora nad državnim organima i njihovim osobljem«.

Da bi se osiguralo upravljanje ljudi državnim poslovima, podvlači se da pravo građana, proklamovano Ustavom, mora biti snažno zaštićeno. Da bi se ljudima širom zemlje osiguralo i olakšalo učešće u upravljanju državnim poslovima i vršenje stvarnog nadzora nad državnim organima i funkcionerima, doneti su zakoni kao što su Osnovni zakon o lokalnim narodnim kongresima i lokalnoj narodnoj upravi NR Kine, Zakon o izborima za Nacionalni narodni kongres i lokalne narodne kongrese NR Kine.

Socijalistička demokratija u preduzeću ostvaruje se kroz demokratsko upravljanje. Osnovni oblik demokratskog upravljanja u preduzećima Kine ogleda se u ovom trenutku u radničkim kongresima kojima rukovode partijski komiteti. Radnički kongres je demokratski izabran od strane svih nameštenika i radnikâ preduzeća. Budući da je najdublje ukorenjen u masama, on može održavati široko mišljenje masa. Kroz taj organizovani rukovodeći oblik radnički kongres može redovno da raspravlja i razmatra sva značajna pitanja koja se tiču preduzeća, uključujući proizvodne

Digitized by Google

planove, upravljanje, organizaciju rada, finansije, probleme vezane za životni standard i zaštitu na radu. On može donositi nužne odluke i dostavljati ih onima koji u preduzeću odgovaraju za njihovo izvršavanje. Radnički kongres u preduzeću ili pogonu takođe može ocenjivati, nadzirati i birati rukovodeće osoblje na osnovnim nivoima preduzeća. On može uspešno igrati ulogu organa vlasti nameštenikâ i radnikâ u pogledu upravljanja preduzećem, čime se jača demokratija u politici, tehnici, privredi i u svakodnevnom životu.

*

Kapitalistički sistem postoji više od tri veka. Iako je stvorio ogromne proizvodne snage, on je pokazao mnoge nedostatke, ispoljio mnoge promašaje i krize tokom svog razvitka. Danas je kapitalizam izložen ponovljenim političkim i ekonomskim krizama. Socijalistički sistem nema naročito dugu istoriju. Neizbežno je što su se tokom njegovog razvitka pojavljivale komplikacije i cik-cak kretanja. Međutim, socijalistički sistem je, u osnovi, neuporedivo superiorniji od kapitalističkog sistema. Jedino socijalistički sistem može savladati nerazrešive i urođene protivrečnosti kapitalističkog sistema, poštovati osnovne interese ljudi, obezbediti potpun razvitak inicijative i stvaralaštva radnih ljudi, razviti društvene proizvodne snage planski, skladno i brzo, zadovoljiti rastuće potrebe svih članova društva u pogledu njihovog materijalnog i kulturnog života. Stvar socijalizma se probija; ona će postepeno pobediti u celom svetu, zahvaljujući dobrovoljnom izboru narodâ raznih zemalja i putevima koji odgovaraju osobinama njihovih zemalja.

(S engleskog *Ivana Zdravković*)

Digitized by Google

Jaroslav Vanek

Pionirska uloga Jugoslavije za globalno društvo

1. Uvod

Jugoslovenski teoretičari i ideolozi samoupravljanja imaju ogromnu prednost i jedinstven položaj zato što su u stanju da upražnjavaju istinsku praksu. Time želim da kažem da oni žive i rade u zemlji koja je sama *bona fide* uvela samoupravljanje i razvijala se kroz proces prakse, tj. akcije, a zatim kroz razmišljanja i razmišljanja, pa opet kroz akciju, ka sve potpunijim i potpunijim i istorijski savršenijim oblicima samoupravljanja. Nasuprot tome, nas nekolicina na Zapadu koji smo se posvetili proučavanju samoupravljanja nismo bili tako privilegovani. Mogli smo samo da izdaleka posmatramo jugoslovensko iskustvo i još neka druga, manje važna, dok smo razvijali našu naučnu oblast. Štaviše, većina nas godinama je bila hendikepirana time što je gledala na jugoslovensku samoupravnu stvarnost očima koje nisu bile stvorene u svetu samoupravljanja i namenjene njegovom posmatranju, već su potekle iz okrilja kapitalističkog sveta. Čak i danas većina onih koji na Zapadu proučavaju samoupravljanje smatraju da mogu da ispituju svoj predmet neutralnim metodima koji su, u stva-

Digitized by Google

ri, isto toliko represivni i isto tako funkcionišu od vrha na dole kao kapitalističko preduzeće.

S obzirom na takvo stanje stvari, mogli bismo se upitati — kao što su se mnogi i upitali tokom proteklih godina — mogu li ekonomska i druga ispitivanja samoupravljanja, koja potiču sa Zapada, biti od bilo kakve koristi i imati bilo kakvu objektivnu valjanost. Moje mišljenje je da, ukoliko im pođe za rukom da uvide ograničenja svog naučnog sveta (tj. svoje kapitalističke paradigme u čijem okviru žive), zapadni naučnici mogu sa dosta napora da dodu do rezultata od objektivne vrednosti. Ja lično osećam da su moji intenzivni kontakti s mojim pokojnim bratom Janom iz Međunarodnog ureda za rad (ILO), kome je Jugoslavija bila i intelektualno i emocionalno izuzetno bliska, mnogo učinili za stvaranje moje svesti tokom dvadeset godina, koliko je proteklo otkako sam prvi put posetio Jugoslaviju i počeo ozbiljnije proučavati samoupravljanje.

U ovom radu želeo bih da u vrlo opštim crtama iznesem glavne rezultate svog dvadesetogodišnjeg razmišljanja i da, na osnovu toga, pokušam da potkrepim tri važne teze koje dajem kao svoj doprinos vašem skupu u čast tridesetogodišnjice samoupravljanja u Jugoslaviji. Ove tri teze glase:

I. Jugoslovensko samoupravljanje u 1980. godini i dalje nije samo jugoslovenski fenomen, već i nešto što je saglasno s evolucijom ka optimalnom obliku organizacije bilo koje ljudske grupe ili društva.

II. Samoupravljanje na radnom mestu ne može postojati i razvijati se ukoliko nema samoupravljanja i u svim drugim oblastima života; a to znači da samoupravljanje uvek mora biti shvaćeno kao sveobuhvatan sistem ljudskog postojanja, koji uključuje ne samo sopstvenu praksu, nego i svoj misaoni sistem ili paradigmu.

III. Iz već nagoveštenih razloga jugoslovenskom samoupravnom iskustvu mora se priznati pionirska uloga u odnosu na sva svetska društva, mada će u pojedinostima ta društva morati da tragaju za specifičnim rešenjima na putu istorijskog progresa. Jedino tako će progres biti moguć. Iako većina ljudi u svetu toga nije svesna, a mnogi se, možda, ne bi s tim ni složili, ja ipak smatram svojom obavezom da zahvalim našim jugoslovenskim prijateljima na onome što su učinili za svu svoju sabraću i drugove u celom svetu. Ova zahvalnost je upućena, pre svega, pokojnom predsedniku Titu, čijoj je uspomeni posvećen ovaj rad.

II. Definicija oblasti analize

Kada govorimo o samoupravljanju, bilo u užem smislu vezanom za fabriku ili u vrlo širokom smislu vezanom za sve oblasti života, očigledno je da mislimo na proces kojim pojedinci ili grupe ljudi određuju i kontrolišu svoje živote i prirodnu i društvenu sredinu u kojoj žive. Glavni, ako ne i jedini, cilj ovoga rada je da se dâ analiza tih procesa kontrole, kako bi se otkrilo koji su, ili koji

Digitized by Google

bi najverovatnije bili, njeni društveno optimalni oblici. No optimalnost, razume se, podrazumeva izbor iz nekog šireg skupa mogućih rešenja. Konkretni cilj ovog odeljka je da se odrede i razmotre mogući oblici. Isto tako ćemo iskoristiti priliku da ovde razjasnimo izvesne pojmove i kategorije koji će nam kasnije biti neophodni pri razmatranju društveno optimalnih oblika.

Prvo što treba reći, a što je već prećutno sadržano u našoj početnoj tvrdnji, jeste to da samoupravljanje i procesi kontrole moraju, bar u početku, biti shvaćeni tako da se odnose na sve aspekte života, s tim što su oblast proizvodnje i prerade korisnih proizvoda nedvosmisleno samo jedan deo onoga što se ima u vidu.

Drugo, takođe treba reći da, govoreći o samoupravljanju, mislimo na svesne i promišljene procese, promišljene odluke o preduzimanju ili nepreduzimanju akcije. Nemamo u vidu biološki spontane i predodređene procese kao što su varenje ili disanje. Treba reći i to da se procesi samoupravljanja i samoodređivanja mogu klasifikovati na one koji se tiču pojedinca i one koji se tiču društvenih grupa. U ovom radu prvenstveno ćemo govoriti o ovim drugim. Isto je tako korisno imati u vidu da se neki procesi kontrole (u stvari, oni najsloženiji) preduzimaju samo jedanput, dok ima drugih — na primer, proizvodnja na beskonačnoj traci u fabrici ili voženje automobila s prilagođavanjem prirodnoj sredini pejzaža — koji se mogu ostvarivati vrlo ponovljivim radnjama i aktivnostima; radnjama i aktivnostima koje se često mogu tako usvojiti da postanu automatske, pomalo nalik na već pominjane procese varenja.

Isto tako biće korisno govoriti, s jedne strane, o zdravim, a, s druge, o patološkim pojavama u procesima samoupravljanja i kontrole. Primer za patološko stanje može da bude pojedinac koji ne obraća nikakvu pažnju na neposrednu opasnost od sigurne smrti koja mu preti iz društvene ili kulturne sredine. Nasuprot tome, primer za individualno zdravlje (ili, u prenosnom smislu, za društveno zdravlje) bila bi *racionalna akcija* koja bi usledila i omogućila da se izbegne smrtna opasnost.

Najširi skup alternativa u vezi s kojim bismo želeli da razmatramo optimalnost obuhvata, razume se, i različite oblike kontrole nad prirodnom i društvenom sredinom, koji su se istorijski javljali i koji su drukčiji od samoupravljanja ma kako ono bilo definisano. Tu, na primer, treba ubrojati pojavu ropstva, gde robovlasnik odlučuje o većini pitanja, različite oblike despotizma ili diktature, gde o najkrupnijim društvenim i političkim pitanjima odlučuje jedan čovek ili mala grupa ljudi, najzad, kapitalističku demokratiju zapadnog tipa, gde postoji očigledna protivrečnost između fiktivne jednakosti glasačâ i izrazito autoritarnih i despotskih oblika upravljanja, ne samo na radu i drugde, već čak i u političkoj sferi, zahvaljujući nesrazmerno velikoj moći bogatstva, novca i profesionalnog položaja.

Da bismo mogli da pređemo na pažljiviju analizu našeg predmeta, očigledno će nam od najvećeg značaja biti pojmovi participacije ili samoupravljanja, s jedne, i *angažovanja*, s druge strane.

Digitized by Google

Te dve kategorije moraju se povezati. Jer samo se oni koji su na neki način angažovani u datom društvenom ili individualnom procesu mogu s pravom pozvati da učestvuju u kontroli (ili samoupravnom rukovođenju) nad njim. Sasvim je očigledno da prosečni Amerikanac ne treba da učestvuje u jugoslovenskom samoupravljanju iz prostog razloga što nije angažovan u jugoslovenskim ekonomskim ili političkim procesima.

Mada ćemo o tome kasnije govoriti, i ovde treba reći da i angažovanje i participacija ili samoupravljanje moraju biti shvaćeni kao pojave podložne kako mogućim varijacijama u jačini tako i mogućim varijacijama u prirodi ili kvalitetu. Tako, na primer, angažovanje jednog kapitaliste koji poseduje izvestan broj akcija neke fabrike u Sjedinjenim Državama sasvim je drukčijeg karaktera u odnosu na tu fabriku nego angažovanje radnika koji radi u njoj. I jačina i priroda ili kvalitet angažovanja su različiti. Ne bi bilo teško dati bezbroj primera slične diferencijacije, a neki od njih inače ključnu ulogu u našem daljem izlaganju.

Još jedna bitna distinkcija i kategorizacija, važna za naše razmatranje, tiče se tekućih procesa samoupravljanja, participacije i odlučivanja, s jedne, i procesa koje bismo mogli zvati ustavnim, s druge strane. To su procesi koji se odnose na dugoročno određivanje pravila, struktura i okvira ponašanja. Društva izražavaju svoju kontrolu nad prirodnom i društvenom sredinom kako u ustavnoj tako i u parlamentarnoj oblasti, a obe mogu, mada ne moraju, podlegati samoupravljanju i samoodređivanju. U srednjovekovnim monarhijama ustave je donosio monarh kao što statut »Dženeral Motorsa« donose vlasnici, i ni jedan ni drugi oblik ustavnog određivanja nimalo ne liče na ono što bismo mi zvali samoupravljanjem.

Imajući na umu ove osnovne pojmove i kategorije, možemo preći na suštinu naše analize. Moraćemo uvesti još neke pojmove i kategorije, ali oni će nam uglavnom biti potrebni da bismo odredili oblike optimalnosti.

III. Razvojna praksa

Moja istraživanja dovela su me do zaključka da se optimalno upravljanje ili kontrola nad našom prirodnom i društvenom sredinom nalazi, figurativno rečeno, na preseku dveju važnih društvenih teorija: (1) teorije razvojne prakse i (2) teorije optimalne participacije. Ovaj rad uglavnom će biti posvećen objašnjavanju te teze. Nastavljajući da razvijam istu metaforu, želeo bih da kažem da je čvorna tačka tog preseka ljudski dijalog koji nam, kao svetlo na raskrsnici u ponoć, omogućava da pronađemo pravi put. U ovom odeljku rada pokušaću da skiciram prvu, a u sledećem odeljku drugu od tih dveju teorija.

Ono što zovem teorijom razvojne prakse već sam detaljnije razmatrao u drugim radovima.[1] No, ta teorija nipošto ne sadrži

[1] Na žalost, u vezi s ovim dvema teorijama ne mogu da se pozovem ni na kakve objavljene radove, jer na Zapadu i konvencionalne i

Digitized by Google

samo moje ideje. Ona ima mnogo dodirnih tačaka s marksističkim učenjem; a za mene lično, ideje koje ću izneti potekle su iz proučavanja i razmatranja dela Paula Freirea, velikog humanističkog — ili hrišćanskog — marksiste i pedagoga našeg vremena.

Dominantna zabluda društvene nauke na Zapadu, a naročito ekonomije, oblasti kojoj sam nekad i sâm pripadao i koju najbolje poznajem, leži u tome što se ljudi sa svojom svešću posmatraju kao konstante koje u sebi imaju vrlo malo dinamičnosti ili razvojnosti. Te konstante, sa datim preferencijama, definisanim u načelu za sva moguća stanja sveta, zatim delaju ili izražavaju preferencije bilo putem tržišnih odnosa bilo putem ovakvog ili onakvog komuniciranja s nekom vrstom funkcije društvenog blagostanja. Ne ulazeći dalje u pojedinosti, želim odmah da kažem da ovakve teorije potpuno gube iz vida stvarnu pojavu izrazito nepotpunih i veoma brzo promenljivih preferencija: činjenicu da je i sâm proces izbora i delanja nešto što izaziva ljudsko zadovoljstvo ili odsustvo zadovoljstva — nešto što čak, možda, predstavlja pravu suštinu života; pojavu učenja, podražavanja i nadmetanja; najzad, dijalog, najfundamentalniji fenomen ljudske interakcije (njega ćemo nešto kasnije pažljivije definisati), koji je, možda, prava suština društvenog postojanja i društvenog razmišljanja.

Nasuprot ovom statičnom i individualističkom, neinterakcionističkom i aistorijskom shvatanju čoveka, ja tvrdim da su individualni i društveni izbor, kontrola nad sopstvenom prirodnom i društvenom sredinom o kojoj smo već govorili, sama suština procesa života; to je proces koji, po nekima, možemo shvatiti kao čovekovo učestvovanje u svemu što je stvoreno. Taj proces može biti dobar ili loš, optimalan ili neoptimalan, zdrav ili patološki, ali on sâm čini suštinu i svrhu života (a ne, kao što bi hteli zapadni ekonomisti, ovakva ili onakva maksimizacija društvene ili privatne korisnosti). Bar u svojim zdravijim i optimalnijim oblicima, taj proces je proces prakse, stalni razvoj koji se sastoji od akcije i razmišljanja, zatim opet od akcije i razmišljanja, i tako dalje; nosioci te prakse u različitim oblastima su različiti pojedinci ili grupe. Sam proces je u isti mah sredstvo pomoću kojeg pojedinci i čovečanstvo postižu svoje ciljeve, blagostanje i, ako hoćete, sreću; ali on nije samo sredstvo, on isto tako ima udeo u izazivanju zadovoljstva, sreće ili, možda, nesreće, a to je cilj po sebi.

Da bih bio precizniji i razvio dalje svoje već razrađene ideje o ovom predmetu, definisaću razvojnu praksu na sledeći način.

Sav razuman i zdrav (nepatološki) život pojedinaca, društava ili čovečanstva, kroz kratke ili vrlo duge vremenske periode od mnogo generacija, može se shvatiti kao jedna ili više istovremenih ili uzastopnih »razvojnih praksi«. Pod razvojnom praksom podra-

---

„progresivne" izdavačke kuće i časopisi sistematski odbijaju da objave moje danas već opsežne radove iz ove oblasti. No, delo na koje se ovde najviše pozivam jeste *Kroz participaciju i dijalog ka svetu pravde* (Wassenaar, Holandija, 1975—1976).

Digitized by Google

zumevamo niz od sedam ili manje uzastopnih faza ili stanja akcije ili svesti. Ove faze, kako ih ja vidim, mogu se opisati na sledeći način:

1. odsustvo svesti	
2. naivna ili primitivna svest	
3. kritička svest	
4a. odbacivanje ili	4b. odobravanje izvesnog stanja
5a. izjašnjavanje ili	5b. odsustvo reagovanja
6a. testiranje i eksperimentisanje ili	6b. odsustvo reagovanja
7a. promena ili revolucija ili	7b. odsustvo reagovanja

Ove termine uglavnom nije potrebno objašnjavati. Svi oni već su upotrebljavani u literaturi, mada, možda, u nešto drukčijim značenjima. Razvojna praksa koja vodi do promene ima sedam faza, dok razvojna praksa vezana za formiranje kritičke svesti, za kojom dolazi odobravanje i tako nastavljanje prethodnog stanja, ima svega četiri. Razvojna praksa može biti privremeno ili stalno prekinuta u bilo kojoj od ovih faza. Kada dođe do toga, imamo ili slučaj ludila (patologije), individualnog ili društvenog, ili odsustvo inteligencije. Razvojna praksa pojedinca ili grupe isto tako može biti, a često i biva, prekinuta spoljašnjim delovanjem drugih pojedinaca ili grupa, i u tom slučaju možemo reći da je posredi ugnjetavanje.

U slučaju prakse koja se razvija sve do promene (7a), normalno će uslediti vrednovanje ostvarene akcije ili promene, a to u stvari nije ništa drugo do početak nove razvojne prakse koja, u slučajevima gde se ostvarena promena ili revolucija smatra uspešnom i saglasnom s početnim namerama (izjašnjavanje), vodi samo do faze 4, odobravanja.

No, predimo sa definicija i opštih razmatranja na nekoliko konkretnih primera koji će ilustrovati našu argumentaciju i istovremeno sugerirati neke aspekte optimalnosti ili neoptimalnosti. Prvi primer odnosi se na pojedinca i iznosim ga prvenstveno da bih ilustrovao i konkretizovao gornje, možda suviše apstraktno izlaganje. On isto tako ilustruje važnu činjenicu da mnoge razvojne prakse mogu, zbog čestog ponavljanja dovesti do automatizacije ili kvaziautomatizacije. Naš primer ne samo da se tiče jednog jedinog pojedinca, on upućuje na razvojnu praksu koja može trajati svega nekoliko sekundi. Oblast ili kontekst te prakse je vožnje automobila (ili, uostalom, konjske zaprege). U stvari, celu radnju voženja automobila s jednog mesta na drugo možemo vizuelno predstaviti kao veliki broj striktno uzastopnih razvojnih praksi bilo od sedam (tip »a«) bilo od četiri faze (tip »b«). Jedna osoba vozi po prăvom delu puta. Njena aktivnost je kvaziautomatska i imamo stanje naivne svesti, posle odsustva svesti koje je prethodilo ulasku u automobil i početku vožnje; s vremena na vreme, subjekt ulazi u stanje kritičke svesti, proverava da li je

Digitized by Google

put prav i odobrava to što nastavlja da vozi pravo (4b). Iznenada se pojavljuje okuka na putu i subjekt najpre stiče kritičku svest u tom smislu što shvata da bi nastavljanje vožnje pravo dovelo do katastrofalnih posledica.

Ova kritička svest nije dovoljna i najpre nastupa psihološko stanje koje sam nazvao odbacivanjem, kada, da tako kažem, pripisujemo vrednost činjenici da postoji okuka i da ćemo, ako ništa ne učinimo, doživeti udes. Zatim formulišemo teorijski apstraktni model (projekt) onoga što bi trebalo učiniti u prethodnom stanju koje sam nazvao odbacivanjem; izjašnjavamo se (mada u datom primeru samo u sebi) da je ono što ćemo učiniti skretanje automobilom u pravcu okuke. Da vozimo automobil prvi put u životu, ne bismo znali koliko treba da skrenemo i morali bismo da uđemo u stanje testiranja i eksperimentisanja. Ali, pošto smo naučili da vozimo pre mnogo godina, kroz iskustvo smo naučili i potpuno automatizovali tu fazu razvojne prakse — dakle, možemo da je izostavimo. I tako odmah prelazimo na akciju, na revoluciju — na okretanje (revoluciju) točkova. Zatim, pošto smo ponovo ispravili automobil i preskočili fazu vrednovanja koja je sada takođe internalizovana, opet dolazimo na prav deo puta ili na nove okuke, i stalno nastavljamo s primenom razvojne prakse, bilo tipa »a« bilo tipa »b«. Najzad se zaustavljamo i izlazimo iz automobila, čime se iz ugla datog konteksta ponovo vraćamo u stanje odsustva svesti.

Aktivnosti i situacije koje se ponavljaju ovde ne služe nam kao primer samo za »preskakanje«. One nam isto tako omogućavaju da na konkretan način vidimo šta treba podrazumevati pod zdravom pameću ili, naprotiv, pod odsustvom inteligencije. Ludak koji polazi od naivne svesti može stići do bilo koje od sedam faza razvojne prakse, osim poslednje, i propustiti da pređe na sledeću, čime će, u krajnjoj liniji, prouzrokovati udes. Na sličan način nedovoljno inteligentna životinja — recimo, pas ili majmun — kojoj bismo dali da vozi automobil verovatno ne bi ni otišla dalje od faze naivne svesti i tako bi takođe prouzrokovala udes.

Isto tako — i ovde nalazimo važne analogije s razvojnom praksom u društvenom kontekstu, o čemu ćemo kasnije govoriti — vozač može biti sprečen da krene dalje od stanja naivne svesti ili zaustavljen na bilo kojoj tački između dveju faza posredstvom nekog spoljašnjeg činioca ili usled propratnih posledica samog procesa vožnje. Ovaj drugi slučaj imamo kada vozaču pozli usled kretanja automobila ili od benzinskih isparenja. Primer za prvi slučaj dalo bi nam vozačevo iracionalno delanje ili nedelanje, prouzrokovano pretnjama gangstera koji je na silu ušao u kola.

Razume se, svi takvi prekidi »slobodnog toka« prakse ometaju, a ponekad mogu i potpuno da unište, ono što smo opisali kao zdrav, nepatološki i razuman život. Dok je u kontekstu našeg primera s vožnjom ovo očigledno, pa i trivijalno zapažanje, pojam patologije postaje manje trivijalan i daleko korisniji za razumevanje onoga što se dešava u svetu kada pređemo na društvene

Digitized by Google

oblike razvojne prakse i pokušamo da bolje shvatimo probleme optimalnosti koji se postavljaju u vezi s našom kontrolom nad prirodnom i društvenom sredinom.

Pre nego što pređemo na društvene situacije, o kojima želimo prvenstveno da govorimo, treba pomenuti još jednu situaciju u individualnom životu — situaciju koja ne traje nekoliko sekundi, već ceo ili gotovo ceo ljudski život. Razvojna praksa na koju mislimo je sam ljudski život. Pošto se rodimo, svi mi prelazimo s odsustva svesti na naivnu ili primitivnu svest; nekritički prihvatamo stvari u onom obliku u kojem ih primamo od roditeljâ ili učiteljâ. A mnogi od nas u mnogim stvarima ostaju u toj fazi celog svog života, aktivno potpomognuti u stagniranju od specijalista za reklamu i političkih ideologa i propagandista. Međutim, živeti razumnim i zdravim životom neminovno podrazumeva potpunu razvojnu praksu, s fazama kritičkog ispitivanja i formiranja svesti, odbacivanja (ili ponekad odobravanja) i zatim izjašnjavanja za ono što čovek želi da čini u životu u svetlosti svoje stečene kritičke svesti. Ovde nam prirodno padaju na um termini »poziv« i »vokacija«. Preostali deo života onda odgovara poslednjim dvema fazama eksperimentisanja (traganja) i same promene ili revolucije.

Činjenica da mnogi ostaju u stanju naivne svesti verujući, na primer, u mit da je svrha njihovog života da zarađuju novac, ili, uostalom, u bilo koji drugi mit, verovatno je manje njihova sopstvena krivica, a više krivica sredine ili društvenog sistema u kojem žive. Obrazovanje, društvena saglasnost i određeni mehanizmi samoodržanja, svojstveni utvrđenom društvenom poretku, često ometaju razvojnu praksu individualnog života u svakoj njenoj fazi. Njihovo delovanje ovde je vrlo slično delovanju benzinskih isparenja ili velike brzine vozila koja izmiče kontroli.

Pređimo sada na oblasti društvenog života koje se nalaze u središtu naših interesovanja. Prvo, moramo zapaziti jednu fundamentalnu razliku i dati još jednu, pomoćnu definiciju. Fundamentalna razlika sastoji se u tome da se »misaoni« deo prakse u individualnom kontekstu ne može direktno preneti u društveni kontekst sa dva ili više pojedinaca. Ali, ova transpozicija se može izvršiti ako uvedemo pojam *dijaloga*, čiju važnost smo već pominjali. Proces dijaloga koji se odvija među angažovanim pojedincima, pripadnicima društva, mi definišemo kao proces ljudske interakcije, u kojem se znanje ne samo prenosi, već i stvara. Na taj način mi izjednačavamo dijalog s fundamentalnim *društvenim razmišljanjem* u okviru društvene razvojne prakse. S ovim na umu, sva gornja razmatranja o individualnoj razvojnoj praksi mogu se preneti i iskoristiti u kontekstu društvene razvojne prakse.

Razume se, time još nisu rešena sva važna pitanja. Na primer, ko treba da učestvuje u dijalogu i na kakav način? Kako se bira predmet dijaloga? Najzad, vrlo je važno i pitanje decentralizacije kako bi se mogle dobiti manje grupe koje imaju uslova da vode dijalog. Ali, o svemu ovome govorićemo u sledećem odeljku. Ovde ćemo se još malo zadržati na nekim drugim suštinskim aspektima dijaloga i društvene razvojne prakse. Podsetimo se da je društve-

Digitized by Google

na razvojna praksa, ništa manje nego individualna, sredstvo pomoću kojeg ljudske zajednice treba da u svetu podložnom promeni kontrolišu svoju prirodnu i društvenu sredinu kako bi ostvarile optimalno ponašanje. Napuštanje ovakvog procesa, njegovo prekidanje ili bilo koji od mnogih mogućih patoloških oblika, bez obzira na to da li u individualnom ili u društvenom kontekstu, uvek podrazumeva neefikasnost ili neostvarenu optimalnost, ako nije posredi nemogućnost.

Suštinska uloga dijaloga u društvenoj razvojnoj praksi jasna je već na prvi pogled. Bez njega bi se proces prakse u društvenom kontekstu jedva mogao i zamisliti. Uzmimo samo proces glasanja ili nekog drugog prenošenja pojedinačnih volja, koji prethodi krajnjoj društvenoj akciji. Takav proces nije samo neuporedivo komplikovaniji od dijaloga; on ispunjava samo jednu od svojih mnogobrojnih uloga i funkcija: jednosmerno prenošenje želja ili preferencija. U mnogim zapadnim zemljama ovo se uzdiže kao veliki princip demokratske vladavine. Ali, s naše tačke gledišta, to nije čak ni drugo, već pre osamnaesto, najbolje rešenje. Uzmimo samo činjenicu da ovakva demokratija dopušta sve moguće tipove indoktrinacije, pa i direktnog kupovanja glasova od strane onih koji imaju novac i kojima su glasovi potrebni. No, ovo nije mesto da govorimo o nedostacima zapadne demokratije.

Umesto toga, nabrojaćemo na sažet način različite suštinske funkcije dijaloga koje se ne mogu preneti ni na jednu od njegovih mogućih zamena. Već smo videli da je dijalog sredstvo za razmenu informacija i, što je još važnije, sredstvo za stvaranje znanja sličnog onom koje se stiče individualnim razmišljanjem. Osim toga, dijalog može dovesti do saglasnosti. Dijalog može da nas obrazuje u dubljem smislu nego što čini sámo prenošenje informacija. Dijalog, samo po sebi, normalno dovodi do pozitivne korisnosti i zadovoljstva (dok je sámo glasanje dosadna obaveza i mnogi ga često izbegavaju). To ne znači da je dijalog u protivrečnosti sa glasanjem; ali njime se često postiže da glasanje bude izlišno u malim, a daleko smislenije u većim grupama. Dijalog je isto tako mnogo efikasniji, jer odmah beleži promene u objektivnim ili subjektivnim uslovima. Osim toga, on može da izazove neposredne reakcije, koje se bez njega ne bi ispoljile mesecima ili godinama. I što je, možda, najvažnije, daleko je teže varati ili se pretvarati u direktnom dijaloškom odnosu nego u situaciji sa bezličnom glasačkom kutijom ili listićem. Pod normalnim okolnostima dijalog će isto tako stvoriti i produbiti prijateljstva i osećanja ljudi jednih prema drugima — mada ta osećanja ponekad mogu biti i negativna; ali, on nikada ne ostavlja ljude potpuno hladnim i ravnodušnim. Dijalog takođe dovodi do uosećavanja i saosećanja. On nam omogućava da zamislimo sebe u položaju drugih i da se identifikujemo s njima. Vrlo je važno i to što se u dijalogu automatski biraju pitanja koja su od najvećeg značaja za grupu, tako da je dijalog autokorektivan i izuzetno efikasan. Neuporedivo je teže — i u tome je suština ideja Paula Freirea — mentalno ugnjetavati dijalošku grupu nego pojedinca ili grupu

Digitized by Google

izolovanih pojedinaca. U stvari, u shvatanju Paula Freirea (za razliku od našeg već sistematizovanijeg izlaganja) dijalog *per se* predstavlja samu suštinu formiranja kritičke svesti.

Takođe ne treba zaboraviti da stavovi, i pozitivni i negativni, mogu da variraju u jačini od slabih i kolebljivih do izuzetno jakih. Ovo se ne može lako izraziti glasačkim listićima ubačenim u kutiju, ali svi znamo da se vrlo lako i uverljivo može preneti kroz ljudsko dijaloško opštenje.

Dijalog je jednostavno *conditio sine qua non* društvene razvojne prakse, pa tako predstavlja jedini put do društvenog zdravlja — da i ne govorimo o optimalnosti, jer to je očigledno. U kojoj meri je ovo tačno, pokazuju nam problemi s kojima se susreće tradicionalna glasačka i predstavnička demokratija u Sjedinjenim Državama, jednom sve složenijem društvu. Negativni spoljašnji faktori — posledice benzinskih isparenja ili nekontrolisane vožnje u našem ranijem primeru — gotovo bodu oči, a uopšte i ne znamo ima li bilo kakvih autokorektivnih mehanizama primenljivih na ovu neoptimalnu situaciju.

O konkretnim situacijama ili primerima društvene razvojne prakse govorićemo tek kasnije, pošto u sledećem odeljku opišemo drugu ključnu teoriju, teoriju optimalne participacije. No, čak i sada možemo navesti jedan opšti primer, izuzetno relevantan za ovaj skup: ceo proces koji su posle Drugog svetskog rata preduzeli Jugoslavija i njeni narodi prelazeći na oblike samoupravnog socijalizma može se shvatiti kao jedna džinovska nacionalna razvojna praksa, kojom se čitava nacija, uz pomoć rukovodstva, uključila u proces dijaloškog razmišljanja i delovanja. U stvari, želeo bih da kažem, preciznije, da se Jugoslavija nalazi u otvorenom procesu uzastopnih razvojnih praksi, određujući, poboljšavajući i prilagođavajući svoju opštu samoupravnu praksu.

Na drugom kraju spektra, kako ga ja vidim, svako važno pitanje postavljeno na radničkom savetu, bez obzira na to dovodi li do delovanja ili ne (je li tipa »a« ili tipa »b«), predstavlja slučaj potpune razvojne prakse. Dijalog u radničkom savetu i dijalog među radnicima koji rade na odgovarajućim projektima čini samu njenu suštinu.

IV. **Pravila optimalne participacije**

U prethodnom odeljku izložili smo teoriju društvene razvojne prakse ne odgovorivši na neka fundamentalna pitanja. Među tim pitanjima su: ko treba da učestvuje u dijalogu ili u razvojnoj praksi? Na koji način treba on ili ona da učestvuju? Kako treba odabrati predmete za participaciju? Tu je i pitanje: šta da se radi kada iz ovog ili onog razloga dijalog nije moguć? Očigledno je da nećemo moći da odgovorimo na fundamentalni problem našeg istraživanja, koji se tiče optimalnog samoupravljanja ili rukovođenja našom prirodnom i društvenom sredinom, ukoliko ne bu-

Digitized by Google

demo u stanju da odgovorimo na ova druga pitanja. Odgovori na njih sadržani su u teoriji koju zovem teorijom optimalne participacije. Toj teoriji posvetio sam monografiju od nekih 400 strana, koju sam doneo na ovaj skup i koja, na žalost, još nije objavljena. Kako već postoji to mnogo iscrpnije i preciznije izlaganje, ja ću se ovde usredsrediti na opšte ideje i više ću se oslanjati na intuitivne nego na formalne dokaze.

Počnimo s jednim primerom kao što je oblast kapitalističke fabričke proizvodnje. Možemo reći da su tu i kapitalistička kontrola i akcionarsko učešće u ostvarivanju profita oblici »participacije«. Štaviše, to su oblici proizvodnje s participacijom, kod kojih se svi glasovi daju vlasnicima kapitala, dok se radnici ostavljaju bez glasova. Isto je i pri podeli profita.

Ne treba mnogo dokazivati da ima nečeg neispravnog, ili bar neoptimalnog, u takvom obliku odlučivanja s participacijom. Od mnogo prigovora koji bi se mogli uputiti takvom upravljanju čini nam se da je jedan ključni i da zadire u suštini stvari. To je prigovor da se ovde različiti ljudi i različite grupe ljudi ne tretiraju na jednak način. Implicitno ili eksplicitno, svi mi na neki način verujemo da su ljudi jednaki i da ih u nekom smislu, možda teško odredljivom, treba tretirati jednako. Ovo možemo zvati aksiomom jednakosti. Zaista je u pitanju aksiom, jer ga je teško dokazati, uprkos tome što gotovo svi osećamo njegovu tačnost. Ja ću uzeti ovaj aksiom za polaznu tačku, oslanjajući se na našu spremnost da se s njim saglasimo ili da ga prihvatimo. Ukoliko ga neko odbacuje, smatram da je teret dokazivanja na njemu i da on treba da pokaže da je u pravu.

Razume se, uprkos svojoj intuitivnoj privlačnosti, aksiom jednakosti nije direktno primenljiv bez odgovarajućih kvalifikacija. Ako želimo da govorimo o jednakosti u kontekstu participacije, očigledno je da moramo imati u vidu neku vrstu jednakosti moći ili jednake težine pri donošenju odluka. No, odmah se postavlja pitanje — moć nad čim, nad kojom oblašću odluka? Treba li, recimo, stanovnik Beograda da ima uticaja na odluke o javnoj bezbednosti u Titogradu onoliko koliko i stanovnici Titograda? Očigledno ne. Ono što je odmah jasno iz ovog primera je važnost angažovanja. Na neki način moramo uzeti u obzir stepen nečijeg angažovanja.

Aksiom jednakosti u participaciji sada se može formulisati na jasniji način: ljudi treba da imaju jednaku težinu ili moć u donošenju odluka ukoliko je njihovo angažovanje jednako. Na primer, dva radnika koji rade osam sati na istom poslu treba da imaju istu moć odlučivanja. Naprotiv, ako je neko angažovaniji, bez obzira kako angažovanje bilo definisano, treba mu dodeliti veću težinu ili moć.

Razume se, postoji problem merenja i izražavanja stepena angažovanosti, ali on nije nesavladiv. U nekim situacijama, kao u našem primeru s radnim satima, postoje objektivne mere za stepen angažovanosti. U drugim situacijama nema nikakvog razloga da sami ljudi ne odrede koliki je njihov stepen angažovanja

Digitized by Google

na pojedinim segmentima, pod pretpostavkom da je ukupno angažovanje isto kod svih. Ovde nam dobar primer pruža participacija nastavničkog i tehničkog osoblja u jednoj obrazovnoj ustanovi. I jedna i druga grupa imaju jednake *ukupne* količine angažovanja po osobi; no, sami zaposleni mogu odrediti da je angažovanje nastavnog osoblja veće u oblasti obrazovnih pitanja, a angažovanje tehničkog i drugog osoblja veće u oblasti njihove vrste rada.

U dosadašnjem izlaganju tvrdili smo da se društveni optimum može postići ukoliko participacija u odlučivanju i moći bude srazmerna intenzitetu angažovanja različitih pojedinaca, s tim što ukupni intenzitet, tj. ukupna moć odlučivanja u nekoj tačno određenoj oblasti, treba da bude isti za sve pojedince. Ovakva participacija u skladu s angažovanjem sugerira nam još jedan važan zakon, koji izlazi iz okvira uobičajene jednodimenzionalnosti društveno-ekonomske analize: angažovanje ljudi može se razlikovati ne samo po intenzitetu, merljivom radnim satima, stepenima ili procentima, već i mnogo dublje, po kvalitetu. Uzmimo, na primer, neki lek koji jednom čoveku može da spase život, dok drugom služi samo kao droga ili napitak koji mu daje manje ili više prijatne senzacije. Očigledno je da se angažovanje tih dveju osoba fundamentalno razlikuje po svojoj prirodi, a ne samo po intenzitetu. Mogli bismo da kažemo da je prva osoba vitalno angažovana, jer joj od leka zavisi život, dok je druga angažovana površno ili čak patološki.

Stvarni ljudski svet prepun je ovakvih slučajeva, ovakvog diferenciranog angažovanja. U oblasti industrijske organizacije odmah nam pada na um angažovanje akcionarâ nasuprot angažovanju radnikâ. Akcionari jedne fabrike mogu biti rasuti po celom svetu, nikada ne moraju čak ni videti fabriku. Nasuprot tome, radnici koji u toj fabrici provode osam sati dnevno tokom trideset ili četrdeset godina svog života angažovani su na sasvim drukčiji način. Njihovo angažovanje neuporedivo je direktnije i približava se vitalnom angažovanju osobe u našem prethodnom primeru s lekom i spasavanjem života.

Jasno je već na prvi pogled da, ako participacija treba da bude srazmerna intenzitetu angažovanja, ima još daleko više razloga da participacija i moć odlučivanja budu srazmerne prirodi angažovanja. Dok je vrlo jednostavno dovesti u vezu angažovanje i participaciju, služeći se nekim preciznim pokazateljem stepena ili intenziteta, dovesti u vezu kvalitet ili prirodu angažovanja s kvalitetom ili prirodom participacije mnogo je komplikovanije. Međutim, uvek postoji neka vrsta unutrašnje (organske) logike koja na neki način potvrđuje naš pojam višedimenzionalnosti. Na primer, u našem slučaju vitalno ili nevitalno potrebnog leka unutrašnja logika nalaže da osoba kojoj je lek vitalno potreban treba da ima apsolutno prvenstvo nad drugima, bez obzira na to koliko je tih drugih i koliko oni mogu biti bogati.

Na sličan način, kvalitativno različito angažovanje radnika mora se uzeti u obzir kada se određuje participacija, nezavisno od

Digitized by Google

vlasništva. Čak i u socijalističkom samoupravljanju prava osnova samoupravljanja mnogo više je angažovanje ljudi na radu nego društvena svojina.

Tako smo u svoj pojam optimalne participacije uveli, prvo, pojam angažovanja, zatim, pojam intenziteta angažovanja i, najzad, pojam prirode ili kvaliteta angažovanja. Postoje još tri vrlo važna elementa koji se moraju uzeti u obzir: prvo, *dijalog*, i to u smislu koji smo već naznačili; drugo, *decentralizacija* i, treće, *ustavnost*. Sva tri elementa su međusobno povezana. Mi ćemo se ukratko osvrnuti na njih, upućujući čitaoca na detaljnu analizu u drugom radu.[2]

Životna je činjenica da društvene preferencije — ključno pitanje za participaciju — nisu rezultat neke vrste sabiranja individualnih preferencija. Naprotiv, one se rađaju iz vrlo složenog procesa koji obuhvata učenje, obrazovanje, dijalog, nadmetanje, osećanja simpatije i antipatije i druge emocije. U svemu ovome središnu ulogu ima dijalog, koji ne samo da prenosi preferencije i znanje, već ih — što je mnogo važnije — i stvara.

Ljudi angažovani u dijaloškom odnosu obrazuju celinu koja se bitno razlikuje od demokratskih glasačkih grupa. Dijaloške grupe ne mogu biti mnogo velike. To nas dovodi do pitanja decentralizacije većih društvenih tela, optimalne decentralizacije i optimalne veličine dijaloških grupa. Postoji i pitanje optimalnog delegiranja predstavnika u viša tela koja imaju moć odlučivanja, kako bi se obezbedilo da i ona budu što je moguće više istinski dijaloška.

Isto kao i uvođenje odlučivanja u skladu s intenzitetom i prirodom angažovanja, decentralizacija postavlja pitanje dugoročnih ustavnih odluka, nasuprot kratkoročnim odlukama parlamentarnog tipa. Na primer, decentralizacija ili prestrukturiranje jednog preduzeća ili političkog tela obavlja se na ustavan način, da bi trajala decenijama, a ne na *ad hoc* parlamentarnoj osnovi. Trajna ustavna osnova, osim toga, omogućava da se proces donošenja odluka oslobodi mogućih problema prikrivanja istine ili pretvaranja.

Ovde smo samo naznačili neke od glavnih odlika jednog izuzetno složenog procesa. No, čak ni ovakav letimičan prikaz ne ostavlja nikakve sumnje da je neophodno uvesti pomenute faktore u plan optimalnog procesa participacije. Sva naša razmatranja upućuju na to da treba formulisati ono što možemo nazvati *fundamentalnim zakonom optimalne participacije*, zakonom koji sažeto predočava sadržinu naše druge teorije, neophodne da bi se definisalo optimalno upravljanje ljudi njihovom prirodnom i društvenom sredinom.

Da bi se ostvarili optimalni poredak i punoća života u društvu, neophodno je sledeće:

U svim oblastima ljudske delatnosti, u donošenju bilo kakvih odluka, treba da učestvuju oni, i samo oni koji su angažovani u datoj oblasti. Njihova participacija u odlučivanju mora biti u skladu s intenzitetom i prirodom njihovog angažovanja. Partici-

[2] Vidi napomenu 1.

Digitized by Google

pacija treba da bude demokratska i da se odvija u okviru elastičnog ustavnog okvira. Odlučivanje treba da bude optimalno decentralizovano prenošenjem moći na takve instancije da dijalog i direktna participacija budu uvek mogući.

V. O dimenziji pravde

Naše izlaganje ne bi bilo potpuno ako ne bismo govorili i o temi *pravde*, izuzetno važnoj za našu analizu. Jer, pravednost uslovljava optimalnost ljudskog upravljanja prirodnom i društvenom sredinom, a i sama je njime uslovljena. Ona je i prisno povezana s aksiomom jednakosti. Ništa manje nego taj aksiom, naša ideja pravde ima aksiomatski karakter i kao takva može se dokazati samo pozivanjem na nešto što prevazilazi racionalnu misao — pozivanjem na ljudsko srce, ako bi se tako moglo reći.

Mada je neuhvatljiva za racionalnu misao u ravni definicija, dimenzija pravde ima vrlo konkretnu i specifičnu ulogu u kontekstu našeg razmatranja. Dijalog, koji se nalazi u središtu naših ideja, nemoguć je bez pravde i u izvesnom smislu uvek mora biti okružen atmosferom pravde, koju uočavaju i osećaju svi učesnici u njemu.

Na primer, dobro poznata pojava kolektivnog pregovaranja u zapadnim kapitalističkim zemljama nikako se ne može izjednačiti s onim što mi zovemo dijalogom. Kolektivno pregovaranje je puno prikrivanje informacija, čak su to i prevare, izdajstva, taktiziranja, pretvaranja itd. Zašto? Zato što se ono odvija u situaciji koja je suštinski nepravedna, gde oni koji ne rade i mnogo manje su angažovani u procesu proizvodnje pokušavaju da opljačkaju ili što više iskoriste zajednicu radnih ljudi. Nemajući nikakvih iluzija o pravom stanju stvari, i sindikati onda pokušavaju da postignu što bolje uslove za sebe.

Uporedimo ovu situaciju s istinskim dijalogom na radnom mestu ili u široj zajednici gde se primenjuju fundamentalna pravila participacije. Čim se ispune ti idealni uslovi, cela situacija biva prožeta opštim osećanjem pravednosti i ravnopravnosti i ljudi postaju istinski sposobni da bez obmane stvaraju i dele znanje, a svako pokušava da nauči što više može u interesu grupe kao celine. Ne kažem da svaki radnički savet ili samoupravna jedinica funkcionišu na ovaj način. Ali, to je, svakako, moguće i u mnogim slučajevima zaista se i ostvaruje. Oni koji učestvuju bar prećutno osecaju da je u osnovi pravda zadovoljena.

U stvari, tačna primena fundamentalnog zakona, koji nalaže participaciju u skladu s prirodom i intenzitetom angažovanja, suštinski je usmerena na stvaranje atmosfere pravde. Samo oni koji su angažovani na najdublji ili najozbiljniji način — na primer, radnici u radionici ili neposredni članovi porodice — istinski su sposobni da učestvuju u dijalogu. Uplitanje vlasnika ili državnih činovnika u prvom, ili egocentrične tašte ili neke druge osobe

Digitized by Google

van porodice u drugom slučaju, uvek će onemogućiti pravi dijalog i tako, s naše tačke gledišta, dovesti do neoptimalne situacije.

Međutim, ideja pravde kako je ovde shvatamo ima i konkretnije značenje. Uopštena pravila participacije, koja smo sažeto formulisali u ovom radu, upućuju na teoriju i sistem optimalne decentralizacije. Vreme i prostor ne dopuštaju mi da je ovde predočim u potpunosti, ali tu teoriju — u praksi tako dobro poznatu Jugoslovenima — iscrpno sam izložio na drugom mestu.[3]

Kada se jednom odrede decentralizovane jedinice (radionice, zajednice, porodice itd.), najvažniji — ako ne i jedini — preostali problem tiče se demokratskih i dijaloških transakcija i odnosa (u svojim radovima nazivam ih *međugrupnim sponama)* između decentralizovanih jedinica.

Uzmimo, na primer, da u jednoj fabrici obuće postoji decentralizacija, s tim što odeljenje gde se proizvode đonovi snabdeva drugo odeljenje gde se đonovi spajaju s gornjim delom i dobija finalni proizvod. Preostali, mada ne i jedini, problem je da se odredi prenosna cena polufinalnog proizvoda u transakcijama između dvaju odeljenja. S tim u vezi je i dodatni, vrlo praktičan problem usaglašavanja tih cena kada dođe do diferencijalnih promena u produktivnosti dvaju odeljenja i u drugim uslovima. U kapitalističkoj literaturi i teoriji na Zapadu ovaj problem poznat je kao problem bilateralnog monopola. Kao što su pokazali najveći matematičari ovog veka, on nema nikakvo naučno rešenje. Ali, za nas, kao i za svako dete, sasvim je očigledno da je problem prenosne cene rešiv ako cela zajednica, zajednica preduzeća i zajednica nacije u celini, usvoji vrhovni princip pravednosti. Jer, tada će uvek postojati jedinstvena prenosna cena — cena đonova, u našem primeru — koja odgovara datoj raspodeli dohotka (jednakoj u slučaju jednakih veština i jednakih tipova rada) i koju čitava zajednica smatra pravednom. Naravno, isto tako će postojati i skup ustavnih pravila, saglasan s našim fundamentalnim zakonom jednakosti, koji će omogućiti prilagođavanje ove pravedne cene promenama uslovâ.[4]

Dimenzija pravde, tako, prožima čitav svet optimalnog upravljanja prirodnom i društvenom sredinom. Dovoljno je samo da se setimo našeg ranijeg primera s upotrebom leka u dve različite situacije, jednom za spasavanje života, a drugi put za zabavu. Sličan, ali daleko sugestivniji problem postavlja se u vezi s kontrolom svetskih rezervi hrane: treba li ona da bude u rukama gladnih ili u rukama onih koji žive u izobilju? Prema zakonu optimalne participacije, gladni su vitalno angažovani u oblasti snabdevanja hranom, dok su drugi angažovani samo površno, ili u svakom slučaju manje vitalno. Tako oni sa dubljim kvalitativnim angažovanjem treba da imaju prvenstvo prilikom participacije u kontroli i odlučivanju. No, ono što nalaže fundamentalni zakon nije ništa drugo do ono što bi većina normalnih ljudi zvala zahtevom osnov-

[3] Reč je o delu *Kroz participaciju i dijalog ka svetu pravde.*
[4] Isto.

Digitized by Google

ne ljudske pravde — uprkos tome što svetske tržišne sile, kojima upravljaju trgovci orijentisani na profit (i ponekad vlade), mogu protivrečiti ovakvim nalozima ljudske pravde.

VI. Jugoslovensko iskustvo i današnje perspektive

U ovom odeljku želeo bih da zaključim izlaganje ukazujući na najvažnije elemente svoje analize i dovodeći ih u vezu s opštim prikazom jugoslovenskog iskustva, kako ga ja vidim, iz položaja dugogodišnjeg posmatrača spolja.

Razume se, moramo početi od onoga što je fundamentalno — od samoupravnog iskustva u oblasti rada i proizvodnje koje je stečeno u Jugoslaviji tokom poslednjih trideset godina. S tačke gledišta opšte teorije izložene u ovom radu, to iskustvo svakako predstavlja najznačajniji slučaj saglasnosti između teorije i prakse u celom svetu. Ono isto tako otklanja najjače i najočiglednije protivrečnosti koje postoje između teorija razvojne prakse, odnosno optimalne participacije i kapitalističkih sistema. U tim sistemima, oni koji su stoprocentno angažovani, i to na najdublji način direktnog, radnog i stalnog angažovanja, nemaju nikakvu direktnu moć učestvovanja u odlučivanju, a sva moć odlučivanja i upravljanja pripada onima koji su angažovani mnogo površnije što se tiče prirode tog angažovanja, najčešće i sasvim delimično ako su u pitanju situacije nekoncentrisanog vlasništva. Negacija državno-kapitalističkih oblika proizvodnje putem samoupravljanja predstavlja gotovo isto toliko značajan korak ka optimalnosti. S tačke gledišta razvojne prakse, situacija je ništa manje pozitivna i nedvosmislena: jugoslovensko samoupravljanje, naročito u svojim kasnijim, više decentralizovanim oblicima, u dubokom je skladu sa dijalogom kao oblikom društvenog razmišljanja i ono olakšava ostvarivanje tog dijaloga. Hijerarhijske i piramidalne strukture vlasti u kapitalističkim preduzećima, vlasti koja nije u rukama radnika, najčešće potpuno parališu proces razvojne prakse. A usled međuzavisnosti ekonomske, političke i društvene sfere ta paralisanost u oblasti proizvodnje prenosi se i u druge oblasti ljudskog postojanja. Na ovo pitanje još ću se vratiti.

Već sam rekao da mi se ukupna evolucija jugoslovenskog samoupravnog sistema tokom proteklih trideset godina čini džinovskom primenom pristupa razvojnoj praksi na nacionalnom planu. Mada uvek moramo biti svesni opasnosti da se proces zaustavi (usled nebrojenih prirodnih i ne tako prirodnih konzervativnih snaga), moramo sasvim nepristrasno reći da gotovo i nema druge zemlje u svetu gde je nastavljanje razvoja tako istinski postalo način i srž nacionalnog života i gde se tako malo može primetiti okoštavanje društveno-političkih ideja i ideologije. Naprotiv, s većinom drugih zemalja, uključujući i moju, upravo je obrnuto: zaustavljanje procesa napredovanja, usled delovanja bezbrojnih konzervativnih snaga koje brane grupne interese, postalo je pravilo.

Digitized by Google

To je tačno do te mere da se posledice osećaju čak i na naučnim paradigmama u različitim delovima sveta: ljudi posmatraju istu stvarnost kroz različite naočare, one što su potekle iz njihove sopstvene sredine. Tako, mnogi sociolozi, politolozi i ekonomisti odlaze u kratke, dvonedeljne ili tronedeljne posete Jugoslaviji i zatim se vraćaju u Sjedinjene Države ili neku drugu zapadnu zemlju, proričući skori politički, ekonomski i društveni slom Jugoslavije. A to je jednostavno zato što iz sredine gde vlada stagnacija i paralisanost dolaze u zemlju mnogo življeg dijaloga, i to uglavnom dijaloga koji razvija kritičku svest. Ljudima koji dolaze iz nirvane, suštinski naivne i nepokretne svesti, ovo se čini predznakom skorog sloma. No, oni su zapravo svedoci nečeg što je, po mom mišljenju, znak najvećeg mogućeg zdravlja i sposobnosti samoodržanja.

Štaviše, čini mi se da niko nije razumeo bolje nego Jugosloveni, kroz svoju praksu, da zdrav i normalan život društava i ljudi uopšte stvarno znači neprekidnu promenu, neprekidnu praksu, neprekidno delanje i razmišljanje, neprekidni dijalog, neprekidnu razvojnu praksu. U stvari, ovde imamo neprekidnu primenu razvojne prakse tipa »a«, gde za kritičkom svešću veoma retko dolazi odobravanje i gde, ako i dođe do odobravanja, angažovane osobe odmah prelaze na manje probleme i manje protivrečnosti, koje nisu mogle da razmatraju dok su bile zaokupljene važnijim stvarima.

Kada imamo u vidu dugoročno razrešavanje problema, čini mi se da se Jugoslavija kreće napred u još jednom važnom smislu, saglasnom s našom teorijom. Po mom shvatanju, Jugoslavija je počela pre tridesetak godina sa sistemom koji bih nazvao samoupravnom tržišnom privredom i postepeno prelazila, naročito tokom sedamdesetih godina, na jedinstveniji sistem samoupravljanja, kako u preduzećima tako i u odnosima između preduzeća i drugih ekonomskih jedinica. A to je upravo ono što bi i zahtevala teorija optimalne participacije: ne samo dijaloško samoupravljanje u fabrikama, već i, sa današnjim društvenim ugovorima i sporazumima, izvan fabrika, između interesnih grupa. Meni se čini da te interesne grupe nisu ništa drugo do koalicije prema sličnosti i intenzitetu angažovanja. Ali, teorija optimalne participacije pokazuje nam i koliko su stvarno složena takva uopštavanja samoupravljanja i možda nam pomaže da shvatimo zašto najnoviji koraci u oblasti »vanfabričkog« samoupravljanja i samoodređivanja još nisu postigli najpotpuniji uspeh. No, i ovde mi se čini da je razvoj pravilno usmeren. Jugoslavija u ovom pogledu prednjači za »celu generaciju« pred svim drugim zemljama, čak i onima koje su eksperimentisale sa samoupravljanjem. Možda joj se u tome mogu približiti samo neke mlade i progresivne afričke zemlje, zahvaljujući svojoj relativnoj mladosti i relativnoj jednostavnosti društveno-političkih struktura.

Razvojne tendencije u Jugoslaviji, oličene u različitim novim definicijama osnovnih i drugih organizacija udruženog rada, kao i široko korišćenje samostalnih radnih grupa i odeljenja, sasvim

Digitized by Google

su u duhu obeju teorija koje smo ovde izložili. Takva decentralizacija ne samo da stvara idealne uslove za istinski stvaralački dijalog, već ta tendencija ka decentralizaciji najbolje odgovara participaciji u skladu s intenzitetom i prirodom angažovanja. Isto se može reći i za funkcionalno delegiranje predstavnika nižih u viša samoupravna tela, koja i sama na optimalan način omogućavaju istinski dijalog i svojim sastavom odražavaju participaciju po angažovanju.

Kako se i sâm bavim obrazovanjem i prihvatam mnoge ideje Paula Freirea, čini mi se da se u Jugoslaviji najveći neiskorišćeni potencijal za primenu pravila optimalne participacije i razvojne prakse nalazi u oblasti obrazovanja. Razume se, ja sam samo posmatrač spolja, kome možda izmiče sve ono što se danas radi u Jugoslaviji u ovoj oblasti. Ali, mislim da svuda u svetu, pa i ovde, postoje ogromne mogućnosti za davanje dijaloškog karaktera obrazovanju. Obeležja ove promene bila bi sledeća: 1) nastavnici i učenici postaju izjednačeniji, jer su i jedni i drugi i nastavnici i učenici; 2) oblast obrazovanja približava se oblasti proizvodnje, u duhu dijaloga i razvojne prakse, tako da se misaoni delovi prakse poistovećuju s rešavanjem problema u obrazovanju, a aktivni deo prakse postaje suština proizvodnje; 3) sistem u kojem žive omogućava svim ljudima da upražnjavaju oba aspekta prakse, misaoni i aktivni. Na taj način bi se otklonila razlika između fizičkog i umnog rada, tako da najzad svi mi, kako umni tako i fizički radnici, možemo da budemo i nastavnici i učenici. Tada ćemo svi živeti u svetu potpune participacije — svetu neprekidnog dijaloga, života i pravde.

(S engleskog *Cvijeta Jakšić*)

Digitized by Google

Oscar Waiss

Aktuelna privlačnost ideje samoupravljanja

Samoupravno društvo, kao socijalistička alternativa u savremenoj stvarnosti, izbija danas u prvi plan sa snagom koju nije imalo u prošlosti. To proizlazi iz dve glavne okolnosti: (a) ubeđenja mnogih revolucionarnih marksista da je moguće izbeći birokratske deformacije, i (b) nesumnjivog uspeha koji je imalo jugoslovensko iskustvo.

Sve je više teoretičara, sociologa, politologa i drugih naučnika iz oblasti marksizma koji se pitaju ne vodi li lenjinizam neizbežno birokratskoj diktaturi ili su preterivanja »realnog socijalizma« potekla iz karaktera koji je Staljin — nakon Lenjinove smrti — nametnuo prvom režimu diktature proletarijata u svetu.

Naime, još za Lenjinova života partijska organizacija je dopuštala sve vrste kritika i dubokih polemika, u kojima su učestvovali i najviši rukovodioci. Tokom poslednjih godina života sam Lenjin je bio potpuno svestan pokušaja birokratskog sektora usmerenih na sprečavanje slobodnog izražavanja radnih ljudi, i upravo je ovoj temi bio posvećen jedan od njegovih poslednjih članaka objavljen u listu „Pravda" 4. marta 1923. godine.

Digitized by Google

U tom radu Lenjin je tvrdio da »imamo birokrata, ne samo u našim sovjetskim administracijama već i u partijskim organizacijama« i založio se za jačanje Radničko-seljačke inspekcije u cilju sprovođenja sistema kontrole nad državnim aparatom. »Za ovo je«, rekao je Lenjin, »potrebno da se najbolji elementi koji postoje u našem socijalnom sistemu, naime: najnapredniji radnici, prvo, i drugo, elementi stvarno prosvećeni, za koje možemo garantovati da neće nijednu reč uzeti za gotovo, da neće reći nijednu reč protiv savesti, ne plaše priznati nikakvu teškoću i ne plaše nikakve borbe da bi postigli cilj koji su sebi ozbiljno postavili.«[1]

Skrećem pažnju na ovaj Lenjinov članak, možda poslednji koji je napisao, objavljen deset meseci pred njegovu smrt, da bih ukazao na njegovu zabrinutost zbog opasnosti od nastajanja birokratije, ne samo u kancelarijama administracije, »već i u partijskim organizacijama« i na njegov predlog da se pojača narodna kontrola i učešće radnih ljudi u svim poslovima koji se tiču države i društvenog upravljanja.

S druge strane, ova Lenjinova briga iz poslednjih dana njegovog života u skladu je s njegovom koncepcijom koja se iskristalisala u vreme kada su uzimali vlast sovjeti radničkih i seljačkih deputata. U svom Nacrtu programa KP(b) Rusije on je pisao: »Razlika između buržoaske demokratije i parlamentarizma, s jedne strane, i sovjetske ili proleterske demokratije, s druge, svodi se uglavnom na to što je prva svoje težište pomerila na svečano i pompezno proglašavanje sloboda i prava svih vrsta, ne dopuštajući, u stvari, većini stanovništva, odnosno radnicima i seljacima da se njima u dovoljnoj meri koriste. Nasuprot tome, proleterska ili socijalistička demokratija težište postavlja ne na proklamovanje prava i sloboda za čitav narod, već na to da se upravo tim masama radnih ljudi koje su bile potlačene i izrabljivane od strane kapitala obezbedi istinsko učešće u upravljanju državom.«

Istorija je pokazala da su se, tokom Staljinovog perioda, napustila lenjinistička shvatanja i da je došlo do odnarođavanja funkcije sovjeta, što je dostiglo svoj vrhunac usvajanjem Ustava iz 1936. godine, kojim je postavljen princip vlasti centralnih organa. Danas postoji kolebanje oko toga je li taj proces nužno proistekao iz diktature proletarijata ili je bilo moguće održati ravnotežu između partijske discipline i kontrole od strane narodne baze, pošto nesumnjivo postoji suštinska protivrečnost između teorije o konačnom odumiranju države i činjenice da ona neprekidno jača. To se ispoljava u vidu pokušaja »revizije« lenjinizma, na primer, u nekim evrokomunističkim partijama.

Jugoslovensku ideju o samoupravljanju Lenjin nije bio predvideo, no ona niče iz srži njegove misli; samoupravljanje se javlja pedesetih godina kao socijalistički odgovor na teškoće nastale u vezi s novim odnosom svetskih antagonističkih snaga i sa smetnjama koje su se bile isprečile pred normalnim razvojem nacionalne privrede; predaja preduzeća radnicima bila je smeo izazov čiju je

[1] V. I. Lenjin, *Dela*, tom 35, IMRP, Beograd, 1976, str. 359.

Digitized by Google

vrednost valjalo kasnije proveriti u praksi; uspeh sistema odredio je njegovu docniju privlačnu snagu u socijalističkoj i revolucionarnoj misli našeg doba.

Da bi sebi prokrčilo put, novo shvatanje je moralo da prebrodi žestoke napade staljinističkih elita, površna tumačenja ultralevičara i falsifikovanja kapitalističke propagande. Nasrtaji su bili posebno žestoki u periodu od 1950. do 1955. godine i oslabili su tek nakon što su Hruščov i Bulganjin sredinom 1955. godine posetili Beograd. Kada sam u septembru 1955. godine prvi put posetio Jugoslaviju, imao sam priliku da čujem odjeke diskusija koje je Hruščov vodio sa članovima pojedinih radničkih saveta i tokom kojih je sovjetski državnik izrazio, u više navrata, svoje neslaganje sa sistemom za koji je ocenio da unosi anarhiju.

Oštra polemika

Jugoslovensko samoupravno iskustvo bilo je oštro optuživano sa tri različite strane.

a) U stavovima staljinističkih komunističkih partija optužuju se maršal Tito i jugoslovenski komunisti za izdaju socijalizma i za povratak na ekonomske i političke oblike kapitalizma.

Saobrazno klasičnim Staljinovim metodama, za »jeres« su upotrebljeni najsurroviji izrazi. Svaka komunistička partija se pridružila sa sopstvenim doprinosom kampanji protiv »titoizma« od samog 28. juna 1948. godine, kada je objavljena rezolucija Kominforma, kojom je osuđeno rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije. Kampanja je pojačana posle predaje preduzeća radnicima. 1950. godine.

U Komunističkoj partiji Francuske bilo je rukovodilaca, kao Jacques Duclos, koji je u novembru 1949. rekao: »Danas Titova klika pokazuje svoje pravo lice. To je leglo špijuna i ubica u službi imperijalizma.« Štaviše, Francuska partija je organizovala »borbu masa« protiv isporuke vojnog materijala Jugoslaviji.

Kineski komunisti su, uprkos svom postepenom udaljavanju od sovjetske linije, učestvovali u napadima s posebnom otrovnošću. Španski komunisti su otišli u krajnost da jugoslovenske aktiviste koji su se herojski borili u španskom građanskom ratu optuže kao »fašističke špijune« u Frankovoj službi.

Godine 1954. u Čile je stigla jedna jugoslovenska trgovinska delegacija s Jakovom Blaževićem na čelu, a list »El Siglo« i čileanski komunisti su joj uputili sve moguće vrste pogrda; mi, čileanski socijalisti, koji smo bili među onim malobrojnim revolucionarnim pokretima sveta koji su se solidarisali s postupkom Jugoslovena, morali smo na ulici da branimo goste od udruženih napada čileanskih reakcionara i komunista.

Kritike upućene samoupravnom sistemu zasnivale su se, u prvo vreme, na tvrdnji da je u pitanju povratak na privatnu svojinu, da postoje preterano velike razlike u pogledu ličnih dohodaka

Digitized by Google

i da se reprodukuju uslovi kapitalističke akumulacije. Koncepcija samoupravljanja docnije je predstavljana kao anarhični izraz koji je sprečavao razvitak ekonomskog planiranja, a već samo to može da dovede do katastrofe. Do današnjeg dana većina komunističkih partija izbegava da se jasno opredeli u odnosu na samoupravni model i dovodi u pitanje njegovu socijalističku i revolucionarnu prirodu i njegovu srodnost s Marksovim i Lenjinovim postavkama.

b) Ultralevica se pridružila napadima staljinizma i predstavila jugoslovenske komuniste kao »nacionalističke« elemente koji su rešili da okončaju socijalistički proces. Pomoću površnih analiza posebno su insistirali na nepravilnostima raspona plata, odbijajući da uzmu u obzir to što je sâm sistem bio sposoban da ispravi greške koje su mogle da se počine. Karikirali su tu pojavu i govorili o radnicima uspešnih preduzeća koji su delili velike dobiti, dok su, po njima, radnici siromašnih preduzeća skapavali od gladi. Odavde do glatkog i komotnog povratka na kapitalistički režim samo je jedan korak.

Poznato nam je da je jugoslovenski režim usvojio niz mera na ekonomskom kao i ustavnom polju kako bi onemogućio te preterane razlike u pogledu primanja i da je, održavajući princip da svaka radna organizacija raspoređuje dohodak u fond za lične dohotke i akumulacioni fond, postignuta opšta usaglašenost koja je dokazala integrisanost svih proizvođača u celovitu viziju ekonomskog razvoja. Ipak, ništa od ovoga nije moglo da zadovolji ove sebične kritičare koji nisu hteli da vide stvarnost, već maštariju koju su sami sebi bili stvorili.

c) Svetska kapitalistička propaganda, sa svoje strane, iskaljivala se na jednoj izolovanoj socijalističkoj zemlji i nastojala da dokaže »kajanje« komunista, »nacionalista« iz Jugoslavije, koji nisu imali drugog puta do da se bace u naručje severnoameričkog imperijalizma.

Ogromna sredstva za masovnu komunikaciju pod gvozdenom kontrolom monopolskog kapitala rasturala su po svetu svoju verziju događaja koji su se odigrali nakon rezolucije Kominforma iz 1948. godine.

Nerazumevanje istinskog karaktera procesa održalo se sve do danas, pa tako »Le Monde«, jedan od najuticajnijih listova sveta, nedavno piše u svom izdanju od 6. maja ove godine, s potpisom Andréa Fontainea, »da je samoupravljanje primenjeno s neujednačenim kriterijumom i da je u sadašnjem trenutku teško doneti sud u celini o njegovoj ekonomskoj valjanosti«. Priznavši najveće učešće radnika, isti Fontaine omalovažava iskustvo tvrdeći da ono služi samo da bi obmanulo one koji, »nezavisno od granica, nisu još odustali, uprkos razočaranjima, od sna o pomirenju između socijalizma i slobode«.

Za imperijalizam, dakle, samoupravljanje nije ništa drugo do socijalističko »simuliranje«, koje jedva prikriva priznavanje mnogobrojnih ekonomskih i socijalnih grešaka. S druge strane, brojni su i buržoaski političari koji pokušavaju da uvedu samoupravni

Digitized by Google

model u kapitalističkim zemljama, kako bi pridobili narodne glasove. Oba pristupa ispoljavaju potpuno nerazumevanje prave prirode samoupravnog društva, koje može da se razvija jedino u okviru društvene svojine.

*

Osnovni razlog za »dogmatsko« suprotstavljanje ideji samoupravljanja mora se tražiti u ponovnom jačanju aktivne uloge radnika u društvenom upravljanju koje podriva osnove birokratske moći, s jedne, i u »liderstvu« intelektualaca, s druge strane. U meri u kojoj sami radnici »upravljaju« svojim preduzećem oni se povezuju s opštim procesom privrede i osposobljavaju da prosuđuju o rezultatima. Birokratske »elite« i profesionalni rukovodioci bivaju primorani da ustupe mesto novim generacijama koje su nastale u skladnom razvoju celokupne zemlje. Radnici, neposredno povezani s kolektivnim upravljanjem, ne ograničavaju se na to »da veruju na reč«, govorio je Lenjin, jer postaju svesni istinskih teškoća i valjanih rešenja.

Otuda samoupravno društvo ne izgleda prijatno birokratskom pogledu i otuda je zadatak da se ono diskredituje garancija ličnog opstanka birokratskih elemenata.

Istinski razlog kapitalističkih kritika leži u stvarnoj sposobnosti samoupravnog sistema da razvija socijalističku privredu uz održavanje principa »humanizma« i »pluralizma«. Time se obezvređuje argument o kršenju ljudskih prava i dolazi do izražaja demokratska suština socijalizma. Koncepcija o samoupravljanju se odbacuje u zavisnosti od njenog udaljavanja od sadašnjih tendencija socijalističkog pokreta koje budno paze na kreativnu inicijativu masa.

Samoupravljanje i društvena sredina

Nas socijaliste koji od početka pratimo razvoj jugoslovenskog iskustva uvek je zanimalo da odredimo društveni okvir sistema; razjašnjavanje se pokazalo neophodnim usled nenaučnog i demagoškog iskorišćavanja samoupravne postavke kojoj su pribegavali mnogi »liberalni« buržoaski političari. Tokom vladavine Salvadora Allendea, na primer, demohrišćani su u Čileu podneli Nacrt zakona o samoupravljanju u preduzećima, nastojeći da na taj način privuku radničku klasu. Eduardo Frej lično je putovao 1972. godine u Ljubljanu da bi se sastao sa drugom Edvardom Kardeljem, koji je radio na projektu ustavne reforme, i da bi tako predstavio svoju inicijativu kao projekciju uspešnog jugoslovenskog društvenog iskustva.

I sâm sam slučajno bio u Ljubljani, intervjuišući Kardelja nekoliko sati za jednu reportažu koja je, opet, bila objavljena u listu »La Nación« u Santiago de Čileu, čiji sam tada bio urednik, kao i u

Digitized by Google

mnogim jugoslovenskim listovima; sem toga, intervju je objavljen i u časopisu »Aktuelna pitanja socijalizma«. U tim okolnostima saznao sam da je Kardelj počeo tako što je Freja upozorio da samoupravljanje ne može da se primeni u okviru kapitalističke privrede.

Naravno, postavio sam to isto pitanje velikom teoretičaru. »Da li biste mogli nešto da kažete o samoupravljanju u socijalističkom i u kapitalističkom društvu? Kakav je značaj predaje preduzeća radnicima u kapitalističkom društvu? Da li je samoupravljanje moguće u jednom društvu koje nije socijalističko?«

Sada ću navesti deo opširnog i preciznog odgovora: »Ako dopustite, ja bih u odgovoru promenio redosled pitanja«, rekao mi je Kardelj. »Smatram da je samoupravljanje prvenstveno socijalistička kategorija. Usled svog istinskog društveno-ekonomskog sadržaja, samoupravljanje može da se razvija, prema tome, jedino na polju društvene svojine, tj. na svojinskim odnosima u okviru kojih sredstva za proizvodnju, odnosno društveni kapital, nisu privatna svojina kapitaliste, niti privatna ili kolektivna svojina pojedinih radnika preduzeća, niti su, pak, monopol rukovodstva birokratskog i tehnokratskog aparata države. Rečeno drugim rečima, dosledna afirmacija samoupravljanja moguća je jedino u uslovima društvene svojine, tj. onda kada sredstva za proizvodnju i društveni kapital, kao što kaže Marx, pripadaju svima koji rade, odnosno, u krajnjoj liniji, svim članovima društva. U uslovima u kojima se razvija samoupravljanje ne postoji niti može postojati kapitalizam, i, obrnuto, gde postoji privatna kapitalistička svojina ili birokratski ili tehnokratsk monopol u upravljanju društvenom svojinom, ne može biti istinskog socijalističkog samoupravljanja.«

I, malo dalje, Kardelj je dodao: »Revolucionarne snage su u Jugoslaviji, kao prvu meru, sprovele nacionalizaciju sredstava za proizvodnju i čitavog društvenog kapitala pretvarajući ga u državnu svojinu. Samoupravljanje je zatim nastalo kao reakcija na težnje da se državna ili društvena svojina poistoveti s monopolom birokratije i tehnokratije... U našoj zemlji, prema tome, samoupravljanje se nije javilo da bi negiralo kapitalizam, pošto je on bio odstranjen revolucijom, već da bi sprečilo nedemokratske i birokratsko-tehnokratske deformacije u razvoju samih socijalističkih odnosa...«

Samoupravljanje, postavljeno u kapitalistički okvir, kao što se upravo pokušalo u Francuskoj, ne menja uslove vladajućeg sistema i odgovarajuće svojinske odnose; premda su u pitanju »progresivne« inicijative, one neće otići dalje od klasičnog kooperativizma i vratiće se, u dužem ili kraćem roku, na tradicionalne oblike buržoaske svojine. Snaga socijalističkog samoupravnog projekta izbija iz njegove socijalističke suštine i njegova privlačnost za savremene avangardne pokrete sastoji se u tome što on nudi kontinuitet prostom uzimanju vlasti od strane radnika, sprečavajući, po Kardeljevim rečima, »nedemokratske i birokratsko-tehnokratske deformacije«.

Digitized by Google

Mora se imati u vidu da je jugoslovensko samoupravno društvo pionirski pokušaj, praktično nepoznat u istoriji, i stoga bi bio čist idealizam pomišljati na njegov razvoj bez zastoja. U pomenutom intervjuu Kardelj mi je doslovno izjavio da se »u razvoju samoupravljanja naše društvo bori s velikim teškoćama, pa čak ulazi i u ozbiljne konflikte. Ali tu se moraju imati u vidu dve činjenice. Prvo, socijalistička i samoupravna Jugoslavija je nedavno stvorena, usled čega su ideološki, ekonomski i politički ostaci starog društva, kao i antisamoupravnog birokratsko-tehnokratskog konzervativizma još uvek jaki... Drugo, mi u razvoju samoupravnog sistema — kako u proizvodnim odnosima i u organizovanju pojedinih preduzeća tako i u samoupravnoj integraciji udruženog društvenog rada u celini i društvene privrede kao takve — otvaramo, u stvari, nove puteve. U svemu tome ima malo, veoma malo, istorijskih iskustava. Ne treba se, prema tome, čuditi što u našoj zemlji ima i neuspeha, a ne samo uspeha...«

Odnosi samoupravnog sistema su, po svojoj prirodi, složeni i oni se ne mogu rešavati volšebno, na osnovu činjenice da radnički saveti donose odluke o rešavanju problema koji se javljaju u preduzeću. No to neposredno učešće radnika sadrži elemente jednog demokratskog funkcionisanja, koje je sposobno da se suoči s neizbežnim birokratskim zastranjivanjima i ono podstiče stvaralačke doprinose većine naroda. Dokazivanje ovih činjenica poslužilo je da se mnogim radnicima drugih zemalja pokaže put različit od onoga kojim su pošla društva gde je diktaturu proletarijata sprovodila mala vrhuška »u ime« proletarijata, bez mogućnosti da radničke mase potvrde ili isprave uzete pravce.

Sigurno je zbog toga ideja samoupravljanja bila prisutna u pojedinim savremenim društvenim epizodama koje su se odigrale u zemljama gde vlada takozvani realni socijalizam. Samoupravna alternativa neće više moći da se ućutka ili odloži i do toga će dolaziti srazmerno širenju informacija usled tehnološkog napretka komunikacija. Radnici se ne mire s tim da budu »objekt« istorije, već vrše pritisak da se pretvore u »subjekte« skladnog socijalističkog razvitka, u kome će se stvoriti sprega između zahteva ekonomije i aktivnog učešća čoveka. Na neki način će u neposrednoj budućnosti morati da se reše protivrečnosti između klasne diktature i lične slobode. Od dijalektičkog rešenja ove suprotnosti zavisi sudbina čovečanstva u ovom nuklearnom vremenu. Podizanje prave demokratije na nivo nezaobilazne kategorije pružaće svetskom socijalističkom pokretu vredan instrument za suočavanje s nadnacionalnim sistemom moći koji, iz drugih razloga i na različit način, negira ljudima pravo da odlučuju o sopstvenoj sudbini.

Socijalistički humanizam i ideološki pluralizam su srodni režimu u kome će čovek biti oslobođen kapitalističke eksploatacije, a sama država težiti da se preobrazi iz oruđa za represiju u koordinatora društvene aktivnosti.

Digitized by Google

Podmladiti ideologiju

Jedna od najvećih šteta koje je staljinizam i, uopšte, dogmatizam naneo jačanju revolucionarnih pozicija radnikâ u svetu sastoji se u suvoparnosti njegovih formula i parola koje se ograničavaju na neumorno ponavljanje, istim rečima, sličnih rešenja za različite stvarnosti u nejednakim uslovima. Kada vrhunski stratezi reše da naprave zaokret — uglavnom nametnut pragmatičnim zahtevima — oni nameću druge formule i nove parole, koje se isto tako mehanički ponavljaju, što ponekad otkriva ogromne apsurde i vidne protivrečnosti koje niko ne pokušava da objasni dezorijentisanim i zbunjenim masama.

Sadašnji pokušaji da se prevaziđe »lenjinistički« model organizacije i marksističkog tumačenja ne odgovaraju, u stvari, pravilnoj interpretaciji Lenjinove misli. Tačno je da je proteklo šezdeset godina otkako je on ostvario svoj teorijski i praktični zadatak i da su se u svetu mnoge stvari promenile, kako u pogledu odnosa snaga među zemljama tako i u pogledu kvantitativnih i kvalitativnih promena društvenih klasa u zemljama. Ali je isto tako tačno da se Lenjinu pripisuju shvatanja koja on nikada nije imao i koja se prvi put javljaju u Staljinovom govoru na sahrani priznatog vođe sovjetske revolucije.

Konkretno, poslednjih godina svog života Lenjin se posebno bavio daljim tokom svetske revolucije i spremao se da produbi svoje koncepcije u vezi s vremenom i perspektivama borbe na međunarodnom planu. Na Četvrtom kongresu Komunističke internacionale (novembar 1922), govoreći o dogovoru postignutom na prethodnom kongresu u vezi sa strukturom, metodama i delovanjem komunističkih partija, on je rekao: »Rezolucija je izvanredna, ali ona je potpuno ruska, tj. cela je sastavljena na osnovu ruskih uslova... Stekao sam utisak da smo ovom rezolucijom učinili veliku grešku, naime da smo sami sebi presekli put k daljem uspehu«[2]. Zanimljivo je da je na tom istom kongresu Lenjin preporučio inostranim komunistima unošenje novina, umesto stagniranja u jalovim oponašanjima: »Smatram da je najvažnije za sve nas, kako za ruske tako i za inostrane drugove, da posle pet godina ruske revolucije moramo da učimo.«[3]

Pokazuje se, dakle, nepravednim da se Lenjinu pripisuje neka vrsta doktrinarnog okoštavanja čiji su koreni, van svake sumnje, u periodu koji je nastupio posle njegove smrti. Ali, u svakom slučaju, ono što je danas interesantno za svetski radnički pokret jeste prilagođavanje novoj savremenoj stvarnosti i u živom telu socijalne borbe iznalaženje puteva koji vode u buduće društvo. U ovom smislu, ideja samoupravljanja predstavlja svež i dinamičan doprinos koji je u Jugoslaviji stvarnost i koji je postao alternativna »postavka« u drugim zemljama.

---

[2] Isto, str. 289.

[3] Isto.

Digitized by Google

Debate koje se danas nastavljaju u evropskim socijalističkim partijama, u takozvanim evrokomunističkim tendencijama, pa i unutar vodećih partija »realnog socijalizma«, pokoravaju se hitnoj potrebi da se ideologija podmladi i da se spreči povećavanje konformizma među radnicima. Neka za primer bude dovoljno ukazivanje na to da je nemački proletarijat, u Lenjinovo vreme avangarda evropskog revolucionarnog pokreta, danas samo biračka klijentela Socijaldemokratske partije, čvrstog oslonca kapitalističkog sistema.

Isto tako, namere da se ukinu formule kao »diktatura proletarijata« ne odražavaju toliko čisto semantičku brigu koliko želju da se pojmu demokratije dâ značajnija vrednost.

Diskusija o mnogobrojnim kategorijama revolucionarne misli ponovo je otvorena, pa to ne može da se tumači kao obični »revizionizam« — premda ima svega pod kapom nebeskom — već pre odgovara vrlo dubokim pobudama naroda koji se suočavaju sa složenošću savremenog sveta. Nije slučajno što u današnjim osporavanjima preovladavaju pitanja kao što su ona koja se tiču birokratije, humanizma, pluralizma i druga, što podrazumeva priželjkivanje za »učešćem« sve većih slojeva radnika i intelektualaca ne samo u društvenom »upravljanju«, već i u traženju puteva ka socijalizmu. Ovo obuhvata radnike razvijenih kapitalističkih zemalja, manje razvijenih kapitalističkih zemalja, narode kolonijalnih i zavisnih zemalja, široke potlačene društvene slojeve i, takođe, radnike onih zemalja u kojima je bila ukinuta privatna svojina bez odgovarajućeg usklađivanja na političkom i socijalnom planu.

Upravo iz takvog objektivnog stanja proizlazi obnovljeno interesovanje koje mnoge partije levice i revolucionarni pokreti ispoljavaju za jugoslovensko samoupravno iskustvo, pošto se ono pokazuje, potencijalno, kao antibirokratska volja. U suštini, reč je o ponovnom uspostavljanju odnosa između ekonomskog i političkog sistema, što se nazrelo u vreme Pariske komune i što se pokazalo u prvim godinama režima sovjeta, za Lenjinova života. Osnovne organizacije udruženog rada u jugoslovenskom samoupravnom sistemu, time što biraju sve delegate tajnim glasanjem, predstavljaju novu verziju onog početnog zamaha i nude mogućnost da se prevaziđu ograničenja čisto administrativnog tumačenja društvenih nužnosti.

U predavanju koje je drug Stane Dolanc održao 4. novembra 1978. godine u Centralnoj školi Francuske komunističke partije kaže se: »Osnovno je to da u delegatskim skupštinama interesi radnika budu izraženi i branjeni neposredno od strane onih predstavnika koji, premda delegati, i dalje rade na svojim uobičajenim radnim mestima, ne pretvarajući se u profesionalne političke predstavnike. U takvim uslovima stvarnu osnovu političkog sistema predstavljaju radnici, proizvođači udruženi u svojim radnim organizacijama, a ne više ‚apstraktni politički građani' (Marx), kod kojih, kao što je poznato, postoji rizik da u svakom trenutku mogu biti manipulisani od strane onih koji drže vlast u društvu.«

Digitized by Google

Niko ne predlaže, a ponajmanje jugoslovenski komunisti, da se njihovo samoupravno iskustvo predstavi kao novi nepogrešivi »recept« za socijalističke i revolucionarne pokrete u ostalom svetu. Ali svako iskustvo mora da nam pruži pouku, a samoupravljanje odražava težnju radničkih masa koje žele da uvedu novu demokratiju ne obazirući se na čisto birokratske prinude. Samoupravljanje daje odgovor na onaj istorijski impuls koji su oživotvorili francuski komunari i sovjeti u Rusiji 1917. godine. Izbeći ćor-sokak staljinističkog zastranjivanja — iz koga nema izlaza — jeste veliki zadatak jugoslovenskih radnih ljudi i komunista.

Participacija, samoupravljanje i klasna borba

Poznato je da je Marx u Pariskoj komuni video pokušaj da se »osvoji demokratija«, a ne tradicionalni privid tako mio buržoaskim ili reakcionarnim krugovima, već konkretni sistem zastupanja većine.

S druge strane, uobičajene sheme o opštem širenju pokreta sovjetâ tokom Februarske revolucije 1917. godine u Rusiji — ne odgovaraju sasvim stvarnosti.

U slučaju Pariske komune konture izgledaju prostije, usled skučenosti prostora na kome se događaji odvijaju. Ali, u slučaju ruske revolucije složenost je veća, a borba se nije vodila jedino na bazi sovjetâ, odnosno sovjetâ radničkih i seljačkih deputata, kao nove društvene pojave (premda su oni poznati još od 1905. godine), već i na bazi druga tri oblika organizovanja radnika.

Uz sovjete, pojavili su se i fabričko-zavodski komiteti organizovani s odobrenjem privremene vlade, pa je 1917. godine održana Sveruska konferencija sovjeta. Izbili su sindikati, nastojeći da osnuju federacije u svim granama industrije. I, najzad, tu su bile i političke frakcije različitih nijansa, koje su vršile ideološki uticaj unutar sovjeta, fabričko-zavodskih komiteta i sindikata.

Većina iz Izvršnog komiteta Petrogradskog sovjeta, sastavljenog od socijalista različitih nijansa, u kojem su preovlađivali intelektualni elementi, donela je odluku da na dan carevog povlačenja preda vlast privremenoj vladi, formiranoj od političara stare dume i da se zadovolji ulogom »kontrolnog organa revolucionarne demokratije«.

Upravo je Lenjin, po svom povratku iz izgnanstva, nametnuo istinski revolucionaran program, izložen u takozvanim *Aprilskim tezama*[4] i u njegovoj knjizi *Država i revolucija*.[5] On je povezao Marxovu misao iz 1871. o Komuni, u kojoj se postavlja pitanje osvajanja političke vlasti od strane proletarijata, sa svojom idejom da sovjeti moraju da evoluiraju od kontrolnih organa u organe vlasti.

[4] Isto, tom 24, str. 403—407.

[5] Isto, tom 26, str. 133—219.

Digitized by Google

Lenjinu je bila potrebna snaga sovjetâ kao agitacionih centara za jačanje uloge partije, čiji je politički razvoj bio relativno zaostao, kako bi srušio autoritet centralne vlade i uveo diktaturu proletarijata; ali sâm život je razrešio protivrečnost, čak i bez obzira na unutrašnju boljševičku opoziciju Kamenjeva i Zinovjeva tokom oktobarskih događaja koji su učvrstili Lenjinovu pobedu.

Već u to vreme, a verovatno usled nepredvidljivosti događaja, javio se izvestan nesklad između ideoloških principa i sistemskih aspekata. Nije slučajno što su stari boljševici, kao sindikalni vođ Lozovski, poverovali da je potrebno da izraze svoje nespokojstvo. »Ja ne mogu«, rekao je on, »da prikrivam mračno nezadovoljstvo masa koje se bore za vlast sovjeta i, u međuvremenu, otkrivaju da je ‚ovo čista boljševička vlast'... što nas odvaja od toga da budemo marksistička partija radničke klase«.

Taj nesklad će docnije postati daleko vidljiviji, kako usled sistemskog pravca koji je utisnuo Staljin tako i zbog ideološkog razvoja partije, a u naše vreme će on dovesti, u mnogim zemljama sa socijalističkim sistemom, do zamene radničke vlasti vladavinom partijskih funkcionera. Ne može se, isto tako, zanemariti ni činjenica da je, po Lenjinovom shvatanju, mešanje radničke partije i proleterske države omogućavalo da kasnije dođe do zastranjivanja. Sâm Lenjin je to predvideo, poslednjih godina svog života, i shvatio je opasnosti koje vrebaju iz ovog »nesklada«, ali nije imao vremena da dâ konkretne ispravke.

Čak i ako se prihvati da je Lenjin bio neprecizan u bitnim definicijama i prilikom ukazivanja na odnose između partije i države, njemu se ne mogu pripisati »birokratsko-tehnokratske« deformacije i zastranjivanja nastala posle njegove smrti, niti u osnovi nedemokratski kurs koji je bio karakterističan za staljinizam. Traženje metoda koji bi obezbedili stvarno učešće radničke klase u donošenju opštih smernica i u sistemskoj praksi jeste, u suštini, autentično lenjinističko i, u krajnjoj liniji, predstavlja najdoslednij u primenu marksističke dijalektike.

Nijedna autentična revolucija nije statična; ona stalno traga za stilom organizacije i za političkim rešenjima potrebnim da se konsoliduju ekonomske i socijalne tekovine do kojih se došlo. Ovo navodi na analizu odgovarajućih oblika političkog zastupanja, to jest na ispitivanje razlika između buržoaskog političkog zastupanja i političkog zastupanja u uslovima socijalizma. Iz tog ugla je objašnjivo nespokojstvo Lozovskog zbog razočaranja masa kad konstatuju da na vlast nisu došle kao klasa, već »preko« ograničenih predstavničkih grupa koje ne mogu da budu smenjene demokratskom voljom većine.

Sâm Lenjin je na to ukazao u knjizi *Država i revolucija* (Poglavlje II), skrenuvši pažnju na dva najštetnija »parazita« na telu buržoaskog društva: na »činovništvo i stajaću vojsku«. To je parazit koga su, po njemu, »rodile unutrašnje protivrečnosti koje razdiru to društvo, ali parazit koji »začepljuje« životne pore«[6]. Isto

[6] Isto, tom 26, 1975, str. 156.

Digitized by Google

razmatranje važi i za birokratiju u socijalističkom društvu, koja neminovno deluje kao parazitski organizam i sprečava demokratsko izražavanje radnika, stavljajući na njegovo mesto samovolju funkcionera. Revolucionarna dinamika zapliće se u administrativnoj džungli. Vlast sovjeta degeneriše se u apsolutnu vertikalno primenjenu kontrolu, odozgo nadole. A to je veoma daleko od Lenjinove definicije da su »sovjete organizovale direktno izrabljivane mase, što, na sve moguće načine, dopušta tim masama da same uređuju državu i da njome upravljaju«.

Samoupravljanje je zamišljeno kao neko usklađivanje klasne diktature i stvarnog sprovođenja demokratije od strane naroda. Lenjin je u delu *Proleterska revolucija i renegat Kaucki* sasvim jasno izneo ograničenja buržoaske demokratije: »Prema tome, samo jedan reakcionar, neprijatelj radničke klase, lakej buržoazije, može sada da se posveti slikanju čari buržoaske demokratije i kokodakanju o čistoj demokratiji, okrenut prema već prevaziđenoj prošlosti. Buržoaska demokratija bila je napredna u poređenju sa srednjim vekom, i nju je valjalo iskoristiti. Ali je ona sada nedovoljna za radničku klasu. Sada ne treba gledati unazad, već unapred, treba ići na zamenu buržoaske demokratije proleterskom.«[7]

Nije reč, dakle, o »vraćanju« na tradicionalne oblike parlamentarne demokratije, već o »napretku« prema širem demokratskom sistemu, reprezentativnijem i neposrednijem, u smislu u kome su to pokušali francuski komunari i ruski sovjeti. Jedan od najaktuelnijih problema na polju ideologije ogleda se u definisanju i primeni istinske demokratije. Drug Veljko Vlahović, koji se posebno bavio tim teorijskim aspektima, jasno je izrazio taj problem u predavanju koje je održao belgijskim socijalistima: »Nas, Jugoslovene«, rekao je, »kritikuju zato što proces našeg razvoja karakterišemo kao borbu za razvoj socijalističke demokratije. Oni koji stavljaju takve primedbe polaze s pozicija da nema socijalizma bez demokratije. Polazeći od te ispravne i istinite premise, često se zaboravlja čitav proces koji mora da se prođe prilikom prelaska s jednog društvenog sistema na drugi i zaboravlja se najkrupniji izraz toga procesa: promena ekonomske baze starog društva, na kojoj se grade novi odnosi među ljudima. S razvojem novih odnosa u socijalizmu, demokratija izgrađena na takvoj ekonomskoj bazi poprima nove osobine, koje u potpunosti odgovaraju onome što se naziva socijalistička demokratija kao vlast radničke klase«.

Samoupravno društvo upravo odgovara zamisli da se radnicima dâ direktno učešće u društvenom upravljanju, na način koji bude određivala sve veća demokratizacija sistema. To ga pretvara u konkretno »opredeljenje« socijalističkih pokreta čitavog sveta. Više nego idealizovanje samoupravnog principa, potrebno je konstatovanje njegove uloge u razvoju jugoslovenskog društva, u

[7] Isto, tom 29, str. 369—438.

Digitized by Google

stvaranju barem jedne valjane alternative birokratskom zastranjivanju. Uz sve to, naravno, ne treba zaboravljati da svaki društveni oblik odgovara karakterističnoj objektivnoj stvarnosti i da ne može biti mehanički presađen u drugu sredinu.

Primedbe u vezi s političkim zastupanjem

Demokratsko-buržoaske revolucije su istakle princip »formalne« pravne jednakosti za sve ljude, ali su takođe sankcionisale ekonomske nejednakosti proizašle iz sistema privatnog vlasništva i izrabljivanja tuđeg rada. Marx je shvatio da je klasično političko zastupanje, u takvim uslovima, oblik otuđenja i izraz potčinjavanja rada kapitalu, kao i izraz klasne suštine i protivrečnosti kapitalističkih odnosa proizvodnje.

U radu druga Ivana Lovrića, pod naslovom *Marksistička kritika buržoaskog političkog zastupanja*, objavljenom u časopisu »Aktuelna pitanja socijalizma«, br. 1. iz 1977. godine, autor ističe da je »političko otuđenje čoveka posledica njegovog ekonomskog otuđenja«. I dodaje da »zato, Marks ukazuje da su predstavnici u buržoaskom društvu predstavnici otuđenog društva, jer je celokupna ekonomska i politička vlast koncentrisana u rukama vlasnika sredstava za proizvodnju... što znači da je ekonomsko oslobođenje faktor koji omogućava političko oslobođenje ili, bolje rečeno, da podređeni položaj čoveka u materijalnoj proizvodnji nužno opredeljuje njegov položaj u javnoj i političkoj oblasti«.

Ovu situaciju je Lenjin zajedljivo definisao tvrdeći da je »određivanje, jednom u nekoliko godina, koji će od pripadnika vladajuće klase podjarmljivati i gaziti narod u parlamentu prava suština buržoaskog parlamentarizma, ne samo u parlamentarno-ustavnim monarhijama, nego takođe u najdemokratičnijim republikama«.

Istorijski tok je, međutim, izmenio ove kategorične procene i dao je tradicionalnoj demokratiji jednu dimenziju različitu u odnosu na onu koja je preovlađivala u Marxovo i Lenjinovo vreme. Svet danas više nije zabran imperijalista, već poprište titanske borbe između dva antagonistička društveno-ekonomska sistema. Odnos snaga na svetskom planu je izmenjen, i to stanje, bez izuzetka, utiče na klasnu borbu u svim kapitalističkim zemljama. Danas je moguće, pa čak i verovatno, da se radničke i narodne snage nametnu na demokratsko-buržoaskim izborima i postave odlučujuće uslove suštinskih strukturnih promena. Naime, tako je bilo u Čileu od 1970. do 1973. godine i moglo bi se dogoditi u Francuskoj, Italiji ili drugim zemljama.

Bez namere da se bavim pitanjem puteva za osvajanje vlasti, moram da ukažem da su se perspektive buržoaske demokratije proširile i da je potrebno temeljito proučiti posledice ovog savremenog fenomena. Ovo je utoliko interesantnije što klasični fašizam (Musolini — Hitler) i njegovi docniji neofašistički ili filofašistički deri-

Digitized by Google

vati, s jedne strane, i prekoračenja staljinizma, s druge, danas daju pojmu »diktatura« i jednu dimenziju koja se razlikuje od one iz Marxovog i Lenjinovog vremena. Za radne ljude celog sveta, kako u kapitalističkim tako i u socijalističkim zemljama, težnje za uživanjem istinskih demokratskih sloboda čine odlučujuću motivaciju njihove društvene svesti. Današnja radnička klasa ne gleda s ravnodušnošću nazadak ili napredak na polju konkretne demokratije, niti, pak, može da bude prevarena parolaštvom koje je tuđe njenom kolektivnom iskustvu.

Otuda ozbiljna zabrinutost nad pojavom zamene istinske socijalističke demokratije vladavinom jedne činovničke kaste, pošto to slabi poverenje masa u vrednost novog društva. Činjenica da je ideja o samoupravljanju danas dobila iznenađujući značaj izražava i nezadovoljstvo koje su izazvale zloupotrebe birokratske vlasti u orbiti onoga što se obično naziva »realnim socijalizmom«. »Decentralizacija« privrede, koju samoupravljanje podrazumeva, jeste pokušaj demokratizacije, u meri u kojoj ona omogućava potpunu kontrolu koja neizbežno prelazi sa čisto ekonomskog polja — i to još pod izgovorom planiranja — na političko i kulturno, na polje svakodnevnog života, pa čak i čisto privatnog razmišljanja.

Političko zastupanje u samoupravnom društvu povećava društvenu snagu radničke klase ne kočeći ekonomski rast, onemogućava u velikoj meri profesionalizovanje predstavnika i omogućava njihovo smenjivanje u skladu s odlukom baze koju oni predstavljaju.

Savremeno društvo je stvorilo totalitarne tendencije, neodvojive od koncentracije ekonomske moći, i one se očituju ne samo u kapitalističkom svetu, putem trenutne prevlasti svetskih monopolskih konzorcijuma, već i u socijalističkom svetu, zahvaljujući eliminaciji narodne kontrole. Dakle, jačati u socijalističkim zemljama društveni uticaj radničke klase nije drugorazredno pitanje, već neophodni uslov da krajnji dvoboj između dva antagonistička društveno-ekonomska sistema bude okončan prevladavanjem socijalističkog poretka nad starim društvom u propadanju.

Bilo na osnovu ispravne analize, bilo po istorijskom nagonu koji se usađuje u klasnu svest, radni ljudi danas zahtevaju zakonito političko zastupanje, kao oruđe društvenog napretka, pa ta težnja ne sme da se osiromašuje formalnim parolama. Pitanje demokratije, shvaćene kao pravo na pluralističko izražavanje mišljenja i kritika, odnosno kao stvarna »participacija« u rešenjima i u davanju smernica, u današnje vreme dobija utoliko veću dimenziju ukoliko je veća zrelost svesti masa. Možda samoupravno društvo nije »jedini« odgovor na takve težnje i moguće je da se pojave i drugi demokratski vidovi, u nekoj drukčijoj sredini i pod različitim okolnostima, ali činjenica da je samoupravljanje isprobano tokom tri decenije u jugoslovenskoj stvarnosti poziva i podstiče da se ovaj model posmatra i proučava.

Digitized by Google

Racionalnost i neracionalnost savremenog sveta

U naše vreme ne može se analizirati istorijski proces u vidu nezavisnih isečaka ili odlomaka, već je potrebno sagledati ga kao celinu; stvaranje svetskog tržišta postavilo je materijalne osnove međuzavisnosti, koja obično briše geografske granice, i to objašnjava činjenicu što suštinska suprotnost između snaga koje napreduju u pravcu socijalizma i društvenih sektora koji se pothranjuju kapitalističkom akumulacijom ima za svoje poprište čitavu planetu.

Imperijalizam našeg vremena nije jednak onome koji je Lenjin upoznao i analizirao. Pojava poznata pod nazivom »multinacionalne korporacije« prevazišla je vlast imperijalističkih država. Početkom sedamdesetih godina multinacionalne kompanije su kontrolisale 90 odsto investicija, trećinu nacionalnog bruto-proizvoda kapitalističkih zemalja i polovinu njihove spoljne trgovine. Ovakvo stanje je navelo buržoaskog istoričara Toynbeeja da sanja »o novom *Pax Romana*, zasnovanom na međunarodnom preplitanju kapitala«.

Kao što radnička klasa na svetskoj sceni ide za socijalističkom institucionalnošću koja će joj obezbediti slobodan istorijski razvitak, tako i neprekidna akumulacija kapitala u centru kapitalističkog sistema određuje proces ekonomske i političke koncentracije i centralizacije, koji se konsoliduje zahvaljujući ogromnoj eksploataciji radničke klase i nerazvijenih zemalja.

Međunarodne organizacije, kao UNCTAD, zabrinule su se zbog posledica delovanja multinacionalnih korporacija i njihove dominantne moći na tržištu, jer to neizbežno dovodi do zloupotrebe moći. »To je moguće, kaže se u izveštaju za 1977. godinu, na račun oligopolske i monopolske moći koju primenjuju multinacionalna preduzeća prema proizvodnji i raspodeli određenih dobara i usluga. Multinacionalne kompanije često koriste tu moć ne samo na lokalnim tržištima razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, već i na svetskom tržištu. Zloupotrebe njihovog vladajućeg položaja u pogledu ustupnina u razmeni unutar firme mogu da se odraze na cene koje, zatim, prodajno odeljenje preduzeća naplaćuje od trećih lica. Upravo se to dešava sa cenama proizvoda koji se prodaju bez docnije prerade, kao i onih što iziskuju veću preradu uz primenu elemenata koji su predviđeni na osnovu trgovine unutar same firme. Zloupotrebe dominantnog položaja koje proizlaze iz manipulacije ustupninama mogu, prema tome, da imaju negativan efekat na industrijske i tržišne strukture i na platni bilans zemalja porekla ili primalaca u kojima deluju multinacionalna preduzeća.«

Zahvaljujući kontroli nad velikim sredstvima masovnog komuniciranja, multinacionalna preduzeća nastoje da se narodima predstave kao instrumenti napretka; tvrde da su ona izvor kapitala i tehnologije za razvoj i da njihovo učešće teži da se pretvori u jedino realno sredstvo prevazilaženja zaostalosti. Ali, uporedo s tim,

Digitized by Google

I u cilju da obezbede izvore sirovina i supereksploataciju radne snage, ona postavljaju i održavaju diktatorske i totalitarne režime koji eliminišu svako narodno učešće i isključuju svaki demokratski izraz.

Iza svetskog dvoboja kapitalizma i socijalizma stoji suprotnost između diktature i demokratije, i stoga nije sekundarna stvar odstranjivanje iz prakse socijalizma svih tragova totalitarne samovolje. Premda svaka država uvek predstavlja vladavinu jedne klase nad drugom klasom, istorijska perspektiva svakom sistemu daje različite i suprotstavljene konotacije. Ako neki socijalistički poredak uništava stvaralačku inicijativu masa birokratskim uređivanjem koje odbacuje učešće većine, on neposredno ili posredno doprinosi jačanju antidemokratskih težnji koje, u suštini, odlikuju multinacionalni sistem vlasti, odnosno sadašnju fazu imperijalističke dominacije.

Iza privida materijalnog i tehnološkog napretka monopolski multinacionalni konzorcijumi nameću iracionalnu eksploataciju bogatstava i ljudi. Da bi to postigli, oni moraju da iskorene drvo demokratije, odnosno moraju silom i metodama terora da smožde sve pokušaje radničke klase i zavisnih naroda da dostignu podnošljive vidove života. Optužba protiv te obmane jeste jedan od zadataka revolucionarnog i socijalističkog pokreta.

Pod izgovorom očuvanja revolucionarnih tekovina birokratski sektori socijalističkog sveta onemogućuju učešće i kontrolu radničke klase u kolektivnom razvoju. S obzirom na to da je takvo učešće u razvijenim kapitalističkim zemljama projektovano na tekuću političku stvarnost, pokazalo se nemogućim da se u svetsku borbu protiv kapitalizma uključe radnici tih zemalja, kojima odbrana stečenih garancija i tekovina izgleda povezana s očuvanjem demokratskih sloboda, s nezavisnošću njihovih sindikata i s njihovim društvenim uticajem. Na drugoj strani, borbe za nacionalno oslobođenje i srednji slojevi u manje razvijenim zemljama naginju, u velikoj meri, prema perspektivi istinskog oslobođenja, odnosno aktivnog i neposrednog učešća masa u ekonomskom, političkom, društvenom i kulturnom odlučivanju.

Da bi se otežalo stvarno učešće radnih ljudi posebno i naroda uopšte, ne može se pribegavati opsenama u kojima se kao eliksir demokratije predstavljaju sistemi gde odlučuje samo elita, koja se neprekidno reprodukuje putem kooptiranja. Socijalistička demokratija se mora zasnivati na tajnom glasanju, na slobodnom izražavanju, na smenjivanju delegata od strane baze, a ne na političkoj profesionalizaciji izabranih predstavnika. Kada se taj princip shvati, težište se stavlja na odlučujući faktor za mobilisanje masa i stvaraju se realni uslovi za zbližavanje i ujedinjenje dva postojeća sistema u ovom vremenu dvoboja do smrti.

Politička evolucija, kako u kapitalističkim tako i u socijalističkim zemljama, prevazišla je stare i oveštale parole o demokratiji. U kapitalističkom svetu izrastanje radničke klase i narodnih snaga, sve zrelija svest masa radnih ljudi i novi uslovi proistekli iz

Digitized by Google

svetske konfrontacije — čine demokratsku alternativu istorijskom činjenicom koja će prevazići ograničenja buržoaskog parlamentarizma. Dostupnost širih informacija narodu i duboka težnja da se učestvuje u donošenju opštih smernica u socijalističkom svetu slabe osnove na kojima počiva birokratija i otvaraju prostore životnoj svežini demokratskih alternativa.

Ne pokušavamo da smetnemo s uma neke opšte zakone socijalizma, kao što su osnovni stavovi u pogledu prirode države i neizbežnosti klasne borbe. Jedino nastojimo da savremenu stvarnost gledamo, licem u lice, da proniknemo u njenu složenost i dinamičnost. Bar se na taj način otresamo nekih jučerašnjih dogmi i starih shema koje je život malo pomalo prevazilazio.

(Sa španskog *Jasna Bunjevac-Sotelo*)

Digitized by Google

Augustin Wajda —
Mieczyslaw Szyszko

Radničko samoupravljanje i razvoj socijalističke demokratije u Poljskoj

I

Demokratija i svi problemi povezani s njom razmatraju se, kao što je poznato, na bazi marksizma sa klasnog gledišta. Ta glavna metodološka pretpostavka određuje ravni analize pravâ i privilegija ličnosti i čitavih socijalnih grupa kako u kapitalizmu tako i u socijalizmu. Takva interpretacija isključuje tumačenje demokratije samo sa političkog i formalno-pravnog gledišta bez uzimanja u obzir njenih ekonomskih i socijalnih aspekata. Istorijsko iskustvo koje proističe iz funkcionisanja različitih društveno-političkih sistema potvrđuje tako shvaćen metod istraživanja.

Forme političkog života u socijalističkim zemljama, među kojima i u Poljskoj, razvijaju se na osnovi socijalno-ekonomskih preobražaja koji predstavljaju posledicu revolucionarne promene klasne suštine državne vlasti. Tokom revolucionarnih državnih preobražaja likvidirane su socijalno-ekonomske osnove političke diferencijacije građana, a samim tim — materijalne barijere koje određuju razmere uticaja na donošenje odluka koje se tiču celog

Digitized by Google

naroda. To čini suštinu socijalističke demokratije kao integralne demokratije koja obuhvata i društveno-ekonomsku i političku sferu.

S gledišta marksističkog učenja, prava demokratija, socijalistička demokratija mogućna je samo na osnovi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju. Ta svojina određuje ekonomske osnove suverenosti građana socijalističkih zemalja i istovremeno garantuje nerazdvojnost socijalizma i demokratije. Forme svojine uslovljavaju, usled toga, sav sistem vrednosti koji leži u osnovi demokratije i, u isto vreme, određuju objektivne zakonitosti razvoja socijalizma, u kome demokratizam postaje imanentna crta.

Društvena svojina na sredstvima za proizvodnju čini posebnu garantiju stvarnog učešća radničke klase u društveno-političkom životu u celini i uslovljava, istovremeno, njenu političku vladavinu koja se izražava, naročito, u rukovodećoj ulozi marksističko-lenjinističke partije. Posebna uloga radničke klase kako u socijalno-profesionalnoj strukturi socijalističkog društva tako i u političko-institucionalnoj strukturi socijalističke države odlučujuće utiče na formu socijalističke demokratije. Imajući u vidu određene uslovljenosti njenog razvoja, treba obratiti pažnju na to da je socijalistička demokratija u Poljskoj nastajala u uslovima snažnih društvenih napetosti i brzih preobražaja koji su se odvijali u sferi proizvodnih snaga i u socijalnoj strukturi. Tako su institucionalni aspekti razvoja demokratije u Poljskoj, kao i u drugim socijalističkim zemljama, vodili računa o dinamici tih preobražaja. Širenje opštenarodne svojine na sredstvima za proizvodnju je, sa svoje strane, postajalo glavni faktor koji ujednačuje društvenu strukturu. U odnosu na radničku klasu to je imalo poseban smisao jer je stvaralo potrebu za samoupravnim, po svome sadržaju i formi, učešćem radničkih kolektiva u upravljanju, istovremeno jačajući političku subjektnost radničke klase u celom političkom sistemu socijalizma, pošto je u okvirima tog sistema došlo do harmoničnog stapanja odlučujuće uloge radničke klase u procesu društvene proizvodnje sa definisanjem pravaca i karaktera zadovoljavanja materijalnih, društveno-političkih i kulturnih potreba. Njen vladajući položaj u sistemu društvenih odnosa i njena prvorazredna uloga u društveno-političkom razvoju zemlje principijelno opredeljuju forme i sadržaj socijalističke demokratije.

Kao što svedoči razvoj političkog sistema socijalizma u Poljskoj, strukturni preobražaji koji primetno zahvataju radničku klasu vodili su ka sistematskom jačanju i produbljivanju socijalističke demokratije, koja se manifestovala u različitim oblastima života naroda. Pomenute međuzavisnosti proističu iz nekoliko osnovnih pretpostavki. Radnička klasa je najbrojnija kategorija poljskog naroda. Njena brojnost, stepen koncentracije, uloga u proizvodnom procesu, solidarnost i visok stupanj organizovanosti i disciplinovanosti predisponiraju je za izvršenje uloge glavne političke snage koja predstavlja ideološke i političke vrednosti socijalističkog uređenja. Te vrednosti poprimaju poseban značaj u formiranju demokratskih normi i mehanizama, a proističu iz toga što je radnička klasa objektivno najzainteresovanija za društveni

Digitized by Google

napredak, likvidaciju svake nejednakosti i klasnih podela i što dosledno teži ka jačanju pravednih društvenih odnosa.

Bogato iskustvo koje su stekle socijalističke zemlje svedoči o tome da je formiranje društvenih odnosa tesno povezano sa razvojem radničke klase i preobražajima unutar nje. S jedne strane, razvoj socijalizma utiče na uslove njenog rada i života, nivo svesti i stepen organizovanosti, na njenu profesionalnu strukturu i rast kvalifikacije, a s druge — porast značaja i položaja radničke klase, a samim tim njene radne i društveno-političke aktivnosti, predodređuje tempo socijalističkih preobražaja u svim oblastima života. Iz svih tih razloga procesi formiranja i razvoja socijalističke radničke klase pripadaju fundamentalnim istraživačkim problemima koji zahvataju kako sferu ekonomije tako i sferu politike.

Osvajanje vladajuće ekonomske i političke pozicije od strane radničke klase stvorilo je osnovu za njen brzi kvantitativni razvoj i kvalitativne preobražaje. Socijalno-ekonomska baza njenog razvoja bili su procesi industrijalizacije, modernizacije ekonomije i široko shvaćenog naučno-tehničkog progresa. Procesi koncentracije izazvali su posebno brzi rast brojnosti radnikâ krupnih industrijskih preduzeća. Radnici takođe daju odlučujući doprinos stvaranju nacionalnog dohotka, igraju naprednu ulogu u naučno-proizvodnom procesu, u oblasti poboljšanja kvaliteta i produktivnosti rada, kao i u oblasti društveno-političke aktivnosti, vršeći odlučujući uticaj na političku klimu u zemlji i na formiranje novih obrazaca socijalističkog načina života.

Analiza tendencija razvoja radničke klase u Poljskoj ukazuje na veliku složenost toga procesa. Tako je, s jedne strane, dolazilo do dinamičnog razvoja i jačanja tradicionalnih centara radničke klase, sa bogatim tradicijama kako političke kulture tako i društvene aktivnosti, a s druge — nicali su savršeno novi centri radničke klase u tipično poljoprivrednim rejonima zemlje, koji nisu imali društveno-kulturne tradicije karakteristične za industrijske rejone. Tamo je takođe dolazilo do brzih, višestranih socijalno-ekonomskih preobražaja koji su uticali na druge sfere života stanovnikâ rejona zahvaćenih urbanizacijom. Svi ti procesi postavili su na dnevni red probleme profesionalne i društvene adaptacije, a zatim — problem političkog sazrevanja koje se izražava u stepenu integracije i klasne autoidentifikacije radnikâ. Te pojave zahvatile su u prvom redu dugogodišnje stručne radnike sa tradicijama profesionalnih interesa koji su kultivisani, često od strane mnogih generacija, naročito u krupnim industrijskim centrima. Pod uticajem te kategorije radnikâ do ovih procesa je došlo i u novim industrijskim centrima. Brojna sociološka istraživanja koja su vršile razne naučne ustanove u zemlji, kako u starim tako i u novim industrijskim centrima, u celini potvrđuju postojanje tih procesa. Iz istraživanjâ proizlazi da se radnici snažno identifikuju sa sopstvenom klasom, to jest da ispoljavaju osećanje zadovoljstva zbog pripadnosti radničkoj klasi i zbog položaja koji zauzimaju u društvu. Ta pojava se jasno ističe među krupnoindustrij-

Digitized by Google

skim odredima radničke klase, radnikâ čiji je život stabilizovan, sa dugim radnim stažom.

Sa rastućom klasnom identifikacijom radnikâ raste i prestiž radničkih profesija. Na primer, već 60-tih godina prelaz radnikâ na administrativno-kancelarijski posao nije uvek smatran za društveni uspon. Iz istraživanja koja su vršena u raznim delovima zemlje u 60-tim godinama proizlazi da je skoro jedna trećina (32,0%) anketiranih službenika u industriji ocenila poziciju radnikâ višom od sopstvene; kvalifikovani radnici su zauzimali drugo mesto u hijerarhiji profesija među gradskim stanovništvom, a kancelarijski radnici i službenici tek četvrto. Visoka ocena sopstvenog prestiža koju daju sami radnici, a i takva mišljenja drugih klasa i slojeva, potvrdila se u mnogim empirijskim istraživanjima; anketirani su visoko ocenjivali svoju pripadnost radničkoj klasi, pri čemu su iznad svega ocenjivali pojave do kojih je došlo u socijalizmu, kao što su podruštvljavanje sredstava za proizvodnju, puna zaposlenost, mogućnost sticanja odgovarajuće profesije, obrazovanje i mogućnosti povišenja kvalifikacije, ugled rada, bolja zdravstvena zaštita i bolji stambeni uslovi, kao i dostiživost rukovodećih funkcija i ekonomski napredak u zemlji.

Visok nivo obrazovanja i stručne kvalifikacije predstavlja važan faktor društvenog i stručnog napredovanja i povišenja društvenog položaja i prestiža; to dozvoljava takođe da se razvijaju i zadovoljavaju raznorodni interesi i sklonosti i utiče na proces ujednačavanja pravâ naroda. Eto zbog čega se posebna briga ukazuje stalnom povišavanju znanja i stručne kvalifikacije radničke klase. Visok nivo opšteg i stručnog obrazovanja obezbeđuje porast produktivnosti i kvaliteta rada, doprinosi modernizaciji proizvodnih procesa, razvija dobronameran odnos prema inovacijama i pozitivno utiče na usavršavanje organizacije rada. Visok nivo obrazovanja doprinosi, po pravilu, i većem političkom angažovanju, dozvoljava svestranije učešće u procesima upravljanja i rukovođenja, to jest u onim oblastima koje predodređuju razvoj instituta socijalističke demokratije uopšte i radničke demokratije posebno.

Rast nivoa obrazovanja svih trudbenika narodne privrede, među kojima i radnikâ, predstavlja stalnu tendenciju razvoja u svim periodima postojanja Narodne Poljske i na svim etapama razvoja našeg naroda. Iz podataka popisa kadrova proizlazi da stalni rast nivoa obrazovanja obuhvata sve kategorije i grupe radničke klase, muškarce i žene, industrijske i građevinske radnike, radnike transporta i veza, kao i zaposlene u poljoprivredi.

Evolucija nivoa obrazovanja poljskih radnika u posleratnom periodu ogleda se u prelazu od nepotpunog srednjeg i nižeg ka nepotpunom srednjem stručnom, a poslednjih godina — ka postlicejskom i srednjem tehničkom obrazovanju *(vidi tabelu 2).**

Promene u strukturi obrazovanja i kvalifikacija vode ka važnim tendencijama u neproizvodnim funkcijama radničke klase, a pre svega u njenim političkim, društvenim i kulturnim funkcijama.

---

* Sve tabele su priložene na kraju članka.

Digitized by Google

Društveno-politička uloga radničke klase u formiranju pravilnih međuljudskih odnosa služi kao doprinos koji ona unosi u jačanje socijalističkog uređenja i predodređuje stapanje njenih osnovnih interesa sa interesima neproleterskih klasa i slojeva poljskog naroda. To stapanje predstavlja osnovu jedinstva našeg naroda u socijalno-ekonomskom, političkom i kulturnom pogledu, omogućava demokratske načine ostvarivanja vlasti i jača institucionalni sistem socijalističke demokratije. Organizaciona snaga tih procesa je PURP, koja ujedinjuje najsvesniju u političkom pogledu radničku klasu i druge klase i slojeve radnih ljudi.

II

Ogromna većina poljske radničke klase zaposlena je u socijalističkim podruštvljenim preduzećima. Uzimajući kao osnovu marksističko-lenjinističko gledište o suštini socijalističkog preduzeća, može se konstatovati da je to radni kolektiv integrisan opštim stručnim interesima, koji funkcioniše na bazi društvenih formi proizvodnje. Njegov cilj je da zadovoljava rastuće potrebe naroda.

Socijalističko preduzeće po svojoj suštini i karakteru predstavlja opštenarodnu svojinu. Zbog njegovog položaja u društveno-političkom i ekonomskom funkcionisanju socijalističkog sistema reč je o tesnoj povezanosti klasnog karaktera državne vlasti i demokratskih načina upravljanja i rukovođenja kako celom narodnom privredom tako i pojedinim preduzećima. Time se obezbeđuje jedinstvo političkih i ekonomskih odluka, koje daju mogućnost uvođenja demokratskih formi u obe sfere. Ipak, u situaciji kada donošenje odluka ekonomskog karaktera ulazi u kompetencije državno-administrativnog i privrednog aparata, tim veći značaj poprima zaštita interesâ radničke klase i obezbeđenje njenog stvarnog uticaja na procese donošenja odluka u razmerama pojedinih preduzeća, grana i resorâ.

Socijalističko uređenje po svojoj suštini obezbeđuje interese radničke klase preko širokog sistema predstavničke vlasti i kroz institute neposredne demokratije i izvršnu vlast. Ipak, centralizovano rukovođenje ekonomskim i društvenim procesima traži institucionalno obezbeđenje radničke klase od opasnosti tehnokratije i birokratije. Blagodareći tom obezbeđenju, kolektiv socijalističkog preduzeća se pojavljuje kao subjekt upravljanja i, u isto vreme, kao glavni proizvodni faktor, a njegov socijalno-ekonomski i politički status dobija ustavne garantije.

Smisao postojanja i razvoja socijalističkog preduzeća uslovljen je neophodnošću zadovoljavanja potreba radnog kolektiva, a takođe opštenarodnih potreba, kako osnovnih tako i potreba najvišeg ranga. Te potrebe određuju najbitnije oblasti delatnosti radnih kolektiva i utiču na karakter preduzeća i njegovih funkcija.

U celini, mogu se izdvojiti sledeće funkcije preduzeća: organizaciono-privredna, socijalna i kulturno-prosvetna. Takav prilaz daje mogućnost da se izrazi karakter socijalističkog preduzeća, po-

Digitized by Google

kazuje područja samoupravljanja radnih kolektiva i ukazuje na one oblasti društveno-političke delatnosti u kojima jačanje demokratije ima poseban značaj.

U najvažnije funkcije socijalističkog preduzeća treba ubrojiti organizaciono-privrednu funkciju. Ona obuhvata radni kolektiv, to jest ljudski faktor, kao i sredstva i predmete rada.

Uzajamni odnos među tim faktorima uslovljava efikasnost zadovoljavanja društvenih potreba i utiče na društvenu podelu rada. Ta podela je tesno povezana sa organizacijom preduzeća i proizvodnog procesa i utiče na obim kompetencija pojedinih članova kolektiva, dajući osnovu za donošenje odluka i definišući hijerarhijski sistem službene zavisnosti (potčinjavanja). Na taj način organizaciono-privredna funkcija izražava odnose koji proističu iz društvene podele rada u okvirima socijalističkog preduzeća i istovremeno prikazuje njegovu strukturu i mehanizme koji integrišu cele radne kolektive.

Društveno-politička funkcija preduzeća je izvedena iz društveno-državnih uslova razvoja celokupne narodne privrede. Ta zavisnost leži u osnovi primerenosti političkog sistema socijalizma društvenom poretku u preduzeću. Na taj način su ta pitanja neposredno povezana sa rukovođenjem preduzećem, to jest kao da se tiču vlasti na nivou radnog proizvodnog preduzeća. Suština ovog pitanja sastoji se u tome što je u njoj izražena vladavina radničke klase u opštenarodnim razmerama. Zato izvor vlasti na nivou preduzeća predstavlja radni kolektiv — integralni deo radničke klase, partijska organizacija kao osnovna karika PURP, koja ostvaruje političko rukovođenje celom zemljom, direkcija preduzeća koja se pojavljuje kao predstavništvo državnih organa i najširа društvena organizacija svih radnih ljudi — sindikalna organizacija. U opšteusvojenoj političkoj nomenklaturi ti delovi formiraju rukovodeće kadrove socijalističkog preduzeća. Oni takođe sprovode u život principe socijalističkog upravljanja i garantuju jedinstvo političkog, društvenog i privrednog rukovođenja.

Društveno-politička funkcija ukazuje na značaj odgovarajuće selekcije rukovodećih kadrova i puteva njihovog napredovanja, kako političkog tako i stručnog. To, očigledno, pokazuje stepen odgovornosti tih kadrova za međuljudske odnose u preduzeću i za njegovo funkcionisanje u celini, što ima posebno velik značaj za formiranje demokratskih mehanizama i pozicija u procesu upravljanja i rukovođenja, a samim tim izlazi iz okvira organizacije preduzeća.

Funkcija preduzeća u sferi društvene potrošnje manifestuje se u celokupnosti mehanizama koji zadovoljavaju socijalno-ekonomske i kulturne potrebe radničke klase i drugih grupa radnih ljudi u uslovima socijalističkog uređenja. Ta funkcija obuhvata čitav kompleks akcija za zaštitu biološke supstance radnog kolektiva i članova radničkih porodica. U nju spadaju, kao što je poznato, dobri uslovi rada, zaštita zdravlja, odgovarajući odmor i stambeni uslovi, kao i niz drugih elemenata izvedenih iz pobroja-

Digitized by Google

nih glavnih aktivnosti usmerenih na zadovoljavanje društvene potrošnje ljudi u proizvodnom procesu. Kao i druge funkcije, i ona izlazi izvan okvirâ pojedinačnog socijalističkog preduzeća, pošto je sistem obezbeđivanja društvene potrošnje radnikâ u preduzeću tesno povezan sa odgovarajućim funkcijama socijalističke države. Pravilna raspodela socijalnih dobara spada neposredno u sferu formiranja pravednih društvenih odnosa i, kao i u slučaju drugih funkcija socijalističkog preduzeća, postaje pretpostavka za produbljivanje socijalističke demokratije.

Socijalističko preduzeće vrši ogroman uticaj na celokupnost čovekovog ponašanja, formira svest i motivaciju radne delatnosti radničkih kolektiva i stvara na taj način proizvodni kolektiv sa određenim nivoom kulture. Iskustvo razvoja socijalističkih preduzeća pokazuje da ona predstavljaju faktor koji razvija kulturu kako na pojedinačnom tako i na globalnom planu.

Jedno od prvorazrednih po važnosti mesta u tom procesu pripada širenju kulture rada. Njen nivo sve više određuje vrednosti radnika jer uslovljava njegovu stvaralačku i aktivnu društvenu poziciju. Ta pozicija, sa svoje strane, služi kao garantija dobrog obavljanja posla, sa shvatanjem njegove korisnosti i namene. Takođe, sve češće se ona posmatra kroz prizmu ne samo ličnog, nego i društvenog života. Tome doprinosi sav prosvetni rad socijalističkog preduzeća i razvnovrsne forme produbljivanja znanja i povišavanja stručne kvalifikacije.

Tim ciljevima sve bolje služi kulturno-prosvetna baza koja se razvija u formi raznovrsnih fabričko-zavodskih učilišta i škola (uključujući i filijale visokih škola), kurseva itd. Vlada opšte uverenje da visok nivo opšteg i stručnog znanja i intelektualno podsticanje širenja kulturnog horizonta čoveka, a u oblasti kolektivnog života i rada radnih kolektiva, stvaraju najbolje uslove za razumevanje procesa upravljanja i rukovođenja. Visok nivo znanja takođe pozitivno utiče na rast političke kulture radnih ljudi, jača demokratske pozicije i istovremeno je faktor koji razobličava nepravilnost ideja koje ne nailaze na potvrdu u svakodnevnoj društvenoj praksi.

Funkcije socijalističkog preduzeća su nedeljive. Pokušaj da se izolovano posmatraju u praksi društvenog života vodi narušavanju preciznog funkcionisanja narodne privrede kako u mikro tako i u makro razmerama i ka perturbacijama društveno-političkog karaktera. Zato subjektivna strana procesa proizvodnje i upravljanja, u poređenju sa ulogom i pozicijom radničke klase u preduzeću, nosi znake univerzalizma.

III

Jedan od generalnih principa političkog uređenja naše zemlje je prihvatanje radničkog samoupravljanja kao najvišeg sastavnog dela socijalističke demokratije. Mesto instituta radničkog samoupravljanja u sistemu socijalističke demokratije uslovljavaju mno-

Digitized by Google

gi faktori koji proističu, uglavnom, iz usvojenih metoda i formi upravljanja narodnom privredom, rastućeg nivoa proizvodnih snaga, kao i nivoa kvalifikovanosti radničke klase, naročito onih njenih predstavnika koji učestvuju u procesu upravljanja i rukovođenja socijalističkim preduzećima.

Utvrđivanje radničkog samoupravljanja u socijalističkom uređenju kao važnog sastavnog dela socijalističke demokratije uslovljeno je, pored toga, činjenicom da socijalističko društvo nije beskonfliktno i da su interesi pojedinih ljudi, grupa i klasa diferencirani.

U određenim situacijama različitost tih interesa može se ticati kako odnosa među pojedinim proizvodnim preduzećima tako i odnosa između preduzeća i potrošača njihovih proizvoda. Takve situacije traže odlučno rešavanje koje obezbeđuju organi vlasti i administracije, koji se koriste odgovarajućim pravnim normama. Ipak, kako svedoči iskustvo, administrativna delatnost državnog aparata nije bez elemenata subjektivizma, voluntarizma, autoritarnosti i, u isto vreme, jednostranosti u ocenjivanju pojava i slično. U tom kontekstu treba ocenjivati sve manifestacije nezadovoljstva koje se rađa u vezi sa odlukama ekonomskog i društveno-političkog karaktera, koje nisu naišle na odobravanje određenih društveno-profesionalnih grupa ili naroda u celini. Često se taj konflikt može svesti na odnose: državni organ — građanin, ali ga je takođe moguće razmatrati kao jedan od motiva karakterističnih za odnose između preduzeća i nadređene administrativne jedinice — udruženja ili ministarstva. Nužan metod integrisanja interesa postaje širenje i povećavanje obima punomoćja onih organa u kojima odlučujuću ulogu igra društveni faktor koji efikasno ograničava mogućnosti državnih organa da donose odluke koje imaju konfliktna svojstva.

Funkcionisanje radničkog samoupravljanja kao jednog od elemenata demokratije proističe takođe iz bitnih pretpostavki koje se odnose na društvenu podelu rada. U marksističko-lenjinističkom učenju mnogo pažnje se poklanja procesima likvidacije klasne prirode te podele rada. Za osnivače marksizma taj proces je bio osnova teorijskih rasuđivanja o uprošćavanju funkcija rukovođenja i upravljanja u socijalističkom uređenju, koje vodi uklanjanju podele na upravljače i na one kojima se upravlja.

Međutim, privredno-tehnološki razvoj do danas nije uprostio funkciju upravljanja. Štaviše, on ju je komplikovao jer se produbila specijalizacija, povisio se rang stručnosti, a tehnički progres je nametnuo poredak koji često ograničava socijalni progres. Uspešno usporavanje tih procesa je, nesumnjivo, perspektiva budućnosti, mada su znaci prevazilaženja okarakterisanog nesklada primetni već danas. Snage koje doprinose prevazilaženju raznorodnih barijera, koje su uslovljene težnjom ka brzom ekonomskom rastu, kriju se kako u daljem razvoju tehničkog progresa tako i u oblasti intelektualizacije rada. Sve primetnije se oblikuju izmene koje svedoče da se fizička strana proizvodnih procesa povlači

Digitized by Google

zahvaljujući razvoju nauke i tehnike, uvođenju novih tehnologija, automatizacije itd.

Nove mogućnosti se kriju i u sferi politike, u usavršavanju funkcionisanja političkog sistema socijalizma. Taj sistem stvara sve efikasnije instrumente koji služe da rad i raspodela njegovih materijalnih rezultata ne iskliznu ispod kontrole i uticaja neposrednih proizvođača — radničke klase. To se odigrava zbog sve punijeg podruštvljavanja upravljanja i donošenja odluka, kao i razvoja demokratskih formi upravljanja. U istom kontekstu treba razmatrati istorijski razvoj samoupravljanja u našoj zemlji, njegovu evoluciju i promenljivost konkretnih ustavno-organizacionih formi.

U razvoju radničkog samoupravljanja u Poljskoj od samog početka je obraćana pažnja, s jedne strane, na funkcije socijalističkog preduzeća, a s druge — na opšte društveno-državne uslovljenosti. Rastući značaj učešća radnikâ u upravljanju bio je uslovljen sledećim pretpostavkama:

— potrebom da se produbljuje realno širenje socijalističke svojine;

— usavršavanjem i razvojem socijalističke demokratije putem jačanja njenih raznorodnih institucionalnih formi, kao i putem širenja učešća radničke klase u upravljanju;

— nužnošću povećanja efikasnosti privređivanja i usavršavanja organizacije rada;

— nužnošću stvaranja odgovarajućih socijalno-ekonomskih uslova za svestran razvoj ličnosti radnikâ socijalističkih preduzeća putem obezbeđivanja baze za društvenu potrošnju i kulturno-prosvetne baze.

Imajući u vidu izneta pitanja i, naročito, proces demokratizacije metodâ upravljanja u Poljskoj, treba istaći nekoliko glavnih perioda razvoja radničkog samoupravljanja, koji se karakterišu, prvo, obimom njegovih kompetencija, a drugo — promenama u njegovoj strukturi.

Obrazovanje organizovanih formi učešća radnih kolektiva socijalističkih preduzeća povezano je sa rastućim otporom krajnje centralizovanom mehanizmu političkog i ekonomskog rukovođenja, karakterističnom za praksu socijalističke izgradnje u prvoj polovini 50-tih godina. Na talasu demokratizacije političkog života u to vreme otpočeo je stihijni proces stvaranja radničkih saveta, potvrđenih Zakonom Sejma od 19. novembra 1956. godine. U njemu se posebno isticalo da »radnički savet upravlja u ime radnog kolektiva preduzeća koje je opštenarodna svojina«. Ipak, obrazovanje radničkih saveta nije rešilo teškoće u formiranju oblikâ radničkog samoupravljanja jer je taj problem bio povezan sa nužnošću reforme čitavog ekonomskog modela. Zahtevi za usavršavanje sistema radničkih saveta bili su u tim uslovima usmereni na pridavanje tim savetima uloge kontrolnih organa koji likvidiraju

Digitized by Google

zloupotrebe, vode brigu o pravednoj raspodeli zarada i slično. Društveni aspekt funkcionisanja radničkog saveta iscrpljivao se u više ili manje uspešnom suprotstavljanju birokratiji i suvišnoj centralizaciji.

Zakon o radničkim savetima koji je dejstvovao u 1956—1958. godini nije likvidirao problem sporova o pitanju kompetencija između direkcije preduzeća i društvenih faktora, što je smetalo definisanju jasne pozicije samoupravljanja. Jedna od optužbi na adresu radničkih saveta bile su njihove nedovoljne kompetencije koje se tiču izbora tehnike proizvodnje, naučnog utvrđivanja perspektiva razvoja preduzeća i korelacije tog razvoja u opštenarodnim razmerama. Ti nedostaci su upućivali na nužnost dopunjavanja sastava radničkih saveta inženjersko-tehničkim i administrativnim radnicima, što je vodilo smanjivanju uloge radničkog jezgra u njima.

Nezavisno od teškoća koje se tiču kompetencija, nije bila beznačajna činjenica da su, uporedo sa radničkim savetima, u preduzećima delovali komiteti PURP i sindikalni komiteti sastavljeni od predstavnikâ društvenog i profesionalnog sindikalnog aparata. Oni su takođe posedovali punomoćja u oblasti upravljanja. Donošenje odluka, bitnih sa gledišta interesâ radnog kolektiva preduzeća, nastupalo je obično na osnovi zajedničkih odluka sva tri organa koji predstavljaju radni kolektiv. Takvo stanje bilo je jedan od glavnih uzroka modifikacije radničkih saveta i podsticalo je na donošenje novog sistema, što je najzad dovelo do koncepcije konferencija radničkog samoupravljanja i usvajanja Zakona od 20. decembra 1958. godine. Time je stvorena nova etapa evolucije radničkog samoupravljanja u kojoj se imala u vidu podudarnost zadataka radničkog saveta, sindikata i partijskih organizacija, koji su istupali kao predstavnici jednog istog radnog kolektiva. Na taj način nova koncepcija se sastojala u širenju društveno-političke dimenzije radničkog samoupravljanja, što je po nameri zakonodavca moralo kolektivima socijalističkih preduzeća da obezbedi sudelovanje u upravljanju i uticaj na poboljšanje proizvodnih pokazatelja preduzeća. Mada su se u sferi samoupravljanja odigrale određene strukture promene, ovaj zakon ostaje pravna osnova njegovog funkcionisanja. Zakon ne određuje strogo i jednoznačno strukturu radničkog samoupravljanja, nego ostavlja mogućnost izbora njegove konkretne forme. Određeno je takođe da su organi samoupravljanja koji predstavljaju radni kolektiv u ostvarivanju bitnih funkcija upravljanja sledeći: konferencija radničkog samoupravljanja (KRS), radnički savet sa svojim predsedništvom i pogonski radnički saveti. Vrhovni organ samoupravljanja u skladu sa zakonom je KRS. U njen sastav ulaze članovi radničkog saveta, preduzetnog komiteta PURP i predstavnici drugih društvenih organizacija koje deluju u pojedinim preduzećima.

Postojanje radničkog saveta nije bilo neophodan uslov za funkcionisanje samoupravljanja i zato je glavnu i dominantnu poziciju tokom vremena počelo da zauzima predsedništvo KRS.

Digitized by Google

Prenošenje centra težine radničkog samoupravljanja na KRS proisticalo je uglavnom iz činjenice da su se u skladu sa razvojem narodne privrede odigravale suštinske promene u načinima i metodama upravljanja, kao i u strukturi same narodne privrede. Zakon o samoupravljanju se pojavio u periodu kada su najrasprostranjeniji tip bila pojedinačna preduzeća. Međutim, krajem 60-tih godina odigravao se brzi proces koncentracije proizvodnje, stimuliran formiranjem takozvanih ukrupnjenih privrednih organizacija koje su najčešće ujedinjavale nekoliko preduzeća. Taj sistem je uveo nove uslove funkcionisanja radničkog samoupravljanja jer je morao izaći iz okvira jednog preduzeća. Osim toga, promenio se odnos u kompetencijama administracije na nivou kombinatâ i udruženjâ, a takođe i samoupravnih organa.

Razvoj organizacione strukture socijalističkih preduzeća, povezan sa dinamičnim rastom njihovih proizvodnih kapaciteta, zahtevao je takođe obrazovanje organâ samoupravljanja u krupnim pogonima pojedinih preduzeća gde je često bilo zaposleno nekoliko desetina hiljada radnika. U toj situaciji sve veći značaj je poprimala nužnost da se vodi računa o novim uslovima funkcionisanja radničkog samoupravljanja, kao i o uslovljenostima koje proističu iz daljeg rasta radničke klase i njene Partije. Ti faktori su na odlučujući način uticali na širenje učešća radnih kolektiva u upravljanju socijalističkim preduzećima i na pridavanje tome učešću ustavnog ranga. U članu 13. Ustava Narodne Republike Poljske, koji stav je dopunjen u februaru 1976. godine, učešće radnih ljudi u upravljanju proizvodnim preduzećem postalo je sveopšti obavezujući princip koji potvrđuje neraskidivu vezu između razvoja socijalističke demokratije i socijalno-ekonomske sfere državnog života.

Inicijativu u toj oblasti ispoljila je uglavnom PURP. Koristeći više nego 20-togodišnje iskustvo konfrontacije teorijskih stavova ekonomske demokratije sa praksom, PURP je, polazeći od toga da zadaci ekonomskog rasta i razvoj proizvodnih procesa ne smeju ograničavati radničko samoupravljanje, smatrala da nivo proizvodnih snaga i njihov sistematski rast ne može voditi smanjivanju društvenog uticaja na rukovođenje i određivanje proizvodnih procesa.

Razmatranju tih procesa služila su, posebno, redovna opštepoljska savetovanja predstavnikâ radničkog samoupravljanja koja su održana 1978. i 1979. godine. Ona su u celosti potvrdila potrebu daljeg jačanja formi samoupravljanja radnih kolektiva na bazi ustavnih državno-pravnih punomoćja.

Počevši od 1978. godine, radničko samoupravljanje je, u skladu sa Ustavom, postalo institut koji važi za sva državna preduzeća, što je otvorilo novu etapu ostvarivanja ideje učešća građana u upravljanju. Širenje samoupravljanja postalo je jedan od važnih faktora dalje demokratizacije društveno-političkog života. U praksi funkcionisanja preduzećâ i samoupravljanja to je značilo:

Digitized by Google

1. Produbljivanje saradnje samoupravljanja sa administracijom u određivanju glavnih pravaca razvoja preduzećâ i u utvrđivanju proizvodnih zadataka i sredstava koja obezbeđuju njihovo izvršenje.

2. Jačanje kontrolnih funkcija saveta nad delatnošću preduzeća, uglavnom administracije.

3. Povišenje ranga samoupravljanja u sferi socijalnog obezbeđenja proizvodnog procesa.

Povećana uloga radničkog samoupravljanja povećala je efikasnost učešća radnih kolektiva kako u donošenju odluka tako i u oceni godišnjih i dugoročnih planova preduzeća, pozitivno je uticala na poboljšanje organizacije njihovog rada i na usavršavanje proizvodnih planova i tehnoloških procesa, dovela je do racionalizacije politike u oblasti zarada i zapošljavanja, stambene izgradnje, pronalazačkog pokreta i u nizu drugih oblasti društvenog života kako u preduzeću tako i u širem smislu.

Kompetencije radničkog samoupravljanja suštinski su uticale na rad centralnih planskih organa i u mnogim slučajevima obezbedile su realističnost privrednih odluka resornog i opštepoljskog značaja. Došlo je do jasnije korelacije takozvanih direktivnih pokazatelja državnog narodno-privrednog plana sa realnim mogućnostima proizvodnih preduzeća. Zahvaljujući novim odlukama porastao je i značaj radničkog samoupravljanja u usavršavanju unutrašnjih mehanizama funkcionisanja preduzeća, koji vode obično ka rastu produktivnosti rada i racionalnom korišćenju kadrova.

Bitna inovacija u delatnosti radničkog samoupravljanja bio je, počev od 1978. godine, izbor predstavnikâ pogonâ u sastav KRS. Usvojen je princip u skladu s kojim ti predstavnici moraju činiti najmanje 1/3 članova KRS. Predstavnici pogonâ su, po pravilu, radnici koji se biraju tajnim glasanjem. Ta procedura jača radnički karakter KRS, omogućujući istovremeno da se samoupravljanje potpunije integriše sa pojedinim privrednim jedinicama u preduzeću, često veoma brojnim.

Funkcionisanje radničkog samoupravljanja treba da nosi stalan karakter, treba da proniče kako u tekuće, svakodnevne, pojedinačne probleme života radnih kolektiva tako i da se bavi nekim globalnim pitanjima i da sagledava perspektivu razvoja celog preduzeća. U vezi s tim pojavila se potreba za stalnim organom koji radi iz dana u dan. Jer takvu ulogu ne može vršiti brojna grupa ljudi koji se, po pravilu, okupljaju jednom u kvartalu. Postalo je neophodno da se bira predsedništvo radničkog samoupravljanja — operativni organ koji radi između zasedanja KRS. Iz sastava predsedništva bira se njegov predsednik.

S obzirom na rang predsedništva i njegov značaj za funkcionisanje preduzeća i raznovrsnih društvenih organizacija koje deluju u njegovim okvirima, u njegov sastav se obično biraju rukovodioci tih organizacija na nivou preduzeća. U sastav predsedni-

Digitized by Google

štva samoupravljanja biraju se i radnici i predstavnici naučno-tehničkih društava koji rade u preduzeću. Ukupan broj članova predsedništva određuje odgovarajući samoupravni organ, usklađujući taj broj sa svojim potrebama.

Usvojeni 1978. godine zakonskim putem, neki dopunski principi radničkog samoupravljanja, naročito u organizacionoj sferi, tiču se formiranja novog predstavništva radnih kolektiva preduzećâ na nivou udruženjâ. To je konferencija predstavnikâ radničkog samoupravljanja, koja se saziva obično dva puta godišnje. Te konferencije ne predstavljaju nastavak KRS na nivou pojedinih preduzeća niti su tim samim stalan organ samoupravljanja.

Poslednje dve godine svedoče o daljem širenju i rastu popularnosti radničkog samoupravljanja. Znatno se povećao broj preduzeća u kojima deluje predstavništvo radnikâ — samoupravljanje. Krajem 1978. godine organi radničkog samoupravljanja delovali su u 560 kombinata i udruženih preduzeća i u više od 12 hiljada pojedinačnih preduzeća. U njima je radilo ukupno 416 hiljada članova KRS, među kojima su radnici predstavljali 60%. Širi se takođe institut konferencije predstavnikâ radničkih samoupravnih organa. Ta forma je uvedena u 371 udruženje.

Uvođenje usavršenih formi radničkog samoupravljanja 1978. godine stvorilo je povoljne uslove za dalje jačanje uticaja radnih kolektiva na procese rukovođenja, značajno doprinoseći razvoju demokratije u oblasti upravljanja narodnom privredom.

Važnu ulogu u razvoju radničkog samoupravljanja igraju proizvodna savetovanja i skupovi radnih kolektiva. Oni u Poljskoj imaju dugogodišnju tradiciju. Savetovanja su široki forum za razmatranje važnih problema koji se tiču rada radničkih kolektiva i najšira platforma integracije rukovodstva preduzeća sa čitavim radnim kolektivom. Doprinoseći masovnom i neposrednom učešću radnih kolektiva u upravljanju, oni omogućuju najšire konsultacije o pitanjima koja su važna sa gledišta radnog kolektiva.

Navedene forme učešća radničke klase u upravljanju ne iscrpljuju sve konkretne varijante koje zavise od organizacione strukture pojedinih oblasti narodne privrede i postojećeg finansijsko-ekonomskog sistema. Dato iskustvo razvoja instituta radničkog samoupravljanja u Poljskoj takođe ne iscrpljuje svu složenost pitanja koja proističe iz problemâ individualne odgovornosti i kolegijalnog donošenja odluka na nivou preduzeća ili udruženja. Nastavljaju se traganja za optimalnim rešenjima u sistemu: radničko samoupravljanje — administracija preduzeća. Rezerve koje postoje u toj oblasti čine ogroman potencijal u procesu daljeg podruštvljavanja države i razvoja socijalističke demokratije.

(S ruskog *Mitar Popović*)

Digitized by Google

Tabela 1

Zaposlenost fizičkih radnika u industriji 1946 — 1977. godine

Godina	Ukupno zaposlenih	Fizičkih radnika
1946	1.244.100	991.500
1950	2.049.800	1.747.700
1955	2.701.700	2.242.500
1960	3.012.100	2.544.800
1965	3.675.300	3.103.100
1970	4.043.600	3.326.300
1973	4.512.422	3.701.260
1977	4.734.561	3.817.713

Izvor: Podaci za 1946—1965. godinu u Statističkom godišnjaku industrije 1945—1965, str. 286; podaci za 1970. i 1973. godinu u Statističkom godišnjaku 1975, str. 170; Stručni popis 1973, prvi deo, i Stručni popis 1977, str. 51.

Tabela 2

Zaposleni u narodnoj privredi, među kojima i radnici, po polu i obrazovanju u 1977. godini

Vrsta obrazovanja	Zaposleni						
	Ukupno	Žena u tome		Radnici zaposleni u proizvodnji	Žena u tome		
	Broj	%		Broj	%	Broj	%
Ukupno	11.768.009	43,2		7.892.830	67,5	2.830.343	35,8
Visoko	778.145	42,1		1.579	0,02	259	18,6 (!) p.p.
Postlicejsko i srednje stručno	2.095.385	55,7		321.510	15,3	91.216	28,3
Opšte srednje	699.843	72,6		93.519	13,3	52.419	56,0
Opšte nepotpuno srednje	139.728	66,0		52.304	37,4	31.373	59,9
Osnovno i nepotpuno srednje stručno	2.440.136	31,1		2.247.151	92,1	698.858	28,8
Završeno nepotpuno srednje	4.707.377	39,2		4.369.340	92,7	1.664.237	38,0
Nezavršeno nepotpuno srednje	817.395	42,0		812.063	99,3	342.056	42,1

Izvor: Stručni popis 1977, Varšava, 1978, str. 120.

Digitized by Google

Tabela 3

Industrijska preduzeća po broju zaposlenih radnika industrijske grupe

Naziv	Ukupno	U tome preduzeća po broju radnika: Do 500	501 — 1.000	1.001 — 3.000	3.001 — 5.000	5.000 i veća
1965						
Preduzeća u %	100,0	80,5	9,6	7,2	1,8	0,9
Prosečno brojno stanje zaposlenih radnika u %	100,0	27,9	15,1	27,7	15,5	13,8
1970						
Preduzeća u %	100,0	73,9	12,3	10,4	2,3	1,1
Prosečno brojno stanje zaposlenih radnika u %	100,0	22,3	15,3	31,3	15,4	15,7
1975						
Preduzeća u %	100,0	66,7	13,8	13,9	3,5	2,1
Prosečno brojno stanje zaposlenih radnika u %	100,0	17,1	12,4	30,9	17,0	22,6
1978						
Preduzeća u %	100,0	61,5	18,3	15,2	3,3	1,7
Prosečno brojno stanje zaposlenih radnika u %	100,0	16,9	16,7	32,7	16,5	17,2

Izvor: Podaci Državne statističke uprave (DSU) za 1979. godinu.

Tabela 4

Obrazovna struktura radnika (1958 — 1977)

Godina	Obrazovanje u %: Postlicejsko i srednje stručno	Osnovno i nepotpuno srednje stručno	Nepotpuno srednje	Nezavršeno nepotpuno srednje
1958	1,0	9,7	45,9	43,4
1964	0,9	12,5	54,4	32,2
1968	1,1	18,1	56,3	24,5
1973	3,2	24,2	56,0	16,6
1977	4,0	28,4	55,3	10,3

Izvor: Stručni popis 1968, deo 1, DSU, Varšava, 1969; Stručni popis 1973, deo 1, DSU, Varšava, 1974; Stručni popis 1977, DSU, Varšava, 1978.

Digitized by Google

Radovan Drašković

Institucionalizacija našeg društva i hiperprodukcija (proliferacija) državnih i samoupravnih akata

(Povodom članka profesora dr Nece Jovanova: »Pledoaje za dijalog o državi u socijalizmu«, »Socijalizam«, br. 7—8/1980, str. 79—103)

Koristeći priliku da se odazovem pozivu na javni dijalog o državi u socijalizmu (u samoupravnom društvu) na koji poziva profesor dr Neca Jovanov svojim radom *Pledoaje za dijalog o državi u socijalizmu*, objavljenim u »Socijalizmu«, br. 7—8/1980. godine, pokušaću da se osvrnem samo na neka pitanja razmatrana u ovom radu — pitanje institucionalizacije samoupravnog društva (političkog sistema socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji) i hiperprodukcije (proliferacije) državnih i samoupravnih normi u tom društvu i na neke posledice takvog stanja.[1] Imponuje autorov predlog da *javni* dijalog bude »vođen na intelektualno i ljudski pošten način i

[1] Ipak, sve što iznesem neće biti dovoljno da se najbolje i najpotpunije prikažu suprotni stavovi, odnosno objektivna stvarnost. Za to treba mnogo više prostora, vremena i sposobnosti.

Digitized by Google

bez ikakvog osećanja nelagodnosti dijaloga«. Pridržavaću se ovih pravila koliko to budem umeo. Iako je, nesumnjivo, i ovaj rad profesora Jovanova veliki doprinos teoriji samoupravljanja, ovde neću iznositi pozitivnu karakteristiku njegovih stavova. Nadam se da mi zbog toga neće zameriti.

Mada bih imao primedbi i na neka pitanja i činjenice iznete u prvom delu rada profesora Jovanova (na primer, ako ima viška sredstava u »posredničkim institucijama«, da li postoji obaveza vraćanja tih sredstava, u kolikom iznosu i kako se vraćaju; da li je prihvatljivo stalno i svuda pisati o vlasti radničke klase kad znamo da je osnovna karakteristika našeg društveno-političkog uređenja da u našem društvu vlast vrše radnička klasa i svi radni ljudi, kako je određeno u članu 1. Ustava SFRJ; ili: da li zaista još nije prevaziđen »terminološki« spor oko termina: »organizacija udruženog rada« ili »organizacija udruženih radnika« i »oslobađanje rada« ili »oslobađanje radnika« i drugih), o kojima se može posebno raspravljati, — moj osvrt se odnosi samo na pitanja koja su mnogim nitima vezana i sa drugim pitanjima iznetim u radu profesora Nece Jovanova.

1. O hiperprodukciji institucija u našem društvu

Da bismo pisali, govorili ili vodili javni dijalog uopšte o problemu institucionalizacije našeg društva, a, u vezi s tim, kako ističe profesor Jovanov, i o problemu hiperprodukcije državnih i samoupravnih normi i o povećanoj potražnji ljudi koji stvaraju institucije i norme, morali bismo poći od istorijske geneze, od uzroka takvog stanja. Međutim, radi celishodnijeg načina razmatranja ovih pitanja citiraću najpre, kao povod i motiv mojih rezonovanja, profesora Jovanova koji u podnaslovu »Institucionalizacija jugoslovenskog društva i njene konzekvence«, na strani 93, piše:

»Hiperprodukcija institucija produkovala je hiperprodukciju državnih i samoupravnih normi, i jedno i drugo je hipertrofiralo potražnju ljudi koji stvaraju institucije i norme, koji rade u njima i koji stvaraju i primenjuju sredstva da institucije funkcionišu i da se ljudi ponašaju po državnim i samoupravnim normama. To je logično na skali vrednovanja rada postavilo stvari sa nogu na glavu — po materijalnoj i moralnoj vrednosti izbio je na prvo mesto onaj rad koji stvara institucije i norme i koji obezbeđuje funkcionisanje institucija i ponašanje ljudi po državnim i samoupravnim normama. Istovremeno je, kao logična posledica, u maksimalno mogućoj meri materijalno i moralno obezvređen onaj rad koji stvara materijalna, kulturna i duhovna dobra. Posledice su jasne. Proizvodnju materijalnih dobara masovno napuštaju inženjeri i tehničari, a zatim visokokvalifikovani i kvalifikovani radnici. Proizvodnim radom danas se bavi uglavnom onaj ko drugih alternativa za posao nema. Zato se najpre nagomilavaju rukovodeći i administrativno-upravni aparat i režijsko osoblje u samim organizacijama udruženog rada, a zatim u socijalno privilegisanim organizacijama i

Digitized by Google

institucijama i od radničke klase otuđenim centrima društvene moći...« (kurziv — R.D.). Imam više primedbi na ovaj tekst.

1) Na izgled, nema se šta zameriti sadržini teksta: konstatacije su izvedene na osnovu stvarnog stanja u našem društvu — mnogo institucija stvara mnogo normi, a i jedno i drugo uzrokuje povećanu tražnju za radnicima koji rade u institucijama i koji stvaraju institucije i (formalno) norme itd. To je prosta logika. Pokušaću da dokažem da, ipak, nije baš tako.

Što se, pak, tiče posledice takvog stanja — ni na prvi pogled ne može se reći da je logično, to jest da se zbog toga bolje vrednuje rad radnikâ u institucijama (još neidentifikovanim) i onih koji stvaraju norme, jer ovde više nema kvantificiranih odnosa, već imamo kvalitativnu činjenicu, koja ni logički ne mora zavisiti od navedenog kvantitativnog stanja. To bi bio prost formalizam u logici, bez dubljeg ispitivanja uzročno-posledičnih veza između navedenih kvantitativnih i kvalitativnih činjenica (ako su one utvrđene na osnovu verodostojnih podataka). Postoje logički zakoni, ali postoje i logičke greške. Međutim, ne upuštajući se u metodologiju naučnoistraživačkog rada koju, uveren sam, profesor Jovanov dobro poznaje, smatram da se i prilikom navođenja ovakvih konstatacija mora primenjivati, i kod ovako na izgled opštepoznatih pojava, dijalektičko-materijalistička metoda saznanja. Ovde ne važi, a ne može se ni primeniti, dijalektičko pravilo da kvantitet, pod izvesnim uslovima, prelazi u kvalitet.

Uveren sam da se površnom sintezom nekih pojava mogu donositi površni i pogrešni zaključci o našoj društvenoj stvarnosti. To je veoma štetno i za istraživače, a još štetnije za naše samoupravljanje. O ovom pitanju izneću nešto više pri kraju ove rasprave.

2) Pođimo sada od prve rečenice u citiranom tekstu: »*Hiperprodukcija institucija produkovala je hiperprodukciju* (ili proliferaciju, kako se stručno upotrebljava termin — prim. R.D.) *državnih i samoupravnih normi, i jedno i drugo je hipertrofiralo potražnju ljudi koji stvaraju institucije i norme...*« Izgleda da se ovoj rečenici (iako nešto skraćenoj) nema šta zameriti. Sve je, izgleda, logično — povećan broj institucija i povećan broj normi zahteva povećanu tražnju za radnicima koji rade u institucijama i koji stvaraju i institucije i norme. To je, ipak, najjednostavnije i najpovršnije posmatranje stanja, pojava ili činjenica. Po mom dubokom uverenju, treba poći od analize tih pojava, pa tek onda doći do sinteze, konstatacija i zaključaka. U ovom radu to ne vidimo.

Ovde, u ovom delu teksta, kao ni u drugim delovima celog poglavlja, nema dovoljno analiza, već se konstatuje i zaključuje, pita i postavljaju problemi. Znači li to da se autoru mora uvek verovati ili da mu treba povlađivati ako nije dovoljno jasan i potpun u izražavanju? Svakako da ne znači.

3) Autor, kada već razmatramo konstataciju o hiperprodukciji institucija, na strani 91. teksta navodi, pišući o odnosima pokreta i poretka, sledeće: »Takav odnos pokreta prema poretku, njegovim organizacijama, zajednicama i institucijama mora odlučujuće uticati da i sam poredak i njegove organizacije, zajednice i institucije

Digitized by Google

budu dinamični, živi, *u stalnim preobražajima, promenama i sa stalno novim, istorijskoj ulozi radničke klase i njenim interesima adekvatnim institucionalnim rešenjima. Zbog toga nužne promene u poretku, česte reorganizacije organizacija, zajednica i institucija samoupravljanja kao poretka nisu elementarne nepogode... već nužnost u razvoju samoupravljanja kao sistema vlasti radničke klase i bitna pretpostavka sprečavanja birokratizacije i njenog izrođavanja u vlast nad radničkom klasom«* (kurziv — R.D.).

Nije li i ova činjenica uzrokovala pojavu hiperprodukcije institucija u nas? Upravo na sličan način moglo se objasniti otkuda povećan broj institucija uopšte i »posredničkih institucija« — kako pojedine od njih naziva profesor Jovanov. Zar zbog nužnih promena u poretku i česte reorganizacije organizacija, zajednica i institucija nije došlo i do povećanog broja institucija u našem društvu? Jeste. Prema tome, ovakva reorganizacija organizacija, zajednica i institucija (mada bih izbegavao termin »institucija«, ali je u teoriji prihvaćen)[2] uslovila je ne samo odnose između pokreta i poretka, kako ih shvata profesor Jovanov, već i samu hiperprodukciju institucija. Ali, ne samo to.

4) Dubljom analizom razvoja našeg političkog sistema socijalističkog samoupravljanja ne bi bilo teško dokazati da nam je ovakva institucionalizacija našeg društva bila potrebna i da će još dugo biti potrebna — radi očuvanja i zaštite samog poretka, ali i pokreta, kako ih svata i interpretira profesor Jovanov. Potreba za ovim i ovakvim institucijama je duboko analizirana i pre donošenja ustavnih amandmana iz 1971. godine, Ustava SFRJ i Zakona o udruženom radu. O tome se može napisati čitava knjiga, a ne samo ovako kratak napis.

Zašto onda kritikovati institucionalizaciju celog našeg društva i govoriti i pisati o hiperprodukciji institucija uopšte, a objašnjavati da su one ipak obrazovane na osnovu Ustava i zakonâ, dakle, da su (samo) formalno-pravno prihvatljive? Znači li to da treba bezuslovno menjati Ustav SFRJ i ustave republika i pokrajina, sve zakone koji su bili osnov za obrazovanje institucija (pa i Zakon o udruženom radu i sve druge zakone kojima je on bio osnov za donošenje)? Verovatno ne znači!? Znači li to, dalje, da pokretu preti opasnost od poretka? Ne znači, jer i pokret i poredak sačinjavaju radnička klasa i radni ljudi, odnosno naša radnička klasa i svi radni ljudi koji imaju vlast i samoupravljanje. Međutim, treba se boriti da oni tu svoju vlast i samoupravljanje ostvaruju istinski u praksi, kako je to uređeno našim ustavno-pravnim sistemom i političkim sistemom socijalističkog samoupravljanja uopšte. Neke metode ove borbe navodi i profesor Jovanov.

Naš ustavno-pravni i politički sistem u sadašnjoj fazi razvoja je stabilan i dosta čvrst i nema potrebe za njegovu bitnu izmenu. Jasno je da će se on menjati samo tako i toliko koliko je potrebno da se potpunije usavršava, jača i primenjuje u praksi na sve subjekte

[2] Smisao termina »institucija« koji je definisan u *Enciklopediji samoupravljanja* (»Savremena administracija«, Beograd, 1979, str. 313) najprihvatljiviji je.

Digitized by Google

koji su učestvovali u njegovom stvaranju (pasivno ili aktivno, svesno ili nesvesno — to je poseban problem i o njemu će biti reči kasnije).

Može se voditi šira rasprava o tome da li je naša država po broju institucija i po broju normi — državnih i samoupravnih — i po broju zakona (i drugih propisa i samoupravnih opštih akata), na prvom mestu u svetu, ali znamo da nigde u svetu nema samoupravljanja na nivou globalnog društva niti ovakvog samoupravljanja uopšte, kao i to da nigde u svetu nema ni državnog ni samoupravnog prava (ili, bolje reći: državnih i samoupravnih normi) kao što ih mi imamo. Zato se, ali ne samo zato, ne mogu upoređivati, u kvantitativnom smislu, naše institucije i norme sa institucijama i normama u drugim sistemima i drugim državama (o upoređivanju po broju normi kasnije ću izneti nešto više).

Dakle, sama činjenica da imamo dosta ili mnogo institucija ne znači istovremeno da su nam one nepotrebne, već treba da se stalno analizira kako te institucije ostvaruju svoje samoupravne, društveno-ekonomske, političke, državne i druge funkcije (zavisno od njihove nadležnosti i delokruga).

Kad bismo imali zaista mnogo institucija, odnosno više nego što je potrebno našem društvu, uveren sam da drug Kardelj ne bi ovo i ovako napisao:

»Jedan od gorućih problema savremenog čovečanstva i razvoja savremenog političkog sistema mogao bi se sažeto izraziti i postaviti na sledeći način: kako u doba koje traži veliku koncentraciju sredstava za proizvodnju, veliku unutrašnju društvenu centralizaciju, transnacionalnu integraciju rada i veliku međusobnu zavisnost naroda, kada je stepen integrisanosti društva i čovečanstva viši nego ikad ranije, *kako, dakle, u takvim uslovima obezbediti slobodu čoveka u njegovom radu i stvaranju, a samim tim i u upravljanju društvom. Ideja i praksa samoupravljanja,* i to — ne bih se plašio, nasuprot savremene kritike institucionalizacija... — *institucionalizovanog samoupravljanja u smislu kompleksnog društvenog sistema, daju, po mom mišljenju, odgovor na to pitanje,* jer stvaralačku slobodu čoveka i naroda pretvaraju u podsticaj integraciji proizvodnih snaga i čovečanstva, a samim tim i taj proces integracije uslovljavaju tom slobodom. U tom smislu ideja i praksa samoupravljanja, nesumnjivo, mogu da izvrše značajan uticaj na dalji razvoj društvenog i demokratskog političkog sistema u svetu«[3] (*kurziv* — R.D.).

Iz ovog Kardeljevog citata proizlazi da je manje zlo zbog institucionalizacije našeg društva nego što će naše društvo ili društvo uopšte imati od toga koristi. To ipak ne znači da bismo daljom institucionalizacijom postigli više. Naprotv. Postigli bismo mnogo manje, a naročito zbog toga što bi postojala još veća opasnost od birokratizacije društva.

[3] E. Kardelj, *Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1976,* »Privredni pregled«, Beograd, 1977, str. 10.

Digitized by Google

Institucionalizaciju samoupravljanja akademik i profesor Jovan Đorđević, međutim, objašnjava ovako:

»*U početku samoupravljanje se stvaralo »odozgo« — zakonima i intervencijom* osnovnih političkih centara odlučivanja. *Usled toga i pod uticajem nerazvijenosti društva i novine samog »eksperimenta«, ono je pretežno institucionalizovano i time i formalizovano. To je, uglavnom, ostalo i danas, utoliko pre što se protiv samoupravljanja, i u samom njemu, javljaju protivteže, reakcije, pa i aktivni uticaj nosilaca državne ideologije, konzervativizma, birokratske samoupravnosti i privilegije, etatističkih ali i primitivno-demagoških težnji i pogleda . .* «[4]

Isti autor u svom drugom delu[5], o samoupravljanju i institucijama, piše:

»*Spoj samoupravljanja i institucije proizlazi iz nerazvijenosti i nedovršenosti samih samoupravnih struktura i struktura makro društva u kome se ono danas uspostavlja. Samoupravljanje nije a priori antiinstitucionalistička doktrina i ideologija.* Ono je ideja i praksa društvenog preobražaja i realnosti društva, obuhvatajući korišćenje njegove racionalnosti i uvažavanje njegove iracionalnosti. Ali, institucija u samoupravljanju ne sme značiti zatvaranje samoupravnih odnosa u hijerarhijsko-birokratsku strukturu i u staru formu institucija, kao što se događa skoro u svim zemljama koje razvijaju samoupravljanje.« I dalje:

»*Institucionalizovanje samoupravljanja mora biti na osnovi samoupravljanja,* tako da sociološki i ljudski supstrat samoupravne institucije bude dovoljno jak i sposoban kako da spreči hijerarhije i dominacije, tako i da otklanja protivrečnosti između razvitka proizvodnih snaga i društvenih odnosa. Model samoupravnih institucija nije još do danas pronađen, ni u oblasti teorije . . .« I sledeće:

»*Relativno jedinstvo između samoupravljanja i institucija je »jedinstvo protivrečnosti«; privremeno i društveno-politički uslovljeno* . . . S druge strane, pravi odnos između samoupravljanja i institucije nije ni u ideji antiinstitucije . . . Teorija antiinstitucije meša funkcije i forme, i ne otkriva one odnose koji čine instituciju birokratskom. Ona time svaki institucionalizam unapred izjednačava sa birokratizmom . . .« (*kurziv* — R.D.).

Sličnih teorijsko-praktičnih stavova o institucionalizaciji našeg društva ima više. Međutim, navođenje ovih citata nije imalo za cilj da diskvalifikuje stavove profesora Jovanova, već samo da se navedu i suprotna gledišta kako bi čitaoci mogli da ocene da li u njima ili u stavovima profesora Jovanova ima više objektivne stvarnosti.

Hiperprodukcija institucija ili hiperinstitucionalizacija našeg društva, kako to shvata i za šta pledira profesor Jovanov, zahtevala bi radikalne izmene u strukturi samog društva, samim tim i radi-

[4] J. Đorđević, *Samoupravljanje i politički sistem*, Rijeka, 1978, str. 50.

[5] J. Đorđević, *Ideje i institucije*, »Radnička štampa«, Beograd, 1972, str. 314—315.

Digitized by Google

kalne izmene u ustavno-pravnom i političkom sistemu društva (izmena ili ukidanje, na primer, mnogih zakona o obrazovanju i radu samoupravnih interesnih zajednica i drugih samoupravnih organizacija i zajednica).

Međutim, mogli bismo se složiti da je potrebno izvršiti neke izmene propisâ o organizaciji i radu, na primer, banaka i još nekih »institucija« i o obrazovanju i radu stručnih službi SIZ, organa državne uprave i, možda, nekih drugih (o kojima se, naročito o bankama, već pišu čitave studije, održavaju brojna savetovanja i vodi javni dijalog na najširem nivou), ali o izmenama odnosa čitavog pravnog i političkog sistema ne može biti ni reči.

5) Na početku, kao i uopšte u celom poglavlju II, autor ne identifikuje dovoljno institucije, ali odmah na početku, pored navedenog, veoma određeno konstatuje i zaključuje sledeće:

»*Potpuno je izvesno da je jugoslovensko društvo preinstitucionalizovano i da je hiperprodukcija institucija postala ograničavajući faktor ostvarivanja socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa i samoupravljanja uopšte. Ukazujem na uvećanje, i to sa progresijom, skupština samoupravnih interesnih zajednica, njihovih jedinica, u izvesnoj meri poslovnih banaka i njihovih filijala. Hiperprodukcija institucija nužno je povukla za sobom hiperprodukciju državnih i samoupravnih normi, a ova je morala za sobom da povuče nagli porast administrativno-upravnog aparata na svim nivoima organizacije jugoslovenskog društva — od Federacije do osnovne organizacije udruženog rada . .*«[6] (*kurziv* — R.D.).

Radi ilustracije konstatacija i zaključivanja o institucionalizaciji našeg društva kao ograničavajućem faktoru u ostvarivanju socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa i samoupravljanja uopšte, u citiranom tekstu se navode kao institucije samo banke i skupštine samoupravnih interesnih zajednica (koje se uvećavaju, navodno, progresivno). Takođe se može pročitati da su poslovne banke, u izvesnoj meri i njihove filijale, i jedinice (?) skupština samoupravnih interesnih zajednica osnovni subjekti koji predstavljaju hiperprodukciju institucija u našem društvu; ove institucije su osnovni razlog ili činilac što je naše društvo preinstitucionalizovano; one su i uzrok što je došlo do naglog porasta administrativno-upravnog aparata na svim nivoima našeg društva. Na sličan način se identifikuju institucije i u sledećem podnaslovu poglavlja II, na str. 94.

Da bi se uverio u to šta je za autora institucionalizacija našeg društva uopšte, čitalac mora pročitati sve što je autor napisao u ovom radu o »posredničkim institucijama« i o institucijama uopšte, ali ni tada neće biti uveren u doslednost definisanja ovih pojmova ili termina. Da li se pod ove i ovakve institucije, kako ih opisuje autor, mogu podvesti i skupštine samoupravnih interesnih zajednica? Mislim da ne mogu. Ove skupštine predstavljaju konstitutivni

[6] Ovaj citat zaslužuje posebnu pažnju, ali nisam ga u početku ovog mog »pledoajea« napisao, jer je ovde reč o identifikaciji institucija. Smatram, takođe, da redosled u izlaganju mojih primedbi nije bitan.

Digitized by Google

deo delegatskog sistema i nisu samo »teorijski i formalno-pravno samoupravne institucije«. One nisu niti mogu biti »najjače posredničke institucije i od radničke klase najviše otuđena i osamostaljena sila i faktički pogon države« niti »njeno pomoćno sredstvo u ostvarivanju dominacije nad radničkom klasom i njenim interesima«. To nije samo teorijsko pitanje.

Da je to tako, morali bismo zahtevati, to jest naša radnička klasa i svi naši radni ljudi koji imaju i faktičku, a ne samo normativno-pravnu vlast u ovom društvu, i koji samoupravljaju — da se po hitnom postupku ukinu pojedine odredbe Zakona o udruženom radu, svi zakoni o samoupravnim interesnim zajednicama, a naročito zakoni o izboru i opozivu delegatâ ovih skupština i odredbe o konstituisanju i radu skupština ovih zajednica i mnogi drugi.

To sada, ni u skorijoj budućnosti, nije potrebno ni neophodno.

Međutim, i kad bi se takva »reforma« pravnog sistema ostvarila, problem institucionalizacije društva ne bi bio rešen, a podruštvljavanje i odumiranje države ne bi uznapredovali.

Očigledno, problem institucionalizacije našeg društva, a ponajmanje opasnost za ostvarivanje samoupravljanja, nije u bankama i skupštinama samoupravnih interesnih zajednica niti u spoljnotrgovinskim organizacijama, a ponajmanje u većima udruženog rada skupština društveno-političkih zajednica (i drugim institucijama koje se navode u ovom radu), već u doslednoj primeni u praksi ustavno-pravnih i političkih principa, u ostvarivanju nadležnosti i delokruga i celog sistema odgovornosti svih samoupravnih organizacija i zajednica u našem društvu, dakle, svih »institucija« uopšte i svih radnika koji rade u njima. Ostvarivanje prava, obaveza i odgovornosti je osnovni i, rekao bih, presudan faktor za otklanjanje opasnosti od birokratizacije našeg društva, faktor ostvarivanja samoupravljanja kako je ono određeno i uređeno Ustavom i zakonima i samoupravnim opštim aktima i prihvaćenim političkim stavovima i opredeljenjima, i u teoriji i nauci uopšte. Međutim, ovako konstituisano samoupravljanje mora se razvijati i unapređivati, a tome će najviše doprineti teorijske i naučne pretpostavke koje uzimaju u obzir revolucionarnu praksu i njoj služe.

Verovatno da autor ima neke značajne i pouzdanije rezultate istraživanja institucionalizacije našeg društva, ali, kako je taj problem ovde interpretiran (i hiperbolisan) i kako je izneo neke konstatacije i zaključke bez dovoljno činjenica i analiza, može se pretpostaviti da je njegov rad više lično misaono izražavanje, koje nema podlogu u objektivnoj stvarnosti (činjenicama). To pokazuju i neke autorove dileme i zato on nije dovoljno uverljiv kad pokušava da identifikuje subjekte hiperinstitucionalizacije našeg društva i kad pokušava da obrazlaže posledice, konstatacije i zaključke u vezi s tim problemom. Bez analize uzrokâ nastanka i potrebe institucija i suštine institucionalizacije našeg društva svaki zaključak i svaka konstatacija su samo obične hipoteze.

6) Mada se o institucijama i o hiperprodukciji institucija može, u vezi s ovim radom, više napisati, napomenuo bih još samo ovo:

Digitized by Google

Kad se kaže progresivno uvećavanje institucija (banaka i drugih samoupravnih organizacija i zajednica), to znači da se njihov broj stalno povećava. Dakle, proces preinstitucionalizacije ili hiperprodukcije institucija našeg društva je još u toku, u progresiji. Nema osnova, nema činjenica koje u sadašnjem trenutku to mogu potvrditi ili se one ne objavljuju za širu javnost. Poznato je da je proces institucionalizacije našeg društva uglavnom završen krajem 1978. i u toku 1979. godine. Sada je u toku samo reorganizacija institucija kao trajan, ali ne tako intenzivan proces. Nema potrebe za stvaranjem drugih oblika niti za povećavanjem broja institucija (organizacija i institucija uopšte). Prema tome, ne može se govoriti o progresivnom uvećavanju broja institucija, već samo raspravljati o tome da li su institucije ovakve kakve jesu i brojem koji je pretežno konstantan (skupštine SIZ, skupštine DPZ, banke, zavodi za osiguranje lica i imovine i druge) adekvatne, odnosno da li postoji tendencija dezintegracije, umesto integracije, institucija na manje nezavisne delove.

Ako je tako — da se progresivno više ne povećava broj institucija uopšte (što se lako može dokazati i na osnovu statističkih podataka) — onda je logično da ne postoji opasnost od hiperprodukcije institucija kao trajnog procesa, već postoji, mada uslovno, opasnost od porasta broja radnika koji bi želeli da rade u »posredničkim institucijama«, odnosno u vanprivredi i u neproizvodnim delatnostima i od usitnjavanja, to jest dezintegracije institucija (i to pojedinih, a ne svih). To je problem koji je u neposrednoj vezi s dosadašnjim izlaganjem, pa ću ga posebno razmotriti.

7) Na kraju, iako se o institucijama može mnogo više raspravljati, osnovne institucije, osnovne društveno-ekonomske i političke ćelije našeg društva su, pored ostalih, osnovne organizacije udruženog rada, mesne zajednice i osnovne organizacije Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija itd.

Zakonom o udruženom radu je određeno (radi »spuštanja« dohotka što bliže radnicima koji ga stvaraju i stiču) da se proces sticanja i raspoređivanja dohotka i raspoređivanja čistog dohotka (i raspodele sredstava za lične dohotke radnika) odvija u osnovnim organizacijama udruženog rada.

Statutom Saveza komunista Jugoslavije određeno je da je osnovna organizaciona forma Saveza komunista osnovna organizacija, u kojoj se najneposrednije odvija aktivnost svih komunista. Isto ili slično je i u organizovanju drugih društveno-političkih organizacija.

Prema tome, ima mnogo ovih osnovnih ekonomskih i političkih institucija. Ranije ih nismo imali, ali je iskustvo prakse ovih »institucija« pokazalo da radni ljudi i komunisti aktivnije i neposrednije učestvuju u radu i odlučivanju (i upravljanju) uopšte otkad one postoje nego ranije (u »glomaznim«, većim, društveno-ekonomskim i društveno-političkim organizacionim oblicima).

Zato ove i ovakve institucionalne oblike, koji su najbrojniji u našem društvu, ne treba menjati.

Digitized by Google

Nešto slično se može reći i za »institucije« delegatskog sistema — delegacije radnika i građana i delegacije skupština društveno-političkih zajednica i samoupravnih interesnih zajednica. Ni ovaj sistem institucija na sadašnjem stepenu našeg društva ne treba menjati. Slično je i sa drugim organizacionim oblicima našeg društva.

Šta onda treba menjati (kada su ove institucije najbrojnije) u našem »preinstitucionalizovanom« društvu? Da li su ove institucije osnovni činilac »hiperprodukcije institucija« — kad su »posredničke« i druge institucije, koje navodi profesor Jovanov, u manjini?

Ostaje takođe otvoreno pitanje: da li je izvesno da je »hiperprodukcija institucija postala ograničavajući faktor ostvarivanja socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa i samoupravljanja uopšte«? — kako je napisao profesor Jovanov u prvoj rečenici u podnaslovu o ovom problemu, na strani 92. U njegovom radu nema dokaza (činjenica) koji bi to potvrđivali.

2. Nešto o realnoj i nominalnoj hiperprodukciji ili proliferaciji akata (državnih i samoupravnih)

Nije osporavana i uopšte nije sporna činjenica da imamo dosta (i mnogo) državnih opštih akata (zakonâ, drugih propisa i opštih akata organa društveno-političkih zajednica) i samoupravnih opštih akata organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica. Zato se ne može zameriti profesoru Jovanovu što napominje da u nas postoji hiperprodukcija državnih i samoupravnih normi. Međutim, za takvo stanje nisu uzrok samo subjektivni činioci.

Istorijski posmatrano, jačanjem države (panetatizacije) krajem XIX i početkom XX veka, zatim usled toga povećanim učešćem, odnosno ulogom države u regulisanju svih društvenih odnosa, u prvoj i u drugoj polovini XX veka, što traje sve do današnjih dana, manje ili više izražena je faza proliferacije ili hiperprodukcije državnih akata koji sačinjavaju državno pravo. Ovaj proces, ma koliko izgledao negativan, objektivno je zahvatio i našu socijalističku i samoupravnu državu, i to sve više kako su se razvijali sistem samoupravnih odnosa, zatim ustavno-pravni sistem koji je regulisao i samoupravljanje, i društveno-ekonomske i političke odnose u globalnom društvu, ali i odnose sa drugim državama. Posledica takvih procesa je postojanje velikog (čak i suviše velikog) broja zakona, drugih podzakonskih propisa i opštih akata društveno-političkih zajednica.

Svakako da je profesor Jovanov u pravu kad navodi da je hiperprodukcija državnih i samoupravnih normi posledica i povećanog broja institucija u našem društvu. Međutim, postavlja se pitanje — ili se može diskutovati o tome — da li se povećanjem broja institucija srazmerno, progresivno ili nesrazmerno, neprogresivno ili

Digitized by Google

nezavisno od toga povećava broj državnih (pa i samoupravnih) akata? To nije samo teorijsko, već i faktičko pitanje. Teorijski, može se odgovoriti: ne mora se povećavati broj akata srazmerno povećanju broja institucija u jednom društvu. Dakle, može se desiti da se, u relativnom smislu, smanjuje broj akata, iako je znatnije povećan broj institucija. Kako? Kodifikacijom zakona i drugih propisa. Na žalost, takvih zakona i drugih propisa je sve manje, a treba da ih je sve više u nas. To je problem koji naše društvo treba brže da rešava.

Zato profesor Jovičić s pravom upozorava da je za čitav evropski, kontinentalni koncept pisanog prava karakteristična svojevrsna fetišizacija pisane pravne norme, koja se u nas posebno uočava.[7] Svakako da se postavlja i pitanje ponašanja ili primene velikog broja državnih opštih akata, na primer zakonâ. Profesor Jovanov navodi[8] da je jedna republička skupština u toku četvorogodišnjeg mandata donela 512 zakona, a predsednik Ustavnog suda Hrvatske, Čedo Grbić[9], da je Skupština SFRJ (ili Savezna skupština) od 1973. do 1977. godine donela 453 zakona, a SR Hrvatska, njen Sabor, 365 zakona (svakog dana po jedan). Može se, na osnovu ovih podataka, pretpostaviti da je u tom pogledu slično stanje i u ostalim republikama i pokrajinama.

Kako se na drugi način može doprineti donošenju relativno manjeg broja zakona i drugih propisa i opštih državnih akata u odnosu na broj institucija? To je veoma značajno i suštinsko pitanje u našem socijalističkom i samoupravnom društvu. Jedan od osnovnih ciljeva ostvarivanja našeg samoupravnog socijalističkog sistema jeste da se uticaj ili uloga države u normiranju društvenih odnosa sve više smanjuje, a da se povećava slobodno ili slobodnije normiranje putem donošenja samoupravnih opštih akata — društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma na nivou republika i pokrajina i na nivou Federacije. To se sporo i nedovoljno ostvaruje u praksi, odnosno doslednije se ostvaruje zakonsko nego autonomno ili samoupravno normiranje. Kao da se zaboravlja da se smanjivanjem broja zakona i drugih državnih propisa, a jačanjem samoupravne regulative razvija autonomno pravo uopšte i povećava »carstvo slobode« čoveka i radnika, to jest da se sve više ostvaruje autentično oslobađanje radnika u udruženom radu i van njega.

Postojeći broj akata (državnih i samoupravnih) mogao bi se smanjiti i tako što se neki društveni odnosi ne bi regulisali ni državnim ni samoupravnim normama, već običajnim pravom, pisanim moralnim kodeksima, kodeksom samoupravljačâ, pisanim kodeksima stručnih udruženja, arbitražom i na drugi način. Dakle, procesom (svakako, postepeno i sistematski) reduciranja pravne i

---

[7] M. Jovičić, *Zakon i zakonitost*, »Radnička štampa«, Beograd, 1977, str. 211.

[8] U »Marksističkoj misli«, br. 6/78. u diskusiji o proizvodno-poslovnom ponašanju samoupravnih robnih proizvođača, str. 65.

[9] U raspravi o problemima samoupravnih prava (»Radničko samoupravljanje«, br. 7/78, str. 119).

Digitized by Google

samoupravne regulative uopšte znatno bismo doprineli otklanjanju hiperprodukcije državnih i samoupravnih normi.

Parcijalnim analizama zakonitosti samoupravnih opštih akata i parcijalnim analizama samoupravnog normiranja uopšte utvrđeno je da zaista imamo nepotrebno veliki broj ovih akata.[10] Kad bismo broj samoupravnih akata sveli na jedan zadovoljavajući optimum, na primer, umesto 30 i više akata u organizaciji udruženog rada, na svega 10—15, ukupan broj ovih akata smanjio bi se za 50% i više. To je moguće i putem kodifikacije većine akata, odnosno tako da se jednim aktom normira nekoliko društvenih odnosa u samoupravnim organizacijama i zajednicama. Na primer, samo pitanje društvene samozaštite može da se normira donošenjem 10—15 akata, ali i donošenjem samo jednog ili svega 2—3 akta. I finansijsko-ekonomski efekti takvog normiranja bili bi znatno povoljniji.

Nominalni broj postojećih samoupravnih opštih akata nije, u stvari, realan broj ovih akata. To je utvrđeno na osnovu mnogih istraživanja*, ali koji bi bio realan broj ovih akata, to još uvek ne znamo. Teorijska i naučna istraživanja nisu u tom smislu mnogo doprinela praksi. Zato, ako budemo i ubuduće stalno konstatovali da imamo hiperprodukciju samoupravnih opštih akata, a ništa ne preduzimamo da ustanovimo realan broj koji je neophodan za svaku oblast (privredne, društvene i državne delatnosti) i za osnovne jedinice (osnovne organizacije udruženog rada i radne zajednice) ovih delatnosti — imaćemo i dalje ovakvo stanje. Više se bavimo izdavanjem priručnika o stvaranju (donošenju) i primeni akata nego pitanjem koliko nam je akata neophodno i kako izvršiti redukciju nepotrebnih ili suvišnih akata.

U vezi s pitanjem odnosa institucija i državnih i samoupravnih akata postavlja se jedno principijelno pitanje: da li se norme donose samo zbog institucija i za institucije ili se donose za radne ljude, odnosno radnike u institucijama uopšte? Ovo pitanje zahteva potpuniji odgovor.

U pravnoj teoriji je usvojeno opšte pravilo — zakoni i drugi državni opšti akti donose se radi regulisanja društvenih odnosa u okviru datog društvenog uređenja (to važi naročito za zakone). Zato, analogno tome, može se konstatovati da se u nas državne i samoupravne norme (propisi) donose radi uređivanja ili regulisanja bitnih društvenih i samoupravnih odnosa. Sada se, logično, postavlja pitanje: šta su to društveni odnosi? Najkraće, društveni odnosi su odnosi među ljudima u društvu, a sadržina društvenih odnosa je

[10] Naročito se vrši ispitivanje sprovođenja Zakona o udruženom radu, ali i zakonitosti samoupravnih opštih akata uopšte. Međutim, kako se dosledno i sistematsko praćenje zakonitosti, odnosno nadzor nad zakonitošću ovih akata ne ostvaruje, to nemamo potpun uvid u ukupan broj akata samoupravnih organizacija i zajednica niti pravo stanje zakonitosti ovih akata.

* Misli se na istraživanja razne vrste: radnih odnosa, raspodele, samoupravljanja itd., ali i na analize organa pravosuđa. U raznim analizama i materijalima ističe se da postoji veliki broj smoupravnih opštih akata OUR (30—40 i više).

Digitized by Google

određena delatnošću ljudi u proizvodnji materijalnih ili duhovnih dobara ili u drugim oblicima delatnosti (upravljanjem stvarima, sredstvima za proizvodnju i institucijama u najširem smislu, ali ovde, razume se, ne mislimo na odnose među ljudima radi »proizvodnje« samih ljudi). Čini se da ovde nema ničeg nejasnog, da nije sporno da državni zakoni i drugi propisi i samoupravni opšti akti postoje (da li u optimalnom ili u većem broju, to sada nije važno) i donose se radi ljudi (u institucijama), a ne radi i zbog institucija, odnosno radi regulisanja društvenih i samoupravnih odnosa u koje stupaju radni ljudi (i građani).

Sad se, opet logički, uzimajući u obzir cilj donošenja državnih i samoupravnih normi, postavlja pitanje: da li hiperprodukcija institucija (ako uopšte postoji u našem društvu) u nas zaista produkuje hiperprodukciju državnih i samoupravnih normi? Ni na ovo pitanje ne bismo mogli odgovoriti najkraćim odgovorom — da, odnosno ne.

Blizu je logici da se na postavljeno pitanje može odgovoriti potvrdno, jer u »hiperprodukovanim institucijama« rade ljudi, a kako se državni i samoupravni akti donose radi njih — to, izgleda logično, za regulisanje njihovih međusobnih, društvenih odnosa treba doneti veći (hiperprodukujući) broj ovih normi. To bi bio suviše uprošćen odgovor. Naime, društveni odnosi u koje radni ljudi stupaju jesu odnosi ljudi u »hiperprodukovanim institucijama«, a kako se državni i samoupravni akti donose radi radnih ljudi u ovim institucijama, to opet izgleda logično da za regulisanje njihovih međusobnih, društvenih odnosa treba doneti veći (hiperprodukujući) broj ovih normi. To bi takođe bio suviše uprošćen odgovor. Naime, društveni odnosi u koje radni ljudi stupaju u »hiperprodukovanim« institucijama mogu biti regulisani: Ustavom, kodifikovanim zakonima, drugim zakonima, drugim propisima i opštim aktima društveno-političkih zajednica i raznim samoupravnim opštim aktima, ali i na drugi način, kako smo to ukratko naveli pri razmatranju pitanja reduciranja državnih i samoupravnih normi. Prema tome, zavisno od vrste državnih i samoupravnih normi, zavisno i od toga da li je određen broj realnih državnih i samoupravnih normi, zatim zavisno od delatnosti (društvenih odnosa) u institucijama i da li ima institucija srodnih delatnosti, od potrebnog broja radnika u njima itd., — može se doneti manji ili veći broj i državnih i samoupravnih normi koje uređuju ili regulišu društvene odnose u takozvanim hiperprodukovanim institucijama. Kao što se vidi, sad je logičan ovaj odgovor: nije broj institucija jedini činilac koji određuje broj državnih i samoupravnih normi, već taj broj zavisi od mnogih činilaca (navedenih i drugih). Ni ovakvim odgovorom nismo iscrpli sve mogućnosti za davanje još potpunijeg odgovora na postavljeno pitanje odnosa između broja institucija i broja državnih i samoupravnih normi. Ipak, nema sumnje da se ovde ne radi samo o prostoj »formuli« i zavisnosti kvantitativnih odnosa, već se pri razmatranju takvih odnosa moraju uzeti u obzir i navedeni (i drugi) kvalitativni činioci.

Digitized by Google

O samom broju državnih i samoupravnih normi može se i ovde znatno više napisati, ali je o tome i do sada dosta napisano na drugom mestu. Međutim, kao što važi i za povećan broj (hiperprodukciju) institucija, i povećan broj ovih akata je posledica i objektivne okolnosti — da je samoupravljanje zahvatilo (u određenom, svakako, još uvek nedovoljnom stepenu razvoja) sve oblasti života i rada radnih ljudi i građana. Samoupravljanje zahteva normiranje i prava, i obaveza i odgovornosti. Ono ne može i neće dugo moći bez normiranja. Pored toga, ovakvo samoupravljanje i u ovakvom stepenu i u ovakvoj sveobuhvatnosti društvenih odnosa ne postoji nigde u svetu. Ono nije eksperiment, ali mi nemamo izvorâ, uzorâ i uopšte primerâ ovakvog samoupravljanja i normiranja samoupravljanja (mada uzore i šablone ne tražimo), osim sopstvene prakse koju koristimo. To svakako otežava, ali i još više komplikuje, i otvara mogućnosti kreativnog i uopšte inventivnog delovanja u stvaranju i donošenju samoupravnih opštih akata. Samoupravljanje je revolucija koja teče i koja će dugo trajati. Ono nadahnjuje, podstiče na akciju, ali zahteva i izuzetnu hrabrost, samoodlučnost, samoinicijative i sposobnosti ne samo u odlučivanju, već i u stvaranju normi. U traganju za najboljim desi se da odemo u drugu krajnost — sve hoćemo da samoupravno normiramo. Tako »objektivno« imamo veliki broj samoupravnih opštih akata koji u drugim okolnostima i uslovima ne bi trebalo da postoje. Istorijski posmatrano, tri decenije su kratak period za stvaranje bogate riznice iskustava teorije i, pogotovo, prakse ostvarivanja samoupravljanja, naročito u odnosu na predstojeću epohu njegovog razvoja.

Naše samoupravljanje je najoriginalniji evoluciono-revolucionarni proces i društveni odnos koji nema premca u svetu i zato se naše samoupravne norme brojčano i po kvalitetu ne mogu upoređivati sa normama koje postoje u zemljama sa drugačijim političkim sistemom niti sa normama drugih socijalističkih država. Zbog toga se ne mogu složiti sa konstatacijom profesora Jovanova da »Jugoslavija danas po broju posredničkih institucija i po broju pravnih normi (državnih, paradržavnih ili kvazisamoupravnih i stvarno samoupravnih) u odnosu na broj stanovnika zauzima prvo mesto u svetu«, kako je napisano na str. 100. u podnaslovu »Odumiranje države ne mora u svakom slučaju da znači istovremeno i ostvarivanje samoupravljanja«. Ne znam koje je podatke koristio za ovakvu konstataciju, ali ima podataka koji to mogu da osporavaju. Na primer, profesor Jovičić[11] navodi da se svake godine u Švedskoj objavi 600—1.000 propisa (zakonâ i podzakonskih akata); samo jedno ministarstvo u Sovjetskom Savezu (Ministarstvo automobilske industrije) u toku jedne i po godine (1972/73) donelo je više od 1.200 naredbi i uputstava; U Francuskoj se od 1946. do 1958. godine donosilo prosečno po 250 zakona godišnje; u SAD se svake godine donosi oko 300 zakona itd.

Mora se, međutim, imati u vidu da je naša država federativna, s velikim pravima i ovlašćenjima republika i pokrajina da samostal-

[11] Isto, str. 219—221.

Digitized by Google

no donose zakone i druge propise i da se u te propise ugrađuju posebna prava republika i pokrajina i radnih ljudi i građana i narodâ i narodnosti koji žive u njima. Zato se ukupan broj propisa mora posmatrati i sa tog stanovišta.

Pre konstatacije da postoji hiperprodukcija državnih i samoupravnih normi treba, kao i pri razmatranju hiperprodukcije institucija, utvrditi da li je naš normativni sistem već postao stabilniji nego što je bio do 1974. ili 1978. Čini se da se o stabilnijem i čvršćem normativnom sistemu već može govoriti, jer posle usaglašavanja zakonâ i drugih propisa i samoupravnih opštih akata sa Zakonom o udruženom radu i posle donošenja novih zakona i drugih propisa i samoupravnih opštih akata na osnovu ovog zakona objektivno nema potrebe za daljim povećanjem broja državnih i samoupravnih normi. Prema tome, izgleda da je celishodnije raspravljati o tome kako da se otklone suvišne državne i samoupravne norme (kodifikacijom i na drugi način) i kako da se ostvaruje proces neophodnog i delimičnog inoviranja ovih normi nego o njihovom apsolutnom broju u odnosu na broj institucija u našem društvu. Ovi procesi su već u toku, ali ih, verovatno, treba ubrzati.

Na osnovu sadržaja celog teksta profesora Jovanova može se samo pretpostaviti koje su to »paradržavne«, a koje »kvazisamoupravne« norme; autor ih je ipak trebao bliže definisati (navodi ih samo na str. 100). Bliže poimanje i objašnjenje uzrokâ i posledica postojanja ovih normi u našem društvu bilo bi od posebnog značaja za potpuniju raspravu o problemu hiperprodukcije državnih i samoupravnih normi.

3. Potražnja radnika »koji stvaraju institucije i norme«

Profesor Jovanov je postavio tezu da su »hiperprodukcija institucija« i »hiperprodukcija državnih i samoupravnih normi« »hipertrofirale potražnju ljudi koji stvaraju institucije i norme, koji rade u njima i koji stvaraju i primenjuju sredstva da institucije funkcionišu i da se ljudi ponašaju po državnim i samoupravnim normama«. Na osnovu ove teze ili konstatacije autor iznosi zaključke o posledicama takvog stanja. To pitanje zaslužuje mnogo šire i mnogo dublje analiziranje nego što se to može uraditi na ovom mestu. Pošto smatra da je ovaj problem, sa svim konsekvencama, najsloženiji problem države u savremenom jugoslovenskom društvu, sve što iznesem u prilog opovrgavanja ove teze neće biti dovoljno stručno, naučno i argumentovano da je u potpunosti osporim. Uostalom, to važi i za sve što sam ovde naveo dokazujući da se problemi koji su povod ovoj raspravi mogu i drukčije, svestranije i komplementarnije posmatrati. No, i pored nekih objektivnih i subjektivnih nemogućnosti da o ovom složenom problemu iznesem sve najpotrebnije kako bih dokazao suprotne ili drugačije stavove, pokušaću da osporim to da samo povećanje broja institucija i broja državnih i samoupravnih normi ne može automatski, niti u nekoj srazmeri,

Digitized by Google

da uslovi povećanu potražnju za radnicima koji stvaraju institucije i norme itd. To nije samo teorijsko, već i praktično pitanje.

I ovde se, kao i u odnosu između hiperprodukcije institucija i hiperprodukcije (proliferacije) normi, radi o kvantitativnim odnosima. Međutim, i u takvim odnosima postoje i brojni kvalitativni činioci i činjenice koje moramo uzeti u obzir pri razmatranju ovog pitanja.

Izgleda logično da je hiperprodukcija institucija i normi izazvala povećanu potražnju radnika koji rade u institucijama i koji stvaraju institucije i norme. Međutim, moramo uzeti u obzir i sve odnose i veze između prvog i drugog kvantitativnog činioca, koje sam naveo u objašnjenju odnosa između povećanja institucija i povećanja normi, ali i druge.

Po mom dubokom uverenju, zasnovanom na posmatranju i uočavanju pojava, odnosâ i procesâ u našem društvu uopšte i u kadrovskoj politici i kadrovskoj funkciji uopšte, kao i na osnovu nekih ispitivanja i statističkih podataka, postoje međuzavisne činjenice i dijalektički odnosi i manje ili više značajni objektivni i subjektivni činioci koji uslovljavaju povećanje broja radnika u institucijama i onih koji stvaraju državne i samoupravne norme. Ja ne vidim jednostavnu logiku povećanja broja ovih radnika u tome što se povećava ili se povećavao, na primer, broj institucija uopšte ili broj »posredničkih institucija« — kako ih shvata profesor Jovanov — i što se povećavao ili se povećava broj državnih i samoupravnih normi.

To bi bila uprošćena šema ili formalizam u posmatranju ovakvih pojava. Da nešto konkretnije razmotrimo ovo pitanje. Na osnovu statističkih podataka[12] može se konstatovati da imamo oko 1/6 zaposlenih u vanprivredi u odnosu na broj zaposlenih u privredi ili oko 17% od ukupnog broja zaposlenih radnika.

Od ukupnog broja radnika u vanprivredi u društveno-političkim zajednicama i organizacijama radi oko 27% radnika, od ukupnog broja zaposlenih radnika svega oko 4%. Preko 70% radnika vanprivrede radi u obrazovanju i kulturi i zdravstvu i socijalnoj zaštiti.[13]

Zašto sam izneo ove brojčane odnose? Pre svega zato da se vidi da radnici u nekim vanprivrednim institucijama ne predstavljaju tako velik broj u odnosu na ukupan broj zaposlenih u privredi i uopšte. Takođe, ovi podaci pokazuju odnos zaposlenih u društveno-političkim zajednicama i organizacijama (i u samoupravnim interesnim zajednicama) prema ukupnom broju zaposlenih u privredi i vanprivredi. Mada je trebalo pratiti kretanje trenda zaposlenih u vanprivredi od 1974. godine, što nije naročito teško, treba navesti, po mom uverenju, još neke značajne statističke podatke.

Od ukupnog broja zaposlenih u osnovnim neprivrednim delatnostima imali smo krajem 1976. godine[14] oko 826 hiljada radnika. Od toga: na administrativno-računovodstvenim poslovima 515.762;

[12] Izvor: SGJ-1979, str. 124—125. i Statistički kalendar Jugoslavije 1980, str. 42.

[13] Isto.

[14] Isto, str. 132.

Digitized by Google

manipulativnim poslovima 79.863; zatim, u skupštinama društveno-političkih zajednica i funkcionera 12.486; rukovodećih radnika u organizacijama udruženog rada i rukovodećih radnika u komorama 110.938; u samoupravnim interesnim zajednicama, društveno-političkim organizacijama i društvenim organizacijama 6.846.

U finansijskim i drugim delatnostima, koje spadaju u privredne delatnosti (banke, osiguravajuće i druge organizacije) 1978. godine bilo je ukupno 163.000 radnika, a 1979. godine (procena) 208.000 radnika.[15]

Čitaocu nije teško da ustanovi da je i u gornjoj strukturi radnika »neproizvodnih« delatnosti najveći broj administrativno-računovodstvenih radnika (i blagajnika) uopšte i rukovodećih radnika u organizacijama udruženog rada.

Najverovatnije je da se u navedenim delovima strukture neproizvodnih radnika nalaze radnici koji rade »u institucijama i koji stvaraju institucije i državne i samoupravne norme«. Ovde su, najverovatnije, radnici i u »posredničkim institucijama« koje »objektivno ostvaruju svoju dominaciju (vlast) nad svim nosiocima interesa između kojih posreduju«, kako ističe profesor Jovanov.

Radnici u navedenim strukturama (ali, verovatno, ne svi, već njihov manji broj), dakle, imaju dominaciju (vlast) nad radničkom klasom (to jest »nad svim nosiocima interesa između kojih posreduju«).

Ukažimo na neke činjenice u vezi s pomenutim podacima.

Prvo. Radnici koji rade u navedenim institucijama, organizacijama i zajednicama, odnosno u vanproizvodnim delatnostima, malobrojniji su od radnika koji rade u proizvodnim delatnostima, dakle od najužeg jezgra radničke klase. Međutim, mora se uzeti u obzir to da i u navedenoj strukturi radnika imamo izvestan broj radnika koji pripadaju najužem delu radničke klase, koja nije samo formalno na vlasti.[16]

Drugo. Navedeni podaci dosta ilustrativno pokazuju da je broj radnika u »institucijama« nesrazmeran broju samih institucija, odnosno hiperprodukciji institucija i državnih i samoupravnih normi. Čini se da to ovde ne treba posebno dokazivati.

Treće. Dalja analiza pojma povećane potražnje radnika koji rade u institucijama i koji ih stvaraju i učestvuju ili stvaraju državne i samoupravne norme morala bi da otkrije sledeću činjenicu:

---

[15] Statistički kalendar Jugoslavije 1980, str. 42.

[16] Izvinjavam se čitaocima što na ovaj način pokušavam da identifikujem našu radničku klasu, koju ne možemo niti smemo da odvajamo (formalno i suštinski) od svih drugih radnih ljudi koji formalno, po prirodi svojih delatnosti, ne spadaju u radničku klasu, ali su njen nerazdvojni deo. Zašto? Zato što radnička klasa ne vrši sama vlast, već zajedno sa svim radnim ljudima. Prema tome, i formalno (mada nepotpuno) identifikovanje radnika koji rade u vanproizvodnim, u vanmaterijalnim delatnostima, priznajem, nije bilo neophodno, za sada, u ovoj raspravi.

Inače, ima preko 30 definicija radničke klase, kako i sam profesor Jovanov navodi u svojoj knjizi *Samoupravljanje i njegova bitna obeležja* (Viša škola za organizaciju rada, Novi Sad, 1979, str. 32).

Digitized by Google

Sam pojam *»hipertrofiranje potražnje ljudi koji stvaraju institucije i norme«* objašnjava da nije reč o ljudima koji rade u institucijama, koji ih stvaraju i koji učestvuju i stvaraju norme, već samo o *potražnji* (zahtevu društva ili slično) da se poveća broj ovih radnika. Međutim, na str. 93. profesor Jovanov pledira da se pod »tražnjom« podrazumeva i povećanje broja ovih radnika jer u obrazloženju ove teze piše: »Zato se najpre nagomilava rukovodeći i administrativno-upravni aparat i režijsko osoblje u samim organizacijama udruženog rada, a zatim u socijalno privilegisanim organizacijama i institucijama i od radničke klase otuđenim centrima društvene moći« (str. 93). Kad bi bila u pitanju samo potražnja radnika u institucijama, ne bi postojao ovaj proces migracije, to jest povećan broj radnika koji rade u njima. Očigledno je da sama teza nije dobro postavljena ili nije dobro objašnjena (i argumentovana).

Možda je trebalo navesti visinu dohotka organizacija, zajednica i institucija u odnosu na ukupan dohodak u privredi da bi se videla finansijska moć »institucija« uopšte i po jednom radniku. Na primer, u Vojvodini je 1979. godine u 761 radnoj zajednici u vanprivredi (bez banaka i zavodâ za osiguranje lica i imovine) dohodak iznosio 5,2% od ostvarenog dohotka u privredi Vojvodine, a čist dohodak po jednom radniku u vanprivredi iznosio je u istoj godini 82.970 dinara, a u privredi oko 70.500 dinara.[17]

Nismo naveli brojčane pokazatelje, i nema ih, svih radnika koji rade u »administrativno-upravnom aparatu i režijskog osoblja« u samim organizacijama udruženog rada, ali i taj broj ne bi pokazivao da je, makar i kvantitativno, zabrinjavajući po naše društvo, a najmanje za ostvarivanje vlasti radničke klase i svih radnih ljudi.

Najverovatnije je — tako proističe iz sadržaja teksta profesora Jovanova — da se povećan broj radnika u »institucijama« nalazi i u materijalnoj proizvodnji — koji su angažovani u delegatskim skupštinama (kao članovi delegacija samoupravnih interesnih zajednica i veća udruženog rada skupština društveno-političkih zajednica i na drugim delatnostima u vršenju samoupravljanja i vlasti radničke klase i svih radnih ljudi). To je impozantan broj, ali se sa njima (delegatima, na primer) ipak ne može tako lako manipulisati, kao što naglašava ili navodi profesor Jovanov u svom radu (str. 100). To zahteva posebnu raspravu.

Pored navedenih podataka, mogli bismo navesti i analizirati i sledeće podatke: Od ukupno zaposlenih po granama delatnosti u Jugoslaviji 1966. godine u privredi je bilo 3,040.200 radnika, a u vanprivredi 393.600 radnika ili oko 20%; 1975. godine 4,856.500 radnika, a od toga u vanprivredi 831.900 ili 17%, i 1978. godine od ukupno 5,280.400 radnika po granama delatnosti u vanprivredi je radilo 916.700 radnika ili oko 20%.

---

[17] Izvori: *Aktuelna idejno-politička pitanja sticanja, raspoređivanja i raspodele dohotka i sredstava za lične dohotke*, 3, Gradska konferencija SKV, Novi Sad, jun 1980. i »Informacija o rezultatima poslovanja radnih zajednica društveno-političkih organizacija, organa SIZ, banaka i zajednica ZOIL«, Veće saveza sindikata Vojvodine, Novi Sad, jun 1980.

Digitized by Google

I bez dublje analize ovi podaci pokazuju da se srazmera povećanja broja radnika u vanprivredi u odnosu na privredu nije povećavala progresivno, a 1975. u odnosu na 1966. godinu taj je odnos niži, a 1978. godine u odnosu na 1966. godinu isti.

Trend zaposlenih radnika u vanprivredi od 1975. godine do 1978. godine, kao i od 1966. do 1978. godine, prema istim izvorima[18], ne pokazuje karakteristike progresivnog rasta broja radnika u vanprivrednim delatnostima u odnosu na privredne delatnosti. Svakako da u pogledu zaposlenosti ima razlika u pojedinim oblastima društvenih delatnosti i u državnim organima.

Međutim, struktura radnikâ prema stručnom obrazovanju (ako je to za ovu raspravu uopšte važno) mnogo je nepovoljnija u privrednim nego u neprivrednim delatnostima.[19] O tome postoji dosta podataka.

Prema tome, i na osnovu ovih nepotpunih podataka može se konstatovati da, iako ne raspolažem najnovijim podacima, ne postoji bitna razlika u globalnoj strukturi radnikâ u privredi i onih u vanprivredi, ali da najverovatnije postoji migracija radnika u smislu odlaska najstručnijih radnika iz privrede u neprivredu.

Treba postaviti konkretno pitanje: gde su ljudi, to jest radni ljudi koji stvaraju »institucije« ili takozvane »posredničke institucije« i koji rade u njima? I drugo pitanje: gde su radnici koji stvaraju norme, odnosno gde su ljudi koji primenjuju sredstva da institucije funkcionišu i da se ljudi ponašaju po državnim i samoupravnim normama?

Odgovor zavisi od samog smisla postavljenog pitanja. Najpre, moramo identifikovati »institucije uopšte« i »posredničke institucije«. Međutim, to još uvek ne možemo, jer ih ni profesor Jovanov nije dovoljno jasno i potpuno identifikovao. Drugo pitanje je u vezi s prvim, jer radni ljudi koji stvaraju norme (državne i samoupravne), logično, rade u svim našim institucijama: u svim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u svim državnim organima i društveno-političkim organizacijama itd. Dakle, i u udruženom radu, i u privrednim i u društvenim i državnim delatnostima — u vanprivrednim delatnostma, i u proizvodnim i neproizvodnim delatnostima.

Prema tome, ako pod institucijama podrazumevamo sve samoupravne organizacije i zajednice, u svim oblicima udruživanja rada i sredstava i svim drugim organizacionim oblicima gde ljudi rade,

---

[18] SGJ — 1966—1979. Ovde sam naveo tri »prelomne« godine za zapošljavanje u nas: 1966. godinu — posle privredne i društvene reforme, 1975. godinu — posle donošenja Ustava i 1979. godine — posle prvog mandata delegatâ skupština (kada je zaokružena reforma ustavno-pravnog i samoupravnog sistema normiranja društvenih odnosa u nas).

[19] Na primer, akademik prof. Pusić u svom radu: *Čovek u državi prelaznog razdoblja*, »Arhiv za pravne i društvene nauke«, br. 3/1979, str. 317—325, navodi da je u Jugoslaviji procenat radnika sa visokom školskom spremom, koji rade u državnoj upravi i samoupravnim društvenim službama 1977. godine bio 14,22%, a za sve ostale zaposlene iznosio je svega 5,23%.

Digitized by Google

to jest gde se nalaze u radnom odnosu, onda se može odgovoriti, možda više teorijski, ali i s praktičnog gledišta, da pod »potražnjom ljudi (radnih) koji stvaraju institucije i norme, koji rade u njima i koji stvaraju i primenjuju sredstva da institucija funkcioniše i da se ljudi ponašaju po državnim i samoupravnim normama« — podrazumevamo sve radne ljude u našoj zemlji. To je odgovor na ranije postavljena pitanja ovde, ali i na tezu koju je postavio profesor Jovanov na str. 93. od 6-og do 11-og reda odozgo. Drukčije ne bih mogao niti bih umeo da odgovorim niti, pak, da shvatim suštinu pitanja i ove teze. Međutim, ako se pod institucijama podrazumevaju samo skupštine samoupravnih interesnih zajednica i njihove jedinice (valjda: stručne službe) i, u izvesnoj meri (?), poslovne banke i njihove filijale i Narodna banka, ili još: i zavodi za osiguranje imovine i lica, zatim skupštine poslovnih banaka, delegacije i institucije osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica i opština, pa i radnički saveti (u izvesnoj meri?), kako se, direktno ili indirektno, identifikuju posredničke institucije (str. 90. i 92. i dalje) — ni tada se ne bi mnogo suzio krug (radnih) ljudi za kojima, navodno, postoji posebna potražnja (u vezi sa hiperprodukcijom institucija i državnih i samoupravnih normi, kako je tezu postavio profesor Jovanov).

Da li svi radni ljudi u »posredničkim institucijama« ili samo pojedinci (i koji) imaju dominaciju (vlast) nad radničkom klasom? To je suštinsko pitanje, ali ne vidimo odgovor.

Mada nije sasvim jasan pojam »posredničkih institucija«, to pitanje, više iz praktičkog nego teorijskog poimanja, ne želim da raspravljam. Verovatno da će u raspravi učestvovati neko ko bolje poznaje suštinu ovog problema, ali samo načelno imam primedbu: trebalo je navesti više argumenata, činjenica da se ovo objasni čitaocima »Socijalizma«.

Međutim, mada sam čvrsto uveren (a pokušao sam da to objasnim) da ne postoji posebna tražnja niti progresivno zapošljavanje ljudi u svim »institucijama« ili u svim »posredničkim institucijama« i koji ih stvaraju i koji stvaraju državne i samoupravne norme itd..., da je, na osnovu iznetog, nejasno ono što dalje piše na str. 93: »To je logično na skali vrednovanja rada postavilo stvari sa noge na glavu — po materijalnoj i moralnoj vrednosti izbio je na prvo mesto onaj rad koji stvara institucije i norme i koji obezbeđuje funkcionisanje institucija i ponašanje ljudi po državnim i samoupravnim normama. Istovremeno je, kao logična posledica, u maksimalno mogućoj meri materijalno i moralno obezvređen rad koji stvara materijalna, kulturna i duhovna dobra, a posledice su jasne. Proizvodnju materijalnih dobara masovno napuštaju inženjeri i tehničari, a zatim visokokvalifikovani i kvalifikovani radnici.«

Pošto se o hiperprodukciji institucija ili o preinstitucionalizaciji našeg društva, u sadašnjoj fazi razvoja, za sada ne može sa sigurnošću govoriti (sve dok se ne izmene ne samo formalno-pravni, već i opštedruštveni uslovi), to ni jedan od navedenih problema nije u uzročno-posledičnoj vezi sa ovim pitanjem. U to sam uveren ne

Digitized by Google

samo zato što sam svoju tezu do sada branio, nego što nisam ubeđen da bismo rapidnim smanjivanjem broja postojećih institucija (za to je potrebno izvršiti čitavu reformu pravnog i društveno-političkog sistema) doprineli rešavanju navedenih problema. Pogotovo ne ako institucije shvatimo u najširem smislu ili pak onako kako su one u radu profesora Jovanova identifikovane.

Već sam napomenuo da se zbog samog kvantitativnog faktora — povećanja broja institucija i normi — ne može desiti (u ovom slučaju je to očigledno) obezvređivanje rada koji stvara materijalna, kulturna i duhovna dobra[29] niti pak da se zbog toga vanredno visoko vrednuje rad radnikâ u institucijama i onih koji stvaraju institucije i norme i koji obezbeđuju funkcionisanje normi i ponašanje ljudi po normama.

Zbog čega bi se visoko vrednovao ovaj rad? Samo zato što je velika potražnja tih radnika? Ili zato što je to lakši rad? Ili zato što ga je društvo (a ne sami radnici koji obavljaju ove poslove i zadatke) zbog nečega ili na neki način verifikovalo kao takav? Možda zato što je to izuzetno težak posao koji zahteva vanredne umne napore? Ili je to rad koji je najbliži i najlakši za dobijanje posebnih privilegija u društvu, ili se ovim radom ulazi u krug radnih ljudi koji imaju neposrednu moć nad drugima? Možda se tu, »u centrima otuđene moći«, stvara neka posebna hijerarhijska kasta ili sloj ljudi daleko od društvene (i državne) kontrole? Sve su to pitanja (a ima ih još) na koja treba dati i zadovoljavajući odgovor pre nego što se konstatuje da je potražnja ovih radnika povećana i da najbolji stručnjaci iz materijalne proizvodnje formalno beže u ovakva zanimanja. Međutim, pre toga trebalo je identifikovati koji su to radnici koji stvaraju institucije i koji obezbeđuju da one funkcionišu i da se ljudi ponašaju po državnim i pravnim normama. To je bitno pitanje za shvatanje suštine problema. Znali bismo ko su, gde su i šta sve rade ti ljudi, pa i pod kakvim uslovima žive i rade. Tako bismo mogli odgovoriti i na pitanje zašto je njihov rad vanredno cenjen i nagrađen, ali i zašto je moralno i materijalno stimulisan.

U nas ima dosta analiza o radu i organizaciji, na primer, organâ državne uprave. U mnogim materijalima, analizama, informacijama i izveštajima piše, a o tome se često raspravlja i na najvišem stručnom i naučnom nivou i u odgovarajućim državnim i najstručnijim društvenim organima, da postoji znatno izražena fluktuacija radnika, to jest odlazak najsposobnijih radnika iz uprave, koji u ovim organima rade na veoma složenim zadacima i poslovima, a naročito radnika sa posebnim ovlašćenjima i odgovornostima. Nisam uveren da se u broju od oko 100.000 radnika (bez funkcionera i rukovodećih radnika) koji rade u ovim organima, mnogi od njih

[29] U duhovna dobra spada i delatnost stvaranja akata, jer je poznato da pripremanje i pisanje zakonâ zahteva dobro poznavanje jezika, opšte kulture, prava i pravne tehnike, društvenih odnosa, posebno materiju koja se normira itd.

Digitized by Google

pod teškim i nezadovoljavajućim uslovima i sa relativno i apsolutno niskim prosekom ličnih dohodaka, može naći veliki broj onih koji su privilegovani u našem društvu, koji imaju posebne privilegije, počasti, titule i slično. Nešto ipak, na žalost, imaju — nerazvijeno samoupravljanje i često neusklađene interese i neravnopravan položaj u odnosu na manji broj radnika u upravi itd.[21]

Ovi radnici, kao i drugi koji rade u vanprivrednim delatnostima, ipak su objektivno u boljem položaju od radnika koji rade u privrednim, a naročito u proizvodnim delatnostima (u rudnicima, tekstilnoj industriji, nekim granama i grupacijama metalne industrije i drugim). Taj objektivno povoljniji položaj može se objasniti, ali se ne može opravdati.

Često se pitam, i mnogi radnici se pitaju, zašto je zaista obezvređen, na primer — ali ne samo kao primer — rad u rudnicima, ili: zašto je naše društvo dozvolilo da se jedino u rudarstvu trajno i rapidno smanjuje broj radnika? Veoma indikativno, ali i veoma sadržajno, napisao je nedavno u »Komunistu« dugogodišnji radnik u rudarstvu Živojin Vučićević, visokokvalifikovani rudar, napis pod naslovom: *Pitam se, pitam, u stvari, znam*[22] da još uvek ne može da shvati kako su rudari bili najbolje nagrađeni radnici u prvih deset posleratnih godina, a naročito u prvih pet godina kada je dobar kvalifikovani rudar zarađivao više od direktora, a visokokvalifikovani više i od ministra, a sada su među najslabije plaćenim radnicima. To ni ja ne mogu da shvatim, i pored shvatanja osnovnih principa — osnova i merila — za nagrađivanje radnikâ u našem društvu. Čini se da je to jedan od najvažnijih problema rudarskih i drugih profesija. Nije reč samo o prostom neposrednom međuzavisnom odnosu nagrađivanja i vrednovanja rada, već o bitnim društvenim odnosima ljudi u proizvodnji i vanproizvodnom radu.

Čini se da odgovor na pitanje o tome kako rešiti navedene probleme treba tražiti pre u adekvatnom, znatno boljem društvenom vrednovanju rada u ovim i drugim profesijama nego što ga treba tražiti u radu u »institucijama« (i ovde postoje institucije i državne i samoupravne norme itd.) i na izradi normi. Ne potcenjujem problem institucija i normi koji se ovde postavlja, ali, mada u našem socijalističkom samoupravnom društvu ne može biti ravnopravnog nagrađivanja prema rezultatima i uslovima rada (jer, razumljivo,

[21] Više o usklađivanju samoupravnih interesa radnika u organima uprave može se videti u radu *Demokratski pluralizam samoupravnih interesa u organima državne uprave*, koji će biti objavljen u sledećem broju »Opredjeljenja«.

[22] »Komunist«, br. 1224 od 22. avgusta 1980. godine, izdanje za SR Srbiju i Vojvodinu, str. 16. Smatram da je drug Vučićević dobro postavio jedan opšti problem, iako je on baziran i na ličnom iskustvu. Međutim, u »Komunistu« br. 1228 od 19. septembra ove godine drug Stanko Ponoćko, VKV radnik, iznosi veoma veliki broj (oko 20) problema u napisu: *Jedni odlučuju — drugi snose posledice.* I u ovom pismu ima dosta objektivnih ocena, ali i subjektivnih zapažanja. Ali, samo veliki broj ovakvih napisa i analiza uopšte mogao bi dati verniju sliku objektivnog stanja u globalnom društvu.

Digitized by Google

postoje razlike u sposobnostima, kvalifikacijama i druge), izgleda neshvatljivo da u pojedinim privrednim granama i zanimanjima radni ljudi ne mogu biti bolje nagrađeni zbog niske akumulacije i zbog drugih objektivno datih neravnopravnih odnosa i položaja u odnosu na druge koji imaju povoljnije uslove privređivanja i slično.

O ovom problemu se svakodnevno raspravlja, ali se on sporo rešava. Međutim, često se za ocenjivanje vrednovanja rada radnikâ uzimaju globalni proseci ličnih dohodaka u privredi i neprivredi, u određenoj grani ili grupaciji privrede ili vanprivrede, u proizvodnim ili neproizvodnim zanimanjima itd. Šta predstavljaju statistički globalnih proseci ličnih dohodaka ako se tako iznose i ocenjuju? Ima o tome dosta dobrih viceva, ali je činjenica da ne iznosimo sve podatke o tome kolike lične dohotke imaju radnici, a kolike rukovodeći radnici i funkcioneri. U prosek ličnih dohodaka, na primer, ulazi i deset ili više procenata ličnih dohodaka rukovodećih radnika i funkcionera i ostalih radnika sa znatno nižim i najnižim primanjima. To svakako utiče na opšti prosek ličnih dohodaka koji se uzima za ocenjivanje vrednovanja rada u svim oblastima delatnosti. Međutim, činjenica je i to da i u delatnostima koje su daleko od poslednjih mesta na lestvici ličnih dohodaka radnikâ ima dosta radnika koji primaju manje od radnika koji su po uobičajenom izračunavanju proseka znatno ispod njih na ovoj lestvici. To zavisi od strukture zaposlenih, ali i od njihovog položaja u društvu i od funkcija koje obavljaju, a ne samo od rezultata i uslova njihovog rada.

Možda ovi i drugi činioci utiču i na migraciju radnikâ iz proizvodne u neproizvodnu sferu i na društveno vrednovanje rada uopšte. Što se tiče moralnog vrednovanja rada, ono je na znatno nižem stupnju od materijalnog, ali za razmatranje tog pitanja nema mesta u ovoj raspravi.

*

Zbog komplementarnosti navedenih i drugih pitanja koja je razmatrao profesor Jovanov imao bih primedbi, na primer, na njegov stav o ulozi i moći »posredničkih institucija«; na ponašanje samoupravljačâ po svim normama i drugo, ali, za sada, dodajem još sledeće:

Profesor Jovanov navodi, na str. 97, da su posredničke organizacije, zajednice i institucije nametnule (putem države) radnicima i građanima samo njihovo osnivanje i »zbog toga su se radnici i građani u procesu osnivanja ovih institucija i usvajanja samoupravnih opštih akata osećali i ponašali kao izvršioci nametnute obaveze, a ne ostvarivanja vlastitih osmišljenih potreba«. Takođe navodi da je to, po njegovom mišljenju, najsloženiji problem države u savremenom jugoslovenskom društvu.

Zbog drugačijih shvatanja institucija uopšte u našem društvu, ali i zbog drugačijeg shvatanja položaja i uloge i, pre svega, praktičkog ostvarivanja delegatskog sistema (ne samo, dakle, iz teorij-

Digitized by Google

skih pobuda ili mišljenja) i zbog ograničenog vremena i prostora ovo ne mogu posebno da komentarišem. Međutim, bez obzira na to kakvim podacima i izvorima raspolaže profesor Jovanov, uveren sam u suprotno shvatanje teorije i prakse delegatskog sistema u nas, a posebno ostvarivanja vlasti radničke klase i radnih ljudi u delegacijama. Imam nekih ličnih iskustava u ostvarivanju funkcija delegata i delegacija od kada postoji naš delegatski sistem inaugurisan Ustavom SFRJ i ustavima republika i pokrajina. Ali, za slične konstatacije treba više analiza i činjenica, više teorije i prakse.

Na kraju, još samo dve napomene:

Na str. 95, u 7-om redu odozdo, stoji: »...*društveno-političke organizacije manje ili više svoju energiju iscrpljuju najpre u stvaranju institucija i normi, a zatim u obaveznosti ponašanja ljudi po tim normama*«. Nije jasno kako i za koga društveno-političke organizacije stvaraju institucije i norme i kako stvaraju obaveznost ponašanja ljudi po tim normama. Sve što je o tome napisano na str. 88—89. nije ubedljivo ni dovoljno jasno. To je trebalo bolje objasniti, a možda je ovde posredi i štamparska greška.

U odeljku IV. »Decentralizacija, demokratizacija, dezintegracija« nisu dovoljno objašnjeni pojmovi »demokratizacija« i »dezintegracija« i njihov odnos prema decentralizaciji. Možda je ovo pitanje, kao i druga pitanja u radu N. Jovanova, namerno otvoreno za javni dijalog.

Digitized by Google

Aleksandar Sekulović

Odnos partija—klasa kao ključno pitanje države u socijalizmu

Pokrećući javni dijalog o državi, Neca Jovanov je, kao što je i sam rekao, daleko više govorio o sadašnjem trenutku političkog razvoja Jugoslavije nego o državi u socijalizmu. Mislim da je tako i bolje i potrebnije imajući u vidu i to da su praktično već počele pripreme za naredni kongres SKJ, pa je rasprava o ovim pitanjima dobrodošla. Međutim, da bi ta rasprava bila i plodonosna, čini mi se da bi bilo potrebno izvršiti prethodno dva tematska i metodološka preciziranja: jedno se tiče odumiranja države, a drugo takozvane „vlastite birokratije" radničke klase. To su dve teme stare koliko i radnički pokret i o njima postoji bogata literatura, pa se postavlja sledeći problem: da li sada o njima otvarati diskusiju iznova i od početka ili prethodno izvršiti izvesnu rekapitulaciju dosadašnjih iskustava i dogovoriti se o pravcima daljih i konkretnih istraživanja.

Što se tiče pitanja države u socijalizmu uopšte, problemi nastaju otuda što se do sada vodila borba uglavnom između zastupnika koncepcije ukidanja i koncepcije odumiranja države. Iako smo se mi kao društvo vrlo davno opredelili za ovu drugu koncepciju, ipak i danas ulažemo vrlo mnogo truda da bismo dokazali da

Digitized by Google

se država ne ukida, već da odumire. Tako je ostalo relativno skriveno to da unutar koncepcije o odumiranju države postoje dve (a možda i više) različite koncepcije. Rezultat toga jeste da još uvek nemamo jasan odgovor na pitanje: šta znači samo odumiranje države i kako ona odumire? Može izgledati kao banalizovanje jednog vanredno složenog pitanja, ali se ono u suštini svodi na sledeće: da li odumiranje znači potpuno nestajanje državnih institucija, kao što su nestali neki srednjovekovni zanati ili pak znači ostajanje, pa čak i institucionalno širenje i jačanje države, uz njeno unutrašnje preobražavanje i pretvaranje od sile otuđene od društva u instituciju potčinjenu društvu, dakle, pretvaranje države od „gospodara" u „slugu" društva. Tako preobražena država može se i kasnije zvati država, a može joj se pronaći i neki drugi termin da bi se izrazio njen novi karakter (može se zvati „politika", kako predlaže V. Vasović u istom broju „Socijalizma"). Ali onaj ko se opredeljuje za prvu varijantu mora da zna da se odumiranje države sastoji u konstantnom prenošenju državnih funkcija na druge strukture i institucije (koje, sa svoje strane, mogu postati otuđene od društva isto kao i država, ali to za sam pojam odumiranja *države* nije bitno). U drugom slučaju u centru pažnje naći će se mehanizmi i sredstva kontrole društva nad državom bez obzira na to da li broj njenih institucija i ovlašćenja raste ili opada.

To su dva, u praktičnom pogledu, bitno različita puta odumiranja države. Prvim se ide ako se sledi ova Lenjinova misao: „U tom smislu država *počinje da odumire*. Mesto posebnih ustanova povlašćene manjine (povlašćeno činovništvo, komandni sastav stajaće vojske) sama većina može to neposredno da vrši, a ukoliko samo izvršavanje funkcija državne vlasti postaje svenarodnije, utoliko potreba za tom vlašću postaje manja." Drugi put trasira sledeće Adlerovo tumačenje Marksa: „Uklanjanjem države uklanja se samo klasno suprotna prinudna organizacija društvenog života, što znači nesolidaran oblik podruštvljavanja, a ne svaka prinudna organizacija uopšte. Time se uklanja samo ono regulisanje koje vrši jedan deo društva *protiv* onog drugog dela, a ne *zajedničko regulisanje* socijalnog životnog procesa uopšte."

Moja namera nije bila da se izjašnjavam o pojmu odumiranja države, već da kažem da, ukoliko postoji potreba za diskusijom o državi u socijalizmu uopšte, i danas kod nas posebno, onda ona treba da se koncentriše na pojam odumiranja države.

Što se tiče „vlastite birokratije" radničke klase, čini mi se da je vanredno složena stvarnost današnje Jugoslavije jednostavno nesvodljiva na dihotomiju „radnička klasa — vlastita birokratija". Pre svega, iz naših starih diskusija od pre dvadeset i više godina ostalo je otvoreno, a danas je još otvorenije, pitanje ko sačinjava tu vlastitu birokratiju. Logično bi bilo da tu ulaze samo državni i partijski aparat. Ali pošto sada uviđamo da je, na primer, položaj ba-

Digitized by Google

naka i spoljne trgovine veoma krupno pitanje za interese radničke klase, možemo taj pojam proširiti i na njih. No, tu se odmah postavlja principijelno pitanje: dokle širiti ovaj pojam a da se on od naučne kategorije ne pretvori u političku parolu? Pa i kad ga proširimo preko svake mere, ipak u njega ne možemo smestiti sve potencijalne oblike otuđivanja od interesa radničke klase niti sve one društvene slojeve i grupe koje ostvarivanjem svojih posebnih interesa mogu da nanesu radničkoj klasi veće štete nego njena sopstvena birokratija. Jer, uza sve teorijske napore, u pojam „vlastite birokratije" ipak ne možemo smestiti radnički savet nekog preduzeća koji je možda potpuno monopolisao odlučivanje i otuđio se od sopstvenih radnika. Ne možemo u taj pojam smestiti, čini nam se, čak ni poslovna udruženja koja već godinama vode život poput spahija u carskoj Rusiji i koja svoja preduzeća-članice poznaju samo po tome ko koliki doprinos plaća. Gde ćemo, zatim, smestiti jednu sasvim novu, rastuću i sve bogatiju društvenu grupu (ili sloj) — profesionalne sportiste, pošto je, valjda, jasno da ne spadaju u radničku klasu.

Eto, to su neka pitanja koja se postavljaju kada se danas revitalizira pojam „vlastite birokratije". Time ne osporavam sâm pojam, već ukazujem na činjenicu da, i posle dugih diskusija koje su o njemu vođene i kod nas i u svetu, posle dugih rasprava o socijalnoj strukturi socijalističkog društva — opšte saglasnosti nema ni na vidiku. Obnavljanje tih rasprava može biti korisno, ali bi nas to u ovom trenutku udaljilo od najurgentnije teme koju predstavlja funkcionisanje političkog sistema u Jugoslaviji danas.

Dakle, za razgovor o problemima koje pokreće Jovanov, a koji su, ponavljam, realni i urgentni, opredeljujem se za sledeći teorijsko-metodološki pristup jugoslovenskom društvu: to je artikulisano, konfliktno i pluralističko društvo čiji politički sistem omogućava da svi postojeći interesi dođu do izražaja i da se, u slobodnom i demokratskom nadmetanju, realizuju onako kako umeju i mogu u datom trenutku. To je, znači, sistem koji pruža (velike) *mogućnosti* za autentično ispoljavanje interesâ radničke klase, ali koji *ne obezbeđuje* njihovo apriorno i automatsko ostvarivanje i dominaciju, iako ih blago favorizuje (na primer, član 145. Ustava SFRJ).

Polazeći od toga, smatram da je za Savez komunista, *kao partiju radničke klase*, a isto tako i za sindikat, bitno da znaju pretežno, ako ne i isključivo, samo jedno: kako u tom pluralitetu interesa obezbediti (naravno, demokratskim putem) maksimalno moguće ostvarivanje interesâ radničke klase, kako sprečiti da ne postanu dominantni (trajno ili privremeno) parcijalni interesi drugih društvenih grupa, slojeva, profesija itd.

Valjani odgovor na ovo pitanje ne može se dati ako se ne izvrši temeljita analiza perioda od donošenja novog Ustava februara 1974. godine do danas, ako se ne utvrdi kako su se ostvarivali interesi

Digitized by Google

radničke klase u novom političkom sistemu zasnovanom na delegatskom principu.

Za sada se, i bez detaljnijih analiza, može reći da su interesi radničke klase, i pored mogućnosti koje je pružao politički sistem, bili potisnuti i nisu bili dominantni. To potvrđuje i veoma značajan podatak kojim se koristi Jovanov: da već odavno konstatujemo višak sredstava u bankama i drugim vanprivrednim delatnostima, a da se reproduktivna sposobnost privrede nalazi na nivou proste reprodukcije. Još ubedljiviju i kompleksniju potvrdu predstavlja ekonomska kriza u kojoj se nalazimo. Međutim, smatram da su detaljne analize pređenog perioda svakako neophodne, ne zato da bi se ova očigledna konstatacija pobijala, već da bi se sagledale sve konkretne i praktične manifestacije potiskivanja radničko-klasnih interesa i da bi se izvukle pouke za ubuduće. U protivnom, sve se može završiti na načelnim konstatacijama. Da bi se to izbeglo, neophodna je analiza svih oblasti društvenog života i stvarne prisutnosti radničko-klasnih interesa u njima, počev od ekonomskog sistema i ekonomske politike pa do zaštite čovekove sredine, obrazovanja, kulture itd. Ilustracije radi, uzmimo samo jedan, reklo bi se, nevažan i neinteresantan, primer: razvoj gradova i njihovo urbanističko uređenje. Nije potrebno mnogo argumenata da bi se dokazalo da je politika urbanizacije bila duboko antiklasna i da je permanentno vršila opresiju nad interesima radničke klase, što baca ozbiljne senke na celokupan razvoj komunalnog sistema. Zar je zaista moguće da veliki broj gradova nije uspeo za trideset pet godina i više da donese urbanističke planove i da odredi područja za legalnu gradnju porodičnih kuća? Kako se moglo dogoditi da pojedini gradovi i opštine tolerišu bespravnu gradnju, pa čak i naplaćuju sve propisane dažbine, a da zatim ruše tako podignute kuće? Lako je zamisliti kakve se sve zloupotrebe i lične drame kriju iza ravnodušnih izjava pojedinih opštinskih rukovodilaca da „još nije usvojen urbanistički plan".

Polazeći, dakle, od prve i ključne konstatacije o potisnutosti radničko-klasnih interesa u političkom sistemu, dolazimo na neizbežno pitanje kako se i zašto to dogodilo. Zbog čega radnička klasa *nije iskoristila* šanse koje joj pruža delegatski politički sistem čiji bi model, normativno, morao da obezbedi izražavanje, pa i prevalentnost, radničko-klasnih interesa i u čijem bi okviru državna vlast, onakve kakva jeste, odumirala ili ne, morala da služi tim interesima?

Stavio sam naglasak na reči „nije iskoristila" da bih ukazao na praktične, a ne na teorijske teškoće političkog sistema i zato što mi se čini — ako sam dobro shvatio — da Jovanov upravo ove druge smatra dominantnim. Naravno, ovde bi se sa mnogo razloga mogli navesti svi klasici marksizma koji su tvrdili da ono što u praksi ne funkcioniše ne može biti ni teorijski ispravno jer ne odražava realne društvene potrebe, ali se takođe treba zapitati da li je uopšte teorijski model samoupravljanja i delegatskog sistema do

Digitized by Google

kraja konzekventno sproveden i da li je dobio pravu praktičnu šansu.

Pre svega, smatram da moramo poći od onih Titovih reči, ponavljanih više puta u toku rada na donošenju Ustava i nakon njegovog usvajanja, da je novi politički sistem samo okvir koji tek treba ispuniti pravim sadržajem. Taj sadržaj je za Tita uvek bio „svjesna organizovana akcija revolucionarnih snaga", u prvom redu Saveza komunista.

Ovde dolazimo na zanimljiva zapažanja N. Jovanova o odnosu pokreta i poretka i na, u osnovi, tačnu konstataciju da politički pokret radničke klase mora držati na distanci poredak i prema njemu se odnositi kritički.

Drugim rečima, uveren sam da srž pokrenutih problema nije u državi i političkom sistemu i njihovim konkretnim manifestacijama i deformacijama, već u delovanju Saveza komunista i u njegovom odnosu prema interesima radničke klase. Jer, ostaje neoboriva činjenica da radnička klasa ne može sama i spontano ni u kakvom radničko-klasnom modelu političkog sistema (čak i kada bi u njemu bila samo ona zastupljena) ostvarivati svoje interese bez sopstvene *političke* organizacije, bez partije i sindikata. Druge društvene grupe i slojevi mogu to uspešno činiti organizujući se u saveze, udruženja, društva i slične interesne skupine i organizacije, ali radničkoj klasi je potrebna politička organizacija. Zato nije čudno što je prvi čin u svakom političkom kretanju radničke klase uvek bilo njeno političko organizovanje. Mislim da nam je o svemu tome Kardelj ostavio sasvim dovoljno upozorenja.

Šta znači prepustiti radničku klasu samoj sebi i faktički (što znači u svakodnevnoj političkoj borbi, a ne u generalnim opredeljenjima) lišiti je njene političke organizacije, najbolje pokazuje dosadašnje iskustvo sa samoupravnim intresnim zajednicama (zato ne mislim, kao Jovanov, da je ovo „zagonetan" vid opasnosti po radničku klasu niti da se radi o opasnostima od njene „vlastite birokratije"). U sudaru sa drugim društvenim slojevima i grupama, dobro organizovanim, agresivnim, svesnim svojih interesa i prožetim snažnim cehovskim mentalitetom, koji su uz to pod svojom kontrolom držali sredstva javnog komuniciranja, to jest formiranje javnog mnenja, a lišena pomoći sindikata i Saveza komunista — koji su se čak češće stavljali na stranu ovih drugih društvenih grupa i slojeva — radnička klasa je u samoupravnim interesnim zajednicama bila *unapred* osuđena na poraz koji se za ovih pet ili šest godina potpuno verifikovao.

Smatram da za taj poraz nije kriv sâm model samoupravnih interesnih zajednica, iako se u hipertrofiji ovih institucija negde prešlo i u vulgarizaciju. Najviše što se može reći za ovaj model jeste to da je „vrednosno neutralan" da pruža podjednake šanse svakom od zastupljenih interesa da preovlada, u određenoj situaciji ili za određeno vreme, što zavisi od same organizovanosti tih interesa. Sve to važi i za skupštine društveno-političkih zajednica. Ako su u

Digitized by Google

tim skupštinama, kao što kaže Jovanov, donošene odluke koje su po svojim posledicama „u direktnom sukobu ili/i sa interesima radničke klase kao celine ili/i sa interesima onih radnika ili delova radničke klase čiji su delegati glasali za te odluke", onda to za mene ne samo da nije iznenađenje, već, rekao bih, gotovo normalna stvar. To je rizik sa kojim se računalo, rizik koji je ukalkulisan u teorijski model (svakog) političkog sistema zasnovanog na pluralitetu interesa, u kojem svaki od postojećih interesa, a ne samo interesi radničke klase, može da se afirmiše i dominira. Međutim, rizik sa kojim se u teorijskom modelu nije računalo i koji predstavlja stvarno iznenađenje jeste da su političke organizacije radničke klase (Savez komunista i sindikat), iako ugrađene u skupštinski sistem, bile pasivne i gubile političke bitke skoro bez ikakve političke borbe. Štaviše, nisu, po pravilu, čak ni *post festum* ukazivale na odluke koje su suprotne interesima radničke klase, kako bi se iz svega izvukla makar neka pouka za ubuduće.

Kako se i zašto to dogodilo? Šta je sprečavalo Savez komunista i druge društveno-političke organizacije da u toku jednog ne tako kratkog perioda, u kojem su raspolagale svim institucionalnim i političkim pretpostavkama, postanu takozvana unutrašnja snaga političkog sistema?

Mislim da su to prava pitanja i da nas odgovor na njih, koji može da proizađe samo iz jedne široke debate, može dovesti do srži problema u vezi s ostvarivanjem interesâ radničke klase u našem političkom sistemu.

Sa svoje strane, ograničiću se samo na nekoliko napomena više metodološkog karaktera.

Ranijih godina vođene su kod nas opsežne diskusije o Savezu komunista i radničkoj klasi, o radničkoj klasi i radnim ljudima itd. Te diskusije su jednim delom imale čisto sholastički karakter. Ali, ako u tom pogledu ima još dilema, opredeljujem se za shvatanje po kome je Savez komunista partija radničke klase, a ne partija čitavog društva. Smatram da Savez komunista najbolje štiti interese čitavog društva pre svega borbom za interese radničke klase. Ovo stoga što radnička klasa nije osnovna društvena snaga po volji božjoj ili po tome koliko je ona od klase „po sebi" postala klasa „za sebe" (mada je i to veoma važno), već zato što u situaciji opresije radničko-klasnih interesa ne mogu, dugoročno, da prosperiraju ni interesi drugih društvenih slojeva. To najbolje pokazuje geneza ekonomske krize u kojoj se nalazimo. Godinama su društvene delatnosti nezajažljivo isisavale dohodak iz privrede, tako da su enormni društveni troškovi proizvodnje, kao i rasipnički mentalitet koji se iz društvenih delatnosti kancerozno širio u privredu, ugrozili i samu prostu reprodukciju. Tako je došlo do ekonomske krize koja sada ugrožava i interese svih drugih društvenih slojeva. Zato mi se čini da se, pored pitanja koliko je radnička klasa svesna svojih interesa, može postaviti i pitanje koliko su drugi slojevi društva svesni da su njihovi suštinski interesi vezani za ostvarivanje interesâ radničke klase. Politika cehovskog i korporativnog insistiranja

Digitized by Google

na parcijalnim interesima, bez obzira na to kako dobro teorijski i literarno bila obrazložena, ostaje u suštini kratkovida politika koja na duži rok nanosi štete i samim njenim zastupnicima.

Sve to istovremeno znači da Savez komunista mora prekinuti već poodmaklu praksu koja ga vodi ka pretvaranju u opšteg reprezentanta svih društvenih interesa. Ta praksa, na širem političkom planu, vodi mentalitetu udovoljavanja svačijem zahtevu i svačijim potrebama, iako je jasno da smo društvo sa ograničenim mogućnostima i da se ne može tražiti sve, i to odjednom. Savez komunista mora imati svoja konkretna opredeljenja, svoju »rang-listu« zadovoljavanja društvenih potreba sačinjenu na bazi jasne orijentacije u pogledu centralne uloge radničko-klasnih interesa. Komunisti se ne mogu sa istim žarom zalagati za izgradnju, na primer, likovne galerije i radničkih stanova, pogotovo ne u situaciji kada se ne može imati i jedno i drugo, jer će, inače, završiti tako što se više ni za šta neće zalagati sa žarom. U odsustvu jasnih kriterijuma nastaje konfuzija u kojoj se svi postojeći interesi i potrebe, svi dvostruki ili trostruki kapaciteti, svako povećanje cena, svaka neprivredna investicija, pa čak i masovno hodočašće na Olimpijadu, prikazuju kao pitanja od vitalnog interesa za ostvarivanje istorijskih ciljeva radničke klase.

Pitanje kriterijuma, jasnih opredeljenja i rang-liste društvenih prioriteta, koje treba za sebe da utvrdi Savez komunista, važno je i zbog uspostavljanja organskog i dijalektičkog odnosa između pluraliteta i jedinstva. Pluralitet interesa može biti pokretačka snaga samo u prisustvu određenog stepena opšte saglasnosti o rešavanju konkretnog problema. Bez tog stepena opšte saglasnoti prekida se socijalna komunikacija i pluralitet stavova i pogleda; umesto da budu izraz društvene inventivnosti i bogatstva ideja, oni postaju faktor socijalne dekompozicije. To su objektivni limiti pluraliteta sadržani u samom njegovom pojmu i oni su upravo pretpostavka za autentično i slobodno ispoljavanje svih društvenih interesa. Zato, kada posmatramo dva preduzeća u međusobnom sukobu, preduzeća koja godinama ne mogu da pronađu rešenje zajedničkog problema, to onda nije znak nepomirljivosti njihovih interesa i slabosti pluraliteta kao političke kategorije, već nedostatka saglasnosti o osnovnom fondu zajedničkih vrednosti i opredeljenja.

Naposletku, borba Saveza komunista za ostvarivanje interesâ radničke klase, kao suština rešavanja problema vlasti, države i samoupravljanja, ima još jedan veoma značajan aspekt: odnos između načelnog i konkretnog, između političkih opredeljenja i akcione sposobnosti. O ovom aspektu takođe smo mnogo diskutovali i možda nije preterano reći da se već formiralo jedno kolektivno uverenje: da radničkoj klasi nije dovoljna politička organizacija koja će se *isključivo* načelno opredeljivati za njene interese. Ostajanje *samo* na načelnom opredeljenju dovodi do raskoraka između tih opredeljenja i praktičnog života, do gubljenja uticaja na realne tokove društvenog razvoja. U takvoj situaciji partiji ne preostaje

Digitized by Google

drugo nego da uvek iznova ponavlja svoja načelna opredeljenja i da se zatim samokritikuje zbog takvog ponašanja.

Za stvarnu analizu odnosa partija — klasa jedno od najizazovnijih pitanja jeste: zbog čega je Savez komunista skoro sasvim izgubio *sposobnost operacionalizacije* svojih načelnih opredeljenja? Zbog čega, na primer, čak ni Savez komunista jedne republike (bilo koje), načelno i apsolutno protiv dupliranja kapaciteta, u konkretnoj situaciji ne digne svoj glas, ne ukaže radničkoj klasi gde su njeni stvarni, a gde prividni interesi, nego, umesto toga, prepušta da stvari idu svojim tokom, to jest da se kroz pet ili deset godina sve ipak svali na leđa radničke klase? Odgovor na to pitanje mislim da bi iz osnova preobrazio akcionu sposobnost Saveza komunista.

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 30.— DIN.

Digitized by Google

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY
SEP 16 1981
LIBRARY

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

LIBRARY
SEP 16 1981
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

11
1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčič, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 300 dinara. Za inostranstvo 600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu: Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780.

Štampa: OOUR Štamparija »Slobodan Jović«, Beograd, Stojana Protića 52.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXIII 1980 Broj 11

Studije i članci

Ranko Petković
Nesvrstanost i rat 3

Mile Njegovan
Faktori koji otežavaju međusobnu ekonomsku saradnju zemalja u razvoju 25

Dragana Kandić
Odnos politike i svakodnevnog života 35

Tomislav Ž. Nikolić
Ostvarivanje društvene svojine i ekonomske funkcije društvenog kapitala 54

Dragan Veselinov
Zemljišni maksimumi i sitno-parcelno vlasništvo u Jugoslaviji 69

Prilozi

Vojan Rus
Rad i umetnost — strukturna povezanost 95

Miodrag Ivanović
Samoupravno društveno planiranje — uslovljenost i zavisnost od društvenih dogovora 103

Mile Lavrnić
Društveno-ekonomski aspekti akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada 117

Osvrti

Boris Nonevski
Jedno pozorište nije dovoljno ovom svetu 134

Ljubiša Ristović
Peta zemaljska konferencija KPJ (19—23. oktobar 1940) 148

Stjepan T. Šimić
Socijalizam i društveni razvoj 156

Maja Levi-Jakšić
O mogućnostima globalnih modela 166

Rajko Đurić
Metamorfoze Leška Kolakovskog 175

Prikazi 184

Digitized by Google

Содержание

НАУЧНЫЕ РАБОТЫ И СТАТЬИ

Ранко Петкович
Неприсоединение и война 3

Миле Ньегован
Факторы, обременяющие взаимное экономическое сотрудничество развивающихся стран 25

Драгана Кандич
Соотношение политики и будничной жизни 35

Томислав Ж. Николич
Осуществление общественной собственности и экономические функции капитала 54

Драган Веселинов
Максимумы земельной собственности и мелкоземельная собственность в Югославии 69

ОЧЕРКИ

Воян Рус
Труд и художество — структурная взаимосвязь 95

Млодраг Иванович
Самоуправленческое государственное планирование — обусловленность и зависимость от общественных договоров 103

Миле Лавринч
Социально-экономические аспекты способности организаций объединенного труда в деле накопления и воспроизводства 117

ОБЗОРЫ

Борис Новевский
Один театр недостаточен нашему миру 134

Любиша Ристович
Пятая конференция КПЮ (19—23 октября 1940) 148

Степан Т. Шимич
Социализм и общественное развитие 156

Мая Леви-Якшич
О возможностях глобальных моделей 166

Райко Джурич
Метаморфозы Лешека Колаковского 175

РЕЦЕНЗИИ 184

Contents

STUDIES AND ARTICLES

Ranko Petković
Nonalignment and War 3

Mile Njegovan
Factors Which Hamper Mutual Economic Cooperation among the Developing Countries 25

Dragana Kandić
The Relationship between Politics and Everyday Life 35

Tomislav Ž. Nikolić
Realization of Social Ownership and the Economic Function of Social Capital 54

Dragan Veselinov
Land Maximum and Small-Plot Ownership in Yugoslavia 69

CONTRIBUTIONS

Vojan Rus
Labour and Art — Structural Interconnection 95

Mlodrag Ivanović
Self-Managed Social Planning — Conditioned and Dependent upon Social Compacts 103

Mile Lavrnić
The Socio-Economic Aspects of the Accumulative and Reproductive Capability of Organizations of Associated Labour 117

SURVEYS

Boris Nonevski
One Theatre is not Enough for This World 134

Ljubiša Ristović
The Fifth National Territorial Conference of the CPY (19—23 October 1940) 148

Stjepan T. Šimić
Socialism and Social Development 156

Maja Levi-Jakšić
Concerning the Possibilities of Global Models 166

Rajko Đurić
The Metamorphoses of Lešek Kolakovski 175

REVIEWS 184

Digitized by Google

Ranko Petković

Nesvrstanost i rat

Politika i pokret nesvrstanosti ne prilaze ratu kroz prizmu bilo kakvih aprioristićkih ideoloških šema. U isto vreme, to ne znači da politika i pokret nesvrstanosti nemaju celovit i konsistentan pristup određivanju suštine, karaktera i svojstava rata. Polazne premise stava nesvrstanosti prema ratu su sledeće:

prvo, rat je najveći zločin protiv čovečanstva i čovečnosti;

drugo, uzdržavanje od primene sile i pretnje silom je striktna pravna, politička i moralna obaveza svih, pa i nesvrstanih zemalja.

Nesvrstanost odbacuje dvojaka merila rata na osnovu bilo kakvih i bilo čijih »ideoloških« predilekcija, budući da je iskustvo međunarodne zajednice nedvosmisleno pokazalo da sve ideologije mogu da budu paravan za osvajačke ratove i za ostvarivanje dominacije i hegemonije. U tom smislu je za nesvrstanost neprihvatljiva podela na »pravedne« i »nepravedne« ratove, koja se u praksi preobraća u mirenje sa izvozom revolucije i kontrarevolucije; svi su ratovi zabranjeni, štetni i opasni.

Sasvim je drugo pitanje prava na nužnu individualnu i kolektivnu samoodbranu, koja ne predstavlja rat u klasičnom smislu tog pojma, već odbranu od rata, suprotstavljanje ratu, negaciju rata. Borba naroda za oslobođenje od kolonijalizma i rasizma; borba naroda za oslobođenje od strane okupacije; borba naroda koji je bio

Digitized by Google

žrtva agresije protiv napadača bez obzira na zastave pod kojima je došao — spadaju u domen ostvarivanja fundamentalnog prava naroda na slobodu i nezavisnost, očuvanja suvereniteta, teritorijalnog integriteta i nacionalnog jedinstva svake zemlje. U skladu s tim, podrška narodima koji se bore za slobodu i nezavisnost je najveći akt međunarodne solidarnosti; najkrupnija politička i moralna obaveza nesvrstanih zemalja; jedno od prioritetnih područja akcije pokreta nesvrstanosti u suzbijanju nasilja i agresije.

Nesvrstanost i mir

U svakoj definiciji nesvrstanosti, užoj ili široj, poenta je na — miru. To ne znači da je nesvrstanost pacifistička doktrina, a pokret nesvrstanosti klub mirotvoraca, ali svakako podrazumeva da je mir imanentan nesvrstanosti i da se ostvarivanje principâ i ciljeva pokreta nesvrstanosti ne može zamisliti mimo i bez očuvanja i učvršćivanja mira.

Pre svega, kada je reč o *poreklu nesvrstanosti*, kao ideje čiji se koreni nalaze u velikim istorijskim i društvenim pomeranjima u toku i nakon Drugog svetskog rata, nesvrstanost se pojavljuje kao antiteza blokovima i hladnome ratu, kao glavnom produktu blokovske konfrontacije i glavnoj opasnosti za svetski mir. Nije potrebno posebno dokazivati da je svrstavanje u blokove, koji su sublimirani izraz politike sa pozicija sile, neizostavno vodilo uključivanju u borbu jednog bloka protiv drugoga i, u krajnjoj liniji, ugrožavanju svetskog mira. Zbog toga se politika i pokret nesvrstanosti javljaju ne samo kao nosilac mira, već i kao nosilac borbe protiv ratne opasnosti koju su sobom nosile blokovske grupacije. U tom smislu se sasvim izvesno može reći da su se politika i pokret nesvrstanosti pojavili u međunarodnim odnosima kao antiteza ratu i kao nosilac borbe za svetski mir.

Antiratni karakter nesvrstanosti je sadržan i u *kriterijima nesvrstanosti*, koji služe za utvrđivanje podobnosti svake zemlje za učešće u akciji pokreta nesvrstanosti. U pitanju je pet principa: opredeljenje za politiku nezavisnosti zasnovanu na principima aktivne i miroljubive koegzistencije; podržavanje pokreta za nacionalno oslobođenje; nepristupanje multilateralnim savezima velikih sila sklopljenim u kontekstu njihovog međusobnog sukoba; nevezivanje vojnim ugovorima za velike sile u sklopu njihove konfrontacije; neprihvatanje vojnih baza stranih sila na nacionalnoj teritoriji. Ovi kriteriji ponaosob i u nerazlučivom spoju nalažu svakoj nesvrstanoj zemlji da se zalaže za aktivnosti koje doprinose jačanju mira i da izbegavaju sve obaveze i postupke koji vode podsticanju konfrontacije i povećavanju opasnosti od rata. Kriteriji nesvrstanosti su, nema sumnje, demarkaciona linija koja odvaja nesvrstanost od vojno-političkih saveza i konfrontacije velikih sila; njihov su *credo* međunarodni odnosi koji počivaju na miru i akciji za iskorenjivanje svevlašća sile.

Digitized by Google

Ako analiziramo *principe nesvrstanosti*, videćemo da su oni precizna konstrukcija međunarodnog sistema iz koga je isključen rat kao »produžavanje politike drugim sredstvima«. U središtu doktrine nesvrstanosti nalaze se načela Povelje UN i aktivne i miroljubive koegzistencije. Među njima fundamentalan značaj ima načelo Povelje UN o zabrani primene sile i pretnje silom, odnosno o stavljanju rata izvan zakona. Adekvatno značenje ima i princip neagresije, kome pripada prioritetno mesto u svim definicijama aktivne i miroljubive koegzistencije, budući da se bez njega ne može zamisliti ni ostvariti poredak mira, kao bitna pretpostavka ostvarivanja nezavisnosti i ravnopravnosti narodâ i međunarodne saradnje. Ali, doktrina nesvrstanosti, izgrađena u procesu održavanja konferencija na vrhu i u kontinuiranoj akciji pokreta nesvrstanosti, prevazilazi krug principa koji se nalaze u Povelji UN i kodeksu aktivne i miroljubive koegzistencije, time što se zalaže za korenitu transformaciju postojećeg sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa. Principi nesvrstanosti su, prema tome, sveobuhvatan program izgradnje novog međunarodnog političkog i ekonomskog poretka. Obuhvatajući neotuđiva prava naroda koji se bore za slobodu, neotuđiva prava suverenih država, neotuđiva prava čoveka pojedinca i skup principa koji regulišu međusobne odnose država u međunarodnoj zajednici, doktrina nesvrstanosti polazi od isključenja primene sile, od apsolutne zabrane rata i tretira mir kao nužan okvir za demokratske i progresivne društvene promene bez kojih je nemoguće ostvarivanje ciljeva nesvrstanosti i najšire demokratizacije međunarodnih odnosa.

Ista dijalektička veza između nesvrstanosti i mira može se ustanoviti i posredstvom analize *ciljeva nesvrstanosti*. Ciljeve nesvrstanosti možemo, najsažetije, svesti na tri grupe: na borbu za slobodu, nezavisnost, ravnopravnost narodâ i očuvanje svetskog mira; na stvaranje novog međunarodnog ekonomskog poretka; na ostvarivanje najšire demokratizacije međunarodnih odnosa. U svakoj od ovih grupa, bilo izričito bilo prećutno, mir se pojavljuje kao osnovna načelna i operativna kategorija. U prvoj grupi ciljeva to je sasvim izričito naglašeno: nesvrstanost se bori za očuvanje svetskog mira, koji je primaran uslov za ostvarivanje slobode, nezavisnosti i ravnopravnosti narodâ. U drugoj grupi ciljeva, čije ostvarivanje treba da dovede do uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka, mir se pojavljuje i kao uslov i kao posledica. Pojavljujući se kao uslov, mir je pretpostavka za ubrzavanje ekonomskog razvoja zemalja u razvoju i za prevazilaženje disproporcija u svetskoj privredi. U vidu posledice mir se pojavljuje kao rezultat izgradnje novog međunarodnog ekonomskog poretka, čije bi uspostavljanje dovelo do iskorenjivanja najkrupnijih uzročnika oružanih sukoba. U trećoj grupi ciljeva mir je takođe uslov i pretpostavka najšire demokratizacije međunarodnih odnosa. Bez ulaženja u širu elaboraciju, dovoljno je naglasiti da je uzdržavanje od primene sile i pretnje silom uslov za uvažavanje nacionalnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta država, nezavisnosti i ravnopravnosti narodâ, razvijanja međunarodne saradnje, ukratko — stvaranja siste-

Digitized by Google

ma međunarodnih odnosa iz kojih će biti eliminisani eksploatacija, diskriminacija, dominacija i hegemonija.

Najzad, borba za mir je sadržana u celokupnoj *akciji pokreta nesvrstanosti* od njegove pojave na međunarodnoj sceni do danas. Već na svojim prvim skupovima nesvrstane zemlje su postale nosilac borbe protiv blokovske politike i hladnog rata, zalažući se za detant; nosilac borbe za dekolonizaciju, zalažući se za pravo na samoopredeljenje i slobodan izbor puteva unutrašnjeg razvoja; nosilac akcije za opšte i potpuno razoružanje i, posebno, nuklearno razoružanje, zalažući se za obustavljanje trke u naoružavanju, koja je izvorište najveće ratne opasnosti; nosilac akcije za demokratski preobražaj Organizacije Ujedinjenih nacija i za kodifikaciju načela aktivne i miroljubive koegzistencije, zalažući se za uvažavanje i razvijanje poretka mira i sistema kolektivne bezbednosti svetske organizacije; nosilac akcije za uklanjanje disproporcija, eksploatacije i diskriminacije iz svetske privrede i međunarodnh ekonomskih odnosa, zalažući se za uklanjanje antagonizama koji predstavljaju pretnju čitavom čovečanstvu.

Znači: i svojim poreklom, i svojim kriterijima, i svojim principima, i svojim ciljevima i svojom međunarodnom akcijom politika i pokret nesvrstanosti su se potvrdili kao protagonist mira i faktor borbe za mir. Okolnost da u akciji pokreta nesvrstanosti učestvuje stotinak država dala je materijalnu snagu ostvarivanju programskih vizija politike nesvrstanosti. Politika i pokret nesvrstanosti, u odnosu na blokovske grupacije, koje su glavni uzročnik primene sile i opasnosti od svetskog sukoba, pojavljuju se kao jedina alternativa za očuvanje svetskog mira i mira na svim nacionalnim granicama.

Trka u naoružavanju i nesvrstane zemlje

Svoj vizionarski pledoaje za obustavljanje trke u naoružavanju, kao najveće opasnosti za svetski mir, nesvrstane zemlje su formulisale već na Prvoj konferenciji šefova država ili vlada u Beogradu 1961. godine. Od tada do danas nesvrstane zemlje konsekventno zastupaju stanovište da se svetski mir ne može očuvati i konsolidovati bez sprovođenja opšteg i potpunog razoružanja pod punom međunarodnom kontrolom.

U tom kontekstu, pokret nesvrstanosti ukazuje na velike sile i blokovske grupacije kao na glavne nosioce trke u naoružavanju i glavne uzročnike svih poremećaja u međunarodnim odnosima koji ugrožavaju svetski mir. Akcije za obustavljanje trke u naoružavanju i za prevazilaženje blokovske politike uzajamno su povezane, kao ključne karike borbe za svetski mir.

U poslednje vreme, međutim, u trku u naoružavanju, istina na jednom uočljivo nižem nivou, sve više se uključuju i same nesvrstane zemlje. Učešće zemalja u razvoju u »svetskom vojnom budžetu« poraslo je sa 5,7 u 1960. na 15% u 1978. godini. Postavlja se pitanje: u kojoj meri to protivreči principima koje su one prihvatile

Digitized by Google

i ciljevima za koje se zalažu u okviru politike i pokreta nesvrstanosti?

Nije sporno da sve zemlje, pa i nesvrstane, imaju suvereno pravo da proizvode i nabavljaju oružje za potrebe unutrašnje stabilnosti i za odbranu nacionalne nezavisnosti. Različiti vidovi ugrožavanja slobode i nezavisnosti narodâ u sklopu širenja sfera uticaja velikih sila i mešanja u unutrašnje poslove suverenih država potenciraju značaj neprekidnog jačanja njihovih odbrambenih potencijala.

Ali, postoji jasna demarkaciona linija između normalnih odbrambenih priprema svake zemlje i naoružavanja u ofanzivne svrhe. Pojedine nesvrstane zemlje prekomernim naoružavanjem otkrivaju svoju težnju za sticanjem prevlasti u subregionalnim i regionalnim okvirima. Neke od njih čak, uz tehnološku i finansijsku pomoć velikih nuklearnih sila, istražuju mogućnost i za proizvodnju nuklearnih oružja.

Budući da su nesvrstane zemlje na niskom stupnju ekonomskog razvoja, one u većini ne raspolažu tehničkim mogućnostima za proizvodnju modernog naoružanja niti finansijskim sredstvima neophodnim za njegovu kupovinu. To znači da uključivanje u trku u naoružavanju po pravilu upućuje nesvrstane zemlje na velike sile i blokovske grupacije.

a) Nesvrstane zemlje koje nemaju tehnološke mogućnosti za proizvodnju modernog naoružanja niti finansijska sredstva za njegovu kupovinu čine niz političkih ustupaka da bi neka od velikih sila prihvatila, iz sopstvenih pobuda i interesâ, da ih snabdeva oružjem i svim drugim što ide uz oružje (instruktori itd.). Sve to, kao i isporuka rezervnih delova, koji predstavljaju trajnu potrebu, dovodi te zemlje u stanje dugoročnije zavisnosti od velikih sila.

b) Nesvrstane zemlje koje raspolažu finansijskim sredstvima neophodnim za kupovinu oružja, kao neke petrolejske zemlje, postaju zapaženi nosioci trke u naoružavanju u subregionalnim i regionalnim okvirima, svojevrsni demonstratori najmodernijeg naoružanja iz arsenala velikih sila. Iako imaju veću slobodu akcije i političkog opredeljivanja, te se zemlje kao veliki kupci i posednici oružja uključuju u širi kontekst konfrontacije velikih sila i podstiču jačanje međunarodne zategnutosti.

c) Po prirodi stvari, prekomerno naoružavanje nije samo sebi svrha, već sredstvo za ostvarivanje određenih političkih ciljeva primenom sile. Nesvrstane zemlje koje su se uključile u trku u naoružavanju postaju nosioci mešanja u unutrašnje poslove drugih zemalja i oružanih intervencija, u kojima svoj interes nalaze i velike sile koje ih opremaju i snabdevaju oružjem.

Ekscesivno naoružavanje predstavlja veliko opterećenje i za privredu razvijenih zemalja, što znači da mnogostruko teže pogađa razvojne programe i životni standard u nesvrstanim zemljama, koje su pretežno zemlje u razvoju. Usporavanjem i unazađivanjem njihovog ekonomskog razvoja, preterano naoružavanje dovodi te nesvrstane zemlje, objektivno, u nove oblike zavisnosti od velikih sila, razvijenih zemalja i blokovskih grupacija.

Digitized by Google

Svojim bitnim političkim i ekonomskim reperkusijama, uključivanje nesvrstanih zemalja u trku u naoružavanju protivreči principima i ciljevima nesvrstanosti i moralno i materijalno hendikepira akciju pokreta nesvrstanosti.

Nesvrstanost i vojne baze velikih sila

Poseban značaj stranih vojnih baza na nacionalnom tlu pojedinih zemalja u periodu posle Drugog svetskog rata proističe iz više okolnosti, među kojima su dve najvažnije: globalna strategija velikih sila i blokovskih grupacija i karakter modernog naoružanja.

U nastojanju da podrede svet svojoj dominaciji i hegemoniji velike sile su stvorile sistem vojnih paktova koji im obezbeđuje prisustvo u mnogim delovima sveta. Pošto ipak nisu uspele da sprovedu punu bipolarizaciju međunarodne zajednice, na bazi uključivanja najvećeg broja nezavisnih zemalja u svoje vojno-političke saveze, što im je, inače, bio prvi veliki posleratni strateški cilj, velike sile nastoje da permanentnim širenjem sfera uticaja i uspostavljanjem vojnih baza osiguraju uporišta na najvažnijim vojno-strateškim tačkama u svetu.

Vojne baze velikih sila i blokovskih grupacija imaju višestruku namenu:

a) služe za uticaj na opštu politiku zemlje na čijoj se teritoriji nalaze;

b) služe za dejstva u širem regionalnom prostoru, kao oslonac za ekspanziju, dominaciju i hegemoniju;

c) služe kao karike u globalnoj strategiji i konfrontaciji sa suparničkom supersilom i njenom blokovskom grupacijom.

U pomorskim i kopnenim vojnim bazama velikih sila stacionirane su trupe i smeštena konvencionalna, a u nekim slučajevima i nuklearna oružja sa užim ili širim radijusom dejstva.

Sve ove okolnosti svedoče da su vojne baze velikih sila izraz i sastavni deo njihove konfrontacije i težnje za dominacijom i hegemonijom u svetskim okvirima.

Bilo je otuda sasvim prirodno da nesvrstane zemlje u zbiru kriterija kojima se određuje podobnost za učešće u akciji pokreta nesvrstanosti izričito navedu zabranu dobrovoljnog prihvatanja stranih vojnih baza na svom nacionalnom tlu.

U skladu s tim, politika i pokret nesvrstanosti su protiv svih stranih vojnih baza, ali, sledeći jasnu političku logiku, prave razliku između zatečenih, to jest nametnutih i dobrovoljno prihvaćenih vojnih baza na teritoriji nesvrstanih zemalja.

Zatečene, odnosno nametnute vojne baze su, u prvom redu, zaostavština kolonijalnih sila ili iznuđena koncesija velikih sila i blokovskih grupacija. Među vojnim bazama koje su nekad posedovale ili još poseduju kolonijalne sile na teritoriji novooslobođenih, odnosno nesvrstanih zemalja, karakteristične su bile francuska vojna baza u Bizerti na tlu Tunisa, britanska vojna baza na Malti, koja je, svojedobno, bila pretvorena u uporište Atlantskog pakta, britanske

Digitized by Google

baze na Kipru. SAD su u vreme Baptistinog režima instalirale vojnu bazu u Gvatanamu na Kubi, a upravo je u toku uspostavljanje njihove vojne baze na ostrvu Dijego Garsija u Indijskom okeanu, koje im je ustupila Velika Britanija.

Pokret nesvrstanosti i nesvrstane zemlje na čijoj se teritoriji nalaze ove nametnute vojne baze kolonijalnih i blokovskih sila dosledno se zalažu za njihovo uklanjanje. Francuska baza u Bizerti je odavno ukinuta, zahvaljujući, pored ostalog, i političkoj akciji pokreta nesvrstanosti; Malta je otkazala ugovor o vojnim bazama da bi mogla biti primljena u članstvo pokreta nesvrstanosti; Kipru su, na žalost, vezane ruke, jer je ustavno priznavanje eksteritorijalnosti britanskih vojnih baza predstavljalo uslov za proglašenje njegove nezavisnosti; SAD uporno zadržavaju svoju vojnu bazu u Gvatanamu na Kubi; Dijego Garsija postaje sve uočljiviji poligon blokovske konfrontacije u Indijskom okeanu.

Opasnu pojavu, koja je u suprotnosti sa kriterijima, principima i ciljevima nesvrstanosti, predstavlja dobrovoljno prihvatanje vojnih baza velikih sila i blokovskih grupacija na teritoriji nekih nesvrstanih zemalja. Nisu, međutim, u pitanju samo vojne baze klasičnog tipa, već i pružanje sistema olakšica širokog dijapazona pojedinim velikim silama, u sklopu njihove konfrontacije i ekspanzije (olakšice za sletanje i poletanje aviona, prihvatanje i oprema vojnih i drugih brodova, stacioniranje različitih vrsta naoružanja, boravak stručnjaka i drugog vojnog osoblja, instaliranje radarskih i drugih osmatračkih uređaja itd.).

Nije tajna da i jedna i druga supersila sistematski šire baze i uporišta takve vrste u nekim nesvrstanim zemljama na obalama Indijskog okeana i Mediterana, u nekim arapskim, afričkim i azijskim zemljama, kao što je upadljivo i stalno povećavanje vojnog prisustva bivše metropole u zemljama takozvanog frankofonskog područja. Teško je, ne sa faktografskog, već sa diplomatsko-političkog gledišta, zbog »osetljivosti« država o kojima je reč, napraviti pregled stranih vojnih baza i sličnih uporišta na teritorijama nesvrstanih zemalja. Nije tajna, međutim, da SAD imaju bazu Mombasa u Keniji, da se koriste somalijskim pristaništem Berbera u Adenskom zalivu, da imaju baze u Omanu, kao što i SSSR ima baze ili »olakšice« u NDR Jemenu, Etiopiji, Madagaskaru itd.

Narušavanje zabrane dobrovoljnog prihvatanja stranih vojnih baza i pružanja olakšica koje ulaze u sklop konfrontacije velikih sila i blokovskih grupacija je jedan od krupnih uzroka zaoštravanja situacije u svetu, pa i u odnosima među samim nesvrstanim zemljama.

Uzroci oružanih sukoba među nesvrstanim zemljama

Iako nesvrstane zemlje, stupajući u članstvo pokreta nesvrstanosti, prihvataju kriterije, principe i ciljeve koji u svom ukupnom dejstvu znače njihovu podobnost i obavezu da vode miroljubivu politiku i da ne primenjuju silu, ipak bi bila velika iluzija smatrati da će ta

Digitized by Google

okolnost, sama po sebi, biti dovoljna da ukloni uzroke sukobâ interesâ među nesvrstanim zemljama, kao i između njih samih i drugih faktora u međunarodnim odnosima.

Imajući u vidu zaostavštinu ranijih istorijskih epoha, posebno ere kolonijalizma, kao i savremene međunarodne odnose u kojima glavnu reč još uvek vode velike sile i blokovske grupacije, potpuno je prirodno da se u krugu stotinak zemalja koje se nalaze u pokretu nesvrstanosti pojavljuju sukobi interesâ i prelamaju krizna stanja iz svih sfera života čitave međunarodne zajednice. Pogubno bi bilo verovati da bi nesvrstane zemlje mogle, na osnovu bilo kakvih ideoloških ili drugih rezona, predstavljati idiličnu skupinu država u kojoj postoji puna identičnost i harmonija interesâ. Ne manje opasno bi bilo pretpostaviti da bi uopšte moglo biti moguće da se na bilo koji način, bez korenite transformacije celokupnog sistema međunarodnih odnosa, postigne monolitizacija interesâ i jedinstva nesvrstanih zemalja.

Prema tome, raznorodnost interesâ, pa i sukobi interesâ predstavljaju istorijsku neizbežnost, dok, u isto vreme, unapređivanje solidarnosti i jedinstva nesvrstanih zemalja, u sklopu akcije za uspostavljanje novih međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, predstavlja političku težnju i viziju politike i pokreta nesvrstanosti. Bilo bi pogrešno zanemariti i jedno i drugo. Ostati isključivo na tome da su interesi nesvrstanih zemalja objektivno i neizbežno raznorodni, zaustaviti se isključivo na neminovnosti sukoba interesâ nesvrstanih zemalja, značilo bi zanemariti kardinalnu istorijsku činjenicu da ih je podudarnost vitalnih nacionalnih interesa dovela u pokret nesvrstanosti, da su vitalni zajednički interesi moćna snaga njihove solidarnosti u stvaranju novog sveta. Isto tako, bilo bi krajnje naivno i neistorično težnje i vizije politike i pokreta nesvrstanosti smatrati postojećom stvarnošću ne samo u svetu, već i u samom pokretu nesvrstanosti. Ostvarivanje principâ i ciljeva nesvrstanosti je proces transformisanja celokupnog sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, a u tom sklopu i odnosâ među samim nesvrstanim zemljama.

Kada se to ne bi imalo u vidu, bilo bi nemoguće shvatiti dijalektičko jedinstvo suprotnosti teze da je borba za mir imanentna politici i pokretu nesvrstanosti i pojave umnožavanja oružanih sukoba među samim nesvrstanim zemljama.

Raznorodnost interesâ nesvrstanih zemalja proističe iz njihovog istorijskog nasleđa, geopolitičkog položaja, različitosti društveno-ekonomskih i političkih sistema, ekonomskih interesa, ideoloških orijentacija, stava prema velikim silama i tome slično. U svemu tome su uočljiva dejstva sledećih faktora: onih iz prošlosti — koji su rezultat mešetarenja, nagodbi i diktata kolonijalnih sila i ovih iz sadašnjosti — koji su izraz konfrontacije i ekspanzije velikih sila i blokovskih grupacija.

Uzroci dosadašnjih sukoba među nesvrstanim zemljama mogu se svesti na sledeću šemu:

a) Najčešći uzrok sukobâ nesvrstanih zemalja, koji može da ima dominantna dejstva i u budućnosti, jesu granični i, uopšte,

Digitized by Google

teritorijalni sporovi. Ako se kao osnov za poređenje uzmu ratovi u svim dosadašnjim istorijskim epohama, može se konstatovati da su granična pitanja i teritorijalna osvajanja uvek bila u središtu sukobâ među državama. Prema tome, nije reč o istorijski novom uzroku oružanih sukoba, već upravo o potvrdi povijesnog iskustva da su granična i teritorijalna pitanja uvek prednjačila u zbiru uzroka koji su dovodili do ratova. Međutim, mora se istaći da su se u drugoj polovini dvadesetog veka razlozi za sukobljavanje država oko graničnih i teritorijalnih pitanja, naročito kada je reč o novooslobođenim zemljama, umnogostručili zbog toga što granice među njima nisu uspostavljene prirodnim istorijskim tokom, već su mahom veštački nametnute, u kontekstu nagodbi i razgraničenja bivših kolonijalnih imperija.

To se u potpunosti potvrđuje i u svim dosadašnjim sporovima nesvrstanih zemalja, od kojih neki jesu, a neki nisu prerasli u oružane sukobe. U prvom smislu tipični su oružani sukobi između Somalije i Etiopije, kao i Iraka i Irana.

Kao dve susedne zemlje, opredeljene pri tome i za izgradnju istog ili sličnog društveno-ekonomskog sistema, to jest socijalizma, Somalija i Etiopija su se sukobile zbog spornih teritorijalnih problema. Reč je, u stvari, o tome da je Somalija pokušala da putem oružane sile priključi provinciju Ogaden, koja se nalazi u sastavu Etiopije. Priključenje Ogadena Somaliji trebalo je da predstavlja sastavni deo ostvarivanja plana o uspostavljanju takozvane velike Somalije, u čiji bi sastav trebalo da uđu i delovi nekih drugih susednih zemalja (Kenije itd.). Duga i komplikovana istorija spora oko tih teritorija bi, u krajnjoj liniji, pokazala da su one u različitim istorijskim epohama bile u sastavu različitih država koje su egzistirale u tom prostoru i da su presudnu ulogu u njihovom sadašnjem teritorijalnom konstituisanju imale kolonijalne sile. Pokušaj Somalije, kao što se zna, završio se neuspehom, posle oružanog sukoba koji je — u tom siromašnom delu Afrike, kome, inače, preti avet gladi — naneo velike štete obema zaraćenim stranama, a određene koristi velikim silama.

Neposredan povod oružanom sukobu Iraka i Irana je nezadovoljavajuće teritorijalno razgraničenje u Šat el Arabu. Ovaj teritorijalni spor, inače, ima dugu predistoriju, a pokušaj dveju zemalja da ga reše 1975. godine, u sklopu jedne šire političke nagodbe (obustavljanje isporuka oružja i drugih vidova podrške šahovog režima kurdskim pobunjenicima u Iraku itd.), očigledno, nije bio dugog veka. Veliki gubici u ljudstvu, nevolje i patnje civilnog stanovništva, privredna razaranja, smanjivanje ili obustavljanje proizvodnje i izvoza nafte, zaoštravanje nacionalnih, verskih i drugih antagonizama, umnožavanje opasnosti u regionalnim i širim razmerama, aktiviranje i pregrupisavanje velikih sila, nova razmimoilaženja u arapskom svetu i pokretu nesvrstanosti, kao i druge posledice, već su dovoljno ukazali na nepovoljna dejstva ovog oružanog sukoba u eksplozivnom području koja se proteže od Bliskog istoka preko Persijsko-arapskog zaliva do Indijskog okeana i Jugoistočne Azije.

Digitized by Google

Već godinama u trouglu Magreba traje teritorijalni spor oko Zapadne Sahare, u kome se kao zainteresovane i sukobljene strane pojavljuju Maroko, Mauritanija, Alžir i Front Polisario. Sukob je izbio kada su posle povlačenja kolonizatorske sile — Španije dve granične zemlje, Maroko i Mauritanija, istakle svoje istorijsko i etničko pravo na Zapadnu Saharu, a Alžir istupio sa podrškom legitimnoj pretenziji Fronta Polisario da na bazi principa samoopredeljenja naroda obrazuje suverenu državu Zapadna Sahara. U međuvremenu Mauritanija je odustala od svojih zahteva, tako da su pretenzije Maroka ostale uzrok oštrog sukobljavanja sa Alžirom, koji se prenosi u Organizaciju afričkog jedinstva i pokret nesvrstanosti.

Na drugom kraju sveta postoji teritorijalni spor sličnih dimenzija. U pitanju je ostvarivanje prava na samoopredeljenje Istočnog Timora, koji je bio u sastavu Portugalije. Posle povlačenja kolonizatora Indonezija je protegla svoju vlast na teritoriju Istočnog Timora i time onemogućila ostvarivanje prava naroda ove zemlje na samoopredeljenje, za šta se zalaže oslobodilački pokret Istočnog Timora — FRETILIN.

Teritorijalni problemi u sklopu prava na samoopredeljenje ili u vidu uzurpatorstva i secesije pojavljuju se i u sklopu pojedinih novooslobođenih država. Poznato je da je posle povlačenja belgijskog kolonizatora iz Konga-Leopoldvila došlo do secesionističkog pokreta pod vodstvom Moiza Čombea za otcepljenje rudom bogate Katange i njeno proglašenje za nezavisnu državu. Taj pokušaj nije uspeo. Kasnije, u jednom drugom političkom kontekstu, došlo je do pobune Iboâ u Nigeriji i pokušaja konstituisanja i otcepljenja Bijafre. Građanski rat u toj zemlji, koji spada u najsurovije stranice posleratnih političkih previranja u Africi, završen je očuvanjem jedinstva i unapređivanjem federativnog uređenja Nigerije.

Budući da se sada i Pakistan nalazi u pokretu nesvrstanosti, moglo bi se govoriti i o dugogodišnjem sukobljavanju Indije i Pakistana, kao dveju nesvrstanih zemalja, oko Kašmira. Povlačeći se sa Indijskog potkontinenta, Velika Britanija je na osnovu verskog principa ostvarila podelu Indijskog potkontinenta na dve države — hinduističku Indiju i muslimanski Pakistan i kao tipičnu jabuku razdora ostavila Kašmir, koji je bio povod nekolikim oružanim sukobima i koji je još uvek izvor zategnutosti između Indije i Pakistana.

Imajući u vidu pokušaj nasilnog menjanja granica, za koje se dobro zna da nisu celovit izraz etničkog bića, nacionalnih aspiracija i državnih interesa mnogih novooslobođenih zemalja, državnici Afrike su bili tako mudri i dalekovidi da su u Povelji Organizacije afričkog jedinstva jasno naznačili princip uvažavanja postojećih granica, jer bi njihovo nasilno menjanje ugrozilo osnovne tekovine nezavisnosti i imalo katastrofalne posledice u Africi i u ulozi Afrike u međunarodnim odnosima.

b) Iako i granični i teritorijalni sporovi, posebno u trenutku kada prerastu u oružani sukob, izražavaju šira politička neslaganja određenih susednih država, ipak se u nekim slučajevima kao uzrok

Digitized by Google

oružanih sukoba među nesvrstanim zemljama mogu navesti politička razmimoilaženja. U pitanju su takvi antagonizmi koji dovode do zaoštrenosti odnosa iz kojih proističe ili može da proistekne oružani sukob. Na prvi pogled izgleda pomalo čudno da može doći do takvih političkih razmimoilaženja između zemalja koje vode istu politiku — politiku nesvrstanosti da oružani sukob između njih postaje moguć i neizbežan, ali se u praksi pokazuje da do toga može doći i da dolazi u mnogim konkretnim političkim situacijama. Reč je poglavito o sukobu političkih interesa i pretenzija u užem regionalnom prostoru. Negde je u pitanju sukob između konzervativno i progresivno orijentisanih režima; sukob zemalja koje su vezane za politiku jedne ili druge supersile; sukob zbog različitog prilaza rešavanju određenih međunarodnih problema koji tangiraju interese tih zemalja; sukob oko ostvarivanja prevlasti jedne od zainteresovanih strana i tome slično.

Za neke od ovih postavki po mnogo čemu je tipičan oružani sukob Tanzanije i Ugande. U vreme britanskog kolonizatora ove zemlje su bile sastavni deo Istočnoafričke Federacije, koja je, uprkos tome što je predstavljala veštačku kolonijalnu tvorevinu, doprinosila komplementarnosti njihovih interesa. Posle sticanja nezavisnosti, pod režimom Džulijusa Njererea u Tanzaniji i Miltona Obotea u Ugandi, koji su orijentisani u progresivnom smeru, postojala je velika podudarnost njihovih težnji i preokupacija, izražena u politici dobrog susedstva i ekonomske integracije. Nasilnim zbacivanjem Miltona Obotea i dolaskom na vlast Idi Amina došlo je do zaoštravanja odnosa između Ugande i Tanzanije. Političke trzavice su, najzad, dovele do odluke Džulijusa Njererea da pošalje trupe u Ugandu i sruši režim Idi Amina. To se i ostvarilo. Akcija Tanzanije nije naišla na šire i oštrije reagovanje ni u Organizaciji afričkog jedinstva niti u pokretu nesvrstanosti, iako je, očigledno, u pitanju upotreba sile u službi određenih političkih interesa. Mogli bi se navesti neki razlozi: prvo, što je režim Idi Amina bio krajnje autoritarne prirode; drugo, što je neprekidno »harangirao« protiv susedne Tanzanije i njenog predsednika Džulijusa Njererea; treće, što Tanzanija kao zemlja opredeljena za socijalizam i Džulijus Njerere kao jedan od najuticajnijih afričkih državnika uživaju veliki ugled u Africi i u pokretu nesvrstanosti i što se ni po kome osnovu ne bi mogli svrstati u red onih koji bi, u principu, igrali na kartu prava jačeg; četvrto, što iza akcije Tanzanije nije stajala ni jedna velika sila i što njene posledice nisu remetile ravnotežu snaga u regionalnom i svetskom okviru. Ipak, ostaje da je to bio oružani sukob u kome je jedna strana primenila silu oružja da bi postigla određene političke ciljeve.

U komplikovanim političkim uslovima u kojima je Angola ostvarila svoju nezavisnost došlo je do političkih trzavica sa Zairom. Razlog je bio taj što je jedan od učesnika u unutrašnjim sukobima u Angoli, koji su nosili obeležja građanskog rata, Robert Holden, šef FNLA, dobijao značajnu materijalnu i drugu podršku iz Zaira. Preovlađivanjem uticaja MPLA sa Agostinom Netom na čelu došlo je do regulisanja odnosa između Angole i Zaira.

Digitized by Google

Političke netrpeljivosti koje mogu da dovedu do oružanih sukoba su karakteristične i za zbivanja u krugu arapskih zemalja. U sklopu različitih demarkacionih linija koje prolaze kroz arapski svet jednu od najvažnijih predstavlja ona koju su povukli Kemp-dejvidski sporazumi i koja je odvojila Egipat od niza arapskih zemalja, svrstanih u takozvani Front odbijanja. U tim koordinatama, sa različitim neposrednim povodima, dolazilo je do oštrih razmirica koje su pretile prerastanjem u ozbiljniji oružani sukob između Libije i Egipta, Libije i Tunisa itd.

Svojevrstan je slučaj Libana. U suštini je reč o građanskom ratu u čijoj osnovi su verski, klasni i politički sukobi. Međutim, postoji i značajna inostrana komponenta. Na tlu Libana nalaze se trupe susedne Sirije, koje učestvuju na strani određenih libanskih političkih i oružanih grupacija. Interesantno je, takođe, da u tim sukobima značajnu ulogu igraju i jedinice Palestinske oslobodilačke organizacije koje su stacionirane na libanskom tlu. U tom smislu se na građanski rat nadovezuju neke komponente lokalnog rata, naročito kada se dodaju agresivni upadi Izraela i delovanje velikih sila.

Određene sličnosti imaju i događaji u Čadu, u kome se od samog sticanja nezavisnosti 1960. smenjuju državni udari i traje, s manjom ili većom žestinom, građanski rat u koji su umešane i dve spoljne sile: bivša metropola — Francuska i susedna Libija. Libija se javlja i kao pretendent na deo teritorije Čada, i kao intervent na strani muslimanskog stanovništva i kao posrednik u pokušajima mirenja suparničkih strana.

Odnosi dva Jemena — AR Jemen i DNR Jemen — razvijaju se u oštrim amplitudama od političkih razmirica i oružanih sukoba do razgovorâ o eventualnoj uniji. U osnovi sukoba su, svakako, razlike u političkim sistemima i ideološkoj orijentaciji, kao i u različitim tačkama oslonca u međunarodnim odnosima (AR Jemen se u većoj meri oslanja na Saudijsku Arabiju, a DNR Jemen ima dosta bliske odnose sa Sovjetskim Savezom).

c) U novije vreme u sukobima nesvrstanih zemalja sve vidniju ulogu imaju ideološki motivi. Ovu konstataciju ne bi trebalo sasvim bukvalno shvatiti budući da se iza ideoloških razlika najčešće kriju šira politička razmimoilaženja, u krajnjoj liniji, težnja za dominacijom i hegemonijom.

Većinu ovih osobenosti ima intervencija Vijetnama u Kampućiji. Sa predistorijom u kojoj je reč o vekovnoj ekspanziji Vijetnama prema tlu Kampućije, antagonizmi između ovih dveju zemalja, kao i pretenzija Vijetnama da bude hegemon u celokupnom indokineskom prostoru, dolazili su do izražaja još u toku oslobodilačke borbe protiv francuskih kolonizatora i oružane intervencije SAD. Ne mnogo posle trijumfalne pobede oslobodilačke borbe naroda Južnog Vijetnama dolazi do češćih pograničnih sukoba između Vijetnama i Kampućije. Umesto otpočinjanja pregovorâ o spornim pitanjima, što bi se moglo i moralo očekivati kada su u pitanju dve socijalističke i nesvrstane zemlje, usledila je oružana intervencija Vijetnama u Kampućiji. Kao formalni razlog navodi se težnja Vijet-

Digitized by Google

nama da pruži pomoć narodu Kampućije u zbacivanju ozloglašenog režima Pola Pota. Ovim tvrdnjama protivreči okolnost da se nekoliko stotina hiljada vijetnamskih vojnika u Kampućiji, u stvari, ponašaju kao okupatori, koji su nedozvoljenom upotrebom sile instalirali režim koji prihvata hegemoniju Vijetnama u tom prostoru.

U ovom kontekstu bi moglo biti reči i o jednoj do sada prilično usamljenoj pojavi: slanju kubanskih trupa u Angolu i Etiopiju. Preletevši Okean, desetine hiljada kubanskih vojnika došlo je u ime revolucionarne solidarnosti da se na strani MPLA i Agostina Neta bori protiv snaga Roberta Holdena i Džonasa Savimbija kao nosilaca kontrarevolucije. Isto tako, kubanske trupe su u kritičnim trenucima za revolucionarni režim Haila Mengistua učestvovale u borbi protiv somalijske invazije u Ogadenu i u gušenju drugih opozicionih snaga. Ove kubanske akcije, u kombinaciji sa isporukama oružja od strane jedne supersile — Sovjetskog Saveza, naišle su na različito reagovanje u svetu, a i u krugu nesvrstanih zemalja. U nekim sredinama polazi se od toga da su kubanske trupe, *de facto*, spasile angolsku i etiopsku revoluciju u času kada su one bile ugrožene od snaga kontrarevolucije. Na osnovu toga se akcija kubanskih trupa tretira kao akt solidarnosti. S druge strane, slanje kubanskih trupa u druge zemlje smatra se za opasan presedan. U tom kontekstu se postavlja pitanje šta bi se dogodilo ako bi i druge zemlje počele da upućuju svoje trupe da intervenišu u unutrašnje poslove drugih zemalja. Posledice bi bile, očigledno, nesagledive. U svakom slučaju, takvi oblici pružanja vojne pomoći nisu u skladu sa odredbama Povelje UN.

Navedena tipologija uzroka oružanih sukoba među nesvrstanim zemljama, kao što se vidi, ne predstavlja čvrsto sazdanu šemu sa odvojenim pretincima. Teritorijalni sporovi dobijaju to obeležje u sklopu širih političkih razmimoilaženja, kao što su i ideološke razlike dimna zavesa za ostvarivanje određenih političkih ciljeva. Kada je reč o suštini, mnogo je, dakle, važnije sledeće:

1) Da u međusobnim sporovima i oružanim sukobima nesvrstanih zemalja primordijalnu ulogu igra kolonijalno nasleđe bilo u vidu nametnutih i nerešenih graničnih pitanja bilo u vidu političkih, ekonomskih i drugih antagonizama.

2) Da stvarna ili fiktivna sporna pitanja često postaju paravan za ostvarivanje hegemonije i dominacije u užem regionalnom prostoru.

3) Da i u slučajevima kada postoje takozvani opravdani razlozi za primenu sile, nesvrstana zemlja koja primenjuje silu krši principe Povelje UN i principe i ciljeve nesvrstanosti.

Velike sile i sukobi među nesvrstanim zemljama

Sukobi među nesvrstanim zemljama se ne mogu razmatrati izvan šireg konteksta odnosa i dejstava velikih sila i njihovih blokovskih grupacija. Nije u pitanju prosto prebacivanje odgovornosti na velike sile i blokovske grupacije za ekscese čiji su uzročnici nesvrstane

Digitized by Google

zemlje. U okviru svoje globalne strategije velike sile i blokovske grupacije su prisutne u čitavom svetu i zainteresovane su za sve što se događa ma na kojoj tački Zemljine kugle. To znači da velike sile i blokovske grupacije, čak i kada nisu direktno umešane u oružane sukobe nesvrstanih zemalja, budno prate šta se dešava i nastoje da iz ovakvog ili onakvog toka događaja izvuku određene prednosti. To bi, svakako, bile dve najopštije konstatacije kada je reč o odnosu velikih sila i blokovskih grupacija prema sporovima i oružanim sukobima među nesvrstanim zemljama. Međutim, neophodno je poći korak dalje u konkretnije elaboriranje tog uzročno-posledičnog odnosa.

U posleratnom periodu velike sile i blokovske grupacije su nastojale da nadjačaju jedna drugu, ali u tome nisu uspele zbog opasnosti od upotrebe sveuništavajućeg nuklearnog oružja. Sa tim saznanjem one su izašle iz hladnog rata i ušle u fazu detanta, čiju prvu premisu predstavlja jaltsko-sonefeldovsko uvažavanje uzajamnih interesa, tačnije, uzajamnog blokovskog *statusa quo*. Međutim, striktnim uvažavanjem stečenih pozicija ne završavaju se, nego zapravo počinju u fazi detanta nastojanja supersila i blokovskih grupacija da donekle novim sredstvima obezbede prednost jedna nad drugom. Svoje pravce ekspanzije i međusobnu konfrontaciju velike sile i blokovske grupacije sve više prenose u područja takozvanih nerazgraničenih interesa, to jest u regione u kojima se nalaze zemlje koje se nisu svrstale pod blokovske kišobrane, to jest nesvrstane zemlje. To bi bila druga, ne samo podjednako važna, već, možda, i sve važnija, premisa ograničenog blokovskog detanta. U konkretnom istorijskom obliku reč je o politici širenja sfera interesâ u cilju obezbeđivanja svetske dominacije.

Velike sile i blokovske grupacije se u širenju sfera interesâ i u nastojanju da ostvare svetsku dominaciju služe sredstvima koja nisu nepoznata u istoriji međunarodnih odnosa. Jedna od supersila je u najvećem delu posleratnog vremena naglasak stavljala na primenu oružane sile, odnosno na svoju ulogu svetskog žandarma, sve dok krahom oružane intervencije u Vijetnamu nije dala prioritet korišćenju ekonomske snage i političkog uticaja. Druga supersila daje prioritet korišćenju političkih i ideoloških veza za uspostavljanje svoga uticaja i prisustva u nesvrstanim zemljama. U tom sklopu u novije vreme naročit je značaj dat sklapanju ugovorâ o prijateljstvu i saradnji koji obezbeđuju širenje saradnje u raznim domenima, posebno u vojnom. Sovjetski Savez je do sada sklopio takve ugovore sa više nesvrstanih zemalja: Egiptom 1971. (raskinut 1973), Indijom 1971, Irakom 1972, Angolom 1976, Mozambikom 1977, Avganistanom i Etiopijom 1978, Sirijom 1980. Ugovor sa Avganistanom je poslužio i kao okvir za oružanu intervenciju u toj zemlji.

Ako bi se stav velikih sila i blokovskih grupacija prema oružanim sukobima među nesvrstanim zemljama sistematizovao na osnovu stepena i oblika njihovog mešanja, dobili bismo sledeće situacije:

a) Velike sile i blokovske grupacije se pojavljuju kao jedan od faktora izbijanja oružanog sukoba među nesvrstanim zemljama. U

Digitized by Google

određenom vidu to je slučaj sa ulogom velikih sila u oružanim sukobima Vijetnama i Kampućije, Etiopije i Somalije.

b) Velike sile i blokovske grupacije se javljaju kao spoljni faktor koji utiče na usmeravanje i rasplitanje sukobâ. U sukobu Iraka i Irana velike sile i blokovske grupacije, uprkos zauzimanju stava »striktne neutralnosti«, nastoje da utiču na njegov tok i rasplet. Pri tome one deluju i neposredno i preko susednih ili zainteresovanih zemalja i međunarodnih faktora.

c) Velike sile i blokovske grupacije, čak i u prilikama kada ni na koji način nisu direktno umešane u sukob među nesvrstanim zemljama, koriste taj sukob bilo u tom smislu što će nadjačati nesvrstana zemlja koja je bliža jednoj ili drugoj velikoj sili bilo u tom smislu što će taj sukob dovesti do širih razmimoilaženja, pa time i do slabljenja solidarnosti i akcionog jedinstva nesvrstanih zemalja.

Prema tome, potpuno je realan zaključak da se sukobi među nesvrstanim zemljama, i kada su potpuno autohtonog karaktera, uključuju u konfrontaciju velikih sila i blokovskih grupacija i na ovaj ili onaj način koriste njihovim globalnim političkim aspiracijama.

Posledice sukobâ među nesvrstanim zemljama

Bilo bi suviše uprošćeno tvrditi da primena sile ne može da predstavlja nastavak politike drugim sredstvima, odnosno da iz oružanih sukoba ni jedna strana ne može da izađe kao — pobednik. Kada primena sile ne bi predstavljala put i mogućnost da se ostvare određeni ciljevi, onda, verovatno, ni jedna zemlja ne bi pribegavala sili. Međutim, ipak ne bi bilo u nepomirljivoj dijalektičkoj suprotnosti u isti mah tvrditi da u današnje vreme, posebno u odnosima među nesvrstanim zemljama, primena sile ne predstavlja razumno i efikasno sredstvo nacionalne politike. Kratkoročne prednosti, koje mogu biti očigledne, u jednoj dugoročnijoj projekciji svakako će se iskazati kao kontraproduktivne. To bi se moglo ilustrovati mnogim primerima. Vijetnam je uspeo da primenom oružane sile instalira svoj režim u Kampućiji. To bi se moglo okvalifikovati kao »uspešno« nastavljanje politike drugim sredstvima. Ali, već sad se pokazuje da je akcija Vijetnama u Kampućiji bila neuspešna kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu. Nekoliko stotina hiljada vijetnamskih vojnika mora da obezbeđuje uvezeni režim i da suzbija oružani otpor kampućijskog naroda. Došlo je do ozbiljnog usporavanja međunarodne afirmacije Vijetnama, do pogoršavanja odnosâ sa većim brojem azijskih zemalja, posebno sa onima u grupaciji ASEAN, do osude i vidljive izolacije Vijetnama u pokretu nesvrstanosti i u Ujedinjenim nacijama, do smanjivanja ekonomskog angažovanja međunarodne zajednice u obnovi i izgradnji Vijetnama itd.

Oružani sukobi među nesvrstanim zemljama imaju sledeće negativne posledice:

a) Same zaraćene strane trpe nenadoknadive gubitke u ljudstvu, kao što su i izložene razaranjima koja ozbiljno pogađaju životni

Digitized by Google

standard i ekonomski razvoj svake od njih. Budući da su nesvrstane zemlje po pravilu zemlje u razvoju, oružani sukobi ozbiljno narušavaju programe njihovog ekonomskog razvoja i dovode ih u teškoće iz kojih teško mogu da izađu. Međunarodni ugled strane koja se pojavljuje u ulozi nosioca primene sile, agresora, slabi i ona dospeva u stanje ozbiljne političke izolacije.

b) Svaki oružani sukob među nesvrstanim zemljama, bez izuzimke, dovodi do slabljenja uzajamne solidarnosti nesvrstanih zemalja. Po prirodi stvari, dolazi do razmimoilaženja nesvrstanih zemalja bilo u oceni uzroka sukoba, bilo u oceni ko je agresor bilo u oceni kome treba pružiti političku podršku. Slabljenje solidarnosti neminovno dovodi do umanjivanja akcione sposobnosti pokreta nesvrstanosti u ostvarivanju njegovih krupnih međunarodnih zadataka i ciljeva. Pri tome se dovodi u pitanje i moralni prestiž pokreta nesvrstanosti u svojstvu nosioca borbe za demokratizaciju međunarodnih odnosa.

c) Oružani sukobi među nesvrstanim zemljama imaju negativna dejstva i na svekoliki splet međunarodnih odnosa, kao izvor opasnosti od njihovog prerastanja u sukob širih razmera, pa i u svetski rat. Oni mogu da budu posledica ili uzrok novih konfrontacija supersila i novih zaoštravanja u međunarodnim odnosima, od čega najviše štete imaju same nesvrstane zemlje, bilo neposredno kao pojedinačne zemlje bilo sa stanovišta pogoršavanja uslova za ostvarivanje njihovih zajedničkih ciljeva.

Sve to znači da se u svim segmentima međunarodnih odnosa ispoljavaju negativna dejstva oružanih sukoba među nesvrstanim zemljama, u širokom dijapazonu od neposrednih ratnih strahota do nepovoljnih reperkusija na moralnom, političkom i ekonomskom planu.

Mirno rešavanje sporova

Mirno rešavanje sporova predstavlja suštinsku antitezu ratu. U vremenu kada je rat bio dozvoljeno sredstvo nacionalne politike i izraz suverenosti država, različiti oblici mirnog rešavanja sporova su predstavljali palijativno sredstvo za izbegavanje ratnog sukoba. U naše vreme, kada je rat stavljen izvan zakona, mirno rešavanje sporova bi trebalo da bude sastavni deo procedure regulisanja i unapređivanja dobrosusedskih odnosa. Međutim, iako zabranjen, rat nije isključen iz međunarodnih odnosa, kao izraz pribegavanja upotrebi i zloupotrebi sile. U tom smislu se aktualizira značaj mirnog rešavanja sporova kao puta i načina za izbegavanje oružanih sukoba i kao najbolji izlaz iz oružanog sukoba.

Uporedo sa svešću i saznanjem da se nikakvim veštačkim sredstvima, bez ulaganja stalnih napora za izgradnju novog sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, ne može da eliminiše raznorodnost interesa i otkloni mogućnost sporova među zemljama, pa i nesvrstanim, pokret nesvrstanosti mora da insistira na neizostavnom mirnom rešavanju sporova i oružanih sukoba. U tom smi-

Digitized by Google

slu, mirno rešavanje sporova ne samo da je imanentno doktrini nesvrstanosti, već mora da bude i stalno prisutno u akciji pokreta nesvrstanosti.

Mirno rešavanje sporova prisutno je među principima i ciljevima nesvrstanosti, kako u onim segmentima koji se odnose na prihvatanje i podržavanje principâ Povelje UN i miroljubive i aktivne koegzistencije tako i u onim koji predstavljaju celovit pledoaje za najširu demokratizaciju međunarodnih odnosa. Mirno rešavanje sporova se pojavljuje u dvostrukom semantičkom i političkom vidu: kao logičan izraz i sastavni deo prihvatanja principâ neagresije i miroljubive i aktivne koegzistencije i kao izričit princip ravnopravnog pregovaranja o svim spornim pitanjima koja mogu da iskrsnu u odnosima među nesvrstanim zemljama. U oba ova vida princip mirnog rešavanja sporova sadržan je u dokumentima nesvrstanih zemalja od samog početka aktivnosti pokreta nesvrstanosti do danas.

Međutim, iako nesvrstane zemlje prilaze principima i ciljevima nesvrstanosti, a u tom sklopu i mirnom rešavanju sporova, kao pravnoj, moralnoj i političkoj obavezi, ipak se ne može jednostavno poći od pretpostavke da postoji ili da se može očekivati puki automatizam u primenjivanju principa mirnog rešavanja sporova.

Celokupno međunarodno iskustvo upućuje na to da postoje mnogi objektivni i subjektivni razlozi koji, u najmanju ruku, otežavaju primenu principa mirnog rešavanja sporova. Neke od najvažnijih razloga možemo navesti:

a) Oduvek, pa i u današnje vreme, države su beskompromisno čuvale svoje suvereno pravo da same odlučuju šta će činiti u odnosima sa drugim državama.

b) Polazeći od toga da države uvek žele da budu same sebi sudija, one često nisu sklone da prihvate mešanje treće strane, posrednika bilo koje vrste, u njihove međusobne sporove i sukobe.

c) Učešće treće strane u rešavanju sporova i sukobâ među dvema državama, naročito kad su posrednici velike sile, često se završavalo diktatom ili širenjem prostora za mešanje u unutrašnje poslove zainteresovanih strana.

d) S obzirom na složenost sporova i oružanih sukoba veoma je teško doći do rešenja koja bi zadovoljila obe strane, čak i kada posrednici ulažu maksimum dobre volje i kada nisu pristrasni ni prema jednoj ni prema drugoj strani.

To su samo neki razlozi zbog kojih države teško prihvataju različite oblike mirnog rešavanja sporova koji su prihvaćeni u međunarodnopravnoj teoriji i praksi.

Postoje, čini nam se, tri razloga zbog kojih u doktrini i akciji pokreta nesvrstanosti nije došlo do stvaranja mehanizma za mirno rešavanje sporova među nesvrstanim zemljama.

Prvi je razlog što u pokretu nesvrstanosti veoma dugo nije obraćana pažnja na međusobne sporove i sukobe nesvrstanih zemalja. Smatralo se da su to periferne pojave koje ne zaslužuju veću pažnju i da sve političke aktivnosti treba da budu usmerene na ostvarivanje krupnih zajedničkih interesa i ciljeva nesvrstanih zemalja.

Digitized by Google

Drugi je razlog što se smatralo da nesvrstane zemlje koje se nalaze u sporu ili sukobu treba same da rešavaju iskrsle probleme i da time ne opterećuju zajedničku akciju pokreta nesvrstanosti.

Treći je razlog što se smatralo da bi posvećivanje veće pažnje rešavanju sporova i sukobâ među nesvrstanim zemljama dovelo do novih razmimoilaženja u pokretu nesvrstanosti, a možda i do opasnosti od rascepa.

Ma koji od ovih razloga da je bio u pitanju, a ponajpre se može reći da je posredi uzajamno delovanje sva tri razloga, sve do Pete konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Kolombu se o sporovima i sukobima u pokretu nesvrstanosti govorilo na pola usta, zbog ne sasvim opravdane bojazni da se time ne potvrdi blokovska teza o ovakvom ili onakvom stepenu nejedinstva u pokretu nesvrstanosti i da se ne umanji vrednost zajedničkih principa kojima se rukovode nesvrstane zemlje u borbi za novi međunarodni politički i ekonomski poredak. Međutim, umnožavanje sporova i sukobâ među nesvrstanim zemljama jasno je ukazivalo da bi zatvaranje očiju pred tom pojavom moglo da nanese ozbiljnu štetu politici i pokretu nesvrstanosti.

Imajući to u vidu, jugoslovenska delegacija je na Ministarskoj konferenciji nesvrstanih zemalja u Beogradu 1978. pokrenula inicijativu za donošenje posebne rezolucije o mirnom rešavanju sporova. Na Šestoj konferenciji u Havani 1979. jugoslovenska delegacija je prezentirala tekst o mirnom rešavanju sporova, ali je on, na žalost, prihvaćen samo kao radni dokument koji je pridružen deklaracijama i rezolucijama usvojenim na toj konferenciji. Moglo bi se pomalo paradoksalno zaključiti da je upravo produbljivanje razmimoilaženja u pokretu nesvrstanosti oko većeg broja krupnih političkih pitanja (vanblokovski karakter i nezavisna uloga pokreta nesvrstanosti, kempdejvidski sporazumi, oružana intervencija u Kampućiji itd.) uticalo na većinu nesvrstanih zemalja da pređe ovlašno preko inicijativa za razradu principâ i procedure mirnog rešavanja sporova među nesvrstanim zemljama. Preovladalo je, svakako, kratkovido shvatanje da bi pokušaj usmeravanja postojećih sporova i sukoba u pravcu procedure mirnog rešavanja sporova predstavljao dolivanje ulja na vatru, umesto trezvenog i realističnog zaključka da bi to morao da bude jedini put za prevazilaženje teškoća koje nanose štetu jedinstvu i akcionoj sposobnosti politike i pokreta nesvrstanosti.

U pokretu nesvrstanosti, koji po prirodi svog bića zazire od bilo kakvih krutih oblika institucionalizacije, ne bi moglo biti ni pomena o tome da se na jednom tako delikatnom sektoru međusobnih odnosa nesvrstanih zemalja kao što je mirno rešavanje sporova uspostavljaju bilo kakvi kruti mehanizmi i obavezne procedure koje bi mogle narušavati dva temeljna principa politike i pokreta nesvrstanosti: ravnopravnost i dobrovoljnost. Usled toga, u osnovi jugoslovenske inicijative, pa i nužnih političkih koraka koji će pod pritiskom događajâ morati da budu preduzeti na narednim skupovima nesvrstanih zemalja, biće, svakako, nastojanje da se razradi i usvoji jedna fleksibilna procedura mirnog rešavanja sporova

Digitized by Google

koja bi bila na raspolaganju nesvrstanim zemljama u cilju prevazilaženja teškoća sa kojima se mogu susresti u međusobnim odnosima.

Imajući u vidu iskustva iz oblasti međunarodnog prava i života međunarodne zajednice i polazeći od karaktera pokreta nesvrstanosti, može se pretpostaviti da bi mirno rešavanje sporova među nesvrstanim zemljama trebalo da se oslanja na sledeće uporišne tačke:

Prvo, nesvrstane zemlje bi morale posebno da prihvate princip uzdržavanja od primene sile u svim međunarodnim sporovima i sukobima.

Drugo, u slučaju međusobnog spora ili sukoba nesvrstane zemlje bi apsolutni prioritet trebalo da daju miroljubivim pregovorima zainteresovanih strana.

Treće, nesvrstane zemlje koje su u sporu ili sukobu oko određenih pitanja trebalo bi da prihvate misiju dobrih usluga i različite vidove posredovanja drugih nesvrstanih zemalja, Koordinacionog biroa, Ujedinjenih nacija, Organizacije afričkog jedinstva, Arapske lige, regionalnih i subregionalnih organizacija, čije bi učešće u rešavanju spora ili sukoba u sklopu konkretnih okolnosti moglo da bude najplodotvornije.

Četvrto, svoje međusobne sporove i sukobe nesvrstane zemlje bi morale da rešavaju u skladu sa principima i ciljevima nesvrstanosti.

Trebalo bi očekivati da će većina nesvrstanih zemalja imati dovoljno političkog sluha za ustanovljavanje takvih i sličnih pravila ravnopravnog i dobrovoljnog mirnog rešavanja sporova i sukobâ u interesu zainteresovanih strana, kao i solidarnosti i akcione sposobnosti politike i pokreta nesvrstanosti.

Odbrana slobode i nezavisnosti nesvrstanih zemalja

Nesvrstavanje u osnovi predstavlja i podrazumeva nezavisnu poziciju u međunarodnim odnosima, nevezanost za vojno-političke saveze velikih sila. Nesvrstane zemlje nisu pokrivene »kišobranom« vojnih saveza; o njihovoj bezbednosti se ne brinu i njihovu bezbednost ne garantuju vojni savezi.

To su aksiomi koji se ne iscrpljuju pomenutim konstatacijama. Jer suština jednog od egzistencijalnih problema sa kojima se suočavaju nesvrstane zemlje nije u tome što vojni savezi ne garantuju njihovu bezbednost (bezbednost prema trećima, jer pitanje bezbednosti i nezavisnosti unutar vojnih saveza predstavlja temu za sebe), već u tome što oni direktno ili indirektno deluju upravo suprotno — ugrožavaju njihovu bezbednost i nezavisnost.

S obzirom na to da su predvodnice vojnih saveza velike sile, koje raspolažu moćnim vojnim i ekonomskim potencijalima, postavlja se pitanje kakve su mogućnosti i kakve su realne šanse nesvrstanih zemalja da se odupru nasrtajima velikih sila i da saču-

Digitized by Google

vaju svoju nacionalnu nezavisnost i slobodu akcije u međunarodnim odnosima.

U savremenoj međunarodnoj situaciji nacionalna bezbednost nesvrstanih zemalja može da se ostvaruje na dva uzajamno povezana plana: merama i aktivnostima na međunarodnom planu i merama i aktivnostima na unutrašnjem planu.

Kada je reč o međunarodnom planu, moraju se uzeti u obzir sledeći faktori:

a) Pravna obaveza Ujedinjenih nacija da bdeju nad svetskim mirom i nacionalnom bezbednošću svih članova međunarodne zajednice i postojanje mehanizama za izvršenje te obaveze, bilo u okviru ovlašćenjâ Saveta bezbednosti bilo u okviru kompetencija Generalne skupštine (koje su posebno definisane u poznatoj rezoluciji »Ujedinjeni za mir«).

b) Moralno-politička podrška svetskog javnog mnenja narodima čija je nezavisnost i nacionalna egzistencija izložena nasrtajima agresivnih sila. Ona dolazi do izražaja u raznim vidovima i može da predstavlja značajnu i efikasnu materijalnu snagu u obuzdavanju agresora i u odbrani mira i bezbednosti.

c) Politička i vojna pomoć drugih zemalja, koja ne proističe iz formalnih, ugovornih savezništava, već iz međunarodne solidarnosti, odnosno shvatanja da svaka agresivna akcija koja bi bila krunisana uspehom podstiče agresivne snage uopšte i predstavlja opasnost za sve miroljubive zemlje u svetu.

U istoj meri u kojoj i svaki potencijalni zavojevač mora da računa sa navedenim međunarodnim faktorima u kalkulaciji rizika sa kojim se može suočiti u akciji protiv političke nezavisnosti i teritorijalnog integriteta bilo koje zemlje, sa punim opravdanjem i svaka nesvrstana zemlja računa na dejstvo, odnosno sadejstvo, tih faktora u konceptu svoje nacionalne odbrane.

Međutim, u posleratnoj praksi mogu se lako naći primeri koji pokazuju da ulogu tih takozvanih spoljnih faktora u odbrani ugrožene nacionalne nezavisnosti ne treba ni potcenjivati ni precenjivati: u nekim slučajevima Ujedinjene nacije su delovale dosta efikasno u misiji očuvanja mira i bezbednosti, dok su u nekim drugim prilikama ispoljile totalnu neefikasnost; uprkos tome što je svetsko javno mnenje često primoravalo potencijalne agresore da ustuknu od projektovanih poduhvata ili da se povuku ne ostvarivši svoje ciljeve, ono se u određenim situacijama pokazivalo kao snaga koja nije uspevala da zaustavi agresora; vojna i ekonomska pomoć drugih zemalja žrtvi agresije po prirodi stvari najčešće mora da se tretira kao dopunski faktor u borbi za očuvanje političke nezavisnosti i teritorijalnog integriteta. Drugim rečima, od spleta određenih međunarodnih okolnosti, u kojima odnos snaga i interesâ igra prvorazrednu ulogu, zavisi faktičko dejstvo navedenih međunarodnih faktora na napore koje ugrožene ili napadnute zemlje ulažu u odbranu svoje nezavisnosti i nacionalne egzistencije.

Time smo, u stvari, već nagovestili da se ključ nacionalne bezbednosti nesvrstanih zemalja nalazi u njihovim vlastitim rukama,

Digitized by Google

u njihovoj spremnosti da se sopstvenim snagama suprotstave potencijalnom agresoru.

1) Razvijanjem raznih komponenti sistema opštenarodne odbrane male i srednje zemlje, posebno nesvrstane, preventivno obeshrabruju potencijalnog agresora, koji svoje osvajačke planove u tom slučaju ne može da zasniva na unapred iskalkulisanoj brojčanoj i oružanoj nadmoćnosti svojih invazionih snaga nad operativnom armijom žrtve napada, pošto mora da računa sa neiscrpnim izvorima snage i energije naoružanog naroda.

2) Organizovanjem opštenarodnog odbrambenog rata male i srednje zemlje, posebno nesvrstane, dobijaju realnu šansu da odbrane svoj teritorijalni integritet, svoju slobodu i nezavisnost od nasrtaja nadmoćnijeg neprijatelja.

3) Uspostavljanje sistema opštenarodne odbrane može da predstavlja važnu komponentu unutrašnje stabilnosti društvenog poretka nesvrstanih zemalja, stabilnosti koja je jedan od bitnih preduslova za njihovu aktivnu i efikasnu ulogu u međunarodnim odnosima.

Iz svega što je rečeno nedvosmisleno proističe zaključak o tesnoj međusobnoj povezanosti doktrine nesvrstavanja i koncepcije opštenarodne odbrane. Ako nesvrstavanje predstavlja politiku koja najbolje služi nacionalnim interesima malih i srednjih zemalja, interesima koji se svode na mir, nezavisnost i razvoj, onda se organizovanje sistema opštenarodne odbrane javlja i kao najbolja garancija za efikasno obezbeđenje pozicije nesvrstavanja, u svetu u kome politika sa pozicije sile ugrožava nacionalnu bezbednost mnogih zemalja.

Zaključak

Kao što smo naglasili, doktrina nesvrstanosti predstavlja antiratnu doktrinu, koja se po svojim akcionim svojstvima ni u čemu ne poistovećuje sa različitim pacifističkim doktrinama u prošlosti. Doktrina nesvrstanosti polazi od apsolutne zabrane rata, ali realno sagledava stanje u međunarodnim odnosima, pa i u krugu nesvrstanih zemalja, koje je još uvek opterećeno ideološkim, političkim, ekonomskim, vojnim i drugim uzrocima koji dovode do sporova i oružanih sukoba. Doktrina nesvrstanosti predstavlja najrealističniji i najcelovitiji program iskorenjivanja uzroka koji dovode do sporova i oružanih sukoba među zemljama, pa u tom sklopu i među nesvrstanim zemljama.

Inspirišući se i rukovodeći se doktrinom nesvrstanosti, pokret nesvrstanosti pretače u međunarodnu akciju njene antiratne postulate. U tom smislu je pokret nesvrstanosti najsnažniji i najdinamičniji faktor u dosadašnjoj istoriji koji se zalaže za iskorenjivanje uzroka rata i za uspostavljanje novog sistema međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa iz kojih će biti iskorenjeni svi vidovi eksploatacije, diskriminacije i dominacije.

Digitized by Google

Dugoročno istorijski gledano, u samom procesu ostvarivanja principâ i ciljeva nesvrstanosti biće odstranjivani uzroci sporova i oružanih sukoba među svim zemljama, pa i u krugu nesvrstanih zemalja. Privrženost nesvrstanih zemalja principima i ciljevima nesvrstanosti i neophodnost povećavanja moralnog prestiža pokreta nesvrstanosti, kao nosioca najšire demokratizacije međunarodnih odnosa, trebalo bi da utiču na sve šire prihvatanje procedure mirnog rešavanja sporova i sprečavanja oružanih sukoba među nesvrstanim zemljama.

Digitized by Google

Mile Njegovan

Faktori koji otežavaju međusobnu ekonomsku saradnju zemalja u razvoju

Kada je, sredinom 70-tih godina, na značajnim skupovima nesvrstanih i ostalih zemalja u razvoju zaokružena programska osnova strategije kolektivne samostalnosti, izgledalo je da je time otvoren put za njenu realizaciju. Međutim, dosadašnji rezultati međusobne ekonomske saradnje zemalja u razvoju pokazuju da kolektivno oslanjanje na vlastite snage nije jednostavan i jednoznačan proces.

Već sama činjenica da spoljnoekonomski odnosi zemalja u razvoju imaju visok stepen koncentracije prema razvijenim kapitalističkim zemljama potvrđuje složenost procesa jačanja međusobne saradnje zemalja u razvoju. Ovoj okolnosti se pridružuje i dejstvo nekih protivtežnih faktora koji ometaju razvoj međusobne saradnje zemalja u razvoju. Jedni proizlaze iz objektivnih razlika unutrašnjih uslova njihovog razvoja, drugi su im nametnuti spolja. U ovom radu biće razmotreni osnovni faktori koji otežavaju razvoj međusobne saradnje zemalja u razvoju: razlike među zemljama u razvoju — endogeni faktori sa suprotnim dejstvom — i politika razvijenih kapitalističkih zemalja — egzogeni faktori sa suprotnim dejstvom.

Digitized by Google

Društveno-ekonomske razlike među zemljama u razvoju

Nerazvijeni svetski Jug čini oko 120 zemalja koje su okupljene u okviru Grupe 77, odnosno ukupno oko 130 zemalja i zavisnih teritorija sa oko tri milijarde stanovnika. Na taj način područje zemalja u razvoju obuhvata gotovo tri četvrtine ukupnog stanovništva sveta koje nije prekoračilo prag razvijenosti.

Nerazvijeno područje sveta čine zemlje koje se i same međusobno razlikuju u pogledu dostignutog nivoa društveno-ekonomskog razvoja, socijalno-klasne strukture, kulturno-istorijskihi i drugih obeležja. Najbitniji element ovde su, svakako, razlike u nivou privrednog razvoja, koje prikazuje tabela 1.

Tabela 1

Privredni razvoj zemalja u razvoju 1973.

Zemlje	Stanovništvo (miliona)	*Per capita* GNP[a] (US dolara)	Stopa rasta *Per capita*[b] GNP (%)	Stanovništvo kao % ukupnog svetskog stanovništva
Najsiromašnije	1.088,2	160,6	1,4	27,5
Druge ZUR	1.417,3	679,9	3,0	35,8
Zemlje OPEC-a[c]	292,2	2.103,6	4,6	7,4

a) Prosek 1973.
b) Prosek 1965—73.
c) Katar i UAE nisu uključeni

Izvor: H. Singer, J. Ansari, *Rich and Poor Countries*, George Allen and Unwin, London, 1978, str. 16.

Više od jedne milijarde stanovnika ostvaruje *per capita* dohodak ispod 200 dolara. Nasuprot njima, zemlje izvoznice nafte, prema dohotku *per capita*, mogu se porediti sa industrijski najrazvijenijim zemljama. Između ove dve grupe nalaze se zemlje koje su već započele proces industrijalizacije i čiji se *per capita* dohodak približava iznosu od 1.000 dolara.

Istovremeno je zapažena i pojava jačanja polarizacije razvoja u okviru zemalja u razvoju. Strategijom Ujedinjenih nacija za Drugu dekadu razvoja predviđen je rast *per capita* dohotka zemalja u razvoju od 3,5% godišnje, budući da je projekcija polazila od pretpostavke da stopa rasta stanovništva u ovim zemljama, u proseku, iznosi 2,5% godišnje. Ovaj cilj ostvarile su samo zemlje OPEC-a i neke zemlje u razvoju koje se javljaju kao izvoznici industrijskih

Digitized by Google

proizvoda. Najnerazvijenije zemlje upravo su najviše zaostajale u ostvarivanju ciljeva strategije za Drugu dekadu razvoja.[1]

Sa stanovišta ostvarivanja strategije kolektivne samostalnosti bitno je da se sagledaju i razlike u socijalno-klasnoj strukturi među zemljama u razvoju. Neke od ovih zemalja razvijaju se u uslovima socijalizma, druge su na putu izgradnje socijalističkog društva, dok u trećim preovladavaju kapitalistički odnosi. Razlike u društvenim sistemima među zemljama u razvoju uslovljavaju i različit pristup raspodeli nacionalnog bogatstva, što se reflektuje na tempo i strukturu privrednog razvoja. Snažnu prepreku privrednom razvoju u nekim zemljama u razvoju predstavlja koncentracija dohotka u rukama nacionalne buržoazije, čime se povećava neproduktivna potrošnja. Aktivna ekonomska uloga države je zbog toga bitan preduslov privrednog razvoja ovih zemalja.[2]

Razlike među zemljama u razvoju mogu se posmatrati i sa stanovišta dominirajućeg obeležja privredne strukture. U nekim zemljama u razvoju već postoje jezgra industrijskog razvoja, dok u drugima preovladava naturalna poljoprivreda. Najzad, neke zemlje u razvoju odlikuje izrazito monokulturni karakter privrede. Ovaj aspekt diferencijacije zemalja u razvoju, međutim, više predstavlja problem razvoja nacionalnih privreda nego što je prepreka jačanju njihove međusobne saradnje, budući da se ona zasniva upravo na komplementarnosti nacionalnih privreda.

Posmatrajući kvantitativne dimenzije diferencijacije unutar područja zemalja u razvoju, uočavaju se naročito velike razlike u nivou privrednog razvoja među najmanje razvijenim zemljama i zemljama u razvoju koje izvoze petrolej. U ovom slučaju prostim poređenjem nivoa *per capita* dohotka ne može se sagledati realni nivo privrednog razvoja. I najbogatije među zemljama u razvoju su relativno nerazvijene ako se posmatraju sa stanovišta dostignutog nivoa društveno-ekonomskog razvoja.[3] Zemlje izvoznice nafte, iako najbogatije među zemljama u razvoju, i same predstavljaju pod-

---

[1] Prema: J. Tinbergen, *Reshaping the International Order*, Hutchinson, London, 1977, str. 95.

[2] Aktivna ekonomska uloga države je i preduslov za jačanje međusobne saradnje zemalja u razvoju koje imaju malo unutrašnje tržište i, zbog toga, jedino u okolnostima ekonomskog jedinstva mogu ostvariti privredni razvoj. Ovo je posebno vidljivo u Africi, gde su političke granice zemalja, većinom, odredile imperijalne sile u XIX veku — veštački, bez obzira na geografske, etničke, ekonomske i druge realnosti — prema potrebama imperijalne politike u borbi za kolonijalne posede. Otuda su ovo većinom zemlje sa malim tržištima, te se javlja potreba za njihovim ekonomskim jedinstvom. Za ove zemlje se, zapravo, postavljaju alternative: jedinstvo ili siromaštvo (R. Green, A. Seidman, *Unity or Poverty? The Economics of Pan-Africanism*, Penguin Books, Harmondsworth, 1968, str. 33).

[3] Zemlje OPEC-a, na primer, imaju manje od jedne trećine pismenog stanovništva, dok je potrošnja energije u njima gotovo tri puta manja nego u razvijenim zemljama. (Prema: H. Singer, J. Ansari, *Rich and Poor Countries*, George Allen and Unwin, London, 1978, str. 16.)

Digitized by Google

ručje imperijalističke eksploatacije. Zbog toga su se u njima zadržali nerazvijena privredna struktura i sva ostala obeležja nerazvijenosti.

Iako postojeće razlike među zemljama u razvoju upućuju na zaključak da olake generalizacije u pogledu ocene njihovog društveno-ekonomskog položaja nisu prihvatljive, mnogo je značajnije sagledati elemente koji čine jedinstvenu osnovu za njihovu međusobnu ekonomsku saradnju. Nejednakost u nivou društveno-ekonomskog razvoja implicira jačanje elemenata solidarnosti u međusobnim ekonomskim odnosima zemalja u razvoju, budući da bi jednak tretman među ekonomski nejednakim partnerima vodio polarizaciji razvoja. Toga su već postale svesne najbogatije zemlje u razvoju, koje za pomoć siromašnijim zemljama izdvajaju oko 3% društvenog proizvoda, odnosno četiri puta više nego što na ime »pomoći« zemljama u razvoju daju razvijene zemlje. Time se, dakako, ne iscrpljuje područje primene elemenata solidarnosti u odnosima među zemljama u razvoju, budući da strategija kolektivne samostalnosti implicira razvoj međusobne saradnje na principima stvarne jednakosti i zajedničkih koristi.

Činjenica da zemlje u razvoju, uprkos svim razlikama koje među njima postoje, ispoljavaju strateško jedinstvo u odnosima sa razvijenim zemljama, međutim, potvrđuje da ove razlike imaju sekundaran značaj. Osnovna protivrečnost postojećeg sistema međunarodnih ekonomskih odnosa nalazi se na liniji razvijene zemlje — zemlje u razvoju. Dimenzije ove protivrečnosti mogu se ilustrovati distribucijom nekih osnovnih elemenata društvenog razvoja između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, koja je prikazana u tabeli 2.

Tendencija povećanja jaza u razvoju dominira, takođe, na liniji razvijene zemlje — zemlje u razvoju. Ova konstatacija može se ilustrovati stanjem, odnosno projekcijom koja polazi od pretpostavke nepromenjenih razvojnih trendova u periodu do 2000. godine, a prikazana je na grafikonu (str. 29).

Tabela 2

Relativno učešće razvijenih i zemalja u razvoju u nekim resursima i rashodima 1972 (%)

	Razvijene zemlje	Zemlje u razvoju
Stanovništvo	26	74
GNP	83	17
Izvozni prihodi	82	18
Industrijska proizvodnja	93	7
Potrošnja energije	84	16
Rashodi za obrazovanje	89	11
Naučni i tehnički kadar	90	10
Rashodi za zdravstvo	94	6

Izvor: J. Tinbergen, op. cit., str. 38, 39, 75, 93.

Digitized by Google

Razvojni jaz između razvijenih i zemalja u razvoju 1950—2000
(US dolara 1960)

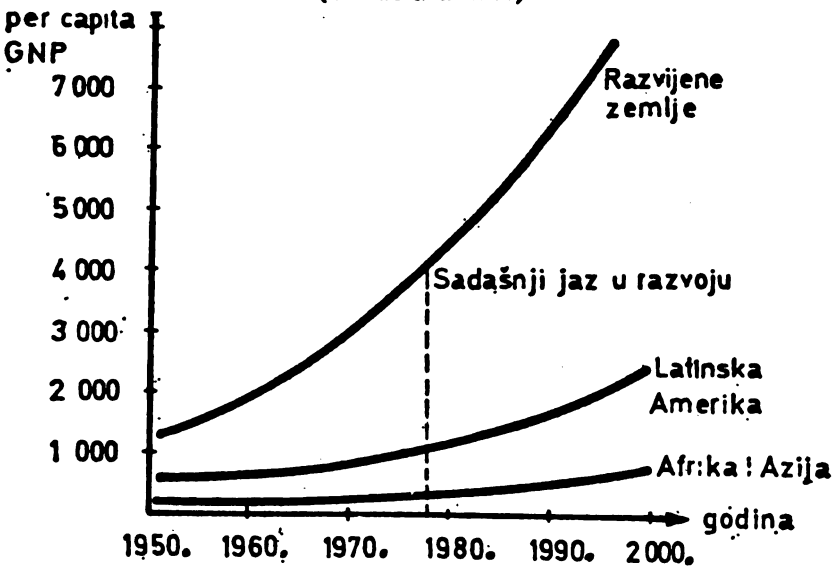

Izvor: S. Sharma, *Teorija i politika privrednog razvoja u zemljama u razvoju*, »Informator«, Zagreb, 1977, str. 35.

Navedeni podaci potvrđuju da svaka diferencijacija unutar područja zemalja u razvoju ima sekundaran značaj kada se uporedi sa razlikama u nivou privrednog razvoja između razvijenih zemalja i drugih zemalja u razvoju. Upravo ove ogromne razlike teže da relativiziraju značaj razvojne diferencijacije među zemljama u razvoju.[4] S druge strane, i same razlike među zemljama u razvoju, u meri u kojoj postoje, predstavljaju, u prvom redu, rezultat imperijalističke politike razvijenih kapitalističkih zemalja, budući da su spoljnoekonomski odnosi zemalja u razvoju u najvećem stepenu koncentrisani na te zemlje.[5]

Zemlje u razvoju su, na ovim osnovama, uspele da izgrade čvrsto jedinstvo u strategiji prema razvijenim zemljama, koje se ispoljava u borbi za novi međunarodni ekonomski poredak i koje predstavlja polaznu tačku strategije kolektivne samostalnosti. Zbog svega toga pokušaji razvijenih kapitalističkih zemalja da podriju jedinstvo zemalja u razvoju predstavljaju osnovnu prepreku unapređenju njihove međusobne ekonomske saradnje.

---

[4] Ako se, na primer, posmatraju razlike u koncentraciji industrijske proizvodnje unutar područja zemalja u razvoju, koje u svetskoj industrijskoj proizvodnji učestvuje sa svega 8%, vidi se da svaka diferencijacija među zemljama u razvoju ima minoran značaj kada se uporedi sa odgovarajućim odnosom među razvijenim zemljama, gde samo jedna zemlja (SAD) ostvaruje više od 20% svetske industrijske proizvodnje.

[5] Gotovo tri četvrtine spoljnotrgovinske razmene zemalja u razvoju usmereno je na razvijene kapitalističke zemlje, sa svim negativnim posledicama delovanja mehanizama nejednake razmene i ekonomskog imperijalizma.

Digitized by Google

Politika razvijenih kapitalističkih zemalja

Sastavni deo imperijalističke strategije očuvanja postojećeg sistema međunarodnih ekonomskih odnosa predstavljaju i elementi politike razbijanja jedinstva zemalja u razvoju, s ciljem da se one integrišu u sistem kapitalističke privrede. Pozadinu ove strategije kapitalističkih zemalja čine sve koristi koje one izvlače iz zemalja u razvoju instrumentima ekonomskog imperijalizma i nejednake razmene, čime se omogućuje proširena reprodukcija kapitala.

Značaj zemalja u razvoju za neometanu akumulaciju u razvijenim kapitalističkim zemljama ima dva osnovna aspekta: pre svega, one se javljaju kao sve važnije područje direktnih investicija transnacionalnih kompanija i, drugo, one predstavljaju važan izvor sirovina za razvijene kapitalističke zemlje. Tabela 3. pokazuje zavisnost razvijenih kapitalističkih zemalja od uvoza nekih sirovina iz zemalja u razvoju.

Iz ove tabele se vidi da razvijene kapitalističke zemlje u veoma velikoj meri zavise od uvoza 13 osnovnih sirovina koje su neophodne za savremenu industrijsku proizvodnju.

Naftna kriza, sredinom sedamdesetih godina, i perspektiva iscrpljivanja sirovinskih izvora u razvijenim kapitalističkim zemljama uslovili su porast interesovanja imperijalističkih zemalja za snabdevanje sirovinama iz zemalja u razvoju.

Tabela 3

Zavisnost SAD, EEZ i Japana od uvoza osnovnih industrijskih sirovina 1973 (%)

	Uvoz kao % potrošnje		
	SAD	EEZ	Japan
Boksit	86	60	100
Hrom	91	100	100
Kobalt	96	100	100
Bakar	6	96	83
Gvozdena ruda	20	59	99
Olovo	26	70	70
Mangan	98	99	86
Prirodni kaučuk	100	100	100
Nikl	72	100	100
Fosfati	a)	100	100
Kalaj	87	99	93
Volfram	68	100	100
Cink	63	60	68

a) Neto izvoznik
Izvor: J. Tinberger, op. cit., str. 106.

U ovom pravcu se ispoljavaju dve osnovne tendencije aktivnosti kapitalističkih zemalja: prvo, nastojanja da se nađu nove forme i metodi za osiguranje pristupa izvorima prirodnih sirovina u zem-

Digitized by Google

ljama u razvoju i, drugo, iznalaženje metoda za usporavanje porasta cena sirovina.[6] Prva tendencija se najočitije ispoljava u specifičnim sporazumima razvijenih kapitalističkih zemalja sa zemljama u razvoju, kojima se regulišu modaliteti snabdevanja sirovinama. Druga tendencija se izražava u pojavi uvoznih kartela razvijenih kapitalističkih zemalja, čiji je cilj da se, na osnovi jačanja pozicija glavnih potrošača sirovina, spreči porast uvoznih cena ovih proizvoda. Ova pojava postaje naročito upadljiva od 1974. godine, kada je intenzivirano formiranje takozvanih »kriznih« kartela.

Sa stanovišta ostvarivanja strategije kolektivne samostalnosti zemalja u razvoju realnu snagu protivtežnog faktora imaju samo sporazumi čiji su neposredni učesnici pojedine zemlje u razvoju, budući da je kartelizacija uvoza kapitalističkih zemalja izrazito konfrontirajuća strategija, te predstavlja sastavni deo grupe faktora koji upućuju zemlje u razvoju na međusobnu saradnju. Zbog toga je potrebno da se detaljnije razmotre modaliteti i posledice ekonomskih sporazuma razvijenih kapitalističkih zemalja o pridruživanju nekih zemalja u razvoju, koji su zasnovani na principima kolonijalnih preferencijala. Ovi sporazumi o pridruživanju potenciraju ulogu društveno-ekonomskih razlika među zemljama u razvoju, što im daje dodatni značaj u pogledu protivtežnog dejstva na strategiju kolektivne samostalnosti.[7]

Sa stanovišta ugrožavanja ekonomskog jedinstva zemalja u razvoju najizraženiju ulogu imaju sporazumi o pridruživanju, koje je Evropska ekonomska zajednica (EEZ) zaključila sa određenim brojem zemalja u razvoju. Da bi proširila tržište za plasman svojih industrijskih proizvoda i obezbedila snabdevanje sirovinama, EEZ je zaključila sporazume o pridruživanju sa 46 zemalja u razvoju s područja Afrike, Kariba i Pacifika, zatim Magreba (Maroko, Tunis i Alžir) i Mašreka (Egipat, Jordan, Sirija i Liban). Istovremeno se priprema sporazum EEZ sa zemljama Udruženja zemalja jugoistočne Azije (ASEAN).

Sporazumi o pridruživanju koje je zaključila EEZ prevazilaze okvire klasičnih ugovora o trgovini. Posredi su ugovori sa novim trgovačko-političkim modalitetima, koji uključuju preferencijale, ekonomsku, tehničku i finansijsku pomoć, industrijsku kooperaciju i druge oblike ekonomske saradnje. Svi ovi sporazumi su motivisani obezbeđenjem izvorâ sirovina i plasmanom finansijskog kapitala, s ciljem da se razbije jedinstvo zemalja u razvoju i očuva postojeći, kapitalistički sistem međunarodnih ekonomskih odnosa.[8]

---

[6] V. Milenković, *Tendencije razvoja savremenog kapitalizma*, „Međunarodni problemi«, br. 3/1974, str. 36.

[7] Sporazumi o pridruživanju su usmereni na najsiromašnije zemlje, s ciljem da se, na osnovi palijativnih ustupaka ovim zemljama, oslabi koheziona snaga zemalja u razvoju, koja je zasnovana na njihovom, objektivno, zajedničkom nepovoljnom položaju u međunarodnim ekonomskim odnosima. (Lj. Adamović, *Ekonomska strategija kapitalizma u evoluciji međunarodnih ekonomskih odnosa*, »Marksistička misao«, br. 4/1975, str. 150.)

[8] V. Milenković, *Širenje ekonomske sfere*, »Ekonomska politika«, br. 1397/1979.

Digitized by Google

Među njima je, svakako, najznačajniji sporazum EEZ sa zemljama Afrike, Kariba i Pacifika.

Konvencijom iz Lomea, zaključenom 1975. godine, 46 najmanje razvijenih zemalja Afrike, Kariba i Pacifika (AKP) steklo je svojstvo pridruženog člana EEZ, na osnovi kojeg se ovoj grupi zemalja u razvoju pruža niz posebnih ekonomskih pogodnosti. Za razliku od prethodnog sporazuma sa istom grupom zemalja, koji je zaključen u Jaundeu, ovom konvencijom se sankcioniše upotreba principa nereciprociteta u međusobnim trgovinskim odnosima, dakle, pruža se posebna zaštita najmanje razvijenim zemljama.

Sa stanovišta položaja zemalja AKP najznačajniji element konvencije iz Lomea predstavlja takozvani mehanizam STABEX. Ovaj mehanizam čini osnovu sistema finansijskih kompenzacija za uvoz primarnih proizvoda iz zemalja AKP, s ciljem da se ublaže destabilizirajuća dejstva tržišnih snaga na kretanje cena primarnih proizvoda. Međutim, stvarni značaj ovog mehanizma za zemlje AKP je veoma mali, s obzirom na brojna ograničenja i slabosti koji proizlaze iz same prirode izgrađenog sistema.[9]

Mehanizam STABEX predstavlja ograničenu stabilizaciju, budući da njegova finansijska osnova iznosi 375 miliona obračunskih jedinica za period od pet godina, odnosno 75 miliona obračunskih jedinica godišnje, što je sasvim nedovoljno za stabilizaciju u slučaju nastupanja teže krize.[10] Ograničenost STABEX-a proizlazi, pored toga, iz činjenice da sistem obuhvata samo 29 osnovnih proizvoda, pri čemu se izostavljaju sve mineralne sirovine, izuzev gvozdene rude. Osim toga, odredbama konvencije je ograničen i sâm automatizam kompenzacionih transfera. Najzad, stabilizacija se odnosi samo na deo izvoza određene zemlje AKP u EEZ, budući da dati proizvod mora da predstavlja određenu vrednost u izvozu zemlje AKP da bi bio podložan delovanju STABEX-a.[11] Drugim rečima, mehanizam STABEX se ne primenjuje ni na celokupan izvoz 29 primarnih proizvoda na koje se odnosi.

Uz sve ove slabosti, mehanizam STABEX daje snažan podsticaj razvoju trgovine između zemalja AKP i EEZ, dok, istovremeno, kažnjava zemlje AKP koje razvijaju trgovinsku razmenu sa ostalim zemljama u razvoju. Ova diskriminacija naročito teško pogađa zemlje zapadne Afrike, za koje intraregionalna razmena ima velik značaj.[12]

Mehanizam STABEX sadrži i elemente direktnog pritiska na zemlje AKP, što proizlazi iz odredbi konvencije iz Lomea kojima se utiče na ekonomsku politiku pridruženih zemalja. Zemlje AKP se

---

[9] M. Dumas, *Novi međunarodni ekonomski poredak*, »Marksizam u svetu«, br. 6/1977, str. 312.

[10] Samo smanjenje tražnje gvožđa i drveta od 10% u 1975. godini bilo je dovoljno da apsorbuje svih 75 miliona obračunskih jedinica. (Prema: M. Dumas, op. cit., str. 313.)

[11] M. Dumas, op. cit., str. 313-314.

[12] Ibid., str. 314.

Digitized by Google

primoravaju da koriste iste carinske nomenklature kao i EEZ, u skladu sa tehnološko-ekonomskom strukturom industrijalizovanih zemalja. Ovim se onemogućuje prilagođavanje nomenklatura zemalja AKP potrebama njihovih razvojnih ciljeva. Uz to se predviđa obračun vrednosti izvoza u nacionalnoj valuti. Time se sprečava devalvacija nacionalne valute, budući da ona povećava vrednost izvoza izraženog u nacionalnoj valuti, što povlači smanjenje, odnosno ukidanje kompenzacionih transfera iz EEZ. Dodatni element pritiska predstavlja i sprečavanje zemalja AKP da smanje svoj prehrambeni deficit, ako to povlači za sobom smanjenje proizvodnje izvoznih sirovina. I u ovom slučaju se ukidaju kompenzacioni transferi predviđeni sporazumom.[13]

U celini, konvencija iz Lomea predstavlja svojevrstan sistem neokolonijalnih preferencijala koji dvostruko pogađa zemlje u razvoju: s jedne strane, onemogućuje se njihova međusobna trgovina, dok se, istovremeno, ograničavanjem primene preferencijala na primarne proizvode, destimuliše industrijski razvoj pridruženih zemalja. Na taj način, sporazum iz Lomea je ekonomski štetan i za same zemlje AKP.

Ovaj sporazum ima ozbiljne nedostatke koji ga derogiraju, čak i pod pretpostavkom da je STABEX prelazno rešenje ka sistemu stabilizacije koji bi obuhvatio izvoz osnovnih primarnih proizvoda iz svih zemalja u razvoju. Naime, i sam integralni program za sirovine, koji je formulisan u okviru UNCTAD-a, posmatran sa stanovišta kompenzacionog finansiranja zemalja u razvoju, koje bi, u maksimalnoj soluciji, iznosilo oko 1,5 milijardu dolara — nema značaj koji mu se često pripisuje. On, pogotovo, ne predstavlja suštinski element novog međunarodnog ekonomskog poretka.[14]

Sporazum iz Lomea, prema tome, ni u kom slučaju ne može biti element dugoročne ekonomske koristi za zemlje u razvoju koje su njime obuhvaćene. Za ostale zemlje u razvoju, pak, on je samo element diskriminacije, odnosno neravnopravnog ekonomskog tretmana. Ovih slabosti konvencije iz Lomea su postale svesne i same zemlje AKP, koje su u pregovorima za obnavljanje sporazuma sa EEZ nastupile sa zahtevom za smanjivanjem jednosmerne zavisnosti od razvijenih zemalja.

Iako su zemlje u razvoju ugrožene imperijalističkom politikom koja je usmerena na njihovo integrisanje u sistem kapitalističke privrede, bilo bi veoma štetno ako bi se one oslonile na strategiju bojkota razvijenih kapitalističkih zemalja. Drugim rečima, one treba da vode računa o načinu korišćenja svog prirodnog monopola nad pojedinim izvorima sirovina.

---

[13] Ibid., str. 316-317.

[14] Prema: T. Popović, *Polazne osnove koncepcije novog međunarodnog ekonomskog poretka*, u: *Novi međunarodni ekonomski poredak*, IMPP, Beograd, 1977, str. 29.

Digitized by Google

Veoma poučan ostaje primer Čilea, koji je, svojevremeno, nametnuo visoke izvozne takse na šalitru, što je stvorilo ekonomske uslove za razvoj proizvodnje sintetičke šalitre u razvijenim zemljama. Danas postoji slična situacija u pogledu korišćenja nafte kao prirodnog monopola nekih zemalja u razvoju, budući da visoke cene čine rentabilnom eksploataciju i znatno siromašnijih izvora nafte. Zbog toga kratkoročni ekonomski interesi zemalja u razvoju mogu imati samo sekundaran značaj u odnosu na dugoročnu strategiju industrijalizacije, koja se može ostvariti jedino kolektivnim oslanjanjem na vlastite snage.

Digitized by Google

Dragana Kandić

Odnos politike i svakodnevnog života

Lefebvre je svakodnevnô odredio kao totalitet, u smislu artikulisanog nivoa na kojem se mogu diferencirati načini postojanja i slojevi individualne svesti (psihike). Određenije rečeno, ovu artikulaciju autor razvija i u horizontalnom i u vertikalnom smeru. U prvom slučaju reč je o heterogenim aktivnostima koje se ostvaruju u svakodnevnom životu (radu, dokolici i porodici), gde se tek u celini ovih sektora može ustanoviti struktura svakodnevnog života. Naime, svakodnevni život se ne iscrpljuje ni samo radom ni samo mnogobrojnim vezama koje pojedinac ima sa širom ili užom društvenom grupom, ni samo slobodnim vremenom. Tek se u celini ovih odnošenja ostvaruje reprodukcija individua i društva na nivou svakodnevnog. U drugom slučaju reč je o stepenima ili nijansama u kojima se vrši »osmoza između individualnog i društvenog«: od automatizma do intimnog »ja« koje spontano gradi simbole kao neku vrstu simulakra između sebe i sveta.

Ovo je vrlo karakteristično mesto u autorovoj koncepciji strukture svakodnevnog života i stoga bi bilo zanimljivo izdvojiti implicitni problem ovako postavljene problematike svakodnevnog: kakav je odnos politike i svakodnevnog života.

Kad god Lefebvre govori o svakodnevnom životu koji je rezultat otuđene društvene prakse, on to čini u ime političke kritike

Digitized by Google

svakodnevnog. Svakodnevica se programira i njome se manipuliše pod okriljem države, birokratske hijerarhije i ideologijâ produktivizma i tehnokratizma. Ali ovo »teledirigovanje« svakodnevnim životom nema za cilj ostvarenje neke više, istinske racionalnosti, nego veću homogenizaciju društva i centralizovanost u organizaciji svakodnevice.

Kako je, međutim, Lefebvre oduvek smatrao da svakodnevni život ne može da bude prost odraz odnosa proizvodnje, kao što ne može da bude ni odraz »nadgradnje«, ništa više no što bi mogao biti spoljašnji i nevažni modalitet društvenog života[1], ostaje da se vidi koliko je svakodnevni život *sui generis* i kakav je odnos svakodnevnog žvota prema politici.

Otuda nas Lefebvreove postavke vode do pitanja koliko je politika suštinski vezana za svakodnevni život. Pitanje se može formulisati i ovako: ako se politička aktivnost definiše kao aktivnost koja stremi postizanju integracije jedinke i kolektiva, i kao takva zasniva reprodukciju pojedinca u okviru njegovog datog mesta u procesu proizvodnje, kao i reprodukciju odnosa proizvodnje, je li onda legitimno tretirati politiku kao istorijski uslovljenu i otuđenu delatnost?

Dvosmislenost nastaje onda kad Lefebvre pod politikom podrazumeva i integraciju pojedinca s užom ili širom društvenom celinom (sloj, klasa, država, nacija)[2], ali i politički život kad se izdvaja kao specijalizovana delatnost. Problem možemo proširiti na taj način što ćemo uvesti jednu od, prema mišljenju autora, bitnih odlika svakodnevnog života — da on predstavlja i *residuum* ostalih nivoa društvenog bića (državna, pravno-politička sfera, umetnost, moral i tako dalje), i takav on po definiciji obuhvata i politički život. Na osnovu ovog određenja, sfera svakodnevnog i sfera političkog ne stoje u spoljašnjem odnosu, te je neprimereno izdvajati politički život samo s obzirom na momente kad se on pojavljuje kao specijalizovana delatnost. Upravo zato što svakodnevni život posmatra i kao *residuum* i kao proizvod nivoa društvenog bića, u Lefebvrea se u političkoj kritici svakodnevnog života kristališu dva sporna i međusobno nespojiva zaključka. U programatskim tezama oni se formulišu ovako: 1) svakodnevni život mora obuhvatiti politički život, kako bi prestao da bude u vlasti političkih odluka i izbegao upravljanje njime »odozgo«, i 2) ograničeni uticaj političkih promena na svakodnevni život očituje se kao posledica stabilnosti i inertnosti samog svakodnevnog života.

Oba ova zaključka uprošćeno operišu konceptom političke i svakodnevne svesti, tačnije: u prvom se implicira da je svakodnevna svest asimilovala političku, a u drugom da će između ove dve svesti uvek biti dualizma. Zato smatramo da Lefebvre nije posvetio dovoljno pažnje razradi svega ovoga i da, sve dotle dok ne bude

---

[1] *Du rural à l'urbain*, »Anthropos«, Pariz, str. 12.

[2] Predgovor drugom izdanju *Kritike svakodnevnog života*, u: *Dijalektički materijalizam / Kritika savremenog života*, »Naprijed«, Zagreb, 1959, str. 215.

Digitized by Google

jasno može li se politička aktivnost vršiti sa svakodnevnom svešću,[3] neće biti mogućno da se dâ zadovoljavajući odgovor na pitanje je li potreban, a ako jeste — ko je nosilac političke akcije i revolucionarne teorije koja obezbeđuje neprestano svesno revolucionarno delovanje u današnjem buržoaskom društvu, a samim tim i nosilac političke kritike svakodnevnog života.

Pojam kontestacije (sistema) jedan je od onih središnjih pojmova u Lefebvreovoj kritici svakodnevnog života za koji se bez rezervi može reći da mu nedostaje minimum teorijske upotrebljivosti. On je, pre svega, višesmislen, jer u različitim kontekstima znači protest, osporavanje, odbacivanje, radikalnu kritiku, akciju s periferije sistema i sa slabih tačaka društva. S druge strane, ovako rasplinut, on opterećuje ionako nedovoljno određeno pitanje revolucionarnog subjekta, tako da snage kontestacije ne koincidiraju, u Lefebvrea, sa snagama koje su nosioci korenitog preobražaja svakodnevnog života, ili s nosiocima, pre svega, minimalne verzije revolucije, da ne govorimo o maksimalnoj. Za njega se vezuju različite društvene grupe i društvene snage: omladina, žene, avangardni pokreti, radnička klasa, intelektualci s levice (ako to nije protivrečnost u terminima), marginalne društvene grupe, sve one društvene kategorije koje je zahvatio proces proletarizacije i slično. Čak i da se uslovno zadovoljimo time da ove snage nazovemo »totalizujućom opozicijom«, kako se neretko čini, malo ćemo dobiti u razjašnjenju političke kritike svakodnevnog života, jer je upravo ona nedvosmisleno pokazala kako ne može bez političkog upravljanja i teorije koja bi trajno, i ne samo taktički već i strateški, usmeravala snage kontestacije. U kontekstu ovog našeg razmatranja želimo da naglasimo osnovnu suprotnost koja postoji unutar ovog pojma u Lefebvreovoj obradi. To je suprotnost onog značenja pojma kontestacije koje čuva deobu svakodnevnog i političkog i onog drugog značenja koje političkô rastvara u svakodnevnom. U prvom slučaju, snage opozicije prema sistemu su u njemu, u drugom je reč o »totalnom projektu« koji podrazumeva društvene odnose korenito drugačije od postojećih. Ovo drugo značenje izoštrava se u Lefebvreovom razlikovanju svog smisla resorpcije političkog od strane svakodnevnog, neposredno suprotno Staljinovom; to nije potčinjavanje svakodnevnog živo-

[3] Slažemo se sa A. Heller da se ova aktivnost ne može vršiti sa svakodnevnom svešću. Ona s pravom ističe da pojedinac spontano donosi odluke koje se tiču njegovog partikularnog interesa i njegove integracije. No nivo tih odluka zavisi od znanja pojedinca o »položaju, spremnosti i stepenu svoje integracije, odnosa snaga, snage i slabosti klasa i slojeva, koji stoje jedni nasuprot drugima« (*Svakodnevni život*, »Nolit«, Beograd, 1978, str. 171). Dakle, potreban je odgovarajući stepen političke prosvećenosti i određeni nivo političke svesti koji prevazilazi svakodnevnu svest i informacije što ih pojedinac ima na ovom nivou društvene stvarnosti (svakodnevice). Otuda su, prema A. Heller, za sistematsko i dosledno prevazilaženje strogo partikularnih interesa pojedinca potrebni politički vođi koji će biti u stanju da svoje odluke konstituišu neposredno iz rodnog« (ibid., str. 171), a to znači koji će svakodnevnu svest podvrći klasnoj svesti, posebne interese opštim, svakodnevne revandikacije dovesti u vezu s opštim interesima klase i samog društva.

Digitized by Google

ta političkom, kao što je Staljin činio, već gubljenje političkog u svakodnevnom: »... on je apsorbovao svakodnevicu u politički život, dajući politički karakter svakom aktu i svakom gestu. Ono što ovde predlažemo upravo je suprotnost staljinizmu: to je resorpcija političkog u transformiranoj svakodnevici. To je, na nužan način, vezano uz odumiranje države!«[4]

Da ova divulgacija nije ni približno jasna, svedoči to što zahtev za »jedinstvom shvatanja i delovanja, čina i spoznaje«[5] podrazumeva da između svakodnevne i političke svesti ne postoji nikakva bitna razlika. Ili, rečeno drugačije, u ovom drugom značenju kontestacije — koje više nije samo Marcuseovo »veliko odbijanje«, već i oružje radikalne kritike postojećeg, kojim se, u krajnjoj instanci, dolazi do višeg oblika prakse — do onog oblika života gde politika prestaje da bude specijalizovana aktivnost a svakodnevica puki predmet političkog delovanja — reč je o izjednačavanju političke sa svakodnevnom svešću.

Istina, ostaje pitanje: kako se politička svest, koja je po definiciji nespojiva sa svakodnevnom, na nju asimilovala? Pogledajmo kako ih Lefebvre određuje: »... politička svest situirana je na višem planu (Lefebvre misli na ekonomski plan — primedba D.K.), dovodeći u pitanje totalitet društva i pretpostavljajući poznavanje tog totaliteta (to jest odnosa svih klasa u nacionalnoj, društvenoj, svetskoj celini)«.[6] Svakodnevna svest nije u stanju da svakodnevni život učini svojim predmetom, a kao ne-reflektovana svest ona podleže mistifikacijama: »... svakodnevni život ne povlači za sobom i saznanje o sopstvenim uslovima. Naprotiv, on te uslove skriva«.[7]

Na ovaj način politička i svakodnevna svest ne mogu u načelu koincidirati, a politička svest će ići ispred svakodnevne svesti, usmeravati je i indukovati. Zbog svog fetiškog karaktera, kako to s pravom određuje A. Heller[8], svakodnevna svest nema snagu negativiteta. Ona ne doprinosi revolucionarnoj situaciji, jer, kako ne poznaje globalno funkcionisanje društva i njegove protivrečnosti, na njih ne može uticati i određivati tok istorijskom kretanju.

U Lefebvrea, tako, »jedinstvo delovanja i shvatanja čina i spoznaje« može biti ostvareno u svakodnevnom životu (naravno, reč je o autentičnom svakodnevnom životu), *uprkos tome* što se između političke i svakodnevne svesti nalazi provalija: jedna teži znanju i upravljanju totalitetom, druga je ne-refleksivna i zapravo ne poznaje ni samo jedan nivo društvene stvarnosti na koji je upućena — svakodnevni život.

Postoje, svakako, još neka pitanja koja je Lefebvre pokrenuo svojim razmatranjem odnosa svakodnevnog i političkog, a kojima ćemo se kasnije detaljnije baviti. Ovde smo, pre svega, hteli nagla-

---

[4] Lefebvre, *O nekim kriterijumima društvenog razvoja i socijalizma*, »Praxis«, br. 2/1964, str. 159-160.
[5] Ibid.
[6] *S one strane strukturalizma*, »Marksizam i politika«, »Komunist«, Beograd, 1973, str. 104.
[7] *Antisistem*, »Ideje«, »Radnička štampa«, Beograd, 1973, str. 18.
[8] *Svakodnevni život*, str. 172.

Digitized by Google

siti da Lefebvreova politička kritika svakodnevnog života pokreće vrlo velik i značajan broj pitanja, što je, bez sumnje, vrlina, ali svoje osnovne teze ostavlja neprodubljenim, bez oslonca na osnovne pojmove kojima operiše: svakodnevna svest, politička svest, totalizacija svakodnevnog života i objektivni faktori revolucije.

Stoga ovde možemo kao provizoran zaključak izvući: ako je Lefebvreova kritika svakodnevnog života sebe najavila kao kritičku teoriju društva i teoriju revolucije, ona ne može ignorisati pitanje odnosa teorijskog modela prema neposrednoj, konkretnoj političkoj akciji, kao što, s druge strane, kao revolucionarna teorija, ne može mimoići pitanje odnosa svakodnevne i političke svesti prema revolucionisanju svakodnevice i revolucionisanju svesti. Najzad, da se program revolucionarne izmene svakodnevice ne bi blokirao time što bi ostao na čisto utopijskom planu i čistoti »maksimalizma«, ili na striktno negativnoj kritici postojećeg svakodnevnog života, Lefebvre je morao posvetiti dužnu pažnju odnosu društvenih slojeva i klasa prema političkim revandikacijama. Ovim bi pitanje interesâ koje imaju nosioci revolucije i, uopšte, interesa saglasnih s klasom ili grupom, na osnovu kojih i istupa klasa ili grupa svesna sebe, trebalo da bude jasno istaknuto. U protivnom, plan politike bi ostao u spoljašnjem odnosu prema planu svakodnevnog života, a to Lefebvre nikako ne bi prihvatio.

*

U drugom tomu *Kritike svakodnevnog života* Lefebvre se suočio s primedbom u duhu političkog argumenta[9]: pošto politička revolucija počinje preobražaj društva samim preobražajem svakodnevnog života, Lefebvreova kritika svakodnevnog života, koja traži zajednički imenitelj kapitalističke i socijalističke svakodnevice, nije u stanju da objasni i da sagleda posledice političkog intervenisanja u svakodnevni život.

Lefebvre odbacuje primedbu koja, po njegovom mišljenju, potiče od »zvaničnih marksista«. U ovoj se primedbi, smatra on, meša ideološkô i življeno, što je inače sastavni deo njihove ideološke pozicije. S druge strane, nastavlja Lefebvre, insistiranje na ideološkom ima za posledicu to da se prihvata njegovo neograničeno delovanje na društvenu praksu i svođenje prakse na puki odraz ideološkog. U krajnjoj instanci, ovo stanovište vodi konfuziji u određivanju odnosa saznanja prema ideologiji i teorije prema praksi.[10]

Na onaj deo prigovora koji se odnosi na neosnovanost poređenja svakodnevnog života u sistemima s različitim društveno-političkim i ekonomskim poretkom Lefebvre odgovara manje kategorično, i tu je njegov argument najranjiviji.

On priznaje da su promene u svakodnevnom životu u zemljama u kojima se gradi socijalizam rezultat novih društvenih odnosa. Ove

[9] *Critique de la vie quotidienne*, éd. l'Arche, Pariz, 1962, str. 38-39; u daljem tekstu pozivaćemo se na ovu knjigu kao *Critique II*.

[10] *Aktuelni problemi marksizma*, BIGZ, Beograd, 1973, str. 161.

Digitized by Google

promene, međutim, donose korist, pre svega, onima koji pripadaju političkom aparatu, administraciji, privrednim funkcionerima i inteligenciji. Iako su duboke promene zahvatile i državu u socijalističkom svetu, i privredni sistem (ubrzana akumulacija, naročito u baznoj industriji) i tehnologiju, ove promene nisu bitno uticale na svakodnevni život u socijalističkim zemljama. Političke promene imaju, pre svega, dejstvo na institucionalnu i konstitucionalnu strukturu države, a vrlo malo na svakodnevni život. S druge strane, u svakodnevnom životu se promene ostvaruju sporo i mučno. Preobražaj svakodnevice zaostaje za promenama koje se vrše u bazi i nadgradnji zahvaljujući njenoj inerciji. Najzad, bilo da je u pitanju pojedinac ili grupa, kad politička promena nije sobom donela obećani nov stil života — oni se vraćaju staroj svakodnevici.

Negde je Lefebvre rekao da njegovoj teminologiji ponekad nedostaje preciznost, čemu bi se moglo dodati da ona ide ruku podruku s njegovim poslovičnim manirom da svoje teze ne razvija do kraja. Tipičan primer ovog shematskog i uopštenog načina razmatranja je niz već pomenutih tema koje se ulivaju u teoriju revolucije, njenih pretpostavki i tokova, njenih snaga i ciljeva, a koje su neposredno relevantne za njegovu političku kritiku svakodnevnog.

U ovom su razmatranju mnoga pitanja nedovoljno osvetljena, i mi ćemo navesti nekolika koja nam se čine bitnim: Kakav bi karakter trebalo da imaju političke promene da bi bile revolucionarne? Kakav bi trebalo da bude društveni sadržaj političkih promena, i da li one uključuju masovnu mobilizaciju? Koje su karakteristike predrevolucionarne situacije? Da li političke promene imaju karakter revolucionarnih promena u slučaju ako samo menjaju svakodnevni život?

Pre nego što o ovim pitanjima nešto kažemo, izdvojićemo teme koje zadiru u odnose političkih promena prema svakodnevnom životu.

Inertnost svakodnevnog života i njegov kontinuitet podrazumevaju da nema nekog njegovog distinktnog kvaliteta koji se podudara s distinktnim političkim poretkom. Svakodnevnô se tretira kao nivo stvarnosti koji ima relativnu samostalnost. Kako, onda, razumeti da je svakodnevnô, po definiciji, nivo stvarnosti kojim se posreduje između individualnog i generičkog, pojedinačnog i kolektivnog, javnog i privatnog?

U neposrednoj vezi s ovim je sledeće: ako se promene u političkim strukturama automatski ne odražavaju na svakodnevni život i ne promovišu novi stil života, kada onda prestaje stara svakodnevica i počinje nova?[11]

Zatim, koji su uslovi potrebni da bi se svakodnevni život promenio? Ako revolucionarne promene podrazumevaju istorijske prekide i ako uključuju projekt izmene društva, dakle, i ideologiju i

[11] Vidi: *La Somme et le Reste*, Bélibaste éd., Pariz, 1967, str. 271: »Političke promene koje menjaju režim i ekonomsku strukturu (odnose proizvodnje) imaju human značaj jedino ako menjaju svakodnevni život.«

Digitized by Google

pogled na svet, a svakodnevni život ima neku svoju dinamiku razvoja, znači li to da on predstavlja »sektor kojim se ne vlada«?

Lefebvre polazi od hipoteze koju ne samo da ne potvrđuje, već je u izvođenju dovodi u pitanje. Naime, on smatra da politička revolucija nastaje u ime preobražaja svakodnevnog života i da se snage revolucije mobilišu pre svega zbog nezadovoljstva svakodnevicom.[12] Ne dajući definiciju revolucije[13], on podrazumeva, ipak, da političke revolucije impliciraju kako diskontinuitet tako i kontinuitet svakodnevnog života. Hipoteza da političke revolucije nastaju zato da bi, delujući na društvenu strukturu, promenile svakodnevicu, implicira da svakodnevica nije neki *totum* koji ne podleže istorijskim promenama. Otkuda onda to da se pojedinci i grupe, koje je revolucija razočarala, vraćaju »staroj svakodnevici«?[14]

Lefebvre se, zapravo, ovde oslanja na Lenjinov pojam predrevolucionarne situacije, ali prihvata samo deo njegove konotacije. Za Lenjina predrevolucionarna situacija nastaje onda kad je vladajuća klasa nesposobna da brani poredak, i kad su mase nezadovoljne svojim načinom života. Da bi do ove situacije došlo, potrebno je da oba momenta budu zastupljena.[15] Lenjinova procena predrevolucionarne situacije pokazuje vitalnost i u majskim događajima 1968. godine, kada je, upravo zato što je postojao samo jedan uslov — široko nezadovoljstvo masa — ona bila tek samo potencijalna. De Gaulleov režim, koliko god bio trenutno uzdrman, bio je u stanju da odbrani poredak.

Lefebvreov magloviti jezik, kojim se opisuje opšta mobilizacija masa da promene svoju svakodnevicu, ne otvara mogućnost da se raspravlja konkretno i kritički o kriterijumima i sadržaju revolucionarne situacije i njenih preduslova. On ne daje simptome predrevolucionarne situacije kojima bi se nešto određenije reklo o nezadovoljstvu masa i ovo nezadovoljstvo usmerilo prema revoluciji; u pitanju je žargon revolucije.

---

[12] *Critique II*, str. 38; *Antisistem*, str. 47.

[13] Istina, Lefebvre razlikuje minimalnu i maksimalnu verziju revolucije, ali njima ni izdaleka ne pokriva polje problema koji se tiču karaktera revolucionarnih promena, tokova revolucije, njenih snaga i pretpostavki.

[14] *Critique II*, str. 40: »Ujedinjene mase podižu revoluciju zato što više ne žele da žive kao pre. Ako im revolucija ne donosi novi život kome su se nadali... ako revolucija menja samo predstave, ove mase traže zaklon u svakodnevici koja je produžetak stare; privatan život, neznatni javni i politički život, porodičan život, život neposrednih kontakata, susedstava i prijateljstava. Ne potiče li jedna od unutrašnjih protivrečnosti svetskog socijalističkog i komunističkog pokreta upravo iz ove činjenice?«

[15] Lenjin, *Dečja bolest »levičarstva« u komunizmu*, u: *Izabrana dela*, tom II, knjiga 2, »Kultura«, 1950, str. 313-314, gde Lenjin kaže: »Osnovni zakon revolucije, koji su potvrdile sve revolucije i napose sve tri ruske revolucije u XX veku, sastoji se u ovome: za revoluciju nije dovoljno da eksploatisane i ugnjetene mase budu svesne nemogućnosti da žive na stari način i da zatraže promenu; za revoluciju je potrebno da eksploatatori ne mogu da žive i upravljaju na stari način.«

Digitized by Google

Minimalna i maksimalna verzija revolucije

Maksimalna i minimalna verzija revolucije imaju dugu tradiciju u istoriji radničkog pokreta Evrope. Komunistička struja u radničkom pokretu branila je prvu verziju i stajala iza »vernosti« i »čistote« revolucionarnih ciljeva, a socijaldemokratska, opet, s većim ili manjim uspehom, stajala iza druge verzije, ostvarivala reformističke programe u okviru kapitalističkog sistema. Pocepan između »maksimalizma« i »minimalizma«, radnički pokret Zapadne Evrope je došao u krizu i u situaciju da socijalistički preobražaj društva realizuje drugačijim opcijama i strategijom. Stara dilema: »revolucija ili reforma«? — nije više u stanju da mobiliše revolucionarne mogućnosti radničke klase i da izrazi alternative za socijalistički preobražaj društva.[16] Lefebvre je bio dovoljno vidovit kada je problem osetio, uprkos zvaničnoj doktrini KP Francuske u drugoj plovini pedesetih godina, i pre mnogih teoretičara radničkog pokreta Evrope.

Razdiran i sâm između radikalizma prve i oportunizma druge verzije, Lefebvre nastoji da nađe srednje rešenje — koje, međutim, ostaje i nedorečeno i nedovoljno tematizovano i razvijeno.

Lefebvre se zalaže, pre svega, za drugačiji opseg i sadržaj ovih verzija, tako da za početak možemo reći da se distinkcija između maksimalne i minimalne verzije revolucije ne podudara s distinkcijom između revolucije i reforme. U njegovom određenju minimalna verzija revolucije seže dalje od reforme. Pri tom se dva temeljna razloga mogu, u Lefebvrea, naći da ovu postavku osnuju. Prvo, reformistički programi su se do sada kretali u okviru postojećeg društva i težili neposrednim revandikacijama. Minimalna verzija revolucije, po njegovom mišljenju, usmerena je i ka kvantitativnim i kvalitativnim revandikacijama, te ona stoga teži za oslobođenjem rada i preobražajem odnosa proizvodnje.[17] U svakom slučaju, ona je radikalna onoliko koliko podrazumeva promenu postojećeg poretka, ali kako se pod ovim promenama mogu shvatati brojne revolucionarne situacije — od promene političkog aparata i državnog udara do promene proizvodnih odnosa — nije jasno gde se ona završava.

Maksimalnu verziju revolucije Lefebvre koncipuje u terminima Marxovog *Priloga kritici Hegelove filosofije prava.*[18] Dok je Marx ovde govorio o radikalnoj revoluciji koja može biti samo

---

[16] Situaciju koju je A. Gortz opisao na sledeći način: »Ali evropski radnički pokret (osim ponekad italijanski) još nije umeo konkretno definisati svoja rešenja i za njih stupiti u borbu. Stoga on slabo napreduje prema zauzimanju vlasti i ne uvećava svoju snagu... Je li moguće, unutar kapitalizma — to jest da se kapitalizam prethodno ne sruši — nametnuti antikapitalistička rešenja koja ne bi bila odmah prisajedinjena i podređena sistemu?« (*Radnička strategija i neokapitalizam*, »Komunist«, Beograd, 1970, str. 9—10).

[17] Garaudy u *Velikoj prekretnici socijalizma* (»Komunist«, Beograd, 1970, str. 46) slično raspravlja o radničkoj klasi u neokapitalizmu.

[18] Karl Marx, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, u: *Rani radovi*, Zagreb, 1967, str. 100, 102, 104.

Digitized by Google

potpuni preobražaj čovekovih potreba, i revoluciji kao opštečovečanskoj emancipaciji, ili o revoluciji koja će srušiti »stubove kuće«[19], dotle Lefebvre govori o revoluciji koja stremi promeni celekupnog života, korenitom preobražaju rada, dokolice i odnosa u porodici.[20] U pitanju je, dakle, totalna revolucija koja podrazumeva ukidanje države, političkih aparata i politike kao specijalizovane, profesionalne delatnosti.[21]

Iako je razlika između minimalne i maksimalne verzije revolucije sve samo ne nejasna, njoj se mogu uputiti brojne primedbe. Lefebvre, uostalom, sâm priznaje da linija koju je povukao između ove dve verzije otvara pitanje o karakteru odnosa ove dve verzije, o razlici između njih koja bi eventualno predstavljala razliku u stepenu, o sastavu grupa koje stoje iza jedne ili druge verzije, o minimalnoj verziji kao mogućnom pitanju do maksimalne, ili o tome — šta ako se dogode promene u proizvodnim odnosima, a pri tome se ne izmene svakodnevni život i porodica.[22]

O ovome Lefebvre, na žalost, ne raspravlja, dopustivši da to podriva najvažniji deo njegovog argumenta — da se potencijali radničke klase danas moraju iskoristiti, a to je mogućno ukoliko se teorija više okrene kvalitativnim revandikacijama koje ova klasa postavlja pred sistem.

On u žižu stavlja dva kriterijuma kojima se može praviti razlika između ove dve verzije. Prvo, na osnovu toga koliko su pojedinci radikalni, koliko se bore »na život i smrt« da promene postojeće stvari,[23] oni se uključuju u maksimalnu verziju. Ovim kriterijumom se objektivni činioci revolucije pomeraju u drugi plan.

Drugo, kao bitan kriterijum za razlikovanje ove dve verzije Lefebvre navodi promenu društvenih odnosa, ili proizvodnju odnosa.[24] Znači li to da je minimalna verzija revolucije osuđena na reprodukciju odnosa proizvodnje? Ako bi bilo tako, onda bi Lefebvre osporio svoju tezu da minimalna verzija revolucije obuhvata i kvalitativne revandikacije i teži promeni, to jest uključuje promenu proizvodnih odnosa. Ako ne bi bilo tako, onda bi ona bila srodna reformi.

Ima se utisak da Lefebvre nije iskoristio sve mogućnosti koje je ova distinkcija, u teorijskom smislu, pružala za iniciranje, razvijanje i praćenje političke akcije i revolucionarne taktike i strategije u svakodnevnom životu. Utoliko pre što je i uvođenje ove

---

[19] Ibid., str. 101.

[20] *La survie du capitalisme*, »Anthropos«, Pariz, 1973, str. 138.

[21] U *Le Manifeste différentialiste* (»Idées«, Gallimard, 1970, str. 154) Lefebvre izoštrava i čak suprotstavlja ove dve verzije revolucije. Dok je, u *La Somme et le Reste*, tvrdio da je njegova *Kritika svakodnevnog života* (II tom) odbacivala antinomiju reforme i revolucije upravo zato što je kvalitativni preobražaj procenjivala sa stanovišta izmene svakodnevnog života, dotle u ovom delu Lefebvre govori o revoluciji *in stricto sensu* kao totalnoj revoluciji (str. 178).

[22] *La survie du capitalisme*, str. 138.

[23] Ibid.

[24] Loc. cit.

Digitized by Google

distinkcije značilo odstupanje od krutih partijskih (KPF) koncepata maksimalističke *versus* minimalističke verzije. Maksimalistička verzija, koja je sve doskora negovana u francuskoj KP, praktično je izolovala partiju od svih revolucionarnih mogućnosti ostalih snaga neintegrisanih u sistem. Lefebvreu se ova situacija sigurno morala pregnantno nametnuti i utoliko je fatalnije po njegovo razvijanje marksističke teorije revolucije što je problem samo skicirao.

Što se subjektivnog faktora revolucije tiče, Lefebvre nije odlučan kad razmišlja o revolucionarnoj mogućnosti radničke klase. Koliko se radnička klasa angažuje u minimalnoj verziji revolucije?

Na ovo pitanje ne postoji nedvosmislen odgovor. Lefebvre želi da raskrinka mit o imanentnoj revolucionarnosti radničke klase i mit revolucije.[25] Potom je, u nekoliko svojih skorašnjih dela, kazao da se istorija ne može strukturirati u funkciji jedne klase ili nacije.[26] Govorio je da se »revolucija mora ponovo izmisliti«[27]. U ime čega su svi ovi demarši pravljeni? Sudeći prema ovim delima, Lefebvre to čini u ime oslobađanja potencijala političke svesti i »kultivisane spontanosti« koju poseduje moderna radnička klasa u zemljama zapadne Evrope. Prilično je jasno da je, u postojećim geopolitičkim i društveno-ekonomskim konjunkturama, jedina celovita politička akcija za koju je radnička klasa u stanju da se angažuje upravo ono što Lefebvre naziva minimalnom verzijom revolucije. Jer, prema ovoj verziji, politička akcija teži za tim »da uvede koherenciju u društvene odnose, da ublaži ili da ukine izvesne protivrečnosti kako bi obezbedila bolje funkcionisanje društva«[28]. Za maksimalnu verziju revolucije — koja teži ukidanju postojeće države, porodice, institucija, nacija i samog otuđenog rada — sadašnji istorijski trenutak pripada Marxovoj »predistoriji«.

Program maksimalne verzije revolucije je svojom utemeljenošću u *Manifestu diferencijalizma*[29] konačno ostao na planu utopije. To je revolucija koja bi trebalo da uspostavi novi totalitet i proizvede nove odnose. Najzad, to je revolucija bez koje ne može postojati »ni jedan projekt, ni jedna akcija, ni jedna pobeda, ni jedna reforma. Da bi se postiglo i ono malo, potrebno je misliti i hteti više: hteti sve, odnosno hteti promeniti totalitet stvorivši drugi totalitet«.[30] Bez maksimalne verzije revolucije za Lefebvrea ni minimalna verzija nema utemeljenja i smisla.

---

[25] *Introduction à la Modernite*, éd. de Minuit, Pariz, 1962, str. 88.

[26] Ibid., str. 187. Takođe: *Antisistem*, str. 46—47, 51, *Le temps des méprises*, éd. Stock, Pariz, 1975, str. 150.

[27] *Critique II*, str. 46.

[28] *La survie du capitalisme*, str. 128.

[29] *Manifeste différentialiste*, str. 159, 178.

[30] Ibid., str. 159. — Ovde Lefebvre brani pravo na razlike u revolucionarnim situacijama (op. cit., str. 159), zahteva nove, revolucionarne situacije u ime odbrane od rastuće indiferentnosti i konformizma. On upućuje oštre reči današnjim levičarskim partijama što su se institucionalizovale, što su postale partije poretka. Posebno su komunističke partije napustile Marxovu misao o pokretu, po kojoj bi »negacija, radikalna kritika postojećeg u njegovom totalitetu« (op. cit.,

Digitized by Google

Kakvi se zaključci iz ovoga mogu izvesti?

Ako je Lefebvre želeo da istakne kako maksimalna verzija omogućuje da minimalna verzija sagledava sadašnjost u funkciji budućnosti, te da se njihova »dijalektička veza... između svakidašnje borbe i konačnog cilja«[31] ne prekine, onda je nekoherentno suprotstavljati ih kao proizvodnju novih društvenih odnosa i reprodukciju starih. Jer, u poslednjoj instanci, samo bi nekim apokaliptičkim skokom ili prevratom mogao biti obezbeđen prelazak s minimalne na maksimalnu verziju revolucije.

S druge strane, oštrina s kojom Lefebvre govori o »otvaranju prema mogućnom«, »revoluciji koju bi trebalo izmisliti«, »projektu koji je korenito drugačiji od svih drugačijih«, »mogućno-nemogućno«, svedoči o korenitoj sumnji u revolucionarne mogućnosti moderne radničke klase, kao i o njegovom oklevanju da se prihvati njena politička borba u postojećim uslovima.

Taj brisani prostor koji postoji između minimalne i maksimalne verzije revolucije onemogućuje da one dobiju društveno-istorijsko utemeljenje. Između ideje o postepenom osvajanju vlasti radničke klase (što je sadržano u projektu koji teži kako ekonomskim tako i društveno-političkim revandikacijama, koliko kvantitativnim toliko i kvalitativnim revandikacijama) i ideje o korenitom lomu, iza koje stoji maksimalna verzija revolucije, nema posredovanja. Zato što je izostala, može se samo nagađati u kojim se to društvenim okvirima može ostvariti minimalna verzija. Ove su dileme izrazite onda kad Lefebvre saopštava svoje temeljne rezerve i neverice prema socijalizmu, koji je izneverio očekivanja da je preobražaj svakodnevice mogućan u granicama minimalne verzije revolucije.

Ako socijalizam nije doneo novi stil života, ili ako novi društveni poredak živi u staroj, buržoaskoj svakodnevici, ili, čak, ako »društvo koje se menja ne nalazi više u ponuđenim socijalističkim »uzorima« razloge za promenu, niti jasne ciljeve«, ako je »kriza humanizma vezana za krizu socijalizma«,[32] vezuje li Lefebvre program minimalne verzije za one prosvećene slojeve radničke klase u okviru građanske demokratije?

Minimalna verzija revolucije je, paradoksalno, za Lefebvrea tek samo zadatak za prelazni period. Socijalizam je nije verifikovao. Evo jednog karakterističnog navoda koji ukazuje na smer i aromu Lefebvreovog argumenta:

»Kažu nam: »dajte nam još nekoliko godina. Socijalizam, odnosno gigantski kreativan napor masa kojima upravlja i koje usmerava naučna ideologija, rešiće simultano sve probleme: osvajanje kosmosa, razvoj nedovoljno razvijenih zemalja, zadovoljenje svih potreba, stvarnu jednakost polova u svakodnevnom životu,

str. 153) trebalo da prethodi kvalitativno novoj promeni. Gubi se ideja pokreta, gubi se dimenzija »mogućnog-nemogućnog« i partije se zatvaraju u političku indiferentnost (op. cit., str. 156—157).

[31] Lelio Basso, *Izgledi evropske levice*, »Komunist«, Beograd, 1971, str. 129.

[32] *Antisistem*, str. 44.

Digitized by Google

uslove za sreću i puni procvat jedinki, oslobođenje njihovih stvaralačkih mogućnosti, stil, umetnost i razloge življenja«. U redu, dajmo im vreme koje traže. Mi smo strpljivi. Ali, ako se traži još jedno odlaganje i još strpljenja, ovo pre svega znači da se za »istoriju« traži mogućnost da ovako nastavi sve dok je ne prekine ogromna katastrofa«.[33]

Kad se ima na umu da je, za Lefebvrea, marksizam jednim delom revolucionarna teorija, naučna teorija »prevratničke prakse« *(Teze o Fojerbahu)*, koja bi trebalo da služi samoosvešćenju proleterijata i njegovom samooslobođenju, onda svakako ne bi trebalo dokazivati koliko je za njega isto tako značajna i teorija socijalne revolucije kojom se artikulišu momenti ove »prevratničke prakse«. Veliki je propust Lefebvreove elaboracije odnosa marksizma i politike i njegove teorije revolucije to što se nije više posvetio ovom drugom momentu — preduslovima revolucije, njenim oblicima i agensima. Umesto toga, on je problem preneo na izgradnju svesti o mogućnom, utopijske misli u kojoj svakodnevna borba radničke klase uvek zaostaje za virtuelnim.[34]

Zato nam se čini da je Perry Anderson u pravu što smatra da je zapadnjački marksizam, u svojoj tradiciji, od Lukácsa i Korscha do Althussera i Colletija, u celini napravio zaokret prema filosofiji pre nego prema ekonomiji i politici, i da u njemu preovladavaju profesionalni filosofi. Osnovni razlog ovoj situaciji Anderson nalazi u moćnim unutrašnjim odrednicama koje su delovale u okviru marksističke kulturne tradicije, čiji je glavni događaj bio objavljivanje *Ekonomsko-filosofskih rukopisa*.

Ova okolnost, iako ovde nećemo dublje ulaziti u njenu analizu, uticala je da se akademska izolacija marksista Zapada od 1920. godine pa dalje ispreči kao bedem ispred tla gde se vodila svakodnevna bitka revolucionarnih slojeva radničke klase.[35]

Ono što Anderson govori o celini marksizma Zapada može se odnositi i na Lefebvrea. Profesionalni filosof, kakav je bio, pristupivši marksizmu sa značajnim filosofskim obrazovanjem, Lefebvre je ostao s one strane svakodnevnih revandikacija, pre svega radničke klase Francuske. S druge strane, i tridesetogodišnji partijski staž nije bitno uticao na ovu poziciju, jer je u Partiji Lefebvre zadržao status radikalnog intelektualca, uvek na levom krilu — izdvojen, uz to, od dnevne politike Partije.

Svakodnevni život i socijalizam

Lefebvreu je, videli smo, stalo do toga da njegova kritika svakodnevnog života dobije, pre svega, karakter političke kritike i time mu je strana i neprihvatljiva pretenzija za izgradnjom neke filo-

[33] *Critique II*, str. 45.
[34] Ibid., str. 46; *Antisistem*, str. 46.
[35] Perry Anderson *Considerations on Western Marxism*, London, NLB, 1976, str. 49, 50, 55.

Digitized by Google

sofije svakodnevnog života. U okviru političke kritike svakodnevnog života, pored promišljanja teorije revolucije na marksističkim osnovama i brojnih pitanja koja je naše vreme donelo (izmenjena revolucionarna situacija, istorijski subjekt, moderna radnička klasa, snage kontestacije, uloga inteligencije i tako dalje), važno mesto pripada pitanju izgledâ socijalizma da izgradi korenito nov svakodnevni život.

Da bi se Lefebvreova razmišljanja i ocene o socijalizmu i/ili »realnom socijalizmu« pravilno razumela, potrebno je staviti ih u širi kontekst. Čini nam se da je od posebnog značaja za pravilnu ocenu autorovih stavova o socijalizmu i svakodnevnom životu koje je razvio — da izbegnemo da olako prihvatimo njegova emotivna etiketiranja i indignaciju kojima su prožeta ova njegova razmišljanja. Kako je ovde reč o jednoj od onih autorovih preokupacija na koju se stalno vraćao, s novim saznanjima, novim idejama i poverenjem, čini nam se da ne bi odgovaralo istini ako bismo izgubili iz vida veliki vremenski interval u kojem su posejane brojne kvalifikacije o neuspehu socijalizma u obnovi svakodnevnog života, i, pored svega, o uverenju da on to može učiniti. U tom velikom vremenskom rasponu Lefebvre je pretrpeo brojne uticaje, koje nije najsrećnije pomirio. Pa ipak, mislimo da je celishodnije predstaviti ga u onim optimističkijim vizijama, makar i nekonzistentnog, nego se prikloniti skorašnjim ocenama prema kojima se izgledi socijalizma da oblikuje svoje življenô opasno umanjuju.

Lefebvre je, u svakom slučaju, jedan od onih koji pripadaju, kako bi E. Bloch rekao, »toplim strujama marksizma«. Ne samo po zaletu svoje misli, ne samo ni po svojoj tematici, ni samo po stilu, ni po lakoći kojom je usvajao inspiracije avangardnih pokreta poslednje četiri decenije, već, uza sve to, Lefebvreu to mesto pripada po opredeljenju za utopijsku misao. Mi ovde ne možemo praviti nikakve paralele između njega i Blocha, uprkos tome što bi nas misao o »novumu jedne konkretne utopije« (»koja nije prestala da budu utopijom time što je postala konkretnom«)[36] na to mogla obavezati. Jer nas ovde, pre svega, zanima na koji način Lefebvre povezuje utopijsku misao sa socijalizmom, i je li ova misao određujuća za autorovu viziju perspektive socijalizma kao svetskog procesa.

Pre no što o tome nešto kažemo, treba odmah naglasiti da se, za Lefebvrea, utopija ne vezuje za eshatologiju, već je ona uvek konkretna, aktivna, živa, koja je »mogućnost i program«. Nije reč o nekoj maglovitoj slici budućeg prostor-vremena svakodnevnog života, već o utopiji koja bi trebalo da obezbedi i očuva punu racionalnost ovoga života. A da bi današnji socijalizam bio u stanju da odbrani racionalnost, potrebno je da se obnovi tako što će preuzeti utopiju. Utopija bi stalno delovala u svakodnevnom životu, oslobađala ga stega, otuđenja i banalnosti, davala mu smisao,

[36] E. Bloch, *Marx kao mislilac revolucije*, »Praxis«, br. 1-2/1969, str. 18.

Digitized by Google

borila se za njegovu punoću i mogućnosti koje su u njemu još neiskorišćene.[37]

Kada su svojevremeno, na Korčulanskoj letnjoj školi (avgusta 1968), H. Marcuse i N. Birnbaum — istina, s različitih teorijsko-metodoloških nivoa — naglasili kako se utopijski pojmovi mogu pretvoriti i kako se pretvaraju u stvarnost, oni su ciljali na isti sadržaj utopije kao i Lefebvre. Naravno, njen društveni *Umwelt* bitno je različit od onog koji mu je Lefebvre pripisao, i naročito — Lefebvre se ne bi saglasio s ekstrapolacijama koje su ova dvojica tada napravili. Određenije rečeno, fenomen nove političko-revolucionarne situacije, kakva je bila u leto 1968. godine u Francuskoj i Nemačkoj, i odmah zatim u Americi, dao je za pravo da se o konkretnoj utopiji govori s više oduševljenja i nestrpljivosti. Sasvim je druga stvar što je novi tip zajednice, »slobodnih kolonija« — nastao kao politički oblik potreba za rekonstrukcijom društva — dobio oblik autarkičnih, pasivnih i izolovanih udruženja. Novi svakodnevni život, kakav su tražile radikalne studentske grupe, ostao je na marginama buržoaske svakodnevice — suočen s njom, njome tiranisan, njome izazivan, a u stalnoj opasnosti da joj podlegne baš zbog karaktera svoje društveno-političke izolacije. Poraz nove levice, kako u Americi tako i u Francuskoj, nastaje upravo onda kad kontestacija dobije oblik zatvorene protivkulture, kada se razudi u brojne verske sekte i kooperativna udruženja u okviru »slobodnih kolonija«, ne pominjući njene druge simulakre koji su politički bili neutralizovani.[38] Najzad, dobro je poznato da je studentski pokret zauzimao izrazit stav prema etatističkom, odnosno »realnom« socijalizmu, i da je bio sklon da samoupravljanje s njim izjednači.

Nužan uslov da se prevlada »disocirana, funkcionalizovana i strukturirana svakodnevica«[39], za Lefebvrea je unošenje utopijske misli u socijalizam. Jer, ako socijalizam ne bude gradio »strategiju mogućnog«, »vraćao utopiji njen realizam«[40], »istraživao moguće-nemoguće«[41], on neće biti u stanju da ponudi neko novo »življeno«. Ideologije produktivizma i tehnicizma ne mogu stajati umesto novog projekta novog društva i novog čoveka.[42] Za Lefebvrea, tako, socijalizam ne predstavlja gotov model ili prefabrikovanu shemu koja bi se automatski mogla prevesti u praksu; on se ne može izjednačiti niti s jednostavnom utopijom niti s »novim svetom« koji stoji na istom istorijskom kontinuitetu s građanskim

[37] *Antisistem*, str. 44-45, 57. Stanovište veoma blisko Lefebvreovom razvio je i P. Piccone u tekstu *Utopija i stvarno prevladavanje otuđenja*, »Praxis«, br. 9/1972, br. 1-2, str. 89.

[38] Vidi više o ovome: Theodore Roszak, *Kontrakultura*, »Naprijed«, Zagreb, 1978.

[39] Lefebvreov tekst *Svakodnevni život i socijalizam*, »Praxis«, br. 2/1964, str. 159.

[40] *Antisistem*, str. 57.

[41] *Fin de l'Histoire*, éd de Minuit, Pariz, 1970, str. 229.

[42] *Hegel, Marx, Nietzsche*, str. 143; Predgovor II izdanju *Kritike svakodnevnog života*, op. cit., str. 169; *La Somme et le Reste*, srt. 272; *Introduction à la Modernité*, str. 126; 198-200.

Digitized by Google

društvom devetnaestog veka, koje je Marx imao u vidu u teoriji *Vorgeschichte* (o ostvarenju socijalizma i kraju predistorije).

Lefebvre smatra da se preobražaj svakodnevnog života ne može ostvariti u uslovima centralizacije i kolonizacije koje sprovodi moćan državno-politički aparat. Tek u klimi odumiranja države, samoupravljanjem, ovaj je preobražaj mogućan.[43]

Nekoliko zanimljivih teza o samoupravljanju Lefebvre je izrekao u tekstu iz 1966. godine,[44] gde samoupravljanje dovodi u vezu s modernim oblikom anarhosindikalizma. On konstatuje da se moderni radnički pokret manifestuje kroz tri struje — revolucionarnu, reformističku i anarhosindikalističku, i simpatije upućuje trećoj, jer je ona najbliže Marxovoj misli o proširenoj i produbljenoj demokratiji.[45] Neko temeljitije razmišljanje o anarhosindikalističkoj doktrini samoupravljanja ne postoji u ovom tekstu, ali, gledajući u celini Lefebvreove stavove povodom ove teme, mogli bismo istaći nekoliko akcenata. Sa ovom doktrinom Lefebvre je saglasan u tri pitanja. Realizacija samoupravljanja neodvojiva je od stvaranja takvih organizacionih struktura koje će delovati od same baze (preduzeća, stambenih jedinica) i koje će biti prilagođene različitim modalitetima baze; samoupravljanje mora da objedini politički i ekonomski momenat; pored samoupravljanja, na nivou mikroekonomije, potrebno je obezbediti i celovitu organizaciju društva na samoupravnim principima.[46] Jedino anarhosindikalistička struja u radničkom pokretu, po autorovom mišljenju, može očuvati spontanost bez koje nema ni kretanja ni napretka. *Mutatis mutandis*, bez spontanosti nema ni samoupravljanja.

Pre nego što kritički razmotrimo ove Lefebvreove postavke, dužni smo izvinjenje što na ovom mestu ne možemo produbljivati suprotnosti između anarhosindikalističke (pre svega prudonovske), sensimonističke i marksističke koncepcije samoupravljanja, jer, ma koliko poštovali njihove razlike, problem koji ispitujemo ograničava nas na konstatovanje te činjenice. S druge strane, iz istog razloga smo prisiljeni da u velikoj meri suzimo prostor polemike sa Lefebvreovim stavovima o »anarhosindikalističkoj injekciji« samoupravljanju u današnjim izdanjima. Zadovoljićemo se kritikom jednog malog dela ove koncepcije što ju je Lefebvre jasno izdvojio i dao joj povlašćeno mesto u svojoj analizi samoupravljanja. Naravno, nije slučajno što su koncepti spontanosti i neposredne demokratije dobili takav status, jer su majski događaji 1968. godine podstakli interesovanje istorijske forme samoupravljanja u Kataloniji 1936—1939. ili za iskustva sovjetâ u periodu 1917—1921. godine.

---

[43] *Antisistem*, str. 51; *La survie du capitalisme*, str. 195.

[44] *Problèmes théoriques de l'autogestion*, »Autogestion«, br. 1/1966, str. 56-70.

[45] *Problèmes actuels du marxisme*, PUF, Pariz, 1958, str. 32-33.

[46] Vidi: R. Berthier, *Conceptions anarcho-syndicalistes de l'autogestion*, »Autogestion et socialisme«, januar-april 1972, str. 57—62; M. Sallon, *L' Autogestion*, PUF, Pariz, 1976, str. 17-22; *Métaphilosophie*, str. 319; *De l'Etat*, IV, str. 255—256, 438.

Digitized by Google

Autorov pledoaje za očuvanje spontanog elementa dovoljno je apstraktno formulisan da mu doista treba pristupiti sa dosta rezerve. Kada to kažemo, imamo na umu, pre svega, da je »spontanost« postala »reč-torba«, prigodna da se u nju smesti svaka vrsta političkog diskursa koji se hoće, ponekad čak smelim i subverzivnim. Ali, zapravo, to što se u ime spontanosti brkaju nivoi društvene i političke organizacije, što se sa političkog prelazi na ekonomski i ideološki plan, proizvoljno i bez redosleda, upravo govori u prilog naivnosti i pseudoradikalnosti tog demarša. Onda kada se sa tog uopštenog plana pređe na teren konkretnih društveno-istorijskih situacija, tada otpada pozlata metafora kojima se služi i dovodi u pitanje radikalnost njegovih teorijskih rešenja. Koja i kakva spontanost bi bila primerena samoupravljanju? Ili partiji? Ne ostajemo li na ovaj način u tesnim okvirima (preuveličane, dramatizovane) tenzije »centralizovane uprave i radničke demokratije« (Yves Sartan)?

Počnimo redom. U ime »neposredne demokratije« kritikuje se sve i svašta, od bilo kog oblika organizacije i strukture vlasti do samoupravljanja koje traži organizaciju i sistem kako se ne bi rastvorilo i raspalo na autarkične proizvodne i teritorijalne jedinice. Kritikuje se samoupravljanje kao »sistem« u ime samoupravljanja kao »procesa« ili čak pokreta, i to u banalnoj suprotnosti terminâ. Kritikuju se sve institucije »demokratije odluka« u ime zajedništva bez odvojenih i distinktnih organa. Kritikuje se sistem delegiranja i predstavljanja u ime providne i neposredne demokratije. Ali istorijsko pamćenje nas sprečava da ovakvo gledište kritike ostavimo bez priziva stvarnih društveno-istorijskih situacija koje su mu pouzdani korektivi i sudije.

Maj 1968. godine u Francuskoj je pokazao koliko su slogani »neposredne demokratije« (barikade i zauzimanje fakulteta) i »neposrednog osvajanja rada« (zahtev za samoupravljanjem na fakultetima), »moći koja je na ulici«, proistekli iz specifične i, dodajmo, ograničene društvene situacije. P. Rosanvallon ispravno naglašava da koncept samoupravljanja koji se rađao u ovim događajima nastaje kao rezultat krizne situacije i do kraja ostaje njome određen. Utoliko je u pravu kada smatra da »neposredna demokratija nije forma organizacije u pravom smislu te reči, već je, pre svega, manifestacija duboke težnje da se uzdrma poredak društvenih odnosa i poredak vlasti«.

Paralelan primer predstavlja i pokušaj samoupravljanja na principima »neposredne demokratije« u Kataloniji (Barcelona, Asko i Fliks) 1936, ili u fabrici satova »Lip« u Bezansonu 1970. godine.

Anarhosindikalistička lozinka »fabrike radnicima«, ili neposredna organizacija proizvodnje« još ništa ne kazuje o generalnoj organizaciji društva na principu samoupravljanja, dakle, ona ostaje, pre svega, na terenu mikroekonomije. Lefebvre bi ove opšte odrednice morao imati na umu, čak mnogo pre i mnogo više, s obzirom na svoju tezu o samoupravljanju u marginalnim ili slabim tačkama sistema, nego onda kada raspravlja o alternativama socijalizma kao prelaznog perioda — etatističkog ili samoupravnog.

Digitized by Google

Lefebvre »najzanimljiviji« oblik samoupravljanja nalazi u slabim tačkama društva, u »slabim zonama« i »šupljinama« sistema. Ove se tačke i ne mogu, zapravo, konačno odrediti, jer bi se time porekla stvarna društvena dinamika, strukture koje se razgrađuju i stvaraju unutar sistema. Nije suvišno naglasiti da se Lefebvre u ovim razmišljanjima predstavio još jednom kao osetljiv i pronicljiv teoretičar koji je uočio vezu anarhosindikalističke tradicije — najzad, vrlo izražene u radničkom pokretu Francuske — i studentskog pokreta koji je potekao upravo iz pukotina sistema, iz njegovih posebno ranjivih područja. S druge strane, po Lefebvreu i Marcuseu, studentski pokret je oživeo ideju socijalizma kao *pokreta*, nametnuo potrebu za revidiranjem klasičnog pojma socijalizma koji više nije odgovarao tehničkom, tehnološkom, ekonomskom, kulturnom i političkom realitetu današnjeg socijalizma.[47] Sve su to, međutim, tek samo usputna autorova razmišljanja koja više pripadaju krugu problema kontestacije i time izlaze iz okvira naše teme.[48] Ovim ne želimo da umanjimo značaj pokrenutih pitanja za socijalističku restituciju svakodnevnog života, značaj koji je jasno uočila i A Heller.[49] No, i pored toga, u opsegu u kome je autor postavio problem, on nam je ostao dužan obuhvatnije tumačenje samoupravljanja u društveno-političkim sistemima s »jakim tačkama« kakva je Francuska, na koju je, uostalom, isključivo i mislio kad je samoupravljanje asocirao s oblikom kontestacije. Mi ćemo se na ovo vratiti kad budemo analizovali autorov pojam kontestacije, ali ovde bismo naglasili da se Lefebvre bavi, pre svega, samoupravljanjem kao procesom koji može biti zanimljiv eksperiment samo za neke strukture društva za koje je karakteristično to što imaju marginalan položaj u sistemu.

Ostaje nam da razmotrimo autorovo gledište da socijalizam mora čuvati tekovine pokreta: tek kao pokret on se može suprotstaviti institucionalizaciji i legitimizaciji *statusa quo*. Samo kao pokret on može odgovoriti svome istorijskom zadatku: da obezbedi drugačije »življeno«, koje će voditi transparentnosti društvenih odnosa. No, ukoliko se zatvori u ono što je osvojeno, on ne samo što neće smanjiti jaz između proizvodnog i kreativnog rada, znanja i prakse, shvatanja i delovanja, uživanja (*jouissance*) i rada, nego nećemo imati razloga da »socijalistički moralizam pretpostavimo kapitalističkom imoralizmu«, ili »ružnu i čestitu prosečnost realnog socijalizma agonizujućoj raskoši kapitalističkog sveta«[50].

---

[47] Marcuse je došao do veoma sličnih zaključaka, iako studentski pokret nije vrednovao prema formi i sadržaju njegove kontestacije, niti u nekoj neposrednoj vezi prema samoupravljanju. Vidi: *Carstvo slobode i carstvo nužnosti, jedno preispitivanje*, »Praxis«, br. 1-2/1969, str. 20.

[48] O ovome smo više govorili na drugom mestu. Vidi: *Lefebvre i nova levica*, »Treći program«, tekst emitovan 17. oktobra 1980.

[49] A. Heller, *Marxova teorija revolucije i revolucija svakodnevnog života*, »Praxis«, br. 1-2/1969, str. 72.

[50] Vidi: *Introduction à la Modernité*, str. 232, 126; *Hegel, Marx, Nietzsche*, str. 139; *Antisistem*, str. 52; *Métaphilosophie*, str. 315.

Digitized by Google

Sada bismo skrenuli pažnju na još jedan, skorašnji Lefebvreov rad posvećen samoupravljanju, koji, u nešto izoštrenijem i određenijem maniru, raspravlja o odnosu svakodnevnog života i samoupravljanja.[51]

I ovog puta njega najviše interesuje mogućnost uvođenja samoupravljanja u visokorazvijenim industrijskim zemljama. Novina je u tome što se ono vezuje za globalni projekt, za korenitu izmenu društvenih odnosa na svim sektorima i nivoima društvene prakse. Dakle, samoupravljanje se više ne izoluje u pukotinama sistema. U tom smislu, samoupravljanje — nastavlja Lefebvre — valja jasno razgraničiti od saupravljanja *(cogestion)* koje se odnosi na ograničeno upravljanje što ga vrši profesionalni kadar u okviru postojećih institucija i postojeće konjunkture.[52] Samoupravljanje, pak, ne sme da bude suženo na ekonomski plan, na isključivu participaciju u preduzećima, već, ako je potrebno, da razbija stare odnose subjekta i objekta, aktivnih i pasivnih, dominiranih i dominatora, predstavnika i predstavljanih, centara i periferije — onda ono mora da počiva na razuđenoj i složenoj organizaciji društvenog života na svim nivoima. U tom smislu, Lefebvre ističe da se »efektivno samoupravljanje i participacija ne mogu odvojiti od »sistema« direktne demokratije, bližeg jednom stalnom pokretu i stalno obnavljanom, koji iza sebe crpe mogućnost za organizaciju, a ne iz formalnog »sistema««.[53]

Mi ovde nećemo ulaziti u akademsku i, reklo bi se, ponekad i neplodnu raspravu o samoupravljanju kao sistemu i/ili procesu. Lefebvre nas, međutim, nagoni na repliku onda kada, pre kvalifikacijom nego argumentom, izriče sud o jugoslovenskom iskustvu samoupravljanja koje se »ne može izuzeti iz građenja prefabrikovanih modela«. Citiramo jedno karakteristično mesto u ovoj oceni: »Neki su Jugosloveni učinili grešku što su u samoupravljanju videli sistem, dakle model koji se pravno može uspostaviti i funkcionisati bez smetnje i kontradikcije, u nekoj vrsti društvene i političke harmonije. No samoupravljanje otkriva protivrečnosti u državi jer ih ona sama uvodi«.[54]

Pošto Lefebvre i u jačoj formulaciji izražava svoje rezerve prema jugoslovenskom iskustvu, smatramo za potrebno da nijansiramo neke bitne konstante ovog spora i/ili nerazumevanja.

Pre svega, Lefebvre operiše nepreciznim pojmom sistema, a u ovom kontekstu moraju se razlikovati makar dva njegova značenja, pa i denominacije. Naime, jedna je stvar kada samoupravljanje u procesu osvajanja, kako bi Lefebvre rekao, »jakih punktova dru-

[51] *O samoupravljanju,* u: *La survie du capitalisme* (1973), str. 193-199. O samoupravljanju Lefebvre raspravlja i u tekstu *A propos d'un nouveau modèle étatiques,* »Dialectiques«, br. 27/1979, str. 54—55.

[52] *A propos d'un nouveau modèle étatique,* str. 54.

[53] *La survie du capitalisme,* str. 195. Što se koncepta »neposredne demokratije« tiče, upućujemo na kritiku P. Rosanvallona, *L'Age de l' autogestion,* éd. du Seuil, 1976, str. 64-67, koja nam izgleda osnovanom.

[54] Vidi Lefebvreov članak u: »Les Dialectiques«, str. 54.

Digitized by Google

štva«, i što je još odlučnije — generalizovanja na svim nivoima društvene prakse, postoji kao sistem. Upravo u ime svoje globalnosti ono se mora objektivirati i kao sistem, na što ukazuje Kardelj kada govori o »najefikasnijem administriranju stvari u društvenom«,[55] ili M. Pečujlić, kada govori o samoupravljanju kao »opštedruštvenoj (globalnoj) organizaciji«.[56] No sasvim je druga štvar kada ovaj sistem biva izjednačen sa modelom ili »čvrsto formiranim kristalom«.

Ako se samoupravljanje pojavljuje kao protivteža etatističkom, u stalnom naporu da njegove kontradikcije i prepreke savlađuje, ono se već i po tome mora postaviti kao proces, a ne kao »prefabrikovana shema«. Isto tako, ako samoupravljanje u svojoj strategiji globalnog ovladavanja društvom ne može preko noći da poništi brojne protivrečnosti nasleđenog i konjunkturnog (tržište, nejednaki razvoj, korporativistički interesi, opšti i partikularni interesi, investiciona politika, društvena podela rada itd.), nije li i to podatak koji govori u prilog tome da se samoupravljanje opire strukturiranju u sistem sa »preetabliranom harmonijom»?

Uostalom, na ovim opštim mestima jedva da vredi insistirati te je utoliko spor o ovom pitanju naprosto lažan. Mnogo više pažnje treba, međutim, posvetiti onim autorovim kritikama koje ciljaju na »deformacije« ili »ograničenja« jugoslovenskog koncepta samoupravljanja u kojima se razaznaje trockistički protivstav našem iskustvu, a koje vizira sasvim konkretna pitanja što ih je ovde svakako nemoguće preispitivati. Podsetimo samo na neka od njih: razvoj proizvodnih snaga, tehno-birokratske tendencije, tejlorizam, uspostavljanje konkurencije, monopol nad informacijama, pasivnost masa, kočenje inovatorske prakse, ideologija produktivizma itd.

Jugoslovenskoj teoriji samoupravljanja ove kritike nisu nepoznate, ni one sa određenog stanovišta, ni one koje hoće da budu imanentne. Presudno je ovde da se nijedna protivrečnost samoupravljanja ne može navesti kao razlog protiv njega, upravo zato što one nemaju antagonistički karakter i što se mogu uspešno rešavati unutar samoupravne demokratije. Lefebvre je sklon da ovaj prostor samoupravljanja ne sužava. Naprotiv, samo je samoupravljanje, po dubokom autorovom uverenju, u stanju da objedini razdvojene sektore društvenog života, »da reorganizuje društvo od baze do vrha«. Podrivajući institucije koje razdvojenost i fragmentarnost celine društvenog (rad, društveni i politički život, slobodno vreme, privatan i porodični život) podržavaju, samoupravljanje je »savremeni oblik nauke o slobodi«, istinski instrument obnovljenog i ostvarenog svakodnevnog života.

---

[55] Kardeljev govor u Oslu 1954; delovi preštampani u: *Groupe Noire et Rouge, Autogestion, Etat, Révolution, Changer le monde,* Ed. du Cercle, 1972.

[56] M. Pečujlić, *Aktuelni trenutak radničkog samoupravljanja,* »Marksističke sveske«, br. 3/1972.

Digitized by Google

Tomislav Ž. Nikolić

Ostvarivanje društvene svojine i ekonomske funkcije društvenog kapitala

Nema sumnje da privredni sistem, sadržan u Ustavu, Zakonu o udruženom radu, kao i u drugim sistemskim zakonima, daje okvir za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja. Organizacioni oblik ostvarivanja samoupravljanja je samoupravni sistem udruženog rada, u kome se na slobodnoj osnovi spajaju faktori proizvodnje, to jest rad i društvena sredstva. Pri tom osnovicu na kojoj se realizuje udruživanje rada i sredstava čini društvena svojina na sredstvima za proizvodnju. Oblik organizovanosti privrede je robna proizvodnja, a tržište i plan su mehanizmi međusobne povezanosti robnih proizvođača, odnosno mehanizmi putem kojih se vrši razmena rada među subjektima privređivanja.

Pojmovi udruženi rad, društvena svojina, proces udruživanja rada i sredstava, kao i samoupravljanje, nisu jednoznačne, već višedimenzionalne društveno-ekonomske kategorije. U našoj ekonomskoj teoriji, pa i u samoj praksi, o njihovoj društveno-ekonomskoj sadržini nema jedinstvenih tumačenja, te se zbog toga nude razna rešenja u cilju praktičnog realizovanja navedenih kategorija. Ovakva situacija stvara, s jedne strane, otežavajuću okolnost u daljoj realizaciji pojedinih sistemskih i drugih opredeljenja, a, s druge, ukazuje na to da su te društveno-ekonomske kategorije pune protivrečnosti, s obzirom na to da se naše socijalističko druš-

Digitized by Google

tvo nalazi u prelaznom periodu od kapitalizma ka stvaranju novog, komunističkog društva.

Primarni značaj ima shvatanje društvene svojine, jer se ona javlja kao društvena paradigma od koje zavisi ostvarivanje svih ranije navedenih društveno-ekonomskih kategorija. S tim u vezi otvorena pitanja i postojeći problemi u ostvarivanju, reprodukciji i uvećanju društvene svojine ukazuju da u realizaciji programskih opredeljenja nastaju teškoće čim se priđe operacionalizaciji usvojenih osnovnih načela. Naime, svi se slažu s tim da društvena svojina stvara uslove za neposredno spajanje ličnih i materijalnih činilaca proizvodnje; da je dohodak društvena kategorija i da je neotuđiv od njegovih stvaralaca; da radnici imaju pravo i dužnost da upravljaju sredstvima društvene reprodukcije; da su dužni ne samo da reprodukuju društvenu svojinu, već da je dalje uvećavaju i slično. Međutim, u tumačenju navedenih društvenih opredeljenja javljaju se različita objašnjenja, pa čak i međusobno suprotna i protivrečna gledišta i mišljenja.

U daljem izlaganju pokušaću da ukažem na neke probleme pri tumačenju društvene svojine, kao i da istaknem nužnost istraživanja ekonomskih funkcija društvenog kapitala.

1. Društvena svojina je društveno-ekonomski odnos među ljudima povodom sredstava za proizvodnju i prisvajanja proizvoda. Sámo prisvajanje proizvoda i usluga čini sadržinu svojine na sredstvima za proizvodnju. Svojina na sredstvima za proizvodnju i svojina proizvoda nalaze se u dijalektičkom jedinstvu. Jer, »pre no što je raspodela (prisvajanje — T. N.) proizvoda, ona je: 1) raspodela oruđa za proizvodnju i 2) — što je samo dalja odredba istog odnosa — raspodela članova društva među različne vrste proizvodnje. (Podređivanje individua pod određene odnose proizvodnje.) Raspodela proizvodâ očevidno je samo rezultat ove raspodele koja je uključena u samom procesu proizvodnje i koja određuje strukturu proizvodnje«. Marks dalje upozorava: »Posmatrati proizvodnju ne uzimajući u obzir ovu raspodelu koja je u njoj uključena predstavlja, očigledno, šuplju apstrakciju, dok je, obrnuto, raspodela proizvodâ sama po sebi data ovom raspodelom koja od samog početka sačinjava jedan momenat proizvodnje.«[1] Uslovljenost raspodele proizvoda raspodelom sredstava za proizvodnju ukazuje na to da struktura raspodele sredstava za proizvodnju u celini odlučuje o strukturi raspodele proizvoda. Pored toga, karakter raspodele sredstava određuje i karakter raspodele proizvoda. Drugim rečima, ako su sredstva za proizvodnju društvena svojina, tada je i dohodak, kao društveno-ekonomska kategorija, u društvenoj svojini.

Mnogi jugoslovenski ekonomisti i pravnici društvenu svojinu u nas tumače kao »nesvojinu«. Po njima, izgradnjom socijalističkih produkcionih odnosa (samoupravljanja) dolazi automatski do

[1] K. Marks, *Prilog kritici političke ekonomije* (Uvod), »Kultura«, Beograd, 1960, str. 206.

Digitized by Google

odumiranja svojine, a značaj svojine izražava se kao njena negacija. Osnov za takav stav autori nalaze u tumačenju društvene svojine formulisane u Ustavu, gde se kaže da »niko nema pravo svojine na društvena sredstva za proizvodnju, niko — ni društveno-politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni grupa građana, ni pojedinac — ne može ni po kom pravnosvojinskom osnovu prisvajati proizvod društvenog rada, ni upravljati i raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad, niti samovoljno određivati uslove raspodele«. I dalje, »rad čoveka je jedini osnov prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima«.

Citirane odredbe Ustava različito se tumače, te nastaju različita objašnjenja i shvatanja kako društvene svojine tako i drugih društveno-ekonomskih kategorija, kao što su: robna proizvodnja u socijalizmu, oblik delovanja zakona vrednosti, karakter dohotka i oblici njegove raspodele, a može se slobodno reći — i svih drugih društveno-ekonomskih pitanja vezanih za proces društvene reprodukcije.

Delim mišljenje onih autora koji shvatanje društvene svojine kao »nesvojine« smatraju neodrživim. Jer, ako se zna da je svojina društveni odnos, odnos među ljudima u procesu stvaranja i raspodele materijalnih sredstava za život na pojedince, onda je jasno da čim postoji prisvajanje, mora postojati i svojinski odnos, naime da svojina *de facto* postoji.[2]

Kao društveno-ekonomski odnos, svojina u našem samoupravnom društvu je zajednička svojina svih radnih ljudi. Ovde je bitno istaći odnos između živog i minulog rada, jer bez tog odnosa nije moguće pravilno tumačiti protivrečnosti društvene svojine u nas. Naime, radnik proizvodi i stiče materijalna dobra neophodna za reprodukciju svog života putem rada, to jest radeći na sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. To znači da i u socijalizmu radnik razmenom živog i minulog rada stiče lični dohodak, putem kojeg stiče materijalna sredstva za svoj život. Jer bez rada, odnosno angažovanja radnika u procesu stvaranja materijalnih dobara i proizvodnje vrednosti, prisvajanje, bar u načelu, nije moguće. No i radni ljudi koji se bave neproizvodnim radom, iako ne proizvode društvenu vrednost (dohodak), prisvajaju dohodak na osnovu svoga rada.

Pri tumačenju društvene svojine u samoupravnom socijalizmu Edvard Kardelj ističe da je svojina »ničija i svačija«. Pri tom, kad se kaže da je svojina ničija, onda se misli na to da ona nije »... monopolsko pravo ni jednog pojedinačnog subjekta u društvu, to jest ni države, ni radnog kolektiva, ni pojedinačnih radnika. Ona postaje zajednička svojina svih ljudi koji rade; to jest klasna svojina, a to u krajnjoj liniji znači da postaje svojina i svih članova društva«. Kad se kaže da je svojina »svačija«, onda se misli na to da svako ko je udružio rad ima pravo i dužnost da radi i upravlja društve-

[2] Dr Aleksandar Bajt, *Društvena svojina u Ustavu i Zakonu o udruženom radu*, »Socijalizam«, br. 3/77.

Digitized by Google

nim sredstvima i da po tom osnovu prisvaja plodove društvenog rada. »Međutim, time se — ističe Kardelj — ne ukida i sam princip svojine, ne ukidaju se oni svojinski odnosi koji proizlaze iz prisvajanja po osnovu rada, već se samo menja njihova društveno-ekonomska sadržina. Pošto je društvena svojina zajednička svojina svih ljudi koji rade, a u krajnjoj liniji i svih članova društva, bar u perspektivi, niko na bazi te svojine ne može da vrši privatno ili grupno prisvajanje niti da stiče komandni položaj u odnosu na druge radnike.« I dalje: »A pošto je društvena svojina istovremeno i lična svojina, niko ne može otuđivati od radnika ni jedno od onih prava koja mu pripadaju na osnovu prava rada društvenim sredstvima, uključujući tu i pravo prisvajanja sredstava za ličnu potrošnju pod uslovima ravnopravnosti sa drugim radnicima u samoupravno udruženom radu.«[3]

2. Pristalice shvatanja društvene svojine kao »nesvojine« tvrde da društvena svojina pretpostavlja odsustvo monopola u raspolaganju sredstvima za proizvodnju. Oni, očigledno, gube iz vida prisustvo ekonomskog monopola koji je neizbežan i u socijalizmu sa robnom proizvodnjom, jer na sadašnjem stepenu privrednog i društvenog razvoja još postoji ograničenost i neravnomernost distribucije znanja i informacija među proizvođačima, a ni sredstva za proizvodnju, usled podele rada i raznih specijalnosti proizvođača, nisu podjednako dostupna svim članovima društva. Drugo, izražena je i nemogućnost zapošljavanja, odnosno rada na sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini. Treće, i samo tržište omogućuje jednom broju proizvođača da monopolski prisvaja deo društvenog viška rada, mnogo veći od uloženog rada.

Isti teoretičari ističu da su sredstva za proizvodnju samo materijalna pretpostavka ljudskog rada radnikâ u materijalnoj proizvodnji, naime da se udruženi radnici odnose prema sredstvima za proizvodnju kao prema »prirodnim pretpostavkama svoje egzistencije«[4]. Međutim, po mom mišljenju, osnovna greška u tumačenju društvene svojine kao »nesvojine« je u tome što se zanemaruje notorna činjenica da se sredstva za proizvodnju, odnosno društveno bogatstvo, i u socijalizmu izražava dvojako: naturalno i vrednosno. Ovaj dvorodni karakter društvene svojine uslovljen je dvojakim karakterom ljudskog rada u robnoj proizvodnji, te je rad i u socijalizmu nužno konkretni i apstraktni. Dakle, i u samoupravnom socijalizmu društveno bogatstvo se pojavljuje kao »ogromna zbirka roba, a pojedinačna roba kao njegovo elementarno postojanje« (Marks).

Zbog toga ekonomsku bazu društva — društvenu svojinu — ne možemo tumačiti samo kao sumu različitih upotrebnih vrednosti, odnosno upotrebnih dobara. Sredstva za proizvodnju, prema

[3] Edvard Kardelj, *Idejna, društveno-ekonomska i politička opredeljenja Nacrta zakona o udruženom radu*, »Socijalizam«, br. 4/76, str. 495/6.

[4] Dr Miladin Korać, *Socijalistički samoupravni način proizvodnje* I, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977, str. 59.

Digitized by Google

tome, nisu samo materijalna pretpostavka ljudskog rada, već, zbog delovanja zakona ekonomije društvenog rada kao najopštijeg i najvažnijeg ekonomskog zakona — koji se manifestuje u stalnom povećavanju produktivnosti društvenog rada — proizvodi ljudskog rada i u uslovima samoupravnog socijalizma nužno dobijaju karakter robe. Jer, »na sadašnjem stepenu razvitka proizvodnih snaga — kada se u društvenom procesu proizvodnje stvara obilje proizvoda, kada proizvod ljudskog rada objektivno, nezavisno od volje i od odnosa u proizvodnji, mora kroz razmenu postati roba, kada je proizvodnja vrednosti objektivno stanje društva i, štaviše, kada minuli rad postaje činilac proizvodnje a cena proizvodnje oblik ispoljavanja vrednosti — proizvodnja materijalnih dobara u tim uslovima, dakle, nužno dobija karakter robne proizvodnje«[5].

Takođe mislim da ni dilema: da li u socijalizmu važi robna proizvodnja ili planiranje, koja se često javlja u diskusiji o odnosu plana i tržišta, ni dan-danas nije otklonjena. Istina, niko eksplicitno ne osporava nužnost robne proizvodnje u socijalizmu. Međutim, mnogi autori pojavu robne proizvodnje u socijalizmu objašnjavaju samo kao ostatak nužnog zla kapitalističke proizvodnje. Robnu proizvodnju u samoupravnom socijalizmu suprotstavljaju kapitalizmu kad god govore o bilo kom ekonomskom pitanju. Ne samo da se ističu razlike u klasnom pogledu, već se ide tako daleko da se, slikajući »crno-belo«, negiraju mnoge ekonomske funkcije u društvenoj reprodukciji.

U težnji da se po svaku cenu istaknu specifičnosti robne proizvodnje u socijalizmu gubi se iz vida činjenica da samim uklanjanjem kapitalista iz procesa društvene reprodukcije nisu ukinute i ekonomske funkcije društvenog minulog rada. Sredstva za proizvodnju i dalje imaju ekonomske funkcije društvenog kapitala, bilo da je reč o sredstvima za proizvodnju u robnom ili u novčanom obliku. Činjenica je da još postoji podela rada na fizički i umni, što uslovljava podelu radnika na proizvodne i neproizvodne; takođe, podela rada na potrebni rad i višak rada, što ukazuje na to da i dalje postoji rad za druge. Naime, i u socijalizmu se samo jedan deo stanovništva bavi proizvodnim, a drugi neproizvodnim radom, i rezultate društvenog rada prisvaja slobodnom razmenom rada, obavljajući pri tom društveno koristan rad.

Po mom mišljenju, robna proizvodnja i ekonomske funkcije društvenog kapitala uslovljene su delovanjem zakona ekonomije društvenog rada. Naime, sve dok društvo nema mogućnosti da direktno raspodeljuje ukupno raspoloživo radno vreme i na taj način reguliše strukturu proizvodnje i potrošnje, nužno je da se to vrši posrednim putem, preko vrednosti, kretanja cena roba.

Postavlja se pitanje: šta sprečava društvo u socijalizmu da direktno raspodeljuje radno vreme, odnosno šta ga prisiljava na posredno regulisanje proizvodnje i potrošnje. Pre svega, dva faktora uslovljavaju proizvodnju vrednosti i u socijalizmu. Prvo, ni-

[5] Milentije Popović, *Neposredna socijalistička demokratija (Govori i članci)*, »Kultura«, Beograd, 1966, str. 139.

Digitized by Google

zak nivo proizvodnih snaga i karakter sredstava za proizvodnju. Naime, i dalje je zastupljena pretežno mašinska, a ne automatizovana proizvodnja. Drugo, podela rada uslovljava razmenu rada i pretvaranje proizvoda rada u robu.

U nastavku želim da sa nekoliko primera ilustrujem tezu da su sva društvena sredstva za proizvodnju društveni kapital i da ukažem na neke njegove ekonomske funkcije.

3. U teoriji i praksi često se glorifikuje kategorija dohotka, naročito kada se ističe princip maksimiranja dohotka, kada se ističe da je on osnovni motiv privređivanja naših radnih kolektiva. Tvrdi se, naime, da je sistem dohotka naša tvorevina, što bi značilo da njega nije bilo u ranijim sistemima robne proizvodnje. Međutim, gubi se iz vida činjenica da je dohodak vezan za svaku robnu proizvodnju; da je on novostvorena vrednost, to jest deo realizovanog ukupnog prihoda; da je on ekonomska kategorija svojstvena svim robno-novčanim sistemima privređivanja. Ispušta se, takođe, iz vida njegova protivrečnost ili, kako je isticao E. Kardelj, njegovo svojstvo »što uvek ima »dva lica«: jedno je njegova ekonomska struktura, to jest ono što on znači kao vrednosni izraz rada, a drugo je njegova društveno-ekonomska, odnosno klasna suština, to jest kakav se proizvodni i ekonomski odnos među ljudima izražava u njemu«[6]. Tako, ako se zanemare protivrečnosti sistema dohotka, koje nužno postoje i u našem socijalističkom samoupravnom sistemu, onda se neminovno greši u tumačenju kako društvene svojine tako i karaktera sva tri faktora robne proizvodnje u našem društvu.

Za ilustraciju ove tvrdnje navešću četiri istorijska oblika dohotka, pri čemu ću pokušati da ukažem kako na njegovu ekonomsku strukturu tako i na njegovu društveno-istorijsku, to jest klasnu suštinu.

Prvi oblik dohotka javlja se u prostoj robnoj proizvodnji, koju karakterišu ručni rad i nerazvijena sredstva za proizvodnju. Dohodak je pripadao privatnom zanatskom proizvođaču, koji je radio sâm na svojim skromnim sredstvima za proizvodnju. U tim uslovima sredstva za proizvodnju nisu bila kapital, a radna snaga nije imala karakter robe. Razmena rada za rad, u obliku proizvoda, obavljala se na tržištu putem novca u funkciji prometnog sredstva (i to samo višak proizvoda iznad sopstvene potrošnje proizvođača) po zakonima vrednosne cene, to jest ekvivalentne razmene. S obzirom na to da je ručni rad bio osnova proizvodnje, novostvorena vrednost je odgovarala uloženom radu proizvođačâ u određenoj grani rada.

Dakle, u uslovima proste robne proizvodnje dohodak je pripadao individualnom zanatliji, jer je sâm radio sopstvenim sredstvima za proizvodnju. Karakter radne snage i proizvoda rada u tim uslovima Engels objašnjava na sledeći način: »U robnoj proizvod-

[6] Edvard Kardelj, *Samoupravljanje i društvena svojina*, BIGZ, Beograd, 1973, str. 70.

Digitized by Google

nji kakva se razvijala u srednjem veku nije moglo ni nastati pitanje kome treba da pripadne proizvod rada. Individualni proizvođač ga je izrađivao, po pravilu, od vlastite sirovine, koju je često sâm proizvodio vlastitim sredstvima za rad i radom svojih ruku ili radom svoje porodice. Nije uopšte bilo potrebno da ga on tek prisvaja, jer mu je sam po sebi pripadao. Dakle, vlasništvo na proizvodima temeljilo se na *vlastitom radu (kurziv* — F. Engles). Čak i tamo gde je upotrebljavana tuđa pomoć, ona je po pravilu ostajala nešto sporedno i često je još osim plate davana i neka druga naknada: cehovski šegrt i kalfa radili su ne toliko zbog hrane i plate koliko radi toga da se i sami izuče za majstore.«[7]

Kao što se iz citata vidi, ovaj način proizvodnje bio je baziran na ručnom radu samog vlasnika sredstava za proizvodnju, dok je tuđa pomoć bila izuzetak, gde su sredstva rada bila individualizirana, »sračunata samo za individualnu upotrebu, pa zato nužno malena, patuljasta, skučena. Ali ona su upravo zato po pravilu pripadala samom proizvođaču«[8].

Drugi oblik dohotka kao novostvorene vrednosti vezan je za kapitalističku robnu proizvodnju. Daljim razvojem proizvodnih snaga razvija se novi način proizvodnje, koji je imao svoju evoluciju kroz tri stupnja proizvodnje: kooperaciju, manufakturu i krupnu industriju. Sredstva za proizvodnju postala su moćne proizvodne snage, te je za njihovo korišćenje bilo nužno primenjivati rad mnogo ljudi, gde je rezultat njihovog rada bio zajednički proizvod, gde, po Engelsovim rečima, ni jedan pojedinac nije mogao reći: »ovo sam ja napravio, to je moj proizvod«[9].

Međutim, tako koncentrisana sredstva za proizvodnju nisu bila vlasništvo radnikâ, kao ni njihovim zajedničkim radom stvoreni proizvod, već kapitaliste koji je, zato što je vlasnik sredstava za proizvodnju, prisvajao ceo proizvod radnikâ. Radna snaga ga lišena sredstava za proizvodnju postaje roba i svoj rad prodaje kapitalisti, a protuvrednost svoje radne snage dobija u obliku najamnine od kapitaliste.

U tim uslovima sredstva za proizvodnju dobijaju karakter kapitala, a neekvivalentnom razmenom između radnikovog živog rada i opredmećenog rada (novca) kapitaliste, odnosno prisvajanjem radnikovog viška rada bez ekvivalenta, kapitalista stalno uvećava svoj kapital. Prisvojeni višak rada ne samo da je izvor za kapitalističku potrošnju, već je izvor za stalno povećanje samog kapitala (zakon akumulacije).

Deo vrednosti društvenog proizvoda namenjen za reprodukciju sredstava za proizvodnju postaje postojani kapital, dok se dohodak jednim delom pretvara u varijabilni kapital (ekvivalent za predujmljenu najamninu), a razlika se javlja kao prosečan profit — preobraženi višak vrednosti.

---

[7] F. Engels, *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*, u knjizi: K. Marx i F. Engels, *O historijskom materijalizmu (Izbor tekstova)*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1975, str. 67.

[8] Isto, str. 66.

[9] Isto.

Digitized by Google

Prosečan profit postao je motiv privređivanja, a kapitalista prisvajanjem tuđeg rada finansira svoju potrošnju i uvećava svoj kapital. Iz vrednosti prodate robe on je nadoknađivao kapital-vrednost (utrošeni konstantni i varijabilni kapital), a profit, po odbitku sredstava za ličnu potrošnju, ponovo angažovao za nabavku novih sredstava za proizvodnju i kupovinu nove radne snage. Zakon vrednosti deluje kao cena proizvodnje.

To su stvari svima nama poznate iz političke ekonomije. Međutim, ovde sam želeo istaći da ekonomske funkcije kapitala, koje su izražene u kapitalizmu, nužno nalaze svoje mesto i u socijalističkoj robnoj proizvodnji, s tom razlikom što se menja njihov društveno-ekonomski — klasni karakter. Ovu tezu potvrđuje i sistem privređivanja zasnovan na državnoj socijalističkoj svojini, kao i naš privredni sistem zasnovan na društvenoj svojini i samoupravljanju, želeli mi tu činjenicu privhatiti ili ne. To je zakonitost krupne robne proizvodnje.

Treći oblik dohotka vezan je za državnu svojinu u socijalizmu. Nacionalizacijom kapitalističke svojine od strane socijalističke države država postaje monopolski vlasnik sredstava za proizvodnju, a svojina dobija karakter državnog kapitala. Sredstva za proizvodnju u svom naturalnom obliku spojena su sa živim radom, odnosno sa radnom snagom, ali država na osnovu svoje političke vlasti svojim planom određuje raspodelu dohotka: deo za akumulaciju, koja se formiranjem državnih investicionih fondova otuđuje od radnika, i deo za plate radnicima.

Dakle, u uslovima državne svojine dohodak je pripadao državi, kao ekonomskoj i političkoj vlasti, dok su radnici prodajom radne snage državi ostvarivali materijalna sredstva za svoj život, primajući platu kao ekvivalent za vrednost utrošene radne snage. Veza radnikâ sa državnom svojinom bila je posredovana državom, njenim organima, koji su državnim planom regulisali ne samo strukturu proizvodnje, već, u izvesnom smislu, i potrošnju.

Otuđenost radnikâ od sredstava za proizvodnju bila je očigledna, jer su radnici donosili odluke samo o prostoj reprodukciji, dok je država ubiranjem viška vrednosti donosila odluke o upotrebi tako centralizovane akumulacije. Dakle, i pored činjenice da je dohodak bio vrednosni izraz rada radnikâ u materijalnoj proizvodnji, veliki deo minulog rada radničke klase bio je odvojen od radnikâ i o njemu je odlučivala država.

Treba istaći da je i u uslovima državne svojine radnik bio neposredno spojen sa sredstvima za proizvodnju, posmatrajući državni kapital naturalno. Međutim, vrednosno izražen rezultat rada radnika (njihov dohodak) bio je otuđen od njih, jer su sredstva za proizvodnju pripadala državi.

Četvrti oblik dohotka zastupljen je u samoupravnoj robnoj privredi, gde radnici, radeći sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini, ostvaruju dohodak koji je podložan njihovoj sopstvenoj raspodeli. Radnici, po odbitku društvenih obaveza za opštu i zajedničku potrošnju, raspodeljuju dohodak na deo za ličnu potrošnju i deo za akumulaciju. I za ovaj četvrti oblik dohotka bitna je društveno-

Digitized by Google

-ekonomska, to jest klasna suština, koja se bitno razlikuje od kapitalističke robne proizvodnje i proizvodnje u državnom socijalizmu. Međutim, ekonomske funkcije dohotka, njegova ekonomska struktura i oblik rastavljanja dohodak-vrednosti, nisu bitno izmenjeni.

U našem samoupravnom društvu dohodak radnog kolektiva zasniva se na radu radnikâ sredstvima u društvenoj svojini, gde oni, samim tim što rade društvenim kapitalom, imaju pravo i dužnost da, ravnopravno sa svim drugim radnicima u udruženom radu, neposredno raspolažu celokupnim društvenim kapitalom, jer su to objektivni uslovi njihovog rada i od gospodarenja društvenim minulim radom zavisi njihov društveno-ekonomski položaj u društvu.

Ponovo ističem tezu da se u našim uslovima celokupna sredstva društvene reprodukcije javljaju kao društveni kapital i da u našoj privredi postoje sve ekonomske funkcije društvenog kapitala koje su karakteristične za krupnu robnu proizvodnju. Kada društvenu svojinu definišem kao društveni kapital, ne znači da sredstva za proizvodnju tretiram kao od radnikâ otuđenu materijalnu silu, već želim da ukažem na njegove ekonomske funkcije, koje su u teoriji i praksi slabo ističu i uvažavaju. Ekonomske funkcije društvenog kapitala »svojom vrednosnom ulogom u procesu reprodukcije i svojim društveno-svojinskim karakterom nameću (se) različitim akterima društvene reprodukcije« i stvaraju »određene oblike odnosa i veza«[10]. Tu nije reč, naglašava Kardelj, »o kapitalu u smislu svojinske kategorije, odnosno *klasne snage (kurziv* — E. Kardelj) koja reprodukuje kapitalističke svojinske odnose.«[11]

Zanemarivanje ekonomskih funkcija društvenog kapitala ukazuje na to da se sredstva za proizvodnju tumače samo kao »puka oruđa slobodnog i udruženog rada«, to jest kao zajednička materijalna baza svih koji se tim sredstvima služe. Na taj se način, dakle, sredstva za proizvodnju posmatraju samo u svom naturalnom obliku, dok se ekonomske funkcije društvenog kapitala, izražene u mnogim vrednosnim vezama i odnosima, u teorijskim istraživanjima, pa i u praksi, većinom gube iz vida.

Takav pristup istraživanju društvene svojine, kao i drugih ekonomskih odnosa i veza pri ostvarivanju njene suštine (prisvajanja), nije slučajan. Jer autori koji društvenu svojinu tumače kao »nesvojinu« stoje na stanovištu da je pravnom proklamacijom društvene svojine radnik automatski spojen sa sredstvima za proizvodnju neposredno, te da se živi rad, to jest radna snaga u socijalizmu, ne može javiti kao roba. Ističe se, naime, da je u uslovima društvene svojine i samoupravljanja (uslovi koji sada postoje) automatski ukinut svaki ostatak najamnog odnosa. Istina, uklanjanjem kapitalista ukinut je klasni karakter prodaje radne snage kao robe, ali ekonomski elementi najamnog rada nisu time otklonjeni. Poznato je da za konačno društveno-ekonomsko oslobođenje rada (da rad ne bude prisilan) socijalizam još nije stvorio uslove. Te uslove

[10] Edvard Kardelj, *Samoupravljanje i društvena svojina*, BIGZ, Beograd, 1973, str. 10.

[11] Isto.

Digitized by Google

radnička klasa će imati tek u komunizmu, kada više neće biti ni same radničke klase.

Naime, gubi se iz vida ekonomska veza između živog i minulog rada, koja je i u socijalističkoj samoupravnoj robnoj privredi posredovana vrednosno, gde je radnik i dalje vezan za ostvarivanje društvene svojine vrednosno, jer razmenom svog živog (konkretnog) rada za minuli rad (novac) stvara sredstva za svoj materijalni život. U izvesnoj meri se najamni odnos prevladava procesom integrisanja živog i minulog rada, stvaranjem uslova da radnik neposredno kontroliše upotrebu svog viška rada. Dakle, najamni odnos u ekonomskom pogledu ne ukida se samom činjenicom da radnik radi društvenim sredstvima, već, pre svega, ako kontroliše raspodelu društvenog proizvoda, koji je u suštini opredmećeni rad radničke klase u materijalnoj proizvodnji.

4. Sve dok postoji proizvodnja vrednosti raspodela ukupne mase viška vrednosti u našem društvu raspodeljuje se na samoupravne robne proizvođače srazmerno angažovanju živog i minulog rada. U ispoljavanju tržišnih zakona (zakona vrednosti) nužno se i kod nas manifestuje protivrečnost između živog i minulog rada. Robni proizvođači koji, na primer, angažuju savremeniju i skuplju tehniku, odnosno veću masu društvenog kapitala, nužno prisvajaju i srazmerno veću masu društvenog viška vrednosti, znatno iznad mase viška vrednosti koji su stvorili sopstvenim radom u svojoj osnovnoj organizaciji udruženog rada.

Zbog toga su pogrešna shvatanja koja polaze od toga da se na tržištu preraspodeljuje ukupna novostvorena vrednost, a ne samo akumulacija kao društveni višak vrednosti. Do ovakvih konvulzija dolazi zbog toga što se fond ličnih dohodaka ne posmatra kao angažovani društveni kapital (deo društvenog dohotka namenjen ličnoj potrošnji), i pored činjenice da isti autori tumače da je dohodak društvena svojina. Naime, u pojmu društvenog kapitala i njegove strukture gubi se iz vida ekvivalent za potreban rad, odnosno predujmljeni iznos sredstava namenjen za reprodukciju radnikâ u procesu materijalne proizvodnje. Tako se u dezagregiranju društvenog proizvoda pod društvenim kapitalom shvata samo minuli rad (akumulacija), a ne i ostali delovi društvenog proizvoda. Ili, ako se angažovana sredstva za proizvodnju i deo dohotka za akumulaciju posmatraju kao društveni kapital, onda je nejasno zašto se zanemaruje deo dohotka namenjen za ličnu potrošnju radnikâ. Razlog je, verovatno, težnja da se u socijalizmu fond ličnih dohodaka ne tumači kao promenljiva novostvorena vrednost, jer bi to bio, navodno, varijabilni kapital kao u kapitalizmu. To bi, po ovim autorima, značilo da mi i dalje radnu snagu tretiramo kao robu, sa svim implikacijama najamnog odnosa.

Međutim, pri ovakvom tumačenju društvene svojine zanemaruje se to da su odnosi raspodele uslovljeni odnosima proizvodnje, te je nužno, i u socijalizmu, fond ličnih dohodaka posmatrati kao promenljivu novostvorenu vrednost, a to znači posmatrati je kao tok, a ne kao stanje. Naime, i u socijalističkoj robnoj proizvodnji

Digitized by Google

robni proizvođači proizvode robu, a za njenu proizvodnju se nužno ulaže, pored sredstava za proizvodnju, i radna snaga. Čim je posredi proizvodnja vrednosti, oba faktora proizvodnje (živi i minuli rad) izražavaju se vrednosno.

Međutim, klasni odnos živog i minulog rada mora se posmatrati u kontekstu obrazloženja koje je dao Edvard Kardelj. On je, naime, pisao: »Istorijski smisao društvene svojine je u savlađivanju otuđivanja rada od društvenog kapitala, to jest ona mora da vodi integraciji rada i društvenog kapitala.« »*Takva integracija se može ostvarivati samo putem neposredne kontrole radnika nad objektivnim materijalnim uslovima njegovog rada, to jest u društveno-ekonomskom jedinstvu živog i minulog rada koji je opredmećen u sredstvima za proizvodnju i u društvenom kapitalu uopšte*«[12] (*kurziv* — E. Kardelj). O mogućnosti javljanja najamnog odnosa u samoupravnom socijalizmu Kardelj kaže: »Sve dok položaj radnika u društvu, u udruženom radu bude vezan samo za njegov lični, tekući rad, dotle će i radnik biti u određenoj meri u najamnom odnosu. Taj odnos ne treba, naravno, izjednačavati sa klasičnim najamnim položajem radnika u kapitalizmu. Ali radnik je ipak u takvom odnosu prema ovom delu minulog rada, koji je od njega do te mere faktički otuđen da se postavlja kao samostalna ekonomska snaga u odnosu na njega.«[13]

Isticanjem klasnog odnosa radnika prema društvenom kapitalu ne mogu se negirati njegove (kapitala) ekonomske funkcije, jer »socijalizam odnosno društvena svojina ukidaju klasni karakter ekonomske funkcije kapitala, ali ne ukidaju preko noći samu tu funkciju, već je prenose na udružene radnike«[14]. Dakle, ekonomska funkcija promenljive dohodak-vrednosti postoji i u socijalizmu, samo se ukida njen klasni karakter.

Pri razmatranju robne proizvodnje u socijalizmu mnogi teoretičari gube iz vida ekonomske funkcije društvenog kapitala, a neki autori čak tvrde da proces društvene reprodukcije u uslovima socijalističkog samoupravljanja nema izgled poznate Marksove sheme proširene reprodukcije (N—R— —P— —R′—N′), već oblik koji polazi od proizvodnje (P . . . R—R . . . P′).[15] Očigledno je da ovi teoretičari ne shvataju pravu ulogu društvenog kapitala u novčanom obliku, pa robnu proizvodnju u socijalizmu ne posmatraju kao proizvodnju vrednosti, već ističu da je specifičnost socijalističke robne proizvodnje u tome što je njena svrha ne »oplodnja vrednosti«, već stvaranje upotrebnih vrednosti.[16] Ta, inače pogrešna, teza dosta je rasprostranjena.

---

[12] E. Kardelj, *Društveno-ekonomski odnosi u samoupravno udruženom radu (Izbor tekstova)*, Institut za političke studije FPN, Beograd, 1975, str. 25.

[13] E. Kardelj, *Ostvarivanje ustavnih načela u udruženom radu*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974, str. 23.

[14] E. Kardelj, *Društveno-ekonomski odnosi* . . ., str. 35

[15] Dr Miladin Korać, *Socijalistički način proizvodnje* . . .str. 442.

[16] Prof. Korać u pomenutoj knjizi pri razmatranju robne proizvodnje u samoupravnom socijalizmu polazi od proste robne proizvodnje, pa kaže: „Pošto su u oba ova oblika proizvodnje osnovni privredni

Digitized by Google

Međutim, na promenljivu dohodak-vrednost ukazuje i naša praksa da se isplata ličnih dohodaka vrši kao akontacija, a fond ličnih dohodaka nužno ima karakter ekonomske funkcije promenljive novostvorene vrednosti. Naime, isplatu ličnih dohodaka radnici vrše iz ukupnih sredstava društvenog kapitala (sa svog žiro-računa), a utvrđivanje dohotka i njegova konačna raspodela vrši se na kraju godine, to jest po završnom računu. Po završnom računu iz ostvarenog dohotka nadoknađuju se isplaćeni i obračunati lični dohoci, pa se u zavisnosti od postignutog rezultata (dohotka) vrši nekad i dodatna raspodela ličnih dohodaka, kao razlika u odnosu na ranije isplaćene lične dohotke. Ili je, pak, slučaj da osnovna organizacija nema dovoljno ukupnog prihoda, odnosno dohotka, pa iskazuje gubitak u svom poslovanju.

Dakle, isplata ličnih dohodaka u toku godine ima karakter privremene raspodele (predujma sredstava za ličnu potrošnju) dohotka, gde se, pored ličnih dohodaka, isplaćuju i druge obaveze iz dohotka (doprinosi i porezi, kamate na kredite i drugo), što sve ima karakter ulaganja društvenog kapitala u proces društvene reprodukcije.

5. Za ilustraciju stava da su odnosi raspodele bitno određeni odnosima proizvodnje može nam poslužiti i primer kamata na kredite. Kamata je deo dohotka, odnosno deo društvenog viška vrednosti. Uzmimo kao primer dve osnovne organizacije: jedna neka radi sa »sopstvenim« kapitalom, a druga sa pozajmljenim. Već je u početku procesa rada i procesa stvaranja dohotka jasno da je raspodela dohotka ovom činjenicom predodređena. Uslovi proizvodnje ova dva robna proizvođača su nejednaki, a to će uticati i na nejednaku raspodelu dohotka. Prva osnovna organizacija udruženog rada, uz pomenutu pretpostavku, iz svoje akumulacije finansira nove investicije, pa nema obavezu da pre utvrđivanja akumulacije izdvaja za kamate. Druga organizacija, nasuprot prvoj, ne samo što će biti u obavezi da plati kamatu, već je unapred angažovala i »svoju« buduću akumulaciju, jer iz nje treba da otplaćuje kredite. Zbog toga je položaj radnika u ove dve organizacije bitno različit. Druga organizacija ima obavezu da plati kamatu i u slučaju da ne ostvari dovoljan dohodak, odnosno kad posluje sa gubitkom. Tada kamata predstavlja jednu od komponenti gubitka. Ovde se jasno vidi da različiti uslovi privređivanja imaju različitu implikaciju na raspodelu dohotka. Dakle, isplata obaveza po osnovu kamata na kredite vezana je za uslove privređivanja, a ne samo, kao što se često misli, za odnose raspodele.

---

subjekti sami neposredni proizvođači, to je i osnovna *svrha* ovih istorijskih oblika robne proizvodnje u osnovi identična, tj. obezbeđivanje egzistencije proizvođača, ali je zbog različitosti istorijskih uslova u izvesnom smislu i ona različita" (str. 91-92). Isti autor u pomenutoj knjizi ističe da je „dohodak osnovni motiv proizvodnje radnih kolektiva kao proizvođača roba". Komentar nije potreban.

Digitized by Google

6. U poslednje vreme često se ističe problem gubitaka u našoj privredi. Postavlja se pitanje da li isplaćeni lični dohoci mogu biti komponenta gubitka. Pitanje na prvi pogled izgleda deplasirano. Međutim, nas ovde interesuju, pre svega, ekonomske funkcije društvenog kapitala. O njima je reč, pa postavljeno pitanje treba u tom smislu posmatrati.

Prema našim pozitivnim zakonskim propisima gubitak se javlja kad osnovna organizacija udruženog rada nije ostvarila dohodak u visini potrebnoj da se iz njega nadoknade sredstva za privremeno obračunate i isplaćene lične dohotke ili da se podmire zakonom zajamčeni lični dohoci, za obračunski period poslovanja za koji nisu privremeno obračunati i isplaćeni lični dohoci, odnosno za koji nisu podmireni zakonom zajamčeni lični dohoci. Drugim rečima, na teret gubitka se moraju podmiriti lični dohoci u iznosu koji se odnosi na poslovanje u obračunskom periodu, najmanje u visini isplaćenih sredstava za ovu namenu i zakonom zajamčenih ličnih dohodaka za period za koji nisu obračunati lični dohoci.

Postoje tri oblika gubitka: (1) »gubitak na supstanci«, koji nastaje kada organizacija nije u stanju da iz ukupnog prihoda nadoknadi utrošena sredstva (materijalne troškove i amortizaciju); (2) »gubitak zbog neostvarenog dohotka«, koji nastaje kada organizacija ima nepokrivene obaveze iz dohotka; i (3) »gubitak zbog neostvarenog čistog dohotka«, koji se javlja u slučaju da organizacija ima isplaćene akontacije ličnih dohodaka i druge obaveze nepokrivene čistim dohotkom.

Sve ove komponente gubitka govore da naše osnovne organizacije predujmljuju određena društvena sredstva za određene namene, a tek kasnije — posle obračuna ukupnog prihoda i dohotka — pokrivaju isplaćene lične dohotke, kamate na kredite, doprinose, poreze i slično. Dakle, ekonomske funkcije društvenog kapitala, koje su svojstvene robno-novčanoj privredi, nužno postoje i u našoj praksi. Zbog toga teorije o jedinstvenosti (homogenosti) dohotka smatram neodrživim i ukazujem na potrebu posmatranja ekonomske strukture dohotka. Naime, isticanje dohotka kao motiva privređivanja ne menja, po meni, ekonomske funkcije i ekonomsku strukturu dohotka kao ekonomske kategorije robne proizvodnje, već menja njegov klasni karakter. Uvođenjem dohotka a napuštanjem dobiti menja se klasno-svojinska suština dohotka, a ne njegova ekonomska struktura. To znači da radnici nisu zainteresovani samo za porast ličnih dohodaka, već teže ka povećanju ukupnog dohotka, jer time u budućnosti omogućuju sebi povećanu ličnu potrošnju. Dakle, sistemom dohotka želimo afirmaciju dohotka kao društveno-ekonomske suštine socijalističkih produkcionih odnosa, a ne da menjamo njegove ekonomske funkcije, što u uslovima robne proizvodnje nije ni moguće.

7. Po mom mišljenju, isticanje dohotka kao motiva privređivanja krije i jednu opasnost koja realno postoji u našoj praksi. Naime, postavljanje zahteva za povećanjem dohotka bez naglašavanja na koji se način taj dohodak ostvaruje stimuliše naše proizvođače da

Digitized by Google

dohodak ostvaruju pretežno pritiskom na povećanje prodajnih cena svojih proizvoda, ne ulažući napore da povećaju produktivnost rada i na toj osnovi ostvare veći dohodak. Ovome doprinosi i veliko administriranje u politici cena, što je jedan od najvećih generatora naše inflacije i velika smetnja daljem porastu produktivnosti društvenog rada.

Formiranje cena u poslednjih nekoliko godina više je pod uticajem niskoproduktivnih organizacija, što povećava društveno potrebno radno vreme, te se gubi kriterijum racionalnosti ekonomije društvenog rada. Umesto da se cene formiraju prema prosečnoj produktivnosti rada, odnosno prema prosečnim uslovima privređivanja, mi, veoma često, u želji da stalno poboljšavamo položaj neke grane ili grupacije, utičemo da se cene formiraju prema najneproduktivnijem radu.

Takva situacija na području sistema primarne raspodele dohotka ima veoma nepovoljno dejstvo na raspodelu čistog dohotka u organizacijama udruženog rada. Pod dejstvom inflacije visokoproduktivne organizacije postižu takav nominalni porast dohotka koji je znatno iznad nivoa što bi se ostvario da se društveno potrebno radno vreme (cene) formira prema prosečnoj produktivnosti rada. Na taj način, ne samo da se preraspodeljuje društveni višak vrednosti (akumulacija), već se u izvesnoj meri vrši preraspodela celokupnog nacionalnog dohotka, na šta ukazuje i činjenica da veliki broj organizacija udruženog rada, pa i čitavih grana i grupacija, iskazuje gubitke. Iz godine u godinu primarnom raspodelom mi toliko bitno menjamo uslove privređivanja da se veoma često javljaju organizacije sa negativnim finansijskim rezultatom koje su godinama pozitivno poslovale. Na taj način se gubi svaka realna osnova za ocenu rentabilnosti poslovanja, koja treba da bude jedan od važnih kriterijuma za nova ulaganja i menjanje privredne strukture.

8. U našoj privredi iz godine u godinu opada akumulativna i reproduktivna sposobnost osnovnih organizacija udruženog rada, a raste zaduženost organizacija po osnovu kreditâ, bilo da je reč o kreditima iz bankarskih sredstava ili kreditima iz inostranstva. Ova je činjenica, međutim, mnoge autore podstakla da u raspravama o zaduženosti privrede napadaju kredit kao ekonomsku kategoriju. Slična je situacija i u raspravama o bankarsko-kreditnom sistemu, u kojima se napada depozitno-kreditna funkcija banaka. Ističe se da emisiju novca ne bi ubuduće trebalo da vrše banke, već same organizacije udruženog rada.

Po mom mišljenju, u tim raspravama nedovoljno se uvažavaju ekonomske funkcije novca i kredita, pa se često ekonomske funkcije društvenog kapitala u kreditnom obliku poistovećuju sa kapital-odnosom. Mislim da smo u dosadašnjoj transformaciji banaka dosta postigli time što smo u definisanju funkcije cilja banke rekli da ona ne može imati svoju posebnu funkciju cilja (oplodnju bankarskih sredstava), već je njena funkcija izvedena iz interesâ udruženog rada. Njena osnovna funkcija je da posreduje u procesu ob-

Digitized by Google

jedinjavanja »atomizirane« akumulacije. Također, pri isticanju udruživanja rada i sredstava ne možemo anatemisati novac i kredit, a zadržati robnu proizvodnju.

Nužnost kredita u uslovima robne proizvodnje je, po mom mišljenju, nepobitna činjenica, a postepeno supstituiranje kreditnih odnosa udruživanjem rada i sredstava, u cilju stvaranja zajedničkog dohotka, u direktnoj je zavisnosti od stepena integrisanosti naše privrede. Dokidanje robne proizvodnje i kretanje ka »slobodnoj asocijaciji rada« (komunizmu) dugotrajan je proces, kojem naše društvo teži i osvaja ga »korak po korak«. A u tom razvoju kreditni odnosi će i dalje imati važnu ulogu.

Digitized by Google

Dragan Veselinov

Zemljišni maksimumi i sitno-parcelno vlasništvo u Jugoslaviji

Administrativni sistem uređivanja zemljišno-svojinskih odnosa i posedovne strukture sitno-parcelnog vlasništva završio se donošenjem Zakona o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama 27. maja 1953. godine. Taj zakon je poslednji državni akt radikalne izmene svojinskih odnosa u agrarnoj oblasti, te je time od određenog značaja i za reprodukcione potencije svih subjekata kojih se dotiče.

Ovim zakonom je ukinut maksimum zemljišnih površina od 25—35 ha u privatnom vlasništvu, određen Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji, i sveden na 10 ha (ili do 15 ha u slučaju slabijeg kvaliteta zemljišta). Svim privatnim posednicima zemljišne površine veće od 10, odnosno 15 ha zemlja je nacionalizovana uz naknadu od 100 hiljada dinara za bonitet zemljišta prve klase, odnosno uz 30 hiljada dinara za hektar zemljišta osme klase. Fiktivno pravo na zemljište veće od 10 ha imala su samo ona gazdinstva koja su zatečena sa takvom zemljom unetom u seljačke radne zadruge. Na nju su mogla dobijati i rentu. Ali, ako bi se takva gazdinstva povukla iz zadruga, ona bi mogla dobiti samo dozvoljenih 10 ha zemljišta.

Digitized by Google

Po načinu na koji je zemljište oduzeto može se zaključiti da je reč o administrativnom otkupu poljoprivrednih površina.

Površina oduzetog zemljišnog kompleksa iznosila je 275.900 ha, a Zakonom je pogođeno 66.459 gazdinstava. Pravo na učešće u raspodeli nacionalizovanog fonda imali su isključivo državna poljoprivredna dobra, seljačke i opšte zemljoradničke zadruge.

Praktični efekti povećavanja zemljišnih površina poljoprivrednih dobara i zadruga nisu doneli zapaženiju ekonomsku korist. Otkupljena zemlja se nalazila na malim i međusobno udaljenim parcelama, što je vodilo znatnom povećavanju transportnih troškova, neiskorišćenosti površina i radnog inventara. To je uslovilo nužni pad produktivnosti rada na preuzetom zemljištu, u odnosu na onu koju su postizali bivši vlasnici. Usled toga i interesovanje za učešće u raspodeli nacionalizovanog fonda nije bilo veliko, sem u Vojvodini, gde je, pre svega zbog uspostavljene kompleksnosti površina, podeljeno čak 99% od otkupljenog zemljišta, dok je u Srbiji raspodeljeno 74, u Hrvatskoj 65, a u Bosni i Hercegovini svega 53%.[1] Inače, poljoprivrednim dobrima je dodeljeno 103.500 ha, seljačkim radnim zadrugama 80.000 ha, a opštim zemljoradničkim zadrugama 42.600 ha.[2]

Administrativna decentralizacija zemljišta u parcelnom vlasništvu i njegovo podruštvljavanje nije dokazalo izrazitu ekonomsku potrebu, kao što nije imalo ni karakter stvaranja prvobitnog akumulativnog fonda podruštvljenim gazdinstvima, jer je izvođeno uz znatni plasman državnih novčanih sredstava.

Iz ovog perioda potiče i Zakon o prometu zemljišta i zgrada[3], kojim se, između ostalih mera, omogućava promet zemljišta privatnih vlasnika, ali samo u granicama zemljišnog maksimuma. Do tada su merama agrarne reforme prodaja i kupovina zemljišta bile uskraćene, što se odnosilo kako na stare zemljišne vlasnike tako i na nove, uključujući i kolonizovana gazdinstva.

Političko-ekonomska zasnovanost ograničavanja zemljišnog obima sitnog parcelnog vlasništva

Političko-ekonomska pozicija sitnog parcelnog vlasništva, administrativnim određivanjem obima zemljišta, u osnovi je dvostruka. Prva je vezana za optimalnu veličinu seljačkog gazdinstva i uslove njegove reprodukcije, a druga zahteva odgovor na pitanje: da li se zemljišni odnosi sitnog parcelnog vlasništva mogu pojaviti kao društveno-ekonomska pretnja i opasnost po razvijanje socijalističkih proizvodnih odnosa.

Da od sitnog seljaštva preti društveno-ekonomska opasnost po izgradnju socijalizma — u osnovi je prvi put odlučnije izneseno u

[1] Dr Miloš Tomin, *Društveno-ekonomski metodi i oblici centralizacije poljoprivrednog zemljišta* (doktorska disertacija), Beograd, 1971, str. 165.

[2] »SGJ«, 1955, str. 109.

[3] »Službeni list FRNJ«, br. 26/54.

Digitized by Google

SSSR-u posle Lenjinove smrti. Dotle se u klasičnoj marksističkoj literaturi nisu mogli naći stavovi koji makar upućuju na potrebu takve analize. Ne ponavljajući ovom prilikom poznate programske stavove Marksa i Englesa i, kasnije, Kauckog i Lenjina prema pitanju savezništva radništva i seljaštva, treba ipak navesti neke konstatacije koje bi na izvestan način predstavljale hipotetičku platformu koju bi valjalo dokazati ili osporiti.

Ako se ima na umu izvesna sličnost agrarne strukture Jugoslavije pedesetih godina sa Francuskom krajem prošlog veka, treba se podsetiti na sledeći Engelsov stav: »Prvo, apsolutno je pravilna postavka francuskog programa da mi predviđamo neminovnu propast sitnog seljaka, ali da mi nipošto nismo pozvani da tu propast ubrzavamo svojim zahvatima.«[4] Ovaj strategijski Engelsov stav se, u osnovi, može naći kod svih klasika, s tim što je Marks daleko više raspravljao o reprodukcionim samoograničenjima preko kojih sitno seljaštvo ne može preći a da se ne razori u krupnoj robnoj proizvodnji (kod Kauckog je ovaj pristup izrazito naglašen). Lenjin je do sličnih zaključaka došao još u *Razvitku kapitalizma u Rusiji*, dok su njegova shvatanja o političkom značenju seljaštva u revoluciji i o ekonomskom biću seljaka u socijalizmu našla svoje mesto još u samom početku preobražaja društveno-ekonomskih odnosa u Rusiji.

Političku programsku orijentaciju revolucionarne socijaldemokratije dao je Kaucki u *Agrarnom pitanju*, u kojem, između ostalog, govori o »ograničavanju prava privatne svojine na zemlju«, ali ne i o ograničavanju obima zemljišta[5] u sitnom parcelnom vlasništvu. On izričito tvrdi da sitni seljaci nemaju razloga da se boje pobede proletarijata[6], dok proganjanje seljaka sa zemlje u socijalizmu smatra »bezumljem«[7]. Libkneht je za istu stvar odabrao termin sličnog kvaliteta, a eksproprijaciju seoskog stanovništva nazvao »glupošću«.[8]

Iz celokupne klasične i, kasnije, marksističke analize reprodukcionih potencija sitnog seljaštva u prostoj i kapitalističkoj krupnoj robnoj proizvodnji i njegovoj društveno-ekonomskoj poziciji u socijalizmu proizlaze neki od ovih zaključaka:

Sitno seljaštvo (srednje delimično) postaje najinferiorniji podanik kapitalističke robne proizvodnje, odnosno one produktivnosti rada koja nema za pretpostavku porodično ekonomsko okrilje i koja se definiše društvenom, a ne porodičnom podelom rada (ovde se ne uzima u obzir zanatstvo). Krupna robna proizvodnja je oblik ekonomske negacije i eksproprijacije seljaštva nezavisno od tipa društveno-ekonomskih odnosa u kome se ona ostvaruje. Otuda Marksovo uverenje u *Manifestu*, koje on nikada kasnije

---

[4] Engels, prema: K. Kaucki, *Agrarno pitanje*, »Kultura«, Beograd, 1953, str. 434.

[5] Kaucki, *Agrarno pitanje*, cit. izd., str. 426.

[6] Isto, str. 429.

[7] Libkneht, prema: Kaucki, isto, str. 434.

[8] Marks, *Manifest komunističke partije*, brzotisak Pavlovića i Jovanovića, Pančevo, 1871, str. 16.

Digitized by Google

nije porekao, da se socijalizmu ne može pripisati težnja za ukidanjem sitne parcelne svojine i svakog oblika »radne svojine«. Ona se ruši nedovoljnošću seljakove akumulacije da konkuriše krupnoj industriji ili njegovom nesposobnošću da spreči da raniji tehnološki oblik proizvodnje koji primenjuje izgubi svoju upotrebnu vrednost — Marks za ovo kaže da mu »umešnost gubi vrednost« pred novim načinom proizvodnje.[9] Kod Marksa se ne može pronaći stav da seljaka u socijalizmu treba i vanekonomski ograničiti u akumulativnom ili svojinskom smislu.[10] Naravno, ovde nije reč o njegovim stavovima o tekućoj agrarnoj politici kojom se seljaštvo može privremeno vanekonomski obezvrediti (naročito u korist prvobitne socijalističke akumulacije). Isto tako, simptomatično je da se ni kod jednog klasika ne pojavljuje misao o veštački izazvanom ograničavanju reprodukcionih potencija seljaštva kao trajnog opredeljenja socijalizma. I to kako u pogledu obima zemlje tako i kod sredstava za proizvodnju, kreditno-monetarne i poreske politike, ili kod radne snage u periodu sezonskih radova (drugi poslovi su relativno nebitni).

Dalje, kod sitnog seljaštva celokupna agrarna egzistencija je zasnovana na radno intenzivnom karakteru privređivanja u kojem je povećavanje zemljišnih površina u privatnom vlasništvu prvenstveni način njegovog učešća u robnoj proizvodnji i odbrane od konkurencije. Seljak se pre bori intenzitetom nego produktivnošću rada, i to ne zato što on to hoće, već zato što mu je to objektivno ekonomski jeftinije nego da kupuje tehnologiju za koju ne može imati dovoljno novčanih sredstava niti znanja da je primeni. Tu se pridodaju i drugi faktori koje seljak visoko ceni, kao, na primer, da zemlji sporo opada upotrebna vrednost, to jest trend »moralnog« rabaćenja u parcelnoj poljoprivredi je spor, jer se teško zamenjuje drugim reprodukcionim činiocima. Zatim, zemlja uvek daje objektivnu naturalnu samodovoljnost. Naravno, to što seljak ne može svaki obim zemlje da obradi samo je dokaz njegove tehnološke ograničenosti koja nastupa na različitim nivoima produktivnosti rada, ali se do te granice posed neprekidno teritorijalno proširuje.

Međutim, i pored relativne »moralne« stabilnosti zemlje u parcelnoj poljoprivredi, mora doći do proširenja zemljišnih površina i povećanja njihovog boniteta, budući da se tehnologija, koja omogućava rast ekonomije rada i kvantuma robne proizvodnje, mora, po pravilu, primeniti na onom nivou produktivnosti rada na kojem je i nastala. Kako je moderna tehnologija plod više produktivnosti rada od seljakove pretkapitalističke, to se ona mora plasirati na krupnim površinama (to jest na onima gde vraća i ubira bar prosečnu industrijsku masu dohotka kojom je ona u

[9] Isto.

[10] »Izostajanje« ovakvog stava se nipošto ne može objasniti Marksovim očekivanjem da će socijalizam nastati u već definitivno prezrelim i bezopasnim agrarnim strukturama, naprosto zato što on nije isključivao mogućnost da i u izrazito agrarnim zemljama dođe do revolucionarnog prevrata.

Digitized by Google

stvari i kupljena), a ne na sitnim. I to je *spiritus movens* koji zahteva koncentraciju zemlje i centralizaciju vlasništva, sa svim daljim posledicama po sistem naslednog prava — u kome se sve više traže putevi ograničavanja drobljenja površina. Što masa sitnih gazdinstva to neće moći da uradi, to je nužna posledica robne proizvodnje, ali se zato, na drugoj strani, javljaju gazdinstva koja će moći da primene deo te tehnologije i podignu nivo robnosti i privrednu postojanost. Na osnovu toga se nameće zaključak da agrarna politika u socijalizmu nema društveno-ekonomske potrebe da ovu grupaciju seljaka vanekonomski izvlasti, već bi pre trebalo da im omogući maksimalno akumulativno naprezanje, sve do trenutka iscrpljenja ekonomskih potencija.

Isto tako, kao i kod drugih subjekata robne proizvodnje, seljak mora stalno podizati istorijski nivo proste, odnosno proširene reprodukcije. Treba istaći da za seljake nije nipošto isto proizvoditi na nivou proste reprodukcije u naturalnoj i robnoj proizvodnji. U prvoj je prosta reprodukcija zaista bliska statičnim obeležjima, tako da seljak bitno ne menja ni obim ni strukturu proizvodnje. Međutim, u robnoj proizvodnji, gde seljak postiže nivo potrošnje samo neprekidnim podizanjem produktivnosti rada i obima produkcije, svaki prethodni stepen proširene reprodukcije postaje za njega posle izvesnog perioda nivo proste reprodukcije.

I ne samo to; seljak gubi svoju nekadašnju šaroliku proizvodnu strukturu u korist specijalizacije. Ceo ovaj proces je neminovno praćen koncentracijom zemlje kao segmentom akumulacije sitnog seljaštva i tom prilikom se, osim podizanja nivoa reprodukcije, status sitnog seljaštva i njegove svojine ne menja u neki viši reprodukcioni i vlasnički status. Seljak, dakle, samo diže kvantitet svoje »sitnoće«, ali, ma koliko povećavao akumulativne potencije, on se nikada, sem retkih istorijskih primera, ne može premetnuti u naredni kvalitativni oblik subjekta koji nosi sledeće društveno-ekonomske odnose. On ne može od seljaka postati kapitalist, kao što ne može evoluirati u udruženi socijalistički rad a da ne izgubi seljačka svojstva. Na to ga primorava rast (apsolutne) razlike između društvene i njegove produktivnosti rada. On, dakle, uvek ostaje prethodnica, ili ekonomski saputnik ovih sistema, ali nipošto nije njihova dugoročna noseća snaga ili konkurencija. Na to nedvosmisleno upućuje ekonomska praksa kapitalističkih i socijalističkih zemalja, kao i razvoj socijalizma u Jugoslaviji.

Što se tiče radne snage, kod nje se očituju svi protivrečni aspekti seljačke reprodukcije: od odnosa živi rad — zemlja, živi rad — tehnologija do odnosa živi rad — potrošnja i egzistencijalna budućnost. Kada se izvrši određeno sažimanje rezultata poljoprivredne proizvodnje u svetlu tehno-ekonomskog razvoja i društveno-ekonomskog položaja seoske radne snage u robnoj proizvodnji, dolazi se do generalnog zaključka da parcelno gazdinstvo ne može biti pijemont udruživanja rada, već je obrnuto, radna snaga gazdinstva se pridružuje drugim radnim subjektima, gde karakter tog procesa ima pečat epohe u kojoj on protiče. Dakle, nije gazdinstvo centar ili jedan od centara koncentracije proizvodnje i

Digitized by Google

determinanta proizvodnih odnosa, nego je ono podređeno i definisano vladajućim proizvodnim snagama i odnosima na koje nema jači uticaj.

Što se tiče teorijskog viđenja problema zapošljavanja spoljne radne snage na sitno-parcelnim gazdinstvima, njega treba objašnjavati, pre svega, elementima pomoći i održavanja dotadašnjeg nivoa proizvodnje, koja ni na koji način nema oblik eksploatatorske reprodukcije, a pogotovu stalnosti. Naprotiv, radna snaga gazdinstva je suočena sa svojom sopstvenom preobilnošću u robnoj proizvodnji i napušta poljoprivredu, dok na gazdinstvu preostala radna snaga postepeno stari. Činjenica da staračka gazdinstva izdaju zemlju u zakup (u većini slučajeva je napoličarske prirode) ne definiše njihov kapitalistički, već zakržljali feudalni odnos (formalno i sadržinski je najbliži radnoj renti), koji se uspostavlja povodom egzistencijalnog fonda proizvodnje obe ugovorne strane. U takvim odnosima je predmet ugovora podela potrebnog rada, a ne viška rada.

Na drugoj strani, zapošljavanje radne snage u sezoni poljskih radova kod onih gazdinstava koja je deo domaćinske radne snage već napustio, ne može se oceniti kao nešto drugo do njen sopstveni nadomestak. Ovaj međuseljački radni odnos samo formalno liči na kapitalistički, ali on po svom ekonomskom dometu nije ništa drugo do održavanje sitnog parcelnog gazdinstva na istom ili višem nivou potrošnje koja relativno opada u poređenju sa prosečnom potrošnjom industrijskog radnika. Međutim, ona tu nije plod regularne klasne eksploatacije, već ekonomsko istrajavanje na ispodprosečnom nivou društvene produktivnosti rada i normalnog oblika reprodukcije seljaka, koji samim tim ne omogućava da se razvija moderna eksploatacija, budući da se ona ne može održavati na nivou produktivnosti rada nižem od onog na kome moderno društvo počiva.

Stoga se ceo proces zapošljavanja spoljne radne snage na seljačkom gazdinstvu ne može drugačije okvalifikovati nego kao borba za postizanje iste ili više produktivnosti rada u okviru porodice, a ne modernog ekonomskog društva. U protivnom, ako bi sam taj akt odlaženja dela porodične radne snage sa gazdinstva značio mogućnost prodiranja kapitalizma na selo, na osnovu uvođenja jeftinije radne snage, tada bi se u porodici i na selu razvila najžešća borba za to da u poljoprivredi ostanu najsposobniji članovi gazdinstva, a ne da je definitivno napuste. Jer objektivno se ne može pretpostaviti da bi se milionske mase seljaštva deagrarizovale i prešle u neseljačke radne kategorije zbog višeg stepena ekonomske sigurnosti i potrošnje u industriji ako bi ostajanjem u poljoprivredi mogle produktivnost podići na još viši stepen.

Isti je slučaj i sa vlasnicima onih gazdinstava koja još nije napustio deo porodične radne snage, a koja svoju reprodukciju izvode unajmljivanjem tuđeg »rada«. Ovo su izuzetno malobrojna gazdinstva i kod njih diferencijacija dohodaka između domaće i spoljne radne snage ne omogućava prvima neradnu egzistenciju. To su klasična srednja gazdinstva za koja takođe važi zakon da je raz-

Digitized by Google

lika u dohocima domaće i unajmljene radne snage manja od mase akumulacije koja se iziskuje za proširenu kapitalističku reprodukciju i da, s tim u vezi, domet njihovih ekonomskih potencija ne prelazi bitno nivo proste reprodukcije, odnosno podizanja njenog istorijskog nivoa.[11]

Ukoliko bi se pokušalo da se, usled akumulativnih potreba gazdinstva, još više smanji potreban rad unajmljene radne snage, tada bi se ova, usled pretnji od psiho-fiziološke degeneracije, okrenula vanpoljoprivredi. Stoga se, dakle, ni razlika između dohodaka domaće i nove radne snage ne pojavljuje kao dovoljna za kapitalističku akumulaciju ma koliko ona bila surovo »ceđena«. Kao izvesna potencija pojavila bi se jedino u manufakturnom, odnosno patrijarhalnom kapitalizmu. Kako obim normalne kapitalističke akumulacije perspektivno prevazilazi tu diferencijaciju dohodaka, to znači da se ona može ostvarivati samo na račun potrebnog rada, ali ne samo unajmljene, već i domaće radne snage. Time je gazdinstvo uvučeno u onaj isti uzrok koji je uslovio odlazak domaće radne snage sa drugih gazdinstava i koji se sada obnavlja ranijom upornošću, samo na višem nivou (potrošnja je ispod društvenog proseka). Time se bivše srednje gazdinstvo, uprkos prethodnom razvoju, svodi na pozicije sitnog parcelnog seljaštva.

Prebacivanje sloja srednjeg seljaštva u kapitalističko gazdinstvo i zemljišnu aristokratiju je onoliko teže koliko se više povećava razlika između društvene produktivnosti rada i one koju može da razvije ovaj sloj. To znači: za koliko više odmiče razvoj kapitalističke krupne robne proizvodnje, odnosno socijalističke, za toliko je i sitno i srednje seljaštvo udaljenije od tih epoha i nema šansu da postane njihov perspektivni saputnik ili konkurent.

Pri razmatranju ekonomskih mogućnosti transformacije srednjeg gazdinstva u kapitalističko gazdinstvo treba naglasiti da kapitalistička gazdinstva nisu stvorena u ekonomskoj borbi u okviru sitnog parcelnog vlasništva. Kapitalistički oblik agrarne reprodukcije i svojine u osnovi je stvoren na sledeći način:

a) evolucijom bogatog seljaštva iz feudalizma u kapitalizam, i to tako da mu je privredna moć data vanekonomskim darivanjima (pre svega zemlje) i oslobađanjem od raznih danaka u feudalizmu. Time je bogato seljaštvo dobilo odskočnu dasku za kapitalizam i preobraćanje u krupne zemljovlasnike, što ne proističe iz zakonitog ekonomskog raslojavanja sitnog parcelnog vlasništva u robnoj proizvodnji. Najzad, ta gazdinstva su se utoliko lakše pretvarala u kapitalistička ukoliko je bila manja diferencija produktivnosti rada između mladog kapitalizma i razorenog feudalizma;

---

[11] Treba napomenuti da se akumulativnost radi povećavanja proste reprodukcije kod ovih gazdinstava podiže i na osnovu potrebnog rada, a ne samo navedene diferencije dohodaka. Ali se to podizanje u modernom obliku ne postiže na račun apsolutnog smanjenja potrošnje, već samo na račun relativnog smanjenja. Današnji seljak, kao i radnik, ima veću ličnu potrošnju od nekadašnjeg, s tim da je tu radnik ispred seljaka.

Digitized by Google

b) preduzetničkom evolucijom aristokratije, koja se uspela prebaciti na novi tip proizvodnje, budući da je posedovala dovoljno akumulativnih snaga za takav potez. Upravo to je Lenjin nazivao »pruskim« načinom razvijanja kapitalističke poljoprivrede, i

c) prodorom originalnog gradskog kapitala u poljoprivredu, kojim je izveden odlučujući prevrat u njenoj transformaciji; ona je prevedena na krupnu robnu proizvodnju i razoreno je sitno i srednje seljaštvo. Ono je time proletarizovano.

Prema tome, gazdinstva koja u startu svoje reprodukcije mogu upotrebiti najamnu radnu snagu nisu stekla tu poziciju prethodnim ekonomskim izvlačenjem iz sitnog seljaštva, već ona dolaze kao već izdignuta iznad njega, još u feudalizmu, ili dolaze iz grada nemajući prethodno nikakve veze sa sitnim seljaštvom, samo što im je ono potrebno kao proletarijat. Treba naglasiti da se ni u teoriji, a ni u praksi nisu potvrdili stavovi da se kapitalizam može iščauriti iz sitnog seljaštva, a da se sitno-parcelno vlasništvo može izleći u kapitalistički oblik privatne svojine. Selo ne samo da nije uzrok kapitalizma, već se ne pojavljuje ni kao njegovo glavno reproduktivno polje, što, naravno, ne osporava njegovu faktičku »kapitaliziranost« — ali samo kao radni potencijal kapitalizma — industrijskog društva.

Iz celokupnog dosadašnjeg razmatranja mogućnosti seljačkog gazdinstva da se pojavi kao generator kapitalističkih odnosa dolazi se do zaključka da ono nema objektivnih i »generičkih« ekonomskih kvalifikativa za taj potez i da sitna parcelna svojina ne štiti nikakav privredni prostor seljaštva koji bi mu poslužio za ulazak u neradnu eksploatacionu egzistenciju.

Sitno gazdinstvo (a i srednje, u krajnjoj liniji) samo podiže svoj reproduktivni nivo, ali time ne izbegava potčinjavanje kapitalizmu ili socijalizmu, već samo odlaže taj trenutak. Na kraju, sama ekonomska prinuda da razvija produktivnost rada znak je tog podaništva, dok je direktna reprodukciona i organizaciona veza sa subjektima ovih sistema očigledna baš usled faktičkog gubljenja individualiteta (doduše, u svakom sistemu sa posebnim kvalitetom).

Prema tome, prvenstveni način borbe seljačkog gazdinstva sa krupnom robnom proizvodnjom jeste povećavanje površine zemljišta kao privrednog polja. Stoga je i optimalna veličina seljačkog poseda u neprekidnom kretanju naviše.[12] Ovo pitanje optimalne veličine seljačkog i poljoprivrednog poseda, odnosno gazdinstva, koje je teorijski veoma staro i postavljalo se u najrazličitijim uslovima, po pravilu je rešavano u korist proširenja poseda, a ako se zahtevalo ograničenje, ono je uvek išlo na uštrb krupnih gazdinstava.[13] To je slučaj i sa svim modernim agrarnim reformama ko-

[12] Lenjin je veličinu poljoprivrednog gazdinstva odmeravao prema: (1) veličini zemljišta, (2) prosečnom ulaganju u sredstva za proizvodnju, (3) troškovima radne snage i (4) vrednosti obima proizvodnje.

[13] Pitanjem svrsishodne veličine poljoprivrednog gazdinstva su se u antici bavili naročito Ksenofon, Hesiod, Katon i Kolumena. Ovim problemom su takođe bili zaokupljeni fiziokrati, kao i socijal-utopisti

Digitized by Google

jima nije cilj sitan, već krupni posed (ma u kojoj meri). U klasičnoj marksističkoj literaturi se ne pojavljuje misao o ekonomskim prednostima izgradnje socijalizma na selu ograničavanjem reprodukcije sitnog seljaštva ma i u jednom od njegovih proizvodnih činilaca (zemlja i svojina, sredstva za proizvodnju i radna snaga). Takođe se tamo ne vide ekonomski razlozi za strah od seljaštva, već se pre upozorava na političku opreznost rada sa njim, koja će davati utoliko više pozitivnih rezultata ukoliko se sitnom seljaku priđe više kao privremenom ekonomskom saputniku i izvesnoj političkoj snazi socijalizma. Mada seljaka vide kao izgubljeni kvalitet, klasici ga ne vide kao ekonomsku žrtvu i političku rezervu socijalističke izgradnje.

Kada se govori o ograničavanjima privatne svojine na zemlju (ne o obimu posedovanja zemljišnih površina), onda se kod klasikâ, a zatim i kod Kauckog, razmišlja isključivo o ekonomskim ograničenjima širenja svojine u sitnoseljačkoj reprodukciji koja proizlaze iz konkurencije nacionalizovane poljoprivredne industrije, dok se direktno uticanje na suvereno seljačko raspolaganje zemljištem i inventarom zamišlja kroz forme aktivnog administrativnog pomaganja, kao, na primer: podržavljenjem hipoteka, državnim nadzorom u pitanjima melioracija, higijene ljudi, nege stoke, suzbijanjem zaraza itd. Dakle, nema ničega što upućuje na potrebu administrativnog suzbijanja sitnog parcelnog vlasništva.

Mogućnost kapitalizacije sela u socijalističkoj Jugoslaviji

Ako se opšti teorijski zaključci o ekonomskim potencijama sitnog seljačkog gazdinstva u prostoj i krupnoj robnoj proizvodnji primene na prostor privredne i agrarne reprodukcije Jugoslavije, onda su i ovde osnovna pitanja koja zahtevaju odgovore takođe dvojakog sadržaja: *prvo*, može li se neograničena (pravno) koncentracija zemljišta i centralizacija svojine u sitnom parcelnom vlasništvu pojaviti kao kapitalistička opasnost po socijalističke proizvodne odnose u Jugoslaviji; *drugo*, da li je nesputana (administrativno) koncentracija proizvodnje seljaštva manje ili više društveno-ekonomski korisna u odnosu na trajno vanekonomsko obezvređenje njegove reprodukcije i troškove za njegovo vanekonomsko zapošljavanje u nepoljoprivredi izazvano tim obezvređenjem. Ili, da li relativno samostalni razvoj radno-privatnog sektora ugrožava ciljeve agrarne politike Jugoslavije, socijalistički sektor u poljoprivredi i društveno-ekonomsku sigrnost zemlje kao socijalističke države.

Naša načelna polazišta u vezi s ulogom sitnog seljaštva u poljoprivrednoj proizvodnji imaju oslonac u tezi da: »Socijalističko društvo u tom pogledu ne traži od seljaka nikakve materijalne žrtve; naprotiv, pomaže mu da poboljša svoj materijalni položaj.

Oven i Furije. Prvi značajniji rad u ovoj oblasti je potekao od Tinena (Thünen) u njegovoj *Izolovanoj državi* 1726. godine, gde se procenjuju transportni troškovi konjske zaprege na gazdinstvima različitih veličina.

Digitized by Google

Ono traži od njega samo dve stvari: prvo, da proizvede na svojoj zemlji najviše što može da se proizvede prema lokalnim mogućnostima, i drugo, ako on sam to ne može da postigne, da na odgovarajući način sarađuje sa zadrugom i drugim proizvodnim organizacijama, koje mogu da mu pruže potrebne usluge i tehničku pomoć.«[14]

Ali, na drugoj strani, maksimiziranje ovakve ekonomske uloge seljaštva se shvatalo u administrativno ograničenom reprodukcionom prostoru, to jest u ograničavanju povećavanja obima zemljišta, zabrani individualne nabavke moderne tehnologije i upotrebe dodatne radne snage. Prema tome, nije se imala na umu produktivnost rada koja se može maksimalno razviti i dati maksimalni nivo proizvodnje i standarda seljačkog gazdinstva u robnoj proizvodnji, već ona koja mu veštački i trajno sužava reprodukcione potencije.

Razlozi za reprodukciono ograničavanje seljaštva

Osnovni teorijski razlozi za donošenje administrativnih mera ograničavanja posedovanja reprodukcionih činilaca sitnog seljačkog gazdinstva se vide u njegovoj nesposobnosti da permanentno zadovoljava proširene potrebe zemlje u obimu poljoprivrednih produkata, u socijalnoj diferencijaciji koja bi ga zahvatila i u direktnoj pretnji da se na selu razviju izvesni oblici kapitalističkih proizvodnih odnosa. Pri tome se gotovo obavezno navodi da dugoročna orijentacija zemlje na agrarnu proizvodnju zasnovanu na krupnom robnom poljoprivrednom sektoru sa zemljištem u društvenom vlasništvu isključuje potrebu uporednog razvoja proizvodnih snaga u individualnoj poljoprivredi i da je zbog toga ne treba značajnije pomagati.[15] Ovo isto tako podrazumeva i ignorisanje ekonomskog nivoa sa koga bi individualno gazdinstvo ušlo u udruživanje, kao i težnju za administrativnim merama kojima bi se ta ravnodušnost potvrdila.

Neka objašnjenja ograničenja reprodukcionih činilaca sitnog seljačkog gazdinstva imaju sledeće uporišne tačke:

»Najbitnija izmena koju smo izvršili u zemljišno-svojinskim odnosima posle 1945. godine jeste ograničenje zemljišne svojine na 10 ha poljoprivrednog zemljišta. Razloga za ovu meru bilo je više... ali jedan od njih je bio u težnji da se maksimalno smanje mogućnosti za afirmaciju kapitalističkih tendencija u oblasti privatno-sopstveničke poljoprivrede«[16].

---

[14] Kardelj, *Problemi socijalističke politike na selu*, »Kultura«, Beograd, 1959, str. 307.

[15] U ovom radu se neće posebno analizirati političko-ekonomska svrsishodnost osnivanja krupnih robnih socijalističkih poljoprivrednih preduzeća, ne zato što taj potez ima teorijske zasnovanosti i opravdanja u klasičnoj literaturi, ili što se on u osnovi pokazao kao realan način industrijskog razvitka poljoprivrede, već zato što je on izvan predmetne orijentacije rada.

[16] Kardelj, isto, str. 302.

Digitized by Google

»Druga neophodna administrativna mera jeste zabrana kupovanja osnovnih sredstava za krupnu proizvodnju, kao što su traktori i slični strojevi. Ta sredstva, čak ni na imanju od 8—10 ha, što je naš maksimum, nisu rentabilna. Ona mogu služiti samo za pružanje usluga drugima ili za neke nepoljoprivredne delatnosti. Drugim rečima, ta sredstva — ukoliko bi se u većoj meri pojavila u privatnim rukama — mogla bi da postanu izvor za jačanje kapitalističkih tendencija na selu. U svakom slučaju, tolerisanjem takvog stanja podsticali bismo antisocijalističke tendencije na selu i stvarali prepreke za ostvarivanje naše sopstvene socijalističke politike na selu.«[17]

»Među administrativne mere te vrste spadaju i one koje smanjuju upotrebu tuđe radne snage u obrađivanju zemlje.«[18]

»Mi nemamo razloga da smatramo da koncentracija zemlje u rukama jačih gazdinstava — na primer komasacijom individualnih seljačkih poseda ili drugim merama te vrste, nezavisno od programa socijalističke kooperacije — predstavlja stvaranje nekih povoljnijih uslova za unapređenje proizvodnje. Čim smo se orijentisali na razvitak krupne poljoprivredne proizvodnje, takva nam koncentracija zemlje može više smetati nego koristiti. Za takvu krupnu proizvodnju je, naime, gazdinstvo od 10 ha isto toliko nesposobno koliko ono od 5 ha.«[19]

U analizi političko-ekonomske zasnovanosti zemljišnog maksimuma i ostalih administrativnih ograničenja reprodukcionih činilaca sitnog seljačkog gazdinstva trebalo bi usvojiti polazni stav da je, pored osnovnih ciljeva naše agrarne politike, od jednake važnosti i definisanje osnovnog strategijskog privrednog uslova čijim bi se ispunjenjem procenjivala društvena ekonomičnost njihovih ostvarenja. On bi se mogao definisati tako da je ključna potreba Jugoslavije i »u interesu akumulativnosti privrede u cjelini da se što dulje zadrži agrarna prenapučenost[20]«. U tom svetlu i zemljišni maksimum, između ostalog, dobija drugu boju.

Ograničavanje obima poljoprivredne površine u sitno-parcelnoj poljoprivredi zemljišnim maksimumom jeste apsolutno vanekonomsko ograničenje reprodukcionih sposobnosti dela jugoslovenskog seljaštva.[21] Mogućnost nastanka kapitalizma u poljoprivredi ne zavisi samo od mase zemljišta u privatnom vlasništvu, već i od sposobnosti da se na njoj plasira ona masa kapitala i rada koja podiže proizvodnju na stepen krupne robne proizvodnje. Isto se tako ni socijalizam u poljoprivredi ne meri masom zemljišnih po-

[17] Kardelj, isto, str. 310.
[18] Isto.
[19] Isto, str. 138.
[20] Stipetić, *Poljoprivreda i privredni razvoj*, »Informator«, Zagreb, 1969.
[21] U istočnoevropskim socijalističkim zemljama fiksirani su sledeći maksimumi: u Mađarskoj 400 ha, a zatim svedeno na 100, u novopripojenim krajevima Poljske 100, a u starom delu 50 ha, u Čehoslovačkoj je takođe bio 100, a sveden na 50 ha, u Rumuniji 50 ha, u SSSR, kao i u Bugarskoj, maksimum je na nivou okućnice od 0,5 ha, a ako se ona navodnjava, tada je 0,25 ha (SSSR).

Digitized by Google

vršina u društvenoj svojini, već pre svega sposobnošću da se na tom zemljištu, u sistemu samoupravnog udruženog rada, postigne takav obim poljoprivredne produkcije koji zadovoljava rastuće društvene potrebe i koji na temelju krupne robne proizvodnje obezbeđuje prosečnu akumulaciju i potrošnju.

Već je agrarnom reformom oduzeta mogućnost razvijanja kapitalističkih odnosa u Jugoslaviji. Isto tako, ovom prilikom treba istaći da ubedljiva većina razvlašćenih gazdinstava nije vodila poreklo od sitnoparcelnih imanja i da se nisu iščaurila ekonomskim izdvajanjem iz njih. Ona potiču iz kapitalizacije bivših aristokratskih i drugih gazdinstava koja su sa stanovišta robne proizvodnje neregularno obezbedila mogućnost transformacije u kapitalistička, ili su nastala plasmanom gradskog kapitala u poljoprivredu. Iskorenjeni kapitalizam se razvijao na poljoprivrednim površinama neuporedivo većim od onih na kojima se reprodukovalo sitno seljaštvo. Uopšte uzev, ukoliko je proizvodna snaga rada u poljoprivredi niža, utoliko je i konstitucija kapitalističke poljoprivrede moguća na relativno sve većim površinama (prema minulom radu). Otuda slučaj da je u Jugoslaviji kapitalizam imao najviši stepen razvijenosti upravo na bivšim feudalnim veleposedima — naročito u Vojvodini.

To ne znači da bi zbog tendencije da se kapitalizam reprodukuje i na manjim površinama (zbog supstitucije zemljišta minulim radom) bilo moguće da sitno seljačko imanje povećavanjem svoje površine dostigne budući kapitalistički minimum. Te dve tendencije, iako idu uporedo, ne vode istom nivou agrarne reprodukcije. Čak i kada bi se hipotetički pretpostavilo da se kapitalistička i sitno-parcelna gazdinstva mogu u budućnosti susresti na jednakom obimu zemljišnih površina, ne vidi se mogućnost pretpostavke izjednačenja mase kapitala koja definiše ekonomski subjektivitet kapitalista i seljaka.

Niska produktivnost rada u našoj poljoprivredi 50-tih godina je nesumnjivo opredeljivala pretkapitalistički proizvodni odnos u njoj. Ako bi se na manjem broju gazdinstava sa zemljišnom površinom većom od 10 ha, zaključno do 35 ha, i razvijao proizvodni odnos koji bi mogao ličiti na kapitalistički, revolucionarna vlast bi veoma lako pronašla administrativne mere da se sa time obračuna. Ovim se, razume se, nama ne daje pravo rizika da isprva stvorimo sitnu seosku buržoaziju da bismo je zatim iskorenili, već se iskazuje krajnja neverica da bi do toga uopšte moglo doći, pri čemu bi društveno-ekonomska šteta od takvih izolovanih slučajeva bila apsolutno pokrivena pozitivnim efektima u koncentraciji proizvodnje i nesputanim podizanjem akumulativnih potencija seljaštva.

Ovo uverenje se zasniva na neopozivoj činjenici da katalizator socijalne diferencijacije sitnog seljaštva nije robna konkurencija unutar njega samog, već on (katalizator) dolazi spolja — kao krupna robna proizvodnja čiji je nosilac kapital ili industrijalizovano poljoprivredno preduzeće u socijalizmu. Pri tome, socijalna diferencijacija sitnog seljaštva ne vrši se u pojmu diferencijacije

Digitized by Google

celokupnog seljaštva (na sitno, srednje i krupno gazdinstvo, sa svim međusobnim varijetetima), nego ono, uz moguće izuzetke, biva izvlašćeno od poljoprivrede i postaje balast robne proizvodnje i njen zakržljali subjekt. Realnost da sva sitna seljačka gazdinstva nisu istovremeno izvlašćena i da jedan deo nalazi ekonomsku šansu da daljim akumulativnim naporima obezbeđuje privrednu i društvenu egzistenciju dokazuje narednu činjenicu: zbog budućeg ekonomskog kraha celog seljaštva svi njegovi pojedinačni delovi ne propadaju istovremeno i ne odriču se agrarne reprodukcije.

Ali za podizanje njihovog produktivnog nivoa neophodan je rast poljoprivredne površine i mase oruđa za rad — koje ono može dobaviti. Socijalistička Jugoslavija nema razloga da to sprečava, kao što očigledno ne može, na drugoj strani, imati razloga ni da zasniva i podstiče koncept agrarnog razvoja na seljaku i da ga zatim posebno stimuliše. To je shvaćeno tek prilikom ukidanja odredbi o zabrani kupovanja teške agrotehnike 1967. godine — mada sa velikim zakašnjenjem. Ubrzo zatim se potvrdilo da seljak sa traktorom ne razvija kapitalističke potencije i da ne preti socijalizmu, već da mu koristi, i da takozvana socijalna diferencijacija seljaka nije nimalo »neprijatnija« od one koja se razvijala bez mašinerije u individualnom vlasništvu. Pri tome, tvorci i zagovornici zemljišnog maksimuma i ograničavanja ostalih reprodukcionih činilaca nisu objasnili u čemu je ova druga diferencijacija (kada se seljak sam snabdeva industrijskom tehnologijom) seljaka manje socijalistička od one kada se na nekim seljačkim imanjima primeni zadružna tehnologija ili tehnologija društvenih gazdinstava i tim povodom se, na primer, stvaraju drugačiji uslovi izvlašćivanja poljoprivredne radne snage, nego na onima gde se ta sredstva ne primenjuju, jer na parcelama manjim od potrebnih nisu ekonomična.

U pogledu »opasnosti« od eventualne kapitalističke ili takozvane »socijalne« diferencijacije takođe nije pružen ni jedan dokaz kako do nje uopšte dolazi na osnovu ličnog rada seljaka i zašto bi uopšte jugoslovenski socijalizam sprečavao društveno-ekonomsku diferencijaciju na osnovu ličnog rada kada je on taj princip, izražen u maksimi »raspodela prema radu i rezultatima rada«, ugradio u temelje svoga društvenog bića. Zašto bi u svim drugim oblastima društvene reprodukcije važilo načelo da je čovekovo mesto u socijalizmu definisano njegovim radom, a da to ne važi za seljaka u njegovim individualnim akumulativnim naporima?

Nikako se ne može prihvatiti odgovor: »važi i za seljaka, ali ako je udružen«, jer tada dolaze kontrapitanja koja zahtevaju dokaze o tome — da li društvo može i da li treba da plati troškove udruživanja seljaštva, kada se ono baš zbog administrativnih vanekonomskih ograničenja, pre svega organizaciono, a daleko manje ekonomski podruštvljava, i to na nivou produktivnosti rada nižem od onog koji bi se silom ekonomije nametnuo. Da li se uopšte može posumnjati da će društvo platiti neekonomsku meru takvog čina? Nesumnjivo je da mora, i da su neke od najsnažnijih manifestacija toga procesa ne samo velike teškoće oko udruživanja, već i snažan

Digitized by Google

neproduktivan transfer dela agrarno prenaseljenih stanovnika u industrijska središta (koja i sama postaju prenaseljena), a što nije praćeno (ni sada) rastom proizvodnih snaga rada u organizacijama koje su ih primile.[22]

Pri argumentovanju da je udruživanje lakše ako postoji zemljišni maksimum upravo se, van svake analize objektivnih ekonomskih nivoa na kojima nastaju različiti oblici podruštvljavanja, tvrdi da je to zato što se mehanizacija značajna za postizanje odgovarajuće ekonomije rada ne može racionalno koristiti na 10 ha i da to seljaka nužno vodi ka udruživanju.[23]

Ovakva tvrdnja zapostavlja sledeće:

a) Seljak ne može postići ekonomiju rada u smislu krupne robne proizvodnje nezavisno od postojanja zemljišnog maksimuma, te se stoga primedba o deplasiranosti upotrebe mašinerije na 10 ha podjednako odnosi na svakog seljaka bez obzira na to koliku zemljišnu površinu imao. Otuda je sa ovog stanovišta veštački zemljišni maksimum bezvredan, jer maksimum postoji kao ekonomski maksimum — nezavisno od administrativnih ograničenja. Štaviše, administrativni maksimum je niži od ekonomskog.

b) Ako seljak ne može upotrebiti mašineriju u smislu krupne robne proizvodnje, to još ne znači da mu je strana svaka upotreba i one mašinerije koja mu dozvoljava da se reprodukuje u kvalitetu sitne robne proizvodnje. Seljak će, i kada bude potpuno obuhvaćen robnom proizvodnjom putem tržišne specijalizacije, i dalje ostati sitni robni proizvođač i nije mu strana ni jedna ekonomija rada, nezavisno od njenog tehnološkog oblika, ako je on može primeniti. On to svojstvo gubi tek kada uđe u industrijski udruženi rad, ali je tada i masa minulog rada i zemljišta kojom tamo raspolaže veća od njegove lične i definiše ga kao krupnog robnog proizvođača. Ali do tog momenta on mora podizati svoj prethodni nivo robnosti bez obzira na to što neprekidno relativno siromaši. On se upravo time odužuje istoriji akumulacije i robnoj proizvodnji, dok se administrativno sprečavanje njegove robnosti pojavljuje kao prejudicirano izvlašćenje iz poljoprivrede koja neće udružiti seljaka niti će do kraja ispitati njegovo junaštvo odricanja. Razvitak produktivnosti rada u poljoprivredi, sa polazišta sitnog parcelnog vlasništva, ne dokazuje da seljaku ne treba da ostane i više od 10 ha zemljišta ako mu je to za ekonomsku egzistenciju neophodno.

Umesto da vodi »izgubljeni rat« sa svojom epohom i da u suštini pomaže razvitak socijalizma, on se zbog administrativnih ograničenja odriče muka akumulacije i onda s punim moralnim

[22] Treba naglasiti da glavni momenat koji je na ovo uticao nije vezan samo za bivša i sadašnja reprodukciona ograničenja seljaštva u pogledu reprodukcionih činilaca, već je to plod kako prvobitne socijalističke akumulacije, koja kod nas sa određenim intenzitetom još traje, tako i normalnih konkurentskih odnosa između industrije i parcelne poljoprivrede.

[23] Savo Ćukanović, *Klasni karakter zemljišnog maksimuma u poljoprivredi SFRJ*, »Glasnik poljoprivredne proizvodnje, prerade i plasmana«, br. 9/1976.

Digitized by Google

i političkim pravom zahteva i opterećuje akumulativne fondove industrije u poljoprivredi ili van nje, koja nije u stanju da ga zaposli u ekonomskom smislu, jer se pre vremena pojavljuje na vratima njenih pogona. Jugoslaviji ne može biti svejedno da li seljaka obuhvata podruštvljavanjem iz pozicije veštačkih ograničenja akumulacije i zemljišta u poljoprivredi ili ga obuhvata sa onog nivoa akumulacije i mase zemljišta koje je on samostalnim potencijama afirmisao i koje na određenom nivou bez udruživanja više ne može uvećavati. Stoga njegovo podruštvljavanje treba da bude u izvesnom smislu i harmonizacija sa takođe u međuvremenu podignutim nivoom produktivnosti rada industrije i društvenog sektora u poljoprivredi. Kako se ovaj integracioni proces ne ostvaruje odjednom, već postepeno, istovremeno otpada i primedba o nemogućnosti reprodukcione koegzistencije sitne i krupne robne proizvodnje, zbog čega bi trebalo vanekonomski obezvrediti seljaka i takvog ga integrisati sa krupnim robnim proizvođačima.

Ovde je osobito važno pomenuti da će najproduktivnija seljačka gazdinstva najkasnije ulaziti u složenije oblike udruživanja, dok će ostala biti ranije njima obuhvaćena. Međutim, kod ovih poslednjih to će ujedno podrazumevati relativno veće troškove udruživanja, koji potiču otuda što je reč o sitnijim gazdinstvima, koja već po sebi donose veće probleme arondacije zemljišta, organizacije rada, nivoa znanja, kulture itd. nego što će u kasnijem razvoju doneti produktivnija gazdinstva. Stoga je značajno insistirati na tome da svi subjekti udruživanja ulaze u taj proces sa što višim individualnim nivoom ekonomije rada.

c) Ne može se prihvatiti argument da je očigledan dokaz seljakove reprodukcione nemoći u poljoprivredi to što ne može ekonomično upotrebiti traktor ili neku drugu mašinu na 10 ha. To je apsolutno subjektivističko analiziranje, jer se podjednako odnosi i na 5 kao i na 1 ha, ukoliko bi oni kojim slučajem bili proglašeni za maksimume. Nije seljak odredio maksimum[24], i tu ne stoji pitanje zašto on kupuje traktor (uostalom, za to postoje određena objašnjenja) kada je neekonomičan na 10 ha, već zašto mu se ne dozvoli da ga upotrebi na većoj površini. Dakle, ne može se prvo administrativno ograničiti koncentracija zemlje, a zatim apelovati na seljakovu svest da ne akumulira u mašineriju jer mu se to ne isplati, i da to onda posluži kao argument za udruživanje. Ako bi to udruživanje bilo ekonomski racionalno, zašto se taj »recept« ne primeni u industriji, gde bi se onda, prvo, administrativno ograničile individualne akumulativne potencije preduzeća, a zatim se ona uputila na integraciju, sa argumentom da je prethodno ograničenje njihova prirodna ekonomska granica, a da se sada udruživanjem preskače ekonomski jaz između nivoa produktivnosti rada, koji bi se razvio u nelimitiranim uslovima reprodukcije i onog koji je administrativno uokviren? Zar je tu brzina izgradnje socijalizma manje važna od one u poljoprivredi?

[24] Interesantno je protumačiti poklič agrarne reforme: Zemlja seljacima (!), u uslovima zemljišnog maksimuma.

Digitized by Google

Uopšte uzev, ne može se seljaku veštačka granica reprodukcije pripisati kao njemu imanentna ekonomska granica, da bi mu se onda podmetnula ideja o integraciji koja, tobože, ekonomski nužno sledi iz nje. Kada bi se udruživanje moglo tim putem ostvariti, tada ne bi stajale nikakve prepreke — osim subjektivnih htenja — da se granice reprodukcije veštački snize i tako uslovi podruštvljavanje. Stoga je krajnje neprihvatljivo shvatiti podruštvljavanje reprodukcije kao funkciju niske produktivnosti rada ili smatrati da je udruživanje onoliko uspešnije koliko je prethodno ostvarena produktivnost rada subjekata integracije niža.

Pri razmatranju oblikâ udruživanja seljaštva koje vodi poreklo od administrativnih ograničenja treba dalje naglasiti da svi oblici podruštvljavanja koji nastaju izvan ekonomskog okvira, po pravilu, imaju za potporu politički faktor kao stabilizacioni činilac. On se ubacuje u međuprostor između nižeg tehnološkog nivoa agrarne proizvodnje i višeg stepena ekonomskih odnosa koji se veštački nameću, kako bi te odnose učvrstio i dao im dimenziju nacionalnosti. Politički faktor tu ima onoliko više izgleda da opstane koliko je ovaj međuprostor uži, a onoliko manje koliko je međuprostor širi. Kod zemljišnog maksimuma je taj vakuum očigledno uži, i to ne zato što se on godinama održava, već stoga što većinu sitnih gazdinstava administrativni maksimum zemljišta ekonomski ne pogađa, budući da je i inače iznad njihovih reprodukcionih potencija.[25] Za njih je ekonomska barijera obima zemljišta ispod administrativne barijere.

Ovakvih poljoprivrednih gazdinstava, koja u osnovi ne prelaze 5 ha, imali smo 50-tih godina blizu 2/3 od ukupnog broja, a raspolagala su sa oko 25% ukupne obradive površine. Ali, ako se ima na umu da smo neposredno posle rata imali 1/3 gazdinstava sa površinom od 5—20 ha koja su posedovala oko 50% svih površina i koja se nikako nisu mogla smatrati pretnjom socijalizmu, tada se mora naglasiti da je njihovo eksproprisanje (onih sa više od 10 ha — često najplodnije zemlje) bilo eksproprisanje poljoprivrede od njenih sopstvenih potencija. I to tim pre što oduzeta zemlja nije sačinjavala takve komplekse da bi oni predstavljali značajniji podsticaj za krupnu robnu proizvodnju društvenog sektora — sem delimično u Vojvodini. U tom pogledu je agrarna reforma imala daleko više efekata jer je zahvatila već koncentrisano zemljište, koje su obrađivali na kapitalistički način krupni veleposednici. Činjenica da je Uredbu o zemljišnom maksimumu 1953. godine relativno mirno primilo naše srednje seljaštvo svedoči, pre svega, o njegovoj snažnoj privrženosti revoluciji, dok se ne može objasniti realnošću ekonomske, odnosno agrarne politike.

Na drugoj strani, zemljišni maksimum je određen u vremenu kada je jugoslovensko seljaštvo već pretrpelo najsnažniji talas prvobitne socijalističke akumulacije (obavezan otkup, administrativno uređena neekvivalentna razmena na štetu poljoprivrede, oštra

[25] U većini zapadnoevropskih zemalja se posedovni prosek sitnog parcelnog gazdinstva kreće iznad 10 ha.

Digitized by Google

poreska politika) i kada je ono bilo podstaknuto na napuštanje poljoprivrede. Isto tako, maksimum dolazi posle izvršenog ofanzivnog pritiska da se seljaštvo administrativno centralizuje putem seljačkih radnih zadruga i ograniči upotreba mašina na privatnim gazdinstvima. Seljaštvo je ovaj potez doživelo kao napad ne samo na svojunu, već i na njega samog, što je moralo prouzrokovati javljanje određenog ubeđenja u besperspektivnost individualne poljoprivrede koja ne uživa podršku države.

Međutim, ukidanje tih administrativnih mera je znatno poništilo njihove prethodne negativne efekte, tako da naknadno određivanje zemljišnog maksimuma nije moglo izazvati onakvo reagovanje kao u ranijem periodu. U stvari, pozitivni efekti ukidanja prethodnih mera su bili daleko veći od negativnog dejstva zemljišnog maksimuma. Ovome je doprinela i okolnost što zemljišni maksimum selektivno pogađa gazdinstva i ne dira u ekonomske potencije najvećeg dela seljaštva, što kod prethodnih mera nije bio slučaj. One su direktno pogađale celokupno seljaštvo, čime je negativno reagovanje bilo opšte.

U kasnijem toku na relativno saživljavanje sa maksimumom najviše su uticala dva elementa: prvi se odnosi na ubrzanu industrijalizaciju zemlje, što je uslovilo deruralizaciju poljoprivrede na osnovu njene manje ekonomske privlačnosti i stabilnosti od industrije, a i zbog siromašnijeg društvenog života koji ona omogućava. U stvari, poljoprivreda je pretvarana u privremeno utočište i samo se čekala prilika da se iz njega pređe u industriju (latentna prenaseljenost); drugi se odnosi na nastavljeni proces prvobitne socijalističke akumulacije, koji se najintenzivnije izrazio u administrativnom određivanju neekvivalentne razmene između poljoprivrede i industrije.[26] Sinteza svih ovih elemenata (sigurno bi se mogli i drugi navesti) morala je imati presudan uticaj na izvestan stepen ograničene zainteresovanosti seljaka za dalje proširenje poseda i reprodukcije, mada se ona ne može identifikovati sa ravnodušnošću. Na ovo upućuju mnogobrojna probijanja zemljišnog maksimuma (iznad 3 ha za mešovita, a više od 10 ha za poljoprivredna gazdinstva), koja su dokaz već pomenutog jaza između proizvodnih snaga i oblika proizvodnje koji se vanekonomski nameće. Nezainteresovanost za proširenje zemljišnog poseda iznad maksimuma ovde je u stvari vezana za uopšte nesigurni položaj poljoprivrede, tako da ni ulaganja u zemljište ne bi mogla znatnije ublažiti negativne efekte vanekonomskog opterećenja agrarne proizvodnje.

Ali ima slučajeva kada se cela ova situacija obrnuto definiše i objašnjava svešću seljaka (*sic!*). To počiva na ubeđenju da »socijalistički društveno-ekonomski sistem preovladava u shvatanjima radnih ljudi u celini, pa i zemljoradnika Jugoslavije. Oni su u većini shvatili i sve više shvataju društvena kretanja ... Otuda i ne postoji kod seljaka neki interes za pomeranje granice zemljišnog maksi-

[26] Ovde se, iz razumljivih razloga, ne može posebno analizirati faktor slabe sindikalne organizovanosti seljaštva i nivo njegovog političkog angažovanja u utvrđivanju agrarne politike.

Digitized by Google

muma iznad 10 ha obradive površine«[27]. Ili se iznosi tvrdnja »da težnja za većim posedom nije više preovlađujuća u svesti zemljoradnika«[28] zato što je težnja poljoprivrednika i njihove dece da se stručno osposobe za rad van poljoprivrede.

Ovde se mora napomenuti da socijalističko ekonomsko uređenje nije ni u kakvoj koliziji sa nužnošću razvoja individualnih potencijala seljaka do svih onih granica posle kojih on ulazi u različite oblike udruživanja. Za seljaka nema mesta u socijalizmu jedino u čisto teorijsko-apstraktnom modelu socijalizma, u kojem je jedini proizvodni subjekt radnička klasa, odnosno »radni narod«. Kako je seljak objektivni subjekt izgradnje jugoslovenskog socijalizma, to se njegovo učešće u njemu ne može objasniti težnjom da se dobrovoljno odrekne individualne reprodukcije zbog idejnog odobravanja da bude administrativno ograničen i vanekonomski prinuđen na udruživanje (koje se baš zbog toga teško ostvaruje). Nije moguće teorijski dokazati da će se seljak odreći sopstvenog ekonomskog prosperiteta u regularnim uslovima reprodukcije samo radi ideje o čistom socijalizmu. To bi se pre moglo uzeti kao incidentan slučaj, ali sigurno kao pravilo može egzistirati samo onda kada je seljak do te mere ekonomski obezvređen u robnoj proizvodnji da mu je individualna poljoprivreda apsolutno besperspektivna, ili onda kada je do te mere administrativno i vanekonomski obezvređen da mu se misao o napuštanju poljoprivrede zakonito nameće. Razlika između ova dva odricanja od poljoprivrede je kardinalna: u prvom slučaju vezana je za najmanje troškove podruštvljavanja uz stabilnu agrarnu i industrijsku proizvodnju, dok je u drugom vezana za određeno neproduktivno i vanekonomsko udruživanje i prelivanje radne snage uz nestabilnu i skuplju proizvodnju. Prema tome, relativna ravnodušnost seljaštva prema zemljišnom maksimumu ne može se objasniti njegovom visokom ideološkom svešću i saznanjem o svojim perspektivama u socijalizmu i krupnoj robnoj proizvodnji, već samo takvim udarima u reprodukciju koji ga nužno i protiv njegove volje iz nje izbacuju, pri čemu je njegovo lično mišljenje o tome, kao i o svojoj dobrovoljnosti, samo subjektivno viđenje situacije koja nema upotrebnu vrednost rezultata naučne analize, niti se njome dobija političko-ekonomska valorizacija utvrđenih državnih limitacija.[29]

Pri ovim razmatranjima treba pomenuti i mišljenje da zemljišni maksimum proističe iz cilja naše agrarne politike budući da se ona ostvaruje »postepenim podruštvljavanjem proizvodnje i zemljišta koje treba da vodi ka povećavanju dohotka i prevazilaženju svojinskih odnosa«, pri čemu se »ključna pitanja proizvodnje i dohotka ne rešavaju administrativnim promenama veličine maksimu-

[27] Čukanović, *Klasni karakter*...

[28] Isto.

[29] Uopšte je teško pojmiti toliku idejnu izgrađenost seljaštva u odnosu na socijalizam da ono zna svoju dugoročnu reprodukcionu perspektivu u njemu, dok je ta izgrađenost do kraja sumnjiva ako ga uči da se odrekne reprodukcije pre nego što se akumulativno obezvredilo.

Digitized by Google

ma, već promenama u načinu i karakteru proizvodnje«[30]. Mada je ovde nejasno šta je argument kojim se opravdava maksimum, sem ukoliko se misli da udruživanje traži administrativni zemljišni limit, ipak treba naglasiti da se ne može dokazati da je cilj agrarne politike u socijalizmu i, naročito, u Jugoslaviji da gradi udruživanje na »Potemkinovim selima« koja treba da počivaju na razlici između veštački traženog stepena udruženosti prema nivou razvijenosti proizvodnih snaga sa svim daljim negativnim efektima po robnu proizvodnju i odnose u poljoprivredi. Ne postoje ni teorijski ni empirijski dokazi da je socijalizam u jugoslovenskoj poljoprivredi veći, a njegova izgradnja lakša ako se spreči akumulativni rast seljaka i ograniči obim njegove privatne svojine na zemljište. Takvi dokazi ne postoje ni na strani nižih troškova proizvodnje prilikom prevremenog udruživanja (naročito vidljivo kod seljačkih radnih zadruga), stabilnosti proizvodnje i brzine njenog rasta, ni na strani višeg kvaliteta društveno-ekonomskih odnosa koji bi tim povodom trebalo da se konstituišu.

Pri razmatranju načina proizvodnje nesumnjivo je da se ključna pitanja ne rešavaju administrativnim merama, što proizlazi iz odnosa snage dekreta i snage društveno-ekonomske epohe, ali iz toga ne proističe potreba za zemljišnim maksimumom zato što seljak nije perspektivni fundament socijalizma. Čak se ni iz pozicija 1953. godine — ma koliko nedalekovidi bili — ne vidi zašto bi se najproduktivniji deo jugoslovenskog seljaštva reprodukciono obezvredio i sprečio da razvije maksimalnu proizvodnu snagu rada iza koje bi, u stvari, trebalo da stoji opšti društveni interes. Ovo tim pre što ni posle 25 godina društveni sektor nema prevlast u obimu primarne tržne mase, što, naravno, ne osporava njegov značaj u perspektivi, ali ne dokazuje ni egzistencijalnu potrebu Jugoslavije da zaguši akumulativne kanale sitnog i srednjeg seljačkog gazdinstva.

Mi smo i inače u posleratnoj teorijskoj misli o agrarnom pitanju u izvesnoj stalnoj kontradikciji povodom maksimuma. Na jednoj strani se (više mehanički) konstatuje klasična političko-ekonomska istina o reprodukcionim kvalitetima seljaštva u robnoj proizvodnji, dopunjena politikološkim analizama o odnosu socijalizma i seljaka, a na drugoj — kao da prva najedanput gubi kvalifikovanost za Jugoslaviju — konstatujemo da je usled društveno-ekonomske potrebe za krupnim robnim socijalističkim gazdinstvom (čiju dugoročnu opravdanost niko i ne osporava) neophodno najproduktivnije seljaštvo administrativno ograničiti, jer je, navodno, to i ekonomski rentabilnije, a i politički neosporno pozitivno.[31] Ovde se do-

[30] Petar Marković, *Migracije i promene agrarne strukture*, str. 102, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1974.

[31] Ovde treba, kao suprotnost, navesti da je sâm Kardelj smatrao pozitivan efekt maksimuma sa stanovišta ekonomije nedokažljivim, ali da je maksimum s političkog gledišta ipak opravdan. Na drugoj strani, ističući ekonomske potrebe zemlje da maksimizira obim poljoprivredne proizvodnje angažovanjem svih raspoloživih privrednih kapaciteta, on je znatno doprineo da se promeni negativni normativni stav prema opremanju seljačkih gazdinstava teškom mehanizacijom.

Digitized by Google

daje tobožnja zainteresovanost Jugoslavije da spreči ekonomsku i društvenu diferencijaciju na osnovi ličnog rada u poljoprivredi zato što ona vodi kapitalizaciji sela (!). Međutim, to je, objektivno, poziv na uravnilovku.

Pri argumentisanju o mogućnostima pretvaranja sitnoparcelnog i srednjeg jugoslovenskog seljaka u kapitalistu i, s tim u vezi, o njegovoj potencijalnoj pretnji socijalizmu[32], pominje se sve do sad nedokazana tvrdnja da se na više od 10 ha krupna oruđa za rad ne mogu u smislu ekonomije rada primeniti bez angažovanja dodatne radne snage na gazdinstvu.[33] Pri tome se bliže ne određuje na koju se površinu veću od 10 ha misli, jer je svakako tačno da se na bilo kojoj površini seljakova porodica ne može pojaviti kao proizvodna snaga rada bliska industrijski prosečnoj, kao što je tačno da se ne vidi kojom bi to masom kapitala seljak mogao zasnovati proces proizvodnje sa najamnom radnom snagom i pretvoriti se u kapitalistu. Stoga se, kao što je već ranije rečeno, ne može dokazati da je pojava spoljne radne snage na seljačkom gazdinstvu — pogotovu kada ono i sâmo smanjuje svoju sopstvenu radnu snagu — dokaz o kapitalističkoj sadržini ekonomskih odnosa, već je to, pre svega, potvrda o mukotrpnom proširivanju reprodukcije koja iza sebe ne ostavlja čak ni toliki dohodak koji bi bio viši od prosečnog radničkog dohotka. Ako je i viši, to ne svedoči o postojanju kapitalista, kao što ni natprosečna primanja pojedinačnog radnika ne dokazuju da on više ne pripada radničkoj klasi.

Kao kuriozitet se ovde može navesti da su još Turci u našim krajevima smatrali da jedna porodica sa parom volova može da obradi 6—11 ha u komadu, pa su tako i čifluke pravili kao baštine porodica.[34]

Van svake je sumnje da današnja porodica može sa krupnom tehnologijom — koja joj je ekonomski dostupna — da se reprodukuje na površini znatno većoj od 10 ha, bez obzira na to što je u pitanju robna proizvodnja, koja u krajnjem ishodu ne može otići dalje od sitno-robnog karaktera i preći u krupno-robni, što je nužan uslov kapitalizma. U svakom slučaju, danas je masa kapitala koja se zahteva za otvaranje kapitalističke reprodukcije apsolutno veća od one iz perioda prvobitne kapitalističke akumulacije, dok je seljakova akumulativnost, iako takođe apsolutno narasla, drastično relativno smanjena u odnosu na potrebni minimum za krupnu robnu proizvodnju. To je slučaj i sa razlikom u pogledu akumulativnih potencija u socijalizmu, pri kojoj su šanse sitnog i srednjeg seljaka u pravcu kapitalizma obrnute u odnosu na povećavanje te razlike. Stoga je kod administrativnog ograničavanja reprodukcije seljaka jasno da, nezavisno od ostalih mera, zemljišni maksimum direktno

[32] Uz uvažavanje svih specifičnosti tipa ekonomskih odnosa i privredne politike u drugim socijalističkim zemljama Evrope, ni u jednoj od njih nije uočeno da se, i pored znatno većeg zemljišnog maksimuma, seljak postavio kao pandan socijalizmu ili demijurg kapitalizma. Ovim se ne brani svrsishodnost maksimuma većeg od jugoslovenskog.

[33] Čukanović, isto.

[34] Nikola Vučo, *Privredna istorija naroda FNRJ*, str. 166.

Digitized by Google

znači ograničavanje prednosti koncentracije površine »krupnog« parcelnog gazdinstva u korist sitnog, gde ta »korist« ne može biti društveno-ekonomski dokazana. U suštini je maksimum objektivno veštačko podržavanje i konzerviranje sitnog gazdinstva, bez obzira na to što se time htelo postići udruživanje na krupnim robnim osnovama, uz brži razvoj socijalističkih proizvodnih odnosa.

Ako se već htelo dokazati da su seljakove šanse za kapitalizam moguće, onda je sasvim nejasno kako se moglo desiti da se rigorozne mere u sprečavanju toga preduzmu 1953, a ne 1945. godine. Tu je do kraja problematična tvrdnja da su klasne suprotnosti bile izraženije 1953. nego 1945. godine i da je kao doprinos njihovom ublažavanju zemljišni maksimum morao biti umanjen sa 25—35 ha na 10 ha.[35]

Maksimum i špekulacije sa zemljom

U naknadnim razmatranjima o političko-ekonomskoj opravdanosti ograničavanja zemljišnog obima u sitnom parcelnom vlasništvu često se u prilog maksimumu navodi teza da bi se njegovim ukidanjem izazvalo špekulisanje u prometu zemljom i dizanje cene zemlje, što bi, navodno, dovelo do izvesnog procesa kapitalizacije seljaka.

Za špekulisanje zemljom za poljoprivrednu proizvodnju u sitnom parcelnom vlasništvu prvi uslov bi bio da ona bude jedna od vodećih ekspanzivnih grana privrede, što ona u seljačkoj proizvodnji ne može biti, i da pruža bar prosečne uslove oplodnje kapitala, što je sitno-parcelnoj poljoprivredi u okolnostima krupne robne proizvodnje takođe potpuno isključeno. I to tim pre što jugoslovensko seljaštvo poseduje unutrašnju i spoljnu ekonomsku i građansku slobodu kretanja i nije prisiljeno da se »venča« (D. Jovanović) sa zemljom i time tražnjom izvrši pritisak na postojeći zemljišni obim. Uostalom, špekulisanje zemljom se može, uprkos svim teškoćama oko identifikacije postojećih zemljišno-svojinskih odnosa, dosta efikasno suzbijati i administrativnim merama. Tu su, pored političkih, pre svega ekonomske mere, počev od fiskalnih pa do agrominimuma, zaključno sa onim pravnim, koje se odnose na narušavanje društveno-ekonomskih odnosa u socijalističkoj Jugoslaviji.

Na drugoj strani, ukidanje zemljišnog maksimuma nema nikakvog direktnog uticaja na dizanje cene zemlje (sem u prvom periodu zbog efekta odložene tražnje), niti se uopšte teorijski mogu pronaći valjani argumenti za to, pošto bi industrija i dalje brže obezvređivala reprodukcioni položaj mase sitnih seljaka nego što bi doprinosila njihovom ekonomskom učvršćenju. Zbog toga bi ponuda zemlje i dalje bila veća od tražnje — sem za parcele do jednog

[35] Čukanović, isto. — Ova tvrdnja, na žalost, i nehotice asocira na dogmu da klasne suprotnosti u socijalizmu jačaju sa njegovim razvojem.

Digitized by Google

hektara — tako da bi i cena zemlje relativno neprekidno padala, uprkos tome što zbog inflacije može u apsolutnom iznosu rasti.

Cena za parcele do jednog ha bi se povećavala nezavisno od ukidanja zemljišnog maksimuma. Njihova cena bi čak, u uslovima nelimitiranog snabdevanja zemljištem, sporije rasla zato što u uslovima maksimuma seljak biva pre vremena vanekonomski izvlašćen (gde udruživanje to ne može sprečiti), što izaziva nepotrebno prelivanje radne snage u druge delatnosti — makar i zbog psiholoških efekata maksimuma. Time se veštački podižu cene najsitnijih komada zemljišta, budući da oni, u uslovima nedovoljnog industrijskog dohotka i sporijeg rasta agrarne proizvodnje u društvenom sektoru, služe za dopunsku proizvodnju dobara najslabije plaćenih radnih slojeva. Oni se, dakle, u izvesnom smislu zakonito nameću bivšem seljaku (ne svakom), jer on svojim relativno niskim industrijskim dohotkom nije ekonomski sposoban da prihvati gradski stepen potrošnje. U tom smislu bi ukidanje zemljišnog maksimuma možda čak usporilo dizanje ovih cena, mada ih ne bi sprečilo, budući da za parcelama do jednog hektara i posle izvlašćivanja od poljoprivredne proizvodnje postoji relativno velika tražnja (vrtovi, rekreacione površine, građevinska zemljišta itd.).

Ali, bez obzira na to, ne vidi se zašto bi promet zemljišta od jednog ha izazvao donošenje zemljišnog maksimuma od 10 ha. Međutim, u uslovima najširih reprodukcionih ograničenja (prvobitna socijalistička akumulacija), u kojima je maksimum samo jedan od elemenata, cena zemljišta može krenuti nadole i pretrpeti takav apsolutni pad da prodaja zemlje nema više nikakvih dodirnih tačaka ni sa naknadom prvobitno uložene sume, dok se o oplodnji privatnog vlasništva posredstvom prometa zemljom uopšte ne može govoriti. To je slučaj u današnjem prometu zemljom u Vojvodini, gde cena jednog ha najplodnijeg zemljišta pada i na 2 miliona starih dinara. Ako bi se ona pomnožila sa 10, u skladu sa shvatanjem da 10 ha daju »solidan« nivo reprodukcije i relativno visok dohodak, onda suma od 20 miliona starih dinara ne bi bila dovoljna za skromnu ličnu potrošnju prosečne vojvođanske porodice ni tri godine.[36] Ovi slučajevi sigurno ne mogu duže opstati, a brzo bi nestali u uslovima ukinutog maksimuma (uz pretpostavku opšteg reprodukcionog poboljšanja položaja poljoprivrede), jer bi se poljoprivreda ukazala kao dalja reprodukciona šansa najproduktivnijeg seljaštva, što bi nesumnjivo uslovilo povećanu tražnju za zemljištem i dizanje cene zemlje. Ali time se ne bi moglo dokazati špekulisanje zemljom, već samo to da je usled povećanja reprodukcionih šansi došlo do uspostavljanja određenog nivoa cena koji je ranije bio veštački oboren.

[36] Još je Viljem Peti tvrdio da suma prodatog kompleksa zemlje koji dozvoljava prosečnu reprodukciju porodice u svojoj epohi mora biti dovoljna za 20 godina života. Marks je ovu tvrdnju posredno prihvatio kroz račun o ceni zemlje na osnovu kapitalizovane rente, gde se njegova suma u osnovi identifikuje sa sumom koju je iznosio Viljem Peti. Ova se opaska navodi samo radi ilustracije i nema egzaktnu operativnu vrednost u sitnom parcelnom vlasništvu, jer se prethodna shvatanja odnose na rentonosna zemljišta u krupnoj robnoj proizvodnji. Međutim, izvesna analogija postoji.

Digitized by Google

Isto tako, činjenica da usled inflacije cena zemlje može rasti ne znači i mogućnost špekulacije zemljom, jer se inflacioni efekat rasprostire i na sve druge oblasti proizvodnje, tako da je porast cene zemlje praćen rastom drugih cena. A što se tiče samog odnosa cene zemlje i cena industrijskih proizvoda, može se napomenuti da cena zemlje neprekidno relativno pada usled veće ponude zemljišta od tražnje u međuseljačkom prometu, tako da se pojačava dohodovna diferencijacija između prodavaca zemlje i prodavaca industrijskih proizvoda. To pobija tvrdnju da se posednici zemljišta mogu pojaviti kao špekulanti i da ih u tome jedino maksimum ometa.

U stvari, do jedine mogućnosti neekvivalentne razmene zemljišta u sitnom parcelnom vlasništvu dolazi baš u suprotnom smislu od onog koji se seljaku veštački imputira i to se ostvaruje potpuno nezavisno od zemljišnog maksimuma. Tako posednici zemljišta u nerazvijenim područjima prodaju svoju zemlju po ceni višoj od one koju će platiti prilikom njene kupovine u razvijenim agrarnim područjima. Ali tu se ekonomska korisnost operacije odmah i prekida, jer se kupljena zemlja ne može nanovo prodati po višoj ceni, pošto je tražnja u razvijenom području niža od one u nerazvijenom. Dakle, jedino što se može uraditi jeste da se za manje zemlje dobije više zemlje, ali ne i novca. A to upućuje na proizvodnju, a ne na špekulaciju.

Uostalom, ako bi cena zemlje krupnih parcela u međuseljačkom prometu i rasla, to se društva, sa ekonomskog i finansijskog stanovišta, ništa ne tiče niti ga oštećuje, jer ne zahvata društvene, već individualne fondove, i nije neproduktivniji izdatak »socijalističke«, već individualne akumulacije. A to spada u oduživanje seljaštva istoriji akumulacije i ne povređuje socijalizam, budući da ga ne opterećuje prevremenim neproduktivnim izdacima za kupovanje zemlje za društveni sektor, za neproduktivno zapošljavanje radne snage iz poljoprivrede, za uvoz agrarnih produkata koje bismo i sami mogli proizvoditi itd. Naprotiv, to dozvoljava izraženiju akumulativnu tenziju i brži privredni razvoj, koji će doprineti podruštvljavanju seljačkih gazdinstava prema njihovim ekonomskim potrebama, a ne prema subjektivističkom viđenju administracije.

Cena seljakove zemlje i društveni sektor u poljoprivredi

Ako je strah od dizanja cene zemlje u stvari strah za reprodukcioni položaj društvenog sektora, kome je proširenje zemljišnih površina određeni ekonomski imperativ, tada treba imati na umu da je za njega još veći imperativ nezemljišno ulaganje u kapitalne investicije. Njegova potreba za zemljištem je manja od potreba najproduktivnijeg seljaštva, što po sebi nije odgovor za zabrinutost da će ga dizanje cene zemlje usporiti u razvoju, ali se i ovde, kao i prilikom razmatranja o međuseljačkom prometu zemlje, ne vidi:

prvo, zašto bi uopšte došlo do dizanja cene zemlje (sem usled inflacije) kada reproduktivno obezvređenje seljaštva teče brže, a

Digitized by Google

ponuda zemlje je veća od tražnje za njom — sem kod parcela do jednog ha, a osobito do 0,5 ha i u izrazito pasivnim krajevima, dakle slučajevi koji se i ne odnose na društveni sektor;

drugo, ako bi i došlo do sporadičnog dizanja cene zemlje, društvena gazdinstva bi pod normalnim okolnostima agrarne reprodukcije (koje kod nas ne postoje), bez osobitih udara na akumulaciju, mogla kupovati zemlju iz fonda diferencijalnih renti koje ona moraju ubirati sve dok je sitno seljačko gazdinstvo — i uopšte seljačko gazdinstvo — značajniji snabdevač stanovništva i industrije agrarnim proizvodima. Time se, dakle, ne bi okrnjila prosečna akumulativnost industrijalizovane poljoprivrede naspram društvene akumulativnosti, jer bi ona »lažnom socijalnom vrednošću« (diferencijalnim rentama) nadoknađivala lažne troškove reprodukcije, u što kupovina zemlje prvenstveno spada.

Isto tako, neosnovano je očekivati da će društvena gazdinstva otkupljivati seljačku zemlju onom brzinom kojom se ta zemlja napušta. Isti uzrok koji »raseljačuje« poljoprivredu (industrijalizacija, odnosno minuli rad) ne dozvoljava da se poljoprivredno zemljište istom brzinom vraća u industrijalizovanu poljoprivredu, niti uopšte zahteva da se jednaki obim površina neprekidno zadržava u poljoprivredi. Ovde je zakonitost takva da se ukupni obim poljoprivrednih površina smanjuje, pri čemu je povećanje zemljišta u društvenoj svojini sporije od napuštanja zemljišta u privatnom vlasništvu. Taj vakuum u prometu zemlje ni pod kojim uslovima ne mogu popuniti ni najproduktivnija seljačka gazdinstva, pa makar bio i neograničeni obim posedovanja poljoprivrednog zemljišta.

Iz toga, uzgred, proizlaze mnoge posledice po, pre svega, starački domaćinstva, gde je do kraja nerealno predviđati da se njihov problem može rešiti otkupom zemlje uz isplatu mesečnih obroka na nivou tobožnje rente koju njihova zemlja može izlučiti. Taj problem je daleko više socijalne nego ekonomske prirode, pa se tako mora i postaviti. Bez ikakve sumnje, u društvenom je interesu da napuštena zemlja bude vraćena u seljačku poljoprivrednu proizvodnju, i to bi trebalo da bude pre svega slučaj kod svake one koncentracije zemlje i centralizacije svojine koja bi iza sebe imala povišavanje produktivnosti rada, obima proizvodnje i stabilnu reprodukciju (mada ne samo kod nje). Ako se to može, između ostalog, postići i ukrupnjavanjem poseda iznad 10 ha[37] u privatnom sektoru, onda ne postoje društveno-ekonomski razlozi da se to spreči.

Umesto toga, smanjeni zemljišni maksimum doprineo je još većoj agrarnoj prenaseljenosti i usitnjavanju seljačkog poseda u okviru kojeg je kategorija poseda — ispod maksimuma — od 5—8 ha

[37] Republikama je ostavljena mogućnost da, u skladu sa kvalitetom zemljišta u brdsko-planinskim krajevima, povećaju zemljišni maksimum. Tako je u Sloveniji maksimum podignut na 20 ha obradivog zemljišta (»Uradni list SRS«, br. 26/73), dok se o tome intenzivno razgovara i u drugim republikama. Ovde je uobičajeno da se maksimum kod neplodnog zemljišta kreće do 15 ha. Takođe, ako nekoliko domaćinstava živi na zajedničkom gazdinstvu, tada ukupna masa zemljišta ne može iznositi više od 50 ha zemlje.

Digitized by Google

porasla sa 21% u 1953. na 23% u 1955. godini, a kategorija gazdinstava iznad 8 ha smanjena sa 15% u 1953. na 13% u 1955. godini. Njihov broj nije opao usled ekonomske inferiornosti, već zbog državnog intervencionizma u zemljišno-svojinskim odnosima.

Parcelna svojina kao granica razvoja poljoprivrede

I, najzad, opravdanost zemljišnog maksimuma se izvodi i iz tobožnje apriorne istine da je privatna svojina, odnosno sitnoparcelno vlasništvo, uzrok niskog reprodukcionog stanja poljoprivrede, koje bi se brzo moglo prevazići bez seljaštva i da mu stoga ne treba dati priliku za dalje produžavanje ekonomske egzistencije, jer ona usporava razvitak opštih proizvodnih snaga rada. Ova konstatacija, koja u osnovi polazi od netačnog interpretiranja Marksovih stavova o reprodukcionoj ograničenosti sitnog gazdinstva, u stvari izvodi proizvodne snage rada i celinu proizvodnih odnosa iz svojine.

Nesumnjivo je da se seljak sporije tehno-ekonomski razvija od industrijalizovane poljoprivrede, ali, generalno gledajući, on nikoga ne zadržava u svome razvoju ako se i sam razvija u okviru svog manevarskog prostora — sitne robne proizvodnje, i udružuje u meri u kojoj je ekonomski obezvređen. Do krajnosti je subjektivističko viđenje seljaka prema kojem on usporava ekspanziju socijalizma. I to zato što je on u njoj individua objektivno uslovljena kako svojom sopstvenom tako i društvenom ekonomijom rada. Stoga on i odgovara datom nivou proizvodnih snaga rada, a ne pretpostavljenoj slici razvijenog socijalizma, i zato tek treba da se ekonomski iživi, ako to već nije uradio u kapitalizmu. Šta bi moglo biti bez seljaka u socijalizmu — to je pitanje istog kvaliteta kao i svako drugo koje budućnost zamišlja iz drugih koordinata od onih na kojima se nalazi objektivan odgovor.

Teorijski, a i praktično (u ime socijalizma) može se zamisliti i izvesti brisanje svojinskih granica na poljoprivrednom zemljištu u sitnom parcelnom vlasništvu, ali se ni na koji način ne može ni teorijski osmisliti, niti empirijski izvesti produktivno zapošljavanje »oslobođene« mase seljaštva u smislu prosečne produktivnosti rada u krupnoj robnoj proizvodnji. To se ne može učiniti ni u jednoj privrednoj grani, i to zato što privredni nivo razvijenosti koji je i porodio sitno seljačko gazdinstvo i parcelnu svojinu nije nivo koji dozvoljava njenu reprodukciju drugačiju od one koja joj je imanentna. Taj se nivo ne osporava dekretom, već postupnim razbijanjem sitne robne proizvodnje od strane krupne, putem njene više proizvodne snage rada. U protivnom, samim činom administrativnog uništenja sitne parcelne svojine nestali bi i svi elementi društveno-ekonomske razvijenosti poljoprivrede i privrede koji bi od nje zavisili. Međutim, kauzalitet ne postoji u tom pravcu.

Ovo razmatranje ima smisla utoliko što zemljišni maksimum treba smatrati oblikom dekretskog izvlašćenja seljaštva koji bi se, s jedne strane, približio njegovom iskorenjivanju onoliko koliko

Digitized by Google

bi snižavao dozvoljeni obim zemljišta u privatnom vlasništvu, a, s druge, on čini to isto onoliko više koliko je i pri svojoj stalnoj veličini vanekonomska granica razvoja reprodukcije najakumulativnijeg seljaštva. Ova dva puta se međusobno razlikuju u tome što se kod prvog pogađa celo seljaštvo, a kod drugog njegov reprodukcioni »krem«. Prema tome, može se konstatovati da je u našim uslovima agrarne reprodukcije zemljišni maksimum oblik »neradikalnog napada« na sitnu parcelnu svojinu uopšte, sem za najkrupnija seljačka gazdinstva, dok je »radikalan« samo u sprečavanju višeg nivoa sitne robne proizvodnje u poljoprivredi, ali ne i zasnivanja kapitalističkih odnosa. Tu on nije pogodio, niti danas pogađa zamišljeni cilj.

Digitized by Google

Vojan Rus

Rad i umetnost — strukturna povezanost*

I

Glavna hipoteza ovog napisa je postojanje strukturne veze između rada i umetnosti, u kojoj nalazimo uzročno-istorijsko — a ne mehaničko-determinističko — obrazloženje umetničkog stvaralaštva.

Teorijske praznine u pogledu stvaralaštva prouzrokovale su priličnu nemoć znatnog dela filozofije u objašnjavanju suštine umetnosti.

Filozofija je često utemeljeno govorila o spoljnim preprekama za njeno afirmisanje i za afirmisanje umetnosti, kao što su: gruba sila privatnog vlasništva i države, zanemarivanje duhovnih vrednosti.

Ipak, deo filozofije ne vidi svoje sopstvene, neiskorišćene teorijske mogućnosti. Većina filozofa nije se bavila svesno, eksplicitno, jezgrom čoveka, njegovim stvaralaštvom — i zato nije bila svesna suštine svog glavnog predmeta. Iznimci su retki i poznati: na primer, delimično Aristotel, Hegel i Kant, Marks i Djui.

* Ovaj napis predstavlja autorovo izlaganje na Devetom međunarodnom kongresu za estetiku, održanom u Dubrovniku 25—31. avgusta 1980. Napis je objavljen sa dopunama, koje su navedene prilikom čitanja referata i sa nekim stilističkim poboljšanjima.

Digitized by Google

Priličan deo filozofije se sve do danas često koleba između dve zastarele (metafizičke, nedijalektičke) jednostranosti: (a) ili tvrdi da je stvaralaštvo *creatio ex nihilo;* (b) ili, pak, tvrdi da je stvaralaštvo nemoćan produžetak drugih principa: prirode, nagona, čistog uma i slično.

Time filozofija često upadne u nelogičku protivrečnost, pošto stvaralaštvo jednom apsolutno odvaja od prirode i univerzuma, a drugi put apsolutno ga uključuje u svetsku zakonitost.

Ovu antinomiju može razrešiti ona koncepcija koja stvaralaštvo shvata kao delovanje koje prevazilazi instinktivnu delatnost životinje sa zamišljajskim, celishodnim radom čoveka. Po toj koncepciji stvaralaštvo nije apsolutni *creator ex nihilo*, koji je apsolutno odvojen od sveta, nego prevazilazi primarne prirodne zakone kao svoj podređeni materijal. Ljudsko stvaralaštvo-rad jeste negacija primarne prirode, koja proizlazi iz same te prirode; zato je njen viši kvalitet; viša priroda.

Opšta struktura rada ili produkcije (po Marksu »opšti zakon produkcije«) pojavljuje se, pre svega, u dve povezane podstrukture: 1. unutrašnja struktura svakog radnog akta, 2. strukturni odnos više raznih akata.

Zadržaćemo se samo na prvoj podstrukturi. Opšti zakon produkcije prisutan je kako u unutrašnjosti materijalne proizvodnje tako i u umetnosti, moralu, u nauci, politici i na drugim područjima. Na svim tim područjima mogućno je stvaralaštvo. Stvaralaštvo je utoliko intenzivnije ukoliko se više afirmiše celovita struktura radnog akta, i odumire ako se raspada ova struktura i ako nestaju njeni sastojci, kao što su potreba, zamišljanje, radna snaga.

Dosadašnji filozofski pravci utoliko su više teorijski zamagljivali i gušili suštinu umetnosti i stvaralaštva ukoliko su više rasecali celovitu strukturu produkcije na njene sastojke, koje su apsolutno apstrahovali: ili samo zamisao i fantazija, ili samo predmet rada ili samo izraz i tehniku itd.

Za strukturu celovitog radnog akta karakteristična je razvijenost i isprepletenost sledećih sastojaka: svesna potreba, zamisao, radna snaga, radna akcija, sredstvo i predmet rada, proizvod i zadovoljenje potrebe. Umetnost i svako drugo stvaralaštvo mogućno je samo u obliku činova koji udružuju sve pomenute sastojke (a imaju u umetnosti vrlo specifičan oblik, pa ih nikako ne možemo jednostavno izjednačavati sa sastojcima materijalne proizvodnje).

Istorijsku povezanost materijalne produkcije, rada i umetnosti možemo utvrditi kao istorijsko-dijalektičku uzročnost ako se udubimo u opštu strukturu rada koju nalazimo u umetnosti i u drugim područjima. Stvaralaštvo se masovno javlja već hiljadu godina i u strukturi materijalne produkcije i u umetnosti zemljoradnika, zanatlija i lovaca.

Digitized by Google

II

Ove teze nije mogućno ovde detaljno dokazivati. Zato ću ih pokazati samo na strukturnom odnosu zamisli sa drugim sastojcima radnog akta. (Ističem da je ovo samo jedan presek stvaralaštva.)

Zamisao nije jedini suštinski, ali je najkarakterističniji oblikujući sastojak stvaralaštva. Jednostrana, nedijalektička tumačenja stvaralaštva suzila su njegovo jezgro ili samo na pojam, ili samo na saznanje i čistu apriornost, ili samo na celishodnost ili samo na običnu inspiraciju, na običnu intuiciju ili samo na uobrazilju. Svi ovi psihički procesi (saznavanje, intuicija, fantazija itd.) zaista aktivno sudeluju u svakom stvaralaštvu, pa i u umetnosti. Međutim, ovi procesi su u stvaralaštvu — i u umetnosti — uvek delimično i najviše oblikovani po zamišljanju.

Zamišljanje ima prvenstvenu (ali ne jedinu) zaslugu: da stvaralaštvo proizvodi nešto što je kosmički suštinski novo; da je zato stvaralaštvo najviši mogućni uspon čoveka iznad svega datog, iznad primarne prirode; da stvaralaštvo rađa predmete, koje sve prirodne zakonitosti ne bi mogle nikada proizvesti.

Oblikujuću moć zamišljanja može ilustrovati upoređenje sa fantazijom, koja je, po mišljenju nekih, jedini izvor stvaralaštva. Obična fantazija zaista povezuje čulno-predstavne i pojmovne sastojke u nove duhovne celine koje nemaju analogan predmet u svetskoj datosti. Međutim, ovo golo povezivanje u običnoj uobrazilji još nije utemeljeno u suštinskim osobinama sastojaka fantazije. Zato se gole veze fantazije, a naročito njihovi čulno-predstavni sastojci ne mogu opredmetiti u umetnički proizvod, u umetničko delo, a da ne sazrevaju u zamisao. Samo kada zamišljanje temeljito i na pojmovno-sintetički način preradi čulno-pojmovnu smesu obične fantazije, svakodnevne intuicije i obične inspiracije, mogu se ove povezati sa odgovarajućom akcijom i tehnikom, sa odgovarajućim sredstvima i predmetima tako da nastaje novi proizvod. Tek zamišljanje izgradi između želje, saznanja i fantazije, na jednoj, i ruke, čekića i kamena, na drugoj strani, takve suštinske odnose da može nastajati stub ili statua od kamena.

Fantazija, intuicija i osećajnost su uvek aktivni činioci nastanka umetničkog rada; one su takođe preduslov, hipoteza i podsticaj za zamišljanje; zamišljanje je zato i posledica i nije samo *creatio ex nihilo*. Međutim, u odnosu na oblikovanje umetničkog dela bila bi gola, obična fantazija samo svetao oblak, koji odmah nestaje, ako ovu fantaziju ne bi oblikovala zamisao i ako se ne bi posredstvom zamisli produžila u umetničku produkciju. Samo na taj način obična fantazija postaje stvaralačka fantazija.

To ukazuje na to da zamisao nije jedina moć produkcije i umetnosti. Međutim, ona je glavni oblikujući činilac, dok su drugi duhovni ili prirodni sastojci ili glavne akciono-energetske moći u umetnosti (na primer, osećanje, strast, telesna snaga) ili njeni prvi podsticaji (obična fantazija, svesna potreba, motivi itd.).

Sasvim je pogrešno zamisao na racionalistički način shvatiti kao uniformističko smirivanje, koje ima jedini zadatak da koči ra-

Digitized by Google

zigranu osećajnost, fantaziju i intuiciju. Upravo obrnuto. Tek kada su osećajnost i fantazija kultivisane sa zamišljanjem, postaju potencijalno u pogledu svoje predmetnosti gotovo beskonačno kosmički otvorene i dinamične. Umetnička fantazija (predstava, osećajnost) može da dodirne i doživljava beskonačnost sveta samo ako je prerađena i povezana sa zamišljanjem. Tada postaju glavne granice umetnosti čovekove sopstvene moći, a ni jedno područje čoveka i sveta više nije za umetnost apsolutno nedodirljivo. U organskoj vezi sa zamišljanjem i produkcijom umetnička osećajnost i fantazija ne nestaju, nego se samo obogaćuju.

Kao svi drugi sastojci umetničkog akta, i umetnička zamisao je veoma specifična. Oštro se odvaja nekim osobinama od naučne ili proizvodno-tehničke zamisli. Ove dve mogu da budu dosta precizne i pojmovno čiste, tako da je u njima (u prvobitnim zamislima nauke ili materijalne proizvodnje) konačni proizvod oblikovan već do sitnica. Nasuprot tome, osnovna i početna zamisao romana ili slike, po pravilu, samo je približna, vrlo porozna i elastična. Time specifična umetnička zamisao otvara dosta mesta u dva pravca: 1) delimičnim zamislima, zamislima o delovima jednog te istog umetničkog dela, koje se, po pravilu, oblikuju tek u umetničkom proizvodnom procesu; zato je bolje govoriti u umetnosti o zamišljanju nego o zamisli; umetnička zamisao jeste proces, koji se razvija u celom stvaralačkom aktu; 2) dovoljno prostora i čulno-predstavnim sastojcima umetnosti, koji su nužni za njen specifični izraz, pošto tek putem njih umetničko delo deluje intenzivno na osećajnost.

Zamišljanje ima, prema tome, i u umetnosti oblikujuću-povezujuću ulogu. Ipak je uloga zamisli ovde skromnija nego u nauci, tehnici i materijalnoj proizvodnji, pošto je udeo osećajnih i predstavnih sastojaka u umetnosti veći nego u naučnom otkriću ili u materijalno-tehničkom proizvodu. Umetničko delo je vrlo celovit duhovni proizvod, pošto je uvek komplementarno i uravnoteženo objedinjavanje izabranih misaonih, osećajnih i čulno-predstavnih sastojaka.

U čemu je suština oblikujuće uloge zamisli?

Glavni materijal zamišljanja jesu pojmovi. Zamisao je takvo novo povezivanje pojmova koje prevazilazi sve u prirodi date veze. Kada čovečanstvo sazre — a to se desilo već odavno — do nivoa zamišljanja i pojmovanja, nastaju u čovečanstvu suštinska pomeranja. Kada se, na primer, probijemo do pojma tvrdoće ili do pojma boje — te pojmove ne poseduje ni jedna životinja — počinjemo shvatati da nam kao materijal za vajanje ili za gradnju kuće ili za sliku može poslužiti bilo koja od materija sveta, samo ako ima dovoljnu tvrdoću ili odgovarajuću boju. I još više: kada se pojavi zamišljanje, počinjemo shvatati da teorijski postoji beskonačan broj mogućnih kombinacija takvih tvrdih ili obojenih materija, uključujući i one koje još ne postoje i koje su tek mogući rezultat proizvodnje. Prema tome, tek zamišljanje i produkcija podstiču fantaziju, inspiraciju, predstavljanje i osećanje da se odlučno odvajaju od životinjsko-instinktivne zavisnosti od prirodne datosti i da je sebi podređuju.

Digitized by Google

Pošto je zamišljanje takva moć »apriorne sinteze« koja se oslobodila jednostrano-životinjske zavisnosti od datog, zamišljanje može samo sebe — iz samog sebe — sintetički graditi u sve više i sve kompleksnije zamisli. Zato se zamišljanje, koje se nekada bavilo najintenzivnije materijalnom produkcijom, moglo već odavno u istoriji promeniti sopstvenim snagama u umetničko zamišljanje, koje je suštinski više od materijalno-proizvodnog zamišljanja.

U tome je toliko tražena istorijsko-uzročna veza svih vrsta produkcije — od materijalne do umetničke. Zamišljanje može naći put u umetnost iz koje bilo druge produkcije, ali je to uvek prelazak na viši kvalitet.

Tek otkrivanjem ove uzročne veze, koja, naravno, ima istorijski značaj, a ne značaj svakodnevnog fatalnog determinizma, može se teorijski utemeljiti autonomnost umetnosti i izvornost umetnika; otkrivanje dijalektičko-istorijske veze između rada i umetnosti, prema tome, ne guši umetnost, nego je tek oslobađa. Kada shvatimo da je zamišljanje i struktura rada jezgro svih vrsta produkcije — i umetnosti — nećemo moći više reći da je umetnost ili samo intuitivni, ili samo pojmovno-saznajni ili samo fantazijski odraz nečeg datog (pa bilo da je to dato ekonomski osnov ili prirodna stvarnost, ili platonistička ideja, ili huserlovske suštine ili hajdegerovsko biće). Zamišljanje i struktura rada su uslov da je umetnost izrazito posebno i autonomno stvaralaštvo, koje je u isto vreme aktivni deo celovitog društvenog stvaralaštva.

Umetnost nikako nije sa drugim vrstama rada, stvaralaštva povezana samo zamišljanjem, nego i celovitom strukturom rada. Umetničko delo nastaje tek onda ako se umetničko osećanje, intuicija i zamisao probiju do specifičnog proizvoda posredstvom drugih sastojaka rada, koji su autonomni i zajednički svim vrstama rada (iako su na svakom području vrlo specifični). Umetničko delo, očigledno, ne može nastati iz najveličanstvenijih osećanja, zamisli i fantazije, ako se oni ne opredmećuju sa specifičnom umetničkom delatnošću, koja nužno ide preko nekih čulnih sredstava i pri tom upotrebljava određenu tehniku, sve dok ova celovita delatnost ne oblikuje posebnu umetničku predmetnost (lične doživljaje, društveno-kulturna iskustva) u neponovljiv izraz, u umetničko delo.

U umetnosti se tako uvek, ali na vrlo specifičan način, pojavljuje opšti zakon produkcije, njegov opšti strukturni lanac, koji je karakterističan za svaki celoviti rad: svesna potreba, zamišljanje, radna akcija, predmet i sredstvo rada itd.

Zato nije dovoljan samo psihološki metod da bi objasnio umetnost i stvaralaštvo; zato je estetski psihologizam nedovoljan. Estetika ima objekt koji je samo njoj svojstven i specifičan.

Moja teza o značaju zamišljanja je uperena protiv gnoseologizma, mimetizma i kontemplativizma, koji su još prisutni u brojnim filozofskim i estetskim pravcima. Naglasak na zamišljanju je mali korak ka novoj estetici, koja može shvatiti umetnost kao akciju

Digitized by Google

i kritiku, povezanu sa određenim vrednostima i ciljevima (zamislima).

Čovek se materijalnom proizvodnjom oslobađa podređenosti prirodi i stvara slobodno vreme, koje je značajni prostor za umetnost. Ona se pojavljuje kao komplementarno i više stvaranje čovekove celovitosti. Umetnost najintenzivnije razvija ljudsku duhovnost u pojedincu i u odnosima među ljudima, pošto sa kultivisanim i materijalizovanim figurativno-predstavnim izrazima najintenzivnije prenosi ljudima sintezu osećajnosti, fantazije i misaonosti (ova sinteza je zapravo duh oslobođen mističnosti).

Umetnost nije tako tesno vezana za materijalnu datost i fizičke potrebe čoveka kao materijalna proizvodnja i nije tako tesno vezana za konkretne društvene situacije, kao što su moral, politika i nauka. Usled bogatih mogućnosti kombinacija različitih duhovnih sastojaka i usled velike (ali ne apsolutne) oslobođenosti umetnosti od datosti, u oštroj je protivrečnosti sa suštinom umetnosti tvrditi da prava socijalistička i humanistička umetnost upotrebljava samo jedan, na primer, samo realistički metod. Ni jedno područje čovekovog rada ne sadrži toliko bogate mogućnosti u pogledu različitih metoda (stilova, sredstava, tematike itd.) kao sama umetnost.

Marksisti vide (na primer, Marks u *Kapitalu*, u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima 1844)* istorijski osnov umetnosti u radu kao zamišljajskom stvaralaštvu. Ona ima beskonačne mogućnosti sintetizovanja (u pogledu predmetnosti i produkata). Zato marksisti nikada ne mogu reći da je zadatak umetnosti samo da odražava datost, predmetnost. Zato nikada ne mogu umetnosti propisivati samo jedan meto, samo jedan umetnički pravac i stil. Iz pretpostavke o suštini rada marksisti jedino mogu dosledno tvrditi da umetničkih metoda, stilova i sredstava može biti, u principu, beskonačno mnogo. Ako je umetnost stvaralaštvo, onda je istovremeno njen zadatak i beskonačna mogućnost da je na svom području stvaralački nezavisna, da gradi nešto novo. Njen specifičan doprinos čoveku i društvu je baš u tome da ne ponavlja utilitaristički društvene, ili vaspitne, ili prirodne ili političke datosti. Međutim, umetnost može dati posredne podsticaje svim tim područjima.

III

Pokušajmo još da postavimo umetnost u društvenu situaciju naše epohe!

Stvaralaštvo je savremenom čovečanstvu sve više objektivno potrebno, bez obzira na to što je postojeće društvo, uglavnom, suštinski drugačije sređeno i što ta potreba kod većine pojedinaca i socijalno-političkih snaga nije još dovoljno subjektivno shvaćena.

Kao značajan deo stvaralaštva, i umetnost je — na svim svojim stepenima: stvaralaštvo umetničkih dela, sekundarno stvaralaštvo, amaterizam, potrošnja umetničkih dela itd. — jedan od

Digitized by Google

suštinskih izlaza iz savremene duboke krize rasta čovečanstva, kojom ono još nikada do sad nije bilo toliko zahvaćeno.

Mašinska, naučna, specijalizovana i automatizovana proizvodnja tako je povećala proizvodnost i mogućno slobodno vreme da se takve proizvodnje nije mogućno potpuno odreći, iako bi se ona mogla reformisati. U isto vreme je jasno da bi društvo, koje bi dugo forsiralo takav tip produkcije kao jedini oblik ljudskog života, dovelo čoveka već za nekoliko stoleća u potpunu dekadenciju.

Znači, modernog čoveka sa svestranim interesovanjima ne može obezbediti nekakav nerealistički povratak u predindustrijsku epohu i proizvodnju. Zato preostaje jedina mogućnost da tražimo nova polja za masovno stvaralaštvo.

Savremeni prostor masovnog stvaralaštva nastaje u celini tek revolucionisanjem svih područja savremenog društva (tehnike, materijalne proizvodnje, vaspitanja i obrazovanja, slobodnog vremena, društvenih odnosa u privredi i politici). Na svim tim područjima mogu se naći nove mogućnosti za stvaralaštvo.

Međutim, jedan od nezamenljivih puteva budućeg stvaralaštva masa predstavlja upravo umetnost u svim svojim vidovima i na svim stepenima. Umetnost nije jedini savremeni izvor stvaralaštva. Ipak, u budućem mogućem demokratskom i humanom društvu mora dobiti suštinski veći udeo nego u dosadašnjoj istoriji i, naročito, u kapitalizmu, koji je rad sasvim razbio i oduzeo mu stvaralaštvo. Iako sama umetnost ne rešava neposredno ni jedno drugo društveno pitanje, ipak poseduje posebnu i nezamenljivu mogućnost širokog podsticanja stvaralaštva i posredno, ali snažno utiče na sva ostala područja. Svojim figurativnim izrazom i svojom beskonačnom mogućnošću izražavanja umetnost je masama i svim slojevima dostupnija nego nauka. Umetnost može snažno doprineti duhovnom kultivisanju celokupnog društva, sa visokom koncentracijom svih glavnih duhovnih moći u jednom proizvodu.

Svesni smo toga da je buduće humano društvo samo mogući izlaz iz savremene svetske situacije; očigledno, postoje i druge mogućnosti, kao što je svetski rat ili različiti oblici totalitarizma.

Najšire mogućnosti za savremeno masovno stvaralaštvo otvorilo bi društvo koje bi bilo, u krajnjoj liniji, samoupravna socijalistička asocijacija. Takvo društvo zahteva da se mase pretvore u brojne ličnosti-subjekte čije stvaralaštvo nije zatvoreno ni u jedno područje. Tu je očigledna velika mogućna uloga umetnosti, pošto je ona jedan od najsnažnijih potencijalnih savremenih izvora brzog, intenzivnog i svestranog razvijanja duhovnih moći u masi pojedinaca. Tek je masa svestrano razvijenih pojedinaca stvarno sposobna da sarađuje u sadržajnoj, društvenoj i međunarodnoj demokratiji i time da snažno ograniči mogućnosti za bilo kakve monopole moći (političke, vojničke, ekonomske) svojim učešćem u društvenom odlučivanju. Pouzdan istorijski dokaz da se kod svih normalnih ljudi može razviti stvaralačka snaga, u čijoj gradnji učestvuje sve više umetnost i koja je izvor nove svestranosti čoveka i njegove sposobnosti društvenog odlučivanja, pruža analiza dosadašnje istorijske strukture rada. I onaj rad, koji su mase poljopriv-

Digitized by Google

rednika, zanatlija, nomada i lovaca obavljale u minulim milenijima, dokaz je da su svi ljudi sposobni da stvaraju, a time i da upravljaju.

Stvaralačka snaga čoveka može njega samog — kao što to dokazuje istorija — intenzivno graditi ili uništavati. Pravo čovekovo stvaralaštvo je očigledno samo ono koje još više stvara čoveka. Zato je za pravu stvaralačku moć glavno merilo: da li stvara celovite mogućnosti čoveka ili ih uništava. U pogledu umetnosti odgovor je, bez sumnje, pozitivan i utemeljen na istorijskom iskustvu.

Nužno je naglasiti da čovekovu celovitost i »sreću« nije moguće nikada predvideti kao apsolutnu harmoniju, kao konačno odstranjivanje svih čovekovih suprotnosti. Možemo prevazići klasne suprotnosti i ratove. Ipak će i svestrani čovek budućnosti biti uvek čovek unutrašnjih, individualnih i društvenih suprotnosti i promena, dilema i napora, zadovoljstava i bola. Kada govorimo o budućoj optimalnoj ulozi umetnosti, nikako ne pretpostavljamo da bi ona mogla danas ili ikada ubuduće postati saradnik apsolutne harmonije i nekritičkog optimizma. Umetnost i stvaralaštvo nikada neće moći da se oslobode određenih napora, raskršća i dilema.

Od buduće umetnosti i morala može čovek očekivati samo to da će njegove buduće protivrečnosti, promene i napore više kultivisati, osmišljavati i ubrzati njihov prelazak u novo, uvek novo.

Digitized by Google

Miodrag Ivanović

Samoupravno društveno planiranje — uslovljenost i zavisnost od društvenih dogovora

1. Uvod

Društveno-ekonomski razvoj predstavlja usmerenu društvenu aktivnost u opredeljivanju budućeg razvoja usaglašavanjem ciljeva razvoja raznih delova privrede i društva. Istovremeno to znači da društveno usmerenom politikom neposredni proizvođači ovladaju celinom društvene reprodukcije, uslovima, sredstvima i rezultatima udruženog rada. Ovakve pretpostavke obezbeđuju svim radnim ljudima u udruženom radu da na samoupravni način utvrđuju pojedinačne i društvene interese. Tako se postepeno, susretnim putem (preko samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora), dolazi do konačnih dogovorenih ciljeva svih pojedinih delova i njihovih većih celina, sve do ukupne privrede i društva. Pri tome se opredeljuju mere i akcije za racionalno i efikasno ostvarivanje dogovorenih ciljeva privrednog razvoja.[1]

[1] Društvenim planiranjem radni ljudi, organizovani u samoupravnom udruženom radu, obezbeđuju: »... Ostvarivanje prava rada društvenim sredstvima, slobodu i ravnopravnost u radu tim sredstvima i svoju odlučujuću ulogu u socijalističkom samoupravnom društvu; — usklađivanje odnosa u razvoju privrede i društva i materijalnih proporcija u ukupnoj društvenoj reprodukciji i u njenim pojedinim delo-

Digitized by Google

Razvoj privrednog i društvenog sistema je odredio potrebu stvaranja jednog novog, odgovarajućeg sistema ekonomskog i društvenog planiranja, koji će, sa svoje strane, razvijati i utvrđivati suštinu samoupravnih opredeljenja. Jugoslovenska praksa se nalazi u traganju za takvim sistemom društvenog planiranja koje mora ispuniti određene zahteve usmerene politike razvoja. Prvo, planiranje mora biti svesna, racionalna društvena aktivnost svih subjekata u upravljanju privrednim tokovima i društvenim razvojem u celini. Pri tome, proces planiranja mora polaziti od objektivnog postojanja i dejstva robne privrede i od negiranja politike spontanosti, stihijnog i nekontrolisanog dejstva tržišta. Drugo, sistem planiranja mora uvažavati objektivne ekonomske zakonitosti robne privrede i tržišta racionalnim i efikasnim opredeljivanjem i upotrebom raspoloživih materijalnih i finansijskih resursa. Treće, sistem društvenog planiranja treba da preraste u celovit, sveobuhvatan proces društveno usmerene aktivnosti svih društvenih subjekata. Ovakvo opredeljenje znači i pretvaranje planiranja u najznačajniju društvenu aktivnost, odnosno mehanizam povezivanja, usaglašavanja i prevazilaženja različitih interesa, želja i opredeljenja subjekata planiranja. Četvrto, sistem društvenog planiranja mora obezbediti dugoročnu komponentu planiranja razvoja, radi usklađivanja i obuhvatanja velikih društvenih promena. Peto, društvena aktivnost svih subjekata planiranja je uslovljena i zahtevom razvoja ekonomskih i drugih odnosa sa inostranstvom i saznanjem da naša privreda predstavlja deo svetske ekonomije u kome su izraženi politički, privredni, naučni, kulturni i drugi uticaji. Otuda je svaki napor privrednog sistema i svaka značajnija društvena aktivnost uslovljena i određena tim uticajima.[2]

Osnove društveno-ekonomskog sistema na kojima se temelji sistem samoupravnog društvenog planiranja jesu: prvo, društvena svojina na sredstvima za proizvodnju; drugo, osnovne organizacije udruženog rada, kao osnovni nosilac planske funkcije u sistemu odnosa udruženog rada; treće, robna proizvodnja, kao objektivno stanje naše privrede; četvrto, široko učešće svih subjekata planiranja, pored osnovnih organizacija udruženog rada i svih oblika njihovog udruživanja i povezivanja, društveno-političke zajednice i mesne zajednice, s jedne, i društveno-političke organizacije, s druge strane, kao nosioci idejne i političke platforme društveno-

---

vima, savlađivanje stihijnog delovanja tržišta i neravnomernosti u razvitku, u uslovima rada i sticanja dohotka; — radi stvaranja najpovoljnijih uslova za razvoj proizvodnih snaga društva i produktivnosti rada, za ostvarivanje prava na rad, za stalno poboljšavanje materijalnih i drugih uslova života i rada, za razvijanje socijalističkih samoupravnih odnosa u društvu i svestrani razvoj ličnosti radnog čoveka kao slobodnog društvenog proizvođača i stvaraoca; usklađivanje i usmeravanje međusobnih društveno-ekonomskih, socijalnih i drugih samoupravnih odnosa i interesa radnih ljudi, odnosno pojedinih delova udruženog rada« (videti: *Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o društvenom planu Jugoslavije*, »Službeni list«, Beograd, 1976, str. 3).

[2] Videti: *Samoupravno planiranje — teorija i praksa*, »Marksistička misao«, br. 4/1979, str. 7—71.

Digitized by Google

-ekonomskog razvoja.[3] Samoupravno planiranje predstavlja efikasan instrument za usklađivanje i usmeravanje međusobnih odnosa i interesa u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada uz pretpostavljanje pune ravnopravnosti naroda i narodnosti, republika i pokrajina, razvijanje i obogaćivanje njihove međusobne saradnje, uzajamnosti i solidarnosti.[4]

Uzajamnost samoupravnog društvenog planiranja i društvenog dogovaranja proizlazi iz činjenice da »institucija dogovaranja i sporazumevanja daje ekonomskom biću društvenog planiranja neke nove elemente, prema do sada poznatim modelima društvenih planova u socijalističkim sistemima i našem prethodnom sistemu. S druge strane, vezanost ekonomskog sadržaja društvenog planiranja za celokupnost privredno-sistemskih pretpostavki čini da je sam akt dogovaranja i sporazumevanja determinisan i — više ili manje — uslovljen sadržajem plana«[5]. Otuda predstoji dalja aktivnost na dogradnji samoupravnog planiranja i mehanizma društvenog dogovaranja, pogotovu što nemamo sasvim razrađen koncept planiranja, niti planiranje koje je u potpunosti spremno da odgovori na sva iskušenja svakodnevne prakse.

Dalji razvoj samoupravnog planiranja ostvarivaće se u dva paralelna i međusobno uslovljena procesa. Jedan, koji znači dalju institucionalizaciju i dogradnju sistema planiranja, i drugi, konkretno-istorijska praksa koja će, sa svoje strane, doprineti iznalaženju rešenja. Zbog toga što je u toku stvaranje kvalitativno novog sistema, »sadašnja praksa društvenog planiranja još nije dovoljno zasnovana na Zakonu o osnovama sistema planiranja i o društvenom planu Jugoslavije«.[6] Za nedograđenost sistema društvenog planiranja postoji više razloga: Prvo, tekući srednjoročni planovi pojedinih subjekata su usvojeni neposredno, u vreme i posle donošenja ovog zakona. Ovakav postupak nije omogućio doslednu primenu nekih bitnih načela u planiranju, posebno istovremenosti, kontinuiteta i koordinacije u donošenju planova. Drugo, proces planiranja nije mogao dosledno da sprovede, niti da ostvari

---

[3] Videti: Dr D. Marsenić, *Privredni sistem Jugoslavije*, »Savremena administracija«, Beograd, 1979, str. 222—227.

[4] Dr D. Marsenić, isto, str. 220. — Plan u samoupravnom socijalizmu dr Radmila Stojanović definiše preko njegova četiri svojstva, navedena po principu prioritetnosti. Plan je: prvo, društvena koalicija; drugo, oblikovana budućnost; treće, rešenje odnosa resursi — potrebe; četvrto, rešenje odnosa sistem — prirodno i društveno okruženje. (Videti: *Planiranje u samoupravnom društvu*, »Savremena administracija« i Institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1976, str. 47). O sistemu planiranja i različitim stavovima opširnije videti: Ž. Papić, *Samoupravno planiranje — teorijske osnove*, Izdavačko-informativni centar studenata, Beograd, 1974, str. 42.

[5] Grupa autora, *Samoupravni sporazumi i društveni dogovori*, dr. I. Maksimović, *Društveni dogovori i sporazumi i društveno planiranje*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 1975, str. 279.

[6] Grupa autora, *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1979, str. 379.

Digitized by Google

pripremanje i usaglašavanje planova preko zakonom sukcesivno predviđenih faza. Treće, nedovoljno razvijena materijalna osnova udruženog rada i nestabilnost uslova privređivanja. Četvrto, nedograđenost jedinstvene metodologije samoupravnog planiranja i neizgrađenost adekvatnog sistema informisanja, koji čine pretpostavke i polazne osnove njegovog uspešnog funkcionisanja. Peto, kasno donošenje pretežnog broja novih sistemskih zakona je uticalo da u sistemu paralelno egzistiraju elementi starog i novog.[7] I najzad, šesto, postojanje nekritičkih mišljenja o odnosu plana i tržišta, potcenjivanje plana i davanje prednosti tržištu i često svođenje plana na funkciju države, na nivo radne organizacije ili društveno-političke zajednice.[8]

U prevazilaženju pomenutih teškoća potrebne su brojne mere i akcije u okviru privrednog sistema, kao i njegova dalja dogradnja. S druge strane, sistem samoupravnog društvenog planiranja potrebno je shvatiti ne kao tehniku i rutinu prevođenja razvojnih težnji u parametre i cifarski materijal, već kao »društveni odnos koji definiše društvene subjekte odgovorne i motivisane da ostvaruju funkciju razvoja. Ono, kao društveni odnos, sadrži i celokupan društveni mehanizam uspostavljanja relacije među društvenim subjektima koji ostvaruju funkciju razvoja«.[9] U samoupravnom planiranju mora se voditi računa o daljem učvršćivanju ustavne pozicije radnika, jer od toga zavisi i koliko će se uspešno ostvariti uslovi i odnosi neophodni za brži materijalni razvoj i racionalnije privređivanje. S druge strane, »planom se mora obezbediti pre svega realizacija društveno-ekonomskih odnosa socijalističkog samoupravljanja, odnosno svih materijalnih procesa koji se odvijaju upravo u takvim a ne u nekim drugim odnosima«.[10]

Pored iznetih zahteva i teškoća sa kojima se suočava sistem planiranja, potrebno je odrediti ulogu društvenih dogovora (i samoupravnih sporazuma), i njihovu međusobnu vezu i uslovljenost sa sistemom društvenog planiranja.

---

[7] Do kraja tekućeg planskog perioda treba doneti zakon o osnovama društveno-ekonomskih odnosa u privređivanju sredstvima proširene reprodukcije, zakon o osnovama sistema cena i o društvenoj kontroli cena, zakon o kompenzacijama, zakon o obaveznom udruživanju rada i sredstava organizacija udruženog rada koje se bave prometom robe i usluga s proizvodnim organizacijama, zakon o osnovama sistema društvenog informisanja. Potrebno je doneti i podzakonska akta kojima će se privredni i društveno-ekonomski sistem upotpuniti, što predstavlja pretpostavku daljeg uspešnog razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

[8] Videti: Grupa autora, *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine*, cit. izd., str. 379.

[9] Dr D. Marsenić, *Samoupravno planiranje — teorija i praksa*, cit. izd., str. 26.

[10] E. Kardelj, *O sistemu samoupravnog planiranja* (Brionske diskusije), »Radnička štampa«, Beograd, 1976, str. 18.

Digitized by Google

2. Društveni dogovori i samoupravni sporazumi

Samoupravni sporazumi i društveni dogovori predstavljaju mehanizam demokratskog usklađivanja različitih posebnih, pojedinačnih i zajedničkih interesa u iznalaženju opšteg društvenog interesa, izraženog kao društveni optimum, ili kao prioritet razvoja određene privredne grane. Mehanizam društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma podrazumeva istovremenu i ravnopravnu akciju svih delova društva, tokom koje se ostvaruju brojna usklađivanja međusobnih interesa svih učesnika.

Ovi mehanizmi predstavljaju nov, specifičan put i oblik utvrđivanja zajedničkih interesa samoupravnih subjekata, odnosno opštih društvenih interesa, uz samoupravno regulisanje odgovarajućih odnosa. Zajedničke interese, ciljeve i pravce razvoja svaki od učesnika ostvaruje preko ovih mehanizama u kojima nastupaju kao slobodni ravnopravni partneri. Time društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje postaje način kojim samoupravljanje prerasta u integralan, celovit sistem upravljanja privredom i drugim društvenim poslovima.

Ovi mehanizmi funkcionisanja treba da obuhvate sve oblasti reprodukcije i društvenog rada. Na taj način oni utiču na usklađivanje različitih, u većoj ili manjoj meri oprečnih interesa. »U razvoju našeg društvenog sistema i ne treba postavljati za cilj da se društveni sukobi izbegnu jer je to nemoguće. Treba, međutim, uspostaviti demokratski mehanizam u kome će se društveni konflikti rešavati demokratskim putem«.[11]

Složenost i raznovrsnost dogovaranja i sporazumevanja, brojnost oblika u kojima se ispoljavaju, raznovrsnost subjekata čiji rad i interese mogu da povezuju, čini opravdanim stav da istaknemo neke od oblasti u kojima će oni postati dominantan oblik uređivanja društvene reprodukcije: prvo, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje predstavlja značajan oblik ostvarivanja zajedničkih interesa naroda i narodnosti, radnih ljudi i građana u SFRJ; drugo, društveni dogovori i samoupravni sporazumi su jedan od elemenata osnove jedinstvenog tržišta; treće, društvenim dogovaranjem i samoupravnim sporazumevanjem integriše se društveni rad, čime se ostvaruje konkretan uticaj na celokupan sistem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa; četvrto, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje predstavlja suštinu promena u društveno-ekonomskim i političkim odnosima izraženim u Ustavu; peto, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje predstavlja instrument u kome samoupravni subjekti usklađuju međusobne interese u društvenoj podeli rada i na taj način utvrđuju osnove i kriterijume za usaglašavanje posebnih sa društvenim interesima; šesto, polazeći od napred iznetih stavova, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje predstavlja značajnu pretpostavku prevazilaženja etatističkih institucija.

[11] E. Kardelj, *Samoupravljanje i društvena svojina*, BIGZ, Beograd, 1979, str. 107.

Digitized by Google

Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje, pored usklađivanja posebnih i zajedničkih interesa sa društvenim interesima, obezbeđuje i potpuniju integraciju ekonomskih, materijalnih, naučnih resursa u najširem funkcionalnom i teritorijalnom smislu.

Stvaralačka uloga subjekata u društveno-ekonomskom razvoju i ostvarivanje ciljeva razvoja putem društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma doprineće daljoj dogradnji i afirmaciji ovih mehanizama. Oni označavaju nov, specifičan i demokratski metod usaglašavanja interesa od zajedničkog i šireg društvenog značaja.

Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje društveno-ekonomskih subjekata ostvaruje se u uslovima postojanja robne proizvodnje. Pored tržišta, kao mehanizma uspostavljanja raznih veza robnih proizvođača i uređivanja njihovih međusobnih odnosa, robna privreda u našim uslovima zasniva se i na sistemu dogovaranja i sporazumevanja. Treba reći da se sporazumevanje i dogovaranje radnih ljudi »već u ustavnim načelima u dvostrukom smislu povezuje sa tržištem. Prvo, ono je proces koji se zbiva povodom ostvarivanja rezultata zajedničkog rada kao vrednost na tržištu u uslovima socijalističke robne proizvodnje... Drugo, ono je motivisano integrisanjem društvenog rada, unapređenjem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, ali i savlađivanjem stihijnog delovanja tržišta«[12]. Osnovna funkcija samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u odnosu na tržište jeste prevazilaženje njegovog stihijnog delovanja. Otuda i napor da »tržištem u sve većoj meri ovladavaju radni ljudi na temelju samoupravnog sporazumevanja, društvenog dogovaranja i samoupravnog planiranja«[13]. Proces samoupravljanja preko ovih mehanizama (uvažavanjem svesno spoznatih tržišnih zakonitosti) prevazilazi konfliktne situacije međusobno suprotstavljenih interesa relativno osamostaljenih robnih proizvođača, uvažavanjem interesa svakog od učesnika.

3. Samoupravno društveno planiranje i društveni dogovori

Sa gledišta samoupravnog planiranja i ekonomskog sadržaja »društveno dogovaranje znači, prvo, identifikovanje i određivanje u sadržajima ekonomskih planova opštih ekonomskih interesa društva; drugo, određivanje zajedničkih ekonomskih interesa svih učesnika dogovora; i, treće, usklađivanje ovih interesa sa opštijim interesima globalnog društva«[14]. Ako pođemo od činjenice da uvek postoji određena konfliktnost razvojnih ciljeva i da ona postoji

[12] Dr D. Marsenić, *Privredni sistem Jugoslavije*, str. 101.

[13] *Deseti kongres SKJ — Dokumenti*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1974, str. 469.

[14] Grupa autora, *Samoupravni sporazumi i društveni dogovori*, dr. I. Maksimović, *Društveni dogovori i sporazumi i društveno planiranje*, cit. izd., str. 280.

Digitized by Google

na svim upravljačkim nivoima privrede i društva, dolazimo do saznanja da je traženje optimalnog, prihvatljivog rešenja za sve učesnike dogovora osnovni problem planiranja. Veliki značaj društvenih dogovora proističe upravo iz ovog razrešavanja (relativiziranja) konfliktnosti ciljeva razvoja našeg društveno-ekonomskog sistema. Otuda predstoji šira razrada opšte teorije konflikata u samoupravnom društvu.[15] Odnosno sva pitanja oko približavanja i usaglašavanja, jer oprečni interesi i društveni konflikti otežavaju funkcionisanje samoupravnog planiranja. Kod nas »stepen konfliktnosti nije u celosti egzogeno dat, nego zavisi od društvene organizacije... U našoj sadašnjoj konstelaciji konflikti velikim delom rezultiraju iz, u osnovi, administrativno postavljene raspodele resursa, posebno sredstava za finansiranje investicija, i iz činjenice da se sredstva karakterišu svojevrsnom privatizacijom«[16]. Ovako nastali konflikti se dalje šire, jer »u procesima raspodele investicionih i drugih sredstava nema dovoljno objektivnih, egzogeno fiksiranih i od ponašanja samih subjekata nezavisnih elemenata — znajući da će dobiti utoliko više ukoliko se više bore za svoj interes, subjekti neizbežno prihvataju obrazac ponašanja koji pogoduje produbljavanju konflikata«[17]. Ovi odnosi zahtevaju kompleksan pristup definisanju ciljeva razvoja, širi društveni okvir u njihovom određivanju i zahvatanje cilja u njegovoj celini. Otuda bi svaki društveni dogovor morao da ima »razrađen projekt kao svoju bazu, tj. na koji način neki odgovarajući cilj ili ciljeve za koji želimo da pravimo društveni dogovor hoćemo da realizujemo. Zato možemo reći da ako je nešto za jugoslovenski razvoj planiranja bitno u ovom periodu, onda je to istovremeni i teorijski i praktični rad na proširivanju projektnog pristupa bitnim razvojnim ciljevima, budući da projekt mora biti baza svakog društvenog dogovora«[18].

---

[15] U najznačajnije konfliktne ciljeve razvojne politike koje treba relativizirati dr Radmila Stojanović ubraja: prvo, konflikte između fiksnih i varijabilnih ciljeva; drugo, konflikte koji nastaju pri raspodeli nacionalnog dohotka; treće, konflikte između zainteresovanosti i solidarnosti; četvrto, konflikte na liniji razvijeni — nerazvijeni rejoni; peto, konflikte između elemenata raznih tipova čistih strategija razvoja; šesto, konflikte na relaciji spoljna trgovina — zaposlenost; sedmo, konflikte usled porasta potrebe za investicijama u svetskim vodećim granama i porasta kritične mase sredstava za takve grane; osmo, konflikte između visokog nivoa tehnike i visoke stope zaposlenosti; deveto, konflikte između visokog nivoa racionalizacije pri korišćenju radnog fonda i tempa nove zaposlenosti; i deseto, konflikte između maksimalne proizvodnje i maksimalne zaposlenosti. (Videti: *Planiranje u samoupravnom društvu*, cit. izd., str. 163—171.)

[16] Grupa autora, *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine*, cit. izd., str. 386.

[17] Isto, str. 387.

[18] Dr Radmila Stojanović, *Teorijski problemi samoupravnog planiranja* (rasprava je održana povodom knjige dr Ž. Papića, *Samoupravno planiranje — teorijske osnove)*, »Knjige i zbivanja«, Narodna biblioteka SR Srbije i Marksistički centar CK SK Srbije, Beograd, 1977, str. 83.

O problemu projekata i projektnom pristupu u sistemu planiranja videti: D. Vujević, *Mesto društvene ocene projekata u sistemu samoup-*

Digitized by Google

Samoupravna praksa nije u potpunosti rešila sve dileme između samoupravnog planiranja i društvenog dogovaranja. Jedna od dilema jeste: na koji način obezbediti da opšti društveni ciljevi, koji su prethodno bili predmet društvenih dogovora, budu prihvaćeni na svim upravljačkim nivoima, posebno od strane osnovnih organizacija udruženog rada. Istina je da samoupravno planiranje predstavlja optimalan odnos celine i delova, odnosno »celina ima relativan (a ne apsolutni) primat na delovima, čime se izbegava stroga centralizacija i krutost, ali istovremeno delovi imaju neku relativnu samostalnost (opet ne apsolutnu), čime se uvažava decentralizacija, i to samo do one granice koja obezbeđuje koheziju sistema i sprečava njegovo raspadanje«[19]. Međutim, pošto nismo centralistički organizovano društvo, kako ove vrhunske društvene ciljeve učiniti za sve obaveznima? »U samoupravnom društvu ih očito možemo obezbediti na svim nivoima jedino ako ih tretiramo kao ograničavajuće uslove, takve koje svako mora poštovati pri izradi svojih optimalnih strategija razvoja, uzimajući kao kriterije optimizacije ono što su mu zaista njegovi sopstveni ciljevi.«[20] Ostaje i dalje problem kako formulisati ta ograničenja i kako ih operacionalizovati.

U razvoju samoupravnog planiranja problem je u dolaženju do zajedničkih interesa i ciljeva na svim upravljačkim nivoima. Dogovaranje za naredni srednjoročni plan obuhvata: prvo, usklađivanje i usmeravanje tokova društvene reprodukcije; drugo, razvoj ekonomskih i drugih odnosa sa inostranstvom; treće, brži razvoj nedovoljno razvijenih republika i pokrajina; i četvrto, razvoj opštenarodne odbrane.[21] Dogovori u ovim oblastima treba da se donesu na nivou federacije, dok bi se u daljoj fazi rada ocenjivale i razmatrale eventualne mogućnosti da se oni prošire na druge, posebne dogovore. Povezano sa ovim jeste i pitanje koordinacije društvenih dogovora. Da bi proces samoupravnog društvenog planiranja mogao da se ostvaruje, potrebno je »doći do tri vrhunska dogovora: prvi, dogovor o osnovnim pravcima razvojne politike u nekom datom periodu (izbor strategije razvoja); drugi, dogovor o koordinaciji na izradi plana razvojne politike; i, treći, dogovor o unifikaciji izražavanja društvenih troškova i društvenih rezultata pri realizaciji nekog razvojnog cilja«[22].

Dosledno sprovođenje i usavršavanje mehanizma društvenog dogovaranja nužna je pretpostavka uspešnog ostvarivanja ciljeva samoupravnog planiranja. U tu svrhu potrebno je: prvo, teorijski

---

ravnog planiranja i upravljanja privrednim razvojem, »Gledišta«, br. 7—8/1979, str. 25.

[19] N. Savić, *Teorijski problemi samoupravnog planiranja*, »Knjige i zbivanja«, cit. izd., str. 95.

[20] Dr Radmila Stojanović, *Teorijski problemi samoupravnog planiranja*, cit. izd., str. 85.

[21] Videti: *Četiri područja dogovaranja kao osnova novog društvenog plana*, »Glasnik Privredne komore Jugoslavije«, br. 40/1979, str. 23.

[22] Dr Radmila Stojanović, *Planiranje u samoupravnom društvu*, cit. izd., str. 198.

Digitized by Google

i praktično razraditi međusobne odnose, uzajamnu uslovljenost i liniju poklapanja tržišnog mehanizma i zakonskih odredbi, s jedne, i mehanizma dogovaranja, s druge strane; drugo, dalje dograđivanje i operacionalizovanje »samih mehanizama dogovaranja i sporazumevanja koje uključuje oblike njegovog društvenog usmeravanja i puniju obradu sadržaja pojedinih vrsta dogovora i sporazuma«[23]; treće, prevazilaziti uopštenost i nepreciznost u definisanju društvenih dogovora, tako da oni budu stvarni odraz prakse i zajedničkih interesa; četvrto, da se sistem dogovaranja tako organizuje uspostavljanjem određenih veza po kome će dogovori na višim nivoima poslužiti kao parametri i obaveza uvažavanja na nižim nivoima; peto, obaveznije i odgovornije uvažavanje faktora vremena pri usklađivanju zajedničkih interesa i odnosa pojedinih subjekata planiranja[24]; šesto, pokloniti pažnju pri zaključivanju dogovora o osnovama plana svih subjekata planiranja, »kako bi se na viši stepen podigao organizacioni nivo privrede«[25]; sedmo, dalje jačanje akumulativne i reproduktivne sposobnosti kao materijalne osnove dogovaranja i udruženog rada u celini; i osmo, učiniti napor da se dogovaranje podigne na nivo obaveznih normi u izvršavanju preuzetih obaveza[26].

Polazeći od iznetih stavova koji su od subjekata dogovaranja prihvaćeni kao konačna opredeljenja, postavljaju se neke dileme: prvo, gde, kako i zbog čega se ključni dogovori i zaključci ekonom-

---

[23] Grupa autora, *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine*, cit. izd., str. 389.

[24] Polazeći od poznate činjenice da se dogovori donose izolovano i vremenski nesinhronizovano, navodimo neke dogovore o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za period 1976—1980. godine i datume njihovog potvrđivanja od strane Skupštine SFRJ: Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj proizvodnje nemetala u periodu 1976—1980. godine (24. 12. 1976); Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj mašinogradnje i brodogradnje u periodu 1976—1980. godine (24. 12. 1976); Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj pomorskog brodarstva i luka za period 1976—1980. godine (3. 6. 1977); Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj agroindustrijskog kompleksa u periodu 1976—1980. godine (26. 6. 1977); Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj obojene metalurgije u periodu 1976—1980. godine (28. 10. 1977); Dogovor o osnovama Društvenog plana Jugoslavije za razvoj elektroprivrede, uglja i novih vidova energije u periodu 1976—1980. godine (27. 12. 1977).

[25] Grupa autora, *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine*, cit. izd., str. 389.

[26] Ako društvene dogovore shvatamo kao društveno-moralne norme, a ne kao akte političke i ekonomske odgovornosti, onda možemo »i ekonomski sadržaj društvenog planiranja koje počiva na društvenim dogovorima shvatati samo moralno-političkom, a ne i ekonomskom obavezom partnera, ekonomskih subjekata. Jer, ako društveno planiranje,... mora počivati na dogovoru, a društveni dogovor ekonomski ne obavezuje, postavlja se pitanje prirode društvenog plana, je li to uopšte ekonomski-društveni plan, ili nešto drugo«. (Videti: Grupa autora, *Samoupravni sporazumi i društveni dogovori*, dr I. Maksimović, *Društveni dogovori i sporazumi i društveno planiranje*, cit. izd., str. 282.) Pitanje obaveznosti društvenih dogovora je veoma značajno i mora se u narednom periodu razrešiti, pogotovu što pravo nije ništa bez aparata koji je sposoban da prinudi na poštovanje pravnih normi.

Digitized by Google

ske politike ne sprovode; drugo, gde završavaju predlozi i sugestije upravljačkih nivoa društveno-ekonomskog sistema; treće, kako se u samoupravnom modelu privređivanja toleriše odstupanje i neizvršenje preuzetih zadataka i obaveza; četvrto, kakve sankcije i posledice snose učesnici dogovora koji preuzete obaveze ne izvrše. Dalji razvoj privrednog sistema, s jedne, i razvoj samoupravne prakse, s druge strane, treba da pruže odgovor na ove probleme.

Ostvarivanjem svih ovih pretpostavki i prevazilaženjem ispoljenih slabosti društveno dogovaranje (i samoupravno sporazumevanje) postaće jedan od najznačajnijih oblika realizacije socijalističkog samoupravnog društveno-ekonomskog odnosa u sistemu planiranja. Time usklađivanje objektivno različitih, pojedinačnih i zajedničkih interesa u vezi s pitanjima upravljanja društveno-ekonomskim razvojem i tokovima društvene reprodukcije dobija svoj puni smisao i samoupravni karakter.

4. Uticaj samoupravnog društvenog planiranja preko društvenih dogovora na usmeravanje privrednog razvoja

Privredni razvoj predstavlja ukupnost ciljeva, sredstava i instrumenata kojima se usmerava i ostvaruje proces društvene reprodukcije. Ciljevi društveno-ekonomskog razvoja dati su srednjoročnim i dugoročnim planovima razvoja. Sredstva razvoja su određena institucijama i mehanizmima privrednog sistema. Ukupan razvoj privrede je opredeljen odnosima proizvodnje i proizvodnim snagama, s jedne, i ukupnošću instrumenata i mehanizama privređivanja, s druge strane. Društveno-ekonomski razvoj je određen jedinstvom privrednog razvoja, ekonomske politike i privrednog sistema koji »definišu u dinamičkom smislu jedinstvo proizvodnih snaga i produkcionih odnosa jedne zemlje i pružaju opštu sliku promena koje se zbivaju u njenoj ekonomiji«[27]. Jedinstvo privrednog razvoja, ekonomske politike i privrednog sistema određuje njihove međusobne odnose u kojima svaki element jednog uslovljava, negira i omogućava drugi.

Društveno dogovaranje utiče na ovu međuzavisnost usmeravanjem privrednog razvoja, koji nije jednostavan, spontani društveni proces. Usmerena politika razvoja doprinosi daljem jačanju samoupravne integracije udruženog rada i njegovom povezivanju u nove organizacione oblike. Samoupravno integrisanje rada se ostvaruje kao širok, sveobuhvatan proces kroz mnogobrojne i različite veze između delova i celine. Povezanost delova i celine se realizuje u različitim oblastima, što direktno utiču na privredni razvoj. Te oblasti su: plan i razvoj, bankarstvo i kreditno-mone-

[27] Dr D. Marsenić, *Privredni razvoj, ekonomska politika i privredni sistem*, »Naše teme«, Zagreb, br. 10/1979, str. 1703.

Digitized by Google

tarna politika, ekonomski odnosi sa inostranstvom, tržište i cene, proizvodnja i promet, obrazovanje i zaposlenost itd.

Društvenim dogovaranjem mora se obezbediti u svim delovima udruženog rada jednak intenzitet i obim regulisanja društveno-ekonomskih odnosa u ostvarivanju postavljenih ciljeva privrednog razvoja. Po sadržini i širini, procesom dogovaranja moramo obuhvatiti celokupnost razvojnih aktivnosti. Otuda se mora uspostaviti minimum potrebnih veza za ostvarivanje ciljeva razvoja između svih nosilaca proširene reprodukcije. Nosioci proširene reprodukcije moraju obezbediti jedinstvenu politiku razvoja u kojoj učestvuju svi subjekti udruženog rada. Međutim, ovakva orijentacija predstavlja usklađivanje različitih, često direktno suprotstavljenih interesa. Ova neusaglašenost se mora shvatiti kao *conditio sine qua non* privređivanja i planiranja. Na taj način, usaglašavanjem interesa polazimo od uvažavanja posebnosti i specifičnosti svake osnovne organizacije udruženog rada u definisanju i ostvarivanju društvenih prioriteta.

Društveni dogovori, kao metod usmeravanja privrednog razvoja, utiču na strukturne promene. Ove promene predstavljaju opšti društveni interes i čine bitan sadržaj privrednog razvoja. Promene se ostvaruju izborom prioriteta određenih sektora u srednjoročnim planovima, koji dobijaju ulogu »generatora širih strukturnih promena nakon što su se sami toliko razvili da njihov dalji razvitak ne može uspešno da se ostvaruje ukoliko nije praćen razvojem mnogih drugih sektora koji apsorbuju njihovu naraslu proizvodnju ili ih pak snabdevaju neophodnim materijalnim elementima proizvodnje«[28]. U narednom srednjoročnom planu delatnosti od posebnog značaja obuhvatale bi one segmente privrede čiji razvoj treba da bude stimulisan radi opštih i dugoročnih interesa naše nacionalne ekonomije. U narednom periodu taj status trebalo bi da imaju: prvo, energetika — posebno onaj njen deo koji se zasniva na korišćenju domaćih energetskih izvora; drugo, sirovine — naročito gde postoje ekonomski i tehnološki racionalne mogućnosti njihovog iskorišćavanja; treće, magistralni saobraćaj; četvrto, hrana — sa ciljem efikasnog korišćenja sadašnjih mogućnosti, povećanja izvoza i osiguravanja boljih perspektiva za izvoz u budućnosti; i, peto, sektori privrede orijentisani na izvoz, sa stanovišta dugoročne orijentacije naše privrede.

Društvenim dogovorima (preko dogovora o razvoju nemetala, dogovora o razvoju crne metalurgije, dogovora o razvoju obojene metalurgije, dogovora o razvoju proizvodnje nafte i gasa) ostvaruje se potpunije ekonomsko iskorišćavanje prirodnih izvora i pogodnosti kojima raspolaže naša zemlja. Interes privrede jeste »njeno osposobljavanje da svoje prirodne izvore sama transformiše u finalne proizvodne rezultate«[29].

Osnovni problem naše privrede je i obezbeđenje stabilne stope akumulativnosti i reproduktivne sposobnosti osnovnih organizaci-

[28] Isto, str. 1705.
[29] Isto, str. 1706.

Digitized by Google

ja udruženog rada. Dogovorima se obezbeđuje preraspodela nacionalnog dohotka u korist akumulacije. Pri tom se mora postići kretanje akumulacije ka onim sektorima ekonomske aktivnosti od čijeg razvoja zavisi ostvarivanje dogovorenih prioriteta razvoja.

Usmerenom politikom razvoja, posredstvom društvenih dogovora, mora se prevazilaziti: prvo, finansijska zavisnost privrede od bankarskog sistema; drugo, državna intervencija u alokaciji sredstava; i treće, uticaj drugih otuđenih centara ekonomske moći van udruženog rada.

Društveni dogovori usaglašavanjem niza individualnih interesa sa opštim društvenim interesima ostvaruju brži razvoj nedovoljno razvijenih područja. To je osnova i uslov skladnog razvoja zemlje i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti.

Dogovaranjem se obezbeđuje ravnopravno i organizovano nastupanje organizacija udruženog rada na inostranom tržištu. To dovodi do novih ekonomskih odnosa sa inostranstvom i daljeg uključivanja naše zemlje u međunarodnu podelu rada i do prevazilaženja istorijskog zaostajanja u tehničko-tehnološkom razvoju.

Društveno usmerena politika razvoja ostvaruje se u uslovima objektivnog delovanja i funkcionisanja robne privrede. Spontano funkcionisanje tržišta i robne privrede naspram svesnog usmeravanja bitna je odrednica našeg privrednog sistema. Veoma je bitno utvrditi i razgraničiti odnose između usmerene politike razvoja i robno-novčane privrede. Ti odnosi treba da budu tako određeni da spontani tržišni procesi predstavljaju realizaciju dogovorenog privrednog razvoja. Društveno dogovaranje predstavlja naš originalan oblik svesnog usmeravanja privrednog i društvenog razvoja uz delovanje zakonitosti robne privrede. Neophodno je razvijati sve pozitivne uticaje robne proizvodnje i tržišta na privređivanje, proizvodnu orijentaciju i politiku razvoja, uz odgovarajuće društveno usmeravanje. Društveni dogovori, kao metod usmeravanja privrednog razvoja, treba da odrede okvir, granice i područja delovanja tržišta i robno-novčane privrede.

Izneti stavovi o usmeravanju privrednog razvoja pokazuju da društveni dogovori utiču na kompleks produkcionih odnosa, to jest odnosa koji se uspostavljaju među ljudima povodom ostvarivanja proizvodnje, raspodele, razmene i potrošnje. S druge strane, društveni dogovori, kao deo privrednog sistema, u užem smislu, utiču na tok društvene reprodukcije i ostvarivanje svih ciljeva privrednog i društvenog razvoja. Usaglašavanjem interesa i obezbeđenjem društvenih prioriteta društveni dogovori utiču i na institucionalnu izgradnju i unapređivanje instrumentarija razvojne politike. Dalji razvoj konkretnih institucija, mera i instrumenata je nužan jer i najdosledniji demokratski i samoupravno dogovoreni pravci razvoja u velikoj meri gube svoj društveni smisao ako ne postoje mehanizmi njihove efikasne realizacije.

Digitized by Google

5. Neki problemi u daljoj dogradnji i potvrdi društvenih dogovora kao samoupravnih mehanizama

Dosledna potvrda društvenih dogovora kao efikasnih mehanizama vezana je za dogradnju našeg privrednog sistema. Dalja institucionalna izgradnja u iznalaženju novih i usavršavanju postojećih mehanizama mora postati prioritetan društveni zadatak. Niz teškoća u dogradnji i primeni društvenih dogovora predstavlja prevashodan ekonomsko-politički i privredno-sistemski problem, a nije plod spontane i nekontrolisane inicijative privrednih subjekata.

Da bi društveni dogovori potvrdili svoj društveni smisao, neophodno je da preuzete obaveze dosledno budu sprovedene. Nameće se dilema: kako se može dogoditi da se ne poštuje dogovor ako je rezultat usaglašenih akcija svih subjekata koji izražavaju svoje neposredne interese? Mehanizam dogovaranja na nekim mestima otkazuje, javlja se nedisciplina, odsustvo koordinacije, što sve dovodi do toga da se dogovorene obaveze u celosti ne ispunjavaju.

Gde su slabosti — da li u opsegu i krugu pitanja, da li u broju subjekata; ili je prevelik broj informacija koje nisu plasirane na vreme i kod ključnih subjekata? Iznete dileme utiču na formiranje mišljenja po kojem ove mehanizme treba blagovremeno odbaciti, zameniti ih efikasnijima. Nisu retke ocene da dogovaranje predstavlja trenutak političkog opredeljenja, rezultat dominacije politike nad ekonomijom i nemogućnost uspešnog pronalaženja drugih mehanizama. Otuda proističe potreba za doslednom borbom protiv ovakvih mišljenja, s jedne, i temeljna analiza ovih problema vezanih za doslednu realizaciju dogovora, s druge strane.

Za efikasno funkcionisanje društvenih dogovora potrebno je: prvo, utvrditi određeni sistem kontrole; ovi »kontrolni mehanizmi, specijalno prilagođeni potrebi praćenja dogovora, moraju se ugraditi kao trajni elementi u naš institucionalni sistem«[30]; drugo, ugraditi određene mere odgovornosti i obaveznosti za izvršenje preuzetih obaveza; tu su sasvim sigurno potrebne određene mere, jer šta je pravo bez sankcije; i treće, potrebno je da neko »bude ovlašćen da vrlo operativno, bez pogađanja i dogovaranja, tako reći dnevno, preduzima mere neophodne da bi se dogovori realizovali«[31].

Dogovaranje za naredni srednjoročni plan, iako je u osnovi već završeno[32], pored ovih uslova, treba da ostvari i definiše neke nužne pretpostavke za uspešno funkcionisanje naše privrede. Svi dogovori za naredni srednjoročni period do 1985. su uglavnom završeni, propusti i eventualne manjkavosti se moraju otkloniti efikasnim merama ekonomske politike na nivou privrede kao celine. Otuda je potrebno predvideti mehanizme brzog, operativnog odlu-

[30] Dr Lj. Madžar, »Privrednosistemske dimenzije društvenog dogovaranja o osnovama plana« (referat na Međunarodnom simpozijumu povodom 30 godina samoupravljanja u Jugoslaviji), Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Herceg-Novi, 17—19. septembar 1980, str. 7.

[31] Dr Lj. Madžar, isto, str. 8.

Digitized by Google

čivanja, koji će efikasno odrediti pravce delovanja. U složenim privrednim situacijama nema vremena za dugo usaglašavanje interesa, za dogovaranje — potrebno je hitno reagovati, u takvim okolnostima nužno je »dogovoriti se o opštim principima delovanja, a u isto vreme osposobiti organe ekonomske (poslovne) politike koji će, držeći se okvira definisanih kroz te opšte principe, brzo i efikasno preduzimati potrebne mere«[32].

U ostvarivanju dogovorene politike razvoja potrebna je stalna koordinacija i kontrola preuzetih obaveza. Nužno je tačno utvrditi ko proizvodi određene, dogovorene količine strategijskih proizvoda (električna energija, ugalj, hrana) i ko će snositi odgovornost za odstupanja u proizvodnji i za neizvršene obaveze. Problemi su utoliko veći jer se u dogovorima nije utvrdila konkretna podela obaveza, niti predviđene količine predstavljaju realne potrebe (utvrđene u projektima). Realnost dogovora je dovedena u pitanje i samom činjenicom da u njima ne postoje mere i propisi ekonomske politike o ostvarivanju dogovorenih ciljeva razvoja.

U narednom periodu određenom ekonomskom politikom se mogu prevazići ove slabosti, načelne, kompromisne formulacije i na taj način napraviti nužan zaokret u doslednom, samoupravnom ponašanju samoupravnih subjekata i preuzimanju jasnih stavova i obaveza. Ovim merama se mogu prevladati nerešena, konfliktna mesta iz dogovora koja su ostala predmet sporazumevanja i dogovaranja na nižim nivoima.

Ove teškoće su povezane i sa sistemom informisanja koji nije na odgovarajući način utvrdio sadržaj, metode, oblike i organizaciju evidentiranja, prikupljanja, obrade i iskazivanja podataka i informacija. Ovi propusti u znatnoj meri utiču na efikasnost dogovaranja. Ostaje činjenica da sve dok subjekti u određivanju sopstvenog budućeg razvoja nemaju informaciju o tome kakav budući razvoj predviđaju budući subjekti i dok se potpuno ne institucionalizuje sistem koji će osigurati dovoljne količine relevantnih informacija i njihovo usmeravanje na prave punktove, sve dotle opasnosti od promašaja, nekoordiniranosti u procesu dogovaranja biće sasvim realne.

Društveni dogovori su neophodan mehanizam, ali oni ne mogu ni izbliza da zamene objektivne ekonomske zakonitosti, tržišnu orijentaciju privrede i delovanje tržišnog mehanizma. Dogovori su element i mehanizam društveno usmerene politike razvoja uz uvažavanje objektivnih ekonomskih zakonitosti u meri u kojoj su one svesno spoznate. Otuda dogovaranje nije zamena za svesno usmeravanje društvenog razvitka, nego mehanizam koji takvo usmeravanje u vrlo visokoj meri iziskuje i pretpostavlja.

---

[32] Nije potpisan Dogovor o odnosima razvijeni — nerazvijeni (problem čini neusklađenost i odsustvo redosleda nekih zadataka koji su prethodili samom procesu dogovaranja: na primer, još nisu tačno utvrđeni kriterijumi za određivanje stepena razvijenosti, odnosno nerazvijenosti republika i pokrajina).

[33] *Mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije 1981—1985*, »Ekonomist«, Zagreb, br. 1—2/1980, str. 87.

Digitized by Google

Mile Lavrnić

Društveno-ekonomski aspekti akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada

1. Raspolaganje akumulacijom je klasno pitanje

Akumulativna i reproduktivna sposobnost organizacija udruženog rada, odnosno privrede, tretira se u nas pre svega kao ekonomsko pitanje. Ona to neosporno i jeste, jer ne treba dokazivati kako je višak rada — akumulacija kao materijalna osnova razvoja proizvodnih snaga i napretka društva u celini nužna, nezavisno od načina proizvodnje i oblika organizovanja društvenog rada. »Višak rada uopšte, kao rad preko mere datih potreba, mora uvek ostati. Samo što u kapitalističkom, kao i u robovskom sistemu itd., on ima antagonistički oblik i dopunjenje sa čistim dokoličenjem jednog dela društva. Određenu količinu viška rada zahteva obezbeđenje od nepredviđenih slučajeva, potrebno, progresivno uvećavanje procesa reprodukcije saglasno razvitku potreba i napredovanju stanovništva, što se sa kapitalističkog stanovišta zove akumulacija... Tako on (misli se na kapital — M. L.)... s druge strane, stvara materijalna sredstva i klicu za odnose koji u jednom višem obliku društva dopuštaju da se ovaj višak rada spoji s jednim većim ograničenjem vremena koje je uopšte posvećeno materijalnom radu«.[1]

[1] K. Marks — F. Engels, *Dela, Kapital* III, str. 681.

Digitized by Google

Međutim, ako se u našoj privredi angažuje oko 40 odsto društvenog proizvoda za investicije, a u tome organizacije udruženog rada — investitori »sopstvenim sredstvima« učestvuju sa 34 odsto, onda nije dovoljno da se akumulacija tretira samo kao ekonomsko pitanje nego znatno šire — pre svega kao društveno, odnosno klasno pitanje. Jer je veoma bitno ko i na koji način obezbeđuje glavninu od 66 odsto sredstava i ko i na koji način odlučuje o njihovoj upotrebi.

S obzirom na to da se relativno duži period akumulacija i druga investiciona sredstva većim delom koncentrišu u vanprivrednim institucijama, to su se u nas stekli materijalni uslovi za snažan, često i presudan uticaj subjektivnih merila i faktora van privrede na donošenje odluka o investicijama, odnosno o proširenoj reprodukciji. Istovremeno, akumulativna i reproduktivna sposobnost organizacija udruženog rada je opadala, tako da su u njima formirana sredstva za investicije više bila orijentisana na privlačenje akumulacije koncentrisane u bankama i drugim institucijama nego što su bila stimulativni faktor i zajednička osnova integracije interesa radnikâ, povećavanja produktivnosti rada i samoupravnog povezivanja organizacija na bazi radne, tehnološke i poslovne saradnje i međuzavisnosti. Novije tendencije u razvoju materijalnih i društvenih odnosa nedvosmisleno upućuju na zaključak da je suština problema u otuđivanju dohotka i sredstava od radnikâ, to jest u tome što se odluke o veličini viška rada — akumulacije, oblicima i instrumentima njenog udruživanja i svrsi njene upotrebe donose mimo demokratski izraženih i usaglašenih potreba i interesa samoupravno udruženih radnika. A kako se naše društvo opredelilo za izgradnju socijalizma na osnovama društvene svojine na sredstvima za proizvodnju i samoupravljanja, čiji je osnovni subjekt radnik koji zajedno s drugim radnicima u udruženom radu odlučuje o celini uslova i rezultata svoga i zajedničkog rada, to je za nas bitno: prvo, da li je akumulacija, kao neophodna materijalna pretpostavka razvoja, delovala i kao faktor povezivanja i ravnopravne saradnje radnikâ u osnovnoj organizaciji i radnih kolektiva u udruženom radu i društvenoj reprodukciji uopšte; i, drugo, da li ekonomski i politički odnosi u društvenom radu, zajedno sa materijalnim ulaganjima, omogućavaju da se proširena reprodukcija ostvaruje kao proces organskog razvoja proizvodnih snaga društva i integrisanja pojedinačnih i zajedničkih interesa u udruženom radu i oslobađanja rada i stvaralačkih sposobnosti svakog pojedinca?

Poslednjih godina u nas jačaju razne nesamoupravne forme i instrumenti utvrđivanja akumulacije, centralizacije i koncentracije sredstava, što je veoma usporilo razvoj materijalne osnove udruženog rada, a time i samoupravljanja. Naime, etatistički, tehnobirokratski ili bilo koji drugi grupnosvojinski metod obezbeđivanja akumulacije i njenog objedinjavanja nužno dovodi do eksproprijacije neotuđivih samoupravnih prava radnika u udruženom radu i do unutrašnjih diferencijacija radničke klase, materijalnih

Digitized by Google

privilegija jednih na račun drugih radnih kolektiva itd. »O životnim pitanjima radnika često se odlučuje u uskim poslovodnim krugovima radnih organizacija. I to ne rijetko u sprezi sa isto tako uskim krugom funkcionera u društveno-političkim zajednicama, dakle, mimo delegatskog sistema. Do ovog dolazi i zbog spore primjene pojedinih sistemskih rješenja, što zadržava moć državnog aparata i snažan uticaj izvršnih organa. A sve to pothranjuje ostatke birokratskih odnosa i jača tehnobirokratske tendencije.«[2]

Pretvarajući ulogu i značaj akumulacije u dogmu, tehnobirokratski sloj već godinama pojačava pritisak na dohodak organizacija udruženog rada, nastojeći da iz njega izvuče što veći deo kako bi obezbedio sredstva za ostvarivanje sopstvenih interesa koji su u nekim programima »utvrđeni kao zajednički«. Istovremeno, sa tog stanovišta govori se kako je akumulativnost organizacija udruženog rada u materijalnoj proizvodnji niska i da im treba pomoći u postizanju veće produktivnosti rada i efikasnosti poslovanja, odnosno u ostvarivanju većeg dohotka i viška rada.

Raspodela društvenog proizvoda i dohotka, odnosno ukupnog prihoda organizacija udruženog rada, i kretanje elemenata te raspodele pokazuju da su u našoj privredi od 1970. do 1979. godine ostvarivane sledeće tendencije: troškovi poslovanja su rasli brže od ukupnog prihoda (opada ekonomičnost i racionalnost upotrebe sredstava); opšta i zajednička potrošnja rasle su brže od dohotka, a realni lični dohoci od rasta društvene produktivnosti rada; smanjuje se udeo akumulacije u dohotku organizacija udruženog rada i povećava se njihova zavisnost i zaduženost kod banaka i inostranih preduzeća i banaka; povećana je neusklađenost između nominalne i materijalne strukture društvenog proizvoda, to jest povećane su disproporcije između proizvodnje i potrošnje; disproporcije ove vrste prevazilažene su uglavnom na bazi povećanih inostranih zajmova, porasta cena i primene raznih finansijskih »marifetluka«, tako da je raspolaganje najvećim delom viška rada »premešteno« iz organizacija gde se on stvara u institucije novčanog i kreditnog mehanizma, iz sfere proizvodnje u sferu prometa.

2. Efikasnost investicija utiče na nivo akumulacije

Jedan je od osnovnih uzroka smanjivanja efikasnosti proizvodnje i usporenog rasta dohotka, pa s tim u vezi i opadanja akumulativne sposobnosti organizacija udruženog rada — dugoročnija tendencija smanjivanja efikasnosti investicija. To potvrđuju i podaci o dinamici investicija i društvenog proizvoda. Naime, od 1974. do 1977. godine udeo proizvodnih investicija u osnovna sredstva u finalnoj raspodeli društvenog proizvoda povećao se od 19,5 na 26,2 odsto, a društveni proizvod rastao je po prosečnoj stopi od 5,7 odsto, što je manje u odnosu na prethodni petogodišnji period (6,2 odsto). S obzirom na to da u ovako brzom rastu investicija

[2] Iz novogodišnje poruke predsednika Tita.

Digitized by Google

nisu ostvarena ulaganja koja bi omogućila dogovorene i planom utvrđene izmene u privrednoj strukturi, u smislu bržeg razvoja energetskih i sirovinskih kapaciteta, kod kojih je inače period aktivizacije znatno duži, to je očito da se efikasnost investicija smanjila.

Neracionalnost investicija počinje još sa projektovanjem i izborom tehnologija, pa preko građenja i finansiranja, sve do samog vremena njihovog aktiviranja. S obzirom na stvarno postojanje kontinuiteta, povezanosti i međusobne uslovljenosti tekuće proizvodnje i proširene reprodukcije (njih je nemoguće odvajati u svakodnevnoj praksi), nerealno je očekivati efikasnu i racionalnu proizvodnju u uslovima niske efikasnosti investicija. Ovo tim pre što se značaj sredstava za proizvodnju, nauke i znanja svakodnevno povećava u rastu produktivnosti rada, a time i u rastu društvenog proizvoda i dohotka. Radi davanja realnije ocene, treba pomenuti i činjenicu da je u nas na bazi plana, primenom nesamoupravnih mehanizama, izvršena veoma velika centralizacija društvenih sredstava kojima je omogućena gradnja krupnih infrastrukturnih objekata koji ne omogućavaju brzo i značajnije povećanje proizvodnje. S druge strane, njihovom gradnjom omogućeno je značajnije povećavanje zaposlenosti i kupovne moći stanovništva, tako da je nastali veliki nesklad između nominalne i materijalne strukture društvenog proizvoda i dohotka, između ponude i tražnje, bilo moguće usklađivati uvozom roba i porastom cena.

Ovakva situacija u oblasti investicija najvećim delom je posledica sve većeg otuđivanja sredstava i odlučivanja o investicijama od radnika, te prema tome i slabljenja njihove zainteresovanosti i odgovornosti za njih, neizgrađenosti adekvatnog ekonomskog i društvenog mehanizma centralizacije i koncentracije rada i sredstava i suviše velikog oslanjanja na inostrani kapital, odnosno tehnologiju i licence.

Tendencija sve veće orijentacije u investicijama na inostranu tehnologiju i kapital, dugoročnije posmatrano, ima i više kako ekonomski tako i društveno negativnih posledica. U nas se realizacija investicionih programa i projekata velikim delom zasniva na uvezenoj opremi i tehnologiji. Poslednjih godina uvoz opreme povećavao se u proseku za više od 30 odsto, tako da je učešće uvezene i domaće opreme u investicionim radovima izjednačeno. Tendencije koje se na tom planu ispoljavaju suprotne su društvenim opredeljenjima, a ostvarivane su upravo u vreme velikog porasta investicija (učešće investicija u društvenom proizvodu povećano je od 29 odsto u 1973. na oko 40 odsto u 1979. godini), to jest onda kada su se stekli veoma povoljni uslovi za osvajanje novih proizvoda i znatno veće uključivanje domaće proizvodnje, posebno mašinogradnje, metalne i elektroindustrije. Jasno je da ovako velik udeo inostrane tehnologije u investicionoj potrošnji neposredno smanjuje tražnju za domaćom proizvodnjom, što se, uz nedovoljno korišćenje sopstvenih proizvodnih mogućnosti, negativno odražava na veličinu dohotka, a time i na akumulativnu sposobnost organi-

Digitized by Google

zacija udruženog rada. S druge strane, takva praksa nepovoljno utiče na razvoj sopstvene naučno-tehnološke baze. Primera radi, naša zemlja je po broju prijavljenih patenata godišnje među poslednjima u Evropi.

Kada je reč o posledicama preterane zastupljenosti inostrane tehnologije, koja se uglavnom obezbeđuje jednostranim povezivanjem domaćih i inostranih organizacija, onda svakako treba pomenuti i uslove za uspostavljanje racionalnije podele rada, za razvijanje specijalizacije i integracije, odnosno udruživanje rada i sredstava na samoupravnim osnovama. Naime, gotovo sve veće organizacije udruženog rada kupuju i primenjuju inostranu tehnologiju, i to, po pravilu, od različitih u svetu poznatih kompanija. U našoj praksi se, ne tako retko, kupljena licenca nastoji iskoristiti za sticanje povoljnijeg, pa i monopolskog položaja. Otuda delom potiču i težnje ka zatvaranju, što se, pored interesa vlasnika licence i takozvanih objektivnih tehnoloških nemogućnosti, javlja kao veoma snažna brana samoupravnom udruživanju rada i sredstava, a time i našem materijalnom i društvenom razvoju u celini. I uopšte je veoma velik obim i domašaj tehnološke zavisnosti koja se implicitno izražava u kupoprodajnim ili kooperativnim odnosima, i koja je znatno šira od onoga što je sadržano u ugovornim odnosima. Zato bi kompleksnija analiza, verovatno, opovrgla sve one tvrdnje, kojih, uzgred rečeno, u nas ima dosta, da smo veoma jeftino uspeli angažovati inostranu tehnologiju i kapital. Naime, ako se imaju na umu cene licenci, koje često zastarevaju pre nego što se aktiviraju u domaćoj proizvodnji, zatim kamate, velika ograničenja obima proizvodnje i tržišta, zapostavljanje sopstvene nauke i stvaralaštva, velike teškoće u postizanju racionalnije podele rada i bržeg samoupravnog udruživanja rada i sredstava i niz drugih negativnih uticaja, koji se uvoze sa stranom tehnologijom, onda se za mali broj inostranih zajmova i tehnologije može reći da je angažovan pod veoma povoljnim uslovima.

3. Dominantan uticaj države i banaka na formiranje i objedinjavanje akumulacije i sredstava za investicije

Velike investicije (oko 40 odsto društvenog proizvoda), na osnovi veoma niske akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada, ostvarivane su inostranim sredstvima i preraspodelom dohotka putem: cena, emisije, poreza, kredita, carina, spoljnotrgovinskog i deviznog režima itd. Svim ovim instrumentima zajedničko je to da su oni, i posle usvajanja novih sistemskih rešenja, znatno više pod kontrolom državnih organa nego što su u funkciji ostvarivanja interesa i potreba samoupravno udruženih i organizovanih radnika. Razlika između iznosa ukupnih investicija i sredstava organizacija udruženog rada koja u njima učestvuju poslednjih godina se naglo povećavala, tako da se više od

Digitized by Google

polovine investicija finansira sredstvima stanovništva i neprivrednih institucija i zaduživanjem u inostranstvu.

Tako je, na primer, prema podacima Saveznog zavoda za statistiku, 1973. godine 63 odsto sredstava za investicije obezbeđeno osnovnom raspodelom društvenog proizvoda, 25 odsto preusmeravanjem sredstava tekuće potrošnje i 12 odsto inostranim sredstvima, a 1977. godine stanje je bilo sledeće: 46 odsto sredstava za investicije osigurano je osnovnom raspodelom društvenog proizvoda (—17 odsto), 36 odsto su činila usmerena sredstva iz tekuće potrošnje (+11), a 18 odsto — inostrana sredstva (+6 odsto). Ovi podaci ukazuju, s jedne strane, na krupne promene u strukturi sredstava za finansiranje investicija, a, s druge, na velike razlike između osnovne raspodele društvenog proizvoda i njegove finalne upotrebe, nastale, pre svega, na bazi odluka društvenih faktora i snaga van privrede i udruženog rada. Ovakav način obezbeđivanja sredstava za investicije i odlučivanja o njihovoj upotrebi slabi ekonomsku i društvenu motivisanost radnika za ostvarivanje akumulacije, odnosno za proširivanje materijalne osnove društvenog rada.

Naime, velik deo sredstava za finansiranje investicija i dalje se obezbeđuje formama i instrumentima na koje radnici u organizacijama udruženog rada nemaju tako reći nikakvog uticaja. Dominantni udeo države i banaka u tome potvrđuje da na tom području, i pored jasnih društvenih opredeljenja, nismo praktično ništa uradili da promenimo suštinu formiranja akumulacije i sredstava za finansiranje investicija, odnosno nismo obezbedili da radnici u osnovnim organizacijama odlučuju o celini rezultata rada i sredstava društvene reprodukcije. »Ja već godinama ukazujem na to da je u sistem ugrađeno mnoštvo instrumenata stalnog iscrpljivanja akumulacije iz privrede. Sredstva otiču u banke zahvaljujući našem emisionom i kreditnom mehanizmu, pa sve počiva na kreditima, a oni onda iscrpe do kraja svu reproduktivnu snagu privrede i stvaraju zavisnost privrede. I način formiranja sredstava za opću i zajedničku potrošnju isto tako iscrpljuje samostalnu reproduktivnu sposobnost privrede i dovodi do formiranja sredstava SIZ-ova i države. K tome banke imaju i sredstva štednje, a i one mogućnosti autonomne kreacije sredstava. Tako su kod nas stvoreni moćni rezervoari sredstava na koja udruženi rad malo može da utiče.«[3]

Prema tome, osnovni problem je u otuđivanju viška rada — akumulacije i odlučivanja o njegovoj upotrebi. Jer, kao što kaže E. Kardelj, »i za ocenu karaktera proizvodnih odnosa u jednoj socijalističkoj zemlji kao što je naša nije dovoljno samo konstatovati da su sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini. Odlučujuće pitanje pri tome jeste: na koji način se vrši istorijski neophodna koncentracija i centralizacija onog dela opredmećenog minulog rada koji čini društvenu akumulaciju i ko i kako raspolaže tom

[3] Intervju dr Ive Perišina »Komunistu«, 30. decembar 1979.

Digitized by Google

akumulacijom«.[4] Primarni zadatak je: kako to rešiti? Sigurno je da problema ima i u gospodarenju sredstvima akumulacije i ukupnim poslovnim sredstvima od strane radnih kolektiva, zatim u raspoređivanju dohotka i čistog dohotka, što takođe treba rešavati. Ali, u ovom kontekstu, oni su ipak drukčijeg karaktera.

Pre svega, nužno je mehanizme i instrumente kojima se sredstva i dohodak otuđuju od radnika u osnovnoj organizaciji, među kojima oni u novčanom i bankarskom sistemu, opštoj i zajedničkoj potrošnji imaju daleko najveći uticaj, zameniti drugima koji će biti u funkciji ostvarivanja ciljeva i osnova našeg socijalističkog samoupravnog sistema, to jest prakse u kojoj su udruženi radnici nosioci celokupne društvene reprodukcije. A to je pitanje temeljnih odnosa proizvodnje, to jest odnosa radnika prema sredstvima za proizvodnju — minulom radu. Jedno je od osnovnih društvenih opredeljenja da ukupni društveno-ekonomski, socijalni, pa i politički položaj radnika u našem samoupravnom društvu treba da bude određen ne samo rezultatima njegovog tekućeg rada već i rezultatima upravljanja i privređivanja minulim radom, to jest njegovim doprinosom proširivanju materijalne osnove tekućeg rada i porastu produktivnosti i ekonomičnosti zajedničkog i ukupnog društvenog rada. »A da bi radnik stvarno bio svestan svojih klasnih, ekonomskih i političkih interesa i da bi ujedno bio materijalno stimulisan da racionalno raspolaže sredstvima proširene reprodukcije, to jest da bi stvarno postupao kao slobodan i racionalan gospodar svoga rada, a ne kao najamni radnik, njegov »višak rada«, odnosno njegov »minuli rad« ne može prosto biti eksproprisan od njega i obavijen velom državnog ili tehnokratsko-monopolističkog ili nekog ideološkog »tabua«. Neophodno je da ova sredstva imaju za radnika — uprošćeno rečeno — oblik proizvoda njegovoga rada koji ima svoju upotrebnu vrednost za njega i svoju »cenu« kakvu ima i drugi deo proizvoda njegovog rada koji u skladu sa merilima raspodele prema radu ulazi u njegov dohodak, odnosno u dohodak osnovne organizacije udruženog rada.«[5]

U stvarnom procesu proizvodnje i u društvenoj reprodukciji uopšte dolazi do izražaja upotrebna vrednost sredstava za proizvodnju, ali i njihova vrednost. Kako ona pripadaju radnicima (društvena svojina), to ekonomičnost i racionalnost u njihovoj primeni treba da budu u interesu svakog radnika i da se ostvaruju kao unutrašnja snaga razvoja osnovne organizacije i udruženog rada u celini. I što je materijalna opremljenost rada veća, to je potreba za racionalnom i ekonomičnom primenom sredstava izraženija. Ta funkcija u nas pripada radniku. U tom smislu neophodno je svakom radniku učiniti jasnim da se u dohotku osnovne organizacije izražavaju ne samo društveno priznati rezultati tekućeg rada već i rezultati upravljanja i privređivanja sredstvima druš-

[4] E. Kardelj, *Problemi naše socijalističke izgradnje*, knjiga 9, BIGZ, Beograd, 1974, str. 368.

[5] E. Kardelj, isto, str. 378.

Digitized by Google

tvene reprodukcije. Na taj način, dohodak osnovne organizacije udruženog rada postaje organska veza između društveno-ekonomskog položaja radnika i njegovog odnosa prema tekućem i minulom radu. Neuspostavljanje odnosa zavisnosti ove vrste dovodi, kao što je i naša dosadašnja praksa pokazala, do nedovoljne zainteresovanosti radnika za efikasno raspolaganje i korišćenje sredstava društvene reprodukcije, to jest do ravnodušnosti, odvojenosti i otuđenosti radnika od uslova ostvarivanja sopstvenog rada. Takvo stanje stimuliše jačanje potrošačkog odnosa radnika prema dohotku i društvenim sredstvima i dovodi do javljanja protivrečnosti između stvarnog položaja radnika i razvoja materijalnih proizvodnih snaga, koju u takvim uslovima u ime radnika razrešava neko drugi, i to raznim metodima prinude, a najčešće država preko svojih organa i instrumenata.

S obzirom na to da efikasno upravljanje i privređivanje sredstvima društvene reprodukcije od strane radnika u udruženom radu predstavlja jedan od bitnih uslova daljeg razvoja materijalnih proizvodnih snaga i socijalističkih samoupravnih odnosa, takvo upravljanje, na sadašnjem stepenu našeg razvoja, nužno je svestrano stimulisati. Bitno je da radnik kao upravljač društvenim dohotkom i sredstvima, a od čijih odluka zavisi efikasnost i sudbina celokupnog sistema društvene reprodukcije, bude u punoj meri ekonomski zainteresovan za svaku odluku u oblasti proširene reprodukcije, bilo da je donosi neposrednim izjašnjavanjem u osnovnoj organizaciji bilo putem delegata u samoupravnim organima. Naša praksa nas već godinama uverava da normativne odredbe i formalna prava radnika ne mogu sami po sebi sprečiti otuđivanje dohotka i sredstava od radnika. Oni mogu da predstavljaju snažnu branu tim procesima ako se zasnivaju na direktnom radnikovom ekonomskom interesu za efikasno raspolaganje i korišćenje sredstava društvene reprodukcije. To znači da se i način raspolaganja i korišćenja dela dohotka, koji radnici u osnovnoj organizaciji stiču na temelju udruživanja rada i sredstava i uspešnog privređivanja sredstvima društvene reprodukcije, moraju učiniti bitnim faktorom zainteresovanosti radnika za racionalno gospodarenje minulim radom. U tom smislu, neophodno je uspostavljanje odnosa zavisnosti između dohotka osnovne organizacije i radnikovog ličnog dohotka prisvojenog po osnovu minulog rada. Tada se minuli rad neće moći tretirati kao čisto obračunska veličina koja se primenjuje u raspodeli sredstava za lične dohotke, već, pre svega, kao faktor produktivnosti rada i sticanja dohotka, a tek potom kao faktor raspodele i potrošnje.

Tako dohodak i lični dohodak, ostvareni na temelju ekonomski i društveno racionalnog korišćenja sredstava društvene reprodukcije i proširivanja materijalne osnove društvenog rada, predstavljaju za radnika u osnovnoj organizaciji sponu sa kretanjem društvene i zajedničke produktivnosti rada i ukupnim rezultatima društvene reprodukcije.

Digitized by Google

4. Međusobna povezanost i uslovljenost materijalnog položaja organizacija udruženog rada i samoupravnog udruživanja rada i sredstava

Razvojem samoupravljanja i socijalističke robne proizvodnje na osnovama društvene svojine, osamostaljivanjem najpre preduzeća prema državi, zatim bankarskog i kreditnog sistema, društvenih delatnosti itd., pa formiranjem osnovnih organizacija udruženog rada i uvođenjem delegatskog sistema, ostvareni su značajni rezultati u borbi protiv etatizma i birokratskog centralizma. Istovremeno, značajno je proširena materijalna osnova društva i socijalističkih samoupravnih odnosa. Međutim, uporedo sa tim nisu stvoreni potrebni uslovi, adekvatni ekonomski i društveni instrumenti za jačanje materijalnog položaja organizacija udruženog rada i za podsticanje ekonomski i društveno racionalnog samoupravnog udruživanja i ujedinjavanja potreba i interesa radnika u udruženom radu i društva u celini, a za čije zadovoljavanje je inače neophodna veća centralizacija i koncentracija rada i sredstava. Tako su osnovne organizacije udruženog rada u oblasti privrede 1979. godine raspolagale sa 4 odsto investicija u osnovna sredstva; bankarskim kreditima su uglavnom obezbeđivana obrtna sredstva, a veći deo dohotka izdvojen za proširivanje materijalne osnove rada i amortizacije, to jest bruto akumulacije, daje se na otplatu investicionih zajmova, jer na dinar poslovnih sredstava dolazi blizu 0,80 dinara kredita. U takvim uslovima, i pored jasnih društvenih opredeljenja o potrebi razvijanja samoupravnog udruživanja rada i sredstava, novoizgrađene organizacione strukture privrede i ustanovljenih osnovnih pravila ponašanja privrednih subjekata, reafirmišu se preduzetni principi i dominantno mesto kreditnog odnosa u proširenoj reprodukciji, prema kojima se centralizacija i koncentracija viška rada zasnivaju na otuđenim sredstvima i dohotku od radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada, odnosno na odvajanju ekonomske funkcije dohotka i društvene akumulacije od ekonomske funkcije rada.

Tendencije otuđivanja dohotka od radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada u nas su se toliko osnažile da je samofinansiranje privrednih organizacija palo na nivo koji neposredno ugrožava razvoj ne samo samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa nego i ekonomsku efikasnost investicija i društvene proizvodnje uopšte. U isto vreme, jača uloga kreditnog sistema i povećava se zavisnost privrednih organizacija od banaka bilo da je reč o finansiranju proširene reprodukcije, bilo o finansiranju tekuće proizvodnje i njenom održavanju na dostignutom nivou. Tako su u prvom kvartalu 1979. godine udružena sredstva učestvovala u finansiranju investicija sa 5,6 odsto, a krediti sa više od 60 odsto. To su primarni i osnovni uzroci sporog razvijanja prakse samoupravnog udruživanja rada i sredstava, to jest zajedničkih ulaganja na principima zajedničkog dohotka i rizika. Naime, uslovi u kojima radnici u organizacijama udruženog rada raspolažu sa veoma ograničenim sredstvima i u kojima se monopolistički, to jest bez dovolj-

Digitized by Google

ne kontrole privrednih organizacija, raspolaže koncentrisanim sredstvima u bankama — ne sadrže potrebne materijalne pretpostavke da se na bazi samoupravnog udruživanja rada i sredstava značajnije poboljša ekonomski položaj organizacija, pa se i one sve više okreću bankama i državnim organima. Spor razvoj prakse samoupravnog udruživanja rada i sredstava uslovljen je još nizom drugih faktora, među kojima su: veoma velike razlike u uslovima privređivanja i sticanja dohotka; nepostojanje odgovarajućeg ekonomskog mehanizma i stimulativnijih oblika slobodnije, brže i veće cirkulacije sredstava proširene reprodukcije; suviše uopštena i šablonizovana rešenja međusobnih ekonomskih odnosa osnovnih organizacija u ostvarivanju njihove uloge u proširenoj i društvenoj reprodukciji itd.

Nizak stepen samoupravne integrisanosti radnika i sredstava društvene reprodukcije, posebno dela dohotka koji je namenjen za proširenu reprodukciju i zajedničku potrošnju, kao i radno i tehnološki povezanih organizacija udruženog rada, zatim nedovoljna praktična primena sistema samoupravnog planiranja, jačanje finansijskih i merkantilnih kriterijuma privređivanja u odnosu na proizvodne, uz nastavljanje samostalnog razvoja i delovanja društvenih delatnosti, banaka, novčanog i kreditnog sistema, — objektivno ograničavaju razvoj samoupravljanja do nivoa radne i složene organizacije udruženog rada i nužno reprodukuju državu kao reprezentanta društvenih interesa i kao oblik sinteze društvene svesti i koordinatora ponašanja privrednih subjekata.

Reprodukovanje društveno-ekonomskih odnosa u kojima država preko svojih organa reguliše i kontroliše cene, novčani i kreditni sistem, devizni i spoljnotrgovinski režim, utvrđuje prioritete razvoja i praktično odlučuje o velikim investicionim radovima i stara se o njihovom izvršenju kroz razne oblike obaveznog udruživanja dohotka — akumulacije, ili usled nerazvijene slobodne razmene rada praktično i dalje reguliše odnose među različitim delovima udruženog rada — znači eksproprijaciju samoupravnih prava radnika, otuđivanje dohotka i monopolisanje u raspolaganju viškom rada. Zato se i stalno proširivanje i unapređivanje materijalne osnove udruženog rada ne zasniva na rastućoj akumulativnoj i reproduktivnoj sposobnosti organizacija udruženog rada.

Snižavanje nivoa samofinansiranja jedan je od osnovnih uzroka, ali i posledica sporog razvoja ustavnog koncepta OOUR i raznih deformacija odnosa u upravljanju dohotkom i izboru načina i instrumenata koncentracije i centralizacije viška rada i sredstava društvene reprodukcije. A usled objektivnih potreba centralizacije i koncentracije sredstava, uslovljenih pre svega tehničko-tehnološkim razvojem, dolazi do otuđivanja samoupravnih prava radnika u udruženom radu i do monopolisanja u raspolaganju viškom rada. Pri tom svaka centralizacija viška rada zasnovana na otuđivanju dohotka i sredstava od radnika jeste u stvari određeni oblik uspostavljanja i manifestovanja sopstveničkih odnosa, što, u krajnjoj liniji, dovodi do pojave klasnih otpora i sukoba. Naime, ova-

Digitized by Google

ko otuđeni višak rada predstavlja materijalnu podlogu za narastanje tehnobirokratskog sloja koji pojačanim pritiskom na dohodak osnovnih organizacija nastoji da »izvuče« što veći deo viška rada — vrednosti, ne vodeći računa o tome šta to znači sa stanovišta mogućnosti povećanja ukupne društvene proizvodnje i dohotka i prevazilaženja protivrečnosti našeg društveno-ekonomskog razvoja.

Jedan je od puteva za uspešnije rešavanje aktuelnih problema i protivrečnosti koncentracije i centralizacije akumulacije, odnosno razvoja samoupravnih odnosa u oblasti proširene reprodukcije, i brže razvijanje samoupravne integracije organizacija udruženog rada (kako onih u oblasti materijalne proizvodnje tako i njih sa organizacijama u oblasti prometa i takozvanih društvenih delatnosti). Ostvarivanje Ustavom utvrđene pozicije osnovne organizacije udruženog rada, njeno integrisanje na bazi tehnološke i radne povezanosti i uvođenje delegatskog sistema odlučivanja — bitne su pretpostavke unapređivanja samoupravljanja kao celovitog sistema.

Strukturu organizovanja udruženog rada kao bitan element razrešavanja problema u oblasti proširene reprodukcije izdvajamo zbog toga što su ćelijski oblici udruženog rada, to jest osnovne organizacije, uglavnom integrisani prema ranije uspostavljenoj shemi preduzetne strukture. Nju su u našim uslovima karakterisali: usitnjenost i neusklađenost proizvodnih kapaciteta, široki programi (svaštarstvo) — konglomeratski tim organizacije, monopolske situacije kako krupnih tako i malih organizacija, usled regionalnog zatvaranja, razdvojenosti proizvodnje i prometa (naročito trgovinskih i bankarskih organizacija), nauke, zdravstva itd. Ovim ne negiramo pozitivan uticaj samoupravne organizacije preduzeća, koji je ona imala u nas naročito u borbi sa etatističkom organizacijom privrede, već samo ističemo da ona kao centralistički upravljana organizacija nije dovoljna za dalje suštinske promene društveno-ekonomskog položaja radnika i čoveka u našem društvu i za dalji razvoj privrede i društva koje će počivati na udruživanju rada. Za uspešno samoupravno rešavanje problemâ proširene reprodukcije potrebne su nam krupne integracione celine, kao izraz organskog rasta proizvodnih snaga i društvene produktivnosti rada, koje se zasnivaju na osnovnoj organizaciji udruženog rada, to jest na stvarnim interesima i potrebama radnika u njoj i interesima društva u celini, i u čijim okvirima se stvaraju uslovi za potpuniju afirmaciju radnih i stvaralačkih napora radnika pojedinaca i radnog kolektiva, za višu produktivnost rada i rentabilnost poslovanja. Samim tim brže će rasti dohodak i zajednička sredstva akumulacije i zajednička ulaganja rada i sredstva koja omogućuju brži razvoj svih koji u njima učestvuju. Time bi se znatno pospešio proces samoupravnog udruživanja rada i sredstava unutar same privrede, nezavisno od etatističkih i klasičnih bankarskih metoda.

Digitized by Google

5. Raspodela dohotka neposredno utiče na akumulativnost organizacija udruženog rada

Raspodela dohotka je drugi bitan faktor koji neposredno opredeljuje veličinu akumulacije — sredstava za proširivanje i unapređivanje materijalne osnove rada, odnosno koji bitno utiče na akumulativnu i reproduktivnu sposobnost OUR i privrede. U svakoj raspodeli, pa i u raspodeli ukupnog prihoda i dohotka organizacija udruženog rada, pored realnih društvenih potreba, dolazi do izražaja i odnos snaga u društvu, to jest u organizacijama udruženog rada. U njoj se ispoljavaju i razrešavaju mnoge protivrečnosti socijalističkog društva, pa i ona osnovna: protivrečnost između društvenog karaktera rada i individualnog prisvajanja po osnovu rada.

Osnovni elementi formiranja i raspoređivanja ukupnog prihoda utvrđuju se zakonom. U materijalne troškove poslovanja, kao jednog od osnovnih elemenata raspoređivanja ukupnog prihoda, pored utrošenih predmeta rada i usluga, to jest prenete vrednosti, svrstani su i određeni izdaci (dnevnice, propaganda, reprezentacija, stručno obrazovanje, carine, porez na promet itd.) koji se stvarno i jedino mogu nadoknaditi novostvorenom vrednošću. Razlozi kojima se zakonodavac rukovodio usvajajući ovakvo rešenje nisu teorijske, već praktične prirode. U ovom kontekstu ove izdatke pominjemo iz razloga što su višegodišnjim bržim rastom dostigli nivo koji uveliko umanjuje propisima utvrđeni dohodak[6] i što radnici u OOUR praktično ne ostvaruju kontrolu i efikasno upravljanje nad tim delom novostvorene vrednosti, odnosno materijalnih troškova. Način obezbeđivanja sredstava za njihovo pokriće i dominantan uticaj poslovodnih organa na odlučivanje o njima — bitni su uzroci stanja koje pokušavamo da »sredimo« i kontrolišemo administrativnim merama, pa i zabranama.

Raspodelu dohotka već duže vreme karakterišu: neuvažavanje ekonomske strukture dohotka OOUR; relativno samostalno kretanje sredstava za opštu i zajedničku potrošnju i ličnih dohodaka, velike disproporcije između nominalne i materijalne strukture dohotka i društvenog proizvoda, slabo stimulisanje podizanja produktivnosti rada itd. Kvantitativni efekti takvih odnosa su: opadanje relativnog udela čistog dohotka i akumulacije u dohotku organizacija udruženog rada i u privredi u celini.

Radnici u OOUR povećavaju dohodak na različite načine: podizanjem produktivnosti rada, prilagođavanjem proizvodnje zahtevima domaćeg i stranog tržišta, ekonomski i društveno racionalnijim korišćenjem sredstava društvene reprodukcije, povećavanjem cena, na bazi pozitivnog uticaja sistemskih rešenja i mera ekonomske politike, prirodnih uslova itd. Zakonom o udruženom radu utvrđene su ekonomski i društveno najcelishodnije osnove povećavanja dohotka (prve tri). Njima se, za razliku od drugih

[6] Na ime raznih materijalnih troškova u 1979. utrošeno je oko 85 milijardi, što je znatno više od izdvajanjâ u poslovni fond.

Digitized by Google

kojima se ostvaruje samo drugačija raspodela novostvorene vrednosti, sa povećavanjem dohotka postiže i umnožavanje materijalnih dobara i usluga ili smanjivanje društvenog rada pri jednakom obimu proizvodnje. Utvrđivanje ovakve ekonomske strukture dohotka omogućuje da se u praksi raspodelom obezbedi različit tretman i prava radnikâ u odnosu na različite osnove sticanja i povećavanja dohotka i da se međusobne i društvene obaveze radnikâ bolje izraze i pravilnije rasporede. Bez toga je teško moguće suzbiti razne pojave i vidove kolektivne eksploatacije, odnosno utvrđivati odgovornost radnikâ u OOUR za upravljanje i raspolaganje stečenim dohotkom — prema radnicima u drugim OOUR i prema društvu u celini.

Poznato je da kretanja u oblasti raspoređivanja dohotka, to jest u sekundarnoj raspodeli, već duži niz godina, praktično od privredne i društvene reforme (1966. godine), nisu u skladu sa društvenim opredeljenjima i ciljevima razvoja. Naime, deo dohotka namenjen podmirivanju opštih i zajedničkih potreba, u pomenutom periodu, brže raste od dohotka, a pri tom nije dovoljno usmeren na neposredno stimulisanje rasta opšte produktivnosti rada i na stvaranje boljih i humanijih uslova za rad, kao i uslova za višu produktivnost rada radnikâ u materijalnoj proizvodnji. To je, u stvari, materijalni izraz odnosâ i tendencija, koji su još dominantni u razvoju društvenih delatnosti, radu i poslovanju organizacija udruženog rada u njima. Naime, razvijajući se duži niz godina pod okriljem države i njenih organa, na bazi budžetskog načina finansiranja, rad i delatnost ovih organizacija u velikoj meri su odvojeni od tekućih i dugoročnih potreba i interesa radnih ljudi i udruženog rada u celini. Na toj osnovi formirala se i njoj odgovarajuća društvena svest, koja sada znatno usporava uspostavljanje odnosa na temelju odredbi Ustava iz 1974. godine. Ekstenzivni razvoj društvenih delatnosti, neracionalna mreža institucija, nezadovoljavajući kvalitet rada i usluga, snažna inercija u programskoj i radnoj orijentaciji karakteristike su razvoja koji se zasnivao na otuđenom dohotku.

Sredstva za opštu i zajedničku potrošnju formiraju se posredstvom organâ društveno-političkih zajednica i samoupravnih interesnih zajednica (ukupno ih je oko 18.000), to jest na osnovi unapred utvrđenih stopa poreza i doprinosa, a ne na temelju zajednički, od strane korisnikâ i davalaca usluga utvrđenih programa delatnosti i efikasnosti njihovog izvršavanja, a to znači reprodukovanje odnosâ u kojima ta izdvajanja iz dohotka za radnike u OOUR predstavljaju spolja utvrđenu i zadatu obavezu, a ne izraz njihovih stvarnih potreba i međusobnih dogovora. Prema tome, i pored mnogih pokušaja i nastojanja, u periodu posle donošenja novog Ustava, nismo uspeli suštinski promeniti ponašanja u praksi koja su išla za tim da se takozvane društvene delatnosti izdvoje iz opšteg stanja društvenog rada i materijalnog položaja privrede, odnosno organizacija udruženog rada u njoj. To se u raspoređivanju dohotka izrazilo u bržem rastu poreza i doprinosa iz dohot-

Digitized by Google

ka, što je neposredno smanjilo mogućnosti radnika u organizacijama udruženog rada da veći deo dohotka izdvajaju u fondove, odnosno za proširivanje i unapređivanje materijalne osnove rada. Podaci SZS o raspodeli društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka veoma jasno izražavaju takve tendencije:

Godina / Elementi	1966.	1969.	1971.	1973.	1975.	1976.	1977.	1978.
Društveni proizvod	100	100	100	100	100	100	100	100
Amortizacija	8,8	10,8	10,2	11,6	10,8	11,9	10,7	10,5
Lični dohoci i primanja (neto)	34,7	36,5	36,5	34,6	34,5	36,1	36,2	34,4
Porezi i doprinosi	25,8	33,8	28,7	28,6	29,0	30,1	30,7	30,8
Fondovi	19,7	10,2	15,5	13,8	15,7	9,9	12,4	13,6
Ostalo	10,0	8,7	9,1	11,5	10,0	11,3	10,0	10,8

Odnosi i tendencije u raspoređivanju društvenog proizvoda i dohotka upućuju na sledeće zaključke: opterećenje privrede, to jest dohotka OOUR, zakonskim i ugovornim obavezama je tako veliko da deluje destimulativno na radnike u osnovnim organizacijama materijalne proizvodnje u njihovim nastojanjima za povećavanjem dohotka na osnovu rasta produktivnosti rada i efikasnosti poslovanja; u razrešavanju protivrečnosti u raspoređivanju dohotka slabije dolazi do izražaja interes radnika u materijalnoj proizvodnji — stvaralaca vrednosti i dohotka nego interes radnika i raznih društvenih grupa u društvenim delatnostima i službama koje su upućene na višak rada, odnosno dohodak OOUR u materijalnoj proizvodnji; takozvana sekundarna raspodela ili raspoređivanje dohotka je još uvek jedan od vidova otuđivanja dohotka i sredstava, i to u takvim razmerama da izaziva poremećaje u društvenoj reprodukciji.

Ovako nepovoljne tendencije u raspoređivanju dohotka sa stanovišta materijalnog i društvenog razvoja zahtevaju preduzimanje odlučnih akcija i mera u organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i u društveno-političkim zajednicama. Njima treba obezbeđivati kvantitativne promene u globalnoj raspodeli dohotka (povećavanje relativnog udela organizacija udruženog rada iz privrede u društvenom proizvodu i dohotku, štednja itd.), što je u sadašnjoj situaciji od izuzetnog značaja, ali istovremeno razvijanjem odnosa slobodne razmene rada treba menjati oblike i metode formiranja sredstava za opštu i zajedničku potrošnju, tako da radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada stvarno odlučuju i o tom delu dohotka i da u njoj ostvaruju kontrolu nad njegovim tokom (kružnim kretanjem) u procesu društvene reprodukcije. Primenom mera preduzetih od strane or-

Digitized by Google

gana društveno-političkih zajednica i pojačanom političkom akcijom ostvarene su tokom ove godine određene kvantitativne promene u globalnoj raspodeli dohotka (povećan je relativni udeo organizacija privrede u raspodeli dohotka, ekonomičnije i racionalnije se koriste sredstva za proizvodnju itd.) Međutim, te promene će biti privremene, kao što je to bilo i ranije, ako ne budemo brže razvijali odnose slobodne razmene rada.

Za brži razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa od posebnog je značaja izgradnja čvršće društvene osnove za slobodnu razmenu rada i delegatske odnose, doslednije ostvarivanje samoupravnog planiranja u osnovnim i radnim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama, zatim racionalizacija i razuđivanje samoupravnog interesnog organizovanja, razvijanje informisanja, stručnog i naučnog rada kao bitnih komponenti samoupravnog odlučivanja.

Veoma skromni praktični rezultati postignuti u ostvarivanju slobodne razmene rada i niz nerešenih pitanja u njoj upućuju na to da će doprinosi, kao instrument formiranja sredstava za funkcionisanje organizacija u društvenim delatnostima, imati u dužem periodu veliku važnost i primenu. Stoga je potrebno u društvenoj praksi obezbediti samoupravni postupak njihovog utvrđivanja, odnosno njihovu defiskalizaciju. Jedna od pretpostavki uspešnog ostvarivanja tog procesa jeste da se na osnovi planova organizacija udruženog rada i mesnih zajednica i programa rada organizacija društvenih delatnosti utvrđuju predlozi doprinosa. U raspravama o programima rada i predlozima doprinosa u osnovnim organizacijama i mesnim zajednicama treba sagledati namenu sredstava koja se doprinosima obezbeđuju, to jest potrebe koje se njima zadovoljavaju, kao i efekte njihove upotrebe, odnosno izvršavanja programa rada organizacija i radnih zajednica u društvenim delatnostima i organima društveno-političkih zajednica, koji treba da se ogledaju u porastu produktivnosti rada, poboljšavanju uslova rada i života itd. Svesno usaglašavanje potreba i mogućnosti biće znatno olakšano ako se programi, pored opisnog iskazivanja (sadržaj, vrsta, obim i kvalitet usluge), izraze u novcu kao opštem ekvivalentu. Novčano izražen razmenski odnos između korisnikâ i davalaca usluga jeste i bitna pretpostavka defiskalizacije doprinosa, te, prema tome, i ostvarivanja slobodne razmene rada.

Raspoređivanje čistog dohotka je na prvi pogled samoupravna odluka radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada kojom se neposredno opredeljuje veličina akumulacije. Analizom kvantitativnih odnosa i ponašanja radnih kolektiva u raspoređivanju dohotka u nas često se problem svodi na to da li radnici »jedu« ili »ne jedu« akumulaciju. Na temelju toga se onda nude razna rešenja, počev od zahteva za obnovom tržišta (uvođenje tržišta kapitala i radne snage), za uvođenjem obavezne stope akumulacije, limitiranjem ličnih dohodaka, pa sve do potpune autonomije radnih kolektiva u ostvarivanju ove društvene funkcije. Ima i rešenja kojima se pravilnost i »automatizam« u ponašanju radnika pri raspo-

Digitized by Google

ređivanju čistog dohotka nastoje obezbediti primenom određenih proporcija zavisno od veličine nekog parcijalnog pokazatelja uspešnosti poslovanja (dohodak po radniku, stopa dobiti itd.).

Ne ulazeći u analizu društvenih i ekonomskih posledica primene ovakvih rešenja, smatramo da nam nedostaje temeljita i svestrana analiza uslovâ u kojima radnici raspoređuju čisti dohodak i, na bazi toga, rešenja koja će jačati materijalnu osnovu udruženog rada i samoupravnu poziciju radnikâ u udruženom radu, a ne najamni mentalitet, etatizam, grupnosvojinsko ponašanje itd. Naime, činjenica je da, zavisno od uslova u kojima proizvode i posluju, kao i od drugih faktora koji deluju na formiranje interesa radnikâ, u pojedinim organizacijama dolazi do neracionalnog trošenja i prelivanja društvene akumulacije u ličnu potrošnju. To je česta pojava, naročito u organizacijama koje imaju monopolski položaj i u koje se posredstvom tržišta i drugih faktora sliva veliki deo društvenog viška rada. Zato se dogmama o akumulaciji i romantičarskim tezama ne mogu stvarati uslovi za to da se interes radnikâ formira u pozitivnom pravcu i da se deo dohotka namenjen proširivanju i unapređivanju materijalne osnove društvenog rada utvrđuje prema veličini i ekonomskoj strukturi društvenog proizvoda i dohotka, a na bazi stvarnih, samoupravno usaglašenih i utvrđenih zajedničkih interesa i potreba radnikâ u udruženom radu. Akumulacija utvrđena na ovaj način postaje materijalni faktor samoupravnog povezivanja i ujedinjavanja radnikâ u organizacijama udruženog rada i osnova zajedničkog razvoja kojim se obezbeđuje efikasno prevazilaženje materijalnih diferencijacija osnovnih organizacija udruženog rada i radnikâ u njima. Višak rada sjedinjuje se sa potrebnim radom.

Bitne karakteristike uslovâ u kojima radni kolektivi odlučuju o raspoređivanju čistog dohotka jesu: otuđivanje i ekonomski neopravdano veliko izdvajanje dohotka za podmirivanje opštih i zajedničkih potreba; apsolutni i relativni rast obaveznog udruživanja sredstava radi izvršavanja investicionih obaveza države; otuđenost odlučivanja o investicijama; velika socijalizacija gubitaka i slab uticaj tržišta i ekonomskih zakonitosti na odlučivanje radnikâ u OOUR; društveno-ekonomski položaj radnika opredeljen je rezultatima tekućeg rada, dok se njegov doprinos po osnovu proširivanja materijalne osnove rada i gospodarenja minulim radom veoma malo ili nikako ne vrednuje; stalni pritisak inflacije i nestabilnih uslova privređivanja; zanemarivanje ekonomske strukture dohotka OOUR i njegovog društvenog karaktera itd. U ovakvim uslovima radnici po svaku cenu nastoje da sačuvaju irealnu vrednost ličnih dohodaka, a ako ima dohotka, onda i da povećaju svoj udeo u njemu. Oni su, dakle, uslovima koji se steknu pre donošenja odluke o raspoređivanju čistog dohotka stimulisani da prednost daju kratkoročnim i pojedinačnim interesima na uštrb dugoročnih i zajedničkih interesa. Opada sposobnost OUR da samostalno vode proširenu reprodukciju.

Prema tome, elementi klasnih odnosa, kao ostaci, postoje i na sadašnjem stepenu materijalnog i društvenog razvoja našeg druš-

Digitized by Google

tva. Oni se ispoljavaju kako u fazi proizvodnje tako i u fazi raspodele. Samo rešenjima u oblasti raspoređivanja čistog dohotka ne mogu se obezbediti uslovi za prevazilaženje i otklanjanje takvih elemenata. Jer, sve dok postoji osamostaljeno kretanje delova dohotka, to jest mimo interesa i potreba radnika i nezavisno od ostvarenih rezultata u materijalnoj proizvodnji, imaćemo i suprotnosti, pa i klasnog karaktera, među nosiocima pojedinih delova dohotka. Osnovna sistemska rešenja kojima ćemo razvijati samoupravno udruživanje rada i sredstava i ukinuti pojave otuđivanja dohotka imamo. Potrebna je njihova stvaralačka razrada i primena.

Digitized by Google

Boris Nonevski

Jedno pozorište nije dovoljno ovom svetu

Jedna od osobenosti Beogradskog internacionalnog teatarskog festivala jeste da nam predočava raznolikost pozorišnog iskustva koje se oblikuje na diferenciranim civilizacijskim, povesnim i kulturnim rezultatima čovekovog trajanja. Sa većim ili manjim uspehom, iz godine u godinu, ta institucija međunarodnog pozorišnog okupljanja opravdava svoje postojanje na tom fonu. Međutim, njena *differentia specifica* u svekolikom mozaiku kulturnih manifestacija u nas jeste da upriliči *nove tendencije u svetskom teatru*, da nam na jednom kratkom odsečku vremena dâ reprezentativni izbor produkcije ove umetnosti iz kojeg ćemo moći da očitavamo iskorake u neistražene mogućnosti jednog segmenta oblikovanja mašte. Otud, sasvim prirodno, kao osnovna deonica u premeravanju njenog estetskog domašaja ostaje nam visina nadogradnje prethodnog, datog startnog osnova pozorišne supstance.

I dok zatečeno teatarsko iskustvo, i pored metamorfoza unutrašnjeg samoživljenja, možemo da evidentiramo sa velikim kvantumom pouzdanosti, dakle možemo da ga smatramo konstantom naše svesti (saznanja) o pozorišnom umeću — nove tendencije, budući da se radi o izboru, na BITEF-u uvek u sebe uključuju nepredvidljivu varijablu ukusa. I pored dvomilenijumske zabrane da se o njemu (ukusu) raspravlja, baš ta sfera ljudske duhovnosti,

Digitized by Google

pored pozorišnih predstava, uz njih i povodom njih, na ovom zborovanju, svake godine će biti iznova stavljana pod uveličavajuću dioptriju kritike.

Svaka (ne)uspela predstava sa zaštitnim znakom zvanične konkurencije postaje povod raspravama koje se ne odnose samo na njenu umetničku strukturu, već i na sam postupak odabiranja repertoara. Estetski rezultat odnosnog komada, uz pohvale ili ravnodušnosti kritike, donosi i negodovanje ili aplauze adresovane organizatoru.

U mnoštvu promenljivih veličina koje određuju ukus (kulturne, pozorišne) javnosti, na BITEF-u, od njegovog pokretanja, traje i jedna konstanta. Nove tendencije u svetskom pozorištu jugoslovenskoj publici posreduju *jedni te isti ljudi.* Okupivši se oko institucije selektorâ, oni nam godinama (po)kazuju šta je novo u pozorištima planete. Takvo ustrojstvo kulturne razmene sa svetom, doduše, „oslobađa" nas nekih nedoumica. Naime, vremenom navikavamo na parametre njenih animatora i oni, njihova *subjektivna merila,* malo po malo stiču status *bespogovornog objektiviteta.* Izdižu se do nivoa apsolutnog (re)cenzora pozorišne osmoze. Ta uvredljiva jednostranost implikuje čitav arsenal odnosa nepovoljnih po samu umetnost, ali mi ovde iz svega toga izvlačimo samo jedno pitanje. Kako je moguć estetski pluralitet — koji je rodno mesto novih tendencija u svim umetnostima, napose i pozorišta, čiji su osvedočeni zagovornici i selektori BITEF-a — koji ne podleže pluralističkoj arbitraži? Moguće da su se u njima (dvama selektorima) nakupili najviši stratumi osećajnosti i estetska tolerancija za svekolika teatarska stremljenja, ali onda mi, publika, ne zaslužujemo njihovu dobroljubivost.

Pored estetske nerelevantnosti, institut selektorâ pokazao se i *društveno* neregularan. Izbor (selekciju) predstava koje učestvuju na Beogradskom internacionalnom teatarskom festivalu prave njegovi direktori. Međutim, prilikom razmatranja Statuta BITEF-a, kako informiše dnevna štampa, delegati SIZ-a kulture Beograda postavili su »veoma principijelno pitanje: kako je moguće da direktora(e) BITEF-a imenuje njegov Savet kada zakon predviđa instituciju konkursa?« Dalje, novinar izveštava: »Delegati su, jednostavno, primetili da ovom smotrom (i ne samo njom) već 14 godina upravljaju isti ljudi. To se kosi sa načelom da ista ličnost ne može biti birana na istu funkciju više od dva puta uzastopno.« Komentarišući te podatke, isti novinar konstatuje da ti propusti nisu puka slučajnost, već da je »reč o želji da se zadrže stare pozicije, o žilavoj odbrani sopstvenog položaja u kulturi, smišljenijoj ponekad i od društvene akcije koja bi je sprečila. Kako, inače, razumeti podatak da ono što je zasmetalo delegatima Samoupravne interesne zajednice kulture nije zasmetalo i Savetu BITEF-a? On je, naime, podržao predloženi Statut smotre«.*

* Radmila Dubljević, *Zaljubljeni u fotelje,* »Borba«, 25. septembar 1980.

Digitized by Google

Ovakvim i sličnim primedbama, dok je bio u uzletu, BITEF je zatvarao usta svojim rezultatom. Drugom polovinom šezdesetih i gotovo celim rasponom sedamdesetih godina on je postizao značajan učinak u posredovanju novih pozorišnih tendencija našoj javnosti. Zahvaljujući, između ostalog, i toj manifestaciji, eksperimentalna traganja pozorišta u svetu postala su vremenom »sastavni elemenat« i našeg institucionalnog teatra. Međutim, kada je BITEF apsolvirao prosvetiteljsku misiju pred našom kulturnom javnošću, kada je ona dorasla da bude kompetentan i obavešten procenjivač pozorišne vrednosti u svetskim koordinatama, njegovi animatori nisu ni primetili da je naša publika nadrasla fazu »konsumenta« kulture.

Ekstenzivan izlog »novih« tendencija u svetskom pozorištu na BITEF-ovom štandu samo je po gabaritu odavao utisak velike kulturne manifestacije. Doduše, učešće inostranih trupa nije bilo ni manje ni veće nego na prethodnim okupljanjima, ali ove godine volumen njegovog repertoara znatno je narastao uvrštavanjem velikog broja domaćih predstava. Bezmalo jedna polovina prikazanih komada bila je »posuđena« sa naših scena. Ali ne zbog toga što je naš teatar u svetskim koordinatama do te mere narastao da zaslužuje odnosni ekvivalent, već pre svega njegovim naglašenim zahtevom da se predstavi svetu, a ponajviše željom organizatora da »obogate kulturni život« glavnog grada, s obzirom na zasedanje UNESCO-a. Ovaj eminentni skup kulturnih poslenika iz čitavog sveta biće, najverovatnije, razlog i za pomeranje u kalendaru BITEF-a.

Rezervacije za obilazak zgusnutog arhipelaga »novih« tendencija u svetskom pozorištu, kada se uzme u obzir vreme provedeno u hramu Talije, stajaće, možda, skuplje nego boravak u najekskluzivnijim hramovima turizma. Ako ste hteli ove godine da pripadate odabranoj publici (po kom kriterijumu samo?) BITEF-a, trebali ste da smanjite svoj lični budžet za dobrih pola miliona starih dinara, a ako ste, pri tom, i ambiciozniji pa ste njegova dobra želeli da prinesete porodičnoj kulturnoj trpezi, sledećeg meseca ostaće vam da na trpezu porodice servirate gorko sećanje na pozorište. Koliko do lane — ako nismo mogli da odemo u svet da bismo videli šta se novo događa u pozorištu — BITEF nas je pošteđivao »nepotrebnog« trošenja vremena i novca, a ove jeseni on nas razuverava i kako nam se kotira novac u svetu. Zato ne moramo odlaziti na belosvetske berze. Dovoljno je otići na BITEF. Za sve više para dobijamo sve manje »konvertibilne« umetnosti.

No, pridimo bliže predstavama. Valja preći veliki breg lepota koje je pred nama tri nedelje, iz večeri u veče, gomilao organizator ove međunarodne manifestacije. Ali, kako prevaliti tu deonicu a da se pri tome ne zloupotrebi pažnja i vreme čitaoca? Postrojiti komade po umetničkoj veličini nemoguće je. A i kad bismo to pokušali, ne bismo stigli na smotru jer im nedostaje relevantna estetska odeća za stroj BITEF-a, koji kao svoju prvu zapovest propisuje istraživanje novih područja pozorišne mašte. Kako, zaista kako,

Digitized by Google

u ovaj izveštaj uvrstiti arheološke partiture rekreiranja mitološke svesti i ritualne seanse Aboriginal Dance of Arhem Land? Da je BITEF bio seminar za istraživanje istorije teatra ili kakav antropološki tečaj, oni bi zaista imali (a i po sebi imaju) edukativnu vrednost, ali u koordinatama programskog koncepta BITEF-a oni ispadaju iz repertoara. Ili, zašto trošiti vreme našem čitaocu predstavljajući mu *Izlazak* u izvođenju Actors Theatre iz Luisvila (SAD), jednu scensku adaptaciju iz novinskih isečaka, koja — sem »iznenađenja« da se jedan komad socrealističke provenijencije pojavljuje u SAD — ničim drugim nije iznenadila gledalište? I još jednom, zašto trošiti skupu hartiju na, doduše, iščekivani *Nervni slom* Il Carrozzonea iz Firence, koji je svojom bizarnošću bez estetskog pokrića slomio strpljenje i pažnju gledaoca već na prvoj pauzi?

Zato, koliko god izgledalo paradoksalno, u organizovanju ovog izveštaja poslužićemo se starom mudrošću BITEF-a, s tim što ćemo tražiti *nove tendencije pozorišta* u *samom* BITEF-u. Pri tom ćemo ovaj dvoetapni stratifikovani uzorak iz populacije svetskog teatra, u granicama prostora koji nam je dat, pokušati i da obrazložimo.

Treba svakako reći da smo na BITEF-u videli i predstave koje bismo mogli visoko da vrednujemo da su se dogodile u drugačijem programskom konceptu (recimo, na nekom okupljanju tradicionalnog teatra one bi zazvučale čak i avangardno). Ali, na kojim tačkama se ispoljila avangarda na BITEF-u?

Evidentni iskorak u do sada neokušana područja teatra, osobito dramaturgije, načinila je predstava *Iz tuđine* Schaubühne am Halleschen Ufer iz zapadnog Berlina, a u režiji Ellen Hammer. Komad Ernsta Jandla (autor teksta) rekreira fragment iz života pisca »u kome se ništa ne zbiva«. Na sceni su zgusnuta 30-točasovna isprazna događanja jednog čoveka koji je za svoj životni poziv odabrao zanat za čije mu bavljenje treba od alata olovka, a od materijala papir. I pored toga što su i jedno i drugo (olovka i papir) na pisaćem stolu, on nikako nije u stanju da ih sastavi. U stvari, »zamara ga pokušaj da sebe natera na pisanje«. Njegov ritual predradnji toliko je sadržajan da mu guta svu energiju. Pre nego što će sesti za pisaću mašinu ispraća svoju životnu saputnicu, sa kojom ne živi u istom stanu, poziva taksi, ona odlazi. On joj se po njenom odlasku javi telefonom, posprema stan, namešta telefon, pere zube, navija budilnik, zaspi. Sutradan se dogovara s njom da se vide uveče. Ode da se okupa, popije kafu. Zatim odlazi u kupovinu, podiže poštu. Vraćajući se kući, razgleda pošiljke... i sve tako i u istom stilu do uveče kada treba da mu dođe ona i njegov (dvadeset godina mlađi) prijatelj. Onda: razgovori, jelo, piće — sve dok ne odu. I tek na kraju seda za sto da bi započeo rad na komadu *Iz tuđine*, na tom istom delu koje smo gledali. Međutim, iznuren od beznačajnih radnji, posustaje na prvoj uzbrdici stvaralačkog puta. I, umesto da ispunjava hartiju dijalozima, replikama, radnjom, ona ga svojom belinom, neispunjenošću, poput njegovog života, gura u depresiju. Tako *on* (u izvanrednoj inter-

Digitized by Google

pretaciji Petera Fritza) zapada u dvoseklu besperspektivnost. S jedne strane, ona mu se zatvara pred ispunjenjem životnog cilja, a, s druge, zatvorenost socijalne komunikacije (on ni sa kim drugim, sem sa svojim mlađim kolegom i svojom saputnicom, ne kontaktira) nagoni ga da se opet vraća mazohističkim predradnjama stvaralačkog čina.

Autori ovog komada predstavili su nam samo jedan nerodni krug savremenog intelektualca. U nama je, međutim, ostao osećaj da se on koncentrično obnavlja. Nismo videli ni jedan greben o koji mogu da se razbiju njegovi talasi.

Ljudima koji drže olovku u ruci poznata su psihička stanja povišenog intelektualnog pritiska, ona raspoloženja kad nailaze nove ideje, kada se čitav organizam zgrči da bi sačekao nalet bujice mozga. U tim trenucima povećane aktivnosti sive moždane mase, kada unutrašnji nemir, kada energija traži izlaz, čovek, najverovatnije nesvesno, pravi pokrete, organizam podrhtava — nesvakidašnjim ritmom. U nekakvoj uobraženosti da će ometati put rađajućoj ideji do njenog fiksiranja na hartiji, on sklanja predmete po stolu, oštri olovku da bi je preciznije zapisao, izvlači novi papir iz fioke i pored toga što ga ima u gomili na stolu... ali, svejedno, racionalni rezultat »opravdava« njegove iracionalne postupke. Međutim, junak komada *Iz tuđine* ritual predradnji preuzima svesno, da bi probudio usnule centre stvaralačke aktivnosti. Taj »kreativni« premet može da bude viši stupanj samokontrolisanja intelektualne aktivnosti uma, rađanje životnijeg bića koje će odmah, bez dopisivanja i korekcija, prohodati u ekosferi umetnosti. Ali junaku (piscu) ništa ne polazi za rukom. Njegovo delanje proizvodi ništavilo i utapa se u njemu.

Tako drama poremećenog stvaranja prerasta u *tragediju uma i osećajnosti.* Velika želja za oblikovanjem nove realnosti (umetničkog dela) opusteće u odsustvu autorove životne realnosti. Naš je junak stalno opsednut idejom stvaranja, on uporno upreže volju, ali, u nedostatku životnog iskustva (socijalnog materijala), njegov se mozak grči, odbija zahteve volje.

Kao rezultat »stvaralačkog« izgnanstva, odsutnosti iz raznolikosti spoljnog sveta, koji protagonista sam sebi nameće (pored pomeranja tragičnog sukoba), u ovom se komadu suočavamo i sa jednim posve novim scenskim izričajem. I to koliko u organizaciji scenskog prostora toliko i uvođenjem jednog novog dramaturškog govora.

Slédeći osnovnu ideju pisca, scenografija (Antonio Recalcati) prostor pozorišnog obistinjavanja drame rešava jednom kreativnom pozajmicom. Kao osnova vizuelne artikulacije dramaturške ideje uzeta je slika Ernesta Ludviga Kirchnera *Interieur.* Inspirišući se podjednako dramskim tekstom i slikom, Recalcati životni prostor junaka na sceni uokviruje krivim zidovima i linijama koje se presecaju u nepravilnoj perspektivi. Time je retuširana osnovna zamisao.

Digitized by Google

Najveći iskorak na području istraživanja novih formi teatra u ovoj predstavi je načinjen na sektoru literarnog segmenta pozorišta. Tekst drame *Iz tuđine* tako je organizovan da prati, a pre svega da objašnjava pokrete i delanje junaka. Sve što on uradi na sceni, to nam i prepričava. Tako stičemo utisak kao da posmatramo neko dete okruženo igračkama kako sebi tumači njihovu namenu i svoju nameru za sledeći trenutak.

Međutim, uvođenjem narativnog jezika u dramaturšku strukturu Ernst Jandl ne razvodnjava radnju. Tim aktom on je povećao intenzitet sukoba junaka sa samim sobom u očima publike. Pred nama je osoba koja je uveliko nagrižena intelektualnom impotencijom i koja svoju nemoć ispoljava u vidu infantilne regresije. Njegova kazivanja više podsećaju na pevanje nego na scenski govor.

Kao rezultat smanjene sposobnosti komuniciranja glavnog junaka sa spoljnim svetom, na području literarnog segmenta predstave, javlja se još jedan novum. Naime, protagonista komada čitavo vreme govori pogodbenim načinom, a iz gramatike scenskog kazivanja izbacuje prvo i drugo lice jednine. On tokom celog trajanja radnje na podijumu ni jednom neće izgovoriti »ja« ni »ti«. Sav je obavijen trećim licem jednine. Time je ne samo podvučena narativnost govora, već je istovremeno potenciran i rezultat jednog otuđenog bitisanja, ekspresivnije je prezentovana podvojenost, inkompatibilnost projektovanog cilja i nemogućnosti da se on realizuje. Takvo psihičko stanje životne neispunjenosti u njemu rađa destruktivnu sumnju koja eskalira do totalne nesigurnosti u svakom pokretu, u sveukupnom delanju. Otud njemu jezik služi više da razbije gluvi mir nedešavanja nego da uspostavi nekakve relacije sa stvarima, sa ljudima. On govor upotrebljava da bi sam sebi dokazao kako on postoji, a ne da bi otkrivao stanja sveta, da bi ga dovodio u nekakve odnose.

Dok su se u predstavi *Iz tuđine* nove pozorišne tendencije očitavale u *pomeranju područja tragičnog sukoba* na jednom fragmentu ljudskog iskustva (stvaralački proces intelektualca), relativno nepodesnom za dramaturšku reanimaciju, a izvedeno iz toga u traganju (i iznalaženju) *novog jezika posredovanja radnje sa publikom* — na ovogodišnjem BITEF-u susreli smo ideje i ostvarenja da pozorište bude *konstitutivni element pozorišne predstave*, da komad u svoju strukturu involvira još jednu komplementarnu radnju ili da se radnja događa u pozorištu. I to ne u funkciji dublera koji će odigrati opasne sekvence ili kakvog teatarskog artizma, već sa relevantnim estetskim razlogom. U ovom smislu indikativne su predstave: Hrvatskog narodnog kazališta iz Splita — *Hamlet* Viljema Šekspira u režiji Ljubiše Ristića i Euripidova *Alkestida* Diseldorfskog pozorišta Schauspielhaus u režiji Roberta Ciullija.

Obe predstave, kao što se vidi, pravljene su na klasičnoj dramskoj literaturi. Međutim, što se literature tiče, sámo opredeljenje za klasiku ne obezbeđuje njihovu »podudarnost«. Više, i pre svega,

Digitized by Google

ono se očitava u prilazu, u tretmanu literarne građe. I jedna i druga skupina autorâ pozorišnih predstava tekstu prilazi sa distance. Tekst je više povod ili, može biti, zaklon (nad kojim i) iza kojeg će se rekreirati svoja (ovovremena) ideja i osećajnost. Ali, i takva nadgradnja klasike na scenama savremenog teatra postala je, u neku ruku, tradicionalna. Ko još, kome je stalo do oblikovanja modernog senzibiliteta na »daskama što život znače«, iščitava dramski zapis bez ostatka? I najokoreliji tradicionalisti, kada scenska reanimacija klasike obistinjuje umetnički rezultat, ne pokreću, pre svega moralno, pitanje da li je dopušteno »prekrajanje«, »štrikanje« dramske literarne zaostavštine. U stvari, teško da je i moguće uspostaviti kontakt sa gledalištem, a kamo li održati ga za sve vreme predstave kada se ona odmotava usporenim ritmom minulih vremena. U savremenog gledaoca ne samo što se izmenilo shvatanje tempa scenske dinamike, već su unekoliko pomereni i parametri senzibiliteta. Gledalac koji »poseduje« minimum kulturnih informacija neće pristati da mu ansambl na sceni drži lekciju iz istorije pozorišta time što će doslovno rekonstruisati dramaturški zapis. Jer on je deo njegove svesti i od akterâ očekuje da se »adaptiraju« njegovom uzrastu, da ga tretiraju kao ravnopravnog partnera. A da i ne govorimo o shvatanju i recepciji čak i fundamentalnih dramskih kategorija tragičnog, komičnog... Danas je »tragedija nemoguća i u tome je tragedija«. Ljudi su ogluveli nad stradanjima drugih, navikli su na kupovanje i prodavanje ljudskih sudbina. Patnja, agresija, ponižavanje doživljavaju se kao banalni dekor svakidašnjice. Da bi ih videli dušom (oči su oslepele), ljudima treba dati uveličavajuće staklo ili fenomene naduvati u natprirodne dimenzije. No, izmenjene dimenzije razmeštaju i elemente prvobitne strukture. Tragedija postaje groteska, komedija se pomera ka satiri, drama ka melodrami. Izmenjene civilizacijske okolnosti tako uslovljavaju i pomeranja u posredovanju pozorišne zaostavštine, razume se, ako ona hoće da bude »danas i ovde« estetski relevantna — to bi bio rezultat gravitacije ovovremene osećajnosti — a da i ne govorimo o imanentnoj potrebi umetnika i umetnosti da se uvek i iznova iskažu individualno, drugačije nego pre.

Predstava *Alkestida*, još dok je bila u stanju idejnog projekta i kasnije u procesu nastajanja, mora da je znala za tu evoluciju ili »oseku« osećajnosti modernog gledaoca. Zato njeni autori fenomen smrti, prevodeći ga u ovovremeni socijalni dekor, za razliku od Euripida, »oživljavaju« posredstvom umetanja pozorišta na sceni. Naime, tandem Đuli i Šefer, nalazeći da je smrt ubedljiva još samo *u pozorištu* (kada je igrana!), udvajaju pozornicu totalitetom pozorišta. Radnja, oplakivanje i poslednji ispraćaj Alkestide događaju se u jednom od gradskih teatara sa ritualom modernog građanskog sveta, dakako, i sa naznakama prepoznatljivog načina življenja i običaja. Tu je prepuna trpeza, prijatelji u, za tu priliku, crnim odelima, muzika koja neprestano zabavlja goste, čak i konferansije! Taj svet, eto, smrt može da okupi.

Digitized by Google

Međutim, zašto baš u pozorištu? Osim što na tom mestu mogu da se »dopuste« takve bizarnosti kao što su ljubakanje ili svađe na samrtnom činu, autori su, čini nam se, hteli da nas suoče i sa jednom dubljom istinom o takvom načinu života. Moralno raspadanje, razgrađivanje sistema vrednosti uočljivije je kada je zgusnuto u vremenu i prostoru, kada je osećajnost podignuta za visinu podijuma — to može jedino pozorište. A Đuli i Šefer sve to i retuširaju dodavanjem, ubacivanjem u igru još jednog pozorišta na sceni. Takvim umnožavanjem planova i život postaje intenzivniji, ali zato i umiranje uočljivije.

Na području pozorišta, pak, u koordinatama klasičnog poimanja scene Đuli i Šefer unose i jedno novo iskustvo. Razmontiravši tradicionalnu scenu-kutiju, oni joj smanjuju dimenzije, toliko je zgušnjavaju da ona može da stane na podijum. Tako, sada scena postaje nekakav oživljeni trodimenzionalni slajd pomoću koga nam uveličavaju neke segmente ili partiture notnog sistema dramaturškog zapisa, dodajući sceni i četvrtu dimenziju. Treba još reći da se kombinovanjem tog elementa sa poznatim izražajnim sredstvima podiže čitava izražajnost teatra.

Sledeća (a po hronologiji repertoara ovogodišnjeg BITEF-a prva) predstava koja eksperimentiše sa mogućnostima scene jeste *Hamlet* Viljema Šekspira u režiji Ljubiše Ristića. U stvari, i preciznije, autori ovog komada, istražujući *Hamleta*, tragaju za novim scenskim rešenjima. U tom smislu umetnički rezultat ovog ansambla se dodaje svekolikim granama četiristoletnog hrasta koji raste na svim scenama sveta. I koliko je stablo bujnije, sve je zasenjenija srčevina njegove sadašnjosti, tajnovitija prošlost i neizvesnija budućnost, ali ne u smislu nekakvog gubljenja perspektive, već u ishodištima njegovog beskonačnog trajanja, razume se, ako ljudski um ne zateče neko pomračenje ili kataklizma. Hamletova enigma projektovana je u njegovoj mitskoj prapostojbini, u skandinavskoj legendi po kojoj je danski kraljević živeo u petom stoleću: glumeći ludilo, ubio je strica i osvetio oca, potom spalio dvor, uzeo krunu i vladao, te, na kraju, i sam poginuo u dvoboju. Još pre nego što će nam stići u Šekspirovoj dramaturškoj obradi, jedan od prvih tumača Hamleta, Saxo Grammaticus (*Historia Danica*, Paris, 1514), zapisaće: »...neprolazna neka bude uspomena na postojanog mladića koji se protiv licemerja oboružao ludošću da bi njome onako divno prekrio svoju nebesku, sjajnu mudrost. On je prisilio povijest da ne može odgovoriti bi li veća njegova srčanost ili njegov razbor...« A od kad ga je Šekspir fiksirao u dramskom obliku, eruptivno su se namnožile antropološke, filozofske, psihološke, sociološke, teatrološke... interpretacije, a da ni svaka posebno ni sve zajedno ne uspevaju da odgonetnu tajnu i dileme Hamletove. Zadatost njegova, izmaglica oko njegove supstance, načas se kondenzuje pod dejstvom svetlosnih snopova jedne predstave, ali to su samo trenuci kraljevića danskog, jedna moguća scenska reanimacija pred beskonačnim mogućnostima koje se osla-

Digitized by Google

njaju na evoluciju svesti i civilizacijska i kulturna premošćivanja prostora i vremena koja u sebi nosi ovo Šekspirovo delo.

U predstavi Hrvatskog narodnog kazališta iz Splita i režiji Ljubiše Ristića zacelo se susreću jedan rukavac ideja o Hamletu i nastajući teatarski senzibilitet ansambla, osobito režije.

Kada se pojavio u jugoslovenskoj pozorišnoj situaciji, Ljubiša Ristić je svojim režijama »stavio do znanja« da se ne slaže sa »vladajućim« pozorišnim ukusom. Ustao je protiv dva, možda i tri, stratuma svesti koja je izrastala nad teatarskim životom. Nasleđenoj, bolje reći zatečenoj, *estetici teatra on je suprotstavio scensku efektiku.* Svojim eruptivnim temperamentom u posredovanju pozorišne građe šokirao je pomalo uspavanu tradicionalističku vizuru režijskog postupka kakav je gajila većina reditelja. *Ščepao je kritiku* koja u svom rutinskom i uveliko klišetiranom saobraćaju sa javnošću nije mogla da iznađe adekvatne formulacije da bi saopštila »poruke« njegovog pozorišta svetu. Ona (kritika) do kraja se zaplela u mrežu svoje apriorne konstitucije parametara, te u suočavanju sa predstavama Ljubiše Ristića nije mogla a da ne koriguje svoje nišanske sprave. I konačno, *zatekao je publiku,* ponajviše onu koja je bila navikla da pozorišni čin prati sa jednom dalekom decimalom pažnje. Naime, onu publiku koja je scenskoj radnji prepuštala samo površinski sloj svoje osećajnosti. Tek toliko da joj predstava ne isklizne iz svetogleda.

Međutim, koliko god da insistira na jednom senzibilitetu atrakcija, na scenskim efektima, pozorištu Ljubiše Ristića nije dovoljan polovičan čovek u publici koji će teatarski fenomen primati samo završecima nervnog sistema. On među ljudima u publici traži čoveka sa dušom, telom i ponajviše pameti, ali ne da bi mu ih oteo u opsenama pozorišne igre, nego, i pre svega, da budu sudionici u scenskom traganju. Jer *njegov teatar,* i pored svih vizuelnih atrakcija, *osnovnu građu za scensko oblikovanje nalazi u idejama.* U njegovim komadima »proizvodi« sive moždane mase rascvetavaju na pozornici.

Predstavom *Igrajte tumor u glavi ili zagađenje vazduha* Ristić je pokazao na maligni tumor i isekao ga je sa tela tradicionalnog teatra. I još više. Tom predstavom-esejem on je isekao neproduktivne izrasline klasičnog pozorišta. Staru arhitekturu stratificiranog pozorišta, homolognu sa društvenim strukturama, on je porušio i pozorišnim sredstvima je objavio jednakost svih ljudi pred teatrom.

Ako smo u *Tumoru...* saznali *protiv kakvog* je pozorišta, evo, sad, u *Hamletu* očitavamo *za kakvo* je. U ovoj predstavi zajedno sa Hamletom i pozorište je dovedeno pred veliko iskušenje i veliki izazov. Naime, u okviru klasične ontologije teatra pozorišna situacija se obistinjavala suočavanjem dvaju entiteta: scenskog događaja i publike. U takvom svetogledu predstava je trebala da ogradi jedan fragment iz totaliteta egzistencije, i to tako da ona bude dovoljna za samostalni život kao drugo ponovljeno, bolje reći prošireno, življenje čovekovo. U trenju ta dva sveta nastajao je ume-

Digitized by Google

tnički doživljaj, pri čemu je gledalištu bilo dopušteno pravo da prosuđuje, a glumištu da iznosi i izlaže dramaturške ideje. Razume se, akteri komada samim prilazom zadatoj literarnoj građi iskazuju svoj autorski subjektivitet. (Svaka drama igrana je na drugačiji način.) Međutim, u umetničkom rezultatu, u igranoj predstavi, u očima publike, oni su samo estetski objekt.

Ali, jedna osebujna kreativna individualnost kakva je Ristić ne pristaje na takav status. Oblikujući predstavu *Hamlet*, on pravi dodatni stvaralački trzaj. Literaturu klasikâ pretpostavlja kao konstituens naše svesti i nad Šekspirovim fragmentima dograđuje svoj rasplet tragedije, uveliko menjajući scenario. Naime, norveške trupe sa Fortinbrasom, koje kod Šekspira dolaze da osvoje Dansku, u Ristićevoj interpretaciji *Hamleta* izlaze na scenu kao pozorišna trupa da bi osvojili istinu. Razrešavaju dileme i nedoumice kraljevića Hamleta. *Deus ex machina.*

Reklo bi se — ništa novo. Pozajmica iz prastarog arsenala teatarskog umeća. Kod antičkih komada *Deus* je legalizovao nedovršenost, tačnije — nesavršenost dramaturške egzistencije da bi ona do kraja »objasnila« radnju imanentno pozorišnim sredstvima, dakle, nemogućnost umetničkog dela da dovrši komunikaciju sa publikom, te otud, da bi se ono osmislilo, postaje neophodna intervencija racionalnog stratuma totaliteta na području estetskog. Samim tim ne samo što je učinjena koncesija duhu lenjosti, već je umetničkom delu *a priori* priznat inferiorni status. Međutim, Ljubiša Ristić ne samo što ne priznaje takav status estetskome, već jednim kopernikanskim preokretom pokazuje da je svet primarne egzistencije u Šekspirovom (i svakom drugom) komadu moguće protumačiti zgušnjavanjem njim samim, do stanja kada (u konkretnom slučaju) nastaje njihovo udvajanje — pozorište u predstavi.

Tim umnožavanjem predstave za još jednu aktivnu supstancu (permutiranjem Fortinbrasovih vojnika u pozorišnu trupu) autor(i) komada na scenu dovode još jedan subjekt koji je glasnogovornik njihovog stava. Ukratko, on bi se i ovako mogao formulisati. Kada iracionalni okrajak u čoveka ili u društvenim zajednicama (Danska može biti, kao što jeste, samo slučajan primer) provali psihološke, običajne, moralne i civilizacijske barijere uopšte, tako da ludilo naspram njega izgleda kao banalni kašalj, tada se ta stanja totalnog pomračenja uma ne mogu objašnjavati njim samim. Jedna od poslednjih odstupnica pred rasulom ljudskog roda tada ostaje umetnost. Pri tom, doduše, i ona iskače iz svog ležišta, biva natopljena gorčinom i sumnjom, ali, svejedno, i kad meditira o umiranju, kad raspliće smrt, ona raspravlja o životu.

Sledeća predstava koju ćemo izdvojiti iz gabaritnog repertoara četrnaestog BITEF-a jeste *Balkon* Žana Ženea u izvođenju »Studija K« iz Budimpešte. Reditelj ovog komada je Tomas Fodor, i ponajviše je njegova zasluga što će tu predstavu mađarska kritika proglasiti najvećim pozorišnim poduhvatom u toku poslednjih godina, razume se, kod njih.

Digitized by Google

Kažu da je srećno napravljen izbor teksta za scensku nadgradnju prevaljivanje pola puta do uspeha. *Balkon*, na osnovu koga je Goldman proglasio Žana Ženea nekonformističkim lumpenproleterom, može biti pun pogodak ne samo za aktera predstave, nego i za publiku na svim meridijanima. U toj drami kao da je sublimirano, kao da se susreću sve linije ne samo Ženeovog stvaralaštva, već i glavni tokovi i fenomeni dvadesetog veka. »Njegova neobičnost je u onom čudnom svetu gde se mašta koja se smatra stvarnošću postavlja uporedo sa stvarnošću koja se smatra maštom. Svet u kome se prošlost i budućnost tako spajaju da se u datom trenutku izjednačuju sa sadašnjošću, svet u kome glumiti znači biti, a biti znači glumiti... *Balkon* je javna kuća koja na satanski način simbolizuje društvo i istovremeno funkcioniše kao proizvod tog društva« (Fabian Laszlo).

Taj svet reprezentativnih olupina od ljudi i zla koji dosežu do samog dna ljudske destruktivnosti, a koji su neumitni pratilac, dijalektički kontrapunkt velikih socijalnih promena, Tomas Fodor izlaže u galerijskom obliku. Budući, pak, da je savremena epoha proizvela ogromne količine tog negativnog taloga ljudskog življenja, svi karakteristični primerci i procesi ne mogu da stanu u jedno odeljenje. Zato reditelj scenu razmešta u više prostorija. Sav muzejski materijal ovovremenih starina (kurtizana, popova, malograđana, doušnika, generala bez vojske) dat je u prirodnim veličinama, neposredno, u živo. Samo za ilustraciju: predstava započinje tako što jedan pop tamjanom isteruje đavola između nogu jedne žene nedvosmislenog zanata.

Žan Žene je svoju dramu naslovio *Balkonom*, najverovatnije, da bi na tom isturenom delu građanske kuće koji simbolizuje njenu civilizacijsku superiornost — javnost kao kategoriju građanske demokratije — prikazao prljavi veš, da bi ga podigao iznad očiju i učinio vidljivim za sve. Tomasu Fodoru, čini se, to nije dovoljno. On hoće da nam ga učini dostupnim, opipljivim, maltene upotrebljivim. Radnju sa balkona spušta u katakombe kuće iluzija, onamo gde joj je mesto. I dok čekate da uđete u salon, imate osećaj da ćete biti jedan od onih koji će popu napraviti posao kod one dame ili po onom svetu koji je zaposeo vrata reklo bi se da nedostaje vodič pa da počne obilazak muzeja. Međutim, sa samim početkom ispostaviće se da autori komada od nas ne očekuju da budemo ekskurzijanti, nego učesnici. Publika je konstitutivni element ne predstave, već scene ovog komada, i bez nje na tom mestu on se koncepcijski raspada. I pored neosporne vrednosti literarne građe, organizacija scenskog prostora je jedna od najvitalnijih tačaka ove atraktivne predstave.

Ako je »demoliranjem« balkona načinio prvi korak ka iznalaženju originalnih rešenja izvođenja, sledeći korak — organizacija scene — dokaz je modernog i, što je važnije, ubedljivog režijskog senzibiliteta Tomasa Fodora. On sav materijal koji treba da prikažu glumci razdvaja na delove i postavlja ga na tri scene koje su funkcionalno povezane kako u odnosu na publiku tako i u odnosu

Digitized by Google

na radnju. Gledalište (možemo čitati: javnost) uvedeno je u jedan lavirint blasfemičnih orgija i bestijalnosti gde za malo para čovek može da podmiri porive bolesnog nagona. Odmah na početku prisustvujemo sceni simultanih radnji gde je kao u kakvom nezastakljenom izlogu izneta roba kuće iluzija. I što je najtragičnije, ta iluzija je njena najstvarnija realnost. Sa tih prostorija gde je do kože skinuta šminka, Irma (upravnica kazina) odvodi nas u svoj privatni stan (to je drugi prostor scene) da nam pokaže svoju čestitu kuću. Tamo ona drži i povlači konce visoke politike, kontakte aranžira sa »visokim društvom«, konačno projektuje svoja htenja da postane kraljica. I ona će (u mašti) staviti na glavu krunu. Ali zajedno s njom i njenom krunom napuštamo njenu privatnu prostoriju i stupamo u treću prostoriju gde centralno mesto zauzima mrtvački sanduk koji sada guta iluzije kraljice. Od naših iluzija, od situacija uživljavanja, čuva nas buka sa ulice koja nas stalno opominje na dualizam »stvarnosti« i »iluzija«. Udvostručavanjem javnosti (one na sceni sa onom sa ulice) autori ove predstave u nama umnožavaju doživljaj, a predstavi dodaju jedan novi sloj značenja kakvo nismo videli na ovom teatarskom zborovanju i koje traži dodatna istraživanja.

Sve se to događa na fonu revolucije (Glavni štab zaseda u nekoj jazbini), a revolucija nastaje u teatru. Svet koji pozorište uvek i iznova zgušnjava oko fundamentalnih kategorija svake epohe, oko moralnih vrednosti, konačno, oko ljudskog identiteta — ovde ostaje bez fundamenta. Destrukcija, raspadanje je njegova sudbina, i autori se njemu ničim ne protive. Razgrađivanjem jedinstva scenskog prostora oni podvlače njegov rascep sa življenjem.

Eto, to bi bile predstave koje su nosile bitefovsku aromu. Ali, kao što je čitalac već naslutio, morali smo da ih podgrejemo da bi se ona osetila. Ovim nipošto nećemo da kažemo da na BITEF-u nije bilo predstava koje ne bi položile ispit za repertoar institucionalizovanog teatra, čak i onda kada je on avangardnijeg ukusa. Recimo, predstava Stanislava Vitkijeviča *Vodena koka* u izvođenju Theatre d'Aubervilleiers iz Pariza, koju je režirao Philippe Adrien, našla bi mesto i među gledaocima bizarnijeg ukusa, onako kao što su Lorkine *Krvave svadbe* Teatra estudia iz Havane, u režijskom postupku Berte Martinez, prijatno iznenadile naša očekivanja scenskom nadgradnjom čuvenog Lorkinog komada. Provodeći dramaturški materijal kroz vizuru poetskog teatra, rediteljica je oblikovala scenske sekvence koje svojom ekspresivnošću i invencijom ostaju u trajnom pamćenju. Ona je u izvođenju spojila disciplinovanost, tačnije, uigranost ansambla sa precizno razrađenom idejom scenskog oblikovanja u snažan pozorišni doživljaj. Međutim, njen bitefovski »nedostatak« (koliko i posustajanje BITEF-a) je u tome što pozorišnu osećajnost organizuje u okviru dostignutih rezultata teatarskog iskustva.

Na kraju je red da se upitamo: kako su »prošli« naši predstavnici na BITEF-ovom zborovanju svetskog teatra? Budući da su na ovom okupljanju nedostajali čitavi pozorišni kontinenti, a naša

Digitized by Google

teatarska reprezentacija (po broju pozorišnih predstava) nadomestila pola sveta, bilo bi realno investirati ulog u interesantnost susreta.

Veliki derbi (samo u BITEF-ovim očima) započeo je u uslovima ravnopravnim za sve. Na neizvesnoj kladionici blagajne ulog je bio podjednak. Naše predstave, zahvaljujući Beogradskom internacionalnom teatarskom festivalu, u očima (i novčaniku) sopstvene publike dostigle su astronomsku vrednost, time i svetski tretman. Tako, i pre nego što će početi trka, samim učestvovanjem, one će okačiti bedž ekstranumere našeg pozorišta. Gledalište, koje je na neviđeno ispunilo sve tikete kod blagajnika, nije se prešlo u svojim prognozama. Kao što sve gostujuće predstave nije ispratilo ćutanjem, isto tako nisu ga zaboleli dlanovi od aplauza za sva naša izvođenja. BITEF je bio dosledan i u tretmanu i u odabiranju i naših predstavnika. Tako je *Izlazak* u izvođenju Actors Theatre iz Luisvila mogao da bude partner *Santa Maria della salute* Ateljea 212, onako kao što je to bila *Alkestida* Schauspielhausa iz Diseldorfa *Hamletu* Hrvatskog narodnog kazališta iz Splita.

Ostale naše predstave (pre svega mislimo na *Divo meso* Dramskog teatra iz Skopja, u režiji Slobodana Unkovskog, *Spletku i ljubav* Mestnog gledališča iz Ljubljane, u režiji Dušana Jovanovića, i *Svabicu* Narodnog pozorišta iz Sombora, u režiji Miloša Lazina), realizovane u svetogledu tradicionalnog poimanja pozorišta, odlično su se uklapale u razvučeni i neinventivni repertoar ovogodišnjeg BITEF-a. Čak su ga svojim preterano velikim brojem (bez relevantnog estetskog pokrića) u neku ruku i uslovljavale. Ovaj izveštač ima visoko mišljenje za svaku od tih predstava pojedinačno i za sve zajedno, u šta je čitalac mogao i da se uveri (»Socijalizam«, br. 5/1980, str. 144—161). Međutim, kada se one nađu na jednom festivalu-laboratoriji koji pretenduje da istražuje neispitanu galaksiju teatra, onda one u sebi ne nose toliki kvantum umetničke energije da bi njome mogle da postignu optimalno ubrzanje kojim će savladati gravitaciju konvencionalne scene. Suočeni sa »visokim« zahtevima i zbunjeni neočekivanom šansom, skoro svi ansambli su preigrali svoje uloge tako da nisu postigli ni onu umetničku formu koju dostižu na redovnom (kućnom) repertoaru.

Tako visokoobrazovana i platežnosposobna bitefovska publika, konstantna i godinama neobnavljana, ove godine za svoju vernost nije dobila ekvivalentnu vrednost. Umesto da vrhuni svoju osećajnost na draguljima svetskog (i našeg) pozorišta, umesto da se otiskuje u neizvesnosti mogućeg, ona je rulala po beogradskim pozorišnim salonima suočavajući se sa odloženim letovima usled elementarnih nepogoda na komandnom tornju festivala. Za uzvrat (ili osvetu), ona je ispoljila jednu novu tendenciju u vrednovanju umetničkog dela. Pojedine predstave *(Kratak predah* Narodnog pozorišta iz Rejkjavika i *Nervni slom* iz Il Carrezzone iz Firence) masovno je napuštala u toku njihovog izvođenja. Čudno i neverovatno za jednu sortu ljudi koji kao prvi predznak svoje ličnosti i

Digitized by Google

kulturnog zdravlja upisuju dobar apetit za duhovne vrednosti. Neobjašnjivim nekim fiziološkim permutacijama on je bio hranjen u najbližoj kafani.

Kako onda, nakon toga, možemo od sveta očekivati da uvažava i da se zanima, da prožima svoje vrednosti sa našom kulturnom vegetacijom kad mi nismo u stanju da »izdržimo« dva sata u društvu jedne njihove predstave? Srećom, bitefovska publika nije i jugoslovenska pozorišna publika.

Digitized by Google

Ljubiša Ristović

Peta zemaljska konferencija KPJ (19—23. oktobar 1940)*

Prikupljanje i izdavanje istorijske građe o komunističkom i revolucionarnom radničkom pokretu u Jugoslaviji spada među najveće poduhvate i akcije od neprocenjivog kulturnog, političkog i društvenog značaja. Za ostvarivanje tog velikog poduhvata Predsedništvo CK SKJ je novembra 1978. godine imenovalo poseban Odbor za izdavanje istorijske građe, a izdvojena su i znatna materijalna sredstva. Neposredno izvršavanje plana izdavanja istorijske građe povereno je Arhivu CK SKJ i Zajednici institucija za izučavanje novije istorije narodâ i narodnosti Jugoslavije, što svakako garantuje visoku stručnost i naučnu egzaktnost u njegovom realizovanju.

O veličini, dugoročnosti i značaju ovog posla uverljivo svedoči i podatak da će tri serije istorijske građe (bez posebnih izdanja) imati, verovatno, oko četrdeset knjiga. Tako će vremegom jugoslovenska istoriografija i najšira javnost dobiti prvorazrednu izvornu građu o revolucionarnom radničkom pokretu i njegovoj avangardi između dva svetska rata, zatim u periodu socijalističke revolucije, izgradnje i razvoja socijalističke Jugoslavije. Samim tim biće stvorene neophodne pretpostavke za ostvarivanje velikog pro-

* *Izvori za istoriju SKJ, Peta zemaljska konferencija KPJ*, tom I, knjiga 10, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1980, strana 632.
Priredili: Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević. Glavni i odgovorni urednik Ubavka Vujošević.

Digitized by Google

jekta pisanja istorije KPJ-SKJ, revolucionarnog omladinskog pokreta i revolucionarnih sindikata, pa i šire — istorije socijalističke Jugoslavije.

Knjiga *Peta zemaljska konferencija KPJ* prvenac je ovog velikog naučnoistraživačkog poduhvata, a deseta po redu u I tomu, u kojem će se objaviti dokumenti kongresâ, konferencija i plenarnih sednica CK KPJ-SKJ. Knjiga sadrži, kako se kaže u Predgovoru koji je napisao Pero Damjanović, sve sačuvane dokumente Pete konferencije (referate, zapisnik i telegrame), priloge, odnosno dokumenta o Petoj konferenciji i materijale vezane za njene pripreme. Svi ovi dokumenti (osim dva kraća) nastala su u toku leta i jeseni 1940. godine, uoči održavanja i u toku Konferencije, odnosno neposredno posle njenog završetka, i sada se prvi put u celini objavljuju.

Sadržaj i karakter Pete zemaljske konferencije KPJ, a samim tim i svih dokumenata koje je ona usvojila, opredeljeni su činjenicom da je Konferencija održana šest godina posle Četvrte konferencije KPJ i dvanaest godina posle Četvrtog kongresa KPJ. Rukovodstvo KPJ, s Josipom Brozom na čelu, opredelilo se prvobitno za održavanje kongresa, pa je u tom smislu otpočelo sveobuhvatne pripreme, ali je, po nalogu Kominterne, moralo izmeniti odluku i pristupiti pripremama Konferencije. Međutim, po načinu i širini priprema, po broju i sadržini referata, i po broju učesnika, Peta konferencija KPJ je ostala zabeležena kao jedan od najznačajnijih događaja u dotadašnjem razvitku KPJ.

„Njen značaj proizlazio je iz sudbonosnih istorijskih zbivanja i iz činjenice da su joj prethodile nacionalne, pokrajinske, oblasne, okružne, mesne i druge partijske konferencije. Poseban kvalitet Pete konferencije, kako je to i drug Tito naglasio u oceni njenog značaja, bio je upravo u tome što je bila rezultat i izraz svih tih mnogobrojnih konferencija, što je bila pripremana odozdo, uz učešće svih članova Partije« — istakao je Lazar Koliševski prilikom promocije knjige *Peta zemaljska konferencija KPJ* (23. oktobra 1980).

Ovako širokom uključivanju članstva i rukovodećih kadrova Partije u pripreme Konferencije posebno je doprineo drug Tito, kao njen generalni sekretar. Tom zadatku posvetio se odmah po dolasku iz Moskve marta 1940. godine. Pod Titovim neposrednim rukovodstvom i uz njegovu pomoć organizovane su pokrajinske i nacionalne konferencije, a po broju delegata (101) ova konferencija je daleko nadmašivala sve druge konferencije i kongrese KPJ održane u dvadesetogodišnjem razdoblju ilegalnog delovanja Partije.

Konferencija je imala iscrpan dnevni red od dvanaest tačaka. Na njoj je podneto jedanaest referata, a njihov osnovni sadržaj i tematika bili su opredeljeni novom istorijskom situacijom nastalom posle izbijanja Drugog svetskog rata, sve složenijim političkim previranjima u Jugoslaviji, jačanjem revolucionarnog i nacionalnooslobodilačkog pokreta i neposrednom opasnošću od fašističkog napada na Jugoslaviju, koji je pretio da ugrozi nezavisnost i egzistenciju narodâ na ovom tlu.

Digitized by Google

U referatu druga Tita, koji je bio uvodni i glavni referat podnesen delegatima Konferencije, prikazan je razvoj KPJ i određena linija u svim sektorima rada i borbe. Još u početku izlaganja drug Tito je konstatovao da Konferencija »ima iz više krupnih razloga velik historijski značaj [za KPJ] kako za njen dalji rad i razvitak tako i za čitav radni narod Jugoslavije«. U referatu su obrađena osnovna pitanja strategije i taktike KPJ: odnos Partije i klase, odbrana zemlje od fašističke opasnosti, borba za unutrašnje učvršćivanje i konsolidaciju Partije, marksističko obrazovanje kadrova. Bitno težište u Titovom referatu bilo je na borbi protiv fašizma kao glavne kontrarevolucionarne snage i najveće opasnosti po slobodu i nezavisnost narodâ i, posebno, po interese proletarijata. To je bilo suprotno vladajućem shvatanju u Kominterni — da je sukob između proletarijata i buržoazije osnovni sukob, pa je i Drugi svetski rat, koji je već bio počeo, ocenjivan kao imperijalistički s obe strane.

U predvečerje burnih događaja Tito je isticao da radnička klasa i njena avangarda mogu izvršiti svoju istorijsku misiju ako se zalažu za rešavanje svih progresivnih zadataka epohe i ako svoje zadatke određuju na osnovu analize položaja i ponašanja svih klasa u društvu i međunarodne situacije. Sve je to zahtevalo jasan stav prema fašizmu i odbrani zemlje i stav prema držanju vladajuće klase koja je bila spremna da proda nezavisnost Jugoslavije.

U daljem izlaganju Tito je prikazao borbu za konsolidaciju KPJ posle Četvrtog kongresa 1928. godine, ali se najviše zadržao na periodu od 1937. godine, nakon dolaska novog rukovodstva na čelo KPJ. Jedan od najznačajnijih rezultata bilo je brzo i pravilno reagovanje KPJ na unutrašnje i spoljnopolitičke događaje, što je jačalo njen autoritet i ugled u narodu. KPJ se finansijski osamostalila i otpočela je s izdavanjem brojnih partijskih listova, što joj je obezbedilo sve jači uticaj u masama i omogućilo povećanje broja simpatizera i aktivista.

»Ako se osvrnemo natrag — rekao je Tito — vidjet ćemo da je naša Partija i u akcionom pogledu imala velike uspjehe, osobito od prošle godine. Partija je uspjela sprovesti velike akcije i demonstracije u jesen prošle godine protiv imperijalističkog rata. Ove godine također je uspjela organizirati i voditi mnogobrojne akcije i demonstracije, kao što je proslava Prvog maja, gdje je — kao npr. u Zagrebu — obustavljen sav rad i promet tramvaja. Uspjela je izvesti velike i mnogobrojne akcije povodom godišnjice drugog imperijalističkog rata, od početka do kraja septembra. Te su akcije bile vođene protiv imperijalističkog rata, za mir bez kontribucija, protiv skupoće, ratnih lihvara, za demokratske i nacionalne slobode i prava, za uspostavljanje tijesne saradnje i stvaranje pakta o uzajamnoj pomoći sa SSSR-om.«

Tito je u referatu poklonio veliku pažnju radu komunista među omladinom, jačanju SKOJ-a i njegovom pretvaranju u jezgro antifašističkog omladinskog pokreta. Naglašen je i značaj uključivanja žena u KPJ, kao i značaj rada među ženama. Polazeći od istorijskih

Digitized by Google

i nacionalnih specifičnosti, Tito je predložio da se partijska organizacija Kosova i Metohije formira kao posebna oblasna organizacija, s Oblasnim komitetom na čelu, i direktno veže za CK KPJ.

Posebna pažnja posvećena je pitanju kadrova, njihovom školovanju i osposobljavanju. »Kao što i vi sami, drugovi, vidite i svakodnevno osjećate u svome radu, mi zaista silno osjećamo nedostatak u rukovodećem kadru, u ljudima politički i teoretski razvijenim. Ta se oskudica tim više osjeća čim više se naša Partija organizaciono razvija, čim više ona brojčano raste i naročito čim više ona dobiva utjecaj u masama i treba da postane organizator borbe radnog naroda.«

Završavajući izlaganje, Tito je rekao: »Neka vam ovaj referat posluži kao baza za temeljitu diskusiju po ovom najvažnijem pitanju. Savladati organizaciono pitanje znači osposobiti Partiju za velike i sudbonosne zadaće koje se stavljaju pred nju, znači dočekati spremno događaje koji se velikom brzinom približavaju.«

Najvažnije momente rada i politike KPJ Tito je naglasio i u svom završnom izlaganju, posle skoro dvodnevne iscrpne diskusije, u kojoj je učestvovalo 25 delegata. Posebno je istakao misao da odgovornost za organizaciono učvršćenje KPJ »danas na nas pada«, čime je osudio pokušaje prebacivanja odgovornosti na ranije rukovodstvo s Gorkićem na čelu. Takođe je ustao protiv bojazni od porasta članstva, jer je smatrao da članove treba ceniti i primati u Partiju »po djelima, a ne po riječima«.

Referat Edvarda Kardelja »O političkoj situaciji i međunarodnim odnosima« nije sačuvan. To je velika šteta. Kako se moglo utvrditi, Kardelj je svoj referat sastavio na osnovu svojih članaka i nekih drugih dokumenata koji su u to vreme objavljivani u »Proleteru«, »Izrazu« i nekim drugim partijskim organima. Referat »O sindikalnom pitanju« pripremila je grupa članova sindikalne komisije CK KPJ, s Josipom Krašom na čelu, a pročitao ga je Aleksandar Ranković. Težište u referatu stavljeno je na akcije radničke klase od sredine 30-tih godina i na borbu za jedinstvo sindikalnog pokreta.

U sklopu sindikalne politike, za koju se založila Konferencija, značajno mesto dobili su aktivi sindikalnog jedinstva, odnosno odbori radničkog jedinstva. Da je ova orijentacija na najšire jedinstvo sindikalnog pokreta ispravna, pokazalo se ubrzo, odnosno posle zabrane URS-ovih sindikata, jer su odbori radničkog jedinstva, uporedo s partijskim komisijama za sindikalnu delatnost, uspešno nastavili sindikalnu aktivnost, a kada je počeo oružani ustanak ovi odbori su odigrali značajnu ulogu u mobilizaciji radničke klase.

Nisu sačuvani ni referati »O agrarno-seljačkom pitanju« (podneo ga je Ivan Milutinović) i »O nacionalnom pitanju« (izložio ga je Milovan Đilas). Izvestilac »O problematici agitacije i propagande« bio je Boris Kidrič. U njegovom referatu razmatrana su osnovna pitanja ideološkog i teorijskog rada kao preduslova za osposobljavanje članstva za revolucionarnu borbu. Referat »KPJ i pitanje rada među omladinom« podneo je Ivo Lola Ribar. Akcenat je stav-

Digitized by Google

ljen na pretvaranje SKOJ-a u revolucionarno jezgro masovnog omladinskog antifašističkog i marksistički orijentisanog pokreta. Vida Tomšič je u referatu »Zadaci KPJ u radu sa ženama« iznela istorijat i principijelni značaj ženskog pitanja u revolucionarnoj borbi i založila se za to da se radom među ženama obavezno bave sve partijske organizacije.

Mitar Bakić je bio izvestilac o problemu rada KPJ u jugoslovenskoj vojsci. Konstatovano je da rad u vojsci nije neka specijalna linija, već deo generalne linije, koja je utoliko značajnija ukoliko se zemlji sve više približava ratna opasnost. Referat »O konspiraciji i tehnici« podneo je Pavle Pap. U njemu su obrađena najvažnija pitanja čuvanja kadrova, što je u uslovima ilegalnog rada KPJ bilo od ogromnog značaja. Što se tiče partijske tehnike, bez koje je bilo nemoguće razviti propagandni i idejno-politički rad, naglašena je potreba njene decentralizacije, tako da »svaki okrug imade takovu tehniku kojom će moći da umnoži barem nekoliko hiljada letaka, brošurica i polulegalnih obavještenja«. Referat »O radu Narodne pomoći Jugoslavije« podneo je Dragan Pavlović. Crvena pomoć, kasnije nazvana Narodna pomoć, imala je ogroman značaj u uslovima ilegalnog rada KPJ jer su radnička klasa i njena avangarda u sukobu s policijom i represivnim aparatom režima podnosile ogromne žrtve, pa je pomoć porodicama uhapšenih i žrtvama terora bila sastavni deo borbe za očuvanje kadrova i jačanje radničke solidarnosti.

Zapisnik o radu Konferencije predstavlja dragocen izvor jer omogućava sagledavanje klime koja je vladala na skupu, kritičkog i samokritičkog odnosa prema radu i obavezama. Veliki značaj ima i Izveštaj Verifikacione komisije, koji je sačuvan i dat u knjizi u obliku tabele, a sadrži osnovne podatke o svakom delegatu. Dešifrovanje ovog izveštaja, kao i identifikacija učesnikâ u diskusiji, prema zapisniku, iziskivali su poseban napor priređivača ove knjige.

Veliku teškoću predstavljalo je i utvrđivanje sastava Centralnog komiteta izabranog na Petoj zemaljskoj konferenciji. O tome nije sačuvan nikakav dokument, sem jednog Titovog telegrama upućenog Dimitrovu u kome je saopšteno da je Konferencija izabrala CK od 22 člana, među kojima dve žene, i 16 kandidata. Prilikom kasnijih rekonstrukcija cifre su se menjale, i tek u najnovije vreme, kako konstatuju i priređivači, verovatno je izvršena tačna rekonstrukcija sastava CK izabranog na Petoj zemaljskoj konferenciji.

Rad Konferencije i njene odluke, usvojena strategija i taktika revolucionarnog delovanja KPJ i radničkog pokreta u uslovima nastupanja fašizma označili su konačno osvajanje i dominaciju novih dimenzija delovanja avangarde, njenu samostalnost, raskid s frakcijskim borbama, smelost i samokritičnost u analizi situacije i utvrđivanju ciljeva i metodâ političke akcije. Idejno-političko jedinstvo koje je na Konferenciji došlo do izražaja potvrdilo je Komunističku partiju Jugoslavije kao jedini subjekt koji je sposoban da odgovori novim, istorijskim zadacima i zahtevima vremena.

Digitized by Google

U cilju prikupljanja dokumenata za ovu knjigu istorijske građe i izrade naučnoinformativnog aparata istraženi su svi važniji arhivski fondovi i zbirke memoarske građe u Arhivu CK SKJ i u većini republičkih arhiva, a pregledana je i sva važnija štampa i periodika, kao i istorijska literatura koja se odnosi na društveni i politički razvitak Jugoslavije i na međunarodne odnose između 1929. i 1941. godine, odnosno za period koji je i bio analiziran na Petoj zemaljskoj konferenciji.

Svi dokumenti Konferencije koji se donose u ovoj knjizi sačuvani su zahvaljujući ličnoj Titovoj brizi. Sudeći po izvesnim indikacijama, Tito je za vreme boravka u Zagrebu prikupio deo značajnih partijskih dokumenata, obeležio ih brojevima i tako stvorio neku vrstu priručnog arhiva CK KPJ. U taj arhiv dospeli su i dokumenti Pete zemaljske konferencije, kao i osnovni dokumenti nacionalnih i pokrajinskih partijskih konferencija. Nakon Titovog dolaska u Beograd u drugoj polovini maja 1941. godine preneta je i ova arhiva i smeštena u ilegalno sklonište na Dedinju, gde je Tito tada živeo i radio.

Nekoliko meseci kasnije, pripremajući se za odlazak iz Beograda na oslobođenu teritoriju, Tito je prvih dana septembra 1941. godine dokumente zakopao u bašti vile u kojoj je stanovao (pošto ih je prethodno stavio u staklene tegle i hermetički zatvorio). Posle oslobođenja Beograda, već krajem oktobra 1944. godine, Tito je lično otkopao sakrivenu arhivu, koja je kasnije predata na čuvanje novoosnovanom Istorijskom odeljenju CK KPJ.

Iz ove arhive potiču svi referati (osam od ukupno 11 podnesenih učesnicima Konferencije); Zapisnik; Izveštaj Verifikacione komisije; Teze o nacionalnom pitanju; Rezolucija Pete konferencije KPJ; Titov članak *Peta konferencija KPJ;* rezolucije pokrajinskih konferencija KPJ za Crnu Goru i Vojvodinu; Izveštaj o pokrajinskoj konferenciji KPJ za BiH; Rezolucija zemaljskog savetovanja Narodne pomoći. Vredno je zabeležiti sve ove momente, koji se, inače, navode i u Predgovoru, kao ilustraciju velike lične brige druga Tita da se sačuvaju dragocena svedočanstva istorije jugoslovenskog komunističkog i revolucionarnog pokreta, tim više što je u uslovima ilegalnog rada, čestih provala i hapšenja, bilo krajnje teško sačuvati autentične dokumente koji su za istoričare najdragoceniji izvori činjenica i podataka.

Svi dokumenti Konferencije dati su integralno, uz potrebnu naučnu aparaturu i objašnjenja. Obrada dokumenata izvršena je u skladu s usvojenim Osnovnim načelima za izdavanje istorijske građe SKJ, što znači da će isti postupak, odnosno ista metodologija biti primenjeni i prilikom izdavanja sledećih knjiga, odnosno tomova. Istakli bismo da je prilikom obrade izvornih dokumenata dosledno sprovedeno načelo da se na sve autorske izmene u tekstu čitalac upozori u fusnotama, uz navođenje izmena i karaktera izvršenih intervencija. Ovi kratki izleti prilikom čitanja

Digitized by Google

autentičnih tekstova imaju za savremenika i posebnu draž, jer u znatnoj meri ukazuju na to kako su stvarani, to jest pisani pojedini referati i kakve su intervencije vršene, najčešće rukom samog Tita, ili drugih referenata, radi preciziranja izvesnih misli, ocena, stavova i zaključaka.

Koliki su trud priređivači uložili da bi ovu ediciju pripremili za štampu, govori i podatak da se naučnoinformativni aparat sastoji od 662 posebne napomene, beleške i komentara, koji su dati u posebnom prilogu na kraju knjige. Ove napomene sadrže objašnjenja svih važnijih istorijskih događaja, pojava, organizacija, institucija i problema koji se pominju u tekstovima. U stvari, reč je o enciklopedijskim jedinicama koje čitaocu omogućuju da se detaljno informiše o činjenicama koje se navode u referatima i drugim dokumentima. Na taj način je bitno olakšano praćenje i razumevanje misli, stavova, ocena i analiza. Hronologija data u prilogu prilagođena je osnovnom sadržaju problematike kojom su se bavili referati, kao i najvažnijim zbivanjima koja su karakterisala vreme u kojem je Konferencija održana.

Izvanredan istorijski dokument su i biografije delegata i učesnika Pete zemaljske konferencije. O svakom delegatu dati su osnovni biografski podaci, uključujući učešće u komunističkom i radničkom pokretu pre i posle Konferencije, funkcije koje je imao i slično. Iako sažeti i bez širih objašnjenja, ovi podaci se čitaju s uzbuđenjem jer govore o sudbinama ljudi koji su se posvetili borbi za ideale radničkog pokreta. Istina, u kasnijem razdoblju, odnosno posle Pete zemaljske konferencije, u prelomnim vremenima borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje i, zatim, u periodu socijalističke izgradnje, pojedinci su ispali iz redova revolucionarnog radničkog pokreta, ali je ogromna većina učesnika ovog istorijskog skupa bila i ostala u prvim redovima, ostvarujući strategiju koja je, pod Titovim rukovodstvom, formulisana na istorijskoj Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ.

Rad na pripremi materijala za ovu prvu ediciju izvorâ za istoriju SKJ počeo je pre punih dvadeset godina, kada je u Institutu za izučavanje radničkog pokreta (koji je tada obuhvatao sadašnji Arhiv CK SKJ i Institut za savremenu istoriju) formirana posebna grupa koju su sačinjavali sadašnji priređivači knjige (Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević) i grupa drugih naučnih saradnika. Ovu činjenicu treba istaći kao ilustraciju truda i višegodišnjeg napora koji je trebalo uložiti da bi se prikupili, obradili, sistematizovali, pripremili i naučno verifikovali materijali koji se odnose na jednu od najznačajnijih konferencija u istoriji SKJ.

Iako se izdavanje istorijske građe s razumljivim interesovanjem, pa i nestrpljenjem očekivalo u krugovima istoričara, politikologa i svih onih koji se bave izučavanjem bliže i dalje prošlosti narodâ i narodnosti Jugoslavije, čini nam se da će knjige i tomovi koji se publikuju naići i na interesovanje šire javnosti. Naime, iako je reč o građi koja će se tek vremenom, u dužem procesu,

Digitized by Google

naučno oblikovati i sintetizovati, da bi se kao konačan rezultat dobila istorija KPJ-SKJ, dokumenti i relevantne činjenice iz revolucionarne prošlosti imaju draž autentičnosti i neposrednosti i mogu biti zanimljivo štivo za širi krug ljudi koji se interesuju za političku istoriju i zbivanja u istorijskom kontinuitetu. I ovo, čini nam se, obavezuje istraživače i priređivače, da i pored teškoća koje se mogu pojaviti i očekivati tokom prikupljanja dokumenata, njihove verifikacije i obrade, nastave s istom strašću i egzaktnošću koje karakterišu ovaj prvenac, u organizaciji i pripremi Arhiva CK SKJ i Zajednice institucija za izučavanje novije istorije narodâ i narodnosti Jugoslavije, a u izdanju Izdavačkog centra »Komunist« promovisan u vreme proslave 40-godišnjice Pete zemaljske konferencije.

U svakom slučaju, pojavom ove prve knjige izvorâ za istoriju Saveza komunista Jugoslavije otpočela je realizacija jednog od najvećih naučnoizdavačkih poduhvata i projekata u novijoj istoriji socijalističke Jugoslavije.

Digitized by Google

Stjepan T. Šimić

Socijalizam i društveni razvoj

(Povodom knjige Luke Markovića: »Klasna borba i koncepcije razvoja«, »Naprijed«, Zagreb, 1978)

I

Studija Luke Markovića *Klasna borba i koncepcije razvoja*, povodom koje će i o kojoj će ovdje biti riječ, premda je izišla prije nepune dvije godine, upravo sada — u punom jeku borbe Saveza komunista i svih organizovanih subjektivnih snaga našega društva, radničke klase i svih radnih ljudi za provođenje politike ekonomske stabilizacije, odnosno za daljnje napredovanje socijalističkog samoupravljanja— dobija na osebujnosti svoga aktualiteta. Čini nam se da baš sada njezine, i nesporne i sporne teze, o kojima ćemo ovdje progovoriti, zaslužuju punu pažnju. Zacijelo se ovakvim i sličnim podsticajnim djelima valja ponekad nanovo vraćati.

Pitanje društvenog razvoja životno je zaokupljalo svaku »društveno-ekonomsku formaciju«, te se posve sigurno može tvrditi da je svaka »društveno-ekonomska formacija« imala stanovitu koncepciju razvoja. U to se odista ne može sumnjati, mada je problem za sebe na koji je sve način to pitanje postavljalo i rješavalo (odnosno postavlja i rješava) svako dano društvo. Notorna je,

Digitized by Google

naime, istina da ni jedno društvo ne može opstati a da ne proizvodi i da samu proizvodnju (proizvodnja se ovdje poima u širem smislu: kao proizvodnja života) stalno ne diže na viši rang i razinu. »Da bi poorkala svaka nacija koja bi obustavila rad, — pisao je Marks Kugelmanu 11. jula 1868. — neću da kažem za godinu dana, nego za nekoliko nedjelja, zna svako dijete. Ono isto tako zna da mase proizvoda, koje odgovaraju različitim potrebama, zahtijevaju različite i kvantitativno određene mase ukupnog društvenog rada i da ne mogu da budu ukinute određenim oblikom društvene proizvodnje, nego da one mogu promijeniti samo svoj pojavni oblik. To je self evident (očigledno samo po sebi). Ono što se u historijski različitim stanjima može promijeniti, samo je oblik u kome se ti zakoni provode.« U tom smislu, teorema o takozvanim »neproizvođačkim civilizacijama« prava je besmislena ludorija.

Stupanje kapitala na svjetsku scenu i pripadna mu, zapravo urođena, tendencija postajanja i postojanja svjetskim procesom odlučno je uticalo da tematika i problematika razvoja postane dominirajućom, centralnom, svjetskom temom. Ovaj iskaz nikako ne opovrgava istina »neravnomjernog razvoja«, »razvoja nerazvijenosti«, »iracionalizma razvoja« i slično. Prve, međutim, teorijski temeljitije zasnovane koncepcije razvoja nalazimo, po jednima, u »prosvjetiteljâ«, po drugima, u »socijalutopistâ«, po trećima, u »klasičnih ekonomista«, po nekima, pak, tek u Marksa. Ipak, najveće zanimanje za »teoriju razvoja« bilježimo od tridesetih godina ovoga stoljeća, kad društveni razvoj dobiva ne samo teorijsko, nego, i to isključivo, historijsko značenje. Uzroci toga leže u više fakata, od kojih ćemo sumarno navesti samo neke ključne: opća kriza kapitalizma, to jest kapitalističkog razvoja, stupanje proletarijata na svjetsku scenu i pobjeda socijalističkih revolucija mahom u nerazvijenim zemljama, procesi dekolonizacije i oslobađanja nerazvijenih kolonija. Ovome bismo dodali i sklop fakata vezanih za treći svijet i svjetski pokret nesvrstavanja, koji, osobito u posljednjoj deceniji ovoga stoljeća, najtemeljitije i najradikalnije postavlja probleme društvenog razvoja: borba za novi međunarodni ekonomski poredak.

Teorijsko-programska razrada i praktička realizacija koncepta društvenog razvoja u socijalizmu dobija egzistencijalno-historijski značaj iz osnovnoga razloga što je socijalizam empirijski započeo u relativno nerazvijenim kapitalističkim društvima. U doba socijalističkih revolucija gotovo sve socijalističke zemlje imale su nisku ili izrazito nisku ukupnu materijalno-proizvodnu i društveno-ekonomsku potporu. Uz odbranu od kontrarevolucije izvana i iznutra, ekonomsku blokadu od razvijenoga kapitalizma — možda je paradoksalno, ali istinito je da je naša zemlja to doživljavala više od »svoga« socijalističkog »starijega brata« nego od Zapada — valjalo je rješavati urgentna pitanja ne samo daljeg društvenog razvoja, nego osnovne egzistencijalne potrebe stanovništva. Sve je to velikim dijelom doprinijelo tome da su pitanje društvenoga razvoja socijalističke zemlje uglavnom — u početku je to doista bila realizacija spoznate historijske nužnosti — reducirale na eko-

Digitized by Google

nomski rast i razvoj, na takozvanu stopu privrednog rasta. Čim prije osigurati svim ustima porciju kruha i gulaša, a potom, na bazi favorizacije takozvanoga prvog odjeljka društvene reprodukcije: proizvodnje sredstava za proizvodnju, umaći zaostalosti i premašiti raniji nivo proizvodnje, prvenstveno teško-industrijske, i na toj osnovi stvoriti mogućnost razvoja ostalih »grana« «i »dijelova« društvenoga rada — bio je tako reći prioritetan cilj i zadatak do jedne socijalističke revolucije. Osim toga, socijalističke revolucije su težile i za tim da se, kako ispravno primjećuje jedan naš autor, što prije afirmiraju pred vlastitim narodom i svjetskom javnošću, pokazujući time prednosti samog socijalističkog načina proizvodnje nad prethodnim, kapitalističkim, a nerijetko i polufeudalnim. U bilo kojem značajnijem političkom dokumentu, ili, pak, teorijskoj raspravi o razvoju socijalističkih zemalja, naprosto je nemoguće mimoići komparacije prijašnjeg i aktualnog stanja društvenog, prvenstveno ekonomskog razvoja. Ova su »poglavlja« gotovo obavezno mjesto i zacijelo najjači argument napretka socijalizma.

Lenjinov zahtjev, bolje reći zanos, za urgentnom potrebom industrijalizacije polufeudalne Rusije vrlo upečatljivo to pokazuje: »Socijalizam se ne može zamisliti bez krupne kapitalističke tehnike...«; »U Rusiji treba organizirati proučavanje i predavanje Tejlorovog sistema...«; »Komunizam, to je sovjetska vlast plus elektrifikacija...« itd. Drugo je pitanje u što se ovo nakon Lenjina izrodilo*, kao i to da sve socijalističke zemlje u koncipiranju vlastitog društvenog razvoja nisu išle istim putem.

Dostignuti današnji stupanj razvoja socijalističkih zemalja (uz stanovite izuzetke), međutim, ne daje za pravo onim koncepcijama društvenog razvoja koje forsiraju logiku i kriterije takozvane »prvobitne socijalističke akumulacije kapitala«. U posljednjoj deceniji je, u stvari, i došlo do stanovitog relativiranja »prvobitnih« kriterija i logike razvoja. Ove promjene su, međutim, nastupile više zbog teškoća sa kojima su se u svome razvoju krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina suočile mnoge socijalističke zemlje nego što su one rezultat promjena u strategiji razvoja (A. Vacić). Te promjene zacijelo nisu značajnije izmijenile teorijske predstave o socijalističkom društvenom razvoju: vladajuća teorijska literatura još uvijek vrvi shvatanjima koja u brzom ekonomskom razvoju vide isključivu i jedinu mogućnost egzistencije socijalizma. U vezi s tim navodimo mišljenje dvojice naših uglednih ekonomista: »Karakteristično je — pišu oni — gotovo za sve dosad primenjivane modele usmeravanja razvoja da su oni isti — ili gotovo isti — za kapitalističke i centralističke socijalističke sisteme i samoupravni socijalistički sistem. Pri tome se unose (ili se uopšte ne unose) izvesne korekture, kojima se izražavaju

* U vezi s tim upućujemo na izvrsne rasprave našeg vjerovatno najboljeg sovjetologa i staljinologa Fuada Muhića: *Staljinizam u sociološkoj dimenziji* (»Pregled«, br. 2/80), *Opaske o odnosu staljinizma i poststaljinizma* (»Naše teme«, br. 12/79).

Digitized by Google

specifičnosti socijalističkog sistema. Ovo najčešće uz obrazloženje da su modeli ove vrste pitanje istraživačkih metoda, a one, navodno, nemaju mnogo veze s razlikama u društvenim sistemima. Ovo je potpuno pogrešno, i to u velikoj meri pogrešno« (S. Kukoleča i Ž. Kostić, 1979).

Koncepcija društvenog razvoja koja svoje osnovne kriterije nalazi i temelji na stopama rasta industrije, odnosno ekonomske sfere u cjelini, a pri tom zanemaruje ključno pitanje socijalizma: rast i razvoj ljudskih potreba i njihovo ljudsko zadovoljavanje — »*Bogat* čovjek je istovremeno čovjek kome je *potreban* totalitet čovjekova ispoljavanja života« (Marks) — buržoaska je koncepcija društvenog razvoja, koncepcija »nacionalne ekonomije« koja svagda uspostavlja »apstrakciju od zbiljskog života«, koncepcija je vladavine vlasništva stvari nad ljudima koja »svagdje negira čovjekovu ličnost« i »samo (je) konzekventan izraz privatnog vlasništva« (Marks).

Strategija socijalističkog društvenog razvoja uistinu se ne može raspravljati neovisno od samog karaktera proizvodnih odnosa i klasne borbe; klasna borba je upravo bitno pitanje same koncepcije socijalističkog društvenog razvoja.

II

Luka Marković u svojoj knjizi *Klasna borba i koncepcije razvoja* — u koncipiranju dugoročnog razvoja — polazi upravo od klasne borbe: »Marksist ne sme da napusti čvrsto tle analize klasnih odnosa«, citira Marković Lenjina odmah u Uvodu. Svaka koncepcija dugoročnog ekonomskog razvoja smješta se u »koncepciju globalne praxis« dviju nosećih klasa suvremenoga svijeta — buržoazije i proletarijata — mada niti jedna od njih ne koncipira svoju vlast neposredno; uvijek to čini neko unutar njih, frakcije ovih klasa. Koncepcija dugoročnog razvoja nastaje, dakle, u određenoj frakciji ovih klasa i nužno gravitira jednoj od tih dviju »historijski krajnjih koncepcija svijeta, jednoj od tih dviju klasnih svijesti« (str. 9). Kad je riječ o nošoj koncepciji dugoročnog razvoja, u pitanju je — piše Marković — »kojoj će se od tih dviju klasa, pa dakle i tih dviju koncepcija svijeta pripasti?« (str. 10). Ovdje, međutim, valja imati na umu — dodaje odmah Marković — da je »stajalište buržoazije historijski favorizirano«, to jest da je proleterska koncepcija svijeta — iako početak »jedne nove kulture u inkubaciji« (Gramši), spram buržoaske koncepcije svijeta historijski viša i superiornija — »gledano u svjetskim razmjerama buržoaski tok stvari« (str. 10). Buržoasko društvo, drugim riječima, jest i naš opći historijski ambijent, te se stoga u koncipiranju dugoročnog razvoja naše zemlje ne smije napustiti »čvrsto tle analize klasnih odnosa«: treba odmah u početku — upozorava autor — odrediti koncipiranje našeg dugoročnog razvoja kao poseban teren klasne borbe kod nas, »borbe buržoazije i proletarijata, a zatim i borbe unutar same buržoazije« (str. 12).

Digitized by Google

Favorizirajući Marksovu i Engelsovu maksimu iz *Njemačke ideologije* da »misli vladajuće klase u svakoj epohi jesu vladajuće misli«, i imajući u vidu da sa promjenama u vladajućoj klasi dolazi do promjena i u vladajućoj misli: koncepciji svijeta, koncepciji dugoročnog razvoja, kao i fakat da je današnja svjetska kriza upravo ispoljavanje svjetskih promjena u vladajućoj klasi — Marković polazi od klasa i frakcija klasa u suvremenoj svjetskoj krizi kapitalizma da bi došao do koncepcija svijeta što ih te klase i frakcije klasa izražavaju. Na taj način autor pokušava ustanoviti koje su sve koncepcije svijeta danas na djelu »kao koncepcija klasa i frakcija klasa u suvremenoj klasnoj borbi, na djelu u svijetu pa na djelu i kod nas« (str. 14). Ovo bismo, u krajnje skraćenoj verziji, uvjetno mogli naznačiti kao autorovo osnovno teorijsko-metodološko polazište u promišljanju dijalektike klasne borbe i koncepcijâ razvoja, na čemu autor i »gradi« ostale teze u svojoj knjizi.

U elaboraciji svojih teza Marković polazi od *Osnove zajedničke politike dugoročnog razvoja SFRJ do 1985*, za koju kaže da je mnogostruko »ekonomsko apstrahiranje od naše historije, postojećih klasnih odnosa u nas, klasne borbe i društvenih promjena što ih ona donosi« (str. 37), odnosno apstrahiranje »od klasne podjele i klasne borbe kod nas« (str 41). Autor »tekstološki« secira *Osnovu* i konstatira da ona određenjem poslijeratnog našeg društveno-ekonomskog razvoja kao »inicijalne faze razvoja«, prikazivanjem našeg razvoja uglavnom stopama rasta društvenog proizvoda, određenjem ekološkog problema kao nusprodukta industrijalizacije, a ne kao »aspekta zagađenosti čovjekove društvene okoline« i drugo — već u početku napušta »čvrsto tle analize klasnih odnosa«, već u početku, umjesto Marksa, podmeće Maltusa i Rostova ... itd. Smatrajući da smo ovim izoštrili i podastrli polazište za dalje napredovanje rasprave, prelazimo na četvrto poglavlje knjige: »Sadašnja svjetska kriza i naše koncipiranje dugoročnog razvoja«.

Sadašnji moment u razvitku kapitalizma u svijetu, to jest strukturu suvremene krize kapitalizma, određuje — smatra Marković — jedan novi sukob u vrhu svjetske buržoazije, sukob između dviju frakcija buržoazije za socijalno vodstvo u klasi, a time u društvu i svijetu u cjelini. Ovaj sukob, po Markoviću, određuje sve svjetske odnose danas i on će ih određivati u posljednjoj četvrtini dvadesetog stoljeća, to jest u vremenu koje bi trebala obuhvatiti koncepcija dugoročnog ekonomskog razvoja Jugoslavije. U suvremenoj svjetskoj krizi kapitalizma na strani buržoazije nalazi se novi »benificijar te klase«, buržoazija krupnih korporacija: »u okrilju državnog kapitalizma kojim dominira *birokracija* razvio se ... onaj dio buržoazije kojega se općenito naziva *tehnokracija*« (str. 122) *(kurziv* — L. M.). Sukob ovih dviju frakcija buržoazije, međutim, ne može se riješiti nekim naglim preokretom; on će se moći riješiti »samo jednim *dužim mijenjanjem odnosa snaga unutar buržoazije kao klase*, i to prvenstveno mijenjanjem odnosa između tih dviju frakcija buržoazije« *(kurziv* — L.M.), između »birokracije na zalazu i tehnokracije na usponu«.

Digitized by Google

Mijenjanje odnosa snaga unutar svjetskog vodstva buržoazije jest ono »historijsko tle na kojem se danas postavljaju pitanja koncepcije dugoročnog ekonomskog razvoja (s ovog ili onog buržoaskog stajališta), odnosno strategije revolucije (s komunističkog stajališta)« (str. 123).

Svjetski sukob birokracije na zalazu i tehnokracije na usponu — na konceptivnom planu — sukob je »neomaltuzijanštine i futurološkog pouzdanja u daljnji kapitalistički progres«, sukob je, dakle, one frakcije buržoazije »koja je crpla svoju društvenu moć iz državnog kapitalizma« i one frakcije buržoazije koja danas multinacionalnim korporacijama teži da »koagulira internacionalnu strukturu svjetskog procesa«.

Sukob ovih dviju frakcija buržoazije na planu koncipiranja dugoročnog razvoja u nas, na tlu socijalističke revolucije, reflektira se na poseban način. Socijalistička revolucija je zapravo pripravila taj povijesni prostor na kojemu se mogu kod nas, usprkos našem, svjetski gledano, relativno niskom stupnju razvoja proizvodnih snaga, »otvarati najviše svjetske protivurječnosti buržoazije. Revolucija je ujedno odredila okvire njihovog reflektiranja kod nas« (str. 130). Birokracija će se kod nas — primjećuje Marković — artikulirati neomaltuzijanski i time boriti za jačanje države, dok će tehnokracija, boreći se za »suvremenu korporaciju«, svoj prostor tražiti u udruženom radu. Ni jedna od njih neće otvoreno istupati protiv osnovnih tekovina socijalističke revolucije. Ovo, četvrto poglavlje Markovićeve knjige, čini nam se centralnim, te smo mu stoga i posvetili najviše pažnje. Vratit ćemo mu se kasnije u kritičkim primjedbama.

U drugom poglavlju Marković izlaže »historijsku favoriziranost buržoaske koncepcije svijeta«. Oslanjajući se na poznati stav iz prvog toma *Kapitala* gdje Marks ističe da kapitalistički proces proizvodnje ne proizvodi samo višak vrijednosti, nego i sâm odnos kapitala, Marković sugerira da nije moguće razmatranje klasne svijesti, pa ni koncepcije dugoročnog razvoja, odvojeno od klasne borbe, u kojoj i za koju klasna svijest nastaje i živi, a klasna borba u svakoj, pa i u socijalističkoj zemlji »nije doli konkretum svjetske historije, svjetske klasne zbilje, svjetske ekonomske, političke i ideološke strukture buržoaskog procesa« (str. 60). Ovim autor kaže da svjetska klasna borba određuje sve ostale klasne borbe, odnosno njihove koncepcije razvoja, naime da klasna borba u svakoj zemlji svoju »historijsku visinu« dobija tek spram svjetskog procesa kapitalizma. »Buržoasko društvo razvija, dakle, u mjeri svog svjetskog razvoja, sve odlučniju internacionalnu strukturu kapitalističkih odnosa, sve odlučniju determiniranost svake klasne borbe (i idejne, i konceptivne borbe) unutar pojedinih zemalja iz reprodukcije *svjetske klasne zbilje — svjetsko-historijsku determiniranost* svake klasne borbe, gdje god i u kojem god posebnom obliku (ekonomskom, političkom, ideološkom) se ona zbivala« (str. 59—60) (*kurziv* — L. M.).

Digitized by Google

Marković se, što je i logično, opredjeljuje »za suvremenu komunističku viziju« društvenog razvoja. To i jest naslov zaključnog poglavlja njegove knjige. U suvremenim proizvodnim snagama — ističe autor — sadržana je, svjetski gledano, znanstveno-tehnička mogućnost rješavanja osnovnih egzistencijalnih problema čovječanstva, bar onih vrsta koji su se u devetnaestom i prvoj polovini dvadesetoga vijeka činili kao sudbina (glad, zdravstvo, stanovanje), a kakvi još postoje u velikom dijelu svijeta, pa i unutar nekih razvijenih zemalja. Ako suvremene proizvodne snage omogućuju ono što suvremeni proizvodni odnosi (po Markoviću su to svjetski društveni odnosi, suvremeni kapitalizam) još ne daju, nastupila je klasična marksistička situacija: »problem je očevidno u društvenim odnosima kakvi vladaju u svijetu, u proizvodnim odnosima suvremenog kapitalizma, i nužno će se ispoljavati kao *sukob proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa* u raznim zemljama i u svjetskim razmjerama ako ne već danas, a ono sutra, tj. u razdoblju o kojemu prilikom koncipiranja dugoročnog razvoja govorimo, u posljednjoj četvrtini ovog stoljeća« (str. 199) (*kurziv* — L. M.). Komunistička vizija društvenog razvoja ima danas svoje jače utemeljenje nego što ga je imala u Marksovo ili pak Lenjinovo vrijeme. Mogućnost komunističke vizije društvenog razvoja i same koncepcije te prakse, to jest koncipiranja dugoročnog razvoja, pripada suvremenoj svjetskoj klasnoj zbilji.

Problem društvenog razvoja Jugoslavije za komuniste se ispostavlja kao problem same socijalističke revolucije, njenoga daljnjega napredovanja, kao »problem izrade strategije proleterske klasne borbe u Jugoslaviji« (str. 204). Posljednja izrađena koncepcija i strategija revolucije kod nas je — kaže Marković — Program SKJ. Autor, međutim, smatra da postojeća aktivnost na izradi koncepcije dugoročnog ekonomskog razvoja po svojoj praktičkoj biti jeste »jedno više-manje svjesno izvrdavanje da se izvrši potrebno osvježavanje Programa SKJ« (str. 205). Nasuprot marksističkom shvaćanju dugoročnog razvoja — nastavlja autor — kao revolucionarnog mijenjanja društvenih odnosa i nasuprot marksističkoj metodi konkretno-historijske analize položaja i historijskog interesa klasa i frakcija klasa, »diskusija o našoj budućnosti je prebačena s terena *društvenog* razvoja na teren *ekonomskog* razvoja, s terena *historijskog interesa proletarijata* na teren apstraktno, nehistorijski, na izgled natklasno shvaćenog *ekonomskog utiliteta*«, na teren »favoriziranosti buržoaske misli i njenog ‚tekućeg mišljenja'« (str. 205) (*kurziv* — L. M.). Ova knjiga, dakle, — a to navodi i autor — odbacuje način na koji je dugoročni razvoj Jugoslavije danas postavljen. Ona, drugim riječima, nastoji afirmirati koncipiranje ukupnog društvenog razvoja Jugoslavije u posljednjim decenijama dvadesetog stoljeća u duhu Programa SKJ, to jest kao bitno pitanje komunističke revolucije u našoj zemlji u svjetskoj zbilji suvremene krize kapitalskog svijeta. Osim navedenih, Markovićeva knjiga ima i ova poglavlja: »Ekonomija kao buržoaska koncepcija svijeta«, »Socijalistička zemlja u svjetlu

Digitized by Google

svjetske krize«, »Sitna buržoazija i komunizam«, »Oblici buržoaske i sitnoburžoaske svijesti u proletarijatu«, »Komunistička svijest« i »Komunistička vizija i buržoasko društveno kretanje«.

III

Sumarno-kritički razmatrajući Markovićevu knjigu, pri tom, dakako, imajući u vidu prije svega ono što smo u prikazu, u odnosu na ostale autorove teze, istakli kao centralno, mogli bismo, čini nam se s punim pravom, konstatirati da on u postavljanju i razvijanju dijalektike klasne borbe i koncepcija razvoja slijedi bitnu metodičku crtu Marksove kritike političke ekonomije. Marković uspijeva pokazati da se ekonomski razvoj ne može razmatrati izvan konkretno-historijskog totaliteta međunarodnog radnog procesa i međunarodne klasne borbe. Socijalizam vlastiti društveni razvoj — po Markoviću — ne može temeljiti i mjeriti samo indikatorima ekonomskog rasta, već bitno kriterijima zadovoljavanja ljudskih potreba. Također nam se čini prihvatljivom teza da svaka klasa, odnosno frakcija klase, izgrađuje vlastitu koncepciju razvoja društva i teza da u suvremenom kapitalizmu tehnokracija ima značajnu prevagu nad birokracijom. U tom smislu sasvim je na mjestu autorova kritika, kako neomaltuzijanštine tako i koncepcije futurološkog pouzdanja u neograničeni kapitalistički progres. Posebno bismo istakli ispravnost, čini nam se osnovne, autorove teze da je koncepcija dugoročnog razvoja u biti koncepcija klasne borbe, koncepcija mijenjanja društvenih odnosa, dakle, u osnovi, koncepcija same revolucije.

Namjesto ekonomskog, ekonomističkog utiliteta što ga propagira buržoazija, odnosno jedna od njezinih frakcija, Marković se zalaže za komunističku viziju dugoročnog razvoja, to jest za historijski interes proletarijata, za proletersku klasnu svijest. U vezi sa koncepcijom dugoročnog razvoja Jugoslavije autor ispravno razvija tezu o vezi našeg (i svake druge zemlje) koncepta društvenog razvoja, koncepta klasne borbe jugoslovenskog proletarijata i svjetskog procesa klasne borbe. Marković uspijeva u potpunosti razobličiti ekonomističku, dakle u biti građansku, koncepciju razvoja i nasuprot njoj razviti osnovne teorijske obrise komunističke koncepcije dugoročnog razvoja. U tom pogledu kod nas zapravo i nema žešće, razornije i pogubnije kritike vulgarno-ekonomskog utemeljenja klasne borbe, to jest koncepcije društvenog razvoja.

Ono pak u čemu se u osnovi razilazimo s Markovićem tiče se, prije svega, mjesta samog proletarijata, suvremene radničke klase u svjetskoj klasnoj borbi, u svjetskoj borbi proletarijata za komunističku viziju dugoročnog razvoja, to jest za svjetski proces socijalizma. U autora su, izgleda, u svjetskoj klasnoj borbi, ipak, na djelu samo dvije frakcije buržoazije, od čijeg zapravo ishoda ovisi budući koncept razvoja svjetskoga kapitalizma. Ovi Markovićevi teorijsko-metodološki principi značajno su u opreci sa zbi-

Digitized by Google

ljom međunarodnih odnosa proizvodnje. Ovdje je autor najranjiviji, ovdje je njegova argumentacija dijalektike klasne borbe i koncepcija dugoročnog razvoja najlabavija, zapravo teško održiva.

Slijedeći bit Marksova metoda analize kapitalističke reprodukcije, dolazimo do spoznaje da se u osnovnom klasnom odnosu ne nalaze samo frakcije svjetske buržoazije, nego svjetska buržoazija, odnosno njezine frakcije, s jedne, i cjelokupni međunarodni proletarijat, s druge strane. (Slažemo se, s tim u vezi, s onim dijelom Markovićeve argumentacije da su ti odnosi uvijek određeni društvenom cjelinom kapitalističke reprodukcije.) Promjene u međunarodnim procesima stoga se nikako ne mogu obuhvatiti, to jest pojmiti samo kao promjene odnosa između tehnokracije i birokracije i njihovih koncepcija razvoja. Bitne promjene tiču se, u stvari, međunarodnih cjelina procesa rada: proizvodnje viška vrijednosti i kapitalističke reprodukcije, te proizvodnje i reprodukcije radne snage-robe. Marković, zapravo, ne pokazuje osnovnu istinu suvremene svjetske klasne borbe, istinu da svjetska buržoazija, odnosno njezine noseće frakcije, a prije svih »tehnokracija na usponu«, svoju globalnu praksu, svoju koncepciju dugoročnog razvoja gradi na temeljima međunarodne, to jest svjetske eksploatacije radne snage. Tu se nalazi temeljište buržoaske koncepcije svijeta, odnosno mogućnost proletarijata da, klasnom borbom, obrne buržoaski koncept razvoja u svoje svrhe, to jest svrhe »čitava društva«.

Mada u principu podržavamo autorovu tezu o predominaciji tehnokracije nad birokracijom u suvremenom kapitalizmu, ne bismo se mogli složiti s toliko izraženom minorizacijom uloge birokracije, odnosno one frakcije buržoazije koja svoju društvenu moć crpe iz moći kapitalističke države. Teško je dokazati, naime, da današnja država kapitala ima tako malu, gotovo zanemarujuću ulogu u koncipiranju kapitalističkog razvoja. Pomenimo samo ulogu države u investiranju vojnog sektora kapitalističke proizvodnje. Da li je prije riječ o stanovitoj sprezi države i tehnokracije?

Što se tiče nastupa i prisustva svjetskih frakcija buržoazije na konkretno-historijskom tlu koncipiranja klasne borbe, odnosno dugoročnog razvoja Jugoslavije, autor uglavnom ostaje na apstraktno-teorijskim konstrukcijama; dokazi su ovdje očito izostali ili ih autor nema. Dakako, to ne znači da se ne bismo mogli složiti s Markovićem da i u našem koncipiranju društvenog razvoja svaka od ovih frakcija buržoazije ima stanoviti upliv. Za nas je, međutim, sa stajališta razvijanja i napredovanja proleterske, komunističke vizije društvenog razvoja Jugoslavije, svakako značajnije to koliko se u svemu tome uspjelo na planu prevladavanja nama nepripadnih koncepata razvoja. To ne ističemo zbog osjetljivosti ovoga pitanja; zapravo, nijekati penetraciju birokracije i tehnokracije u ukupni naš razvoj, pa prema tome i u planiranje toga razvoja, samo bi slabilo oštricu marksističke kritike političke ekonomije i na taj način više štetilo nego koristilo napretku komunističke vizije samoupravnog društvenog razvoja Jugoslavije.

Digitized by Google

Makar da je Markovićeva argumentacija, s tim u vezi i inače, prilično ishitrena, suhoparna i nedorečena, dakle znatno jednostrana, ona, i knjiga u cjelini, uveliko baš zbog te inspirativne i izazovne jednostranosti, mada ne prvenstveno zbog toga, zaslužuje punu i najozbiljniju pažnju. Preporučujemo je, međutim, prije svih, onom dijelu »literarnih i političkih predstavnika« naše »političke ekonomije« (»nauke o bogaćenju« — Marks), kojima su tehnokracija i birokracija zacijelo zakrčili putove istinskoj Marksovoj kritici političke ekonomije u koncipiranju socijalističkog samoupravnog društvenog razvoja.

Digitized by Google

Maja Levi-Jakšić

O mogućnostima globalnih modela

(Povodom Međunarodne konferencije o globalnom modeliranju, Dubrovnik, septembar 1980)

Međunarodna konferencija IFIP-a (Međunarodno udruženje za obradu podataka) o globalnom modeliranju održana je u organizaciji beogradskog Fakulteta organizacionih nauka i ETAN-a iz Beograda. Na ovom međunarodnom skupu učestvovalo je pedesetak naučnika iz različitih zemalja sveta. Prisustvovali su mu stručnjaci iz Kuvajta, Egipta, Holandije, SAD, SSSR-a, Brazila, SR Nemačke, Iraka, Jugoslavije. Samim tim, skup je bio u znaku različitih pogleda na problematiku globalnog modeliranja razvoja i pokazao je da u mnogim zemljama postoji interesovanje za ovu sasvim novu i mladu naučnu disciplinu.

S jedne strane, treba istaći da se globalno modeliranje razvoja pojavilo sa napretkom teorije sistema i ono podrazumeva sistemski pristup pojavama u realnom svetu; tu se radi pomoću simulacionih modela uz široku primenu računarske tehnike. Dakle, metodi i tehnike sadržani u teoriji sistema, sa razvitkom i usavršavanjem računarske tehnike, omogućili su da se eksperimentiše sa različitim pojavama iz stvarnosti. Ono što se smatralo isključivim preimućstvom prirodnih nauka, korišćenje eksperimenta,

Digitized by Google

sad se prenosi i na društveno-ekonomska zbivanja. Realni svet se modelira, simulira se ponašanje nekih pojava i dobijaju se odgovori na značajna pitanja vezana za budući razvoj. Samim tim, otvara se i mogućnost svesnog uticanja na budućnost, njenog usmeravanja i kontrolisanja određenih zbivanja u njoj.

S druge strane, grčeviti napori u oblasti modeliranja razvoja, u oblasti modeliranja sadašnjeg stanja da bi se dobili odgovori o stanjima u budućnosti, svakako da su posledica sadašnjih veoma izraženih problema, problema razvoja svetske privrede. Istaknimo, pre svega, neke od komponenata koje su doprinele tome da neujednačenost u razvitku različitih zemalja bude obuhvaćena obimnim istraživanjima stručnjaka različitih naučnih profila, od kojih se jedan deo opredelio za istraživanje globalnog modeliranja da bi našao ključ za rešavanje akutnih i sve zaoštrenijih problema sadašnjice, kao što su: neujednačenost i velika heterogenost u razvijenosti pojedinih zemalja i svetskih regiona, postojanje tehnološkog, ekonomskog i kulturnog jaza, koji se sve više produbljuje, između razvijenog i nerazvijenog dela sveta, iscrpljivanje prirodnih sirovina, zagađenost prirodne sredine u visokorazvijenim regionima, rast stanovništva i pretnja od gladi u nerazvijenim, postojanje ekonomskih interesnih sfera, blokova i saveza itd.

Nabrojani elementi razbijaju, dezintegrišu i onemogućavaju ravnomerniji svetski razvoj. Jer, uprkos navedenim karakteristikama savremenih odnosa u svetu, ostaje činjenica da postoji duboka uzajamna povezanost ekonomskog i društveno-političkog razvoja, što je i dovelo do zajedničkih napora svih zemalja svetske zajednice usmerenih ka određivanju strategije razvoja u sklopu globalnog svetskog razvoja. Jedan od pravaca kojim se krenulo ka rešavanju tih složenih i osetljivih problema je upravo sistemsko modeliranje, zatim simulacioni modeli i primena računarske tehnike u sagledavanju alternativa budućeg razvoja menjanjem određenih promenljivih veličina u okviru izgrađene strukture modela realnog sistema.

Teškoće i nesavladane prepreke na putu modeliranja realne stvarnosti izazov su za mnoge naučnike da dalje istražuju tu oblast, da modeliranjem delova, pojedinih pojava iz realnog sveta što više unaprede, usavrše metod modeliranja u nauci da bi se sve njegove prednosti mogle svestrano koristiti za napredak čovečanstva.

O problemima modeliranja uopšte dosta se govorilo. Istakli bismo izlaganje Mihajla Mesarovića o globalnim modelima i o modelu razvoja sveta, sa posebnim osvrtom na model poljoprivrede. Problem gladi velikog dela stanovništva i nedostajanja hrane doveli su do posebnih istraživanja na području modeliranja rasta poljoprivredne proizvodnje u odnosu na rast stanovništva, uz nastojanje da se sagledaju i usklade trendovi toga razvoja. Pored toga, u prilog istraživanjima i diskusijama koje se vode o metodologiji globalnog modeliranja, Mihajlo Mesarović je govorio o novom pojmu koji je danas postao aktuelan s obzirom na široku

Digitized by Google

primenu modela. Naime, veoma je značajno ispitati koliko je model „primenljiv" i u kojoj se meri „može prenositi" u druge geografske oblasti, u druge društveno-ekonomske uslove, u različite zemlje. Pri tome on smatra da ovo pitanje nije toliko značajno, pošto svaki dobro strukturiran model, uz uvođenje adekvatnih vrednosti parametara i menjanjem promenljivih, u datoj sredini može sobom doneti željene rezultate. Drugi učesnici nisu bili tog mišljenja, čak su isticali da je ta „primenljivost" (transferability) modela od primarnog značaja prilikom ocenjivanja izgrađenog modela. Frank Huband iz SAD je svoj rad upravo posvetio opštim problemima modeliranja. On je istakao, pre svega, da je, s obzirom na dosadašnja iskustva stečena u globalnom modeliranju, prevashodni značaj modelâ u tome da daju podatke koji će služiti donosiocima odluka na različitim nivoima upravljanja.

Polazeći od osnovne teze da modeli moraju služiti donosiocima odluka, a nikako obrnuto, Huband je postavio vremenski odnos za određene etape u izgradnji modela koje bi trebalo da poštuje svaki onaj koji se bavi modeliranjem. On je etape u izgradnji modela izrazio procentima, u zavisnosti od toga koliki bi deo ukupnog vremena modeliranja trebalo da im pripadne:

1. Za postavku modela i programiranje — 5% ukupnog vremena
2. Za dokumentaciju modela — 15% ukupnog vremena
3. Za prikupljanje podataka — 30% ukupnog vremena
4. Za ocenu modela — 50% ukupnog vremena.

Iz onoga što Huband zastupa jasno se vidi doslednost u odbrani teze da modeli treba prevashodno da služe donosiocima odluka, da dokumentacija, podaci i ocenjivanje modela, to jest rezultata modeliranja, treba da zahvate 95% ukupnog vremena utrošenog na ukupni proces modeliranja. Ovo bi se moglo okarakterisati kao kvantitativni pristup koji ide prvenstveno ka tome da model menjanjem podataka pruži rezultate u vidu alternativnih mogućnosti, optimalne odluke koja se donosi na temelju tih alternativa i slično. Najmanji procenat, 5% od ukupnog utrošenog vremena, po Hubandu, treba da zauzme sama izgradnja modela i programiranje za rad na računaru.

O ovom pitanju su na konferenciji izražena različita i sasvim oprečna mišljenja, što samo potvrđuje da ova sasvim nova, ali značajna naučna disciplina, koja se bavi globalnim modelima, još nije do kraja definisana s obzirom na osnovne ciljeve i zadatke. Hartmut Bossel iz SR Nemačke je svoj rad *Modeliranje efekata politike i procesa ocenjivanja korišćenjem nenumeričkog program sistema „DEDUC"* posvetio objašnjenju upravo kvalitativnog aspekta, nenumeričkih karakteristika i značenja procesa modeliranja. On je čak značenje nekih pojmova kvantitativne analize preveo na jezik kvalitativnog modeliranja. Na primer, stanje — pojam karakterističan za kvantitativni pristup on naziva predikatom,

Digitized by Google

promenljivu stanja — objektom; strukture su u njegovoj terminologiji implikacije, početni i granični uslovi su premise, a stanje koje se dobija kao rezultat na izlazu on naziva zaključcima. On, dakle, smatra da je osnovni značaj modeliranja otkrivanje međuzavisnosti i uzajamnih uticaja koji postoje u realnom svetu. Prema njegovom shvatanju, modeli poseduju univerzalni jezik koji omogućava velikom broju ljudi da veoma brzo pronikne u suštinu problema u realnom svetu koji se analizira. U tom pogledu, Bossel poklanja procesu izgradnje modela najveću pažnju i značaj smatrajući ostale etape procesa modeliranja tehničkim delom, manje važnim za kvalitativni pristup. Pri tome, on smatra da je za donošenje odluke značajno 95% takozvanih „soft input" — kvalitativnih ulaza, a svega 5% „hard data" — numeričkih, „tvrdih" podataka. Osim toga, on ističe da upravo kvalitativni model pruža mogućnost za bolje sagledavanje pojava, takav model je pristupačniji, otvoreniji i bliži realnim pojavama.

Kvantitativni model, orijentisan u značajnoj meri ka numeričkim svojstvima, ka dobijanju numeričkih podataka, manje je pristupačan i samim tim služi manjem broju stručnjaka. Kvalitativni model je u tom smislu „otvoreniji", „transparentniji" i nije mu prevashodni cilj numerička definisanost, već kvalitativno utvrđivanje kompleksnih odnosa koji egzistiraju u realnom svetu. To znači da još nije sasvim postignuta saglasnost među stručnjacima na koju stranu usmeriti napore, u kom pravcu zajednički dalje istraživati. Danas se u oblasti globalnih modela istraživanja sprovode veoma razuđeno, još se traga za novim oblastima primene, tako da je ova konferencija pokazala upravo tu raznovrsnost i razuđenost istraživanja na ovom polju.

Rajko Tomović sa Beogradskog univerziteta takođe je svoje izlaganje zasnivao više na kvalitativnoj strani modeliranja. On ističe značaj proučavanja višeslojne strukture modela. Ta struktura bi trebalo da obuhvati društvene ciljeve, istorijske činjenice, karakteristike političkog sistema, dekompoziciju i, na kraju, sâmo modeliranje. Dakle, da bi se pomoću modela moglo kvalitetno predviđati, oni moraju da budu sveobuhvatni, da uključe što veći broj značajnih faktora.

Eoin Gohan iz Austrije prezentirao je *UNIDO model za svetsku industrijsku kooperaciju.* U ovom prevashodno ekonomskom modelu namera je bila da se i detaljno razmotri stanje u svakoj zemlji, i to zato što se pošlo od toga da upravo pojedinačne zemlje izgrađuju politiku svog privrednog razvoja. Model je sastavljen i da bi istražio zajedničke ciljeve razvoja čovečanstva koje treba postići racionalnom i zajedničkom aktivnošću svih nacija sveta. Cilj modela koji je prezentiran ukratko bi se mogao objasniti namerom da se stvori sistem kojim bi se planovi i projekti svake zemlje posebno mogli izučavati i prilagoditi u svetskim razmerama. Time bi model omogućio usaglašenost nacionalnih makroekonomskih strategija različitih zemalja, različitih regionalnih i globalnih ciljeva i scenarija.

Digitized by Google

Ovaj model, samim tim, pokazuje detaljno implikacije takvih usaglašenih strategija kroz bilateralnu trgovinu, a ta analiza se zatim može primeniti u nacionalnim okvirima, da bi se uočile sektorske implikacije i međuzavisnosti unutar nacionalnih privreda. Ovo je složen model, ima više slojeva, a osnovna mu je namena da se kroz taj sistemski model pronađe način da se na nivou kreiranja nacionalne politike stekne uvid u posledice na međunarodnom planu koje predložene strategije razvoja mogu da imaju u budućnosti. Naravno, taj model bi trebalo široko da prihvati većina nacija u svetu, on pretpostavlja spremnost na saradnju, na ulaganje zajedničkih napora svih nacija sveta s ciljem da se prevaziđu problemi današnjice o kojima je bilo reči na početku. Napori koji se ulažu u okviru UNIDO modela, koji je izložen, takođe su značajni sa stanovišta uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka, s tim što ovaj model pruža bitne podatke i rezultate o razvoju koji se u budućnosti može očekivati i time može u velikoj meri pomoći da se ciljevi i principi izgradnje novih ekonomskih odnosa — prevazilaženje stare kolonijalne zavisnosti među zemljama, ukidanje eksploatacije — ostvare i konkretizuju utvrđivanjem strategija razvoja na nacionalnom nivou koje bi se uklapale i omogućile razvoj sveta na globalnom nivou.

Modeliranju posebnih delova posvećen je i rad El Shafei iz Egipta, koji se bavi problemima industrijskog razvoja, s posebnim naglaskom na arapski svet.

Rad holandskog naučnika Hidde Smit *(Srednjoročni i dugoročni modeli ESCAP regije)* takođe modelira razvoj za posebnu oblast Azije i Pacifika, obuhvatajući područje od Irana na zapadu do Mongolije na severu, Japana na severoistoku i Novog Zelanda na jugoistoku, odnosno oko 55—60% svetskog stanovništva. Ovde je predstavljen model razvoja za heterogenu regiju, i taj model proučava u okviru širokog spektra razvojnih problema neke od njih, kao što su: glad, loši zdravstveni uslovi, nedostajanje obrazovnih institucija, glomazna administracija, niska produktivnost, nejednak trgovinski položaj u međunarodnim razmerama itd. U radu se, u skladu sa ekonomskim i društvenim problemima razvoja, mogućnosti za rešenja traže u okviru identifikacije ekonomskog, društvenog i političkog sistema, u kome se posmatra određeni „tip razvoja" i razmatraju moguće strategije za stabilizaciju i reprodukovanje sistema, zatim u okviru ocenjivanja postojeće strategije unutar sistema, predlaganja, predviđanja i ocenjivanja strategija koje bi vodile ka promenama ekonomskih i društvenih prilika, kao i u okviru primene najboljih strategija razvoja. I u ovom slučaju učinjen je napor ka uspostavljanju matematičkog modela koji predstavlja odnose između ekonomskih i društvenih pokazatelja u posmatranim zemljama, na meco, makro i međunarodnom nivou. Kasnije se rad usmerava ka analizi mogućih posledica predloženih strategija i politika razvoja putem simulacije. Modeliranje se u osnovi ovde, kao i u drugim radovima, svodi na

Digitized by Google

izgradnju modela čija će struktura zadovoljiti ciljeve i zadatke koji se postavljaju, zatim obezbeđivanje nužnih podataka, programiranje i simulaciju modela uz sagledavanje mogućih rezultata ili posledica alternativnih politika i strategija razvoja koje se menjaju na ulazu modela.

Posebna grupa radova iznesenih na ovom skupu bavi se veoma aktuelnim problemima modeliranja u okviru energetskih sistema. Tu bismo istakli rad Grigorija Pirogova, sovjetskog naučnika, koji je predstavio *Model regionalnih uticaja s obzirom na deficit energije* kao deo sistema globalnih modela razvoja. Izložen je i rad Zorana Zarića iz Jugoslavije *Iskustvo sa modeliranjem energetskih sistema u Srbiji*, koji takođe predstavlja zanimljiv prilog dosadašnjem iskustvu sa modeliranjem specifičnog problema kakav je energetski u okviru specifične geografske regije, Srbije. Zanimljiv aspekt modeliranja u energetici izložio je Zigfrid Gereke iz Jugoslavije; on posmatra uticaj energetske politike na izgradnju energetskih modela. U svim navedenim radovima metodologija globalnog modeliranja primenjena je na uži skup problema od posebnog značaja danas, kakvi su energetski, ili pak na modeliranje posebnih užih geografskih regiona, što sve doprinosi upotpunjavanju globalnog svetskog modela razvoja.

U tom smislu treba posmatrati i radove iz oblasti urbanih modela koji se bave modeliranjem razvoja gradova, a posmatraju alternative u pogledu širenja i razvoja gradova koji su postali fenomen sadašnjeg doba, a kojima se mora pokloniti pažnja u smislu traženja optimalnih rešenja za transportni problem gradova, rešavanje pitanja stanovanja u tim višemilionskim životnim sredinama, zatim snabdevanja, trgovinskih centara, škola, komunalnih usluga i drugo. Veoma zanimljiva su bila izlaganja Jakova Zahavija i P. Allena o toj temi. I ovde se pokazalo da je metodologija modeliranja primenljiva na mnogo problema savremenog sveta. Neki od zanimljivih delova izlaganja odnosili su se upravo na rezultate koji su dobijeni urbanim modeliranjem razvoja. Na primer, primenom adekvatnih modela sprovedeno je ispitivanje uticaja uvođenja besplatnog javnog prevoza u gradu na korišćenje privatnih putničkih vozila, jer je krajnji cilj bio da se iznađu prave mere koje bi smanjile saobraćaj putničkih vozila koja su dovela do sve gušćeg i zamršenijeg saobraćaja u gradovima. Normalno je bilo očekivati da će mera, kao što je besplatni javni prevoz, uticati na opadanje korišćenja privatnih kola po gradovima.

Međutim, rezultati koji su dobijeni simulacijom na računaru bili su drugačiji od očekivanih. Oni su, naime, ukazivali na to da će besplatni javni prevoz dovesti čak do povećanja korišćenja privatnih kola, jer će tako, u slučaju primene takve mere, više novčanih sredstava ostajati porodičnom budžetu (ušteda od tih usluga koje su koristila deca u porodici ili jedan od supružnika), a ona će usloviti veće korišćenje vlastitih kola za obavljanje poslova po gradu. Osim toga, u ovom domenu moglo se naići na niz

Digitized by Google

drugih zanimljivih primera primene modeliranja određenih fenomena u gradovima koji se nalaze u stanju ekspanzije.

Pomenućemo i rad Miloša Rajkova, koji je predstavio agregatni model nacionalne ekonomije koji posmatra ekonomske zavisnosti između proizvodnje, dohotka, politike investiranja, ličnih dohodaka, kupovne moći na makro nivou u okviru samoupravnog društveno-ekonomskog sistema koji je uspostavljen u Jugoslaviji. Na ekranu terminala u Dubrovniku, koji je bio povezan sa računarom na Fakultetu organizacionih nauka u Beogradu, mogli su se posmatrati rezultati simulacije predstavljenog modela, sa menjanjem različitih veličina u modelu. Samim tim, mogao se sagledati način na koji promena cena proizvoda utiče na predstavljeni model ekonomskog sistema, kako promena politike raspodele dohotka na lične dohotke i akumulaciju, to jest investicije, deluje na druge kategorije u modelu, na proizvodnju, cene itd. Posebno zanimljiv je bio i model Bratislava Petrovića i Vladimira Bajića *(Kvazi-modeli ponašanja cena i njihova kvalitativna svojstva)*, gde je pomoću matematičkog modela, uvođenjem pretpostavki koje se tiču grupisanja proizvoda u određene skupove zbirnih proizvoda shodno njihovom odnosu u pogledu cena i ponašanja na tržištu, izvršeno ispitivanje uticaja promena cena određene grupe proizvoda na fluktuacije i promene, kao i na osetljivost tržišta, u skladu s tim promenama. Predložena metodologija u ovom radu primenljiva je na svaki podmodel u okviru globalnog modela razvoja.

Globalno modeliranje i metodologija, koja je prikazana na Konferenciji u Dubrovniku, potvrdili su da nova naučna oblast ima perspektivu i snagu jer okuplja danas već prilično širok skup stručnjaka celog sveta, a oni su i ovoga puta istakli značaj koji modeliranje ima za konkretne probleme odlučivanja, planiranja, određivanja strategija razvoja na svim nivoima, od međunarodnih okvira, preko makro nacionalnih nivoa, do meco-nivoa primene u preduzećima, ili za specifične probleme urbanog modeliranja u gradovima. Kao posebno značajno trebalo bi naglasiti da prikazana metodologija poseduje svakako snagu i mogućnost primene na sasvim različite pojave i probleme u realnom svetu; ta metodologija ima univerzalni jezik koji stručnjaci iz različitih delova sveta mogu razumeti, tako da izgrađeni modeli mogu u određenom vidu i da se prenose, koriste na različitim nivoima i u različitim sredinama. Uz to, trebalo bi posebno obraditi rezultate do kojih se došlo primenom globalnih modela razvoja.

Teško su prihvatljivi neki Mesarovićevi zaključci o gladi koja preti čovečanstvu u bliskoj budućnosti, o iscrpljivanju prirodnih izvora, a još manje su prihvatljive mere koje se predlažu za prevazilaženje tih nedaća — kontrola rasta stanovništva, nulti rast ili stagnacija i ograničavanje privrednog i ekonomskog razvoja zemalja. Pored toga što su neke od predloženih mera sasvim neostvarljive, jer su suprotne progresu i prirodnom toku stvari, zaključci koji su doneti subjektivno su obojeni i zavise od tumačenja re-

Digitized by Google

zultata koje pruža model od strane stručnjaka koji ga koriste. Ova mlada naučna oblast još treba da se razvija, da se oslobodi u što većoj meri subjektivnih procena, da se metodološki do kraja usavrši, a skup u Dubrovniku je pokazao da ima velike perspektive da se razvija jer se njome bave stručnjaci različitih profila iz različitih delova sveta.

Sledeća konferencija o globalnom modeliranju trebalo bi da ima poseban naglasak na modeliranje razvoja zemalja u razvoju. Tu bi posebno značajno i zanimljivo bilo i pitanje modeliranja i politike i strategije transfera tehnologije u međunarodnim okvirima za potrebe zemalja u razvoju. Ova grupa problema je posebno istaknuta i postignuta je saglasnost svih učesnika da se sledeća konferencija posveti ovim značajnim pitanjima.

Značaj sistemskog pristupa, metoda i tehnika koje su se na njegovim osnovama razvile je veliki. To je potvrdio i ovaj skup. Sistemski pristup polazi od osnovnih principa dijalektičkog materijalizma.

Danas je moguće modelirati procese u svim oblastima, a najznačajniji domeni u kojima se primenjuju i razvijaju metodi sistemskog pristupa su savremena tehnologija, složeni sistemi upravljanja, modeliranje intelektualnih aktivnosti.

Mnoštvo problema u savremenoj nauci i praksi, u oblasti organizacije i upravljanja ne može se uspešno i do kraja efikasno rešavati bez primene sistemskog pristupa. Sistemski pristup se razvio u skladu sa dostignućima naučno-tehničke revolucije, te je samim tim postao njen sastavni deo. Ogromne promene u razvoju tehnologije, posebno u proizvodnoj oblasti, dovele su do prelaska sa pojedinačnih tehnoloških uređaja i sredstava na složene tehnološke sisteme (za masovnu i lančanu proizvodnju), što je uslovilo sve veću složenost ćovekovih aktivnosti na polju organizovanja, pripreme, vođenja i upravljanja takvim tehnološkim i proizvodnim sistemom. Sve veća složenost komunikacija, kompleksni problemi praćenja i upravljanja ekonomskim parametrima proizvodnje, a uz to i sve veća opasnost od nenadoknadivih materijalnih gubitaka usled neadekvatnog ili pogešnog planiranja, organizovanja i upravljanja složenim sistemima, doveli su do toga da se kao imperativ budućeg razvoja nameće rešavanje niza pitanja. Među njima su: razvijanje optimalnih organizacionih oblika naučne delatnosti, za štita čovekove životne sredine, razvijanje metodâ i načinâ upravljanja svim aspektima budućeg razvoja. To je dovelo do razvitka novih naučnih disciplina, prodora u nove naučne oblasti, uz dalje unapređivanje postojećih. Tako se razvijaju: nove oblasti matematike, metodi operacionih istraživanja, teorija sistema i sistemskog pristupa. U tom svetlu, sistemski pristup je nastao iz potrebe da se u razmatranje i analizu sve složenijih problema vezanih za delovanje čoveka na prirodu i društvo uključi što veći broj različitih faktora, da se sagleda njihova dinamika i ponašanje, kako bi se svesnom akcijom moglo delovati na njih. Da bi se tehnički mogao ostvariti takav celovit, višefaktorski pristup, neophodna je

Digitized by Google

nova tehnologija, kao i računari, koji su svakako veoma mnogo doprineli usvajanju sistemskog pristupa i daljem usavršavanju metoda i tehnika kojima se ta metodologija koristi.

Sistemski pristup, kada je reč o problemima, oblastima kojima se bavi, načinu prilaženja, proučava celinu interakcijom njenih delova. Cilj koji se želi postići primenom sistemskog pristupa opredeljuje komponente i osobine sistema koje se uključuju u analizu, određuje aspekte koji se uzimaju u obzir prilikom posmatranja sistema.

Sistemska analiza se primenjuje na velik broj problema u praksi. Međutim, naglasak na praktičnoj orijentaciji sistemske analize ne bi trebalo da stvori utisak o manjem značaju njenog metodološkog sadržaja. Jednom rečju, sistemska analiza se može svesti na racionalizaciju intuicije u aktivnosti upravljanja i na traženje racionalnih puteva i načina za pojednostavljenje kompleksnih problema.

Vitalni problemi našeg doba — ishrana stanovništva, borba za zaštitu čovekove životne sredine, energetika, optimalno iskorišćavanje prirodnih resursa — mogu se proučavati, analizirati i rešavati na bazi sistemskog pristupa, pomoću sistemske analize i drugih tehnika i metoda koji su se razvili u okviru sistemskog pristupa.

Naredna konferencija, koja će se baviti problemima zemalja u razvoju, ukazaće na mogućnost sistemskog pristupa u analizi i rešavanju specifičnih problema društveno-ekonomskog razvoja tih zemalja i doprineće, s jedne strane, celovitijem sagledavanju njihovih teškoća i puteva za njihovo otklanjanje, a, s druge, sigurno će dalje podstaći razvoj sistemskog pristupa, naročito na planu istraživanja društvenih fenomena.

Digitized by Google

Rajko Đurić

Metamorfoze Lešeka Kolakovskog*

Knjiga *Glavni tokovi marksizma* predstavlja, po rečima njenog autora, Lešeka Kolakovskog, pokušaj zasnivanja istorije marksizma, koju on shvata kao istoriju doktrine. Prva verzija prvog toma ove knjige nastala je 1968. godine, kada je njen autor bio uklonjen sa Varšavskog univerziteta. Posle nekoliko godina Kolakovski je u knjigu uneo brojne dopune, popravke i izmene. U tom vidu *Glavni tokovi marksizma* (I) pojavili su se na srpskohrvatskom jeziku.

Kolakovski je poznat po tome što u opštepoznatim stvarima teži da otkrije nepoznato. On je pošao od ovog, u osnovi tradicionalnog načela u filozofiji, i u izlaganju Marksove misli. Polazna tvrdnja glasi: »Karl Marks je bio nemački filozof.« Ova tvrdnja, zapravo fakt, pretpostavka je, kao što ćemo videti, za određenu interpretaciju Marksove misli. Interpretacija je određena načinom prezentacije i izborom problema, kao i hijerarhijom važnosti koju je pripisao idejama, događajima, ličnostima i delima o kojima piše. Autor je izložio svoje ocene u obliku jasno izdvojenih fragmenata.

* Lešek Kolakovski, *Glavni tokovi marksizma*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1980, strana 542.

Digitized by Google

Neke su ocene izložene ili nagoveštene već na početku knjige. Razmatrajući pitanje: da li je savremeni komunizam, kako po ideologiji tako i po institucijama, Marksov zakoniti naslednik? — i tri najobičnija i uprošćena stava u odnosu na ovo pitanje, od kojih prvi pripada tradicionalnoj antikomunističkoj ortodoksiji, drugi tradicionalno komunističkoj ortodoksiji, a treći raznim vrstama kritičkih marksista, revizionista, »otvorenih« marksista itd. — Kolakovski pretpostavlja da je pomenuto pitanje »loše postavljeno i ne vredi pokušavati da se na njega odgovori«. Nemoguće je odgovoriti, smatra on, ni na pitanja: na koji način rešiti razne probleme savremenog sveta u skladu s marksizmom i šta bi Marks rekao kad bi video delo svojih sledbenika? Oba pitanja su, kako kaže Kolakovski, jalova i ne postoji racionalni metod da se odgovori ni na jedno od njih. Marksizam, tvrdi on, ne sadrži nikakve precizne metode razrešavanja pitanja koja Marks sam sebi nije postavljao, odnosno koja se u njegovo vreme nisu nametala. Da je Marks živeo devedeset godina duže, možda bi se izmenio na način koji niko nije u stanju da predvidi.

Kolakovski ima na umu, pre svega, one koji misle da je komunizam »izdaja« ili »deformacija« marksizma. Oni, po njegovom uverenju, žele da nekako »oslobode Marksa od odgovornosti za dela onih koji se kite njegovim duhovnim nasleđem«. Njih Kolakovski upoređuje sa hereticima i šizmaticima XVI i XVII veka, koji su kritikovali crkvu zbog izdaje prve poslanice i na isti način pokušavali da opravdaju svetog Pavla zbog veza sa korupcijom Rima. Ili sa onima koji su hteli da Ničeovo ime očiste od mračnih veza s ideologijom i praksom nemačkog nacizma. Slédeći polazne stavove, Kolakovski ne dopušta ni pitanje: ko je danas »istinski« marksist, jer takva pitanja, po njemu, mogu nastati samo unutar ideološke perspektive koja pretpostavlja da su kanonička dela autoritativan izvor istine i da, prema tome, rešavanjem pitanja ko je njihov najbolji interpretator istovremeno se rešava pitanje ko poseduje istinu.

Da bi pokazao da Marks nije »nevin«, Kolakovski je predložio da se za »razumevanje marksizma zauzme stanovište koje je Tomas Man u *Doktoru Faustusu* zauzeo prema nacizmu i njegovim vezama s nemačkom kulturom«. U ovaj koordinatni sistem koji je Kolakovski konstruisao pozivajući se čas na istoriju, čas na logiku, smeštena su pitanja koja se tiču Marksa i marksizma. U tom smislu, kako je napisao, izlaganje o pomenutoj knjizi ne predstavlja samo istorijski opis, nego, takođe, i pokušaj refleksije o čudnim sudbinama ideje koja počinje od prometejskog humanizma, a završava monstruoznostima staljinističke tiranije.

Ishodišna tačka marksizma je, po autorovom shvatanju, ne samo hronološki, nego i logički, filozofska antropologija. U centru Marksovih razmišljanja bilo je pitanje: na koji način izbeći alternativu utopizma i istorijskog fatalizma? Naime, na koji je način moguće artikulisati i braniti stanovište koje ne bi bilo ni proizvoljno dekretiranje izmišljenih ideala, a ni pristajanje na neizbežnu

Digitized by Google

zavisnost ljudskih problema od anonimnog istorijskog procesa, u kojem svi učestvuju, ali nad kojim niko nema vlasti? Iznenađujuća je različitost stanovišta, konstatuje Kolakovski, koja su zauzimali marksisti o takozvanom istorijskom determinizmu Marksa, što je, takođe, okolnost koja omogućava da se najjasnije prikažu i shematizuju pravci marksizma dvadesetog veka.

Kolakovski polazi od činjenice i stava koje nalazimo u gotovo svim prikazima i knjigama o Marksu i marksizmu: ishodišni teren Marksovih razmatranja bila su filozofska pitanja koja su zatečena u Hegelovom nasleđu, i raspad tog nasleđa predstavlja prirodno početnu situaciju od koje nužno treba da počne svaki pokušaj prikazivanja Marksove misli.

Slédeći ovaj stav, Kolakovski je najpre izložio nastanak dijalektike, zatim hegelovsku levicu, pa Marksovu misao u najranijoj fazi, Hesovo i Fojerbahovo gledište, Marksovu ranu političko-filozofsku publicistiku, sadržinu rukopisâ iz 1844. godine (glavu u kojoj je predstavljeno i rano stvaralaštvo Fridriha Engelsa) itd. Istražujući Marksov duhovni razvoj, Kolakovski je utvrdio da pojedini stavovi o kojima se, inače, mnogo pisalo i govorilo, nisu plod samostalnog Marksovog mišljenja. Na primer, najčešće citirana Marksova misao: »Filozofi su samo različito interpretirali svet; radi se o tome da se on izmeni« — nije ništa drugo do ponavljanje misli Augusta Cješkovskog, poljskog aristokrate, koji je u hegelovskim debatama izrazio misao o poistovećenju umnog rada i društvene prakse, dakle, stvarno zrno iz kojeg je izrasla Marksova eshatologija.

Prema oceni Lešeka Kolakovskog, *Ekonomsko-filozofski rukopisi* su pokušaj utemeljenja socijalizma kao realizacije suštine čovečnosti. Ali oni ne predstavljaju socijalizam naprosto kao ideal, nego čine od njega zahtev prirodnog istorijskog kretanja. Ni privatno vlasništvo, ni podelu rada, ni alijenaciju čoveka Marks ne smatra za »grešku«, koja bi se mogla otkloniti u proizvoljnom trenutku ako bi ljudi došli do odgovarajućeg saznanja o vlastitom položaju, nego za nužni uslov budućeg oslobođenja. Vizija socijalizma iz *Rukopisa* — skicirana dosta uopšteno — predviđa zato celovito i savršeno izmirenje čoveka sa samim sobom i prirodom, pretpostavlja u budućnosti potpunu identifikaciju ljudske esencije i egzistencije, to jest potpunu harmoniju ljudske misije s empirijskim bićem ljudi. Trebalo bi zaključiti, smatra Kolakovski, da bi tako shvaćeno socijalističko društvo bilo mesto potpunog zadovoljenja ili, konačno, društvo koje nema potrebe ni motiva za dalji razvoj. Marks ne izražava svoju viziju socijalizma tim rečima, ali je i ne ograničava u odnosu na mogućnost takve interpretacije, dok sugestija da je upravo na taj način dozvoljeno da se njegova misao razume — nastaje upravo otuda što on u socijalizmu vidi uklanjanje svih izvora međuljudskih konflikata, kao i stanje u kome empirijski život realizuje čoveka u njegovoj suštini. Imajući na umu Marksove reći da je komunizam »rešenje zagonetke istorije«, Kolakovski postavlja već poznato pitanje: nije li rešenje istorije kraj istorije?

Digitized by Google

U sledećoj, sedmoj glavi, Kolakovski je predstavio *Svetu porodicu*, koja je, kako ocenjuje, radikalan i nemilosrdan oproštaj sa mladohegelovstvom. To je zajedljiva, podrugljiva i nelojalna rasprava sa starim saveznicima, pre svega sa Brunom i Edgarom Bauerom. Ona je pokazala duhovnu ništavnost i naivnost hegelovske »Svete porodice«, spekulativni karakter njene kritike. Međutim, ovo delo je više dokument nego stvarna analiza; nasuprot mladohegelovskom radikalizmu, Marks i Engels se izjašnjavaju za komunizam kao pokret radničke klase. U ovom delu Marks je iskazao misao o istorijskoj neminovnosti kretanja ka komunizmu, stavljajući naglasak na samosvest proletarijata. Odlučno se suprotstavio bilo kakvoj personifikaciji istorije, a suštinsko mesto Marksove kritike Bauera jeste pitanje suprotnosti između mase i napretka, između mase i kritičkog duha.

Sažimajući sadržinu ovog dela, Kolakovski ističe da su u njemu, u lakonskim i uopštenim formulama, izražene osnovne ideje materijalističkog shvatanja istorije, na koju je primenjena kritička shema negacije negacije iz Hegelove dijalektike: privatno vlasništvo u svom kretanju i porastu sâmo proizvodi antagonističku silu naspram sebe i drugačije se ne može održati nego proizvodeći svoju samonegaciju. Ta negativna sila je, dalje, koncentrat dehumanizacije i u meri u kojoj se ta dehumanizacija produbljuje postaje uslov prelaza u sintezu u kojoj se ukida postojeća suprotnost zajedno s oba njena člana — vlasništvom i proletarijatom — omogućavajući time povratak čoveka samome sebi.

Iz perspektive problematike koja se pokazala u daljem razvoju marksizma najživotnijom treba priznati da su središnje ideje *Nemačke ideologije* one koje se tiču odnosa između mišljenja ljudi i njihovih životnih uslova. U njima se, zatim, sadrže tačno određene pretpostavke materijalnog shvatanja istorije. Pojam ideologije, društveno biće i svest, podela rada i njeno ukidanje, individualnost i sloboda, Štirnerova filozofija i kritika Štirnerovih shvatanja, zatim alijenacija, podela rada, oslobođenje čoveka i klasna borba — teme su o kojima Kolakovski govori u odeljku posvećenom *Nemačkoj ideologiji*.

Po mišljenju Kolakovskog, Marksova ishodišna tačka je eshatološko pitanje, nasleđeno iz Hegelove filozofije: šta učiniti da bi čovek (a ne duh) došao do izmirenja sa samim sobom? Drugim rečima, kako ukinuti otuđenost između čoveka i sveta? Marks je, za razliku od Hegela, uzeo, pod uticajem Fojerbaha, čoveka za središte kristalizacije, i to u njegovoj »zemaljskoj stvarnosti«. Prihvatio je, dakle, i perspektivu u kojoj je čovečnost pretpostavka koju ne objašnjava nikakvom drugom stvarnošću jer je »koren za čoveka sam čovek«, pa ne može ni iz čega drugog biti izvedena. Shodno tome, Marks je video perspektivu konačnog izmirenja čoveka sa svetom, sa samim sobom i s drugima. Ukidanje otuđenog rada, koji je posledica podele rada, i alijenacije, koja počiva na tome što se čovek podjarmljuje svojim vlastitim proizvodima, isto je što i komunizam. Komunizam je stvarna tendencija savremene istorije, a kao

Digitized by Google

konačni preobražaj, koji obuhvata sva područja života i ljudske svesti, mora biti rezultat revolucije čija je pokretačka snaga partikularni interes proletarijata, ugnjetenog eksploatacijom i bedom.

Marks se, zaključio je Kolakovski, nikad nije odrekao ovih pretpostavki svoje filozofije. Njegovo stvaralaštvo sve do poslednje strane *Kapitala* biće njihovo potvrđivanje i razvijanje. Engelsovo stvaralaštvo davaće, više u empirijskim terminima, izraz toj istoj nadi u besklasno, komunističko društvo stvoreno snagom aktivnosti radnika koji vlastitom inicijativom stavljaju u pokret prirodne tendencije istorije. Promeniće se, međutim, u Engelsovom stvaralaštvu gledište koje se odnosi na spoznajnu i životnu vezu između čoveka i prirode, o čemu Kolakovski posebno zatim govori. U kasnijem Engelsovom filozofskom stvaralaštvu »filozofija prakse« ustupiće mesto teoriji koja uključuje čovečanstvo u opšte zakone prirode i ljudsku istoriju čini posebnostima tih zakona; napušta, dakle, ideju da je čovek »koren samog sebe« i ideju »očovečene prirode«. To je nova verzija marksističke filozofije, koja se toliko razlikuje od prve kao što se preddarvinska etapa evropske duhovne kulture razlikuje od etape koju je darvinizam započeo.

Kolakovski je, zatim, u desetoj glavi izložio socijalističke ideje koje su se pojavile sredinom XIX veka i Marksov socijalizam. To su Babefove, Sen-Simonove, Ovenove, Furijeove, Prudonove, Vajtlingove, Kabeove, Blankijeve i Blanove ideje, s jedne, i ideje sadržane u marksizmu, s druge strane. Marksovi prethodnici i savremenici imali su mnogo sličnih ideja ili ideja koje su identične sa Marksovim. Međutim, za Marksa, ističe Kolakovski, ishodišni fakt nije beda, nego dehumanizacija. Klica socijalizma u kapitalističkom društvu je svest o dehumanizaciji koja nastaje u radničkoj klasi, a ne svest o siromaštvu. Ta svest nastaje kad sam proces dehumanizacije dosegne dno i zato je u tom smislu moguće govoriti da je ona proizvod same istorijske dinamike. Ali ona je istovremeno revolucionarna svest, to jest samosvest radničke klase, kao klase koja se oslanja na vlastite snage u borbi za oslobođenje. Drugim rečima, socijalizam nije niti proizvoljno ustanovljena vrednost, niti proizvod istorijskog zakona koji deluje po sili prirodnog mehanizma, nego rezultat svesne borbe dehumanizovanog čoveka za povratak vlastite čovečnosti i za prisvajanje sveta kao ljudskog sveta; proletarijat, počinjući tu borbu, nipošto nije oruđe anonimne istorije, već samosvesni centar incijative. Pored toga, istorijski proces najpre je morao u njegovoj klasnoj situaciji dostići vrhunac dehumanizacije da bi ta borba bila moguća.

Pošto je izložio suštinu Marksove kritike Prudona, Kolakovski je ukazao na značaj *Komunističkog manifesta*, čijom je pojavom Marksova teorija, zajedno s principima praktične borbe, već bila dovršena u vidu dobro formiranog skeleta. Teorijski radovi koji su kasnije usledili nisu menjali ni u jednoj bitnoj tački već formulisane pretpostavke, nego su ih obogatili posebnim analizama.

U sledećoj glavi Kolakovski je izložio Marksova i Engelsova dela i borbe posle 1847. godine, a zatim je predstavio istraživanja i

Digitized by Google

komentare Marksovih dela i najznačajnije teme iz *Grundrisse* i *Kapitala*, koji su, poput ostalih pitanja i problema, bili različito interpretirani. U vezi s tim Kolakovski ističe da »Marks očigledno nije »nevin«, jer *»sve prostačke i vulgarne verzije marksizma uvek imaju dovoljno citata kojima se mogu podupirati« (kurziv* — R. Đ.). Uz to, dodaje Kolakovski, pojedini stavovi, kojima su Marks i Engels i njihovi sledbenici pridavali naročiti značaj, *dalekosežno ograničavaju važnost marksizma, a potreba za suštinskim ograničenjima nameće se posebno kada je reč o marksizmu shvaćenom kao nauka o budućnosti (kurziv* — R. Đ.).

Bez komunističkog proročanstva marksizam nije marksizam, ali vredno je zamisliti se nad tim na čemu se to proročanstvo zasniva — napisao je Kolakovski. U Marksovim delima jasno određenih uslova za to nema, a ubeđenje da proletarijat mora stvarati revolucionarnu svest nije naučno predviđanje, nego proročanstvo bez ikakvog obrazloženja. Prvobitno je Marks izveo svoju teoriju istorijske misije proletarijata iz filozofske dedukcije, ali posle je nastojao da je zasnuje na prevashodno empirijskim pretpostavkama. Te pretpostavke su bile, prvo, njegova vera da klasna polarizacija mora neizbežno napredovati. Ta pretpostavka se pokazala, doduše, pogrešnom, ali sasvim sigurno podleže empirijskom proveravanju. No, čak i da je istinita, ostaje nejasno na koji način iz nje proizlazi neminovnost globalne socijalističke revolucije, piše Kolakovski, da bi na kraju izveo sledeći zaključak: »Misao da će postepeno hiljade godina ljudske istorije uskoro završiti happyendom je izraz nade. *Oni koji gaje tu nadu nisu u boljoj intelektualnoj situaciji nego oni koji je ne dele. Marksova vera u kraj »predistorije« je poziv, a ne naučna teorija, to je reč proroka, a ne naučnika« (kurziv* — R.Đ.).

Za marksizam su, po mišljenju Kolakovskog, bitna tri motiva: romantički, prometejsko-faustovski i prosvetiteljsko-deterministično-racionalistički. Sve u Marksovom delu može biti objašnjeno ovim trima pretpostavkama i njihovom interpretacijom, smatra Kolakovski. Te tri pretpostavke, kako je objasnio, nisu u potpunosti podudarne sa uobičajenom klasifikacijom »izvora« marksizma. Prva dolazi delimično od Sen-Simona, delimično od Hesa, delimično od Hegela. Druga, prometejska, delimično od Getea, delimično od Hegela, delimično od mladohegelovske filozofije praksisa i filozofije samosvesti; a treća delimično od Rikarda, delimično opet od Hegela. Hegel je prisutan u svima, ali je svuda preobražen.

U odeljku »Marksizam kao izvor lenjinizma« Kolakovski je izvršio definitivan izbor Marksovih teza koje će suočiti sa socijalističkom praksom, odnosno sa lenjinsko-staljinističkom verzijom marksizma, koja, kako kaže, predstavlja pokušaj praktične primene ideja koje je Marks izrazio u filozofskoj formi lišenoj jasnih principa političke interpretacije. Drugim rečima Kolakovski je hteo da pokaže, i pokazao je, kako se »Prometej iz svog sna o moći budi preobražen kao Kafkin Gregor Samsa«.

Pokušaji potkopavanja marksizma i rastvaranja osnovnih pojmova Marksove teorije nisu nepoznati. Pokušaj ove vrste nalazimo i

Digitized by Google

u knjizi Leška Kolakovskog *Glavni tokovi marksizma*. Kako Kolakovski pokušava da ospori marksizam, ilustrovali smo navodeći karakteristična mesta iz njegove knjige. Inače, u nemogućnosti da pronađe valjani metod za ono što želi dokazati, a to je, kao što smo rekli, Marksov udeo u ideologiji i praksi savremenog komunizma, čije oličenje, kako smatra, predstavlja »despotski socijalizam«, — Kolakovski je dao više napomena. Jedna od tih napomena je da je »besmisleno pitati se o tome ko je danas »istinski« marksist«. Analogija (što za logičara i istoričara filozofije kakav je Kolakovski deluje čudno) postala je omiljeno sredstvo rasuđivanja u ovoj knjizi. U skladu s tim, on je, kao što smo videli, predložio da se za razumevanje marksizma zauzme stanovište koje je Tomas Man zauzeo u *Doktoru Faustusu* prema nacizmu i njegovim vezama s nemačkom kulturom! Polazeći, dakle, od pretpostavke da se Marks ne može »osloboditi od odgovornosti«, Kolakovski je napravio više teorijsko-metodoloških »rezova«. Naime, on je, slično nekim savremenim istraživačima marksizma, preduzeo obimno istraživanje istorije filozofije i odgovarajućih pojmova i ideja sadržanih u marksističkoj teoriji, ali celokupno istraživanje je podredio unapred iskonstruisanoj pretpostavci. Doduše, on to čini oprezno, pa će i sam upozoriti čitaoca da se ceo sadržaj istorije filozofije ne da rastvoriti u izvornim večitim pitanjima. Svestan je toga da istorija filozofije ne bi ni postojala ako bi redukcije bile moguće i da bi svaka filozofska formacija bila lišena svoje originalnosti i veze s vlastitom epohom. Ali istražujući pojedine filozofeme, on će u njima naglasiti ono što će kod čitaoca stvoriti utisak i ubeđenje da Marksovo učenje, ako ne u celini, a ono u nekim svojim bitnim tačkama, nije originalno. Pozivajući se na istoriju filozofije, Kolakovski je stvorio lažni krug u koji je uvukao bitne pojmove i kategorije marksizma, dokazujući, u stvari, da su mnoge pojmovne forme tako reći bezuspešne varijacije na istu temu, koja je nerešiva ili pogrešno rešavana, ili su, pak, obična ponavljanja, kao što će, između ostalog, reći za Marksovu misao: »Filozofi su samo različito interpretirali svet; radi se o tome da se on izmeni« — da »nije ništa drugo do ponavljanje misli Cješkovskog, koji je, po sudu Kolakovskog, odigrao suštinsku ulogu u preoblikovanju Hegelove dijalektike negacije u »filozofiju čina«, odnosno u ukidanju razlike između filozofije i čina«. Ali August Cješkovski, takođe, nije originalno otkriće Leška Kolakovskog. Na značaj njegove *Prolegomene historiozofije* ukazao je još Mozes Hes, koji se, zajedno sa Cješkovskim, može smatrati začetnikom filozofije čina. Marks je, uostalom, o tome pisao u predgovoru za svoje *Ekonomsko-filozofske rukopise*, a na to su pre Kolakovskog ukazali i neki istraživači i istoričari filozofije i marksizma.

Kolakovski, naravno, pokušava da bude obazriv kada je reč o Marksu i marksizmu. Ne želi da bude kategoričan, ali će skretati pažnju na to da Marksovo teorijsko »klatno«, kao i njegovo ponašanje, oscilira i levo i desno. Tako će, na primer, prikazujući konflikte između Marksa i Bakunjina, izneti da, iako »Marks nije zamišljao socijalizam kao despotsku vlast u kojoj će politički aparat

Digitized by Google

održavati svoje privilegije na bazi monopola upravljanja proizvodnim sredstvima« — on ipak nije odgovorio na pitanja koja mu je u vezi s tim postavio Bakunjin. Odnosno da Marks, iako nije bio »zastupnik despotizma«, nije opovrgao Bakunjinovu kritiku, koji je *»u njegovoj doktrini otkrio utemeljenje novog despotizma«* (*kurziv* — R.Đ.).

Međutim, ako ni sam Marks nije opovrgao ovu »kritiku«, šta tek reći za sporove koji su nastali posle Marksove smrti?! Zato će Kolakovski, u skladu s gledištem koje je zastupao na početku knjige (»razni pokreti i razne ideologije, mada se međusobno osuđuju, »imaju pravo« da se pozivaju na marksizam«), — zaključiti da je »lenjinsko-staljinistička verzija socijalizma bila jedna moguća interpretacija Marksovih direktiva, mada zasigurno ne jedino moguća«. Dakle, da bi doveo u vezu Marksa i marksizam sa staljinizmom, to jest preobratio Prometeja u Kafkinog Gregora Samsu, Kolakovski je, posle svojevrsnog redukcionizma (što, takođe, začuđuje, jer je tome pribegao uprkos upozorenju), predstavio marksizam kao izvor lenjinizma. To, razume se, nije netačno. Međutim, u skladu s već poznatom ritualizacijom i kodifikacijom, Kolakovski će, zatim, predstaviti lenjinizam kao izvor staljinizma!

Namere takvih teoretičara najbolje je, čini se, okarakterisao Isak Dojčer: »Pošto je raskinuo sa partijskom birokratijom u ime komunizma, jeretik zatim raskida i sa samim komunizmom. On tvrdi da je otkrio kako koreni zla poniru daleko dublje (u verziji L. Kolakovskog oni izviru iz marksizma), iako je sam kopao sporo i plitko. On više ne brani socijalizam od bezobzirne zloupotrebe; on sada brani čovečanstvo od obmane socijalizmom. On više ne baca prljavu vodu ruske revolucije kako bi zaštitio bebu; on otkriva da je beba čudovište koje treba zadaviti. Jeretik postaje renegat.«

Kolakovski, autor više dela, koja, treba reći, predstavljaju značajan doprinos marksizmu, knjigom *Glavni tokovi marksizma* ne samo da se udaljio od marksističke teorije, već je postao (svesni smo težine reči) renegat marksizma. Uostalom, on više i ne krije svoje antimarksističko i antikomunističko ubeđenje. Za njega je marksizam kao »sistem« objašnjenja postao mrtav; niti šta menja, niti šta objašnjava, a ne sadrži ni bilo kakav efikasni »metod« koji bi se uspešno mogao upotrebiti, bilo da je reč o objašnjenju savremenog života, predviđanju budućnosti ili utopijskim projektima, kako je to istakao i R. Tubić u pogovoru ovoj knjizi.

Čemu, onda, prevod ove knjige?

Pitanje postavljamo ne zbog »budućnosti« ili »vernosti dogmama«, kako bi to neki možda pomislili, već radi toga da bismo pokušali da shvatimo i poučne strane ovog dela. Najpre, ako misao toleriše samo prinudu samog mišljenja, kako je rekao Hegel, a marksizam kao istina našeg doba niti može niti sme da izbegava dijalog sa drugačijim mišljenjima, eto prvog razloga. Možemo se složiti i sa Tubićevim mišljenjem da tekst ove knjige može da bude dovoljan i ozbiljan izazov da se preispita i vrednost pojedinih teza Marksove društvene teorije i njene metamorfoze u političku ideo-

Digitized by Google

logiju, odnosno odgovornost za njene praktično-političke ishode. Najzad, razlog za njeno objavljivanje vidimo i u tome što o ljudima najbolje govore njihova dela, a sama knjiga *Glavni tokovi marksizma* pokazuje, reklo bi se, i drugu stranu medalje: glupi staljinistički lov na veštice često izaziva kod ljudi preobražaje. Od toga, naravno, nisu imuni ni marksisti. Setimo se — još je Fojerbah napisao da je to nepoznavanje ljudske prirode kada se veruje da se može slobodno misliti i istraživati na svakom mestu, u svakoj sredini, u svakoj prilici i u svakom stanju, a Ignjacio Silone, mada u šali, rekao je Toljatiju da će se odlučujuća bitka voditi između komunista i bivših komunista. Kao što Fojerbahova tvrdnja nije bez osnova, tako i u ovoj šali ima gorke istine.

Digitized by Google

Lazar Mojsov: Dimenzije nesvrstanosti

(»Radnička štampa«, Beograd, 1980, strana 250)

Svoju bogatu publicističku delatnost Lazar Mojsov nadopunjuje novom studijom — *Dimenzije nesvrstanosti.* Ovim vrlo značajnim radom on proširuje našu teorijsku i političku publicistiku o pokretu nesvrstanosti.

Razvoj pokreta nesvrstanosti Lazar Mojsov analizira u sklopu osnovnih protivurečnosti kojima je prožet savremeni svet. Posebna vrednost studije je u tome što se prvi put u našoj teorijskoj i političkoj publicistici detaljno i relativno sveobuhvatnije razrađuje uloga i mesto Josipa Broza Tita u razvoju ideje i prakse pokreta nesvrstanosti. Analiza Titovog angažovanja, odnosno geneza razvoja Titove ideje o nesvrstanosti, duboko zadire u našu revoluciju.

1. U prvom delu studije detaljno se razrađuje nastajanje koncepcije pokreta nesvrstanosti, evolucija terminologije i pojma nesvrstanosti i izlažu se najbitniji rezultati politike nesvrstanosti. U vezi s tim značajna je analiza trenutka novije svetske istorije. Tu autor konstatuje, između ostalog, da dosadašnja struktura međunarodnih odnosa, zasnovana na dominaciji i supremaciji velikih i moćnih država sveta, ne samo neposredno u područjima njihovih „vitalnih interesa", već i u širim svetskim potezima, propraćena instrumentarijumom vojne i ekonomske nadmoći, pritiska i zavojevanja — mora da ustupi mesto jednoj novoj, složenijoj, međuzavisnoj strukturi, gde će, prvi put u istoriji čovečanstva, rat i oružane prednosti uticaja i dominacije, morati da budu isključeni zbog kvalitativnog skoka u sredstvima i metodima za vođenje rata, koji su sada globalni, sveuništavajući i samouništavajući.

Iz ovih i mnogih drugih sadržaja međunarodnih odnosa Lazar Mojsov izvlači zaključak da je u takvoj objektivnoj međunarodnoj konstelaciji nastala politika nesvrstavanja kao izraz protesta i revandikacija i konstruktivne

Digitized by Google

akcije za menjanje celokupnog sistema međunarodnih odnosa, koji se oformljavao nakon velikih promena nastalih posle Drugog svetskog rata. Pojavljivanje i širenje akcija nesvrstanih zemalja na međunarodnoj sceni dovelo je do krupnih promena koje su poremetile šemu uspostavljanja svetskog sistema međunarodnih odnosa zasnovanog na „balansu straha" i na predominantnoj i svuda prisutnoj ulozi velikih sila. Značajno mesto analize posvećeno je dosadašnjim rezultatima u ostvarivanju politike nesvrstavanja. Između ostalog, pažnju zaslužuje ocena da politička i ekonomska platforma nesvrstanosti, njen celovit pogled na savremeni svet i na prioritetne zadatke koje međunarodna zajednica treba da rešava, i pored svih slabosti i iskušenja kojima je pokret nesvrstanosti podrvrgnut, stekle su opšte priznanje svih svetskih faktora i privrženost svih naroda i zemalja, na svim kontinentima, koji se bore za pravedni sistem međunarodnih odnosa, za mir, uzajamnu bezbednost i saradnju na ravnopravnim osnovama, za zaštitu i unapređenje osnovnih nacionalnih interesa svih država i naroda u svetu.

2. Drugi deo studije u celini je posvećen ulozi druga Tita u nastajanju i razvoju pokreta nesvrstanosti. Osnovna je autorova ocena da istorijska prisutnost Josipa Broza Tita u traženjima novih puteva i formula za pojavljivanje i sve snažniju ulogu nesvrstanih zemalja na međunarodnoj sceni prati pokret nesvrstavanja od njegovih začetaka i u svim njegovim značajnim manifestacijama.

U formulisanju svakog osnovnog stava i pravca akcije nesvrstanih zemalja u savremenim međunarodnim odnosima Tito je igrao prvorazrednu ulogu. U istraživanjima ove njegove istorijske uloge moguće je sagledati, naglašava Lazar Mojsov, njene višestruke dimenzije. Na čelu revolucionarnog i oslobodilačkog pokreta radničke klase i svih radnih ljudi u Jugoslaviji 1937. godine, posle dugog revolucionarnog staža i iskustva, u godinama uoči Drugog svetskog rata, Tito je pažljivo analizirao razvoj međunarodnih odnosa i u svojim revolucionarnim vizijama snažno se oslanjao na međunarodnu komponentu revolucionarne borbe u Jugoslaviji. U početku Narodnooslobodilačkog rata on je razvijao neprekidnu aktivnost i na međunarodnom planu, a približavanjem kraja Drugog svetskog rata Tito je u ličnim kontaktima sa vodećim ličnostima antihitlerovske koalicije vodio borbu za međunarodno priznanje nove Jugoslavije i tekovina njene oslobodilačke borbe, a time i borbe za afirmaciju svih oslobodilačkih pokreta i za učvršćivanje nezavisnosti i priznanje međunarodne uloge i ostalih „malih" zemalja i naroda, koji su prolazili kroz slične etape borbe za svoje oslobođenje i emancipaciju.

Josip Broz Tito je oslobodilačku borbu u Jugoslaviji i odbranu njenih tekovina uvek posmatrao u neraskidivoj povezanosti sa celinom svetskih zbivanja. Njegovi pogledi na međunarodne odnose u celini i na mesto i ulogu nove Jugoslavije u njima izrastali su u celovitu platformu za akciju, uporedo sa pojavljivanjem na svetskoj pozornici niza novih država koje su isto tako sticale svoju nezavisnost u procesu svetske antiimperijalističke revolucije.

Pažljiva istorijska analiza Titovih pogleda na međunarodne odnose u neposrednom posleratnom periodu pokazuje da je već tada bila na pomolu nova koncepcija svetskih odnosa, koja se postepeno počela oformljavati kao osnova na kojoj će biti formulisani principi nesvrstanosti u kasnijim fazama.

Taj kontinuitet Titovih procena, ističe Lazar Mojsov, nove međunarodne situacije i uloge glavnih aktera na svetskoj pozornici nadovezao se i podudarao sa istim prilazima i koncepcijama koje su formulisali državnici novooslobođenih država, suočenih sa sličnim problemima učvršćivanja stečene nezavisnosti i sa zahtevi-

Digitized by Google

ma za ravnopravnim učešćem u novoj strukturi međunarodnih odnosa.

Celinu analize Titove vizije nesvrstanosti Mojsov daje u daljem tekstu studije kroz još širu obradu Titove procene međunarodne situacije, njegovog stalnog naglašavanja potrebe okupljanja, opredeljivanja ciljeva, Titove velike istorijske inicijative i njegovog pogleda u budućnost.

3. Nesvrstanost kao trajno opredeljenje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Lazar Mojsov analizira u genezi stvaranja naše socijalističke zajednice. Produbljeno prati međunarodne dimenzije naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije od prvih dana njenog rasplamsavanja 1941. godine.

U središtu analize je razrada naših sledećih suštinskih određenja — *samoopredeljenje; pravo slobodnog izbora unutrašnjeg uređenja; tuđe nećemo, svoje ne damo; protiv blokovskog opredeljenja; podrška antikolonijalnoj borbi; odnosi među socijalističkim zemljama; podrška Ujedinjenim nacijama; uloga velikih sila* itd.

Politika nesvrstavanja i aktivna uloga Jugoslavije u međunarodnim odnosima, zajedno sa nesvrstanim i drugim miroljubivim zemljama, predstavlja faktor stalnog jačanja njenog međunarodnog položaja, faktor jačanja njene nezavisnosti i opšteg ekonomskog i društvenog razvoja federativne zajednice jugoslovenskih naroda i narodnosti, kao i faktor učvršćivanja mira u ovom delu sveta.

4. U četvrtom delu studije Lazar Mojsov, kao vrstan poznavalac Organizacije ujedinjenih nacija, težište analize stavlja na mesto i ulogu nesvrstanih zemalja u svetskoj organizaciji. Njegova osnovna preokupacija je analiza promena u Organizaciji ujedinjenih nacija, sadržajâ i oblikâ aktivnosti nesvrstanih zemalja u Ujedinjenim nacijama, potreba dalje adaptacije ove organizacije. Ovaj deo studije autor završava konstatacijom da su nesvrstane zemlje svojim aktivnostima i inicijativama postale u Organizaciji ujedinjenih nacija priznat, nezamenljiv i neizbežan faktor. One su do sada, sa značajnim uspehom, odigrale veliku ulogu u progresivnoj evoluciji i adaptiranju OUN i u jačanju njenog mesta i značaja u međunarodnim odnosima. Organizacija ujedinjenih nacija može u raznim novim iskušenjima pred kojima se nalazi da nađe izlaz samo u jačanju svoje uloge, u pojačanoj aktivnosti svih svojih članova. Aktivnost nesvrstanih zemalja u Ujedinjenim nacijama predstavljala je, ističe Mojsov, posebno u protekloj deceniji, materijalnu snagu koja je pokretala, postavljala i razrešavala mnoge akcije i dileme. Novim iskušenjima se može odoleti samo zajedničkim delovanjem nesvrstanih i svih drugih zemalja za primenjivanje principa Povelje uopšte, u celini međunarodnih odnosa.

5. U analizi aktuelne pozicije, sadržaja i usmerenosti aktivnosti i procesa u samom pokretu nesvrstanosti posle Havane, Lazar Mojsov skreće pažnju na nekoliko bitnih punktova — na nove prodore politike nesvrstanosti, na složene međunarodne okolnosti, reafirmaciju izvornih principa nesvrstanosti, demokratizaciju pokreta nesvrstanosti, način donošenja odluka, na osnovne sadržaje ispoljenog radikalizma, na vitalnost pokreta nesvrstanosti (ili njegovo zaostajanje). U sklopu razmatranja ovih ključnih pitanja posebno snažan akcenat Lazar Mojsov stavlja na Titov doprinos radu i uspehu Šeste konferencije nesvrstanih zemalja u Havani.

Konferencija u Havani konačno je u svojoj sveobuhvatnosti oformila istorijski pokret nesvrstanosti i u tom pravcu postavila, tako reći, njegove krajnje domete.

S obzirom na okolnosti u kojima je održana, Šesta konferencija u Havani predstavlja izuzetnu pojavu i vododelnicu u istoriji pokreta nesvrstanosti.

Lazar Mojsov je ocenio da je Konferencija u Havani dala povoda za još jedno nametanje velikih sila: za prisutnost i uticaj u pokretu nesvrstanosti i, čak, za formulisanje pojedinih bitnih sta-

Digitized by Google

vova Konferencije. Ranije su velike sile ignorisale i zaobilazile i samo spominjanje skupova nesvrstanih zemalja, a njihovi stavovi i odluke podvrgavani su naknadnom komentarisanju sa stanovišta uskih ideoloških pozicija i na osnovu stečenog dominantnog položaja, radi međusobnog propagandnog nadmetanja.

Opšta pozicija pokreta i njegovih koncepcija, kao i sve veća aktivnost nesvrstanih zemalja na sprovođenju pojedinih stavova u međunarodnim organizacijama nametnule su se sada, u ovom vremenu, kao nezaobilazan faktor i za velike sile.

Knjiga Lazara Mojsova *Dimenzije nesvrstanosti*, iako u suštini predstavlja teorijsku, produbljenu političku analizu pokreta nesvrstanosti, čita se, rekli bismo, u jednom dahu. Pisana je stilom neposrednog kazivanja i bogato je dokumentovana. U knjizi su spojena dva bitna elementa — autorovo izvanredno poznavanje međunarodnih prilika (i u tom sklopu i pokreta nesvrstanosti) i jednostavan način prezentiranja vrlo složenih procesa u međunarodnim odnosima. Knjiga *Dimenzije nesvrstanosti* će svojim sadržajem, čini nam se, pobuditi pažnju šire javnosti, a poslužiće i kao korisno štivo, pre svega, na univerzitetima, institutima, političkim školama, radničkim i narodnim univerzitetima i drugde.

Boro Petkovski

Dr Đorđe Popović: Inteligencija i radnička klasa

(»Radnička štampa«, Beograd, 1980)

„Akademski" značaj inteligencije bio je i do sada predmet istraživanja i mnogobrojnih studija kod nas i u svetu. Međutim, kako napred pomenuti tako i društveni i politički značaj ostali su van malobrojnih teorijskih koncepata.

Ne uključujući uvod i zaključak, studija dr Đorđa Popovića razrađivana je u pet poglavlja, kroz koja autor obuhvata širi spektar tema i pitanja, od kojih su neke šire obrađene, a neke samo dodirnute.

Koristeći se oprobanim metodološkim prilazom, dr Popović uslovno odustaje od određenih pitanja i tema sa željom da unutar jednog, manje ili više homogenog koncepta što sažetije izloži ideje, jer složenost i bogatstvo same materije pretpostavljaju mnogo šira i produbljenija istraživanja.

Smatrajući da se „...uloga (inteligencije) mora svestrano sagledati i da se moraju osvetliti svi aspekti njene protivrečne, ali i izuzetno značajne uloge u istoriji klasnog društva", autor u određivanju predmeta istraživanja polazi od termina „inteligencija" i smatra da je „kritika pojma inteligencije pretpostavka analize političkog bića inteligencije", a da je to i polazište ka ispitivanju strukture inteligencije i ka pretpostavkama na kojima se temelji njeno političko biće.

Predmet rada je najneposrednije sadržan u dve teme: Inteligencija i vlast i Duhovno biće revolucionarne avangarde.

U prvom delu autor ispituje građansko poreklo „problema" odnosa inteligencije i vlasti i razna shvatanja o tom odnosu.

Razvijajući relativno uprošćenu istorijsku skicu razvoja inteligencije, koja ima metodološku ulogu, autor iznosi mnoge velike istorijske zablude, počev od one o inteligenciji kao nosiocu „duhovne sinteze" (Manhajm) jednog društva, i utvrđuje korene mistifikacije svestan činjenice da je nemoguće shvatiti društvenu i klasnu uslovljenost duha i uma; društvenu poziciju „profesionalnih mislilaca" raščlanjuje u anatomiji nosilaca intelektualnog rada i stvaralaca i u istorijskoj genezi koja će dovesti do njihovog formiranja kao posebne društvene grupe.

Mimo istorijske podele društva na sferu manuelnog i sferu

Digitized by Google

intelektualnog rada (koji u istoriji pripada većinom vladajućoj klasi), autor ima u vidu jednu posebnu karakteristiku društvenog, klasnog i političkog bića inteligencije, nezavisno od toga gde se ona nalazi u klasnoj podeli.

O čemu je reč?

Dr Popović kaže: „Manuelni rad, zavisno od stepena razvoja proizvodnih snaga i načina proizvodnje, ima različite oblike — poljoprivredni, zanatski, industrijski itd. i, kao takav, ima i faze svog istorijskog „uspona" ili „pada". Slične pojave se primećuju i kod intelektualnog rada, odnosno pojavljuju se različiti njegovi oblici. Naravno, reč je o rutinskim intelektualnim delatnostima, a ne o stvaralaštvu. Dok medicina, umetnost i pedagogija čine osnovne intelektualne delatnosti od antike do kasnog srednjeg veka, razvoj apsolutnih monarhija i njihovih birokratija daje potpuno nov kvalitet „pisarskoj" veštini — razvijaju se ogromne administracije, prvo u državnoj upravi, a kasnije i u drugim sektorima društvenog rada, u industriji, u tercijarnom sektoru i sl. (u XIX veku i u našem vremenu). Industrijalizacija i pojava tehničke inteligencije nameću delu administracije specifičnu karakteristiku — „stručnjaštvo", koje danas karakteriše većinu intelektualnih, nemanuelnih delatnosti uopšte. Danas je čak i radnik „stručan" ako zna da radi samo jedan posao. Dok se nemanuelni rad razlikuje unutar svojih oblika po primenjenim sredstvima za rad, dotle se oblici intelektualnog rada unutar sebe razlikuju po oblicima i sadržinama znanja i po načinu njegove primene."

U poglavlju „Ideologija i „slobodno lebdeće" mišljenje" dr Popović, polazeći od tvrdnje da su „dosadašnja sociološka i politička istraživanja uglavnom usmerena ka istraživanju građanske inteligencije", ukazuje šire na shvatanja J. Šumpetera i K. Manhajma.

Osvrćući se na »slavu« Jozefa Šumpetera vezanu za njegovu odredbu intelektualaca i stavove da: ljudske mase uobličavaju svoja mišljenja uvek pod uticajem nekog »grupnog vođstva, koje može da se pojavi«; da u samoj logici kapitalizma leže koreni »profesionalnog interesa za stvaranje društvenih nemira«, da »intelektualci nisu društvena klasa u onom smislu u kome su to seljaci ili industrijski radnici« i da se veliki deo njihove delatnosti kao društvene grupe sastoji u »stvaranju prethodnica klasnih interesa koji nisu njihovi sopstveni« — dr Đorđe Popović ispravno zaključuje da »Šumpeter ne objašnjava motive te prilično neshvatljive filantropije. U okviru tih delatnosti stvaraju se i odgovarajući grupni interesi na osnovu kojih intelektualci zajednički deluju«.

Smela i nimalo originalna tvrdnja Jozefa Šumpetera da su „intelektualci u stvari ljudi koji suvereno vladaju snagom govorne i pisane reči« i, dalje, da je »jedna od osobina koja ih razlikuje od drugih ljudi koji to isto čine odsustvo direktne odgovornosti za praktične stvari«, — izaziva, po autoru, kod kritički raspoloženog čitaoca, najblaže rečeno, zabunu. Ako intelektualce posmatramo samo kao deo inteligencije, tada nam se čini da Šumpeter nije teorijski ukazao na razlike u prirodi i osobinama intelektualaca i šire društvene grupe iz koje oni potiču — inteligencije. Negativne definicije nas navode na to da, uprkos njegovim refleksijama o odnosu intelektualaca prema radničkoj klasi i kapitalističkom društvu i sličnom postavimo pitanje društvene »situiranosti« njegovih intelektualaca. Njih ne možemo smestiti u apstraktne relacije koje postoje u svakom, pa i kapitalističkom društvu, a da istovremeno ne ustanovimo i društvenu sadržinu tih odnosa.

Teorije Karla Manhajma o »slobodnoj lebdećoj inteligenciji« koja se stvara na osnovama razbijanja srednjovekovnog duhovnog monopola i razvija iz promenljivih, dinamičnih slojeva i različitih životnih situacija, teorije o »dinamičkoj sintezi mišljenja«, inteligenciji koja stalno eksperimentiše i koja je usmerena

Digitized by Google

prema dinamici i celovitosti, kao i njegova tvrdnja da je ona relativno besklasni sloj, koji nije »suviše ukorenjen u društvenom prostoru — društveno slobodno lebdeću inteligenciju«, kao i o strukturi »slobodno lebdeće inteligencije« — pretpostavljaju, kako autor smatra, barijeru kojom se Manhajm ogradio od mogućnosti da ispita inteligenciju ne »po sebi«, akademski, izolovano od društvenih odnosa u kojima ona živi i radi, »već da je postavi i analizira u kontekstu savremenih istorijskih procesa«.

U najobimnijem poglavlju (»Marksova kritika ideologije i inteligencije«) dr Đorđe Popović razmatra sledeće komponente marksističkog prilaza problemima inteligencije:

Klasna priroda podele na intelektualni i manuelni rad; klasna podela vladajuće inteligencije; ukupni radnik; mašine, industrija i intelektualni rad; nauka i klasna dominacija; i mišljenje stvara višak vrednosti; o ukidanju podele na intelektualni i manuelni rad; »organska inteligencija« — teorija Antonija Gramšija; moderne proizvodne snage i tehnička inteligencija; klasne posledice podele intelektualnog rada; klasna priroda nauke kao intelektualnog rada; i obrazovanje za »rad« i »vladanje«.

Prilazeći dosledno Marksovim stavovima iznetim u *Nemačkoj ideologiji, Komunističkom manifestu* i *Bedi filozofije*, uz tvrdnju da je »Marks postigao odlične rezultate — odredio podelu rada, »ideologizaciju« u tim uslovima i sudbinsku povezanost ljudskog duha sa klasnom dominacijom u klasnom društvu«, autor pedantno i sistematski povezuje elemente teorije revolucije, dijalektički plod Marksove analize kapitala, ukidanje klasne posebnosti duhovne sfere, analizu konsekvenci kapitalističkih protivrečnosti u sferi ljudskog duha i njegove situacije u savremenom građanskom društvu.

Dr Popović kaže da je »Marks jasno odredio najbitnije determinante klasnog bića duhovnih radnika i inteligencije u celini i mesto intelektualnog rada u biću rada građanskog društva«.

Dajući zamašan prostor takozvanoj prvoj fazi Marksovog rada, autor navodi konsekventnu teorijsku razradu anatomije inteligencije u građanskom društvu (u *Grundrisse, Kapitalu* i *Teorijama o višku vrednosti).*

Razradom koncepta »ukupnog radnika«, koji, po autoru, »dvojako objašnjava inteligenciju« »putem kojeg je jasan privid jedinstva inteligencije, nametnut građanskim teorijama i njene realne unutarnje suprotnosti, između »ukupnog radnika« i građanske inteligencije«, — dolazimo do Marksove anticipacije kontroverzi našeg vremena.

O razlikama između Marksove i građanske koncepcije inteligencije dr Popović kaže, pored ostalog, »da su (one) takve da bez njihovog metoda nije moguće izučavanje društvenog položaja slojeva i grupa koje se bave intelektualnim radom u savremenom klasnom društvu«.

Pri pokušaju da osvetli odnos inteligencije i modernog klasnog društva autor ukazuje na izuzetno bitne činioce koji određuju političko biće inteligencije, njeno mesto u postojećoj klasnoj strukturi i uslove njene političke egzistencije.

U poglavlju »Radnički pokret i inteligencija« dr Đorđe Popović razmatra stanovišta Kauckog, Lenjina i Lukača, za koja smatra da »čine ipak jednu koherentnu celinu, koja svoju vrednost temelji na odražavanju zbiljskih protivrečnosti«.

Autor ne poriče originalnost protivrečnih koncepcija Kauckog, Lenjina i Lukača, ali napominje da je ta originalnost više praktična nego teorijska.

U prilog tome u studiji se kaže: »Teorijski obuhvat empirijskog razvoja radničkog pokreta i u tom kontekstu pomenutog odnosa onemogućio bi nam da razdvojimo neke bitne teorijske probleme o kojima je bilo reči — pre svega, o poimanju jedinstva i protivrečnosti unutar radničke klase, o kojima nisu pisali samo pomenuti teoretičari, već i mnogi drugi. Mi-

Digitized by Google

sli Kauckog, Lenjina i Lukača svakako su najreprezentativnije za razdoblje duboko misaono protivrečno, ali i praktično najplodnije. Istorija poznaje puno takvih situacija — vremena uspešna u političkom smislu nisu uvek bila i misaono najplodnija«.

U delu studije »Samoupravljanje — oslobađanje intelektualnog rada« (kritika indikatorâ za istraživanje) autor izlaže (doduše, nepotpuno) osnovne postavke jugoslovenskih teoretičara, koje su, po njemu, i »pretpostavke osnovnih protivrečnosti jugoslovenske inteligencije«.

Baveći se problemima inteligencije u nas, autor raščlanjuje složenost strukture jugoslovenskog društva ne samo kroz broj komponenti, već i kroz posledice izuzetnih dinamičkih promena u svom društvenom segmentu.

Autor i sâm navodi »da je ovo poslednje poglavlje posvećeno u celini samo osnovnim elementima projekta istraživanja, utemeljenim na prethodnom radu. Otuda i ne treba imati neke pretenzije niti postavljati neke posebne zahteve ovom poglavlju«.

Ova studija se sigurno ne može smatrati priručnikom u kome se nalaze svi odgovori vezani za probleme inteligencije. Autorova pretenzija nije ni bila takva. Studija nije »atraktivna« u tom smislu da odgovara na pitanja na koja odgovore daje većina pisaca a da nije raščistila sa nekim teorijskim pretpostavkama. Autor sebe ne predstavlja kao »arhivara« Marksovih pretpostavki teorije inteligencije, ali zato im s pravom daje i priznaje ono mesto koje im nepobitno pripada.

Dr Đorđe Popović u ovoj fazi rada insistira na raščišćavanju smisla Marksovog teorijskog učenja i razmišljanja o intelektualnom radu i inteligenciji i o primeni Marksovih kriterija razmišljanja u našem vremenu. S pravom ili ne? Rekli bismo — s pravom.

Konstantin Jović

Dr Marjan Britovšek: Carizem, revolucija, stalinizem

(Cankarjeva založba, Ljubljana, 1980, knj. 1—2, strana 494+308)

Profesor Britovšek je već decenijama prisutan u jugoslovenskoj istoriografiji kao istraživač političke istorije i međunarodnih odnosa u XIX i početkom XX veka. U svom najnovijem delu on je na istoriografskoj građi proveravao neke svoje hipoteze postavljene u ranijim radovima o Oktobarskoj revoluciji.

Pisac je pošao od postavke da je prethodni razvoj Evrope u XIX veku jedan od činilaca razvoja socijalizma u Rusiji posle Oktobarske revolucije. Politički i ekonomski odnosi u XIX veku su bitno uticali na razvoj socijalizma i u drugim socijalističkim zemljama. Autor je svoju tezu razvio i pokazao na ekonomskom, političkom i kulturnom razvoju evropskih država u XIX veku: stvaranje kolonijalnih velesila i sukob njihovih interesa kao istorijsko nasleđe koje je XIX vek ostavio da bi u njemu delovale posledice ovih odnosa.

U prvoj knjizi svoje obimne studije profesor Britovšek je produbljeno i sistematski analizirao razvoj odnosâ u XIX veku, na dokumentima koji pokazuju proces nastajanja nacionalnih država i njihovo grupisanje, od Bečkog kongresa do kraja XIX veka. Istorijska analiza je metod koji je autor primenio da bi pokazao svoju osnovnu zamisao — ideju o uticaju istorijskih recidiva koji deluju u savremenoj praksi, i pored raskida sa starim svetom i preloma koji je značila revolucija. Autor je istakao da uloga Rusije kao »žandarma Evrope« nije bila reakcionarna samo u političkom smislu; njeno idejno delovanje preko panslavizma širilo se po Evropi. Ideja panslavizma zainteresovala je Marksa i Engelsa kao

Digitized by Google

kontrarevolucionarna idejna snaga; oni su na konkretno-istorijski način razmotrili odnose nacionalno — internacionalno i revolucija — reakcija. Njihova negativna ocena uloge Slovena u revoluciji 1848. godine bila je prva ocena posle koje su se više puta vraćali ovim pitanjima. Pisac nije polemisao sa poznatim negativnim stavovima klasika o Južnim Slovenima. On je postavio pitanje: da li je socijalizam dovoljno proučavan i sa aspekta istorijske analize uslova u kojima je nastajao, kao proces i kao sistem? Da li su marksisti, imajući pred sobom odnos marksistička teorija — praksa socijalizma, zanemarili jedan aspekt istraživanja koji može da dovede do saznanja istorijske nužnosti razvoja nekih procesa u savremenom socijalizmu. Studija *Carizem, revolucija, stalinizem* je sintetički napor da se nastanak staljinizma sagleda u celini istorijskih procesa iz kojih je nastao.

Specifičnost razvoja socijalizma u Rusiji nastala je iz konkretnih uslova i stepena razvoja ruskog društva. Dok je Zapadna Evropa prolazila kroz faze razvoja liberalne demokratije, uključujući i organizovano učešće radničkih socijaldemokratskih partija u parlamentarnom životu, dotle je Rusija stagnirala kao zatvoreno društvo, opterećeno birokratijom, feudalnom zaostalošću i kulturnom neobrazovanošću masa, hijerarhijski podeljeno kao piramida na čijem vrhu je bio car-samodržac. U takvim društvenim uslovima nastale su i razvijale se revolucionarne snage, koje su morale da pronađu specifične forme revolucionarnog preobražaja društva. Međutim, i posle Oktobra latentno nastavljaju da deluju i recidivi stare svesti i odnosa, što pisac posebno naglašava. Razvoj Boljševičke partije je primer na kome je Britovšek pokazao ne samo nastajanje revolucionarne partije, već i uticaj ruskog društva na njenu strukturu i metode rada. Na primeru stare »Iskre«, stvaranja Boljševičke partije kao ilegalne, centralizovane, disciplinovane organizacije, pisac je pokazao da je to bila ne samo Lenjinova strateška dalekovidost i organizaciona sposobnost koja je omogućila stvaranje organizacije sposobne da izvede revoluciju, već jedina mogućnost stvaranja revolucionarne organizacije u tadašnjim uslovima. Prethodna generacija doživela je poraz pri pokušaju da stvori organizaciju masa i za mase — narodnjaci su se utopili u prostranstvima Rusije, nisu uspeli da mase povuku za sobom i da ih mobilišu. Revolucionarna marksistička partija morala je da ostane malo jezgro, autoritarnost rukovođenja nije bila samo taktičko pitanje — ona je izražavala jedan zaostao stupanj razvoja ruskog društva, nedostatak demokratske tradicije.

Ako su revolucija i građanski rat nametali autoritarno centralističko rukovođenje, dalji razvoj socijalizma bio je moguć samo razvijanjem demokratije. Profesor Britovšek je pokazao zašto je taj proces bilo teško sprovesti u praksi, s obzirom na negativno istorijsko nasleđe. Demokratizacija je morala da se sprovede na tri plana — na planu ekonomskih odnosa, na planu političkih odnosa (demokratizacija unutarpartijskih odnosa i ravnopravnost u međunacionalnim odnosima) i na kulturnom planu (kulturna emancipacija neruskih nacija i narodnosti). Etatistički koncept vlasti, sa poznatom ocenom o jačanju države u socijalizmu, nastao je na tlu zaostale, polufeudalne zemlje, a kult ličnosti ne treba tražiti samo u jednoj osobi, već u zaostaloj sredini »koja pravi ikone«, kako je Lenjin upozoravao u *Državi i revoluciji*.

Revolucija je predstavljala prevrat, prelom u istoriji Rusije i Evrope, posle koga se nije moglo vraćati na stare odnose. Ali ona nije mogla ukloniti ostatke stare svesti. Britovšek ističe da su svi stari boljševici bili naklonjeni administrativnom rešavanju društvenih i partijskih pitanja. Slika partijskih diskusija (o sindikatima 1921. godine, pre XII kongresa Partije) koja se dobija iz partijskih dokumenata i štampe tvrda je i gruba: u zahtevu za utvrđivanjem i sprovođenjem

Digitized by Google

partijskih stavova ne štede se ni ljudi ni argumenti. U raspravama se često odstupalo od argumenata teorijske i ideološke naravi i koristilo se pragmatičkim potrebama tekuće politike. Takvi odnosi su postojali u periodu Lenjinove bolesti i smrti. Strateška pitanja razvoja socijalizma — problem poljoprivrede (koji je relevantan i u savremenim uslovima razvoja socijalizma), odnos demokratije i centralizma u Partiji, pitanje frakcija, položaj i uloga države u socijalizmu — razmatrana su u frakcijskim borbama, u borbi za prestiž.

Razmatrajući ulogu leve opozicije, pisac zaključuje: »Umerena leva opozicija je bila ranjiva u svojim napadima na deformacije lenjinskog sistema, jer je sama pokušala da najdrastičnije uskladi revolucionarne ideale sa autoritativnim sredstvima. Moglo im se prigovoriti njihovo sopstveno birokratsko ponašanje i optužiti ih za kršenje načela koja su sami postavili. Posebno je bila poznata autoritativna sklonost Trockog. Čak se mnoge njegove pristalice u opoziciji sa ultralevim skretanjem nisu oslanjale na njega« (knj. 2, str. 95-96).

Autor je dokumentovao tezu o objektivnoj uslovljenosti nastajanja staljinizma kao izraza nasleđa ruskog društva prikazom sukobâ i frakcijskih borbi u Partiji. Ovo su ne samo politički dokumenti, već i osnovne spoznaje o objektivnom delovanju zakonitosti društvenog razvoja. U uslovima borbe za egzistencijalni minimum rusko društvo se nije moglo izboriti za viši stepen demokratije koja pretpostavlja već stvorene ekonomske i kulturne uslove kojih u Rusiji nije bilo. Ideološki sukobi nisu bili uzrok, ističe pisac, već proces koji je olakšao uspon staljinizma.

Sukob u partiji takvog tipa kakva je bila SKP(b) morao se odraziti na ceo sistem; to je bila drama ruskog društva. Kada je Partija funkcionisala kao jedinstvena organizacija, njena uloga u usmeravanju razvoja društva nije dovodila u pitanje reprodukciju osnovnih društvenih odnosa. Prve partijske diskusije (o sindikatima 1921. godine) vodile su se u uslovima borbe za povećanje proizvodnje i uvođenje NEP-a. Međutim, borba među frakcijama dovela je do jačanja birokratskog aparata, legalizovanja kontrole rada partijskog članstva, sve do stvaranja totalitarnog sistema represije i prinude koji je u ime socijalističke revolucije uništio, politički i fizički, njene najistaknutije vođe. Sukob u takvom pokretu kakav je radnički pokret mora se duboko osetiti i u drugim partijama. To je bila istorijska provera Oktobarske revolucije, snage ruske partije i njenog uticaja na ostale komunističke i radničke partije. Stoga je poznata Staljinova misao: »To je bila bitka na život i smrt partije« — veoma konkretna i sadržajna u određenju jednog procesa koji će odrediti razvoj socijalizma u nekoliko decenija.

U uslovima ekonomske i kulturne zaostalosti, relevantne za praksu socijalizma, delovale su organicističke koncepcije o društvu kao jedinstvenom organizmu, o partiji kao prenosniku (transmisiji) interesâ proletarijata, najzad, o monolitnosti Sovjetskog Saveza kao bedema revolucije pred buržoaskim okruženjem. Staljinizam je dogmatski koncept u odnosu na teorijske postavke i prve godine revolucije posle Oktobra. Centralizam suprotstavljen demokratiji, nacionalizam suprotstavljen internacionalizmu — bila je to pobeda ne samo birokratskog aparata, već recidiva velikoruske tradicije i istorije pred novim snagama koje su bile razbijene i morale se povući.

U završnim razmatranjima pisac je analizirao destaljinizaciju na unutrašnjem i međunarodnom planu. Na unutrašnjem planu on ističe demokratizaciju unutarpartijskih odnosa posle XX kongresa KPSS, političke rehabilitacije sovjetskih i stranih revolucionara koji su stradali kao žrtve čistki, smanjenje pritiska administrativnog aparata u kulturi i umetnosti. Pozitivan doprinos je i mogućnost svestranog i celovitog izučavanja sovjetske istorije koju naučnici mogu ocenjivati objek-

Digitized by Google

tivnije i bez ideoloških ciljeva i zahteva. U međunarodnim odnosima proces destaljinizacije je znatno složeniji zbog uticaja brojnih faktora koji nisu proizvod prakse socijalizma. Taj proces je, naglašava autor, imao svoju prvu fazu u periodu normalizacije odnosa sa Jugoslavijom i donošenja Beogradske deklaracije. Posle ove prve faze odnosi među socijalističkim zemljama su prolazili kroz različite uspone i padove.

Na planu unutarnjih odnosa nastale su promene ne samo u političkoj sferi, već i u teorijskoj misli, u ocenama društvenih odnosa relevantnih za razvoj savremenog socijalizma. Profesor Britovšek je istakao razlike između ocene uzroka staljinizma posle XX kongresa i šezdesetih godina. Ocena međunacionalnih odnosa, jedan od značajnih aspekata razvoja socijalizma u Sovjetskom Savezu, u najnovijim teorijskim radovima sovjetskih autora dobila je novo tumačenje. Koncepcija socijalističke nacije predstavlja teorijski aspekt i politički koncept zvanično prihvaćen u Sovjetskom Savezu, što je autor analizirao s obzirom na Lenjinove stavove o nacionalnom pitanju i na njihovo grubo kršenje u staljinističkom periodu.

Profesor Britovšek nije hroničar staljinizma, mada bi i takav pristup bio naučno relevantan i dao bi neke rezultate; pristup hroničara manje obavezuje istraživača, omogućujući mu da sa distance samo katalogizira istorijske procese. Marjan Britovšek je kritički pisac i mislilac, koji staljinizam sagledava kao izuzetno složen fenomen, koji nije do kraja razjašnjen, pa svoje mesto istraživača vidi u doprinosu sagledavanju jednog sintetički nedovoljno elaboriranog aspekta ovog fenomena. Pisac ne daje konačnu ocenu staljinizma. On nastoji da analitički elaborira svoju ideju o delovanju istorijskih recidiva na praksu socijalizma. Neka pitanja je ostavio otvorena, ne preventivno zbog teškoće njihove naučne ocene, već zbog nedovoljno relevantnih činjeničnih saznanja o njima. Tako su ostali nedovoljno istraženi svi važni momenti koji su uticali na tok i pravac partijske krize 1923-24. godine, neposredno pre Lenjinove smrti. Ulogu onih snaga koje su učestvovale u partijskoj borbi teško je oceniti, kao i pitanje uloge desne opozicije.

Studija profesora Marjana Britovšeka *Carizem, revolucija, stalinizem* ide u red onih dela u kojima autor sintetizuje svoje stavove i naučne rezultate do kojih je došao u ranijem radu. Ako je tačna misao da čovek celog života piše jednu knjigu i razvija jednu ideju, bitnu sa svog naučnog aspekta, tada je prof. Britovšek ovom knjigom na veoma visokom teorijsko-metodološkom stepenu odgovorio na pitanje koje je postavljao u nizu ranijih radova. Njegova najnovija studija daje naučne rezultate koje neće moći da zaobiđu istraživači koji se budu bavili problemima staljinizma.

Dubravka Stajić

Jean Ellenstein: Istorija staljinskog fenomena

(»Školska knjiga«, Zagreb, 1980)

U razvoju revolucionarnog radničkog i komunističkog pokreta i socijalizma kao prijelaznog procesa staljinizam predstavlja, bez dvojbe, najtežu idejno-teorijsku i, još više, praktično-političku deformaciju marksizma. Staljin je marksizam sveo na pozitivističko-dogmatsko mišljenje i hegemonističko-paternalističku koncepciju unifikacije puteva i ukalupljenost misli i akcija, misli i oblika izgradnje socijalističkih odnosa u svim zemljama i vremenima.

Digitized by Google

Iako se stalno pozivao na Lenjina, Staljin ga potpuno dogmatizira: umjesto Lenjinova dijalektičko-materijalističkog metoda mišljenja i svestranog prilaza problemima i vitalnim pitanjima povijesnog trenutka, Staljin etablira osiromašenu, dogmatiziranu verziju historijskog i dijalektičkog materijalizma.

Na društveno-političkom području, umjesto Lenjinova postulata ostvarenja istinske diktature proletarijata i razvoja neposredne socijalističke demokracije, Staljin uspostavlja hegemoniju državno-političkog vrha; uspostavlja poredak lišen sloboda i despotsku vladavinu u kojoj država, kao mehanizam nasilja, postaje esencija socijalizma. Državni centralizam (pod plaštom demokratskog centralizma) bez demokracije pretvara se u poseban oblik diktature, što se i »dogodilo u Sovjetskom Savezu potkraj dvadesetih i početkom tridesetih godina. Svaka kritika upućena Staljinu postaje zločin...« (str. 171). Staljinski je fenomen neposredno vezan za razvoj sovjetske države i njezinih struktura u oblicima koje su povijesni uvjeti omogućili i stvorili.

Doista je diktatura proletarijata u formi u kojoj se razvijala u Rusiji za vreme revolucije »nosila u sebi klicu staljinskog fenomena i mogućnost njegova javljanja. To nije bilo neizbježno, ali je bilo moguće jer su uvjeti stvoreni onog trenutka kad nije bilo demokratskih mehanizama... Demokracija je bila i nužna i opasna u isto vrijeme« (str. 30—31).

Birokratska se deformacija i velikoruska hegemonističko-nacionalistička politika mogla suzbiti samo razvojem i jačanjem socijalističke demokracije, za koju, po autorovom mišljenju, u Rusiji tih godina doista nije bilo podloge, jer se »mogla dovesti u pitanje socijalistička vlast, na što su upozorili događaji u Kronštatu«. Okolnosti su, dakle, bile nepovoljne za demokraciju, a veoma povoljne za njezinu birokratsku deformaciju i despotsku vladavinu, što je Staljin, s obzirom na svoj položaj, znao iskoristiti. U razdoblju građanskog rata i neposredno nakon njegova završetka Staljin usavršava svoje umijeće vladanja ljudima. »Bio je lukav, tako da je napuštao sastanke komisije komesarijata za nacionalnost kad se od njega očekivalo mišljenje o osjetljivim situacijama, ali ne oklijeva uvesti masovni teror kad god je to bilo potrebno i moguće kao u Caricinu« (str. 44). Bio je izvrstan taktičar, iako ne veliki strateg, što se potvrdilo u nemilosrdnoj borbi protiv svih onih koji su imali drugačije mišljenje.

Ipak je pogrešno i bilo bi površno svoditi staljinski fenomen samo na kult ličnosti — što mnogi čine. Jer, kad bi se radilo samo o kultu ličnosti, tada bi fenomen staljinizma nestao Staljinovom smrću, što se, naglašava Ellenstein, dakako, nije dogodilo. U brojnim objavljenim djelima bilo je, ističe autor, tendencioznih pokušaja da se svi propusti, teškoće i problemi pripišu Staljinu i njegovim osobnim karakteristikama. To je pogrešno, jer svođenje cijelog staljinskog fenomena na biografsko-psihološke osobine Staljinove ličnosti i na njegove sklonosti za vladanjem, a zanemarivanje konkretno-povijesnog sklopa okolnosti iz kojih su te osobine mogle izbiti na površinu i prerasti u sistem — »svakako je nedostatan tip analize koji ne može izreći svu historijsko-materijalističku istinu i koji, zbog toga, ne može biti osobito djelotvoran u temeljnom sprečavanju svake moguće reprize staljinizma« — kaže K. Kalanj u predgovoru knjizi.

Mnoga djela o Staljinu i staljinizmu pisali su građanski teoretičari liberalne ili, pak, konzervativne antikomunističke orijentacije, koji fenomen staljinizma sagledavaju izvan odnosâ i okolnosti povijesnih determinanti socijalističke revolucije i ukorijenjenih tradicija u Rusiji. Prema tome, korijen staljinističkog fenomena Ellenstein u navedenom djelu nalazi u povijesnim tradicijama caristićke Rusije, u uvjetima izvođenja prve socijalističke revolucije i tradicionalnim neslobodama naroda i narodnosti feudalne

Digitized by Google

Rusije i također u teškim okolnostima građanskog rata i ekonomske izolacije prve socijalističke zajednice. Tko to ne uočava nužno fenomen staljinizma svodi na kult ličnosti ili na tendenciozno poistovjećivanje sa socijalizmom, a ne vidi ili neće da vidi da Staljinova birokratsko-despotska vladavina nije izraz, već deformacija socijalizma.

Dijalektičkom analizom svih relevantnih činjenica Ellenstein pobija takva jednostrana i tendenciozna shvaćanja staljinizma i svestrano ispituje povijesnu genezu pojavnih oblika i utemeljenosti staljinističkog sistema. Autor, dakle, proučava sve složene i proturječne aspekte staljinskog fenomena, kao i razloge »njegova političko-ideološkog utjecaja u komunističkim partijama i socijalističkim zemljama nastalim poslije drugoga svjetskog rata... Na temeljno pitanje je li staljinizam nužna konzekvencija socijalizma ili pak slučajnost izazvana sekundarnim uzrocima, Jean Ellenstein odgovara — služeći se nizom historijskih dokaza — da je on bio posljedica uvjeta u kojima je nastala i razvijala se prva socijalistička država u svijetu« — ističe se u predgovoru knjige.

Uloga kulta ličnosti ističe stanovite crte staljinskog fenomena, iako ga ne stvara. Staljin je samo kristalizirao i hipertrofirao zbilju koja se odnosi na osobitost ruske povijesti i na okolnosti u kojima se vodila socijalistička revolucija i njezina obrana. »Na težinu povijesti (odnosno na ponovnu pojavu ruske caristične države i na posljedice građanskog rata) nadovezala se kulturna zaostalost i kapitalistička blokada. Kult vođe omogućio je da se bolje razumije ono što se dogodilo. Preuzeta je tradicija koja nije samo ruska, već je zapravo neosporna specifičnost. Ova pojava očito je univerzalna, a čini se da se u 20. stoljeću još više proširila. To nije specifičnost socijalizma. Jer, srećemo je mnogo prije njegove pojave, otkako postoji država« (str. 172).

Valja znati da se socijalizam u Rusiji nakon Oktobarske revolucije izgrađivao u najtežim mogućim uvjetima s »narodom u drunjcima i bez kulture, iscrpljenim od osam godina ratovanja, okružen neprijateljski raspoloženim državama« (str. 33). Zato je i nemoguće razumjeti pojavu i pobjedu staljinskog fenomena ako se ne razjasni i ne shvati upravo naznačena povijest podloga, podloga odnosâ i okolnosti u kojima se rađala prva socijalistička zemlja na svijetu.

Ako se, dakle, staljinski fenomen ne sagleda svestrano analizom cjelokupnog konteksta uvjeta u kojima je nastao, nužno se, po autorovom mišljenju, zapada u pogrešna i površna naglabanja obojena crno-bijelom tehnikom tendencioznog kritizerstva upućenog na adresu socijalizma i marksizma, a ne na adresu staljinizma kao pojavnog oblika njihova izobličavanja. Kritizerstvom se ne doprinosi, već šteti borbi protiv dogmatskog monopolnog mišljenja i despotske samovolje staljinskog fenomena koji je »bio uzrok sklerotizaciji ne samo u Sovjetskom Savezu, nego i u svim komunističkim partijama, jer je nad njihovim predstavnicima stalno visio Damoklov mač krvavih erupcija« (str. 178).

Staljin je nemilosrdan, jer hapsi, deportira i likvidira tisuće istaknutih predstavnika svjetskog komunističkog pokreta i »desetke tisuća rukovodilaca u neruskim sovjetskim republikama. Tu on nemilosrdno progoni ‚buržoaski nacionalizam' i nameće rusku centralističku politiku... štovan je poput živućeg boga. On kažnjava zločeste, štiti slabe i personificira socijalističku državu. Svemoć države brka se sa svemoći partije, a svemoć partije se Staljinovom svemoći« (str. 172-173).

S vremenom staljinizam stvara klice vlastite propasti, jer je staljinski fenomen bio sistem despotskog vladanja i birokratskog upravljanja koji je sve manje odgovarao potrebama svog vremena i proturječio socijalističkom raz-

Digitized by Google

voju i odnosima među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama, odnosno postao kočnica uspješnog razvoja međunarodnog radničkog pokreta uopće. Kako je stario, Staljin je sve manje bio sposoban da rukovodi zemljom. »Pred kraj života u Staljinovoj su se ličnosti pojavljivale patološke crte koje je nemoguće predvidjeti, premda nisu bitni uzrok događajima što ih proučavamo. Njegova megalomanija je užasna. Svoje je biste postavljao u vrtne aleje vlastite dače. Često se govorilo da je paranoik, i to je vjerojatno istina sudeći po sve većem nepovjerenju prema svojim najvjernijim suradnicima« (str. 144).

Staljin se prvo sukobio s Komunističkom partijom Jugoslavije koja, s Titom na čelu, nije prihvatila nejednakost i potpunu ovisnost o Sovjetskom Savezu — nije prihvatila Staljinovu hegemonističko-paternalističku politiku, pa je došlo do otvorenog sukoba. Sukob s Kominformom i kritika staljinističke pozitivističko-dogmatske koncepcije razvoja socijalističkih odnosa i monopolnog mišljenja predstavlja ne samo mogućnost reafirmacije autentične marksističke misli, već i realnu alternativu razrješavanju osnovnih proturječnosti socijalizma i prevladavanje nagomilanih problema za svestranije sagledavanje puteva daljeg razvoja socijalističkih odnosa na području konkretne povijesno-revolucionarne prakse.

Kritika staljinizma treba da polazi od kritike vlastitih odnosa i vlastite prakse na temelju stvarne analize i polaznih Marksovih, Engelsovih i Lenjinovih postavki. Takva će kritika (ne kritizerstvo) omogućiti da se svestranije sagledaju i osmisle problemi, proturječnosti i nedostaci vlastitog koncepta i prakse izgradnje socijalističkih odnosa. Upravo će marksistički pristup kritici staljinskog fenomena i vlastite prakse omogućiti uspješniju borbu protiv opasne — kako reče autor — suvremene bolesti, jer socijalizam sam po sebi ne isključuje despotizam, iako ga ne stvara. »Socijalizam se ne može zaštititi od te suvremene bolesti ako se ne razvija na čvrstom temelju demokratskih procesa i ne proširuje demokratske mehanizme. Socijalistička privreda ne stvara *ipso facto* demokratske mehanizme. Upravo tomu nas uči povijest staljinskog fenomena« (str. 175).

Kritika staljinizma, kao izraza borbe protiv ideološkog monopolizma, despotske vladavine i terora (jer je »za Staljina sloboda bila samo ideološka maska kojom je prikrivao politiku ničim opravdanog terora«), kao i političkog i nacionalnog hegemonizma u međunarodnom radničko-revolucionarnom pokretu, afirmira demokratskije odnose i različite puteve u izgradnji socijalizma kao svjetskog pocesa i, dakako, negira održivost staljinske dogme da svi mogu uspjeti na isti način, da svi moraju ići istim, već do sad dobro provjerenim i utabanim putevima.

Knjiga je pisana povijesno-analitičkom metodom prezentacije bitnih odrednica geneze, razvoja i značenja staljinskog fenomena s poniranjem u traženje relevantnih uzroka njegova nastajanja, pobjeda 1929. godine i dugogodišnje vladavine. Pisana je razumljivim, jednostavnim stilom, uz brojnu dokumentiranost povijesnih činjenica i čita se u jednom dahu. Zanimljivost teksta se povećava i time što ga piše profesionalni historičar, dojučerašnji staljinist, čiji se staljinizam — kako sâm autor reče — temeljio na »dubokom uvjerenju da je do drugoga svjetskog rata SSSR utro jedan novi put i da je njegov udio u pobjedi nad nacizmom bio presudan« (str. 133).

I pored toga što u knjizi ima formulacija s kojima se ne bismo mogli složiti, kao i kontradiktornih autorovih stavova, pa čak i manjih pokušaja opravdavanja nekih Staljinovih postupaka — objavljeni tekst predstavlja u svojoj cjelovitosti marksistički prilaz kritici staljinizma.

Savo Pešić

Digitized by Google

Prof. dr Ljubiša Krstić: Udruženi rad i naučno-tehnički progres

(»Savremena administracija«, Beograd, 1980)

Poslednjih decenija snage naučno-tehničke revolucije svojim nastupom i socijalnim implikacijama snažno utiču na savremeno društvo i sve više zaokupljaju pažnju naučnika — istraživača različitih profila.

Knjiga prof. Krstića *Udruženi rad i naučno-tehnički progres (Naučno-tehnički progres i samoupravno udruživanje rada i sredstava)*, koja predstavlja prerađeni deo autorove doktorske disertacije, daje sistematičan naučni odgovor na mnoge dileme i pitanja koja se tiču odnosa naučno-tehničke revolucije i promene u savremenom načinu proizvodnje. Ona posebno teorijski rasvetljava problematiku zasnivanja i razvoja samoupravnog socijalističkog načina proizvodnje u uslovima savremenog jugoslovenskog društva.

U svojoj strukturi knjiga *Udruženi rad i naučno-tehnički progres*, pored Uvoda i Zaključka, ima sledeće glave: I. Osnovna kategorijalno-pojmovna pitanja; II. Naučno-tehnički progres kao faktor razvoja ljudskog društva; III. Socijalno-ekonomske osnove i determinante udruživanja rada i sredstava; IV. Proces i oblici samoupravnog udruživanja rada i sredstava.

U uvodu svoje studije autor ukazuje na značaj istraživanja problematike koja je vezana za savremeni naučno-tehnički progres, i to kako sa stanovišta daljeg razvitka materijalnih proizvodnih snaga tako i humanizacije odnosa među ljudima, to jest realizacije procesa oslobađanja rada i čoveka. Polazeći od marksističkog učenja o zakonitostima koje vladaju u ekonomskim odnosima i društvu uopšte, a posebno o društvenoj podeli rada, zakonima robne proizvodnje, strukturi i razvoju ljudskog društva, kao i karakteristikama prelaznog perioda od kapitalizma ka komunizmu, autor ističe da proces udruživanja rada i sredstava u samoupravnom socijalističkom društvu ima dvojak smisao. On, s jedne strane, predstavlja objektivnu ekonomsko-tehnološku opštu zakonitost i, s druge strane, pretpostavlja svesnu subjektivnu opredeljenost, ispoljavajući se u vidu socijalne integracije, čiju suštinu čini povezivanje samoupravnih subjekata oko osnovnih zajedničkih interesa i ciljeva. Pri tom autor ukazuje na razliku koja postoji između antagonističke podele rada i integracije, koja je prisutna u klasnom društvu i samoupravne integracije koja predstavlja, kako kaže autor, »asocijaciju putem svesnog svrsishodnog udruživanja svih oblika društvenog rada, a čiji su nosioci autonomni subjekti rukovođeni stvarnim zajedničkim interesima i ciljevima.« Razmatrajući razvojne faze procesa integracije u jugoslovenskoj privredi, autor je ukazao na povezanost tog procesa sa razvojem samoupravljanja kao novog produkcionog odnosa, naglašavajući da taj proces integracije u našim uslovima nije čist i da se njemu u praksi suprotstavljaju i nasleđeni, predašnji odnosi proizvodnje, zbog čega je proces udruživanja i sam protivrečan.

U I glavi svoje studije autor razmatra osnovna kategorijalno-pojmovna pitanja, kao što su osnovni pojmovi koji su vezani za naučno-tehnički progres (pojam naučno-tehničke revolucije, pojam tehnike i tehničkog progresa, tehnologija i tehnički progres). U ovoj glavi autor se bavi i pojmovnim određenjem udruženog rada i pitanjima polazne osnove socijalističkog samoupravnog udruživanja rada i sredstava. Polazeći od stavova klasikâ marksizma, a posebno od Marksove teorije o oslobođenju rada, autor ukazuje da »samoupravno udruženi rad u nas predstavlja kompleks, ukupnost odnosa u društvu, ekonomskog i političkog sistema, čime se omogućuje vladajući položaj radničke klase u društvu« (str. 20).

Digitized by Google

U daljem razmatranju autor teorijski istražuje značaj društvene svojine sredstava za proizvodnju i sistema socijalističkog samoupravljanja, kao polazne osnove samoupravnog udruživanja rada i sredstava, to jest ostvarivanja istorijski novog tipa društvene integracije rada, neprinudne, samoupravne. U kontekstu ovog razmatranja dr Krstić ukazuje i na pojam i suštinu socijalističkog samoupravljanja kao novog oblika socijalne organizacije društva prelaznog perioda i specifičnog načina ostvarivanja diktature proletarijata čiju suštinu predstavlja oslobođenje rada i čoveka.

U II glavi, koja nosi naziv »Naučno-tehnički progres kao faktor razvoja ljudskog društva«, autor ukazuje na značaj industrijske revolucije kao polazne tačke u razvitku modernih proizvodnih snaga, na opredeljujuću i ključnu ulogu nauke u sveopštem progresu u savremenom društvu, koja je danas postala neposredni činilac društvene reprodukcije i sveopšte emancipacije društva. Ukazujući na karakter naučno-tehničkog progresa, autor posebno razmatra odnos naučno-tehničkog progresa i promena u odnosima proizvodnje, odnos naučno-tehničkog progresa i podele rada, kao i uslove pod kojima se vrši integracija društvenog rada. U kontekstu razmatranja socijalnih implikacija delovanja snaga naučno-tehničkog progresa autor se posebno zadržao na promenama u položaju čoveka u proizvodnji, na promenama do kojih dolazi u modelima privrednog razvoja i na pojmu i suštini novih oblika upravljanja u savremenom načinu proizvodnje, koji su rezultat delovanja snaga naučno-tehničke revolucije. Autor se ovde posebno zadržao na procesu prevazilaženja tradicionalnih hijerarhijskih odnosa u preduzeću i na revolucionarnim promenama u sistemu upravljanja — uvođenjem kibernetskog tipa upravljanja, ističući revolucionarni značaj informatike i nauke u takvom sistemu.

U III glavi, koja nosi naziv »Socijalno-ekonomske osnove i determinante udruživanja rada i sredstava«, autor razmatra pitanje nastajanja samoupravno udruženog rada, kao izraza društvene svojine sredstava za proizvodnju i socijalističkih samoupravnih proizvodnih odnosa. Polazeći od objektivnih zakonitosti koje deluju u društvenom razvoju, kao i od nužnosti robne proizvodnje i tržišta u prelaznom periodu i specifičnosti njihovog ispoljavanja, autor ističe da se plan i tržište u našim uslovima međusobno prožimaju, dopunjuju; oni su komplementarni sistemi, ali se međusobno i suprotstavljaju. U kontekstu ovog razmatranja o odnosu plana i tržišta autor ukazuje na specifičnost i značaj samoupravnog planiranja koje polazi od radnih ljudi i OOUR-a kao svojih osnovnih subjekata i nosilaca. Takođe, on ukazuje na evoluciju i transformaciju tržišta u našim uslovima, koje je sve više pod samoupravnom kontrolom snaga udruženog rada. U ovom kontekstu Krstić posebno ukazuje na ulogu nauke u ekonomskom razvoju i planiranju opštedruštvenog razvoja u nas. Ukazujući na samoupravnu integraciju na osnovi robne proizvodnje i tržišta, kao i na samoupravno udruživanje i povezivanje rada i sredstava, autor se posebno zadržao na OOUR-u kao nosiocu samoupravne integracije u uslovima razvitka socijalističkog načina proizvodnje u savremenom jugoslovenskom društvu.

Nastanak i razvoj integracija, podela i oblici integracija, kao i pitanje oblikâ samoupravnog udruživanja rada i sredstava, predmet su razmatranja u IV glavi ove knjige. Polazeći od saznanja da integracija predstavlja objektivnu zakonitost u razvitku savremenog načina proizvodnje, autor ukazuje na faze u razvitku integracionih procesa u jugoslovenskoj privredi, povezujući ih sa razvitkom materijalnih proizvodnih snaga i sa procesom konstituisanja samoupravnih proizvodnih odnosa. U tom kontekstu autor ukazuje i na dijalektički protivrečnu prirodu tog procesa, kao i na uticaj mnogih drugih faktora (kao što je uloga snaga

Digitized by Google

subjektivne svesti, udruženog rada, države i otuđenih centara ekonomske i političke moći) u njegovom razvoju.

Razmatrajući pitanje podele i oblikâ integracije prema smeru kretanja, to jest tehnološke povezanosti, i prema načinu i karakteru udruživanja, autor se posebno zadržao na oblicima samoupravnog udruživanja rada i sredstava u savremenom jugoslovenskom društvu. U tom smislu on analizira OOUR, radnu organizaciju, SOUR, kao i ostale oblike udruživanja rada i sredstava u našem društvu, ističući da je OOUR osnovni oblik samoupravnog udruženog rada u kome radnik »udružuje rad i sredstva sa drugima u procesu društvene reprodukcije i ostvaruje kontrolu nad celinom društvene reprodukcije, odlučuje o uslovima i rezultatima svoga rada u celini«. Naglašavajući da je OOUR osnova samoupravnog produkcionog odnosa i razvoja radničko-klasnog suvereniteta, autor ističe da je OOUR u isto vreme i polazna tačka udruživanja rada radnika u šire, složenije asocijacije, to jest samoupravne integracije jugoslovenske privrede i društva u celini.

U zaključnim razmatranjima dr Ljubiša Krstić, rezimirajući osnovne rezultate do kojih je došao, ističe da je »naučno-tehnološka revolucija osnovna pretpostavka za nastajanje bogatijeg, razvijenijeg, integralnog samoupravljanja, za novi neprinudni način povezivanja svih delova društvene proizvodnje i društva uopšte u jedinstvenu celinu, a razvijeno integralno samoupravljanje i uslov za dalji progres savremenih proizvodnih snaga« (str. 90).

Prikazujući ovu knjigu prof. dr Ljubiše Krstića, želeli smo da skrenemo pažnju ne samo na aktuelnost i značaj teme — problema koji je predmet autorovog teorijskog istraživanja, već i na vrednost zaključaka do kojih je on došao o odnosu samoupravljanja i naučno-tehničke revolucije, udruženog rada i naučno-tehničkog progresa. Rasvetljavajući ovo ključno područje naše savremenosti — zasnivanje samoupravnog socijalističkog načina proizvodnje — ova knjiga nas upoznaje sa specifičnim ispoljavanjem opštih društvenih zakonitosti u uslovima našeg savremenog društvenog razvoja i na taj način nam omogućuje da izgrađujemo adekvatniju društvenu svest o zakonitostima našeg društvenog razvoja i podstiče naš aktivan odnos prema samoupravnoj društvenoj praksi. Stoga smatramo da će ova studija prof. dr Ljubiše Krstića izazvati interesovanje ne samo kod stručnjaka koji se bave ovim pitanjem, već i kod šire javnosti.

Ljubiša R. Mitrović

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 30.— DIN.

Digitized by Google

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

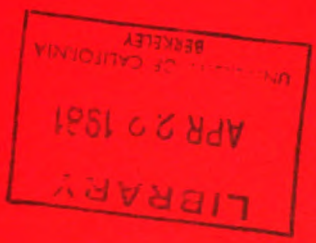

12
1980

Digitized by Google

Izdavački savet

Jure Bilić (predsednik), Dušan Bilandžić, Žarko Bulajić, Zdravko Grebo, Aleksandar Grličkov, Trpe Jakovlevski, Slavojka Janković, Neca Jovanov, Bogdan Kavčič, Petar Kostić, Ivan Kristan, Ivan Lavrač, Milan Mali, Milenko Marković, Milan Matić, Augustin Papić, Branko Prnjat, Ivica Račan, Jovan Raičević, Sulejman Redžepagić, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Redakcijski kolegijum

Aleksandar Grličkov (glavni i odgovorni urednik), Jovan Raičević (zamenik glavnog i odgovornog urednika), Dušan Bilandžić, Zdravko Grebo, Neca Jovanov, Ivan Lavrač, Milenko Marković, Boris Nonevski, Sulejman Redžepagić, Ljubiša Ristović, Kurteš Saliu i Georgi Stardelov.

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 300 dinara. Za inostranstvo 600 dinara.

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233.

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061.

Rukopisi se ne vraćaju.

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780.

Štampa: OOUR Štamparija »Slobodan Jović«, Beograd, Stojana Protića 52.

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXIII 1980 Broj 12

Studije i članci

Zorica Priklmajer
Evrokomunizam i nesvrstanost 3

Brana Smiljanić
Zapadnoevropska socijaldemokratija i pokret nesvrstanosti 25

Gavro Altman
Razvitak nesvrstane spoljne politike Jugoslavije 43

Ilija Marinković
Procesi demokratizacije u Poljskoj 57

Jovan Đorđević
Za antidogmatsku i imaginativnu samoupravnu misao 78

Zoran Polič
Put ka društvenom planu 86

Tomislav Bandin
Funkcionisanje i razvoj sistema udruženog rada 105

Dragan Veselinov
Ekonomski efekti zemljišnog maksimuma 119

Polemika

Jože Goričar
Podsticajan poziv na dijalog i razmišljanje 130

Prilozi istoriji SKJ

Slavoljub Cvetković
Uticaj frakcijskih borbi u rukovodstvu KPJ na razvoj revolucionarnog pokreta 136

Osvrti

Trajko Stamatoski
Trideset pet godina makedonske azbuke i pravopisa 147

Stjepan T. Šimić
Značajno filozofsko djelo 153

Dušan Nedeljković
Pet godina »Svetozarevih susreta« 159

Prikazi 166

Registar za 1980. godinu 189

Digitized by Google

Содержание

НАУЧНЫЕ РАБОТЫ И СТАТЬИ

Зорица Приклмайер
Еврокоммунизм и неприсоединение 3

Брана Смилянич
Западноевропейская социал-демократия и движение неприсоединения 25

Гавро Альтман
Развитие внешней политики неприсоединенной Югославии 43

Илья Маринкович
Процессы демократизации в Польше 57

Йован Джорджевич
За антидогматическую и имажинистическую самоуправленческую мысль 78

Зоран Полич
Путь к общественному плану 86

Томислав Бандин
Функционирование и развитие системы объединенного труда 105

Драган Веселинов
Экономические эффекты поземельного максимума 119

ПОЛЕМИКА

Йоже Горичар
Поощряющий призыв к диалогу и размышлению 130

ОЧЕРКИ ПО ИСТОРИИ СКЮ

Славолюб Цветкович
Влияние фракционной борьбы в руководстве КПЮ на развитие революционного движения 136

ОБЗОРЫ

Трайко Стаматоский
Тридцать пять лет македонской азбуки и правописания 147

Стьепан Т. Шимич
Значительный философский труд 153

Душан Неделькович
Пять лет „встреч имени Светозара Марковича" 159

Рецензии 166

Указатель за 1980 год 189

Contents

STUDIES AND ARTICLES

Zorica Prikmajer
Euro-Communism and Nonalignment 3

Brana Smiljanić
West-European Social-Democracy and the Nonaligned Movement 25

Gavro Altman
The Development of Yugoslavia's Nonaligned Foreign Policy 43

Ilija Marinković
Processes of Democratization in Poland 57

Jovan Đorđević
For Anti-Dogmatic and Imaginative Self-Management Thought 78

Zoran Polič
The Road to the Social Plan 86

Tomislav Bandin
The Functioning and Development of the System of Associated Labour 105

Dragan Veselinov
The Economic Effects of the Land Maximum 119

POLEMICS

Jože Goričar
A Stimulating Call to Dialogue and Reflection 130

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE LCY

Slavoljub Cvetković
Influence of Factionalist Struggles in the Leadership of the CPY upon the Development of the Revolutionary Movement 136

SURVEYS

Trajko Stamatoski
Thirty-Five Years of the Macedonian Alphabet and Orthography 147

Stjepan T. Šimić
A Significant Philosophical Work 153

Dušan Nedeljković
Five Years of »Svetozar's Reunions« 159

Reviews 166

Index for 1980 189

Digitized by Google

Zorica Priklmajer

Evrokomunizam i nesvrstanost*

Osnovi evrokomunističkog odnosa prema nesvrstanosti

Odnos evrokomunističkih partija prema pokretu nesvrstanosti proizlazi iz njihovih pogleda na mesto i ulogu nerazvijenih zemalja u savremenoj svetskoj konstelaciji i shvatanja o interesima sopstvenih zemalja, odnosno Zapadne Evrope u toj konstelaciji.

Za ove partije ogromno područje nerazvijenih zemalja takozvanog trećeg sveta predstavlja jedan od tri najvažnija faktora — pored socijalističkih zemalja i radničkog pokreta u zemljama razvijenog kapitalizma — koji su doprineli i doprinose krupnim promenama u savremenoj međunarodnoj zajednici. Pre svega, antikolonijalne revolucije u Aziji, Africi i Latinskoj Americi su raspadom kolonijalnog sistema ubrzale krizu imperijalizma u svetskim razmerama. Novooslobođene zemlje i dalje produbljuju tu krizu svojom potrebom da se afirmišu kao nezavisni i ravnopravni učesnik u međunarodnim odnosima, što je osnovna pretpostavka njihovog autonomnog nacionalnog opstanka i samosvojnog razvoja. Nerazvijenost ovih zemalja pruža mogućnost za prodor neokoloni-

* Analiza se odnosi na KP Španije, Italije i Francuske.

Digitized by Google

jalizma na ovo područje u najrazličitijim oblicima i za produžavanje imperijalističke dominacije u već oprobanim ili modifikovanim vidovima, kao i za borbu za interesne sfere. Prema tome, sukob između imperijalizma i dekolonizovanih zemalja nastavlja se i u novim uslovima; borba za nacionalno oslobođenje prerasla je u borbu za faktičku nacionalnu nezavisnost, a jedna od njenih osnovnih pretpostavki je prevladavanje ekonomske potčinjenosti razvijenom svetu. Činjenica da se jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja ne smanjuje, već povećava, svedoči o tome da na ovoj relaciji još dominiraju osnovni zakoni kapitalizma kao svetskog sistema. Borba nerazvijenih zemalja za ravnopravne političke i ekonomske odnose je sastavni deo borbe protiv te dominacije i stoga po svojoj sadržini progresivna. Prema tome, revolucionarni potencijal trećeg sveta nije iscrpen njegovim oslobađanjem od kolonijalizma, već se danas ispoljava u nastojanjima da se postigne ekonomska i stvarna politička samostalnost, što je izraženo u politici nesvrstanosti.

U takvoj ulozi ovih zemalja kao faktora daljeg rastakanja svetskog kapitalističkog sistema evrokomunističke partije vide u prvom redu svoje dodirne tačke sa njima, a time i sa pokretom nesvrstanosti koji okuplja većinu zemalja trećeg sveta.

Druga dodirna tačka između evrokomunista i nesvrstanih je odnos prema blokovima: evrokomunisti su opredeljeni vanblokovski, za prevazilaženje blokovske podele sveta i blokovskog vezivanja zemalja za dve supersile; iako to tangira, pre svega, njihov status u Evropi, ove partije se suočavaju i sve više će se suočavati sa činjenicom da je prostor nesvrstanih, odnosno treći svet, onaj prostor na kome se danas nadmeću blokovi, pre svega dve supersile, za svoj prestiž, za širenje uticajnih sfera, poštujući istovremeno uspostavljeni blokovski *status quo* u Evropi. Zainteresovanost za prevazilaženje blokovske podele implicira stoga podršku evrokomunista nesvrstanima u suprotstavljanju politici interesnih sfera a za nezavisnost nerazvijenih zemalja od oba bloka.

Blokovsko nadmetanje supersila na području trećeg sveta, kao i produbljivanje jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja, bremeniti su stalnom opasnošću po svetski mir, o čemu svedoče krizna žarišta i lokalni ratovi u tom delu sveta koji pogađaju celu svetsku zajednicu, a posebno odnose među samim nerazvijenim zemljama. Nastojanje velikih sila da nerazvijeni svet podrede svojim političkim, ekonomskim i strateškim interesima deluje destabilizaciono na ukupnu svetsku situaciju, što neposredno tangira osnovnu stratešku orijentaciju evrokomunista. Ove partije su zainteresovane za mir ne samo iz elementarnih humanitarnih razloga, kao protivnici uništavanja ljudskog potencijala i materijalnih dostignuća ljudske civilizacije, već i stoga što je realizacija njihove koncepcije mirnog puta u socijalizam uslovljena takvim međunarodnim odnosima koji bi bili rasterećeni od opasnosti ratne kataklizme, razvijani u duhu miroljubive koegzistencije sa svim njenim implikacijama (međunarodna saradnja, detant, obustava trke u naoružavanju, pregovori umesto upotrebe oružja kao

Digitized by Google

načina rešavanja sporova). Nerazvijene zemlje, najviše pogođene ratovima, takođe su zainteresovane za mir, radi očuvanja svoje nezavisnosti i bržeg razvitka. Pokret nesvrstanosti, kao njihov izraz, pojavljuje se stoga kao onaj faktor u međunarodnim odnosima koji deluje u pravcu razrešavanja lokalnih sporova mirnim putem i očuvanja svetskog mira. Tu je, dakle, značajan zajednički imenitelj evrokomunizma i pokreta nesvrstanih.

I, najzad, postoji još jedan momenat koji ima sve izglede da u budućnosti dobija u značaju kada je reč o odnosu evrokomunista prema pokretu nesvrstanosti: to je zavisnost sudbine socijalizma u Zapadnoj Evropi od kretanja odnosa u svetskoj zajednici kao celini. Kriza kapitalizma, ali i svojevrsna kriza socijalizma nisu omeđene ni nacionalno ni regionalno, već imaju svoje svetske dimenzije, prelamaju se veoma oštro upravo na trećem svetu, ali se odražavaju i direktno i indirektno, u svojoj složenosti, na Zapadnu Evropu kojoj pripadaju evrokomunističke partije. Suština pokreta nesvrstanosti deluje na liniji razrešavanja tih kriznih čvorišta, na liniji progresa; i mada se za pojedine nerazvijene zemlje taj progres ne identifikuje neposredno sa socijalizmom. za evrokomunističke partije, u njihovom viđenju sopstvene društvene stvarnosti, razrešavanje datih problema se zahteva upravo u socijalističkoj alternativi.

U ovome što je izloženo leže objektivni osnovi odnosa evrokomunista prema nesvrstanosti, a subjektivna usaglašavanja s tim objektivnim pretpostavkama imaju posebnu dinamiku, koja nije ni automatska ni pravolinijska, već podleže dejstvu različitih faktora, od istorijskog nasleđa i principijelnih raščišćavanja različitih shvatanja do konjunkturnih oportuniteta u određenim međunarodnim okolnostima.

Nesvrstanost u međunarodnoj politici

Odnos evrokomunističkih partija prema ulozi nesvrstanosti karakterišu u sadašnjem trenutku načelna podrška pokretu, porast interesovanja za njega, ali i izvesne oscilacije u praktičnoj politici, pod pritiskom zaoštravanja međunarodne situacije 1979—1980. godine.

Načelna podrška pokretu nesvrstanih došla je do izražaja i na poslednjim kongresima evrokomunističkih partija o kojima je ovde reč. Tako se u Tezama XV kongresa Italijanske komunističke partije, održanog marta 1979, kaže da pokret nesvrstanosti koji je »podneo i podnosi velika iskušenja... ima izvanrednu ulogu u zaštiti mira, u borbi za sistem međunarodnih odnosa koji će se temeljiti na većoj ravnopravnosti zemalja«[1]. U Rezoluciji XXIII kongresa Francuske komunističke partije, koji se sastao maja 1979, ističe se da zahtev nerazvijenih zemalja »za suverenitetom

[1] *Progetto di tesi per il XV Congresso nazionale del* PCI, Editori Riuniti, Roma, 1978, p. 39.

Digitized by Google

i mirom, njihova akcija za istinski demokratske odnose među državama i za uspostavljanje novog političkog i ekonomskog poretka nalazi izraz u pokretu nesvrstanosti koji u današnjem svetu igra pozitivnu ulogu«[2]. Komunistička partija Španije je na svom IX kongresu, aprila 1978, definisala svoje viđenje nesvrstanosti izjavom da se zalaže za »politiku nesvrstavanja na osnovu koje će Španija biti nosilac međunarodne politike koja će težiti miroljubivoj koegzistenciji među državama, popuštanju zategnutosti, razoružanju, prevazilaženju postojećih vojnih blokova, garantovati svim narodima pravo na slobodu, samoodlučivanje, koja će poštovati prava čoveka, unapređivati saradnju i političke, privredne i kulturne odnose, razvijati prijateljstvo uz uzajamnu korist zemalja«[3].

Upoređivanjem kongresnih materijala pada u oči da je IKP, koja inače po mnogo čemu ima istureno mesto među evrokomunistima, u datom trenutku bila najoskudnija u afirmisanju pokreta nesvrstanosti, ne propuštajući da ukaže na njegova »iskušenja«, dok je KPŠ otišla najdalje zalažući se da i Španija uđe u krug nesvrstanih zemalja. Nesumnjivo da se objektivni položaj Italije, Francuske i Španije odražava i na držanje njihovih komunističkih partija. Italija je članica Atlantskog saveza u potpunosti, Francuska ne pripada vojnom paktu, a Španija je formalno van njega, iako SAD uklapaju i nju u svoju zapadnoevropsku sferu uticaja. IKP je u vreme svog XV kongresa vršila intenzivan pritisak na Demohrišćansku stranku i italijansku političku javnost da komunisti budu prihvaćeni u vladi, i ta orijentacija da se učestvuje u upravljanju zemljom na snazi je u IKP i danas; a to znači upravljati Italijom u takvom međunarodnom statusu kakav ima, što implicira i držanje prema ostalim međunarodnim partnerima u svetlu neke vrste »realne politike«. FKP, koja je u opoziciji prema vladajućoj većini i koja sebe vidi u vladi samo u okviru levice, zainteresovana je za potpuno oslobađanje Francuske od »atlantske discipline«. A KPŠ računa sa činjenicom da borba za međunarodni status nove Španije, kao i za njeno unutrašnje ustrojstvo, još traje i da u toj borbi treba ići što je moguće dalje u progresivnom pravcu, makar to danas izgledalo prevashodno kao otvaranje perspektive, definisanje prednosti koje bi jedna osobena međunarodna orijentacija — izuzetna u Evropi — imala za položaj Španije u svetskoj zajednici.

Ove razlike u položaju datih partija, inače veoma srodnih kada je reč o načelnom određivanju prema nesvrstanima, došle su do izražaja kada se situacija na prostoru nesvrstanih naglo pogoršala sukobom između Vijetnama i Kampućije, Kine i Vijetnama i intervencijom SSSR-a u Avganistanu. Ovi događaji zaoštrili su neka ključna pitanja opstanka nesvrstanih širenjem, s jedne strane, pojave ratova među nesvrstanim zemljama i, s druge, oru-

[2] *L'Avenir commence maintenant*, »L'Humanite«, 15 mai 1979, p. II.
[3] 9º Congreso del Partido Comunista de España, 19/23 abril 1978, *Resoluciones*, Ed. PCE, p. 40.

Digitized by Google

žanim mešanjem u njihove unutrašnje stvari ne samo imperijalističkih sila već i socijalističkih. Reklo bi se da je prvi momenat u evrokomunističkoj optici ostao u senci ovog drugog, koji je pokazao da nadmetanje velikih sila za interesne sfere ne jenjava niti se zamrzava na uspostavljenom, već jača.

Do kristalisanja razlika među datim evrokomunističkim partijama došlo je već prilikom događaja u Indokini. U KPŠ, koja je osudila i vijetnamsku intervenciju u Kampućiji i »kazneni« potez Kine prema Vijetnamu, stavovi su bili najjasniji. U IKP je bilo izvesnog lutanja usled odbojnosti prema prirodi Pol Potovog režima koji je činio razumljivim oružani otpor; na XV kongresu, međutim, stav je iskristalisan isticanjem (u referatu Enrika Berlinguera) da nema motiva koji mogu opravdati mešanje i intervenciju u unutrašnje stvari jedne države, povredu njenog integriteta i suvereniteta, bilo da je reč o izvozu kontrarevolucije ili revolucije ili o davanju »kaznenih« lekcija. Preneto na konkretne događaje u Indokini, stav IKP se mogao formulisati kao osuda postupka i Vijetnama i Kine. Osim toga, u kongresnoj diskusiji Đankarla Pajete, vodeće ličnosti spoljne politike IKP, pokret nesvrstanih je dobio kratak, ali resko-zgusnut pledoaje u odbranu njegovog integriteta: konstatujući da nesvrstani nisu među sobom identični, Pajeta je osporio pravo bilo kome da ih još više deli, svrstava i manevriše jednima protiv drugih. Iako taj »bilo ko« nije imenovan, ovaj stav je bio jasno uperen i protiv SSSR-a i Kine, čiji su interesi nesumnjivo bili involvirani u indokineska zbivanja, kao i protiv kapitalističkih sila u drugim delovima sveta. Iz vijetnamsko-kampućijskog iskušenja KPŠ i IKP su, dakle, izašle sa stabilizovanim vanblokovskim opredeljenjem.

FKP je zauzela drugačiji stav: ona je u sukobu o kome je reč videla umešane prste imperijalizma koji koristi unutrašnju rastrzanost Kampućije da bi obnovio svoje pozicije u tom delu sveta; smatrajući, uz to, da je kampućijski narod izložen genocidu, FKP je u intervenciji Vijetnama videla pomoć unutrašnjim demokratskim snagama Kampućije jer je, »pomažući kampućijske patriote i narod da učini kraj krvavoj diktaturi Pola Pota, Vijetnam izvršio svoju dužnost solidarnosti«.[4] Ne pominjući ni direktno ni indirektno interese SSSR-a u ovom delu sveta, FKP nikako nije mogla a da ih ne vidi i da ne shvati da se njen stav može okvalifikovati kao podrška — preko Vijetnama — socijalističkoj supersili.

Ovo opredeljenje FKP i razlike između nje, s jedne, i KPŠ i IKP, s druge strane, još jasnije su se izrazili povodom »avganistanskog slučaja«. Oružana »pomoć« spolja za sređivanje unutrašnjih prilika jedne zemlje dobila je u slučaju Avganistana još drastičniju dimenziju nego u indokineskim zbivanjima jer se kao spoljni faktor pojavila jedna od supersila — SSSR. I to u trenutku kada su pozicije druge supersile u datom regionu Azije bile snažno poljuljane otpadanjem Irana iz njene sfere uticaja,

[4] »Cahiers du communisme«, № 1/1980, p. 121.

Digitized by Google

što se već odrazilo na ukupnu ravnotežu supersila, a direktno vojno prisustvo SSSR-a u Avganistanu je tu neravnotežu opasno pojačalo. Još jednom se pokazalo da su upravo nesvrstane zemlje na udaru u međusobnoj igri supersila, i to da je gravitiranje neke od tih zemalja jednoj od supersila bremenito opasnošću po njihov suverenitet i nezavisnost. KPŠ i IKP, sa svežim poukama indokineskih zbivanja iza sebe, svoju osudu sovjetske intervencije u Avganistanu zasnovale su upravo na odbrani nezavisnosti i suvereniteta svih zemalja, na odbijanju spoljnjeg, pogotovo vojnog, mešanja u njihove unutrašnje stvari, na uverenju da se revolucija ne sme izvoziti, kao ni kontrarevolucija, i na zainteresovanosti za miroljubive odnose u svetskoj zajednici, žestoko pogođene izbijanjem avganistanske krize. Takvim svojim stavom ove partije su se pridružile većini zemalja trećeg sveta, većini pokreta nesvrstanih koji je osudio intervenciju SSSR-a u Avganistanu i založio se za mirno rešavanje nastale krize, čija je pretpostavka povlačenje sovjetskih trupa sa avganistanske teritorije.

Objektivno, KPŠ i IKP su se našle na pravcu nesvrstane politike; subjektivno, čini se da je težište njihovih preokupacija bilo na odnosima supersila i da je briga za očuvanje nesvrstanog statusa pojedinih zemalja — u konkretnom slučaju Avganistana — dolazila posredno do izražaja u odbijanju blokovskog nadmetanja i zalaganju za pravo svake zemlje da sama određuje svoj međunarodni status kao i svoje unutrašnje ustrojstvo. Ta preokupiranost svetskom dimenzijom avganistanskog slučaja koji je doveo do teškog zaoštravanja međunarodnih odnosa, pre svega između dve supersile, s pogubnim efektima po popuštanje zategnutosti, perspektive razoružanja, miroljubivu koegzistenciju ne samo na političkom već i na drugim područjima (kulturnom, sportskom itd.), došla je do izražaja i u zajedničkom kominikeu KPŠ — IKP, sa njihovog susreta u januaru 1980. Podsećajući da su obe partije osudile sovjetsku intervenciju u Avganistanu, one u kominikeu izražavaju zabrinutost zbog »naglašavanja suprotnosti između dve velike sile, pogoršavanja situacije u mnogim delovima sveta i sve češće tendencije mešanja i primene sile u međunarodnim odnosima, što sve povećava opasnost po svetski mir ... i nepovoljno se odražava na klimu međunarodnih odnosa, proces popuštanja zategnutosti, privrednu i kulturnu saradnju među državama i narodima, mogućnost uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka«, kao i na »unutrašnji život zemalja«, jer »u zapadnim zemljama oživljava tendencije ka krutosti, zatvaranju i podeli među demokratskim snagama«[5].

U osnovi zajedničke platforme KPŠ i IKP je odbijanje da se savremeni svet vidi prevashodno podeljen u dva tabora — kapitalistički i socijalistički, s neminovnim gravitiranjem pojedinih zemalja jednom od njih. Njihova preokupiranost odnosima supersila je u suštini preokupiranost negativnim efektima njihovog

[5] »Mundo Obrero«, № 60, del 3 al 10 de febrero del 80, p. 20.

Digitized by Google

nadmetanja na ostali svet. Iako je bilo špekulisanja oko toga da IKP osuđuje sovjetsku intervenciju u Avganistanu zbog toga što nije odustala od svoje kandidature za učešće u vladi svoje zemlje, koja je članica NATO, u držanju IKP se ne može tražiti pronatovska dimenzija. I ova situacija, odnosno pogoršanje međunarodnih odnosa izazvano u velikoj meri i avganistanskim slučajem, pokazala je proevropsku orijentaciju IKP, drugačije proevropsku nego što je ona diktirana »atlantskim obavezama«. IKP, a u tome ima podršku KPŠ, bori se za okupljanje demokratskih snaga Zapadne Evrope koje bi ovom regionu nametnule samostalnu politiku; na toj liniji ona vidi budućnost prevazilaženja blokovske podele na kontinentu i doprinos zapadnoevropskog regiona tom prevazilaženju u svetskim razmerama. IKP stoga i u nastaloj situaciji nastoji da oživi jednu Zapadnu Evropu koja bi delovala stabilizaciono u svetskim odnosima, pre svega u korist mira i miroljubivih međunarodnih odnosa. »Državni razlozi« IKP, dakle, postoje, ali oni nisu u saobražavanju atlantskom bloku, već su sračunati na delovanje i nje same i njenih saveznika (potencijalnih takođe) unutar postojeće Zapadne Evrope, u prilog njenom nezavisnom uticanju na međunarodna zbivanja, u sklopu postepenog transformisanja samog zapadnoevropskog regiona. To je računanje s položajem unutar bloka i delovanjem shodno tome; to je takođe računanje s realnim odnosima snaga u svetu, pri čemu u optici IKP pokret nesvrstanosti tek potencijalno predstavlja snagu koja se ravnopravno može nositi sa supersilama. Stoga su preokupacije IKP usmerene prvenstveno ka ograničavanju supersila; i mada u tim preokupacijama nesvrstanost često nije u prvom planu, objektivno uzeto, interesi takve politike su tesno povezani s interesima nesvrstanosti.

Stav FKP prema sovjetskoj intervenciji u Avganistanu pokazao je da se ona u nekim ključnim momentima koji pogađaju pokret nesvrstanih razlikuje od KPŠ i IKP. Najbitnija tačka je izražena u stavu FKP da, kako je u jednom intervjuu formulisao Žorž Marše, »mi živimo u svetu u kome se sukobljavaju dva sistema: kapitalistički i socijalistički«, a »jasno je da kapitalistički sistem neće dozvoliti narodima da sami odlučuju o svojoj budućnosti... Šta u tom slučaju treba da rade napredne snage? Treba li da se zadovolje time što će potvrditi neko načelo ili cilj. Ili treba da dopuste imperijalizmu da se svim mogućim sredstvima, političkim, ekonomskim ili vojnim, meša u unutrašnje poslove drugih zemalja?«[6] Odgovor je jasan: ne treba mu to dopustiti, treba pružiti pomoć onima koji žele da se otrgnu iz imperijalističkog zagrljaja — pominje se Angola — ili ne žele da dospeju u njega, kao Avganistan. U tome je, smatra se u FKP, njen klasni pristup odnosu snaga na internacionalnom nivou.

Može se primetiti da u argumentaciji svog viđenja avganistanske krize za FKP nesvrstani status Avganistana ne igra nikakvu ulogu: trupe SSSR-a su ušle na avganistansku teritoriju

[6] »L'Humanite«, 23 janvier 1980.

Digitized by Google

jer su se SAD mešale u unutrašnje stvari ove zemlje posredstvom Pakistana; ušle su na poziv avganistanske vlade, prema ugovoru između dve zemlje, što bi značilo da povrede suvereniteta nema jer je stvar jedne države hoće li tražiti spoljnu pomoć ili neće; misija sovjetskih trupa je odbrana avganistanskih granica, a ne sređivanje unutrašnjih avganistanskih prilika; sovjetsko vojno prisustvo je privremenog karaktera — do konsolidacije avganistanskog nezavisnog položaja prema imperijalističkim silama, za što je SSSR zainteresovan pošto je reč o bezbednosti i njegovih granica. U podtekstu cele ove argumentacije stoje u suštini interesi SSSR-a, a ne Avganistana. FKP prihvata kao prvorazrednu činjenicu savremenog sveta konfrontaciju »dva sistema«, pri čemu je interes naprednih snaga da se imperijalizam potiskuje gde god je to moguće. Nezgoda ovakvog rezonovanja je u tome što se to potiskivanje dopušta u korist jačanja druge blokovske sile, a time i jačanja međublokovskih tenzija, s perspektivom novih kriza u pokušajima izmirivanja računa i ponovnog uspostavljanja ravnoteže, što opet ide na uštrb malih i nerazvijenih zemalja. Ako, s jedne strane, u navedenom izlaganju Žorž Marše indirektno nabacuje KPŠ i IKP da od njihove principijelnosti Avganistan, neposredno ugrožen imperijalizmom, nema neposredne koristi, onda bi se, s druge strane, generalnom sekretaru FKP moglo primetiti da je načelna vanblokovska opredeljenost njegove partije u datom slučaju u raskoraku s podržavanjem sovjetskog bloka kao »socijalističkog sistema«, a ne nesvrstanog statusa Avganistana, što u drugom svetlu takođe postavlja pitanje svrsishodnosti principa koji se ne poštuju. Stav FKP u avganistanskom slučaju, preveden na šire međunarodne dimenzije, značio bi u suštini sledeće: interes svih progresivnih snaga sveta je sužavanje imperijalističkog prostora i kao faktor takvog sužavanja nesvrstanost je pozitivna, korisna i zaslužuje podršku; ali, kada jedna nesvrstana zemlja nije u stanju da održi svoju nezavisnost od imperijalističkog bloka, »pomoć« socijalističkog bloka je dobrodošla jer služi osnovnom cilju — potiskivanju imperijalizma. U krajnjoj liniji, to upućuje na zaključak da uvažavanje pokreta nesvrstanosti u FKP zavisi od njegove snage i sposobnosti da u pojedinim zemljama obezbedi sopstvenu trajnost; nesvrstanost Avganistana FKP ne prećutkuje slučajno, s obzirom na to da su sve »revolucionarne« vlade ove zemlje bile okrenute SSSR-u.

Ovakav stav FKP može se delom objasniti njenim unutrašnjim položajem: u frontalnoj opoziciji prema sistemu i njegovim nosiocima u zemlji, s pogoršanim odnosima na levici posle raspada leve koalicije, izložena nastojanjima da bude gurnuta u izolaciju — FKP je verovatno zainteresovana da na spoljnopolitičkom planu normalizuje odnose sa KPSS, pogoršavane tokom druge polovine sedamdesetih godina. Imajući drugačije poglede na zapadnoevropsku situaciju u nekim važnim aspektima nego KPŠ i IKP, uže nacionalno opredeljena, nije isključeno da FKP računa i sa posebnim doprinosom Francuske regulisanju međunarodnih odnosa, pre svega odnosa SSSR-a sa Zapadom. Oba ova momenta

Digitized by Google

došla su do izražaja u zajedničkom kominikeu FKP i KPSS, objavljenom prilikom susreta njihovih delegacija januara 1980. U dokumentu Avganistan nije pominjan, što je na svoj način karakteristično jer upućuje na zaključak da dve strane nisu mogle naći zajedničke formulacije, iako su o avganistanskoj krizi partneri govorili.[7] Zaobilaženjem ove teme izbegnut je nesklad između prakse i načelnog izjašnjavanja partnerâ za »poštovanje principa suvereniteta nacija, nezavisnosti i nemešanja u unutrašnje stvari zemalja...« ili za »odlučnu akciju koju treba voditi za prevazilaženje politike blokova, raspuštanje vojnih blokova«[8]. Pokret nesvrstanosti takođe je dobio mesto u kominikeu, u kontekstu podrške borbi za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog i političkog poretka, kao pokret nerazvijenih zemalja koji »izražava legitimne aspiracije, igra pozitivnu ulogu i ima uticaj na međunarodnoj areni«[9]. Kominike je metodom »opštih mesta« koja previše ne obavezuju (i u drugim pitanjima, što ne ulaze u okvir naše teme) pokazao da su se u datom trenutku dve strane susrele u zainteresovanosti da normalizuju međusobne odnose i da su stoga spremne na kompromise, ostavljajući istovremeno prostor za eventualna sutrašnja manevrisanja u tumačenju deklarisanog.[10]

Što se tiče uloge Francuske, formulacija kominikea da su francusko-sovjetski odnosi »u evropskom kontekstu uvek predstavljali bitan faktor mira« govori u prilog ranije iznetoj pretpostavci o nacionalnim aspiracijama FKP.

Zaoštravanje međunarodne situacije i kriza detanta, kao i pogoršavanje unutrašnjeg položaja FKP, jesu faktor koji deluje

---

[7] Vidi pomenuti Maršeov intervju.

[8] »Cahiers du communisme«, № 2/1980, p. 125.

[9] Ibid., p. 126.

[10] I pored toga, stiče se utisak da FKP ovom susretu i dokumentu pridaje priličan značaj jer je na sastanku CK od 21. i 22. januara 1980, na kome je prihvaćen izveštaj delegacije, konstatovano da je time označen »početak novih odnosa između dve partije« koji se »uključuju u razvoj jednog novog shvatanja i prakse u odnosima među komunističkim partijama, odnosima obeleženim nezavisnošću, otvorenošću, jasnoćom, solidarnošću na velikim zajedničkim ciljevima« (»Cahiers du communisme«, № 3/1980, p. 127). Kako je to jedina ocena o ovom susretu, proizlazi da je CK FKP nju smatrao ključnom. Inače, poboljšanje odnosa između FKP i KPSS je jedan od osnovnih razloga što su se pojavila mišljenja o njenoj »restaljinizaciji« i napuštanju evrokomunističke orijentacije, pa čak i o raspadu evrokomunizma, usled razlika između FKP, s jedne, i KPŠ i IKP, s druge strane. Međutim, da bi se govorilo o restaljinizaciji FKP, trebalo bi imati jače osnove za tvrdnju da ona svoje interese podređuje interesima SSSR-a; nezavisna spoljna politika, kao jedna od karakteristika evrokomunizma, ne isključuje određene konvergencije interesa sa SSSR, kao što ne isključuje ni određena politička laviranja uopšte, shodno sopstvenom viđenju izvesnih situacija. Ove pojave nije lišena ni nesvrstanost, kao, uostalom, ni bilo koja druga politika, pa stoga ni od vanblokovskog opredeljenja evrokomunista ne treba očekivati pravolinijsku isključivost. Jedna je stvar kritika slabih strana u stavovima FKP o kojima je ovde reč, a druga je udaranje jednostranih etiketa na osnovu te kritike.

Digitized by Google

da neki njeni stavovi postaju tvrđi: njeno viđenje svetske polarizacije u sadašnjem trenutku deluje praktično na štetu njenog načelnog odnosa prema nesvrstanosti jer je sklona da u konfrontaciji dva sistema nerazvijene zemlje vidi upućene na SSSR. FKP ne ide dotle da treći svet smatra rezervom »socijalističkog sistema«, što je suštinska koncepcija u »socijalističkoj zajednici«; ali je blizu shvatanju da je za zemlje ugrožene imperijalizmom izlaz u podršci socijalističke supersile. Opasnost od imperijalizma po nezavisnost pojedinih zemalja trećeg sveta natkriljuje ili zamagljuje opasnost koju za tu nezavisnost predstavlja protektorat drugog bloka. Stoga se i pokret nesvrstanih definiše isključivo kao antiimperijalistički.

Iz svega što je izloženo može se o današnjem odnosu datih evrokomunističkih partija prema položaju i ulozi pokreta nesvrstanosti u međunarodnoj zajednici zaključiti sledeće: njihova načelna podrška pokretu ne dolazi u pitanje, ona se u KPŠ i IKP, štaviše, afirmiše, jer ove partije računaju sa pozitivnom međunarodnom ulogom pokreta kao trajnom, uprkos teškoćama i iskušenjima kojima je on izložen.

Drugo, u nekim praktičnim aspektima evrokomunističke politike koja tangira pokret nesvrstanih dolazi do naglašavanja pojedinih komponenti međunarodnih odnosa koje u datoj konstelaciji snaga najviše interesuju same evrokomuniste; drugim rečima, dugoročna svrsishodnost pokreta nesvrstanih biva ponekad u optici evrokomunista zasenjena njihovim neposrednim preokupacijama, što navodi na misao da kod ovih partija danas veću težinu ima stvarna nego potencijalna uloga nesvrstanih.

Treće, između KPŠ i IKP, s jedne, i FKP, s druge strane, postoje razlike u odnosu prema nesvrstanosti, koje se prelamaju pre svega preko odnosa prema ulozi socijalističkog bloka u blokovskoj konfrontaciji, znači posredno. Perspektiva ovih razlika, njihovo jačanje ili ublažavanje u velikoj meri zavisi od toga koliko će FKP biti faktički integrisana u jednu varijantu evrokomunističke zapadnoevropske politike koju FKP u principu usvaja, ali od čijeg se praktičnog realizovanja, za kakvo se zalažu IKP i KPŠ, distancira. Jer jačanje vanblokovskog opredeljenja evrokomunista, a time i približavanje pokretu nesvrstanosti, sa stanovišta druge dve partije, uslovljeno je u velikoj meri borbom za nezavisnu Zapadnu Evropu, koju može obezbediti jedino objedinjavanje svih zapadnoevropskih progresivnih snaga, radničkog pokreta u prvom redu.

I, najzad, može se očekivati da u meri u kojoj problem nerazvijenih zemalja, u svim svojim aspektima, bude sve jače pritiskao budućnost savremenog sveta — a njegov razvoj očito ide u tom pravcu — i evrokomunističke partije će biti sve više suočene sa činjenicom da su ti problemi i njihovi, odnosno razvijenih zemalja. Pitanja novog međunarodnog poretka upućuju ih na to već danas.

Digitized by Google

Ekonomska politika nesvrstanih — NMEP

Nastojanje razvijenih zemalja, pre svega kapitalističkih sila, da se njihova premoć u svetskim odnosima očuva deluje i ekonomski i politički destabilizaciono na ukupnu svetsku situaciju, što neposredno pogađa i region kojem pripadaju evrokomunisti. Na ovoj liniji nalazi se stoga podrška koju ove partije pružaju borbi za NMEP. Naznačivši ga kao jedan od ciljeva politike FKP, Žorž Marše je na XXIII kongresu partije rekao:

»Dok je stari poredak, koji je uspostavio imperijalizam, u dubokoj krizi, snažno se nameće zahtev za harmoničnijim, pravednijim i demokratskijim odnosima među svim nacijama, to jest za novim političkim i ekonomskim poretkom. U taj okvir mi mislimo da stavimo naše perspektive saradnje sa svim zemljama bez diskriminacije i ostracizma.« I dalje: »Uspostavljanje jednog novog tipa političkih i ekonomskih odnosa sa zemljama u razvoju treba da ima prednost u orijentaciji spoljne politike Francuske.«[11]

A u tezama XV kongresa IKP se kaže: »Osnovni trenutak borbe za mir, za međunarodnu saradnju i za politiku miroljubive koegzistencije je sve više akcija za uspostavljanje novog međunarodnog ustrojstva i poretka i na ekonomskom polju. Afirmacija novih »pravila« na svetskom tržištu koja se temelje na poštovanju uzajamnih interesa i jednakih prava iziskuje dugoročno zalaganje i akciju.«[12]

I KP Španije, u dokumentu svog IX kongresa, izražava uverenje da će NMEP omogućiti »stvaranje i uspostavljanje odnosa kojima će biti ukinuti način i metodi koji predstavljaju zaostavštinu neokolonijalizma, a doprineti istinskom razvoju uz obostranu korist i nerazvijenih i razvijenih. Potrebno je uspostaviti novi međunarodni ekonomski poredak koji će prevazići sve protivrečnosti što su sastavni deo kapitalizma, koji će se temeljiti na istinskom poštovanju političke i ekonomske nezavisnosti država i solidarnosti među narodima«[13].

Za evrokomunističke partije, dakle, novi međunarodni ekonomski poredak je novo poprište borbe za menjanje odnosa u svetu, borbe na dugi rok, i to antiimperijalističke, odnosno antikapitalističke sadržine.

Koje su ključne komponente evrokomunističkih pogleda na NMEP?

One delom proizlaze iz osnovnih okvira u kojima se, sa njihovog stanovišta, pojavljuje nužnost uspostavljanja NMEP-a: izvori te nužnosti su u činjenici da postojeći međunarodni poredak nije više u stanju da funkcioniše na stari način, da je već otvoren proces njegovog prevazilaženja, što se izražava u postojećoj krizi kapitalizma. Nužnost je nova međunarodna podela rada, jer su zemlje trećeg sveta izišle na međunarodnu scenu kao subjekti

[11] »L'Humanite«, 10 mai 1979, p. 4.
[12] *Progetto di tesi...*, p. 43.
[13] 9º Congreso del Partido Comunista de España, 19/23 Abril 1978, *Resoluciones*, Ed. PCE, Madrid, 1978, p. 40.

Digitized by Google

koji više ne prihvataju status eksploatisane strane i nastoje da osvoje pozicije ravnopravnog faktora u svetskim ekonomskim i političkim odnosima. Za italijansku KP, na primer, »procentualni rast učešća zemalja u razvoju u ukupnoj svetskoj trgovini već je indikator uspona trećeg sveta u protagoniste međunarodnih odnosa«[14].

Taj izlazak nerazvijenih zemalja kao samostalnog faktora na svetsku scenu praćen je jačanjem njihovog nacionalnog identiteta i zahtevom za nezavisnošću, što inače, po oceni Žorža Maršea, karakteriše sadašnju epohu u svetskim razmerama.[15]

Jedna od manifestacija tog procesa je i sve osetnije zadržavanje prava nerazvijenih zemalja da raspolažu svojim prirodnim nacionalnim bogatstvima. Prihvatanje legitimnosti tih prava, u sklopu opšteg načelnog pogleda na položaj nerazvijenih zemalja u svetskoj zajednici, uslovljava stav evrokomunističkih partija kada je reč o odgovornosti za ekonomsku krizu koja potresa savremeni kapitalizam. Na primer, u energetskoj krizi, koja se u vladajućim kapitalističkim krugovima pripisuje politici zemalja izvoznica nafte, za evrokomunističke partije težište problema nije u zahtevima ovih zemalja za revalorizacijom »crnog zlata«, već u eksploatatorskoj politici multinacionalnih kompanija, diktiranoj sticanjem što većih profita, politici koja uživa podršku najjačih kapitalističkih država. Ističući opravdanost težnje nerazvijenih zemalja za ekonomskom nezavisnošću i korišćenjem sirovina kojima one raspolažu da bi obezbedile stabilniji razvitak, Žorž Marše naglašava da KPF odbacuje »tezu prema kojoj je ta želja zemalja u razvoju odgovorna za krizu koja pogađa kapitalističke zemlje kao što je Francuska« i da su, konkretno u pogledu nafte, u stvari odgovorne »krupne privatne kompanije i države krupnog kapitala«, čija politika »nanosi štetu i zemljama proizvođačima i francuskim potrošačima«[16].

Isti stav ima i KP Španije. »U aktuelnoj krizi — kaže Santjago Kariljo — došao je do izražaja problem energije te u zapadnim zemljama vladajuće klase nastoje da za tu situaciju optuže zemlje proizvođače nafte. Međutim, kada zemlje OPEC-a podižu cene, jasno je da ih samo približavaju onima koje na tržištu diktira sedam velikih petrolejskih trustova, a time one isto tako odgovaraju i na porast cena industrijskih proizvoda. To je teren na kome realnost zahteva potiskivanje onoga što se naziva privatna privreda. Nemoguće je da šest ili sedam velikih trustova drži u svojim rukama ključeve energije, akumulirajući ogromnu dobit. Na jedan ili drugi način, potrebno je internacionalizovati distribuciju i trgovinu naftom«[17].

---

[14] *Qualle Europa?*, Ed. Centro studici di politica internazionale, Roma, 1978, p. 149.

[15] G. Marchais, *Pour un nouvel ordre économique mondial*, »Cahiers du communisme«, № 8—9/1978, p. 116.

[16] Ibid., p. 117.

[17] »Mundo Obrero«, № 49 del 15 al 21 Noviembre del 79, p. 2.

Digitized by Google

Ovakva gledišta upućuju na zaključak da one snage u nerazvijenim zemljama koje se bore za ekonomsku samostalnost i antikapitalističke snage u razvijenim kapitalističkim zemljama imaju, sa stanovišta evrokomunističkih partija, zajedničkog protivnika u međunarodnom krupnom kapitalu; da se, prema tome, u ovoj tački njihovi interesi dodiruju. Međutim, za evrokomunističke partije se pitanje uzajamnih interesa s progresivnim snagama u trećem svetu ovim ne iscrpljuje. One polaze od uverenja da je savremeni svet u svojoj celini suviše međuzavisan da bi bilo kakva autarkičnost, racionalna ili regionalna, bila moguća, te da je regulisanje te međuzavisnosti u smislu usklađivanja, konvergencije interesa i komplementarnosti potreba moguće upravo u okvirima novog međunarodnog ekonomskog poretka.

»Naše je duboko ubeđenje, nas komunista — kaže Ž. Marše — da legitimni zahtevi za suverenitetom i ekonomskom nezavisnošću koje izražava rastući broj zemalja u razvoju savršeno mogu da ne protivreče interesima naše zemlje i našeg naroda, ukoliko bi se odnosi jednih i drugih uklopili u okvir novog međunarodnog poretka«[18]. U KPF su skloni da se na ovu neprotivrečnost gleda kroz prizmu komplementarnih potreba partnera, uz uslov njihovog postavljanja u ravnopravni položaj. Razvijeni svet, sa svojom potrebom za širenjem tržišta, može u nerazvijenim zemljama naći područje saradnje na planu njihovog industrijskog razvoja, naučnog i tehničkog unapređivanja, finansija, razvoja poljoprivrede za koju se često ističe da je jedan od vitalnih problema nerazvijenog sveta koji se, usled nerešenih problema ishrane i stoga često masovne gladi, izlaže takozvanim pritiscima žitom. Ta saradnja, u viđenju ovih partija, ne može se ostvarivati saobražavanjem postojećem stanju i slici razvijenih zemalja, već pretpostavlja promenu u njihovoj unutrašnjoj strukturi. Preuređivanje međunarodnih odnosa u okvirima NMEP-a zahteva, dalje, i promene u unutrašnjem ekonomskom ustrojstvu pojedinih industrijski razvijenih zemalja. Činjenica da je njihov razvoj, po mišljenju ovih partija, bio diktiran više interesima krupnog kapitala nego stvarnim nacionalnim potrebama, ukazivala je i na određene deformacije u tom razvoju.

U KPF se, na primer, može čuti mišljenje da je dugogodišnje eksploatisanje jeftine nafte iz nerazvijenih zemalja prouzrokovalo zapostavljanje ugljenokopa u Francuskoj i sprečavalo šire razvijanje sopstvene energetske baze; sa tog stanovišta gledano, skok cena nafte je podsticaj za sopstveni uravnoteženiji energetski razvoj, koji, u krajnjoj liniji, odgovara nacionalnim interesima Francuske.[19]

Može se primetiti, pre svega u Italijanskoj komunističkoj partiji, da se pitanje odnosa sa nerazvijenim zemljama u velikoj meri posmatra kroz prizmu zapadnoevropskog regiona, onog njegovog dela što je integrisan u Evropsku ekonomsku zajednicu. Nije

[18] Ibid., p. 117.
[19] »Economie et Politique«, № 27—28, juillet — août 1979, p. 49.

Digitized by Google

slučajno što se u dokumentu XV kongresa IKP Zapadna Evropa tretira kao »jedno od žarišta« u borbi za novi svetski poredak »... zasnovan na miru, pravdi i saradnji među svim narodima«[20]. IKP polazi od činjenice da u razmeni EEZ, koju ona definiše kao »prvu trgovinsku silu sveta«, raste udeo zemalja trećeg sveta i da je njen interes da se taj trend nastavi; prema tome, dalja intenzifikacija ekonomskih odnosa između EEZ i zemalja u razvoju je u obostranom interesu. Konstataciju da je EEZ kao grupacija »progresivnija« u saobraćanju sa zemljama u razvoju nego zapadnoevropske države uzete pojedinačno upućuje IKP na to da je potrebno jačati moć institucija EEZ, a posebno uticaj radničkog pokreta i drugih progresivnih snaga na te institucije. To se uklapa u opšte shvatanje ove partije o ulozi Zapadne Evrope u savremenom svetu posredstvom EEZ (čime se IKP razlikuje od KPF). U IKP se zastupa gledište da savremeni društveni razvitak sve više sužava mogućnosti pojedinih zapadnoevropskih država, konkretno Italije, da svoje društveno-ekonomske probleme u uslovima krize rešavaju u nacionalnim okvirima, već je potrebno prava rešenja tražiti na regionalnom nivou; otuda kod IKP nema onog zaziranja od nadnacionalnog karaktera institucija EEZ, koje, inače, karakteriše KPF, usredsređenu na odbranu nacionalnih interesa Francuske u jednoj zajednici kojom — kako se to ističe u KPF — dominira krupni kapital, a koja omogućava predominaciju Savezne Republike Nemačke. I dok KPF vezuje progresivnu ulogu Zapadne Evrope u svetskoj zajednici za ostvarenje takozvane Evrope trudbenika, negde u budućnosti, Italijanska KP očito smatra da i postojeća EEZ pruža prostor za delovanje naprednih snaga i za angažovanje u smislu jačanja samostalne uloge ovog regiona u međunarodnim odnosima.

Razvijanje veza sa zemljama trećeg sveta, čiji značaj u međunarodnoj zajednici raste, uklapa se u ovakvu koncepciju IKP: ići u susret interesima nerazvijenih zemalja za EEZ znači u isto vreme jačati sopstvene pozicije i u svetskoj zajednici kao celini, a to znači i unutar »kluba razvijenih«. Međutim, prihvatiti činjenicu da značaj nerazvijenih zemalja raste i poći u susret njihovim potrebama znači prihvatiti i takvu međunarodnu podelu rada koja odgovara novom rasporedu snaga; a to pretpostavlja sučeljavanje s »ogromnim problemom... rekonverzije evropske privrede«, jer bi »... predstavljalo čistu hipokriziju... brbljati, s jedne strane, o »razvoju« i »nezavisnosti« trećeg sveta, a odbacivati posledice toga zatvaranjem u korporativno ili protekcionističko držanje«[21], što se odosi i na držanje organizacija radničkog pokreta.

Prema IKP, dakle, postoje objektivne pretpostavke, pa stoga i mogućnosti za komplementarno, konvergentno uređenje odnosa između razvijenih i nerazvijenih. Kao i druge dve evrokomunis-

[20] *Progetto di tesi...*, p. 12.

[21] *Qualle Europa?*, Ed. Centro studici di politica internazionale, Roma, 1978, p. 152.

Digitized by Google

ičke partije o kojima je reč, i IKP smatra da progresivne snage u krilu razvijenog sveta, radnički pokret pre svega, ima u tome značajnu ulogu, jer se prevazilaženje postojećeg stanja na progresivnoj osnovi može ostvariti tek negiranjem kapitalističkih »pravila igre«. Međutim, ako je, s jedne strane, neophodno, kao što to ističe KPF, da se problemi odnosa s trećim svetom stave pred najširu javnost u razvijenim zemljama, da je »veoma važno da demokratske snage iznesu tu debatu pred trudbenike i ceo francuski narod na svim nivoima«[22], kako bi se shvatila suština postojećih odnosa i pririalo uzurpiranju prava od strane vladajućih krugova da svoju politiku prezentiraju u ime celog društva, tako isto je, s druge strane, važno da se ni u krilu trećeg sveta ne gaji antagonistički odnos prema kapitalističkim zemljama uzetim *en bloc*, kao da u njima postoje samo protivnici nezavisnosti i ravnopravnosti nerazvijenih.

Italijanska KP tako smatra da su opasne teze prema kojima je savremeni svet podeljen na dva pola: proletarizovani deo čovečanstva u liku nerazvijenih zemalja i njegov bogati, eksploatatorski deo u liku razvijenih kapitalističkih zemalja, te da ta dva pola predstavljaju svaki za sebe klasno homogene, međusobno suprotstavljene celine.

»Bilo bi štetno i nekorisno sakrivati — kaže se u jednom komentaru IKP povodom Šeste konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja u Havani — da je Šesti samit nesvrstanih gledao na Zapad u biti kao na područje koje održava i reprodukuje stare i nove mehanizme imperijalističke i kolonijalne dominacije; i to u terminima globalnog i frontalnog suprotstavljanja«[23].

Ukazujući na to da ni nerazvijena društva u industrijski razvijenim zemljama nisu pošteđena postojanja privilegovanih klasa, pa dakle i klasnih podela, IKP ističe da borba za oslobođenje od imperijalizma vodi preko »konvergencije proletarijata celog sveta«, a ne preko sukoba kontinenata. »Evo materijala za razmišljanje o opasnostima kojima je izložen odnos između demokratskih snaga na Zapadu i trećeg sveta ... jer bi to moglo u ogromnoj meri opterećivati proces uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka«[24].

Isto tako, IKP smatra diskutabilnim i shvatanje da nerazvijene zemlje rešenje svojih problema treba da traže prevashodno u takozvanoj horizontalnoj saradnji, to jest u međusobnim odnosima. Diskutabilnim stoga što bi, ako se pod tim podrazumeva »iluzorna samodovoljnost«, borba za NMEP zapala u *circulus vitiosus*, jer otpor ne bi bio usmeren na menjanje odnosa Sever—Jug. Ali, ako naglasak na »horizontalnu saradnju« treba da znači definisanje zajedničke politike nerazvijenih zemalja u okvirima Ujedinjenih nacija ili u UNCTAD-u prema kapitalističkom svetu, odnosno zajednički napor da se ukupni svetski odnosi me-

[22] »Economie et Politique«, № 27—28, Paris, 1979, p. 50.

[23] »Rinascita«, № 36/1979, 21 settembre, p. 33.

[24] Ibid., p. 33.

Digitized by Google

njaju, onda bi »sve snage progresa, prisutne u svim oblastima svetskog poprišta, mogle objektivno koordinirati i razvijati svoje potencijalne moći«[25].

U ovim razmatranjima IKP oseća se na širem svetskom planu ona ista bojazan od izolacije koja karakteriše i njenu evropsku politiku. Kao što italijanska KP nastoji da u Zapadnoj Evropi proširi veze evrokomunista i uspostavi svestranu saradnju i s drugim delovima radničkog i progresivnog pokreta, pre svih drugih sa socijalistima i socijaldemokratima, smatrajući da bi udarna moć povezanog zapadnoevropskog radničkog pokreta bila veća nego moć pojedinih njegovih delova. Radi toga IKP i u odnosima sa trećim svetom traži mostove saradnje s onim snagama u njemu čije je savezništvo isto tako potrebno zapadnoevropskom radničkom pokretu, kao što su podrška i pomoć zapadnoevropskog radničkog i progresivnog pokreta nužni ovim snagama u trećem svetu da bi njihove akcije bile ubojitije i obezbeđivale veće i dugoročnije efekte.

Jer, »ako je borba za međunarodnu saradnju nastavak borbe za oslobođenje,... onda je klasna, politička i idejna borba radnika i demokratskih snaga Zapadne Evrope za promenu strukture i usmerenosti sopstvenih zemalja i EEZ njen stalan i nezamenljiv faktor, pošto bi pri nazadovanju uslova života i rada ljudi u nesvrstanim zemljama i samo nesvrstavanje moglo imati sudbinu drugačiju od današnje. Kao što je i borba pokreta nesvrstanosti isto toliko odlučujuća za evropsku sudbinu u jednoj novoj i stvarno drugačijoj svetskoj ravnoteži«[26].

Kada ističe da je u tom pogledu evropska radnička klasa suočena »s istorijskim izazovom«, u kome je »pozvana da bude protagonista u prvoj borbenoj liniji«, IKP je nesumnjivo svesna toga da one snage koje sagledavaju domet tog izazova nemaju lak zadatak ni u krilu samog radničkog pokreta. To je u podtekstu i onog stava KPF po kome probleme odnosa sa trećim svetom treba staviti na diskusiju pred radničku klasu i širu društvenu javnost. Saznanje o tome da promene u međunarodnim odnosima koje implicira novi međunarodni ekonomski poredak ne mogu teći bezbolno za razvijeni svet — tema je s kojom će se i evrokomunisti i drugi delovi zapadnoevropskog radničkog pokreta sučeljavati sve više u meri u kojoj se NMEP bude afirmisao kao neminovnost današnjeg vremena. Prve lekcije o tome građanin industrijski razvijenog zapadnoevropskog društva već dobija u krizi koja potresa kapitalistički svet, posebno u krizi energije koja veoma osetljivo osvetljava njegovu sudbinsku povezanost sa svetom nerazvijenih. Evrokomunisti dobro shvataju da je otvoreno jedno novo poprište ne samo ekonomske već i političke i idejne borbe protiv različitih vidova u suštini neokolonijalističkih i evrocentrističkih raspoloženja i mentaliteta. Stoga pitanje stvarnih uzajamnih interesa između razvijenih i nerazvijenih zemalja,

[25] Ibid., p. 33.

[26] Ibid.

Digitized by Google

posmatranh u dugoročnoj perspektivi stvaranja jednog drugačijeg, pravičnije uređenog sveta nego što je ovaj nasleđeni, ima tako važnu ulogu u njihovom današnjem odnosu prema novom međunarodnom poretku.

Putevi uspostavljanja tog poretka, sa stanovišta evrokomunističkih partija, mogu se uspešno transirati, pre svega, preko Ujedinjenih nacija i njenih međunarodnih organizacija. Dijalog Sever—Jug, po njihovoj oceni, nije dosad davao zadovoljavajuće reultate niti ih može dati ukoliko glavnu reč kao predstavnici Severa budu imale sile »Trilaterale«, te međunarodne sprege krupnog kapitala u trouglu SAD — Zapadna Evropa — Japan, orijentisane na to da uporno brane samo svoje interese i upućene da, uprkos razlikama među njima, održavaju zajednički front. Odgovarajući mehanizmi koje je potrebno naći radi uspostavljanja NMEP predstavljaju demokratizaciju međunarodnih odnosa, koja ne zavisi samo od ravnopravnog statusa nerazvijenih zemalja u međunarodnim organizacijama već i od većeg uticaja progresivnih snaga na državne strukture industrijski razvijenih zemalja. Evrokomunističke partije i ovde vide značajnu ulogu države, jer, i pored veza koje danas postoje, u uslovima koji vladaju između vladajućih struktura i krupnog kapitala, država je onaj instrument preko kojeg se pritiskom »odozdo« može postići kontrola i ograničavanje delatnosti privatnih kompanija, što je neodvojivo od borbe za NMEP. Isto tako, u razvijanju međunarodne ekonomske saradnje »državni sektor može imati bitnu ulogu«[27].

Težište, dakle, mora biti na međunarodnim organizacijama, onima koje postoje u okvirima UN i onima koje bi se mogle stvoriti. KPF je, tako, izašla s predlogom da se obrazuje »u okviru UN specijalni fond namenjen zemljama u razvoju, čije bi se finansiranje obezbedilo delom iz sredstava oslobođenih smanjenjem vojnih budžeta«[28]. Jer, sa stanovišta KPF, borba za NMEP je neodvojiva od borbe za mir, za popuštanje zategnutosti, za obustavljanje trke u naoružavanju i za smanjenje naoružanja.

Motivisan istom preokupacijom, Enriko Berlinguer je na XV kongresu IKP izneo ideju o donošenju povelje koja bi definisala »principe, pravce i ciljeve jedinstvene strategije mira i razvoja«, koja bi imala međunarodni karakter i okupila sve one snage koje su zainteresovane da se reše akutni problemi savremenog čovečanstva, »bilo da je reč o komunističkim, socijalističkim i socijaldemokratskim partijama, o nacionalnooslobodilačkim pokretima — bili oni na vlasti ili ne — o strujama i organizacijama najrazličitije idejne inspiracije«[29]; ta povelja, odnosno okupljanje, ne bi se ograničavala na deklarativno manifestovanje »novog internacionalizma«, već bi predstavljala platformu za zajedničku akciju radi obezbeđivanja mira, miroljubive koegzistencije i saradnje usmerene ka uspostavljanju NMEP.

---

[27] G. Marchais, u: »Cahiers du communisme«, № 8—9/1978, p. 119.
[28] Ibid., p. 120.
[29] »Unita«, 4. aprile 1979, p. 7.

Digitized by Google

KP Španije, sa svoje strane, predlaže da se rešenje energetske krize pokuša naći u stvaranju zajedničkog tela između EEZ i zemalja proizvođača nafte. »Na tom terenu — rekao je Santjago Kariljo — slobodno tržište daje negativne rezultate. Pojavljuje se potreba za socijalizacijom ne samo na nacionalnom već i na internacionalnom nivou«, a što bi predstavljalo »krupan korak ka onome što se naziva međunarodnim ekonomskim poretkom.«[30]

U IKP, KPF i u KPŠ nije u tom pogledu došlo do stvaranja nekog zajedničkog akcionog stava, iako se njihova shvatanja o uslovljenosti, svrsishodnosti i globalnim pravcima borbe za stvaranje NMEP u osnovnome susreću. Verovatno je i to izraz činjenice da su ove partije više načisto sa neizbežnošću novog međunarodnog ustrojstva, sa osnovnim komponentama te neizbežnosti i sa glavnim pravcima na kojima bi trebalo tražiti progresivne odgovore tome imperativu vremena, nego sa praktičnim mehanizmima njegovog uspostavljanja; više se zna šta bi trebalo ostvariti nego kako to učiniti. Zahtev za ravnopravnim tretmanom nerazvijenih zemalja u međunarodnom ekonomskom saobraćaju, za prevazilaženjem nejednake razmene, za liberalizacijom te razmene i za ukidanjem protekcionističke politike razvijenih kapitalističkih država, za kontrolom i ograničavanjem krupnih multinacionalnih kompanija, kako bi se smanjila njihova ogromna moć u svetskoj ekonomici, za demokratizacijom međunarodnih institucija u kojima velik uticaj imaju upravo kapitalističke sile — sve je to danas više program nego politika. Ne treba, uz to, gubiti iz vida da je za ove partije — mada se o tome mnogo ne govori — NMEP još u velikoj meri nešto nedefinisano, jedno tek otvoreno poprište bitke za nešto novo čiji se stvarni obrisi tek naziru; takav pogled na NMEP sreće se, najpre, u IKP, u čijim je tezama za XV kongres, na primer, rečeno da »definisanje ovog novog međunarodnog ekonomskog poretka zavisi od napredovanja procesa popuštanja zategnutosti i razoružanja, stvaranja nove atmosfere poverenja među državama, zavisi od razvoja klasnih odnosa unutar zemalja različitih područja sveta«[31].

Ishod borbe za NMEP je stoga za ove partije neizvestan. Spremne da veoma kritički gledaju na držanje i politiku vladajućih krugova u razvijenom kapitalističkom svetu, kome i same pripadaju, one nisu sklone ni da idealizuju stanje i neke tendencije u nerazvijenom svetu.

Italijanska KP, na primer, smatra da sadašnju fazu karakteriše neravnomerni razvitak ne samo između razvijenih i nerazvijenih zemalja već i unutar ovih drugih, da se pojačava diferencijacija između onih »bolje stojećih«, koje u sučeljavanju s razvijenim zemljama imaju ekonomske adute u rukama (kao, na primer, grupacija OPEC) i onih najsiromašnijih čije se siromaštvo i dalje povećava; porast cena nafte »duboko je modifikovao,

[30] »Mundo Obrero«, № 49/1979, p. 2.

[31] *Progetto di tesi*..., p. 44.

Digitized by Google

i to pozitivno, smisao razmene«, ali je u isto vreme »proširio raspon situacije, uslovio nove hijerarhije bogatstava i, sa svoje strane, odrazio se na onaj deo trećeg sveta koji nema petrolejske izvore, ubrzavajući rađanje jednog četvrtog i petog sveta, sve siromašnijeg i izloženog drami gladi i nerazvijenosti«[32].

U KPF, opet, može se čuti mišljenje da se uspostavljanje NMEP ne može svesti na pitanje pregovora između razvijenih i nerazvijenih zemalja, već da ono u najvećoj mogućoj meri zavisi od unutrašnjeg razvitka pojedinih zemalja i jednog i drugog područja, a da »treba voditi računa o klasnoj strukturi zemalja trećeg sveta kako bi se izbeglo padanje u idealističke iluzije«[33]. Reč je, u stvari, o onome na što je ukazala i IKP, u ranije navedenom komentaru Šeste konferencije šefova država ili vlada nesvrstanih zemalja, a to je da klasna diferencijacija postoji i u nerazvijenim zemljama, pa da, prema tome, ni tamo nema jedinstvenih klasnih interesa, kao što ih nema ni u razvijenim kapitalističkim zemljama. Tim pre je, prema zaključku i u KPF — kao i u IKP — (a isto stanovište zastupa i KPŠ) potrebno povezivanje progresivnih snaga i u svetu razvijenih zemalja u zajednički antiimperijalistički front.

Od progresivnih snaga sveta, prema tome, zavisi kakav će biti ishod borbe za novi međunarodni ekonomski poredak. Santjago Kariljo smatra da se kriza u kojoj se danas nalazi svet može razrešiti na dva načina: jedan je NMEP, sa više jednakosti, pravde, s progresom ljudske civilizacije i stvaranjem novih moralnih i kulturnih vrednosti; a drugi, ukoliko snage koje su pozvane da iznesu borbu za prvo rešenje podbace, jeste — »vraćanje nazadnim oblicima koji bi produbili sve nejednakosti i protivrečnosti i izložili čovečanstvo opasnostima ratnog požara i samouništenju«[34].

U KPF se, takođe, može naići na stav da pravci razvitka nisu isključivo jednosmerni. U jednoj diskusiji o novom međunarodnom ekonomskom poretku izneto je gledište da će do njega svakako doći, zavisi samo koje će ga snage uspostaviti: »Ako postoji kapitalistički izlaz iz krize, taj kapitalistički izlaz implicirao bi NMEP različit od poretka koji je postojao ranije. Stvar je upravo u tome da li ćemo biti svedoci uspostavljanja NMEP-a pod dominacijom transnacionalnog kapitala, koji će celokupnu privredu trećeg sveta integrisati u opšte kretanje kapitala, ili će, naprotiv, zajedništvo antiimperijalističkih snaga uspeti da nametne nekapitalistički NMEP, povoljan za oslobođenje svih naroda«[35].

Taj »nekapitalistički NMEP — na koji evrokomunisti misle kada se zalažu za njega — moći će istinski i trajno biti uspostavljen tek kada socijalizam postane dominantan sistem u svetu«[36].

---

[32] »Rinascita«, №3 4, 7 settembre 1979, p. 2.
[33] »Economie et Politique«, № 27—28/1979, p. 51.
[34] »Mundo Obrero«, № 49/1979, p. 2.
[35] »Economie et Politique«, № 27—28/1979, p. 53.
[36] »Economie et Politique«, № 26, juin 1979, p. 47.

Digitized by Google

Borba za novi međunarodni ekonomski poredak je, na taj način, sastavni deo borbe za socijalizam, ili, drugačije rečeno — integralni deo socijalizma kao svetskog procesa.

Nesvrstanost i NMEP u globalnoj strategiji evrokomunizma

U ovome treba tražiti osnovne koordinate u kojima se kreće značaj borbe za NMEP u globalnoj strategiji evrokomunističkih partija. Ako su pojedini delovi savremenog sveta sve više međuzavisni, borba za socijalizam u nacionalnim okvirima takođe sve više dobija i internacionalne dimenzije, postajući u isto vreme i sve zavisnija od međunarodnih faktora. Usredsređene velikim delom na svoju evropsku situaciju, jer je zapadnoevropski region neposredni teren na kome se vodi njihova borba za društveni preobražaj, i nedvosmisleno jasno suočene na tom terenu sa svom ozbiljnošću međunarodne konstelacije koja deluje na tu borbu, evrokomunističke partije sve više sagledavaju do koje mere je opštesvetski kontekst njihove strategije značajan, a koliko — evropski. A u tom opštesvetskom kontekstu uloga nerazvijenih zemalja dobija potencijalno prvorazrednu važnost.

Tri momenta u tome, kako se danas može razaznati, nalaze se u prvom planu: zajednički interes zapadnoevropske radničke klase i naroda nerazvijenih zemalja da se bore protiv dominacije krupnog kapitala i imperijalizma; neka vrsta prirodnog savezništva između njih, koje proističe iz tog zajedničkog interesa; i potreba za obezbeđenjem mira, kao preduslova za uravnoteženiji razvoj savremene svetske zajednice i njenih pojedinih nacionalnih komponenata.

Budući da žive i deluju na području na kojem je koncentrisana velika moć međunarodnog krupnog kapitala, a u isto vreme i na kontinentu na kojem je podela interesnih sfera najopipljivija, evrokomunisti su u položaju da osete do koje mere je tu moć svetskog imperijalizma potrebno osporavati, dovoditi u pitanje ne samo u nacionalnim već i u međunarodnim razmerama. To osporavanje ne dobija samo prostorno na zainteresovanosti nerazvijenog sveta za drugačije međunarodno ustrojstvo, već i na intenzitetu, zahvaljujući povezivanju nerazvijenih zemalja u pokretu nesvrstanosti. Bez obzira na teškoće, neizvesnosti, lutanja i otvorena pitanja sa kojima se u tom osporavanju suočava i pokret nesvrstanosti i zapadnoevropski radnički pokret; bez obzira na stepen — ili odsustvo — subjektivne opredeljenosti pojedinih delova u jednom i drugom pokretu za neposredno okretanje socijalizmu, njihov objektivni zajednički imenitelj je — zajednički protivnik. Nužnost NMEP-a je to neposrednije iznela na svetlost dana nego mnogi drugi aspekti borbe nerazvijenih zemalja za svoju faktičku nezavisnost. Evrokomunističkim partijama

Digitized by Google

nikako ne može biti irelevantno da li kapitalizam, koji se želi prevazići u nacionalnim okvirima, trpi pritisak i na svetskom planu, da li se dovodi u pitanje kao svetski sistem; iako ta kriza kapitalizma i ovim partijama donosi nove probleme u društvu koje žele da transformišu.

Treba stoga verovati da ideje o stvaranju nekakvog zajedničkog fronta između zapadnoevropskog radničkog pokreta i progresivnih snaga nerazvijenih zemalja, o njihovom savezništvu, nisu u ovim partijama puka propagandna deklaracija. Te ideje su još u začetku, a njihovo ostvarenje neće ni biti jednostavno jer pretpostavlja savladavanje opterećenja prošlosti i na jednoj i na drugoj strani. Ne treba se, na primer, čuditi ako u nerazvijenim zemljama dolazi do izražaja sklonost da se na kapitalistički svet gleda *en bloc*, jer je istorijska činjenica da je i radnička klasa razvijenih zemalja imala koristi od kolonijalizma i neravnopravnih odnosa između visokoindustrijalizovanog sveta i »periferije« međunarodne zajednice. Isto tako, i duboki koreni takozvanog evrocentrizma ne mogu se lako prevazići ni u samoj radničkoj klasi zemalja zapadne Evrope. U današnjoj fazi društvenog razvitka, međutim, nije od primarnog značaja pitanje odgovornosti za prošlost, već odgovornosti za sadašnjost i budućnost.

Zainteresovanost evrokomunističkih partija za mir upućuje ih, takođe, da se uključe u borbu za novi međunarodni politički i ekonomski poredak, i to iz dva razloga: prvo, ove partije su uvek ukazivale na to da je produbljivanje jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja bremenito ratnim opasnostima, ne samo lokalnih već i svetskih razmera, a eventualni treći svetski rat ne bi, zacelo, mimoišao nijedan kontinent, pa ni Evropu, koja je i inače, po sučeljenoj vojnoj snazi dveju strana i instaliranim vojnim potencijalima dva bloka, pravo bure baruta. Ostvarivanje NMEP-a otvara šansu da se jedan opasan izvor međunarodne nestabilnosti bar donekle neutrališe, ako već ne može preko noći da se sasvim ugasi. Drugo, NMEP je javlja kao potencijalna poluga jačanja svetske pozicije nerazvijenih, odnosno nesvrstanih zemalja, kao protivteža blokovskoj podeli sveta, tendencijama njegove blokovske bipolarizacije koja takođe ugrožava mir. Iako je danas upravo nerazvijeni svet poprište borbe za preraspodelu interesnih sfera, taj svet je u isto vreme i najjači faktor suprotstavljanja blokovskim nadmetanjima. Uspostavljanje novog međunarodnog političkog i ekonomskog poretka, kao pretpostavke jačanja ekonomske i političke nezavisnosti nerazvijenih zemalja, na taj način je i faktor veće ravnoteže sila, faktor stabilizacije međunarodnih odnosa.

Sve ovo upućuje na pretpostavku da će pitanja vezana za položaj i ulogu trećeg sveta u međunarodnoj zajednici, u uslovima krize kapitalizma i njime uspostavljenih međunarodnih odnosa, sve neposrednije tangirati spoljnopolitički aspekt evrokomunističke strategije u borbi za socijalizam. To je još jedan izraz one pojave savremenog sveta da interesi socijalističkih snaga po-

Digitized by Google

staju sve isprepleteniji, često kontradiktorni, iziskujući napore usklađivanja ili traženja zajedničkih rešenja i onda kada interesi konvergiraju. Uspostavljanje ravnopravnih odnosa između razvijenih i nerazvijenih zemalja jedan je od najtežih zadataka savremenog sveta, najtešnje povezan sa borbom za socijalizam; i stoga može biti veoma dragocen doprinos socijalističkih snaga koje se nalaze unutar kapitalizma, a zalažu se za to uspostavljanje.

Digitized by Google

Brana Smiljanić

Zapadnoevropska socijaldemokratija i pokret nesvrstanosti

1.

Pristupajući analizi odnosa zapadnoevropske socijaldemokratije prema doktrini i politici nesvrstanosti potrebno je, prethodno, imati na umu nekoliko osnovnih činjenica o ovom političkom pokretu, koje su veoma bitne za ocenu spoljne politike socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope, u celini uzetih.

Prvo, zapadnoevropska socijaldemokratija nije jedinstven idejno-politički pokret, jer partije koje ga čine u svojim programskim načelima i svakodnevnoj političkoj praksi često ispoljavaju razlike u značajnim doktrinarnim pitanjima, unutrašnjoj politici i mnogim društvenim i političkim problemima savremenog sveta. Iz ovih razlika proizlazi i postojeća nehomogenost spoljnopolitičke doktrine i prakse socijaldemokratskog pokreta Zapadne Evrope, koji u celoj svojoj posleratnoj istoriji nije nikada imao jedinstvenu spoljnu politiku. Krećući se u okvirima osnovnih, zajedničkih opredeljenja i pripadnosti »zapadnom svetu«, spoljna politika zapadnoevropske socijaldemokratije uvek je bila obeležena postojanjem određenih, nekada i značajnih razlika između pojedinih partija i grupa partija ili između različitih struja unutar

Digitized by Google

pojedinih partija, kako u opštem pristupu tako i u konkretnim pitanjima međunarodnih odnosa. Ove razlike se javljaju i zbog nejednakih pozicija socijaldemokratskih i socijalističkih partija u svojim zemljama, različitog međunarodnog položaja zemalja u kojima deluju socijaldemokratske partije, stepena njihove integrisanosti u postojeći kapitalistički sistem, aspiracija njihovih zemalja na međunarodnoj sceni (male i velike zemlje), zbog pripadnosti ili nepripadnosti njihovih zemalja vojno-političkim blokovima i ekonomskim integracionim zajednicama, istorijskog nasleđa i slično.

Drugo, poslednjih godina najuticajnije socijaldemokratske partije Zapadne Evrope (nemačka, skandinavska, britanska, austrijska) pokušavaju da aktiviranjem Socijalističke internacionale, usaglašavanjem delatnosti njenih članova smanje razlike koje postoje u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji i povećaju njenu homogenost. Međutim, Socijalistička internacionala, prema Statutu, može delovati samo kao koordinaciono telo i punkt za razmenu mišljenja, lišena ovlašćenja da određuje idejnu i političku orijentaciju svojih članica, sa striktnom obavezom poštovanja njihove autonomije. Osim toga, nastojanja izvesnih krugova u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji da se od Socijalističke internacionale stvori snažan, čvrsto organizovan međunarodni, direktivni centar u suprotnosti je sa nekim osnovnim obeležjima političkih partija koje su okupljene u ovoj međunarodnoj organizaciji. Neke od njih predstavljaju, u suštini, koalicije raznorodnih struja, što znači da ove socijaldemokratske i socijalističke partije već zbog samog načina sopstvenog organizovanja odbacuju principe koji se žele nametnuti Socijalističkoj internacionali. Ostvarivanje namere o čvršćem organizovanju u Socijalističkoj internacionali nespojivo je i sa pomenutom podvojenošću između pojedinih socijaldemokratskih partija (posebno intenzivnijim uključivanjem u Socijalističku internacionalu i partija izvan zapadnoevropskog regiona), koja proizlazi iz njihovih, u izvesnoj meri, različitih strateških i političkih opredeljenja, nastalih zbog drugačijih političkih, društvenih i ekonomskih uslova područja u kojima deluju.

Treće, savremena socijaldemokratija je zapadnoevropski fenomen nastao i vezan za tle zapadne Evrope, koja ima svoj jasno izražen autonomni ekonomski i politički interes. Osim toga, socijaldemokratske partije Zapadne Evrope predstavljaju najuticajniji deo radničkog pokreta ovog regiona, sa izuzetno snažnom podrškom radničke klase Zapadne Evrope, posebno u njenom severnom i srednjem delu, gde niz decenija ove političke organizacije dobijaju gotovo isključivo radničke glasove na parlamentarnim i lokalnim izborima, s tim što u nekim od ovih zemalja druge radničke partije u predstavničkim telima nisu uopšte zastupljene (Velika Britanija, SR Nemačka, Austrija).

Digitized by Google

2.

Poslednjih godina zapadnoevropska socijaldemokratija je svoju spoljnopolitičku aktivnost kroz Socijalističku internacionalu ili kroz delatnost pojedinih socijaldemokratskih i socijalističkih partija posebno usmerila na nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju. Zainteresovanost Socijalističke internacionale za ove regione sveta u stvari datira od samog osnivanja ove međunarodne organizacije, 1951. godine, koje je bilo motivisano ekonomskim interesima i težnjom za osvajanjem novih prostora političkog i ideološkog uticaja zapadnoevropske socijaldemokratije, njenim prodiranjem na ova područja sveta od izuzetnog vojnostrateškog i ekonomskog značaja. Tu svoju zainteresovanost za zemlje u razvoju i širenje svoga uticaja u Latinskoj Americi, Africi i Aziji Socijalistička internacionala je ispoljila već u svom prvom i do sada važećem programskom dokumentu, takozvanoj Frankfurtskoj deklaraciji u kojoj se veoma jasno i otvoreno izražavaju ovakve aspiracije zapadnoevropske socijaldemokratije i iskazuje osnovni smisao svih njenih ambicija na područjima zemalja u razvoju, koji se nije menjao do današnjih dana.[1] Za Socijalističku internacionalu, naime, nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju imaju svoj prevashodni značaj kao poprište nadmetanja i borbe za političke i ideološke uticaje i prestiž sa »komunizmom«, koji je u terminologiji zapadnoevropske socijaldemokratije, posebno u godinama hladnog rata, imao, pre svega, značenje »drugog« vojno-političkog bloka, odnosno SSSR-a i zemalja takozvane socijalističke zajednice.

Svojom dosadašnjom politikom Socijalistička internacionala je uvek pokazivala da su nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju za zapadnoevropsku socijaldemokratiju predstavljale, uglavnom, samo politički vakuum, koji u nadmetanju sa »komunizmom« treba po svaku cenu uvući u uticajnu sferu »zapadnog sveta« i usmeriti ga ka »trećem putu«, »jedinoj alternativi kapitalizmu i komunizmu«, odnosno prema zapadnoevropskoj socijaldemokratiji, i time onemogućiti ideološke i političke uticaje »komunističkih zemalja« u ovim regionima sveta. Dugi niz godina suština odnosa Socijalističke internacionale prema zemljama u razvoju ostajala je, mahom, ista. Razlike su se javljale samo u intenzitetu ispoljavanja zainteresovanosti Socijalističke internacionale i socijaldemokratskih i socijalističkih partija za zemlje u razvoju, u načinima izražavanja tog interesa i metodima borbe za njihovo ostvarenje. I to počev od militantno-agresivnog stava, grubo ispoljene zainteresovanosti za postizanje prevlasti i premoći u zemljama u razvoju, sve do antikomunističke histerije u periodima hladnog rata.

Međutim, dugogodišnji pokušaji socijaldemokratskih partija da zemljama u razvoju nametnu svoje zapadnoevropske modele političkog sistema i društvenog poretka nisu imali uspeha. Kolo-

[1] »Demokratski socijalizam mora nadahnjivati ekonomski, društveni i kulturni razvoj ovih područja da ne bi postala žrtva novih oblika opresije« (vidi: *Yearbook of Socialist International*, London, 1958).

Digitized by Google

nijalistička prošlost mnogih zemalja zapadne Evrope i dugogodišnja prokolonijalistička politika nekih članica Socijalističke internacionale, kao partija na vlasti, u velikoj meri su onemogućavale širenje uticaja zapadnoevropske socijaldemokratije, i pored mnogih rezolucija Socijalističke internacionale u kojima su osuđivani kolonijalizam i međunarodna diskriminacija i plediralo za slobodu i ekonomsku ravnopravnost svih naroda.[2] Takvo ponašanje Socijalističke internacionale, naime progresivno izjašnjavanje o tome i neodgovarajuća politička praksa nailazili su na snažan otpor pojedinih partija, članica sa drugih kontinenata. Na primer, zbog prokolonijalističke politike Socijalističke partije Francuske i Socijalističke partije Belgije, 1960. godine je došlo do istupanja Socijalističke partije Urugvaja iz ove međunarodne socijaldemokratske organizacije. Osim toga, ni reformistička doktrina zapadnoevropske socijaldemokratije i na njoj zasnovana politika ovih partija, koje su proistekle i vezane za zapadnoevropsko tle, nisu mogle predstavljati prihvatljivu alternativu za partije i pokrete zemalja u razvoju, prevashodno angažovane u borbi za ekonomsko i političko oslobođenje Azije, Afrike i Latinske Amerike od centara kapitalističke dominacije i moći, a čiji su integrirajući deo činile upravo mnoge od ovih socijaldemokratskih partija.

Tokom 60-tih godina odnos socijaldemokratskih partija prema zemljama u razvoju počeo se postepeno menjati. Svaki novi kongres Socijalističke internacionale, održan tokom te decenije, donosio je izvesne promene u politici zapadnoevropske socijaldemokratije prema zemljama u razvoju, do kojih dolazi u doba sve snažnije i sve svestranije emancipacije zemalja u razvoju i osnivanja pokreta nesvrstanosti. Prvi u nizu takvih skupova bio je VIII kongres Socijalističke internacionale (Amsterdam, 1963), na kojem je zapadnoevropska socijaldemokratija pokazala mnogo više razumevanja za društvene i političke prilike u zemljama Azije, Afrike i Latinske Amerike nego ranijih godina i nagovestila priznavanje prava ovim zemljama na autentičan politički, ekonomski i društveni razvoj (»zapadnoevropski oblici demokratije se ne mogu direktno presađivati u zemlje u razvoju«).[3] Tri godine kas-

[2] *Rezolucija II kongresa*, »Socialist International Information«, br. 43—44/1952, i, kasnije, u Rezoluciji Saveta SI o nerazvijenim zemljama, Kopenhagen, 1956, kao i u rezolucijama V, VI i VII kongresa Socijalističke internacionale, Beč, 1957, Hamburg 1959. i Rim 1961.

[3] Iz dokumenata VIII kongresa Socijalističke internacionale. (Vidi: »Socialist International Information«, br. 39—40/1963, str. 567.).

Na istom kongresu delegat iz Nigerije upozorio je: »Socijalistička internacionala ne sme nikako insistirati na nametanju zapadnoevropskih oblika demokratije novim nacijama (»Socialist International Information«, br. 8/1964).

U tom smislu govorio je i francuski socijalist Gaston Defer: »Mi moramo poštovati njihovu nezavisnost i prihvatiti da oni biraju režime koji, po našem shvatanju, nisu ni socijalistički ni demokratski u smislu kako to mi shvatamo. Iako u nekima od njih vidimo jednopartijske sisteme, ne smemo sebi dozvoliti da se mešamo u unutrašnje stvari ovih zemalja zato što bi to značilo pokušaj da vodimo svojevrsnu

Digitized by Google

nije ova teza je još preciznije formulisana na konferenciji Socijalističke internacionale u Upsali 1966. godine[4], koja, zajedno sa amsterdamskim kongresom, najavljuje početak procesa oslobađanja socijaldemokratskih i socijalističkih partija nekih osnovnih dogmi, koje su bile utvrđene u već pomenutoj Frankfurtskoj deklaraciji 1951. godine (napuštanje apsolutizacije višepartijske parlamentarne demokratije, promena stava o nasilnim metodima u društvenim preobražajima).[5]

Viši stepen elastičnosti zapadnoevropske socijaldemokratije prema nesvrstanim zemljama i zemljama u razvoju, koji je ovaj pokret počeo da ispoljava tokom 60-tih godina, značio je istovremeno i početak kritičkog vrednovanja dotadašnje politike Socijalističke internacionale prema ovim regionima sveta (IX kongres Socijalističke internacionale, Istberm, 1969), otvorenog konstatovanja zaostajanja socijaldemokratskog pokreta za građanskim partijama u pružanju »pomoći« zemljama u razvoju, uočavanja uskogrudosti gledišta i sebičnosti zapadnoevropske socijaldemokratije, koja je pokazala da »nije shvatila svoje fundamentalne zadatke u svetu siromašnih«, a istaknuta je i »neodložna potreba da se to izmeni«[6].

3.

U tom kontekstu počeo se menjati i stav zapadnoevropske socijaldemokratije prema pokretu nesvrstanih. U vreme nastanka pokreta nesvrstanosti, održavanja Prve, beogradske konferencije vanblokovskih zemalja 1961, pa sve do kraja 60-tih godina, većina socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope je, uglavnom, ignorisala njegovo postojanje ili je, slédeći blokovsku logiku i rasuđivanja bogatih, pokretu nesvrstanosti predskazivala kratak vek. U prvim godinama delovanja pokreta nesvrstanosti odbojnost mnogih socijaldemokratskih partija prema pokretu (posebno izrazito blokovski orijentisanih partija — Laburističke partije Velike Britanije i SDP Nemačke) bila je izazvana nerazumevanjem njegove suštine i uloge, a i strahom da će pokret nesvrstanosti

---

politiku neokolonijalizma. Ni socijalizam u svom evropskom obliku niti demokratija u obliku koji mi prihvatamo ne smeju se izvoziti u mlade države. Nerazvijene zemlje, da bi se razvile, moraju birati druge oblike upravljanja« (»Socialist International Information«, br. 8/1964).

[4] Rezolucija konferencije: »Određena forma političke strukture može varirati od zemlje do zemlje, zavisno od tradicije, uslovâ, običajâ i etničkog sastava« (»Socialist International Information«, br. 9—10/1966, str. 110).

[5] »Svaka primena nasilnih metoda u preobražaju kapitalističkog društva u socijalističko i neprihvatanje višepartijskog parlamentarnog sistema kao političkog oblika vlasti nespojiva je sa principima demokratskog socijalizma« *(Yearbook of Socialist International,* London, 1958).

[6] »Socialist International Information«, br. 2/1969.

Digitized by Google

nastupati kao eksponent sovjetske politike u međunarodnim odnosima. Otuda u to vreme i snažno nastojanje Socijalističke internacionale da utiče na stvaranje što jasnije i veće distance između pokreta nesvrstanosti, odnosno zemalja u razvoju, i »istočnog bloka«, pošto su socijaldemokratske i socijalističke partije Zapadne Evrope bile prisiljene da prihvate opredeljivanje zemalja u razvoju za politiku nesvrstanosti ili za neutralnost.[7]

Krajem 60-tih godina zapadnoevropska socijaldemokratija je počela postepeno menjati svoj do tada izrazito pasivan ili odbojan odnos prema pokretu nesvrstanosti, jer je bila suočena sa stalnim jačanjem uloge pokreta nesvrstanosti u međunarodnim odnosima i čvrstom opredeljenošću zemalja u razvoju za principe i politiku nesvrstanosti, koja proističe iz elementarnih potreba ovih područja sveta.

Međutim, u tom periodu stav svih zapadnoevropskih socijaldemokratskih i socijalističkih partija prema pokretu nesvrstanosti nije bio isti i uglavnom je zavisio od pripadnosti, odnosno nepripadnosti Atlantskom paktu zemalja u kojima su one delovale. Tako, za razliku od švedskih socijaldemokrata, francuskih i španskih socijalista, koji su nastojali da sa pokretom nesvrstanosti uspostave izvesne oblike saradnje, uključujući i prisustvovanje mnogim skupovima pokreta nesvrstanosti u raznim svojstvima, većina ostalih socijaldemokratskih i socijalističkih partija nije želela da sarađuje sa pokretom nesvrstanosti, iako mu je već tada počela poklanjati mnogo veću pažnju nego ranijih godina i bila prisiljena da pokret nesvrstanosti, s obzirom na njegov uticaj u zemljama u razvoju, prihvati kao neospornog činioca u međunarodnim odnosima.

4.

Zainteresovanost zapadnoevropske socijaldemokratije za pokret nesvrstanosti povećavala se uporedo i sa sve većim zalaganjem nesvrstanih zemalja za menjanje postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa. Veoma rano, od samog osnivanja Socijalističke internacionale, zapadnoevropska socijaldemokratija je shvatila ogroman značaj ekonomskog razvoja Afrike, Azije i Latinske Amerike.[8] Ali, u to vreme angažovanje Socijalističke internacionale u eliminisanju krajnjeg siromaštva zemalja u razvoju i njena spremnost da pruži materijalnu podršku ovim područjima sveta

[7] »Mi tražimo da shvatite naša osećanja prema drugim tiranijama u Istočnoj Evropi... Nemojte praviti razliku između dva oblika tiranije. Ne tražim napuštanje politike nesvrstanosti ili neutralnosti...« (Nju Gejtskel na VII kongresu Socijalističke internacionale, Rim, 1961, »Socialist International Information«, br. 16—17/1962).

[8] Odmah po njenom osnivanju, skupovi Socijalističke internacionale, koji su održani tokom 1951. i 1952. godine, bili su posvećeni ovoj temi: prvi sastanak Saveta Socijalističke internacionale 1951. i prva konferencija ekonomskih eksperata 1952, kao i II kongres Socijalističke internacionale 1952. godine.

Digitized by Google

bili su isključivo stavljeni u funkciju borbe zapadnoevropske socijaldemokratije sa »komunizmom«, za prestiž i uticaj u Aziji, Africi i Latinskoj Americi.[9] Međutim, poslednjih godina, posebno od ženevskog kongresa Socijalističke internacionale, koji je održan 1976. godine, zanimanje zapadnoevropske socijaldemokratije za zemlje u razvoju i pokret nesvrstanosti bilo je već motivisano i njenim ekonomskim interesima. Do promene motivacije u angažovanju Socijalističke internacionale u zemljama u razvoju, do pomeranja težišta sa isključivo ideoloških i političkih aspiracija za dominacijom u ovim regionima sveta na sopstvene ekonomske interese i do snažnijeg saznanja o neraskidivoj povezanosti razvijenih zemalja i zemalja u razvoju dolazi u socijaldemokratskom pokretu sa izbijanjem energetske krize, kada je celom svetu na najočigledniji način predočen vitalni značaj zemalja u razvoju za industrijske zemlje i njihova međusobna zavisnost. Zbog velikih bogatstava u energiji i sirovinama i ogromnih mogućnosti tržišta zemalja u razvoju, sadašnja ekonomska kriza u svetu, u celini, bitno je uticala da zapadnoevropska socijaldemokratija počne prihvatati razvoj Afrike, Azije i Latinske Amerike kao elementarni uslov svog sopstvenog razvoja.

Druga bitna promena u odnosu na ranija shvatanja zapadnoevropske socijaldemokratije o zemljama u razvoju sastoji se u tome što je do ženevskog kongresa 1976. Socijalistička internacionala načelno počela postepeno usvajati stanovište pokreta nesvrstanosti da se postojeće ogromne razlike u ekonomskoj razvijenosti između pojedinih zemalja i regiona sveta ne mogu prevazići pružanjem ekonomske »pomoći« zemljama u razvoju, već da je za ostvarivanje tih ciljeva neophodno izvršiti značajne promene u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Ženevski kongres Socijalističke internacionale prvi je u nizu skupova ove međunarodne socijaldemokratske organizacije na kome se celovitije raspravljalo o odnosima između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja, koji u mnogim svojim aspektima (ekonomskom, političkom, vojnostrateškom) poslednjih godina snažno podstiču zapadnoevropsku socijaldemokratiju na aktivnost. Do sada je najtemeljitija rasprava u socijaldemokratskom pokretu vođena o ekonomskom razvoju zemalja u razvoju na sastanku Biroa Socijalističke internacionale u Dakaru 1978. godine, kada se Socijalistička internacionala načelno opredelila za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka, iz sopstvenog, dugo-

[9] Morgan Filips, prvi predsednik Socijalističke internacionale, na prvom sastanku Saveta Socijalističke internacionale 1951, rekao je: »Ako budu ostavljeni bez mogućnosti da ostvare svoje razumne aspiracije, njihova beda će ih učiniti plodnim tlom za svaku ideologiju, koja će im davati obećanja, ma koliko lažna ona bila... Od vitalne je važnosti za nas da ogromne društvene i ekonomske promene, koje su potrebne da bi se stvorili podnošljivi životni uslovi za milione siromašnih, budu izvršene u saradnji sa industrijskim nacijama slobodnog sveta, u uslovima jake međunarodne privrede, a koje će koristiti svim narodima i otvoriti put za razvoj slobodnih demokratskih institucija« (»Socialist International Information«, London, br. 51—52/1951).

Digitized by Google

ročnog interesa, pri tom se izričito pozivajući na zaključke konferencije nesvrstanih u Kolombu i na VI i VII zasedanje Generalne skupštine OUN. »Pokazalo se da je stari sistem međunarodnih ekonomskih odnosa nefunkcionalan i loš, jer stvara ogromne disproporcije u razvijenosti, prouzrokuje rasipanje sirovina i uništavanje prirode, te je nužno izvršiti korenite izmene u njemu«[10]. Sudeći po dakarskom skupu, Socijalistička internacionala očekuje da će razvijene zemlje uspostavljanjem novog međunarodnog ekonomskog poretka, pre svega, obezbediti siguran uvoz iz zemalja u razvoju neophodne energije i svih deficitarnih sirovina. U tom kontekstu i oživljavanje ogromnog tržišta Afrike, Azije i Latinske Amerike, industrijalizacijom i ubrzanjem ekonomskog razvoja ovih regiona sveta — postaje za razvijene zemlje, takođe, od neprocenjivog značaja.

Opšta deklarativna spremnost zapadnoevropske socijaldemokratije za promenama u sferi međunarodnih ekonomskih odnosa i uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka nisu, po pravilu, praćeni odgovarajućim angažovanjem socijaldemokratskih partija u konkretnim akcijama. Raskorak između deklaracija i prakse karakterističan je za sve socijaldemokratske partije, jer sve zemlje zapadne Evrope, bez obzira na stepen progresivnosti svih deklaracija, i dalje, u punoj meri, koriste sve prednosti i privilegije koje stiču u postojećim međunarodnim ekonomskim odnosima. Ovakvo nepromenjeno stanje u odnosima razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, uprkos brojnim rezolucijama, deklaracijama i sličnim tekstovima, izaziva stalne tenzije u Socijalističkoj internacionali, posebno u odnosima između njenih članica iz zemalja u razvoju i razvijenih zemalja. Iz istih razloga dolazi do neslaganja i u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji, čija levica insistira na ispunjavanju obaveza i usvojenih odluka socijaldemokratskih partija u vezi sa ekonomskim razvojem zemalja u razvoju.[11]

Međutim, saznanje o potrebi stvaranja novog međunarodnog ekonomskog poretka kao istorijskog, dugoročnog interesa zemalja u razvoju sada dopire do svesti samo uskog kruga »posvećenih« političara i intelektualaca. Zbog toga su na vankuverskom kongresu Socijalističke internacionale 1978. Vili Brant, Reiulf Steen i drugi posebno insistirali na tome da svaka socijaldemokratska partija svoju bitku za novi međunarodni ekonomski poredak dobije, pre svega, u sopstvenoj kući, ubeđivanjem sopstvene radničke klase i razvijanjem svesti građana o svetu u kome se nalaze. Razvijanje svesti socijaldemokratskog pokreta i radničke

[10] Jan Pronk, uvodno izlaganje na dakarskom skupu Biroa Socijalističke internacionale. (»Socialist Affairs«, London, br. 6/1978).

[11] »Ova razlika između reči i dela će pre ili kasnije biti primećena u našoj unutrašnjoj debati i u zemljama u razvoju... Ako zaista hoćemo da pomognemo da se ostvari vizija o novom međunarodnom ekonomskom poretku, tada se od nas očekuje da budemo isto tako progresivni na delu kao što smo već na rečima« (»Tiden«, časopis SDP Švedske, Stokholm, br. 9/1975).

Digitized by Google

klase Zapadne Evrope o potrebi razvoja zemalja Afrike, Azije i Latinske Amerike, kao svom sopstvenom interesu, ne može biti brz proces i lako ostvarljiv cilj, naročito u sadašnjim nepovoljnim ekonomskim uslovima. Jer, kao što kaže Vili Brant: »u trenucima nezaposlenosti, kao sada, postoje mnoge psihološke rampe prema boljem razumevanju razvoja zemalja u razvoju, kao sopstvenom dugoročnom interesu«[12]. Jačanje uticaja desnice u Zapadnoj Evropi, koja energetsku krizu, porast cena nafte, industrijalizaciju zemalja u razvoju, odnosno izvesnu veću konkurentnost njihovih roba na svetskom tržištu pokušava iskoristiti kao izgovor za duboku ekonomsku krizu u Zapadnoj Evropi, sigurno da ne pogoduje širenju raspoloženja za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka.

U svom odnosu prema zemljama u razvoju i njihovim zahtevima za promenom postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa zapadnoevropska socijaldemokratija se nalazi u veoma složenom i u suštini izrazito protivrečnom položaju. S jedne strane, neosporna je činjenica da u socijaldemokratskim i socijalističkim partijama Zapadne Evrope sazreva saznanje o nužnosti i potrebi uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka, te da, prema tome, savremena socijaldemokratija, osim nesvrstanih, predstavlja jedini politički pokret u svetu koji danas, bez obzira na karakter ciljeva i pobuda i neispunjena obećanja, ozbiljno razgovara, razmišlja i pokušava nešto da učini u vezi sa inicijativom pokreta nesvrstanosti za stvaranje novih odnosa u svetskoj privredi.

S druge strane, integrisanost zapadnoevropskog socijaldemokratskog pokreta u kapitalistički društveno-ekonomski sistem bitno ograničava stvarne mogućnosti ovih partija da se istinski angažuju na stvarnom menjanju postojećih neravnopravnih odnosa između razvijenih i zemalja u razvoju. Ponašanje zapadnoevropske socijaldemokratije prema zemljama u razvoju, pre svega očigledan raskorak između njenih deklaracija i onoga što čini, na prvom mestu je određeno objektivnim položajem socijaldemokratskog pokreta u društveno-ekonomskom i političkom sistemu Zapadne Evrope. Usled čvrste integrisanosti u postojeći kapitalistički poredak, posebno onih partija koje su na vlasti, zapadnoevropska socijaldemokratija snažnu poziciju u svojim zemljama zasniva, između ostalog, i na neometanom funkcionisanju tog sistema i stalnom ekonomskom usponu, koji u velikoj meri proizlazi iz privilegija industrijski visokorazvijenih zemalja u svetskoj privredi.

Pri sadašnjem stanju svesti u Zapadnoj Evropi, uz postojeće nepovoljne ekonomske prilike u ovom delu sveta, neosporno je da svako, eventualno, odlučnije insistiranje na promenama postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa u praksi donosi sobom velike rizike za politički položaj savremene socijaldemokratije u sopstvenim zemljama. Svaka akcija u tom pravcu može biti ostvarena samo ako je prihate najširi slojevi zapadnoevropskog druš-

[12] Intervju Vilija Branta NIN-u, 9. jul 1978.

Digitized by Google

tva, i ako se obezbedi dovoljno široka politička podrška za njenu realizaciju, pre svega u predstavničkim telima ovih zemalja. Zbog toga, za sada, zapadnoevropska socijaldemokratija nije u stanju da u vezi sa inicijativama za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka pruži svetu ništa drugo osim načelnih opredeljenja za promenu međunarodnih ekonomskih odnosa i nekoliko parcijalnih zahteva.

5.

U poslednje vreme spoljna politika zapadnoevropske socijaldemokratije se sve više zasniva na uverenju da Zapadna Evropa i početkom osamdesetih godina ovoga veka »više predstavlja pasivnu žrtvu u igri velikih sila nego akcionu snagu u svetskoj politici«[13], čime se u nešto naglašenijem obliku izražava latentna potreba Zapadne Evrope za samostalnošću i potvrđivanjem svoje sopstvene uloge u međunarodnom životu. Direktno kontaktiranje između velikih sila, SAD i SSSR, odnosno direktna zavisnost bezbednosti i mira u svetu od stanja njihovih međusobnih odnosa i, s tim povezana, mogućnost izolacije Zapadne Evrope, izazivaju u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji sve veću podozrivost i neodobravanje. To su, istovremeno, bili i osnovni impulsi za aktiviranje zapadnoevropske socijaldemokratije u traženju puteva kojima bi Zapadnoj Evropi, a time i zapadnoevropskoj socijaldemokratiji, bila obezbeđena veća uloga u svetskoj politici.

Nedavne promene, koje su izvršene u Zapadnoj Evropi: obaranje fašističkih diktatura u njenom južnom delu (Portugalija, Španija, Grčka), pojava i jačanje pozicija evrokomunizma, konstituisanje i snaženje evropskih institucija predstavljaju samo najznačajnije u nizu nedavno stvorenih preduslova za dalje osamostaljenje Zapadne Evrope i njeno ravnopravnije partnerstvo sa SAD. U tom pravcu deluje i snažan ekonomski razvoj zapadne Evrope, jer ekonomski potencijali SAD danas više nemaju apsolutnu premoć u svetu, kao pre jedne i više decenija. Tokom godina, Zapadna Evropa se od siromašnog rođaka u međuvremenu pretvorila u ozbiljnog konkurenta na svetskom tržištu i, zajedno sa Japanom, sve više ugrožava doskora neprikosnovenu ekonomsku supremaciju SAD, koja je bila osnovni izvor njihove političke moći.

U tom kontekstu veća politička emancipacija Zapadne Evrope i zapadnoevropske socijaldemokratije od SAD u međunarodnim odnosima, oslobađanje od tutorstva velikog zapadnog saveznika, afirmacija svojih sopstvenih, posebnih interesa — predstavljaju u poslednje vreme osnovni sadržaj mnogih napora zapadnoevropske socijaldemokratije na međunarodnoj sceni.

Odnos zapadnoevropske socijaldemokratije prema autentičnom interesu Zapadne Evrope najbolje ilustruje ponašanje socijalde-

[13] Članak Vilija Branta u »Aktuellt Perspektiv«, br. 8/1980, Oslo.

Digitized by Google

mokratskih partija Zapadne Evrope u vezi sa sovjetskom invazijom u Avganistan. Neosporno je da su sovjetskom agresijom u ove delove sveta ugroženi mnogi vitalni interesi Zapadne Evrope; pre svih, detant, KEBS, kontrola razoružanja, zatim njeni značajni ekonomski aranžmani u Istočnoj Evropi, što je zapadnoevropska socijaldemokratija jasno pokazala očekivanom veoma oštrom osudom ovog sovjetskog postupka.

Međutim, u celini, socijaldemokratske partije Zapadne Evrope su sovjetsku agresiju na Avganistan u suštini, uglavnom, shvatile kao sukobljavanje interesa velikih sila, koje samo posredno pogađa Zapadnu Evropu. Zbog toga je, u vezi sa Avganistanom, zapadnoevropska socijaldemokratija nastojala da, pre svega, Zapadna Evropa ne bude uvučena u globalnu politiku SAD, da zadrži slobodu akcije u odnosu na najmoćnijeg zapadnog saveznika i da obezbedi poštovanje svojih posebnih interesa (između ostalog, »istočna politika« SR Nemačke, odnosno SDP Nemačke, značajni ekonomski aranžmani Zapadne Evrope sa SSSR-om i drugim zemljama istočne Evrope — uvoz sirovina i energije, izvoz tehnologije, odnosi sa NDR itd.). Borba za očuvanje detanta i nastojanje zapadnoevropske socijaldemokratije da bitnije ne remeti odnose sa SSSR-om — osnovni je lajtmotiv svih deklaracija i akcija socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope povodom Avganistana.

Osim toga, u vezi sa detantom, zapadnoevropska socijaldemokratija nastoji da ne pokaže isti nedostatak istorijske inicijative u krizi sadašnjih međunarodnih odnosa, koja je izazvana sovjetskom agresijom na Avganistan, kao što je to učinila u vreme hladnog rata, kada su sve značajnije akcije u početnoj fazi popuštanja zategnutosti poticale od građanskih partija.

Raniji visok stepen identifikacije većine socijaldemokratskih partija sa interesima SAD, članstvo mnogih zemalja Zapadne Evrope u Atlantskom paktu u kojima su mnoge socijaldemokratske partije nosioci državne vlasti, a uz to i kolonijalistička prošlost tih zemalja — sve to u znatnoj meri opterećuje odnose između zapadnoevropske socijaldemokratije i zemalja u razvoju. Zbog toga povećane ambicije zapadnoevropske socijaldemokratije za prestiž i uticaj na prostorima izvan zapadnoevropskog regiona, posle ženevskog kongresa 1976. godine, primoravaju zapadnoevropsku socijaldemokratiju da jasnije odredi svoj položaj prema SAD, utvrdi mogućnosti svog samostalnog delovanja u međunarodnim odnosima, pa i objasni stvarnu sadržinu i karakter odnosa između SAD i zapadnoevropske socijaldemokratije. Otuda i napor mnogih socijaldemokratskih i socijalističkih partija Zapadne Evrope da svoj odnos prema SAD svedu samo na »komunikaciju, koja ne znači automatski saradnju niti je isključuje«. Posebno nastoje da uvere svet da zapadnoevropska socijaldemokratija svoje interese ne identifikuje sa interesima SAD, da nije reč o zajedničkoj, istovetnoj, globalnoj strateško-političkoj orijentaciji, već da njihovi odnosi zavise isključivo od »konkretnog pitanja, kon-

Digitized by Google

kretnog političkog cilja i postojećeg stepena zajedničkih težnji«[14] te da se stoga ne može dovoditi u sumnju autentičnost pobuda i namera zapadnoevropske socijaldemokratije u sferi međunarodnih odnosa.[15]

U poslednje vreme, zbog većeg aktiviranja Socijalističke internacionale na područjima izvan evropskog regiona i rastućeg političkog značaja socijaldemokratskog pokreta na međunarodnoj sceni, odnos zapadnoevropske socijaldemokratije prema SAD dobija nove dimenzije. Sa »internacionalizacijom« Socijalističke internacionale, njenim izlaženjem iz uskih okvira Zapadne Evrope, socijaldemokratski pokret je počeo da prihvata i posmatra svet ne samo kroz suženu prizmu neposrednog interesa Zapadne Evrope. Ostvarujući svoje ambicije za povećanjem prestiža i uticaja u zemljama u razvoju, socijaldemokratske partije Zapadne Evrope se nužno sukobljavaju sa interesima SAD u ovim područjima sveta, pa time dolaze u kvalitativno novu poziciju prema svom moćnom zapadnom savezniku, posebno socijaldemokratske partije iz zemalja koje pripadaju Atlantskom paktu. Zbog toga ovaj, u izvesnoj meri »zbunjujući« položaj Socijalističke internacionale prema SAD, kod nekih socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope izaziva oprez i skepsu prema trajnijim mogućnostima njene sadašnje politike. U isto vreme, u jednom delu zapadnoevropske socijaldemokratije se smatra da ovakvi odnosi između SAD i Socijalističke internacionale nameću potrebu da socijaldemokratske partije preciznije utvrde granice manevarskog prostora za svoje slobodno delovanje u odnosu na SAD i krajnje okvire do kojih ovaj politički pokret može da bude u raskoraku sa spoljnom politikom SAD i njenim interesima, a da pri tom ne poremeti globalnu poziciju zapadnoevropske socijaldemokratije u međunarodnim odnosima, naime njeno osnovno opredeljenje i pripadništvo »zapadnom svetu«[16].

Aktivnost i ponašanje Socijalističke internacionale u Latinskoj Americi predstavlja najočigledniji primer »neusklađenosti« politike i interesa zapadnoevropske socijaldemokratije i SAD. U svojim naporima da proširi politički i ideološki uticaj Socijalističke internacionale i van granica zapadne Evrope, zapadnoevropska socijaldemokratija poslednjih godina pokazuje izuzetno interesovanje za Latinsku Ameriku, uverena da u ovom za razvijene zemlje Zapadne Evrope ekonomski izuzetno značajnom regionu sveta postoje u odnosu na druga područja zemalja u razvoju najoptimalniji uslovi za širenje i jačanje socijaldemokratskog uticaja. Pri tom se prvenstveno ima u vidu dostignuti stepen društveno-ekonomskog razvoja Latinske Amerike i neuspesi »radikalne levice«, koja je svojom pogrešnom politikom delimično

[14] »Socialist Affairs«, br. 4/1979, London.

[15] Posebnost interesa i odgovornosti Zapadne Evrope u odnosu na SAD Socijalistička internacionala je posebno apostrofirala na svom poslednjem kongresu (Madrid, novembar 1980) (vidi: *Resolution of the Fifteenth Post-War Congress of the Socialist International*, str. 6).

[16] »Socialist Affairs«, br. 4/1979, London.

Digitized by Google

uslovila obaranje demokratskih ustavnih režima i nastanje vojnih diktatura.[17] Radi ostvarivanja svog uticaja, Socijalistička internacionala se opredelila za demokratizaciju i redemokratizaciju Latinske Amerike, kao jedino moguć efikasan sadržaj svog prodora na latinoameričko tle, te stoga u Latinskoj Americi Socijalistička internacionala pomaže one progresivne snage koje te ciljeve mogu najuspešnije da ostvare. Pružanjem podrške sandinistima u Nikaragvi[18], ustaničkoj levici u Salvadoru i usvajanjem rezolucije o Porto Riku na Prvoj regionalnoj konferenciji Socijalističke internacionale za Latinsku Ameriku i Karibe (Santo Domingo, mart 1980), kojom se odbacuje svaki pokušaj »držanja naroda Portorika u sadašnjem kolonijalnom statusu ili pretvaranja u državu SAD«[19], Socijalistička internacionala je u poslednje vreme došla u najočigledniji nesklad sa politikom SAD. Ovakva njena politika često izaziva tenzije u odnosima između zapadnoevropske socijaldemokratije i SAD i kvalifikuje se u zvaničnoj Americi kao izraz odsustva »globalne odgovornosti« socijaldemokrata za interese Zapada kao celine, tačnije, nespremnosti zapadnoevropske socijaldemokratije da se identifikuje sa SAD i podredi interese Zapadne Evrope njenim interesima.

Međutim, bipolarnost Istok — Zapad i dalje postoji. Težnja zapadnoevropske socijaldemokratije za ravnopravnijim partnerstvom sa SAD i njena namera da poveća mogućnosti socijaldemokratskog pokreta u preduzimanju samostalnih političkih inicijativa u odnosu na SAD istovremeno ne znači da zapadnoevropska socijaldemokratija želi da se njena nastojanja za postizanjem samostalnosti pretvore u stav protivljenja i suprotstavljanja Sjedinjenim Državama. Naravno, i ovde ima razlika: od SDP Nemačke i Laburističke partije Velike Britanije, kao najvernijih privrženika politici SAD i NATO, preko Radničke partije Norveške i SDP Danske, pa do SDP Švedske i socijalističkih partija Juga Evrope.

6.

Aktivnost zapadnoevropske socijaldemokratije u popuštanju zategnutosti u svetu, njeña borba za održavanje kontinuiteta detanta i proširivanje njegovog dejstva van granica Evrope stvaraju prostor za veću samostalnost Zapadne Evrope od SAD, jer je samo u uslovima detanta moguće ostvariti emancipaciju Zapadne Evrope od SAD, potpunije razviti njene materijalne i duhovne potencijale i stvoriti sve potrebne pretpostavke za realizaciju ne samo onih ambicija zapadnoevropske socijalde-

[17] Vidi članak Zorana Stanojevića u časopisu »Međunarodni radnički pokret«, br. 3/1978.

[18] Između ostalog, na XV kongresu Socijalističke internacionale (Madrid, 1980), na predlog Vilija Branta, osnovan je Međunarodni komitet za odbranu nikaragvanske revolucije.

[19] Zahteve u ovoj rezoluciji SAD su ocenile kao grubo i neshvatljivo mešanje u unutrašnje poslove SAD.

Digitized by Google

mokratije koje se odnose na pretvaranje Zapadne Evrope u još snažniji ekonomski i politički faktor savremenog sveta već i za ostvarenje ciljeva i doktrine »demokratskog socijalizma«, »trećeg puta između kapitalizma i komunizma«. Zbog toga se u vreme nedavne najoštrije konfrontacije velikih sila zapadnoevropska socijaldemokratija, pored pokreta nesvrstanosti, najviše angažovala na smirivanju nastalih sukoba u svetu. Sazivanje već pomenutog sastanka lidera Socijalističke internacionale u Beču, koji je odlučno zahtevao očuvanje detanta, pre svega korišćenjem svih mogućnosti za bilateralni i multilateralni dijalog, bila je u poslednje vreme samo jedna od mnogih inicijativa zapadnoevropske socijaldemokratije preduzetih u tom pravcu.

Poslednjih godina, detant, za koji se zalaže zapadnoevropska socijaldemokratija, sve više prestaje da bude isključivo ograničen međama evropskog regiona. Prihvatajući tezu o nedeljivosti mira, zapadnoevropska socijaldemokratija se intenzivnije nego ranije angažuje na rešavanju svih sukoba, posebno »onih neraščišćenih odnosa u područjima sa kojima se graniči Evropa, gde se stvaraju zategnutosti i u njih se upliću obe supersile, što može imati negativne posledice i po detant u Evropi«[20]. Zbog toga zapadnoevropska socijaldemokratija smatra da se upravo u ovoj sferi međunarodnih odnosa, u borbi za mir i detant, nalazi njen »osnovni i obavezujući zadatak u spoljnoj politici Zapadne Evrope«[21]. Osujećena igrom velikih sila da vrši svoju ulogu snažnog faktora mira u svetu, koja joj neosporno pripada snagom njenih duhovnih i materijalnih izvora, Zapadna Evropa se, prema Brantu, u svojoj politici mira mora orijentisati u tri osnovna pravca.[22] Prvo, ka daljem jačanju procesa integracije Zapadne Evrope, pre svega snaženjem postojećih evropskih institucija Evropske zajednice, posebno njenog evropskog parlamenta, koji treba da dobije izvesne ingerencije u koordinaciji, pa čak i formiranju spoljne politike svojih članica. Drugi osnovni element mirovne politike zapadnoevropske socijaldemokratije Brant vidi u evropskom posredovanju za očuvanje postojeće ravnoteže snaga između Istoka i Zapada, u cilju postizanja »razumne i uzdržane politike velikih sila, koja uzima u obzir interese bezbednosti svih partnera«[23]. U Brantovoj konstrukciji, treća dimenzija ove politike odnosi se na smanjivanje jaza u materijalnoj razvijenosti između Severa i Juga.

Od samog svog osnivanja Socijalistička internacionala je bila svesna velikih opasnosti koje beda i siromaštvo zemalja u razvoju potencijalno sobom nose po mir u svetu. Međutim, pre nekoliko decenija, u vreme hladnog rata i najoštrijeg sučeljavanja vojno-političkih blokova, zapadnoevropska socijaldemokratija je sve eventualne sukobe izazvane velikom ekonomskom nerazvijenošću ogromnih delova sveta isključivo shvatala kao opasnost

[20] Intervju Vilija Branta NIN-u, 9. jul 1978.
[21] Vili Brant, »Aktuellt Perspektiv«, br. 8/1980, Oslo.
[22] Ibid.
[23] Ibid.

Digitized by Google

za premoć »druge strane« i pretnju za sopstveni prestiž i uticaj u zemljama u razvoju. Globalizacija opasnosti, izazova rata i samouništenja, suočavanje svih zemalja sa mnogim teškoćama, koje se neposredno odnose na svet kao celinu, danas prisiljavaju zapadnoevropsku socijaldemokratiju da rešenje ovih problema isključivo traži u njihovoj »internacionalizaciji«. Otuda i ocena zapadnoevropske socijaldemokratije da sva postojeća žarišta krize u svetu (Bliski istok, Jugoistočna Azija, Jug Afrike, Srednja Amerika, Iran, Avganistan) imaju svoje korene upravo u ogromnim razlikama u ekonomskoj nerazvijenosti, koje dele svet na bogate i siromašne zemlje, »te da, sledstveno tome, bez fundamentalnih promena odnosa između razvijenih i nerazvijenih i zemalja u razvoju, na duži rok, ne može biti mira i bezbednosti u Evropi i svetu«[24]. S tim u vezi, zapadnoevropska socijaldemokratija je u vreme sve izraženije krize detanta posle sovjetske invazije u Avganistanu posebno potencirala bezbednosno-političku dimenziju odnosa između Severa i Juga (sastanak lidera Socijalističke internacionale u Beču — deklaracija, izlaganje Vili Branta; niz istupanja vodećih ličnosti zapadnoevropske socijaldemokratije, posebno SDP Nemačke: Branta, Šmita i drugih).[25]

U tom kontekstu i širenje »atomskih znanja« na neke zemlje u razvoju, odnosno mogućnosti i namere nekih od ovih zemalja da steknu sopstveno atomsko oružje, kojim se »prenosi deo moći tradicionalno bogatih zemalja na treći svet«[26], predstavlja još jedan u nizu pomenutih uzroka zbog kojih je zapadnoevropska socijaldemokratija počela pokazivati više razumevanja za zemlje u razvoju.

U celini, bezbednosno-politički aspekt odnosa zapadnoevropske socijaldemokratije sa zemljama u razvoju, sve razvijenija svest socijaldemokratskih partija Zapadne Evrope o novom međunarodnom ekonomskom poretku kao »drugoj dimenziji dugoročne politike obezbeđenja stabilnosti i mira«, saznanje o ekonomskoj nerazvijenosti velikih delova sveta kao stalno potencijalnom uzroku eksplozija i veoma opasnih situacija u svetu, bitno su uticali na promenu stava zapadnoevropske socijaldemokratije prema pokretu nesvrstanosti.

U poslednje vreme zapadnoevropska socijaldemokratija sve više priznaje veliku ulogu i značaj pokreta nesvrstanih u međunarodnim odnosima, posebno nakon sovjetske agresije u Avganistanu, u vreme najoštrije konfrontacije velikih sila, kada doktrina i politika nesvrstanosti i njene političke inicijative postaju i za socijaldemokratske i socijalističke partije jedan od značajnih činilaca međunarodnog života, koji može mnogo da pomogne da svet izađe iz duboke krize u kojoj se danas našao.

Posle perioda potpunog ignorisanja pokreta nesvrstanosti u vreme njegovog nastanka, odbojnosti i nerazumevanja suštine i

[24] »Aktuellt Perspektiv«, br. 8/1980, Oslo.
[25] »Socialist Affairs«, br. 1/1980, London.
[26] »Socialist Affairs«, br. 5/1978, London.

Digitized by Google

uloge pokreta nesvrstanosti kasnijih godina, sada zapadnoevropska socijaldemokratija prihvata pokret nesvrstanosti kao konstruktivnu snagu u međunarodnim odnosima, koja ima sposobnost da zaustavi dalje pogoršavanje odnosa u svetu i utiče u pravcu razrešavanja osnovnih protivrečnosti koje izazivaju krizu u svetu. Otuda i potreba Socijalističke internacionale da, upravo u ovo krizno vreme, prvi put od osnivanja pokreta nesvrstanosti, u jednom svom zvaničnom dokumentu posebno istakne povećani značaj svojih kontakata sa pokretom nesvrstanosti.[27]

Međutim, uporedo sa nastojanjima da »uspostavi kontakt sa pokretom nesvrstanosti« zapadnoevropska socijaldemokratija se u poslednje vreme veoma mnogo angažuje na tome da postane politički pokret koji je sposoban da izrazi i predstavlja aspiracije zemalja u razvoju, »konstruktivno ih kanališući«, i da zalaganjem za rešavanje vitalnih problema ovih regiona sveta obezbedi svoje idejno i političko prisustvo u zemljama u razvoju.

Svoje težnje za jačanjem uticaja i prestiža u zemljama u razvoju zapadnoevropska socijaldemokratija danas ostvaruje polazeći sa ideološki mnogo fleksibilnijih pozicija nego ranijih godina, jer često u svojoj idejnoj i političkoj ofanzivi u zemljama u razvoju preuzima neke zahteve i principe pokreta nesvrstanosti (demokratizacija međunarodnih odnosa, novi međunarodni ekonomski poredak, likvidacija kolonijalizma).[28] Istovremeno, uspešan prodor zapadnoevropske socijaldemokratije u zemlje u razvoju bio je uslovljen daljim napuštanjem socijaldemokratskih dogmi, koje može značiti izvesno menjanje njene tradicionalne ideološke i političke orijentacije. Ova konstatacija se, pre svega, odnosi na novo poimanje suštine i stvarnih dometa parlamentarne demokratije. Priznavanjem da je »ono što se zvalo demokratija pokazalo svoju nesposobnost da obezbedi slobodu i puno učešće naroda« i zalaganjem za »takav oblik demokratije koji istinski uključuje sve delove društva, a radničkoj klasi pruža plodove progresa u pluralističkom sistemu«[29], zapadnoevropska socijaldemokratija je u Santo Domingu bitno korigovala svoj poznati stav o univerzalnom značaju višepartijskog parlamentarnog sistema, ne samo kao sredstva već i kao cilja radničke klase i radničkog pokreta. To je, verovatno, i razlog, kao i zahtevi za samostalnošću Portorika, koji su postavljeni u rezoluciji iz Santo Dominga, što se u Socijalističkoj internacionali smatra da »posle Santo Dominga Socijalistička internacionala neće više nikada biti ista kao pre, jer se ton na ovom skupu znatno razlikovao od većeg dela politike na koji je bila navikla Socijalistička internacionala«[30].

Aktiviranje zapadnoevropske socijaldemokratije u sferi međunarodnih odnosa i već pomenute pozitivne promene u njenoj

[27] Rezolucija sa sastanka lidera Socijalističke internacionale u Beču, »Socialist Affairs«, br. 1/1980.

[28] Rezolucija sa skupa u Santo Domingu (»Socialist Affairs«, br. 3/1980).

[29] Ibid.

[30] Ibid.

Digitized by Google

spoljnopolitičkoj delatnosti tesno su povezani i sa novim procesima u socijaldemokratskom pokretu, koji se javljaju tokom poslednje decenije. Posle dugotrajnog perioda apsolutne uverenosti socijaldemokratskog pokreta u trajne vrednosti njegove doktrine i u bezuslovnu uspešnost politike »države blagostanja«, u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji je nastupila faza previranja i nesigurnosti, izražene nestabilnosti političkog uticaja u većini socijaldemokratskih partija i prvih velikih socijalnih nemira u Zapadnoj Evropi posle drugog svetskog rata. Na promene u zapadnoevropskoj socijaldemokratiji presudno je, pre svega, uticala ekonomska kriza u Zapadnoj Evropi. Nastupanjem ekonomske krize, koja je istovremeno značila i početak erozije tradicionalno privilegovanog ekonomskog položaja Zapadne Evrope, ugroženo je postojanje osnovnih pretpostavki za realizaciju socijaldemokratske politike i ideologije. Sužen je manevarski prostor za istovremeno podizanje materijalnog standarda radničke klase i porast profita krupnog kapitala, odnosno za ispunjavanje dvostruke uloge socijaldemokratije u zapadnoevropskom društvu: upravljača kapitalističkog sistema i osnovnog predstavnika interesa radničke klase u većini zemalja zapadnoevropskog regiona. Intenzivan proces preispitivanja dotadašnje politike i doktrine zapadnoevropske socijaldemokratije, deklarativno »vraćanje socijalizmu« i starim napuštenim socijalističkim ciljevima nužno su uticali na aktivnost Zapadne Evrope i u sferi međunarodnih odnosa. Pritisak osnažene socijaldemokratske levice, koja je posebno u vezi sa vojnim angažovanjem SAD u Vijetnamu postala svesna prave prirode imperijalizma, takođe je imao izvesnog uticaja na promenu stava zapadnoevropske socijaldemokratije prema zemljama u razvoju i pokretu nesvrstanosti.

Međutim, postavlja se pitanje da li je pomenuti novi odnos zapadnoevropske socijaldemokratije prema pokretu nesvrstanosti i njeno izjašnjavanje za uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka jedan od izraza neosporno pozitivnih procesa, koji se poslednje decenije postepeno javljaju u ideološkoj i političkoj orijentaciji socijaldemokratskih i socijalističkih partija Zapadne Evrope, ili možda prihvatanje novog međunarodnog ekonomskog poretka i priznavanje pokreta nesvrstanosti za izuzetno značajan politički faktor u svetu — znači samo promenu metoda političkog i ideološkog delovanja zapadnoevropske socijaldemokratije u tim izuzetno značajnim prostorima sveta? Zamenu jevtinih oblika antikomunizma i neokolonijalizma suptilnijim i svrsishodnijim načinima političkog i ideološkog uticaja, pri čemu su nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju za zapadnoevropsku socijaldemokratiju i dalje značajni pre svega kao poprište nadmetanja i borbe za prestiž i uticaje sa »komunizmom«?

Sigurno da je reč i o jednom i o drugom. S druge strane, neosporno je da izvesna, mada zasada uglavnom verbalna, radikalizacija zapadnoevropske socijaldemokratije i njeno deklarativno »vraćanje« starim, napuštenim socijalističkim ciljevima u izvesnoj meri utiče na aktivnost socijaldemokratskog pokreta u sfe-

Digitized by Google

ri međunarodnih odnosa. To, s druge strane, ne znači da zapadnoevropska socijaldemokratija svoje angažovanje u razvoju, opredeljenje za novi međunarodni ekonomski poredak i podršku pokretu nesvrstanosti nije istovremeno stavila u funkciju svoje, decenijama duge, ambicije za jačanjem političkog i ideološkog uticaja u zemljama u razvoju ili, kako to socijaldemokrati kažu, »širenja socijaldemokratskih ideja o slobodi i solidarnosti na međunarodna zbivanja«, i vidi sebe kao »najpogodniju političku snagu u svetu koja se može suočiti sa tim izazovom«.

Sigurno je da ponovno aktiviranje Socijalističke internacionale u cilju povećanja njenog uticaja u zemljama u razvoju, koje je posebno intenzivno poslednjih godina, može dovesti do ideološke diferencijacije u pokretu nesvrstanosti, određenih podvojenosti i podela u tom pokretu i slabljenja njegove efikasnosti. Drugim rečima, angažovanje Socijalističke internacionale u zemljama u razvoju nosi u sebi znatne rizike za autentičan i nezavisan razvoj ovih područja sveta. Međutim, svako poimanje zapadnoevropske socijaldemokratije kao pukog instrumenta blokovske politike SAD predstavlja grubo pojednostavnjivanje izuzetno složenog i protivrečnog nastupanja zapadnoevropske socijaldemokratije u zemljama u razvoju, kako po svojim motivima tako i posledicama.

U oceni aktivnosti zapadnoevropske socijaldemokratije u zemljama u razvoju treba, pre svega, imati na umu dve veoma važne činjenice. Prvo, jasno ispoljavane autonomne ekonomske i političke interese Zapadne Evrope i, drugo, autonomne političke i ideološke aspiracije zapadnoevropske socijaldemokratije, kao najuticajnijeg dela radničkog pokreta Zapadne Evrope. To su, u isto vreme, i dva osnovna razloga da se politika i doktrina zapadnoevropske socijaldemokratije ne mogu identifikovati sa aspiracijama i filozofijom SAD kao velike imperijalističke sile, osnovnog uporišta kapitalizma u svetu. Zbog toga je veće angažovanje Socijalističke internacionale u zemljama u razvoju i svake socijaldemokratske partije ponaosob, u izvesnoj meri, protivrečan proces, te se njihova aktivnost u ovim područjima sveta ne može pojednostavnjeno smatrati isključivo usmerenom protiv pokreta nesvrstanosti i autentičnog interesa zemalja u razvoju (pomoć oslobodilačkim i antikolonijalnim pokretima, delovanje Socijalističke internacionale protiv vojnih diktatura u Latinskoj Americi i slično).

Digitized by Google

Gavro Altman

Razvitak nesvrstane spoljne politike Jugoslavije

Nisu sve nesvrstane zemlje socijalističke, još manje samoupravljačko-socijalističke, ali je teško zamisliti da zemlja sa socijalističkim i samoupravnim društvenim poretkom ne bude nesvrstana.

Prvom delu ove tvrdnje nisu potrebni dokazi: dovoljan je pogled na društvenu šarolikost pokreta nesvrstanosti. Postoji snažna motivacija — nacionalna i globalna — koja je privela nesvrstanosti dve trećine suverenih zemalja i praktično sve savremene nacionalnooslobodilačke pokrete, bez obzira na međusobne razlike. Želja da se stekne ili očuva nezavisnost, da se izgrade i učvrste ekonomski temelji političke nezavisnosti, da se spreči zamena jedne potčinjenosti drugom, da se izbegne učešće u međusobnom obračunavanju svetskih moćnika a ostvare takvi odnosi među narodima koji se neće zasnivati na sukobu ili nagodbi velikih sila — samo su neki od sastavnih delova složene motivacije ugrađene u političku filozofiju i praksu stotinak zemalja. Ti su razlozi sadržani u individualnoj spoljnopolitičkoj orijentaciji nesvrstanih zemalja u celini ili delimično, postojano i dosledno ili samo sporadično. Međutim, nesvrstanost, kao politika i kao pokret, izraz je davno sazrele i sve više shvaćene potrebe da se postojeći sistem međunarodnih odnosa — obeležen nasiljem, neravnopravnošću i iskorišćavanjem — zameni boljim, čovečnijim, demokratskijim i, zbog svega toga, stabilnijim poretkom. To je revolucionarni čin

Digitized by Google

s dalekosežnim mogućim posledicama. Ne učestvuju sve nesvrstane zemlje u tom činu zato što im to nalaže opredeljenje za društveni progres, jer takvog opredeljenja često i nema, ili ga još nema. Iskustvo je, ipak, potvrdilo da između nesvrstanosti i društvenog progresa postoji složena, dinamična, ali jasna uzročna veza (zahtev za progresivnim promenama u društvenoj strukturi nesvrstanih zemalja ušao je i u njihove zajedničke dokumente, a prihvatile su ga i države koje bi se teško mogle nazvati progresističkim). Pri tom je izjašnjavanje za nesvrstanost često podsticaj za progresivne promene u društvu.

Činjenica je, isto tako, da se politika nekih socijalističkih zemalja nije izjednačila sa svim načelima i ciljevima nesvrstanosti. To se ponajviše odnosi na neke, u poređenju s međunarodnom praksom imperijalizma izrazito revolucionarne zahteve i ciljeve, kao što su, na primer, nepovredivost suvereniteta bilo koje zemlje pod bilo kakvim pretekstom, odbacivanje politike sfera interesâ, ili prvenstvo sužavanja jaza između ekonomski razvijenih i nerazvijenih zemalja u naporima za očuvanje mira. Nije reč o deklaracijama, koje mogu biti slične, nego o političkim postupcima, koji su često drukčiji. Današnji je socijalizam još opterećen nasleđem imperijalizma, odnosno neke su se socijalističke zemlje uveliko uklopile u međunarodni poredak ustoličen, u suštini, na Bečkom kongresu, vek pre prve socijalističke revolucije. Zato je bilo potrebno naglasiti da je teško zamisliti *socijalističku* i *samoupravnu* zemlju bez nesvrstane spoljne politike, iako je naglašavanje samoupravljanja u socijalizmu u izvesnom smislu tautologija, jer bez neposrednog i efikasnog uticaja radnika i građanina na sve društvene poslove nema ni razvijenog socijalizma.

U jugoslovenskom se slučaju nesvrstanost i socijalističko samoupravljanje međusobno uslovljavaju i podstiču kao nerazdvojne komponente istog društvenog i međunarodnog stremljenja i iskustva, u kojem se dobro shvaćeni interes sopstvene zemlje spaja sa saznanjem o potrebi korenitog menjanja zatečenog sistema međunarodnih odnosa.

*

Socijalistička Jugoslavija je imala svoju spoljnu politiku pre nego što je Jugoslavija postala socijalistička. Rađala se u krilu starog društva, u obliku opcija onih snaga koje su istorijom i odnosima u društvu bile pozvane da ga razore. Kao što je, na primer, odlukama o osnivanju komunističkih partija Hrvatske, Slovenije i Makedonije anticipirala federativnu strukturu buduće socijalističke zajednice, Komunistička partija Jugoslavije je, drugim odlukama i delima, polagala temelje nezavisne jugoslovenske spoljne politike koju predrevolucionarna država nije mogla, a ni htela da dosegne.

Početak anticipirane nezavisnosti Jugoslavije obeležen je, u tom smislu, odlukom novog rukovodstva KPJ, što ga je 1937. godine sastavio Josip Broz Tito, da se vrati iz emigracije u zemlju

Digitized by Google

i odrekne novčane pomoći Kominterne. Bez obzira na druge, neposredne razloge za tu odluku, objektivno i na dugi rok ona je značila, pre svega, oslanjanje na sopstvene snage. Izvanredno je značajno bilo dosledno suprotstavljanje Komunističke partije Jugoslavije sve većoj fašističkoj opasnosti u zemlji i svetu. Povinujući se kominternovskoj disciplini i prihvatajući sovjetsko tumačenje pakta s nacističkom Nemačkom (1939) — koji je značio, između ostalog, i podelu sfera interesa — KPJ ga je *u svom delovanju de facto ignorisala*, odnosno nastavila je borbu protiv fašizma i pripreme za odbranu zemlje. Zato se za jugoslovenske komuniste nije postavljalo pitanje: »za šta, za koga?« kada je trebalo braniti zemlju takvu kakva je bila. A kada je okupirana i podeljena među okupatorima — komunisti su pošli u novu akciju.

Narodnooslobodilačka borba je bila izraz njihove rešenosti da se originalnom kombinacijom nacionalne i socijalne motivacije postigne najveća moguća vojna efikasnost, uz duboke i nepovratne promene u društvenom poretku. Od ukidanja starih i stvaranja novih organa vlasti, na oslobođenim i neoslobođenim područjima, preko osnivanja proleterskih brigada i neprekidnog ponavljanja da nema povratka na staro, do odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a i proklamovanja nepovredivog integriteta *celokupne* teritorije Jugoslavije (»tuđe nećemo, svoje ne damo«), narodnooslobodilačka borba je bila sinonim socijalističke revolucije, a istovremeno otpor novoj igri velikih sila sa sudbinama drugih zemalja, uključujući i savezničke.

Za velike zapadne saveznike ta je igra bila nastavak duboko ukorenjene evropske tradicije o podeli i preraspodeli zatvorenih lovišta. Oslanjajući se na svoje naglo nabujale snage, Sjedinjene Države su se brzo i lako priklonile toj tradiciji. To je, skoro istovremeno i oslanjajući se na isti faktor superiorne oružane sile, učinio i Sovjetski Savez. Suprotno lenjinskim načelima iz vremena Oktobra — o striktnom poštovanju prava na samoopredeljenje, ukidanju tajne diplomatije i drugim — Staljin se opredelio za tajnu diplomatiju i za pogađanje o sferama interesâ. Prihvatio je apsolutno prvenstvo državnog razloga sopstvene države, ne obazirući se ni na suverena prava naroda ni na autohtona revolucionarna vrenja i nacionalnooslobodilačke pokrete, ukoliko oni nisu bili u skladu s tim razlogom. U okviru džinovskog antifašističkog ratnog napora i uporedo s ranije neviđenim rastom demokratske svesti čovečanstva javljali su se zameci vojno-političkih blokova, koji će ubrzo posle rata postati nova pretnja miru, a još više nezavisnosti naroda i međunarodnoj saradnji na osnovu ravnopravnosti, što je, inače, spadalo u proklamovane ratne ciljeve antihitlerovske koalicije.

Jugoslovenska socijalistička revolucija se nije mogla smestiti u shemu međunarodnog poretka krojenu u Teheranu, u Jalti i Potsdamu, koja je predviđala likvidaciju jednog velikog svetskog zla, fašizma, ali ne i fundamentalnijeg, starijeg i postojanijeg zla — dominacije jačih nad slabijima, neravnopravnosti i, »po pot-

Digitized by Google

rebi«, međunarodnog nasilja. Otuda nastojanja da se tokovi te revolucije uspore, pregrade ili skrenu u druge vode. U nekim slučajevima bila su prouzrokovana očiglednim klasnim interesima i preferencijama, političkim tradicionalizmom i sistematskom netrpeljivošću prema revolucijama, a u drugim — već pomenutim državnim razlogom i pokušajem da mu se, u ime viših interesa socijalizma, eventualne revolucije bez pogovora podrede.

Istorija je dokazala da su Staljin i njegovi saradnici želeli pokrete otpora u Evropi, ali samo u funkciji sovjetskog ratnog napora, a ne i kao nosioce revolucionarnih promena koje bi, sledeći sopstvenu logiku, narušavale njihove sporazume s velikim partnerima. Sudbina narodnooslobodilačkog pokreta u Grčkoj, koji je dejstvovao u priznatoj britanskoj sferi uticaja, jedan je od tragičnih spomenika danima kada su blokovi nastajali. Primer nije usamljen. Istorija narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji ima, pored svog osnovnog antifašističkog i revolucionarnog značenja, i smisao neprekidnog spora sa pokušajima da se sačuvaju stara politička i ekonomska uporišta na našem tlu ili steknu nova. Britanska strana unosila je »fifti-fifti« sporazum o podeli interesnih sfera, predratnu funkciju inostranog (verovatno ne samo britanskog) kapitala u Jugoslaviji, kontinuitet *ancien régimea*, svoj uticaj na kraljevsku vladu u izbeglištvu, nevoljno, ali realističko prihvatanje dela »svršenih činjenica«, a sovjetska strana, očigledno, efektive i ostvarenja narodnooslobodilačkog pokreta. Kritikom na račun mnogih postupaka jugoslovenskih komunista (od stvaranja proleterskih brigada do državotvornih odluka AVNOJ-a), savetima da se traže kompromisi s predstavnicima starog režima, a posebno sopstvenim predusretljivim držanjem prema njima — nastojala je da obezbedi primenu i poštovanje sporazuma o podeli sfera uticaja.

Razumevanje prvih koraka, i problema, nove Jugoslavije u međunarodnom životu iziskuje nekoliko načelnih reči o odnosu autentičnih revolucija i postojećih, etabliranih državnih interesa u preovladavajućem sistemu međunarodnih odnosa. Revolucija ne bi ni bila autentična ako ne bi tražila i nalazila *svoja* društvena i politička rešenja. Ona mogu imati izvesne presedane, ali su, po pravilu, i originalna. Uz to, autentična revolucija, pogotovo autentična socijalistička revolucija, *samostalan* je čin, kojem odgovara široka sloboda međunarodne akcije, *samostalna* spoljna politika. Revolucija će se prirodno solidarisati sa sličnim stremljenjima — tačnije, sa svim slobodarskim težnjama, nacionalnim i socijalnim — ali njena solidarnost treba da bude dobrovoljna, na samostalnim odlukama zasnovana. Ako neko, u zemlji ili izvan nje, zanemari ili pokuša da gazi neophodnu samostalnost, to će dovesti do iskrivljavanja, u težim slučajevima do degeneracije revolucionarnog procesa, ili do neizbežnih nesporazuma, otpora i sukoba. Hoće li se dogoditi jedno ili drugo — zavisi od objektivnih okolnosti i subjektivnih činilaca, a u presudnoj meri svakako od jedinstva pokretačkih snaga revolucije, od rešenosti i sposobnosti da očuvaju njenu autentičnost. To nije teorijska kon-

Digitized by Google

strukcija, a još manje samo deklaracija o namerama, nego rezultat povelikog iskustva koje se svakim danom povećava. Razbijajući stari društveni poredak, dosadašnje socijalističke revolucije inaugurisale su i novu spoljnu politiku, koja se, po pravilu, nije uklapala u interese ili planove nekih moćnih činilaca međunarodnog života. Od daljeg toka revolucije, od odnosa unutrašnjih, a katkad i međunarodnih snaga, od spremnosti i sposobnosti revolucionarnih snaga da rešavaju svoje istorijske zadatke — zavisilo je i to da li će njihovo nezavisno i prirodi revolucije primereno spoljnopolitičko delovanje biti trajno ili će ustuknuti pred starim, u suštini imperijalističkim pravilima međunarodnog ponašanja.

Koreni jugoslovenske socijalističke revolucije bili su dovoljno duboki, snage što su je nosile dovoljno velike, svest o njihovim zadacima i odgovornostima dovoljno jaka, a da bi se njihova domaća ili međunarodna akcija mogla sabiti u tuđe kalupe. Samostalna odluka, zasnovana na sopstvenoj proceni prilika i na osećanju odgovornosti sopstvenom narodu bila je, i ostala, uprkos svim iskušenjima i pritiscima, bitno obeležje spoljne politike socijalističke Jugoslavije. Među izvorima njene nesvrstanosti socijalistička revolucija zauzima počasno mesto.

Godina 1948. je, i u tom smislu, značila nastavak i ubrzavanje revolucije. Razume se da su se morali istraživati uzroci staljinskog pritiska na Jugoslaviju — društveni, ideološki i politički — i izvući odgovarajući zaključci o opasnostima državno-kapitalističkog zastoja i nazadovanja u ranim fazama socijalizma. Na polju međunarodnih odnosa je taj pritisak neosporno učvrstio Jugoslaviju u njenom neprihvatanju politike sile uopšte, sporazumâ o sferama uticajâ i nastojanja da se, na osnovu takvih sporazuma, onemogući ili sputa nezavisnost manjih, ekonomski manje razvijenih i slabije naoružanih zemalja. Neopravdan je, ipak, postupak — prilično rasprostranjen u svetu — da se 1948. godina opisuje kao početak nezavisne jugoslovenske spoljne politike na putu ka nesvrstanosti. Godine 1948. ni Rezolucije Informbiroa, sa njenim neposrednim i dugoročnim posledicama, ne bi bilo da jugoslovenska socijalistička revolucija nije bila autohtona i nezavisna u svojim odlukama, da tim odlukama nije ometala, pored ostalog, program da se posleratni svet uredi samo voljom velikih sila. Odbacivanje Rezolucije Informbiroa, odnosno suprotstavljanje staljinskom pritisku, bilo je, za jugoslovenske komuniste, izraz vernosti sopstvenoj revoluciji. Ostaje, međutim, i činjenica da su promenjene prilike u kojima se Jugoslavija našla te, izuzetno važne 1948. godine podsticale, uprkos vrlo velikim neposrednim teškoćama, formiranje takvih globalnih koncepcija koje su našle svoj celovit, zaokrugljen izraz u politici nesvrstanosti. Utoliko više što je otpor Jugoslavije staljinskom diktatu značio *u praksi* odbacivanje članstva u bloku, u vreme kada su se blokovi upravo konstituisali, kao što je, obratno, pritisak na Jugoslaviju bio sastavni

Digitized by Google

deo nastojanja da se izgradi blok u kojem neće štrčati jedna nezgodna i sa staljinskog gledišta nepripitomljena revolucija.

Drugim rečima, odbrana nezavisnosti i prava na samostalan izbor puteva socijalističkog razvitka, nametnuta Jugoslaviji Staljinovom politikom, podsticala je traganje za takvim univerzalnim rešenjima koja će, bolje od postojećeg sistema međunarodnih odnosa, obezbeđivati nezavisnost i suverenitet *svih zemalja*, kao i mogućnost da same biraju svoj poredak i put u budućnost.

To se odigravalo u takvim međunarodnim prilikama u kojima su odbrana i promocija prava na nezavisnost postali akutni. Raspalo se savezništvo iz nužde, oličeno u velikoj antihitlerovskoj koaliciji, a zamenile su ga međusobno suprotstavljene grupacije sila čiji je cilj bio da zaštite utvrđene sfere uticaja (ili, po mogućnosti, njihovo širenje), ali i da obezbede dominaciju interesa najveće, najjače sile u sopstvenoj grupaciji, bloku. U isto vreme je raspadanje kolonijalnih imperija — započeto u drugom svetskom ratu i podstaknuto, između ostalog, i proklamovanim demokratskim ratnim ciljevima antihitlerovske koalicije — doživelo naglo, dramatično i za mnoge neočekivano ubrzanje. Primer Indije, Indonezije, Vijetnama sledile su mnoge azijske i afričke zemlje, da bi se, mnogo godina kasnije, i osobeni latinskoamerički rezervat Sjedinjenih Država, omeđen Monroovom doktrinom i osiguravan američkom ekonomskom i oružanom snagom, pokazao prijemčivim za izazov nezavisnosti. Oslobođene političke stege kolonijalizma, ali i dalje ekonomski zavisne od bivših metropola i industrijski razvijenih zemalja uopšte, te zemlje nisu videle, po pravilu, garantiju svoje nezavisnosti ni mogućnost za rešavanje svojih razvojnih problema u pristupanju jednom ili drugom bloku. Pod diktatom međublokovske konfrontacije i sopstvenih političkih i privrednih ambicija Sjedinjene Države su praktično napustile tradicionalni antikolonijalizam, angažujući često i sopstvene snage i mehanizam Atlantskog pakta za odbranu kolonijalističkih pozicija ili, pak, za zamenu tih pozicija američkim uticajem. Na drugoj strani, Sovjetski Savez je pružao aktivnu i efikasnu političku i drugu podršku antikolonijalističkim pokretima uglavnom samo u funkciji svoje strategije u »hladnom ratu«, što znači da ta podrška nije bila bezuslovna. Priključivanje jednom ili drugom bloku nije moglo biti, u takvim okolnostima, rešenje za probleme nacionalnooslobodilačkih pokreta, nabujalih krajem četrdesetih i tokom pedesetih i šezdesetih godina ovog veka. Tu su bile i narasle snage socijalizma, izražene, razume se, ne samo u konstituisanim socijalističkim državama istočne Evrope nego i u značajnim vanevropskim revolucijama (od izuzetnog je značaja bila kineska revolucija) i u manje ili više jasno artikulisanom socijalističkom opredeljenju mnogih nacionalnooslobodilačkih pokreta. Staljinizam je naneo veliku i srazmerno dugotrajnu štetu uticaju većine komunističkih partija, uključujući i partije u razvijenim kapitalističkim zemljama, ali je socijalizam — dominantno društveno stremljenje našeg vremena — i u takvim uslovima nalazio načina da se izrazi, postajući pri tom u pravom smislu reči svetski proces.

Digitized by Google

Sve su te okolnosti iziskivale zamenu, doktrinarnu i praktičnu, za sistem međunarodnih odnosa izgrađen u eri imperijalizma.

To su bili politika i pokret nesvrstanosti, taj novi i složeni međunarodni fenomen, »izraz, rezultat i produžetak antiimperijalističke revolucije narodâ« (Kardelj), izraz potrebe da se postigne i odbrani njihova nezavisnost, spreče polarizacija sveta oko središta blokova i nuklearna katastrofa, stvore uslovi za brži napredak ekonomski nerazvijenih zemalja, ali, više od svega toga, da se radikalno i svestrano demokratizuje nasleđeni, arhaični sistem međunarodnih odnosa.

Socijalistička Jugoslavija je svojim društvenim bićem, svojim međunarodnim položajem i svojim životnim interesima bila predodređena da postane jedan od pokretača i najaktivnijih pobornika nesvrstanosti.

Još nekoliko reči o društvenom biću Jugoslavije kao determinanti njene spoljne politike. Već je ukazano na to koliko se autohtona socijalistička revolucija opirala neodgovarajućim kalupima i dogmama, ali i »uklapanju« u nagodbe velikih sila na račun drugih zemalja. Ukoliko je revolucija više odmicala u ostvarivanju svoje istorijske misije, utoliko je i njen spor sa ustaljenim poretkom međunarodnih odnosa postajao očigledniji. Posle teške, ali za revoluciju vrlo plodonosne 1948. godine, usledilo je osnivanje radničkih saveta. Otvoren je put socijalističkom samoupravljanju. Rečeno je već da ne mora svaka nesvrstana zemlja da bude ni socijalistička, a ni samoupravljačko-socijalistička (i bez toga je dovoljno motiva za opredeljivanje za nesvrstanost), ali da je teško zamisliti socijalističku samoupravnu zemlju koja ne bi usvojila načela i ciljeve nesvrstanosti. Proces čovekovog razotuđenja, humanizacijom odnosa u društvu i nastojanjem da svako utiče na modeliranje sopstvenog i zajedničkog života, u sferi međunarodnih odnosa mora se ispoljiti u sličnim stremljenjima. Odluke o krupnim pitanjima rata i mira milenijumima su bile otuđene od »običnog« čoveka. Tokom vremena, razvitkom sredstava za proizvodnju i za uništavanje, a pogotovu jačanjem moći države u eri imperijalizma — one su se još više udaljile od građanina modernog polisa. Demokratizacija međunarodnih odnosa je pandan i, u izvesnom smislu, produžetak demokratizacije društvenih odnosa. Podruštvljavanje politike razvitkom integralnog socijalističkog samoupravljanja podrazumeva i podruštvljavanje spoljne politike. A spoljna politika koja nastaje kao izraz interesâ i volje radničke klase, ali i kao rezultat saglasnosti, konsenzusa kvaziceline društva biće načelno nezavisna, miroljubiva, zasnovana na poštovanju sloboda i prava svih, ali i na saznanju o neophodnosti intenzivne i ravnopravne međunarodne saradnje. Načelno zato što se u dosadašnjoj istoriji povremeno postizao nacionalni konsenzus, prividan ili stvaran, i oko drukčijih koncepata spoljne politike, ali je on, po pravilu, bio kratkoročan, prolazan, a *uvek* zasnovan na nedemokratskom manipulisanju javnim mišljenjem i na iskrivljenim predstavama o nacionalnom interesu. Vrlo je

Digitized by Google

teško zamisliti da bi sistem u koji se ugrađuju, pored ostalog, objektivne informacije o svetu i neprekidna demokratska konsultacija mogao proizvoditi nešto drugo a ne međunarodno ponašanje i spoljnu politiku manje ili više srećno nazvane nesvrstanošću. Između socijalističkog samoupravljanja i nesvrstanosti postoji prirodna, organska i funkcionalna veza. Teorijski govoreći, socijalistička Jugoslavija je mogla biti nesvrstana i bez samoupravljanja, ali sigurno je samoupravljanje stvorilo njenom nesvrstanom opredeljenju izvanredno stabilnu i trajnu društvenu podlogu, omogućujući potpuni sklad i dejstvujuću uzročnu vezu između preovladavajućeg društvenog odnosa i spoljne politike.

Višenacionalnost i federalizam su, takođe, važni oslonci i podsticaji nesvrstanoj spoljnoj politici Jugoslavije. Po svojoj strukturi i problemima razvoja Jugoslavija je u mnogo čemu svet u malom. Statistički na granici između zemlje u razvoju i srednje-razvijene industrijsko-poljoprivredne zemlje, ona obuhvata srazmerno razvijena, ali i, za evropske pojmove, još izrazito nerazvijena područja. Pri tom se granica između jednih i drugih često podudara sa geografskim rasporedom naroda i narodnosti, što unutarjugoslovenskom odnosu Sever—Jug daje dopunsko političko značenje. Na osnovu sopstvenih interesa i saznanja o opasnosti od sve dubljeg jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja, Jugoslavija se identifikuje sa stremljenjima zemalja u razvoju, a ona su, opet, ugrađena u načela i ciljeve politike nesvrstanosti. Tu je, međutim, i pomenuta domaća kompleksnost. Potreba da se smanji unutrašnji raskorak u stepenu razvijenosti naporima manje razvijenih područja, ali i izdvajanjem dêla dohotka razvijenijih regiona za postizanje tog cilja, pluralizam interesa i nemogućnost da se, u postojećem sistemu, jedan interes nadredi drugom — sve je to omogućilo Jugoslaviji da stekne značajno iskustvo u ostvarivanju konsenzusa bez kojeg pokret nesvrstanosti ne bi mogao dejstvovati, čak ni postojati. Dilema s kojom se pokret suočava — kako postizati demokratsku saglasnost bez majorizacije, a pri tome izbeći političku paralizu — dobro je poznata i uglavnom uspešno razrešavana u praksi jugoslovenske federacije. I u tom smislu je zalaganje za usklađivanje interesâ u pokretu nesvrstanosti, koje će biti istovremeno demokratsko i efikasno, za Jugoslaviju produžetak sopstvenog iskustva.

Geopolitičkom položaju Jugoslavije kao uzroku njene nesvrstanosti pripisivan je, ponegde, neodgovarajući, u svakom slučaju prevelik značaj. Teza je poznata: Jugoslavija je »između Istoka i Zapada«, želi tamo i da ostane, pa je zato nesvrstana, a njen geografski položaj i strategijska važnost prostora na kojem se nalazi olakšavaju ili otežavaju (mišljenja se razlikuju) to nastojanje. Ova je teza u mnogo čemu manjkava, i što se Jugoslavije i što se nesvrstanosti tiče. Istok i Zapad su, u savremenom političkom rečniku, pojmovi koji obeležavaju kompleksno političko-ideološko, ali, pre svega, interesno grupisanje, pod dominacijom po jedne

Digitized by Google

velike sile. Kao socijalistička zemlja, Jugoslavija ne smatra da je sav socijalizam ovoga sveta oličen u onome što sebe naziva »realnim«, odnosno da je omeđen okvirima Varšavskog pakta, niti da u kapitalističkim zemljama nema ničeg drugog osim kapitalizma. Linija deobe socijalizam—kapitalizam nije, figurativno govoreći, vertikalna, odnosno geografska, nego horizontalna, odnosno društvena. Visokorazvijenog socijalizma — u marksovskom tumačenju — još nema. U nekim slučajevima reč je o izvesnim socijalističkim ostvarenjima manje ili više opterećenim nasleđem kapitalizma, a u drugim slučajevima o kapitalizmu koji opsedaju i, gde je moguće, nagrizaju socijalističke snage i stremljenja. Tome treba dodati izvanredno važne socijalističke potencijale modernih nacionalnooslobodilačkih pokreta i zemalja stvorenih njihovom borbom, što sve zajedno čini, idejno i praktično, socijalizam kao svetski proces. Socijalistički razvitak Jugoslavije je, razume se, deo tog procesa, ali kao što se socijalizam ne može na globusu crvenom bojom jasno odeliti od kapitalizma, tako ni Jugoslavija ne prihvata da bude svrstana u jednu ili drugu geografski definisanu ideološko-političku grupaciju, a ni smeštena između njih. Solidarni sa svakim istinskim socijalističkim naporom, jugoslovenski komunisti s pravom odbijaju da stave znak jednakosti između interesa socijalizma kao svetskog procesa i interesa ove ili one države ili grupe država, koji ne sadrže samo klasno-socijalne nego i druge motive, često i nasleđene ambicije svrgnutih vladajućih klasa. U tom smislu Jugoslavija nije ni na Istoku ni na Zapadu, a ni u nekom, u ideološkom smislu imaginarnom, međuprostoru.

To važi za Istok i Zapad i kao blokovske grupacije s određenim političkim, strategijskim i ekonomskim interesima. Odbivši da prihvati diktat i pravila igre jedne grupacije, Jugoslavija ni za trenutak nije razmatrala mogućnost da pristupi drugoj, ne samo zbog njene klasno-ideološke sadržine (iako je i to bilo vrlo važno) nego i zbog iskustva, stečenog 1948. godine, da se uspešan hod jugoslovenske socijalističke revolucije i zaštita temeljnih interesa zemlje mogu obezbediti samo *izvan blokova*. Netačno bi, međutim, bilo ako bi se ovo »vanblokovsko« stanje definisalo kao položaj »između Istoka i Zapada«, jer bi se mogao steći utisak o neutralnosti, a jugoslovenska spoljna politika nikad nije bila neutralna. Mada i tradicionalni evropski i vanevropski neutralizam doživljavaju izvesnu evoluciju, koja ih neosporno približava nesvrstanosti, on je za Jugoslaviju ipak bio suviše pasivan, u zalaganju za rešavanje krupnih problema našeg vremena suviše neuhvatljiv. Jugoslavija je, zbog prirode svog sistema, zbog svoje bezbednosti i zbog svoje vizije međunarodnih odnosa, zainteresovana za *aktivno učešće* u njihovom rešavanju. A takva aktivnost — trajno obeležje jugoslovenske spoljne politike — isključuje i mnogo puta evocirano jednako odstojanje od blokova ili utilitarističko balansiranje između njih. Nezavisan stav prema međunarodnim problemima — globalnim ili regionalnim — može i mora da bude, katkad, bliži stavu jedne ili druge velike sile, jednog

Digitized by Google

ili drugog bloka, ali vrlo često udaljen i od jednog i od drugog. I u tome je jugoslovenska spoljna politika našla svoj izraz u politici nesvrstanosti, odnosno morala je postati, po svojoj prirodi, odlučan pobornik nezavisnog, vanblokovskog karaktera pokreta nesvrstanih zemalja, zasnovanog na shvatanju da bolji međunarodni poredak treba ostvarivati distanciranjem od sistema blokova, ali i nastojanjem da oni postepeno odumiru. Takav stav čini, razume se, bespredmetnom i raspravu o razlikama u društvenim sistemima zemalja-članica blokova jer, očigledno, mir ne ugrožavaju razlike same po sebi, nego pokušaji da se izvesni sistemi, interesi i ciljevi nametnu drugima, međunarodnim nasiljem ili pritiskom.

Jugoslovenska spoljna politika je više od dve decenije identifikovana s bitnim opredeljenjima, zadacima i ciljevima nesvrstanosti, a njen razvitak je, u tom smislu, sastavni deo evolucije politike i pokreta nesvrstanosti.

Beogradska konferencija (1961) bila je »zvanični« početak u suštini znatno starije nesvrstanosti. To pogotovo važi za manje ili više jasno izražene elemente novih, neimperijalističkih, nehegemonističkih i neblokovskih pogleda na svet — koji su se konstituisali u politiku nesvrstanosti — i za odgovarajuća spoljnopolitička ponašanja (uključujući jugoslovensko), koja su se konstituisala u pokret nesvrstanih zemalja.

O vanblokovskom opredeljenju Jugoslavije — koje se bitno razlikovalo od poznatih formula neutralizma — dovoljno se govorilo. Slično su se ponašale i neke druge države proizašle iz nacionalnooslobodilačkih pokreta, suočene sa akutnom potrebom da zaštite svoju nezavisnost, i bilo je prirodno da se njihova uporedna međunarodna aktivnost sve češće usklađuje. Nesvrstanosti bi bilo, u današnjem ili nekom sličnom obliku, i bez savremenih blokova, ali je uobličavanje blokova, krajem četrdesetih godina, neosporno podsticalo jasniju artikulaciju i ubrzanu koordinaciju nesvrstanih stremljenja. Istovremeno je nesvrstanost sazrevala i kao zbir načelâ, kao sistem vrednosti, ukratko: kao politička misao, s kojom individualne spoljne politike nesvrstanih zemlja mogu biti u potpunom ili delimičnom skladu, ali kako će kasnija zbivanja pokazati — nekad i u manje ili više neizbežnom raskoraku.

Kao primer političko-istraživačkog napora, ugrađenog kasnije u idejni fond politike nesvrstanosti, treba pomenuti teorijski i praktično izvanredno važno razjašnjavanje pojma koegzistencije.

Insistiranje na koegzistenciji kao osnovi za regulisanje odnosa među državama postalo je, ponovo, glasnije u vreme prvog jenjavanja »hladnog rata«, sredinom pedesetih godina. Naglašavam »ponovo« zato što je koncepcija miroljubive koegzistencije bila, u Lenjinovo vreme, bitna i često isticana komponenta sovjetske spoljne politike. Oslanjala se na shvatanje, potvrđeno iskustvom oktobarske revolucije, da će zemlje sa različitim društvenim sistemima sigurno dugo živeti jedne pored drugih i da će

Digitized by Google

ako ne žele da se sukobljavaju, morati međusobno da se podnose i na izvestan način sarađuju. Osnovna načela koegzistencije su — posle gorkog i poučnog iskustva drugog svetskog rata — bila ugrađena i u Povelju Ujedinjenih nacija, da bi neposredno posle rata oživelo, kao idejna podloga blokova u nastajanju, gledište da su sukob i obračun »različitih svetova« neizbežni. Za naša razmatranja je, opet, bespredmetno da li se ovaj međunarodnopolitički fatalizam ispovedao u ime socijalizma ili u ime demokratije, da li su se blokovski instrumenti »neizbežne konfrontacije« nazivali slobodni svet ili socijalistički tabor. Činjenica je da je u tom razdoblju koegzistencija bila u velikoj meri zaboravljena, bar što se velikih sila tiče, i da je ponovo počela da se izvlači iz zaborava tek posle izvesnih političkih promena ili korektura na obema stranama, osobito kada je postalo jasno da bi neposredni međusobni obračun antagonizovanih velikih sila doveo u pitanje njihov fizički opstanak.

Ravnoteža snaga, ili ravnoteža straha, postali su realna osnova za revitalizaciju koncepta koegzistencije — pod tim ili drugim imenom, svejedno — ali je on, u uslovima blokovske deobe, ispoljavao nedvosmisleno jasnu tendenciju da se svede na koegzistenciju blokova. Zemlje sa različitim društvenim uređenjem, udružene u vojno-političke saveze, trebalo bi da prihvate mogućnost mirnog uporednog življenja, što se tumačilo kao bar prećutno poštovanje respektivnih sfera interesâ. U to vreme su, međutim, na veliku međunarodnu scenu aktivno stupile i vanblokovske zemlje, koje su se kasnije nazvale nesvrstane, dajući drukčije viđenje koegzistencije. Po tom viđenju, koegzistencija koja bi se, u suštini, svodila na to da velika sila i njen blok nevoljno uvažavaju životne interese druge strane nije mogla biti istinska garantija mira u svetu, a još manje garantija bezbednosti i neometanog razvitka zemalja koje nisu bile i nisu želele da budu uključene u pomenutu ravnotežu. Takva geografski i politički ograničena koegzistencija ne može da neutrališe »protivkoegzistencijsku« logiku blokovske politike, ni da spreči »protivkoegzistencijsku« unutrašnju represivnu funkciju blokova. Odbijajući da pristupe blokovima, nesvrstane zemlje — uključujući, razume se, Jugoslaviju — izjasnile su se za svet bez blokova. Samo u takvom svetu stvorili bi se uslovi za trajan i stabilan mir, za slobodan i spoljnim pritiscima neometan unutrašnji razvitak svake zemlje i za demokratsku integraciju sveta. A put ka svetu bez blokova ne vodi preko *pasivne koegzistencije zemalja sa različitim društvenim sistemima*, svedene u praksi na krhku koegzistenciju blokova, *nego preko aktivne koegzistencije svih zemalja, bez obzira na razlike i sličnosti u društvenim sistemima*, dakle ne samo socijalističkih i kapitalističkih nego i velikih i malih, jakih i slabih, ekonomski razvijenih i nerazvijenih. I to ne samo u smislu međusobne tolerancije nego i saradnje, koja će pojačavati sigurnost svih i ubrzavati razvitak onih kojima je razvitak najviše potreban. Razlike su, dakle, načelne prirode.

Digitized by Google

Što se nesvrstanih zemalja tiče, opisano shvatanje nije nikakvo naknadno osmišljavanje, nego verna reprodukcija *nekadašnjih shvatanja.* Dovoljno je prelistati dokumente jugoslovenske spoljne politike iz prve polovine pedesetih godina, osobito Titove izjave, a zatim zaključke brionskog susreta Tito—Nehru—Naser (1956) da bi se videlo u kojoj meri se taj aktivni, dinamični koncept koegzistencije — u čijem je središtu bilo shvatanje da sarađivati mogu samo nezavisne zemlje, da države treba prvo da *egzistiraju* kao samostalni činioci međunarodnog života da bi mogle *koegzistirati* — razlikuje od onog drugog koncepta koji se, i politički i međunarodnopravno, još oslanja na nasleđa devetnaestog veka i unapred dozvoljava različite izuzetke od pravila.

Ovaj primer je iznesen zato što se, prvo, na njemu jasno vidi koliko je nesvrstanost od svojih početaka uzburkavala ustajale vode tradicionalne politike sile, i, drugo, stoga što je koncepcija aktivne miroljubive koegzistencije bila ugrađena i ponovo ugrađivana u načela nesvrstanosti.

Najzad, razmatranja o aktivnoj koegzistenciji, to jest o osnovnim načelima politike nesvrstanosti, iziskuju da se sagleda odnos faktora trajnosti i faktora promenljivosti, konstanti i varijabli u toj politici. Samo religije tvrde da poseduju večite i nepromenljive istine, a i one se menjaju, suočene s potrebom da se prilagode promenljivom svetu. Nesvrstanost ne smatra sebe ni religijom ni ideologijom — što bi u jednom socijalno-politički, civilizacijski, religijski izvanredno heterogenom i kompleksnom pokretu inače bilo apsurdno — i ne tvrdi da već poseduje valjana rešenja za sve sadašnje i buduće probleme čovečanstva, čak ni za probleme nesvrstanih zemalja i njihovih međusobnih odnosa. Politika koja teži menjanju ustaljenog reda u međunarodnim odnosima (a nesvrstanost je neosporno takva politika) mora se i sama *razvijati,* suočavati s novim teškoćama i iskušenjima, zauzimati stavove koji ne moraju i ne mogu biti uvek isti. Uostalom, različiti su problemi zauzimali prvo mesto na spisku preokupacija pokreta nesvrstanosti. U prvim godinama se tu nalazilo smanjivanje opasnosti od oružanog obračuna velikih sila, odnosno blokova, i suzbijanje pokušaja da se svet podeli u dve, međusobno suprotstavljene, vojno-političke formacije. Kasnije je to bio veliki i burni proces dekolonizacije, sa propratnim potresima. U središtu pažnje nesvrstanih zemalja su se — uporedo, a kasnije sve više — našli problemi razvitka i ekonomske emancipacije nerazvijenih zemalja. Sedamdesetih godina je u pokretu nesvrstanosti sve više sazrevalo saznanje o tome da u današnjim uslovima niko drugi ne može ponuditi svetu zamenu za nesiguran i čestim krizama izložen međublokovski detant. Dokumenti pokreta izražavaju nastojanje da se ponudi takva zamena, to jest celovit koncept demokratizacije međunarodnih odnosa. Naoko paradoksalno, ali s obzirom na brzi rast pokreta, on se, razumljivo, istovremeno suočio i s pojačanim kontroverzama, sporovima i sukobima, čak i s oružanim sukobima u sopstvenim redovima, s potrebom da se traže i nalaze odgovarajuća sredstva za njihovo rešavanje. Ovi

Digitized by Google

prioriteti se nikad nisu »nepovratno« smenjivali. Oni se, prirodno, međusobno prepliću i dopunjavaju, jer ni jedan od nabrojanih zadataka još nije dokraja rešen. Činjenica je, u svakom slučaju, da su se nesvrstane zemlje morale o svakom od njih — kao i o mnogobrojnim parcijalnim, regionalnim i drugim *konkretnim* problemima koji su ulazili u sferu njihovog interesovanja — izjašnjavati *konkretno*, što znači da njihova podrška ili kritika nisu mogle biti *a priori* upućivane istim zemljama i njihovim postupcima.

Međutim, upravo su konstante politike nesvrstanosti — pre svega njena samostalna, vanblokovska priroda i njena dugogodišnjim iskustvom proverena osnovna načela — predstavljale siguran oslonac pri oceni promenljivih problema za ponašanje u promenljivim prilikama. Globalni zadatak politike nesvrstanosti — korenita demokratizacija međunarodnih odnosa — istorijski je dugoročan. Zato ni postulati te politike, sinteza interesa, odnosno iskustava velikog broja zemalja, i racionalne procene glavnih opasnosti i šansi savremenog sveta nisu kratkoročni. Ne rizikujući grešku u predviđanjima, može se očekivati da će njihova vrednost ostati nesmanjena bar tako dugo dok ne iščeznu poslednji ostaci međunarodnog političkog i ekonomskog sistema imperijalizma i na tom sistemu zasnovana ponašanja velikih, manjih ili malih sila. U tom smislu su autentična načela politike nesvrstanosti u isto vreme i njena *konstanta*.

To važi, *mutatis mutandis*, i za spoljnu politiku socijalističke Jugoslavije. Svaka je spoljna politika, razume se, složen sklop dugoročnih, manje-više trajnih interesa i konkretnih opredeljenja. U jugoslovenskom slučaju, tačnije rečeno u slučaju socijalističke Jugoslavije, faktori trajnosti su vrlo markantni. Revolucija je u ovoj zemlji bila u svemu čin diskontinuiteta, prekid s prošlošću. Posle viševekovne rascepkanosti i podjarmljenosti, posle dve decenije polukolonijalne stagnacije i nemoćnog koprcanja između ambicija i pritisaka tadašnjih evropskih silnika, Jugoslavija se — oslonjena na snage i ostvarenja revolucije, kao i na saglasnost višenacionalne zajednice u vezi s bitnim interesima zemlje — prvi put mogla pojaviti kao pretendent na položaj subjekta međunarodnih odnosa. To je postala i ostala, s neospornim rezultatima. Ukazano je, uglavnom, na sve okolnosti, domaće i međunarodne, koje su jugoslovensku spoljnu politiku činile nesvrstanom. Onome što je već rečeno trebalo bi, možda, dodati još nekoliko napomena. Nezavisnost, bezbednost i međunarodnopolitička akciona sposobnost zemlje zasniva se, prvo, na ubedljivom predočavanju svakom potencijalnom agresoru da se agresija ne bi mogla isplatiti, drugo, na aktivnoj, ravnopravnoj i nediskriminativnoj saradnji sa svim zemljama koje takvu saradnju žele i prihvataju, i, treće, na zalaganju za progresivno menjanje arhaičnih međunarodnih odnosa punih pretnji, nejednakosti i dominacije. Svi pomenuti faktori — od društvenog bića i samoupravnog razvitka socijalističke Jugoslavije do njenog međunarodnog iskustva ili geopolitičkog položaja — daju ovim postulatima njene

Digitized by Google

spoljne politike obeležja trajnosti. To su konstante koje ni promenljive međunarodne prilike ni konkretni zadaci koje treba rešavati ne mogu i ne smeju menjati. Načela i praksa jugoslovenske spoljne politike ne služe očuvanju, konzervisanju nekog postojećeg stanja, nego *razvitku*, unutrašnjem i međunarodnom. Upravo im to, u ovom nemirnom, uzburkanom, za mnoge promene sazrelom svetu, obezbeđuje produktivnost i postojanost.

Digitized by Google

Ilija Marinković

Procesi demokratizacije u Poljskoj

Društveno-ekonomska i politička kriza, koja je ljetos potresla Poljsku, predmet je svestranih analiza u partiji i široj javnosti ove zemlje. Val radničkog protesta narastao je u plimu otvorenih i žestokih rasprava o uzrocima krize i, šire, o procesima koji su povod cikličkom ponavljanju konflikata.

Radni ljudi izgubili su povjerenje u partijsko rukovodstvo i programska obećanja, a i u samoj partiji prekinuta je veza između »vrha« i »baze«. Specifičan ton sadašnjoj diskusiji daje svijest o tome da su i ranije krize (1956, 1968, 1970, 1976) budile nadu u demokratsku obnovu, koja bi se svaki put svela na pragmatičko »gašenje požara«, pri čemu su hladnom vodom zalivane i sve reformatorske inicijative. Iz toga je izvučena pouka da bi sljedeći konflikt ove vrste doveo Poljsku u stanje nacionalne katastrofe.

Autentične demokratske tradicije

U nemilosrdnom obračunu s prošlošću javile su se i tendencije totalnog negiranja svega, pa i evidentnih dostignuća socijalističke izgradnje u poslijeratnoj Poljskoj. Utoliko je i objektivnom promatraču teže ne samo da prati tok najnovijih događaja već i da

Digitized by Google

predstavi realnu sliku povijesnih zbivanja i uvjeta u kojima je tekao proces demokratizacije u ovoj zemlji.

I takav, danas oštro kritizirani takozvani »gierekovski period« ostavio je, ipak, za sobom niz dobrih institucionalnih rješenja, koja, na žalost, nisu našla odgovarajuću primjenu u praksi. Radničko samoupravljanje je ne samo u govorima i partijskim dokumentima nego i u Ustavu (promijenjenom 1976. godine) proglašavano za »osnovnu kariku socijalističke demokratije«, a stvarani su i drugi organizacioni i pravni temelji za reformu privrednog sistema i decentralizaciju metodâ rukovođenja i planiranja.

»Svi se moramo učiti demokratiji!« — bila je jedna od maksima bivšeg prvog sekretara CK PURP Edwarda Giereka, i to se odnosilo koliko na građane toliko i na rukovodeći kadar. Očito je da se tim pozivima najžešće suprotstavljao vrlo snažni birokratski aparat, koji se mogao mobilizirati jedino partijskim direktivama i vladinim uredbama.

Zakon o radničkom samoupravljanju, donijet još 1958. godine, prevaziđen je u praksi ne samo brzim razvitkom proizvodnih snaga i jačanjem klasne svijesti radnika nego i proturječnostima u razvoju poljskog sistema planiranja i rukovođenja. Uprkos političkim deklaracijama, rukovodstvo je pod pritiskom ekonomskih teškoća jačalo mehanizme centralističkog upravljanja odlažući reforme za »bolja vremena«. Vladina Planska komisija i ministarstva miješali su se u sve i svašta, neposredno rukovodili ne samo granama nego i preduzećima, te su pod teretom tolikih kompetencija i ingerencija najzad izgubili kontrolu nad cijelim društveno-ekonomskim mehanizmom.

Sve je to bilo suprotno duhu poljskog naroda i njegovim demokratskim tradicijama. Jer treba znati da su se prvi oblici zadrugarstva i samouprave javljali kod Poljaka još u doba ropstva, dok je u doba poljskog kraljevstva uvijek bilo otpora centralnoj vlasti (provođenje kraljevih odluka kontroliralo je plemstvo okupljeno u Sejmu).

»Poslije 1970. godine« — rekao je na Šestom plenumu CK PURP Józef Tejchma[1] — »došlo je do nazadovanja u mnogim područjima društvenog života i jačanja centralističkog rukovođenja, te se pokazalo da je snaga tako vršene vlasti bila iluzorna, jer je oslabila svoju političku bazu i ostala društveno naga, odnosno birokratska.«

»Ispod površine svega toga« — dodao je on — »razvijao se proces destrukcije radničkog, seoskog, društvenog i teritorijalnog samoupravljanja. Parole samoupravljanja nikada nisu bile u suprotnosti sa idejom socijalizma i njegovim političkim sistemom; naprotiv, bile su njegov program, shvaćen kao razvoj demokratije. Bio je to ne samo program nego i naša najljepša tradicija. Stambeno zadrugarstvo nastalo je u radničkom pokretu, a njegov poznati zagovornik bio je Bolesław Bierut. Za poljoprivredno zadru-

[1] Diskusija na Šestom plenumu CK PURP, »Tribuna Ludu«, 6—8. oktobra 1980.

Digitized by Google

garstvo zalagao se seljački pokret, a među njegovim tvorcima nalazili su se poznati narodnjaci, kao Józef Niećko. I samoupravna udruženja stvaralaca i inteligencije dio su progresivnih tradicija naše prošlosti.«

Prvi radnički komiteti

O sudjelovanju kolektiva u upravljanju preduzećima se sve više govori u istočnoevropskim socijalističkim zemljama. Poljsko iskustvo je, međutim, najznačajnije, jer je riječ o samorodnim idejama sa dugim historijskim tradicijama.

U oktobarskoj revoluciji, na područjima koja su se nalazila pod carskom Rusijom, poljski industrijski baseni predstavljali su plodno tlo za nastajanje i razvoj pokreta radničkih deputata. U mnogim preduzećima stvarani su tvornički komiteti i drugi oblici radničkog samoupravljanja. Mada su djelovali samo osam mjeseci, savjeti deputata ostavili su dubok trag u novijoj povijesti poljskog radničkog pokreta.

Statuti tvorničkih komiteta, što su osnovani u novembru 1918. godine, zalagali su se za široko sudjelovanje kolektiva u odlučivanju (iako je bila riječ o privatnim preduzećima!) i borbu protiv špekulanata, koji su nastojali da iskoriste nesređenu političku situaciju. Odlukom Varšavskog savjeta radničkih deputata, sredinom januara 1919, tvornički komiteti su ovlašćeni da zapošljavaju i otpuštaju radnike, kontroliraju sprovođenje propisâ o zaštiti na radu i vrše nadzor nad proizvodnjom. U slučaju da vlasnik želi zatvoriti tvornicu, komitet je imao pravo da proglasi nacionalizaciju i preuzme upravljanje tvornicom.

»Osobito je značajno što su tadašnji radnički aktivisti, vodeći tešku borbu, gledali na zadatke radničkog samoupravljanja ne samo kroz prizmu unutrašnjih potreba preduzeća već su samoupravljanje smatrali instrumentom borbe za vlast radnog naroda i za najživotnije interese nacije« — pisao je krajem 1978. sindikalni list »Glos pracy« u povodu 60. godišnjice nezavisnosti Poljske.

Te forme radničke demokratije nisu bile dugog vijeka: buržoazija je uspjela ugušiti revolucionarna kretanja, zamjenjujući ih nacionalističkim parolama, u ime kojih je krenula u osvajački rat protiv mlade sovjetske republike. Ljevičarske partije nastojale su s vremena na vrijeme oživiti samoupravne ideje u djelovanju sindikata, te osnivanjem stambenih, zemljoradničkih i drugih zadruga.

Tek pred kraj drugog svjetskog rata i u prvim danima oslobođenja dolazi do novih, često stihijski pokretanih inicijativa radničke klase. U početku na oslobođenoj teritoriji istočno od Visle, a docnije u Šljonsku, Poznanju i drugim rudarsko-industrijskim basenima radnici su spontano osnivali radničke komitete, koji su u prvo vrijeme štitili društvenu imovinu od pljački i sabotaža, a zatim obnavljali industriju i faktički upravljali proizvodnim i društvenim procesima u preduzećima.

Digitized by Google

Kratak vijek tvorničkih savjeta

Prvi organi samoupravljanja, nazvani tvornički savjeti, ponikli su spontano u bazi, ali su ubrzo bili i zakonom sankcionirani. Početkom februara 1945. godine donijeta je Uredba o tvorničkim savjetima koja je poslije dvije godine izmijenjena i dopunjena. Ovi propisi ni do danas nisu formalno ukinuti, mada ih je, još u staljinističkom periodu, praksa dezavuirala.

Prema Uredbi iz 1945, tvornički savjeti su osnivani u svim preduzećima koja zapošljavaju više od 20 radnika, bilo da je riječ o privatnim ili nacionaliziranim radnim organizacijama. U državnim preduzećima predsjednik savjeta je bio član uprave, a u privatnim je vlasnik bio obavezan da jednom mjesečno organizuje sastanak sa savjetom, a da tromjesečno podnosi izvještaj o poslovanju. Mandat člana savjeta trajao je godinu dana. Poslodavac nije mogao kazniti niti otpustiti člana savjeta bez saglasnosti samoupravnog organa, čime je stvoren sistem zaštite od samovolje privatnih vlasnika ili uprava državnih preduzeća.[2]

Jačanje direkcija, osobito direktora kao predstavnika države, osnivanje i konsolidiranje sindikalnih podružnica, koje se vrlo brzo stavljaju u službu administracije, nezadrživo snaženje sistema centralnog planiranja i centraliziranog administrativnog upravljanja privredom — sve to potiskuje i guši radničke savjete, koji ne samo što gube funkciju odlučivanja već sve manje predstavljaju kontrolne i savjetodavne organe.

Ideje radničkog samoupravljanja ponovo oživljuju tek tokom procesa destaljinizacije, kada je — poslije smrti Boleslawa Bieruta — došlo do promjena u rukovodstvu poljske partije i novih napora za demokratizacijom unutrašnjeg života. Ne želeći da izgubi monopolistički položaj, partijski aparat je u početku oklijevao s reformama, što — zajedno s nekim nepromišljenim, palijativnim mjerama — izaziva ogorčenje radnika, koji 1956. godine izlaze na ulice, demonstriraju, a u Poznanju čak padaju kao žrtve sukoba s milicijom.

Povratak Wladyslawa Gomulke na čelo partije mnogi su protumačili kao signal za radikalniju promjenu kursa, što je donekle potvrdio i Osmi plenum CK Poljske ujedinjene radničke partije. Kada danas čitamo neke, već povijesne dokumente o poslijeratnoj politici poljske partije, ne možemo se oteti dojmu da su sve krize (1956, 1968, 1970, 1980) imale zajednički nazivnik: svaki put je dolazilo do okoštavanja sistema, koji bi najzad izgubio moć samoodbrane. Slični su ili identični i uzroci konflikata, a ne razlikuju se bitnije ni rješenja koja se nude za izlazak iz krize.

Na oktobarskom Osmom plenumu 1956. godine, na primjer, govorilo se o velikim disproporcijama u razvoju pojedinih grana, opadanju produktivnosti, negativnoj vanjskotrgovinskoj bilanci, zaostajanju poljoprivrede i ponajviše o problemima niskog životnog standarda. Ti problemi se ni tada, kao ni danas, nisu mogli rješavati

[2] Janko Klikovac, *Radnički savjeti u Poljskoj*, Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1971.

Digitized by Google

jedino povećanjem plata. Izlaz se tražio u mijenjanju strukture proizvodnje, što je zahtijevalo promjenu cijele koncepcije privrednog razvoja zemlje, metoda rukovođenja privredom i sistema planiranja.

Gomulka i njegovi suradnici (docnije nasljednici) nisu se mogli osloboditi shvatanja da jedino centralizirano planiranje i državno rukovođenje odgovaraju principima socijalističkog privređivanja. Zbog toga je samoupravljanje prihvaćeno isključivo kao eksperiment, ograničen na određen broj odabranih preduzeća.

Zakon o radničkom samoupravljanju

Ali radnici su, ne čekajući formalno-pravna rješenja, samoinicijativno osnivali nove tvorničke savjete. Bojeći se da bi takvo, spontano i nekontrolirano formiranje samoupravnih organa moglo dovesti do lančanog raspadanja cjelokupnog dotadašnjeg sistema, novo rukovodstvo je — bez odgovarajućih priprema — već sredinom novembra 1956. godine usvojilo Zakon o radničkim savjetima. Njime je trebalo osigurati »pravno reguliranje materije«, ali je praktično poslužio sužavanju kompetencija i prava radničkih savjeta.

Prema tom zakonu, direkcija bi morala biti samo izvršni organ radničkog savjeta, a umjesto direktora, koji je dotle, po sovjetskom uzoru, bio svemogući »jedinonačalnik«, trebalo je uspostaviti kolektivnu upravu (savjet). Takve i slične ideje su u praksi iznevjerene, pa su već i prvi izbori za radničke savjete u većini slučajeva ispali formalna lakrdija. Praktično je stvorena četvorougaona rukovodeća oligarhija (direktor-partijski sekretar-predsjednik sindikata-predsjednik radničkog savjeta).

Kao i prilikom gušenja tvorničkih savjeta 1948/49. godine, tako je i sada sindikat »pomogao« šabloniziranju, a zatim i likvidaciji radničkih savjeta, koji su se sve više udaljavali od stvarnih interesa kolektiva i gubili povjerenje radničke klase. Najzad, na Četvrtom kongresu Saveza sindikata Gomulka predlaže osnivanje (umjesto savjeta) konferencija radničkog samoupravljanja, u koje se više ne biraju, nego imenuju članovi rukovodstava sindikalne podružnice, partijske organizacije i direkcije.

Ova Gomulkina »inicijativa« je sankcionirana donošenjem novog zakona o radničkom samoupravljanju 20. decembra 1958. godine. Više se ne govori o upravljanju, već o »saučestvovanju u upravljanju«, a uz to konferencija radničkog samoupravljanja (KRS) ima »pravo kontrole i nadzora nad djelatnošću preduzeća«. Dok je ranije direktor bio izvršni organ, odgovoran za svoj rad savjetu, novim propisima se individualno rukovođenje (»jedinonačalije«) ponovo proglašava za »nezamjenljiv princip upravljanja« u planskoj socijalističkoj privredi.

Još uža tijela (takozvani »kolektivi« sastavljeni od direktora, rukovodilaca i »aktivista« društvenih organizacija) vremenom su

Digitized by Google

uzurpirala prava radnih ljudi da sudjeluju u odlučivanju. Time se »radnička samouprava« izolovala od baze i integrirala u etatističku koncepciju izgradnje socijalizma u Poljskoj.

Kriza 1970. godine

Politički događaji 1967/68. godine (studentski nemiri, kampanja protiv poznatih filozofa, sociologa i ekonomista zbog takozvanog »suvremenog revizionizma«, zbivanja u Čehoslovačkoj itd.) davali su nove impulse demokratizaciji javnog života u Poljskoj, ali su unutrašnji i vanjski uvjeti omogućili rukovodstvu da svoju »čvrstu liniju« održi.

Uloženi napori da se u toku 1969. i 1970, dvije posljednje godine petogodišnjeg plana, uklone neke slabosti i stvore uvjeti za prelazak na intenzivnije privređivanje doveli su do daljeg jačanja administrativnog upravljanja i još neposrednijeg uplitanja partije u rješavanje privrednih problema. Time je još više umanjen uticaj radničke klase na političko odlučivanje, a zapostavljeno je i rješavanje sve težih problema životnog standarda.

Novi petogodišnji »program modernizacije« sadržao je niz elemenata dubljih ekonomskih reformi (sistem »ekonomske računice«, stimulativnog nagrađivanja itd.), ali je, po zamisli tadašnjeg rukovodstva, sve to trebalo ostvariti uz dalja odricanja i naštrb ionako nezadovoljavajućeg nivoa životnog standarda. Umjesto da mobilizira, reforma je — prije nego što je stupila na snagu — izazvala sumnje i otpore, koji su se ubrzo ispoljili u eksploziji nezadovoljstva izazvanog odlukom o visokom poskupljenju namirnica uoči Božića 1970.

»Decembarski događaji« su pokazali da ni partija ni sindikat nisu opravdali ulogu »jedinih predstavnika interesa radničke klase«, koju su sami sebi nametnuli. Preuzimajući na sebe funkcije ne samo društvenih nego i državnih institucija vlasti, oni su se identificirali sa ostalim nosiocima administrativno-birokratskih metoda upravljanja, bez neposrednog angažiranja radničke klase.

Nesporazum je bio toliko dubok da je dobio esktremne forme nasilja: radnici su u baltičkim gradovima palili zgrade narodnih odbora i komiteta, a milicija i vojska zavodile su red oružjem i tenkovima.

Spor se nije mogao riješiti samo primjenom sile: staro rukovodstvo, sa Gomulkom na čelu, moralo je priznati greške i napustiti svoje pozicije. Na čelo partije došao je Edward Gierek, prvi sekretar Vojvodskog komiteta PURP u Katovicama, najsnažnije i najuglednije partijske organizacije. U tadašnjoj, vrlo napetoj situaciji bio je to, iz mnogo razloga, sretan izbor.

Gierek je u Šljonsku stekao popularnost svojim upornim zalaganjem za poboljšanje životnih i radnih uvjeta rudara. I sam je u mladosti dugo godina radio u poljskim, francuskim i belgijskim rudnicima. Značajna je u to vrijeme bila i činjenica da je u toku rata sudjelovao u pokretu otpora Francuske i Belgije.

Digitized by Google

U ocjenama grešaka pokazao je strogost i pravednost. Poljacima je, pored toga, imponirao zbog iskrenog patriotizma i pozivâ na jedinstvo »partijaca i vanpartijaca, ateista i vjernika«. Impozantna pojava i naglašeni patos u obraćanju naciji odigrali su, također, važnu psihološku ulogu u smirivanju zagrijanog i haotičnog raspoloženja u narodu. I, najzad, Gierek je obećavao bržu demokratizaciju i izgradnju »drugačije, bogatije Poljske«.

»Debirokratizacija« upravljanja

Novi šef partije obratio se naciji preko televizije već 20. decembra 1970:

»Željezno pravilo naše ekonomske politike i naše politike uopće mora uvijek biti vođenje računa o stvarnosti, široka konsultacija sa radničkom klasom i inteligencijom, poštovanje principa kolegijalnosti i demokratije u životu partije i u djelovanju njenih vrhovnih organa.«

Ugledni list »Życie Warszawy« je tih decembarskih dana pisao: »Ko govori da sam preuzima svu odgovornost, oslobađa od odgovornosti sve ostale.«[3] Varšavski dnevnik, zatim, daje »formulu demokratizacije« u četiri tačke:

1. Postepeno i sve šire prenošenje prava odlučivanja na društvene subjekte (što ne proturječi centralizaciji odlučivanja o stvarima od općeg interesa).
2. Najšire sudjelovanje građana u primjeni demokratije (a za to i u sadašnjim odnosima ima dovoljno mjesta, ali je taj prazan prostor popunila birokratija).
3. Stvaranje kod građana navike da se koriste demokratijom i osnivaju demokratske institucije.
4. Rukovođenje uz široko konsultovanje sa predstavničkim organima i stručnim institucijama koje izražavaju mišljenje javnosti.

Kao i 1956, tako su i u decembru 1970. godine u tvornicama osnivani štrajkački komiteti, a ponegdje — spontano — organi radničkog samoupravljanja. U brodogradilištu »Warski« u Šćećinu u toku štrajka je upravu nad preduzećem preuzeo radnički odbor, koji je imao nešto više od 30 članova. Odbor je sačinio dugu listu radničkih zahtjeva i uručio je Giereku i poljskim rukovodiocima za vrijeme njihove posjete brodogradilištu.

Istodobno je povedena borba za privredne reforme i »debirokratizaciju« državnog aparata. Na samom početku 1971. godine održan je Kongres Društva poljskih ekonomista, koji se izjašnjava protiv sistema centralističke vlasti. Zahtijevano je da se uvede racionalna ekonomska računica i prekine sa ekstenzivnim privređivanjem, te da se sve odluke operativnog karaktera prenesu na neposrednu proizvodnju.

[3] »Życie Warszawy«, 22. decembar 1970.

Digitized by Google

U januaru 1971. godine Sekretarijat CK PURP upućuje pismo predsjednicima konferencija radničkog samoupravljanja (KRS) i generalnim direktorima preduzeća. Bio je to pokušaj mobiliziranja samoupravnih organa i kolektiva kako bi se uspostavila redovna proizvodnja i normalizirao javni život (val štrajkova se do tada još nije bio sasvim povukao). Istodobno se ukazivalo na potrebu većeg angažiranja konferencija (KRS) na poboljšanju životnog standarda, uvjeta rada i sistema nagrađivanja, što je u štampi ocijenjeno kao »napor da se institucionalnim formama radničke demokratije ponovno dâ pravi smisao«.

»Tvornički kvartet«

Ti prvi pokušaji normalizacije nisu svugdje nailazili na razumijevanje i podršku: nepovjerenje radnika izraženo je novim štrajkovima i peticijama, u kojima su ponavljani zahtjevi za uklanjanjem odgovornih, za većim uticajem radničke klase na politički život zemlje.

Edward Gierek i Piotr Jaroszewicz (koji je od Cirankiewicza preuzeo dužnost predsjednika vlade) bili su prisiljeni da prime delegaciju od 17 radnika iz Gdinje, Gdanjska i Šćećina, koji su 19. januara doputovali u Varšavu. Oni su prenijeli mišljenje radnika da birokratski duh, koji i dalje vlada u partiji, paralizira svaku inicijativu. »Birokratizacija partije« — napisao je tim povodom »Glas Primorja« — »skupo nas je stajala. Potrebni su ogromni napori da bismo ponovo stekli povjerenje stanovništva.«[4]

Pet dana kasnije Gierek i drugi poljski rukovodioci obilaze baltičke gradove, gdje u neposrednom razgovoru s radnicima obećavaju da će ispraviti dotadašnje greške. Bio je to mučan dijalog: radnici su postavili više od 2.000 pitanja, a razgovori su trajali 16 sati. Poenta ovog susreta bio je teatralni Gierekov poziv brodograditeljima: »Pomozite!«

»Pomoći ćemo!« — odgovorili su radnici, i taj eho dugo je sljedećih mjeseci ponavljan u raznim svečanim prilikama i novinskim uvodnicima.

Dalji tok događaja, međutim, pokazao je da ni novo rukovodstvo nije spremno na radikalnije korake u pravcu jačanja radničkog samoupravljanja. Naprotiv, u mjerama stabilizacije ono se i dalje oslanjalo na »aktiviste« u partiji i administraciji, zalažući se za jačanje »osobne odgovornosti«.

Premijer Jaroszewicz u pismu ministrima, direktorima udruženja i preduzeća (krajem januara 1971) ističe da princip osobne odgovornosti nije svugdje pravilno primjenjivan. Naglašava, zatim, da razvoj socijalističke demokratije u radnim kolektivima, suradnja sa samoupravnim organima i sindikatima i konsultacije (osobito s takozvanim »radničkim aktivom«) ne oslobađaju direktore i administraciju odgovornosti za donošenje odluka u skladu s me-

[4] »Glas Wybrzéza«, 19. januar 1971.

Digitized by Google

todom »individualnog rukovođenja«. Rukovodioci su dužni da u odnosu prema kolektivu zauzimaju »realistički stav«, te se moraju suprotstavljati svim »nerealnim i demagoškim zahtjevima«.

Ocjenjujući iskustva u upravljanju, poljska štampa na sljedeći način prikazuje takozvani »tvornički kvartet« ili »četvorougao«: *partija* ima najveću vlast, *direkcija* sudjeluje u vlasti, ali jedina snosi punu odgovornost, uloga *sindikata* je svedena na transmisiju partijskih direktiva, a *samoupravljanje* je ostalo simbol bez stvarnog uticaja.

Tako se, nasuprot svim kritikama, ne odstupa od principa »jedinonačalija«. Novo rukovodstvo inzistira na povećanoj odgovornosti šefova i direktora. »Želimo snažne direkcije, energične direktore«, sugerira se tih dana javnosti, mada je svima jasno da je cijeli sistem privrednog rukovođenja u krizi. Istodobno se radi na oživljavanju funkcija ostalih članova »kvarteta«, osobito sindikata.

Ocjena »decembarskih događaja«

Pored krupnih propusta u tekućoj ekonomskoj politici i gotovo nerješivih privrednih i socijalnih teškoća (izazvanih preteranim investicijama u razvoj proizvodne baze i zapostavljanjem potreba unutrašnjeg tržišta i životnog standarda), decembarsku krizu izazvale su i sve uočljivije deformacije u sistemu rukovođenja i planiranja, nazivane tih dana raznim imenima — od »autokratije« do »revizionizma«.

Krajem šezdesetih godina partija je sve više preuzimala neke operativne funkcije rukovođenja, ne samo u centru nego i u nižim proizvodnim jedinicama. Preterano miješanje je paraliziralo društvenu aktivnost i poremetilo odnose između partijskog rukovodstva i radničke klase.

Baltički događaji — kao i poznanjski 1956. godine — pokazali su da u Poljskoj postoji snažna radnička klasa, sposobna da se političkim i klasnim akcijama suprotstavi birokratskom manipuliranju i presječe procese otuđivanja partije od interesa naroda. Da motivi nisu bili samo socijalnog karaktera, potvrđuje činjenica da su demonstracije izbijale uvijek u razvijenim industrijskim rejonima, u kojima su zarade radnika iznad prosjeka.

Osmi plenum CK PURP (6—7. februara 1971) nastojao je, ipak, da minimizira uzroke konflikta, a o samim baltičkim događajima data je uzdržana ocjena (u propagandi se i tada i kasnije pojam »kriza« zamjenjivao izrazima »društvena napetost«, ili jednostavno »decembarska zbivanja«). Poljskom društvu ponuđen je ambiciozan program »dinamičnog društveno-ekonomskog razvoja« i općeg prosperiteta, u kojem bi »čovjek bio u centru pažnje«.

Pošto je bio u pitanju program »na duže staze«, najakutnije boljke rješavane su parcijalnim mjerama: cijene su zamrznute, povećani su minimalni osobni dohoci, poboljšano je snabdjevanje (interventnim uvozom) itd. Ali novi štrajkovi (u Lođu, na primjer)

Digitized by Google

pokazuju da nezadovoljstvo nije splasnulo čak ni na socijalnom planu, čemu je novo rukovodstvo posvećivalo osobitu pažnju.

Zahvaljujući intenzivnim kontaktima s bazom, Gierek ipak uspjeva da stekne ugled nacionalnog lidera. Otvarajući kampanju izbornih partijskih konferencija u vojvodstvima, on se u govoru u Katovicama početkom marta 1971. zalaže za šire prihvatanje odluka Osmog plenuma, koje bi morale biti shvaćene kao odskočna daska za budućnost, a ne obračun s prošlošću.

»Rukovođenje društvenim životom i narodom nije administriranje, naprotiv: administriranje uvijek dovodi do slabljenja veze između partije i masa, do slabljenja njenog položaja u društvu — rekao je on i potvrdio potrebu za »stalnim konsultacijama sa svim stvaralačkim snagama naroda«.

Program »usavršavanja sistema«

Prvi mjeseci poslije »decembarskih zbivanja« pokazuju da političke mjere još ne odražavaju dramatičnost i dubinu potresa u poljskom društvu. Odgovori na zahtjeve za reformama svode se na modifikaciju sistema, na pokušaje da se stvore dinamičniji mehanizmi privređivanja, ali u starim okvirima i sa gotovo nepromijenjenim strateškim pravcima unutrašnje i vanjske politike.

Krajem maja 1971. godine održana je prva sjednica nove, državno-partijske Komisije za usavršavanje sistema funkcioniranja privrede i države. Komisija, na čijem je čelu član Politbiroa i sekretar CK PURP Jan Szydlak, ima 11 radnih grupa u kojima sudjeluje 230 istaknutih političkih i naučnih radnika. Predviđeno je da Komisija do Šestog kongresa partije pripremi platformu reforme, koja bi se narednih nekoliko godina postepeno provodila.

»Usavršavanje sistema« svelo se, međutim, na nekoliko parcijalnih, neuspjelih eksperimenata, koji su se uglavnom vrtili oko problema finansiranja, veće uloge banaka, nagrađivanja prema radu. Za eksperimente su birane grupe preduzeća, ponekad cijele grane. Najveće nade vezivane su za takozvani »sistem WOG« (velike privredne organizacije), eksperiment koji je ometan inflacionim tendencijama, zatim na neko vrijeme suspendiran, pa ponovo oživljavan s namjerom da bude proširen i na druge radne organizacije.

Odgađanje reformi opravdavano je pogoršavanjem uvjeta privređivanja u drugoj polovini 70-tih godina. S druge strane, pak, pogoršavanje ekonomske situacije vodilo je jačanju etatizma, direktivnog rukovođenja iz centra.

Za sve to vrijeme, međutim, na riječima je pružana podrška razvoju radničkog samoupravljanja, ali je ono bilo lišeno materijalne osnove. Organima samoupravljanja u preduzećima stajali su na raspolaganju jedino takozvani socijalni fondovi, te se njihova funkcija ograničavala na brigu o odmaralištima, restoranima društvene ishrane, tvorničkim obdaništima i slično.

Digitized by Google

Direkcije su nastojale da socijalne fondove pretvore u instrument borbe protiv fluktuacije radne snage: prilikom vrbovanja mlađih radnika nije nevažno da li preduzeće nudi dobre uvjete za kulturni život i zabavu, rekreacione objekte, pozajmice za razne kupovine ili stambenu izgradnju.

Prema zakonu iz 1973. godine, svaka radna organizacija je obavezna da formira socijalni fond izdvajanjem dva procenta iz sredstava osobnih dohodaka. Za finansiranje godišnjih odmora (regresi) i rekreacije troši se najveći dio sredstava fonda (oko 46 posto).

Mada su o raspodjeli fonda odlučivale (formalno) konferencije radničkog samoupravljanja, glavnu riječ su i u tome vodile direkcije, sindikati, razni »kolegijumi« i neformalne grupe. U praksi je sredstva fonda koristila manjina: u varšavskoj željezari, na primjer, više od polovine radnika nikada nije koristilo tu formu pomoći, dok je oko 30 posto zaposlenih punim šakama zgrtalo novac iz »zajedničke kese«. Bilo je i slučajeva da su se sredstvima *socijalnih* fondova gradile reprezentativne palate, koje su služile za zabavu i odmor vojvodske »vrhuške« i »uglednih gostiju«.

Promjena Ustava

U veljači 1976. godine prvi put je, nakon četvrt stoljeća, promijenjen Ustav NR Poljske. Zamijenjena je zastarjela definicija uređenja (umjesto »narodne demokracije« — »socijalistička država«), a u posebnom članu Ustava je zabilježeno da je »osnovni cilj djelatnosti države svestran razvoj socijalističkog društva, stvaralačkih snaga naroda i svakog čovjeka, te sve potpunije zadovoljavanje potreba građana«.

Konstatirano je, također, da Poljska »ostvaruje i razvija socijalističku demokraciju«, čime su iz Ustava izbrisane krute formulacije o »industrijalizaciji«, prevazilaženju zaostalosti, planskoj privredi i likvidaciji eksploatatorskih klasa. Kao glavni zadaci poljske države navedeni su: obrana i razvoj socijalističkih dostignuća, zajamčeno sudjelovanje građana u upravljanju, podrška različitim oblicima samoupravljanja radnih ljudi, razvoj proizvodnih snaga, jačanje društvenog vlasništva i socijalne pravde, podizanje životnog standarda itd.

U članu 13. Ustava zapisana je nova, značajna formulacija: »Državna preduzeća, koja racionalno raspolažu poverenim im dijelom općenarodne imovine, planski realiziraju privredne i društvene zadatke. Kolektivi preduzeća sudjeluju u upravljanju preduzećima.«

Staroj formulaciji, prema kojoj narodni odbori čine državnu vlast na terenu, dodana je nova: oni su i *»osnovni organi društvenog samoupravljanja naroda gradova i sela«*.

»Suština je naše demokracije neposredni i svakodnevni utjecaj građana na javnu djelatnost, na pripremu, donošenje i ostvarivanje odluka« — rekao je tom prilikom u Sejmu član Politbiroa

Digitized by Google

CK PURP Andrzej Werblan. Ustavnim promjenama, dodao je on, »kodificiraju se ostvarenja posljednjih godina, jača položaj predstavničkih tijela i institucionaliziraju novi oblici neposredne demokracije, kao što su društveno samoupravljanje, dogovori i javne rasprave«.

Iz Ustava su izbrisane odredbe koje su bile »odraz vrlo oštrih klasnih i političkih suprotnosti u prvim godinama narodne vlasti«. Riječ je o odustajanju od stavova u kojima se govori o krivičnom gonjenju onih koji zloupotrebljavaju slobodu savjesti i vjeroispovijesti ili se bave »antidržavnim« aktivnostima. Poslanici su smatrali da krivično zakonodavstvo dovoljno precizno utvrđuje pravila građanskog i patriotskog ponašanja, pa u Ustavu ne treba posebno ukazivati na odgovornost za djela protiv države i naroda.

U diskusiji što je prethodila ustavnim promjenama dio inteligencije i katoličkog klera suprotstavljao se unošenju definicije da je PURP vodeća društvena snaga u socijalističkoj izgradnji. Ovaj stav je zadržan, uz obrazloženje da nije riječ o privilegijama, nego o obavezama članova partije da radnim zalaganjem i građanskim ponašanjem budu primjer drugima.

Samoupravljanje kao osnovna forma socijalističke demokracije, odnosno »pravo kolektiva na sudjelovanje u upravljanju preduzećem«, dobilo je ustavne garancije, ali je život i dalje tekao ustaljenim kolotečinama, što je poljsko društvo vodilo u nove potrese i krize.

Nemirni jun 1976.

U demokratskom sistemu, kako ga je shvatalo tadašnje poljsko rukovodstvo, posebno je glorificirana forma takozvanih »konsultacija« — savjetovanja sa odabranim radnim kolektivima prije donošenja važnijih državnih odluka. Vremenom je ova praksa svedena na puku formalnost, što je osobito došlo do izražaja u poznatim događajima u junu 1976. godine.

Bila je to godina u kojoj su se već snažnije počele osjećati posljedice pada konjunkture na svjetskom tržištu, kao i slabe poljoprivredne proizvodnje zbog nepovoljnih vremenskih prilika. Poljska vlada je, poslije »decembarskih događaja«, vezala sebi ruke odlukom o zamrzavanju cijena osnovnih namirnica. Te cijene držane su u »frižideru« zahvaljujući državnim dotacijama, koje su iz godine u godinu rasle po stopi od 20 do 40 posto.

Vlada je imala ozbiljne društvene i ekonomske povode da prekine s praksom »dotiranja nerada«, a promjena cijena omogućila bi i drukčije usmjeravanje potrošnje. Poučeno iskustvom iz 1970. godine, rukovodstvo je odlučilo da projekt »nove strukture cijena« stavi na javnu diskusiju, ali je to izvelo vrlo nespretno i dovelo sebe u situaciju da tu odluku u roku od 24 sata povuče.

Vladin projekt je stavljen kao vanredna tačka na dnevni red popodnevnog nastavka redovne sjednice Sejma, u četvrtak 24. juna. Predsjednik vlade Piotr Jaroszewicz ukazao je tom prilikom na

Digitized by Google

ozbiljne privredne teškoće i potrebu mijenjanja strukture potrošnje. Svi su, međutim, bili neprijatno iznenađeni visinom poskupljenja nekih artikala (šećer za 100 posto, meso — 69, maslac — 60, perad — 30 posto itd.). Radnike je naročito revoltirao predloženi način dijeljenja naknade za poskupljenje, čime bi teško bili pogođeni upravo zaposleni sa najnižim primanjima.

Sljedećeg dana, u petak, vlada je organizirala »konsultacije« s radnicima 150 najvećih privrednih organizacija. Definitivnu odluku bi u subotu donio Sejm, ali se među radnicima proširila vijest da su u dućanima namirnice već prepakirane u omote sa novim cijenama. Tako su se »konsultacioni skupovi« pretvorili u protestne mitinge, a u nekim mjestima — Radomu, Plocku, varšavskom predgrađu Ursus — došlo je i do žestokih demonstracija.

Radnici Tvornice traktora u Ursusu prevrnuli su električnu lokomotivu i paralizirali međunarodni željeznički saobraćaj, dok su građani Radoma, predvođeni štrajkačima zavoda »Walter«, priredili bučne ulične demonstracije i pokušali zapaliti zgrade partijskog komiteta, narodnog odbora i komande milicije.

Istog dana naveče predsjednik vlade Jaroszewicz, vidno uzbuđen, saopćio je u specijalnoj TV-emisiji odluku o povlačenju »vladinog projekta«. Uprkos neuspjehu, partijsko rukovodstvo je smjesta organiziralo kontraofenzivu: sljedećih dana su širom Poljske održavani mitinzi podrške Edwardu Giereku, na mnogim skupovima čule su se riječi osude »izgrednika i huligana«, ali je u javnosti ostao dojam gorčine i proigranog povjerenja.

Taktika se morala mijenjati: umjesto kampanje protiv »avanturističkih elemenata« i »anarhista«, otvorena je široka rasprava o demokraciji i »potrebi dijaloga«.

U to vrijeme rođena je nova Gierekowa deviza: demokracija se ne uspostavlja dekretom, demokraciji se svi moramo učiti!

Jačanje disidentskog pokreta

Radnički nemiri 1976. godine doveli su do jačanja i ujedinjavanja disidentskog pokreta, kojem je dotle pripadalo nekoliko, idejno različito orijentiranih grupa. Stvorena je neformalna organizacija, Komitet za zaštitu radnika (KOR), u kojem su se našli i pristaše evropske »nove ljevice«, i klerikalci i nacionalisti.

»Korovci« su se nametnuli zapadnoj štampi kao »jedini zaštitnici demokracije i radništva« i uz njenu podršku organizirali razne akcije za oslobađanje radnika pritvorenih poslije nereda u Radomu i Ursusu. Pored toga, grupe intelektualaca pišu protestna pisma i »peticije« u kojima kritiziraju vlasti zbog neuspjeha u ekonomskoj politici i demokratizaciji javnog života.

Poljske vlasti su tolerantne prema ovim akcijama, a štampa ih uglavnom ignorira. Djelatnost KOR-a, ipak, dobija sve veće razmjere, te je Gierek prisiljen da krajem godine, na zasjedanju Sejma, javno istupi protiv »opozicije«:

Digitized by Google

»Jedino uža grupa ljudi, predstavnika buržoaske političke orijentacije i nepopravljivih revizionista, potiče na pobunu. Već dva desetljeća ti isti ljudi zloupotrebljavaju privilegije i demokratske slobode, truju svojom demagogijom općenarodnu debatu i napadaju osnove našeg političkog sistema i međunarodne politike. Ti ljudi, u stvari, podižu ruku na otadžbinu!«

Giereku se ubrzo pridružuje i predsjednik Državnog vijeća prof. Henryk Jabloński, koji se na zasjedanju Općepoljskog komiteta Fronte nacionalnog jedinstva zalaže za borbu protiv onih koji »žele iskoristiti sadašnje teškoće da bi oslabili idejno-moralno jedinstvo naroda«. Posle njega je i poljska štampa zauzela »ofenzivno stajalište«, te je započela otvorenu kampanju protiv »korovaca«. Osobito je na udaru poznati pisac Jerzy Andrzejewski (autor romana *Pepeo i dijamant)*, koji figurira na čelu liste članova KOR-a.

Organ CK PURP »Trybuna ludu« smatra da je većina »opozicionara« pod utjecajem »suptilnih špekulacija takozvanog neopozitivizma i revizionizma«, odnosno radova Brusa, Kolakowskog, Pomiana i drugih teoretičara, osuđenih i odbačenih 1968. godine. A na listi »korovaca« našli su se i Jacek Kuroń i Adam Michnik, dvojica »ljevičarskih vođa« iz vremena studentskih demonstracija 1968. Na konferenciji za štampu, održanoj 9. prosinca 1976. u Londonu, Michnik najavljuje »zajedničku igru triju velikih snaga u poljskom društvu: crkve, inteligencije i radničke klase«, jer jedino one, zajedno, mogu prisiliti vlasti na »trajne ustupke«.

Disidenti su počeli borbom za poštivanje helsinških sporazuma o ljudskim pravima, ali su svoju djelatnost proširili na široku kritiku cjelokupnog političko-ekonomskog sistema, pri čemu su im išle naruku nestašica mesa i drugih osnovnih artikala, zakašnjenja u stambenoj izgradnji, jačanje birokratizma i centralizma, promašaji u investicionoj politici (najviše je napadana izgradnja metalurškog giganta »Katovice«) itd.

Komitet za zaštitu radnika je, također, organizirao široku akciju među studentima (tajne »leteće univerzitete«) i radnicima (stvaranje »slobodnih sindikata — nezavisnih od partije i poslodavaca«). Mada su napadani u štampi i javnim istupanjima rukovodilaca, aktivisti ovih grupacija su uspjeli da sebi stvaraju sve širi manevarski prostor, možda i zato što je njihova snaga potcjenjivana.

Umjesto otvorene idejne borbe, partijsko rukovodstvo i propaganda nastojali su kompromitirati disidente, vezujući njihovu aktivnost za antipoljsku kampanju zapadnonjemačkih revanšista i Carterov demagoški program »odbrane ljudskih prava«. Pooštrena je i cenzura, što je izazvalo stvaranje »intelektualne opozicije«: pojavila su se mala, neoficijalna izdavačka tijela, stvarane su neoficijalne radne grupe u kojima su znanstveni i javni radnici analizirali teškoće i tražili nova sistemska rješenja (konverzatorijum »Iskustvo i budućnost«), a u filmskoj umjetnosti nastao je

Digitized by Google

novi trend »moralne obnove« (Wajdin *Čovjek od mramora*, Zanussijeva *Kamuflaža* itd.).

»Partner« administracije

Diskusije o privrednoj reformi oživjele su sredinom 1977. godine, kada su se pojavila dva projekta novog zakona o preduzećima: vladin i neoficijalni, sačinjen u Društvu poljskih ekonomista. Privredne organizacije su i dalje poslovale na temelju dekreta iz 1950. godine, koji je — za više od četvrt stoljeća — »okićen« mnoštvom uredaba, direktiva i uputa. Predstavnici privrede su se sve teže snalazili u toj šumi propisa, te su se zalagali za što brže donošenje jednog univerzalnog pravnog dokumenta.

Profesor dr Jan Mujzel iz Instituta za planiranje iznio je mišljenje da se novi zakon ne može donijeti dok se ne odgovori na tri osnovna pitanja: kako jačati centralno planiranje da bi ono stimuliralo suvremen razvoj privrede, gdje širiti autonomiju privrednih organizacija i kakva ovlaštenja dati organima radničkog samoupravljanja u rukovođenju preduzećima?

»Naša nezrelost je u tome što do sad nismo uspjeli naći ravnotežu između ta tri elementa« — tvrdi taj poznati ekonomist.

U diskusiji koju je u ljeto 1977. organizirao tjednik »Polityka« ugledni poljski privrednici i ekonomisti jednoglasno su se založili za to da u novi zakon svakako uđe obaveza uključivanja radnog kolektiva u upravljanje ne samo preduzećem već i širim društveno-ekonomskim organizmima.

»Nemamo ništa od toga što raspravljamo sa samoupravnim organima (na takozvanim konferencijama radničkog samoupravljanja) i utvrđujemo neke planove kad se te odluke kasnije na administrativan način mijenjaju« — rekao je Roman Karbowiak, direktor tekstilne industrije »Bitom«.

Radničko samoupravljanje je samo »partner« administraciji i zato ne snosi odgovornost za poslovne uspjehe ili neuspjehe preduzeća. Istodobno, kako je izjavio direktor plocke »Petrokemije« dr Jan Knapik, samoupravljanje se koristi kao »paravan za prikrivanje grijehova, ili kao argument u pogađanjima s višim instancama«.

Godinu dana kasnije, u lipnju 1978, u Poljskoj se održava Prva konferencija predstavnika radničkog samoupravljanja, na kojoj se pretežno raspravlja o proizvodnim rezultatima, a manje o konkretnim mjerama za unapređivanje sistema socijalističke demokracije. Od konferencija radničkog samoupravljanja se uglavnom očekuje da podstiču veće zalaganje radnika i jačaju disciplinu. Tako u govoru prvi sekretar CK PURP Edward Gierek ističe:

»U radničkom samoupravljanju vidimo (...) neizmjerno značajnu kariku koja spaja progres u proizvodnji sa stalnim poboljšavanjem radnih uvjeta u kolektivu. U njemu osobito vidimo suštinsku formu socijalističke demokracije koju želimo i dalje da produbljujemo i usavršavamo.«

Digitized by Google

U štampi je, pak, održavanje zemaljskih konferencija samoupravljača pozdravljeno kao »nova institucija u javnom životu koja u budućnosti može odigrati nesumnjivo značajnu ulogu — ukoliko se ispune nade i očekivanja u pogledu aktivizacije radničkog samoupravljanja«[5].

Nove forme samoupravljanja

Dva mjeseca prije Prve konferencije samoupravljača u Poljskoj su donijete značajne odluke, kojima je — makar i formalno — radničko samoupravljanje prošireno sa dotadašnjih 7.500 na više od 13.000 radnih kolektiva. Ovi i drugi koraci preduzeti su na osnovu Smjernica koje je u maju 1978. usvojio Politbiro CK PURP.

Stvorena je, tako, nova struktura, sa sljedećom »hijerarhijom«:

— proizvodna savjetovanja (u pogonima),
— konferencije radničkog samoupravljanja (u preduzećima),
— konferencije predstavnika samoupravljanja (u kombinatima i poslovnim udruženjima),
— zemaljska konferencija radničkog samoupravljanja (održava se dva puta godišnje).

Za formalno jačanje samoupravljanja postojala su dva važna razloga: prvi (dugoročni), potreba za daljim usavršavanjem demokratskih mehanizama i društveno-političkih odnosa, i drugi (akutni), nastojanje da se što prije i efikasnije savladaju privredne teškoće, čemu bi pridonijelo aktiviziranje radnih kolektiva.[6]

Na temelju preporuka Politbiroa, Centralno vijeće Saveza sindikata donijelo je u junu 1978. godine Smjernice kojima je privremeno dopunjen Zakon o radničkom samoupravljanju iz 1958. U sindikalnim Smjernicama se ističe da je ustavnim promjenama radnim kolektivima omogućeno da sudjeluju u upravljanju *svim* državnim preduzećima, što pak znači da »sudjeluju u svim etapama procesa upravljanja: planiranju, organiziranju, usmjeravanju, kontroli i ocjeni rezultata«.

U Smjernicama se navode sljedeći prioritetni zadaci:

— dosljedna realizacija *ustavnih principa* samoupravljanja,
— jačanje *radničkog* karaktera samoupravljanja,
— naglašavanje funkcija *odlučivanja* samoupravljanja,
— proširenje i jačanje formi *neposrednog* sudjelovanja radnika u upravljanju preduzećem,
— dogradnja organizacione strukture samoupravljanja, kako »dole« (u preduzećima) tako i »gore«,
— jačanje vodeće uloge partije i značaja sindikata u stvaranju i funkcioniranju organa samoupravljanja.

---

[5] Zygmunt Szeliga, *Zajedničke odluke i zajednička odgovornost*, »Polityka«, 15. jul 1978.

[6] Isto.

Digitized by Google

»Reč je o dubokoj *reformi* radničkog samoupravljanja čiji je cilj uključivanje kolektiva i njegovih predstavnika — kao partnera rukovodstva preduzeća — u šire i efikasnije sudjelovanje u upravljanju.«[7]

Pozivajući se na odluku Politbiroa CK PURP i sindikalne Smjernice, poljska vlada je u „Službenom listu" od 24. srpnja 1978. objavila uputstvo o obuhvatanju svih državnih preduzeća radničkim samoupravljanjem. Tim je povodom zvanična agencija PAP objavila komentar u kojem se o proširenju samoupravljanja kaže:

»To je pitanje od kapitalnog značaja za demokratizaciju našeg političkog života, za osuvremenjavanje metoda upravljanja koje u socijalističkom preduzeću, u zemlji sa visokim nivoom privrednog razvoja, mora uzimati u obzir mišljenje kolektiva i društvene uvjete i posljedice ekonomskih odluka.«

Sva tri dokumenta — partijski, sindikalni i vladin — predstavljali su vrlo solidnu konstrukciju, koja je pružala sistemske, političke i pravne garancije za ubrzani razvoj radničkog i društvenog samoupravljanja. Do toga, ipak, nije došlo. Zašto?

»Peti kotač«

Krizu radničke demokracije u sedamdesetim godinama opisao je još 1978. list »Tribina radničkog samoupravljanja« sljedećim riječima: »Postoje preduzeća u kojima je radničko samoupravljanje efemerna pojava, koja se javlja samo onda kada odozgo stigne nalog da se sazove konferencija radničkog samoupravljanja. Tada se stvara privid funkcioniranja »demokratskih formi upravljanja«, organizira se diskusija u kojoj nema mjesta za bilo kakvo autentično osjećanje ili kritičku analizu situacije i iz koje najčešće ništa ne rezultira. A u svakodnevnoj praksi nema čak ni toga. Nema proizvodnih savjetovanja u pogonima, nema društvene kontrole, nema tekuće informacije o ostvarivanju zadataka niti samoupravne ocjene situacije.«

Mnogi su već tada u reagiranju ovog lista vidjeli novo pomicanje žive u termometru: ranije je »Tribina« formalno registrirala aktivnost KRS-a, pa je njen kritički ton protumačen kao signal dubljih promjena u tom području.

I ugledni tjednik »Polityka« dolazi u to vrijeme do zaključka da »konstruirani prije dvadeset godina model demokracije u preduzećima više ne odgovara životu«. List, međutim, postavlja pitanje: kako usaglasiti potrebu za suodlučivanjem kolektiva sa koncentracijom moći odlučivanja van preduzeća, u direkcijama udruženjâ i ministarstvima?

»Na KRS se gleda kao na »peti kotač«, organ koji postoji samo zato što to zakon traži, ali je — po mišljenju mnogih direk-

[7] Albin Mirończuk, *Preduzeće i kolektiv*, »Prawo i życie«, 8. oktobar 1978.

Digitized by Google

tora — potpuno izlišan... Ali to nije ništa novo. U sadašnjoj situaciji je novost to što je pokolebana birokratsko-tehnokratska filozofija rukovođenja koju zastupaju mnogi rukovodioci u privrednom organizmu. Došla je u krizu naopako shvaćena teorija o individualnoj odgovornosti šefova koja je u praksi značila njihovo izuzimanje od kontrole kolektiva.«[8]

Prema ispitivanjima dr Aleksandra Owieczka, samo 14,7 posto konzultiranih radnika smatra da je u periodu 1971—73. godine došlo do veće kontrole kolektiva nad djelatnošću preduzeća, dok je svega 16,3 posto anketiranih konstatiralo porast utjecaja radnika na rješavanje problema u preduzeću.

Sve manje sudjelovanje neposrednih proizvođača u radu KRS-a svjedoči ne samo o jačanju administrativnog rukovođenja nego i o slabom interesovanju radnikâ za takav model samoupravljanja. Prema istraživanjima dr Waldemara Stelmacha, svega 37—47 posto anketiranih industrijskih radnika je izjavilo da se osjećaju »saupravljačima u preduzeću«. Slične rezultate dobila je i dr J. Kulpinska u istraživanjima 1976. godine: 42 posto muškaraca i 62 posto zaposlenih žena nisu umjeli reći da li se u posljednje dvije godine nešto promijenilo u radu organa samoupravljanja. Za te ljude demokratsko predstavništvo radnika kao i da nije postojalo.

U međuvremenu, baš tih 70-tih godina poljsku privredu je zapljusnuo najveći demografski val: milijuni mladih radnika sa srednjim obrazovanjem, rođeni i odgajani u socijalističkoj zajednici, osjećali su se suvlasnicima društvene imovine kojima pripada, u najmanju ruku, pravo na kontrolu i iznošenje svojih gledišta. »Teško je reći da li su menadžeri na raznim položajima naposljetku shvatili kakve su praktične posljedice ovih psiho-socijalnih preobražaja. Može se vjerovati da mnogi šefovi u industriji imaju i dalje pred sobom nekadašnju, nedovoljno aktivnu i nekritičku, seljački naivnu kolektivnu svijest radnika.«[9]

»Ne može biti potpunog podruštvljavanja sredstava za proizvodnju bez stvarne samouprave proizvođača, bez sudjelovanja kolektiva u samoupravljanju preduzećem i saodlučivanju o najbitnijim pitanjima radne organizacije« — napisao je profesor Sveučilišta u Katovicama dr Karol Gandor u mjesečniku CK PURP »Nowe drogi«.[10]

Profesor Gandor je ukazao na drastične primjere ograničavanja prerogativa KRS i pokušaja da se samoupravljanje svede na savjetodavnu funkciju. Jednom presudom Vrhovnog suda (od 28. februara 1973), na primjer, utvrđeno je da ni konferencija radničkog samoupravljanja ni radni kolektiv ne mogu prenijeti svoja ovlašćenja na druge, izvršne organe preduzeća. Međutim, poljska vlada je sredinom 1973. godine oduzela samoupravnim organima

[8] Jacek Maziarski, *U ime radnika*, »Polityka«, 27. maj 1978.

[9] Isto.

[10] Karol Gandor, *Radničko samoupravljanje*, »Nowe drogi«, br. 8/1978.

Digitized by Google

isključivo pravo raspolaganja takozvanim socijalnim fondovima preduzeća — oni su ga morali dijeliti s direkcijom. Tako KRS jedino »utvrđuje« pravilnik o podjeli premija, ali pojedinačne nagrade određuje direktor u sporazumu sa sindikatima. Pored toga, KRS »utvrđuje« osnovne »pravce korišćenja« sredstava socijalnog i stambenog fonda, dok u rukama direktora ostaje »administriranje« tim fondovima.

Praksa sputava teoriju

Iz te paradoksalne situacije, u kojoj se i rukovodstvo i širi partijski kadar neprestano zalažu za demokratizaciju, a samoupravljanje ipak nazaduje, birokratija je izišla kao pobjednik. Stvoren je, kako se to danas u Poljskoj procjenjuje, takozvani »srednji tampon« između vrha i baze koji je na najgori mogući način »filtrirao« strujanja ideja između ta dva pola.

Demokratizacija je, zapravo, najviše ugrožavala pozicije i privilegije tog srednjeg sloja, koji čine predstavnici vojvodskih državnih i političkih rukovodstava, te tehnokratsko-menadžerski kadar u privredi (osobito vrlo brojni rukovodeći kadar granskih direkcija). Gušenje demokratskih procesa i reformi u privredi širilo se, poput zaraze, i na druga područja javnog života. Sve društvene djelatnosti, osobito kultura i zdravstvo, preživljavale su tih godina duboku krizu.

Društvena napetost je rasla iz godine u godinu, te izbijanje novog masovnog radničkog protesta nije moglo iznenaditi ni Poljake ni poznavaoce poljskih prilika. Čekalo se na bilo kakav, pa i bezazleni, povod, a to je i bila odluka o poskupljenju mesa u junu. U toku jula vlada raznim ustupcima »gasi« pojedinačne štrajkove, ali u avgustu protest u baltičkim gradovima ponovo dobija opasne razmjere.

Poljsko rukovodstvo se ovoga puta odreklo sile i uložilo velike napore da konflikt riješi političkim metodima. Bio je to logičan postupak, ako se pažljivo analizira sve ono što smo izložili u ovom tekstu. Drugim riječima, o izboru miroljubivih metoda odlučio je niz političkih, historijskih i psiholoških faktora: od negativnih iskustava iz prošlosti do neprestanog programskog opredjeljivanja poljske partije za demokratskiji razvoj, onemogućavan djelovanjem konzervativnih i dogmatskih struktura koje je reprodukovao sam sistem u toku prethodna tri desetljeća.

Poljska se našla u dubokoj ekonomskoj, društvenoj i političkoj krizi, te je razumljivo što su zahtjevi za privrednim reformama, demokratizacijom, samoupravljanjem, debirokratizacijom i decentralizacijom i sada osnovni postulati uznemirene radničke klase. Paralelno sa takvim političkim procesima javljaju se i druge tendencije, u prvom redu pluralizam pogleda na svijet, uz jačanje utjecaja katoličke crkve i nacionalističkih struja.

Digitized by Google

Mada nametnuta izvana, ideja o »slobodnim«, odnosno »nezavisnim i samoupravnim« sindikatima široko je prihvaćena od strane radničke klase kao alternativa dotadašnjim, kompromitiranim institucijama socijalističke demokracije. Bilo bi, stoga, pogrešno kada bi se ta pojava svodila samo na pitanje sindikalne organiziranosti radnika.

Forma neposredne demokracije?

Upravo zbog nerazumijevanja tih procesa stara sindikalna struktura je doživjela potpuni poraz. Shvativši da je radništvo nezadovoljno dosadašnjim njegovim radom, Centralno vijeće Saveza sindikata Poljske požurilo je da ponudi svoj koncept »obnove« koncentriran na usko shvaćeni »sindikalizam«.

Pošto time nisu povratili povjerenje radničke klase, stari sindikati su se pokušali prestrojiti u »autonomne« granske organizacije koje su odrekle poslušnost Centralnom vijeću. Svih dvadesetak granskih i strukovnih sindikata proglasili su se »nezavisnim i samoupravnim«, ali o tome nisu konzultirali bazu, te nisu ni mogli dobiti podršku šireg članstva.

U međuvremenu je novi, Nezavisni samoupravni sindikat »Solidarnost«, sa sjedištem u Gdanjsku, privlačio sve više pristaša i postao društvena snaga na koju partija u započetom »procesu obnove« mora računati. Na početku, a dobrim dijelom i danas, kada već okuplja najmanje dvije trećine zaposlenih Poljaka, »Solidarnost« izaziva kontroverze, različite ocjene i reakcije, jer malo tko razumije programsku liniju novog sindikalnog pokreta.

Tome doprinosi vođa »Solidarnosti« Lech Walensa, koji — izložen neumornim novinarskim propitivanjima — negativno, pa i ignorantski odgovara na sva pitanja o demokratizaciji, reformama, političkoj aktivnosti: ja sam radnik, sindikalac, politika me ne interesira, reformama neka se bave pametniji itd.

Sve češće, sa zebnjom i sumnjičavošću, postavlja se pitanje: kakva je taktika »Solidarnosti«, ne stoji li iza toga neka »tajna strategija«? Prve konkretne akcije legaliziranog, sudski registriranog sindikata pokazuju tvrdoglavu dosljednost njegovih vođa: oni se i dalje borbeno izjašnjavaju za demokraciju i privredne reforme, ali ne nude svoje recepte niti se uključuju u maratonske diskusije o pravcima obnove.

U čestim razgovorima, koje smo imali sa »duhovnim vođama« i organizatorima »Solidarnosti«, postepeno smo dolazili do saznanja da je osnovni cilj ovog pokreta: neposredna radnička demokracija u kojoj će biti poštovan glas i doprinos svakog radnog čovjeka.

Polazeći od dosadašnjih iskustava i zatečenog stanja (a bez nade da će se ti odnosi sami po sebi promijeniti), novi sindikati su uzeli na sebe ulogu partnera u pregovorima sa takozvanim »složenim poslodavcem«. Kao što smo ranije u ovom tekstu izlagali, u privredi je šezdesetih godina vladao »četvorokut« (direkci-

Digitized by Google

ja-partija-sindikat-samouprava), a u sedamdesetim godinama u upravljanje preduzećem sve su se neposrednije miješali još i direkcija granskog udruženja i odgovarajući ministar. Stvorena je, na taj način, institucija »složenog poslodavca«, čijim su se tehnobirokratskim metodima suprotstavili radnici.

Jačajući svoj monopolistički položaj u sistemu rukovođenja, partija se sama stavila u ulogu »poslodavca«. Moć odlučivanja koncentrirana je u partijskim komitetima i organima državne administracije, a organi društvenog i radničkog samoupravljanja pretvoreni su u sredstva manipuliranja. U tome su izvori dubokog nepovjerenja sa kojim »Solidarnost« pristupa svim pregovorima i realizaciji postignutih društvenih dogovora. Protiv takvog stanja stvari okrenuta je cijela javna rasprava koja se vodi u raznim društvenim sredinama, osobito u partiji, svjesnoj svoje izuzetne odgovornosti za izlazak iz krize.

Poljska ujedinjena radnička partija nalazi se pred vanrednim kongresom i usvajanjem programa koji bi bio sintezom iskustava »nemirnog ljeta 1980« i sadašnjih velikih općenarodnih diskusija o pravcima socijalističke obnove.

Digitized by Google

Jovan Đorđević

Za antidogmatsku i imaginativnu samoupravnu misao

(Povodom tridesetogodišnjice samoupravljanja u Jugoslaviji)

I

Trideset godina je relativno kratak vremenski period da bi jedno društvo i političko delo mogli da ostvare sve svoje ciljeve i da utvrđene konture budu ispunjene punom sadržinom, a još manje definitivnom. To se odnosi i na socijalističko samoupravno društvo, koje se uporno, a često stvaralački i originalno, stvara i razvija u Jugoslaviji.

Ali trideset godina nije samo oznaka datuma trajanja istorijskog dela i institucije, mada je i trajanje element njihove vrednosti i istorijske uloge. Dva su osnovna značaja ovog datuma, odnosno ovog trajanja: u mogućnosti opštije ocene zrelijeg samoupravljanja i u potrebi da se postojeće stanje kritički oceni i da se traže novi konkretni putevi za njegovu potvrdu, kritiku i prevazilaženje. To se odnosi i na društveno-politički sistem socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji i na njegovu relativnu zrelost, iako traje samo trideset godina.

Digitized by Google

Savremena popularnost ideje samoupravljanja, a time posebno privlačnost jugoslovenske teorije i prakse o njemu, u skladu je sa stalnom i neotuđivom težnjom društva i čoveka, a u prvom redu radničke klase, ka tome da se postojeće hijerarhijsko društvo nejednakosti i dominacije zameni društvom u kome manjina neće imati prilike da vlada proizvodnom većinom i da svoju volju primenjuje kao »istorijsku zakonitost«. To, isto tako, znači i borbu za promenu odnosâ između vlasti i čoveka, a i same vlasti i postepeno samog čoveka; između »elite« i proizvođača, naročito odnosâ prema kojima je elita jedina pozvana da odlučuje o svemu, a masa treba da ostane podređena, da radi (rabota) i da obavlja teške, neprijatne poslove i da sluša.

Ovaj u osnovi revolucionarni zahtev društva i čoveka proizlazi ne samo i ne prvenstveno iz teorije i zamisli velikih naučnika i pokretača masa već iz jednog sve više potvrđenog i sve šire osećanog shvatanja velikog broja ljudi u celom savremenom svetu, bez obzira na podele u društveno-ekonomskom i političkom pogledu. Taj stav je u isto vreme i potreba za strukturalnim preobražajima postojećeg društva. To se odnosi na sve realnije osećanje da je u savremenom svetu i za njegov preobražaj i zadovoljenje čoveka kao ljudske ličnosti nepodnošljivo stanje vladanja na osnovu privatne svojine na sredstva za proizvodnju i kolektivno-privatnog ili grupnog prisvajanja sredstava vlasti. Ako je nešto zajedničko radničkoj klasi u svetu, a ne samo u kapitalističkom društvu, to je težnja i potreba da se ukine i prevaziđe ovaj dualizam u prisvajanju i odlučivanju.

Ako je to tačno, a jeste, alternativa ovakvom stanju u svetu je najveći pronalazak ljudskog uma i društvenog stvaralaštva. Po sve opštijem mišljenju, ta alternativa se nalazi u ideji i praksi samoupravljanja, jer je ono, već na osnovu relativno ograničenog iskustva za sad jedne zemlje, pokazalo svoju sposobnost da ukida dualizam prisvajanja sredstava rada, upravljanja i života ljudi i time da zadovoljava težnje i želje masa.

Time se ne misli reći da »samoupravno iskustvo« u Jugoslaviji, u celom svom konkretumu, treba da bude opštevažeći »model« ili »obrazac« za sve revolucionarne procese danas u svetu, odnosno za socijalizam kao svetski proces, ali se ne može ni poreći svetsko značenje i konkretno-istorijska praksa jedne autentične revolucije, čija je osnovna ideja i misao — samoupravljanje. Autentična revolucija ne trpi, niti prihvata tuđe »modele« i »uzore«, ali ih i ne »izvozi«, a još manje nameće revolucijama drugih naroda. Vrednost njene autentičnosti, kao konkretno-istorijska praksa i mogućnost oslobađanja ljudi i naroda, potvrđuje se ili odbacuje, pre svega, u njoj samoj, a njeni oslobodilački i oslobađajući rezultati samo su mogućnost i pretpostavka za druge. Ni mi u Jugoslaviji, na primer, nismo »otkrili« ideju samoupravljanja, »preuzeli« smo je, kao oslobodilačku ideju i težnju, iz progresivnih demokratsko-slobodarskih idejno-političkih i filozofijskih sistema, posebno iz misli i prakse radničkog pokreta. »Staru, zapretanu ideju radničkog pokreta — kako je to jednom rekao

Digitized by Google

Tito — otpočeli smo da pretvaramo u *djelo.*« A materijalizacija jedne ideje ne otkriva samo njen pravi smisao nego je i — *vrednost po sebi.* U tome i jeste primarna vrednost samoupravljanja u Jugoslaviji, pa i velika istorijska zasluga radničkog i komunističkog pokreta, s Titom na čelu, jer su koncepcijom socijalizma kao samoupravljanja dali istorijsko rešenje za savremenu epohu prelaza od kapitalizma ka socijalizmu, komunizmu. A to rešenje nije samo alternativa staljinističkom »modelu« društva nego je i merilo revolucionarnog stvaralaštva naše epohe. U tome je i sadržana aktuelnost i otvorenost ideje i prakse samoupravljanja u Jugoslaviji, i ne samo u odnosu na prošlost i sadašnjost već, pre svega, u odnosu na — budućnost!

Istorija, kad je pisana »iskreno«, kao što je od nje tražio poznati francuski istoričar Senjobos, to jest bez prećutkivanja, klasičnih predrasuda i ideoloških igri, pokazuje da samoupravljanje nije proizvod intelektualaca i utopizma, niti je utopistička, a još manje revizionistička ideja. Ono je napredna i marksistička ideja, ali i istorijska težnja čoveka. To je univerzalna i univerzalistička ideja koja se danas probija, potvrđuje i dokazuje i u svojoj pojedinačnoj i posebnoj primeni. Ona leži ne samo na strani subjektivizma i psihologije čoveka da bude više ono što jeste nego da ostane i danas ono što nije, apstraktni i samom sebi dovoljan pojedinac, već i na strani unutrašnje zakonitosti savremenog društva koje neizbežno sebe ispituje i kritikuje i počinje da kuca na vrata budućnosti koja za njega više neće značiti produženje ropstva, nejednakosti, klasne podele, grupnih trzavica, pojedinačnog sukoba i drugo.

Samoupravljanje nije samo oblik u kojem socijalistička revolucija obezbeđuje svoje ostvarivanje i svoj kontinuitet. Ono je izraz vere i poverenja u društvo, to jest u takve preobražaje koji se neće kao do sad svesti na to da jedna dominacija zameni drugu i da jedna privilegisana grupa svoju borbu protiv starog režima nadoknađuje privilegisanim i vladajućim položajem. Manifestaciju tih težnji i kolektivnih volja celog društvenog tela nalazimo ne samo za vreme svih velikih revolucija i posle njih, već i u docnijim periodima kad dosledna i borbena stvaralačka misao političkih organizacija i čoveka prodire u senku mrtvih ideja, birokratskih, tehnokratskih i ideokratskih dogmi i iluzija.[1]

Ova saznanja proizlaze iz usvajanja i primene nove, samoupravne misli. Ona je ujedno sposobna da raščisti odnos između anarhizma i samoupravljanja, kao i između neposrednosti i političkog posredovanja. Pojedini stari i savremeni politički pisci (i među samim marksistima) često ističu da je samoupravljanje istorijski i funkcionalno oblik i vid anarhizma, i da su samoupra-

[1] D. Žeren (Gerin) u svojoj nedavno objavljenoj briljantnoj knjizi *La première république et nous* (Prva republika i mi) tvrdi da su sve francuske revolucije, kao i prva od 1789, nošene mišlju i voljom da se uspostavi demokratija i samoupravljanje.

Digitized by Google

ni odnosi neizbežno anarhički.[2] Pored senke etatizma koja ih pritiska, ova shvatanja su istovremeno suprotna teoriji i ideologiji radničke klase i marksizma. Ona nisu ni naučno zasnovana, pošto anarhizmu pridaju značaj nečeg što on nije, to jest shvataju ga popularno, tačnije, vulgarno. To je posebno slučaj kad marksisti, naročito u nekim komunističkim partijama, ograničavaju značaj i primenljivost samoupravljanja prigovorom o anarhizmu. Takvo odbijanje samoupravljanja krije dve istorijske greške. Prva je: revolucija bi bila primorana da podrži i reprodukuje klasne razlike, a posebno razlike između države, državne birokratije i pojedinaca. Druga je što se osporavaju potrebe i mogućnosti radničkoj klasi da, bar delimično i postupno, ostvaruje svoje vodeće pozicije u društvu i da preuzima i samo deo vlasti. Samoupravljanje je, u minimalnom značenju, prvi korak napred ka prevladavanju tih »istorijskih grešaka«.

Ova »realistička« kritika samoupravljanja koja, često, posredno ili čak neposredno, izjednačava samoupravljanje sa participacijom, u stvari prihvata ideje realističke sociologije nastale krajem XIX i početkom ovog veka, naročito u radovima Mikelsa, Moskea i Pareta, koji su »otkrili« takozvane »gvozdene zakone istorije«. Ova tvrđenja su u suštini uperena na osporavanje uloge i značaja političkih partija, a posebno avangarde uopšte. Političke partije i avangarda uopšte, po tim gledištima, neizbežno su podvrgnute zakonu oligarhije, po kojem se one, u svim uslovima, pretvaraju u oligarhijske organizacije.

Ideološka ograničenost, birokratska zaslepljenost i »realistička«, odnosno buržoasko-pozitivistička misao navela je ove pisce da svaku avangardu izjednačavaju sa partijom u buržoaskom značenju, to jest sa organizacijom kao takvom. Međutim, politička avangarda je ne samo klasna organizacija već, u suštini, i političko-kulturni subjekt, kao što je to docnije pokazao Antonio Gramši. Tito je, pak, pokazao da je avangarda, ako se potvrđuje u velikom istorijskom smislu, nezamenljiva duhovna i praktičko-politička snaga koja stalno intenzivira borbu radničke klase kao osnovnog revolucionarnog subjekta.

Odbacivanje avangarde može se naći u nekim starim radovima marksista (poznat je u tom pogledu Panekuk, pisac inače značajne knjige *Demokratija i radnički saveti*). Zbog brkanja samoupravljanja i anarhizma ovaj teoretičar radničkih saveta je savetskoj demokratiji osporio političku organizaciju radničke klase i time joj oduzeo klasnu funkciju. Bez avangarde svetska demokratija ne može ni postojati.

Kad se partija, kao avangarda, svede na »organizaciju odnosa između šefova i mase«, političkoj partiji radničke klase oduzima se uloga neizbežnog posrednika, kao kreatora, između radničkih saveta, odnosno mase i organizacije socijalističkog društva. Neos-

[2] Ranije shvatanje ideologâ Komunističke partije u Francuskoj i pisaca u pojedinim socijalističkim zemljama danas je verbalno i politički delimično napušteno.

Digitized by Google

novano je i tvrđenje da saveti, kao pretežno društveno-ekonomske ćelije samoupravljanja, mogu da zamene avangardu kao aktivnog političko-kulturnog subjekta izgradnje i funkcionisanja samoupravnog društva. To ne potvrđuje samo jugoslovenski politički sistem, njegova praksa i problemi njegovog funkcionisanja i samoostvarivanja. Iako to izgleda paradoksalno, svaki prigovor o anarhizmu upućen samoupravljanju i ujedno tvrđenje da je ono samo akt spontanosti masa nalazi se u suprotnosti sa onim što se krije iza ovog prigovora i tvrđenja — zahtevom za uspostavljanjem jake države i etatizma.

Samoupravljanje bez političke i kulturne avangarde pretvara se u atomizovani mehanizam koji se predaje samom sebi, negirajući ulogu avangarde, oduzima politički nerv i unutrašnju dinamičku snagu radničkoj klasi i socijalističkom samoupravnom društvu u celini.

Ali svaki ustanovljeni društveni i politički sistem sadrži u sebi i rađa izvesne elemente anarhizma; i to utoliko više i pre ukoliko se on uspostavlja u uslovima iracionalnosti i nejednakosti. To se odnosi i na jaku centralizovanu državu. Najstroži etatizam i apsolutizam su žarište anarhičnosti. U određenim okolnostima i odnosima, samoupravno društvo može proizvoditi elemente anarhičnosti u predstavama, ponašanjima i u praksi.

Sve to traži primenu i razvoj konkretne i plodonosne samoupravne misli: one koja je potvrđujuća, ali kritička prema sebi i prema drugim mislima i suprotnoj praksi. Pored toga, samoupravna misao načelno je antidogmatska i mora biti sve više imaginativna. To potvrđuje savremeno stanje i otvoreni problemi samoupravljanja, naročito na osnovu trideset godina njegovog ostvarivanja u jugoslovenskoj praksi i stvaralačke i kritičke primene te misli i te prakse.

II

Dogmatizam umrtvljuje i komada misao o politici i društvu, a time i samoupravnu misao, osuđuje je na opasnost čestog ponavljanja, sprečavajući ujedno traženje novih ideja i novih istina, a zapostavljajući kritičnost i samokritičnost. Socijalistička revolucija, njeni izrazi i dela, moraju se stalno preispitivati, »stalno kritikovati« (Marks) i razvijati podsticanjem i primenom *društvenog traganja za novim*.

Dogmatska misao proizlazi iz uticaja stare, odnosno etatističke političke kulture, proizlazi kako iz relativne nerazvijenosti pojedinih sfera samoupravne prakse tako i iz istorijske činjenice da je ta praksa još uvek jedina u procesu društvenih promena i potvrde socijalističkog društva. Dogmatizam prati politički apsolutizam, i etatizam kao njegov savremeni izraz, kao što ujedno i proizlazi iz njih. S tim u vezi, dogmatizam i apsolutizam osporavaju društvenu spontanost i klasnu određenost samoupravljanja i usredsređuju se na isticanje institucionalizma i »prirode«, odno-

Digitized by Google

sno istorije, nasuprot kulturi, što može imati za posledicu kako formalizam i kult institucija tako i preuveličavanje uloge i funkcije pojedinaca.

Posebni vid dogmatizma je ekonomizam ili jednostrani ekonomski determinizam, koji proizvodi antidijalektičku misao i fatalizam, ali i autoritarnost političkih odnosa i političkih institucija.

Svođenje samoupravljanja na ekonomske odnose (što nije uvek identično s Marksovim shvatanjem odnosa proizvodnje, kao bitnim i određujućim) i shvatanje da je politički sistem socijalističkog samoupravljanja (i uopšte politički sistem) samo »odraz« ili obična »nadgradnja« — znači ne samo osporavanje svojstvenosti politike i istorijske funkcionalnosti političkog sistema već i zapostavljanje subjektivne, kulturne i etičke strane samoupravljanja i prikriva etatizam. Preterani ekonomizam u zasnivanju i tumačenju političkog sistema samoupravnog socijalizma vodi ka održavanju ili nametanju u praksi samoupravljanja etatističkih shvatanja i tendencija.

Samo u onoj meri u kojoj je danas u smislu i praksi socijalističkog samoupravljanja ograničen ili iz nje odstranjen dogmatizam u svim njegovim oblicima može se tvrditi da se samoupravna misao i praksa u Jugoslaviji uspostavljaju i primenjuju u kritici dogmatizma ili u pravcu prevazilaženja dogmatizma i uspostavljanja kritičnosti i inventivnosti, odnosno istorijskog stvaralaštva.

Ove teorijske refleksije i stanje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja dovode nas do zaključka da je jedan od uslova izlaska svetskog socijalizma iz relativne senke koja ga zaklanja i crni, kao i iz »mrtvih ulica« njegovih protivrečnosti, na strani razvoja marksističke političke teorije i ostvarivanja demokratskog i autentičnog društveno-političkog sistema samoupravnog socijalizma. To se odnosi ne samo, pa ne ni prvenstveno, na nužnost, kao i na nedovoljnost obične postepene demokratizacije vlasti i političkih odnosa, već i na širenje i učvršćivanje samoupravnog političkog života i samoupravne političke kulture i novih konkretnih društvenih predstava o osnovnom mestu i ulozi proizvođača i radnih ljudi, kao i o značaju i neprikosnovenosti ljudskih sloboda, samoupravnih i drugih prava čoveka i građanina u Jugoslaviji.

Teorija socijalističkog političkog sistema, a posebno samoupravnog političkog sistema, već danas ističe u prvi plan nužnost prevazilaženja i upornog odstranjivanja, u oblasti misli i prakse, hipoteke dogmatizma i etatizma, nerazvojnosti političkog života i starih i novih monopola u političkom životu i praksi.

Kritička samoupravna misao i dosadašnje iskustvo samoupravnog socijalizma otkrivaju pojedine nove probleme i nude nova rešenja. To sve traži shvatanje da je jedan od uslova smanjenja i otklanjanja uticaja dogmatizma u teoriji i praksi samoupravnog sistema u Jugoslaviji otvorenost i inventivnost misli, akcije i stvaralaštva.

Digitized by Google

Navedimo samo neke od tih problema koji, ujedno kao otvorena pitanja samoupravne misli, mogu sadržati i nove podsticaje i rešenja na osnovu kojih se mogu vršiti korekture u postojećim shvatanjima i oblicima samoupravljanja uopšte, a time i u Jugoslaviji.

Dublja analiza savremenih društvenih odnosa pokazuje da su mogući drugi oblici i strukture integracije i autoriteta, izvan naređivanja i hijerarhije. Političko stvaralaštvo ima i može imati sve više druge i neposrednije modalitete, osim prinude i nasilja. To se sve odnosi i na promene pravca socijalističke političke akcije, a može se otkrivati u demokratskoj i neposrednoj strukturi samoupravnog socijalizma.

Praksa samoupravnog socijalizma pokazuje da se ona ne može svoditi na opisivanje oblika i uspostavljanje institucija i da je ona, u celini uzevši, istovremeno tradicionalno politička i dokaz moguće i nužne društveno-političke inovacije. Pored prvih elemenata nove društvenosti i solidarnosti, ona još može sadržati, a nekad i podsticati birokratizam i težnju za vlašću, kao stalne pratioce nerazvijenog i politizovanog društva, ali i time stvarati: kolektivnu i individualnu apatiju, otvorene ili prikrivene manipulacije drugima, a posebno ličnošću čoveka.

Više od svega toga, neosnovano je u misli i u praksi političkog sistema, i same samoupravne zajednice, zapostavljati pitanje morala, njegovu snagu, trošnost i lukavost. To su već otkrili ne samo stari cinici Makijaveli i Niče. Nedogmatska samoupravna misao je na putu saznanja svega toga, kako u ponašanju ljudi tako i u političkom životu.

Ali u toj misli i praksi zapuštena su i pitanja društvene i moralne vrednosti rada, suštine udruženog rada i njegove razmene; odnosa rada i represivnih funkcija države; odnosa između pristanka i discipline i njihove političko-moralne, odnosno društveno-moralne vrednosti. Još nisu ni u misli utvrđeni odgovori na takva otvorena pitanja kao što su: odnos između principa ekvivalentnosti i starih i rastućih nejednakosti; smisao i posledice ravnopravnog statusa ljudi, a naročito njihovog statusa u radu; odnos između prava na samoupravljanje i konkretnih samoupravnih prava i drugih ljudskih prava i potreba u toj svetlosti; između doslednosti i prava na nedoslednosti; između jednakosti i prava na razlikovanje; između malograđanski obojenih moralnih i društvenih vrednosti i potrebe da se stvaraju i neguju vrednosti koje su primerene socijalizmu i samoupravljanju.

Savremena marksistička teorija samoupravljanja pretpostavlja razlikovanje između organizacije i institucija; između državnog i društvenog (ne samo samoupravnog) prava; između racionalnosti i iracionalizma; između objektivnog regulisanja i voluntarizma institucija i pojedinaca; između proglašenog »sveznanja« i stvarnih ljudskih sposobnosti; između blagostanja i rasta; između disharmonije i jedinstvenog procesa društvenog, političkog i kulturnog, udruženog stvaranja i svestranog društvenog razvoja.

Digitized by Google

Od uključivanja ove problematike i ovih pitanja[3] u savremenu misao zavisiće ne samo sposobnost mišljenja i plodnost teorijske reflekcije i bogatstvo političkog života već i stalno proširivanje vidnog polja refleksije i prakse i uopšte potreba samoupravne političke teorije da bude sve više inventivna, a sve manje da ponavlja »mrtve ideje« (Marks). Ako se to ne postigne, samoupravljanje pre stagnira nego što se stabilizuje, misao ostaje dogmatska i zatvorena u sebe, a samoupravna praksa se zatvara u okvire institucija koje se stalno opisuju, umesto da se neprestano razvijaju i potvrđuju kao sastavni deo političkog sistema koji nije ni danas, a ne može ni sutra biti, završen, a još manje savršen.

Takvo samoupravljanje i njegova misao, odnosno teorija o njemu, predstavljaju jedan od nađenih ili mogućih puteva za odgovorno stvaralaštvo, kako marksističkih mislilaca tako i svih onih koji u socijalizmu traže i nalaze izlaz iz savremene nemoći i blokiranosti znatnog dela čovečanstva. Za takvu angažovanost u nezavršenom, ali dovoljno podsticajnom samoupravnom sistemu Jugoslavije nalazi se jedna od prihvatljivih i prihvaćenih potvrda.

Slične izlaze tražili su i nalazili u svoje vreme i za svoje doba, posle Marksa i Engelsa, Lenjin i Roza Luksemburg, a posle njih Gramši; a do danas, niz smelih teoretičara i stvaralaca privrženih socijalizmu i marksizmu, među kojima u socijalističkoj samoupravnoj Jugoslaviji Tito i Kardelj.

To je sve poseban izazov za kritičku, stvaralačku, odgovornu i samoupravnu misao u socijalističkoj Jugoslaviji povodom tridesetogodišnjice samoupravljanja.

[3] Problem je otvoreno pitanje za rešavanje i predmet za raspravljanje, a pitanje je predmet (misao), nova misao koja pretpostavlja odgovor. Ali ove reči se često, i pogrešno, uzimaju kao sinonimi.

Digitized by Google

Zoran Polič

Put ka društvenom planu

Od donošenja odluke o pripremi srednjoročnog plana Jugoslavije 1978. godine, a zapravo već duže vremena pre toga, počele su intenzivne aktivnosti na njegovoj pripremi. Što se više bližio rok kad je trebalo predložiti nacrt, odnosno pre toga Skupštini SFRJ podneti na potvrdu potpisane dogovore o osnovama plana, to je očiglednije bilo da ima još toliko neraščišćenih i neusaglašenih pitanja da ovi rokovi postaju nerealni.

Čini se da mnoge od nastalih teškoća proističu, pre svega, iz činjenice što nismo dovoljno jasno (ili to nismo ni hteli) sagledali koji su osnovni uzroci postojećih problema, iako bi nam njihovo poznavanje i priznavanje, te vođenje računa o njima u našim nastojanjima da nađemo najbolja rešenja za dalji planski razvoj, umnogome olakšalo zadatak i čak možda i smanjilo napore koji se u ovom momentu ulažu na svim nivoima društveno-političke organizovanosti.

Tačno je, bez sumnje, da smo ušli u fazu određenog zaoštravanja privrednih problema, kad bitka za stabilizaciju, i ako se toliko odlučno ističe u svim našim političkim i drugim dokumentima poslednjih godina, još nije dala željene rezultate, kad nestabilnost međunarodnih odnosa, koji su opterećeni nizom snažnih, iako lokalizovanih sukoba, otežava šire dogovaranje i samo još više zao-

Digitized by Google

ištrava i produbljava privredne probleme u odnosima među svim zemljama u svetu. Ali bilo bi pogrešno ako bismo sada sve svoje probleme i sporo sporazumevanje republika i pokrajina svalili upravo na takvu međunarodnu situaciju, na recesiju koja već duže vreme prati svetska privredna zbivanja, na cenu nafte i slično. To su, svakako, ozbiljne pojave koje, zbog našeg sve intenzivnijeg vezivanja za svetski privredni prostor, neminovno utiču i na naša unutrašnja zbivanja. Ali to su isključivo dodatni elementi koji otežavaju u datom trenutku iznalaženje najoptimalnijih rešenja za naš dalji privredni i društveni razvoj.

Osnovni uzroci teškoća sa kojima se u ovom času sučeljavamo isključivo su naša unutrašnja stvar i jedino ako ih savladamo moći ćemo se odlučnije suprotstaviti i svim negativnim pritiscima spolja. Zbog toga, da bismo postigli zadovoljavajuće dogovore o našem privrednom i društvenom razvoju u narednom razdoblju, moramo utvrditi uzroke sadašnjeg stanja i otvoreno reći šta svaki od njih zahteva, kako bi konačna rešenja, koja će biti ne samo propisana u planskim dokumentima već i svestrano prihvaćena i sprovođena, ipak najviše odgovarala osnovnim iteresima svih naših naroda i narodnosti.

Mislim da možemo u ovom trenutku govoriti, pre svega, o dva osnovna uzroka koji otežavaju postizanje dogovora o daljem razvoju naše zajednice, iako ni njih nije moguće posmatrati izolovano, pošto su i oni propraćeni pojavama ili određenim posledicama koje nekima izgledaju kao stvarni uzroci nastalog stanja.

Temeljita spoznaja uzroká u ovom času je jedini put ka ispravnim planskim rešenjima, ka utvrđivanju osnovnih parametara koji na nivou federacije treba da opredeljuju naš dalji zajednički razvoj i ka određivanju normi koje u političkom smislu treba da predstavljaju osnovni kodeks pojedinačnog i ukupnog ponašanja u svakoj akciji što je preduzimamo za poboljšanje sadašnjeg stanja.

Osnovni je uzrok što teško iznalazimo odgovarajuća rešenja koja bi opredelila plan kao instrument stabilizacije i daljeg što intenzivnijeg privrednog razvoja svih delova naše zajednice; on ne datira od juče, ali danas svom svojom težinom dolazi do izražaja; njegovi su koreni u dalekoj prošlosti, kad smo posle rata i intenzivne obnove počeli bitku za naš dalji privredni i društveni razvoj.

Oduševljenje koje je u tim danima »nosilo« svaku akciju, želja da se što pre izađe iz teške zaostalosti, nasleđa eksploatisanja kojem su bili izloženi narodi Jugoslavije pre rata, obilje inicijativa što su se javile posle svih ratnih nedaća — sve je to u svim krajevima oslobođene zemlje diktiralo preduzimanje akcija usmerenih na ostvarivanje ubrzanog privrednog rasta.

Pristupalo se novim investicijama (bez jasnog opredeljenja za pravi odnos između privrednih i takozvanih neprivrednih investicija), počela je nova proizvodnja, u inostranstvu smo kupovali mašine, licence, pa i neke ideje za proizvodnju, a upravo oni koji su davali inicijativu za to nisu dovoljno vodili računa o dugoročnim posledicama takvog neorganizovanog porasta proizvodnje.

Digitized by Google

Još pre rata su postojale razlike u stepenu razvijenosti pojedinih delova Jugoslavije, što ima svoje istorijske osnove, ali se time ova razmatranja ne bave. U posleratnom razvoju nastojali smo da, ostvarivanjem pojedinih dogovora, te razlike ublažimo.

O tome se već mnogo pisalo, ali će biti potrebne još temeljitije analize da bismo mogli otkloniti nastale posledice. Naime, razvoj o kome govorim, ni kasnije, kad smo već donosili planove, pa i tekući plan stabilizacije, nije bio zaustavljen. Njegova je osnovna karakteristika što uopšte nije vodio računa o osnovnim proporcijama (kasnije sadržanim u planu), znači, o osnovnim sirovinama, energetskim bilansima, potrebnim kadrovima, a ponajmanje o tržištu, pošto je u prvo vreme domaće tržište bilo sposobno da apsorbuje svu robu, u to doba dosta skromnog kvaliteta, i uz to proizvedenu u malim količinama. U tom periodu bili su najvažniji: zidovi i mašine. Sve je to postalo neodrživo kad se pretvorilo u opštu naviku i kad je trka za što bržim prevazilaženjem privredne zaostalosti prouzrokovala stanje u kojem se nisu dovoljno uzimale u obzir ni zajedničke potrebe, a ni sopstvene mogućnosti. Glad za industrijalizacijom i brzim razvojem sve više je podsticala na prekomerni obim investicija, na skupe, nepromišljene investicije sa dugim rokovima izgradnje, sa vezivanjem za inostrane, pa makar i zastarele, licence itd. Investiranju su pristupale radne organizacije vlastitim sredstvima, kreditima, domaćim ili stranim, pa i bez dovoljno sredstava, o čemu svedoče nepokrivene investicije, nepokrivena prekoračenja, odlaganja vraćanja kredita, pa ponegde i gubici.

U ovom trenutku je potpuno jasno da su se strukturni odnosi u našoj privredi, umesto da nam olakšaju dalji privredni razvoj stvarno pogoršali, i da u tom pravcu dalji razvoj nije moguć, pogotovo što je upravo takav njegov dosadašnji tok jedan od osnovnih uzroka privredne zatvorenosti (samih radnih organizacija, opština, pa i republika i pokrajina), a time i siromašenja naše privrede, umesto da, s obzirom na opšti razvoj i privredni razvoj koji smo ipak postigli, budemo još bogatiji i sposobniji da što bezbolnije odolevamo svim nedaćama koje nam dolaze sa svetskog privrednog prostora.

Upravo zbog takvog stanja smo već decenijama pokušavali da rešimo probleme odgovarajućim planovima, koji stvarno jedini mogu biti, uz odgovarajuće uvažavanje tržišnih zakonitosti, instrument što obezbeđuje dugoročnu usmerenost privrednog i opšte društvenog razvoja, kao i postizanje što većih rezultata. Ali, i pored velikih napora koji su uloženi u pripremu dosadašnjih planova, na bilo kom nivou, malo ko ih je poštovao, a kamoli sprovodio. Stvari su dalje išle svojim tokom: investiciona potrošnja je sve više rasla, zaduživanje i zavisnost od stranih dobavljača kredita, sirovina, reprodukcionog materijala, licenci i slično postajala je sve veća, a da se o rešenju strukturnih problema uopšte ne govori, iako smo taj zadatak u svojim dokumentima postavljali na prvo mesto, kao osnovni uslov stabilizacije naše privrede. To se dešavalo, u prvom redu, zbog toga što je plan razvoja u svom početku

Digitized by Google

bio, a kasnije i ostao, stvar organa uprave, ponegde skupština i njihovih izvršnih tela, a nikako i same privrede, i to sve dok samoupravljanje nije počelo dublje da ulazi u sve, a ne samo u osnovne privredne strukture, znači, u celinu samoupravnog mehanizma, gde mu je, zapravo, i mesto.

Kad govorim o dosadašnjim pojavama u našem razvoju i o prvom uzroku teškoća koje imamo u donošenju plana, svakako mislim isključivo na onaj, da tako kažem, pozitivni vid te pojave, naime na onu opštu želju i trku za brzim privrednim usponom, na želju za poboljšanjem standarda širem krugu ljudi, a ne na negativne pojave kojih je i ovde bilo kad su mnogi iskorišćavali stanje i raspoloženje za lično bogaćenje, sticanje privilegija i učvršćivanje neke svoje lične vlasti (nisu istog značaja, ali isto tako su negativne pojave kad su investicije planirane tako da predstavljaju spomenike pojedincima, pa iako teško opterećuju i privredu i zajednicu). U ovom drugom slučaju morali bismo biti odlučni i oštri i postupiti po zakonu. Odlučni ćemo svakako morati biti i u prvom slučaju (takozvani pozitivni vid), pošto ćemo, ako tako ne uradimo, teško otkloniti suprotnosti koje su danas, na kraju tekućeg plana, teže nego što su bile na njegovom početku. Pogotovo što tu pojavu (širok front investicija, neusklađen sa strukturnim odnosima) prate negativne posledice u svim vidovima potrošnje (opšte, zajedničke i lične), na kreditno-monetarnom području, u platnom bilansu, a pogotovo u standardu radnih ljudi.

Drugi uzrok našim današnjim teškoćama u donošenju plana i svih pratećih dokumenata je izrazito pozitivan i upravo zato ne smemo biti nestrpljivi što nismo uspeli da se pridržavamo dogovorenih rokova.

Naime, prilikom pripremanja planskih dokumenata svakako se nije vodilo dovoljno računa o činjenici da već 30 godina bijemo bitku za uvođenje doslednog samoupravnog mehanizma, a to podrazumeva sve dublje ulaženje samoupravljanja u sve pore društvenih zbivanja, sveobuhvatno razrešavanje problema, isticanje zahteva i istinskih interesa upravo onih koji su nosili i nosiće i dalje privrednu i društvenu izgradnju. To, bez sumnje, izaziva teškoće u sporazumevanju upravo zbog razlika koje u toj bazi postoje.

Osnovni pravci aktivnosti u izradi plana

Osećajući da stvari više ne mogu ići na stari način, upravo zbog novog odnosa prema svim vidovima planiranja, takozvana baza vrši danas daleko jači pritisak — sa svojim interesima, potrebama, a i razlikama — na sve ono što bi trebalo sutra, u planu, da bude izraz zajedničkog interesa, pre svega u vidu određenih dogovora, mera i aktivnosti koje opredeljuju dalji razvoj užih (ukoliko je reč o aktivnosti u opštini) ili širih područja (kad je posredi aktivnost u republikama, pokrajinama i federaciji). Sve je to i razlog što smo se našli u vremenskom tesnacu, i pored toga što

Digitized by Google

imamo sve uslove da osnovne teškoće uspešno savladamo. Pre svega, bogatiji smo, razvijeniji i šira je osnova odgovornosti (iako upravo ti elementi doprinose zaoštravanju pitanja koje je prividno nemoguće ublažiti).

Kako onda doći do dogovora, planova i drugih dokumenata koji treba da odrede pravac naših daljih nastojanja usmerenih na što intenzivniji društveni i privredni razvoj u narednim godinama? Nije mi namera da predlažem promene u predviđenim iznosima, odnosima i drugim konkretnim (cifarski izračunatim) opredeljenjima, koji su zapisani u već sačinjenim dokumentima. Jedino želim da iznesem neka upozorenja, pa i predloge načelnog karaktera, što bi moglo pomoći da što pre postignemo sporazum o pitanjima gde odugovlačenje ničemu ne služi i koje je, po mom mišljenju, prouzrokovano nedovoljno sagledanim osnovnim elementima prilaza razrešavanju određenih problema.

Drug Kardelj je u poznatim brionskim diskusijama o planiranju definisao niz upozorenja koja bi i danas trebalo u najvećoj meri imati na umu. Pre svega, upozorio je da od načina planiranja u federaciji u najvećoj meri zavisi kako će dejstvovati celokupan sistem planiranja, da u savezni plan valja uključiti samo onu materiju koja se, po prirodi stvari, može razmatrati isključivo na nivou federacije, da razvojna politika republika i autonomnih pokrajina treba da se usklađuje sa ukupnom ekonomskom politikom federacije (a time i sa ekonomskim mogućnostima), kojoj treba da je razvojna politika podređena, i da nije reč o jedinstvenoj razvojnoj politici federacije, već da je sprovođenje plana federacije u prvom redu stvar republika i autonomnih pokrajina, kao i samoupravno udruženog rada, da je istinski optimalan jedino onaj plan koji se temelji na pravima radnih ljudi — da u skladu sa svojim životnim i radnim potrebama i interesima slobodno uređuju, pre svega, međusobne društveno-ekonomske i tekuće materijalne i druge odnose, kao i odnose koji su bitni za razvoj društva u celini itd. Tom prilikom drug Kardelj je i predložio poznatih deset najznačajnijih osnova koje radni ljudi treba da obezbede planiranjem.[1]

Na osnovu Zakona o planiranju što ga je donela delegatska skupština, znači na osnovu najširih ovlašćenja, društveni plan Jugoslavije treba da opredeli: usklađivanje i usmeravanje tokova društvene reprodukcije, ekonomske odnose sa inostranstvom, brži razvoj nedovoljno razvijenih, razvoj JNA, kao i druge uslove za ostvarivanje socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa. Time je definisano šta on sve obuhvata, pa iz svih planskih dokumenata treba izostaviti sve ono što ne ulazi u taj zakonom utvrđeni okvir, što će omogućiti da se izbegnu mnoge rasprave koje se odnose na materiju koja nije u nadležnosti federacije i koju na tom nivou, upravo zbog toga, i nije moguće usaglasiti.

Na taj način mnogo bismo dobili u vremenu. U pripremanju planova je, naime, u velikoj meri problem i to što odgovorni činio-

[1] Vidi E. Kardelj, *O sistemu samoupravnog planiranja*, slovenačko izdanje, 1977, str. 24.

Digitized by Google

ci ponekad sasvim izgube iz vida faktor vremena, pogotovo kad se rešavaju važnija pitanja. Kao da se u tom slučaju vreme zaustavlja i čeka, odnosno kao da se sve vrti oko onih što se neposredno dogovaraju, a ne oko onih u čijem se interesu dogovara, odnosno koji su dali ovlašćenja za definisanje dogovora.

Priprema i razmatranje društvenog plana Jugoslavije doskora, sve dok nisu usledile odlučnije političke i skupštinske intervencije, tipičan je primer ponašanja kao da vremena ima na pretek. A pri tom govorimo o stabilizaciji i zadacima privrede, a toj istoj privredi uopšte ne dajemo orijentaciju za njen dalji razvoj, iako znamo da jedino plan, povezan sa dejstvom tržišnih zakonitosti, može obezbediti naš ravnomerniji razvoj, a time i stabilnije privredne tokove u perspektivi. U isto vreme, plan mora odgovarati širim interesima neposredne privredne aktivnosti, a i mogućnostima radnih organizacija, te upravo zbog njihove dugoročne orijentacije treba da bude pravovremeno donesen.

Ukoliko i dalje o pojedinim pitanjima budemo raspravljali unedogled, kao da još raspolažemo neograničenim vremenom, a osnovne komponente našeg zajedničkog razvoja pri tom ostanu neraščišćene, a time i nedogovorene zajedničke mere koje su za sprovođenje plana neophodne, nastaviće se dosta anarhična politika razvoja, investiranja, cena i kredita, koja će jedino dovesti do još većeg raskoraka u razvoju pojedinih grana i područja, do sve težih posledica po privredni razvoj i standard radnih ljudi, do dalje nestabilnosti privrednih tokova i do nesagledivih teškoća svih radnih organizacija. Uz to, neprihvatljiv je svaki izgovor na sistem, pošto se mnoga sistemska rešenja još ni danas ne sprovode, o čemu bi trebalo pripremiti posebnu analizu, uz utvrđivanje stanja i uzroka, a ta rešenja nisu ni uzrok ni povod zakašnjavanju. Isto tako je u ovom trenutku neophodno prebacivati svu odgovornost za zakašnjavanje na Savezno izvršno veće ili Skupštinu SFRJ, pošto rešenja za nalaženje zajedničkih odgovora na pokrenuta pitanja leže drugde. Ako najodgovorniji politički, stručni i privredni predstavnici republika i pokrajina ne nađu kompromisna, ali konstruktivna rešenja za sva značajnija pitanja društvenog plana Jugoslavije, i to na osnovu njihovih realnih sagledavanja, kao i svih eventualnih varijanti predloga što će ih podneti SIV, privreda neće imati pravu orijentaciju u svojim stabilizacionim naporima za dugoročniji period, a pogotovo ne za svoje ponašanje u 1981. godini.

Drug Kardelj je o dogovaranju još 1969. godine govorio: »Komunisti bi u svim republikama trebalo još odlučnije da nastoje da se narodi Jugoslavije intenzivnije dogovaraju i brže sporazumevaju — uz uzajamne koncesije, bez kojih nema sporazuma — umesto da su nosioci ili čak organizatori nepromišljenih pritisaka, u pragmatičkom služenju momentanim parcijalnim interesima.«[2]

Kad govorimo o tome da je planiranje, u stvari, dogovaranje, te da i društveni plan Jugoslavije mora biti rezultat čvrstog dogo-

[2] E. Kardelj, *Samoupravljanje*, slovenačko izdanje, knjiga 5, str. 127.

Digitized by Google

vora republika i pokrajina, mislim da ipak moramo u samom načinu tog dogovaranja, na osnovu dosadašnjih iskustava, mnogo šta menjati. Pre svega, neophodno je izbegavati korišćenje, kao presudnog argumenta (kad drugih više nema), pozivanje na zahteve baze, već treba nastojati da stvarni interesi baze budu isticani, i to tako što će se argumentima, podacima, ocenama i opštim saznanjima otkrivati i potvrđivati, a ne opštim frazama tražiti ostvarivanje tih zahteva i interesa.

Neke karakteristike sporazumevanja i dogovaranja o planu

Uopšte uzev, u ovom trenutku dogovaranje i sporazumevanje je značajan problem našeg daljeg samoupravnog organizovanja. Već je i previše nerealnih i često svesno sklopljenih fiktivnih dogovora, neki se dogovori prosto zloupotrebljavaju, odnosno koriste protivzakonite radnje u privredi, koje se, u najmanju ruku, kose sa sistemskim rešenjima (zahtev za plaćanjem u zemlji devizama, više cene iznad odobrenih i slično). Uz to, izbegava se ispunjavanje dogovora, a gotovo nijedan dogovor ne vezuje utvrđene obaveze za snošenje odgovornosti

Za svaki je dogovor, stoga, osnovno da ga potpisnici stvarno žele, da je jasno i precizno utvrđen predmet dogovora (ne sa nekim opštim frazama i pričama), da je sažeto data njegova sadržina, da niko ne pristupa dogovaranju u nameri da odugovlači nalaženje rešenja kako bi u međuvremenu što snažnije zaštitio svoj interes (a na štetu svih ostalih), da svako zna svoju situaciju, a i situaciju ostalih učesnika u dogovaranju (znači, da svako u potpunosti raspolaže jedinstvenim podacima o predmetu dogovaranja), da se odgovorno vodi postupak usaglašavanja, da je svako spreman da prihvati rešenje koje optimalno zadovoljava interese svih, i ako ne u celini interese svakog učesnika, da se dosledno sprovodi ono što je dogovoreno.

Mnogi od pomenutih elemenata dogovaranja treba da su izraženi i kad je u pitanju društveni plan. Iz prostog razloga što se interes republike ili pokrajine u traženju jedinstvenih rešenja — tamo gde je to nužno — može, pre svega, zaštititi, odnosno čak jedino onda zaštititi kad se znaju i interesi drugih. Naime, pravilnom ocenom svih interesa, uz njihovo konfrontiranje, nalaze se odgovarajuća rešenja, koja u datom trenutku možda čak više pogoduju drugom, ali, dugoročno posmatrano, najpovoljnija su i za sopstveni interes, jer, prema opštim saznanjima, jedino ona unapređuju zajednicu kao celinu.

Pri traženju zajedničkih rešenja u planu nisu toliko značajne brojke koje opredeljuju neke proporcije koliko dogovori o realnim mogućnostima, o uslovima pod kojima će se elementi plana realizovati, o načinu ostvarivanja tih uslova i slično. Važno je i dogovoriti se o tome da li će se i kojim administrativnim merama ograničiti dejstvo ekonomskih zakonitosti, da li i radi čega treba

Digitized by Google

neka privredna grana da ima prednosti na tržištu (i to zbog privrede u celini, a ne nekog regiona). U tom pogledu veliku odgovornost snose poslovodni organi onih radnih organizacija koje treba neposredno (ili preko komora) da učestvuju u dogovaranju o planu.

Moramo nastojati da nam u pripremi planova ekonomska i politička nastojanja ne idu u raskorak, pošto to ne može dati dobre rezultate i nužno nameće pomisao da nismo zreli za postizanje dogovora. Zreli svakako jesmo, ali je pitanje da li smo uvek dovoljno svesni posledica koje mogu nastupiti nepostizanjem dogovora. I dalje, da li smo dovoljno svesni činjenice da svojim obavezivanjem putem dogovora i sporazuma i ispunjavanjem obaveza stvaramo osnove novog, socijalističkog morala u našoj zajednici.

Privrednim organizacijama često prigovaramo što se u dogovaranju poslovodni organi, pa i radnici, ponašaju kao »vlasnici« preduzeća, a ne kao privrednici kojima je povereno upravljanje društvenim sredstvima, što se ne ponašaju kao deo društvene zajednice koja treba da unapređuje celinu, a ne samo pojedine svoje delove, a pri tom zaboravljamo, mnogo puta, da i u dogovaranju o planu na višim nivoima tolerišemo poneke od takvih sklonosti. Šta je, na primer, drugo uslovljavanje nekog sporazuma prethodnim obezbeđivanjem vlastitog interesa u nekoj drugoj stvari? To je odraz nemoći da se ubedljivim argumentima obezbedi rešenje koje više odgovara od onog za koje su se drugi opredelili.

To je posebno značajno danas, s obzirom na našu dosta tešku i dugotrajnu strukturnu neusklađenost, koju ćemo moći ukloniti jedino čvrsto zasnovanim i argumentovanim usmeravanjem investiranja na područja i u grane koji u datoj situaciji daju najbolje rezultate i za koje ćemo se planski opredeliti, i na taj način ih i obezbediti. Bez ulaženja ovom prilikom u detalje, to nikako nisu usitnjene investicije, bilo gde i u bilo šta, već odlučno udruživanje sredstava upravo za pomenuta značajnija ulaganja.

Za takvo usmeravanje investiranja svakako su nam potrebne dublje i stručne analize, a ne samo neki opšti argumenti koji nikog ne obavezuju. Neophodni su i politički dogovori o poštovanju tako izabranog pravca. To, drugim rečima, znači da su upravo investicije i svi vidovi ulaganja (dohodak, krediti — domaći i strani) jedan od najznačajnijih delova planova o kojima je nužan dogovor svih odgovornih faktora na svim nivoima društveno-političkog organizovanja, a posebno u samoj privredi. U tom pogledu značajnu ulogu u razrešavanju nekih pitanja u vezi sa planom, a povodom kojih se ne mogu usaglasiti stavovi u skupštinama, mogli bi odigrati saveti, koji su i razrešavanju sistemskih problema dali bitan doprinos.

Ali za dogovaranje je najbitnije upravo ono što je istakao drug Kardelj: »Da bi demokratski sistem mogao na zadovoljavajući način da funkcioniše, u njemu mora da se spaja, odnosno integriše svest o živim i neposrednim samoupravnim interesima sa

Digitized by Google

svešću o zajedničkim i dugoročnim društveno-istorijskim interesima radničke klase i svih radnih ljudi.«[3]

To nikako neće biti lak i jednostavan posao, mada se o tome već dugi niz godina vodi dosta intenzivna rasprava, a pogotovo otkako pripremamo nov društveni plan.

Sačinjen je čak niz naučnih radova, koji ipak ni sa naučnog aspekta nisu našli zajednički jezik, što treba posebno razmotriti.

Ovde je osnovna prepreka što još nismo ni približno raščistili šta je u stvari kompromis ili, kako drug Kardelj kaže, dogovor sa »uzajamnim koncesijama«. Da li je kompromis uslovljavanje donošenja nekog akta ili njegovog dela prihvatanjem drugog nekog zahteva (koji, ponekad, uopšte nije ni u kakvoj vezi sa aktom u postupku) ili uporno zalaganje za vlastito gledanje na problem? Mislim da nije ni jedno ni drugo, već samo delimično odstupanje svih od prvobitnog stava, ali za koji ipak postoji ubeđenje i argumenti da je još ispravno rešenje i u skladu sa željenim razvojem. Zbog toga ne može biti kompromisa između argumentovanog stava i neargumentovanog zahteva kojim se samo traže neke pogodnosti za njihovog nosioca. Kompromis mora značiti približavanje argumenata (a ne samo zahteva, pogotovo kad su oni finansijske prirode), mora svima donekle da odgovara, a pre svega mora voditi ka cilju koji je još uvek u okviru opštih principa daljeg razvoja naše zajednice. Zato ni on ne može biti pogodnost za jedne a pritisak za druge, već dogovoreno rešenje, kako bismo skratili dalje rasprave i vremenski se uklopili u realne potrebe, a ipak ostali na pravcu daljeg socijalističkog i samoupravnog razvoja.

Takvi će kompromisi biti potrebni u nizu pitanja (platni bilans, kreditna politika, nedovoljno razvijeni, budžet i druga), za koja je nužno doneti rešenja da bi plan mogao da se ostvaruje, a za koja još nismo našli zajednički jezik. Ali i u takvim slučajevima osnovno je istaći da će i nužne kompromisne dogovore biti moguće postići jedino pod uslovom da su nam jedinstveni pokazatelji sa kojima ulazimo u rasprave kad je u pitanju isti problem.

Odnosi razvijenih i nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo

Pokušaću da to pokažem na primeru nedovoljno razvijenih, i ako ću o tome kasnije reći i nešto više.

Pre svega, stoji činjenica da je, ne samo stoga što je to ustavna kategorija već zbog opšteg saznanja da jedino harmoničan razvoj celine uslovljava i bolji život svih radnih ljudi, razrešavanje problema nedovoljno razvijenih jedan od prvorazrednih zadataka naše tekuće i razvojne politike. Upravo zbog toga on i jeste ustavna kategorija i uvek je jedan od osnovnih planskih zadataka. To i opre-

[3] E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, str. 176.

Digitized by Google

deljuje sva ulaganja u nedovoljno razvijene. Stoga se na tim područjima ne mogu ulagati sredstva u bilo šta, već investicije predstavljaju sastavni deo rešavanja strukturnih problema celine i moraju biti dogovorno usmerene u pravcu opšteg razvoja, kako ga utvrđuje plan federacije i plan nedovoljno razvijenih.

Ako taj princip prihvatimo, onda se sasvim drukčije postavlja i zainteresovanost za pitanja proširene reprodukcije na celom jugoslovenskom privrednom prostoru. Da bi to bilo sasvim jasno, ističem sledeće: po mom mišljenju, kao što nedovoljno razvijeni, pri utvrđivanju opštih pravaca ulaganja, moraju biti zainteresovani u šta razvijeni ulažu osnovna sredstva (energetski bilans, bilans sirovina, kadrova i slično), kako bi mogli da sagledaju povezanost svojih mogućnosti i svoje proizvodnje sa tim razvojem (kako se ne bi nešto gradilo samo na račun njihovih sirovina ili korišćenjem drugih njihovih pogodnosti, a da to razvoj nerazvijenih ne unapređuje), tako i razvijeni moraju da budu zainteresovani u šta se ulažu sredstva koja su prikupljena za što brže poboljšanje stanja nedovoljno razvijenih područja. U tome je, u takvom povezivanju interesa, po meni, i logika nekih dosadašnjih napora usmerenih ka tome da se u načinu korišćenja sredstava što se odvajaju za nedovoljno razvijene izvrše neophodne promene. Mislim na udruživanje sredstava, umesto direktnog kreditiranja iz Fonda.

Polazeći od pomenutog obostranog interesa, u čemu je prednost udruživanja sredstava u poređenju s kreditnim odnosima?

U kreditnim odnosima korisnici i dalje sami snose odgovornost, oslanjaju se samo na vlastita znanja, stručnjake itd. Rešavanje nedovoljne razvijenosti udruživanjem sredstava uvodi i na to područje čiste dohodovne odnose, koje karakteriše zajednička odgovornost za uspeh, za obezbeđivanje proizvodnog procesa, možda i reprodukcionog materijala, a svakako kadrova i tržišta od strane ulagača sa razvijenih područja. Za realizovanje investicije snosi se tada zajednička odgovornost, pa je i gubitak zajednički, a nije to samo stvar Fonda ili nedovoljno razvijenog područja. A zato je u najvećem interesu razvijenih da ulaganja u nedovoljno razvijene daju što pre i što bolje rezultate. To je način da se suzbiju više puta iznošena mišljenja da nedovoljno razvijeni rešavaju svoje probleme na račun razvijenih ili da je to samo svojevrsna pomoć njihovom razvoju.

U stvari, ni jedno ni drugo ne stoji, već je to i za razvijene i za nerazvijene bitka za vlastiti razvoj i za razvoj celine, pošto jedino ravnomerno razvijena privreda svih područja naše zajednice može obezbediti brži razvoj svim radnim ljudima i predstavljati značajan faktor u svetskim zbivanjima. Mislim da će prelazak na ovakvo razrešavanje problema nedovoljne razvijenosti vrlo brzo dati dobre rezultate i, što je isto toliko bitno, širom će otvoriti vrata opštem udruživanju rada i sredstava na celom jugoslovenskom prostoru i, sem za potrebe dopunskog finansiranja društvenih službi u nedovoljno razvijenim područjima i, još neko vreme, posebne brige za razvoj SAP Kosova, pokazaće se da Fond više ne može igrati ulogu kakvu je imao neprekidno od svog osnivanja.

Digitized by Google

Svakako da je i za takvu orijentaciju nužno definisati kriterijume za utvrđivanje stepena nedovoljne razvijenosti, koji treba da su u tolikoj meri jasni i dosledni da mogu važiti kako za odnose u federaciji tako i za one u republikama, pokrajinama, pa čak i u opštinama. Za sada u tom pogledu nismo imali baš mnogo uspeha, ali, da bismo u pogledu kriterijuma što pre našli zadovoljavajuća rešenja, potrebno je takva rešenja i hteti, biti u njihovom traženju i iznalaženju što objektivniji, latiti se zadatka analitički, a to znači stručno i naučno, iznositi u prilog predloženim rešenjima stvarne argumente, a ne njih prilagođavati željama. Moramo biti svesni toga da ni tu nije reč o trajnom očuvanju jednom utvrđenih prava, već o realnim odnosima koji nastaju i menjaju se tokom razvoja i zbog toga moraju biti i vremenski ograničeni.

I pošto sam načeo problem nedovoljno razvijenih sa tezom da će upravo tu biti potreban kompromis, želim i to da objasnim, pošto je upravo dogovor o tom pitanju još najdalje od konačnog rešenja, mada je jedan od osnovnih stubova društvenog plana za period 1981—1985. godine.

Neću navoditi cifarske iznose, samo ću napomenuti da su predlozi i zahtevi vrlo različiti, od zahteva da odnosi u prikupljanju sredstava ostaju nepromenjeni, da se procent poveća, pa do njegovog osetnog smanjivanja, što sve pokazuje da ni mogućnosti ni realnost jednog ili drugog zahteva nisu dovoljno analizirani ili dovoljno objektivno ocenjeni.

Kako ne bi došlo do zastoja, kako bi privreda imala pravovremeno potrebnu orijentaciju za svoje obaveze, nužno je sada da približavanjem argumenata nalazimo rešenje koje će svi učesnici u dogovoru moći da prihvate. Pri tome prvo treba izdvojiti sve krajnosti, te u preostalim predlozima tražiti put ka onom rešenju koje će zadovoljiti sve koji su spremni i sposobni da prihvate opštu ocenu o objektivnoj situaciji u kojoj se momentano nalazi privreda u celini. U ovom trenutku i o razvoju nedovoljno razvijenih rešavamo na višem nivou zajedničkog razvoja, zbog toga i na višem nivou postignutog celokupnog društvenog dohotka, ali i na višem nivou potreba (troškova) i u vrlo zaoštrenoj svetskoj privrednoj situaciji, pa zbog toga treba dobro — i što pre — odmeriti šta je moguće, biti umeren u zahtevima, ali i spreman da se prihvati ono što je realno. To je u ovom pitanju jedini put ka pravom rešenju, ka kompromisu uz »uzajamne koncesije», ali i ka pravovremenom rešenju, da bismo i plan mogli da donesemo u sada dogovorenom roku. U isto vreme, to je još odlučniji put ka traženju daljeg povezivanja privrede preko svih granica, i to udruživanjem rada i sredstava radnih organizacija.

Svakako da će teškoćâ još biti i sve složenijih ako preovlada mišljenje da je celo rešenje problema nedovoljno razvijenih u određivanju stope izdvajanja iz dohotka i uplaćivanje u Fond, a sve ostalo je isključiva briga i pravo nedovoljno razvijenih.

Bez zajednički utvrđenog koncepta kako prevazići nedovoljnu razvijenost uz ugrađivanje odgovarajuće aktivnosti u planove kao permanentnu obavezu svih, i razvijenih i nedovoljno razvijenih, ne-

Digitized by Google

e biti ni odgovornog ponašanja u razrešavanju tog problema. Čak e biti slučajeva da se jedni argumenti ističu kad se sredstva za ond prikupljaju, a drugi kad se ta sredstva koriste, a isto tako će e događati da davaoci sredstava o njima vode računa dok se vodi itka za visinu sredstava, a potpuno ih zaborave kad treba analiirati rezultate koji su zahvaljujući tim iznosima postignuti. A ovatva razmišljanja vode jednom jedinom zaključku: i u rešavanju tog roblema treba pojačati napore čiji je cilj prelazak na udruživanje redstava.

Udruživanje rada i sredstava

Možda teškoće u tom pogledu nastaju upravo zbog toga što suviše komplikovano prikazujemo proces udruživanja, a posebno stoga što ga posmatramo odvojeno od dohodovnih odnosa, jer oni tek zajedno predstavljaju razvojnu komponentu koja jedina garantuje nov položaj radnom čoveku u stvaranju i korišćenju nacionalnog bogatstva.

Jedan od osnovnih uzroka što ovako sporo razrešavamo neke privredne probleme leži upravo u činjenici što isuviše sporo uspostavljamo već odlučno proklamovane i zakonom utvrđene dohodovne odnose. Krivicu za to ne snosi isključivo sama privreda, već je to i posledica pogrešne »političke« ocene da bi uspostavljanje dohodovnih odnosa između proizvodno povezanih celina preko opštinskih i republičkih granica prouzrokovalo veće teškoće u raznim vidovima finansiranja opšte i zajedničke potrošnje. Stoga privredne organizacije, pod pritiskom pogrešne računice, a i pomenutih političkih stavova, ostaju na pozicijama na kojima su se ukopale, povezuju se isključivo na osnovu kupoprodajnih, kreditnih i sličnih odnosa, pa su i dogovori koje međusobno sklapaju većinom samo fikcija o nekom dohodovnom povezivanju. To se posebno odnosi na ona povezivanja radnih organizacija u opštinama koje uopšte nemaju za osnovu radni proces. Jedino otvaranje opštinskih i republičkih ili pokrajinskih granica i vrata radnih organizacija za radne procese, koji će od sirovine pa sve do realizacije na tržištu povezati radnike u zajednički napor, te onda i raspodelu tako ostvarenog dohotka prema učešću svake od osnovnih organizacija u ukupnom rezultatu — pravi je put. To će tek biti istinski dohodovni odnosi, koji će i sami po sebi doprineti bržem udruživanju rada i sredstava, i to na osnovi stvarne povezanosti proizvodnog procesa, a ne izvesnih političkih želja ili posredstvom administrativne prinude.

To se može definisati i drukčije: naime, neostvarljivo je svako šire dohodovno povezivanje u privredi sve dok ne postoji puna mogućnost slobodnog udruživanja rada i sredstava, i obrnuto — nema ni udruživanja bez slobodnog dohodovnog povezivanja, i to prema stvarnoj sadržini proizvodnog procesa, bez administrativnog uplitanja, nametanja okvira na osnovu granica društveno-političkih zajednica i bez političkog naređivanja.

Digitized by Google

Uspostavljanje istinskih dohodovnih odnosa između OOUR i OUR biće najsnažniji podsticaj boljoj organizaciji, većoj produktivnosti, traženju odgovarajućeg tržišta, oslanjanju na vlastitu sposobnost, umesto korišćenja tuđe mudrosti, većoj odgovornosti za celokupan proces rada i za stvaranje dohotka kao i njegovu raspodelu.

Postavlja se jedino pitanje: da li smo u ovom času sposobni za takav pristup ili nam je prihvatljivije da stalnim i jednostranim podizanjem cena prividno otklanjamo neke svoje uske, samo na pojedine radne organizacije ograničene, teškoće. Takav pristup dovodi do jednostranog razrešavanja problema, do dogovaranja o sporednim stvarima te zbog toga ne može ni biti govora o dohodovnim odnosima. A bez stvarnih dohodovnih odnosa nema ni realnog dejstva tržišta na takozvanu primarnu raspodelu.

Ukoliko smo dovoljno iskreni, moramo priznati da u ovom trenutku svi odreda nedovoljno poštujemo potpuno jasan ustavni princip po kojem je svaki dohodak što ga ostvaruju radni ljudi u radnim organizacijama ne samo dohodak kojim oni raspolažu već i zajednički dohodak društva kao celine. Otuda je i društvo kao celina zainteresovano za to kako se gazduje tim dohotkom i kako se ostvaruju svi oni principi vezani uz dohodak koje je društvo utvrdilo i koji doprinose njegovom najefikasnijem oplođivanju.

Sa tim svakako nije u skladu stvaranje dohotka neopravdanim podizanjem cena, što bitno utiče na odnose u primarnoj raspodeli i, u osnovi, minira prave dohodovne odnose, a time i otežava donošenje odgovarajućih planova. Zbog toga moramo biti sposobni da što pre uvodimo u proizvodni proces realne dogovore radnih organizacija, koji će postavljanjem čvrstih normi u pogledu ponašanja, kad je reč o primarnoj raspodeli, obezbediti daleko čvršću osnovu svim planovima.

Poseban problem u vezi sa donošenjem Plana 1981—1985. je i budžet federacije, kao i svi ostali budžeti redom. Neću se detaljnije upuštati u to pitanje: jedino ću upozoriti na neke pojave koje za sada predstavljaju nerešene osnove za formiranje saveznog budžeta. Sasvim je jasno da sredstva za njegovo pokrivanje treba da su po svojim izvorima što sigurnija, pošto je reč, pre svega, o finansiranju Armije, spoljnih veza zemlje, te boračkih i socijalnih davanja. Ali to ne opravdava svakogodišnji rast te potrošnje izvan okvira normalnog kretanja opšte i zajedničke potrošnje. Zbog toga bi i porast saveznog budžeta u principu trebalo da se kreće ispod stope porasta društvenog proizvoda. A oni rashodi u tom budžetu koji imaju svoje pokriće utvrđeno učešćem u društvenom proizvodu ili dohotku moraju biti utvrđeni iznosom, kao granicom iznad koje se ne mogu koristiti raspoloživa sredstva, ukoliko je njihov priliv veći, bez prethodnog razmatranja takvog zahteva u Skupštini. Zbog toga, prema kvartalnim planovima, svi rashodi se mogu kretati isključivo u okviru budžetom predviđenih rashoda, a ne u okviru eventualno većeg priliva sredstava. Skupština može, svojom odlukom, višak priliva sredstava iznad utvrđenih rashoda staviti na raspolaganje korisnicima ako za to postoje neke

Digitized by Google

nove ili veće potrebe, što treba da bude argumentima i dokazano, preneti ih u narednu godinu istim korisnicima ili ih vratiti onima koji su ta sredstva uplatili.

Takav način izvršavanja budžeta podstaći će delegatsku skupštinu da tokom cele godine zainteresovano prati sva zbivanja oko budžeta, a isto tako će omogućiti delegatima da, i dalje tražeći rešenja za sadašnju situaciju u saveznom budžetu, što pre ukinu finansiranje budžeta iz emisije, što se već više godina čini. Za rešenje ovog pitanja treba što pre sačiniti program i dosledno ga sprovoditi kako bi se jednom prekinulo s fikcijom o ispravnosti pokrivanja potrošnje, i to pogotovo budžetske, iz nepostojećih izvora sredstava. Isto tako, na svim nivoima društveno-političkog organizovanja treba sačiniti čvrst program postepenog usklađivanja za sada prevelikog okvira opšte i zajedničke potrošnje sa mogućnostima privrede, vodeći, pre svega, računa o tome da će privreda koja ne može obezbediti dovoljno sredstava za svoju obnovu i svoj dalji razvoj postati sve slabiji izvor sredstava za pokrivanje rastućih potreba u društvenim delatnostima.

Iznalaženje zajedničkih rešenja u ekonomskim odnosima s inostranstvom

Posebno poglavlje u pripremanju društvenog plana i opšte osnove naše dalje politike gde teško nalazimo zajednička rešenja je područje spoljnoekonomskih odnosa. Nemam iluzija da tu možemo za kratko vreme nešto bitno u materijalnom pogledu izmeniti, ali mi se čini da ipak treba odlučno nastojati da se u pristupu, u idejnom pogledu, a to znači i u pogledu poštovanja utvrđenog sistema, na tom području nešto ipak bitno izmeni. Samo pod tim uslovom naći ćemo i odgovarajuće rešenje za dogovor o pripremi plana.

Pre svega, i kad je reč o izvozu ili uvozu, bitku treba voditi za dinar, a ne za devize. To znači, pre svega, da mi ne vodimo bitku za izvoz kako bismo zaradili devize, te njihovom prodajom u zemlji duplirali svoj dohodak. Naša bitka za povećani izvoz mora imati dublji, dugoročniji smisao. Mi njime želimo da proširimo tržište za sve veću našu proizvodnju, da se uključimo u svetsku podelu rada, da omogućimo veću zaposlenost u zemlji, da, uključeni u svetsko tržište, koristimo tuđu a plasiramo i svoju stručnu i naučnu mudrost, da obezbedimo potrebne sirovine i repromaterijal iz drugih zemalja, da učvršćujemo svoju valutu i stavljamo je u ravnopravan odnos sa svim ostalima, te time omogućimo normalniji protok i finansijskih sredstava, čime bismo samo olakšali otplaćivanje naših međunarodnih obaveza, kupovinu u inostranstvu i zaduživanje u svetskim okvirima.

A šta mi radimo u ovom času? Umesto odlučne bitke i pune odgovornosti za stabilnost dinara — uzgred rečeno, to smo već više puta proglasili i za svoj politički zadatak — ova se bitka usredsredila na raspolaganje devizama.

Digitized by Google

Umesto da dinar bude jedino platežno sredstvo u zemlji, i tu se postupa suprotno ustavnoj odredbi, traži se plaćanje u devizama. Umesto da jedini osnov za povećanje dohotka bude veća produktivnost, bolja proizvodnja i temeljita obrada tržišta, odjednom prodaja deviza sa zelenaškim kamatama ili drugim isto tako teškim uslovima postaje jedan od glavnih izvora zarade. Umesto da se intenzivno ostvaruje princip izvoza robe višeg stepena prerade i da zbog toga radne organizacije dohodovno povezuju celovit proces proizvodnje, izvoze se sirovine, devize od tog izvoza skupo se prodaju onome ko te iste sirovine mora ponovo da uvozi kako bi mogao da obezbedi nesmetan proces svoje proizvodnje. Tako proizvedena roba svakako da je sada skuplja, i na svetskom tržištu nekonkurentna, te je jedini rezultat takvog neodgovornog poslovanja (koje vidi samo uski interes preduzeća, a ne potrebe celine) da gubimo svoje mesto na svetskom tržištu, ograničavamo mogućnosti daljeg proširivanja svoje proizvodnje, osiromašujemo sam dohodak, pa i radnika što je bez svoje volje i mimo svoje odluke upao u taj poslovni vrtlog koji, u krajnjoj liniji, nanosi štetu jedino njemu pošto snižava nivo njegovog standarda.

Mislim da činjenica da smo najmanje dosledni upravo u pogledu deviza i devizne politike — zahteva temeljite promene na tom području, pre svega u pravcu striktne primene ustavnih principa i sistemskih propisa, ukoliko želimo da doprinesemo što bržoj stabilizaciji privrede. Pre svega, u zemlji jedino platežno sredstvo mora da bude dinar. Bitka za njegovo učvršćenje u odnosu na strane valute — osnovni je cilj naše finansijske politike. Princip da deviza pripada onome ko je ostvaruje treba da ostane, ali u čistom smislu, kako je to zakonom predviđeno, a ne u onom kako su to trgovci zamislili. To znači da je i deviza, kao što je i dohodak u celini, društvena kategorija, da pripada svima koji svojim radom i sredstvima učestvuju u proizvodnji robe (i usluga) koja se izvozi ili prodaje za devize, a ne samo prodavcu, odnosno izvozniku, da ne može zelenaška prodaja deviza da stvara osnov za povećavanje ličnih primanja, da treba planom (platni i devizni bilans) obezbediti, pre svega, ona devizna plaćanja koja su društveno opravdana, nužna i prioritetna, da treba zbog toga, dok ne nastupi mogućnost slobodnog poslovanja sa devizama preko banaka (kad dinar stvarno bude konvertibilan), organizovati devizno tržište, koje će intervencijom Narodne banke kupoprodaju deviza držati u okvirima normalne zarade (realniji kurs dinara), a to pre svega znači da jagmu za devizom mora da zameni bitka za što čvršći dinar i bitka za izvoz one robe koja svojim visokim stepenom prerade donosi nagradu za uloženi rad, stručnost i poslovnu sposobnost. Dokle god budemo te elemente plaćali drugima, sve teže ćemo dolaziti do stranih roba (nafta), sve veća će biti naša zaduženost u inostranstvu i sve teže ćemo otplaćivati dugove. Posledice će osetiti, pre svega, radni čovek na svom standardu.

A standard radnih ljudi, ne samo u ovom trenutku već upravo u našim dugoročnim sagledavanjima, i zbog toga u sistemskim i dugoročnim dokumentima, predstavlja jednu od glavnih

Digitized by Google

komponenti u utvrđivanju ciljeva našeg razvoja. Zbog toga upravo u tom pogledu treba da smo veoma precizni. Nikakvih uslova nema da u ovom času obećavamo nešto nemoguće, odnosno da tvrdimo da će standard biti viši. To u prvim godinama plana sigurno neće biti moguće, ali moramo učiniti sve da se standard bitno ne snižava, a već u drugoj polovini petogodišnjeg plana ponovo da raste.

Upravo zbog svega toga je naša odgovornost u dogovaranju osnova za spoljnoekonomske odnose utoliko veća, pogotovo što su zbog izostajanja povezanosti produkcionih procesa preko republičkih granica interesi privrede na pojedinim područjima, u pogledu izvoza i uvoza, prividno toliko suprotni da ih je teško pomiriti. Tome u velikoj meri doprinosi organizacija privrednih predstavništava u inostranstvu, koja, podržavajući interese svoje radne organizacije, a ne interese zemlje, konkurentski istupaju u odnosu na druge domaće organizacije, umesto da se povezuju i štite interese zemlje i brinu o tome da dinar bude što čvršći.

Moramo pripremiti plan koji će uspostaviti takve odnose u vođenju devizne politike da će i oni stimulirati povezivanje naših privrednih organizacija u dohodovne celine, da će davati podsticaj atraktivnom izvozu, a ne izvozu po svaku cenu, samo da se dobiju devize; oni će obezbediti uvoz nužne robe za reprodukciju i one za široku potrošnju koja je već postala bitni element standarda (južno voće i slično), suzbijati izvoz sirovina koje mogu preradom u zemlji da predstavljaju u robi višeg stepena prerade daleko atraktivniji artikal za izvoz, a pogotovo ukoliko će privreda morati te iste sirovine ponovo da uvozi; oni će takođe omogućiti da se obezbede devize i onima što za domaće tržište proizvode robu koju bismo morali inače uvoziti, a sami devize ne stvaraju (devizno tržište) i slično.

To nije lak zadatak, pogotovo ne u situaciji opšte recesije u svetu, dostignutog stepena povezanosti naše privrede sa svetom, koji više puta i neopravdano zahteva skupo plaćanje na osnovi starih dogovora kad smo još tražili izlaz iz posleratne zatvorenosti. Teškoće nastaju i zbog česte kratkovidosti poslovodnih struktura onih radnih organizacija koje su uspele svoju proizvodnju sirovina i poluproizvoda povezati sa interesima stranog kapitala. Momentano, naime, veća zarada deviza i »devizna prodaja« takvim radnim organizacijama stvara šire okvire za raspolaganje dohotkom, ali neminovan proces šireg povezivanja privrednog prostora preneće posledice opšteg osiromašenja i na one radne organizacije koje sada likuju zbog svog »deviznog bogatstva«.

Sem toga, pri dubljem razmatranju tog problema i temeljitijoj proceni svih komponenti koje čine izvoznu aktivnost pokazaće se da zapravo od samog početka u ostvarivanju deviza učestvuju sve radne organizacije, uplaćujući doprinos budžetu koji se onda delimično koristi i za izvozne stimulacije i kompenzacije. To dalje potvrđuje neopravdanost »privatizacije« deviza od strane neposrednih izvoznika.

Digitized by Google

Odgovornost — faktor razrešavanja užih i širih zajedničkih problema

Samo se po sebi u svim ovim razmišljanjima nameće pitanje odgovornosti. Ukoliko želimo brže i kompletnije da rešavamo iskrsle probleme i teškoće, pitanje odgovornosti treba postaviti najkonkretnije, ne samo kao opšte, kao odgovornost neke zamišljene organizacije i nekog nedefinisanog organa, već ljudi koji u tim okvirima deluju. Tu nije reč isključivo o ličnoj odgovornosti, koja proizlazi iz kršenja propisa i tačno je utvrđena u kaznenim odredbama pojedinih propisa (iako i tu treba biti doslediniji u kažnjavanju), već o onoj vezanoj za rad, uključivanje u društvena zbivanja, u svakodnevni život, radni proces i slično. Pitanje odgovornosti treba zbog toga postaviti šire, a vezati je za ličnost koja se u nekoj od pomenutih aktivnosti pojavljuje, te ukoliko ne izvršava svoj zadatak na način kako to odgovara opštim normama, zahtevima zajednice, odnosno delegatskoj osnovi koja tu ličnost bira ili podržava, treba dosledno da povuče konsekvence koje su jedino i moguće, naime takvu ličnost treba odstraniti sa odgovornog posla, odnosno funkcije. Posebno je pitanje šta preduzeti ako pojedinac nastoji da na poslu koji obavlja izvuče za sebe i ličnu korist, uključujući i privilegije, pa čak svoj položaj zloupotrebljava u lične svrhe. Tu je nužno da se, pre svega, snosi krivična odgovornost.

Odgovornost postaje u sve većoj meri osnovni faktor u razrešavanju neposrednih i širih ličnih i zajedničkih problema u društvu. Zbog toga se od svakog učesnika i zahteva sve dublje poznavanje problema, sposobnost i spremnost da te probleme rešava, ovladavanje celinom problematike i kada se rešavaju parcijalni problemi, poštovanje zakonitosti u društvenim kretanjima višenacionalne zajednice kakva je naša, kao i sistema u njegovim osnovnim postavkama utvrđenim Ustavom, inicijativno i stalno traženje novih i boljih rešenja u okviru utvrđenog sistema, svuda gde znanje i praksa to zahtevaju i omogućavaju, prihvatanje jačih argumenata koji se kao zasnovani suprotstavljaju neargumentovanim željama, poštovanje prava (drugih) koja su zajednički utvrđena, otvorenost kad je reč o potrebi da i drugi znaju šta i kako se radi u nekom radnom procesu i kada treba zajednički ostvarivati postavljene zadatke, čuvanje imovine, pogotovo društvene, pomoć drugima kad je to uslov zajedničkog razvoja i osnov boljih rešenja, poštovanje domaćeg kad to može zameniti ono što je tuđe i skupo, poštovanje dogovorenog, iznošenje objektivnih činjenica i zasnovanih argumenata u traženju što boljih zajedničkih rešenja, odlučna borba za veću produktivnost ličnog i zajedničkog rada, za korišćenje svega što se može upotrebiti, a da nešto što je proizvedeno ne bude upropašćeno ili bez potrebe zamenjeno stranom robom itd. Eto, u takvim širim okvirima treba odlučnije postaviti pomenuti problem kako bi i njegovo rešavanje doprinelo lakšem sporazumevanju u traženju najboljih rešenja za dalji uspešan razvoj naše zajednice.

Digitized by Google

Razmišljajući o nekim principima koji bi trebalo da budu izraženi u građenju naše perspektive, mislim da bismo morali biti svesni toga da se veliki i značajni planovi uvek sastoje od utvrđivanja, priznavanja i ispunjavanja čak na izgled sitnih obaveza.

Svakako da sitni, svakodnevni problemi ne bi smeli uticati na pravilno sagledavanje dubljih, dugoročnih rešenja, ali je odgovornost sa kojom i njih rešavamo odraz odnosa sa kojim ćemo pristupiti realizaciji u dogovorima i planu definisanih principa. Sem toga, mnoga od tih na izgled sitnih pitanja po koji put predstavljaju i »krupan zalogaj« na putu ka sprovođenju dogovorenog ili planom predviđenog, pa bi trebalo nastojati da takvih svakodnevnih nerešenih pitanja bude što manje, a mogućnosti za realizaciju planiranog razvoja što veće.

Šta podrazumevam pod, na izgled, sitnim problemima?

Navodno nemamo dovoljno deviza za lekove, a ipak uvozimo oko 90.000 tona starog papira, mada bi se dobrim organizovanjem svakodnevnog skupljanja starog papira kako novinskog tako i onog koji primaju delegati, od radničkih saveta do Skupštine SFRJ, mogle zadovoljiti sve domaće potrebe za tom sirovinom i obezbediti i određene količine za izvoz; hiljade teretnih vagona pozajmljujemo u inostranstvu da bismo ih u zemlji koristili kao skladište, pošto se više dana ne istovaruju, a to plaćamo u devizama; poljoprivredni proizvodi ostaju neiskorišćeni pošto ne umemo da organizujemo njihovo pravovremeno ubiranje kad vremenske prilike nisu najpogodnije; potrošnja nekih artikala (koji bitno utiču na potrebe, a i na raspoloženje potrošača) nenormalno nam je visoka (u odnosu na 1979. godinu), a opet i oskudevamo u njima pošto ne organizujemo njihovu redovnu nabavku (ukoliko je u pitanju uvoz), proizvodnju i ravnomernu prodaju, već dozvoljavamo da se stvara panika (groznica kupovanja), umesto da se trgovina bolje organizuje i utiče na svest građana (reč je o kafi, ulju, prašku za pranje, šećeru itd.); sudsko gonjenje zbog povrede zakona neefikasno je u slučaju kada inspekcije podnose prijave i traže izricanje kazne; učinak radnikâ i nesmetan radni proces svakodnevno se remete zbog odlaska zaposlenih u skupštine opština i ostale organe uprave, u trgovine, pa i radi svršavanja drugih poslova, pošto administracija, trgovina i drugi ne prilagođavaju svoje radno vreme potrebama privrednih organizacija, već postupaju upravo suprotno, kao da je početak svega u nadleštvima i trgovačkim radnjama, a proizvodnja je nešto sporedno; administracija sporo rešava zahteve radnih ljudi (iako je više nego glomazna); privredne organizacije su neažurne u svojoj prepisci, pogotovo sa stranim partnerima; podaci, koji bi trebalo da pruže svakodnevnu sliku stanja u društvu, a posebno u privredi, kasno se dostavljaju itd., itd. Još bi se moglo mnogo nabrajati, pa čak pomenuti i ozbiljniji primeri, a sve to u određenom smislu stvara osnovu na kojoj moramo graditi sva naša nastojanja usmerena ka što uspešnijem izvršavanju planskih zadataka.

Priprema planova i, pre toga, dogovorâ o njihovim osnovama — stvar je, pre svega, same privrede i tek zatim odgovarajućih

Digitized by Google

skupština, koje ih potvrđuju. Ali upravo u takvom načinu rada bitno je takozvano susretno opredeljivanje, koje omogućuje sagledavanje i celine i pojedinosti u dugoročnom razvoju. Zbog toga u poslednje vreme SIV i Skupština SFRJ ulažu najveće napore da se društveni plan Jugoslavije donese u razumnom roku, kako bi mogao poslužiti kao opšta orijentacija privredi i društvu za naredno petogodište, i nastoje da preciziraju one obaveze koje jedino i mogu da se utvrde na nivou federacije, kao zajedničke obaveze svih republika i pokrajina.

Svi ti napori urodiće očekivanim plodom ukoliko u razrešavanju nekih od problema bude najaktivnije učestvovao i politički faktor našeg društva, naime, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije, kao jedinstveni front socijalističkih snaga, sa Savezom komunista na čelu. Taj politički faktor ne treba da bude nosilac plana ili nekih od dogovora, ali mu je zadatak da kod građana razvija potrebnu svest o mogućnosti dogovaranja kao bitnog elementa našeg privrednog i društvenog sistema, da se bori protiv svih izopačavanja osnovnih sistemskih opredeljenja i protiv zloupotreba, kao što su fiktivni dogovori, pritisci za preuzimanje protivzakonitih obaveza, nepoštovanje dogovora itd. Borba političkog faktora mora biti usmerena ka stvaranju novog, socijalističkog morala koji je vezan za sporazumevanje i dogovaranje, za dohodovne odnose, za odgovoran pristup raščišćavanju različitih ocena o pojedinim interesima, za odlučno sprovođenje dogovorenog i slično, za odgovornost u svim aktivnostima kojima se ma koji pojedinac na bilo kom položaju uključuje u delatnost koja bi po svom efektu trebalo da doprinosi unapređivanju zajednice, a nikako rušenju nekih od principa njenog razvoja.

Pravovremene intervencije Socijalističkog saveza u tom smislu samo će povećati njegov ugled i stvarno ga afirmisati kao političku tribinu svih radnih ljudi i kao snažan faktor u odgovornom izvršavanju onih zadataka koji, kad je reč o planu, znače utvrđivanje i potvrđivanje našeg zajedništva.

I ovim prilogom želeo sam pokazati gde i u čemu, po mom mišljenju, postoje problemi koji sprečavaju brže donošenje rešenja, kako bismo svi zajedno dodatnim naporima, a posebno koristeći političku snagu Socijalističkog saveza, što pre pretvorili naša razmišljanja i predoge u čvrste obaveze u narednom srednjoročnom periodu. Jer bez takvih obaveza u planu naši dalji koraci će biti veoma nesigurni. Kao što je rekao drug Kardelj: »Plan u kome ne bi postojale određene obaveze, ne bi imao nikakvog uticaja na materijalna i ukupna društvena kretanja, odnosno ne bi uspevao da se odupre stihiji. Smisao planiranja upravo je u suprotstavljanju stihiji.«[4]

[4] E. Kardelj, *Samoupravljanje*, slovenačko izdanje, knjiga 3, str. 58.

Digitized by Google

Tomislav Bandin

Funkcionisanje i razvoj sistema udruženog rada

1. Neke kvantitativne dimenzije organizovanosti i funkcionisanja udruženog rada

U 1976. godini[1] (30. IX) konstituisane su ukupno 16.402 osnovne organizacije udruženog rada.[2] Radnih organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada bilo je 14.785, a sa osnovnim organizacijama samo 3.011. Formirane su 154 složene organizacije, a 2.822 radne zajednice zajedničkih poslova (na svim nivoima organizovanosti udruženog rada).[3] Ovakvo stanje pokazuje da ni u formalno-organizacionom smislu udruženi rad nije ušao u fazu svog temeljnijeg konstituisanja. To je značilo i da spektakularne promene nisu moguće[4], iako je proces formalne organizovanosti i uspostavljanja stvarno novih društveno-ekonomskih odnosa mogao brže teći.

Velik broj radnih organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada ukazuje na veoma snažno izražene tendencije zadržavanja starih — preduzetničkih i centralističkih odnosa u formalno

[1] Godina 1976. je indikativna, jer upravo tada otpočinju svestraniji procesi organizovanja i ekonomskog funkcionisanja sistema udruženog rada.

[2] O procesima transformisanja preduzeća u organizacije udruženog rada videti: T. Bandin, *Osnovne teorije optimalnih struktura organizacija udruženog rada socijalističkog samoupravljanja*, »Savremena administracija«, Beograd, 1979.

[3] Izvor: *SGJ* — 80, str. 101.

[4] I stanje kasnijih godina to dokazuje.

Digitized by Google

novoj organizaciji. Iako je ključ efikasnog organizovanja i funkcionisanja sistema udruženog rada u efikasnoj „podeli" radnih organizacija na osnovne organizacije udruženog rada, u njihovoj proizvodno-tehnološkoj i ekonomskoj povezanosti na bazi proizvođenja zajedničkih gotovih proizvoda, te ostvarivanja zajedničkog prihoda i dohotka osnovnih organizacija po osnovi raspoređivanja tog prihoda — već sama struktura radnih organizacija *dokazuje da te pretpostavke nisu utemeljene.* Naime, prema podacima iz 1976. godine, 47% radnih organizacija (od 3.011 koje su imale osnovne organizacije udruženog rada) u svom sastavu je imalo do tri osnovne organizacije, a samo 9% više od petnaest osnovnih organizacija udruženog rada. Ovi podaci pokazuju da je kod jednih radnih organizacija suviše respektovana tehnološka osnova pri strukturiranju radnih organizacija, a da je kod drugih previše snažan naglasak stavljen na formiranje osnovnih organizacija udruženog rada »po svaku cenu«. Prva tendencija, koja je znatno rašireniji (jer je gotovo 50% radnih organizacija imalo do tri osnovne organizacije udruženog rada), dovela je do formiranja suviše krupnih, proizvodno-tehnološki zatvorenih, ekonomski i socijalno autarkičnih osnovnih organizacija, najčešće konstituisanih kao krajnji robni proizvođači. Druga, pak, tendencija vodila je formiranju suviše malih osnovnih organizacija udruženog rada — nesposobnih za sve oblike (u tekućoj i proširenoj reprodukciji) udruživanja rada i sredstava, kao i ostvarivanja dohotka na temelju zajedničkog prihoda i zajedničkog dohotka.[5]

Podatak da su konstituisane 154 složene organizacije udruženog rada ukazuje na njihov relativno mali broj, za što postoje objašnjenja. Obim sprovedenih integracija u periodu 1971—1975. godine je znatno opao u odnosu na razdoblje 1965—1970. Naime, u periodu 1965—1970. godine bilo je 3.378, a 1971—1975. godine 2.256 integracija. Smanjen broj integracija je, bez sumnje, uticao na formiranje složenih organizacija udruženog rada, na okrupnjavanje proizvodnih snaga. I za ove procese postoje valjana objašnjenja, i to u nekoliko pravaca. Prvo, u 1974, dakle tri godine nakon stupanja na društvenu scenu razvijenijeg sistema udruženog rada, znatno je porastao intenzitet ravnopravnog sjedinjavanja

[5] Pod uticajem potreba efikasnog ostvarivanja samoupravnih ekonomskih i socijalnih prava radnika formiraju se, neretko, suviše male osnovne organizacije udruženog rada. Konstituisanje suviše malih osnovnih organizacija udruženog rada može dovesti do njihovog dohodovnog i stvarnog samoupravnog onesposobljavanja. Ako se, dakle, te suviše male osnovne organizacije udruženog rada dohodovno onesposobe, sužena je materijalna osnova stvarnog samoupravljanja, a time je objektivno dovedeno u pitanje ostvarivanje društveno-ekonomskih prava radnika. Na taj način se sukobljava formalna demokratija i suštinsko samoupravljanje radnika. Ne može se, prema tome, suštinsko ostvarivanje samoupravnih društveno-ekonomskih prava radnika uslovljavati formalnom veličinom osnovne organizacije udruženog rada — veličinom njenog radnog kolektiva. Sadržinski, to pravo radnika zavisi od dohodovne sposobnosti osnovne organizacije udruženog rada i od stvarno ostvarenih prava radnika da odlučuju o celokupnom dohotku.

Digitized by Google

privrednih subjekata. Naime, u toj godini je integracijom spojenih organizacija bilo 50,5%, a pripojenih 49,5%, prema 17,6% spojenih i 82,4% pripojenih organizacija u 1970. Ovakva praksa okrupnjavanja privrednih subjekata pokazuje novi talas u integracijama — ekonomske i samoupravne integracije. Ovi novi procesi u integracijama, oslobođeni formalnih i neformalnih pritisaka, izvesno su usporili te procese. Drugo, u ovom periodu težište je još na teritorijalizaciji integracionih procesa, koja je vodila presecanju logičnih — reprodukcijskih puteva udruživanja rada i sredstava. Ovu konstataciju potvrđuje i činjenica da samo dve radne organizacije od 887 udruženih i od 123 složene organizacije udruženog rada nisu sa teritorije republike u kojoj je sedište složene organizacije.[6]

Teritorijalizaciju integracionih procesa, odnosno usporeno prekoračivanje opštinskih granica u tim procesima, potvrđuje i jaka koncentracija integracija u opštinama. Naime, u 1966, od ukupnih integracija 72,8% je sprovedeno u opštinama, a 1975. godine 66,2%. Dakle, za deset godina ta koncentracija je veoma malo oslabila. Ovim konstatacijama treba dodati i činjenicu da su u procesima primarnih transformacija preduzeća u organizacije udruženog rada u prvi plan bile stavljene radne organizacije. Procesi transformacija krupnih radnih u složene organizacije udruženog rada, kao i procesi ekonomskih integracija u okviru reprodukcionih celina, snažnije se otvaraju tek krajem 1975. godine, odnosno tokom 1976. Broj složenih organizacija udruženog rada u godinama koje slede to će i pokazati.

U 1979. godini (31. XII) postoje 20.064 osnovne organizacije udruženog rada, odnosno više ih je za 22%, a radnih organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada je manje (u 1976. godini bilo ih je 14.705, a u 1979. godini 14.039) za 5%, što pokazuje pozitivnu, ali veoma usporenu tendenciju u njihovom ekonomskom i samoupravnom organizovanju. Broj radnih organizacija sa osnovnim organizacijama udruženog rada je povećan za 38,1% (od 3.011 u 1976. na 4.157 u 1979. godini). Međutim, još je veoma velik, čak impozantan, broj radnih organizacija bez osnovnih organizacija udruženog rada, što ukazuje na jake tendencije centralističkog odlučivanja o dohotku i upotrebi viška rada (akumulacije), odnosno *ukazuje na postojanje tehnokratskih uzurpacija stvarne ekonomske vlasti u takvim radnim organizacijama, kao i na pojave neverice u vitalnu sposobnost radničke klase* (od strane tih struktura) *da odlučuje o uslovima, a i rezultatima svog i društvenog rada.*

Potreba daljnjeg okrupnjavanja proizvodnih snaga, na novim ekonomskim i samoupravnim osnovama, odrazila se i na povećanje broja složenih organizacija udruženog rada. U 1976. postojale

[6] Ili od ukupnog broja osnovnih organizacija udruženog rada iz SR Bosne i Hercegovine samo je nešto više od 2% na teritoriji drugih republika i pokrajina, za SR Crnu Goru ispod 2%, za SR Makedoniju ispod 2%, za SR Hrvatsku oko 2%, za SR Sloveniju oko 3%, za SR Srbiju (bez pokrajina) nešto više od 6%, za SAP Kosovo ispod 1% i za SAP Vojvodinu oko 1% (stanje u 1976. godini).

Digitized by Google

su 154, a u 1979. je već 338 složenih organizacija udruženog rada, tako da ih je za 195% više.[7] Iako je teško izvesti pouzdanije ocene o integracijama, odnosno o formiranju složenih organizacija udruženog rada, samo na temelju kvantitativnog narastanja, dakle bez ispitivanja pravaca i efekata tog udruživanja, moguće je, bar principijelno, ovakvo kvantitativno narastanje pozitivno oceniti. Jer, uz sve ograde koje mogu nametnuti pravci integracija, ciljevi i efekti udruživanja i stvorene strukture (optimalne — neoptimalne; reprodukcijski sastavljene — udruživanje svega, svačega i svakoga), one su određena garancija i za okrupnjavanje proizvodnih snaga i za zajedništvo ekonomskih i socijalnih ciljeva.

Utvrđeno je da su u 1976. godini u organizacijama udruženog rada konstituisane 2.822 radne zajednice zajedničkih poslova, ili 0,17 po jednoj osnovnoj organizaciji udruženog rada. U 1979. broj radnih zajednica zajedničkih poslova je povećan na 4.727, ili 0,25 po jednoj osnovnoj organizaciji udruženog rada. Ovo nedvosmisleno ukazuje na pojačan proces ka »činovnizaciji« udruženog rada, što treba zaustaviti koncentrisanjem radnih zajednica zajedničkih poslova na nivou radnih organizacija i, delom, složenih organizacija udruženog rada.

2. Osnovni pokazatelji ekonomskog funkcionisanja udruženog rada

2.1. *Ekonomski efekti i ključni problemi udruživanja rada i sredstava*

Okosnicu ekonomskih efekata funkcionisanja udruženog rada čini udruživanje rada i sredstava. U tekućoj reprodukciji rad i sredstva se udružuju u cilju proizvođenja zajedničkih gotovih proizvoda, ostvarivanja zajedničkog prihoda i dohotka osnovnih organizacija udruženog rada, po osnovu učešća u tom prihodu. Zajednički ostvaren prihod u udruženom radu u Jugoslaviji je bio[8]:

(u mil. din.)

Godina	Zajednički prihod	% učešća zajedničkog prihoda u ukupnom prihodu
1977	63.219	2,8
1978	200.140	7,2
1979	329.753	9,1

Iako je učešće zajedničkog prihoda u ukupno ostvarenom prihodu nedovoljno, ipak je naglašena dinamika rasta tog učešća, kao

[7] Uz napomenu da povećanje broja složenih organizacija udruženog rada, iako pozitivno, ne mora značiti i okrupnjavanje proizvodnih snaga, jer je porast broja rezultat i transformisanja krupnih radnih u složene organizacije.

[8] Podaci Službe društvenog knjigovodstva SAP Vojvodine.

Digitized by Google

i dinamika rasta zajedničkog prihoda, koji je u 1978. porastao više od tri puta u odnosu na 1977,a u 1979. godini više od pet puta.

Rad i sredstva se u proširenoj reprodukciji udružuju u cilju zajedničkih investicija i ostvarivanja zajedničkog i, njegovim raspoređivanjem, dohotka osnovnih organizacija udruženog rada učesnica u zajedničkim investicijama.

Kretanje zajedničkog i ukupnog dohotka u udruženom radu u Jugoslaviji[9]*:*

(u mil. din.)

Godina	Prihodi po osnovu učešća u zajedničkom dohotku	Dohodak
1977	1.194	480.474
1978	1.544	656.500
1979	5.874	851.309

Učešće dohotka ostvarenog po osnovu zajedničkog dohotka je gotovo simbolično, naročito u 1977. i 1978. gdini. Naime, učešće tog u ukupnom dohotku je u 1977. godini iznosilo 0,25%, u 1978. godini 0,23%, a u 1979. godini 0,70%. Ali dohodak, ostvaren po osnovu učešća u zajedničkom dohotku, u masi je znatno porastao. Taj rast u 1978. godini, u odnosu na 1977, dostizao je 29%, a u 1979. godini čak 392%. Rast dohotka ostvarenog po osnovu zajedničkih investicija (iako je još simboličan) pokazuje znake jačanja ekonomskog i socijalnog zajedništva u toliko značajnoj oblasti kakva je proširena reprodukcija.

Bitni uzroci malog učešća zajedničkog prihoda u ukupnom prihodu su i u proizvodno-tehnološki i ekonomski neoptimalnim strukturama radnih organizacija i u kupoprodajnim odnosima među osnovnim organizacijama udruženog rada. Naime, analize struktura radnih i složenih organizacija udruženog rada (posebno u SAP Vojvodini[10]) pokazale su[11] da su radne organizacije strukturirane pretežno od osnovnih organizacija udruženog rada koje su proizvodno-tehno-

[9] Isto.

[10] Na osnovu prvih rezultata istraživanja u okviru naučnoistraživačkog projekta »Teorijsko istraživanje i testiranje faktičkog stanja samoupravne i dohodovne organizovanosti udruženog rada u SAP Vojvodini« (Institut za organizaciju poslovanja Ekonomskog fakulteta u Subotici), koji finansira SIZ za naučni rad SAP Vojvodine.

[11] Na primer:

— U jednom krupnom agroindustrijskom kombinatu, u 13 radnih organizacija u 1978. godini uopšte nije bilo ostvarivanja zajedničkog prihoda. Na temelju kupoprodajnih odnosa ostvarivao se unutar radnih organizacija ukupan prihod u rasponu od 0,02% do 23,20% od ukupnog prihoda.

— U složenoj organizaciji udruženog rada naftne industrije, sa 7 radnih organizacija, u 1978. godini se samo u okviru dve ostvaruje zajednički prihod. Kod jedne radne organizacije taj prihod čini 57,1%, a kod druge 0,2% od ukupno ostvarenog prihoda. Kod četiri radne organizacije se na osnovu kupoprodajnih odnosa ostvaruje ukupan prihod u rasponu od 1,4% do 37,4% od ukupnog prihoda.

Digitized by Google

loški i ekonomski zatvorene celine — krajnji robni proizvođači. Takve strukture radnih organizacija su i uslovile visok stepen direktnog ostvarivanja ukupnog prihoda osnovnih organizacija udruženog rada. S druge strane, istraživanja su pokazala da zbog jake tendencije ka individualizaciji dohodovnih ciljeva, kao i usled neadekvatnih kriterijuma vrednovanja proizvoda, odnosno poluproizvoda, koji ulaze u sastav zajedničkih gotovih proizvoda, u ekonomskim odnosima među osnovnim organizacijama udruženog rada dominiraju klasični kupoprodajni odnosi. Oni dominiraju i u uslovima proizvodno-tehnološki povezanih osnovnih organizacija udruženog rada, dakle proizvođača zajedničkih proizvoda.

Kada je u pitanju mali obim učešća zajednički ostvarenog dohotka, odnosno mali u ukupno ostvarenom dohotku, osnovni uzroci se uglavnom mogu vezati za *mali obim akumulacije* koja ostaje na raspolaganju i upravljanju osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada.[12] Taj mali obim akumulacije u rukama radnika osnovnih i drugih organizacija udruženog rada je i uslovio da su 31. marta 1979. godine u ukupnim izvorima sredstava za investicije udružena sredstva učestvovala samo sa 5,6%.

Isto tako, jedan od uzroka malog obima zajednički ostvarenog dohotka leži i u nedovoljnom i neefikasnom zajedničkom planiranju i, posebno, u nedostajanju zajedničkih razvojnih programa u okviru radnih i složenih organizacija udruženog rada i reprodukcionih celina.

— U složenoj organizaciji udruženog rada hemijske industrije, u okviru 6 radnih organizacija, u 1978. godini uopšte nije bilo ostvarivanja zajedničkog prihoda. Na temelju kupoprodajnih odnosa ostvarivao se unutar radnih organizacija ukupan prihod u rasponu od 2,76% do 41,12% od ukupnog prihoda.

— U složenoj organizaciji udruženog rada metaloprerađivačke industrije, sa 6 radnih organizacija, samo se u okviru jedne ostvaruje zajednički prihod, i to u visini od 6,43% od ukupno ostvarenog prihoda. Na temelju kupoprodajnih odnosa, kod svih 6 radnih organizacija ostvarivao se ukupan prihod u rasponu od 0,27% do 41,12% od ukupnog prihoda.

[12] Struktura sredstava za finansiranje investicija pokazuje sledeće:

— u procentima —

Godina	Sredstva privrednih organizacija	Ustanove i ostalo	Banke	DPZ	Ukupno
1971	26,8	7,1	50,9	15,2	100,0
1972	29,6	8,0	42,5	19,9	100,0
1973	32,9	8,6	39,6	18,9	100,0
1974	35,1	9,7	37,5	17,7	100,0
1975	36,3	10,0	37,1	15,6	100,0
1976	34,5	13,9	38,6	13,0	100,0
1977	36,5	12,3	42,3	8,9	100,0
1978	34,4	11,9	46,6	7,1	100,0
1979	33,2	13,2	47,1	6,5	100,0

Izvor: *Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Ekonomski institut, Zagreb, 1980, str. 200.

Digitized by Google

2.2. *Mostovi i raskršća u ostvarivanju produktivnosti rada*

Stope rasta produktivnosti rada u Jugoslaviji u dva poslednja petogodišta ozbiljno upozoravaju na opadanje proizvodne efikasnosti trošenja živog (tekućeg) rada[13], te se nameće pitanje: da li je, i koliko, to opadanje proizvodne efikasnosti u funkciji *društvenih promena?*

Da bi se na ovo, krajnje ozbiljno, pitanje odgovorilo, potrebno je odrediti suštinu društvenih promena koje je sobom doneo sistem udruženog rada socijalističkog samoupravljanja. Udruženi rad socijalističkog samoupravljanja, kao istorijski oblik socijalističke izgradnje, doneo je, u »paketu novina«, dve temeljne zakonitosti[14]:

— autonomiju delova bazičnih privrednih subjekata, odnosno autonomiju *osnovnih* organizacija udruženog rada i

— samoupravnu (neprinudnu) integraciju, odnosno udruživanje osnovnih organizacija u *složenije* oblike samoupravno organizovanog udruženog rada.

Iako su ove dve temeljne zakonitosti obeležje udružnog rada u trećoj deceniji socijalističkog samoupravljanja, svoja ishodišta, istorijske korene one imaju već u *samim začecima* prakse samoupravljanja u privrednim jedinicama, dakle u samoupravnom preduzeću — njegovom položaju u društvenoj organizaciji proizvodnje i odnosima u njemu; njegovoj društveno-ekonomskoj strukturi, socijalnim i moralnim odnosima koje je ta i globalna društvena struktura konstituisala.

Dve decenije, u tridesetogodišnjoj praksi socijalističkog samoupravljanja, preduzeće je bilo oblik i *sinonim* društvene organizacije proizvodnje. Bilo je *centralna* ćelija, *životni* okvir ekonomsko-

---

[13] Stope rasta produktivnosti rada u Jugoslaviji to reljefno ilustruju:

Period	Produktivnost
1961—1965	4,5
1966—1970	5,0
1971—1975	2,1
1976—1980	2,6

Izvor: *Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985. godine,* Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1979; *Analiza o mogućnostima i pravcima društveno-ekonomskog razvoja u okvirima zajedničke ekonomske politike Jugoslavije, za period 1981. do 1985. godine,* Savezni zavod za društveno planiranje, Beograd, 1979.

[14] Na temelju ovih dveju konstituiše se i treća zakonitost: društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje *svih* subjekata (od radnika udruženih u osnovne organizacije udruženog rada do delegatske Skupštine Jugoslavije), koji strukturiraju udruženi rad i socijalističko samoupravno društvo.

Digitized by Google

-tehnološkog i socijalnog razvoja. U njemu, i kroz njega, prelamali su se uspesi, sukobi i raspleti na prostorima istorijski *novog* koje je sobom donelo socijalističko samoupravljanje. Preduzeće je bilo u matici građenja novih, samoupravnih socijalističkih odnosa proizvodnje, ali ono je bilo istorijski i *ograničeno*. Već prvi znaci postupnog odašiljanja preduzeća u *istoriju* izranjaju na površinu pucanjem obruča ekonomskog i socijalnog centralizma, koji je bio proizvod njegov, i globalne organizacije društva, dakle sa *razlaganjem* njegovog ekonomsko-socijalnog centralističkog monolita, koji je kroz taj centralizam konstituisao društvene snage što će vladati (ograničeno) *ljudima* — „političkim" samoupravljačima, a vladati njima, znači vladati viškom rada.[15]

Razlaganje globalnog (društvenog) i centralističkog monolita preduzeća (izrastanje u samoupravnoj praksi *autonomnih* jedinica *unutar* preduzeća) dovodi do promene na centralnoj osovini jugoslovenskog društva. Na osovini odnosa: tehnokratija — radnička klasa težište počinje da se pomera ka drugom polu — ka radničkoj klasi. Ali već to ishodišno pomeranje društvene moći ka radničkoj klasi, ka *udruženim proizvođačima* nije bilo, niti je istorijski moglo biti, bezbolno. Bilo je teško i grčevito. Sukobile su se, na centralnoj ravni jugoslovenskog društva — na liniji odlučivanja o *višku rada* — radnička klasa, nosilac političkog prava samoupravljanja, i tehnobirokratija, nosilac ekonomske vlasti, sa svojim moćnim saveznicima — otuđenim centrima ekonomske i drugih oblika moći.[16]

Radnička klasa, u nastojanju da ovlada uslovima i rezultatima svog i društvenog rada, *naletela* je na *zid oprečnih* društvenih snaga, na tehnobirokratiju, istorijski nastalu i izraslu u društvenu snagu u razvoju jugoslovenskog društva. I u tom žestokom sudaru tehnobirokratija, iako je izašla sa načetom svojom društvenom moći (sa „polomljenim rebrima"[17]), ipak uspeva da *ograniči* ekonomsku, dakle društvenu moć radničke klase. Ali već ta ograničena moć radničke klase, u autonomnim jedinicama preduzeća, jeste predznak novog ekonomskog i socijalnog (društvenog) doba, u kojem će radnička klasa postepeno, ali na sve širem prostoru, osvajati društveno-ekonomske i socijalne pozicije.

I upravo zato, razlaganjem centralističkog monolita preduzeća, njegove autonomne jedinice postaju pigmeji sa snagom džinova. One su, kao podsistemi društvene organizacije proizvodnje i rasta moći radničke klase, preteče onih bazičnih ćelija u kojima će rad-

[15] Jer »... ko drži ključeve proširene reprodukcije, taj određuje društvene promene« (Zoran Vidaković, *Korak nazad dva koraka napred*, Beograd, 1971, str. 331).

[16] »... iza parole o samostalnosti privrede stvarnu vlast u radnim organizacijama preuzima menadžerski sloj, a u društveno-političkim zajednicama upravni politički aparat, i da se između njih stvara sprega koja bi objektivno bila uperena protiv radničkog i društvenog samoupravljanja« (Josip Broz Tito, Govor prilikom prijema Povelje člana Akademije nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 30. novembra 1969).

[17] Videti: M. Pečujlić, *Susret svetova*, u antologiji tekstova *Marksizam misao savremene epohe*, Beograd, 1976, str. LVI.

Digitized by Google

ući postepeno, ali sve potpunije, ovladati uslovima i rezultatima ada. One su, dakle, preteče *osnovnih* organizacija udruženog rada.

Na kraju druge decenije radničkog samoupravljanja gomilaju e protivrečnosti u nedrima jugoslovenskog društva: *dramatični sulari* novog u nastupanju i snaga koje su težile da što duže *zadrže staro*, preživelo, i ponešto oživelo iz bolne istorije društva, tako la na kraju te decenije samoupravljanje nije nadjačalo oprečne društvene snage (tehnokratske, etatističke), ali *nije bilo ni ugašeno.* Decentralizacijom je samoupravljanje ojačalo, ali nije nadjačalo oprečne društvene snage da bi tu decentralizaciju (političke samoupravne vlasti radničke klase) moglo transformisati u dohodovnu i samoupravnu *autonomiju.* Zato na pragu treće decenije ostaje otvoreno pitanje decentralizacije i autonomije delova.

U ovakvim objektivnim, i dramatičnim uslovima, kada se nad jugoslovenskim društvom nadvila senka obnavljanja crta klasnog društva[18], proradile su, kako ističe dr M. Pečujlić[19], „dve odlučujuće socijalne laboratorije — klasa i njena avangarda". Dolazi do političke intervencije. Tom intervencijom se udara u „žilu kucavicu" oprečnim društvenim snagama, presecaju se nepovoljni tokovi u društvu, i otvaraju prostori za zreliji, svestraniji i humaniji razvoj socijalističkog samoupravljanja.

Duboke društveno-ekonomske, socijalne i moralne promene, koje otpočinju sa stupanjem na scenu udruženog rada socijalističkog samoupravljanja, zahtevaju ne samo dostizanje pređašnje proizvodne efikasnosti već i njen trajan i stabilan rast.[20]

Izgleda, međutim, da procesi *transformacije i efikasnosti nisu tekli paralelno.* Verovatno nisu ni mogli tako teći jer klasično-preduzetnička organizacija se *razara*, a nastupajuća, nova — samoupravna i socijalna — *sporo osvaja prostore*, posebno na terenu proizvodne efikasnosti. Stvoren je, na neki način, ekonomski i socijalni *vakuum* na prostoru: etatizam i tehnobirokratija (ti sijamski blizanci) u *odstupanju* — samoupravno organizovanje i funkcionisanje udruženog rada u *nastupanju.*

Tehnobirokratija je u odstupanju i njeno upravljanje, komandovanje ljudima putem gigantskog, mamutskog, hijerarhizovanog i tehnokratizovanog upravljačkog stroja *popušta.* Tehnobirokratija

---

[18] »... kod nas se pojavljuju neki ljudi koji bi željeli likvidaciju radničkog samoupravljanja. Ko su ti ljudi i šta oni zapravo hoće?

To su u prvom redu birokrati i tehnokrati koji bi htjeli da proizvođača ponovo pretvore u najamnog radnika, o čijoj sudbini bi odlučivale uske grupe« (Josip Broz Tito, isto, u: *Tito o samoupravljanju*, Beograd, 1975, str. 116).

[19] *Promene u socijalnoj strukturi jugoslovenskog socijalističkog društva*, u zborniku: *Marksizam i samoupravljanje*, Beograd, 1977, str. 339.

[20] V. I. Lenjin je u *Velikoj inicijativi* pisao: »Produktivnost rada — to je, u krajnjoj liniji, najvažnije, najglavnije za pobedu novog društvenog poretka. Kapitalizam je stvorio produktivnost rada kakva je u feudalizmu bila nepoznata. Kapitalizam može konačno biti pobeđen i biće konačno pobeđen time što socijalizam stvara novu, kudikamo, veću, produktivnost rada. To je vrlo težak i vrlo dug posao, ali je on započet, i to je ono najglavnije.«

Digitized by Google

ustupa, ne bez otpora i grčeva[21], mesto *koordinaciji i socijalnoj integraciji* celokupnog radnog sastava kolektiva. Slabljenje autoriteta tehnokratski nastrojenih rukovodilaca traži utemeljenje *novog* — samoupravnog i humanog autoriteta, autoriteta zajedničkog cilja slobodno udruženih radnika, odnosno *kolektivnog* autoriteta, — oslobođenog i „gvozdene pesnice", tog „gonića na rad", i moralne batine, tog „finijeg" mehanizma za „ceđenje" ljudskog znoja i psihe.

Smenjivanje jednog (tehnokratskog, rukovodilačkog) autoriteta traži jačanje drugog. Taj drugi autoritet, autoritet zajedničkog cilja slobodno udruženih radnika, nije, niti je objektivno mogao toliko ojačati u spektakularno kratkom roku da bi, sa stanovišta proizvodne efikasnosti, zamenio onaj prvi autoritet. Jedan, ali sigurno ne i jedini, razlog je, po našem mišljenju, u *nedovoljno čvrsto uspostavljenoj vezi* između *zajedničkog cilja i pojedinačnih interesa.* Konkretno, između *dohotka* osnovne organizacije udruženog rada i *ličnog dohotka* — lične potrošnje radnika. To je ona tačka na kojoj se, pored ostalog, stvorio *raskorak* između društveno-ekonomske i socijalne transformacije i proizvodne efikasnosti.

I upravo zato se u traženju odgovora na pitanje: kako podići nivo proizvodne efikasnosti, produktivnosti rada, u interesu pojedinačnog i udruženih radnika, mora poći od *socijalne* organizacije udruženog rada, od osnovnih organizacija udruženog rada kao ži-

---

[21] Na to ukazuju i odgovori radnika iz osnovnih organizacija udruženog rada iz materijalne proizvodnje. Na temelju ankete koju je sproveo Institut za organizaciju poslovanja Ekonomskog fakulteta u Subotici *(Kontinuelna analiza produktivnosti rada u SAP Vojvodini — rezultati ankete,* Subotica, 1978), kojom je obuhvaćeno više od 800 radnika, na pitanje: kako neobjektivan i različit stav rukovodilaca prema pojedincima i grupama radnika utiče na međuljudske odnose, evo nekoliko odgovora radnika (odgovori se prenose izvorno):

1. »... da se što energičnije obračunavamo sa tehnokratima, birokratima i da budemo što obazriviji prema ljudima koji pokušavaju pod maskom samoupravnog opredeljenja da nude lična«.

2. »Da se konkretno i na svakom mestu borimo protiv samovolje pojedinaca, da budemo što konkretniji u osudi uzurpatora samoupravljanja svih vidova.«

3. »Predlažem poštovanje samoupravnih sporazuma, i stati na put onima koji ometaju samoupravljanje.«

4. »Radne ljude treba poštovati i ceniti. Kako njih tako i njihov rad i u stvarnosti, a ne samo na papiru.«

U istoj anketi postavljeno je i pitanje: da li je u vašoj OOUR razvijeno samoupravljanje? Prenose se izvorno tri karakteristična odgovora:

1. »... uslovno, u pravilnicima je sve u redu, dok glavne poteze vuku ljudi u poslovodnom odboru jer oni poseduju sve informacije tako da oni i upravljaju«.

2. »Na zborovima se malo diskutuje, a po mom mišljenju sve zbog toga jer bilo je puno pitanja i primedaba na iznete tačke, ali skoro redovno nema pravog odgovora na licu mesta ili na sledećem zboru, iako je pitanje bilo uneto u zapisnik, pa ljudi jednostavno shvataju da što je izneto na zboru to mora biti tako, i tako smo došli do toga da na zborovima prisustvuje 50—60% radnika.«

3. »Da se što više objasni radnicima ono što ih interesuje, a ne ono što bi trebalo da se prihvati na zborovima radnih ljudi.«

Digitized by Google

votnog okvira te organizacije. Odmah treba utvrditi da se u osnovnoj organizaciji udruženog rada *svi* radnici nalaze u *jednakoj* društveno-ekonomskoj i socijalnoj poziciji. Svi zajedno, udruženi, neposredno i ravnopravno, nezavisno od poslova koje obavljaju, odlučuju o uslovima i rezultatima rada. Ta jednaka pozicija jeste ishodišna tačka i motorna, moralna motivacija za rast produktivnosti rada.[22] Za taj rast produktivnosti rada bez „komande" i takve materijalne stimulacije koja je orijentisana na „industrijalizaciju ljudske duše", u ime i za račun maksimiranja *viška rada* koji se sliva, kao potoci u rečno korito, u ruke privilegovanih društvenih struktura (etatističkih, tehnobirokratskih i sličnih). Stvaraju se, dakle, uslovi i pretpostavke da o rastu produktivnosti rada odlučuju *oni o kojima je reč*, a reč je o radničkoj klasi, o radnicima — proizvođačima i samoupravljačima[23], koji su svoj rad udružili jedni sa drugima, i svi zajedno sa društvenim sredstvima za proizvodnju.

Ukazali smo da je autoritet zajedničkog cilja saglasan odnosima među ljudima koje je utemeljio udruženi rad socijalističkog samoupravljanja. On je saglasan i „potrebama" *humanizacije* rada. Jer udruženi radnici, organizovani u osnovnim organizacijama udruženog rada, tako će organizovati svoj rad — udruženi, kolektivni i kombinovani rad — da im on obezbeđuje život *dostojan čoveka*, koji nije samo puki konzument materijalnih dobara, opsednut besmislenim gomilanjem tih (često nepotrebnih) dobara, već čoveka koji je dostojan samog sebe i *društva koje gradi*. I upravo udruženi rad socijalističkog samoupravljanja otvara prostore svog beskraja za ispoljavanje sveukupnih stvaralačkih sposobnosti ljudi. Zato nije nikakav panegirik jugoslovenskom samoupravljanju kada se kaže (i tvrdi) da socijalističko samoupravljanje jeste onaj društveni, socijalni i moralni okvir koji stvara uslove za odnose među ljudima i za materijalne i duhovne blagodeti koje ti odnosi produkuju, a koje dosadašnja civilizacija ne poznaje. I to za odnose u proizvodnoj (fundamentalnoj) bazi društva. Tamo, dakle, gde se

---

[22] Vidi izlaganje Edvarda Kardelja na Trećoj sednici CK SKJ, »Borba«, 18. april 1976.

[23] U pomenutoj anketi Instituta za organizaciju poslovanja Ekonomskog fakulteta u Subotici (videti fusnotu 11) na pitanje: da li se dovoljno zalažete na radu (ako da, zašto?; ako ne, zašto?), u 1978. godini se (u odnosu na 1977. godinu) osećaju »novi tonovi«. U odgovorima iz 1977. godine jedva se naziralo prisustvo zajedništva ciljeva i interesa. Međutim, u 1978. godini (kada su bili doneti novi samoupravni sporazumi o raspoređivanju čistog dohotka i sredstava za lične dohotke) radnici znatno više povezuju svoj socijalni status sa uspehom *osnovne* organizacije udruženog rada, pa i šire. Neke karakteristične odgovore na ovo pitanje prenosim izvorno:

1. »za bolji životni standard, kao i za bolje i uspešnije poslovanje našeg OOUR i cele privrede«;
2. »zbog ličnog interesa i društvenog«;
3. »želim dobro ovoj organizaciji i sebi«;
4. »nije samo lični dohodak u pitanju već i celokupni prosperitet«;
5. »za bolje sutra fabrike i sebe u njoj«;
6. »zbog društvenih obaveza radnika prema samoupravnom društvu«.

Digitized by Google

„kuje" i materijalna i socijalna osnova tih odnosa i blagodeti, koji su, oslobađajući se hijerarhije, nadređenosti i podređenosti, usmereni ka građenju takvog zajedništva da proizvodna efikasnost bude u njihovom socijalnom i ljudskom interesu. A kada čovek može „slobodno raditi i stvarati za svoju sreću — to je samoupravljanje"[24].

Autoritet zajedničkog cilja slobodno udruženih radnika jeste, u stvari, autoritet koji se materijalizuje u *dohotku*, u zajedničkom i iz njega proizašlom dohotku udruženih osnovnih organizacija. Da bi se ostvario optimalan dohodak osnovnih organizacija udruženog rada, učešćem u zajedničkom dohotku (toj matici ekonomsko-socijalnog zajedništva), nužno je *udruživanje rada i sredstava*. Zašto? Opredeljujući se za sistem udruženog rada socijalističkog samoupravljanja, za Marksovu asocijaciju neposrednih proizvođača, za *republiku udruženog rada*, naše društvo je *svesno* uvelo dohodak u nadležnost radnika udruženih u osnovne organizacije udruženog rada, kako bi radnici ovladali uslovima i rezultatima rada — svojim i društvenim poslovima; svojim i društvenim dimenzijama života. Taj i takav istorijski put je objektivno vodio u *decentralizaciju* dohotka, u njegovo konstruktivno „rascepkavanje". Na taj način je objektivno, materijalno i socijalno, stvorena društvena platforma da dohotkom ovladaju radnici.

Ali ta društvena (ekonomska i socijalna) vlast radnika nad dohotkom može se objektivno *sudariti sa naučno-tehnološkom revolucijom*, s njenim gigantskim, ali i *skupim tekovinama*. Zato i jeste srž problema: kako sredstva udružiti bez prisile, dobrovoljno, samoupravno, uz uvažavanje specifičnih (pojedinačnih) kroz zajedničke ciljeve? Planovi i programi razvoja, u okviru samoupravno utvrđenih prioriteta — razvojnih jezgara, jesu stožeri tog i takvog udruživanja.

Pogled na pravce razvoja sistema udruženog rada i njegovih organizacija

Neosporno je, po našem mišljenju, da će daljnju praksu razvoja sistema udruženog rada karakterisati svestraniji razvoj dohodovne i samoupravne autonomije osnovnih organizacija udruženog rada i samoupravno udruživanje rada i sredstava. Naravno, ta autonomija ne sme i neće ići u pravcu autarkije ciljeva, već upravo obrnuto. Razvijanje dohodovne i samoupravne autonomije osnovnih organizacija udruženog rada biće u tesnoj vezi sa njihovom dohodovnom snagom, kao materijalnom pretpostavkom ovladavanja od strane radnika uslovima i rezultatima svog i društvenog rada. Dohodovna snaga, kao materijalna pretpostavka razvoja samoupravljanja, humanizacije rada i ekonomske efikasnosti proizvodnje, sve više će

[24] Edvard Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977, str. 10.

Digitized by Google

biti u funkciji dohotka ukupnog društvenog rada. Takva trasa kretanja će zahtevati daljnje integrisanje organizacija udruženog rada, *smišljeno i naučno fundirano*, a ne stihijsko i voluntarističko.

Udruživanje rada i sredstava u cilju zajedničkog investiranja i ostvarivanja zajedničkog dohotka već je danas, a u budućnosti će još više biti, *conditio sine qua non* razvoja udruženog rada. Pri tome, udruživanje rada i sredstava će u još višem stepenu u budućnost imati za pretpostavku — dohodovnu autonomiju osnovnih organizacija udruženog rada. Ali ta autonomija mora da ima i svoj logičan ekonomski i socijalni nastavak — *udruživanje*.

Sve dublje, svestranije i samoupravno slobodnije udruživanje zahtevaće i stalno *adaptiranje* oblikâ organizacije udruženog rada takvim tokovima u njegovoj društvenoj sadržini. Iz svega ovoga može se nametnuti kardinalno pitanje: *kakva će biti „sudbina" osnovnih organizacija udruženog rada* kao osnovnih oblika udruženog rada? Odgovor na to ključno pitanje opredeljuje, na neki način, i odgovor na pitanje *o budućoj organizaciji udruženog rada*. Saglasno stavu iznetom na početku ove rasprave, osnovne organizacije udruženog rada će, kao asocijacije neposrednih proizvođača, i dalje biti *bazične primarne ćelije radničke organizacije proizvodnje*, a biće to sve dotle dok se nagrađivanje radnika bude vršilo prema njihovom radu i rezultatima rada. Iako je, dakle, horizont osnovnih organizacija udruženog rada istorijski utvrđen, *ograničen*, kao, uostalom, i sam socijalizam, one će još dugo biti temelji društveno-ekonomske i socijalne zgrade udruženog rada socijalističkog samoupravljanja. Pri tome, one će se zakonito adaptirati promenama u društvenim odnosima, koje će, pre svega, biti u funkciji daljnjeg razvoja materijalne osnove rada i razvoja integralnog samoupravljanja. Na taj način, osnovne organizacije udruženog rada će od proizvodno-tehnoloških i ekonomskih ćelija sve više izrastati u *društvene ćelije* organizacije proizvodnje i odnosa među ljudima. Ali one neće biti „zatvoreni" životni okviri ljudi, već prvi društveni krug iz kojeg se razvijaju i oživotvoruju zajednički i ukupni ciljevi — *oslobođenje rada i ukupne čovekove ličnosti*. Tekovine koje će sobom doneti naučno-tehnološka revolucija pospešiće društvene tokove upravo u tom pravcu.

Ovakav, pojednostavnjeno skiciran put u razvoju osnovnih organizacija udruženog rada neće biti pravolinijski, niti lak. On će biti i težak i mukotrpan, konfliktan i dugoročan, jer u pitanju je put ka oslobađanju radničke klase, a to, kako ističe Marks, *može biti samo delo same radničke klase*. Na tom putu će se javiti društvene snage koje će »nuditi« radničkoj klasi svoje vođstvo na stazama njenog oslobođenja. Te snage su danas birokratija i tehnokratija, a *sutra?* Iako nije lako, bez većeg rizika istorijskog promašaja, odgovoriti na pitanje koje će to snage u budućnosti »nuditi« radničkoj klasi svoje vođstvo na stazama oslobođenja, a stvarno biti u oprečnosti sa njenim interesima, to će, verovatno, još uvek biti ostaci birokratskih i tehnokratskih struk-

Digitized by Google

tura. Njihovo polje delovanja će se stalno *sužavati* uporedo sa razvojem samoupravljanja (u njegovoj integralnoj dimenziji), kao i podizanjem *obrazovnog nivoa* radničke klase i svih radnih ljudi, jer je *odumiranje klasične podele rada na umni i fizički* (»više i manje društveno i moralno vredan«) *rad — centralna poluga socijalnog izjednačavanja svih ljudi u društvu.*

Radna organizacija, kao asocijacija osnovnih organizacija udruženog rada, po našem mišljenju, i u daljnjem razvoju sistema udruženog rada biće primarna celina integracije pojedinačnih ciljeva ostvarivanjem onih zajedničkih. Pri tome će radna organizacija *sve manje imati sopstvene ciljeve*, a sve više će se razvijati saglasno ciljevima *udruženih* osnovnih organizacija udruženog rada, što će podrazumevati visok stepen proizvodno-tehnološkog, ekonomskog i socijalnog zajedništva osnovnih organizacija.

Složene organizacije udruženog rada, kao dobrovoljna udruženja radnih organizacija, danas su bitan društveno-ekonomski i reprodukcijski oblik organizovanja udruženog rada, a u budućnosti će, po našem mišljenju, sve više *ustupati mesto neformalnim integracijama*, odnosno slobodnom samoupravnom udruživanju. A to podrazumeva i postepeno odumiranje svih oblika ograničenja na putevima ka takvom udruživanju, a posebno raznih parcijalnih interesa u odnosu na zajedničke i ukupne društvene ciljeve.

Iako je, u relativno kraćem razdoblju, teško i nerealno očekivati neki *totalitet* u ekonomskoj i socijalnoj integraciji udruženog rada, izvesno je, međutim, da će njegovi parcijalni, ali ipak globalniji delovi ići u tom pravcu. Autonomija osnovnih organizacija udruženog rada, ostvarivana u ekonomskom i socijalnom zajedništvu ciljeva, biće na tom putu jedna od ključnih društvenih pretpostavki.

Digitized by Google

Dragan Veselinov

Ekonomski efekti zemljišnog maksimuma

Krajnji odnos seljačkog gazdinstva prema zemljišnom maksimumu nije opredeljen pravnim regulativima, već produktivnošću rada. Ukoliko se produktivnost rada i robna proizvodnja moraju razvijati na površini većoj od 10 ha, utoliko se povećavaju izgledi za ekonomskim kršenjem normativnog subjektivizma. To je izraz sukoba načina proizvodnje sa proizvodnim odnosom koji ga sputava i dobija karakter antagonističke protivrečnosti.

Ako se površina zemljišta poveća iznad 10 ha i izvrši regularna koncentracija zemlje (u ekonomskom smislu) u obimu većem od predviđenog maksimuma, tada je u pitanju poštovanje ekonomske nužnosti, za koju nema drugog izbora. Nivo potrošnje na gazdinstvu koji se time dostiže treba smatrati ekonomski legalnim efektom proširene reprodukcije na seljačkom gazdinstvu. Jer ni jedna druga ekonomska zakonitost nije starija niti ima veći značaj od proširene reprodukcije zasnovane na podizanju produktivnosti rada. Ona se podjednako odnosi na sve subjekte privrednog života i briše sve razlike koje među njima mogu postojati, nezavisno od njihovog porekla i imena. Svaki subjekt joj podleže i niko ne može pronaći »jeftiniji« način ostvarivanja proširene reprodukcije nego što je ekspanzija produktivnosti rada.

Digitized by Google

Na žalost, jugoslovenska statistika ne prati probijanja odredbi o zemljišnom maksimumu, do kojeg dolazi bilo protivpravnim koncentrisanjem i centralizovanjem zemljišta iznad 10 ha po domaćinstvu bilo posrednim koncentrisanjem zemlje, koje je formalnopravno moguće. U svakom slučaju, svako proširenje zemljišta iznad maksimuma na kojem porodična radna snaga organizuje poljoprivrednu proizvodnju suprotno je duhu donetog administrativnog ograničenja.

a) Najčešći posredan oblik koncentrisanja zemljišta iznad maksimuma je pružanje usluga[1] od strane bolje opremljenih gazdinstava onim gazdinstvima koja iz određenih ekonomskih razloga nisu u stanju da izvedu potrebne poljoprivredne radove. Ovde treba imati na umu da se usluge pružaju i plasmanom živog i minulog rada, pri čemu se ovaj drugi i apsolutno i relativno povećava.

Kod svih gazdinstava koja pružanjem usluga na tuđim površinama nadomeštaju nedovoljnost sopstvenih površina (zbog zemljišnog maksimuma) taj metod se javlja kao surogat koncentracije zemljišta i centralizacije vlasništva u sopstvenim rukama. Uz to, valja istaći da taj metod donosi manju ekonomsku korist nego kada bi se odgovarajuća tehnologija primenila na istoj parceli, ali u vlasništvu gazdinstva koje radove izvodi. Razlog je u tome što se gazdinstvu kada pruža usluge vraća samo deo vrednosti proizvoda. U stvari, iznos sredstava koji se ne vraća posle određenog vremenskog perioda postaje veći od cene te zemlje. A to znači da je produktivnost rada dala nepotpune efekte; situacija bi se u tom pogledu mogla izmeniti jedino ako bi gazdinstvo bilo pravno sposobno da proširi svoju obradivu površinu koja toj produktivnosti rada odgovara. U suprotnom, sa stanovišta individualne ekonomije rada može se zaključiti da je došlo do optimalnog opterećenja proizvodnih resursa, ali uz njihovu delimičnu valorizaciju, pošto se deo vrednosti proizvoda ili sam taj proizvod (naturalno) ne raspodeljuje gazdinstvu koje ga je proizvelo, odnosno doprinelo njegovoj proizvodnji, već gazdinstvu na čijoj su zemlji izvedeni uslužni radovi.[2]

Takođe treba uzeti u obzir da se usluge pružaju gazdinstvima koja su slabije razvijena od onih koja te usluge vrše i da to obično znači rasprostiranje kapaciteta na veći broj parcela, što bi se velikim delom izbeglo kada bi ih razvijenija gazdinstva kupovanjem objedinjavala.

Ako bi se htela dokazati nužnost obavljanja usluga i na površinama većim od zemljišnog maksimuma, trebalo bi u tom slučaju poći od oruđa za rad koja opredeljuju produktivnost rada savre-

[1] To je legalan oblik probijanja zemljišnog maksimuma. Pravni legalitet se stiče registracijom gazdinstva za pružanje usluga, uz povećanje njegovih poreskih obaveza.

[2] Interesantno je da se takozvane kapitalističke tendencije na selu pripisuju onima koji su u stanju da pruže usluge, a ne onima koji ih koriste. Formalno-logički bi trebalo da bude suprotno. Međutim, teorijsko-empirijski gledano, nema nikakvih dokaza o sadržinskom javljanju kapitalizma ni kod jedne od tih strana.

Digitized by Google

menog seljaka i omogućavaju mu ličnu potrošnju na nivou društvenog proseka. To je danas, bez sumnje, traktor sa maksimalnom snagom do 50 KS, koji se ne može ekonomično upotrebljavati na površini manjoj od 30 ha. U 1977. godini u individualnom sektoru je bilo 271.000 traktora, i to je broj približan onome koji, uz pretpostavku da se obrađuje najmanje 30 ha, pokriva jugoslovenske potrebe u tom sektoru (inače, u 1977. godini u privatnom vlasništvu je bilo 8,390.000 ha[3]). Ovaj broj oruđa se nikako ne bi mogao racionalno koristiti uz striktno poštovanje maksimuma, iako to ne znači da se on neće i dalje, do izvesne granice, povećavati, pa će to čak dovesti do preobilja (!) te vrste oruđa za rad na individualnom sektoru.[4] Međutim, uz sve eventualne rezerve prema ekonomskoj perspektivi seljaštva i njegovim krajnjim akumulativnim mogućnostima u robnoj proizvodnji, ipak se ne bi mogle naći teorijsko-empirijske osnove za stav »da i pored izmenjene unutrašnje socijalne i ekonomske strukture, naše selo samo po sebi nije postalo sposobnije od predratnog za tehničku rekonstrukciju i uopšte unapređenje poljoprivrede«.[5]

b) Jedan od oblika koncentracije zemlje iznad zemljišnog maksimuma jeste zakup, pri čemu je to bio ilegalan oblik posredne centralizacije vlasništva i u direktnoj formalnopravnoj suprotnosti sa Zakonom iz 1953. godine, sa ustavnim odredbama posle te godine, sem Ustava iz 1974.[6] Po svojoj političko-ekonomskoj suštini zakup se takođe svodi na indirektnu centralizaciju vlasništva, pri čemu su njegove prednosti u tome što se, na osnovu unapred određene zakupnine, stimulira podizanje produktivnosti rada (što, naravno, ne može dovesti do obrazovanja diferencijalne rente II u pojmu krupne robne proizvodnje) i zakupu obezbeđuje određena vremenska i teritorijalna stalnost korišćenja reprodukcionih činilaca.

Zakup se u našim uslovima svodio na deformisani oblik anuitetne otplate cene zemlje, odnosno imanja, pri čemu se stepen

[3] »SGJ«, 1978, str. 222.

[4] Disonantno zvuči konstatacija da i u sitnoparcelnoj poljoprivredi može doći do preobilja proizvodnog kapitala na određenom nivou proizvodne snage rada. Međutim, u pitanju je preobilje samo te vrste kapitala, koja je još uz to praćena nepovoljnim regionalnim razmeštajem.

[5] E. Kardelj, *Problemi socijalističke politike na selu*, »Kultura«, Beograd, 1959, str. 138. — Međutim, treba imati na umu da je to rečeno u vreme kada je tehnološka modernizacija našeg sela bila u začetku i kada akumulativna snaga, pre svega najjačih gazdinstava, još nije bila poznata. Istovremeno, ni radno-privatni sektor u drugim socijalističkim zemljama tada još nije pružao ubedljivije dokaze o nekim većim akumulativnim sposobnostima seljaka za industrijalizaciju proizvodnje, uprkos znatno višim zemljišnim maksimumima (samo u nekim zemljama).

[6] Ustavom iz 1974. godine ograničava se samo obim zemljišta u svojini do 10 ha, ali ne i zakup. U diskusijama pre Osmog kongresa SK Srbije Predsedništvo CK SKS se izričito opredelilo za politiku neograničavanja zakupa. Vidi: *Razvoj agrokompleksa u SR Srbiji između VII i VIII kongresa SKS*, »Komunist«, izdanje za SR Srbiju, Beograd, 1978, str. 74.

Digitized by Google

deformiteta meri sumom koja se isplaćuje iznad cene zemlje prethodno zakupninama već dostignute. Do tog trenutka se zakupnina ima smatrati oblikom isplate navedenih cena, dok je premašivanje te sume svakom narednom zakupninom — rasipanje proizvodnih mogućnosti gazdinstva, jer ne proizlazi iz njegove reprodukcione nužnosti, već iz administrativnog sprečavanja da se uspostavi ekonomski nužna centralizacija vlasništva. Kako je svako kupovanje zemlje neminovno obezvređenje dela proizvodne akumulacije, to se teorijski može smatrati da je isplata zakupnine veće od cene zemlje oblik neregularnog rasipanja društvenog fonda rada (na selu), koje društvo »ne uračunava« u svoje neproizvodne troškove, bez obzira na to što ih je sopstvenom merom izazvalo (odredbom o zemljišnim maksimumima). Ova »suma deformiteta« nije prouzrokovana seljakovom ekonomskom nužnošću da je plaća, već administrativnim voluntarizmom koji ga na to osuđuje. Činjenica da on to čini svedoči o njegovoj ekonomskoj prinudi da se reprodukuje i na površini većoj od zemljišnog maksimuma, ali ne i o zakonitoj nužnosti da plaća iznos veći od cene zemlje. To pogotovo ne važi za najproduktivnija gazdinstva koja u robnoj proizvodnji koncentrišu zemljište u uslovima veće ponude od tražnje, što podrazumeva relativan pad cene zemlje i olakšavanje reprodukcije. Prema tome, zakup iznad cene zemlje treba u ovom slučaju smatrati vanekonomskim osiromašenjem seljakove akumulacije, što je izazvano odredbom o ograničenju obima zemljišta u sitnom parcelnom vlasništvu, dok sama odredba nema nameru da spreči zakup, već objektivno sprečava reprodukciju uopšte. Takav zakup je ovde samo izraz nemogućnosti regularne koncentracije i centralizacije zemljišta i predstavlja deformisano utočište reprodukcije. On je utoliko izraženiji ukoliko se više mora respektovati nužnost proširene reprodukcije i teritorijalizacije gazdinstva.

c) U naporima gazdinstva da se snabde zemljišnim kompleksom većim od dozvoljenog maksimuma uočljiv je postupak fiktivnog cepanja jednog šireg domaćinstva u najmanje dva uža, pri čemu zemlja na kojoj se proizvodi obuhvata površinu veću od 10 ha.[7] Naime, formalno se cepa domaćinstvo u kojem lica prvog, odnosno drugog stepena srodstva (deda, sin i unuk — baba, kći i unuka) sada formiraju zasebna domaćinstva, pa onda svako od njih dobija pravnu mogućnost da poseduje zemljište do 10 ha. Ali nova zemlja se ekonomski pripaja već (u stvari) postojećoj i time se dokazuje njena koncentracija kod prethodnog subjekta reprodukcije, a ne kod novih subjekata — domaćinstava. Ovo je posredan oblik centralizacije zemlje, za koji nije bitno da li se sprovodi prostornim odvajanjem domaćinstava u zasebne celine ili ne. Na suštinu pojave takođe ne utiče činjenica da su pravni subjekti svojine različiti. Prema tome, sa ekonomskog sta-

[7] Prema zapažanjima poljoprivredne inspekcije, to je jedan od češćih metoda probijanja maksimuma, rasprostranjen naročito u Vojvodini. Postupak je formalnopravno legalan.

Digitized by Google

višta ova se pojava ima tumačiti kao koncentracija zemlje, a sa avnog — kao proširenje broja subjekata zemljišnosvojinskih nosa sitnog parcelnog vlasništva. Istovremeno, sa gledišta ekomske sadržine vlasništva izvršena je njegova indirektna centracija i time je gazdinstvo *de facto* prošireno.

Takav tip probijanja zemljišnog maksimuma takođe ima svogranicu. Ona je pretežno neekonomske prirode, kao što ni ogračenja u prethodnim slučajevima ne proizlaze iz zakonitih oblika konomskog limitiranja vlasništva. U stvari, povećavanje obima oljoprivredne površine je ovde definisano brojem članova domanstva koji su među sobom u prvom ili u drugom stepenu rodstva.

Ali ovaj element ima i svoju ekonomsku dimenziju. Ona se gleda u tome što se broj članova domaćinstva u poljoprivredi u psolutnom iznosu smanjuje. Onaj deo koji je zaposlen van poprivrede ne može kupovati površine veće od 3 ha — »radnički aksimum«, dok najstarije članove domaćinstva posle njihove mrti ne zamenjuje mlada radna snaga, jer je ona već izvlašćena poljoprivrede. Nezavisno od toga, čak i uz pretpostavku da se omaćinstvo proširuje i da mu se otvaraju mogućnosti za cepaje na više domaćinstava, što bi podrazumevalo uvećavanje zemjišta u zajedničkom gazdinstvu iznad 10 ha, to ne može dovesti lo dugoročnog poboljšavanja tehno-ekonomskog odnosa zemlja — ninuli i živi rad. Razlog je u tome što i u ovom, prividno razdvoenom gazdinstvu svako domaćinstvo može imati najviše po 10 ha, ako da domaćinstva, živela odvojeno ili zajedno, uvek čine gazdinstvo u kome je 10 ha po domaćinstvu vanekonomska granica reprodukcije, što u perspektivi ne dopušta podizanje produktivnosti rada.

Stoga se navedeni metod zaobilaženja odredbe o zemljišnom maksimumu i ne može smatrati uvećanjem zemljišnog kompleksa iznad utvrđene granice, već samo prilagođavanjem starog tipa domaćinstva (što se razvilo iz porodične zadruge) i svojinskog odnosa novom, koje se zasniva na ekonomskom i svojinskom izdvajanju monogame porodice. Međutim, sa stanovišta starog tipa domaćinstva, svakako se može konstatovati prevazilaženje okvira zemljišnog maksimuma. Međutim, taj metod ne nudi nov ekonomski prostor, izuzev ako ne dođe do smanjene potrošnje kod nekog od novoizdvojenih domaćinstava. To je ponajpre slučaj sa staračkim domaćinstvima čija se potrošnja kreće ispod nivoa potrošnje njihovih potomaka i gde se za iznos te razlike može ovima povećati akumulacija. Nju ostvaruje ono domaćinstvo koje se realno pojavljuje kao radna snaga gazdinstva najvitalnija u proizvodnji.[8] Naravno, to je akumulacija na osnovu bede potrošnje.

[8] Kod nas se domaćinstvo sa stanovišta srodstva različito definiše. Tako se, na primer, u Vojvodini članovima domaćinstva smatraju sva lica na gazdinstvu koja su među sobom u prvom i drugom stepenu srodstva, a u Sloveniji se, recimo, pod domaćinstvom podrazumevaju samo lica u prvom stepenu srodstva.

Digitized by Google

d) Pri analiziranju odnosa sitnog parcelnog vlasništva prema zemljišnom maksimumu mogli bismo pomenuti i druge, ne toliko vidljive i često indirektne metode povećavanja površine zemljišta gazdinstava iznad utvrđenog administrativnog limita, ali one se po svojim realnim dometima ne mogu mnogo širiti, mada su u izvesnim slučajevima omogućile veću individualnu koncentraciju zemlje, čak veću od one koja se postiže prethodnim metodama. To je, na primer, slučaj kada se prisvaja takozvana ničija zemlja, koja se ne vodi u zemljišnim knjigama niti se (iz razumljivih razloga) njeno prisvajanje prijavljuje; metod sličan ovome je uzurpiranje, odnosno prisvajanje zemljišta poljoprivrednih (i drugih) organizacija, znači, zemljišta u društvenoj svojini. Pri tom se koristi nesređenost zemljišnih knjiga ili nezainteresovanost društvenog sektora da deo svojih površina obrađuje (zemljište lošijeg kvaliteta). To ide čak dotle da se prisvajaju i preoravaju i stari poljski putevi.

Bilo je i slučajeva da su poljoprivredne inspekcije otkrivale protivpravno nasleđivanje zemlje umrlog srodnika. Naime, posle smrti ostavioca nije povedena ostavinska rasprava (iako je takva rasprava obavezna), pa nije utvrđen pravi naslednik zemljišta, već se jedan od rođaka prihvatao obrade zemljišta, mada na njega nije imao pravo vlasništva. Porez se svake godine plaćao na ime umrlog, kao da je on vlasnik zemljišta (u Vojvodini se takva gazdinstva nazivaju »fantomskim« ili »mrtvim dušama«). O svemu tome poreski organi nisu obaveštavani.

Svakako, treba konstatovati da su svi ovi metodi, u krajnjoj liniji, oblik zadovoljavanja ekonomske nužnosti u pogledu koncentracije zemljišta iznad 10 ha i da — nezavisno od njihove formalnopravne obojenosti — znače prilagođavanje sitnog parcelnog vlasništva, kao proizvodnog odnosa, razvoju proizvodnih snaga rada. Time se, u izvesnom smislu, kršenje vanekonomskog ograničenja obima zemljišta u sitnoparcelnom vlasništvu podiže na stepen reprodukcione nužnosti. Ta će se nužnost nametati utoliko više ukoliko je dalje proširenje obima zemljišta neizostavni uslov reprodukcije, pri čemu ne znači da će se moći i ostvariti.

*

Pri ispitivanju društveno-ekonomske racionalnosti ograničavanja obima zemljišta u sitnoparcelnom vlasništvu treba ukazati na još neke elemente koji mogu doprineti teorijskom osvetljavanju problemâ i dati osnovu za određene zaključke.

U okviru istraživanja seljaštvo je anketirano o hipotetičkoj veličini zemljišnog poseda koja bi u sadašnjim uslovima agrarne reprodukcije u Jugoslaviji bila dovoljna za »normalan život jednog seljačkog domaćinstva«, i, prema dobijenim odgovorima, prosečna veličina takvog poseda je oko 8 ha[9]:

[9] *Mješovita gospodarstva i seljaci-radnici u Jugoslaviji*, tom III, Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1977, str. 639.

Digitized by Google

— do 3 ha	9,3%
— 3,01 — 5 ha	25,4%
— 5,01 — 7 ha	21,7%
— 7,01 — 9 ha	10,0%
— 9,01 — 11 ha	23,8%
— 11,01 ha i više	9,7%

Ovde je važno uočiti da gotovo 35% anketiranih smatra da dovoljna količina zemljišnog kompleksa prelazi 9 ha.[10] U Sloveniji više od 3/4 ispitanika pominje posed veći od 9 ha, dok polovina njih smatra da on mora biti iznad 11 ha. Za najmanji dovoljan posed su se izjasnila domaćinstva uže Srbije (nešto ispod 7 ha), dok se odgovori dobijeni u Vojvodini kreću na nivou proseka.

Mada se na osnovu datih iskaza ne može anticipirati odgovor u pogledu potrebne veličine zemljišnog poseda, u skladu sa nivoom produktivnosti rada ubuduće, treba reći da se na ranijem stepenu produktivnosti smatralo da već površina od 5 ha dozvoljava »normalnu« potrošnju, koja bi po svom obimu odgovarala dohotku industrijskog radnika. Predašnju dovoljnost zemljišta od 5 ha dokazuje, na izvestan način, podatak da danas u grupi gazdinstava od 3 do 5 ha dohodak po svome poreklu strukturira rad izvan poljoprivrede, prosečno sa 48,1%, a kod poseda od 5 do 8 ha sa 38%.[11] Taj je procenat 50-tih godina morao biti još niži, što je omogućilo da se takva gazdinstva definišu kao poljoprivredna. Iz toga sledi da će, nezavisno od mišljenja domaćinstava, potreban obim zemljišnog kompleksa biti sve veći, ali i da će sve manje gazdinstava moći da ga obezbedi, čak i u slučaju ukidanja zemljišnog maksimuma.

Ako bi se pošlo od toga da je u poljoprivredi prodaja zemlje isto što i gašenje gazdinstva, tada simptomatično deluje podatak da ni uz povoljnu cenu zemlju ne bi prodalo 78,6% mešovitih i 82,2% poljoprivrednih gazdinstava.[12] To nesumnjivo ukazuje na njihovu ubeđenost u određene reprodukcione perspektive poljoprivrede. O tome se pozitivno izjašnjava 50% vlasnika zemljišta, koji smatraju da će njihovo gazdinstvo moći i dalje sebe da izdržava.

Isto tako, može se uočiti da je mogućnost proširenja obradivih površina funkcionalno vezana za prethodnu veličinu poseda. Ako ne računamo gazdinstva sa posedom do 3 ha, koja su gotovo

---

[10] Zanimljivo je da su Svetolik Popović i dr Miloš Tomin u studiji *Pitanje zemljišne rente u reprodukciji seljačkog gazdinstva SAPV* (Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 1977, str. 86) došli do zaključka da u periodu 1970—1975. dohodak poljoprivrednog gazdinstva nije premašivao 87% dohotka radnika u društvenom sektoru poljoprivrede i da se spušta na 59,3%.Uočeno je da su samo gazdinstva sa posedom iznad 8 ha mogla imati dohodak veći od prosečnog dohotka radnika u društvenom sektoru.

[11] *Mješovita gospodarstva...*, tom I, cit. izd., str. 134.

[12] Isto, tom III, str. 673. — Podatak bi imao još veći značaj kada bi se moglo proceniti da li je takva odluka donesena uprkos mogućnosti sticanja dohotka u nekoj drugoj oblasti.

Digitized by Google

potpuno izvlašćena od robne proizvodnje i služe za naturalnu dopunu dohotka domaćinstva, možemo zapaziti: koliko raste veličina poljoprivrednog poseda gazdinstva, toliko se povećava njegova zainteresovanost za kupovinu zemlje i za dalje proširenje površina. Sva gazdinstva od 3 ha pa naviše kupuju, u proseku, više zemlje nego što je prodaju, a nastala razlika u korist kupovine je, po pravilu, utoliko veća ukoliko je i obim zemljišta u prethodnom posedstvu veći. To je slučaj kako kod poljoprivrednih tako i kod mešovitih gazdinstava.[13]

Promene u veličini poseda	Veličina obradivih površina u ha		
	3,01—5,00	5,01—8,00	8,01 i više
	Poljoprivredna gazdinstva		
Povećanje	12,9	16,6	10,1
Smanjenje	10,9	11,5	5,6
	Mešovita gazdinstva		
Povećanje	11,7	11,7	14,3
Smanjenje	8,2	11,7	6,3

Navedeni podaci nedvomisleno pokazuju da su naša najveća seljačka gazdinstva mnogo više zainteresovana za ukrupnjavanje poseda nego ona manja, bez obzira na to da li su posredi poljoprivredna ili mešovita gazdinstva. Ta težnja je motivisana ekonomskom nužnošću povećavanja mase minulog rada i izjednačavanja individualnog rada sa (bar) »regulatornom« produktivnošću u poljoprivredi, iz čega proizlazi da se ta ravnoteža uspostavlja na sve višim nivoima.

I, na kraju, treba se osvrnuti na političko-ekonomski karakter i stanje zapošljavanja spoljne radne snage na našim gazdinstvima. Na prvom mestu treba konstatovati da se broj gazdinstava koja daju radnu snagu drastično smanjio, čime je dokazano da je u parcelnoj poljoprivredi zapošljavanje na drugim gazdinstvima trebalo, sa ekonomskog stanovišta, smatrati elementom egzistencijalnog samoodržanja ili elementom pomoći za obe strane, a ne kvalitetom kapitalizacije sela. Ukoliko je ekspanzija robne proizvodnje u sitnoparcelnoj poljoprivredi ovoj sužavala mogućnosti razvoja, utoliko je stanovništvo latentno i stagnantno prenaseljenog seoskog područja usmeravano u pravcu industrije i društvenih delatnosti, a ne u pravcu poljoprivrede. To je ujedno značilo da je sve manje gazdinstava u stanju da svojim obimom potrošnje prati kretanje lične potrošnje (računajući tu i zajedničku i opštu potrošnju) radnika van poljoprivrede. Na drugoj strani, sve je manje gazdinstava moglo spoljnoj radnoj snazi obezbeđivati dohodak (devnicu) bar približan dohotku radnika van poljoprivrede.[14] Ako bi ga i

[13] Isto, tom II, str. 279. — Do smanjivanja prosečne veličine poseda dolazi zbog toga što se površine ispod 3 ha brže usitnjavaju nego što se gazdinstva iznad 3 ha ukrupnjavaju.

[14] Ekstremni je slučaj da seljak može i sebi i svome zaposlenom da obezbedi prosečan lični dohodak industrijskog radnika, odnosno da svom zaposlenom osigura alikvotni deo prosečnog dohotka radnika za onoliki broj radnih dana koliko je ovaj na gazdinstvu bio angažovan.

Digitized by Google

obezbedilo, malo je verovatno da bi ga i za sebe osiguralo. U suštini, visina dnevnice u sitnoparcelnoj poljoprivredi mora, uopšte uzev, relativno padati i pratiti relativni pad dohotka gazdinstva, mada u apsolutnom iznosu raste. Njeno relativno opadanje nije plod superiornog položaja gazdinstva u odnosu na agrarno stanovništvo na prenaseljenom seoskom području, koje bi moglo biti osnov eksploatacije, već je prouzrokovano ekonomskim padom samog tog gazdinstva. Teškoćama unajmljivanja radne snage se pridružuje i tendencija suprotna prethodnoj, to jest da se sa povećavanjem šansi za uključivanje radne snage u vanpoljoprivredu (zapošljavanje u inostranstvu) podiže visina nadnice radne snage u poljoprivredi, što je klasičan odnos između poljoprivrede i industrije.[15] U stvari, nadnica se, po pravilu, kreće tako da je u jednom trenutku niska i destimulativna za spoljnu radnu snagu, a u drugom — visoka i destimulativna za gazdinstva koja tu radnu snagu angažuju.

Danas se može konstatovati da je sezonski rad u našoj poljoprivredi gotovo iščezao i da, prema nekim podacima, svega 1% gazdinstava daje radnu snagu za sezonski rad u trajanju od 6 meseci godišnje, a oko 3% gazdinstava za sezonski rad kraći od 6 meseci.[16] Nestašica radne snage se posebno oseća u Vojvodini i Sloveniji u vreme intenzivnih poljskih radova, a naročito tokom berbe kukuruza, pa tada obično pritiče u pomoć vojska i omladina. Ova situacija se bitno razlikuje od one iz 1969. godine, kada je oko 12% poljoprivredne radne snage imalo sezonski karakter i mahom je stizala iz Makedonije, istočne i zapadne Srbije, sa Kosova, iz severne Crne Gore, Bosne i Hercegovine (izuzev industrijskih centara), centralne Hrvatske, Hrvatskog zagorja, Međumurja i Prekomurja. Te godine je višak poljoprivredne radne snage obuhvatao oko 1.155.000 ljudi (ispod 60 godina starosti), a u doba maksimalnog radnog opterećenja poljoprivrede taj se broj svodio na 580 do 650 hiljada lica.[17]

Takva situacija se može objasniti jedino zakonitom odlikom sitne parcelne poljoprivrede — mada to deluje paradoksalno — da je u njoj (i za nju) obilje radne snage najveće onda kada je ona dominantna privredna grana čije je robno obezvređivanje tek započeto, a to je obilje utoliko manje ukoliko su njeni subjekti u većoj meri obezvređeni industrijskom produktivnošću rada. Stoga se ne može dokazati da se sa rastom ekonomskih mogućnosti makar jednog dela seljaštva povećavaju i njegove potencije da unajmljuje radnu snagu u kapitalističkom smislu, jer višak radne snage pogađa sve kategorije gazdinstava (mada u različitom stepenu). Krajnja posledica je nesposobnost gazdinstva da tržišno efektuira

[15] Ovaj odnos je istraživao Marks, naročito u analizi akumulacije. Njegove zaključke potvrdio je i posleratni razvoj Jugoslavije.

[16] *Mješovita gospodarstva...*, tom IV, cit. izd., str. 949.

[17] *Rezerve radne snage u Jugoslaviji*, Ekonomski institut u Skoplju, Skoplje, 1970, str. 30.

Digitized by Google

rad kako na nivou dohotka radnika (to je i inače retkost) tako i na nivou svoje egzistencijalnosti. Za teoriju reprodukcije seljaštva bio bi to neobjašnjiv fenomen kada bi se dokazalo da se višak radne snage jednog gazdinstva može ekonomski poništiti njenim zapošljavanjem na drugom parcelnom gazdinstvu, u smislu krupne robne proizvodnje. Pogotovo kada bi se time omogućio kapitalizam.[18] To mogu biti izuzetni slučajevi i oni ne potiču iz regularnog toka razvoja parcelne reprodukcije.

U suštini, ekonomski smisao zapošljavanja spoljne radne snage u parcelnoj poljoprivredi je u uštedi potrošnje dohotka domaće radne snage gazdinstva, koja ga »izlizuje« cele godine, i dohotka koji će preko »dnevnica« ubirati spoljna radna snaga samo u doba sezonskih radova.[19] Ekonomski se može uzeti da se uslovi angažovanja sezonske radne snage, bez obzira na veličinu poseda u sitnoparcelnoj poljoprivredi, podudaraju sa uslovima angažovanja domaće radne snage za taj broj radnih dana, odnosno poslova.

Štaviše, sa robnim razaranjem poljoprivrede i otvaranjem kanalâ transfera radne snage iz poljoprivrede u industriju, po pravilu, nadnica sezonske radne snage, u odnosu na domaću, povećava se u apsolutnom, pa čak i u relativnom iznosu. Na to utiče, s jedne strane, tražnja za radnom snagom u vreme poljskih radova, kada od nje zavisi i dohodak radne snage samoga gazdinstva, a, s druge strane, dnevna visina dohotka industrijskog radnika koja je utoliko uticajnija ukoliko je veća mogućnost zapošljavanja u industriji.

Stoga treba smatrati da je i u jugoslovenskim uslovima potvrđena zakonitost da robna proizvodnja u sitnoparcelnoj poljoprivredi može u pogledu zapošljavanja radne snage da uspostavi ekonomske odnose samo povodom »V«, ali ne i povodom »M«, i da prvi ne mogu usloviti druge nikakvom preraspodelom dohotka. Uz moguće izuzetke, to se podjednako odnosi kako na najsitnija tako i na najkrupnija parcelna gazdinstva. Na ovaj zaključak ne utiče činjenica da se prelivanjima u okviru »V« može umanjiti dohodak sezonskoj, a neradno povećati dohodak domaćoj radnoj snazi, otuda što takav obim sredstava ne može obezbediti ni patrijarhalnu kapitalističku akumulaciju (kapitalist kao radnik), a još manje dugoročno stabilnu potrošnju koja prevazilazi lični dohodak najproduktivnijih radnika u industriji. Argumenti za navedeni stav se nalaze ne samo u socijalističkim zemljama gde su zemljišni maksimumi viši, nego i u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama Evrope, gde sitno parcelno gazdinstvo nije pokazalo sposobnost kapitalizacije, već proletarizacije, iako su proseci u veličini

[18] Mada u Jugoslaviji nije zabranjeno sezonsko, već stalno zapošljavanje radne snage, ipak je u određenim teorijskim analizama dokazivano da se na zemljištu iznad 10 ha radna snaga može upotrebljavati u značenju krupne »ekonomije rada« i da se čak mora upotrebljavati. Pri tom se argumentovano ne objašnjava ni zašto, ni koji je političko-ekonomski kvalitet takvog odnosa.

[19] U Vojvodini su izuzetno retka gazdinstva koja danas mogu platiti dnevnicu od 350 dinara, koliki je njen »normalan« iznos.

Digitized by Google

poseda blizu ili čak iznad našeg maksimuma.[20] Utoliko pre gazdinstva sa najvišim odstupanjima od prosečne veličine zemljišnog poseda mogu poslužiti kao najubedljiviji argument i dokaz o nepostojanju ekonomskih uslova kod seljaka za reprodukcioni preobražaj i krupno-robni kvalitet kao osnovu moderne eksploatacije.

[20] U 1972. godini su prosečne veličine radnih poljoprivrednih gazdinstava u Zapadnoj Evropi bile: SR Nemačka 11,7 ha, Francuska 21 ha, Holandija 13 ha, Belgija 11,6 ha, Luksemburg 19,4 ha, V. Britanija 57,4 ha, Irska 17,7 ha, Danska 20,6 ha i Italija, kao izuzetak, 7,7 ha (*La France et son L'agriculture chambres d'agriculture*, Paris, 1975).

Digitized by Google

Jože Goričar

Podsticajan poziv na dijalog i razmišljanje

Drug Neca Jovanov poziva na javni dijalog o problemima socijalističke države u današnjem jugoslovenskom društvu (*Pledoaje za dijalog o državi u socijalizmu*, »Socijalizam«, br. 7—8/1980). Autor kaže da se odlučio da piše na neuobičajen način o tom pitanju i da je takva njegova odluka motivisana stalnom multiplikacijom situacije »jugoslovenskog društva u kojoj je državu sve teže identifikovati i stalno nalaziti izlaz iz zapleta sadašnje situacije kojim će se prevazilaziti svi oblici države kao posebne sile iznad društva« (str. 79).

Drugim rečima: po autorovom mišljenju, za današnje jugoslovensko društvo — posmatrano iz tog vidnog ugla — karakteristično je da ga sačinjava velik broj centara ekonomske i političke moći koji, po njemu, pokazuju sve karakteristike »sile iznad društva«, dok je vrlo malo *stvarnog*, pravog samoupravljanja kao pokreta koji treba da prevaziđe te oblike nekakve difuzne državnosti. Da bih potkrepio takvo autorovo gledanje na strukturu ekonomske i političke moći kod nas danas, naveo bih samo ovu njegovu misao: »Naglašavam da država ili društveno-političke zajednice i druge političko-teritorijalne zajednice, organizacije i institucije ... *svoju političku nadmoć nad radnicima* u organizacijama udruženog rada vrlo efikasno pretvaraju i u svoju izrazito ekonomski jaču poziciju nad

Digitized by Google

radnicima u organizacijama udruženog rada i dohotkom koji stvaraju proizvođači, naročito u proizvodnom delu privrede« (str. 81; *kurziv* — J. G.).

Takve pojave ponegde svakako postoje, ali pitanje je da li su zaista toliko česte i svuda izražene da bismo ih s pravom mogli uopštiti u karakteristiku jugoslovenskog društva na njegovom sadašnjem stupnju razvoja. Autoru *Pledoajea* svakako ne bi trebalo pripisivati takvo uopštavanje, mada pažljivom čitaocu kao da ga nameće njegov poziv na dijalog. Mislim da neću pogrešiti ako ustvrdim da je autor takav, u priličnoj meri provokativan, način pisanja izabrao namerno. Na kraju krajeva, svaki poziv na dijalog mora biti bar malo provokativan ako računa na uspeh, to jest ako želi da podstakne čitaoce na polemičko razmišljanje i pisanje. Neka zbog toga i ovaj moj odziv na autorov poziv na dijalog bude polemičan. Samo, ja bih se, bar za sada, ograničio uglavnom samo na razmišljanje o teorijskom, odnosno opštemetodološkom ishodištu od kojeg autor polazi.

Pažljivi, a naročito kritički čitalac steći će utisak da autor pretežan deo svog zanimljivog i umnogome veoma aktuelnog razmišljanja gradi na antitezi: društveni *poredak* — društveni, revolucionarni *pokret*. Iako je autor možda želeo da što snažnije istakne da pokretu treba dati politički jaču poziciju u odnosu na poredak, te da bi pokret zauvek trebalo da ostane u nekakvoj »revolucionarnoj rezervi«, navedeni utisak nikako ne gubi svoju opravdanost. Antiteza poredak — pokret je, međutim, društveno-istorijski, pa, prema tome, i metodološki neadekvatna, o čemu nešto više u produžetku.

Meni se čini da s tim u vezi treba upozoriti na ovu jednostavnu i već dugo poznatu okolnost: između obe krajnosti pomenute antiteze postoji ne samo dijalektičko *jedinstvo* već i dijalektička *suprotnost*. Štaviše, kako *unutar* svakog društvenog poretka tako i *unutar* svakog društvenog pokreta postoje više ili manje uočljive suprotnosti. Korene, uzroke i nosioce tih suprotnosti treba svakako identifikovati ako hoćemo da ostanemo na nivou naučnog razmišljanja i istraživanja. Obrada tog pitanja, i u najsažetijem obliku, u obliku teza, zauzela bi u ovoj prilici suviše prostora. Zbog toga bih upozorio samo na dve studije Edvarda Kardelja, koje daju mnogo korisnih ishodišta za razradu pomenutih dilema. Mislim na njegova dela: *Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi* (1972) i *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* (1977). Konstatacije iz tih studija ne može mimoići nijedno naučno razmatranje pitanja koja pokreće autor, bez obzira na to da li se on s tim konstatacijama slaže, ili se prema njima kritički odnosi.

S tim u vezi želeo bih samo naglasiti da nijedan društveni poredak, uključujući i socijalističke, nije apsolutno statičan i konzervativan, kao što nijedan pokret, uključujući i revolucionarno-proleterske, nije apsolutno progresivan i dinamičan. Tu istinu u dovoljnoj meri potvrđuju kako iskustva radničkog pokreta poslednjih sto pedeset godina tako i iskustva dosadašnjih proleterskih revolucija i

Digitized by Google

izgradnje socijalističkih društava. Razume se, time ne poričem opravdanost autorovog poziva na »raspravu o odnosu masovno organizovanog revolucionarnog *pokreta* radničke klase za vlastito oslobođenje i integralnog društvenog sistema vlasti *(poretka)* radničke klase zasnovanog na društvenoj svojini sredstava za proizvodnju — u skraćenoj verziji radi se oodnosu *pokreta* i *poretka*« (str. 82). Tu raspravu autor konkretizuje, odnosno usmerava je analizom dveju poznatih opasnosti s kojima se radnička klasa sreće posle pobedonosne revolucije, naime s opasnošću od razvlašćene buržoazije i s opasnošću od sopstvene birokratije. Međutim, dok o prvoj opasnosti, iz razumljivih razloga, ne govori mnogo, on o drugoj, naime o opasnosti koja preti pobedonosnom proletarijatu od sopstvene birokratije, raspravlja opširnije. Uz to upozorava da do ove druge opasnosti može doći na četiri načina.

Prvi način: kad se revolucionarni pokret radničke klase pravno i politički institucionalizuje i tako se pretvori u društveni poredak ili, u skladu s autorovom metaforom, kad poredak »pojede« pokret. Kao tipičan primer toga načina on navodi staljinizam u njegovom izvornom obliku, to jest onako kako se bio razvio u Sovjetskom Savezu u vreme Staljinove apsolutne vlasti.

Drugi način: kad poredak nadvlada pokret, pa se ključne poluge društvenog razvoja nalaze u poretku i njegovim institucijama. Doduše, pokret formalno postoji, ali je potisnut u predsoblje, ili čak u dvorište poretka i njegovih institucija. Za razliku od prvog načina, autor ovaj drugi nije ilustrovao ni jednim od postojećih socijalističkih društava.

Sa trećim načinom se srećemo kad se pojedine institucije društvenog poretka stalno reprodukuju, odvajaju od sopstvenog socijalnog izvora — radničke klase — i osamostaljuju se, tako da se birokratski izvitoperavaju kao vlast nad pokretom u celini i nad radničkom klasom, odnosno nad najznačajnijim delovima pokreta i pojedinim delovima radničke klase. Kao primer takvih centara društvene moći, otuđenih od radničke klase, autor navodi poslovne banke i Narodnu banku, a u određenoj meri i skupštine samoupravnih interesnih zajednica, spoljnotrgovinske organizacije itd.

Četvrti način, koji je, po autoru, najzagonetniji: »kada one institucije koje su po teorijskoj, političkoj i ustavnopravnoj koncepciji autentično radničko-samoupravne donose odluke koje su po svojim posledicama u direktnom sukobu ili/i sa interesima radničke klase ili/i sa interesima onih radnika ili delova radničke klase čiji su delegati glasali za te odluke« (str. 90). On konstatuje da se to događa u radničkim savetima, odnosno u većima udruženog rada, skupštinama samoupravnih interesnih zajednica, poslovnih banaka, društveno-političkih zajednica, od opštine pa naviše itd. Na kraju toga dela svoga *Pledoajea* autor kaže da se na neke od pomenutih načina, u manjoj ili većoj meri u određenim vremenskim periodima, ili bar kao tendenciju u dužim vremenskim razdobljima, može naići i u našem društvu.

Digitized by Google

Ako se sad kritički osvrnemo na taj deo autorovog razmišljanja, moramo najpre priznati da mnoge njegove konstatacije odgovaraju stvarnosti današnjih socijalističkih društava, uključujući i naše, negde u većoj, negde u manjoj meri. No, uprkos tome, svakako bi trebalo bar neke autorove tvrdnje potkrepiti utvrđenim i temeljito istraženim empirijskim činjenicama. Zbog toga što takvih činjenica u *Pledoajeu* nema, autorova četiri načina bi svakako trebalo shvatiti — bar ukoliko se odnose na zbivanja u našem društvu — kao hipotetičke paradigme koje bi empirijsko istraživanje moglo potvrditi ili opovrgnuti. Međutim, osnovni nedostatak toga dela *Pledoajea* vidim u već pomenutoj okolnosti, naime da autor kategorije pokreta i poretka postavlja jednu prema drugoj suviše kruto, da ne kažem nedijalektički.

A kako sam autor zamišlja razrešenje antitetičkog odnosa između pokreta i poretka? Njegovo je stanovište: »Masovni politički organizovan revolucionarni pokret radničke klase za vlastito oslobođenje mora *zauvek* ostati pokret i revolucionaran i masovno organizovan i kao takav *zauvek* sačuvati svoju autonomiju i u odnosu na poredak *zauvek* zadržati politički jaču poziciju.... Smatram da je ovako formulisan odnos pokreta i poretka istorijska i *trajna* nužnost, dakle *vremenski neograničena* politička prevaga pokreta nad svakim oblikom poretka« (str. 91 i 92; *kurziv* — J.G.). Mišljenja sam da ovakvo stanovište ne znači rešenje problema. U prvom redu zbog toga što računa s trajnom, večnom, vremenski neograničenom suprotnošću između pokreta i poretka. Gornje stanovište ne bi značilo rešenje problema ni onda ako bi autor time hteo ukazati na to kako bi radnički pokret zauvek, trajno, vremenski neograničeno trebao da postoji i u razvijenim socijalističkim društvima kao nekakav korektiv protiv mogućih konzervativnih stagniranja poredaka. Tvrdim da u takvim društvima u kojima neće više postojati klasne ili njima slične razlike, u kojima će svi njihovi pripadnici demokratski rešavati zajednička pitanja i u kojima će početi da izrasta i izgrađuje se sistem socijalističkih moralnih i kulturnih vrednosti, takav radničko-klasni korektiv — iako ne bi bio institucionalizovan — ne bi više bio ni potreban ni opravdan jer bi njegove funkcije preuzeo upravo pomenuti vrednosni sistem. Da ne bi bilo nesporazuma: i pored ove primedbe, ne zatvaram oči pred teškim posledicama po naš dalji razvoj, koje danas i ovde za sobom povlači birokratizacija u državi, bankama, trgovini, samoupravnim interesnim zajednicama, opštinama itd., što je kod nas u ovom trenutku neosporno jedno od centralnih, ne samo političkih već i teorijskih pitanja. Pa ipak rešenje toga pitanja ne vidim u večnoj, pa makar samo latentnoj »borbi« između pokreta i poretka. Naprotiv, ako hoćemo da ostanemo na tlu društvene realnosti *i da trezveno računamo s kategorijama nužnosti i stvarnosti*, rešenje moramo tražiti negde na drugoj strani. Po mom mišljenju, rešenje je *u integraciji pokreta i poretka u jedinstveni sistem socijalističke demokratije*. Početne mogućnosti za takvu integraciju date su u postojećem ustavnom uređenju, samo bismo ga morali shvatiti mnogo

Digitized by Google

striktnije, obaveznije, ozbiljnije i odgovornije nego što smo ga do sad shvatali. Svestan sam toga da takva integracija iziskuje u prvom redu *temeljitu promenu mentaliteta i sistema vrednosti.* Jer oni su danas, bar kod velike većine naših građana, bliži mentalitetu i vrednosnom sistemu bilo koje industrijski srednje razvijene zapadne zemlje nego socijalističkoj zajednici slobodnih, ekonomski, politički i kulturno razotuđenih ljudi koji demokratski odlučuju o svom životu i radu.

Na drugoj strani, međutim, treba se složiti s autorovom tvrdnjom da u našem društvu postoji hipertrofija institucija i da one ograničavaju, odnosno ometaju socijalističke odnose proizvodnje i samoupravljanje uopšte. Ta hipertrofija, naročito u samoupravnim interesnim zajednicama i njihovim jedinicama i podružnicama, povlači za sobom hipertrofiju državnih i samoupravnih normi, a ova opet ima za posledicu narastanje administrativno-upravnog aparata, sve do osnovnih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica. Tako se po moralnom i materijalnom vrednovanju rada na prvom mestu pojavio onaj rad koji stvara institucije i norme i time obezbeđuje funkcionisanje institucija. Vredna je pažnje i autorova tvrdnja da se te institucije, koje su formalno-pravno, doduše, samoupravne, pretvaraju u posredničke. Kao takve, one ranije ili kasnije počinju prerastati u vlast, dominaciju nad suprotnim interesima, koje »smiruju«, umesto da njihove nosioce povezuju tako da oni sami postanu sposobni da usklađuju svoje različite interese. Te institucije, među koje autor ubraja i državu i njene klasične agencije, otuđene su, po njemu, u najvećoj meri od radničke klase i predstavljaju silu koja nad njom vlada. Iz svega toga autor je izvukao sledeći zaključak: »Ako bi se samoupravljači i stvarno ponašali po svim normama koje su njima namenjene, onda bi to više bilo programirano ponašanje robota, a ne stvaralačka aktivnost ljudi. Time je istovremeno uvećan prostor za aktivnost nosilaca raznovrsnih postojećih alternativa suprotnih samoupravljanju« (str. 95).

Međutim, ma koliko da autorovi navodi, koje uzima iz današnje jugoslovenske stvarnosti — uključujući i one koji ukazuju na pitanje revolucionarnog subjekta — odgovaraju, bar dobrim delom, samoj toj stvarnosti, njegove sugestije o tome kako da se takvo stanje prevaziđe — teorijski su problematične. Problematične su zato što se autor ne može osloboditi teorijskog ishodišta o nespojivosti pokreta i poretka. Mislim da s tim u vezi treba razmisliti o ovome: i razvijeno socijalističko društvo — verovatno čak i komunističko — iziskivaće određenu organizaciju, u svakom slučaju bar dok u njemu bude postojalo mnoštvo više ili manje suprotnih ekonomskih, društveno-političkih i kulturnih interesa. A organizacija znači *poredak*, ako hoćete, sistem, sa svim onim neophodnim normama koje treba da podržavaju taj poredak i da mu omogućavaju progresivan razvoj. Naime, ne mogu zamisliti takvu organizaciju koja bi značila samo i isključivo, i večno, *pokret* — ma koliko on bio revolucionaran. Pitanje koje će se tada postaviti verovatno će u suštini biti jednako onome s kojim se nosimo danas: kako sprečiti

Digitized by Google

da se ljudi koji zauzimaju bilo kakve (stručne) »komandne pozicije« ne izdvoje u poseban sloj koji se može postaviti iznad pripadnika tadašnjeg razvijenog socijalističkog društva i njima zavladati. Sa stanovišta dosadašnjih istorijskih iskustava, čini se da će to pitanje, uopšte uzev, još dugo pratiti razvoj iz niže u višu fazu komunizma.

Izvesno je, međutim, da težište rešavanja tako postavljenog pitanja — ako dozvolim sebi kratak futurološki ekskurs — neće više biti na sistemu, na njegovim normama i njihovoj funkciji prinude, to jest na sankcijama, već na izmenjenom vrednosnom shvatanju i kulturi tadašnjeg čoveka, dakle, na drukčijem društvenom moralu, drukčijem od onoga po kome živimo danas. Budimo otvoreni i priznajmo da su naš današnji vrednosni svet i naš današnji društveni moral još vrlo daleko od toga da budu prožeti demokratskim saznanjem o nužnosti asocijacije slobodnih proizvođača i samotvoraca socijalističkog kvaliteta života.

Pledoaje druga Nece Jovanova zaslužuje da se o njemu razmišlja, ne na poslednjem mestu, i sa stanovišta te, danas još daleke perspektive. Zato bi bilo dobro ako bi se njegovom pozivu na javni dijalog odazvalo što više misaonih i samoupravnom socijalizmu odanih ljudi. Ostalo je još prilično, više ili manje, spornih pitanja, jer sam se u ovom prilogu ograničio uglavnom samo na autorovo opšteteorijsko, odnosno metodološko ishodište.

Digitized by Google

Slavoljub Cvetković

Uticaj frakcijskih borbi u rukovodstvu KPJ na razvoj revolucionarnog pokreta

Za idejno raščišćavanje odnosa u Partiji poseban značaj ima Treća zemaljska konferencija KPJ, održana u Beogradu početkom januara 1924. Na ovoj konferenciji naglašeno je uverenje o potrebi izgrađivanja ilegalne kadrovske partije i istaknut je značaj organizacionog pitanja za dalji razvitak komunističkog pokreta. Osnovnu pažnju konferencija je posvetila raspravi o nacionalnom pitanju. Iako se u rezoluciji o nacionalnom pitanju govori samo o srpskoj, hrvatskoj i slovenačkoj naciji, rezolucija je značajna jer je to bio prvi pokušaj KPJ da izgradi nacionalni program. U cilju uspešne borbe naroda protiv nacionalnog ugnjetavanja Partija se zalagala za stvaranje radničko-seljačkog bloka i obrazovanje radničko-seljačke vlade, čime bi se sprovelo dobrovoljno ujedinjenje u savez radničko-seljačkih republika.

Nacionalno i agrarno pitanje raspravljano je i na konferenciji BKP, održanoj u Berlinu decembra 1923. Tom prilikom je septembarski oružani ustanak u Bugarskoj, pod vođstvom komunista, ocenjen kao odjek opšteg revolucionarnog talasa u Evropi. Prema oceni konferencije, nacionalno i agrarno pitanje postali su u to vreme osnovna pitanja politike komunističkih partija na Balkanu.

Iz rezolucije Treće konferencije KPJ o makedonskom i trakijskom pitanju vidi se da se KPJ zalagala za stvaranje autonomne

Digitized by Google

Makedonije i Trakije i njihovo ujedinjavanje sa ostalim balkanskim zemljama u jednu federativnu balkansku republiku, jer »vladavina ma koje balkanske države nad Makedonijom znači nacionalno porobljavanje većine makedonskog stanovništva i izaziva nacionalnu borbu koju zainteresovane države podržavaju i za svoje osvajačke ciljeve iskorišćavaju«. U toku konferencije bilo je govora i o izrabljivanju i ugnjetavanju naroda u Crnoj Gori od strane srpske buržoazije, ali pitanje nacionalne posebnosti naroda u Crnoj Gori na tom skupu nije bilo shvaćeno ni politički postavljeno. Na tok konferencije uticalo je i držanje Komunističke internacionale i BKF koje su tražile jasna rešenja i nudile svoju rezoluciju o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Mnogi stavovi levice na Trećoj zemaljskoj konferenciji podudarali su se, ili su proizlazili iz stavova Šeste konferencije BKF, koja je zaključila da Kraljevina SHS nije nastala nacionalnom revolucijom, već je stvorena kao rezultat prvog svetskog rata i neravnopravnih mirovnih ugovora. Pred komuniste se zato postavljao zadatak da se bore za obaranje tih ugovora, što je praktično značilo za rušenje Kraljevine SHS. U tom cilju predlagalo se stvaranje jedinstvenog fronta svih organizacija koje se bore za pravo naroda. Osnovnu snagu u ovom pogledu BKF je videla u Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci koja je, prema stavovima u rezoluciji, trebalo da raskine sa pacifizmom i »da same mase povede u energičnu borbu, rame uz rame sa revolucionarnim proletarijatom«.

Na Trećoj zemaljskoj konferenciji izgrađen je i jasniji stav prema seljaštvu kao savezniku radničke klase, a oštra borba vođena je povodom pitanja uloge i mesta sindikata u revolucionarnom pokretu i odnosa prema KPJ. Konferencija je osudila pokušaje pristalica Sime Markovića da sindikate pretvore u oruđe svoje politike i stavila je u dužnost komunističkim frakcijama u sindikatima da budu na čelu svih radničkih akcija u preduzeću i na taj način stiču poverenje radnika.

U novo rukovodstvo Partije ušli su levičari, sa Trišom Kaclerovićem, Pavlom Pavlovićem, Simom Miljušem, Kostom Novakovićem, Vladimirom Ćopićem, Lazom Stefanovićem, Jakobom Žorgom i drugima.

Glasajući za rezolucije na Trećoj zemaljskoj konferenciji desničari oko Sime Markovića i Živote Milojkovića nisu se odrekli svojih ranijih stavova, pa je većina — levica odmah predložila referendum, na kome je celokupno članstvo Partije trebalo da iznese svoj sud o rezolucijama Treće zemaljske konferencije.

Osnovno neslaganje proizlazilo je iz različitog shvatanja nacionalnog pitanja. Manjina u Partiji — desnica tvrdila je da nacionalno pitanje kako je postavljeno u rezoluciji Treće konferencije nije u stanju da pokrene radničke i seljačke slojeve naroda. »Naše mase su pokazale i pokazuju najveću ravnodušnost po tom pitanju, jer im partijska »većina« ne ume da priđe sa jasnom, konkretnom i realnom nacionalnom politikom« — pisali su predstavnici manjine u Prilogu izveštaja KPJ upućenog Kominterni 9. aprila 1924.

Digitized by Google

Pored činjenice da je u Hrvatskoj od 480 članova KPJ za rezoluciju o nacionalnom pitanju glasao samo 291 član, predstavnici desnice isticali su da se glasalo pod uticajem izjava Đure Cvijića i Vladimira Ćopića »da svaki koji glasa protiv (nje) glasa i protiv Kominterne«.

Protiv rezolucije o nacionalnom pitanju bila je i grupa takozvanih pravih komunista u Sloveniji, oko Lovre Klemenčiča i Vladislava Fabijančiča, koja je u svom izveštaju Komunističkoj internacionali od 2. marta 1924. optužila KPJ da još ima unitarističke i centralističke stavove i da ne poštuje prava naroda koji žive u Kraljevini SHS.

Uprkos činjenici što se partijsko članstvo referendumom izjasnilo za rezoluciju Treće zemaljske konferencije, grupa oko Sime Markovića — desničari nastojala je da razvije agitaciju protiv usvojenih rezolucija, prikazujući spor u KPJ kao lične sukobe koje su izazvali levičari.

Idejne sukobe u KPJ pokušala je rešiti Kominterna. Međutim, u Kominterni se nije shvatilo da je reč o idejnim razmimoilaženjima, već se nastojalo da se ceo kompleks odnosa raspravlja kao sukob lične prirode u rukovodstvu KPJ. Za rešavanje »krize« u rukovodstvu KPJ formirana je posebna komisija, sa V. Kolarovom na čelu. Članovi komisije su bili: M. Frunze, S. Gusev, N. Skripnik, A. Gramši, B. Šmeral i G. Dimitrov. U njenom radu su učestvovali i: J. V. Staljin, G. Zinovjev, D. Manuilski i F. Filipović. Od predstavnika KPJ u radu komisije su sudelovali: T. Kaclerović, S. Marković, S. Miljuš, Đ. Cvijić, Lj. Mitić, R. Vujović, V. Vujović, N. Petrović, M. Todorović, M. Manojlović, M. Kaljević i M. Gorkić. Rasprave i stavovi izneti u komisiji zaslužuju posebno razmatranje i svakako su uticali na shvatanje nacionalnog pitanja u Kominterni. Za dalje odnose u KPJ značajno je, međutim, da je Peti kongres KI, održan od 17. juna do 8. jula 1924, doneo posebnu rezoluciju o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. Rezolucija je obavezivala jugoslovenske komuniste da aktivno učestvuju u reviziji konstitucije Kraljevine SHS, u cilju obaranja »sadašnjeg nasilničkog režima srpske buržoazije i osvajanja što je moguće više garancija za politička prava i slobode radnih masa ugnjetenih nacionalnosti«. Po oceni Kominterne, u Kraljevini SHS postojao je masovni pokret protiv nacionalnog ugnjetavanja a za samoopredeljenje, pa se opšta parola o pravu nacija na samoopredeljenje morala oživotvoriti u »obliku izdvajanja Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije i obrazovanja od njih nezavisnih republika«. Ocene Kominterne i stav o rasparčavanju Jugoslavije još više su zaoštrili razmimoilaženja u KPJ, pa su neslaganja sve više prelazila u grupašenja, sa tendencijom frakcijskog delovanja.

Dok je rukovodstvo KPJ bilo neodlučno u sprovođenju stavova Treće zemaljske konferencije, grupa oko Živote Milojkovića i Laze Stefanovića radila je na ometanju politike KPJ, smatrajući da jedinstveni front sa seljaštvom proletarijat ne treba da gradi na nacionalnim, već isključivo na ekonomskim i socijalnim pro-

Digitized by Google

blemima. Ova grupa istupala je i protiv teze da je Makedonija anektirana, pa je bila i protiv pomaganja nacionalnog pokreta u Makedoniji, jer je taj pokret, po oceni ove grupe, delovao u interesu bugarske vlade, sa krajnjim ciljem da pripoji celu Makedoniju Bugarskoj.

U Srbiji i nekim drugim krajevima nije ni pokušavano da se seljaštvo organizuje za »revolucionarno-oslobodilačku borbu«. Zato je u Partiji zavladalo mišljenje da se srpsko seljaštvo, zbog toga što pripada vladajućoj naciji, još ne može pokrenuti u borbu protiv srpske buržoazije. U partijskoj štampi pojavljivali su se napisi u kojima su zastupani stavovi rezolucije Pete konferencije BKF, prema kojima se srpski narod ne razlikuje od srpske buržoazije, dvora i vladajućih slojeva.

Pristupanje Hrvatske republikanske seljačke stranke Seljačkoj internacionali, sredinom 1924, ojačalo je položaj levice u KPJ i budilo nade u mogućnost stvaranja jedinstvenog fronta radnika i seljaka u Kraljevini SHS. Ponašanje Stjepana Radića poslužilo je, međutim, desnici u KPJ kao dokaz da u Kraljevini SHS postoji samo klasna borba i obračun »plemenskih« buržoazija, u koju je uključena i HRSS. Ovi, na prvi pogled, krajnje levi stavovi desnice rušili su referendumom usvojenu politiku KPJ o nacionalnom pitanju. Suština stavova desnice svodila se na nepriznavanje nacionalnih osobenosti u Kraljevini SHS i nacionalnih pokreta, koji su mogli poslužiti kao saveznici KPJ u borbi protiv centralističkog i hegemonističkog državnog uređenja.

Pod uticajem Staljinovog shvatanja da je nacionalno pitanje u suštini seljačko pitanje, rukovodstvo BKF i Kominterne nije blagovremeno izvlačilo pouke iz neuspeha pokušaja saradnje sa seljačkim pokretima koji su bili pod uticajem buržoazije. Revolucionarnu situaciju na Balkanu do te mere su počele preuveličavati BKF i Kominterna da će raskorak između reči iz rezolucija i stvarnog stanja u Kraljevini SHS otežati borbu za sprovođenje partijske politike i prevladavanje pogrešnih shvatanja o nacionalnom pitanju u KPJ.

Izgledalo je da će posle Treće zemaljske konferencije KPJ nestati i nesporazumi između Partije i SKOJ-a. Sa novim partijskim rukovodstvom Centralna uprava SKOJ-a ostvarila je odnose punog razumevanja i saradnje. Organizacije SKOJ-a dale su apsolutnu podršku odlukama Treće zemaljske konferencije, i logično je da su članovi SKOJ-a očekivali pomoć Partije u radu sa omladinom. Rukovodioci SKOJ-a naročito su očekivali da će KPJ uticati da klasni sindikati posvete pažnju mladim radnicima i njihovim posebnim zahtevima u tarifnim i štrajkačkim akcijama. Ova vrsta pomoći rukovodstvu SKOJ-a bila je utoliko potrebnija što skojevske organizacije nisu imale mogućnosti da vode samostalne ekonomske akcije radničke omladine.

Uoči održavanja Kongresa Saveza radničke omladine Jugoslavije, 10. II 1924, došla su, međutim, do izražaja različita shvatanja o mestu i ulozi Saveza. Pod uticajem frakcijskih strujanja u Par-

Digitized by Google

tiji, u Centralnoj upravi SKOJ-a formirala su se mišljenja da Savez radničke omladine Jugoslavije treba da radi: pod okriljem sindikata, pod okriljem Nezavisne radničke partije Jugoslavije i, naposletku, da Savez radničke omladine Jugoslavije treba da bude samostalna politička omladinska organizacija. Pošto je Centralna uprava SKOJ-a donela konačnu odluku da Savez radničke omladine Jugoslavije treba da bude posebna revolucionarna organizacija radničke omladine, još više su se zaoštrili odnosi »između omladinske i sindikalne centrale, što je naročito (bilo) potencirano sporom u Partiji«, konstatovano je 1925. godine u izveštaju o ekonomskoj borbi Centralne uprave SKOJ-a.

Negativan stav Izvršnog odbora Nezavisne radničke partije i Nezavisnih sindikata prema SKOJ-u u 1924. godini bio je posledica protivljenja desnice da sprovodi odluke Treće zemaljske konferencije KPJ. Pristalice shvatanja Sime Markovića imale su u to vreme veliki uticaj u Centralnom odboru Nezavisne radničke partije Jugoslavije i Izvršnom odboru Nezavisnih sindikata. Pošto je omladinsko rukovodstvo pozdravilo odluku Treće zemaljske konferencije i pružilo punu podršku novom rukovodstvu KPJ, desničari u Nezavisnim sindikatima ne samo da su zapostavljali omladinu nego su i činili »na svakom koraku smetnje SROJ-u« — ističe se na plenumu šivačkih radnika marta 1924. godine.

Uvlačenje beogradske studentske omladine u partijske sukobe negativno se odrazilo na rad revolucionarnog omladinskog pokreta u Beogradu. U vreme kada je trebalo da povede borbu za legalizaciju Saveza radničke omladine Jugoslavije i učvršćenje ilegalnih organizacija, Centralna uprava SKOJ-a morala se posvetiti sporu u Partiji. Zbog toga je došlo i do sukoba Mesne uprave u Beogradu sa Izvršnim odborom SKOJ-a. Sukobi u Partiji ponovo su 1925. godine počeli da bude nepoverenje skojevaca u partijsko vođstvo.

Trebalo je dosta napora da se sve to reši jer je u pokretu »postojalo nekoliko tendencija (krajnja desničarska, centar itd.) i bez stvaranja jasne situacije, bez provođenja borbe do kraja protivu tih tendencija koje su kočile celokupnu delatnost i partije i omladine nije se moglo ići napred« — rečeno je na sednici Centralne uprave SKOJ-a od 16. do 18. II 1925. Omladina je prva našla ispravan put, »i zato mi danas možemo sa najvećim zadovoljstvom konstatovati uspehe naročito u organizacionoj politici Saveza. Partija još nije pošla tim putem...« — konstatovao je Rajko Jovanović na istoj sednici Centralne uprave SKOJ-a.

O pogoršanim odnosima između KPJ i SKOJ-a, zbog frakcijskih borbi krajem 1924. i početkom 1925. godine, govorio je i oblasni sekretar SKOJ-a za Hrvatsku i Slavoniju. Zato je na sastanku u februaru 1925. godine Centralna uprava SKOJ-a posebno i raspravljala o stanju u KPJ i parlamentarnim izborima od 8. februara 1925. godine. Predstavnici SKOJ-a iz Slovenije, Hrvatske, Srbije i Makedonije bili su jednodušni u osudi organizacione politike i stanja u Komunističkoj partiji Jugoslavije.

Kritika rada rukovodstva Partije i frakcijskih borbi u KPJ od strane Centralne uprave SKOJ-a početkom 1925. godine nije išla

Digitized by Google

samo za tim da pomogne rešavanju sukoba u samoj KPJ. Naprotiv, rukovodioci SKOJ-a nastojali su da negiraju postojanje organizacija KPJ u zemlji i da osporavaju partijskim kadrovima revolucionarnu orijentaciju, prikazujući time SKOJ kao jedinu organizovanu komunističku snagu u zemlji koja bi normalno trebalo da preuzme na sebe i organizaciju komunističkog pokreta.

Sasvim drugi karakter imala je rezolucija Oblasnog sekretarijata SKOJ-a za Hrvatsku i Slavoniju od 16. marta 1925. godine. Rezolucija je bila upućena Centralnom komitetu KPJ i u njoj su kritikovani Centralni komitet i Oblasni sekretarijat KPJ u Zagrebu što zbog frakcijskih borbi propuštaju da u političkoj borbi za pridobijanje radnog seljaštva iskoriste krupne događaje, kao što su bili skupštinska rasprava o poništenju poslaničkih mandata Hrvatske republikanske seljačke stranke i korupcionaške afere. Ovakva kritika mogla je uticati na prihvatanje shvatanja da frakcijske borbe u KPJ odvlače kadrove od političkog rada i izoluju Partiju od slojeva radnog stanovništva. Zato je ta kritika bila korisna i mogla je doprineti antifrakcijskoj borbi u KPJ.

Odnosi u KPJ neprestano su se zaoštravali, pa je o tome raspravljano i na proširenom plenumu Izvršnog komiteta Kominterne, 6. maja i 12. novembra 1925. Ovom prilikom donete su i posebne rezolucije o nacionalnoj, seljačkoj i sindikalnoj politici. Unutrašnji sukobi bili su već toliko snažni da ni Kominterna nije mogla pomoći da se odnosi raščiste. Izvršni odbor Kominterne doneo je zato odluku da se sazove kongres KPJ i da se na njemu rasprave sva sporna pitanja između levice i desnice.

Poraz desničarskih koncepcija o razvoju KPJ, potvrđen raspravama u Komisiji Kominterne 1925. godine, raščistio je sa idejnim sukobljavanjima oko kojih se vodila borba u Partiji. Umesto da sve snage koncentrišu na sprovođenje usvojenih odluka i revolucionarni put Partije realizuju u praksi svakodnevnog rada, levičari su počeli da zanemaruju partijske zadatke i vezu sa članstvom. Pažnju levičara više su zaokupljale rasprave sa desničarima o već raščišćenim ili nevažnim pitanjima, pa je na taj način levica sve više tonula u oportunizam i sektaštvo. Za rukovodstvo Partije važnije su bile jalove diskusije i borba za rukovodeće položaje u sindikalnom i partijskom aparatu. Osnovne organizacije Partije ostavljene su bez pomoći, a partijski kadrovi iz redova radnika su potcenjivani. Kako su intelektualci u Partiji vodili glavnu reč u idejnim borbama, precenjivana je uloga ovih kadrova u daljem razvoju komunističkog pokreta u zemlji. Razumljivo da se ovakvo stanje odražavalo i na organizovane akcije, pogotovu što Politbiro CK KPJ nije pokretao jedinstvene političke akcije za celu zemlju. Ovakva situacija u KPJ davala je prostora za frakcijsko delovanje, što je izazivalo otpore i nailazilo na osudu kod članstva KPJ.

Otpor frakcionaškoj borbi pružali su pojedinci, ali i cele organizacije, a naročito je bio izražen u Zagrebu. Zagrebačka organizacija KPJ okupljala je znatan broj industrijskog radništva, a članovi Partije bili su veoma aktivni u organizacijama sindikata. Stoga

Digitized by Google

se u ovoj sredini već krajem 1924. godine javila antifrakcijska struja, u to vreme poznata kao »zagrebački front«. Gledište ove struje izražavala je parola: »za Partiju, protiv ljeve i desne frakcije«.

Antifrakcijskim radom u Zagrebu rukovodili su Anton Mavrak i Stanko Dragić, koji su 1925. izabrani u Mesni komitet, u kome su imali podršku i u Mladenu Čoniću i Andriji Hebrangu. U toku svoga rada protivnici frakcija u Zagrebu nastojali su da »zagrebački front« prošire i na druge partijske organizacije i industrijske centre u Hrvatskoj.

Situacija u partijskom vrhu i nemoć da se spreči frakcionaško delovanje demoralisali su deo levičara koji su počeli da gube poverenje u snagu partijskog članstva. Sekretari Partije, Triša Kaclerović i Simo Miljuš, kao i član Politbiroa Pavle Pavlović, napustili su partijski rad, što je dovelo i do razbijanja levice.

I u »zagrebačkom frontu« se jedan broj komunista odvojio, i oni su počeli održavati grupaške sastanke, što se kosilo sa unutarpartijskom demokratijom i disciplinom. Ovome je doprineo vođ desne frakcije Sima Marković, koji je preko Ljubomira Radovanovića, u to vreme člana Oblasnog sekretarijata za Hrvatsku i Slavoniju, pridobio pojedince i preko njih čak učestvovao u utvrđivanju »zagrebačke linije«, koja je svedena na prividnu kritiku desničara i oštru osudu levičara kao »likvidatora«.

Pripreme za Treći kongres KPJ nastojale su da iskoriste pristalice obe frakcije za izbor svojih delegata. Obe frakcije sačinile su i svoje projekte rezolucije o političkoj situaciji, o kojima je trebalo da se izjasne partijske organizacije. Međutim, sve oblasne konferencije (održane uoči kongresa) izjasnile su se protiv frakcionaštva i sektaštva.

Ovo antifrakcijsko raspoloženje u potpunosti je dominiralo i radom Trećeg kongresa KPJ, koji je održan u Beču od 17. do 22. maja 1926. Pod pritiskom delegata, obe frakcije su priznale svoje političke greške i unošenje ličnih momenata u sukobe. Sve odluke kongresa donete su jednoglasno i u suštini su značile potvrdu odluka Treće konferencije KPJ i plenuma Izvršnog komiteta Kominterne iz 1925.

Želeći da označe prekid sa političkim sukobima u Partiji, učesnici kongresa izabrali su u Centralni komitet, pored novih ljudi, i nocioce frakcijskih borbi. Delegati kongresa poverovali su u iskrenost istupanja Sime Markovića, koji se kritički osvrnuo na svoje pogrešne idejne stavove i svoje političko delovanje, pa su mu ukazali puno poverenje izabravši ga za sekretara Centralnog komiteta.

Položaj sekretara Partije dr Sima Marković koristio je za sprovođenje svojih idejnih i političkih stavova. Predstavnici levice koji su znatno uticali da Partija izgradi revolucionarne stavove o suštinskim pitanjima pokazivali su u to vreme uskogrudost i sektaštvo, što se takođe odražavalo na stanje u Partiji.

Digitized by Google

Svi pokušaji da se na plenumima CK KPJ aprila i novembra 1927. raščisti sa frakcijskim ponašanjem ostali su bez uspeha. Borba za načelna pitanja pretvorila se u borbu za lični prestiž i u netrpeljivost. Došlo je do novih zaoštravanja i otvorene pretnje rascepom od strane desnice. Frakcijsko ponašanje prenosilo se na niža rukovodstva i pojedine organizacije, ali su se čule i oštre reči osude od strane pojedinih rukovodstava Partije koja su time izražavala raspoloženje članstva.

Uključivanje generacije skojevaca vaspitanih u borbenom i antifrakcijskom duhu u rad Partije ojačalo je snage u partijskim organizacijama koje su bile sposobne da povedu organizovanu antifrakcijsku borbu u KPJ. Kao najsnažnija politička i organizatorska snaga u borbi za jedinstvo komunista, protiv leve i desne frakcije, pojavila se 1927. godine zagrebačka partijska organizacija.

Delujući u radničkoj sredini Zagreba, od kraja marta do hapšenja sredinom juna 1927. godine, Josip Broz je vrlo brzo ušao u rukovodstvo Nezavisnih sindikata i u Mesni komitet KPJ. Rad Josipa Broza u Zagrebu pada u vreme kada je borba protiv frakcionaštva ušla u odlučnu fazu.

Neposredno posle Prvog kongresa Nezavisnih sindikata u Zagrebu je održan sastanak aktiva mesne organizacije KPJ. Razmotrivši sva pitanja u vezi sa radom kongresa, članovi partijskog aktiva osudili su predstavnike desne frakcije zbog izigravanja odluke Aprilskog plenuma CK KPJ, ali su istovremeno istakli i nesigurnost partijske centrale u čijim je rukama bila priprema i organizacija kongresa. Nešto kasnije, 24. juna 1927. godine, u Zagrebu je održana plenarna sednica Pokrajinskog radničkog sindikalnog odbora za Hrvatsku i Slavoniju, na kojoj je podnet iscrpan izveštaj o radu i odlukama Prvog kongresa Nezavisnih sindikata.

Zbog antifrakcijskog stava »radničkog fronta«, desničari su već krajem juna 1927. godine otpočeli sa otvorenim napadom na sindikalni pokret Hrvatske. Tom prilikom oni su u levičare svrstali sve one koji nisu podržavali desnu frakciju. U Zagrebu su im, sem toga, smetale i snažne ličnosti radničkog pokreta: Ivan Krndelj, Đuro Salaj, Đuro Đaković, Josip Broz, Blagoje Parović, Ivan Tomanić, Josip Kraš, Blaž Valjin i drugi.

Odlučan borac za jedinstvo revolucionarnog pokreta i KPJ, Đuro Đaković je od osnivanja Partije nastojao da se prevaziđu unutarpartijski nesporazumi i idejna neslaganja. Kada su ta neslaganja izgubila svaki ideološki smisao i prenela se na lične odnose vodećih kadrova u KPJ, Đuro Đaković je odlučno insistirao na tome da se ovi odnosi u KPJ raščiste i prevaziđu.

Svoje stavove o frakcijskim borbama u KPJ Đuro Đaković je najjasnije izneo u *Obrazloženju spora u KPJ*, pisanom u Moskvi 10. januara 1928. godine. Njegovo tvrđenje da je Kominterna najpre prepustila vođstvo Partije »desnima«, odnosno grupi Marković—Stefanović, a zatim »levima«, Kaclerović—Cvijić, a potom pokušala da u zajedničkom rukovodstvu pomiri te dve grupe, sadrži i kritiku Kominterne u kojoj se godinama na stanje u KPJ gledalo

Digitized by Google

isključivo kao na sukobe pojedinaca i grupa oko rukovodećih mesta u Partiji.

Analizirajući stanje u KPJ, Đuro Đaković dokazuje da ni desnica ni levica nisu imale pravilne stavove o nacionalnom i sindikalnom pitanju, odnosu prema parlamentarizmu i saradnji sa progresivnim strankama i pokretima. Posebnu pažnju zaslužuje Đakovićevo utvrđivanje desničarskih tendencija kod levih frakcionaša. Te tendencije ogledale su se u tome da »levica« nije za jačanje pokreta iskoristila, idejno i politički, zabranu Radićeve stranke 1924. godine, zatim političku kapitulaciju Radića i ulazak radićevaca u parlament. Levičari takođe nisu shvatili potrebu uspostavljanja veza sa makedonskom revolucionarnom organizacijom, a nijedan »levičar« nije preuzeo čak ni odbranu pred sudom pohapšenih i proganjanih Makedonaca. Zato je Đuro Đaković smelo tvrdio da se nacionalna politika »levičara« svodi na revolucionarnu frazeologiju u legalnim listovima i časopisima, a na desničarsko ponašanje u praksi političke borbe.

Đuro Đaković je oštro kritikovao i naredbodavni stav levičara u sindikatima. Umesto da deluju preko sindikalnih frakcija, »levičari« su primali u Partiju najamne radnike koji su se plašili da stupe u sindikat. Zato Đuro Đaković zaključuje: »Nama nisu potrebni paradni ili pasivni komunisti, već aktivni u svakom pitanju radničke klase, koji treba da budu vodiči klasne borbe radničke klase, da se bore za pravo koalicije«.

Na primeru parlamentarnih izbora 1927. godine, Đuro Đaković je dokazao da su grešili i desničari i levičari. U Dalmaciji je bila greška što se Partija odrekla Republikanskog bloka radnika i seljaka, a u Hrvatskoj, gde je inače bilo najviše uspeha, zato što se posle parlamentarnih nije išlo na opštinske izbore pod izgovorom da se ne potenciraju progoni, »iako progoni nad nama u toj pokrajini nisu bili tako oštri kao što su bili nad nekim nacionalnim pokretima, kao, na primer, nad Makedoncima«.

Zbog njegovog doslednog antifrakcijskog stava, protiv Đure Đakovića su ustajale i leva i desna frakcija koje su nastojale da onemoguće njegov uticaj u Partiji. Ali istinski borci za interese radničke klase koji su izrastali iz svakodnevne borbe protiv reakcije za ostvarivanje osnovnih prava radničke klase i te kako su umeli da cene Đuru Đakovića, što se vidi iz činjenice da su mu radnici ukazivali puno poverenje u raznim sredinama u kojima je, usled stalnih progona policije, morao da živi i radi pod najtežim uslovima.

Zato što je uživao veliko poverenje radničke klase, kao čovek komunističkih ubeđenja i morala i nepomirljivi borac za jedinstvo KPJ, Đuro Đaković je i mogao 1928. godine, i sve do svoje smrti, da nosi glavni teret borbe za jedinstvo Partije u najtežim uslovima ilegalnog rada i otvorene borbe komunista protiv diktature.

Kako se ni »levičari« nisu odricali starog metoda rukovođenja, oni se nisu okretali članstvu, na osnovu ispravnih odluka kongresa i plenuma KPJ, već su tražili intervenciju međunarodnih komunističkih foruma. Zbog toga su u junu 1927. živo agitovali među čla-

Digitized by Google

novima CK i naročito među rukovodećim kadrom u Hrvatskoj — da zahtevaju »levičarski« Politbiro CK KPJ. Levičari su, osim toga, nastojali da, posle hapšenja u Beogradu, iskoriste prenošenje sedišta Politbiroa u Zagreb i obnove levu frakciju prikrivajući svoje grupe pod imenom »prijateljski kružoci«.

U vreme složenih unutarpartijskih odnosa Josip Broz je u Zagrebu, kao organizacioni sekretar Mesnog komiteta KPJ, celokupnom radu dao novu sadržinu. Članove Partije i rejonskih komiteta Josip Broz je upućivao na zadatke u industrijska preduzeća, među radnike. Time je zagrebačka organizacija uspela da oživi svoj rad i izraste u najsnažniju organizaciju KPJ, koja je uočavala razlike između stvarnog rada i frakcijskog delovanja.

Uprkos radničkom partijskom jezgru u Zagrebu, u Mesnom komitetu većinu su činili članovi koji su bili frakcijski opredeljeni. Zato je Josip Broz sa Andrijom Hebrangom, članom Komiteta, rešio da istupi sa posebnim koreferatom i pitanje frakcionaštva iznese pred konferenciju. To je bilo utoliko značajnije što je Osmoj redovnoj konferenciji mesne organizacije održanoj u noći 25—26. februara 1928. godine prisustvovao i delegat Kominterne. Prisustvo delegata Kominterne bilo je u vezi sa radom Komisije Političkog sekretarijata Izvršnog komiteta povodom spora u KPJ. Normalno je da je Kominterna želela da odnose u KPJ sagleda i kroz rad jedne od najvećih partijskih organizacija.

Zagrebačka konferencija odbacila je izveštaj većine Mesnog komiteta, a puno poverenje poklonila Josipu Brozu, izabravši ga i za sekretara novog komiteta. Antifrakcijsko raspoloženje učesnikâ konferencije naročito je došlo do izražaja prilikom razmatranja direktiva delegata zagrebačke organizacije za savetovanje u Moskvi koje je sazvao Izvršni komitet Kominterne, na kome je u aprilu 1928. godine usvojeno Otvoreno pismo Komunističke internacionale članovima KPJ.

Sadržina Otvorenog pisma jasno ukazuje da je Kominterna konačno morala da odbaci svoje dotadašnje kompromisne kombinacije oko rukovodstva KPJ. Kominterna je shvatila da je, pored novog kursa koji je započeo u KPJ, neophodno da se sa rukovodećih mesta u Partiji uklone učesnici u frakcijskoj borbi i, posebno, nosioci frakcionaštva. Prihvatajući ovakva rešenja u Otvorenom pismu i materijalima za Četvrti kongres KPJ, Kominterna se nije, međutim, odrekla i svojih političkih ocena donesenih u vreme idejnih borbi u KPJ.

Važno je istaći da je u vezi s frakcijskim borbama u KPJ i Otvorenim pismom Kominterne zagrebački Mesni komitet, na proširenoj sednici od 26. maja 1928. godine, u posebnoj rezoluciji konstatovao »da je u interesu cjelokupne partije, da se članstvo upozna sa historijom razvitka partije i unutarnjih partijskih borbi. Ovakvo svestrano upoznavanje članstva — kaže se u rezoluciji — naročito je potrebno danas u vrijeme borbe za ozdravljenje i poredak u partiji. Stoga prošireni MK smatra da je potrebno da CK poduzme sve mjere za izdavanje jedne knjige ili brošure o istoriji KPJ«.

Digitized by Google

Mesni komitet u Zagrebu, sa Josipom Brozom na čelu, postaće u 1928. godini centar borbe za sprovođenje Otvorenog pisma Kominterne i u toj borbi za jedinstvo jugoslovenskih komunista uživaće podršku revolucionarno orijentisanih partijskih i skojevskih rukovodilaca.

Četvrti kongres KPJ, održan u Drezdenu 1928. godine, protekao je u znaku obračuna sa frakcijama, ali je pod uticajem odluka Šestog kongresa Kominterne, održanog avgusta—septembra 1928, zauzeo i neke pogrešne stavove i prihvatio ocenu da u Jugoslaviji predstoji buržoasko-demokratska revolucija, što je imalo dalekosežne posledice po dalji razvoj revolucionarnog pokreta.

Digitized by Google

Trajko Stamatoski

Trideset pet godina makedonske azbuke i pravopisa

Deli nas punih trideset pet godina* od 6. juna 1945. godine, kada je Ministarstvo narodne prosvete vlade federalne Makedonije donelo poznato rešenje da se projekt, koji je podnela njegova Komisija za jezik i pravopis, »prihvati kao zvaničan pravopis«. Mesec dana pre toga, 5. maja 1945, narodna vlada je objavila svoje rešenje o makedonskoj azbuci, koje su činila samo dva člana: da se madekonska azbuka sastoji od 31 slova (u prilogu su data pisana i štampana slova) i da rešenje stupa na snagu danom objavljivanja. Time je verifikovana kodifikacija makedonskog književnog jezika, koju je predložila posebna komisija za jezik i pravopis Ministarstva narodne prosvete. Oba događaja, nema nikakve sumnje, spadaju među najznačajnije u kulturnoj istoriji makedonskog naroda. Zahvaljujući njima, potvrđena je odgovarajućim dokumentima posebnost makedonskog naroda i, naročito, posebnost njegovog jezika.

Vremenska distanca od trideset pet godina omogućava da se svestrano oceni rad na kodifikaciji makedonskog književnog

* Prilog Trajka Stamatoskog jedan je od referata pročitanih na svečanoj sednici Instituta povodom 35. godišnjice donošenja makedonske azbuke i pravopisa.

Digitized by Google

jezika i razmotre rezultati i perspektive makedonistike u ovom trenutku.

Sa zadovoljstvom možemo konstatovati da se naša sadašnja ocena o radu sastavljačâ makedonske azbuke i pravopisa uopšte ne razlikuje od one koju smo dali kada smo obeležavali tridesetu godišnjicu ovih istorijskih akata. Čak bi se danas mogla dati i nešto viša. Naime, ukoliko se više udaljavamo od istorijskih dana 1945, utoliko se snažnije uveravamo u to da su sastavljači makedonske azbuke i pravopisa, iako su radili u veoma složenim uslovima, pa i bez dovoljno iskustva u ovakvom poslu, a uz to pod velikim pritiskom potreba dana, uspešno razrešili ne male dileme.

Tvorci naše azbuke i pravopisa pokazali su veliku dalekovidost kada su se opredelili za to da se književni jezik izgradi na osnovi narodnog. To je značilo da nisu tražili njegove udaljene veze sa staroslovenskim, odnosno staromakedonskim jezikom, već da su imali sluha za svakodnevicu, koja je govorila u prilog savremenom jeziku. Samim ovim svojim izborom otklonjen je niz teškoća, koje su se, pod uticajem tradicije, mogle javiti pri prihvatanju ovih ili onih odlika književnog jezika. Narodna osnova književnog jezika neminovno je zahtevala i fonološki pravopis, a ovaj, opet, stvaranje odgovarajućeg grafijskog sistema. Prema tome, sâmo opredeljenje za princip da se književni jezik gradi na osnovama narodnog u samom početku je rešilo niz ključnih pitanja.

Komisija za azbuku i pravopis je i prilikom utvrđivanja grafijskih i ortografijskih normi pokazala da je za moderna rešenja. Drugačije nije ni moglo biti, pošto se kodifikovao jezik kao sredstvo opštenja u savremenom, naprednom društvu, u sredini koja je znala šta je to književna reč.

Važna karakteristika pravopisa makedonskog književnog jezika je njegova demokratičnost. Pravopis nije shvaćen kao stega, kao nešto jednom zauvek dato, ali se, isto tako, znalo da utvrđene norme i njegovu stabilnost treba poštovati. Pravopisne norme je trebalo da polože ispit u uslovima krupnih ekonomsko-političkih i socijalnih promena u društvu i veoma brzog razvoja književnog jezika. Praksa je pokazala da su one u osnovi dobro koncipirane i da iz njih treba ukloniti samo izvesne nedoslednosti.

Popunjavanje izvesnih praznina i otklanjanje određenih nedoslednosti usledilo je aprila 1948. godine. Intervencije su bile minimalne i formulisane su u šest tačaka. U ovom tridesetpetogodišnjem periodu makedonska javnost je dobila još dva izdanja svog pravopisa: *Makedonski pravopis sa pravopisnim rečnikom* Blažeta Koneskog i Kruma Toševa, Skoplje 1950, i *Pravopis makedonskog književnog jezika sa pravopisnim rečnikom*, Skoplje 1970, delo grupe autora, u izdanju Instituta za makedonski jezik »Krste Misirkov« (neizmenjeno, odnosno fototipijsko izdanje ovog pravopisa pojavilo se prošle godine).

Oba izdanja imaju istu osnovnu karakteristiku: težnju za što manjim promenama, a za što većim preciziranjem. Čini se da je to

Digitized by Google

zaista pozitivno nastojanje. To ujedno znači da je makedonski pravopis u osnovi solidno postavljen i da praksa ne zahteva promene po svaku cenu. Shvata se da je pravopis ipak konvencija i da se izmene u njemu vrše tek kada nauka i praksa dokažu stvarnu neodrživost pojedinih utvrđenih normi.

Činjenica da je u ovih trideset pet godina naš pravopis pokazao svoju životnost, da je samo dorađivan i bliže preciziran, govori da je sastavljen uz dobro poznavanje strukture i duha našeg jezika, da su autori imali pravilan odnos prema prošlosti jezika i svestrano sagledali njegov razvoj u budućnosti. Zato tvorci naše azbuke i pravopisa, oni što su utvrdili norme makedonskog književnog jezika, zaslužuju priznanje i našu zahvalnost.

Trideset peta godišnjica od donošenja makedonske azbuke i pravopisa je prava prilika da se povodom tog jubileja kaže nešto i o makedonskoj nauci o jeziku. Treba istaći da je jednodušna ocena da makedonistika doživljava sve veću afirmaciju u zemlji i svetu.

Naime, na proučavanju i naučnoj obradi razvojnog puta makedonskog jezika, kao i raznih njegovih aspekata — istorijskih, dijalektoloških, savremenih itd., danas se organizovano radi u Skoplju, makedonskom lingvističkom centru: u Makedonskoj akademiji nauka i umetnosti, na Filološkom fakultetu i, posebno, u Institutu za makedonski jezik »Krste Misirkov«. Srećna je okolnost što je u proteklom periodu naša nauka o jeziku već obogaćena fundamentalnim radovima, kao što su: *Gramatika* i *Istorija makedonskog jezika* profesora Blažeta Koneskog, *Rečnik* u tri toma i veliki *Pravopis*, dela grupe autora. Zahvaljujući stalnom proširivanju kruga kadrova i njihovom naučnom usavršavanju, danas se radi i na veoma obimnim projektima, kakvi su nesumnjivo: makedonska terminologija pojedinih nauka, veliki enciklopedijski rečnik makedonskog jezika i rečnik jezika makedonske narodne poezije, rečnik makedonskih crkvenoslovenskih tekstova, celokupni makedonski dijalektološki atlas i učešće u izradi opšteslovenskog lingvističkog atlasa, registar imena naseljenih mesta u Makedoniji sa etimološkim tumačenjima, kao i makedonskih prezimena, zatim sintaksa i, uopšte, gramatička struktura makedonskog jezika itd.

Veoma je značajno što se svi ovi makro-projekti nalaze u razvijenijoj fazi obrade.

Naime, Makedonska akademija nauka i umetnosti već deset godina (od 1971) izdaje *Bilten Odbora za izradu makedonske naučne terminologije*, najpre po dve, a od 1974. godine četiri velike sveske godišnje. Već je sačinjena terminologija za sledeće oblasti: za arhitektonske konstrukcije, voćarstvo, matematiku, elektrotehniku, hemiju i organsku i neorgansku hemijsku tehnologiju, simboličku logiku, sociologiju, petrografiju i petrologiju, metalurgiju itd. — »Utvrđivanje naučne i stručne terminologije u različitim oblastima — naglašava se u uvodnoj reči redakcije — danas je imperativna potreba savremenog sveta, pošto od toga zavisi us-

Digitized by Google

pešno komuniciranje u oblasti naučne delatnosti, kao i efikasno prenošenje znanja u pedagoškom procesu. Pored toga, to ima i specifično značenje za nacionalnu kulturu jedne sredine, a posebno za njen jezik.«

Institut za makedonski jezik već je izdao prve sveske svoja dva projekta: *Rečnika makedonskih crvenoslovenskih tekstova* i *Sintaksičko-generativnog rečnika makedonskih glagola*, a u štampi se nalazi *Rečnik jezika makedonske narodne poezije*.

Rečnik makedonskih crkvenoslovenskih tekstova obuhvata makedonske spomenike od XII do, uglavnom, XVI veka, a registruje ćirilometodijevsku tradiciju kod nas i karakteristike živog narodnog govora u pisanoj reči. Prve sveske su povoljno ocenili poznati svetski eksperti iz ove oblasti, kao i Komisija za crkvenoslovenski jezik koja deluje pri Međunarodnom komitetu slavista.

Sintaksičko-generativni rečnik makedonskih glagola, odnosno njegovu prvu svesku, dobro je primila Međunarodna komisija za gramatičku strukturu slovenskih jezika. Zahvaljujući ovom rečniku makedonski jezik će, sa sintaksičkog stanovišta, biti jedan od najbolje proučenih slovenskih jezika.

Rečnik jezika makedonske narodne poezije, čiji je prvi tom u štampi, prvo je delo ove vrste u širem južnoslovenskom prostoru. On će biti od velike pomoći svima onima koji proučavaju naše narodno stvaralaštvo, ali i onim savremenim stvaraocima koji će želeti da u svoja dela unose njegove jezičke modele.

O interesovanju i, uopšte, odnosu inostranih slavista prema makedonskom jeziku najbolje svedoče: njihovo proučavanje raznih problema našeg jezika, saradnja sa časopisom »Makedonski jezik« i drugim našim publikacijama, doktorske disertacije iz makedonskog jezika (upravo ovih dana odbranjena je jedna takva disertacija na Univerzitetu u Haleu, NDR), otvoreni lektorati i održani kursevi makedonskog jezika, naučni susreti u inostranstvu posvećeni isključivo makedonistici (poslednji je održan pre nepunih mesec dana na Univerzitetu u Napulju, povodom desetogodišnjice Katedre za makedonski jezik i književnost i naučnog izučavanja našeg jezika, naročito fonetike, eksperimentalnim putem, na ovom univerzitetu), učešće na Seminaru za makedonski jezik, literaturu i kulturu, posete i prisustvovanje predavanjima u našem lingvističkom centru, rad na više dvojezičnih rečnika (u oba pravca), uključivanje makedonskog jezika u niz opšteslovenskih priručnika i projekata itd.

Na žalost, gotovo se neizbežno nameće da i ovom prilikom pomenemo da i u najnovije vreme predstavnici bugarske nauke o jeziku napadaju makedonski književni jezik, u nastojanju da prisvoje i njega i njegova dostignuća. Jedan od razloga našeg zadržavanja na ovim napadima je obiman prilog *Jedinstvo bugarskog jezika u prošlosti i danas*, objavljen 1978. godine u časopisu »Bugarski jezik«, ispod kojeg je »kolektivno« potpisan Institut za bugarski jezik pri Bugarskoj akademiji nauka i umetnosti. U njemu se makedonski jezik — bez ikakve ograde — pro-

Digitized by Google

glašava »pismeno-regionalnom normom bugarskog jezika u SR Makedoniji«.

Makedonska nauka o jeziku, razumljivo, nije mogla ostati ravnodušna prema ovoj bezobzirnoj i besprimernoj dezinformaciji i odvratnoj manipulaciji makedonskim jezikom, utoliko više što je napis zamišljen kao lingvistički pandan ili, kako tačno primećuje recenzent srpskohrvatskog izdanja naše knjige *O makedonskom jeziku*, »druga, lingvistička strana medalje žalosno sročenog antimakedonskog pamfleta«, koji je deset godina ranije objavio Institut za istoriju pri Bugarskoj akademiji nauka.

Naša knjiga *O makedonskom jeziku* — koju je izdao Institut za makedonski jezik »Krste Misirkov«, i to na makedonskom, ruskom i engleskom jeziku, a, nešto kasnije, izdavačka kuća »Veselin Masleša« iz Sarajeva na srpskohrvatskom, — ponudila je ozbiljnu lingvističku argumentaciju i nepobitno je potvrdila samostalnost makedonskog jezika. U njoj se makedonsko jezičko pitanje razmatra u kontinuitetu, a težište se stavlja na njegov razvoj poslednjih 150 godina. Pri tom se navode reči istaknutih predstavnika naučne i društvene misli, kakvi su, nesumnjivo, bili Petko Slavejkov, Đorđi Pulevski, Stojan Novaković, Temko Popov, Petar Draganov, Anri Barbis, Trajčo Kostov, Georgi Dimitrov, kao i lingvistâ svetskog glasa Krsteta Misirkova, Aleksandra Teodorova — Balana, Antoana Mejea, Andrea Vajana, Mječislava Maleckog i drugih, izgovorene i napisane u vreme kada makedonski narod još nije imao svoju državnost ni svoj kulturni centar koji bi mogao da se na odgovarajući način postavi nasuprot centrima koji su makedonsko nacionalno i jezičko pitanje posmatrali sa stanovišta svojih uskih nacionalističkih interesa.

Makedonski jezik i njegova standardna forma prihvataju se danas u svetu kao neosporna činjenica. Svetska naučna misao shvata da oni imaju svoju prošlost, sadašnjost i budućnost (jer ne može biti sadašnjosti bez prošlosti, a još manje budućnosti bez sadašnjosti) i da uopšte ne zavise od toga da li im neko daje ili ne daje mesto u porodici jezika.

Nije slučajno što se makedonski književni jezik toliko izvanredno brzo razvio. Takvom razvoju doprineli su ne samo uslovi u kojima danas živi makedonski narod (uslovi u kojima se mogu užívati plodovi civilizacije) već i sve ono što je prethodilo ovom periodu. Makedonci, naime, u prošlosti nisu smeli da upotrebljavaju svoj jezik, da razvijaju njegove stvaralačke mogućnosti, ali oni nikada nisu prestali, kao što bi to rekao Tomas Eliot, da *osećaju* na svom jeziku. Ovaj veliki pisac i humanista, odličan poznavalac filozofije, psihologije i klasičnih jezika, kao da je imao u vidu upravo našu situaciju kada je rekao: »Jednom se narodu može oduzeti jezik, taj se jezik može potisnuti, i u školi mu se može nametnuti drugi; ali, sve dok taj narod ne naučite da *oseća* novi jezik, stari niste iskorenili, i on će se ponovo pojaviti...« Makedonci su, da dodamo, u tome imali i snažne kulturne tradicije, te je u danima slobode njihova nacionalna kultura mogla doživeti samo puni procvat.

Digitized by Google

zistenciju, »ontološke« supremacije ekonomije (otuđenog rada) u slobodan ljudski život. Ako je, sugerira Sekulić lucidno odmah u uvodu, moguće »samooslobođenje proletarijata«, moguć je i »autentični« ljudski opstanak. Promaše li proleteri, promašio je svoju ljudsku mogućnost i čovjek kao takav.

Međutim — primjećuje autor — kao da je nezadrživa savremena teorijska i iskustvena tendencija neutralizacije, relativizacije i istovremeno mitologizacije revolucionarne prakse proletarijata, i upozorava: »I proletarijat i filozofija nalaze se danas pred bitnom kušnjom: naime, pred mogućim razaranjem onog bitnog što im je podarilo dostojanstvo — pred teorijsko-iskustvenim dezavuisanjem istorijske revolucionarne legitimnosti proletarijata, i to kako u ‚kasnom' kapitalizmu, u kome je proletarijat navodno ‚zakasnio' za revolucionarnu transcendenciju građanskog društva, tako i u ‚ranom' socijalizmu, u kome je navodno ‚prerano' za radikalniju revolucionarnu praktičnu imaginaciju proletarijata« (str. 9).

Revolucionarna komunikacija filozofije i proletarijata moguća je, međutim, samo između revolucionarne filozofije i revolucionarnog proletarijata. Ona je utemeljena u supstancijalitetu same historije kao takve. Tako se Sekuliću Marxovo poimanje historije ispostavlja najodlučnijim momentom »ostvarenja filozofije« i »ukidanja proletarijata«: revolucionarna filozofija neće se »ostvariti«, kao što se ni revolucionarni proletarijat neće »ukinuti« ukoliko regulativni princip suodnosa filozofije i proletarijata ne bude utemeljen u epohalnoj novosti Marxova poimanja historije. U biti, pak, Marxova poimanja historije nije na djelu ekonomsko poimanje historije, već historijsko poimanje ekonomije (rada). Obrat proletarijata u ljudstvo noseća je potencija Marxova mišljenja historije, »čije revolucionarno otvaranje i jeste istinsko polje susreta filozofije i proletarijata u Marksovom djelu« (str. 196).

U prvom dijelu rasprave, nakon pokazivanja Hegelova značaja za zasnivanje odnosa filozofije i proletarijata, autor teorijski utemeljuje: 1. Marxovu kritiku filozofije u odsustvu proletarijata, 2. Marxovu kritiku filozofije kroz slutnju proletarijata, 3. prvi susret filozofije i proletarijata u Marxovu djelu.

Što se tiče mjerodavnosti Hegelove filozofije i Marxove kritike te filozofije za pitanje komunikacije filozofije i proletarijata, Sekulić smatra da je, neovisno o marksističkom stavu spram Hegela, ovaj veliki dijalektičar »nezaobilaziva instancija«, te da se prema njemu mora »odnositi«, i to upravo stoga što Marxova intencija prevladavanja Hegelove filozofije nosi sobom tendenciju izgradnje metafilozofskog Marxova stajališta kao stajališta proletarijata. Uvidajući da je poznata maksima Iringa Fetschera: Reci mi kakav je tvoj odnos prema Hegelovoj filozofiji, pa ću ti reći kojoj vrsti marksizma pripadaš — zacijelo pretjerivanje, autor nalazi da se »*istorijska silina ili slabost proletarijata pojavljuju kao princip napredovanja ili regresije marksističke teorije — a ne Hegel!*« (str. 31—32, — sva isticanja u tekstu su Sekulićeva). Dodajmo ovome izuzetno instruktivnu autorovu metodičku opasku sa 63. strane: »Bavljenje

Digitized by Google

Stjepan T. Šimić

Značajno filozofsko djelo

(Povodom knjige Božidara Gaja Sekulića: »Filozofija i proletarijat«, RU »Veljko Vlahović«, Subotica, 1980)

Nošena — metodologijskim utemeljenjem i iskazom — Marxovom metodom *kritike političke ekonomije*, studija Božidara Gaja Sekulića *Filozofija i proletarijat* prevalentno je zainteresirana da teorijskom elaboracijom suodnosa »ozbiljenja filozofije« i »ukidanja proletarijata« u Marxovoj bitnoj misli revolucije — u dijalektički oprečnom krajoliku klasne borbe dviju nosećih svjetskih praksi: prakse rada i prakse kapitala, svjetskog procesa socijalizma i svjetskog procesa kapitalizma — promisli aktualne konkretno-historijske mogućnosti revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata: realne mogućnosti obrata proletarijata u ljudstvo, egzistentnog (otuđenog) rada u slobodu, slobodnu ljudsku djelatnost, mogućnosti obrata historijske misije kapitala u historijsku misiju proletarijata, kapitalizma u socijalizam.

Filozofska (ne)moć proletarijata isto je što i proleterska (ne)moć filozofije. Ako je, drugim riječima, zapriječena revolucionarna komunikacija filozofije i proletarijata (dakako, na Marxov način promišljena), zapriječeno je pretvaranje proleterske u ljudsku eg-

Digitized by Google

gonu revolucije, ispostavlja kao bitno ambivalentan: i proletarijat i filozofija su, naime, proizvodi kapitalističkog civilizacijskog mišljenja/djelovanja.

Susret filozofije i proletarijata u Marxovu *Uvodu* zbiva se na ravni radikalne revolucije »građanskog društva«, dok se u *Ekonomsko-filozofskim rukopisima iz 1844.* ovaj susret utemeljuje kroz problem otuđenja rada, koji autor smatra centralnim, najlegitimnijim, kako za sudbinu revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata u Marxovu djelu tako i za »cjelovito marksističko revolucionarno stajalište«. Ogromna epistemološko-metodološka moć »teme« otuđenja rada proistječe iz toga što ona predstavlja »arhimedovsku tačku *mogućnosti proleterskog obrata u ljude:* ako je moguće ‚ukidanje' — dakle ne ‚oslobođenje' rada, onda je oslobođena centralna mogućnost za radikalno distanciranje proletarijata od klasne civilizacije, onda je već na djelu njegova *moć i budućnost* s one strane plesa u klasnom krugu ‚predistorije'« (str. 87), poetično zaključuje Gajo Sekulić.

Dajući prikaz otuđenja rada radnika od proizvoda, otuđenja radnika od njegove samodjelatnosti, otuđenja čovjeka od njegove generičke biti, otuđenja čovjeka od čovjeka, te društvene biti otuđenja rada, autor ističe da se historija Marxu pokazuje kao bitno mjerodavna stvar ljudskog bitka, za ljudsku mogućnost ili nemogućnost transcendiranja rada kao najvišeg bitka ljudske egzistencije, da, zapravo, Marxova misao historije »do posljednjeg daha« promišlja mogućnost autentičnog ljudskog opstanka kroz transcendenciju proleterske egzistencije. Tako nas autor uvodi u treće, najsnažnije poglavlje rasprave: Ontološki primat ekonomije (rada) nad istorijom između filozofije i proletarijata.

U Marxovoj kritici političke ekonomije — smatra Sekulić — nije bitno kako je kapital razvio filozofiju u disciplinarnom smislu, niti, pak, to da je kritika političke ekonomije viša forma filozofije, već nešto bitnije — »pošto se filozofija plebejski upustila u ekonomiju upućujući se za proletarijatom«. Zapravo, Marxova kritika političke ekonomije je *»centralni prostor njegovog poimanja istorije, budući da je za nju najbitnije, i s obzirom na mogućnost revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata, to da je ona kritika ontološkog primata ekonomije nad čovjekom i istorijom«* (str. 161). Polazeći od ovih postavki, Sekulić se zadržava na dva pitanja relevantna za Marxovu kritiku primata ekonomije (rada) nad čovjekom i historijom: na pitanju robnog fetišizma s aspekta razlikovanja između otuđenja i postvarenja i na pitanju značenja Marxove teze o dva »carstva« u trećem tomu *Kapitala.* Ova dva pitanja, zapravo, priređuju osnovne premise razumijevanju Marxova pojma historije.

U ekonomskim rukopisima Marxovo mišljenje historije vodi borbu »na život i smrt«. Ispostavi li se da je ekonomija nad historijom, ne može se pokazati historijska novost proletarijata i mogućnost slobodne ljudske prakse. Ekonomija će se pokazati kao metafizička dekoracija svijeta i mišljenja ukoliko je na djelu identitet

Digitized by Google

otuđenja i postvarenja, iza kojeg se skriva identitet prakse i rada. S druge, pak, strane, ako je dualizam carstva rada i slobode ontološka sudbina čovjekova svijeta i historije, onda će Marxovo poimanje historije biti podvedeno pod klasičnu filozofiju historije »koja će ‚otkrivati' i ‚imenovati' bitak istorijskog *kao* istorijskog u mističnoj udaljenosti od profane svakidašnjice istorijskog iskustva« (str. 163). Marxovo postavljanje pitanja robnog fetišizma ide ka tome da doprinese razbijanju lošeg identiteta otuđenja i postvarenja, da bi se priredio prostor historijskoj legitimnosti proletarijata zajedno sa transfilozofskom mogućnošću filozofije. Proletarijat ne smije ostati u pukoj suprotnosti prema postvarenom svijetu, jer je moguće da klasna svijest i revolucionarna praksa proletarijata budu zarobljene horizontom »političke« revolucije, horizontom koji ne razumije »objekt« kao materijalno tijelo subjekta, kao svoj »drugobitak«.

Interpretacijski aktualizirajući bitni smisao znamenitog Marxova stava o »carstvu slobode« i »carstvu nužnosti« u trećem tomu *Kapitala*, smatrajući ga, dakako, odlučnim za stvar revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata, Sekulić apodiktično ustvrđuje da Marx i u »carstvu nužnosti« dopušta slobodu, »mada ograničenu, ipak slobodu«. Držeći da ovo mjesto na stanovit način iskazuje noseću matricu filozofova mišljenja u cvoj nedvojbeno izvanrednoj studiji, navedimo ga u cijelosti: »Budući da svladavanje sfere nužnosti u ime slobode nužno i direktno vodi prvenstveno preko proleterske egzistencije kao date istorijski ograničene i bitno poništene ljudske egzistencije ‚nije ljudski lojalno ni umjesno niti mišljenje slobode koje bi proletersku egzistenciju vječno zarobilo otuđenom strukturom rada kao radnog procesa (koji je ‚vječna prirodna nužnost'), niti ono mišljenje koje bi u ime ljudske slobode proletersku egzistenciju vezivalo isključivo za ‚pravo carstvo slobode' *distanciranjem* od sfere nužnosti, dakle, od ‚sfere' u kojoj se kao riba na suvom održava proleterski bitak! *Cjelovita proleterska egzistencija zahvata i carstvo nužnosti i carstvo slobode!* Samo zato dolazi do *prividnog protivrječja u mišljenju Karla Marksa.* Svako ekstremno smještanje stvari proleterskog samooslobođenja *ili* u rad *ili* izvan rada predstavlja lažnu alternativu proleterskog pokreta« (str. 194).

Marxova misao zapravo naginje prevladavanju diskrepancije dva carstva — »slobode mimo rada i rada mimo slobode«. Ovim su — ispravno uviđa Sekulić — na području kritike političke ekonomije očuvane i dalje razvijene bitne mogućnosti revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata, budući da »ljudi imaju istoriju, jer moraju *proizvoditi* svoj život, i to moraju na *određen* način« (K. Marx, *Njemačka ideologija).* Dakako, ne moraju ga proleteri navijek proizvoditi na isti način. Obrat proletarijata u ljudstvo time se nadaje kao bitni motiv Marxova mišljenja historije, čije revolucionarno otvaranje i jeste teren revolucionarne komunikacije filozofije i proletarijata u djelu Karla Marxa. U djelu Marxovu — zaključuje Sekulić — moguća je nadmoć čovjeka nad svijetom, nad

Digitized by Google

dosadašnjom »ontološkom« supremacijom ekonomije (otuđenog rada) kao najvišeg bitka, koja je i omogućila filozofiju kao »metafizički rezervat ljudske slobode« i proletarijat kao »oskudni i prigušeni ljudski opstanak« (str. 200).

Smatrajući da, u načelu, nije uputno u tekstovima ove vrste iskazivati bilo kakve impresije emotivne prirode (one filozofu Sekulićeva ranga mogu, u krajnjoj instanci, samo smetati, odmagati), dopustit ćemo sebi samo to da u povodu ove — kako već rekosmo — izvanredne studije na kraju kažemo da ona doista zaslužuje značajnu, dužnu pažnju. Mišljenje Gaja Sekulića intelektualnom silinom, prodornošću i razuđenošću svojom, opire se, nemilosrno (mada u studiji, formalno gledajući, nema one kritičko-polemičke iskričavosti), dogmatizmu, ultraradikalizmu, shematizmu, apriorizmu i uprošćavanjima svake vrste.

Sekulićevo promišljanje Marxa — u ovom slučaju »teme« suodnosa filozofije i proletarijata u Marxovu djelu — ne zatvara vidokruge (naprotiv!), nema zapravo onu (u nekih naših filozofa tako izraženu) nadutu ambiciju da izriče dokraja domišljene istine i stavove, maltene kao jedino ispravne, apsolutno obavezujuće. Autor, u stvari, otvara, nudi i dopušta *dia-logos* o tim neprijeporno teškim, odgovornim pitanjima suvremenoga marksizma i socijalizma, otvara razgovor — na frontu Marxovu — o realnim konkretno-historijskim mogućnostima i izgledima Marxove misli u »tehnotronoj« zbilji ovladavanja kapitala radnim procesom, u revolucionarnom pogonu borbe radništva cijeloga svijeta za svoj obrat u ljudstvo, o revolucionarnoj komunikaciji revolucionarne filozofije i revolucionarnog proletarijata.

Filozofsko štivo Sekulićevo pripada najboljoj tradiciji našeg filozofskog eseja (možda je primjerenije reći: filozofske proze); tako je pitko, sočno i bogato da mu — bez ikakva pretjerivanja to možemo istaknuti — ima malo ravna u našoj filozofskoj »produkciji«. To, dakako, ne umanjuje, nego, naprotiv, osnažuje (supstancijalno i »tekstološki«) kritičku rasudnu snagu filozofova mišljenja. Odista je filozof u svojoj nutrini poeta. Ova studija Božidara Gaja Sekulića, koju svesrdno preporučujemo, čini nam se, to osebujno potvrđuje. Neće se ona olako — uvjereni smo — prepustiti prašini vitrine.

Digitized by Google

Dušan Nedeljković

Pet godina »Svetozarevih susreta«

Prvo zasedanje naučnog skupa »Svetozarevi susreti« i prvi zbornik njegovih naučnih radova javljaju se 1975. godine u gradu Svetozareva imena, kao deo programa Odbora Socijalističkog saveza Jugoslavije za obeležavanje stogodišnjice Svetozareve smrti, a na inicijativu Niškog ekonomskog fakulteta i uz dogovor s Odeljenjem društvenih nauka Srpske akademije nauka i umetnosti i sa svim ekonomskim fakultetima Jugoslavije da se na osnovnom polju »ekonomije i politike« svestrano razmotre i rasvetle geneza, suština i značaj pojave, dela, ličnosti i misli Svetozara Markovića, u svetlosti razvoja dela i nauke revolucionarnog stvaralaštva našeg prelaznog perioda.

Razume se da je tu još jednom konačno stavljeno *ad acta* poznato kratkovido ideološko priviđanje apstraktne i protivrečne utvare nekakvog Svetozara »revolucionarnog demokrate« i »socijaliste utopiste«, i još jednom se činjenički celovitije pokazao u trostrukoj problematici »revolucionarnog društveno-ekonomskog razvitka Srbije i Balkana«, »ekonomskih osnova socijalističke samouprave« i razvoja samih »ekonomskih nauka Svetozareva vremena« sâm bitno revolucionarni i delatni, autohtoni i autentični, realni i realistički, originalni marksistički, oslobodilački i stvaralački socijalistički, komunistički i humanistički karakter dela, misli, argumentacijâ,

Digitized by Google

nauke i lika Svetozara Markovića. Time se on i pojavio stvaralački u dobro shvaćenom kontinuitetu i zakonitosti razvoja na delu same socijalne, društveno-ekonomske i, sa njom, političke revolucije našeg prelaznog vremena od kapitalizma ka komunizmu, nastale početkom XIX veka, a na čijoj revolucionarnoj zakonitosti se mogao obrazovati i sâm trajni i adekvatni revolucionarni, oslobodilački i stvaralački »jasan program prvih socijalista Srbije«, Balkana i Svetozara, koji će se moći originalno, stvaralački i adekvatno preobražavati i dalje razvijati na svakoj etapi razvoja socijalističke revolucije našeg prelaznog doba.

Upravo to o značaju ovog prvog skupa već ističe u svojoj pozdravnoj uvodnoj reči ekonomista, profesor univerziteta i predsednik CK SKS dr Tihomir Vlaškalić, konstatujući: »Skup ispravlja nedovoljnu istraženost uloge i značaja ličnosti Svetozara Markovića i njegovog doprinosa socijalističkom pokretu Srbije i Jugoslavije. On otkriva svu aktuelnost njegovih ideja u današnjem vremenu naše borbe za razvoj samoupravljanja i učvršćivanje ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti. — Stvar je istoričarâ i naučnikâ da istraže, objasne i ocene sve aspekte i vrednosti istorijskih ideja i radova Svetozara Markovića. Ovaj skup to čini na pravi način i predstavlja krupan neophodni doprinos osvetljavanju jednog dela njegove aktivnosti i rada. Drugi, i sledeći naučni skupovi i radovi, kojih će još biti u ovom gradu, treba da pruže celovit pogled na ulogu i delo ove krupne ličnosti naše istorije. — Kada je reč o ekonomskim pogledima Svetozara Markovića i njegovom doprinosu ekonomskoj nauci, mislim da je od posebnog značaja metoda kojom se služimo u pristupu ekonomskoj teoriji, način na koji se koristimo njenim opštim zakonima i zaključcima, i smisao koji je nalazio u oružju naučnih istraživanja i zaključaka. Nije bio ni dogmata, ni pragmatičar, ni usamljeni akademski učenjak. Bio je i u ovoj oblasti revolucionar koji je duboko shvatio suštinu Marksove teze da zadatak nauke i naučnika nije samo u tome da se svet objasni, već da se on i menja... Po genezi svojih teorijskih ideja i shvatanja i metodološkom postupku koji je primenjivao, Svetozar Marković je bio marksist.«

I kako se kolektivna naučnoistraživačka delatnost »Svetozarevih susreta« prvim svojim zasedanjem postavila, i ovakvom uvodnom reči i njenim konstatacijama i predviđanjima predstavila, takva se stvaralački i dalje razvijala u novim radovima i saznanjima sledećih zasedanja.

Tako je drugo zasedanje »Svetozarevih susreta« nastavilo rad o osnovnom i stvaralačkom glavnom pitanju samoupravljanja, konkretizovanom i delatno zgusnutom u samoj temi ovog zasedanja: »Samouprava u delima Svetozara Markovića i savremene jugoslovenske prakse«, pa je mnogim svojim prilozima unelo nove svetlosti, ujedno i nerazdvojno, u Svetozareve poglede i njegovo stvaralačko delo revolucionarnog samoupravljanja, s jedne strane, i,

Digitized by Google

s druge, u sâm proces i delo današnjeg korenitog socijalističkog samoupravnog preobražaja našeg društva i čoveka.

Upravo raspravljajući o ovom poslednjem — o stvaralačkoj i samostvaralačkoj socijalističkoj samoupravnoj izgradnji samog našeg čoveka, novog trudbenika novoga, samoupravnog udruženog rada, u kojem zakonito i revolucionarno »slobodan razvitak svakog pojedinca« postaje »uslov slobodnog razvitka za sve«, bavi se takođe ključnim pitanjem stvaralačkog preobražaja našega čoveka, postavljajući ga preda se i kao sasvim na delu konkretizovano pitanje: »Pedagoške ideje Svetozara Markovića i vaspitno-obrazovni sistem u Jugoslaviji«. I mnogim od Svetozarevih pedagoških ideja korisno se tu rasvetljava i sâm put razvoja našeg samoupravnog vaspitno-obrazovnog sistema izgradnje naših novih ljudi slobodne samoupravne društvenosti i čovečnosti; kao i obrnuto, stečenim saznanjima naše samoupravne izgradnje produbljuju se, rasvetljavaju i stvaralački originalno dalje razvijaju same Svetozareve ideje i dalekovida naziranja i pretpostavke.

A četvrto zasedanje »Svetozarevih susreta« je od posebnog značaja već samim problemom seljaštva, koji je preda se postavilo, ali ne kao neko za sebe i po sebi apstraktno teorijsko »seljačko pitanje«, već kao konkretno pitanje: »Položaj i uloga seljaštva u društveno-ekonomskom razvoju naše zemlje od Svetozara Markovića do danas«, u konkretnom procesu ukidanja i prevazilaženja društveno-ekonomskih suprotnosti i razlika sela i grada od Svetozareva vremena do današnjih sela, seljaka industrijskih radnika i radnika industrijskih zemljoradnika u raznim oblicima i na raznim stupnjevima razvoja savremenog samoupravnog udruživanja rada i sredstava. Pri tom se u radovima ovog zasedanja ističe upravo oštra i opravdana Svetozareva kritika predrasuda svakog hipostaziranog patrijarhalizma i narodnjaštva, koje se netačno i nepravedno obično pripisuje njemu samom i naučnim socijalistima, marksistima uopšte, koji, ne u naivnom patrijarhalnom narodnjačkom ili kakvom drugom šablonu ili modelu samouprave, nego, naprotiv, upravo u samoj stvaralačkoj izgradnji samoupravljanja što se ostvaruje udruživanjem rada i sredstava, vide delotvornu, dijalektičku zakonitost razvoja, kontinuiteta i karaktera samog našeg prelaznog doba od kapitalizma ka komunizmu.

Time je duboko, široko i plodonosno zaorana naučnoistraživačka brazda »Svetozarevih susreta« stigla do petog zasedanja i na njemu takođe do ključnog pitanja samog »*radništva*«, ne samo za Svetozara i prve socijaliste Srbije i Balkana, nego i za razvitak svekolike socijalne revolucije od njenih prvih začetaka početkom XIX veka do danas. Ali peto zasedanje svoj široki problem »radništva« još i bliže određuje i definiše kao: »Svetozar Marković o radništvu i društveno-istorijska uloga radničke klase«, što će privući znatan broj istaknutih naučnih istraživača. I konačno, evo pred nama je značajan zbornik naučnih radova petih »Svetozarevih susreta«, koji imam čast i posebno ukratko, a u celini ovde sintetički da predstavim.

Digitized by Google

Ali, čini mi se da se on i sâm sobom već jasno predstavlja kao mnogostruki, mnogostrani, multilateralni dijalog i razgovor strasnih naučnih istraživača bitno socijalističkog samoupravnog preobražaja sveta našega vremena, koji saopštavaju i sa gledišta raznih struka, i samih svojih dostignuća u njima, ukrštaju nove svoje poglede i na samo opšte i zajedničko pitanje razvoja radništva i radničke klase ili na neke uslove, elemente ili momente njegova celovita sagledavanja.

Tako dr Rene Lovrenčić u svome saopštenju *Svetozar Marković i socijalni pokreti u Evropi* daje originalnu istoriografsku analizu, ujedno i sinopsis, Svetozarevih zaista originalnih i blistavih studija i pogleda na procese razvitka socijalističke revolucije, počev od same francuske revolucije 1789—94, preko evropske 1848, do Pariske komune 1871, do Svetozarevog ogleda *Društvena i politička borba u Evropi* do sistematske rasprave *Socijalizam i radničko pitanje.*

Ovoj *spoljnopolitičkoj* istorijskoj perspektivi razvoja socijalne revolucije, koju otkrivaju Svetozareva dela i pogledi o socijalnim pokretima radništva i radničke klase Evrope XIX veka, dodaće odgovarajuću istorijsku perspektivu razvoja socijalne revolucije na *unutrašnjem ideološkom i političkom planu* razvoja Srbije u samom izlaganju Svetozareve koncepcije samoupravljanja, kao osnovne i ključne karakteristike same socijalne revolucije, ne samo XIX, nego i XX veka — studijski referat dr Miroslava Đorđevića: »Nastanak samoupravne misli u socijalističkim pogledima Svetozara Markovića«. To je već dugo tražena sinteza same naše naučne, marksističke savremene političke istorije — sinteza koja je već dugo ne samo u plodnom dugogodišnjem ličnom naučnoistraživačkom radu kolege Miroslava Đorđevića, nego upravo odsudno u kolektivnom naučnoistraživačkom radu naših naučnih skupova poslednjih godina, a naročito samih »Svetozarevih susreta«, da već, čini mi se, daje, zajedno sa Lovrenčićevim međunarodnopolitičkim, odnosno spoljnopolitičkim prilogom, osnovne crte i momente samog sinopsisa takve naše nove savremene političke istorije.

Ali se pri tom mora takođe istražiti i proučiti i sama njena društvena i ekonomska osnova i bitni sadržaj, pa se tu dva referata pitaju, u svetlosti Svetozarevih kategorija radništva i radničke klase, o samoj metodi njihova istraživanja, koja se može u Svetozara naučiti. Referat dr Vere Pilić: »Svetozar Marković o društvenoj ulozi i položaju radništva i savremene koncepcije« i referat dr Ljubice Simaković: »Analiza položaja radničke klase i njena uloga u revolucionarnim kretanjima« konstatuju da je ta metoda bitno empirijska (istraživačkog, realnog i realističkog, dijalektičkog celovitog neposrednog sagledavanja i samih konkretnih dijalektičkih zakonitosti i kategorija koje treba sagledavati i proveravati čak i kolektivnim ispitivanjima putem sistematskih upitnika i anketa).

A u ovom poslednjem nam drugarica Pilić ubedljivo otkriva u Svetozaru inicijatora uvođenja kod nas anketne metode naučnog istraživanja, koju će, to ovde dodajmo, osnivači moderne nauke Beogradskog univerziteta, Akademije nauka i umetnosti Srbije, ne

Digitized by Google

slučajno upravo Svetozarevi izričiti i istaknuti sledbenici od Jovana Žujovića do Jovana Cvijića i drugih, staviti u trajne osnove naše napredne i stvaralačke naučne metodologije.

A ova metoda činjeničkog, naprednog dijalektičkog empirijskog celovitog i svestranog sagledavanja na delu objašnjava posebno suštinu i značaj većine ostalih naučnoistraživačkih saopštenja ovog petog zbornika »Svetozarevih susreta«. Upravo u svetlosti ključnih razvojnih kategorija radništva i radničke klase ona proučavaju mnoga konkretna pitanja revolucionarnog preobražaja našeg vremena, kao u komparativnom saopštenju dr Miodraga Nikolića: »Radnička klasa u vreme Svetozara Markovića i u savremenoj Socijalističkoj Republici Srbiji« ili, još konkretnije, genetički i uže u saopštenju dr Živomira Spasića: »Neposredni uticaji Svetozara Markovića na političku aktivnost radnika vojne fabrike u Kragujevcu«, ili upravo terenski i šire, ali podjednako obuhvatno i konkretno saopštenje dr Milisava Obradovića: »Uticaji učenja Svetozara Markovića na stvaranje radničkog pokreta u srednjem Pomoravlju krajem XIX i početkom XX veka«, ili sasvim uopšteno i principijelno saopštenje dr Danila Markovića: »Shvatanje Svetozara Markovića o oslobođenju rada«, ili isto, neposredno osavremenjeno, ali ujedno uopšteno saopštenje dr Dušana Čalića: »Oslobođenje rada kao proces izgradnje socijalističkog društva«, ili, kao upravo takvo, oslobođenje opštefilozofski i kritički razložito, zaoštreno pitanje same slobode i oko nje današnjih filozofskih kontroverzi u saopštenju dr Andrije B. Stojkovića: »Marksističko-lenjinističko i neomarksističko shvatanje slobode i oslobođenja rada«, ili sa novim Titovim idejama o oslobođenju rada od same birokratije u saopštenju dr Dušana Ničića: »Titova misao i delo u borbi protiv birokratije i birokratizma u društvu prelaznog perioda« itd.

Tako ova saopštenja neposrednim, činjeničkim i na delu konkretnim dijalektičkim *analizama* istražuju i rasvetljavaju uvek konkretna pojedinačna pitanja kojima se bave, ali koja u osnovi svojoj nose opšti problem sagledavanja stvaralačkog genetičkog odnosa izvorne određujuće realne dijalektičke kategorije *radništva* i razvoja prelazne, prolazne i odlučujuće, pokretačke, avangardne, revolucionarne kategorije *radničke klase*, koja sobom donosi i sâm preokret klasnog u besklasno slobodno udruživanje rada u slobodi socijalističkog *samoupravljanja*, pa su se saopštenja petog zasedanja i zbornika naučnih istraživanja ovog opšteg i osnovnog svog problema prirodno i nužno posebnim svojim i pojedinačnim konkretnim temama ukrštala u njemu i rasvetljavala ga sa raznih strana, jer su morala u samoj svojoj kritičkoj konkretnosti na delu naučno, dijalektički povezivati opšte, posebno i pojedinačno.

Mogla su ona zato i obrnuto, u samom pojedinačnom *sintetički* ići i pravo osnovnom problemu i samo njega tretirati u pojedinačnom slučaju, pa su tako neka saopštenja i učinila, kao ono iz istorije prava dr Obrena Blagojevića: »Položaj radničke klase i kritika radnog zakonodavstva u delima srpskih socijalista početkom ovog

Digitized by Google

veka«, ili kulturno-istorijski celovito sagledavanje u jednom istorijskom trenutku, dato u saopštenju dr Koste Milutinovića: »»Radenik« Svetozara Markovića, prvi socijalistički list Srbije«, ili sagledavanje posebnog moralnog momenta i faktora rada i stvaralaštva u našoj revoluciji u saopštenju dr Milana Miladinovića, ali i u jednom karakterističnom elementu složenog stvaranja KPJ u saopštenju dr Ibrahima Karabegovića: »Doprinos bosansko-hercegovačkog radničkog pokreta stvaranju jedinstvene partije jugoslovenskog proletarijata«.

A kad je reč o takvom ključnom pitanju istorijskog razvitka partije radništva i radničke klase, pomenimo izvanrednu sintetičnost sagledavanja i u samom Svetozarevom švajcarskom pokušaju osnivanja srpske socijalističke partije, kao i osvetljavanje samog burnog razvoja radništva i radničke klase i partije naše revolucije i izgradnje u saopštenju dr Vićentija Đorđevića: »Svetozar Marković i osnivanje socijalističke partije u Srbiji«.

No, ovde se uočava i jedno od ključnih sintetičkih, veoma kritičkih, celovitih i korenitih sagledavanja društveno-istorijskih i državnopravnih pitanja razvoja, odnosno odumiranja države u današnjem preobražaju sveta bitno samoupravno-socijalističkog karaktera u referatu dr Radoslava Ratkovića: »Svetozar Marković o državi, revoluciji i samoupravljanju«. Ono bi sámo ili sa novim prilozima zasluživalo i posebno studijsko zasedanje »Svetozarevih susreta«, s obzirom na brojna kolebanja i kontroverze u ovom ključnom pitanju u prošlosti i danas, kao što bi to svakako zasluživala svojim prilozima i perspektivama saopštenja kolega dr Renea Lovrenčića i dr Miroslava Đorđevića.

Nisam mogao ne obuhvatiti ovako i pojedinačno, neposredno konkretno sve interesantno i značajno bogatstvo naučne problematike koja se istraživački i stvaralački ukrstila na osnovnom gorućem problemu razvoja radništva i radničke klase, kao što nisam mogao u njoj ne primetiti pojavu takođe rešavajuće kategorije socijalističkog samoupravljanja — a ovde i posebno još jednom istaći da upravo ove tri konkretne dijalektičke kategorije *radništva, radničke klase* i *socijalističkog samoupravljanja* čine sámo *racionalno dijalektičko jezgro* konkretne i delatne definicije dijalektičke zakonitosti na delu samog razvoja i stvaralačkog revolucionarnog preokreta našeg prelaznog vremena od kapitalizma ka komunizmu, — zakonitosti posebno vidne na delu i u pogledima i shvatanjima Svetozara Markovića i prvih socijalista Srbije, ali manje ili više izrazito i kod Marksa, Engelsa, Černiševskog, Lenjina i drugih klasika socijalizma, ali i još mnogo vidnije, jer daleko razvijenije i na nov, specifičan i originalan način u ustanku radništva, radničke klase i naroda i narodnosti Jugoslavije 1941, pod rukovodstvom Tita i KPJ, a pogotovo danas, ne samo kod nas, već i široko i veoma raznoliko u revolucionarnim pokretima i preobražajima današnjega sveta.

Tako sam, kao jedan od prvih čitalaca ukupno svih pet zbornika i posebno novog, petog zbornika naučnih radova »Svetozarevih su-

Digitized by Google

sreta«, pročitao, sagledao i razumeo krupne stvaralačke korake koje je naša nauka socijalizma i sama revolucija sa njima učinila. Drugi će možda pročitati i istaći još i druge i drukčije, na kojima se mi nismo mogli u našem sistematskom i krajnje sažetom pregledu posebno zadržavati. Ali svi ćemo u svom slobodno udruženom naučnoistraživačkom kolektivnom radu uvek stvaralački koračati napred kao u bratstvu-jedinstvu naša revolucija i izgradnja slobode i dela novog društva i čoveka slobode, socijalističke samoupravnosti i čovečnosti.

Digitized by Google

Dr Blažo Nikolovski: Tokovi socijalističke revolucije u Jugoslaviji i opštenarodna odbrana

(Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980)

Iz štampe je izašla knjiga dr Nikolovskog *Tokovi socijalističke revolucije u Jugoslaviji i opštenarodna odbrana,* koja predstavlja sistematski izloženu građu o revoluciji i odbrani s osnovnim motom: revolucija vredi onoliko koliko je kadra da se brani. Oslonac ovakvom stanovištu autor nalazi u učenju klasika marksizma, prema kojem nijedna revolucija ne zaslužuje da egzistira ako nije organizovana i sposobna da se stalno potvrđuje.

Ovo delo je plod dugogodišnjeg rada autora, inače profesora Visoke vojno-političke škole JNA, koji se bavi problemima razvoja revolucije i njene odbrane. Zahvaljujući tome, uspeo je da znalački izabere karakteristične fragmente iz pojedinih socijalističkih revolucija — Pariske komune, oktobarske, kineske i, posebno, jugoslovenske revolucije — i da raspravlja o njima, a zatim i da iznese suštinu tih revolucija, ono što im je zajedničko, ali i ono što ih razlikuje, da uopšti relevantna iskustva i prikaže bitna obeležja i dalekosežnost iskustava socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

Građa je sistematski, popularno i naučno obrađena u pet celina: Pogled na odbranu socijalističke revolucije; Poruke Pariske komune; Odbrana oktobarske revolucije; Kineska revolucija — svojevrsno iskustvo; Jugoslovenska socijalistička revolucija. Svako od navedenih poglavlja podeljeno je na više odeljaka čiji naslovi bliže

Digitized by Google

određuju probleme koje je autor analizirao. Na primer, poglavlje: Jugoslovenska socijalistička revolucija, koje čini gotovo dve trećine knjige, obuhvata ove odeljke: Socijalistička misao do stvaranja KPJ; KPJ u pripremi revolucije između dva svetska rata; Specifična obeležja revolucije — oružani deo revolucije; Neki relevantni elementi odbrane revolucije — faza mirnodopske izgradnje. U knjizi vidno mesto zauzimaju i Zaključna razmatranja, u kojima je dat presek verifikacije postavljenih hipoteza i naznačeni pravci daljeg istraživanja i izučavanja dijalektičke veze revolucije i odbrane. A bogata bibliografija, koju je autor koristio i prezentirao, govori o dubini i ozbiljnosti realizovanog projekta.

Kako je već rečeno, prva četiri poglavlja su obrađena sažeto — na oko 40 stranica i, moglo bi se reći, u funkciji su glavnog dela knjige o socijalističkoj revoluciji u Jugoslaviji i njenoj odbrani.

Pri razmatranju iskustava Pariske komune, naročito organizovanja Nacionalne garde i odbrane Komune u celini, težište je na svestranom izučavanju i povezivanju revolucije i njene sposobnosti za vlastitu odbranu. Isti je postupak primenjen i prilikom iznošenja iskustava drugih socijalističkih (narodnodemokratskih) revolucija — oktobarske i kineske.

Komparativna analiza osnovnih istorijskih i drugih obeležja socijalističkih revolucija, koje se u ovoj knjizi razmatraju, a posebno uopštavanje njihovih iskustava, doprinosi svestranom osvetljavanju uslovâ izvođenja i rezultata naše revolucije, kao i sagledavanju specifičnosti i originalnosti socijalističke revolucije u Jugoslaviji.

Jugoslovenska socijalistička revolucija i njena odbrana čine, u stvari, suštinu ovog istraživačkog projekta. Među mnoštvom elemenata koji su uticali na kvalitet i ishod naše socijalističke revolucije nalazi se i njena, u organizacionom i idejno-političkom pogledu kontinuirana i intenzivna priprema između dva svetska rata, a posebno od dolaska druga Tita na čelo Partije. Sa Petom zemaljskom konferencijom KPJ, kao generalnom smotrom spremnosti Partije za revoluciju, ulazi se u fazu oružane pripreme revolucije. Period od tog skupa jugoslovenskih komunista do poziva na oružani ustanak osvetljen je sa više aspekata. Najbitniji su: konsolidacija Partije od sredine četrdesetih godina; stvaranje jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta i političkog zajedništva na platformi antifašističke borbe; polarizacija društvenih snaga i politizacija radnih i patriotskih slojeva društva. Analiziran je i domašaj događaja od 27. marta. Istraženi su osnovni elementi koji su bitno uticali na donošenje odluke o otpočinjanju oružanog ustanka.

Razmatran je uticaj ulaska SSSR-a u rat na odluku o oružanom ustanku u Jugoslaviji i ukazano na suštinske motive otpočinjanja naše revolucije. Najbitniji su: sopstvena sloboda i socijalistički preobražaj društva. Iz tih motiva je proizlazila i vojna strategija revolucije. Uporedo s ukazivanjem na osnovne tokove revolucije i njene odbrane utvrđivane su veza i uzajamna uslovljenost autentične revolucije i njenog esencijalnog čina — prevrata u ekonomskoj sferi i političkoj nadgradnji. Osvajanje političke vlasti u oružanom delu revolucije razmatra se kao jedan od vitalnih uslova uspešnog nastavljanja revolucije i osvajanja ekonomskih pozicija od strane radničke klase.

Posebno je, zatim, utvrđivan fenomen autentičnosti i specifičnosti jugoslovenske socijalističke revolucije i njene oružane snage. Moto ovog odeljka su Titove reči: »ni jedna tekovina revolucije ne može se sačuvati ako nema oružane snage koja bi čuvala tu revoluciju«. Originalnost odbrane revolucije izražena je u organizovanju i izgradnji oružane snage revolucije na principu opštenarodne odbrane, nastale u vatri revolucije, u trenutku »kada smo pozvali narod u borbu za odbranu svoje nezavisnosti i slobode« (Tito). Autentičnost i kontinuitet revolucije, njen nacionalni i socijalni ambijent i narodni i revolucionarno-klasni karakter oružane sile jesu markantna obeležja naše revolucije i odbrane.

Digitized by Google

Fazu mirnodopske izgradnje autor razmatra kao nastavak revolucije. Polazište je Titova misao: »mi ne bismo bili dostojni tekovina današnje borbe, ako ih ne bismo znali čuvati«. U taj kontekst je postavljena i verifikovana hipoteza — da jugoslovenska socijalistička revolucija, koju su organizovale i vodile radnička klasa i njena avangarda, KPJ, uz masovno učešće seljaštva i drugih demokratskih društvenih slojeva, beležeći uspone i savlađujući prepreke, od 1941. godine do danas nije prekidana, niti se, pak, mirila sa antirevolucionarnim pojavama i snagama.

Prilikom razmatranja kontinuiteta revolucije i njene odbrane autor je argumentovano dokazao i dijalektičku povezanost revolucije i njenih tekovina. Posebno je ukazao na povezanost i međuzavisnost opštenarodne odbrane i nesvrstanosti, koje se razvijaju na osnovi socijalističkog samoupravljanja, kao temeljnom produkcionom odnosu i načinu političkog organizovanja socijalističkog društva. Autor ističe da »svoj pun istorijski nastavak revolucija nalazi u doslednom razvijanju socijalističkog samoupravljanja«. Razvojem samoupravljanja otvoreni su novi prostori revolucionarnog preobražaja jugoslovenskog društvenog bića, sposobnog da iznalazi progresivna rešenja i mogućnosti neometanog kretanja ka realizaciji zajednice slobodnih i dobrovoljno udruženih proizvođača. Na osnovi socijalističkog samoupravljanja i socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa razvijali su se i obogaćivali jugoslovensko socijalističko samoupravno zajedništvo, nacionalna ravnopravnost i socijalistička solidarnost kako među našim nacijama i narodnostima tako i prema drugim progresivnim snagama i pokretima. Nezavisan, autentičan hod revolucije, koja traje koliko i klasna borba, kao i dalje razvijanje i odbrana tekovina, te afirmisanje dobrovoljne i ravnopravne internacionalističke saradnje — kako to ističe autor — predstavljaju put i područje pojačane aktivnosti klasno svesnih, demokratskih i progresivnih snaga jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva.

Posebno je zanimljiv odeljak o revoluciji i nesvrstavanju. Autor ističe da su »revolucija i nesvrstavanje u čvrstom dijalektičkom odnosu«. Nesvrstavanje se razmatra kao politika autentične revolucije. Budući jedna od dimenzija revolucije u kontinuitetu, nesvrstavanje se afirmiše kao značajan tok revolucije. Oslonac za takvu tvrdnju su Titove reči, koje autor knjige i navodi: »Naše opredeljenje za nesvrstanost proističe iz naše revolucije i neraskidivo je povezano sa cjelokupnim društvenim bićem naše zemlje.« Nesvrstavanje, čija je suštinska odlika antikolonijalna borba, danas je postalo najmasovniji progresivni pokret i budućnost čovečanstva. U tom kontekstu autor ponovo citira Josipa Broza Tita, koji kaže da »pokret i politika nesvrstanosti nisu i ne mogu biti transmisija ili rezerva bilo kog bloka«. To je, dakle, pokret saradnje i razvoja samostalnih, slobodnih i ravnopravnih međunarodnih subjekata, koji o svom unutrašnjem razvitku i spoljnopolitičkoj aktivnosti odlučuju suvereno i samostalno, nezavisno od pravca i karaktera njihovog unutrašnjeg razvoja. Autor razmatra i odnos politike nesvrstanosti i samostalnosti, koju vodi naša zemlja, prema koncepciji opštenarodne odbrane. On zaključuje da se »sa naučnog i praktično-političkog stanovišta može utvrditi da bez socijalističkog samoupravljanja i na toj osnovi razvijene politike nesvrstanosti i nezavisnosti ne bi mogla biti uspešno razvijena ni koncepcija opštenarodne odbrane. Samoupravljanje i nesvrstanost bili su, takođe, nepotpuni bez razvijene koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite«. U tim procesima, koji se razvijaju na osnovama samoupravno i slobodno udruženog rada, teče neprekinuta revolucija.

Cela knjiga, koja je posvećena revoluciji i njenoj odbrani, prožeta je revolucionarnim stvaralaštvom Josipa Broza Tita. Govoreći o kvalitetu naše socijalističke revolucije, čija je suština njena autentičnost i postojanost u bitnim ele-

Digitized by Google

mentima, autor navodi reči Josipa Broza Tita iz referata na svečanoj akademiji povodom 60-godišnjice revolucionarne borbe SKJ: »Naša revolucija mora ostati onakva kakva je uvijek bila: nepokolebljiva u osnovnim opredjeljenjima, humana u nastojanjima da stalno proširuje prostore ljudske slobode i nepomirljiva prema onima koji bi željeli da ugroze njene tekovine i skrenu njene tokove.«

Bogatstvo iskustava, koja su stečena u procesu revolucionarnog preobražaja našeg društva i organizovanja njegove odbrane, nudi široke mogućnosti za što produbljenije istraživanje u ovoj oblasti i izvlačenje pouka za učvršćivanje tekovina revolucije i njene odbrane.

Popularno pisana, uz obilnu naučnu argumentaciju, zasnovanu na ogromnoj istraženoj i korišćenoj građi, knjiga može veoma korisno poslužiti svima onima koji žele da bliže upoznaju uslove, ciljeve i puteve izvođenja i odbrane naše socijalističke revolucije i onima koji neposredno izučavaju određene aspekte revolucije i odbrane.

Autor nije pretendovao, niti je to realno očekivati, da knjiga ponudi odgovore na sva otvorena pitanja socijalističke revolucije i njene odbrane. Konciznost knjige i njen karakter, naime, pokretanje i naznačivanje relevantnih teza o prirodi socijalističke revolucije i formama njene odbrane — samo još snažnije može podstaći čitaoca da konsultuje širu literaturu, da razmišlja o razmatranim problemima i da, produbljivanjem saznanja ili vlastitim naporom, obradi određene aspekte ovog fenomena i time doprinese daljem uopštavanju revolucionarnih iskustava. Gledano sa ovog stanovišta, knjiga predstavlja vredan prilog teoriji socijalističke revolucije i njene odbrane.

Baveći se i sam više godina problemima rata i revolucije, odnosno revolucije i odbrane, osećam se pozvanim da knjigu dr Blaže Nikolovskog toplo preporučim najširem krugu čitalaca.

Slavko Mrkić

Dr Miroslav Pečujlić: Univerzitet budućnosti

(Beograd, 1980, strana 278)

Obrazovanje, i to njegovi najviši nivoi, najznačajniji je indikator razvijenosti: u SAD svaki osmi učenik odlazi na studije, u Evropi svaki dvadeseti, u Aziji svaki tridesetosmi, u Latinskoj Americi svaki četrdeset deveti, u Africi svaki devedeseti. Krajem sledeće decenije studenti će obuhvatati gotovo četvrtinu populacije svojih godina. Njihov broj se u našoj zemlji posle rata uvećao 23 puta, a univerzitetskih nastavnika — kojih je sada približno isto toliko koliko je bilo srednjoškolskih profesora pre rata — 16 puta je više. S pravom se postavlja pitanje: da li je naša vera u moć univerzitetskog obrazovanja podržana i menjanjem kvaliteta? Očigledno je da je kvalitet u opadanju. Druga posledica masovnosti studija je slabljenje njihove efikasnosti, produžavanje studija, odvajanje studenata od tokova stvarnog života, od proizvodnog rada, pretvaranje studija u pribežište nezaposlenih.

Dr Pečujlić naglašava protivrečan karakter procesâ koji prate ekspanziju univerziteta. Pre svega, masovnost je praćena demokratizacijom, ali je broj mladih ljudi koji odlaze na studije strogo proporcionalan tehničkim i ekonomskim kapacitetima zemlje — na razvijene zemlje otpada 92% od ukupnih izdataka na univerzitete. Univerzitet ima svoju funkciju u modernizaciji, demokratizaciji, ali i u produkciji i reprodukciji opresivne civilizacije. On se sve više otvara novim mladim snagama, ali i reprodukuje podelu rada, svojinske odnose, monopole, birokratsku i tehnokratsku organizaciju društva, profiterski interes. On je deo postojećih društvenih struktura, ali ima i nezamenljivu funkciju u evoluciji i kreaciji svake ličnosti. Razrešenje ovih protivrečnosti kreće se između takvih »alternativa kao što je opredeljenje između nacionalizacije i privatnog vlasništva, samoupravnog socijalizma ili birokratskog kolektivizma«

Digitized by Google

(str. 15). Naravno, moguć je proces spoljnih promena koje ne menjaju suštinu odnosa te je čak i iza samoupravnih fasada moguće reprodukovati stari način života i stare odnose. Značaj ove problematike ne proističe samo iz činjenice da univerzitet i nauka imaju danas krupnu ulogu u podizanju produktivnosti i dohotka i da će ta uloga u budućnosti biti još veća. Po Pečujlićevom mišljenju, univerzitet pruža i mogućnosti za duboke strukturalne promene u društvu i u načinu života. Tek u »uslovima naučno-tehničke revolucije« sposobnosti čoveka postaju odlučujuća snaga promena, omogućavaju oslobađanje čoveka od iscrpljujućih i degradirajućih oblika rada, prevazilaženje oligarhijske hijerarhije organizacije rada, kolektivizaciju rada, menjanje motivacione strukture, demokratizaciju i kolektivizaciju autoriteta, jačanje stvaralačkih komponenti u radu, učešće u upravljanju i samoupravljanju.

Naličje progresa, koji sobom donosi silan rast društvenog bogatstva, čini orijentacija istraživača na otkrivanje sredstava razaranja, jačanje organske zavisnosti proizvodnje nerazvijenih zemalja od visokorazvijenih, transfera tehnologije, kulture, obrazaca organizacije, kulturnog podjarmljivanja, duhovnog podvlašćivanja, diskriminacije, formiranja satelitske inteligencije u tim zemljama. Represivna uloga nauke, prema oceni Pečujlića, ogleda se u uobličavanju tehnokratske grupacije, u pretvaranju znanja u oblik moći, u reprodukciji hijerarhijskih odnosa, u povezivanju vrhova društva sa srednjim slojevima kroz prividno otvoren sistem obrazovanja i mogućnosti socijalne promocije koje on pruža.

Štiteći moć vrhova društva, ovaj sistem regrutuje iz srednjih slojeva novu armiju koja zauzima privilegovano mesto u mega-mašini proizvodnje kapitala. Time se menja profil slojeva koji svoj položaj ne zasnivaju na posedu imovine, nego na prodaji znanja. Otuda stremljenje ka diplomi koja obezbeđuje mesto u tehnostrukturi. Drugu stranu ovih, novih simbioza čini socijalna nesigurnost, kupoprodajni odnos, brzo zastarevanje znanja, jednodimenzionalnost, odsustvo stvaralaštva i široka nezaposlenost i najobrazovanijih. To otvara mogućnosti saveza sa revolucionarnom klasom.

Iako kritikuje univerzitet, Pečujlić u njemu vidi segment sistema, a razrešenje sukoba mora zadirati u dubine strukture društva u kojoj se nalazi njihovo izvorište. Veoma je zanimljivo zapažanje da je to sistem koji neuspeh pojedinaca i depriviranost društvenih klasa izvodi iz krivice individue, iz njene nesposobnosti i neprilagođenosti. Univerzitet, a s njim i celo područje obrazovanja su poprište velike konkurentske borbe između dece radnika i dece srednjih slojeva. Hijerarhija univerziteta, nastavni planovi i programi predodređuju sudbinu dece razvijajući kod jednih zanatska znanja, pokornost, disciplinovanost »nekritičkih, ukalupljenih, ograničenih podoficira proizvodnje«, kako se autor slikovito izrazio, dok kod drugih razvijaju širi spektar sposobnosti i otvaraju šire vidike.

Naličje demokratizacije predstavljeno je u činjenici da, na primer, u Francuskoj deca siromašnijih slojeva imaju 28 puta manje šansi da dospeju na studije, dok ta mogućnost u nas iznosi tri i po prema jedan. Selekcija se ne završava, nego počinje na školskim vratima, teče kontinuirano i pojačava se na višim nivoima. No školskom sistemu pripada samo funkcija legitimizacije moći i sredstava merenja znanja i inteligencije; socijalni činioci izvan škole imaju bitan uticaj na raspodelu moći. Veoma je zanimljivo Pečujlićevo mišljenje da je proizvodnja »neuspelih«, »promašenih« izraz potrebe imanentne sistemu sve dok budu postojali teški i nisko valorizovani poslovi. Otuda u školi koja ne favorizuje najbolje, nego najambiciozniје, najprilagođenije hijerarhijskim strukturama obrazovnih ustanova i društva, duh vučje konkurencije. Gradacija sposobnosti na »niže« i »više«, koju škola otvoreno priznaje, odgovara političkoj ideologiji meritokratije koja sposobnost stvaranja pripisuje isključivo eliti. Ona u definiciju sposobnosti uključuje osobine kon-

Digitized by Google

formizma, poslušnosti, ograničenosti, nametljivosti, prodornosti. Ovom sivilu i licemerju treba suprotstaviti bogatstvo razlika među ličnostima, autonomnost, sposobnosti kritičkog mišljenja, inoviranja. Drugim rečima, školski kriterijumi su relativni, a ne apsolutni.

Pečujlić je univerzitet analizirao kao sekvencu velikog tržišta znanja. Osobine univerziteta su okoštalost, hijerarhičnost, gerontokratija, cehovska zatvorenost. Prodor kapitala pretvara univerzitetske institucije u servise proizvodnje znanja kao robe. To menja njihove orijentacije, univerzitetske programe, organizaciju, administraciju, način rukovođenja, atomizira odnose, izaziva egoizam, raslojavanje, bogaćenje jednih i »grcanje u siromaštvu« drugih, degradiranje autoriteta znanja, jačanje administriranja, menadžerstva, zapostavljanje pedagoškog rada sa studentima. Univerzitet postaje ostrvo sa specifičnom tehnokratskom subkulturom, jednodimenzionalnošću, tehničkom i ekonomskom efikasnošću, ostrvo na kojem je nauka sve više pretvarana u instrument prilagođavanja, efikasnije eksploatacije, dominacije, čije žrtve postaju i sami naučnici svedeni na nivo pomoćnika na poslovima i zadacima koje postavlja neko drugi. Pa ipak, po autorovom uverenju drugu stranu ovog procesa čini pedantnost u obavljanju poziva, žeđ za znanjem koja predstavlja osnovu njegove kohezije, strogost prema sebi i visok nivo zahtevâ.

U čemu je revolucionarni potencijal znanja? U tome što je znanje neotuđivi deo autonomije ličnosti, osnova njene produktivne moći, moći rasuđivanja, što je izvorište ideja koje ne priznaje nikakvu arbitrarnu funkciju centara moći, što pruža mogućnosti za menjanje kvaliteta ljudskog života. Uz sve ovo, znanje je uslov pripadanja inteligenciji. No, šta je inteligencija? Da bi bila ono što treba da bude, ona mora biti slobodna, ne sme biti podvlašćena, ne sme delovati pod prinudom, mora biti ključni učesnik u socijalnim pokretima i socijalnim preobražajima, mora stremiti ka uspostavljanju pravednijih stanja i odnosa.

Kakav je odnos između socijalizma i obrazovanja? Činjenica je da socijalizam pretvara cele zemlje u velike škole, da donosi masovnost, demokratičnost, dostupnost škola, a trebalo bi da donese spajanje umnog i manuelnog rada i novu, revolucionarnu pedagogiju. Činjenica je da je socijalizam praćen restauracijom odnosa dominacije, birokratskom kontrarevolucijom, vraćanjem konzervativnoj pedagogiji poslušnosti, jednostranosti, društvene podeljenosti. Kulturna revolucija je u Kini, po Pečujlićevom mišljenju, napala dva najdublja korena klasnog društva: birokratiju, podvojenost umnog i fizičkog rada, idejnu zavisnost spolja. Ali, umesto da rad intelektualizuje, ona je intelektualni rad degradirala. Razarajući tekovine civilizacije, ona nije oslobodila zemlju idejne i političke hegemonije koja je dolazila spolja; umesto individualne slobode, donela je potcenjivanje ličnosti i talas birokratske represije.

Tehnokratska reforma univerziteta predstavlja lažan vid njegove modernizacije. Ona obrazovanje svodi na problem cena, racionalnost i efikasnost na administrativnu regulaciju i restrikcije. Socijalistički univerzitet insistira na ljudskim kvalitetima studija u uslovima njegovog masovnog rasta, na formiranju ne satelitske, nego inteligencije klase proizvođača, ne nauke reprodukcije postojećeg, nego emancipatorske nauke, nauke koja involvira pozitivnu tradiciju, ali je i prevazilazi, nauke koja ne povećava, nego smanjuje oblike zavisnosti od centara dominacije, nauke koja služi zadovoljavanju ljudskih potreba, prevazilaženju birokratsko-hijerarhijske organizacije, nauke i obrazovanja koji bi doprinosili premošćivanju »sve kobnijeg jaza između umnog i fizičkog rada«. Socijalizmu je potrebno univerzitetsko obrazovanje koje bi praktično bilo dostupno svim radnicima, ali mu je neophodan i univerzitet koji je povezan sa proizvodnim radom, univerzitet koji služi kao instrument u prevazilaženju klasnih razlika. Mnogi od ovih problema i kriza nemaju ni svoje izvorište ni svoje rešenje na univerzitetu. Kriza rada izražena

Digitized by Google

je u otporu mladih kako prema parazitskom životu povlašćenih tako i prema ubitačnoj monotoniji rada koji zaglupljuje, u njihovom traganju za manje autoritarnim, manje prinudnim, slobodnijim i kreativnijim oblicima rada.

Odnos jugoslovenskog društva prema univerzitetu izražen je u činjenici da se u poslednjih četrdeset godina udeo studenata u ukupnoj populaciji uvećao 23 puta, univerzitetskih nastavnika 16 puta, procenat studentkinja je porastao na 40%, radničke i seljačke dece među studentima sa 3,5 na blizu 40%, tako da se Jugoslavija po dostupnosti studija mladim ljudima nalazi pri samom vrhu u Evropi. Plebejsko-demokratski karakter, koji univerzitetu daju ovi slojevi, po Pečujlićevom mišljenju, povećava otvorenost jugoslovenskog društva prema inteligenciji i nedogmatičnost jugoslovenskog socijalizma. O drugoj strani medalje ipak govore sledeći podaci: univerzitetski obrazovani ljudi čine samo 5,3% jugoslovenske populacije, 32% studenata su deca rukovodećeg osoblja, a samo 23,5% deca radnika, iz škola za radnička zanimanja na univerzitet stiže samo 0,7% mladih ljudi.

Koji to problemi u nas nameću neodložnu reformu univerziteta? Pre svega, raskorak između društvenog razvoja i rasta obrazovanja. Na univerzitet se upisuje znatno više studenata od predviđenog broja. Uprkos tome, na studij za tražena zanimanja opredeljuje se znatno manje mladih nego što je potrebno. Uska specijalnost otežava readaptaciju. Nejednakost uslova rada i društvenog položaja zaposlenih u različitim regionima dovodi do »teritorijalne nepokretljivosti« školovanih kadrova. Egzodus, masovno bekstvo iz proizvodnje u neprivredne delatnosti prati nizak porast zapošljavanja u industriji (svega 6%) i visok u drugim oblastima — 55% u finansijama. Neadekvatno vrednovanje rada u proizvodnji ogleda se i u nepovoljnoj kvalifikacionoj strukturi zaposlenih. Porastom nezaposlenosti, uz sve ovo, najviše su pogođeni visokoobrazovani stručnjaci, a naročito mladi ljudi. No ovi problemi lako navode na pogrešan zaključak da se njihovo rešenje nalazi isključivo u školi i obrazovanju, u organizaciji samog univerziteta, a ne u domenu društva. Pečujlić predlaže kako organizaciona tako i socijalno-politička rešenja. Na organizaciono-političkom planu to je formiranje koordinacionih tela, programskih saveta u svim oblastima. Ona bi putem društvenog dogovaranja problematiku obaveznog zapošljavanja mladih inkorporirala u šire procese društvene reprodukcije, unela u školovanje prognoziranje i planiranje, ali ne u smislu njihovog vezivanja samo za trenutne potrebe privrednih grana i radnih organizacija. Ovaj aspekt, naravno, ima i sadržajnu stranu koju samo praksa može potvrditi.

Na socijalno-ekonomskom i pedagoškom planu, po Pečujlićevom mišljenju, potrebno je studij pretvoriti u rad, a rad u studij. Pri sadašnjim uslovima, odlazak pre studija na rad ili sa studija na rad smatra se vrstom kazne, a studij uz rad — bekstvom. I situacija je u potpunosti pervertirana — danas 45% »vanrednih« studenata nije zaposleno. Dok se prelazak sa intelektualnog na manuelni rad shvata kao »škartiranje«, 30% radnika, službenika, a i znatan deo rukovodilaca zauzimaju mesta iznad svojih stvarnih kvalifikacija, što izaziva njihov instinktivan otpor prema svakom prodoru mladih, školovanijih ljudi. Zato je sistemom socijalnih, političkih i ekonomskih mera potrebno olakšati studij uz rad. Pečujlić smatra da bi za to bile pogodne takve mere kao što su oslobađanje kvalifikacionih ispita pri upisu onih koji su proveli dve godine na radu, plaćanje 150 do 300 časova godišnje studentima koji rade, organizovanje letnje nastave za proizvođače itd.

Kakva treba da bude uloga naučnog rada na univerzitetu? Sadašnje tendencije u svetu karakterišu: koncentracija naučnih informacija u vodećim zemljama (96%), migracije naučnikâ ka visokorazvijenim zemljama, pretvaranje nerazvijenih područja u laboratorije multinacionalnih kompanija, razvijanje ideologije in-

Digitized by Google

telektualne zavisnosti, rutiniziranje naučnog rada, suvišnost pravih naučnika, pretvaranje eksperata »u deo puke hijerarhije vlasti«. U našoj zemlji primetna je ekspanzija naučnog rada: broj naučnih institucija u poslednjih 40 godina povećan je sa 15 na 493. U njima je zaposleno 36.000 radnika, među kojima je 10.000 naučnika. Sa 8,1 naučnikom na 1.000 stanovnika prevalili smo polovinu puta do visokorazvijenih.

Koje su slabosti naše nauke? Njena odvojenost od privrednog života zemlje, usitnjenost naučnih ustanova, preteran uvoz tuđih znanja i rešenja, »iščezavanje« nauke sa univerziteta. Izlaz je u integracionim procesima, koncentraciji napora i sredstava, povezivanju fakultetâ i njih sa istraživačkim centrima u privredi, u participaciji univerziteta u zadacima koje postavlja privreda. Iznad svega, potrebno je vratiti naučni rad na univerzitet, učiniti ga osnovom svega: i organizacije i individualnog napredovanja na univerzitetima.

S izdvajanjem 5,86% od nacionalnog dohotka za obrazovanje nismo pri svetskom vrhu, ali to je iznos koji ne predstavlja mali teret. Finansiranje univerziteta je budžetsko, bez većih mogućnosti za samostalno sticanje i raspoređivanje dohotka. Ekonomski položaj radnika u ovom području je nepovoljniji — s obzirom na kvalifikacije — nego u drugim oblastima, uspeh i napredovanje u ovoj oblasti zahtevaju mnoga odricanja. Pečujlić vidi rešenje u slobodnoj razmeni rada oslobođenoj birokratizma, ali ne i svedenoj na novčane i komercijalne veze, na prodaju diploma. Trajne veze na osnovu sticanja i raspoređivanja dohotka prema učešću u njegovom stvaranju treba da se temelje na ulozi univerziteta u menjanju kvalifikacione strukture zaposlenih, na inovacijama, na oslobađanju od uvoza licenci. Udruživanje u odgovarajuće zajednice omogućava šire sagledavanje problematike i njeno solidarno rešavanje. Ono što nazivamo cenom obrazovanja trebalo bi da bude društveno verifikovan izraz priznavanja jednakog položaja obrazovanja sa drugim oblastima, ali i da stimulira produktivnost, racionalnost, efikasnost, kvalitet. Prihvatajući princip novčane naknade za vanredni studij, Pečujlić osuđuje komercijalizaciju i profiterstvo koji to prate.

Samoupravljanje na univerzitetu, po mišljenju dra Pečujlića, ne bi trebalo svoditi na prava nastavnika i studenata, nego ga proširiti na veće privredne celine i šire društvene zajednice koje su vitalno zainteresovane za rad univerziteta. Racionalniji oblici organizacije nisu u formalnom prekrajanju organizacije, nego u razvijanju sistema otvorenih veza, funkcionalnijih asocijacija, koordinaciji programa i u konkretnim programima koji odgovaraju potrebama.

Pedagoška reforma bi trebalo da stavi akcent na stvaranje šire kulture, na izgradnju intelektualnih sposobnosti, na osposobljavanje za permanentno samoobrazovanje, za permanentni razvoj više nego na sticanje zanatske tehnike. U konkretnim programima on se izjašnjava protiv usitnjenosti, za teorijsku fundiranost i širinu koncepcija, umesto fragmentarnosti znanja, za veću slobodu izbora, za preovladavanje »idiotizma profesija« koji rađa otuđeni rad i obrazovanje, za onemogućavanje bekstva putem škole u oblasti gde se »manje radi, a bolje živi«.

Zaključna razmatranja dra Pečujlića upućuju nas na to da će univerzitet u budućnosti morati tragati za novim, elastičnijim oblicima obrazovanja, za dubljim smislenijim povezivanjem nauke i života. On će svakako morati razviti jednu novu, neautoritarnu pedagogiju, razviti takve oblike rada koji će podstaći stvaralačke impulse mladih, koji će adekvatnije odgovoriti potrebama ličnosti, ali koji će i lična htenja efikasnije inkorporirati u društvene tokove. Racionalnost i efikasnost takvog univerziteta neće se, kako to s pravom misli Pečujlić, ogledati u umnožavanju njegovih jedinica, organizacije, hijerarhijskih mreža i struktura, nego u jednostavnom i prirodnom odgovaranju na potrebe čoveka i potrebe društva. Takav će univerzitet biti zaista ot-

Digitized by Google

voren svim radnim ljudima željnim znanja, svim stvaraocima bez esnafskih predrasuda i esnafske zatvorenosti, a iznad svega biće otvoren poplavi ljudskih saznanja i informacija. Samo takav univerzitet moći će dovoljno brzo i dovoljno efikasno učestvovati i u njihovom stvaranju i u njihovom prenošenju.

*

Očigledno je da viđenje budućnosti univerziteta što ga je dao dr Pečujlić izvire iz osnovnih idejnih tokova našeg socijalističkog, samoupravnog života, ali se ova studija i nekim svojim specifičnostima izdvaja iz literature ovakve vrste. Kad to kažem, ne mislim samo na onu literaturu koja ima isključivo repetitivan karakter, nego na onaj njen deo koji se nalazi na neuporedivo višem intelektualnom nivou. Na žalost, neretko dobre projekcije koje ova dela donose primamo koliko jednodušno toliko i pasivno, ne ispunjavajući ih nikad adekvatnim realnim životnim sadržajima. One koji ovakvu ocenu smatraju suviše strogom uputio bih na empirijska proučavanja naše stvarnosti koja u mnogim njenim sekvencama otkrivaju nesklad između normativnog i stvarnog, između projekcija i realnog života. Dr Pečujlić polazi u osnovi od programskih dokumenata i usvojenih principa kao sopstvenih teorijskih orijentacija, ali se nije zadovoljio njihovim sterilnim ponavljanjem, nego je napravio nekoliko značajnih pokušaja da ih poveže sa stvarnošću. Pre svega, on je jednom širokom obilno dokumentovanom analizom socijalnog konteksta reforme univerziteta ukazao na obilje protivrečnih tendencija i stanja od kojih su mnoga takva da o njima najradije — ćutimo. Druga karakteristika njegovog rada je konkretnost — on sadrži predlog mera posredstvom kojih htenjima i ciljevima treba dati konkretne sadržaje. Treće, a to je, po mnogima, i najvažnije, ova studija ne pruža nikakva finalna rešenja i nikakve gotove obrasce koji nam dozvoljavaju da sopstvenu odgovornost prebacimo na druge, nego su samo naznačeni mogući pravci društvene akcije. To znači da ćemo o svemu što čini sadržinu našeg života i našeg rada — kako u pitanjima u kojima se slažemo sa Pečujlićem tako i onima u kojima se s njim ne slažemo — morati sami odlučivati, preuzimajući celokupni rizik i odgovornost.

Vladimir Milanović

Dr Jovan Bojović: Pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru 1940. godine

(Marksistički centar CK SK Crne Gore, Titograd, 1980)

U izdanju Marksističkog centra CK SK Crne Gore, u novopokrenutoj ediciji »Jubileji«, objavljeno je delo *Pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru 1940. godine* dr Jovana Bojovića. Ovaj značajan istorijski rad štampan je povodom četrdesetogodišnjice održavanja Osme pokrajinske konferencije KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. Dakle, u knjizi je riječ o poznatom istorijskom skupu komunista Crne Gore, Sandžaka, Kosova i Metohije, održanom 7. do 9. avgusta 1940. godine u Barama Žugića na Durmitoru. Konferenciji je prisustvovao i generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito, dajući veliki lični doprinos njenom uspješnnom radu i uopšte idejno-političkoj konsolidaciji Partije na ovom prostoru Jugoslavije, i to u vrijeme krajnje sudbonosno za našu zemlju, njen revolucionarni radnički pokret i sve progresivne snage ugrožene od fašizma.

Pokrajinska konferencija crnogorskih, sandžačkih i kosovskih komunista, poznata kao Osma konferencija, predstavljala je, u stvari, prvi nezvanični kongres KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. Njene odluke bile su od istorijskog značaja za dalji

Digitized by Google

razvitak Partije na ovom prostoru, pa i u zemlji uopšte. Održavanje Konferencije omogućio je kvantitativni i kvalitativni razvitak i uspon revolucionarnog pokreta u ondašnjoj Crnoj Gori i ostalim oblastima koje je organizaciono pokrivao Pokrajinski komitet KPJ. Ona je označila i kraj određenim slabostima, zastranjivanjima i dogmatskim stavovima i shvatanjima što su dolazila do izražaja u dotadašnjoj politici partijskih rukovodstava, pa i Partije u cjelini, i otvorila novu stranicu u istoriji revolucionarnog pokreta, prije svega u Crnoj Gori. Njeni jasni stavovi i zaključci o unutrašnjoj i spoljnoj politici, kao i o svim aktuelnim socijalnim i političko-idejnim i drugim problemima, bili su na liniji priprema Pete zemaljske konferencije KPJ, koja je održana samo tri mjeseca kasnije u Zagrebu, a čije su odluke bile od izuzetnog istorijskog značaja za sve ono što je neposredno prethodilo našoj socijalističkoj revoluciji, njenom pobjedonosnom hodu i završetku.

Knjiga dr Bojovića *Pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru 1940. godine* sadrži predgovor, uvodne studije, dokumente Konferencije i sjećanja njenih učesnika.

U prvom dijelu knjige autor daje presjek razvitka revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori od 1932. do 1935. godine, u periodu kada je došlo do oživljavanja političkog rada KPJ i SKOJ-a i stvaranja povoljnijih uslova za revolucionarnu aktivnost na crnogorskom prostoru. Tu problematiku autor je izložio u *Uvodnim napomenama* (što je neadekvatan naslov), dotičući se gotovo svih političkih zbivanja u Jugoslaviji, naravno, s posebnim osvrtom na političku aktivnost KPJ u Crnoj Gori, njen organizacioni razvitak, snaženje uticaja crnogorske napredne inteligencije na sve socijalne slojeve crnogorskog društva, na idejna strujanja u kulturnom životu Crne Gore (takozvani pokret socijalne literature i drugo). Uočljivo je da je autor nesrazmjerno najviše prostora posvetio obradi razvitka sindikalnog pokreta u Crnoj Gori i naprednog omladinskog pokreta, posebno studentskog. Mada piše i o crnogorskom selu, ipak se čini da je seljaštvo i problem sela u autorovom naučnom vidnom polju nekako po strani, što smatramo nedostatkom ovog, inače začajnog rada. Ovo utoliko prije što je poznato da je više od 80% stanovništva ondašnje Crne Gore živjelo na selu i što je ono bilo snažno zapljuskivano revolucionarnim talasima od početka konstituisanja KPJ u Crnoj Gori i predstavljalo snažnu bazu revolucionarnog pokreta između dva svjetska rata. Uostalom, to je jedna od specifičnosti u istoriji razvitka Crne Gore i revolucionarnog pokreta u njoj, pa je tom socijalnom i političkom fenomenu trebalo posvetiti više pažnje.

Dalji razvoj revolucionarnog pokreta Bojović je izložio u dvije glave. U prvoj (»Politička aktivnost Komunističke partije uoči II svjetskog rata«) obradio je revolucionarna gibanja u Crnoj Gori od 1936. do izbijanja drugog svjetskog rata 1939. godine. Ovu problematiku je autor prezentirao u pet poglavlja: Političke prilike u Crnoj Gori, Borba Komunističke partije za saradnju demokratskih snaga, Rad Partije u sindikatima, Borba Komunističke partije za nezavisnost i odbranu zemlje i Organizaciono pitanje.

Glavu »Rad Komunističke partije od izbijanja II svjetskog rata do sredine 1940. godine« čine sljedeća poglavlja: Privremeni uticaj pakta Ribentrop—Molotov na stav KPJ u spoljnoj politici, Politička aktivnost Komunističke partije do sredine 1940. godine, Ideološki rad, Rad Partije u sindikatima, Pripreme za održavanje (Osme) Pokrajinske konferencije, Titov dolazak u Crnu Goru, Rad i odluke Konferencije.

Prvi dio knjige mahom je rezultat naučnoistraživačkog rada dr Bojovića o revolucionarnom radničkom i komunističkom pokretu u Crnoj Gori između dva svjetska rata. Nešto više od polovine studije direktno ili indirektno se odnosi na Osmu pokrajinsku konferenciju KPJ za Crnu Goru. Tako je ovaj istorijski skup komunista Crne Gore, Boke, Sandžaka, Kosova i Metohije, koji ima istaknuto

Digitized by Google

mjesto u istoriji KPJ, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, prvi put cjelovitije obrađen u jugoslovenskoj istoriografiji. Upravo to je i bio osnovni razlog objavljivanja ove knjige. Naime, u ovoj studiji Bojović je saopštio dosta podataka koji su do sada bili manje poznati ili uopšte nigdje nijesu saopštavani. Pri prikazivanju revolucionarnog pokreta nešto novih podataka je navedeno o Šestoj i Sedmoj pokrajinskoj konferenciji, a bitni su i neki detalji o frakcionaškoj djelatnosti Petka Miletića i njegovom uticaju na pojedina rukovodstva u partijskoj organizaciji Crne Gore.

Autor nije davao presjek razvitka radničkog i komunističkog pokreta u krajevima Sandžaka koji čine sastavni dio SR Srbije, kao ni u Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Kosovu. Njegovo proučavanje djelovanja KPJ ograničeno je isključivo na prostor SR Crne Gore. Uostalom, tu ogradu autor je i saopštio u predgovoru knjige. Tako njegova studija ne obuhvata cijelu partijsku organizaciju kojom je PK KPJ sve do početka revolucije rukovodio.

Autorov metodološki pristup je zasnovan na hronološkom principu. I to je, naravno, prihvatljiv metod interpretacije događaja. Međutim, čini se da je zbog toga autor neke stvari nepotrebno ponavljao, pa je izlaganje materije suviše razvučeno. Tako se, na primjer, o radu Partije u sindikatima posebno govori i u uvodnim napomenama i u obje glave (čak su i naslovi poglavlja gotovo identični). Ponavljaju se i neke druge pojedinosti, datumi, istorijski detalji, pa i konstatacije. Nesumnjivo, šteta je što se autor nije više pozabavio redakcijom svog teksta prije nego što je rukopis dao u štampu. Tada tekst ne bi bio toliko razvučen, izbjegla bi se ponavljanja, a stil bi svakako bio koncizniji. Ovako, izlaganje materije o pojedinim problemima zaslužuje opravdane zamjerke, i to ne samo stilske prirode.

Prva trećina Bojovićeve studije ima karakter pregleda revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori. Međutim, i to je trebalo izraziti odgovarajućim zaglavljem, jer naslov *Uvodne napomene* nije prikladan, ne odgovara suštini studije. Ovaj dio teksta, kao i gotovo cijela prva glava (period revolucionarnog pokreta 1935—1939), pisan je na osnovu podataka djelimično sadržanih u istoriografiji (dobrim dijelom tome je dao doprinos i sam Bojović svojim ranijim naučnim raspravama), ali i na osnovu građe koju je naknadno proučio sâm autor, pa je, čini se, bilo ispravnije cio period revolucionarnog pokreta do 1939. godine obraditi kao jednu cjelinu ili u dvije glave. Inače, u uvodnim napomenama sažeto je prikazan razvitak KPJ i revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori prije 1935. godine, što omogućava da se sagleda kontinuitet revolucionarnih zbivanja. I u ovom najopštijem pregledu Bojović je nastojao da što autentičnije prikaže razvitak revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori. Razumije se, činio je to s namjerom da doprinese što boljem razumijevanju osnovnog predmeta ove studije — Osme pokrajinske konferencije i njenih odluka.

Bojović je korektno interpretirao građu, a ocjene i zaključke nastojao je da naučno fundira. Neka pitanja i probleme razmatrao je dosta smjelo, što čini njegov tekst takođe zanimljivim i privlačnim za čitaoca. To se odnosi, prije svega, na parolu o demobilizaciji u Crnoj Gori s proljeća 1940. godine, koja je svjedočila o pogrešnom političkom stavu Partije prema drugom svjetskom ratu i neadekvatnoj ocjeni karaktera rata u njegovoj prvoj fazi. Bilo bi još zanimljivije da je ovaj problem u revolucionarnom pokretu Crne Gore uporedio sa sličnim pogledima Partije u ostalim krajevima Jugoslavije, pa i u evropskom komunističkom pokretu onoga vremena.

Autor se pri pisanju studije koristio izvornom građom, ali nije primenjivao odgovarajuću naučnu aparaturu (pozivanje na izvore, literaturu, davanje objašnjenja u fusnotama i slično). To čini ovo štivo više naučno-popularnim nego strogo naučnim. Tome doprinosi i činjenica što je autor prilično detaljno opisivao pojedine događaje (Titov dolazak u Crnu Goru i drugi), usled čega je to štivo zanim-

Digitized by Google

ljivo za čitaoca, ali stručnjacima djeluje razvučeno.

U cjelini uzev, Bojovićeva knjiga o Osmoj pokrajinskoj konferenciji je značajno i originalno djelo, u kojem se daje prikaz revolucionarnih zbivanja na tlu Crne Gore u periodu od 1932. do 1940. godine. Smatramo da bi studija dobila još više na značaju da je autor dao nešto dublju naučnu analizu društveno-ekonomskih prilika u Crnoj Gori u posljednjoj deceniji postojanja Kraljevine Jugoslavije i da je potpunije obradio sve slojeve crnogorskog društva, kao i političke odnose u njemu. Taj put bi ga doveo i do neminovnog objašnjenja i nekih bitnih specifičnosti razvitka revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori.

Drugi dio knjige čini izvorna i druga građa. Ovdje se koriste tri vrste izvora: autentični dokumenti (rezolucija Osme pokrajinske konferencije, pozdravni telegram delegata Konferencije Centralnom komitetu KPJ i pozdravni telegram Osmoj pokrajinskoj konferenciji koji su uputili delegati Pokrajinske konferencije SKOJ-a za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju), zatim govor Josipa Broza Tita, održan na narodnom zboru u Žabljaku 7. avgusta 1970. godine, povodom 30-godišnjice Osme pokrajinske konferencije, i sjećanja većine preživjelih delegata — učesnika Konferencije. (Autor je priložio 15 sjećanja 13 učesnika pomenute konferencije. Dva sjećanja predstavljaju odgovore na anketni list — upitnik koji je autor prije deset godina dostavio preživjelim učesnicima Konferencije. Odgovori se objavljuju u nedostatku autorizovanih sjećanja tih učesnika.) Sva objavljena sjećanja vrijedna su svjedočanstva o revolucionarnim događajima koji su prethodili Osmoj partijskoj konferenciji, njenim pripremama, toku i zaključcima. Ona uspješno dopunjuju originalne dokumente, kojih je inače o ovoj konferenciji relativno malo. Ipak, nameće se pitanje zašto nijesu objavljena i dva telegrama koje je Konferencija usvojila i poslala Staljinu i Dimitrovu, kada se zna da se nalaze u našim arhivima. Isto tako, autor je mogao doći i do sjećanja još nekih preživjelih učesnika ove konferencije. Svakako, da su u knjizi objavljeni i ti izvorni materijali, njena dokumentaciona vrijednost bi bila još veća.

Treba naglasiti da dokumentacioni dio knjige, koji je, inače, opširniji od Bojovićeve uvodne studije, ima posebnu naučnu vrijednost. Uvidom u ovaj materijal, i naučni radnici i širi krug čitalaca dobijaju mogućnost da se izvorno upoznaju sa revolucionarnim zbivanjima onoga doba — ne samo vezanim za ovaj događaj — na prostoru Crne Gore, pa i šire. Pozitivno je i to što je u ovom dijelu objavljen i spisak učesnika Konferencije, koji je autor uspio da rekonstruiše nakon brižljivog istraživanja.

Knjiga *Osma pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju* ima višestruki značaj. Njenom pojavom obogaćena je naša najnovija istoriografija, bez obzira na neke uočene manjkavosti. Uvjereni smo da će poslužiti naučnim radnicima za upotpunjavanje saznanja o revolucionarnim zbivanjima u Crnoj Gori, pa i za dalja naučna istraživanja. Posebno, ova studija treba da podstakne istraživanja, obradu i osvjetljavanje djelovanja revolucionarnog pokreta i na Kosovu i Sandžaku u godinama uoči drugog svjetskog rata, kada je ovaj prostor pokrivala jedinstvena partijska organizacija kojom je rukovodio Pokrajinski komitet čije je sjedište bilo u Crnoj Gori. Studija će imati i širu čitalačku publiku, a korisno će poslužiti kao dopunska literatura i studentima visokih i viših škola, odnosno nastavnicima osnovnih i srednjih škola. Ona je pogodno štivo i za marksističko obrazovanje mladih komunista i svih onih koji žele da nešto više saznaju o revolucionarnoj prošlosti i istoriji Saveza komunista. Smatramo da će njome vjerovatno biti podstaknuti i aktivisti revolucionarnog pokreta da i sami iznesu sjećanja na pojedine događaje koji nijesu dovoljno obrađeni i rasvijetljeni, a vezani su za pripreme i vođenje naše socijalističke revolucije.

Na kraju, valja reći da naše primjedbe, kritičke opaske i napome-

Digitized by Google

ne nikako ne umanjuju naučnu i kulturnu vrijednost ove knjige, već više ukazuju na vrlo složene probleme koje je autor morao da rješava u toku svog istraživačkog rada. Ova studija predstavlja značajan poduhvat i autora i izdavača koji su željeli da na ovaj način daju doprinos obilježavanju ovog istorijskog jubileja, u čemu su i uspjeli. S obzirom na to da se prvi put ovako detaljno razmatra Osma pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru, treba vjerovati da će ovo djelo podstaći naučne radnike i druge poslenike od pera na dalju i potpuniju obradu revolucionarnog pokreta u Crnoj Gori, Sandžaku, Kosovu i Metohiji onoga doba.

Miomir Dašić

Д-р Петар Стојанов: Македонија во политиката на Големите сили во време на Балканските војни 1912—1913

(Институт за национална историја, Скопје, 1980)

Autor, kao što se vidi i iz samog naslova, u svom radu razmatra odnos velikih sila prema Makedoniji u najsudbonosnijem času — kada se rešavala njena budućnost, nakon ukidanja viševekovnog osmanlijskog ropstva. Razmatrani problemi su metodološki obrađeni i tematski izloženi u dva dela, a svaki je deo podeljen na četiri glave sa adekvatnim naslovima i podnaslovima.

Na početku svog rada Stojanov najpre opisuje ekonomske i političke interese i odnos velikih evropskih sila prema Turskoj i balkanskim državama u borbi za pozicije i sfere uticaja na Balkanu, u njihovom pohodu na Istok.

U prvoj glavi knjige govori se o različitim ekonomskim i političkim interesima velikih sila i balkanskih država u odnosu na Tursku, to jest Makedoniju, kao i o suprotnostima koje su proizlazile iz takve situacije. Dok su velike sile, radi svojih uloženih kapitala u Turskoj i korišćenja njenih tržišta i sirovina, bile za održavanje *statusa quo*, balkanske države, u potrazi za novim tržištima i novim teritorijama, bile su za momentano proterivanje Turske sa Balkana i za podelu njenih poseda, u prvom redu Makedonije i Albanije. Takva suprotnost njihovih interesa izrazila se, kako zaključuje autor, u konkurentskoj borbi oko opstanka Turske i budućnosti Makedonije.

U drugoj glavi prvog dela knjige autor analizira ekonomske i političke interese i aspiracije balkanskih država prema Makedoniji. One se, u godinama uoči balkanskih ratova, dosta primetno, i diplomatsko-politički i vojnički, pripremaju za rat protiv Turske, a u stvari za osvajanje Makedonije i drugih oblasti. Pri tom su se nadale da će osvajanjem tuđih teritorija poboljšati svoj ekonomski položaj i rešiti pitanje prezaduženosti kod velikih sila.

U sledećoj glavi iznet je kratak istorijat međunarodnog položaja Makedonije i rešavanja njenog nacionalnog pitanja od sedamdesetih godina XIX veka do 1909. godine. U njoj su prikazane sve zakulisne mahinacije i manipulacije, pre svega, velikih sila na Carigradskoj konferenciji, sa Sanstefanskim ugovorom i Berlinskim kongresom, a kasnije i balkanskih država u vezi sa makedonskim pitanjem. Još pre izbijanja rata, balkanske države su taj budući rat shvatale kao jedinstvenu priliku da se likvidira Turska, da bi se zatim osvojila i podelila Makedonija. U poslednjoj glavi prvog dela autor analizira i opisuje stvaranje famoznog Balkanskog saveza i odnos velikih sila prema njemu. Naime, velike sile, podeljene u dva antagonistička bloka, pripremajući se za međusobni obračun i za novu preraspodelu jednom već podeljenog sveta, bile su veoma zainteresovane za ublažavanje balkanske krize i za dalje održavanje *statusa quo*. U nastavku svog rada

Digitized by Google

Petar Stojanov pažljivo prati pojedinačne i kolektivne akcije velikih sila koje su želele da spreče rat od 1912. godine. U studiji posebno mesto zauzima analiza zanimljivog predloga austrijske diplomatije o takozvanoj progresivnoj decentralizaciji u Turskoj, u čijim okvirima bi hrišćanski narodi dobili izvesnu autonomiju. U nastavku prikazan je neuspeh ovog predloga.

Treća glava drugog dela posvećena je prikazivanju odnosa velikih sila prema nastalim promenama što su usledile posle balkanskog rata: porazu Turske i komadanju Makedonije i njenom zaposedanju od strane Grčke, Srbije i Bugarske, čime je bilo pogaženo istorijsko pravo makedonskog naroda na slobodan nacionalni i nezavisan život u okviru vlastite države.

Velike sile, kad već nisu uspele da spreče balkanski rat, angažovale su sve potencijale da rat lokalizuju, ali, i pored toga, on nije bio lokalizovan, te je dovršio započeto delo.

Njihove diplomatske neuspehe autor prikazuje u poslednjoj, četvrtoj glavi drugog dela. U njoj su razmatrani problemi i uloga velikih sila na Londonskoj mirovnoj konferenciji i njihova nastojanja da se rat okonča i da se uspostavi nova balkanska ravnoteža, kao uslov evropske ravnoteže velikih sila.

Na kraju svog rada dr Petar Stojanov u zaključku ističe da je Makedonija u politici velikih sila (1912—1913) bila samo objekt manipulisanja i, u krajnjoj liniji, prepuštena je bila Grčkoj, Srbiji i Bugarskoj da rešavaju o njenoj sudbini.

Rad predstavlja vredan prilog daljem proučavanju istorijata odnosa velikih sila i balkanskih država prema Makedoniji u ne tako davnoj prošlosti.

Orde Ivanovski

Stevan Majstorović: U traganju za identitetom

(„Slovo ljubve" — „Prosveta", Beograd, 1979)

Postoje neke pojave u savremenom svetu za koje smo mislili da su toliko potisnute da se samo nekim čudom mogu pokrenuti. Jedna od tih pojava je vezana za ponovno ispitivanje nacionalnog i etničkog bića kod onih naroda i etničkih grupa koji su privremeno, međutim, prividno nestali u sklopu afirmisanijih nacionalnih zajednica. Celokupnim ovim procesom bavi se knjiga Stevana Majstorovića, koja istovremeno ima zadatak da nam podrobno prikaže probuđene sredine u različitim društvenim zajednicama, da pruži što više autentičnog materijala iz ovog domena i da kritički osvetli neke praktične akcije koje se u višenacionalnim zajednicama pokreću.

Majstorović prvenstveno analizira američko društvo i mnoštvo probuđenih inicijativa na liniji utvrđivanja nacionalnog identiteta s obzirom na činjenicu da se u ovom društvu iz dana u dan događaju krupne promene koje govore o rastućim traganjima za korenima, o sve čvršćem uspostavljanju kontinuiteta sa nekadašnjim oblicima ispoljavanja nacionalne svesti i nacionalnog bića u celini. U tom pogledu savremena Amerika nudi obilje dokaza jer su uzdrmani čak i takvi stabilni znameni kao što je, na primer, jezik.

Da bi što bogatije ilustrovao svoju tezu o kulturnom pluralizmu kao zakonitoj tendenciji u savremenom svetu, Majstorović analizira američku zajednicu naroda u kojoj je, tokom vekova, stvorena svest o jedinstvu, ali ne i svest o istovetnosti. Američko društvo je nastalo naseljavanjem brojnih nacionalno izdiferenciranih grupa koje su se vremenom svikle na zajednički život i mnogim ekonomskim, političkim, kulturnim i verskim vezama isplele mrežu zajedničkih interesa, koju su mnogi počeli da nazivaju amerikanizacijom.

Digitized by Google

Postojalo je uverenje da će sve grupe postepeno izgubiti svoja vitalna svojstva i obrazovati jedinstvenu celinu, a kad je reč o Americi, onda saksonsko-protestantsku većinu. Takvi procesi su označavani metaforom »melting pot« (kotao za topljenje). No preobražaji ove vrste nisu ni jednostavni niti se ostvaruju takvom brzinom da mogu potpuno izmeniti nacionalnu svest bilo koje grupe, a naročito one koja se odvojila od nacionalno razvijene matice. Sve doseljene grupe unosile su u novu zajednicu elemente svoje kulture, formirajući tako složenu kulturnu celinu koja se nikako nije mogla osloboditi tendencije stalnog podsećanja na nacionalno i kulturno poreklo određene grupe. Jedno vreme, primećuje Majstorović, mnoge nacionalne grupe počinju intenzivnije da se povezuju sa svojim nekadašnjim maticama, naročito na planu kulture. Ide se čak dotle da se vrednosti jedne kulture prenose u Ameriku i postaju sastavni deo novostvorenih kulturnih sadržaja. Ne kupuju se samo dela evropske likovne umetnosti, nego i celi hramovi koji se u Americi postavljaju na javnim mestima.

Otpočinje, kako to Majstorović kaže, masovna psihoza traganja za identitetom. Svi užurbano iznalaze različite načine da drugima daju na uvid umetnička ostvarenja koja potiču iz stare domovine ili su se zatekla kod pojedinaca i grupa nastanjenih u novoj sredini. Ova težnja se ogleda i u ponašanju nekih grupa koje čak ponekad biva rezervatsko. Ovde nije reč o Indijancima, nego o doseljenim grupama koje i danas vode gotovo neizmenjen način života, kao što je to slučaj sa Amišima i njihovom protiv-kulturom. Iako je pojam protiv-kultura uveden tek pre jedne decenije, Majstorović nalazi dosta argumenata i teorijske i praktične naravi za njegovo zasnivanje, dokazujući značenje toga pojma na primeru amiške etničke grupe i njenog kulturnog života. Njihova, tj. amiška protiv-kultura »sadrži mnoge starovremenske običaje i navike među onima čije je značenje u međuvremenu postalo nejasno ili se sasvim izgubilo«.

U poslednje vreme Amerika je zahvaćena snažnim talasom interesovanja ne samo za korene i stare etničke vrednosti nego i za najšira životna iskustva iz drugih sredina. Majstorović ističe sve veće zanimanje za zen-budizam, azijsku filozofiju i religijska shvatanja kod svih slojeva stanovništva. I mnoge druge drevne kulture, kao i dublji smisao života, počinju da prodiru u američku stvarnost. To se ponajmanje događa iz pomodnih razloga, a mnogo više iz suštinske zainteresovanosti jednog naroda po svom unutarnjem biću heterogenog. Majstorović govori veoma argumentovano o ovim pojavama, oslanjajući se na brojna istraživanja američkih teoretičara. U ovim istraživanjima se ne dolazi do istovetnih zaključaka, ali ona pokazuju da je svima njima najvažnije stvaranje zajedništva i da u tom pogledu američkom društvu ne preti dezintegracija. Otkrivanje korena i kulturnog identiteta pojedinih grupa može da bude nova koheziona snaga koja će bogatiti i dalje učvršćivati već stvoreno zajedništvo. Otuda u celokupnom ovom procesu, ističe Majstorović, ne treba tražiti dublje kulturne promene koje bi čak uticale i na izmenu društvenih odnosa. Sve se to događa u okviru postojeće stvarnosti i na liniji je njenog daljeg učvršćenja. Međutim, iako ova kretanja ne utiču na dalje društvene promene, ona govore o krizi unutar samog društva, o krizi tradicionalnog individualizma i do određenog stepena je podstiču. Ovo tim pre što »američko društvo nikad nije doseglo meru unutrašnje političke i kulturne povezanosti kakvu su dosegla evropska građanska društva... Tako su u odsustvu čvršće zajednice, kao i dublje svesti o njoj, same okolnosti upućivale Amerikanca da se pre okreće sebi i računa na sopstvene snage i snalažljivost nego da se pouzdaje u zajednicu. Individualizam se tako u njemu razvijao na račun kolektivnosti, a smisao za lične preduzimljivosti na račun smisla za društvene«. Iako je ovako utemeljivan individualizam izgledao stamen i čvrsto situiran, vremenom se i on počeo kolebati i stale su ga nagri-

Digitized by Google

zati mnoge sumnje u njegove najčvršće oslonce: osećanje samosvesti i veru u samodovoljnost.

Majstorović je uspeo da nam veoma argumentovano pokaže ovaj složen proces i da ga dovede u dublju vezu sa sličnim procesima na evropskom kontinentu na kojem se ovakva kretanja ne bi očekivala s obzirom na istorijski kontinuitet u razvoju evropskih naroda i država. Međutim, pošto se ključevi za rešavanje važnih pitanja američkog društva još nalaze u Evropi, teško se može i pretpostaviti da se i kretanja sa ovog područja mogu objasniti bez temeljitog proučavanja evropskih društava, i pored njihove heterogenosti. To, svakako, ne znači da je američko društvo ponavljanje evropskog, i pored uvreženog shvatanja da osnovno obeležje Americi daju belci, a da su crnci na marginama i savremenog američkog društva i njegove istorije. Ali novija istraživanja pokazuju da se položaj crnaca stalno menja nabolje, i to ide dotle da se i beli sve češće pitaju za ono što su već bili zaboravili — za nacionalni i kulturni identitet koji se, kako ističe Majstorović, ogleda u novom etnizmu za koji se, u krajnjoj liniji, ne može ni reći da je nov.

Novi etnizam je ona pojava koja je u poslednje vreme zainteresovala istraživače, od kojih su mnogi za njega, ali su mnogi i protiv. Protivnici naročito naglašavaju protivrečnost etnizma unutar rasne problematike kao odraz etnizma u radničkoj klasi. Ovi teoretičari ističu da buđenje etničnosti ne može zameniti socijalno nezadovoljstvo radničke klase. O ovom pitanju u Americi se izjašnjavaju i nova levica i Komunistička partija, što mozaik ovog interesovanja čini još bogatijim i složenijim.

S druge strane, i u Evropi dolazi do buđenja kulturne i istorijske svesti, do obnove regionalnih kultura, što svedoči o procesima demokratizacije i decentralizacije koji se ogledaju i u kulturnom pluralizmu, a to znači da se i Evropa nalazi u stanju previranja, što utiče na »porast težnji nacionalnih i etničkih grupa, kao i pojedinih krajeva, za samoupravom i potvrdom posebnog identiteta«. Majstorović ovde analizira savremenu Francusku i pojedine njene delove i društvene zajednice koji se intenzivno bore za samostalnost i nacionalni identitet. U tom pogledu veoma je rečit zahtev Bretonaca, Korzikanaca, Oksitanaca, Alzašana i Baskijaca. Ali nije u pitanju samo Francuska. U Evropi su retke zemlje koje nisu nacionalno izdiferencirane, u njima još uvek postoji regionalna svest i vrši pritisak na ostale delove i celinu da joj se omogući nesmetan i prirodan razvoj. Ovim pitanjem se danas u Evropi bavi dosta teoretičara, naročito u onim zemljama u kojima se javlja kulturni pluralizam ove vrste.

Slično je i u Engleskoj, gde Škotlanđani zahtevaju proširenje postojeće kulturne samouprave, a Vels već decenijama ističe zahtev za većim pravima. »Škotska, Vels i Severna Irska tako pokazuju da dugi period »britanizacije« nije uspeo da iskoreni njihovu nacionalnu i kulturnu svest.«

Na primeru Španije Majstorović pokazuje neuspeh stroge centralizacije i političko-kulturne unifikacije četrdesetogodišnje Frankove vladavine. U poslednje vreme pojačani su procesi decentralizacije, i Baskija je već dobila samoupravu. Ova tendencija se u nešto blažem vidu širi i na Kataloniju, Kastilju, Andaluziju, Balearska ostrva i na Valenciju.

Uopštavajući ove tendencije, Majstorović zaključuje: »Regionalizam, obnova kulturnih i jezičkih tradicija, oživljavanje nacionalne kulturne svesti, težnja za potvrđivanjem identiteta — sve to skupa nisu po sebi nove pojave. Nova je složena priroda zahteva koji su istovremeno i ekonomski, i politički i kulturni. Nasuprot regionalizmu prošlog veka i onom iz prve polovine ovog, savremeni evropski regionalizam je deo širokog savremenog toka i nacrta radikalno novog društva, demokratičnijeg i pravičnijeg.«

Da bi dokazao navedene stavove, Majstorović vrši obimna istraživanja činilaca važnih za utvrđivanje nacionalnog i kulturnog identiteta: jezika i otpora koji on pruža unifikatorskoj praksi; buđe-

Digitized by Google

nja kulturno-istorijske svesti regiona šezdesetih godina; regionalnih kultura i književnih organizacija.

Tokom vremena i unifikatorska politika menja svoju strategiju, metode i sredstva, ali ne i ciljeve. A to znači da po svaku cenu treba sačuvati kulturni obrazac građanske klase ili, »pošto je danas pitanje moći složenije, izgleda da bi bilo primerenije reći i vladajuće birokratije, vladajuće tehnokratije, oligarhije i uopšte onih koji vladaju«.

Tendencija ka kulturnom pluralizmu i utvrđivanju identiteta prividno je protivrečna težnjama za sve širom svetskom unifikacijom, o čemu nas uveravaju »univerzalno svetsko tržište, saobraćaj, integrisani planovi razvoja, racionalno korišćenje prirodnih izvora, usaglašavanje obrazovnih sistema, kulturna i naučno-tehnička saradnja. Svet se danas tako na jednoj strani sve više spaja i povezuje, a na drugoj sve više »razdvaja« i razlučuje. Iz praktičnih razloga i zbog potreba šireg saobraćanja čovečanstvo postaje sve više dvojezično i višejezično, dok u isto vreme oživljavaju dijalekti, ustanovljuju se novi nacionalni jezici, obnavljaju tradicije«.

Prateći ovu prividnu protivrečnost, autor utvrđuje da su se danas težnje protiv političke i kulturne unifikacije razvile do neslućenih razmera i deo su programa opšte emancipacije društava i pojedinaca. A ključni pojam za razumevanje ovih novih procesa je identitet koji je neposredno povezan sa drugim, takođe raširenim pojmom — kulturnim pluralizmom. Pridajući poseban značaj ovom pojmu, Majstorović ga je stavio i u naslov svoga dela, gde nema metaforičko, nego neposredno značenje.

Naročito je zanimljiva Majstorovićeva kritika etatističkog modela, u kojem se nacionalni pluralizam teško može zasnovati jer ga ograničavaju mnogi državno-birokratski činioci. Nacionalni identitet se u tim okolnostima dovodi u strogu zavisnost od državnog etosa i sav teret nacionalne identifikacije pojedinaca prenosi na državu, te se tako, umesto kulturno-istorijskog, zasniva državno-nacionalni kulturni identitet.

Realni istorijski prostor za prevazilaženje ograničenosti ove vrste Majstorović vidi u samoupravnom socijalizmu, odnosno u razvoju i jačanju socijalističke zajednice narodâ, a to je u ovom slučaju dosezanje univerzalnosti u Marksovom smislu, što se bitno razlikuje od birokratskog univerzalizma. Ovaj univerzalizam se svodi na »univerzalni politički monopol i monopol upravljačkih funkcija, koji univerzalizuje (kanonizuje) društvenu misao, socijalističku teoriju, estetiku, univerzalizuje jezik, kulture. Univerzalizuje (dogmatizuje) društvenu svest!« Tek u samoupravnom socijalizmu kulturni pluralizam prestaje da bude prosto postojanje različitih kultura i tradicija, nego postaje moralna, politička i kulturna snaga i pokretač revolucionarnih promena i kretanja. Međutim, i ovaj istorijski razvoj nije, ističe Majstorović, lišen protivrečja jer je »usklađivanje pluralističkih samoupravnih interesa vrlo složeno i bremenito stalnim opasnostima da uži i posebni interesi postanu širi«.

Ovim se istorijski krug rešavanja pitanja nacionalnog pluralizma i kulturnog identiteta ne zatvara jer je u savremenoj društvenoj praksi samoupravnog socijalizma otpočeo proces ostvarenja Marksove ideje o »asocijaciji slobodnih proizvođača« koja za osnovu ima udruženi rad.

Ovim svojim delom Majstorović nastavlja da traga za suštinskim pitanjima savremene kulture situirane duboko u tlo društvene stvarnosti. Knjiga u celini predstavlja izuzetan istraživački poduhvat jer duboko ponire u smisao i društvenu ukorenjenost pojedinih ključnih fenomena savremene kulture, koje ne tumači sa usko stručnog stanovišta, nego sa najšire teorijske platforme, pri čemu se posebno ističe smisao za pojedinost, za one gotovo zanemarljive čestice koje osmišljene sačinjavaju bogat mozaik društvene i kulturne prakse.

Pisana koncizno, na mnogim mestima štedljivo, Majstorovićeva

Digitized by Google

knjiga je obrazac za moderan način saopštavanja koji izmiče hermetičnosti, ali ne zapada u narativnost i didaktičnost.

Radoslav Đokić

Dr Marijan Korošić: Antiinflaciona politika

(„Ekonomska politika", Beograd — Ekonomski institut, Zagreb, 1980, strana 294)

Inflatorne tendencije su postale markantna karakteristika velikog broja nacionalnih ekonomija u periodu posle drugog svetskog rata, pa je utoliko razumljivije sve šire interesovanje za ovu pojavu i probleme koje ona sa sobom donosi. Brojne su i naučne studije kojima je cilj da objasne uzroke i prirodu fenomena inflacije, a značajan naučnoistraživački potencijal je angažovan na traganju za rešenjima koja će omogućiti da se spreče inflatorni procesi.

Rad dr. Marijana Korošića, nastao kao rezultat upornog i dobro osmišljenog istraživanja, predstavlja najnoviji naučni doprinos širem sagledavanju inflacije. Locirajući svoja istraživanja inflacije, pre svega, na teren nacionalne privrede, autor prvo analizira okolnosti i faktore koji deriviraju inflatornu spiralu u Jugoslaviji, a zatim i ostale probleme što su u bližoj ili daljoj vezi sa inflacijom. To praktično znači da knjiga koja se nalazi pred nama daje celovitu analizu jugoslovenske privrede i sistema, kao i njihove međusobne veze i uticaje, i to u sadašnjem stanju i vremenu. Analiza posmatranih problema je veoma sadržajna i obuhvatna. Sve što je autor smatrao relevantnim, pa čak i marginalnim za rasvetljavanje inflacije, obuhvaćeno je ovom studijom. Uostalom, to potvrđuje 13 ispisanih poglavlja zajedno sa uvodnim i zaključnim.

Ako bismo hteli da sve ono što je autor rekao o inflaciji svedemo na kratku definiciju, u tome ne bismo uspeli, jer pisac rada analizira: raspodelu, produktivnost, strukturu radne snage i strukturu privrede, samoupravljanje i njegove veze sa sistemom, neiskorišćene kapacitete, kao i niz drugih ekonomskih pojava i procesa. Mogao bi se nametnuti zaključak da je mnoštvo iznetih uzroka inflacije nesavladivo, kao što je to čest slučaj sa drugim radovima, pa nam ne ostaje ništa drugo nego da se sa njom pomirimo. Ali, kad je u pitanju ova studija, to nije tako.

U prvom delu rada autor posvećuje pažnju sadašnjim problemima razvoja i u tom traganju dolazi do značajnih zaključaka u pogledu razvoja ekonomske strukture, kao i kretanja globalne produktivnosti rada. Veoma indikativan je autorov zaključak da su strukturni problemi i do sada, a i da ostaju i dalje značajna smetnja daljem razvoju proizvodnih snaga. Kao prioritet daljeg razvoja ističe se potreba veće otvorenosti privrede i afirmacija potisnutih ekonomskih zakonitosti. Nadalje, autor analizira i neka područja ekonomske politike: politiku razvoja međunarodnih ekonomskih odnosa, finansiranje reprodukcionog procesa i antiinflacionu politiku raspodele. Nije izostala ni analiza politike cena u samoupravnom sistemu finansijskog odlučivanja u uslovima inflacije, zapošljavanja i nezaposlenosti.

Postavljajući dijagnozu nastanka inflacije, autor sagledava i mogućnosti njenog savladivanja. Dr Korošić zaključuje da se odbrana od inflacije mora prihvatiti kao proces i voditi smišljeno, svestrano i organizovano. Njegov „recept" za ublažavanje i savladivanje inflacije nije definitivan. Posmatrajući inflaciju prvenstveno kao ekonomski problem, autor smatra da se ona može obuzda-

Digitized by Google

vati ekonomskim zakonitostima, i da je to imanentno našem sistemu.

Ekonomske procese koji treba da omoguće usporavanje, pa i obuzdavanje inflacije autor izvodi iz dva osnovna instituta naše privrede: tržišta i plana. Primarna uloga se daje tržištu. Plan se nikako ne posmatra kao supstitut tržišta, već samo kao korektiv tržišnih stihija. Mera oslanjanja socijalističke samoupravne privrede na tržišne mehanizme određena je stepenom koji obezbeđuje potpuno delovanje ekonomskih zakona. Socijalistička samoupravna privreda mora biti nosilac antiinflacione borbe. U samoj strukturi samoupravne privrede koju čine: radne organizacije, nosioci ekonomske politike, pojedinci na svojim radnim i drugim mestima, mogu jedino uspešno da se postepeno ugase izvori inflacije. Garantiju bržem razvoju može obezbediti samo efikasna i visokoproduktivna privreda.

Interesantne stranice rada su ispisane o finansiranju reprodukcionog procesa i monetarnom sistemu kod nas. Činjenica je da stalno održavanje visokog nivoa investicija pri racionalnom plasmanu sredstava ubrzava ekonomski razvoj, omogućuje rešavanje strukturnih debalansa, osigurava porast zaposlenosti. Međutim, ukoliko se akumulacija neracionalno troši, privreda se dovodi u stanje prezaduženosti i zavisnosti od spoljnih izvora finansiranja. Pravi problem investiranja u Jugoslaviji je u racionalnom trošenju i dobrom plasmanu akumulacije, što se može poboljšati jačim osloncem privrede na vlastite izvore akumulacije. Problem je kvalitativne, a ne kvantitativne prirode. Za neke od ovih problema autor daje svoje analize i kritičke osvrte, uz predlaganje mogućih rešenja.

U razmerama jugoslovenske privrede nedostajuća novčana akumulacija pokriva se iz tri izvora:

1) iz štednje stanovništva,

2) transferom akumulacije iz inostranstva,

3) deficitnim finansiranjem investicija.

Raspravljajući o deficitnom finansiranju investicija kao metodu obezbeđivanja nedostajuće akumulacije, dr. Korošić ne iznosi svoj stav o makroekonomskoj opravdanosti primene ovog metoda u Jugoslaviji u sadašnjem trenutku. I pored autorove određene zabrinutosti za likvidnost banaka zbog prekomerne ročne transformacije, čini nam se da on nije bio dovoljno kritičan u pogledu granica primene ročne transformacije. Naime, rezultat neodmerenog deficitnog finansiranja investicija je inflatorni rast cena. Velika sklonost samoupravne privrede ka investiranju bez odgovarajućeg oslonca na akumulaciju dovodi do poremećaja u bankarskim bilansima, na što banke ne mogu uticati. Logična posledica ovako iznuđene inflacije je »socijaliziranje« dohotka, odnosno uspostavljanje ravnoteže između realne raspodele društvenog proizvoda, s jedne, i nominalne raspodele, s druge strane. Dakle, i pored toga što pretvaranje kratkoročnih izvora u dugoročne bankarske plasmane u principu nije protivno zahtevima dobrog bankarskog poslovanja, stanje u našoj privredi i bankarskom sistemu zahteva značajnije restriktivnije zahvate u ovom procesu, i pored opasnosti po rast proizvodnje i produktivnosti koja se, u skladu s tim, očekuje. Naime, takvi restriktivni potezi imaju automatski za posledicu hipertrofiranost međukreditiranja privrednih jedinica. Dogradnja privrednog i monetarnog sistema i realizacija postojećih rešenja nužne su pretpostavke za razrešavanje pomenutih problema.

Opšti je zaključak koji se može izvesti da se privreda žestoko bori za akumulaciju, pa makar i rastom cena. Privreda je, međutim, u toj borbi, kako primećuje autor, još slaba. Naime, sa dohotkom u privredi manipuliše se u velikim razmerama, pa time i sa akumulacijom kao komponentom

Digitized by Google

dohotka. Suprotstavljanje tom procesu moguće je samo realizacijom određene politike dohotka koja se temelji na samoupravnim načelima. To je jedini izlaz u pravcu smirivanja inflacije, uz jačanje akumulativne sposobnosti organizacija udruženog rada.

Prezentirani stavovi, bez ublažavanja izraženih u ovom delu studije, mogu poslužiti kao pouzdan putokaz za dalje angažovanje teorije i prakse u rešavanju problema inflacije.

Skrenuli bismo pažnju i na autorova objektivna razmišljanja o cenama u Jugoslaviji. Ističe se da problem cena postaje nužno uzrok dezintegracije interesâ i odgovornosti na svim nivoima odlučivanja. Ovi problemi se mogu rešiti racionalnim utvrđivanjem sistema cena. Na osnovu šire obuhvatnosti planiranja međusobnih odnosa u privredi, koncentracije sredstava na prioritetnim mestima, raspodelom dohotka i drugim metodima može se dobiti efikasna ekonomska struktura, koja bi bila racionalna i kojoj bi konvergirali svi ekonomski subjekti. Sadašnja ekonomska situacija, koju u osnovi karakteriše predimenzioniranost investicija u uslovima galopirajuće inflacije i ozbiljne teškoće u spoljnotrgovinskom i platnom bilansu, upravo zahteva promenu postojećeg sistema i politike cena.

Autorovo opredeljenje za model samoupravljanja je naučno i objektivno obrazloženo. Samoupravljanje nije i ne posmatra se kao skup pojedinaca koji se ponašaju prema logici trenutnih interesa. To je organizovana proizvodnja u kojoj je, pre svega, ekonomska odgovornost u direktnoj vezi sa razvojem. Insistira se na postizanju ravnoteže prava i obaveza svih učesnika u privređivanju. Samoupravljanje jedino na taj način može odgovoriti svojoj istorijskoj ulozi. Dakle, funkcionisanje samoupravnog sistema ne sme predstavljati nikakvu dilemu. Tržište i njegovi mehanizmi, plan kao korektiv i ekonomska politika treba da stvore uslove za to da samoupravni sporazumi postanu stvarnost. Mehanizam samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja još nije u celini dobio obeležje funkcije planiranja razvoja u odgovarajućim grupacijama privrede na osnovu usaglašenih i dugoročno usklađenih interesa.

Inflacija u Jugoslaviji je veća nego što bi trebalo da bude s obzirom na okolnost da se jugoslovenska privreda mora intenzivno razvijati, pa dr Korošić izlaz vidi u politici aktivnog prilagođavanja, na koju su posebno upućene ekonomije malih zemalja, pri čemu je prilagođavanje generirano kako strukturnim izazovima, koje donose otkrića i tehnički progres, tako i ostalim promenama u svetu. Efikasnost zajedničke ekonomske politike često je značajno umanjena delovanjem privredno-sistemskih i institucionalnih ograničenja, pa se neretko događa da ekonomska politika preuzima na sebe ono što ne može rešiti.

Čitajući studiju na momente se stiče utisak da su neka rešenja nedovoljno razgraničena, a zaključci prebrzo izvučeni. Na drugim mestima se zapaža veća opreznost nego što je potrebna. Za pojedine probleme autor daje samo analize, bez predlaganja mera za njihovo rešavanje. Metod koji je autor primenio u radu po mnogo čemu je originalan. Nedvosmislena je autorova poruka da samoupravljanje treba razvijati kao sistem opredeljen za kooperativnost. Prilagođavanje koje pisac rada preporučuje podrazumeva selekciju pozitivnih iskustava na osnovu kojih treba dalje razvijati sistem, a što se najbolje može postići naučnim metodom koji je autor primenio u svojoj studiji.

Radovan Kovačević

Digitized by Google

Živorad Đorđević: Za i protiv inteligencije

(Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1979, strana 184)

U knjizi *Za i protiv inteligencije* Živorad Đorđević razmatra položaj i ulogu inteligencije u socijalizmu. Suočen sa složenom materijom i sa brojnim, često oprečnim gledištima, on je izabrao poznat i nimalo lak put: najpre je kritički prikazao najvažnija shvatanja o inteligenciji, građanska i marksistička, a potom je analizom naše prakse nastojao bliže da odredi njen društveni smisao. Otuda je ova knjiga i teorijski uverljiva i publicistički provokativna. U njoj su uopštena iskustva stečena uspostavljanjem i razvijanjem samoupravnih odnosa i polemički je izrečeno neslaganje sa mnogim stavovima o inteligenciji iskazanim kod nas u toku poslednje dve decenije. Izvesno je da su i dovršeni sudovi i samo naznačena a do kraje neizvedena rešenja doprinos izučavanju inteligencije kao posebnog društvenog sloja.

Cela studija prožeta je idejom, doduše nigde eksplicitno iskazanom, da je i prošlost, i sadašnjost i budućnost inteligencije sadržana u degradaciji ljudskog rada na dodatak mašini, u otuđenju duhovne potencije procesa rada. Polazeći, u osnovi, sa ovog stanovišta, Đorđević pravi razgraničenje između građanskih i tradicionalističkih shvatanja i postojećih shvatanja na Zapadu i na Istoku. Predlaže, pri tom, nov pojam inteligencije u nizu postojećih, analizira smisao i oblike idejne diferencijacije jugoslovenske inteligencije, ukazuje i zalaže se za njeno novo društveno biće — neprestano posmatrajući inteligenciju u socijalizmu kao problem savladivanja protivrečnosti između umnog i fizičkog rada i prevazilaženja razlika koje iz toga proizlaze. Stoga su njegovi zaključci, čak i kada su ovlaš i ponekad nedovoljno argumentovano izneseni, i prihvatljivi i optimistički: intelektualci kao nosioci stvaralaštva imaju budućnost, a njihova pozicija zavisiće od društvenog vrednovanja rada kao stvaralaštva. Reč je o intelektualcima čiji je rad sastavni deo društvenog rada, koji dele sudbinu ostalih nosilaca rada i od njih se u statusnom pogledu ne razlikuju. To je suštinski, demokratski, duboko human proces koji proizlazi iz bića socijalističkog samoupravnog društva jer negira viševekovne nepravde i razlike između onih koji »misle« i onih koji »rade«.

Budžetski način finansiranja intelektualnih delatnosti Đorđević ističe kao jednu od činjenica koja primarno doprinosi približavanju inteligencije onim slojevima društva koji na sličan način žive na državnim jaslama, učestvuju u ekonomskoj raspodeli materijalnih dobara i ostalih socijalnih vrednosti više prema statusu, rangu i hijerarhiji, a znatno manje prema rezultatima rada. Vezivanje delova inteligencije za sloj upravljača na svim nivoima i samim tim udaljavanje od interesa i ciljeva radničke klase ozbiljno je poljuljano nastojanjima da udruženi ljudi, udruženi proizvođači, urede svoje odnose tako da oni omoguće prevazilaženje rada kao iznajmljene, egzistencijalne ili socijalno ucenjene ljudske energije.

Svestan mogućnosti da ideja o prevazilaženju razlika između umnih i fizičkih radnika može da bude tumačena i kao izjednačavanje koje podrazumeva potpunu jednakost ljudi u materijalnim prihodima, obrazovnom ili bilo kom drugom pogledu, što bi destimulisalo stvaralaštvo, a time i progres društva — Đorđević je protiv gubljenja individualiteta i protiv unifikacije ljudi. Razlika u sposobnostima, materijalnim primanjima i, pre svega, razlika koja proizlazi iz prirode posla kojim se ljudi bave, nužna je, ali ona ne sme biti uperena protiv čoveka i ne treba da bude izvor monopola i privilegija koji ne zavise od rezultata rada i stvaralaštva.

To prerastanje rada u stvaralaštvo putem njegovog oslobađanja pitanje je budućnosti, ali se ono postavlja i danas. Otuda je

Digitized by Google

drama istorijskih razmera, otuda je jugoslovenska inteligencija na raskršću starog i novog. Kada Đorđević objašnjava sukob tradicionalne inteligencije i, da tako kažemo, inteligencije u nastajanju, on ima na umu neprestano smanjenje udela čovekovog fizičkog rada, a porasta udela naučnoistraživačkog, tehnološkog, organizatorskog, kulturno-stvaralačkog, upravnog i stvaralačkog rada. Ne zanemaruje ni činjenicu da sve šire obrazovanje i postepeno afirmisanje društvenog samoupravljanja podiže sve šire slojeve radnih ljudi na nivo »inteligencije«, ali pri tom zna da inteligencija nikada, pa ni danas, kao sloj nije automatski nosilac društvenog napretka. Društveno-ekonomske i političke suprotnosti, koje karakterišu naše doba, opredeljuju i položaj inteligencije i njeno ponašanje. Otuda su Đorđevićeva objašnjenja raskršća između »elitne inteligencije« koja se u osnovi grčevito bori za očuvanje svoje »misije«, svojih privilegija i monopola stečenih u jednom periodu našeg razvika i inteligencije koja prestaje biti odvojena od ostalih slojeva radnih ljudi — ne samo aktuelna i stoga zanimljiva već i naučno ubedljiva.

Za ocenjivanje društvene uloge inteligencije u socijalizmu važno je ne smetnuti s uma da ne može biti reči o nekom jedinstvenom sloju koji bi kao celina bio nužno povezan s ovim ili onim interesom u istorijskom klasnom sporu. Sama inteligencija se, naime, u tom sporu raslojava, isto onako kako se raslojava u svim ostalim elementima društvenog zbivanja i stvaralaštva. Očigledno, Đorđević je imao u vidu, iako ih ne citira, Lenjinove reči: »inteligencija se zato i naziva inteligencijom što najsvesnije, najodlučnije i najtačnije odražava i izražava razvitak klasnih interesa i političkih grupisanja u političkom društvu«. Upravo sa ovog stanovišta Đorđević se upustio u analizu idejnog raslojavanja među našom inteligencijom do kojeg je došlo u toku izgradnje socijalizma. Iako ponekad misli ne iskazuje do kraja, pogotovu kada razmatra događaje u poslednjoj deceniji, u krajnjoj liniji je, nema sumnje, uspeo da smisao idejne diferencijacije jugoslovenske inteligencije pronađe u objektivnim procesima u našem društvu. Čak i da je ostao samo na prikazu različitih shvatanja društvene uloge inteligencije i njenih idejnih struja, bio bi to doprinos ukupnom sagledavanju idejnog miljea našeg društva. Đorđević je, međutim, analizirajući struje (dogmatsko-apologetske, apstraktno-humanističke i tehnokratske) i sve njihove pritoke i brojne rukavce, jasno izneo svoj stav.

U pojedinostima Đorđević je pri tom mestimično pragmatičan, u celini on je nedvosmislen: inteligencija odražava i prenosi u društvenu svest sve ono što u čovekovu svest dospeva iz objektivnih procesa. Zato ona odražava i najnaprednije, i konzervativne i reakcionarne tokove u društvu. Nigde to izričito ne zaključuje, ali njegova studija u celini, posebno analiza idejnih strujanja u jugoslovenskoj inteligenciji, upućuje na stav da je u stvari reč o određenom odnosu određenog dela inteligencije prema nosiocima društvenog napretka.

Za Đorđevića je ključno pitanje uloga i položaj inteligencije u socijalizmu, njen odnos prema radničkoj klasi. Pri tom on ne zapada u grešku i ne dovodi vodeću ulogu radničke klase u suprotnost sa specifičnom društvenom ulogom inteligencije. Naprotiv, sva njegova nastojanja usmerena su na dokazivanje da se inteligencija, ukoliko želi napredno i stvaralački da menja postojeće i gradi nove, humanije odnose među ljudima, ne može pojavljivati ni sa kakvom, kako to kaže Edvard Kardelj, posebnom misijom znanja, obrazovanja i kulturnog stvaralaštva. Svoju društvenu funkciju vršiće u potpunosti kada bude sposobna da ujedinjuje iskustva radnog čoveka sa naučnim i kulturnim dostignućima. Đorđević je pokazao da naprednu društvenu ulogu može imati i danas je ima samo onaj stvaralački deo inteligencije koji zaista izražava objektivna društvena kretanja i empirijsko i naučno saznanje ljudi o tim kretanjima, njihovim putevima i per-

Digitized by Google

spektivama. Na drugoj strani, novo društveno biće inteligencije zasnovano je na pretpostavci da je taj deo inteligencije istovremeno sposoban da doprinese tome da se ta saznanja pretvaraju u naprednu društvenu akciju. On je za inteligenciju koja oblikuje ciljeve i otkriva objektivne nosioce i sredstva revolucionarne akcije.

Polazeći od toga da je komunistička organizacija »medijum gde se dijalektički izražava jedinstvo teorije i prakse jer se do novih saznanja dolazi u toku same revolucionarne akcije«, ali da su »istovremeno postojeća revolucionarna iskustva radničke klase socijalna osnova za produbljivanje teorijskih saznanja«, Đorđeviću nije bilo teško da utvrdi konkretan odnos inteligencije prema avangardi. Polemišući sa mišljenjima prema kojima je pitanje odnosa inteligencije i komunističke partije samo privid, odnosno da je pravo pitanje odnos avangarde i mišljenja, on zaključuje da se uloga inteligencije u avangardi ne može svesti na ulogu intelektualaca ideologa, pogotovu ne u budućnosti. Jer će u budućnosti radnička klasa, po svojim svojstvima i sastavu svoga bića, imati obeležja Marksovog »kolektivnog radnika«, a avangarda će u celini postati »kolektivni intelektualac«. U takvim uslovima, doista, ne postavlja se pitanje nekog posebnog odnosa radničke klase, ili njene avangarde, i inteligencije.

Poznati su sukobi nekih eminentnih intelektualaca u svetu i kod nas sa svojom komunističkom partijom. Da li to znači da po osvajanju vlasti u komunističkoj partiji organizacija nadvladava revolucionarnost pokreta, da se odnos inteligencije i avangarde zaoštrava i menja usled birokratizacije partije? Iako je o ovome napisao svega nekoliko strana, Đorđević je celom svojom studijom na to pitanje dao odgovor. Pojednostavnjeno rečeno, uzroci sukoba su svakako i u pragmatizmu, dogmatizmu i birokratizmu, preovladavanju dnevnopolitičkog nad strateškim, ali se mnogi intelektualci sukobe sa partijom i počinju da se neprijateljski ponašaju kada izgube materijalne privilegije, zatim položaje u uređivačkim odborima, putovanja i slično. U staljinistički orijentisanim partijama sama staljinistička klima dovodi do sukoba.

Pored već pomenutih slabosti, u knjizi se javljaju i neke druge nedorečenosti, koje su, verovatno, rezultat autorove namere da problem inteligencije u socijalizmu postavi celovito. U stvari, reč je o studiji koja prevazilazi uobičajena razmatranja fenomena inteligencije pretežno kroz njen odnos prema politici i problem postavlja šire i celovitije. Pitanje uloge i položaja inteligencije u posleratnom jugoslovenskom društvu Đorđević razmatra sa stanovišta razvoja stvaralaštva, humanizacije rada i odnosa. Celovit teorijski pristup, ali i analiza mnogih konkretnih pitanja (na primer, smisla i suštine antiintelektualizma, klanova u kulturi, poimanja slobode, kritike) takođe zaslužuju našu pažnju.

Radomir Nikolić

Digitized by Google

Registar
za 1980. godinu

	Broj	Strana
ACIMOVIĆ Ljubivoje:		
Zastoj evropskog detanta — moguće posledice i alternative	3	3
ALTMAN Gavro:		
Razvitak nesvrstane spoljne politike Jugoslavije	12	43
AMARA Ait Hamid:		
Karakteristike kolektivnog proizvodnog sektora alžirske poljoprivrede	10	6
ANDRIJAŠEVIĆ Jovan:		
Kriterijumi i parametri u raspoređivanju i neposrednom prisvajanju dohotka	6	59
Dohodak od izuzetnih pogodnosti ili renta	9	130
BAJEC Milan:		
Društvena merila raspodele	3	85
Odlučniji zaokret u ekonomskoj politici	7—8	159
BAKARIĆ Vadimir:		
Inicijative komunista zavise od rezultata naše teorije	2	204
Tito i revolucija	vanr.	68
BANDIN Tomislav:		
Funkcionisanje i razvoj sistema udruženog rada	12	105

Digitized by Google

	Broj	Strana
BARDŽIEVA Kica: Čekajući Beckettal	9	181
BERDEN Andrej: Društvena svojina u Jugoslaviji	9	19
BEŠTER Mara: O nekim otvorenim pitanjima slobodne razmjene rada na području društvenih djelatnosti	9	89
BODROGVARI Ferenc: Dominacija kao potreba i samoupravljanje kao dominacija	7—8	104
BOŽINOVIĆ Svetlana: Osnove politike cena i troškova života u Društvenom planu Jugoslavije za period 1976—1980.	3	95
BURIĆ Ivo: O kategorijalnom značenju minulog rada u uvjetima udruženog rada	6	19
COATES Ken — TOPHAM Tony: Radnička kontrola i samoupravljanje u Velikoj Britaniji	10	22
CVETKOVIĆ Slavoljub: Uticaj frakcijskih borbi u rukovodstvu KPJ na razvoj revolucionarnog pokreta	12	136
CVJETIĆANIN Vladimir: Savez komunista u socijalističkom preobražaju poljoprivrede i sela	2	186
CVJETIĆANIN Vladimir — PULJIZ Vlado: Deagrarizacija poljoprivrednog stanovništva	9	71
DAMJANOVIĆ Pero: Josip Broz Tito	vanr.	33
DEBENJAK Božidar: Savez komunista i marksizam	2	162
DESPOT Blaženka: Povijest i socijalistička priroda	1	44
DOLANC Stane: Misao o partiji razvija se u okviru teorije revolucije	2	198

Digitized by Google

	Broj	Strana
ĐORONJSKI Stevan:		
Savezu komunista je potrebna teorija kao kritička misao revolucije	2	5
Reč na sahrani druga Tita	vanr.	22
ĐRAŠKOVIĆ Radovan:		
Institucionalizacija našeg društva i hiperprodukcija (proliferacija) državnih i samoupravnih akata	10	221
ĐORĐEVIĆ Jovan:		
Titova misao o samoupravljanju	vanr.	200
Za antidogmatsku i imaginativnu samoupravnu misao	12	78
ĐURIĆ Rajko:		
Metamorfoze Lešeka Kolakovskog	11	175
ĐUROVIĆ Smiljana:		
Osnovni metodološki problemi u radu na sintetičkom tekstu Istorije SKJ	7—8	187
FATIĆ Branislav:		
O problemima primene samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora	5	85
GHOSH Parimal:		
Participacija, samoupravljanje i socijalizam u Indiji	10	43
GLIGOROV Kiro:		
SKJ i razvojna politika Jugoslavije	2	13
Društveno-ekonomski osnovi socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji	10	53
GOLUBOVIĆ Predrag:		
Povodom filmova	9	142
GOONEWARDENE Leslie:		
Primenljivost samoupravljanja na državna proizvodna preduzeća u Šri Lanki	10	69
GORIČAR Jože:		
Podsticajan poziv na dijalog i razmišljanje	12	130
GRBIĆ Čedo:		
Kolektivno odlučivanje i liderstvo	5	50
GREBO Zdravko:		
Samoupravljanje i država	10	77

Digitized by Google

	Broj	Strana
GRETIĆ I. — VLAHOVIĆ I.: Kritika i inovacija raspodjele dohotka i sredstava za osobne dohotke	5	21
HADŽI VASILEVA Jokica: Društveno-ekonomski preobražaj zemalja u razvoju	6	93
HORVAT Branko: Prilog diskusiji o političkoj ekonomiji socijalizma	9	44
HUREAU Pierre: Stavovi CFDT o samoupravljanju i socijalizmu	10	98
ILIĆ Stevo — FELDI Franjo: Savez komunista i opštenarodna odbrana i društvena samozaštita	2	97
ILJENKO Boris: Informisanje kao ideologija	6	147
INIĆ Slobodan: Marksovo shvaćanje materijalnih pretpostavki revolucije	6	77
IVANOVIĆ Miodrag: Samoupravno društveno planiranje — uslovljenost i zavisnost od društvenih dogovora	11	103
IVANOVSKI Orde: Makedonska nacionalna i socijalna revolucija u strategiji i taktici KPJ u periodu između dva rata	7—8	212
JAKŠIĆ Slobodan: Socijalni razvoj i položaj žene u svetu	6	133
JELIĆ Ivan: O nekim osnovnim metodološkim problemima u radu na sintezi historije SKJ	1	158
JOVANOV Neca: Pledoaje za dijalog o državi u socijalizmu	7—8	79
JOVANOVIĆ Božo: Unapređivanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom	1	27

Digitized by Google

	Broj	Strana
KANDIĆ Dragana: Odnos politike i svakodnevnog života	11	35
KARDELJ Edvard: Tito i Komunistička partija Jugoslavije	vanr.	81
KERIMOV D. A.: Socijalno planiranje u SSSR: teorija, praksa, perspektive	10	107
KOLIŠEVSKI Lazar: Poslednji oproštaj od druga Tita	vanr.	28
KOROŠIĆ Marijan: Ekstradohoci i rente u privredi	6	3
KORUBIN Jovan: Makedonski rečnik sociološke terminologije	7—8	228
LAĆA Ivan: Tito — historijska ličnost	vanr.	283
LAVRNIĆ Mile: Društveno-ekonomski aspekti akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada	11	117
LAZAREVIĆ Slobodan: Lukač i Landlerova frakcija	3	108
LEVI-JAKŠIĆ Maja: O mogućnostima globalnih modela	11	166
LJUBIČIĆ Nikola: Titova vojna strategija i opštenarodna odbrana	vanr.	129
MAJER Boris: Samoupravljanje i filozofija	3	58
MARINKOVIĆ Darko: Neki društveno-politički aspekti predstavki i žalbi radnika	7—8	172
MARINKOVIĆ Ilija: Procesi demokratizacije u Poljskoj	12	57
MARMULAKU Ramadan: Slobodni Zimbabve	6	169

Digitized by Google

	Broj	Strana
MATES Leo:		
Titove vanjskopolitičke koncepcije i uloga u međunarodnim odnosima	vanr.	241
MESIHOVIĆ Munir:		
Neka aktuelna idejno-politička pitanja zaposlenosti i zapošljavanja	5	117
MIKULIĆ Branko:		
Značajan doprinos Šestog kongresa našem ukupnom razvoju	2	193
MILANOVIĆ Vladimir:		
Anahronizam i humanizam	6	156
MILIĆ Anđelka:		
Ideološka svest i angažovanost članova Saveza komunista	2	175
MINIĆ Miloš:		
Tito — neimar pokreta nesvrstanosti	vanr.	227
MITROVIĆ R. Ljubiša:		
Samoupravljanje i diktatura proletarijata	3	127
Savremena francuska sociologija i samoupravljanje	9	170
MLINAR Zdravko:		
Protivrečnosti neravnomernog razvoja opština u Sloveniji	5	128
MMUYA Max:		
Ujamaa i participacija	10	115
MOŽINA Stane:		
Planiranje potreba i razvoja kadrova u udruženom radu	5	99
MUHIĆ Fuad:		
Filozofske pretpostavke historijske uloge Titove ličnosti	vanr.	261
MUJBEGOVIĆ Vera:		
Levičarstvo u komunističkom pokretu 1919—1921	1	111
NAŠ TITO	vanr.	3
NEDELJKOVIĆ Dušan:		
Pet godina „Svetozarevih susreta"	12	159
NIKOLIĆ Miloš:		
Teorijske osnove razvoja socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji	10	126

Digitized by Google

	Broj	Strana
NIKOLIĆ Ž. Tomislav:		
Ostvarivanje društvene svojine i ekonomske funkcije društvenog kapitala	11	54
NONEVSKI Boris:		
Neizbrojiva lica sveta	3	155
Otkrivanje otkrića	5	144
Žilava manjina — poezija	9	157
Jedno pozorište nije dovoljno ovom svetu	11	134
NJEGOVAN Mile:		
Faktori koji otežavaju međusobnu ekonomsku saradnju zemalja u razvoju	11	25
PAĐEN Ljiljana:		
Mogućnosti ekonomskog rasta i razvoja	6	111
PAPIĆ Augustin:		
Inostrani privatni kapital i zemlje u razvoju	9	52
PARTICIPACIJA, SAMOUPRAVLJANJE, SOCIJALIZAM (Međunarodna tribina „Socijalizam u svetu")	10	3
PAŠIĆ Najdan:		
Marksistička kritika anarhističkih koncepcija osnovne ćelije budućeg besklasnog društva	1	131
Savez komunista u sistemu pluralizma samoupravnih interesa	2	34
Interesi radničke klase — strateško polazište Titove koncepcije socijalističke samoupravne demokratije	vanr.	215
PAVLOVIĆ Milovan:		
Mogućnost i neophodnost konstituisanja političke ekonomije socijalističkog (samoupravnog) društva	6	121
PEJNOVIĆ Nikola:		
Uloga oružanih snaga u socijalističkim preobražajima	1	70
PEROVIĆ Milenko:		
Disput o socijalističkom moralu	7—8	112
PETKOVIĆ Ranko:		
Pokret nesvrstanosti i evropska bezbednost i saradnja	5	34
Nesvrstanost i rat	11	3

Digitized by Google

	Broj	Strana
PETKOVSKI Boro:		
Slobodna razmena rada — produkcioni odnos — društvena svojina	1	144
Integracijom ka asimilaciji	7—8	140
PETROVIĆ Milan:		
Međunarodno finansiranje privrednog razvoja	7—8	236
PETRUSEVA Ilindenka — VASILEVSKI Đorđe:		
Obnovljeno vreme Miltona Manakija	7—8	242
PIREC Dušan:		
Lamentacije nad ekonomskom situacijom i razvojna orijentacija	6	39
PJANIĆ Zoran:		
Savremena teorijska ekonomija između marksizma i neoklasične škole	5	3
POLIČ Zoran:		
Put ka društvenom planu	12	86
POZDERAC Hamdija:		
Nacionalna ravnopravnost u socijalističkom samoupravljanju	2	87
PRIKLMAJER Zorica:		
Evrokomunizam i nesvrstanost	12	3
PROGLAS CENTRALNOG KOMITETA SKJ I PREDSEDNIŠTVA SFRJ	vanr.	15
RAIČEVIĆ Jovan:		
Komunisti i organizacija	2	109
Titova narodnooslobodilačka misao socijalističke revolucije i nacionalno pitanje	vanr.	171
RAKOČEVIĆ Živojin:		
Ka reformi jugoslovenskog bankarstva (I deo)	7—8	3
Ka reformi jugoslovenskog bankarstva (II deo)	9	3
RANKOV A. Ivan:		
Materijalna osnova i položaj društvene privrede Jugoslavije	7—8	39
RATKOVIĆ Radoslav:		
Jedinstvo revolucionarne prakse i teorije u Titovom delu	vanr.	163
RISTOVIĆ Ljubiša:		
Peta zemaljska konferencija KPJ (19—23. oktobar 1940)	11	148

Digitized by Google

	Broj	Strana
RIZMAN Rudi:		
Kritika doktrine o „socijalističkoj naciji"	3	21
RUS Vojan:		
Mogućnosti marksističke estetike	5	60
Rad i umetnost — strukturna povezanost	11	95
SAVEZ KOMUNISTA I SOCIJALISTIČKA REVOLUCIJA		
(Naučni skup održan na Bledu)	2	3
SAVIĆ Nebojša:		
Društveni dogovori o akumulaciji i investicijama	1	96
SEKULOVIĆ Aleksandar:		
Odnos partija — klasa kao ključno pitanje države u socijalizmu	10	245
SHAFIQ Mounir:		
Samoupravljanje u istorijskom iskustvu arapsko-islamskih društava	10	150
SHAOZHI Su:		
Neka pitanja socijalističke privredne izgradnje Kine	10	158
SMILJANIĆ Brana:		
Zapadnoevropska socijaldemokratija i pokret nesvrstanosti	12	25
SOČAN Lojze:		
Uticaj razvojne strategije na upravljanje privredom	7—8	27
STAMATOSKI Trajko:		
Trideset pet godina makedonske azbuke i pravopisa	12	147
STANOJEVIĆ Zoran:		
Protivurečnosti društveno-ekonomskih transformacija u zemljama Latinske Amerike	3	36
ŠIMIĆ T Stjepan:		
Socijalizam i društveni razvoj	11	156
Značajno filozofsko djelo	12	153
ŠUKOVIĆ Mijat:		
Kolektivni rad i kolektivno odlučivanje	2	67
Revolucionarni etatizam i kontinuitet revolucije u Jugoslaviji	9	112
ŠUVAR Stipe:		
Savez komunista Jugoslavije i njegova klasno-socijalna osnova	2	153

Digitized by Google

	Broj	Strana
TITOVO REVOLUCIONARNO DELO I MISAO	vanr.	33
TRGO Fabijan:		
Izvornost strategije narodnooslobodilačkog rata	vanr.	151
VANEK Jaroslav:		
Pionirska uloga Jugoslavije za globalno društvo	10	171
VASOVIĆ Vučina:		
Savez komunista u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja	2	47
Država i samoupravna socijalistička demokratija	7—8	68
VEDRIŠ Martin:		
Samoupravljanje i pravo	3	69
VESELINOV Dragan:		
Zemljišni maksimumi i sitno-parcelno vlasništvo u Jugoslaviji	11	69
Ekonomski efekti zemljišnog maksimuma	12	119
VIDOJEVIĆ Zoran:		
Odnos klase i partije u svetlosti sadašnjih granica samoupravljanja	2	134
VLAHOVIĆ Veljko:		
Tito i afirmacija antidogmatskih gledišta i prakse SKJ	vanr.	118
VOJIČIĆ Branko:		
Pravo veta u Savjetu bezbjednosti	9	98
VOJNIĆ Dragomir:		
Razmišljanja o momentu razvoja privrednog sistema	1	3
VUKČEVIĆ Risto:		
Funkcionisanje privrednog sistema i domet tekuće ekonomske politike	3	138
WAISS Oscar:		
Aktuelna privlačnost ideje samoupravljanja	10	189
WAJDA Augustin — SZYSZKO Mieczyslaw:		
Radničko samoupravljanje i razvoj socijalističke demokratije u Poljskoj	10	206

Digitized by Google

PRIKAZI KNJIGA I ČASOPISA

	Broj	Strana
BIĆANIĆ Nikola:		
Auguste Blanqui: Kritika društva i ostali radovi	7—8	263
BOŽOVIĆ Ratko:		
Dr Branko Prnjat: Kulturna politika	1	170
DAŠIĆ Miomir:		
Dr Jovan Bojović: Pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru 1940. godine	12	174
DESPOT Blaženka:		
Neca Jovanov: Radnički štrajkovi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji od 1958—1969. godine	3	181
DRAŠKOVIĆ Dragomir:		
Dr Ivo Paić: Diktatura proletarijata i sloboda — Ogled o revoluciji	9	193
ĐOKIĆ Radoslav:		
Stevan Majstorović: U traganju za identitetom	12	179
ĐURĐEVIĆ Obrad:		
Prof. dr Bogdan Ćosić: Svjetsko tržište danas	1	174
Prof. dr Mihailo Radić: Proizvodnja, dohodak i dohodovni odnosi u poljoprivredi SFRJ	7—8	255
GAGRICA Jovan:		
Edgar Moren: Duh vremena (2)	7—8	267
GETEJANC Pavel:		
Delegatski sistem	1	167
IVANOVSKI Orde:		
Dr Petar Stojanov: Makedonija vo politikata na Golemite sili vo vreme na Balkanskite vojni 1912—1913	12	178
IVANOVSKI N. Vlado:		
Hristo Andonov-Poljanski: Makedonija i Slovenija — megusebni vrski vo minatoto	6	183
Izvori za osloboditelnata vojna i revolucija vo Makedonija 1941—1945, tom I, kn. 6	7—8	261

Digitized by Google

	Broj	Strana
JAKŠIĆ Miomir:		
Pogledi savremenih ekonomista	9	198
JOKSIMOVIĆ Ljubinka:		
Vladislav Milenković: Svetska privreda na prelomu (Ogledi o današnjoj krizi kapitalističke privrede)	5	165
JOVIĆ Konstantin:		
Dr Đorđe Popović: Inteligencija i radnička klasa	11	187
KARAHASAN Mustafa:		
Manol D. Pandevski: Ilindenskoto vostanie vo Makedonija 1903.	5	162
Školstvoto, prosvetata i kulturata vo Makedonija vo vremeto na prerodbata	7—8	257
KNEZOVIĆ Zlata:		
Pisma Lenjin — Gorki	3	186
KOLUNDŽIJA Branka:		
Ivan Jelić: Jugoslavenska socijalistička revolucija (1941—1945)	5	170
KOVAČEVIĆ Radovan:		
Dr Dragutin Marsenić: Samoupravno udruživanje rada i sredstava	6	194
Dr Tihomir Vlaškalić: Borba za socijalističko samoupravljanje	9	190
Dr Marijan Korošić: Antiinflaciona politika	12	183
LABOVIĆ Đurica:		
Fadilj Hodža: Kad proleće kasni	1	180
Edvard Kardelj: Sećanja	3	168
Nikola Ljubičić: Užički odred	7—8	250
LEKOVIĆ Vlastimir:		
Marksizam i savremeno društvo — Zbornik radova	3	174
LEKOVIĆ Zdravko:		
Milan Vesović: Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918—1929)	7—8	251
LEVI-JAKŠIĆ Maja:		
S. Radoman — J. Bajec — V. Štambuk: Zemlje u razvoju i putevi napretka	3	190

Digitized by Google

	Broj	Strana
MILANOVIĆ Vladimir:		
Dr Miroslav Pečujlić: Univerzitet budućnosti	12	169
MILINČEVIĆ Vaso:		
Tito — ilustrovana biografija	7—8	246
MILOŠEVIĆ Rada:		
Knjiga registara uz Dela V. I. Lenjina u 40 tomova	7—8	248
MITROVIĆ R. Ljubiša:		
Prof. dr Ljubiša Krstić: Udruženi rad i naučno-tehnički progres	11	197
MRKIĆ Slavko:		
Dr Blažo Nikolovski: Tokovi socijalističke revolucije u Jugoslaviji i opštenarodna odbrana	12	166
NIKOLIĆ Radomir:		
Živorad Đorđević: Za i protiv inteligencije	12	186
NOVAKOVIĆ Vukica:		
Vojvodina	9	204
PEŠIĆ Savo:		
Dušan Popović: Evrokomunistički putevi u socijalizam	6	191
Jean Ellenstein: Istorija staljinskog fenomena	11	193
PETKOVIĆ Aleksandar:		
Žarko Puhovski: Kontekst kulture	5	177
PETKOVSKI Boro:		
Mika Špiljak: Sindikat u samoupravljanju	3	173
Lazar Mojsov: Dimenzije nesvrstanosti	11	184
PUALIĆ Sofija:		
Ludwig Gic: Fenomenologija kiča	5	172
Vera Emil Pintarić: Od kiča do vječnosti	9	201
RANĐELOVIĆ Novica:		
Dr Dragoljub Simonović: Socijalistička samoupravna transformacija i razvoj poljoprivrede i sela Jugoslavije	1	177

Digitized by Google

	Broj	Strana
STAJIĆ Dubravka:		
Ernst Bloh: Politička mjerenja (eseji)	1	182
Antonio Gramsci: O državi — Izbor tekstova	5	179
Dr Marjan Britovšek: Carizem, revolucija, stalinizem	11	190
STEFANOVIĆ Vidoje:		
Prof. dr Nikola Kljusev: Teorija i politika ekonomskog razvoja	6	189
SULTANOVIĆ Vlado:		
Raif Dizdarević: Sindikat u akciji	6	180
ŠIMIĆ T. Stjepan:		
Prof. dr Zoran Vidaković: Svet kapitala danas	6	185
TRIFUNOVIĆ Savo:		
Postanak i razvoj srpske nacije	5	174
ZEKIĆ Slobodanka:		
Andrej Frimerman: Društvena svojina i samoupravljanje u udruženom radu	3	178

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 30.— DIN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PERIODICALS

Digitized by Google

GENERAL LIBRARY - U.C. BERKELEY
B000568671
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

Digitized by Google